

Vizyoner

Dergisi

CİLT:14 SAYI:38 YIL:2023 ISSN: 1308-9552

Süleyman Demirel University

Visionary

VOLUME:14 ISSUE:38 YIL:2023 Journal

Derginin Sahibi / Owner of the Journal

Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI
(Süleyman Demirel Üniversitesi Adına / On Behalf of Süleyman Demirel University)

Editör / Managing Editor

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aykut SEZGİN
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Erdal EKE

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Onur DEMİREL

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI Süleyman Demirel Üniversitesi	Prof. Dr. Adem KORKMAZ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş ACAR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Prof. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Attila ACAR İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	Prof. Dr. Metin TOPCUOĞLU Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU Süleyman Demirel Üniversitesi	Prof. Dr. Reşad Şahbazoğlu MURADOV Azerbaijan State University of Economics
Prof. Dr. Şeref KALAYCI T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aykut SEZGİN Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Erdal EKE Süleyman Demirel Üniversitesi	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Seil S. NAZHIMUDINOVA Kyrgyz-Turkish Manas University	Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Tiago André LOPES Oporto Global University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin USUL İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Levent AYTEMİZ Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet Emin ERÇAKAR Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Metin DURGUT Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi	Prof. Dr. Murat BASKICI Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Murat KAYALAR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa LAMBA Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SAKAL Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe KUMRAL Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Prof. Dr. Şenol BABUŞCU Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Yalçın KARATEPE Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aygun ALASGAROVA Azerbaijan State University of Economics
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Saadet GANDILOVA Azerbaijan State University of Economics	Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Habeebullah ZAKARIYAH International Islamic University

Amaç / Aim

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Süleyman Demirel Üniversitesi bünyesinde 2009 yılında yayın hayatına başlayan uluslararası hakemli bir e-dergidir. Derginin amacı, İktisadi ve idari programları kapsayan tüm alanlarla ilgili bilimsel çabalara öncülük etmek için bilim insanlarının bilgi, görüş ve önerilerini paylaştıkları, özgür bilimsel düşünce gücünü destekleyen uluslararası bilimsel bir platform oluşturmaktır. Bu anlamda Vizyoner Dergisi'nin en temel vizyonu evrensel ölçekte bilgi üretmek toplumun ihtiyaç ve beklentilerine göre sosyal, ekonomik ve politik gelişmelere ilham ve yön veren uluslararası bir dergi olmaktır.

Süleyman Demirel University Visionary Journal is an international refereed e-journal that begun to be issued in 2009 within the body of Süleyman Demirel University. In order to pioneer scientific endeavors related to all the fields of economic and administrative sciences the aim of the journal is to form an international scientific platform where the knowledge, opinion and proposals of the scientists are shared, and that supports free scientific thoughts. In this context, the major vision of Visionary Journal is to be an international journal that would inspire and direct social, economic and political developments according to the needs and expectations of the society by producing universal knowledge creation.

Kapsam / Scope

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, iktisadi ve idari bilimler ile ilgili tüm konularda Türkçe veya İngilizce hazırlanmış araştırma makaleleri ve derleme makaleleri kabul etmektedir. Dergi Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere yılda dört sayı olarak yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerden değerlendirme ücreti ve başvuru ücreti alınmamaktadır. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmış olmalıdır. Vizyoner Dergisi yayın etiği konusunda COPE (Committee on Publication Ethics) ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tarafından belirlenen yayın etiği ilke, standart ve tavsiyelerini gözetmektedir. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler iThenticate veya Turnitin intihal programından geçirilmektedir. Vizyoner Dergisi açık erişim politikası benimsemiş bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm eserler Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY) ile lisanslanmaktadır. Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarlarına aittir. Yazarlara nakit olarak telif ücreti ödenmemektedir.

Süleyman Demirel University Visionary Journal accepts research articles and review articles on all the subjects of the fields of economics and administrative sciences that are written in Turkish or English. The journal is published four times in a year, namely in February, May, August and November. Evaluation fee and application fee are not charged from the articles sent to the journal. The articles submitted for publication in the Journal should be prepared in accordance with the rules of research and publication ethics. In terms of publication ethics Visionary Journal pursues the principles, standards and recommendations of the publication ethics determined by COPE (Committee on Publication Ethics) and ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors). The articles that are sent to the Journal are going to be scanned thought the iThenticate or the Turnitin plagiarism program. Visionary Journal is a journal that adopts open access policy. All the papers published in the Journal are licensed by Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY 4.0). The opinions in articles published in the journal are not the views of the journal. All responsibility belongs to the authors. The journal does not pay any royalties to authors.

Dizgi / Type Setting

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL

Kapak Tasarım / Cover Design

Grafiker / Graphic Designer Durmuş Ali GÜRTOKLU

İletişim Adresi / Contact Info

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi
Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doğu Kampüsü, 32260, Çünür, Isparta / TURKEY
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vizyoner>
vizyoner@sdu.edu.tr
+90 246 2110548

İndeksler / Indexes

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Süleyman Demirel University Visionary Journal are indexed in the following data bases/bibliographies/indices:

EBSCOHOST (2011)

Academic Resource Index (ResearchBib) (2016)

MIAR (2016)

Journal Factor (2016)

Sosyal Bilimler Atf Dizini (SOBIAD) (2017)

Arastirmax (2017)

CiteFactor (2017)

Akademik Dergiler Endeksi (ajindex.com) (2017)

TR Dizin (2017)

Eurasian Scientific Journal Index (2019)

Directory of Open Access Journals (DOAJ) (2019)

EuroPub (2019)

Open Academic Journals Index (OAJI.net) (2020)

Directory of Research Journals Indexing (2022)

Rootindexing (2022)

Online Dergi Platformu ve İndeksleme Derneği (OJOP) (2022)

Scientific Indexing Services (SIS) (2022)

International Institute of Organized Research (I2OR) (2022)

Hakem Kurulu / Referee Board

- Prof. Dr. Fatih ECER
Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Füsün ÖZERDEM
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ÖZEL
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Selami ÖZSOY
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYIĞIT
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Tayfur BAYAT
İnönü Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ahmet KAMACI
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Anıl GACAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ayşe Dilşad KESKİN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Duygu HİDİROĞLU
Mersin Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan KALAĞAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Hasan Hüseyin UZUNBACAK
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Kıymet YAVUZASLAN
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Orhan Veli ALICI
Tarsus Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Osman PALA
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Özcan IŞIK
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Serkan DİRLİK
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Bahadır Fatih YILDIRIM
İstanbul Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Emel YILMAZ
Marmara Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Fatih GÜNAY
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Fatma KANTAŞ YILMAZ
Sağlık Bilimleri Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM
İstanbul Ticaret Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Ömer YURTSEVEN
Çankaya Üniversitesi
- Prof. Dr. Fatma Belma FİRLAR
Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet MEDER
Pamukkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Rasim AKPINAR
Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
- Prof. Dr. Selma ARIKAN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Şakir SAKARYA
Balıkesir Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ahmet Burhan ÇAKICI
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ali Cüneyt ÇETİN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Arzu YIĞIT
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Çağrı ÇOLAK
Trabzon Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Eren DURMUŞ ÖZDEMİR
Akdeniz Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Halil ŞENGÜL
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. İbrahim Yaşar GÖK
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Murat TOKSARI
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Osman CENK KANCA
Atatürk Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ömer Lütfi ANTALYALI
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Selen IŞIK MADEN
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ümit ÇIRAKLI
İzmir Bakırçay Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. ELİF ACAR
Yozgat Bozok Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Gülhan ŞEN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Fatma GÜL GEDİKKAYA
İstanbul Gelişim Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Ferda KARADAĞ
Bartın Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Osman ŞENOL
Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Özlem ÖZAYDIN
İstinye Üniversitesi

Vizyoner

Dergisi

Yıl / Year: 2023

Cilt / Volume: 14

Sayı / No: 38

ISSN: 1308-9552

Hakem kurulu listesi, dergimizin bu sayısında yayınlanan ve yayınlanması uygun bulunmayan makaleleri değerlendiren hakemlerden oluşmaktadır. Hakemlerimize dergimize yapmış oldukları katkıdan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

This list of Reviewer Board constitutes of the referees that evaluate the articles that are published in this volume of our Journal and the articles that are found to be insufficient to be published. We thank all the referees for their priceless contributions to our Journal.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Arastırma Makalesi / Research Article

Prof. Dr. M. Mustafa KISAKÜREK

Dr. Öğr. Üyesi Haluk SATIR

Finansal Oran Özelliklerinin Nakit Akış Profili Nitelikleri ile İlişkilendirilmesi ve BİST İmalat Sanayi Sektörü İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma

Association of Financial Ratio Features with Cash Flow Profile Features and A Research on BIST Manufacturing Industry Enterprises

371-391

Arastırma Makalesi / Research Article

Prof. Dr. T. Şükrü YAPRAKLI

Kübra KAVALCI

İç Müşteri İlişkileri Yönetiminin Kurumsal Bağlılık Üzerine Etkisi

The Effect of Internal Customer Relations Management on Corporate Loyalty

392-411

Arastırma Makalesi / Research Article

Doç. Dr. Aysel AY

Gazetecilik 4.0: Yapay Zekâ Haberciliğinin Güncel Örneklerine Yönelik Bir İnceleme

Journalism 4.0: A Study on Current Examples of Artificial Intelligence Journalism

412-435

Arastırma Makalesi / Research Article

Doç. Dr. Faruk DAYI

Tuğba HASANOĞLU

Türkiye’de İkinci El Otomobil Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi

Examining the Factors Affecting Second-Hand Automobile Prices in Türkiye

436-457

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Betül AKALIN

Mehmet Beşir DEMİRBAŞ

Hekimlerin Tanı Koymasını Zorlaştıran Faktörlerin AHP ile Tespit Edilmesine Yönelik Bir Araştırma

A Research on Determining Factors That Make Diagnosis Difficult for Physicians with AHP

458-473

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Derya KAYMA

Velayet Değerlendirme

Custody Evaluation

474-495

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KARADİREK

Kadınların Kariyer Gelişiminde Cam Tavan, Mesleki Öz Yeterlik, Rol-Model ve Güç Mesafesinin Rolü: Ordu İl Sağlık Müdürlüğü

Kamu Hastaneleri Örneği

The Role of Glass Ceiling, Occupational Self-Efficacy, Role Model and Power Distance in Women's Career Advancement: Example of Public Hospitals of Ordu Provincial Directorate of Health

496-515

Araştırma Makalesi / Research Article

Asst. Prof. Dr. Mustafa ÖZYÜCEL

The Role of Women's Cooperatives in Local Development: Search of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative

Local Kalkınmada Kadın Kooperatiflerinin Rolü: Yalvaç Pisidia Antiokheia Kadın Girişimciler Kooperatifinin İncelemesi
516-529

Araştırma Makalesi / Research Article

Dr. Kader TÜRKOĞLU

Dr. Cennet GÜRBÜZ

Prof. Dr. İsmail BEKCI

Orta Gelir Grubu Ülkelerdeki Ekonomik Göstergelerin Enflasyon Üzerine Etkisinin Panel Veri Analizi ile İncelenmesi
Investigation of the Effect of Economic Indicators on Inflation in Middle Income Countries with Panel Data Analysis

530-543

Araştırma Makalesi / Research Article

Dr. Nuh KELEŞ

CRITIC Tabanlı Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle OECD Ülkelerinin Sürdürülebilir Taşımacılık Performanslarının Değerlendirilmesi

Evaluation of Sustainable Transportation Performance of OECD Countries with CRITIC-Based Gray Relational Analysis Method

544-563

Araştırma Makalesi / Research Article

Arş. Gör. Şevket PAZARCI

Arş. Gör. Asım KAR

Doç. Dr. Mehmet ALTUNTAŞ

Türkiye’de Fisher Hipotezinin Geçerliliğine İlişkin Ampirik Bir Analiz
An Empirical Analysis of the Validity of the Fisher Hypothesis in Turkey

564-577

Araştırma Makalesi / Research Article

Esra TOPÇUOĞLU

Doç. Dr. Fatih ŞANTAŞ

Sağlık Hizmetleri Finansmanında Kullanıcı Katkılarına Yönelik Bir Araştırma
A Research on User Contributions in Healthcare Financing

578-606

Araştırma Makalesi / Research Article

Gürbüz AYDIN

Doç. Dr. Hakan KARABACAK

Oyun Teorisi Perspektifinden Çatışma Yönetim Stratejilerinin Karşılıklı Etkileşimi ve Denetçilere Yönelik Bir Uygulama
Mutual Interaction of Conflict Management Strategies from A Game Theory Perspective and An Empirical Evidence from Auditors

607-625

Araştırma Makalesi / Research Article

İpek Didem GÖÇÖĞLU

Prof. Dr. Nilüfer NEGİZ

Doç. Dr. Volkan GÖÇÖĞLU

Türkiye'nin İklim Değişikliği ile Mücadele Sertüveni: Akademik Yazın Üzerine Bir Araştırma
Turkey's Journey to Combat Climate Change: A Research on the Academic Literature

626-648

Araştırma Makalesi / Research Article

Nazlı GÜL

Dr. Öğr. Üyesi Hilal AKMAN DÖMBEKÇİ

Sağlık Okuryazarlığının Sağlık İletişimi Sorunlarına Etkisi: Manisa İli İçin Değerlendirme
The Effect of Health Literacy on Health Communication Problems: An Evaluation for Manisa Province

649-665

Araştırma Makalesi / Research Article

Oğuzhan GÜRİSOY

Türkiye'deki Büyükşehir Belediyelerinin Mobil Teknoloji Kullanımlarının Analizi
The Analysis of Mobile Technology Uses of Metropolitan Municipalities in Türkiye

666-686

Araştırma Makalesi / Research Article

Sumeyra SARIDAĞ

Prof. Dr. Hamza Bahadır ESER

Sosyal Baskınlık Yönelimi, Tehdit Algısı, Gruplararası Temas ve Zenofobik Tutumların Siyasal Eğilim, Etnik ve Dini Kimlikler ile İlişkisi

The Relationship of Social Dominance Orientation, Threat Perception, Intergroup Contact and Xenophobic Attitudes and Political Tendencies, Ethnic and Religious Identities

687-701

Araştırma Makalesi / Research Article

Zeynep TALAŞ

Doç. Dr. Esra DİL

Ev Sahibi ve Köken Ülkede Çevresel Sürdürülebilirlik Uygulamaları Birbirinden Farklı mı? Ford Otomotiv Örneği
Are Environmental Sustainability Practices Different in Host Country and Country of Origin? The Case of Ford Automotive

702-719

Derleme Makalesi / Review Article

Dr. Öğr. Üyesi İlknur Ülkü ARMAĞAN

Ana Akım İktisadi Düşünceden Davranışsal Yaklaşımın İnsan
Human from Mainstream Economic Thought to Behavioral Approach

720-738

Derleme Makalesi / Review Article

Yusuf IRMAK

Dr. Gül MERSİNLİOĞLU SERİN

İklim Değişikliği ile Mücadelede Önemli Bir Katalizör: Sağlık Faktörü
A Significant Catalyst in Combating Climate Change: The Health Factor

739-751

YAYIN İLKELERİ

1. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir e-dergidir.
2. Dergiye iktisadi ve idari bilimler ile ilgili tüm konularda hazırlanmış araştırma makaleleri ve derleme makaleler gönderilebilir. Dergide yayımlanan derleme makale sayısı toplam makale sayısının %25'ini geçemez. Makale türü yazarların önerilerine göre değil, yapılan inceleme sonunda editör kurulu tarafından belirlenmektedir. Kongre veya sempozyumlarda sunulan ve tam metni bildiriler kitabında yayımlanan bildiriler dergimize gönderilemez. Sadece tam metni yayımlanmayan bildiriler, bu durumu belirtmek şartıyla gönderilebilir.
3. Dergiye gönderilen makalelerden değerlendirme ücreti ve başvuru ücreti alınmamaktadır.
4. Dergiye makale gönderen bir yazarın üst üste iki sayıda ve aynı yıl içerisinde birden fazla sayıda makalesi yayımlanamaz. Dolayısıyla dergide yayımlanması için birden fazla makale gönderen yazarlar bu kuralı kabul etmiş sayılmaktadır.
5. Makaleler Türkçe veya İngilizce dillerinde yazılmış olmalıdır.
6. Makaleler web sayfamızdan elde edilebilecek dergi makale şablonu kullanılarak hazırlanmalıdır. Makaleler yazım kurallarımıza uygun bir şekilde hazırlanarak DergiPark sistemi üzerinden gönderilmelidir. Makaleler ile birlikte tüm yazarlar tarafından imzalanarak hazırlanmış Makale Başvuru Formunun da sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Yazarlar; unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, iletişim bilgilerini ve Orcid ID bilgilerini sisteme eksiksiz bir şekilde eklemelidir. DergiPark sistemi üzerinden makale gönderemeyen yazarlar vizyoner@sdu.edu.tr adresine mail atarak teknik destek alabilirler.
7. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmış olmalıdır. Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney ve görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmadan çalışmanın ne zaman yapıldığına bakılmaksızın etik kurul izin belgesi istenmektedir. Yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Dolayısıyla etik kurul izin belgesi gerektirdiği halde bu belgeyi göndermeyen makaleler değerlendirmeye alınmayacak ve reddedilecektir.
8. Dergiye gönderilen makalelerde araştırmacıların katkı oranı beyanına, varsa destek ve teşekkür beyanına ve çatışma beyanına yer verilmelidir.
9. Dergiye gönderilen bir makale ön kontrol, değerlendirme ve yayın süreci şeklinde üç aşamadan geçmektedir. Yazarlar makaleyi gönderdikten sonra sadece ön kontrol aşamasında DergiPark sistemi üzerinden makaleyi geri çekebilirler. Diğer aşamalarda makalenin yazarlar tarafından geri çekilmesi mümkün değildir. Süreç makalenin kabul edilmesi veya reddedilmesi şeklinde tamamlanmak suretiyle sona erecektir.
10. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ilk olarak ön kontrol aşamasından geçirilmektedir. Bu aşama, makale gönderildiği tarihten itibaren en geç 30 gün içerisinde tamamlanmaktadır. Bu aşamada makalenin yayın ilkelerimize, yazım kurallarımıza, yayın etiği kurallarına ve bilimsellik şartlarına uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı kontrol edilmektedir. Yapılan değerlendirme çerçevesinde makalenin hakem değerlendirme sürecine geçebileceği, hakem değerlendirme sürecine geçebilmesi için belirtilen eksikliklerin giderilmesi gerektiği veya hakem değerlendirme sürecine alınması ve yayımlanmasının uygun olmadığı kararı verilebilmektedir. Makaleye ilişkin hakem değerlendirme sürecine geçebilmesi için belirtilen eksikliklerin giderilmesi gerektiği kararı verilirse yazarlar tarafından en geç 30 gün içerisinde bu eksikliklerin tamamlanması gerekmektedir. Aksi durumda makalenin değerlendirme süreci sonlandırılacak ve makale reddedilecektir.
11. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ön kontrol aşamasında iThenticate veya Turnitin intihal programlarından geçirilmektedir. Benzerlik indeksi oranı %20'den yüksek olan makaleler değerlendirme sürecine alınmadan reddedilmektedir. Makaleye ilişkin intihal değerlendirmesi dergi tarafından yapılacak olup, yazarların herhangi bir intihal raporu göndermesine gerek bulunmamaktadır. Çalışmalarını gönderen yazarlar; makalede hiçbir şekilde intihal yapmadığını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmalıdır.
12. Ön kontrol aşamasından sonra makaleler değerlendirme aşamasına geçmektedir. Değerlendirme aşamasının başında makaleler editör kurulu veya yayın kurulu tarafından kalitesi, özgünlüğü ve bilime katkısı açısından incelenmekte ve en geç 10 gün içerisinde makalenin hakem değerlendirme sürecinin başlamasına veya hakem değerlendirme sürecine alınmadan reddedilmesine karar verilmektedir.
13. Makalenin hakem değerlendirme süreci başlayabilir kararından sonra ise makale içerik ve biçim açısından incelenmek üzere en az iki hakeme (çift kör hakeme) gönderilmektedir. Makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara, makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmemektedir. Makale, hakemlerine gönderildikten sonra makaleleri değerlendirip değerlendiremeyeceği kararını en geç 10 gün içerisinde vermeleri,

değerlendirmeyi kabul ettikleri takdirde 30 günlük süre içerisinde değerlendirme raporlarını göndermeleri istenmektedir. Verilen sürede geri dönüş yapmayan hakemlere uyarıda bulunularak en fazla iki defa olmak üzere 10'ar günlük ek süre verilmektedir. Hakemin verilen ek sürelerde de geri dönüş yapmaması durumunda makaleye yeni bir hakem atanmaktadır. Hakemler ilk tur değerlendirmesini tamamladıktan sonra ikinci ve üçüncü tur değerlendirmelere ihtiyaç duyarsa yukarıda belirtilen süreler tekrar baştan işlemektedir.

14. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayınlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin reddedilmesine karar verilecektir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak dergimize ulaştırılması gerekmektedir. Bu süreçte makalenin düzeltilmiş versiyonu dışında yapılan düzeltmeleri gösteren özet bir düzeltme raporunun da gönderilmesi zorunludur. Aksi durumda makalenin değerlendirme süreci sonlandırılacak ve makale reddedilecektir.
15. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, editör kurulu makaleyi üçüncü bir hakeme gönderebilir veya hakem raporları çerçevesinde makalenin reddedilmesine karar verebilir. Dolayısıyla dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanabilmesi için en az iki ayrı hakemden olumlu görüş alması gerekmektedir.
16. Değerlendirme aşamasından başarıyla geçen makaleler kabul edilerek yayın süreci aşamasına geçmektedir. Yayın süreci aşamasında makaleler; geliş tarihi, makale türü, makale konusu ve yayın dili dikkate alınarak editör kurulu kararına göre yayın sürecine alınmaktadır. Bu aşamada her ne sebeple olursa olsun makalelerin yayım sürecini öne çekmeye ilişkin yazarların istekleri dikkate alınmamaktadır. Bu anlamda Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi belli bir sayıda yayımlanmak için makale kabul etmemekte, yazarlar istedikleri zaman dergiye makale gönderebilmektedir.
17. Yayın süreci aşamasında, makalenin yayınlanma sırası geldiğinde dizgi ve mizanpaj işlemleri başlamaktadır. Dizgi ve mizanpaj işlemleri bittikten sonra makale kontrol amaçlı son bir kez yazarlarına gönderilmektedir. Yazardan gelecek geri dönüşten sonra makaleler mizanpaj editörümüzün son kontrolünden geçecek ve makaleye DOI numarası verilerek yayın süreci başlayacaktır. Yazarlar kontrollere ilişkin belirtilen süre içinde geri dönüş yapmadıkları takdirde editör kurulu kararıyla makale bir sonraki sayıya kaydırılacak veya mevcut haliyle yayımlanacaktır.
18. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler derginin görüşleri değildir ve tüm sorumluluk yazarlarına aittir. Dergide yayımlanan makalelerin yazarlarına nakit olarak telif ücreti ödenmemektedir.
19. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Açık Erişim politikasını benimsemiş bir dergi olup, Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) tanımına uygun olarak hakem değerlendirmesinden geçmiş bilimsel çalışmaların, internet aracılığıyla; finansal, yasal ve teknik engeller olmaksızın, serbestçe erişilebilir, okunabilir, indirilebilir, kopyalanabilir, dağıtılabilir, basılabilir, taranabilir, tam metinlere bağlantı verilebilir, dinlenebilir, yazılıma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir olmasını kabul etmektedir. Yazarlar ve telif hakkı sahipleri bütün kullanıcıların ücretsiz olarak erişim olanağına sahip olduğunu kabul ederler. Makaleleri kabul edilen yazarlar telif hakkının korunması ve Creative Commons Attribution License altında bulunan derginin haklarının korunması için çalışmalarında yer alan bilgilerin referans gösterilerek paylaşılmasını kabul etmiş sayılırlar. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi'nin yayımlayacağı bütün makaleler [Creative Commons Atif 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY) ile lisanslanmıştır.
20. Yayın ilkelerine uygun olmayan makalelerin başvuruları kabul edilmeyecektir. Eksiklikleri sonradan tespit edilen makalelerin ise hangi aşamada olduğuna bakılmaksızın değerlendirme süreci sonlandırılacak ve makale reddedilecektir.

YAYIN ETİĞİ

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi yayın etiği konusunda COPE (Committee on Publication Ethics) ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tarafından belirlenen yayın etiği ilke, standart ve tavsiyelerini gözetmektedir. Buna göre kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de buna dahildir. Yayın etiği kapsamında tüm paydaşların özetle aşağıdaki etik sorumlulukları taşınması beklenmekte olup, her türlü etik vakası COPE kuralları gereğince değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Yazarların Etik Sorumlulukları:

- Yazarlar dergiye gönderdikleri makaleleri başka bir yerde yayınlamamış ya da yayınlamak üzere göndermemiş olmalıdır.
- Yazarlar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılara kaynak göstermiş olmalıdır.
- Yazarlar makalenin kendi çalışmaları olduğunu, hiçbir şekilde intihal yapmadıklarını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmaktadır.
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmeli ve tüm yazarların makale üzerinde eşit sorumluluğa sahip olduğu bilinmelidir.
- Sorumlu yazar makalede adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli katkılar sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdır. Bunun dışındaki kişilere teşekkür kısmında yer verilmelidir.
- Yazarlar gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları veya çıkar çatışmasını beyan etmekte yükümlüdür.
- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşım imkanı sağlamalıdır.
- Yazarlar dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleleri Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesine uygun olarak hazırlamış olmalıdır. Yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Hakemlerin Etik Sorumlulukları:

- Araştırmayı incelemek için yeterli nitelikte olmayan veya makaleyi hızlı bir şekilde değerlendirmesinin imkansız olacağını bilen seçilmiş herhangi bir hakem, editöre bu durumu bildirmeli ve inceleme sürecinden mazurunu istemelidir.
- Hakemler kendilerine ulaşan makaleleri gizli tutmak ve hakemlik sürecinden elde ettikleri bilgileri kişisel menfaatleri için kullanmamakla yükümlüdürler.
- Hakemler raporlarını veya makale hakkındaki bilgileri başkalarıyla paylaşmamalıdır ve editörün izni olmadan yazarlarla doğrudan iletişim kurmamalıdır.
- Hakemler makaledeki potansiyel etik meseleler konusunda özenli olmalı ve bunları editörün dikkatine sunmalıdır. Buna, değerlendirmedeki makale ile hakemin kişisel bilgi sahibi olduğu herhangi başka bir yayımlanmış çalışma arasındaki özlü benzerlik ve örtüşme dahildir.
- Hakemlik nesnel bir şekilde yapılmalıdır. Yazarlara dair kişisel eleştirilerde bulunulmamalı, değerlendirmeler yapıcı, dürüst ve kibar olmalıdır.
- Hakemler yazarlarından herhangi biriyle rekabetçi, işbirlikçi veya başka türlü bir ilişki veya bağlantıdan kaynaklanabilecek potansiyel bir çıkar çatışmasına sahip olduğu bir makaleyi değerlendirmeyi kabul etmeden önce editöre danışmalıdır.

Editör Kurulunun Etik Sorumlulukları:

- Dergide hangi makalelerin yayımlanacağına karar vermek editör kurulunun sorumluluğundadır. Yazarların makalelerini değerlendiren editör kurulu; ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, dini inanç, etnik köken, vatandaşlık ya da politik felsefelerinden bağımsız olarak değerlendirme yapmalıdır. Alınacak karar, makalenin doğruluğu, geçerliliği ve önemi ile derginin kapsamının uygunluğuna dayanmalıdır. İftira, telif hakkı ihlali ve intihal ile ilgili mevcut yasal gereklilikler de dikkate alınmalıdır.
- Editör veya herhangi bir editör kurulu üyesi, ilgili yazar, hakemler, potansiyel hakemler, diğer editör danışmanları ve yayıncılardan başka kimseye bir makale hakkında bilgi ifşa etmemelidir.
- Sunulan bir makalede açıklanan yayımlanmamış malzemeler, yazarın açık yazılı izni olmaksızın editörün veya editör kurulunun kendi araştırmalarında kullanılmamalıdır.

YAZIM KURALLARI

1. Makaleler dergi makale şablonu kullanılarak “MS Office Word 2010” veya üzeri bir versiyonda, A4 boyutlarında hazırlanmalıdır. Uzunluğu en az 6000 kelimedenden oluşmalı ve dergi formatında 30 sayfayı geçmemelidir. Sayfa düzeni; Üst: 5 cm, Alt: 2,5 cm, Sol: 2,5 cm ve Sağ: 2,5 cm olmalıdır.
2. Dergi makale şablonunda belirtilen kısımlara yazar bilgileri, makale ek bilgileri ve yazar beyanları dergi kurallarına uygun olarak eklenmelidir.
3. Başlık sayfası ve genişletilmiş özet sayfası hariç olmak üzere makale, 10 punto ve “Times New Roman” karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir. Paragraflarda başlangıç girintisi kullanılmamalı, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmamalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
4. Makalenin başlık sayfasında; tek satır aralığında ve paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk kullanılarak 11 punto olarak Türkçe ve İngilizce başlık, 9 punto olarak en az 120 en fazla 200 kelimedenden oluşan tek paragraf halinde Türkçe ve İngilizce öz, en az 3 en fazla 5 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler ve en fazla 5 tane olmak üzere JEL (Journal of Economic Literature) sınıflandırma kodları verilmelidir. Dili İngilizce olan makalelerde başlık, öz, anahtar kelimeler ve JEL sınıflandırma kodları, önce İngilizce sonra Türkçe olarak verilmelidir.
5. Makalede, dergi sayfa formatına göre toplamda 1 sayfayı geçmeyecek şekilde minimum 700, maksimum 1200 kelimedenden oluşan genişletilmiş özet bulunmalıdır. Genişletilmiş özet, Türkçe makaleler için İngilizce, İngilizce makaleler için Türkçe hazırlanmalıdır. Genişletilmiş özet; amaç ve kapsam (purpose and scope), yöntem (design/methodology/approach), bulgular (findings) ve sonuç ve tartışma (conclusion and discussion) şeklinde dört alt başlıktan oluşmalıdır. Her alt başlık tek paragraf halinde, 9 punto, tek satır aralığı, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk kullanılarak ve başlıklar arasında ilave boş satır bırakılmadan yazılmalıdır.
6. Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold) ve sola yaslı (girintisiz) olarak **1.**, **1.1.**, **1.1.1.**, **1.1.2.**, **1.1.2.1.** gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Numaralandırmaya “Giriş” başlığından başlanmalı ve “Sonuç” başlığına kadar devam etmelidir. Giriş ve sonuç başlıklarına alt başlık açılmamalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Ana başlıkların ve alt başlıkların hem öncesinde hem de sonrasında herhangi bir satır boşluğu bırakılmamalıdır. Sadece ana başlıklarda paragraftan önce 12nk paragraftan sonra 6nk boşluk bırakılmamalıdır.
7. Makale içindeki tüm tablo ve şekiller metnin uygun yerlerinde sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo ve şekle kalın yazı tipinde bir sıra numarası (**Tablo 1.**, **Şekil 2.** vb. gibi) ve normal yazı tipinde bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo ve şeklin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde, 10 punto olarak, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır. Tablo ve şekil içindeki metin Times New Roman karakteri ile 8-9 punto aralığında ve tek satır olmalıdır. Grafik, çizelge, harita, çizim ve fotoğraf gibi tüm görseller şekil olarak nitelendirilmelidir. Tablolarda sadece yatay çizgiler olmalı, dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Tüm tablo ve şekiller yukarıda verilen sayfa düzenine uygun ve kolaylıkla okunacak biçimde olmalıdır. Tablo ve şekillerde açıklama ve kaynaklar tablo ve şeklin altında 8 punto olarak, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak verilmelidir. Tablo ve şekilden önce ve sonra satır boşluğu bırakılmamalıdır.
8. Makalede ondalık ayrıcalık olarak Türkçe çalışmalarda virgül, İngilizce çalışmalarda nokta kullanılmalıdır. Binlik ayrıcalık olarak ise Türkçe çalışmalarda nokta, İngilizce çalışmalarda virgül kullanılmalıdır. Makale metni içerisinde 0-9 arasındaki sayılar yazıyla ifade edilmeli, 10 ve üstündeki sayılar ise rakamla yazılmalıdır.
9. Makalede denklem, model ve formüller sola yaslı yazılmalı, her biri sıralı bir şekilde numaralandırılmalı ve numaralar parantez içerisinde sağa yaslı yazılmalıdır. Denklem, model ve formüller öncesi ve sonrasında satır boşluğu bırakılmamalıdır.
10. Makalede madde işaretli metinler sola yaslı olarak paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak verilmelidir.
11. Makalede bir kaynaktan doğrudan alınan kelime sayısı 40 kelimenin altında ise alıntı yapılacak ifadeler tırnak içerisinde alınarak ve kaynak gösterilerek metin içerisinde kullanılmalıdır. Alıntı 40 kelimeyi aştığında ise alıntılar normal metinde değil; yeni bir satırda, sol ve sağdan içe 1,25 cm girintili şekilde, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak ve kaynak gösterilerek yapılmalıdır.
12. Makalede “ek” yapılacaksa eklere, ek başlığı (**Ek 1.**, **Ek 2.**, vb. gibi) verilmek suretiyle kaynakçadan sonra yer verilmelidir.
13. Dergiye gönderilen makaleler; referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (**APA 7**) stilinde hazırlanmalıdır. Bu bağlamda atıflar metin içerisinde bağlaç yöntemi kullanılarak yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde, iki yana yaslı, 8 punto ve Times New Roman karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak ve paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak yazılmalıdır.
14. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. 2 yazarlı çalışmalarda yazar isimleri arasında dergiye gönderilen makalenin dili Türkçe ise “ve”, İngilizce ise “&” kullanılmalıdır. 3 ve daha fazla yazarlı çalışmalarda atıf yapılırken önce ilk yazarın soyadı yazılmalı, ardından Türkçe makalelerde “vd.” ifadesi, İngilizce makalelerde “et al.” ifadesi kullanılmalıdır.

- **Tek yazarlı yayınlarda atıf:** (Dulupçu, 2001, s. 28).
 - **2 yazarlı yayınlarda atıf:** (Acar ve Tetik, 2018, s. 60).
 - **3 ve daha fazla yazarlı yayınlarda atıf:** (Çarıkçı vd., 2009, s. 55).
 - **Birden fazla kaynağa atıf:** (Schumpeter, 1934, s. 66; Wood, 2005, s. 36; Acar ve Tetik, 2018, s. 60).
 - **Kaynağın tamamı için atıf:** (Drucker, 1995).
 - **İkincil kaynağa atıf:** (Freud, 1901, aktaran Bonomi, 1998).
15. Yazar adı olarak kısaltması olan bir grup kullanılıyorsa ilk atıfta kısaltma yapılmazken, daha sonraki atıflarda kısaltılarak kullanılır. Kısaltması olmayan gruplarda ise ilk ve sonraki atıflarda farklılık yoktur.
- **Yazar adı kısaltması olan bir grupta kaynağa ilk atıf:** (Süleyman Demirel Üniversitesi [SDÜ], 2022).
 - **Yazar adı kısaltması olan bir grupta kaynağa sonraki atıf:** (SDÜ, 2022).
16. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır.
- **Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf:** (Bebington ve Song, 2004).
 - **Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf:** (Rekabet Kurumu, 2008).
17. Bir yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir.
- (Kirzner, 1973a, s. 30).
 - (Kirzner, 1973b, s. 45).
18. Yazar adının cümle içerisinde geçtiği anlatsal alıntılarda, çalışma 2 yazarlı ise dergiye gönderilen makalenin dili Türkçe ise “ve”, İngilizce ise “and” kullanılmalıdır. 3 ve daha fazla yazarlı çalışmalarda ise önce ilk yazarın soyadı yazılmalı, ardından Türkçe makalelerde “vd.” ifadesi, İngilizce makalelerde “et al.” ifadesi kullanılmalıdır.
- Moran’a (1994, s. 36) göre,
 - Acar ve Tetik (2018)
 - Çarıkçı vd. (2009)
19. Makalede kullanılan her türlü kaynak kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri “en eski tarihli” olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynaklar ilk satır sola yaslı, sonraki satırlar 1,25 cm sol içeriden başlatılmalıdır. Bunun için paragraf seçeneğindeki “ilk satır” kısmı “asılı” olarak değiştirilmeli ve değer olarak 1,25 girilmelidir. Kaynakça Times New Roman karakteri ile 10 punto, tek satır aralığı kullanılarak ve paragraftan önce ve sonra 0nk boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır. Kaynakçada her kaynak arasında 1 satır boşluk bırakılmalıdır. Kaynakçada dergi adı hariç tüm yayınlarda (makale adı, kitap adı, bölüm adı, tez adı, vb) başlığın ilk harfi büyük, diğerleri ise özel isim veya kısaltma değilse küçük harfle yazılmalıdır. Dergi adında ise her kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. 2 ve daha çok yazarlı çalışmalarda son yazardan önce dergiye gönderilen makalenin dili Türkçe ise “ve” ifadesi kullanılmalı, İngilizce ise “virgül” ve “&” işareti kullanılmalıdır. Kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.

Kitaplar:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı Sayısı). Yayınevi.

Koçel, T. (2020). *İşletme Yöneticiliği* (18. Baskı). Beta Basım Yayım.

Acar, D. ve Tetik, N. (2018). *Genel muhasebe* (16. Baskı). Detay Yayıncılık.

Korkmaz, A., Dulupçu, M. A., Gövdere, B. ve Songur, H. (2013). *İnsani ücret*. İGİAD Yayınları.

Çeviri Kitaplar:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı Sayısı). (Çevirmenin adının baş harfi. Çevirmenin soyadı, Çev.), Yayınevi, (Orijinal eserin yayın tarihi).

Piketty, T. (2015). *Yirmi birinci yüzyılda kapital* (2. Baskı). (H. Koçak, Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 2013).

Editörlü Kitaplar:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Bölümün adı. Editörün adının baş harfi. Editörün soyadı (Ed.), *Kitabın adı* içinde (Baskı sayısı, Bölümün sayfa aralığı). Yayınevi.

Eke, E. (2019). Türkiye’de dijital bağımlılığa yönelik politikalar üzerine bir betimleme. H. H. Aygül ve E. Eke (Ed.), *Dijital çocukluk ve dijital ebeveynler: Dijital nesillerin teknoloji bağımlılığı* içinde (s. 207-252). Nobel Akademik Yayıncılık.

Makaleler:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Makalenin adı. *Derginin adı*, Cilt(Sayı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>
- Özkul, G. (2007). Kapitalist sistemin sürükleyici aktörleri: Ekonomik teoride girişimciler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 343-366.
- Oruç, K. O. ve Çolak, M. (2019). Bulanık analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile yem seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(25), 495-510. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.611033>
- Beyaz, R., Güngör, A. Y. ve Kılıçarslan, Ş. (2021). The effects of banks' internal marketing and market orientation approaches on performance. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 812-825. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.833838>

Tezler:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Tez başlığı* [Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi]. Üniversitenin / Kurumun Adı.
- Sezgin, A. (2014). *Turizm sektöründe konaklama tesisi fiyatlandırmasının mekânsal ve niteliksel belirleyicileri: Antalya Körfezi örneği* [Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Sempozyum/Konferanslar:

- Yazarın Soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Bildirinin adı. *Sempozyum/Konferans Adı* (Sayfa Aralığı). Sempozyum / Konferansın gerçekleştiği şehir, Ülke.
- Karaatlı, M., Demirci, N., Aksoy, E. ve Ömürbek, N. (2014). Borsa performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılması. *15. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu* (s. 673-689). Isparta, Türkiye.

Araştırma Raporları:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Çalışmanın başlığı* (Rapor No. xxx). Yayıncı. İnternet Adresi
- Eliasson, G., Fölster, S., Lindberg, T., Pousette, T. ve Taymaz, E. (1990). *The knowledge based information economy* (IUI Working Paper No. 256). Research Institute of Industrial Economics. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/95060/1/wp256.pdf>

Medya Kaynakları (Film/Video vb.):

- Yapımcının/Konuşmacının Soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Filmin/konuşmanın adı* [Film / Video / Sesli]. Prodüksiyon şirketi. Varsa İnternet Adresi
- Anadol, R. (2020, Temmuz). *Makine zekası çağında sanat* [Video]. TED Konferansları. https://www.ted.com/talks/refik_anadol_art_in_the_age_of_machine_intelligence?language=tr#t-931
- Forman. M. (Yönetmen). (1975). *One flew over the cuckoo's nest* [Film]. United Artists.

Kanun/Yönetmelik/Uluslararası Sözleşme/Mahkeme Kararları:

- Kanun/Yönetmelik/Uluslararası Sözleşme/Mahkeme adı. (Yayınlanma tarihi). İnternet Adresi
- Çocuk Hakları Sözleşmesi. (1995, 27 Ocak). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf>
- Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (2016, 20 Nisan). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160420-16.htm>

İnternet Kaynakları:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yayınlanma tarihi / Erişim tarihi). *Başlık*. URL adresinden tarihinde alınmıştır.
- Bebbington, J. ve Song, E. (2004). *The adoption of IFRS in the EU and New Zealand*. <http://www.europe.canterbury.ac.nz/> adresinden 14 Temmuz 2008 tarihinde alınmıştır.
- Rekabet Kurumu. (2010). *Rekabet hukukunun esasları*. <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53> adresinden 17 Mart 2010 tarihinde alınmıştır.
- Süleyman Demirel Üniversitesi. (2020). *Misyon & vizyon*. <https://w3.sdu.edu.tr/sayfa/5528/misyon-vizyon> adresinden 10 Ocak 2020 tarihinde alınmıştır.
- Gökçe, D. (2019, 19 Temmuz). *Çin'de 1992'den bu yana en düşük büyüme*. Akşam. <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/deniz-gokce/cinde-1992den-bu-c2yana-en-dusuk-buyume/haber-990522> adresinden 15 Ocak 2020 tarihinde alınmıştır.

20. Yazım konusunda belirtilmeyen durumlarda bilimsel yazımlarda benimsenen hususlar dikkate alınmalıdır.

PUBLICATION PRINCIPLES

1. Süleyman Demirel University Visionary Journal is an international peer reviewed e-journal and published four times a year in February, May, August and November.
2. Research and review articles on all subjects related to economics and administrative sciences may be submitted to the Journal. The rate of review articles to the total number of articles could not outnumber 25%. The type of the article is not determined according to the declaration of the authors but according to the decision of the board of editors following their inspection. The papers presented in the congresses or symposiums and published as full text in proceedings book could not be sent to the Journal. Only those papers that are not published as full text, providing that the related information is given could be sent to the Journal.
3. No fee is charged from the articles sent to the journal for evaluation or for application.
4. A single author cannot publish two articles in succeeding two volumes or in one year. Therefore those authors who send more than one article to the Journal are accepted to approve the rule.
5. The articles should be written either in Turkish or in English.
6. The articles should be prepared by using the article template to be attained from the web site of the Journal. The articles should be prepared in accordance with the spelling rules and should be uploaded to the DergiPark system. Together with the article(s) the Article Application Form that is signed by all the authors should be uploaded to the system. The authors should add their titles, institutions where they work/study, contact information and Orcid ID information to the system. Those authors who cannot upload their papers through the system may take technical support by e-mailing to vizyoner@sdu.edu.tr.
7. The articles sent to the Journal in order to be published should be prepared by the author(s) in accordance with research and publication ethics. A document of the approval of ethical committee is required from any type of studies that utilise qualitative or quantitative approaches and that necessitate data collection through questionnaires, interviews, focus group studies, observations, experiments, meeting techniques and the date of the study does not change this requirement. For the research made in the article and for clinical and experimental studies on human and animal that necessitate ethics committee approval separate ethics committee approvals should be taken and these approvals should be mentioned in the article and should be documented. In those articles necessitating ethics approval, approval-related information (name of the committee, date and number) should be given in the method part and also in the first/last page of the article. Therefore, in the cases that necessitate ethics committee approval, those articles that do not send these documents would not be evaluated and would be rejected.
8. In the articles submitted to the Journal, the declarations of contribution rate and if any support and thanksgiving, and conflict should be included.
9. An article sent to the Journal follows three stages: pre-control, evaluation and publication stage. After author(s) send(s) the article, the article may be withdrawn through DergiPark system only during the pre-control stage. In other stages, it is impossible for the author(s) to withdraw the article. The process ends with the approval or rejection of the article.
10. The articles sent to the Journal for publication are initially checked in the pre-control stage. The stage is completed at the latest in 30 days following the submission date of the article. In this stage, the article is checked for it compliance with our publication principles, spelling rules, the rules of publication ethics and being scientific. Within the scope of the pre-control three decision may be made: send to the reviewer (evaluation) process, for the article to be sent to the reviewer some alterations should be made, and insufficient for sending to the reviewer and for publishing. If the second decision – for the article to be sent to the reviewer some alterations should be made – is taken, the author(s) has/have 30 days for making the alterations and resend the article. Otherwise, the evaluation process of the article would be terminated and the article would be rejected.
11. The articles sent to the Journal for publication are checked with iThenticate or Turnitin plagiarism software in the pre-control stage. Those articles having a similarity index of more than 20% are rejected without taking to the evaluation process. The plagiarism evaluation of the articles are going to be made by the Journal, hence the author(s) do(es) not need to attach plagiarism report. The authors who submit their papers are accepted to have declared that they do not plagiarize; they accept any sanction caused by any plagiarism; and they admit that the Journal have no responsibility on such situations.
12. Following the pre-control stage, the articles pass to the evaluation stage. In the beginning of the evaluation stage, the articles are inspected by the editorial board or publication board for the quality, originality and scientific contribution and within 10 days at most, the article is sent to the reviewers or is rejected without sending to the reviewers.
13. After the decision that the article may be sent to the reviewers for the evaluation stage, the article is sent at least two reviewers (double blind reviewers) for a control in terms of content and format. No information is given to the authors about the identities of the reviewers or to the reviewers about the owner(s) of the article. The reviewers are requested to make a decision whether they are going to evaluate the article or not within 10 days and if they accept to evaluate the

article to finish their evaluation within 30 days and send their evaluation reports. Those reviewers who do not send the reports within the duration are warned and additional time of 10 days may be given for twice at most. In case of not sending the reports event within the additional duration, the article is sent to another new reviewer. If the reviewers need a second or third time evaluation following the first one, the aforementioned durations are initiated from the beginning.

14. In accordance with the evaluation reports from the reviewers, the paper may be published, may be re-sent to the author(s) for correction, or may be rejected. In case of a correction all correction(s) should be made within at the latest 1 months and sent to the Journal. Within the process, in addition to the revised version of the paper, a revision report should be sent. Otherwise, the evaluation process of the article would be terminated, and the article would be rejected.
15. If one of the reviews is positive while the other is negative, the editorial board may send the article to the third reviewer or may reject the article in accordance with the reviewer report. Therefore, in order for an article to be published, it should take positive decisions from at least two separate reviewers.
16. Those articles that are found to be sufficient in the evaluation stage are sent to the publication stage. In the publication stage, the articles are included in the publication stage according to the decision of editorial board by taking the date of arrival, type of article, subject of the article and publication language. In this stage, the requests of the authors for their articles to be published earlier are refused whatever the reason of the authors. In this respect, Süleyman Demirel University Visionary Journal do not accept any article for publishing it in a particular volume and the authors may submit articles to the Journal at any time they desire.
17. In the publication stage, when the publication turn comes, the typesetting and layout processes are initiated. After the completion of typesetting and layout processes, the article is sent to the author(s) once more for a last-check. After the return of the author, the articles are checked by the editor for the last time and the publication process of the article is initiated after giving a DOI number to the article. If the author(s) do(es) not return in the determined time duration, the article may be shifted to the following volume or may be published with its last format.
18. The opinions in the articles published in the Journal are not the opinions of the Journal and all the responsibility belongs to the authors. The Journal does not pay any royalties to the author(s) of the articles published.
19. Süleyman Demirel University Visionary Journal is a journal that adopts Open Access policy and accepts that the scientific studies which are evaluated by reviewers in compliance with the definition of Budapest Open Access Initiative (BOAI) would be published through Internet, are accessible, readable, downloadable, duplicable, deliverable, printable, scannable without any financial, legal and technical obstacles and can be referred, indexed, transferred to software as data and can be used for any kind of legal purposes. The authors and copyright owners accept that all the users have the right to access the studies without any fee. The authors whose articles are published by the Journal accept that their studies can be cited under the provisions of the protection of copyrights and Commons Attribution License. All the articles to be published in Süleyman Demirel University Visionary Journal are licenced with [Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY 4.0).
20. The applications of those articles that are not improper in terms of publication principles would not be accepted. The evaluation process of those articles whose deficiencies are noticed later on, would be terminated and the article would be rejected regardless of the stage of the evaluation process.

PUBLICATION ETHICS

In terms of publication ethics Visionary Journal pursues the principles, standards and recommendations of the publication ethics determined by COPE (Committee on Publication Ethics) and ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors). Accordingly, all the articles that do not comply with the accepted standards of ethics are rejected. The rule also applies for those articles that contains discrepancies which are detected after the publication. In the context of publication ethics, all the shareholders are expected to bear the following ethical responsibilities in brief and all the ethical incidences are going to be evaluated in compliance with COPE rules.

Ethical Responsibilities of Authors:

- Authors should send those articles which have not been published elsewhere or which have not been sent anywhere.
- Authors should give references to all the citations in their articles.
- Authors are accepted to declare that the article belongs to themselves, they do not plagiarise, all the responsibilities due to plagiarism belong to themselves and the journal does not have any responsibility in such cases.
- Authors should guarantee that they give scientific contribution to the article and it should be accepted that all the authors of the article have equal responsibility.
- Corresponding author should guarantee that all the co-authors mentioned in the article have an agreement on the publication of the article and on being named as co-authors. All the writers who give crucial contributions to the article should be named as co-authors. Others should be given place in the acknowledgement.
- Authors are responsible for declaring the supporting institutions, financial sources or conflicts of interest.
- In case of necessity authors should give access to the data sets utilised in the articles.
- The authors should prepare the articles to be published in the Journal in accordance with the Scientific Research and Publication Ethics Directive of the Council of Higher Education. For the research made in the article and for clinical and experimental studies on human and animal that necessitate ethics committee approval separate ethics committee approvals should be taken and these approvals should be mentioned in the article and should be documented.

Ethical Responsibilities of Reviewers:

- Any reviewer who is selected for reviewing the article but whose qualifications do not match with the subject of the article and/or to whom the time limitation of the review process is not appropriate should inform the editor and ask for her/his removal from the review process.
- Reviewers are responsible for the concealment of the articles they received and for not using the information attained from the reviewing process for personal interests.
- Reviewers should not share their evaluations reports or information about the article with others and should not directly communicate with the authors without the permission of the editor.
- Reviewers should be intenteve about potential ethical incidences in the article and should present them to the editor. This includes similarities and overlappings with the studies of the reviewer published elsewhere.
- Reviewing should be done objectively. Personal criticisms should be avoided and the evaluations should be constructive, honest and polite.
- Reviewers who may have potential conflict of interest with (at least) one of the authors due to a competitive, collaborative of other types of relationships or connections should inform the editor before accepting the reviewing process.

Ethical Responsibilities of Editorial Board:

- The decision of the selection of articles to be published in the Journal is under the responsibility of the editorial board. The editorial board should carry out the evaluation independent of race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship or political philosophy. The decision to be made should be based on the accuracy, validity and importance of the article, and its relevance with the scope of the Journal. Legal necessities should also be consulted in cases of slander, copyright infringement and plagiarism.
- The editor or any member of the editorial board should not reveal any information about the article except for the related authors, reviewers, potential reviewers, other editorial consultants and publishers.
- The information in any article presented but not published should not be used in any research of the editor or of the member of the editorial board without express written permission of the authors.

SPELLING RULES

1. The papers should be prepared in A4 paper size with “MS Office - Word 2010” or with a higher version and by utilising the article template of the Journal. The length of the paper should be at least 6,000 words and be no longer than 30 pages with the journal template. The articles must be less than 30 pages with the template. Page margins should be as follows: Top: 5 cm, Bottom: 2.5 cm, Left: 2.5 cm and Right: 2.5 cm.
2. The author(s) information, article additional information and author declarations should be added to the parts declared in the Journal article template in accordance with the Journal rules.
3. Excluding the title page and expended abstract page, the article should be written with “Times New Roman”, 10pt size and single spacing. There should be one space after points and commas. No indents should be used for the paragraphs and 6pt spaces should be left before and after the paragraphs. Between the paragraphs no extra blank lines should be used.
4. In the title page of the article; single spacing and 3nk spacing before and after the paragraph should be used. Turkish and English titles should be 11pt size. Turkish and English abstracts should be 9pt size, between 120 and 200 words and single paragraph. There should be 3 to 5 keywords in Turkish and English. There should be max. 5 JEL (Journal of Economic Literature) codes. For those articles whose language is English, first English versions of title, abstract, keywords and JEL codes should be given and then the Turkish versions should be included.
5. In the article, an extended abstract that is not more than 1 page in accordance with Journal page format and that involves min 700, max 1200 words should be included. The extended abstract should be prepared in English for the articles in Turkish, and in Turkish for the articles in English. The extended abstract should be composed of four sub-headings: purpose and scope, design/methodology/approach, findings, and conclusion and discussion. Each sub-heading should be one paragraph, 9pt size, single spacing, 3nk spacing before and after the paragraph and without any extra spacing between titles.
6. The headings and subheadings should be appeared in 10 font size, bold and left justified and also numbered decimally such as **1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1.** The numbering should be initiated from the “Introduction” part and should be continued till the “Conclusion” part. No titles for introduction and result part should be used. All the letters in main headings should be capital; only the first letters of the words in the sub-headings should be capital. No spacing should be made before and after the main and sub-headings. Only in the main headings 12nk spacing before the paragraph, and 6nk spacing after the paragraph should be applied.
7. All the tables and figures in the article should be given centered and in their proper places. All the tables and figures should be numbered in bold (**Table 1., Figure 2.,** etc.) and given titles in normal fonts. The titles should be above the Tables and Figures, should be centered, 10 pt., and only the initial letters should be capital, with a line spacing of 6nk before and after the paragraph. The text inside the Tables and Figures should be written in Times New Roman with 8-9 font sizes and with single spacing. All the visuals such as graphs, charts, maps, drawings and photographs should be specified as Figures. For the Tables only horizontal lines should be preferred, vertical lines should not be used. All the Tables and Figures should fit the aforementioned rules and should be legible. The sources in Tables and Figures should be given under the Table and Figure with 8 font size and 3nkt distance must be set before and after the paragraph. No blank line should be given before and after the Tables and Figures.
8. In those articles written in Turkish comma should be preferred as the decimal point, while point should be preferred in those articles written in English. For thousand separators, point should be used in Turkish articles while comma should be used in English articles. The numbers between 0 and 9 should be written with letters while 10 and larger numbers should be written numerically.
9. The equations, models and formulas in the article should be left justified, all of them should be numbered and the numbers should be written in parentheses and right justified. No blank line should be given before and after the equations, models and formulas.
10. The bulleted texts in the article, should be left justified and 3nk distance must be set before and after the paragraph.
11. If the quotation from a source is less than 40 words, the expressions should be in quotation marks and the study quoted should be cited intext. If the quotation is more than 40 words, the quotation should be given in a new line; 1.25 cm tabbed from left and right, 3nk distance must be set before and after the paragraph and the study quoted should be cited.
12. If the article include any “appendix”, titles (**Appendix 1., Appendix 2.,** etc.) should be given to them and they should be given after the References part.
13. Intext citations, footnotes and reference lists in the papers should be prepared according to American Psychological Association (**APA 7**) style. The intext references should be given with author-date-page method. The explanations should be given at the button of the page as a footnote, as justified, with 8 font size and Times New Roman, single line spacing and 3nk distance must be set before and after the paragraph.
14. Intext citations should include the surname of the author(s), year of the source, and page number, respectively. In the articles written by 2 authors, between the names of the authors “and” should be used if the article is written in Turkish; “&” should be used if the article is written in English. When referring an article that is written by 3 or more authors, the surname of the first authors should be written first, and then “vd.” should be used in Turkish articles; “et al.” should be used in English articles.

- **Works by a single author:** (Dulupçu, 2001, p. 28).
 - **Works by 2 authors:** (Acar & Tetik, 2018, p. 60).
 - **Works by 3 or more authors:** (Çarıkçı et al., 2009, p. 55).
 - **Citing more than one source:** (Schumpeter, 1934, p. 66; Wood, 2005, p. 36; Acar & Tetik, 2018, p. 60).
 - **Citing whole source:** (Drucker, 1995).
 - **Reference to secondary sources:** (Freud, 1901, as cited in Bonomi, 1998)
15. If a group including author abbreviations is used, while no abbreviation is used for the first reference, for the following references abbreviations are used. For those groups having no abbreviation, there is no difference between the first and the following references.
- **First reference:** (Süleyman Demirel University [SDÜ], 2022).
 - **Following references to a group including author name abbreviation:** (SDÜ, 2022).
16. If the reference is taken from a web site and the author is known, reference should be made like periodic publications. If the date of the downloaded source is not given, access date should be used. If the date of the downloaded source is not given, date of access should be used. Also if no publisher name is available, use the name of website and data of Access.
- **If the author's name and publication year is known:** (Bebbington & Song, 2004).
 - **If the author's name and publication year is not known:** (Rekabet Kurumu, 2008).
17. If you are citing more than one work by the same author in the same year, put the letters a, b, c next to the year.
- (Kirzner, 1973a, p. 30).
 - (Kirzner, 1973b, p. 45).
18. In narrative references in which the name of the author is written in the sentence, if the study has 2 authors “ve” should be used if the article is written in Turkish; “and” should be used if the article is written in English. In the studies written by 3 or more authors, first the surname of the first author should be written, then “vd.” and “et al.” should be used in Turkish and English articles, respectively.
- According to Moran (1994, p. 36),
 - Acar and Tetik (2018)
 - Çarıkçı et al. (2009)
19. In the articles, all kind of sources should be included in the References part. All the sources, without discriminating according to the type (thesis, book, article, report etc.), should be sorted alphabetically according to the surname of the authors. The studies of a particular author should be sorted in the References part from the oldest to the newest. Sources should be left justified in the first line, and 1.25 cm tabbed from left in the following lines. For that purpose, in the paragraph preferences “first line” should be adjusted to “hanging” and the value should be adjusted to 1.25 cm. References part should be prepared with Times New Roman, 10 pt size, single spacing and Onk spacing before and after the paragraph. In the References part, a blank line should be left between each publication. In the References part, the first letter of the name of all publications (article title, book title, chapter title, thesis title etc.) except Journal title should be capital, and the rest of the title should be lower case, if they are not proper name or abbreviation. For the title of a journal, the first letters of all words should be capital. In those studies, written by 2 or more authors, if the language of the article is Turkish, “ve” should be used before the last author; if the article language is English, “comma” and “&” should be used. The reference page should be prepared according to example shown below.

Books:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Name of the book* (Number of editions). Publisher.

Koçel, T. (2020). *İşletme Yöneticiliği* (18th ed.). Beta Basım Yayım.

Acar, D., & Tetik, N. (2018). *Genel muhasebe* (16th ed.). Detay Yayıncılık.

Korkmaz, A., Dulupçu, M. A., Gövdere, B., & Songur, H. (2013). *İnsani ücret*. İGİAD Yayınları.

Translated Books:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Name of the book* (Number of editions). (First letter of the translator. Surname of the translator, Trans.), Publisher, (The publishing date of the original work).

Piketty, T. (2015). *Yirmi birinci yüzyılda kapital* (2nd ed.). (H. Koçak, Trans.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Original work published 2013).

Edited Books:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). Section title. In First letter of the editor. Surname of the editor (Ed.), *Title of the book* (Number of editions, Pages of the section), Publisher.

Eke, E. (2019). Türkiye’de dijital bağımlılığa yönelik politikalar üzerine bir betimleme. In H. H. Aygül, & E. Eke (Ed.), *Dijital çocukluk ve dijital ebeveynler: Dijital nesillerin teknoloji bağımlılığı* (p. 207-252). Nobel Akademik Yayıncılık.

Articles:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). Title of the article. *Journal title*, Vol(No), Pages. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>

Özkul, G. (2007). Kapitalist sistemin sürükleyici aktörleri: Ekonomik teoride girişimciler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 343-366.

Oruç, K. O., & Çolak, M. (2019). Bulanık analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile yem seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(25), 495-510. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.611033>

Beyaz, R., Güngör, A. Y., & Kılıçarslan, Ş. (2021). The effects of banks’ internal marketing and market orientation approaches on performance. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 812-825. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.833838>

Thesis:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Thesis title* [Master’s Thesis/ Ph.D. Dissertation]. Name of University / Institution

Sezgin, A. (2014). *Turizm sektöründe konaklama tesisi fiyatlandırmasının mekânsal ve niteliksel belirleyicileri: Antalya Körfezi örneği* [Ph.D. Dissertation]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Symposiums/Congresses:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). Title of the paper. *Symposiums/Congresses Name* (Pages). The city where the Symposium / Congress is organised, Country.

Karaatlı, M., Demirci, N., Aksoy, E., & Ömürbek, N. (2014). Borsa performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılması. 15. *Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu* (p. 673-689). Isparta, Turkey.

Research Reports:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Title of the paper* (Report No. xxx). Publisher. Internet address

Eliasson, G., Fölster, S., Lindberg, T., Pousette, T., & Taymaz, E. (1990). *The knowledge based information economy* (IUI Working Paper No. 256). Research Institute of Industrial Economics. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/95060/1/wp256.pdf>

Media Sources (Film/Video et al.):

Surname of the Producer / Speaker, First letter of her/his name. (Year). *The name of the film/speak* [Film / Video / Audible]. Production company. Internet Address (if any)

Anadol, R. (2020, July). *Makine zekası çağında sanat* [Video]. TED Conferences. https://www.ted.com/talks/refik_anadol_art_in_the_age_of_machine_intelligence?language=tr#t-931

Forman. M. (Yönetmen). (1975). *One flew over the cuckoo’s nest* [Film]. United Artists.

Law/Regulation/International Convention/Court Orders:

Name of Law/Regulation/International Convention/Court. (Release Date). Internet Address.

Çocuk Hakları Sözleşmesi. (1995, January 27). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf>

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (2016, April 20). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160420-16.htm>

Internet Sources:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Date of publication / Date of access). *Title*. Retrieved from URL

Bebbington, J., & Song, E. (2004). *The adoption of IFRS in the EU and New Zealand*. Retrieved July 14, 2008 from <http://www.europe.canterbury.ac.nz/>

Rekabet Kurumu. (2010). *Rekabet hukukunun esasları*. Retrieved March 17, 2010 from <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>

Süleyman Demirel Üniversitesi. (2020). *Misyon & vizyon*. Retrieved January 10, 2020 from <https://w3.sdu.edu.tr/sayfa/5528/misyon-vizyon>

Gökçe, D. (2019, July 19). *Çin’de 1992’den bu yana en düşük büyüme*. Akşam. Retrieved January 15, 2020 from <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/deniz-gokce/cinde-1992den-bu-c2yana-en-dusuk-buyume/haber-990522>

20. For the cases not mentioned in spelling, scientific publication rules will be taken into consideration.

FİNANSAL ORAN ÖZELLİKLERİNİN NAKİT AKIŞ PROFİLİ NİTELİKLERİ İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ VE BİST İMALAT SANAYİ SEKTÖRÜ İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

ASSOCIATION OF FINANCIAL RATIO FEATURES WITH CASH FLOW PROFILE FEATURES AND A RESEARCH ON BIST MANUFACTURING INDUSTRY ENTERPRISES

Prof. Dr. M. Mustafa KISAKÜREK¹

Dr. Öğr. Üyesi Haluk SATIR²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, nakit akış tablosu bileşenlerindeki nakit akışlarının pozitif ve negatif yönünün incelenmesi sonucu elde edilen nakit akış profillerinin, finansal oran analizi tekniği ile birlikte kullanıldığında, farklı finansal özelliklerin elde edilebileceğinin ortaya konulmasıdır. Çalışmada öncelikle BİST imalat sanayii sektöründe faaliyet gösteren 70 işletmenin, 2012-2018 yıllarına ait nakit akış tablosu verileri kullanılarak nakit akış profilleri belirlenmiştir. Sonrasında da her bir işletmenin, bilanço ve gelir tablosundaki verileri kullanılarak yıllar itibarıyla finansal oran sonuçları tespit edilmiştir. Sonucunda ise, değerlendirmeye alınan toplam sekiz profil ve toplam 490 gözlem sayısı içinde, %10'u geçen profil 2, profil 4 ve profil 6'nın panel logit analiz yöntemine göre, profil nitelikleri ile finansal oran özellikleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre, profil 2 ile aktif devir hızı ve aktif kârlılığı oranının pozitif, aktif büyüme oranının ise negatif ilişkili olduğu, profil 4 ile aktif büyüme oranının pozitif, stokların aktiflere oranı ve öz kaynak büyüme oranının ise negatif ilişkili olduğu, profil 6 ile stokların aktiflere oranı ve aktif büyüme oranının pozitif, cari oran, kaldıraç oranı ve aktif kârlılığı oranının ise negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nakit Akış Profili, Finansal Oran, Panel Veri Analizi, Lojistik Regresyon.

JEL Sınıflandırma Kodları: M40, M41, M49.

ABSTRACT

The aim of the study is to reveal that different financial characteristics can be obtained when the cash flow profiles obtained as a result of examining the positive and negative aspects of the cash flows in the cash flow statement components are used together with the financial ratio analysis technique. In the study, first of all, cash flow profiles of 70 enterprises operating in the BIST manufacturing industry sector are determined by using the cash flow table data of the years 2012-2018. Afterwards using the data in the balance sheet and income statement of each business, the financial ratio results by years are determined. As a result, the relationship between profile features and financial ratio features is analyzed according to the panel logit analysis method of profile 2, profile 4 and profile 6, which exceeded 10%, within a total of eight profiles and a total of 490 observations. According to the results of the analysis, profile 2 is positively related to asset turnover and return on assets, while asset growth rate is negatively related, profile 4 is positively related to asset growth rate, stocks to assets ratio and equity growth ratio is negatively related to profile 6, and stocks to assets are negatively related to profile 2. It is determined that the rate of asset growth and the rate of asset growth are positively correlated, while the current rate, leverage rate and return on assets rate are negatively related.

Keywords: Cash Flow Profile, Financial Ratio, Panel Data Analysis, Logistic Regression.

JEL Classification Codes: M40, M41, M49.

* Bu çalışma M. Mustafa KISAKÜREK danışmanlığında Haluk SATIR tarafından hazırlanan ve 24.03.2022 tarihinde savunulan "İşletmelerin Nakit Akış Profilleri ve Finansal Rasyoları Arasındaki İlişki: BİST'te Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mmk_46@hotmail.com

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Afşin Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, haluksatir@ksu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

In 1993, Gup et al. developed a method called 'cash flow generating activities model' using cash flow statement data. With this method, eight profiles were defined according to the positive and negative aspects of the cash flow statement components of the enterprises included in the research. Afterwards, the financial characteristics of the enterprises such as asset size, return on assets, leverage ratio and profit distribution growth rate were determined, and a pattern (combination) of eight possible cash flow profiles with similar financial characteristics overlapping with these characteristics was determined. Each pattern determined by the profiles only shows the direction of cash inflow or outflow. It does not show why and how the cash amount has changed. These eight profiles are determined only on the positive and negative aspects of the cash flow statement, regardless of the size of the cash flows from principal, investing and financing activities. Eight possible profiles have already been created to meet the outcome of expectations. For this, the first four profiles were formed from positive core (business) activities, and the next four profiles were created from negative core activities. In this study, the relationship between the financial characteristics of the ratios we have calculated and the financial characteristics of the businesses in each profile has been analyzed, based on the significant and close relationship between the cash flow profiles and the ratio analysis and the fact that they have a complementary feature. Thus, new profile features were determined by obtaining new possible financial implications for the existing financial features of the profiles. In addition, by analyzing which ratio is seen higher or lower in which profile, the effects of financial ratios on profiles were tried to be determined.

Design/methodology/approach:

In the research carried out using the data obtained from the website of the Public Disclosure Platform, the financial statement data of the 70 enterprises operating in the manufacturing industry sector in the BIST for the years 2012-2018 constituted the scope of the study. In the research, first of all, cash flow profiles were determined through cash flow statements. Afterwards, the financial ratios of the enterprises were calculated through the statement of financial position and the profit or loss statement. In the analysis, the most accurate methods that we can use both results together and test the significance relationship between them were selected and applied. These methods are panel data analysis and logistic regression analysis. The application of the research consists of stages that include the determination of cash flow profiles, the calculation of financial ratios and the statistical solution of the significance relationship between cash flow profiles and financial ratios, as a result of using data from 70 businesses and 7-year period that make up the research universe.

Findings:

Financial ratios for each business were calculated by using the financial position statement and profit or loss statement data of the businesses included in the research. When the standard deviations of the calculated financial ratios are taken into account, it is seen that the results of the enterprises over the years are at very low levels and the result is in the range of 0.00-1.50 in most of them. This shows that the variability of the ratio results between both the enterprises and the sub-sectors of the manufacturing industry is at very low levels. In addition, this result increased the statistical reliability of the panel-logit analysis and provided a more meaningful and objective result for the relationship established between profiles and ratios. In the last stage of the research, the calculated financial ratios of the companies that are included in profile 2, profile 4 and profile 6, which are among the total 490 observation numbers and exceeding 10%, were included in the analysis. In order to test the significance relationship between the financial implications of these ratios and the financial characteristics of the cash flow profiles, statistical analysis was performed with models in which panel data analysis and logistic regression analysis were used together (panel logit).

Conclusion and Discussion:

As a result of the analysis, profile 2 and asset turnover ratio and return on assets ratio are positively related, while the asset growth rate is negatively related, profile 4 and asset growth ratio are positively related, stocks to assets ratio and equity growth ratio are negatively related, profile 6 It has been determined that the ratio of stocks to assets and asset growth rate are positively related, while the current ratio, leverage ratio and return on assets ratio are negatively related. As a result of our study to determine the relationship between cash flow profiles and financial ratios by using cash-based and accrual-based financial statement data, it is seen that cash flow profile characteristics become more comprehensive with different financial inferences determined according to the characteristics of financial ratios associated with cash flow profiles.

1. GİRİŞ

Finansal tablolar aracılığıyla yerine getirilen finansal raporlamanın amacı, bir işletmenin finansal durumu ve performansı hakkında bilgi ve veri sağlamaktır. Diğer bir ifadeyle, bir işletmenin belli bir zaman noktasındaki finansal pozisyonu veya işletmenin geçmiş belirli bir döneme ait operasyonları hakkında bilgi sağlamaktır. Fakat finansal tabloların gerçek değeri, yöneticilerin, yatırımcıların ve analistlerin işletmenin bugünkü finansal performansını ve durumunu analiz edecek bilgiyi barındırıyor olması gerçeğinde yatmasıdır. Daha da önemlisi, işletme yönetimi tarafından bu bilginin, işletmenin gelecek performansını ve gerçek değerini artıracak değişimleri planlamak için kullanılıyor olmasıdır.

Finansal bilgi kullanıcıları olan işletme içi kullanıcılarından işletme yönetimi ve işletme dışı kullanıcılarından yatırımcılar, alacaklılar, müşteriler, kamuya ait kurumlardan oluşan bu ilgililere, finansal tablolar aracılığıyla sunulan bilgiler ham haldedir. Bu finansal bilgilerin daha kullanılabilir, işletmeyi tanıtıcı hale getirilmesi ve zaman içindeki değişimleri göstermesi gerekir. Bu da finansal analiz yoluyla sağlanır. Finansal tablolarda yer alan kalemler arasındaki ilişkilerin tespiti ve bu ilişkilerin zaman içinde göstermiş oldukları eğilimlerin incelenmesini içeren birçok finansal analiz tekniği kullanılmaktadır. Bu teknikler; dikey analiz, yatay analiz ve rasyo analizi tekniği biçiminde uygulanmaktadır.

Finansal analizde, geniş ölçüde yararlanılan tekniklerden biride oran analizi tekniğidir. Oran, finansal tablolarda yer alan kalemler arasındaki ilişkinin sayılarla ifadesidir (Patton, 1982, s. 629). İlgililer tarafından bu analiz tekniğinin kullanımı daha çok gelecekteki finansal değişkenleri tahmin etmek amaçlı olmuştur. Çünkü oran analizi tekniği ile elde edilen bilgiler, diğer tekniklere göre tahmin gücü en fazla olma özelliğini her zaman korumuştur (Barnes, 1987, s. 449; Libby, 1975, s. 150; Neter, 1966, s. 112). Finansal oranlar, finansal durum tablosu ve kâr veya zarar tablosundaki finansal bilgilerin standartlaştırılması için farklı bir yöntem sağlar. Oranlar işletmenin mali sağlığı ile ilgili olabilecek likidite düzeyi, varlık edinimlerinde finansman biçimi, varlıkların kullanımında verimlilik oranı ve yatırımlardan sağlanan getiri düzeyi gibi soruları cevaplamamıza yardımcı olabilmektedir (Titman vd., 2018, s. 115).

Gup vd. (1993) tarafından geliştirilen nakit akışlarının sağlandığı faaliyetler modeli ile, araştırma kapsamına alınan işletmelerin finansal özellikleri (aktif büyüklüğü, aktif kârlılığı, büyüme oranı, kaldıraç oranı) belirlenerek, bu özelliklere göre olası benzer finansal niteliklere sahip nakit akış profilleri belirlenmiştir. Nakit akış tablosunun işletme (esas) faaliyeti, yatırım faaliyeti ve finansman faaliyetinden kaynaklanan nakit akışlarının büyüklüğüne bakılmaksızın sadece pozitif ve negatif yönlerine göre sekiz olası profil (kombinasyon) tespit edilmiştir (Gup vd., 1993, s. 76). Pozitif işaret, esas, yatırım ve finansman faaliyetlerinden kaynaklanan işletmeye nakit girişi olduğunu gösterir. Negatif işaret ise, ilgili faaliyetlerden nakit çıkışını gösterir. Her bir faaliyetten gelen olumlu ve olumsuz işaretler birçok farklı nakit akışı desenine yol açabilir. Bu üç faaliyetten kaynaklanan nakit akışlarının birleşim işaretleri, toplamda sekiz olası nakit akışı profillerinin bileşimini temsil eder. Örneğin, bir işletme esas faaliyetlerinden nakit girişi, ancak yatırım ve finansman faaliyetlerinden nakit çıkışı yaşıyorsa, mevcut profili (+ - -) olacaktır. Bu da başarılı işletme olarak tanımlanan profil 2'yi temsil edecektir. (Shamsudin ve Kamaluddin, 2015, s. 767).

Geliştirilen bu yöntem ile, bir işletmenin durumunun esas, yatırım ve finansman faaliyetlerinden nakit akışlarının farklı birleşimlerine dayalı olarak açıklanabileceği belirtilmektedir. Bu bileşenlerden elde edilen nakit akış yönlerine göre büyüyen, başarılı işletmeleri ya da gerileyen, yeniden yapılanan işletmelerin tespiti yapılabilmektedir (Bodur, 2016, s. 56). Nakit akış tablosunun esas faaliyeti, yatırım faaliyeti ve finansman faaliyeti bileşenlerindeki nakit akış yönlerine göre oluşan sekiz olası profilin oluşumu ve işletme nitelikleri aşağıdaki Tablo 1'de verilmiştir;

Tablo 1. Nakit Akış Profilleri ve İşletme Nitelikleri

Profiller	İşletme Özellikleri	Finansal Nitelikleri
Profil 1 (+ + +)	Nadir Durum	1.Yeterli likiditeye sahiptir 2.Duran varlıklarını satmaktadır 3.Borçlanmasını ve sermayesini artırmaktadır
Profil 2 (+ - -)	Başarılı İşletme	1.Yeterli likiditeye sahiptir 2.Borç ödeme gücüne sahiptir 3.Yeterli düzeyde yatırım yapılmaktadır 4.Kârlılık düzeyi yüksektir 5.Büyüme oranları durağandır
Profil 3 (+ + -)	Gerileyen İşletme	1.Yeterli likiditeye sahiptir 2.Duran varlıklarını satmaktadır 3.Borçlarını ödemede sıkıntı yaşamaktadır
Profil 4 (+ - +)	Büyüyen İşletme	1.Yeterli olmasa da likidite oluşturabilmektedir 2.Borçlanarak veya sermaye ihracı ile nakit sağlanmaktadır 3.Kaynak temininde güvenilirliğe sahiptir 4.Yeterli düzeyde yatırım yapılmaktadır
Profil 5 (- + +)	Küçülen İşletme	1.Yeterince likiditeye sahip değildir 2.Duran varlık satışından kaynaklanan daralmanın yaşanması 3.Sürekliliği şüpheli kaynak temini yaşanmaktadır
Profil 6 (- - +)	Genç İşletme	1.Nakit yetersizliği mevcuttur 2.Duran varlık yatırımları yapılmaktadır 3.Borçlanma ve sermaye temininde sıkıntı yaşanmamaktadır
Profil 7 (- + -)	Tasfiye Durumu	1.Yetersiz nakit vardır. 2.Net nakit akışında açık vardır 3.Nakit temininde duran varlıkların satışı yeterli olmayacaktır
Profil 8 (- - -)	Nadir Durum	1.Yetersiz nakde sahiptirler 2.Kârlılıkları düşüktür 3.Büyüme oranları düşüktür

Kaynak: (Gup vd., 1993, s. 74; Bruwer ve Hamman, 2005, s. 5).

Literatürde finansal rasyo analizi ve nakit akış profilleri ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar belirtilen başlıklar altında ayrı ayrı ele alınarak yapılmıştır. Rasyo analizini esas alan çalışmalarda başarılı firmalar ile başarısız firmaların karşılaştırılmasının tahmini (Beaver 1966; Altman 1968; Taffler 1982; Uyar ve Okumuş 2010), hisse senedi getiri oranlarındaki yararlılık ve finansal rasyolar ile firma değeri arasındaki ilişki (O'Connor 1973; Ayriçay ve Türk 2014; Özer, Çam ve Özçelik 2020), Geleneksel rasyolar ile nakit akış rasyoları arasındaki likidite üzerindeki karşılaştırması (Atieh 2014), finansal rasyolar ile işletme performanslarının ölçümü ve üretkenliğin tespiti yapılmıştır (Başar ve Azgın 2016; Doğan ve Engeloğlu 2018; Kızıl ve Aslan 2019). Nakit akış profillerini esas alan çalışmalarda ise, farklı sektörler ele alınarak analiz yapılmak kaydıyla, firmaların nakit akış profillerinin sektörel dağılımları incelenmiştir. (Gup vd. 1993; Bruwver ve Hamman 2005; Dickinson 2011; Kordestani vd., 2011; Aktaş vd., 2012; Orhan ve Başar 2015; Karadeniz 2017; Tüfekçi ve Karaca 2019; Güleç ve Arda 2019; Beyazgül ve Karadeniz 2019; Kablan ve Güvemli 2019; Derya Baskan ve Dozen 2019; Çil Koçyiğit ve Güngör Tanç 2021; Çil Koçyiğit vd., 2021).

Bu çalışmada, nakit akış profilleri ile oran analizi arasındaki anlamlı ve yakın ilişkinin bulunması ve birbirini tamamlayan bir özelliğe sahip olması esas alınarak, hesaplamaya aldığımız oranların finansal özellikleri ile profil 2, profil 4 ve profil 6'ya giren işletmelerin sahip olduğu finansal niteliklerinin arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Böylece profillerin mevcut finansal niteliklerine yeni olası finansal çıkarımlar elde edilerek, yeni profil özellikleri belirlenmiş ve hangi profilde hangi oranın daha yüksek veya daha düşük görüldüğünü analiz ederek, finansal oranların profiller üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca işlemlerin finansal durumunu ortaya koymak bakımından hem şimdiye kadar uygulanmamış farklı bir araştırma gerçekleştirilmiş hem de nakit esaslı ve tahakkuk esaslı finansal tablo verilerinin bir arada kullanıldığı daha açıklayıcı ve daha yararlı sonuçlar elde edilmek istenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmanın bu bölümü; araştırmanın amacı, araştırmanın kapsamı, araştırmanın sınırlıkları, araştırmanın yöntemi, araştırmanın uygulaması başlıklarından oluşmaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Günümüz iş hayatında geniş ölçüde kullanılmakta olan finansal tabloların, sayısı gittikçe artan kişi ve gruplar tarafından, bu tablolara ilişkin analiz ve yorumu ile yakından ilgilenildiği gözlemlenmiştir. Özellikle finansal tablolarda yer alan soyut rakamlardan çok, bu tabloların analizi ve yorumu, ilgili kişi ve gruplar için daha büyük anlam taşımaktadır (Akgüç, 1995, s. 1). Finansal tablolar işletmeyle ilgili; varlıklar, borçlar, öz kaynaklar, gelirler (kârlar), giderler (zararlar), ortakların işletmeye yaptıkları finansal katkılar ve ortaklara yapılan dağıtımlar ve nakit akışları gibi önemli bilgiler sunar. Nakit gerçekleşme düzeyleri hakkında uygun bilgileri ise; tahakkuk esaslı oluşturulmuş finansal durum tablosu ve kâr veya zarar tablosu değil, nakit esaslı oluşturulmuş ve işletmenin nakit performansını gösteren nakit akış tablosu sağlayabilir. İşletmelerin faaliyetleri sonucu elde ettiği ticari kârın, karar verme durumunda olan üçüncü kişileri yanıltabileceği düşünülürse, nakit akımını gösteren nakit akış tablosunun kullanıldığı analizlerin, karar sürecindeki ilgililere sağlayacağı yararın önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Kısakürek ve Ayarlıoğlu, 2007, s. 194). Bu nedenle, son yıllarda nakit akış tablosunun esas alındığı araştırmalar daha da önem kazanmıştır. Bu bağlamda çalışmada, nakit akış tablosu verilerinden elde edilen nakit akış profillerinin, temel mali tablolardan hesaplanan finansal oranlarla birlikte kullanılması sonucu, profil 2, profil 4 ve profil 6'yı temsil eden işletmelerin finansal çıkarımları hakkında daha farklı ve kapsamlı finansal kararların elde edilebileceği amaçlanmıştır.

2.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamını, Borsa İstanbul'da işlem gören imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren 70 işletmenin, 2012-2018 yıllarına ait finansal tablo verileri oluşturmaktadır. Verilerin elde edilebilirliği ve finansal tabloların düzenleme esaslarındaki uyum açısından 2012 yılı başlangıç yılı olarak tercih edilmiştir. Araştırma dönemini kapsayan yedi yıllık süreç içerisinde gerekli finansal verileri sağlamayan işletmeler analiz kapsamı dışında bırakılmıştır. Araştırma kapsamına alınan Kimya, Petrol ve Plastik Ürünler Sektörü, Taş ve Toprağa Dayalı Sektör, Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım Sektörü, Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sektörü, imalat sektörünün alt sektörleri olarak belirlenirken, sanayi yapısı olarak türdeş olabilecek alt sektörler olduğu için çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca araştırmada istatistiksel analizlerin güvenilirliği açısından hem yeterli düzeyde işletme sayısı hedeflenmiş hem de birbirine yakın ve eşit sayıda işletme kullanılarak analiz yapılmıştır (KAP, 2020).

2.3. Araştırmanın Sınırlıkları

Yukarıda amacını ve kapsamını belirttiğimiz çalışma, aşağıda belirtilen sınırlıklar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir;

- Beşeri ilimler alanında yapılan çalışmaların genel sınırlılıkları bu çalışma içinde geçerlidir.
- Bu çalışmanın evreni imalat sanayi sektörü ile sınırlıdır.
- Analizde kullanılan nakit akış tablosu verileri, bu tabloların işletme, yatırım ve finansman bileşenlerine ait pozitif ve negatif işaretlerinden oluşan kategorik veriler ile sınırlıdır.

2.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, öncelikle Borsa İstanbul'da kayıtlı 70 işletmenin yedi yıllık verileri ile, nakit akış tabloları aracılığıyla nakit akış profilleri belirlenmiştir. Sonrasında işletmelerin finansal durum tablosu ve kâr veya zarar tablosu aracılığıyla finansal oranları hesaplanmıştır. Analiz uygulamasında ise, her iki sonucu birlikte

kullanabileceğimiz ve aralarındaki ilişkiyi test edebileceğimiz en doğru yöntemler seçilmiş ve uygulanmıştır. Uygulanan bu yöntemlere ait açıklamalar aşağıda yapılmıştır.

2.4.1. Panel Veri Analizi

Panel veri analizi birey, ülke ve işletme gibi birimlere ait yatay kesit verilerin belli bir zaman aralığında analize tabi tutulmasıdır. Bu analiz, n sayıda birim ve her birime karşılık gelen N sayıda gözlemden oluşmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 2). Dolayısıyla araştırma verilerimiz 70 farklı birim (işletme) ve 7 yıllık bir süreyi içerdiği için panel veri özelliği göstermektedir. Ayrıca araştırma verileri, bağımsız değişken finansal oranlar ile bağımlı değişken nakit akış profillerinden oluşan kategorik verileri içerdiği için, lojistik regresyon modellemesini gerektirmektedir. Bu bağlamda uygulama, panel veri ve lojistik regresyon analizlerinin bir arada kullanıldığı panel logit modelleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

2.4.2. Lojistik Regresyon

Regresyon analizi, bir veya daha fazla bağımsız değişkenin değerlerine dayanarak, bağımlı değişkenin ortalama değerini tahmin eder. Diğer bir ifadeyle regresyon analizi, bağımsız değişkenin değerlerine dayanarak, bağımlı değişkenin ortalama değerinin elde edilebildiği denklemi veren ve bu ilişkiyi ölçmek için kullanılan analiz metodudur (Karagöz, 2019, s. 777). Lojistik regresyon analizi derecelendirme ve atama yapmaya imkân veren bir analiz yöntemidir. Bu yöntemde amaç, minimum değişkenlerle en iyi uyuma sahip olacak anlamlı ilişkiyi ortaya koymaktır (Bircan, 2004, s. 186; Erokyar, 2008, s. 60).

Lojistik regresyon, bağımlı cevap değişkenin kategorik gözlemlendiği durumlarda açıklayıcı bağımsız değişkenlerle anlamlı ilişkisini belirlemede kullanılan bir yöntemdir. Lojistik fonksiyonun 0 ile 1 arasında bir varyansa sahip olması lojistik fonksiyonunun tercih edilmesinde önemlidir. Lojistik model, ortaya çıkacak ilişkiyi 0 ile 1 arasında herhangi bir değer olarak tahmin etmeye yarar. Başka bir ifadeyle, 1'in üstünde ya da 0'ın altında bir ilişki (risk) olamaz (Hosmer ve Lemeshow, 2000, s. 203).

2.5. Araştırmanın Uygulanması

Araştırmanın uygulanması aşamaları aşağıda sıralanan alt başlıklar ile açıklanmıştır;

2.5.1. Nakit Akış Profillerinin Belirlenmesi

Araştırma kapsamına alınan işletmelerin nakit akış tablosu verileri kullanılarak, her bir işletmeye ait nakit akış profili tespit edilmiştir. Yapılan bu nakit akış profillerinin tespiti sonucunu bir arada gösterecek ve toplamını verecek biçimde oluşturulan, yıllara göre profillerin gözlem sayıları ve yüzdelik dağılımları aşağıda Tablo 2'de verilmiştir;

Tablo 2. Profillerin Gözlem Sayıları ve Yüzdelik Dağılımları

Profil	2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Profil 1	0	-	3	4	0	-	1	1	0	-	0	-	1	1	5	1
Profil 2	25	36	26	38	33	48	29	41	32	46	29	41	25	37	199	41
Profil 3	4	6	3	4	7	10	4	6	5	7	6	9	4	6	33	7
Profil 4	17	24	15	22	19	27	16	23	16	23	19	27	17	24	119	24
Profil 5	2	3	1	1	0	-	4	6	3	4	2	3	2	3	14	3
Profil 6	19	27	19	27	9	13	13	19	13	19	12	18	17	24	102	21
Profil 7	2	3	2	3	1	1	3	4	1	1	1	1	3	4	13	2
Profil 8	1	1	1	1	1	1	0	-	0	-	1	1	1	1	5	1
Toplam	70	100	70	100	70	100	70	100	70	100	70	100	70	100	490	100

Tablo 2'ye göre, araştırma evrenini oluşturan işletmelere ait hedeflenen toplam 490 gözlem sayısı içerisinde %10'u geçen profil 2, profil 4 ve profil 6'nın olduğu tespit edilmiştir. Bu üç profile ait toplam gözlem sayısının 420 olduğu ve değerlendirmeye alınan toplam sekiz profil içerisinde yeterli olabilecek bir değeri temsil ettiği görülmektedir. Böylece, uygulamanın sonraki aşamasında hem ekonometrik tahminlerin etkinliği hem de istatistiksel analizin güvenilirliği açısından, analiz kapsamına sadece bu üç profil dahil edilmiştir.

2.5.2. Finansal Oranların Hesaplanması

Uygulamanın bu aşamasında, işletmelerin yedi yıllık süreye ait finansal durum tablosu ve kâr veya zarar tablosu verileri kullanılarak finansal oranları hesaplanmıştır. Araştırmada kullanılan oranlar aşağıda Tablo 3’te verilmiştir;

Tablo 3. Araştırmada Kullanılan Oranlar

Grup	Oranlar	Formülleri	Sembol
Likidite Oranları	Cari Oran	Dönen Varlıklar Toplamı / Kıs. Vad. Yab. Kay. Toplamı	L1
	Stokların Aktiflere Oranı	Stoklar / Aktif Toplamı	L2
Finansal Yapı Oranları	Kaldıraç Oranı	Yab. Kay. Toplamı / Aktif Toplamı	F1
	Yab. Kay. Öz Kaynaklara Oranı	Yab. Kay. Toplamı / Öz Kaynak Toplamı	F2
	Duran Varlıkların Öz Kaynaklara Oranı	Duran Varlık Toplamı / Öz Kaynak Toplamı	F3
Verimlilik Oranları	Stok Devir Hızı	Satışların Maliyeti / Ort. Stoklar	V1
	Alacak Devir Hızı	Net Satışlar / Ort. Ticari Alacaklar	V2
	Aktif Devir Hızı	Net Satışlar / Ort. Aktif	V3
	Öz Kaynak Devir Hızı	Net Satışlar / Ort. Öz Kaynak	V4
Kârlılık Oranları	Net Kâr Oranı	Net Kâr / Net Satışlar	K1
	Faaliyet Kâr Oranı	Faaliyet Kârı / Net Satışlar	K2
	Aktif Kârlılığı Oranı	Net Kâr / Ort. Aktif	K3
	Öz Kaynak Kârlılığı Oranı	Net Kâr / Ort. Öz Kaynak	K4
Büyüme Oranları	Aktif Büyüme Oranı	(Dön Sonu Aktif Top – Dön Başı Aktif Top) / Dön Başı Aktif Top * 100	B1
	Öz Kaynak Büyüme Oranı	(Dön Sonu Öz Kaynak – Dön Başı Öz Kaynak) / Dön Başı Öz Kaynak * 100	B2

2.5.3. Nakit Akış Profilleri ile Finansal Oranlar Arasındaki İlişkinin Analizi

Uygulamanın bu son aşamasında, profil 2, profil 4 ve profil 6’ya giren işletmelerin profil nitelikleri ile finansal finansal oran özellikleri arasındaki ilişkisi test edilmiştir. Bu ise panel veri analizi ve lojistik regresyon analizinin birlikte kullanıldığı modellerle istatistiksel çözümlemesi ve değerlendirmesi biçiminde yapılmıştır. Araştırma verileri panel veri analizi Stata paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

Uygun analiz yönteminin belirlenmesi amacıyla araştırmada, birimlerin (işletmelerin) ve zamanın da etkisi dikkate alınarak öncelikle veri seti için sabit etkiler ve tesadüfi etkiler için geliştirilmiş lojistik regresyon tahmin modellerinin bir arada analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre, klasik modelin geçerliliğini sınamak amacıyla yapılan LR testinde kurulan “Birim ve/veya zaman etkisi yoktur” hipotezi reddedilmiş ve birim etkilerin var olduğu anlaşılmıştır. Bir sonraki aşamada ise, sabit ve tesadüfi birim etki modelleri arasındaki tercihi belirlemek için Hausman testi yapılmıştır. Hausman test istatistiğinde, sabit etkili modelin parametre tahmincileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Dolayısıyla sabit ve tesadüfi birim etkiler arasında bir tercih yapılabilmesi amacıyla kurulan hipotezler aşağıda verilmiştir;

H_0 : Açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında korelasyon yoktur

H_1 : Açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında korelasyon vardır

Buna göre yapılan Hausman test sonuçları Tablo 4’te verilmiştir;

Tablo 4. Hausman Test Sonuçları

Model	Ki-Kare (chi2) (15)	Olasılık (Prob) > Ki-Kare(chi2)
Ho: Katsayılarıdaki fark sistematik değil	16.00	0,3818

Tablo 4'e göre, $\text{Prob} > \chi^2 = 0.3818$ (pozitif) sonucu ile, χ^2 'nin değerinin olasılık değerinden küçük olduğunu göstermektedir. Gerçekleşen bu sonuç ile, H_0 hipotezi reddedilmiş ve tesadüfi etkiler tahmincisinin etkin olduğuna karar verilmiştir. Dolayısıyla analizin bundan sonra ki aşamasında uygulanan lojistik regresyon analizi, tesadüfi etkili modelin parametreleri kullanılarak yapılmıştır.

2.5.3.1. Profil 2'nin Lojistik Regresyon Analizi

Bağımlı değişkenin profil 2, bağımsız değişkenlerin ise finansal oranlar olarak alındığı ve bu değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla oluşturulan profil 2 modeli ve profil 2 modeli ile ilgili kurulan hipotezler aşağıda verilmiştir;

$$\text{Profil2} = \beta_0 + \beta_1 * l_1 + \beta_2 * l_2 + \beta_3 * f_1 + \beta_4 * f_2 + \beta_5 * f_3 + \beta_6 * v_1 + \beta_7 * v_2 + \beta_8 * v_3 + \beta_9 * v_4 + \beta_{10} * k_1 + \beta_{11} * k_2 + \beta_{12} * k_3 + \beta_{13} * k_4 + \beta_{14} * b_1 + \beta_{15} * b_2 \quad (1)$$

H_0 : Panel logit profil 2 modeli anlamlı değildir

H_1 : Panel logit profil 2 modeli anlamlıdır

Tesadüfi etkiler parametreleri ile oluşturulan profil 2 modeli analiz sonuçları Tablo 5'te verilmiştir;

Tablo 5. Profil 2 İçin Tesadüfi Etkiler Modeli Sonuçları

Profil 2	Bahis Oranları (OR)	Standart Hata	z	P> z	[95% Değer	Aralığı]
l1	.9983522	.1755563	-0.01	0.993	.7072995	1.409173
l2	.2268144	.4632696	-0.73	0.468	.0041408	12.42379
f1	.8110865	.7854731	-0.22	0.829	.1215474	5.412383
f2	.7727205	.1583338	-1.26	0.208	.5171393	1.154615
f3	1.435045	.5169574	1.00	0.316	.708322	2.907371
v1	.9944373	.0497498	-0.11	0.911	.9015576	1.096886
v2	1.02736	.0214815	1.29	0.197	.9861082	1.070338
v3	3.318165	1.362393	2.92	0.003*	1.483906	7.419755
v4	.9578892	.0309985	-1.33	0.184	.8990198	1.020613
k1	.4599955	.5412389	-0.66	0.509	.0458368	4.616284
k2	18.39281	28.94443	1.85	0.064	.8416436	401.9464
k3	1057.212	3657.705	2.01	0.044*	1.200063	931364.7
k4	.2313941	.2529324	-1.34	0.181	.0271594	1.971443
b1	.9542471	.0087347	-5.12	0.000*	.93728	.9715214
b2	1.009605	.0056221	1.72	0.086	.9986453	1.020684
Sabitlerim(const)	.3054074	.2894861	-1.25	0.211	.0476488	1.957523
/lnsig2u	-.6544392	.5274353			-1.688193	.3793151
sigma_u	.7209254	.1901208			.4299455	1.208836
rho	.1364272	.0621397			.0531994	.3075641
Logit Olasılığı		-276.86215	Wald chi2 (15)		55.94	
Olasılık oranı testi = 0: chibar2(01)		8.03	Prob > chi2		0.0000	
			Prob >= chibar2		0.002	

Not: *, %5 düzeydeki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'e göre, $\text{prob} > \chi^2 = 0.0000$ sonucu ile H_0 hipotezi reddedilmiş ve hesaplanan oranlar ile oluşturulan panel logit profil 2 modelinin anlamlı olduğuna karar verilmiştir.

Ayrıca, tablo 5'teki profil 2 ile oranlar arasındaki analiz sonuçları incelendiğinde, profil 2'yi etkileyen finansal oranların aktif devir hızı (v3), aktif kârlılığı (k3) ve aktif büyüme oranı (b1) olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin

marjinal etkileri, sonuçların yorumlanması açısından önemlidir. Bu amaçla gerçekleştirilen ve profil 2 modeli için hesaplanan marjinal etkiler sonucu Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Profil 2 Modeli İçin Marjinal Etkiler

Değişken	dy/dx	Standart Hata	z	P> z	[95%	Değer Aralığı]	X
l1	-.0016491	.17585	-0.01	0.993	-.346301	.343003	1.76276
l2	-1.483623	2.04251	-0.73	0.468	-5.48686	2.51961	.173796
f1	-.2093806	.96842	-0.22	0.829	-2.10745	1.68869	.505551
f2	-.2578379	.2049	-1.26	0.208	-.659443	.143767	1.32973
f3	.3611964	.36024	1.00	0.316	-.344856	1.06725	1.03571
v1	-.0055782	.05003	-0.11	0.911	-.103631	.092475	5.05931
v2	.0269924	.02091	1.29	0.197	-.013989	.067974	5.96416
v3	1.199412*	.41059	2.92	0.003	.394678	2.00415	.900184
v4	-.0430232	.03236	-1.33	0.184	-.10645	.020404	1.57137
k1	-.7765387	1.17662	-0.66	0.509	-3.08267	1.52959	.028898
k2	2.91196	1.57368	1.85	0.064	-.172399	5.99632	.083224
k3	6.96339*	3.45977	2.01	0.044	.182374	13.7444	.044245
k4	-1.463633	1.09308	-1.34	0.181	-3.60603	.678766	.074571
b1	-.0468326*	.00915	-5.12	0.000	-.064773	-.028892	15.6014
b2	.0095587	.00557	1.72	0.086	-.001356	.020473	11.3519

Not: *, (+) olumlu, (-) olumsuz ilişkiyi ifade etmektedir.

Tablo 6'ya göre, aktif devir hızı (v3) ve aktif kârlılığı (k3) oranlarındaki %1'lik bir artış profil 2'nin oluşmasında olumlu (pozitif) bir etki oluştururken, aktif büyüme oranındaki (b1) %1'lik bir artış profil 2'nin oluşmasında olumsuz (negatif) etki oluşturacaktır. Finansal oranlar ile profil 2 modelinin oluşturulması için sabit ve tesadüfi etkilerden bağımsız olarak yapılan lojistik regresyon analiz sonuçları Tablo 7'de verilmiştir;

Tablo 7. Profil 2 Modeli İçin Lojistik Regresyon Sonuçları

Profil 2	Logit Bahisleri	Standart Hata	z	P> z	95%Değer	Aralığı]
l1	-.0016491	.175846	-0.01	0.993	-.346301	.3430028
l2	-1.483623	2.042505	-0.73	0.468	-5.48686	2.519613
f1	-.2093806	.9684209	-0.22	0.829	-2.107451	1.688689
f2	-.2578379	.2049044	-1.26	0.208	-.6594431	.1437673
f3	.3611964	.3602377	1.00	0.316	-.3448565	1.067249
v1	-.0055782	.0500281	-0.11	0.911	-.1036314	.092475
v2	.0269924	.0209094	1.29	0.197	-.0139892	.067974
v3	1.199412	.4105862	2.92	0.003	.3946778	2.004146
v4	-.0430232	.0323613	-1.33	0.184	-.1064502	.0204038
k1	-.7765387	1.176618	-0.66	0.509	-3.082667	1.52959
k2	2.91196	1.573681	1.85	0.064	-.1723987	5.996319
k3	6.96339	3.459766	2.01	0.044	.1823742	13.74441
k4	-1.463633	1.093081	-1.34	0.181	-3.606032	.6787656
b1	-.0468326	.0091535	-5.12	0.000	-.0647732	-.028892
b2	.0095587	.0055686	1.72	0.086	-.0013556	.0204731

Profil 2	Logit Bahisleri	Standart Hata	z	P> z	95%Değer	Aralığı]
_cons	-1.186109	.9478687	-1.25	0.211	-3.043897	.6716797
/lnsig2u	-.6544392	.5274353			-1.688193	.3793151
sigma u	.7209254	.1901208			.4299455	1.208836
rho	.1364272	.0621397			.0531994	.3075641
Olasılık oranı testi = 0: $\chi^2(01) = 8.03$				Prob >= $\chi^2 = 0.002$		

Tablo 7'ye göre, katsayılar (coef) esas alınarak oluşturulan profil 2 modeli aşağıda verilmiştir;

$$\text{Profil 2}_{\text{firma yıl}} = 1,20 v3_{\text{firma yıl}} + 6,96 k3_{\text{firma yıl}} - 0,05 b1_{\text{firma yıl}}$$

2.5.3.2. Profil 2 ile İlgili Bulgular

Yapılan analize göre, profil 2 ile ilgili elde edilen bulgular aşağıda sıralanmıştır. İlk olarak Profil 2'nin ilişkili olduğu finansal oranlar ve ilişki katsayıları Tablo 8'de verilmiştir;

Tablo 8. Profil 2 ile İlişkili Olan Finansal Oranlar

Profil	Pozitif (Olumlu) İlişki		Negatif (Olumsuz) İlişki	
	Finansal Oran	İlişki Katsayısı	Finansal Oran	İlişki Katsayısı
Profil 2 (+ - -)	Aktif Devir Hızı (v3)	1,20	Aktif Büyüme Oranı (b1)	0,05
Başarılı İşletme	Aktif Kârlılığı Oranı (k3)	6,96		

Tablo 8'e göre, nakit akış tablosu bileşenlerindeki esas faaliyetlerden pozitif, yatırım faaliyetlerinden negatif ve finansman faaliyetlerinden negatif (+ - -) nakit akışına sahip başarılı işletmelerden oluşan profil 2 ile pozitif yönde ilişkili olan oranlardan ilişki düzeyi en yüksek finansal oran 6,96 katkı birimi ile aktif kârlılığdır. Bu sonucun oldukça yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. Pozitif ilişkili diğer bir finansal oran ise 1,20 katkı birimi ile aktif devir hızı oranı olarak tespit edilmiştir. Profil 2 ile negatif yönde ilişkili tek finansal oranın 0,05 katkı birimiyle aktif büyüme oranı olduğu belirlenmiştir. Bu negatif katkı birimi düzeyinin oldukça düşük olduğu söylenebilir. Profil 2'nin finansal nitelikleri ve Profil 2 ile ilişkili olan finansal oranların özellikleri Tablo 9'da verilmiştir;

Tablo 9. Profil 2'nin ve Profil 2 ile İlişkili Finansal Oranların Özellikleri

	Pozitif (Olumlu) Finansal Özellikler	Negatif (Olumsuz) Finansal Özellikler
Profil 2 (+ - -)	1.Yeterli likiditeye sahiptir. 2.Çalışma sermayesi seviyesi yüksektir. 3.Borç ödeme gücüne sahiptir. 4.Yeterli düzeyde yatırım yapılmaktadır. 5.Kârlılık düzeyi yüksektir. 6.Toplam aktifler açısından en büyük değerlere sahiptir.	1.Büyüme oranları durağandır
Aktif Devir Hızı (v3)	1.Oranın yüksek çıkması olumlu olarak değerlendirilir. 2.Varlıklardan kâr elde etme düzeyi yüksektir. 3.Tam kapasite ile çalışılmaktadır. 4.Daha az risk taşınmaktadır. 5.Kâr üzerinde pozitif etki yapmaktadır.	1.Oranın düşük çıkması olumsuz olarak değerlendirilir. 2.Yeterli düzeyde satış yapabilmek için varlıklar verimli bir şekilde kullanılmamaktadır. 3.Kâr üzerinde negatif etki yapmaktadır. 4.Daha fazla risk alınarak yüksek kâr marjı ile çalışılmaktadır.

	Pozitif (Olumlu) Finansal Özellikler	Negatif (Olumsuz) Finansal Özellikler
Aktif Kârlılığı Oranı (k3)	1.Oranın yüksek çıkması olumlu olarak değerlendirilir. 2.İşletme varlığını verimli ve başarılı bir şekilde sürdürmektedir. 3.Varlıklar kâr elde etmek için etkin olarak kullanılmaktadır. 4.Kâr sağlama konusunda yönetimin başarısını göstermektedir. 5.Yapılan yatırımın yeterli düzeyde kazanç sağladığını gösterir.	1.Oranın düşük çıkması olumsuz olarak değerlendirilir. 2.Varlıklar kâr elde etmek için etkin olarak kullanılmamaktadır. 3.Varlıkların daha çok yabancı kaynaklarla finanse edildiğini gösterir.
Aktif Büyüme Oranı (b1)	1.Oranın yüksek çıkması olumlu olarak değerlendirilir. 2.Yatırımların arttığını ve varlık olarak genişlediğini gösterir. 3.İşletmenin yönetimde başarısını gösterir.	1.Oranın düşük çıkması olumsuz olarak değerlendirilir. 2.Gelecekte sahip olabileceği varlıkların değerinin azaldığını gösterir. 3.İşletmenin büyümeye yönelik yönetimde başarısızlığını gösterir.

Tablo 8 ve Tablo 9'a göre, profil 2 ile ilişkili finansal oran özellikleri esas alınarak, profil 2 ile ilgili belirlenen finansal özellikler aşağıda sıralanmıştır;

- Profil 2'nin en yüksek pozitif anlamlılık ilişkisi, aktif kârlılığı oranı ile gerçekleşmiştir.
- Profil 2'ye giren işletmelerde varlıklar verimli bir şekilde kullanılmaktadır.
- Sahip olunan varlıklardan kâr elde etme düzeyi yüksektir.
- Profil 2'deki işletmeler daha az risk taşımaktadır.
- Yapılan yatırımlarından yeterli miktarda kazanç sağlanmaktadır.
- Kâr sağlamada yönetim oldukça başarılıdır.
- İşletmeler varlıklarını sürdürmede bir sorun yaşamamaktadır.
- İşletmelerin varlıklarında ki büyüme düzeyi sabit kalmakta veya azalmaktadır.

2.5.3.3. Profil 4'ün Lojistik Regresyon Analizi

Bağımlı değişkenin profil 4, bağımsız değişkenlerin ise finansal oranlar olarak alındığı ve bu değişkenler arasındaki anlamlılık ilişkisinin belirlenmesi amacıyla oluşturulan profil 4 modeli ve profil 4 modeli ile ilgili kurulan hipotezler aşağıda verilmiştir;

$$Profil4 = \beta_0 + \beta_1 * l_1 + \beta_2 * l_2 + \beta_3 * f_1 + \beta_4 * f_2 + \beta_5 * f_3 + \beta_6 * v_1 + \beta_7 * v_2 + \beta_8 * v_3 + \beta_9 * v_4 + \beta_{10} * k_1 + \beta_{11} * k_2 + \beta_{12} * k_3 + \beta_{13} * k_4 + \beta_{14} * b_1 + \beta_{15} * b_2 \quad (2)$$

H_0 : Panel logit profil 4 modeli anlamlı değildir

H_1 : Panel logit profil 4 modeli anlamlıdır

Tesadüfi etkiler parametreleri ile oluşturulan profil 4 modeli analiz sonuçları Tablo 10'da verilmiştir;

Tablo 10. Profil 4 İçin Tesadüfi Etkiler Modeli Sonuçları

Profil 4	Bahis Oranları (OR)	Standart Hata	z	P> z 	[95% Değer	Aralığı]
l1	.9634801	.191767	-0.19	0.852	.6522637	1.423188
l2	.0021498	.0057067	-2.31	0.021*	.0000118	.3907777
f1	1.927068	2.334152	0.54	0.588	.1794251	20.69716
f2	1.092999	.2223035	0.44	0.662	.7336609	1.628338
f3	1.258162	.4226131	0.68	0.494	.6513586	2.43026
v1	.8863933	.0588791	-1.82	0.069	.7781889	1.009643
v2	.9998044	.0200176	-0.01	0.992	.9613305	1.039818

Profil 4	Bahis Oranları (OR)	Standart Hata	z	P> z	[95% Değer	Aralığı]
v3	1.724356	.8104191	1.16	0.246	.6863982	4.331893
v4	1.050525	.0626173	0.83	0.408	.9346953	1.180709
k1	6.59398	10.65633	1.17	0.243	.2776814	156.5844
k2	2.020204	3.241486	0.44	0.661	.0870189	46.90046
k3	.022188	.0934438	-0.90	0.366	5.77e-06	85.29334
k4	2.953023	2.895823	1.10	0.269	.432069	20.18276
b1	1.03639	.008242	4.49	0.000*	1.020362	1.052671
b2	.9889009	.0047022	-2.35	0.019*	.9797276	.99816
Sabitterim(cons)	.242778	.2627669	-1.31	0.191	.0291021	2.02532
/lnsig2u	-.7811975	.6480802			-2.051411	.4890163
sigma_u	.6766516	.2192623			.3585434	1.276993
rho	.1221694	.0695027			.0376061	.3314064
Logit Olasılığı		-234.98515	Wald chi2(15)	45.45		
Olasılık oranı testi = 0: chibar2(01)		4.57	Prob > chi2	0.0001		
			Prob >= chibar2	0.016		

Not: *, %5 düzeydeki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 10'a göre, prob > chi2 = 0,0001 sonucu ile H_0 hipotezi reddedilmiş ve hesaplanan oranlar ile oluşturulan panel logit profil 4 modelinin anlamlı olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 10'daki sonuçlar incelendiğinde, profil 4'ü etkileyen oranların stokların aktiflere oranı (l2), aktif büyüme oranı (b1) ve öz kaynak büyüme oranı (b2) olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin marjinal etkileri, sonuçların yorumlanması açısından önemlidir. Bu amaçla gerçekleştirilen ve profil 4 modeli için hesaplanan marjinal etkiler sonucu Tablo 11'de verilmiştir;

Tablo 11. Profil 4 Modeli İçin Marjinal Etkiler

Değişken	dy/dx	Standart Hata	z	P> z	[95%	Değer Aralığı]	X
l1	-.0372034	.19904	-0.19	0.852	-.427306	.3529	1.76276
l2	-6.142388*	2.6545	-2.31	0.021	-11.3452	-.939616	.173796
f1	.6559996	1.21125	0.54	0.588	-1.718	3.03	.505551
f2	.0889257	.20339	0.44	0.662	-.309708	.48756	1.32973
f3	.2296517	.3359	0.68	0.494	-.428695	.887998	1.03571
v1	-.1205945	.06643	-1.82	0.069	-.250786	.009597	5.05931
v2	-.0001956	.02002	-0.01	0.992	-.039437	.039046	5.96416
v3	.5448537	.46998	1.16	0.246	-.376297	1.466	.900184
v4	.0492903	.05961	0.83	0.408	-.067535	.166115	1.57137
k1	1.886157	1.61607	1.17	0.243	-1.28128	5.0536	.028898
k2	.7031986	1.60453	0.44	0.661	-2.44163	3.84803	.083224
k3	-3.808203	4.21145	-0.90	0.366	-12.0625	4.4461	.044245
k4	1.082829	.9806	1.10	0.269	-.83917	3.00483	.074571
b1	.035744*	.00795	4.49	0.000	.020157	.051331	15.6014
b2	-.0111612*	.00475	-2.35	0.019	-.020481	-.001842	11.3519

Not: *, (+) olumlu, (-) olumsuz ilişkiyi ifade etmektedir.

Tablo 11'e göre, aktif büyüme oranındaki (b1) %1'lik bir artışın profil 4'nin oluşmasında olumlu (pozitif) bir etki oluştururken, stokların aktiflere oranı (l2) ve öz kaynak büyüme oranındaki (b2) %1'lik bir artışın profil 4'nin oluşmasında olumsuz (negatif) bir etki oluşturacaktır. Finansal oranlar ile profil 4 modelinin oluşturulması için sabit ve tesadüfi etkilerden bağımsız olarak yapılan lojistik regresyon analizi sonuçları Tablo 12'de verilmiştir;

Tablo 12. Profil 4 Modeli İçin Lojistik Regresyon Sonuçları

Profil 4	Logit Bahisleri	Standart Hata	z	P> z	95%Değer	Aralığı]
l1	-.0372034	.1990358	-0.19	0.852	-.4273064	.3528996
l2	-6.142388	2.654524	-2.31	0.021	-11.34516	-.9396164
f1	.6559996	1.211245	0.54	0.588	-1.717997	3.029996
f2	.0889257	.2033885	0.44	0.662	-.3097084	.4875598
f3	.2296517	.3358973	0.68	0.494	-.4286949	.8879983
v1	-.1205945	.0664255	-1.82	0.069	-.250786	.009597
v2	-.0001956	.0200215	-0.01	0.992	-.0394371	.0390459
v3	.5448537	.4699836	1.16	0.246	-.3762973	1.466005
v4	.0492903	.0596057	0.83	0.408	-.0675347	.1661154
k1	1.886157	1.616069	1.17	0.243	-1.281281	5.053595
k2	.7031986	1.604534	0.44	0.661	-2.44163	3.848028
k3	-3.808203	4.211455	-0.90	0.366	-12.0625	4.446096
k4	1.082829	.9806299	1.10	0.269	-.83917	3.004829
b1	.035744	.0079526	4.49	0.000	.0201572	.0513307
b2	-.0111612	.004755	-2.35	0.019	-.0204808	-.0018417
_cons	-1.415608	1.082334	-1.31	0.191	-3.536943	.7057277
/Insig2u	-.7811975	.6480802			-2.051411	.4890163
sigma u	.6766516	.2192623			.3585434	1.276993
rho	.1221694	.0695027			.0376061	.3314064
Olasılık oranı testi = 0: chibar2(01)= 4.57			Prob >= chibar2 =0.016			

Tablo 6.12'ye göre, katsayılar (coef) esas alınarak oluşturulan profil 4 modeli aşağıda verilmiştir;

$$Profil\ 4_{firma\ yıl} = -6,14\ l2_{firma\ yıl} + 0,04\ b1_{firma\ yıl} - 0,01\ b2_{firma\ yıl}$$

2.5.3.4. Profil 4 ile İlgili Bulgular

Yapılan analize göre, profil 4 ile ilgili elde edilen bulgular aşağıda sıralanmıştır. İlk olarak Profil 4'ün ilişkili olduğu finansal oranlar ve ilişki katsayıları Tablo 13'te verilmiştir;

Tablo 13. Profil 4 ile İlişkili Olan Finansal Oranlar

Profil	Pozitif (Olumlu) İlişki		Negatif (Olumsuz) İlişki	
	Finansal Oran	İlişki Katsayısı	Finansal Oran	İlişki Katsayısı
Profil 4 (+ - +)	Aktif Büyüme Oranı (b1)	0,04	Stokların Aktiflere Oranı (l2)	6,14
Büyüyen İşletme			Öz kaynak Büyüme Oranı (b2)	0,01

Tablo 13'e göre, nakit akış tablosu bileşenlerindeki esas faaliyetlerden pozitif, yatırım faaliyetlerinden negatif ve finansman faaliyetlerinden pozitif (+ - +) nakit akışına sahip büyüyen işletmelerden oluşan profil 4 ile negatif yönde ilişkili olan finansal oranlardan ilişki düzeyi en yüksek finansal oran, 6,14 katkı birimi ile stokların aktiflere oranıdır. Bu sonucun yüksek olduğu görülmektedir. Negatif ilişkili diğer bir finansal oran ise 0,01 katkı birimi ile öz kaynak büyüme oranı olarak tespit edilmiştir. Profil 4 ile pozitif yönde ilişkili tek finansal oranın 0,04 katkı birimiyle aktif büyüme oranı olduğu belirlenmiştir. Bu pozitif katkı birimi düzeyinin de düşük olduğu söylenebilir. Profil 4'ün finansal nitelikleri ve Profil 4 ile ilişkili olan finansal oranların özellikleri Tablo 14'te verilmiştir;

Tablo 14. Profil 4'ün ve Profil 4 ile İlişkili Finansal Oranların Özellikleri

	Pozitif (Olumlu) Finansal Özellikler	Negatif (Olumsuz) Finansal Özellikler
Profil 4 (+ - +)	1.Yeterli olmasa da likidite oluşturabilmektedir. 2.Borçlanarak veya sermaye ihracı ile nakit sağlanmaktadır. 3.Kaynak temininde güvenilirliğe sahiptir. 4.Sermayeye erişilebilecek güvenilirliğe sahiptir. 5.Yeterli düzeyde yatırım yapılmaktadır.	1.Esas faaliyetlerden sağlanan nakit, yatırım için yeterli değildir. 2.Yapılan yatırımların geri dönüşümü konusunda belirsizlik vardır.
Aktif Büyüme Oranı (b1)	1.Oranın yüksek çıkması olumlu olarak değerlendirilir. 2.Yatırımların arttığını ve varlık olarak genişlediğini gösterir. 3.İşletmenin yönetiminde başarısını gösterir.	1.Oranın düşük çıkması olumsuz olarak değerlendirilir. 2.Gelecekte sahip olabileceği varlıkların değerinin azaldığını gösterir. 3.İşletmenin iyi yönetilmediğini gösterir.
Stokların Aktiflere Oranı (I2)	1.Oranın düşük çıkması olumlu olarak değerlendirilir. 2.Dönen varlık içerisindeki likit değerlerin daha fazla olduğunu gösterir. 3.İşletmenin kârlılığına pozitif katkı sağlar.	1.Oranın yüksek çıkması olumsuz olarak değerlendirilir. 2.İşletmenin kârlılığında bir azalış görülür. 3.Özellikle üretim işletmelerinde depolama ve sigorta gibi giderleri artırır. 4.Stoklardan kaynaklı zararların çoğalmasına neden olur. 5.Çalışma sermayesinin stok ağırlıklı oluşmasına neden olur.
Öz Kaynak Büyüme Oranı (b2)	1.Oranın yüksek çıkması olumlu olarak değerlendirilir. 2.İşletmenin mali yapısının daha çok öz kaynak ile finanse edildiğini gösterir. 3.Hissedarların yatırım yapma eğilimlerini pozitif yönde etkiler. 4.İşletme yönetimine olan güveni artırır.	1.Oranın düşük çıkması olumsuz olarak değerlendirilir. 2.İşletmenin mali yapısının daha çok yabancı kaynak ile finanse edildiğini gösterir. 3.Yatırımcılar için, işletmenin geleceğiyle ilgili olabilecek belirsizliği artırır. 4.Ortakların, sermaye artırma eğilimlerini olumsuz yönde etkiler.

Tablo 13 ve tablo 14'e göre, profil 4 ile ilişkili finansal oran özellikleri esas alınarak, profil 4 ile ilgili belirlenen finansal özellikler aşağıda sıralanmıştır;

- Profil 4'ün en yüksek negatif anlamlılık ilişkisi, stokların aktiflere oranı ile gerçekleşmiştir.
- Profil 4'e giren işletmeler, iyi yönetilmekte ve hızla gelişmektedir.
- Varlıklar istenilen düzeyde genişlemektedir.
- Çalışma sermayesi likit varlıkların aksine stok ağırlıklı oluşmaktadır.
- Stoklardan kaynaklı zararlar yaşanmaktadır.
- İşletmenin depolama ve sigorta maliyetleri yüksektir.
- İşletme yatırımlarının finansmanında öz kaynaktan daha fazla yabancı kaynak kullanılmaktadır.
- Ortakların ileriye yönelik sermaye artırma eğilimleri zayıftır.
- Yatırımcılar açısından, işletmeye yapılan yatırımların geri dönüşümünde belirsizlik vardır.

2.5.3.5. Profil 6'nın Lojistik Regresyon Analizi

Bağımlı değişkenin profil 6, bağımsız değişkenlerin ise finansal oranlar olarak alındığı ve bu değişkenler arasındaki ilişkisinin belirlenmesi amacıyla oluşturulan profil 6 modeli ve profil 6 modeli ile ilgili kurulan hipotezler aşağıda verilmiştir;

$$Profil6 = \beta_0 + \beta_1 * l_1 + \beta_2 * l_2 + \beta_3 * f_1 + \beta_4 * f_2 + \beta_5 * f_3 + \beta_6 * v_1 + \beta_7 * v_2 + \beta_8 * v_3 + \beta_9 * v_4 + \beta_{10} * k_1 + \beta_{11} * k_2 + \beta_{12} * k_3 + \beta_{13} * k_4 + \beta_{14} * b_1 + \beta_{15} * b_2 \quad (3)$$

H_0 : Panel logit profil 6 modeli anlamlı değildir

H_1 : Panel logit profil 6 modeli anlamlıdır

Tesadüfi etkiler parametreleri ile oluşturulan profil 6 modeli analiz sonuçları Tablo 15’de verilmiştir;

Tablo 15. Profil 6 İçin Tesadüfi Etkiler Modeli Sonuçları

Profil 6	Bahis Oranları (OR)	Standart Hata	z	P> z	[95% Değer	Aralığı]
l1	.5450126	.1478362	-2.24	0.025*	.3202695	.9274647
l2	168.0195	386.6584	2.23	0.026*	1.847204	15282.86
f1	.0768558	.0978936	-2.01	0.044*	.006331	.9329939
f2	1.333332	.2730986	1.40	0.160	.8924655	1.99198
f3	.5283855	.197671	-1.71	0.088	.2538126	1.09999
v1	.9994438	.0649048	-0.01	0.993	.8799958	1.135105
v2	.980532	.024618	-0.78	0.434	.9334496	1.029989
v3	1.059892	.4558214	0.14	0.892	.4562366	2.462253
v4	1.023957	.0294415	0.82	0.410	.967849	1.083319
k1	1.161996	1.089912	0.16	0.873	.1848447	7.304696
k2	.8271035	1.304615	-0.12	0.904	.037578	18.20479
k3	1.260009	6.360009	-4.05	0.000*	6.15e-14	.0000256
k4	15.72067	24.25342	1.79	0.074	.7642944	323.3565
b1	1.015466	.0056772	2.75	0.006*	1.004399	1.026654
b2	.9972157	.0043571	-0.64	0.523	.9887125	1.005792
Sabitlerim(cons)	1.413256	1.624622	0.30	0.763	.1484957	13.45017
/lnsig2u	-.6328878	.6500108			-1.906886	.6411099
sigma_u	.7287359	.2368431			.3854118	1.377892
rho	.1389863	.0777862			.0432009	.3659253
Logit Olasılıığı			-198.80189	Wald chi2(15)	52.08	
Olasılık oranı testi = 0: chibar2(01)			4.74	Prob > chi2	0.0000	
				Prob >= chibar2	0.015	

Not: *, %5 düzeydeki anlamlılığını ifade etmektedir.

Tablo 15’e göre, prob > chi2 = 0,0000 sonucu ile H_0 hipotezi reddedilmiş ve hesaplanan finansal oranlar ile oluşturulan panel logit profil 6 modelinin anlamlı olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 15’deki sonuçlar incelendiğinde, profil 6’yı etkileyen oranların cari oran (l1), stokların aktiflere oranı (l2), kaldıraç oranı (f1), aktif kârlılığı oranı (k3) ve Aktif büyüme oranı (b1) olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin marjinal etkileri sonuçların yorumlanması açısından önemlidir. Bu amaçla gerçekleştirilen ve profil 6 modeli için hesaplanan marjinal etkiler sonucu Tablo 16’da verilmiştir;

Tablo 16. Profil 6 Modeli İçin Marjinal Etkiler

Değişken	dy/dx	Standart Hata	z	P> z	[95%	Değer Aralığı]	X
l1	-0.6069464	.27125	-2.24	0.025	-1.13859	-.075301	1.76276
l2	5.12408	2.30127	2.23	0.026	.613673	9.63449	.173796
f1	-2.565825	1.27373	-2.01	0.044	-5.06229	-.069357	.505551
f2	.2876808	.20482	1.40	0.160	-1.13767	.689129	1.32973
f3	-.6379292	.3741	-1.71	0.088	-1.37116	.095301	1.03571
v1	-.0005563	.06494	-0.01	0.993	-1.27838	.126725	5.05931
v2	-.01966	.02511	-0.78	0.434	-.068868	.029548	5.96416
v3	.0581666	.43006	0.14	0.892	-.784744	.901077	.900184
v4	.0236749	.02875	0.82	0.410	-.032679	.080029	1.57137
k1	.1501391	.93797	0.16	0.873	-1.68824	1.98852	.028898
k2	-.1898254	1.57733	-0.12	0.904	-3.28134	2.90168	.083224
k3	-20.49595	5.06344	-4.05	0.000	-30.4201	-10.5718	.044245
k4	2.754977	1.54277	1.79	0.074	-.268802	5.77876	.074571
b1	.0153472	.00559	2.75	0.006	.00439	.026305	15.6014
b2	-.0027882	.00437	-0.64	0.523	-.011352	.005775	11.3519

Not: *, (+) olumlu, (-) olumsuz ilişkiyi ifade etmektedir.

Tablo 16'ya göre, stokların aktiflere oranı (l2) ve aktif büyüme oranlarındaki (b1) %1'lik artış profil 6'nın oluşmasında olumlu (pozitif) bir etki, cari oran (l1), kaldıraç oranı (f1) ve aktif kârlılığı oranlarındaki (k3) %1'lik bir artış profil 6'nın oluşmasında olumsuz (negatif) bir etki oluşturacaktır. Finansal oranlar ile profil 6 modelinin oluşturulması için sabit ve tesadüfi etkilerden bağımsız olarak yapılan lojistik regresyon analizi sonuçları Tablo 17'de verilmiştir;

Tablo 17. Profil 6 Modeli İçin Lojistik Regresyon Sonuçları

Profil 6	Logit Bahisleri	Standart Hata	z	P> z	[95%Değer	Aralığı]
11	-.6069464	.2712529	-2.24	0.025	-1.138592	-.0753005
12	5.12408	2.30127	2.23	0.026	.613673	9.634487
f1	-2.565825	1.273732	-2.01	0.044	-5.062293	-.0693567
f2	.2876808	.2048242	1.40	0.160	-1.137674	.6891289
f3	-.6379292	.3741038	-1.71	0.088	-1.371159	.0953008
v1	-.0005563	.0649409	-0.01	0.993	-1.278382	.1267255
v2	-.01966	.0251067	-0.78	0.434	-.0688683	.0295483
v3	.0581666	.4300642	0.14	0.892	-.7847438	.901077
v4	.0236749	.0287526	0.82	0.410	-.0326792	.080029
k1	.1501391	.9379654	0.16	0.873	-1.688239	1.988517
k2	-.1898254	1.57733	-0.12	0.904	-3.281336	2.901685
k3	-20.49595	5.063437	-4.05	0.000	-30.42011	-10.5718
k4	2.754977	1.542773	1.79	0.074	-.2688022	5.778755
b1	.0153472	.0055907	2.75	0.006	.0043896	.0263048
b2	-.0027882	.0043692	-0.64	0.523	-.0113517	.0057753
_cons	.3458964	1.14956	0.30	0.763	-1.907199	2.598992
/lnsig2u	-.6328878	.6500108			-1.906886	.6411099
sigma u	.7287359	.2368431			.3854118	1.377892
rho	.1389863	.0777862			.0432009	.3659253
Olasılık oranı testi = 0: $\chi^2_{(01)} = 4.74$				Prob >= $\chi^2_{(01)} = 0.015$		

Tablo 17'ye göre, katsayılar (coef) esas alınarak oluşturulan profil 6 modeli aşağıda verilmiştir;

$$Profil\ 6_{firma\ yıl} = -0,61\ l1_{firma\ yıl} + 5,12\ l2_{firma\ yıl} - 2,57\ f1_{firma\ yıl} - 20,50\ k3_{firma\ yıl} + 0,02\ b1_{firma\ yıl}$$

2.5.3.6. Profil 6 ile İlgili Bulgular

Yapılan analize göre, profil 6 ile ilgili elde edilen bulgular aşağıda sıralanmıştır. İlk olarak Profil 6'nın ilişkili olduğu finansal oranlar ve ilişki katsayıları Tablo 18'de verilmiştir;

Tablo 18. Profil 6 ile İlişkili Olan Finansal Oranlar

Profil	Pozitif (Olumlu) İlişki		Negatif (Olumsuz) İlişki	
	Finansal Oran	İlişki Katsayısı	Finansal Oran	İlişki Katsayısı
Profil 6 (- - +)	Stokların Aktiflere Oranı (l2)	5,12	Cari Oran (l1)	0,61
Yeni Kurulan (Genç) İşletme	Aktif Büyüme Oranı (b1)	0,02	Kaldıraç Oranı (f1)	2,57
			Aktif Kârlılığı Oranı (k3)	20,50

Tablo 18'e göre, nakit akış tablosu bileşenlerindeki esas faaliyetlerden negatif, yatırım faaliyetlerinden negatif ve finansman faaliyetlerinden pozitif (- - +) nakit akışına sahip genç işletmelerden oluşan profil 6 ile pozitif yönde ilişkili olan finansal oranlardan ilişki düzeyi en yüksek finansal oran, 5,12 katkı birimi ile stokların aktiflere oranıdır. Bu sonucun yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. Pozitif ilişkili diğer bir finansal oran ise 0,02 katkı birimi ile aktif büyüme oranı olarak tespit edilmiştir. Profil 6 ile negatif yönde ilişkili olan finansal oranlardan ilişki düzeyi en yüksek finansal oran, 20,50 katkı birimi ile aktif kârlılığı oranıdır. Negatif ilişkili diğer finansal oranlar ise, 2,57 katkı birimi ile kaldıraç oranı ve 0,61 katkı birimi ile cari oran olarak tespit edilmiştir. Profil 6'nın finansal nitelikleri ve Profil 6 ile ilişkili olan finansal oranların özellikleri Tablo 19'da verilmiştir;

Tablo 19. Profil 6'nın ve Profil 6 ile İlişkili Finansal Oranların Özellikleri

	Pozitif (Olumlu) Finansal Özellikler	Negatif (Olumsuz) Finansal Özellikler
Profil 6 (- - +)	1.Duran varlık yatırımları yapılmaktadır 2.Borçlanmada ve sermaye temininde sıkıntı yaşanmamaktadır.	1.Nakit yetersizliği yaşanmaktadır. 2.Çalışma sermayesi bileşenlerini genişletmek için hızla nakit kullanılmaktadır.
Stokların Aktiflere Oranı (l2)	1.Oranın düşük çıkması olumlu olarak değerlendirilir. 2.Dönen varlık içerisinde likit değerlerin daha fazla olduğunu gösterir. 3.İşletmenin kârlılığına pozitif katkı sağlar.	1.Oranın yüksek çıkması olumsuz olarak değerlendirilir. 2.İşletmenin kârlılığında bir azalış görülür. 3.Özellikle üretim işletmelerinde depolama ve sigorta gibi giderleri artırır. 4.Stoklardan kaynaklı zararların çoğalmasına neden olur. 5.Çalışma sermayesinin stok ağırlıklı oluşmasına neden olur.
Aktif Büyüme Oranı (b1)	1.Oranın yüksek çıkması olumlu olarak değerlendirilir. 2.Yatırımların arttığını ve varlık olarak genişlediğini gösterir. 3.İşletmenin yönetimde başarısını gösterir.	1.Oranın düşük çıkması olumsuz olarak değerlendirilir. 2.Gelecekte sahip olabileceği varlıkların değerinin azaldığını gösterir. 3.İşletmenin iyi yönetilmediğini gösterir.
Cari Oran (l1)	1.Oranın yüksek çıkması olumlu olarak değerlendirilir. 2.Net çalışma sermayesi yeterlidir. 3.Kısa vadeli borçlar güvence altındadır.	1.Oranın düşük çıkması olumsuz olarak değerlendirilir. 2.Kısa vadeli borçların ödenmesinde zorluk yaşanmaktadır. 3.Net çalışma sermayesi düşüktür. 4.İşletme likidite sorunu yaşamaktadır.

	Pozitif (Olumlu) Finansal Özellikler	Negatif (Olumsuz) Finansal Özellikler
Kaldıraç Oranı (f1)	<ol style="list-style-type: none">1.Oranın düşük çıkması olumlu olarak değerlendirilir.2.İşletme varlıklarını daha çok öz kaynak ile temin etmektedir.3.Borçlanmanın riski ile ilgili belirsizlik yaşanmamaktadır.4.Borç geri ödemede nakit sıkıntısı yaşanmamaktadır.	<ol style="list-style-type: none">1.Oranın yüksek çıkması olumsuz olarak değerlendirilir.2.İşletme riskli bir şekilde finanse edilmektedir.3.Borç bulmada zorluk yaşanabilmektedir.4.Borç geri ödemede nakit sıkıntısı yaşanmaktadır.5.Yönetim kârlılığı artırmak için daha fazla risk almaktadır.
Aktif Karlılığı Oranı (k3)	<ol style="list-style-type: none">1.Oranın yüksek çıkması olumlu olarak değerlendirilir.2.İşletme varlığını verimli ve başarılı bir şekilde sürdürmektedir.3.Varlıklar kâr elde etmek için etkin olarak kullanılmaktadır.4.Kâr sağlama konusunda yönetimin başarısını göstermektedir.5.Yapılan yatırımın yeterli düzeyde kazanç sağladığını gösterir.	<ol style="list-style-type: none">1.Oranın düşük çıkması olumsuz olarak değerlendirilir.2.Varlıklar kâr elde etmek için etkin olarak kullanılmamaktadır.3.Varlıkların daha çok yabancı kaynaklarla finanse edildiğini gösterir.

Tablo 18 ve Tablo 19'a göre, profil 6 ile ilişkili finansal rasyo özellikleri esas alınarak, profil 6 ile ilgili belirlenen finansal özellikler aşağıda sıralanmıştır;

- Profil 6'nın en yüksek pozitif anlamlılık ilişkisi, stokların aktiflere oranı ile gerçekleşmiştir.
- Profil 6'nın en yüksek negatif anlamlılık ilişkisi, aktif kârlılığı oranı ile gerçekleşmiştir.
- Profil 6'ya giren işletmelerin dönen varlıkları daha çok stok harici diğer likit değerlerden oluşmaktadır.
- Stoklar uygun miktarda bulundurulmaktadır ve stokların satılarak nakde dönüşümünde zorluk yaşanmamaktadır.
- İşletme daha fazla risk alınarak yönetilmektedir.
- Profil 6'ya giren işletmelerin net çalışma sermayesi düşüktür.
- İşletme riskli bir şekilde finanse edilmektedir.
- İşletme kısa vadeli borçlarını ödemede zorluk yaşamaktadır.
- İşletme kredi temininde zorluk yaşamaktadır.
- Yapılan yatırımlar istenilen düzeyde kârlılığa dönüştürülememektedir.

3. SONUÇ

Günümüzde finansal raporlama konusunda yaşanan uluslararası gelişmelere paralel olarak, ülkemizde de bu konu ile ilgili ortaya çıkan değişimler hız kazanmıştır. Bununla ilgili olarak muhasebe ve finansal raporlama standartları (TMS/IFRS) ve sonrasında uygulamaya giren BOBI-FRS standartları bu yaşanan yeniliklerin dayanağını oluşturmuştur. Uygulamaya giren önemli yeniliklerden biri de nakit akış tablosunun finansal raporlamadaki yerini almasıdır. Nakit akış tablosu, diğer finansal tablolara göre muhasebe politikalarından ve tahminlerinden etkilenmemesi ve manipülasyona açık olmaması gibi sebeplerden dolayı tahakkuk esaslı diğer tablolardan daha net ve daha sağlam bilgiler sunmaktadır. Böylece nakit akış tablosu verilerine dayanarak yapılan analizlerin önemi de giderek artmıştır. Bu tablo verileri kullanılarak geliştirilen finansal değerlendirme yöntemlerinden biride, işletme (esas) faaliyeti, yatırım faaliyeti ve finansman faaliyetindeki nakit akışlarının pozitif ve negatif yönlerine göre oluşturulan nakit akış profilleridir.

Bu çalışmada, nakit akış tablosu verileri kullanılarak belirlenen nakit akış profilleri ile finansal durum tablosu ve kâr veya zarar tablosu verileri kullanılarak hesaplanan finansal oranlar arasındaki ilişki tespit edilmiş ve bu sonuçlarla nakit akış profillerine ilişkin daha objektif ve kapsamlı finansal çıkarımlar elde edilmiştir. Yapılan analize göre, profil 2 ile pozitif yönde ilişkili olan oranların aktif devir hızı ve aktif kârlılığı oranının olduğu, negatif yönde ilişkili olan oranın ise aktif büyüme oranının olduğu tespit edilmiştir. Profil 2'ye giren işletmelerin

varlıklarını verimli bir şekilde kullandıkları, yapılan yatırımı yeterli düzeyde kâra dönüştürebildikleri ve finansal olarak daha az risk taşıdıkları şeklinde finansal özellikleri belirlenmiştir. Profil 4 ile pozitif yönde ilişkili olan oranın aktif büyüme oranını olduğu, negatif yönde ilişkili olan oranların ise stokların aktiflere oranı ve öz kaynak büyüme oranının olduğu tespit edilmiştir. Profil 4'e giren işletmelerin çalışma sermayelerinin stok ağırlıklı olduğu, yatırımların finansmanında yabancı kaynak ağırlıklı kullanıma sahip oldukları ve ileriye dönük sermaye artırımında belirsizlik yaşadıkları gibi finansal özellikleri belirlenmiştir. Profil 6 ile pozitif yönde ilişkili olan oranların stokların aktiflere oranı ve aktif büyüme oranının olduğu, negatif yönde ilişkili olan oranların ise cari oran, kaldıraç oranı ve aktif kârlılığı oranının olduğu tespit edilmiştir. Profil 6'ya giren işletmelerin daha fazla risk alınarak yönetildiği, yabancı kaynak temini ve ödemesinde zorluk yaşadığı ve düşük net çalışma sermayesi ile çalıştıkları gibi finansal özellikleri belirlenmiştir.

Literatüre bakıldığında, nakit akış profillerini esas alan diğer çalışmaların tamamına yakınında çalışma kapsamına alınan işletmelerin yalnızca nakit akış profil sıralamaları incelenmiştir. Az sayıda olan ve nakit akış profilleri ile oran analizini birlikte inceleyen çalışmalarda ise, nakit akışlarının sağlandığı faaliyetler modeliyle oran analizi ayrı ele alınmış ve tespit edilen sonuçların tutarlılığı birbiriyle karşılaştırılmıştır.

Nakit esaslı ve tahakkuk esaslı finansal tablo verilerinin bir arada kullanılarak, nakit akış profilleri ile finansal oranlar arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yaptığımız bu çalışma sonucunda ise, nakit akış profilleriyle ilişkili finansal oranların birlikte analizi yapılarak, elde edilen sonuçlara göre belirlenen farklı finansal çıkarımlarla, nakit akış profili niteliklerinin daha kapsamlı hale getirilmesi sağlanmıştır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akgüç, Ö. (1995). *Mali tablolar analizi*. Avcıol Yayını.

Aktaş, R., Karğın, S. ve Karğın, M. (2012). Nakit akışlarının sağlandığı faaliyetler yöntemi ile işletmelerin nakit akış profillerinin incelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 56, 101-118.

Altman, E. I. (1968). Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy. *The Journal of Finance*, 23(4), 589-609.

Atieh, S. H. (2014). Liquidity analysis using cash flow ratios as compared to traditional ratios in the pharmaceutical sector in Jordan. *International Journal of Financial Research*, 5(3), 146-158.

Ayrıçay, Y. ve Türk, V. E. (2014). Finansal oranlar ve firma değeri ilişkisi: BİST'de bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 64, 53-70.

Barnes, P. (1987). The analysis and use of financial ratios: a review article. *Journal of Business Finance and Accounting*, 14(4), 449-461.

Başar, A. B. ve Azgın, N. (2016). İşletme performansının ölçülmesinde nakit akış analizlerinin esasları ve Borsa İstanbul perakende sektöründe bir araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(23), 779-804.

Beaver, W. H. (1966). Financial ratios as predictors of failure. *Journal of Accounting Research*, 4, 71-111.

Beyazgül, M. ve Karadeniz, E. (2019). Futbol kulüplerinin nakit akış profillerinin analizi: uluslararası bir karşılaştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 12(3), 605-624.

- Bircan, H. (2004). Lojistik regresyon analizi: Tıp verileri üzerine bir uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 185-208.
- Bodur, G. (2016). *Nakit akış tabloları ile kredi analizi*. Bankacılık Akademisi Yayınları.
- Bruwer, S. ve Hamman, W. (2005). Cash flow patterns in listed south african industrial companies. *Meditari Accountancy Research*, 13(1), 1-17.
- Çil Koçyiğit, S. ve Güngör Tanç, Ş. (2021). Nakit akışlarının sağlandığı faaliyetler modeli ile işletmelerin nakit akış profillerinin incelenmesi: BİST 30, BİST 50 ve BİST 100 Endeksleri Karşılaştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ağustos 2021(Özel Sayı), 137-148.
- Çil Koçyiğit, S., Senemoğlu, P. ve Dursun Temiz, T. N. (2021). Nakit akışlarının sağlandığı faaliyetler modeli ve oran analizi ile nakit akış profili analizi: Özel bir sağlık grubu uygulaması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 14(3), 1163-1191.
- Derya Baskan, T. ve Dozen, B. (2019). Türkiye muhasebe standartlarına göre işletmelerin nakit akış profillerinin BİST 100 endeksi üzerinde analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 3347-3357.
- Dickinson, V. (2011). Cash Flow Patterns as a Proxy for Firm Life Cycle. *The Accounting Review*, 86(6), 1969-1994.
- Doğan, N. ve Engeloğlu, Ö. (2018). Finansal oranların üretkenliğe etkisi: metal eşya, makina ve gereç yapım firmaları için panel veri analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 80, 133-146.
- Erokyar, E. (2008). *İşletmelerde kârlılık ve kârlılığı etkileyen faktörler* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Gup, B. E., Samson, W. D., Dugan, M. T., Kim, M. J. ve Jitrapanun, T. (1993). An analysis of patterns from the statement of cash flows. *Financial Practice and Education*, 3(2), 73-79.
- Güleç, Ö. F. ve Arda, I. (2019). Investigation of cash flow profiles: Evidence from Turkey. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (Özel Sayı), 555-568.
- Hosmer, D. W. ve Lemeshow, S. (2000). *Applied logistic regression*. Wiley Inc.
- Kablan, A. ve Güvemli, B. (2019). Cash flow profiles of tourism companies at Borsa Istanbul. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (Özel Sayı), 235-246.
- KAP. (2020). *BİST şirketler*. <http://www.kap.org.tr/tr/bist-sirketler> adresinden 09 Ocak 2020 tarihinde alınmıştır.
- Karadeniz, E. (2017). Halka açık konaklama işletmelerinin nakit akış profillerinin analizi: uluslararası bir karşılaştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), 167-185.
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS AMOS META uygulamalı istatistiksel analizler*. Nobel Yayın.
- Kısakürek, M. M. ve Ayarlıoğlu, M. A. (2007). Endirekt yönetime göre nakit akım tablosunun hazırlanması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 193-213.
- Kızıl, C. ve Aslan, T. (2019). Finansal performansın rasyo yöntemiyle analizi: Borsa İstanbul'da (BİST'de) işlem gören havayolu şirketleri üzerine bir uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1778-1799.
- Kordestani, G., Biglari, V. ve Bakhtiari, M. (2011). Ability of combinations of cash flow components to predict financial distress. *Business: Theory and Practice*, 12(3), 277-285.

- Libby, R. (1975). Accounting ratios and the prediction of failure: some behavioral evidence. *Journal of Accounting Research*, 13(1), 150-161.
- Neter, J. (1966). Discussion of financial ratios as predictors of failure. *Journal of Accounting Research*, 4(1), 112-118.
- O'connor, M. C. (1973). On the usefulness of financial ratios to investors in common stock. *The Accounting Review*, 48(2), 339-352.
- Orhan, A. ve Başar, A. B. (2015). İşletmelerde nakit akış profilleri ve analizi: BİST 100 işletmeleri üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 8(2), 107-122.
- Özer, G., Çam, İ. ve Özçelik, T. H. (2020). Hisse senedi fiyatlarının açıklanmasında finansal oranların rolü: BİST sanayi endeksindeki firmalar örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 725-745.
- Patton, J. M. (1982). Ratio analysis and efficient markets in introductory financial accounting. *The Accounting Review*, 57(3), 627-630.
- Shamsudin, A. ve Kamaluddin, A. (2015). Impending bankruptcy: examining cash flow pattern of distress and healthy firms. *Procedia Economics and Finance*, 31, 766 – 774.
- Taffler, R. J. (1982). Forecasting Company Failure in the UK Using Discriminant Analysis and Financial Ratio Data. *Journal of the Royal Statistical Society*, 145(3), 342-358.
- Titman. S., Keown, A. J. ve Martin, J. D. (2018). *Financial management principles and applications*. Global Edition.
- Tüfekçi, B. ve Karaca, S. S. (2019). İşletmelerin nakit akış profillerinin analizi: uluslararası bir karşılaştırma. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Ekonomi ve Siyaset Özel Sayısı), 157-180.
- Uyar, A. ve Okumuş, E. (2010). Finansal oranlar aracılığıyla küresel ekonomik krizin üretim şirketlerine etkilerinin analizi: İMKB'de bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 46, 146-156.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *Panel veri ekonometrisi stata uygulamalı*. Beta Yayın.

İÇ MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİNİN KURUMSAL BAĞLILIK ÜZERİNE ETKİSİ*

THE EFFECT OF INTERNAL CUSTOMER RELATIONS MANAGEMENT ON CORPORATE LOYALTY

Prof. Dr. T. Şükrü YAPRAKLI¹

Kübra KAVALCI²

ÖZ

Günümüzde işletmeler, yoğun rekabet koşullarıyla mücadele edebilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için pazarlama faaliyetlerini müşteri odaklı gerçekleştirmektedirler. İşletmeler yeni müşteri kazanmanın yanı sıra müşteri bağlılığını sağlayarak var olan müşterilerini elde tutmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle müşterilere güven duygusu aşılama, uzun vadeli ilişkiler kurmada ve müşteri bağlılığını sağlamada işletmeler için önemli bir pazarlama faaliyeti olan müşteri ilişkileri yönetimi (MİY) her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır. Bu pazarlama faaliyeti daha önce sadece dış müşteri memnuniyetine yönelik yapılmaktayken artık iç müşteri olarak tanımlanan işletme çalışanının memnuniyetine yönelik de yapılmaya başlanmıştır. Çünkü iç müşteri, dış müşteriyle iletişim halinde olan ve dış müşterinin memnuniyetini sağlayarak işletmeye bağlılığını etkileyen işletme çalışanıdır. İç müşterinin talep ve beklentileri karşılandığında oluşan iç müşteri memnuniyeti doğrultusunda, iç müşterilerin işletmeye olan bağlılığı artacaktır. Bunun sonucunda dış müşteriye sunulan ürün ve hizmetin kalitesi artacak ve dış müşteri memnuniyeti sağlanarak dış müşterilerinde işletmeye bağlılığı sağlanmış olacaktır. Bu nedenle çalışmadaki temel amaç, iç müşteri ilişkileri yönetimi ve alt boyutlarının kurumsal bağlılık ile arasında bir ilişkinin var olup olmadığını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, 394 çağrı merkezi çalışanına anket yapılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu verilere SPSS. 26.0 paket programı kullanılarak Regresyon Analizi yapılmış ve önerilen altı hipotezden dört tanesinin (H₁, H_{1a}, H_{1c}, H_{1e}) desteklendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İç Müşteri, İç Müşteri İlişkileri, İç Müşteri İlişkileri Yönetimi, Kurumsal Bağlılık.

JEL Sınıflandırma Kodları: M3, M30, M31, M11.

ABSTRACT

Today, businesses carry out their marketing activities in a customer-oriented way in order to cope with intense competition conditions and to maintain their existence. In addition to gaining new customers, businesses try to retain their existing customers by ensuring customer loyalty. For this reason, customer relationship management (CRM), which is an important marketing activity for businesses, gains more and more importance every day in instilling a sense of trust in customers, establishing long-term relationships and ensuring customer loyalty. While this marketing activity was previously carried out only for the satisfaction of external customers, it has now begun to be carried out for the satisfaction of the personnel of the enterprise, which is defined as the internal customer. Because the internal customer is the business personnel who are in contact with the external customer and affect the loyalty of the business by ensuring the satisfaction of the external customer. In line with the internal customer satisfaction that occurs when the demands and expectations of the internal customers are met, the loyalty of the internal customers to the business will increase. As a result, the quality of the products and services offered to the external customers will increase, and the loyalty of the external customers to the business will be ensured by ensuring the satisfaction of the external customers. Therefore, the main purpose of the study is to examine whether there is a relationship between internal customer relationship management and its sub-dimensions and corporate loyalty. For this purpose, data are obtained by conducting a survey of 394 call center personnel. SPSS to these data obtained. Regression Analysis is performed using the 26.0 package program and it is seen that four of the six proposed hypotheses (H₁, H_{1a}, H_{1c}, H_{1e}) are supported.

Keywords: Internal Customer, Internal Customer Relations, Internal Customer Relations Management, Corporate Loyalty.

JEL Classification Codes: M3, M30, M31, M11.

* Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi Etik Kurulundan E.88656144-000.2100325510 sayılı ve 29.11.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sukruyaprakli@atauni.edu.tr

² Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, k.kavalci@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

In today's marketing approach, the customer has become the most important concept for businesses. Businesses carry out their marketing activities in a customer-focused way in order to be able to fight against superior competition conditions and to maintain their existence. While these activities were previously only aimed at external customer satisfaction, today the importance of employees, who are now called internal customers, has been understood for businesses and businesses have started to carry out activities for internal customer satisfaction. Because the internal customer is the employee of the business who is in contact with the external customer and affects the satisfaction of the external customer. In line with the internal customer satisfaction that occurs when the demands and expectations of the internal customers are met, the quality of the products and services offered to the external customers will increase and external customer satisfaction will be achieved. The main purpose of this study is to examine whether there is a relationship between internal customer relationship management and its sub-dimensions and corporate loyalty.

Design/methodology/approach:

The scope of the research consists of call center employees living in Erzurum. In the research, questionnaire method was used to collect data from primary sources. The survey consists of 3 main sections: internal customer management, corporate loyalty and demographic variables. Respondents' internal customer relationship management and loyalty variables (1= Strongly disagree, 5= Strongly agree) were measured with a 5-point Likert scale. Since the number of internal customers living in Erzurum and working in the call center cannot be reached, the convenience sampling method was preferred. It was conducted face-to-face to survey operator users between 20/11/2021 and 29/12/2021. A total of 394 surveys were conducted and the data of the participants were analyzed. SPSS 26.0 package program was used in the analysis of the data obtained by the survey method.

Findings:

The study was conducted to analyze whether internal customer relationship management and its sub-headings, effective leadership, internal customer-oriented culture, technological competence, employee satisfaction, horizontal cooperation and communication, have an effect on corporate loyalty and to measure the attitudes of business employees towards the expressions in these variables. Reliability analysis was performed for the reliability of the scales used in the research. It is seen that the reliability coefficients of internal customer relationship management, its sub-dimensions and corporate loyalty have values of 0.847 and above. These values show that the general reliability level of the scales within the scope of the research is quite high. In addition, according to the information obtained in the research, it is seen that the majority of the participants, who are the subject of the research, are women, married, between the ages of 23-27, have a salary of 4001-5000 TL, have a bachelor's degree, have worked in the institution for 1-3 years and are working. In addition, it is seen in the table that there are no participants over the age of 42, working in the institution between 7-9 years and at primary and secondary education level. In addition, according to the results of the regression analysis conducted in the research; It has been observed that internal customer relationship management has a significant effect on corporate loyalty (H1). When examined in terms of internal customer relationship management sub-dimensions; It was observed that Effective Leadership (H1a), Technological Competence (H1c) and Horizontal Collaboration and Communication (H1e) had a significant effect on corporate loyalty, while Internal Customer Oriented Culture (H1b) and Employee Satisfaction (H1d) did not have a significant effect.

Conclusion and Discussion:

According to the findings obtained in the study; It has been observed that employees are prone to think that their managers do not make relatively honest and fair decisions, do not act encouraging themselves, and are not sufficiently empowered to solve problems without the permission of their managers. As a result, it has been understood that employees tend to leave the organization even if it is for their benefit. Therefore, in order to further increase the level of commitment of employees to the institution, managers should treat employees more honestly and fairly. If the managers think that they are behaving honestly and fairly towards their employees, they should be in an attitude and behavior that will enable the employees to accept and adopt these behaviors. In addition, in order to quickly resolve the problems between the employees and between them and the external customer, the management's authorization of the employees to solve problems outside of the supervisor's authority will be beneficial in terms of customer relations management and will also help increase the loyalty of the employees to the institution. It is thought that the study will have a positive effect by providing a positive awareness in the relations between the managers and internal customers in order to increase corporate loyalty. On the other hand, this study includes call center employees living in Erzurum province. In this respect, it may be beneficial to consider and implement the research in a way that covers different provinces or different sector employees.

1. GİRİŞ

Teknolojide yaşanan gelişmelerle beraber küreselleşme dünya çapında hızla yayılmaya başlamış ve yoğun rekabetin yaşandığı küresel pazarların oluşmasına sebep olmuştur. Küreselleşmeyle birlikte müşteriler ihtiyaçlarını karşılayabilmek için daha fazla ürüne ve daha fazla işletmeye ulaşmanın yanı sıra bu ürünler ve işletmeler arasında istediklerini tercih edebilme olanağına da sahip olmuşlardır. Müşterilerin elde ettiği bu avantajlar doğrultusunda işletmeler, ayakta kalıp varlığını sürdürmek ya da pazar payını artırmak için müşteri odaklı yönetimlere yönelmektedirler. Müşteri odaklı bu yönetimlerde müşteri beklenti ve taleplerine öncelik verilerek, bunlara en uygun çözümler sunulmakta ve bu doğrultuda müşteriyle iyi ilişkiler geliştirilerek müşterinin işletmeye bağlılığı sağlanmaktadır. Çünkü müşteriler bu küresel pazarlarda ihtiyaçlarını karşılarken güvendikleri, özellikle kendilerini daha ayrıcalıklı ve özel hissettikleri işletmeleri tercih etmektedirler. Bu doğrultuda müşteri ilişkileri yönetimi (MİY), müşterilere güven duygusu aşılama, uzun vadeli ilişkiler kurmada ve müşteri bağlılığını sağlamada işletmeler için önemli bir pazarlama faaliyeti olarak her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır.

Müşteri ilişkileri yönetimi (MİY), işletmelerin yeni müşteriler kazanarak ya da var olan müşterilerini tatmin etmesini sağlayarak müşteri bağlılığını kazanmayı amaçlamaktadır. Günümüz yoğun rekabet ortamında işletmelerin rekabet avantajı sağlayabilmesi için sadece dış müşterilerin memnuniyetine odaklanması yeterli görülmemektedir. İşletmelerin iç müşteri olarak adlandırılan işletme çalışanının memnuniyetini de dikkate almaları gerekmektedir. Çünkü iç müşteriler, dış müşteriler ile muhatap olmakta ve dış müşterilerin tatmininde, memnuniyetinde büyük rol oynamaktadırlar. Bu doğrultuda, iç müşteriler içinde müşteri ilişkileri yönetimi doğru ve sağlıklı bir şekilde uygulanmalıdır. İç müşteri ilişkileri yönetimi sayesinde, iç müşterilerin ihtiyaç ve istekleri karşılanarak işletme içinde bir işletme kültürü oluşturulmaktadır. İşletme kültürü oluşturulan ve memnun edilen iç müşterinin işletmeye yönelik bağlılığı artırılabilir. İşletmeyi benimseyen işletmeye bağlı bir iç müşteri, işletme içinde gerçekleştirdiği faaliyetlerinde daha özverili, verimli ve içten olduğundan dolayı bu durum dış müşterilerle var olan iletişimine yansacaktır.

İç müşteri ilişkileri yönetiminin uygulandığı bir çalışma ortamının işletme verimliliğine ve etkinliğine pozitif yönde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Fakat literatür araştırması sonucunda, iç müşteri ilişkileri yönetimi ve kurumsal bağlılık davranışı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu nedenle, çalışmada iç müşteri ilişkileri yönetimi ve kurumsal bağlılık davranışı arasındaki ilişkinin ele alınması oldukça önemli görülmektedir. Çünkü müşteri sadece günümüz pazarlama şartlarında değil gelecek yıllarda da işletmeler için en önemli rekabet unsuru olarak görülmektedir. Bu nedenle müşteri ilişkileri yönetimi ilerleyen yıllarda da önemli bir pazarlama faaliyeti olacaktır. Eğer işletmeler, iç müşteri ilişkileri yönetimini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirerek kendi çalışanının memnuniyetini artırıp işletmeye bağlı olmasını sağlayabilirse dış müşterinin de işletmeye bağlılığının sağlanacağı öngörülmektedir. Çünkü iç müşteri olarak adlandırılan işletme çalışanı, dış müşteriyle iletişim halinde olan kişidir ve aynı zamanda dış müşteri ilişkileri yönetiminin de en önemli parçasıdır. Kısacası memnun edilmiş ve işletmeye bağlılığı sağlanmış bir iç müşterinin, dış müşteri memnuniyetini artırarak dış müşterinin işletmeye bağlılığına katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

2. MÜŞTERİ KAVRAMI

Müşteri kavramı, değiş-tokuş faaliyetlerinin yani ticaretin başladığı ilk zamanlarda ortaya çıkan ve günümüze kadar ulaşan bir terimdir (Soyaslan, 2006, s. 3). Tüketici kavramı ile müşteri kavramı birbiri ile çok karıştırılan bir kavramdır. Tüketici; kişisel arzu, istek ve ihtiyaçları tatmin etmek için pazarlama bileşenlerini satın alma arzusu içinde olan veya satın alan gerçek kişilerdir (Demirel, 2006, s. 21). Müşteri ise belli bir işletmeden ya da mağazadan düzenli alışveriş yapan, belli bir markayı tercih eden tüketicilerdir. Müşteri ne istediğini, hangi zaman diliminde istediğini, nasıl istediğini ve ödemeyi ne zaman yapacağını satıcıya açık bir şekilde ifade eden baskın bir güçtür. (Demirel, 2006, s. 22). Müşteri, fiilen satın alma kararı veren örgütsel bir birim veya kişidir (Tek, 1999, s. 6). Diğer bir tanıma göre; müşteri, belirli bir işletmeden, kuruluştan ya da mağazadan düzenli aralıklarla alışveriş yapan bireyler ya da işletmelerdir. Çok genel olarak, müşteri herkeştir (Odabaşı, 2019, s. 3).

Müşteri, işletmenin sahip olduğu değerler arasında en kıymetli olanıdır. Bir işletmenin satış ve kardan söz edebilmesi için o işletmenin müşteriye sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle müşteri ile iyi ilişkiler oluşturmak ve bu ilişkiyi sürdürmek işletmelerin en temel sorunlarından (Karakulle, 2020, s. 88).

Günümüzde, teknolojik gelişmelerin etkisi ve pazar yapılarının değişmesi sonucu, artık literatürde iki tip müşteriden söz edilmektedir. Bu müşteri tipleri; iç müşteriler ve dış müşterilerdir.

2.1. İç ve Dış Müşteri

Pazarlama literatüründe, bir işletmenin tüm çalışanlarının iç müşteri olduğu kabul edilmektedir (Conduit ve Mavondo, 2001, s. 12). İç müşteri kavramı, işletme içindeki her bir çalışanın başka bir çalışanın hem tedarikçisi hem de müşterisi olduğunu öne sürmektedir (Gronroos, 1981, s. 237). Yani, işletmede görev yapan ve dış müşterilerin talep ve beklentilerini karşılayacak en üst kademedeki yetkili kişiden en alt kademedeki henüz işe yeni alınan bir çalışana kadar herkes, eğer birbirleriyle ilgili işleri ve görevleri yapıyorlarsa, bu kişiler birbirinin iç müşterisi olarak ifade edilebilmektedir (Pekmezci vd., 2015, s. 3). İç müşteri kavramı, bir işletmenin üretim sürecinin ve hizmet sürecinin daha aktif hale gelmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü işletme içindeki her bir süreç diğer bir sürecin çıktısını, girdi olarak kullanmakta ve başka bir süreç için çıktı üretmektedir (Pekmezci vd., 2015, s. 3). Böylelikle işletme içerisinde yer alan her birim, kendinden önceki safhanın müşterisi olmaktadır (Demirel, 2006, s. 22).

Dış müşteri olarak sınıflandırdığımız müşteriler ise, kaliteli olması şartıyla bir ürün veya hizmetten en yüksek verimi almayı isteyen ve bu isteğini satın alma güdüsüyle destekleyen bireylerdir. İç müşterilerin ürettiği ürünü, malı veya hizmeti tüketenlerdir (Demirel, 2006, s. 23). Farklı bir tanıma göre; dış müşteri, işletmenin bir üyesi olmamakla beraber, işletmenin ürettiği mal veya hizmetleri takip edip haberdar olan, bunları satın alma ihtimali bulunan veya satın almış olan herkestdir. Yani üretilen ürün, mal ve hizmetlerden etkilenen kişilerdir (Pekmezci vd., 2015, s. 3). Dış müşteriler, kendi aralarında mevcut, potansiyel ve kaybedilen müşteri şeklinde gruplandırılabilirler. Mevcut müşteri, işletme bünyesindeki mal, ürün veya hizmeti her zaman satın alan, işletmenin sürekli olarak satış yaptığı, müşterilerdir. Potansiyel müşteri, işletme ile satış için görüşmeler gerçekleştirmesine rağmen henüz işletmenin müşterisi olmamış, müşteri olmaya eğilimli olan müşterilerdir. Kaybedilen müşteri ise duygusal ya da teknik bir nedene bağlı olarak, işletmeye dargın ya da kızgın olan ve buna bağlı olarak sonraki alışverişlerinde işletmeyi tercih etmeyecek olan müşterilerdir (Soyaslan, 2006, s. 5-6).

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle beraber ürün ve hizmet çeşitliliğinin artması, müşterilere ihtiyaçların tatmini konusunda farklı işletmeleri tercih etme olanağı sunmuştur. Bunun sonucu olarak işletmeler ise küresel pazardaki diğer işletmelerle rekabet etmek zorunda kalmıştır. Bu yoğun rekabet koşullarında işletmelerin varlığını sürdürebilmek ve kar elde edebilmek için müşteri sürekliliğine ihtiyaçları vardır. Bu nedenle işletmelerin var olan müşterilerini elde tutmaları ve yeni müşteri kazanabilmeleri için müşteri odaklı davranışları gerekmektedir. Dış müşteriye yönelik müşteri odaklılık, işletme içindeki tüm yönetim faaliyetlerinde ve işletme çabalarında müşterinin hedeflenmesi anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle işletme içindeki her bir çalışanın dış müşteriler için çalışmasıdır. Yani, işletme içerisindeki tüm çalışanların dış müşterilerin talep ve beklentilerini karşılayarak, onların memnun ve tatmin edilmesinden sorumlu olmalarını ifade etmektedir (Yapraklı ve Deligöz, 2016, s. 24). Dış müşterilerle gerçekleştirilen ilişkilerde; aynı dili konuşabilmek, etkili bir dinleyici olabilmek ve uzlaşmaya varmak için gerekli esnekliği sağlamak, alınan sonuçları analiz etmek ve gerekli düzenlemeleri yaparak sıfır hata seviyesine ulaşmak önemlidir (Doğan ve Kılıç, 2008, s. 74). İşletme, dış müşterilerin memnuniyetini, sadakatini, kalıcılığını ve karlı olmalarını talep ediyorsa öncelikli olarak iç müşteri şeklinde adlandırdığımız işletme çalışanın memnuniyetini sağlaması gerekmektedir (Demirel, 2006, s. 23). Mohr-Jackson (1991) iç müşterilerin, son müşteri için mal ve hizmet ürettiğini ve bu nedenle müşteri memnuniyetini sağlamak için çok önemli olduklarını ifade etmektedirler. İç müşterileri dahil etmek için genişletilmiş bir müşteri odaklılık konsepti önerir ve bunun ek faaliyetler gerektirdiğini söylemektedirler. Bunlar, (1) dış müşterilerin ihtiyaç ve tercihlerinin etkin bir şekilde ulaştırılması için iç müşterilerin gereksinimlerini anlamak, (2) departmanlar arası etkin iletişim yoluyla dış müşterilerin ihtiyaç ve tercihleri hakkında bilgi edinmek, (3) iç müşteri faydalarını artırarak ek nihai altı değeri yaratmaktır. İç müşteri odaklılık, işletme kültürünün bir parçası olmalı ve kaliteyi diğer çalışanlara ulaştırmak için işletme çalışanlarının tutum ve davranışlarına rehberlik etmelidir (s. 457-458). İç müşterilerin işletmenin amaçlarını gerçekleştirebilmesi; işletme içinde sürekli bir bağlılık ve üstün bir çabayla çalışabilmelerine, yönetimi benimsemelerine ve işletme atmosferi ile bütünleşmelerine bağlıdır. Çalışanlar, işletme içinde yer aldıkları faaliyetlerde, fiziksel çabalarına ek olarak akıllarını, düşüncelerini, duygularını ve tecrübelerini de katmışlardır (Doğan ve Kılıç, 2008, s. 74). Bunun için iç müşterilerin fikirlerine saygı duyulmalı ve onların alınan kararlara gönüllü bir şekilde tam katılımları sağlanmalıdır (Taşkın, 2000, s. 23). Ayrıca iç müşterilerin işyeri koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal bağların geliştirilmesi için gerekli imkanlar sağlanmalıdır (Demirel, 2006, s. 23). Böylelikle iç müşterilerin işletme içindeki etkinliği artacak ve dış müşterilere sunulan ürün ve hizmetin kalitesi yükselecektir.

Bir müşteriye ve pazar yönelimini bir işletmenin derinliklerine yerleştirebilmek için, iç tedarikçilerin dış müşteriye olduğu kadar iç müşteriye de hizmet etmeye odaklanması gerektiğine inanılmaktadır (Conduit ve Mavondo, 2001, s. 12).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi işletmeler için hem iç müşteri hem de dış müşteri önemlidir. Günümüzde işletmelerin temel öncelikleri müşterileriyle olan ilişkilerine gereken önemi ve değeri göstermek olmalıdır. Buda, müşteri ilişkileri yönetiminin önemini artırmaktadır.

3. MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ (MİY)

Müşteri ilişkileri, endüstri öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Bu dönemde büyük ölçeklerde üretim olmadığından üreticiler her bir müşteriye uygun ürün üretebilmek için müşterilerle birebir iletişim kurmak zorunda kalmışlardır. Üreticilerin, müşteriler ile doğrudan iletişim halinde olması, üreticilerin müşteriyle var olan ilişkilerinin artmasına sebep olmuştur (Demirel, 2006, s. 33).

Günümüzde rekabetin yoğunlaştığı mevcut pazar ortamında, müşteri ilişkilerini güçlendirme yeteneği, olası bir rekabet avantajı olarak görülmektedir (Chang vd.,2014, s. 146). Müşteri ilişkileri yönetimi, işletmenin müşterilerle etkileşim kurma yeteneğini geliştirmenin yanı sıra sürdürülebilir bir rekabet avantajı oluşturmak için güçlü bir araç olarak görülmektedir (Garrido-Moreno, Lockett ve Garcia-Morales, 2014, s. 1031).

Bazı yazarlar, müşteri ilişkileri yönetimi ile ilgili bir anlayış eksikliğinin var olduğunu iddia etmektedirler. Bu anlayış eksikliğinin müşteri ilişkileri yönetiminin; yönetim, pazarlama ve bilgi sistemleri konularının bir kombinasyonu olan multidisipliner doğasından kaynaklandığını savunmaktadırlar (Rababah vd., 2011, s. 22).

Müşteri ilişkileri yönetimi, müşteri değerini ve işletme karlılığını en üst düzeye çıkarmak için hedeflenen müşterilerle ilişkiler kurmayı, geliştirmeyi ve ilerletmeyi amaçlayan bir yönetim yaklaşımıdır (Payne ve Frow, 2005, s. 168). Müşteri ilişkileri yönetimi, müşterilerin ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayan, ürün ve hizmetleri kişiselleştiren, müşteri memnuniyetini artıran, müşteri bağlılığını ve sadakatini sürdüren ve böylece işletmeleri rakiplerinden farklılaştıran insanların, uygulamaların ve teknolojilerin birleşimini içermektedir (Alshawi, Missi ve İrani, 2011, s. 377). Müşteri ilişkileri yönetimi, bir işletmenin doğru ürün, mal ya da hizmeti doğru zaman diliminde, doğru kanaldan, doğru fiyattan, doğru müşteriye ulaştırmak amacıyla giderek artan düzeyde karlı ve sadık müşterileri belirleme, kazanma, nitelendirme, geliştirme ve elde tutma yönünde gerçekleştirdiği faaliyetlerin tümüdür (Doğan ve Kılıç, 2008, s. 67). Liou ise müşteri ilişkileri yönetimini, müşterileri elde tutmanın ve bağlılık yaratmanın önemini göz önünde bulundurarak müşterilerin farklı isteklerine odaklanmayı ve işletme iç farkındalığını yaygın hale getirmeyi amaçlayan stratejik bir süreç olarak tanımlamaktadır (Aghedr, 2021, s. 42).

Müşteri ilişkileri yönetimi bir işletmenin, müşterilerin geçmiş satın alımlarını ve marka beğenilerini öğrenerek ihtiyaç ve beklentilerini daha iyi anlamasını sağlayan stratejik araçlardan biridir (Hanaysha ve Al-Shaikh, 2021, s. 3). Paryatıyar ve Sheth (2001) müşteri ilişkileri yönetimi stratejisini, bir işletmenin kendisine üstün değerler sağlamak amacıyla anahtar müşteriler edinme, sürdürme ve onlarla iş birliği yapma niyeti olarak kavramsallaştırmıştır.

Müşteri ilişkileri yönetimi stratejisi, temel olarak istenen değeri sunarken üstün hizmet verimliliği elde etmek amacıyla bir işletmenin tedarik zincirinin işlevlerine farklı pazarlama programlarının dahil edilmesini vurgulamaktadır (Hanaysha ve Al-Shaikh, 2021, s. 3). Alt ve Reinhold (Alt, 2012), göre müşteri ilişkileri yönetimi bir işletmenin müşteri ihtiyaçları hakkında gerekli bilgileri almasına ve karlı ilişkiler kurmak için müşterileri tatmin etmesine izin veren teknoloji tabanlı bir süreçtir (s. 287).

Günümüzün müşteri odaklı çağında, iş geliştirme ve kâr elde etmek için müşteri ilişkileri yönetimini, müşteri memnuniyetini ve işletmeye bağlılığını artıracak şekilde uygulamak önemli bir faktör olmuştur. Müşteri ilişkileri yönetimi, müşteri odaklılık kavramından kaynaklanır ve sadece müşterilere değil, aynı zamanda ilişkilere de odaklanmaktadır (Wu ve Chen, 2012, s. 1254). Jain vd., (2007) müşteri ilişkileri yönetiminin, müşterilere odaklandığını ve müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için ürün ve hizmeti özelleştirerek benzersiz değer yarattığını, işletmeye bağlılığı teşvik ettiğini ve müşteri memnuniyetini ve sadakatini artırdığını öne sürmektedirler (s. 39). Müşteri ilişkileri yönetimi birden çok bakış açısına dayanan bir tüketici davranışı anlayışı sağlayarak işletmelerin ürünlerini farklılaştırmalarına ve özelleştirmelerine yardımcı olmaktadır (Özgener ve İraz, 2006, s. 1357).

4. İÇ MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ (İÇ.MİY)

Pazarların büyümesi sonucunda yoğun rekabet koşullarına maruz kalan işletmelerin hem rakiplerine fark atabilmek hem de varlıklarını devam ettirebilmek için müşteri ilişkileri yönetimine önem vermeleri gerekmektedir. Ancak bunu yaparken işletmelerin sadece dış müşteri ilişkilerine yönelik faaliyetlere değil aynı zamanda iç müşteri olarak tanımlanan işletme çalışanının bilgi, deneyim ve yeteneklerini ortaya çıkaracak faaliyetlere de önem vermesi gerekmektedir (Tekin ve Kara, 2019, s. 1263). Çünkü yapılan araştırmalar, çalışanların işletme içindeki etkinliği ile müşterilerin işletmeden memnun olma dereceleri arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir; yani, memnun işletme çalışanı eşittir memnun müşterilerdir (Eichorn, 2004, s. 159). Özellikle hizmet işletmelerinde çalışan memnuniyetinin, müşteri memnuniyeti ve işletme performansı ile doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmektedir. İşletme çalışanlarının ihtiyaçlarını ve memnuniyetini göz ardı etmek yüksek performansın sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Müşterilerle etkileşimde bulunan çalışan, işletmenin doğrudan temsilcisi olarak görev yapmaktadır. Bu nedenle işletme çalışanı özenle seçilmelidir. Çalışanların yüksek eğitime sahip, müşterileri memnun etme konusunda akıllı, becerikli, hevesli olması gerekmektedir. Ayrıca çalışanların doğru yerlerde doğru kaynaklara ulaşabilmesi de gerekmektedir (Eichorn, 2004, s. 164). Bütün bu faaliyetlerin verimli bir şekilde yapılabilmesi için müşteri ilişkileri yönetimi uygulamalarına benzer uygulamaların işletme içinde de kullanılabilmesi bir yönetim stratejisinin esas alınması ön görülmektedir. İşletme içi çalışanlara yönelik öngörülen bu yönetim stratejileri iç müşteri ilişkileri yönetimi (İÇ.MİY) olarak adlandırılmaktadır (Demirel ve Güner, 2015, s. 2). İç müşteri ilişkileri yönetimine göre; bir işletmenin, müşteri hizmetlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirmesi için işletme içinde önemli olarak tanımlanan çeşitli faaliyetlerde bütünleşik bir yeteneğe sahip olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra işletme içinde müşteri tanımının hem iç hem de dış müşterileri kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir (Eichorn, 2005, s. 52). Ancak literatürde müşteri ilişkileri yönetimi çalışmaları, iç müşterilerin rolüne çok az ilgi gösterip ihmal ederken ağırlıklı olarak dış müşterilerin önemine odaklanmışlardır. Mohr-Jackson (1991), müşteri odaklılığı benimseyen yöneticilerin, işletmelerin değer zinciri boyunca iç müşterilerin gereksinimlerini karşılayarak dış müşterileri tatmin edebileceklerini öne sürmektedir. İç müşterilere yönelme görüşü; her çalışanın işletme içindeki diğer çalışanların hem tedarikçisi hem de müşterisi olduğunu savunmaktadır. Mohr-Jackson'a (1991), göre bir pazar yönelimi geliştirmek için işletmenin ve işletme çalışanlarının sadece son müşterinin ihtiyaçlarına değil, aynı zamanda iç müşterilerin yani işletme içindeki diğer çalışanların ihtiyaçlarına da odaklanmalıdır (s. 457). İşletmeler, ancak iç organizasyon doğru bir şekilde düzenlendiğinde, eğitildiğinde ve müşteri etrafında konumlandırıldığında, üstün müşteri hizmeti sunabilirler ve kârlı müşterilerle güçlü, sağlam müşteri ilişkileri kurabilmektedirler (Dalla vd., 2018, s. 392).

Demirel'e göre işletme içi unsurların düzenli bir şekilde ele alınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü müşteri ilişkileri yönetimi uygulamalarında işletme içi unsurların rolü çok önemlidir. İç müşteri ilişkileri yönetimi işletme içi unsurları düzenli olarak değerlendirerek, müşteri ilişkileri yönetimi uygulamalarına önemli derecede katkı sağlama amacını taşımaktadır (Demirel, 2006, s. 49). Başarılı müşteri ilişkileri yönetimi (MİY) uygulamaları, iç liderlik, kültür, işletme yapısı, iş süreçleri ve bilgi sistemlerini dış müşteri temas noktalarıyla bütünleştiren bütünsel bir yaklaşım gerektirmektedir. Dış bileşenlere odaklanan araçlar ve yöntemler genellikle müşteri ilişkileri yönetimi olarak adlandırılırken bunu tamamlayıcı benzer iç bileşenler ise iç müşteri ilişkileri yönetimi olarak adlandırılmaktadır (Eichorn, 2004, s. 154).

İç müşteri ilişkileri yönetimi, bir işletme içindeki her bir birimin birbiriyle uyum ve düzen içinde olmasını sağlayan bütüncül bir bakış açısına sahip yeni bir yönetim anlayışıdır (Demirel ve Güner, 2015, s. 2). Bu anlayış ile müşteri ilişkileri yönetiminde başarılı bir şekilde uygulanan ilişkiler ve iletişimle ilgili süreçler benzer şekilde iç müşteri ilişkilerinde de oluşturulmalı, desteklenmeli ve yönetilmelidir (Tekin ve Kara, 2019, s. 1263). Başka bir ifadeyle iç müşteri ilişkileri yönetimi; bir işletme içindeki çalışanların kültürel değerlerinin, sosyal ilişkilerinin, bilgi düzeylerinin, bilgi paylaşımlarının değerlendirilmesinin yanı sıra dış müşterilere karşı yöneticilerin ve çalışanların, tutum ve davranışlarının gözlemlenmenin mümkün olduğu bir süreç olarak ifade edilmektedir (Demirel, 2006, s. 50). Kısacası iç müşteri ilişkileri yönetimi, işletmenin çalışanları arasındaki ilişkilere ve birimler arası düzene odaklanıp ve bütünsel bir yaklaşımla işletmenin örgütsel kültürüne etki etmesi nedeniyle işletmeler için oldukça önemlidir (Tekin ve Kara, 2019, s. 1263).

İç müşteri ilişkileri yönetimi; işletme içi kültürel engellerin, uyumsuz teşvik ve motivasyon sistemlerinin, zayıf işletme içi iletişim ve iş birliğinin ve teknolojik çözümleri oluşturmaya yönelik yalıtılmış bir yaklaşımın ele alınmasını içermektedir (Eichorn, 2005, s. 7). İç müşteri ilişkileri yönetimi, bir işletmenin başarılı bir iş ve bilgi teknolojilerine uyumuna yönelik eğilimini incelemek ve iyileştirme çalışmalarına rehberlik etmek için kapsamlı bir

araştırır. İç müşteri ilişkileri yönetimi, birbiriyle ilişkili, bağlantılı ve birbirini etkileyen 5 temel boyuttan oluşmaktadır. Bu beş boyut, etkin liderlik, iç müşteri odaklı kültür, teknolojik yeterlilik, çalışan memnuniyeti ve yatay iş birliği ve iletişimidir (Eichorn, 2005, s. 8).

4.1. Etkin Liderlik

Lider; farklı yetenek ve becerilere sahip olan bir veya birden fazla işletme çalışanını seçen, onları donatan, eğiten ve motive eden daha sonra çalışanların bu yetenek ve becerilerini işletmenin hedef ve amaçlarına uygun bir şekilde kullanılmasını sağlayan kişidir (Winston ve Patterson, 2006, s. 7). Ayrıca lider, sahip olduğu öngörü yeteneğine, diğerlerinin inanmasını sağlayarak işletme içinde değişimi ve yenilenmeyi gerçekleştirebilmektedir, böylece işletmenin üstün performans seviyesine ulaşmasına katkı sağlamaktadır (Koçel, 2007, s. 462).

Liderlik ise bir gruba veya bireye, fikirleri kabul etmesi ve bir görevi yerine getirmesi için rehberlik etme etkinliğidir (Rosenberg, 1979, s. 5). Liderlik amaçlanan grup hedeflerine ulaşmak için çalışanları gönüllü çaba gösterecek şekilde etkileyebilme sanatı ve sürecidir (Karagöz, 2021, s. 4). Bir başka ifadeye göre liderlik, mevcut durumları tanımlama ve geleceği belirleyici hedefler oluşturma sürecinde, var olan durumu çözmek veya hedeflere ulaşmak için gerekli olan kararları almak ve alınan bu kararları tatbik etmek zorunda olanlardan söz almaktır (Brache, 1983, s. 120). Liderlik, işletmenin değişimlere ayak uydurabilmesi için gerekli yenilik ve düzenlemeleri yaparak, işletmeye yeni bir bakış açısı ile yeni bir amaç vermekle ilgili bir yetkinliktir (Koçel, 2007, s. 447).

Bir işletme içinde, tüm işletme çalışanlarına yönelik ilgi ve saygı, liderler ve yöneticilerle başlamaktadır. Liderler yol göstericidirler onların iletişim tarzları ve ilişki davranışları, işletmenin gidişatını belirler ve işletme genelinde yöneticiler ile çalışanlar arasındaki davranışları, kültür ve tutumları doğrudan etkilemektedirler (Eichorn, 2005: 11). Liderler, herhangi bir grubun operasyonları, yönetimi ve başarısı için kritik bir öneme sahiptirler. Ayrıca bir liderin kişiliği ve eylemleri ile o grubun kültürü arasında güçlü bir ilişki vardır. Çünkü liderler, bir işletmenin kültürünün tanımlanmasında ve oluşturulmasında etkindir (Eichorn, 2004, s. 164).

Lider ile işletme kültürü birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Bu etki sayesinde lider, kültürel gelişim mekanizmaları yaratabilmektedir. Buna ek olarak lider, sahip olduğu odak noktası, kriz zamanlarındaki tepkileri ve rol model olan davranışları aracılığıyla yeni kültürel normların ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir (Demirel ve Güner, 2015, s. 3). Liderlerin ortaya koyduğu üslup ve örnekler, yöneticilerini ve buna bağlı olarak astlarının davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Zamanla bu tutum ve davranışlar işletme kültürüne aşılanmaktadır. İşletme kültürü, çalışanların tutumlarını ve memnuniyetlerini etkilemektedir. Örneğin, üst düzey yöneticiler, hata yapma ve risk oluşturma nedeniyle eleştirilip, kınanmaktan korktuklarında, eylemleri ve kararları kendilerini koruma güdüsüyle gerçekleştirmektedirler. Bu da genellikle çok az risk alınmasıyla sonuçlanmaktadır. Ayrıca bu korkudan dolayı yeniliklere daha az enerji harcanırken, ters giden bir şeylerde suçlayacak başka birini bulmaya daha fazla enerji harcanmaktadır. Böyle bir yaklaşımın da işletme genelinde bir domino etkisi olmaktadır. Bu etki işletme içerisinde durgunluk ve güvensizlik yaratmaktadır. Diğer yandan hataların ve risklerin olacağını kabul eden ve bu tür davranışları karalamak yerine, risk almayı ödüllendiren ve teşvik eden liderler yenilikçi bir kültür oluşturur. Böylelikle bu olumlu davranışlar ve tutumlar işletme genelinde de tekrarlanmaktadır (Eichorn, 2005, s. 113).

Liderlik, kültürü şekillendirdiği gibi bir işletmenin başarısını etkilemede de çok önemli bir rol oynamaktadır. Liderler; açık ve dürüst iletişimi teşvik etmeli, çalışanların ihtiyaçları için samimi bir şekilde ilgi göstermeli, yetenekleri geliştiren girişimleri ve yatırımları desteklemeli, iç ve dış müşteri memnuniyetini hedefleyen proje ve programları uygulamalıdır (Eichorn, 2004, s. 164). Mütevazı, azimli ve ölçülü olabilen, üstün iletişim ve sorumluluk yeteneğine sahip olan, çalışanları destekleyip teşvik eden, onlara ilham verebilen, kendini sürekli olarak geliştirmeye odaklanan, liderliği tüm işletme ve işletme içi gruplara yansıtabilen bir lider, çalışanların tutum ve davranışlarını değiştirebilir, başarılı içsel ilişkiler kurabilir, hem iç hem de dış müşteri odaklı bakış açısını tüm çalışanlara kazandırabilir ve işletme içinde işletme kültürünün yayılmasını ve benimsenmesini kolaylaştırabilir (Demirel ve Güner, 2015, s. 3).

İç müşteri ilişkileri yönetimi çerçevesinin temel fikri, işletmenin başarılı iç ve dış müşteri hizmeti sunma yeteneğini değerlendirmek ve geliştirmek için kültürün, ilişkilerin ve bilgi akışlarının temel boyutlarına odaklanması gerektiğidir. Bu da kültür, liderlik ve tutumlarla başlamaktadır. Destekleyici bir kültür, başarılı operasyonlar için kritik olan işlevler arası ilişkilerin geliştirilmesini ve beslenmesini teşvik etmektedir. (Eichorn, 2004, s. 164).

4.2. İç Müşteri Odaklı Kültür

Müşteri odaklı kültür, işletme çalışanlarının gerçekleştireceği faaliyetlerin bütün aşamalarındaki karar ve davranışlarda dış müşteri istek ve ihtiyaçlarını ön planda tutmalarını sağlayacak bir işletme kültürünün oluşturulması ve uygulanmasıdır (Demirel, 2006, s. 79). Müşteri odaklı kültür dış müşterilerin ihtiyaç ve tercihleri hakkında bilgi edinmeyi ve bu bilgilerin işletme içerisinde yayılmasını sağlayarak müşteriye sürekli olarak değer yaratan bir süreçtir (Narver ve Slater, 1990, s. 20-35). Kısaca, yüksek müşteri değeri yaratmaya yönelik davranışlardan oluşan bir işletme kültürü olarak tanımlanmaktadır (Slater ve Narver, 1996, s. 27-43). Müşteri odaklılık kavramı, pazarlama planları açısından bakıldığında işletme kültürüyle yakından ilişkili bir kavramdır ve örgütsel öğrenme açısından da işletme değerlerine ve kültürüne etki etmektedir. Müşteri odaklılık, işletmenin ve çalışanlarının, dış müşterinin olumlu bir tecrübe yaşama beklentisini gerçekleştirebilmesi için bir bütün olarak çalışması şeklinde ifade edilmektedir. Böyle bir durum ancak uygun işletme kültürünün oluşturulması ile gerçekleşebilmektedir. İşletme kültürü hem iç hem de dış müşterilerin ihtiyaçlarının karşılanması konusundaki süreçleri dikkatlice izlemeyi ve düzenlenmeyi gerektirmektedir (Odabaşı, 2019, s. 202). İşletme kültürü; bir işletmenin müşteri odaklı hareket etmesini sağlayan faktörlerin en önemlisidir. Çalışanların işletme kültürünü benimsemesi ve hayata geçirmesi, işletme tarafından destek ve teşvik görmeleri ile sağlanabileceği düşünülmektedir. İşletme kültürü, üst yönetim dahil olmak üzere işletme içindeki herkesin işe gönülden inanması ve bağlanmasıyla değişime uğrayabilmektedir. Müşteri odaklı işlemleri yönetebilmek için daha önce farklı bir kültüre benimsemiş olan çalışanların eğitimden geçirilerek yeni işletme kültürünü kabullenmeleri sağlanmalıdır (Odabaşı, 2019, s. 209).

İşletmelerin müşteri odaklı kültüre dönüşümü için üst yönetici liderliği anahtar rol oynar (Kennedy vd., 2003, s. 68) ve yöneticilerin işletmeye olan bağlılığı, çalışanların müşteri odaklılık düzeyini artırmaktadır (Jones vd., 2003, s. 323). İşletme kültürünün müşteri odaklı çalışmayı destekleyici olması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca çalışanların müşteri odaklı davranışları benimsemeleri için kendilerine daha fazla yetki verilmesi önem kazanmaktadır. İşletme adına iş birliği sağlanabilmesi için merkezi denetleme önemli bir unsur olmaktadır (Kennedy vd., 2003, s. 68). Ayrıca işletme kültürünün, işletme ikliminin, işletme değerlerinin, işletme güveninin ve iş tatmininin de müşteri odaklılık üzerinde olumlu etkileri olduğu gözlemlenmektedir (Uray, 2014, s. 5). Sosyal Kimlik Teorisine göre çalışanın işletmeyi benimseme düzeyi arttıkça işletme değerlerini içselleştirme düzeyi de artacaktır, böylece işletme değeri haline gelmiş müşteri odaklılık da çalışan tarafından içselleştirilerek benimsenecektir (Wieseke vd., 2007, s. 268).

Müşteri odaklı kültür, iç müşteri düzeyinde tek başına performansı olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca işletmenin müşteri odaklı kültürü benimsemesi, çalışanların performanslarında aracılık rolü de üstlenmektedir. İşletme içi verimliliği arttırmak için; iç müşteriye daha fazla kaynak ayrılmalıdır. Ayrıca iç müşterinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çözüm üretmek adına daha fazla çaba göstermesi ve bu ihtiyaçlara zamanında, en uygun çözümleri bulmak için iç müşteri taleplerine hızlı bir şekilde cevaplar üretilmesi gerekmektedir. Böylelikle iç müşterilerin işletme kültürüne daha kolay uyum sağladıkları ifade edilmektedir (Uray, 2014, s. 4, 12).

4.3. Teknolojik Yeterlilik

Teknoloji günümüzde her yerde karşımıza çıkmaktadır. Gerek iş gerekse özel hayatımızın neredeyse her yönüne nüfuz etmektedir. Teknolojik yetenekler; veri toplama, organize etme, paylaşma ve en önemlisi veri madenciliği yetenekleri de dahil olmak üzere bir organizasyon içindeki bilgi işlemeyi ve akışları iyileştirmelidir. Teknoloji hem kolaylaştırıcı hem de etkili bilgi teknolojisinin birleşmiş bir ürünüdür (Eichorn, 2005, s. 110).

Bilgi teknolojileri kavram olarak, bilgilerin kayıt altına alınması, saklanması, belirli işlem aşamalarından geçirmek suretiyle yeni veri üretilmesi, üretilen bu verilerin saklanması, istenilen zamanda ulaşılması ve paylaşılması gibi faaliyetlerin etkili ve verimli yapılmasına olanak sağlayan teknolojileri tanımlamada kullanılan bir kavramdır (Demirel, 2006, s. 76). Bilgi teknolojisi, insan üzerindeki bilgi yükünü azaltarak, bilgiyi saklamada ve bilgiye ulaşmada ve bilgiyi paylaşmada elektronik araçların kullanıldığı teknoloji olarak tanımlanmaktadır. Büyük çaplı ve karmaşık bir işletme organizasyonu içinde, bilginin etkin ve verimli kullanılmasını sağlamak için bilgi teknolojileri uygulamaları günümüzde zorunlu hale gelmiştir (Çakmakçı, 2012, s. 2). Bilgi teknolojileri, işletmenin operasyonlarının ve işletme stratejilerinin tüm yönlerinde giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Bunun sonucu olarak bilgisayar teknolojileri işletme kapasitesinin önemli bir unsuru ve sürdürülebilir rekabet avantajının bir kaynağı haline gelmektedir. Uzmanlar bilgi teknolojilerine yapılan yatırımın hem kar hem de üretkenlik açısından kazanımlara yol açacağını öngörmektedirler (Bahrami vd., 2012, s. 60).

Bir işletmenin farklı alanlarında çalışan ve aralarında fiziksel mesafeler olan çalışanlar (iç müşteriler) arasında bilgi akışının sağlanmasında, bilgi teknolojileri önemli rol oynamaktadır. Bir işletmede iç müşteriler arasında bilgi paylaşımını artırmak veya yaygınlaştırmak için iç müşterilerin birbirlerine kolay bir şekilde ulaşabilmelerine katkı sağlayacak, uygun bir teknik alt yapının oluşturulması gerekmektedir. Özellikle iç müşteriler arasında yüz yüze iletişimin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı zaman dilimlerinde gerekli bilginin bir kaynaktan diğer bir kaynağa aktarılmasında bilgi teknolojilerinden yüksek düzeyde faydalanılmaktadır (Demirel, 2006, s. 271). Bilgi teknolojileri iç ve dış ortamlardan bilgilerin toplanmasını ve özümsemesini desteklemekte ve müşterilerle kalıcı ilişkiler kurulmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca iş birimleri arası koordinasyonu, iletişimi, veri paylaşımını ve kilit konularda uzlaşmaya dayalı görüşlerin geliştirilmesini destekleyen mekanizmaları içermektedir. Teknoloji; süreçlerin ve çözümlerin kalitesini, yeteneklerini ve performansını değerlendirmek için ölçümler sağlamaktadır (Eichorn, 2005, s. 56). Bilgi teknolojileri işlemlerin otomatik bir şekilde çalışmasında, daha iyi bilgi sağlamada, daha hızlı veri toplamada ve iş akışlarının kolay bir şekilde dönüştürülmesinde kullanılmaktadır. İşletmenin sahip olduğu teknolojik yeterlilik sadece donanım ve yazılımı değil aynı zamanda işletme içinde ve dışında güvenilir fiziksel hizmetleri, gerekli teknik desteği ve idari uzmanlığı da kapsamaktadır (Demirel ve Güner, 2015, s. 3).

4.4. Çalışan (İç Müşteri) Memnuniyeti

İnsan yaşamının büyük bir kısmı iş yerinde geçmektedir. Bu nedenle, iş görenin işinden duyduğu memnuniyet düzeyi yaşamını büyük oranda etkilemektedir. Çalışanın işinden aldığı haz ve bunun yaşamı üzerindeki olumlu etkisi kişinin ruhsal sağlığının yanı sıra ve bedensel sağlığı üzerinde de pozitif yönde etki göstermektedir. Ayrıca aile yaşamındaki mutluluk düzeyini ve işletme içindeki verimliliği etkilemektedir (Örücü vd., 2006, s. 39). Çalışan memnuniyeti, çalışanların işyerlerine veya belirli yönlerine karşı ne ölçüde olumlu tutuma sahip olduklarını yansıtan bir yapı olarak anlaşılabilir. Hem duygusal hem de bilişsel öge içermektedir (Goretzki vd., 2021, s. 2-3). Aynı zamanda çalışan memnuniyeti, bir çalışanın işletme içinde mutlu olup olmadığını veya bir çalışanın işyerindeki istekleriyle ihtiyaçlarının tutarsız olup olmadığını ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Çalışan memnuniyeti, çalışanların yanı sıra işletme de birtakım faydalar sağlamaktadır. Çalışan memnuniyeti işletme içi etkinliği ve verimliliği artırdığından dolayı etkin işletmeler kendi bünyesinde çalışanların memnuniyetini teşvik etmektedirler. Çalışanların işletme içinde meslektaşlarıyla kurduğu iyi ilişki, yüksek ücret, uygun çalışma koşulları, eğitim ve kariyer fırsatları gibi faktörler çalışan memnuniyeti üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Artan memnuniyetlerinden dolayı çalışanlar işletmeye bağlı, verimli ve motivasyonu daha yüksek birer çalışan haline dönüşmektedirler (Sageer vd., 2012, s. 32).

Bir işletme içerisindeki çalışan memnuniyeti; devamsızlığı, dalgalanmayı ve sabotajı azaltırken motivasyonu, morali, bağlılığı artırmakta ve doğal olarak müşteri memnuniyetinin, kalitenin ve karlılığın artmasını sağlamaktadır. Bu nedenle işletmelerin, çalışanların memnuniyetini garantilemesi ve memnuniyeti artırabilecek işletme içi özellikleri ve faktörleri belirlemeye yönelik çaba göstermeleri normal görülmektedir (Goretzki vd., 2021, s. 2-3).

Bir işletmenin yüksek düzeyde ürün ve hizmet sunumu sağlayarak, müşteri memnuniyeti elde edebilmesinin büyük ölçüde iç müşteri performansına bağlı olduğu söylemek mümkündür (Tornow ve Wiley, 1991, s. 111). İç müşteri performansı doğrudan iş tatmini yani çalışan memnuniyeti ile ilişkilidir (Eichorn, 2005, s. 30). Çalışan memnuniyetini sağlamanın ilk bileşeni, çalışanların temel ihtiyaçlarını karşılamayı içermektedir. Tazminat, eğitim ve öğretim, işyeri ortamı ve çalışan inceleme süreci gibi temel ihtiyaçları değerlendirmeyi amaçlayan birkaç öge vardır. Çalışanların bu temel ihtiyaçlarının karşılanması, çalışan memnuniyetinin sağlanması için bir ön koşuldur. Bu alanlardaki eksiklikleri giderdikten sonra, bir işletme, çalışanların tatmini ve kendini gerçekleştirilmesiyle sonuçlanan daha üst düzey ihtiyaçlara odaklanabilir. Hizmet-kar zincirinin gösterdiği gibi, çalışanların büyümesine ve yenilik yapmasına olanak tanıyan bir ortam yaratmak, yalnızca çalışan memnuniyetini artırmakla kalmaz, aynı zamanda karlılık üzerinde de olumlu bir etkiye sahiptir (Eichorn, 2005, s. 112).

4.5. Yatay İş Birliği ve İletişim

Bu boyut iç müşteri ilişkileri yönetiminin kalbinde yer alır (Eichorn, 2005, s. 180) ve diğer bütün boyutlarıyla örtüşerek uyumu sağlama sağlayan temel boyut olarak kabul edilmektedir (Eichorn, 2005, s. 59). Son yıllarda sistem düşüncesi ilkelerinin ortaya çıkmasının bir sonucu olarak işletmelerin çok sayıda parçalar, süreçler ve amaçlardan oluşan bir sistem olduğu ve bu nedenle karmaşık oldukları ve çok sayıda ilişki, boyut ve faktör içerdiğine dair bir anlayış gelişmiştir. Sistem yaklaşımı sayesinde iş birimleri arasındaki ilişkileri, bu ilişkilerin özelliğini ve birimler arasındaki etkilerini daha geniş bir bakış açısıyla incelemek mümkün olmaktadır (Demirel ve Güner, 2015, s. 3). Bir işletmenin içinde, sistem bileşenleri bağımsız davranışlar sergileyebilirler. Bu davranışlar bazen girişimci ruhu

ve yeniliği teşvik ederken, bazen de bölgesel eylemlere ve kararlara, zayıf iletişime ve bağlantısız bilgi akışlarına yol açabilir. Bu tür bozulmalar, bir işletmenin uyumlu bir şekilde çalışma yeteneğini sınırlamakta, iş birimlerinin uyumu ve iş birliği için ciddi engeller oluşturmaktadır (Eichorn, 2005, s. 32).

İletişim sadece dış müşterilerle gerçekleştirilen bir olgu değildir aynı zamanda işletme içinde de iletişim önemlidir (Demirel, 2006, s. 169). Başarılı iç iletişim, başarılı yatay entegrasyon ve iş birliği için bir ön koşul olarak görülmektedir (Eichorn, 2005, s. 34). İşletme içi ilişkileri geliştirmek ve bilgi paylaşımını çoğaltmak; çalışanların kimliklerinin daha iyi tanınmasına, işletme süreçlerinin ve ihtiyaçlarının daha açık bir şekilde anlaşılması, işletme kültürünün yayılmasına, fikirlerin karşılaştırılmasına ve belki de en önemlisi empatik davranışların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Eichorn, 2005, s. 179). Etkili iletişim sayesinde çalışanlarla yöneticiler arasındaki bağlılık ve sorumluluk daha da güçlenmektedir (Demirel, 2006, s. 170). İletişim ve etkileşimdeki artışlar ile grup üyeleri arasında ortak fikirlerin paylaşımındaki artışlar arasında doğrudan ve pozitif bir ilişki olduğu düşüncesi giderek artmaktadır. Buna bağlı olarak iletişim kolaylığı, süreç verimliliği ve etkinliği, iyileştirilmiş ürün ve hizmetler üzerindeki etki de dahil olmak üzere işletme içi performansta artış gözlemlenmektedir (Eichorn, 2005, s. 180).

Sonuç olarak, bir işletme içinde yatay, işlevler arası, işbirlikçi ilişkileri beslemek ve inşa etmek, genel anlayışı, bilgi paylaşımını, sinerjiyi ve etkinliği geliştirir (Eichorn, 2005, s. 35). Ayrıca işletme faaliyetlerinin düzenlenmesi, alınan kararlara tam katılımın sağlanması, çalışanlar arasında sorumluluk duygusunun geliştirilmesi, sorunların hızlı bir şekilde çözülmesi ve verimliliğin artması üzerinde işletme içinde oluşturulacak sağlıklı bir iletişim ağı etkili olmaktadır (Demirel ve Güner, 2015, s. 3).

5. KURUMSAL BAĞLILIK

Günümüz rekabet ortamında işletmelerin kazançlarını artırarak önde olabilmelerini ve uzun dönemde varlıklarını devam ettirmelerini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan en önemlilerinden biri insan faktörüdür. Yani işletmeler varlıklarını sürdürürebilmek ve belirlenen hedeflere ulaşabilmek için çalışanların işletmeye olan bağlılık seviyelerini geliştirmek durumundadırlar. İşletmeler bünyesinde çalışan kalifiyeli, güdülenmiş, beklenti oranı düşük çalışanların kaybetmek istemezler. Çalışanın işten ayrılma maliyeti veya yeni bir kişinin işe alınma maliyeti düşünülecek olursa işletmeler çalışanlarının kurumsal bağlılıklarını sağlamalıdır. Bu bağlamda kurumsal bağlılık, çalışanın işletme hedeflerini benimsemesinde, işi kendi işi gibi görmesinde, işe devamlılık isteği göstermesinde, işletme kararlarına katılmalarında, üretken bir pozisyonda çalışmalarında kritik kavram konumundadır (Aytekin, 2019, s. 22; Çalış, 2020, s. 21).

Kurumsal bağlılık farklı uzmanlık alanlarına araştırma konusu olduğundan farklılık içeren tanımlamalara rastlamak mümkündür. Kurumsal bağlılık, bir çalışanın işletmenin değerlerini benimseme seviyesini, işletmenin bir çalışanı olarak kalma arzusu ve işletmeyle bütünleşme derecesini ifade etmektedir (Blau ve Boal, 1987, s. 290). Meyer ve Allen (1997)'e göre çalışan ile işletme arasındaki ilişkiyi yansıtan ve çalışanın işletmede kalma arzusu temsil eden psikolojik bağlılıktır. Farklı bir tanıma göre kurumsal bağlılık; işletmenin amaç ve değerlerini kabul etmek, bu amaç ve değerler için yüksek düzeyde çaba harcamak ve çalışanın işletmede çalışmaya devam etmesi için duyulan şiddetli istek olarak ifade edilir (Özcan ve Akdoğan, 2015, s. 27).

Allen ve Meyer 1990'da üç boyutlu bağlılık modelini geliştirdi. Bu modele göre, duygusal bağlılık "işletmeye duygusal bağlanma, özdeşleşme ve katılım"ı temsil ederken; normatif bağlılık "istihdamı sürdürmek için bir zorunluluk hissini" temsil eder ve devam bağlılığı ise "işletmeye ayrılmayla ilgili maliyetlerin farkındalığı"nı temsil etmektedir (Meyer ve Allen, 1991, s. 67).

- **Duygusal Bağlılık:** İşletmede görev yapan çalışanın işletmeye duygusal açıdan bağlılığını temsil etmektedir. Duygusal bağlılıkta gönüllülük ilkesi vardır. Kişi içinden geldiği için iş yapmaktadır. İşletmenin amaçlarıyla kendi amaçlarını özdeşleştirmiş durumdadır.
- **Normatif Bağlılık:** Çalışanların, işe devam etmek istemelerinin altında yatan neden çalışanın kişisel fayda sağlamasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak yaptıklarının doğru olduğuna inandıkları için birtakım davranışlarda bulunmalarına yardımcı olmaktadır.
- **Devam Bağlılığı:** Çalışanın işi bırakması durumunda yeni bir iş bulamadığı için işsiz kalma, geçimini sağlayamama ve daha iyi bir iş bulamama düşüncesinden dolayı işletmeye bağlı olmasını ifade etmektedir. Aynı zamanda işten ayrılan çalışanın bir maliyet olacaktır. Yeni çalışan bulma, işe adapte olmasını sağlama, çalışana eğitime gibi birçok maliyet kaybına neden olabilmektedir (Çalış, 2020, s. 26).

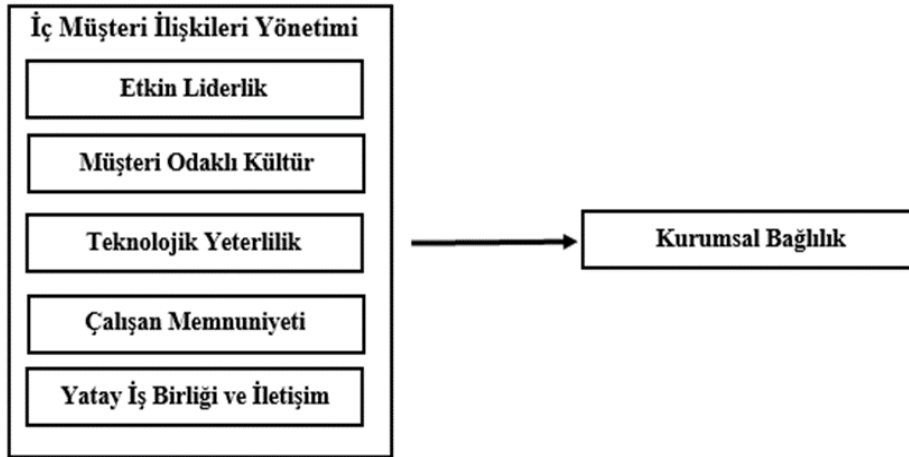
6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

6.1. Araştırmanın Amacı ve Örneklemi

Mevcut çalışma da iç müşteri ilişkileri yönetiminin kurumsal bağlılık üzerine etkisini incelemek amaçlanmıştır. Araştırma kapsamını, Erzurum ilinde yaşayan çağrı merkezi çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmada, birincil kaynaklardan veri toplamak için anket yöntemi kullanılmıştır. Anket iç müşteri yönetimi, kurumsal bağlılık ve demografik değişkenler olmak üzere 3 ana bölümden oluşmaktadır. Cevaplayıcıların iç müşteri ilişkileri yönetimi ve bağlılık değişkenleri (1= Kesinlikle katılmıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum) 5’li likert ölçeği ile ölçülmüştür. Çalışma ölçeği ve diğer kriterler Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı tarafından 29.11.2021 tarihinde (Sayı: E.88656144-000.2100325510) değerlendirilerek “etik” bulunmuştur. Erzurum ilinde yaşayan ve çağrı merkezinde çalışan iç müşterilerin sayısının tamamına ulaşamayacak olmasından dolayı kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Örnek büyüklüğü, %95 güven aralığı %5 hata payı ile 394 olarak hesaplanmıştır (Kurtuluş, 1998, s.235). Anket operatörü kullanıcılarına 20/11/2021 ve 29/12/2021 tarihleri arasında yüz yüze olarak yapılmıştır. Anket yöntemi ile elde edilen verilerin analizinde SPSS 26.0 paket programı kullanılmıştır.

6.2. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın modeli (Şekil 1) ve amaçları doğrultusunda geliştirilen araştırma hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₁: İç müşteri ilişkileri yönetimi kurumsal bağlılık üzerinde pozitif yönde etkilidir.

- **H_{1a}:** Etkin liderlik kurumsal bağlılık üzerinde pozitif yönde etkilidir.
- **H_{1b}:** İç müşteri odaklı kültür kurumsal bağlılık üzerinde pozitif yönde etkilidir.
- **H_{1c}:** Teknolojik yeterlilik kurumsal bağlılık üzerinde pozitif yönde etkilidir.
- **H_{1d}:** Çalışan memnuniyeti kurumsal bağlılık üzerinde pozitif yönde etkilidir.
- **H_{1e}:** Yatay iş birliği ve iletişim kurumsal bağlılık üzerinde pozitif yönde etkilidir.

6.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Çalışmada, Frank L. Eichorn'un 2004 yılında geliştirdiği 40 soruluk iç müşteri memnuniyeti ölçeği ve John P Meyer ve Natalie J Allen'in 1990 yılında geliştirdiği, 17 soruluk kurumsal bağlılık ölçeği kullanılmıştır.

6.4. Verilerin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi

394 iç müşteriden elde edilen veriler doğrultusunda SPSS Statistic 26 paket programı kullanılarak çalışmada, güvenilirlik analizi, aritmetik ortalama, standart sapma ve regresyon analizi yapılmış olup Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Ölçeklerinin Güvenilirlik Düzeylerinin İncelenmesi ve Güvenilirlik Düzeyi

	N	Cronbach's Alpha
İç Müşteri İlişkileri Yönetimi	40	,975
Etkin Liderlik	8	,937
İç Müşteri Odaklı Kültür	8	,847
Teknolojik Yeterlilik	8	,926
Çalışan Memnuniyeti	8	,885
Yatay İş Birliği ve İletişim	8	,892
Kurumsal Bağlılık	17	,922

Tablo 1'e göre, iç müşteri ilişkileri yönetiminin, alt boyutlarının ve kurumsal bağlılık güvenilirlik katsayılarının 0,847 ve üzerinde değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bu değerler, araştırma kapsamındaki ölçeklerin genel güvenilirlik düzeyinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

6.5. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya konu olan katılımcıların demografik özellikleri frekans dağılımları ve yüzdelik dilimleri aşağıda Tablo 2'de ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Değişken		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	201	51,0
	Erkek	193	49,0
Medeni Hali	Evli	203	51,5
	Bekar	191	48,5
Yaş	18-22	23	5,8
	23-27	148	37,6
	28-32	135	34,3
	33-37	81	20,6
	38-42	7	1,8
	42+	0	0
Gelir	3000 TL ve Altı	45	11,4
	3001 TL-4000 TL	42	10,7
	4001 TL-5000 TL	175	44,4
	5001 TL ve üzeri	132	33,5
Eğitim durumu	İlk ve orta okul	0	0
	Lise	13	3,3
	Ön lisans	33	8,4
	Lisans	298	75,6
	Lisans Üstü	50	12,7
Çalıştığınız kurumdaki hizmet süreniz	Bir yıldan az	70	17,8
	1-3 yıl	196	49,7
	4-6 yıl	93	23,6
	7-9 yıl	0	0
	10 yıl ve üzeri	35	8,9
Göreviniz	Yönetici	48	12,2
	Çalışan	346	87,8

Tablo 2’den elde edilen bilgilere göre, araştırmaya konu olan katılımcıların, büyük çoğunluğunun kadın, evli, 23-27 yaş aralığında, 4001-5000 TL maaşa sahip, lisans mezunu, 1-3 yıl işletmede görev yapmış ve çalışan katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Ayrıca tabloda 42 yaş üstü, 7-9 yıl arası kurumda çalışan ve ilk ve orta okul eğitim seviyesinde katılımcı olmadığı görülmektedir.

6.6. Katılımcıların İç Müşteri İlişkileri Yönetimine İlişkin Değerlendirmeleri

Araştırmaya katılan katılımcıların iç müşteri ilişki yönetimi ölçeğinde yer alan ifadelere vermiş oldukları cevapların aritmetik ortalama ve standart sapmaları aşağıdaki Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların İç Müşteri İlişkileri Yönetimine İlişkin Değerlendirmeleri

Etkin Liderlik	Ortalama Değer	Standart Sapma
Yöneticiler; karar alırken dürüst davranır	2,79	1,192
Yöneticiler, işletme içi problemlerin belirtilerini ve nedenlerini araştırır ve açıklar	3,07	1,101
Yöneticiler; kabul edilmiş hedef ve eylemler arasında tutarlıdır	3,03	1,107
Yöneticiler, günlük iş süreçlerinde (işlemlerinde) anlayışlıdır	3,06	1,259
Yöneticiler; çalışanlar ve diğer iş çevreleriyle aktif bir şekilde iletişim ve ilişki kurarlar	3,35	1,273
Yöneticiler, işin hedeflerini ve amaçlarını gerçekleştirmek için teknik yeterliliğe sahiptir.	3,05	1,172
Yöneticiler, ekibin vizyonuna, değerlerine, amaçlarına ve eylemlerine uygun planlama yapar.	3,28	1,178
Yöneticiler; ulaşılmak istenen sonuçları, süreçleri ve planları, çalışanlara açıkça iletir	3,39	1,258
İç Müşteri Odaklı Kültür	Ortalama Değer	Standart Sapma
Çalışanlar; yöneticilerine ve birbirlerine dışardaki müşterilerle aynı kalitede hizmet vermeleri için teşvik edilir	3,15	1,045
Çalışanlar; çok iyi iç destek ve müşteri hizmeti sağladığı için övülür ve ödüllendirilir.	3,07	1,216
Çalışanlar; Amir yetkisine ihtiyaç duymadan karar verme ve diğer çalışanların sorunlarını çözmeye yetkisine sahiptir	2,70	1,138
Çalışanlar; mükemmel bir müşteri hizmeti sunmak için gerekli eğitime ve teknik bilgiye sahiptir	3,27	,977
Çalışanlar; sistemin verimliliğinin, gelişmelerinin ya da özel ihtiyaçlarının önceliklerini belirlemek için diğer çalışanlarla birlikte çalışır	3,65	1,180
Yöneticiler; mükemmel iç destek ve hizmet konusunda örnek olur	3,30	1,085
Yöneticiler, içerde ve dışarda mükemmel müşteri hizmeti sağlamanın önemini ve değerini vurgular	3,56	1,057
Yöneticiler; çalışanlara geri bildirim ve hizmet kalitesi algılarını iletir ve paylaşır	3,46	1,084
Teknolojik Yeterlilik	Ortalama Değer	Standart Sapma
Kurum; bilgi ihtiyacımızın çoğunu veya tamamını karşılayan bir bilgi kaynağı sağlar	3,02	1,169
Kaynak veriler ve bilgiler, iş ile ilgili bilgileri doğru ve güvenilir bir şekilde yansıtır.	3,25	,949
Teknik altyapımız, çalışma ve işleme ihtiyaçlarımızı karşılar	3,46	1,258
Gelişmeleri takip etmek ve yardım talebinde bulunmak açık ve kolaydır	3,49	1,215
Teknik destek ekibinin görevleri ve sorumlulukları çalışanlara açık bir şekilde anlatılır.	3,46	1,229
Kurum; yeni kullanıcı yardımı, sistem belgeleri gibi kullanıcı desteği ve yardımı için araçlar sağlar	3,62	1,032
Kurum, kuruluş genelinde bilgi ve tecrübe paylaşımını kolaylaştırır	3,40	1,182
Sistem performansı ihtiyaçlarımızı yeterince karşılıyor	2,85	1,006

Çalışan Memnuniyeti	Ortalama Değer	Standart Sapma
Ücretler ve yan haklar; çalışanların görevleri ve sorumluluklarıyla ilişkilidir ve performansla bağlantılıdır.	2,57	1,391
Çalışma ortamı; güzel bir ortamdır. İş arkadaşları arasında güvensizlik yoktur ya da aşırı gergin, stresli, güvensiz bir ortam değildir	2,94	1,131
Şirket politikaları; kuruluş genelinde açık bir şekilde iletilir ve adil olarak uygulanır.	2,92	1,228
Kurum genelinde eğitim, gelişme ve ilerleme için sık sık fırsatınız olur	3,09	1,191
Performansınızla ilgili, övgü ve eleştiri içeren düzenli ve uygun bir şekilde geri dönüşler alırsınız	3,24	1,177
Size en yakın yetkiliniz; karar verme, hedef belirleme, takıma yön ve rehberlik etme görev ve sorumluluklara sahiptir	3,29	1,296
Sorunları çözmede kendi muhakeme gücünüzü, yaratıcılığınızı ve uzmanlığınızı kullanma fırsatınız vardır.	3,63	1,233
Uygunsuz veya etik olmadığını düşündüğünüz bir işi yapmak veya karar vermek için baskı altında hissetmesiniz	3,27	1,240
Yatay İş Birliği ve İletişim	Ortalama Değer	Standart Sapma
Kurum içinde diğer bölümler ile tanışma ve ekip oluşturma programları desteklenir ve teşvik edilir	3,29	1,127
Kurumda, diğerlerine suç atma, suçlu çıkarma ya da kendini üstün sayma üst yönetim tarafından hoş karşılanmaz	3,55	1,373
Kurumumuzda; büyük girişimler için önemli proje yönetimi ve teknikleri kullanır.	3,27	1,195
Kurumumuzda; planlar, girişimler ve kararlar hakkında yetki çatışmaları ve güç gösterileri az görülür.	3,17	1,223
Takım çalışmasını desteklemek, iletişim kurma ve eğitim gibi faaliyetler için işletmenin bütçesi vardır	3,03	1,314
İş birimleri; kuruluş genelinde kaynakları paylaşmaya ve bunlardan yararlanmaya teşvik eder	3,28	1,070
İş birimleri; teknolojinin yardımı ve rehberliği ile yeni projelere, girişimlere ve teknolojik yatırımlara öncelik verir ve para sağlar.	3,11	1,210
İş birimlerinin karar vermek için kendi bilgi kaynakları oluşturmaları ve bilgilerini kullanmaları teşvik edilmez	2,49	,994
İç Müşteri İlişkileri Yönetimi	3,196	0,837

Tablo 3'e göre, katılımcıların iç müşteri ilişkileri yönetimi etkin liderlik bölümünde yer alan ifadelerle yönelik verdikleri cevaplara göre; en yüksek değer 3,39 ortalamayla "Yöneticiler; ulaşılmak istenen sonuçları, süreçleri ve planları, çalışanlara açıkça iletir" ifadesi yer almıştır.

Katılımcıların iç müşteri ilişkileri yönetimi iç müşteri odaklı kültür bölümünde yer alan ifadelerle yönelik verdikleri cevaplara göre; en yüksek değer 3,65 ortalamayla "Çalışanlar; sistemin verimliliğinin, gelişmelerinin ya da özel ihtiyaçlarının önceliklerini belirlemek için diğer çalışanlarla birlikte çalışır" ifadesi yer almıştır.

Katılımcıların iç müşteri ilişkileri yönetimi teknolojik yeterlilik bölümünde yer alan ifadelerle yönelik verdikleri cevaplara göre; en yüksek değer 3,49 ortalamayla "Gelişmeleri takip etmek ve yardım talebinde bulunmak açık ve kolaydır" ifadesi yer almıştır.

Katılımcıların iç müşteri ilişkileri yönetimi çalışan memnuniyeti bölümünde yer alan ifadelerle yönelik verdikleri cevaplara göre; en yüksek değer 3,63 ortalamayla "Sorunları çözmede kendi muhakeme gücünüzü, yaratıcılığınızı ve uzmanlığınızı kullanma fırsatınız vardır." ifadesi yer almıştır.

Katılımcıların iç müşteri ilişkileri yönetimi yatay iş birliği ve iletişim bölümünde yer alan ifadelerle yönelik verdikleri cevaplara göre; en yüksek değer 3,55 ortalamayla "Kurumda, diğerlerine suç atma, suçlu çıkarma ya da kendini üstün sayma üst yönetim tarafından hoş karşılanmaz" ifadesi yer almıştır.

6.7. Katılımcıların Kurumsal Bağlılığa İlişkin Değerlendirmeleri

Araştırmaya katılan katılımcıların kurumsal bağlılık ölçeğinde yer alan ifadelerle vermiş oldukları cevapların aritmetik ortalama ve standart sapmaları aşağıdaki Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Kurumsal Bağlılığa İlişkin Değerlendirmeleri

	Ortalama Değer	Standart Sapma
Kariyerimin geri kalanını bu organizasyonda geçirmekten çok mutlu olurum	2,82	1,153
Gerçekten bu organizasyonun sorunları benim sorunummuş gibi hissediyorum	3,31	1,324
Kurumuma güçlü bir “aidiyet” duygusu hissediyorum.	3,16	1,286
Bu kuruma “duygusal olarak bağlı” hissediyorum.	2,86	1,276
Kurumumda kendimi “ailenin bir parçası” gibi hissediyorum.	3,06	1,161
Bu organizasyonun benim için büyük bir kişisel anlamı var	3,04	1,206
Şu anda kurumumda kalmayı arzu etmekle beraber devam etmeye mecburum	3,11	1,254
İstesem bile işten ayrılmak benim için çok zor olurdu	3,29	1,326
Kurumumdan hemen ayrılmak istediğime karar verirsem hayatımın büyük bir kısmı alt üst olur.	2,99	1,446
Bu kurumdan ayrıldığımda yeni bir iş bulma imkânım kısıtlı.	2,85	1,267
Kendimden, bu kadar çok şeyi bu organizasyona koymamış olsaydım, başka bir yerde çalışmayı düşünebilirdim	3,09	1,284
Bu kuruluştan ayrılmanın birkaç olumsuz sonucundan biri, mevcut alternatiflerin azlığı olacaktır.	2,93	1,261
Mevcut işverenimle kalma zorunluluğu hissediyorum.	2,81	1,104
Benim yararına olsa bile, şimdi kurumumdan ayrılmayı doğru bulmuyorum	2,69	1,282
Kurumumdan şimdi ayrılırsam kendimi suçlu hissederim. Bu organizasyon sadakatimi hak ediyor.	2,73	1,189
Şu anda örgütümden ayrılmam çünkü içindeki insanlara karşı bir yükümlülük duygusuna sahibim.	2,86	1,110
Kurumuma çok şey borçluyum	2,90	1,248
Kurumsal Bağlılık	2,971	0,833

Tablo 4’e göre, katılımcıların kurumsal bağlılıkta yer alan ifadelere yönelik verdikleri cevaplara göre; en yüksek değer 3,31 ortalamaıyla “Gerçekten bu organizasyonun sorunları benim sorunummuş gibi hissediyorum” ifadesi yer almıştır.

6.8. İç Müşteri İlişkileri Yönetiminin Kurumsal Bağlılık Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Model kapsamında iç müşteri ilişkileri yönetimi ve alt basamakları olan etkin liderlik, iç müşteri odaklı kültür, teknolojik yeterlilik, çalışan memnuniyeti, yatay iş birliği ve iletişimin kurumsal bağlılık üzerine etkisi basit regresyon analizi ile test edilmiş ve elde edilen sonuçlar tablolştırılmıştır.

Araştırma modeli çerçevesinde iç müşteri ilişkileri yönetiminin kurumsal bağlılık üzerine etkisi basit regresyon analizi ile test edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. İç Müşteri İlişkileri Yönetiminin Kurumsal Bağlılık Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	R	R2	Düzeltilmiş R2	Tahmininin Standart Hatası			
Kurumsal Bağlılık	,719	,517	,515	9,85965			
Anova	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Değeri	P		
Regresyon	40736,986	1	40736,986	419,050	,000		
Artıklar	38107,390	392	97,213				
Toplam	78844,376	393					
Bağımsız Değişken	Standartlaştırılmış Katsayılar	Standartlaştırılmış Katsayılar	t Değerleri	P	Hipotez	Karar	
	B	Standart Hata	Beta				
İç Müşteri İlişkileri Yönetimi	,304	,015	,719	20,471	,000	H ₁	Kabul

Bu sonuçlar doğrultusunda Tablo 5’de oluşturulan basit regresyon modeli bir bütün olarak (F, p) 0,00 önem düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır. R değeri 0,719’dur. R² değeri ise 0,517 olarak elde edilmiştir. Bu değer, iç müşteri ilişkileri yönetimi bağımsız değişkenin, kurumsal bağlılık bağımlı değişkenini %51 oranında açıklayabileceğini göstermektedir.

Modelde yer alan ve anlamlılık değeri 0,05 ten küçük olan iç müşteri ilişkileri yönetimi (,000) bağımsız değişkeni, kurumsal bağlılık bağımlı değişkeni üzerinde etkili olduğu ile ilgili hipotez (H₁) kabul edilmiştir.

Araştırma modeli çerçevesinde iç müşteri ilişkileri yönetiminin alt basamaklarının kurumsal bağlılık üzerine etkisi basit regresyon analizi ile test edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. İç Müşteri İlişkileri Yönetiminin Alt Boyutlarının Kurumsal Bağlılık Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahmininin Standart Hatası				
Kurumsal Bağlılık	,781	,609	,604	8,90852				
Anova	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Değeri	P			
Regresyon	48052,029	5	9610,406	121,096	,000			
Artıklar	30792,347	388	79,362					
Toplam	78844,376	393						
Bağımsız Değişken	Standartlaştırılmış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		t Değerleri	P	Hipotez	Karar
	B	Standart Hata	Beta					
Etkin Liderlik	,421	,170	,237		2,483	,013	H _{1a}	Kabul
İç Müşteriye Odaklı Kültür	,205	,167	,088		1,227	,221	H _{1b}	Ret
Teknolojik Yeterlilik	1,675	,169	,872		9,917	,000	H _{1c}	Kabul
Çalışan Memnuniyeti	,021	,132	,011		,161	,872	H _{1d}	Ret
Yatay İş Birliği ve İletişim	-,890	,185	-,453		-4,813	,000	H _{1e}	Kabul

Bu sonuçlar doğrultusunda Tablo 6’da oluşturulan basit regresyon modeli bir bütün olarak (F, p) 0,00 önem düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır. R değeri 0,781’dir. R² değeri ise 0,609 olarak elde edilmiştir. Bu bağımsız değişkenlerin, Kurumsal bağlılık bağımlı değişkenini %60 oranında açıklayabileceğini göstermektedir.

Modelde yer alan ve anlamlılık değerleri 0,05 ten küçük olan Etkin Liderlik (,013) bağımsız değişkeni, Kurumsal Bağlılık bağımlı değişkeni üzerinde etkili olduğu ile ilgili hipotez (H_{1a}) kabul edilmiştir.

Modelde yer alan ve anlamlılık değerleri 0,05 ten büyük olan İç Müşteriye Odaklı Kültür (,221) bağımsız değişkeni, Kurumsal Bağlılık bağımlı değişkeni üzerinde etkili olduğu ile ilgili hipotez (H_{1b}) ret edilmiştir.

Modelde yer alan ve anlamlılık değerleri 0,05 ten küçük olan Teknolojik Yeterlilik (,000) bağımsız değişkeni, Kurumsal Bağlılık bağımlı değişkeni üzerinde etkili olduğu ile ilgili hipotez (H_{1c}) kabul edilmiştir.

Modelde yer alan ve anlamlılık değerleri 0,05 ten büyük olan Çalışan Memnuniyeti (,872) bağımsız değişkeni, Kurumsal Bağlılık bağımlı değişkeni üzerinde etkili olduğu ile ilgili hipotez (H_{1d}) ret edilmiştir.

Modelde yer alan ve anlamlılık değerleri 0,05 ten küçük olan Yatay İş Birliği ve İletişim (,000) bağımsız değişkeni, Kurumsal Bağlılık bağımlı değişkeni üzerinde etkili olduğu ile ilgili hipotez (H_{1e}) kabul edilmiştir.

7. SONUÇ

Çalışma, iç müşteri ilişkileri yönetimi ve alt başlıkları olan etkin liderlik, iç müşteri odaklı kültür, teknolojik yeterlilik, çalışan memnuniyeti, yatay iş birliği ve iletişimin kurumsal bağlılık üzerinde etkili olup olmadığını analiz etmek ve işletme çalışanlarının bu değişkenlerde yer alan ifadelerle ilişkin tutumlarını ölçmek amacıyla yürütülmüştür.

Araştırma da kullanılan ölçeklerin güvenilirlikleri için güvenilirlik analizi yapılmış, bütün değişkenlerin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür.

Ayrıca araştırmada yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; İç müşteri ilişkileri yönetiminin kurumsal bağlılık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir (H₁). İç müşteri ilişkileri yönetimi alt boyutları açısından incelendiğinde ise; Etkin Liderlik (H_{1a}), Teknolojik Yeterlilik (H_{1c}) ve Yatay İş Birliği ve İletişimin (H_{1e}) Kurumsal Bağlılık üzerinde anlamlı bir etkiye sahipken, Müşteri Odaklı Kültür (H_{1b}) ve Çalışan Memnuniyetinin (H_{1d}) anlamlı bir etkiye sahip olmadığı gözlemlenmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre; çalışanlar yöneticilerinin nispeten dürüst ve adil karar vermedikleri, kendilerini teşvik edici davranmadıkları ve yöneticilerinin izni olmadan sorun çözme noktasında yeterince yetkilendirilmedikleri düşüncesine sahip olmaya yatkın oldukları gözlemlenmiştir. Bunun sonucunda ise çalışanların yararlarına olsa dahi işletmeden ayrılma tutumu gösterme eğilimde oldukları anlaşılmıştır. Dolayısıyla çalışanların işletmeye bağlılık seviyesini daha da artırmak adına yöneticilerin çalışanlara daha dürüst ve adil davranmaları gerekmektedir. Yöneticiler çalışanlarına karşı dürüst ve adil davrandıklarını düşünüyorlarsa bu davranışları çalışanların kabul edip benimsemesini sağlayacak tutum ve davranış içerisinde olmaları gerekmektedir. Ayrıca çalışanların gerek kendi aralarındaki gerekse dış müşteri ile arasındaki sorunların hızlı çözülmesi adına yönetim tarafından çalışanlara amir yetkisi dışında da sorun çözme konusunda yetki verilmesi müşteri ilişkileri yönetimi açısından fayda sağlayacağı gibi çalışanların da kuruma bağlılığının artmasına yardımcı olacaktır.

Yoğun rekabetin yaşandığı küresel pazarlarda bir işletme için en önemli rekabet unsuru müşteridir. Üstelik sadece günümüzde değil gelecek yıllarda da bir işletmenin kaderini belirleyen en önemli unsurun müşteri olacağına inanılmaktadır. Bu nedenle bir işletmenin varlığını sürdürebilmesi ve kar elde edebilmesi için yeni müşteriler kazanması ve var olan müşterilerini elde tutması gerekmektedir. İşletmelerin gerek yeni müşteri kazanmasında gerekse var olan müşterilerini elde tutmasında etkili olan en önemli unsur işletme çalışanlarıdır. Çünkü işletme çalışanı dış müşteriler ile işletme arasında bir köprü konumundadır. Dış müşterinin işletmeden memnuniyetini ve işletmeye bağlılığını iç müşterinin performansı etkilemektedir. Eğer işletme yeni müşteri kazanmak ve var olan müşterilerini kaybetmek istemiyorsa öncelikli olarak iç müşterilerin performansını ve verimliliğini etkileyen iç müşteri memnuniyetine önem vermelidir. İşletmeler çalışanların memnuniyetini sağlayarak kuruma bağlılığını artırabilmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın kurumsal bağlılığı artırmak adına yönetici ve iç müşteri olarak adlandırılan çalışanlar arasındaki ilişkilerde olumlu bir farkındalık sağlayacağı ve pozitif yönde bir etkiye sahip olacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan bu çalışma Erzurum ilinde yaşayan çağrı merkezi çalışanlarını kapsamaktadır. Literatürde taramasında iç müşteri ilişkileri yönetimi ile ilgili yeterli çalışma olmadığı gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın farklı illeri veya farklı sektör çalışanlarını kapsayacak şekilde ele alınıp uygulanması faydalı olabilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aghedr, M. M. R. (2021). *Örgütsel iletişim ve bilgi paylaşımının iç müşteri ilişkileri yönetimi üzerine etkisi* [Doktora Tezi]. Kastamonu Üniversitesi.
- Alshawi, S., Missi, F. ve Irani, Z. (2011). Organisational, technical and data quality factors in CRM adoption SMEs perspective. *Industrial Marketing Management*, 40(3), 376-383.
- Alt, R. ve Reinhold, O. (2012). Social customer relationship management (Social CRM). *Business & Information Systems Engineering*, 4(5), 287-291.
- Aytekin, A. E. (2019). *Motivasyon uygulamaları ile çalışanların kurumsal bağlılıkları arasındaki ilişki ve bir uygulama* [Yüksek Lisans Tezi]. Aydın Üniversitesi.

- Bahrami, M., Ghorbani, M. ve Arabzad, S. M. (2012). Information technology (IT) as an improvement tool for customer relationship management (CRM). *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 41, 59-64.
- Blau, G. J. ve Boal, K. B. (1987). Conceptualizing how job involvement and organizational commitment affect turnover and absenteeism. *Academy of Management Review*, 12(2), 288-300.
- Brache, A. (1983). Seven prevailing myths about leadership. *Training and Development Journal*.
- Chang, H. H., Wong, K. H. ve Fang, P. W. (2014). The effects of customer relationship management relational information processes on customer-based performance. *Decision Support Systems*, 66, 146-159.
- Conduit, J. ve Mavondo, F. T. (2001), How critical is internal customer orientation to market orientation? *Journal of Business Research*, 51(1), 11-24
- Çakmakçı, E. (2012). Bilgi Teknolojisi kullanımının otel performansı ve verimliliğine etkisi. *Verimlilik Dergisi*, (4), 47-66.
- Çalış, M. C. (2020). *Ücretleme sisteminin çalışanların kurumsal bağlılığına ve iş tatminine etkisi: Adıyaman ili örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Harran Üniversitesi.
- Dalla Pozza, I., Goetz, O. ve Sahut, J. M. (2018). Implementation effects in the relationship between CRM and its performance. *Journal of Business Research*, 89, 391-403.
- Demirel, Y. (2006). *Müşteri ilişkileri yönetimi ve bilgi paylaşımı*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Demirel, Y. ve Güner, E. (2015). İç müşteri ilişkileri yönetiminin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2).
- Doğan, S. ve Kılıç, S. (2008). İlişki yönetiminde iç ve dış müşteri memnuniyetinin sağlanması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(1), 60-87.
- Eichorn, F. L. (2004). Internal customer relationship management (IntCRM): A framework for achieving customer relationship management from the inside out. *Problems and Perspectives in Management*, (1), 154-177.
- Eichorn, F. L. (2005). *Applying internal customer relationship management (IntCRM) principles for improving business/IT integration and performance* [Ph.D. Dissertation]. University of Maryland.
- Garrido-Moreno, A., Lockett, N. ve García-Morales, V. (2014). Paving the way for CRM success: The mediating role of knowledge management and organizational commitment. *Information & Management*, 51(8), 1031-1042.
- Goretzki, L., Reuter, M., Sandberg, J. ve Thulin, G. (2021). Making sense of employee satisfaction measurement—A technological frames of reference perspective. *The British Accounting Review*, 101032.
- Gronroos, C. (1981). Internal marketing an integral part of marketing theory. J. H. Donnelly ve W. E. George (Ed.), *Marketing of services, American marketing association proceedings series* içinde (s. 236-238).
- Hanaysha, J. R. ve Al-Shaikh, M. E. (2021). An examination of customer relationship management dimensions and employee-based brand equity: A study on ride-hailing industry in Saudi Arabia. *Research in Transportation Business & Management*, 100719.
- Jain, R., Jain, S. ve Dhar, U. (2007). Curel: A scale for measuring customer relationship management effectiveness in service sector. *Journal of Services Research*, 7(1).

- Jones, E., Busch, P. ve Dacin, P. (2003). Firm market orientation and salesperson customer orientation: Interpersonal and intrapersonal influences on customer service and retention in business-to-business buyer-seller relationships. *Journal of Business Research*, 56(4), 323-340.
- Karagöz, Ç. M. (2021). *Liderlik tarzlarının iş tatmini üzerindeki etkisi: Hastane çalışanları üzerinde bir araştırma*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Okan Üniversitesi.
- Karakulle, İ. (2020), Covid-19 pandemisinde işletmelerin almış oldukları önlemlerin müşteri memnuniyeti açısından değerlendirilmesi: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (5), 86-101.
- Kennedy, K. N., Goolsby, J. R. ve Arnould, E. J. (2003). Implementing a customer orientation: Extension of theory and application. *Journal of Marketing*, 67(4), 67-81.
- Koçel, T. (2007). *İşletme Yöneticiliği*. Arıkan Basım Yayın Dağıtım.
- Kurtuluş, K. (1988). *Pazarlama araştırmaları*. İ.Ü. İşletme Fakültesi, Yayın No:274, İstanbul.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Mohr-Jackson, I. (1991). Broadening the market orientation: an added focus on internal customers. *Human Resource Management*, 30(4), 455-467.
- Narver, J. C. ve Slater, S. F. (1990). The effect of a market orientation on business profitability. *Journal of Marketing*, 54(4), 20-35.
- Odabaşı, Y. (2019). *Satış ve pazarlamada müşteri ilişkileri yönetimi* (11. Baskı). Agora Kitapları.
- Örücü, E., Yumuşak, S. ve Bozkır, Y. (2006). Kalite yönetimi çerçevesinde bankalarda çalışan personelin iş tatmini ve iş tatminini etkileyen faktörlerin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 13(1), 39-51.
- Özcan, S. ve Akdoğan, H. (2015). Kurumsal bağlılık: Yeni kurulan bir üniversitede kurumsal bağlılık seviyesine ilişkin bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 25-44.
- Özgener, Ş. ve İraz, R. (2006). Customer relationship management in small-medium enterprises: The case of Turkish tourism industry. *Tourism Management*, 27(6), 1356-1363.
- Parvatiyar, A. ve Sheth, J. N. (2001). *Conceptual framework of customer relationship management. Customer relationship management: Emerging concepts, tools and applications*. Tata McGraw-Hill Publishing Company Limited.
- Payne, A. ve Frow, P. (2005). A strategic framework for customer relationship management. *Journal of Marketing*, 69(4), 167-176.
- Pekmezci, T., Demireli, C. ve Batman, G. (2015). İç müşteri memnuniyeti: Konya un fabrikalarında bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22).
- Rababah, K., Mohd, H. ve Ibrahim, H. (2011). Customer relationship management (CRM) processes from theory to practice: The pre-implementation plan of CRM system. *International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and e-Learning*, 1(1), 22-27.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the self*. Basic Book.

- Sageer, A., Rafat, S. ve Agarwal, P. (2012). Identification of variables affecting employee satisfaction and their impact on the organization. *IOSR Journal of Business and Management*, 5(1), 32-39.
- Slater, S. F. ve Narver, J. C. (1996). Competitive strategy in the market-focused business. *Journal of Market-Focused Management*, 1(2), 159-174.
- Soyaslan, M. (2006). *Müşteri ilişkileri yönetimi ve Türkiye'deki oteller üzerine bir araştırma* [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Taşkın, E. (2000). *Müşteri ilişkileri eğitimi*. Papatya Yayıncılık.
- Tek, Ö. B. (1999), Pazarlama ilkeleri. (8. Baskı), Beta Yayın Dağıtım.
- Tekin, E. ve Kara, A. (2019). İç müşteri ilişkileri yönetiminin iç girişimciliğe etkisi üzerine bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1261-1288.
- Tornow, W. W. ve Wiley, J. W. (1991). Service quality and management practices: A look at employee attitudes, customer satisfaction, and bottom-line consequences. *People and Strategy*, 14(2), 105.
- Uray, M. (2014). *Müşteri odaklılık ve örgütsel güven ilişkisinde örgütsel özdeşleşme ve örgütsel bağlılığın aracılık rolü ve bir araştırma* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Wieseke, J., Ullrich, J., Christ, O. ve Van Dick, R. (2007). Organizational identification as a determinant of customer orientation in service organizations. *Marketing Letters*, 18(4), 265-278.
- Winston, B. E. ve Patterson, K. (2006). An integrative definition of leadership. *International Journal of Leadership Studies*, 1(2), 6-66.
- Wu, S. I. ve Chen, J. H. (2012). Comparison between hotels and motels using CRM effect model—An empirical study in Taiwan. *International Journal of Hospitality Management*, 31(4), 1254-1263.
- Yapraklı, T. Ş. ve Deligöz, K. (2016). Müşteri ilişkileri yönetiminin diğer yüzü; Erzurum ilinde GSM operatörleri üzerine bir uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Ek1), 239-261.

GAZETECİLİK 4.0: YAPAY ZEKÂ HABERCİLİĞİNİN GÜNCEL ÖRNEKLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME

JOURNALISM 4.0: A STUDY ON CURRENT EXAMPLES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE JOURNALISM

Doç. Dr. Aysel AY¹

ÖZ

Teknoloji her meslek grubunda olduğu gibi gazetecilik alanına da yenilikler getirmiştir. Bu yenilikler yeni gazetecilik biçimlerine olanak sağlamaktadır. Görsel ve işitsel teknolojinin gelişimi, sosyal ağların varlığı, buradaki veri akışının etik ve hukuksal sorunları, yurttaşların haber içeriklerinin oluşumuna katkısı ya da bilgi kirliliğinin git gide artışı ve habere güvenin yitimi gibi durumlardan ötürü gazetecilik mesleğinin icra edilmiş şekli mercek altına alınmaktadır. Öte yandan bu gibi durumların tamamı insanın yer aldığı haber ya da veri aktarımı ile ilgilidir. Gelinek noktada bir sorun daha ortaya çıkmıştır; haberin ya da içeriğin kendisini üretebilen teknolojinin varlığı. Diğer bir deyişle yapay zekânın haber ya da içerik üretebilmesi. Bu bağlamda çalışmada, haber üretiminde bütünüyle yapay zekâ kullanıldığı iddia edilen ve halen çevrimiçi olan ilk yapay zekâ haberciliği örneklerinden olan 'Knowherenews.com' ve 'TheBipartisanpress.com' adlı haber siteleri, haber üretim ve oluşturma süreçleri açısından incelenmiştir. Çalışmada kapsamında, önceden belirlenmiş kategorilere göre açıklamayı ve yorumlamayı içeren bir tür nitel veri çözümlemesi olan nitel araştırma türlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Çalışmanın daha açıklayıcı ve açıklayıcı olması için her iki haber sitesi de beş farklı kategoride ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Yapay Zekâ Haberciliği, Haber Üretim Süreci, Knowherenews, TheBipartisanpress.

JEL Sınıflandırma Kodları: O47, O53, E13, R11.

ABSTRACT

Technology has brought innovations to the field of journalism, as in every profession. These innovations enable new forms of journalism. The way the profession of journalism is practiced is scrutinized due to the development of audio-visual technology, the existence of social networks, the ethical and legal problems of data flow, the contribution of citizens to the formation of news content or the gradual increase in infollution and the loss of trust in the news. On the other hand, all such cases are related to news or data transfer in which people are involved. At this point, another problem has emerged; the existence of the technology that can produce the news or the content itself. In this context, news sites named Knowherenews.com and TheBipartisanpress.com, which are among the first examples of artificial intelligence journalism still online, are examined in terms of news production and creation processes. Within the scope of the study, descriptive analysis, which is a kind of qualitative data analysis that includes explanation and interpretation according to predetermined categories, is used. In order to make the study more descriptive and explanatory, both news sites are discussed in five different categories.

Keywords: Artificial Intelligence, Artificial Intelligence Journalism, News Production Process, Knowherenews, TheBipartisanpress.

JEL Classification Codes: O47, O53, E13, R11.

¹ Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, aysel.ay@marmara.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The aim of the study is to contribute to the literature on the point where the digital journalism approach has come, in artificial intelligence journalism, to reveal the news production and creation process and how it offers a framework in terms of journalism. In order to better evaluate this process, models related to the news production and creation process will be considered. In addition, the contents and approaches to the news on the sites that are the subject of the study were examined by considering the traditional journalism and journalism professional ethical principles.

Design/methodology/approach:

In this study, two news sites named 'Knowherenews.com' and 'Bipartizanpress.com', which are among the first examples of artificial intelligence journalism still online, which are claimed to use artificial intelligence entirely in news production, were examined using descriptive analysis. Descriptive analysis is the evaluation of data obtained by different data collection methods. It is a type of qualitative data analysis that includes explanation and interpretation according to predetermined categories. The main purpose of descriptive analysis is to summarize and interpret the findings to the reader (Yıldırım v & Şimşek, 2003: cited in Eryılmaz & Deniz, 2019, s. 322).

Findings:

The purpose of establishing both news sites is to increase the trust in the news through artificial intelligence. Accordingly, trust in traditional journalism has largely been lost. Artificial intelligence increases the possibility of producing accurate news through big data. In this way, the idea that the objectivity of the news can be ensured and the source can be more reliable, which is included in the basic principles of journalism, is dominant. However, there is no data to prove this in the possibilities offered by the relevant news sites to the readers. In addition, it has been determined that the news production and creation process with artificial intelligence is different from the traditional news creation and production process. Moreover, it has been determined that the news production and creation process are intertwined. In line with the data obtained, a news production process model was created in artificial intelligence journalism.

Conclusion and Discussion:

It is seen that Knowhere News and The Bipartisan Press, which are examined in the study, are trying to create a measurable alternative journalism understanding by using artificial intelligence, despite the danger of losing the credibility of the journalism profession. However, in these examples, it is seen that the gatekeeper is still done by humans. This shows that with existing technologies, news cannot be created without real people. For this reason, it can be said that all other problems about the journalism profession such as impartiality, accuracy and privacy continue to a large extent in artificial intelligence journalism. On the other hand, since a mathematical approach is effective in the production of news through the use of artificial intelligence, information is transferred using statistical data. In other words, it does not seem possible in today's technology for artificial intelligence to come to the rescue in situations where there is no number, thought production, discussion or analysis with social content. Therein lies the fundamental problem. The power of analysis, the ability to write about multiple issues in an ethical way without breaking away from their social, political and economic contexts is a situation that even a human journalist who does not have knowledge about these issues cannot be successful. In addition, it is very difficult for a device that cannot make this distinction to produce unbiased and real news on its own. For this reason, the intervention of the human hand that writes the algorithms will always exist. It has been determined that the artificial intelligence news production and creation processes of both news sites examined in the study are similar. Both use artificial intelligence, which they developed through machine learning and natural language processing (NLP), to show the bias of the news and in this way produce content to increase the impartiality of the news. The purpose of both news sites is to produce objective and real news. News contents are similarly converted into datasets and published after human approval. This process also shapes the news production process model of artificial intelligence journalism. It can be said that the most significant difference of the artificial intelligence news production process from that of the traditional news is in the news gathering phase. In addition to the fact that the sources are completely different, while in traditional journalism it is the reporter who goes to the source, in artificial intelligence journalism, artificial intelligence reaches the determined sources. Definitely, the reporter similarly tries to reach certain sources. But while artificial intelligence goes to online resources, especially those that are almost impossible for the reporter to obtain, the reporter also mostly reaches human-based resources. It is not possible for artificial intelligence to go to human-interactive sources with the current technology, and it is impossible for a journalist to obtain big data without artificial intelligence. Therefore, it is concluded that artificial intelligence journalism cannot go beyond a data journalism. However, another obvious factor is that the journalist will perceive today's world incompletely without algorithms. Therefore, while artificial intelligence creates the avatar of the journalist, in reality the journalist accesses the society that becomes data for artificial intelligence.

1. GİRİŞ

Bilindiği üzere, yapay zekâ farklı alanlarda kullanılmaktadır. Sürücüsüz araba kullanımından, akıllı yollara, tıp alanındaki gelişmelere kadar yapay zekâ git gide hayatımızda daha fazla yer almaktadır. Yapay zekâ yayın akışını düzenleyebilmekte ve haber oluşturabilmektedir. Dahası yaklaşık olarak 2010 yılından bu yana haber içeriklerinin büyük bir kısmı yapay zekâ tarafından oluşturulan haber siteleri gazetecilik dünyasına dahil olmuştur. Nitekim habercilik açısından da dünyaca ünlü haber ajansları haber üretiminde yapay zekâdan faydalandıklarını duyurmuşlardır.

Bunun yanında, algoritmalar aracılığıyla kitle iletişimin hemen hemen her alanında da kullanılan yapay zekâ, haber sitelerindeki içeriği sadece bir kısmını değil tümüyle üretmeye yönelik çalışmaların da ortaya koyulmasını sağlamaktadır. Dünyadaki örnekleri açısından benzersiz olduklarını iddia eden 'Knowherenews.com'² ve 'TheBipartisanpress.com'² adlı haber siteleri, nerdeyse tümüyle yapay zekâ tarafından üretilen ya da denetlenen haber içeriklerine sahiptir. Adı geçen haber sitelerinin tümüyle yapay zekâ ile çalıştıkları iddiaları ve haberciliği yapay zekâ aracılığıyla yeniden üretmeleri, çalışmada incelemeye değer olgular olarak görülmektedir. Ayrıca yapılan geniş literatür ve içerik taramasında (İngilizce ve Türkçe), tümüyle yapay zekâ tarafından hazırlanan haberlerin olduğu başka bir (aktif) siteye rastlanmamıştır. Dahası yapay zekâ haber üretim sürecine yönelik herhangi bir akademik çalışma da tespit edilmemiştir. Bunun yanında, Mathias-Felipe de-Lima-Santos ve Wilson Ceron'ın da dediği gibi, yapay zekâ haber medyasında pratik olarak konuşlandırılmasına rağmen, bu konudaki akademik literatür hala başlangıç aşamasındadır (de-Lima-Santos ve Ceron, 2022, s. 14). Bu nedenle çalışmanın amaçları arasında akademik literatüre katkı sağlamak da yer almaktadır. Bu nedenle çalışmada 'Knowherenews.com' ve 'TheBipartisanpress.com'² adlı haber sitelerinin gazetecilik meslek etiği ilkeleri, haber üretim ve oluşturma süreçleri ve geleneksel gazetecilik haber üretim süreci de dikkate alınarak, yapay zekâ aracılığıyla haberciliği nasıl yeniden ürettikleri irdelenmiştir. Ayrıca yapay zekâ haberciliği açısından bir haber üretim süreci şematize edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kapsamında nitel araştırma türlerinden betimsel analiz kullanılmıştır.

2. ALGORİTMALARIN DÜŞÜNEN GÜCÜ: YAPAY ZEKÂ

Günümüzde yapay zekâ, hız ve kolaylık kavramlarını çok daha ileri boyutlara taşıma iddiasını barındırmaktadır. Çünkü yapay zekâ, bilgisayar teknolojilerinin algoritmalar yardımıyla insansılaştırılmasına atıfta bulunmaktadır. Bu da ilk endüstri devriminin ardından gelen noktada 'Endüstri 4.0' olarak anılan 'akıllı' makineler dönemine işaret etmektedir (Özdemir, 2019, s. 2). Bu bağlamda öncelikle bu gelişmelerin temeli algoritmaları açıklamakta yarar vardır. Algoritmalar, bilgisayar bilimleri literatüründe genellikle sanal makineler, matematiksel bilgisayar modelleri ile tanımlanır (Moschovakis, 2001, s. 919). Yapay zekâ ise bu algoritmaların kullanımıyla insansı becerilere sahip ya da çoğunlukla tanımlandığı gibi 'akıllı' bilgisayar teknolojilerinin yaratılmasıyla açıklanabilir.

Algoritmalar matematiksel çalışmaların sonucu olarak ortaya çıkarken, yapay zekâ nöroloji, fizik, davranışsal psikoloji gibi farklı birçok alanın fikir verdiği bir süreç sonucunda ortaya çıkmıştır (Crevier, 1993, s. 27-37). Esin kaynağı olan insan sinir sistemi ve beyni olduğu düşünüldüğünde bu çok da tesadüfi değildir. Henüz insan beynine ve psikolojisine yönelik tartışmaların bugünkü sonuçlarına ulaşılmadığı günlerde bilgisayarın insan beyni gibi çalışıp çalışmayacağı tartışılması oldukça ilerici bir yaklaşımdır. Nitekim ilk kez 1947 yılında Alan Turing, günümüzde 'yapay zekâ' (Artificial Intelligent-AI) olarak ifade ettiğimiz çalışma alanını kurarken insan beynine benzer bir yapıda dijital bilgisayarların olabileceğinden söz etmiştir. 1948 yılına gelindiğinde ise 'Akıllı Makineler' (Intelligent Machinery) adlı makalesini yayınlamıştır ki bu yapay zekâ hakkında ilk manifesto olarak nitelenmektedir (Copeland, 2004, s. 2). Bu yılları takiben birçok farklı bilim insanı yapay zekâ üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir (Crevier, 1993). Ancak 1990'lara kadar günümüzdeki kullanımına yakın örnekleri görülmemiştir. Yine yapay zekâ geliştirilmesi yönünde ilk çabaları ortaya koyan isimlerden olan Marvin Minsky yapay zekâyı şöyle tanımlamaktadır; "yapay zekâ, insanlar tarafından yapıldığında zekâ gerektiren şeyleri makinelerle yaptırma bilimidir (Crevier, 1993, s. 9)." Ancak makinelerin bir şeyleri yapabildiğinin kanıtlanması ise Alan Turing'in geliştirdiği testi geçebilmesi gerekmektedir. Yapay zekâ çalışmalarının tabii olduğu Turing testinin geçebilmesi için ise bazı yeteneklere sahip olmalıdır (Russell ve Norvig, 1995, s. 5-6). Bu unsurları artık bir anlamda yapay zekânın alt dalları olarak görmekteyiz. Bunlar birbirleriyle bağlantılı ve ortak noktaları olan yedi alt dala ayrılabilir. Sırasıyla, (I) makine öğrenimi; (II) bilgisayar görüntü analizi (görsel analizi

² 'Knowherenews.com' adlı web sitesi bu çalışmanın yazıldığı dönemde aktif idi. Ancak daha sonra site adı satışa sunulmuş ve kapatılmıştır.

öğrenme (CV); (III) konuşma tanıma; (IV) doğal dil işleme (NLP); (V) planlama, programlama ve optimizasyon; (VI) uzman sistemler ve (VII) robotik (de-Lima-Santos ve Ceron, 2022, s. 15).

Yirminci yüzyılın yaklaşık olarak ikinci yarısında başlayan yapay zekâ geliştirme çabaları artık bir çaba olmaktan çok hayatımızın içinde yer almaktadır. Tıp biliminde ameliyatların dahi artık farklı ülkeler arası zaman ve mekân tanımsızın robotlar tarafından yapılabileceği söylentileri mevcutken, teknolojinin kendisi olmadan var olamayacak olan iletişim alanı için yapay zekânın kullanımının olmaması düşünülemez. Bu bağlamda gazetecilik alanında yapay zekânın kullanımına değinmekte yarar vardır.

3. YAPAY ZEKÂ HABERCİLİĞİ

Bilgisayar teknolojilerinin haberler için kullanımı yeni değildir. En az yarım yüzyıldır, araştırmacı gazeteciler veri analizinde bilgisayarlardan yararlanmaktadırlar (Thurman vd., 2019, s. 987). Nitekim bazı kaynaklarda ‘otomatik gazetecilik’ olarak da nitelenen bu gelişmeler post-endüstriyel gazeteciliğin bir özelliği olarak değerlendirilmektedir (Anderson vd., 2014, s. 13). 1980’lerden beri hedef kitle doğrultusunda içerik üretimi yapmak adına yazılımlardan faydalandığı bilinmektedir. Elbette dijitalleşme ile çok daha büyük bir verinin ortaya çıkması bu teknolojilere daha çok ihtiyaç duyulması anlamına gelmektedir. Her ne kadar uzun süre boyunca raporlama algoritmaları var olsa da ‘bilişimsel gazetecilik’ anlayışı 2006 yılına kadar ortaya çıkmamıştır. Ancak bu tarihten sonra geniş çapta benimsenmeye başlamıştır (Thurman vd., 2019, s. 987).

Tümüyle algoritmalar tarafından üretilen içeriklerle haber yapan sitelere ilk örnek ABD’de 2007 yılında spor gazeteciliği alanında ‘statsheet.com’ adlı site olduğu bilinmektedir. (Whittaker, 2019, s. 110). Site 2007 yılında kurulmuş olsa da tüm haberlerinin algoritma tarafından yapılacağını 2010 yılı başlarında duyurmuştur (Bunz, 2010). StatSheet’in kurucuları 2011 yılında, spor alanı dışında farklı pazarlara benzer algoritmik hizmetler satabilmek adına ismini ‘Automated Insights’ olarak değiştirmiştir (Techcrunch, 2011). Ancak bu tarihte StatSheet.com’un hizmete devam edeceği bilgisi verilmiş olsa da site daha sonra kapanmıştır. Yapay zekâ gazeteciliğinde dikkati çeken en önemli unsur, objektifliğini ve bundan kaynaklı güvenilirliğini gitgide yitirmekte olan gazetecilik mesleğine daha objektif bir bakış açısı sağlayacağı ümididir. Bu açıdan yapay zekâ gazeteciliğinin gazetecilik mesleğini algoritmalara teslim edeceği ve insan faktörünün ortadan kalkacağı endişesinin belki de yersiz olduğu söylenebilir. Ancak bilindiği üzere teknoloji her zaman belirli ölçüde bireyin yerini almıştır. Bir yandan da yeni çalışma alanları yaratmıştır. Ancak milenyumun başında gazetenin ‘kâğıt’ olarak hayatımızda kalıp kalmayacağı konuşulurken bugün henüz yüzyılın ilk çeyreği bile dolmamışken gazetecilik mesleğinin makineleşmesinden söz edilmektedir. Bu bağlamda gazeteciliğin yapay zekâ aracılığıyla icra edildiği vurgulanan örneklerine bakılması makineleşen gazetecilik formuna dair fikir verecektir.

4. YAPAY ZEKÂ HABERCİLİĞİ ÖRNEKLERİNE YÖNELİK BETİMSSEL ANALİZ

4.1. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, dijital gazetecilik anlayışının geldiği noktada, yapay zekâ haberciliğinde, haber üretim ve oluşturma sürecinin ortaya konması ve gazetecilik açısından nasıl bir çerçeve sunduğuna dair literatüre katkı sağlamaktır. Bu süreci daha iyi değerlendirebilmek adına haber üretim ve oluşturma süreci ile ilgili modeller dikkate alınacaktır. Ayrıca çalışmaya konu olan sitelerdeki içerikler ve habere yaklaşımlar geleneksel gazetecilik ve gazetecilik meslek etik ilkeleri gözetilerek incelenmiştir. Bunun yanında çalışmada, yapay zekâ kullanılarak elde edilen haberlerin üretim sürecinin nasıl gerçekleştiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi ve Sorunsalı

Bu çalışmada, haber üretiminde bütünüyle yapay zekâ kullanıldığı iddia edilen halen çevrimiçi olan ilk yapay zekâ haberciliği örneklerinden olan ‘Knowherenews.com’ ve ‘Bipartizanpress.com’³ adlı iki haber sitesi, betimsel analiz kullanılarak incelenmiştir. Betimsel analiz, farklı veri toplama yöntemleri ile elde edilen verilerin değerlendirilmesidir. Önceden belirlenmiş kategorilere göre açıklamayı ve yorumlamayı içeren bir tür nitel veri

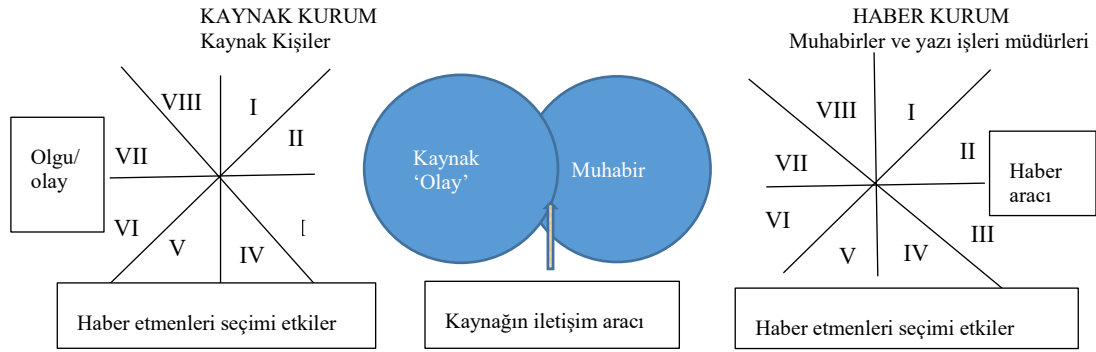
³ Çalışmaya konu olan haber sitelerine zaman zaman erişim sorunları olmaktadır. Bu da veriye ulaşmayı güçleştirmektedir. Daha fazla veri elde etmek adına site yöneticilerine ulaşılmaya çalışılmış ancak bir sonuç elde edilememiştir. Bu nedenle çalışmada, haber sitesi yöneticilerinin yapay zekâ habercilikleri hakkında verdikleri röportajlar dikkate alınmıştır. Bazı bilgiler ise ilgili haber sitelerinde paylaşılan içeriklerden elde edilmiştir.

çözümlemesidir. Betimsel analizde temel amaç, bulguların özetlenerek ve yorumlanarak okuyucuya aktarılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2003: akt., Eryılmaz ve Deniz, 2019, s. 322). Çalışmanın temel sorunsalı, yapay zekâ haberciliğinde haberin ve gazetecilik mesleğinin yeniden nasıl üretildiğini incelemektir. Bununla birlikte, yapay zekâ haberciliğini haber üretim süreci (Bkz. Şekil 2) ve haber oluşturma süreci (Bkz. Şekil 1) açısından değerlendirmek ve yapay zekâ haberciliğindeki haber üretim ve oluşturma modelini ortaya koymaktır. Ayrıca bu model aracılığıyla gazeteciliğin temel dinamikleri içinde yer alan haber toplama, yazma ve yayınlamaya yönelik nasıl bir yaklaşım olduğu incelenmiştir. Çalışmanın daha tanımlayıcı ve açıklayıcı olması adına her iki haber sitesi beş farklı kategoride ele alınmıştır: (1) Tarafsız habercilik nosyonu, (2) Gazetecilik meslek ilkeleri, (3) Gazetecilik pratikleri açısından site kurucularının ihtisas alanları, (4) Haber oluşturma ve üretim süreci, (5) İlgili sitelerde yayımlanan haber biçimleri. Ayrıca, çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda yapay zekâ haber oluşturma sürecine yönelik bir model oluşturulmuştur.

4.3. Haber Oluşturma ve Üretim Süreci Modelleri

Gazetelerde haber oluşturma süreci veya haber üretim süreci olarak ifade edilebilecek iki modelden söz edilebilir. Bu modellerden ilki Johan Galtung and Mari Holmboe Ruge'nin yaklaşımları, olayların ve durumların gerek kaynak gerekse araç tarafından bir dizi süzgeçten geçerek haberi oluşturmaları şeklindedir. Bu modelde, aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, habere kaynaklık eden kurumlar ve haberi çeşitli süreçlerden geçirerek oluşturacak olan haber kurumu arasındaki akışa dikkat çekilmektedir. Bu süreçte kaynak ve muhabir ortak ilgi alanında buluşur. Haberin oluşturulma sürecinin birtakım etmenlerin (ideoloji, reklam verenler, çıkar grupları, hükümetler vs.) etkisiyle eşik bekçisinden geçmesinden sonra ilgili kitle iletişim aracı/araçlarında yayımlanır (McQuail ve Windahl, 2005, s. 222-223).

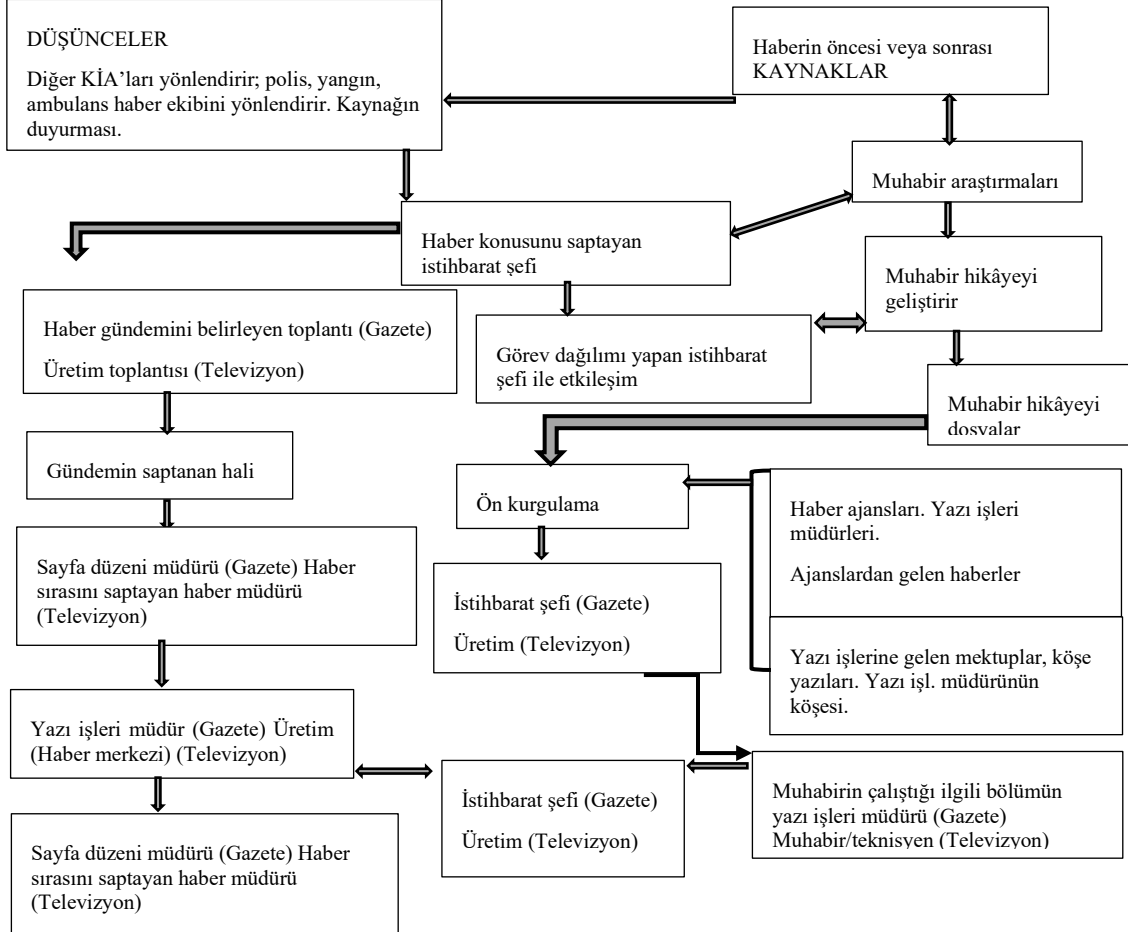
Şekil 1. Haber Oluşturma Süreci

Kaynak: (Ericson vd., 1987, akt: McQuail ve Windahl, 2005, s. 223).

Bir diğer model ise 'Haber üretim süreci' olarak ele alınmaktadır. Bu modelde süreç biraz daha detaylandırılmıştır. Esasen bu model daha bütüncül yaklaşımla bir gazetenin haber üretim sürecinin örgütsel şemasını çizmektedir. Şekil 2'de de görüleceği üzere, proaktif bir bakış açısıyla kaynakların belirlenmesi, muhabirin araştırmaları, haber değerine göre haber konularının (haber şefi tarafından) seçimi, haber gündemini belirleyen haber toplantıları, haberin hangi kitle iletişim aracında yapılacağına göre değişebilen bir görev dağılımı (muhabirin haber hikayesini geliştirmesi, haberin çekimi, mizanpaj ve diğer teknik konular) ve içeriğin özelliğine göre baş yazılar, makaleler, ajanstan gelen haber içeriklerinin yine haber kurmunun kontrolünde kullanımı şeklinde bir süreçten geçerek yine ilgili kitle iletişim aracında yayımlanması süreci olarak karşımıza çıkmaktadır (McQuail ve Windahl, 2005, s. 225).

Şekil 2. Haber Üretim Süreci

Kaynak: (Ericson vd., 1987 akt: McQuail ve Windahl, 2005, s. 224).

Bu noktada eşik bekliliğinden de söz etmekte yarar vardır. Kitle iletişim araçları için kullanılan bu kavram, sosyal psikolojinin öncüsü sayılan isimlerden Kurt Lewin tarafından ortaya konmuştur. Lewin, "İnsanlar yediklerini neden yerler" sorusundan yola çıkarak, ev kadınlarının tarlalardan sofraya kadarki süreçte hangi yiyeceğin nereden ve nasıl geldiğini, burada ev kadının seçimlerini ve seçimlerindeki motivasyonlarını değerlendirir. Bunun sonucunda kadınların yemek masasına koyduğu her şeyin belirli 'kanallarla' geldiğini fark eder. Dahası, kadınlar buradaki kontrol mekanizmasında anahtar rol üstlenen beklilerdir. Diğer bir deyişle, bu kanalları yöneten güçlerdir ve bu süreçte ürünleri elde etmek ve sofraya sunmak için birçok farklı kanal kullanılmaktadır. Her bir seçimlerinin farklı nedenleri olabilir. Ayrıca ailede kimin bu kanallar üzerinde söz hakkı olduğu da önemlidir. Sonuç olarak bu hak, evdeki kişilerin yeme alışkanlıklarını da etkileyecektir (Lewin, 1943). Benzer bir şekilde haber de bir üründür ve gazetecinin bu ürünü sunacağı yer kitle iletişim aracıdır. Dolayısıyla hangi mecrada olursa olsun, farklı kanallardan gelen haberler bir seçim sürecinden geçecektir ve sofraya hangi yemeğin koyulacağını belirleyen kişi gibi, haber editörleri ya da genel yayın yönetmenleri nihai kararı verecektir.

Geleneksel gazeteciliğe benzer şekilde internet haberciliğinde de haber içeriği böyle bir süreçten geçerken, yapay zekâ haberciliğinde ise seçim algoritmalarına yazılan komutlar aracılığıyla yapılmaktadır. Hangi haberin hangi kaynaktan çekileceği, haber takibine gönderilen muhabir misali yapay zekâ tarafından bu kez binlerce verinin takibiyle gerçekleştirilmektedir. Yapay zekânın ilgili web sitesinde yayımlanan haberlerin tümünün üretiminde söz sahibi olduğunu belirtilen haber sitelerinde ise yapay zekâyâ daha farklı bir misyon yüklendiği görülmektedir. Bu nedenle aşağıdaki yapay zekâ haberciliğine örnek haber sitelerinin haber üretim süreçleri incelenirken eşik bekliliği görevinin yapay zekâyâ devredilip devredilemeyeceği de tartışılmıştır.

4.4. Örnek 1: ‘Knowhere News’

4.4.1. Tarafsız Habercilik Nosyonu ve ‘Knowhere News’

Knowhere News adlı web sitesi 2018 yılında kurulmuştur. Haber kaynağı olarak yerel, ulusal ve küresel çapta farklı gazetelerin haber içeriklerini, kamu kuruluşlarının ve hükümetlerinin gündemlerini, yerel okul sporlarının skorlarını ve yerel yönetimlerin sosyal medya hesaplarına kadar birçok içeriği yapay zekâ aracılığıyla işlemektedir (Aderson, 2020). Gerek sitenin yöneticilerinin çeşitli haber sitelerine verdikleri röportajlarda olsun gerekse şirketin misyonunu ifade ettiği sayfada olsun, Knowhere News’in kuruluş amacı belirtilirken, toplumun geleneksel gazetecilik anlayışıyla yapılan haberlere yönelik güvensizliğinin altı çizilmektedir. Nitekim sitenin yöneticilerinden Alex Elkrief, Knowhere News’i tanıttığı bir videoda 2016 yılını, "medyaya karşı güvensizliğin doruklara çıkan ilginç bir yıl" olarak tanımlamaktadır (Inverse, 2022). Ayrıca, Knowhere News’in tanıtıldığı yerel bir haber sitesinde, Amerikalıların %72’sinin haberleri taraflı bulduklarına yönelik bir araştırmadan söz edilmektedir. Bu araştırmaya göre, 38 ülkeden araştırmaya katılanların %75’i gazetecilerin tarafsızlığının ‘kabul edilemez’ olarak görmekte ve bu da tarafsızlık sorununun yalnızca ABD’de değil dünya genelinde de geçerli bir durum olduğunu göstergesi olarak yorumlanmıştır (Knowhere, 2018). Knowhere News’in ‘Hakkımızda’ sayfasında “ Knowhere, dünyayı daha nesnel anlamlandırmaya yardımcı olan yapay zekâ geliştiren bir yazılım şirkettir” (Knowherenews, 2022b) denmektedir.

Knowhere’in misyonu ifade edilirken de nesnellikten ve ayırmacılık karşıtlığından söz edilmektedir:

“Kültürel farklılıklar arasında köprü kuran yapay zekâyı oluşturmak için Knowhere’i kurduk. Amacımız, dünyayı nesnel bir şekilde anlamayı ilerleten bir teknoloji inşa etmektir... Tüm hayatımızı şekillendiren insanlara, olaylara ve fikirlere tarafsız bir şekilde tanıklık etmemize yardımcı olan teknolojiyi tasarlarken, kolektif bakış açımızı bireysel ufukların çok ötesine taşıyoruz (Knowherenews, 2022ç).”

Sitede, Knowhere ekibi dışında gerçek bireylere de siteye üye olup yerel haber içeriği gönderme şansı vermektedir. Ayrıca sitede çeşitlilik istediklerini ve özellikle de ‘kadınları, emektarları, herhangi bir cinsiyete bağlı olmayanları, beyaz olmayanları ve engellileri’ (Knowherenews, 2022b) davet ettiklerini dile getirmektedirler. Bunun yanında, çalışanları arasında hiçbir ayırmacılık biçiminin yer almadığını altını çizmektedirler (Knowherenews, 2022b). Bu da objektiflik yaklaşımlarını güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilebilir. Çünkü dünyanın birçok yerinde halen haber içeriklerinde farklılıkları nedeniyle ötekileştirilmiş bireylerden ayırıcı bir dille bahsedildiği veya haberin muhatabına göre kurgulandığı görülebilmektedir. Diğer yandan, tüm bu yaklaşımlar haber sitesinin kendisini ‘mutlak tarafsız’ ilan etmesi şeklinde de okunabilir.

Öte yandan, Sitenin kurucuları sitenin yapay zekâsını ‘Walter’ olarak adlandırmaktadır ve Walter’ı şöyle tanımlamaktadır:

“Walter, beş yıldır geliştirilmekte olan çok katmanlı bir yapay zekâ sistemidir. Web’de dolaşırken birincil kaynakları ve haber makalelerini keşfetme, kaynaklar arasındaki bağlantıları anlama ve eğilimlerini değerlendirme, iddiaları doğrulama ve kaynağı bulma, tutarlı ve gerçeğe dayalı olarak doğru yazılı metin üretme yeteneğine sahip Walter, kendi türünde açık ara en gelişmiş yapay zekâdır (Knowherenews, 2022e).”

Burada dikkati çeken husus, ‘Walter’ adlı yapay zekânın ‘kaynaklar arası bağlantıları anlama’ iddiasıdır. Gazeteci tarafından yazılan haber içeriği ve yapay zekâ tarafından yazılan haber içeriğine yönelik karşılaştırmalarda en önemli tartışmalardan biri de analiz gücüdür. Walter’ın anlama ve analiz düzeyi ise tartışmaya açık bir konudur. Çünkü aşağıda da anlatılacağı üzere, sistemde haber üretimi tümüyle Walter’ın elinde değildir. Ancak bu yapay zekâ haberciliğinde gidilmeye çalışılan noktanın göstergesi olarak yorumlanabilir. Teknolojik gelişmeler makine öğrenmesinin ötesinde ‘makine düşünmesine’ geçebilirse, analitik bir yaklaşımla yapay zekânın araştırmacı gazeteciliği adına yol alabilir. Bilindiği üzere, mevcut teknoloji ile henüz bu aşamaya gelinebilmiştir.

4.4.2. Gazetecilik Meslek İlkeleri Açısından Knowhere News

Knowhere News’in misyonu ve değerleri açısından ifade ettiği içerikleri gazetecilik mesleğindeki etik ilkeler açısından değerlendirebilir. Dokuz ayrı başlıkta misyon ve değerlerini sıralayan Knowhere News kurucularının bu değerlerle gazetecilik meslek ilkelerini ve etik anlayışını idealize ettikleri söylenebilir. Stephen J. A. Ward, günümüzde genel olarak gazetecilikte etik ilkeler açısından değerlendirilebilecek başlıkları ‘Gazetecilik Etiği’ adlı

makalesinde ele almıştır. Ward, ilk maddede, kesinlik ve doğruluk ilkesi açısından, bir haberin yayınlanması için ne düzeyde bir doğrulama ve bağlama ihtiyaç duyulduğu, haberde düzeltme ve eşik beççiliğinin ne kadar gerektiğini tespit etmekten söz etmektedir (Ward, 2009, s. 296). Bu açıdan Knowhere, misyon ve değerlerini sıralarken ilk olarak ‘Objektif gerçekleri takip etmek’ başlığının altında alt başlıklarla bu konuda yaklaşımını iddialı bir şekilde vurgulamaktadır:

“-Gerçekleri olduğu gibi, kişisel bakış açısından bağımsız olarak ortaya koymaya çalışmak asıl hedefimizdir.

-Kişisel görüşlerinizi bir kenara bırakıyoruz. Çünkü gerçekler şahsi görüşlerimizi umursamıyor.

-Yanlılıktan şiddetle kaçmıyoruz

-Her şeyi daima daha geniş bir bakış açısıyla değerlendiriyoruz.

-Asla, asla, asla kimseyi manipüle etmiyoruz (Knowherenews, 2022ç).”

Ward’ın gazetecilik etiği açısından altını çizdiği bir diğer nokta ise, gazetecinin bağımsız olması beklentisinin yanında ve bağılıklarının (işverenine, reklam verene, kaynağına halka ve kanun koyucuya karşı) olmasının haber üretiminde etkisi olmasıdır (Ward, 2009, s. 296). Bu hususu da yine Knowhere, ikinci başlık olan ‘Sınırlılıklarımızın olduğunu kabul etmek’ ve üçüncü başlık ‘Özgürlüğü Benimsemek’ ifadeleri altında karşı karşıya oldukları etik sorunların farkındalığı ile yazdıkları düşünülmektedir.

“Görevimizin imkansızlığının farkındalığıyla her şeye rağmen onun peşinden gitmeliyiz. Sonuçlarımız objektif olmasa da yöntemimiz olabilir. Hepimiz bireysel eğilimlerimizi masaya yatırıyoruz. Sosyal ve doğa bilimlerinin buluşma noktasında faaliyet gösteriyoruz. Verilerle dolu, sürekli değişen bir dünyada, gerçekleri her zamankinden daha doğru- ama asla kesin olmayan- bir şekilde anlamak için makine zekâsını ve insanlığımızın elinden gelenin en iyisini kullanmamız gerekir. Makineler mükemmel değildir: asla tek başına yeterli değil ve kendi içlerinde iyi ya da kötü olarak ayrılmazlar. Bilgece kullanılmalıdırlar (Knowherenews, 2022ç).”

Ward, gerek haber içeriği açısından gerekse gazetecinin habere ulaşmaya çalışması açısından yalan ve uydurma haberlerin ya da söylemlerin kullanımı sorunundan da söz etmektedir. Ayrıca haber içeriklerinde kullanılan grafik ve görsellerin de manipülatif etkileri olabilir ya da kişi hukukunu çiğneme olasılığı barındırabilmektedir. Kaynakların gizliliği de diğer bir önemli konudur. Ancak bunun hangi koşullarda açıklanabileceği de diğer bir sorunsaldır. Bunun yanında kaynağın da habere konu olan kişilerin de mahremiyetinin korunması gerekir. Bu açıdan gazeteciliğin sınırlarının olması elzemdir (Ward, 2009, s. 296-297).

Ward’ın yukarıda gazetecilik meslek etiği açısından ele aldığı tartışma başlıkları yine Knowhere News’in misyon ve değerlerini sıraladığı şu başlıklardaki hedeflerle uyumaktadır:

“Çeşitliliğin Gerekliliği (Dünyada görmek istediğiniz hoşgörüyü somutlaştırın. Senin gerçeğin tek gerçek değil), Saklamamak (Gerçekler erişilebilir olmalıdır. Doğru yolu asla kolay olanla değiştirmiyoruz. Güven kazanmak için risk alıyor ve şeffaf oluyoruz). Muhatabımız fikirlerdir (Fikirleri açığa çıkarın ve onları yargılamaktan kaçının. Senin yolun tek yol değil. Fikirler kazanır, insanlar değil. Fikirler kaybeder, insanlar değil.) (Knowherenews, 2022ç).”

Diğer yandan, Ward’ın yukarıda ele aldığı etik sorunlar tüm medya türlerinde geçerliliği ve uygulanabilirliği açısından da temel etik sorunlar içinde yer almaktadır (Ward, 2009, s. 297). Bu bağlamda Knowhere News’in ‘Bilimsel Uygulama’ başlığıyla ifade ettiği yaklaşımlarında yapay zekânın söz konusu değerler açısından bilimsel bir yaklaşımla objektifliği yakalamaya çalıştığı için gazetecilik meslek etiğine uyumlanma açısından daha anlamlı bir profil çizmektedir. Çünkü yaptıkları işin belli bir hipotez yoluyla inşa edildiğini, ön yargılardan arındırılmaya çalışıldığı ve raporlarla ölçme ve değerlendirme olanaklarının altını çizmektedirler. Ayrıca ‘Mükemmellik Beklemek’ başlığında da sürekli olarak sorunların tespiti ve çözümüne odaklı bir yaklaşımdan bahsedilmektedir. ‘Etkiyi Araştırmak’ başlıklı son misyon ve değerlerinde ise, kamu yararının gözetilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır (Knowherenews, 2022ç). Atilla Girgin’in de belirttiği gibi, gazetecilik bir kamu görevi olarak değerlendirilebilir (Girgin, 2008, s. 145).

Walter adlı yapay zekâ aracılığıyla objektiflik olduklarını sıklıkla vurgulayan site yöneticilerinin buradaki ifadelerinde de gazetecilik meslek etiğinin en sorunlu noktalarına değindikleri görülmektedir. Fakat burada yapay zekâ haberciliği adına başka bir sorun ortaya çıkmaktadır. O da yapay zekâ haberciliğinde algoritmaları yazanın da ‘insan’ olması nedeniyle her ne kadar yanlılıktan kaçınıldığı iddia edilse de geleneksel gazetecilikteki etik

tartışmalarının bu habercilik biçiminde de ortaya çıktığıdır. Girgin'in de belirttiği gibi, gazeteci her daim 'gözlemci ve olay' tanığıdır. Hiçbir zaman ne yandaşlık ne de karşıtlık temelli bir yaklaşım içinde olmamalıdır (Girgin, 2008, s. 144). Ancak yapay zekâ haberciliğinde binlerce veri arasından seçilen içeriklerin habere konu olması, adeta yapay zekânın veriye bakıcılık yapmasıyla sonuçlanmaktadır. Çevrimiçi platformlar açısından yapay zekâ sınırlı bir 'gözlemci' olsa da 'olay tanığı' olması oldukça güçtür. Gözlemciliği de sınırlıdır çünkü gözlemlenen habere konu olan olaydan çok 'haber'in konusu ile ilgili verilerin takip edilmesi ile alakalıdır. Bu bağlamda Knowhere News'te yapay zekâ ile haber oluşturma sürecine bakmakta yarar vardır.

4.4.3. Gazetecilik Pratikleri Açısından Site Kurucularının İhtisas Alanları

Knowhere News'in kurucularından ve üst düzey yöneticisi (CEO) olan Nathaniel Barling, İngiltere'de lisans eğitimi sürdürürken Knowhere'i kurmuş, ardından ABD'ye gitmiştir ve buradan çalışmalarına devam etmektedir. Babası Kurt Barling'in BBC'de 25 sene araştırmacı muhabir olarak çalıştığını belirten Nathaniel Barling (DeGeurin, 2018), lisans eğitimi Birleşik Krallık'taki Durham Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler (Felsefe, Politika ve Ekonomi) alanında tamamlamıştır. Kurucu ortak ve şef (COO) Alex Elkrief ise, Matematik lisans mezunudur ve Stanford Üniversitesi'nden Bilişimsel ve Matematik Mühendisliği Yüksek Lisans derecesine sahiptir. Gazeteci bir aileden gelen kurucu ortaklardan teknoloji ofisi şefi (CTO) Dylan Rhodes, Knowhere kurulmadan önce teknoloji endüstrisinde farklı alanlarda veri bilimcisi olarak çalışmıştır. MIT Matematik mezunu ve Bilgisayar bilimleri yüksek lisans derecesine sahip olan ve Knowhere'de veri mühendisi olarak çalışan John Pope hakkında verilen bilgiye göre, Knowhere'de teknoloji aracılığıyla kaynaklardaki taraflı eğilimi ortadan kaldırmakta ve internette keşfedilmemiş hikayeleri bulmaktadır. Knowhere ekibinin son ismi Miles Johnson ise yazılım mühendisidir ve Stanford Üniversitesi'nde Bilgisayar Bilimleri alanında lisans derecesine sahiptir (Knowherenews, 2022d).

Site kurucularının ihtisas alanlarına bakıldığında, aralarında hiçbirinin gazetecilik bölümünde ya da iletişim fakültesi bünyesinde yer alan herhangi bir bölümü okumadıkları görülmektedir. Elbette günümüzde de medya sektöründe iletişim alanından mezun olmayan onlarca kişi çalışmaktadır. Ancak burada dikkat çeken husus sadece iletişim mezunu olmama değil daha çok teknoloji ve matematik alanından bireylerin yer almasıdır. Elbette bu yapay zekâ kullanımının bir sonucudur. Ancak gazetecilik mesleği açısından yerelden küresele haber üretimi yapan bir haber kurumunun içerik üretme refleksi açısından düşündürücüdür. Burada haber oluşturma ve üretim modelleri ile kıyastan önce gözden kaçırılmaması gereken bir durumu belirtmekte yarar vardır. Sitenin en üst yöneticisi konumundaki ismi Nathaniel Barling'in sosyal bilimci olması, gazetecilik alanında sosyal bilimlerin bakış açısından yararlanılmasının kaçınılmazlığını göstermektedir.

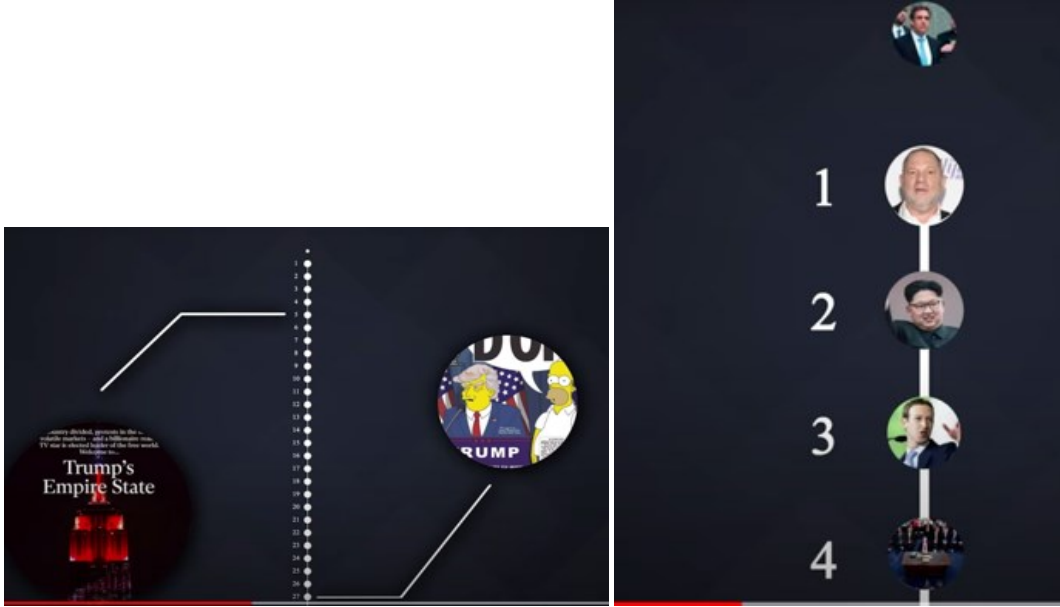
4.4.4. Knowhere News'te Haber Oluşturma ve Üretim Süreci

Geleneksel gazetecilik anlayışında olduğu gibi yapay zekâ haberciliğinde de bir haber oluşturma sürecinden söz edilebilir. Knowhere News'in kurucu isimlerinden Alex Elkrief, haber oluşturma süreçlerinden bahsederken haberlerin %64'ü sosyal ağlardan yayıldığına altını çizmektedir. Elkrief, kişilerin arkadaşlarının neler paylaştığını gördüğünü ve esasen yaptıkları şeyin etraflarında bu bilgilerinden bir balon oluşturmak olduğunu belirtmektedir. Kurdukları sistemde kendilerinin de benzer şekilde internet ortamındaki paylaşımlardan oluşan balonları taradıklarını ancak bu taramaları yapabilmek ve yazdıklarına güveni yeniden inşa edebilmek için insan gözünün iş birliğine ihtiyaç duyduklarını vurgulamaktadır. Misyollarının 'dünyadaki en tarafsız haberleri yazmak' olduğunu iddia etmektedir (Inverse, 2022).

Elkrief, hangi haberin ön plana çıkacağı hususunda ön kabullerin kaçınılmaz olmasından ötürü bundan sakınmak adına veriye dayalı bir editöryal süreci benimsediklerini söylemektedir. İlk tercihlerinin gündemin en önemli hikayesi olduğunu belirten Elkrief, oluşturdukları akışta temel olarak belirli bir hikâye hakkında yayınlanan veri miktarını takip ettiklerini ve bu akışın haber sıralamasını verdiğinin altını çizmektedir. Bu sayede elde edilen bilgiler öncelikli haber sıralaması için bir puan oluşturmaktadır ki bu da bir sonraki haberin belirlenmesini sağlamaktadır. Ayrıca her bir konu için sistem tarafından veri kümeleri oluşturulmaktadır. Özellikle de önemli bir olay olduğunda aynı anda benzer birçok haber içeriğinin olması sebebiyle, sistemin sürekli olarak veri kümesine konu olan farklı bakış açılarını yeniden değerlendirmekte ve olay ile ilgili daha fazla makale ve içerik yayınlayarak hepsinin eğilimini (sağ-sol-tarafsız) ortaya koymaktadır (Inverse, 2022)⁴.

⁴ Taranan ve ulaşılabilen kaynakların tamamında haberlerin sağ, sol ve tarafsız olarak belirtildiği şekilde açıklamalara rastlanmaktadır. Ancak haber sitesinin şu anki görünümünde aşağıda da bahsedilecek olan doğrulama (corroboration), nitelik (quality), politik eğilim (political bias) ve duyarlılık (sentiment) sayıları verilmektedir. Haberlerin siyasal eğilimlerinin okuyucuya aktarıldığı bir içerik yer almamaktadır.

Şekil 3. Knowherenews'te Haber Oluşturma Süreci Temsili

Kaynak: (Youtube, 2022).

Elkrief, sistemde oluşan olay kümelerinin bir gazeteci tarafından doğrulandığını, bu doğrulamanın ardından gazetecinin sıradaki olaylardan bir haber seçtiğini dile getirmektedir. Doğrulama sürecinden sonra, sistem bu olay hakkındaki toplanan tüm bilgileri çeker ve bir olaylar ağacı ve haritası çıkarır. Sistem bu şekilde olayların biriyle nasıl bir ilgisini olduğunu ortaya koyarak en tutarlı ve çarpıcı haberi yazmak için en tutarlı ve çarpıcı yolu bulur. Sistem 15 saniye kadar kısa bir sürede bir makale yazabilmektedir. Gazetecilik için çok büyük bir şey yaptıklarını dile getiren Elkrief, bu sayede ücretsiz kaynaklarla ve düşük maliyetle haber yapabildiklerini söylemektedir. Ayrıca Elkrief, makine kullanımının iyi ve kötü yanları olduğunu ancak yapay zekânın insanların ön yargılarını ve genel 'izm'lerini kontrol edeceğini, gazeteciliğe eklenen veri sayesinde kaybedilen güveni geri getireceğini iddia etmektedir. Bu durumun kayıtlarla ölçülebilir ve şeffaf olduğunu altını çizmektedir (Inverse, 2022).

Şekil 4. Knowherenews'te Haber Kümesi Temsili

Kaynak: (Youtube, 2022).

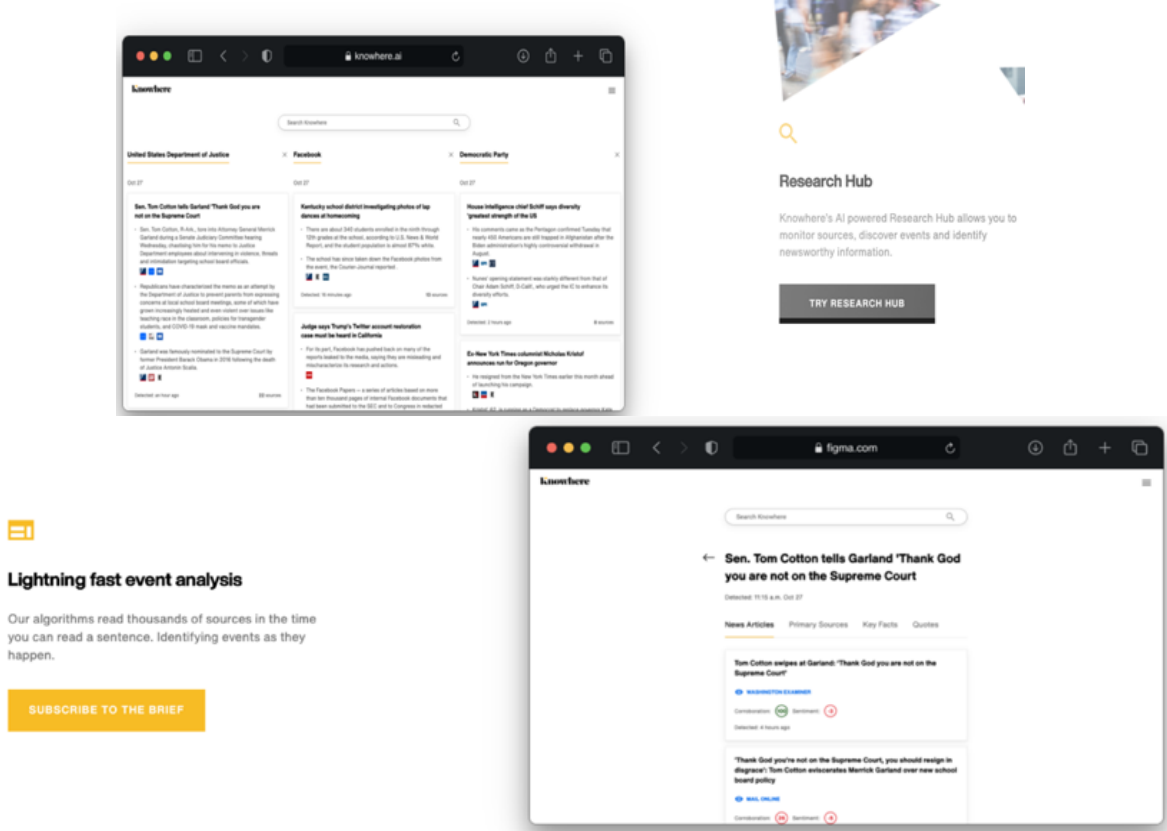
Sitenin kurucularından Barling, 'bizjournals.com' adlı web sitesinden Mark Anderson'a verdiği röportajda, günde ortalama 200 tane habere konu olabilecek içeriğe eriştiklerini belirtmektedir. Barling'e göre, "Son kararın bir insan tarafından verilmesi gerekiyor" (Anderson, 2020). Yapay zekânın 'objektifliği' aracılığıyla haber içeriği ürettiklerini web sayfalarında da yineleyen Knowhere yöneticisin bu söylemi ironiktir. Barling, haberin doğrulanması adına da en az beş farklı kaynağa gidildiğinin altını çizmektedir (DeGeurin, 2018). Bununla

birlikte, her ne kadar farklı kaynaklara gidilse de insan eliyle nihai karar veriliyorsa orada bir eşik bekliliğinden de söz edilebilir. Lewin'in sözünü ettiği sofranın kuruluşuna kadarki süreçte malzeme ve malzemenin geçtiği kanalları tercih etme durumu (Lewin, 1943) burada Walter adlı yapay zekâya devredilmiş görünse de Walter daha çok muhabir gibidir. Kaldı ki bu da yine tarafsızlık açısından sorunludur. Dahası, bir algoritmanın hangi bakış açısıyla yazıldığı da tarafsızlık adına bir soru işareti iken son kararın da insan eliyle olması yapay zekâ haberciliğinin iddia edildiği kadar yapay olmadığı halen organik noktaları barındırdığının göstergesidir.

4.4.5. Knowhere News'te Yayınlanan Haber Biçimleri

Sitede, 'Ürünler' başlığının altında üç sekme yer almaktadır ve bunların her biri farklı şekilde hazırlanmış içeriklere yönlendirmektedir. İlk sekme olan 'Analistler için' (For Analysts) başlığı tıklandığında aynı sayfanın aşağısında yer alan 'araştırma merkezi' denilen sayfanın tanıtımı yapılmaktadır. Bu tanıtımda "Knowhere'ın AI destekli Araştırma Merkezi, kaynakları izlemenize, olayları keşfetmenize ve haber değeri taşıyan bilgileri belirlemenize olanak tanır" denmektedir (Knowherenews, 2022a).

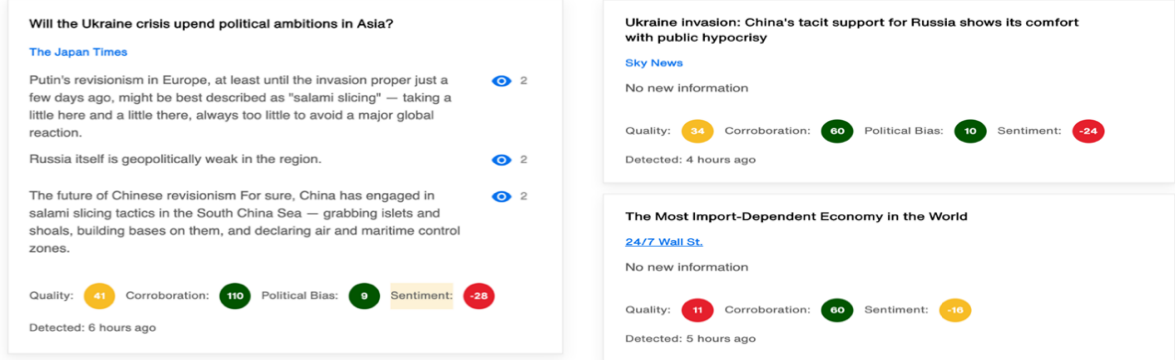
Şekil 5. 'Araştırmacılar İçin' (For Analysts) Başlıklı Sekmenin Görselleri

Kaynak: (Knowherenews, 2022a).

Ayrıca 'araştırma merkezi' adlı butona tıklandığında farklı haber kaynaklarından toplanmış haberlerin olduğu sayfaya yönlendirilmektedir (Knowherenews, 2022a). Bu sayfada, Walter adlı yapay zekâ, kurucularının iddia ettiği objektifliği ve doğruluğu sağlamak adına aynı haber içeriğini farklı kaynaklardan aktarmaktadır. Bunu sağlayabilmek adına her bir haber için; doğrulama (Corroboration), nitelik (quality), politik eğilim (political bias) ve duyarlılık (sentiment) sayısı verilmektedir. Aşağıdaki örnek haberde görüldüğü gibi, 'Ukrayna krizi' olarak ifade edilen savaş hakkında yazılan haber içerikleri değerlendirilmiş; haberlerin niteliği için 41, doğrulama için 110, Politik eğilim için 9, duyarlılık içinse -28 sayıları verilmiştir (Knowherenews, 2022a). Ayrıca bir sonraki görselde de görüldüğü üzere konu hakkında yeni gelişme olup olmadığı da Walter tarafından saat başı kontrol edilmiştir.

Şekil 6. Knowhere News'te Diğer Kaynakardan Alınan Haber Örneği

Kaynak: (Knowherenews, 2022a).

Şekil 7. Knowhere News'te Diğer Kaynaklardan Alınan Haber Örneği

China tries to square an impossible circle with Ukraine statements

Detected: 5:29 a.m. Feb 26

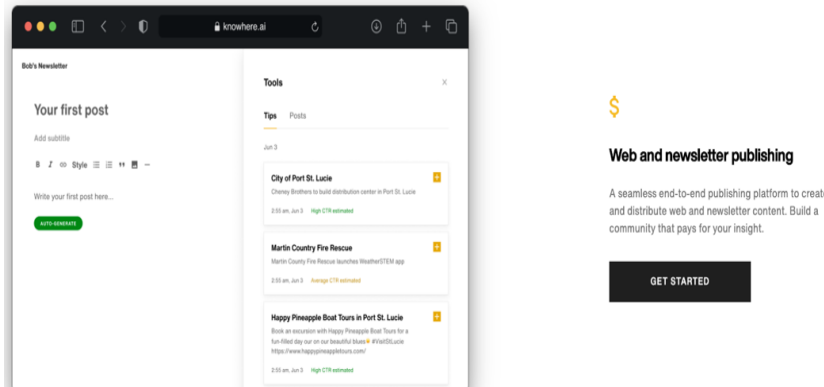
News Articles Primary Sources Social Key Facts Quotes

Kaynak: (Pro.knowhere.ai, 2022).

Yukarıdaki görselde de görüldüğü üzere her bir haber içeriği hakkında, haberler, temel kaynaklar, sosyal ortamlardaki paylaşımlar, önemli gerçekler ve alıntılara da yer verilmektedir. Bunun yanında, taranan haber içeriklerinde Fransızca da yer almaktadır. Haberlerin alındığı kaynaklara da tıklanabilmektedir. Öte yandan, yukarıdaki görsellerde (Şekil 6 ve 7) yer alan rakamlar yapay zekanın topladığı istatistik verilerdir. Bu veriler Walter adlı yapay zekâ tarafından elde edilmiş olsa da Walter'ın anlam üretebildiğinin göstergesi olarak değerlendirilemez.

İkinci sekme olan 'Yaratıcılar için' (For Creators) kısmında ise daha önce de belirtildiği gibi, web sitesinde çalışanlar dışında halkın haber üretimine de imkân sağlamaktadır. Dışardan siteye bölgesel haber alımının dışında da okuyucuların tümüyle kendilerine ait metinleri yazıp yayın yapabilecekleri ayrı bir platform imkânı da sağlamaktadır. Bu da kullanıcıyla etkileşim sağlayan Web 2.0'in da ötesinde post-modern bir medya doğurmaktadır. Çünkü post-modern içerik üretiminde etkileşimden ya da yorum yapmaktan farklı olarak içeriğin kendisi okuyucu/kullanıcı tarafından üretilmektedir. Bu açıdan haber oluşturma ve üretim sürecinde sıradan vatandaş yer almıştır.

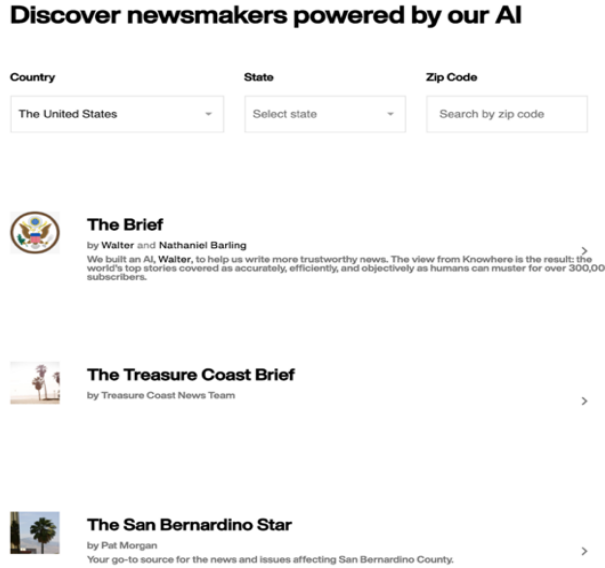
Şekil 8. 'Yaratıcılar İçin' (For Creators) Başlıklı Sekmenin Görseli

Kaynak: (Knowherenews, 2022a).

Okuyucuya yayın imkânı tanınması bir bakıma yapay zekâ teknolojisi aracılığıyla okuyucunun gazetecinin iş alanına dahil olması anlamına gelmektedir. Bu nedenle yapay zekânın gazetecilik mesleğinin geleneksel duvarlarını yıktığı söylenebilir. Ancak bu da gazetecilik mesleğinin hali hazırda çözülmemiş sorunlarını (iletişim altyapısına sahip olmayan kişilerin gazetecilik yapması, yurttaş gazeteciliğinin yanlış yorumu, özellikle de dijitalleşmenin neden olduğu haber kaynağına yönelik sorunlar vs) daha da derinleştirmektedir. Bu da gazeteciliğin geleceği açısından olumsuz sonuçlar yaratabilecek potansiyeli barındırmaktadır. Üçüncü ve son sekme olan ‘Okuyucular için’ (For Readers) kısmı tıklandığında ise hem sitenin ekibinin hem de dışardan katılanların bölgesel haber içeriklerinin olduğu ve sayfanın en altında bulunan alana yönlendirmektedir (Knowherenews, 2022a). Knowhere ekibinden bazı isimlerin haberlerin yazarları ‘Walter ve Nathaniel Barling’ şeklinde ifade edilmiş. Ancak baştaki açıklama dışında haber içeriğinin ne kadarının Walter tarafından yazıldığına dair bir bilgi yer almamaktadır. Bunun yanında sitenin kuruluşuna dair bilgi verilen sayfada, yapay zekânın herkes tarafından erişilebilir kalması için reklam aldıklarını dile getirirken ‘Walter tarafından yazılan yayınlarımızda’ (Our Walter-authored publications), ifadesinin kullanımı dikkat çekicidir (Knowherenews, 2022c). Bu söylem, Knowhere News’in haber üretiminde tümüyle olmasa da büyük ölçüde yapay zekâdan yararlandığının açık ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Şekil 9. ‘Okuyucular İçin’ Adlı Sekmede Ulaşılabilen İçerikler

Kaynak: (Knowhere.ai, 2022).

Şunu belirtmekte yarar vardır: Öncelikle yapay zekânın objektiflik iddiası tartışmaya açık bir konudur. Çünkü yazılan algoritmalarındaki objektiflik kriterlerini belirleyen de ‘insan’dır. Dolayısıyla yapay zekânın ürettiği haber içeriği yine belirli ölçüde taraflı olabilir. Diğer yandan haber içeriklerinde Walter’ın katılım düzeyi tam olarak bilinemediğinden objektiflik düzeyinin manipüle edilme ihtimali vardır. Diğer yandan, yazarlarda çeşitli gruplardan kişilerin olması onların siyasi eğilimlerinin olmayacağı anlamına gelmez. Elbette yine yazılar sitenin yönetici ekibinin eşik bekleliğinden geçecektir. Ancak insan eli olan her içerikte pür bir tarafsızlık ve objektiflikten söz etmek insan doğasına aykırıdır. Diğer yandan, çeşitli haber içeriklerinin belirli kriterlere göre değerlendirilmesi görece anlamlı olsa da bu kriterler de gerçek kişilerce belirlenmiştir. Kaldı ki başkaları tarafından üretilmiş haber içeriğinin sınıflandırılması yapay zekânın haber üretimi olarak değerlendirilemez.

Şekil 10. 5N 1K Kuralına Uygun Haber Örneği

Biden condemns Trump for Jan. 6 riot one year on

by Nathaniel Barling
Jan 7 2022, 7:35

President Joe Biden condemned former President Donald Trump as singularly culpable for last year's violence at the US Capitol, in a speech marking one year since the crisis.

The Jan. 6, 2021, riot resulted in five deaths and injured about 140 members of law enforcement.

He also criticized proponents of President Trump's repeated false claims that the 2020 election was rigged.

Kaynak: (Knowherenews, 2022a).

Diğer yandan, gazetecilikte haber içeriğinde yer alması gereken unsurlar 5N 1K kuralı olarak özetlenmektedir. Bu kural, “Kim, ne, nerede, ne zaman, nasıl, neden?” sorularının haber içeriğine yönelterek haberin objektif bir şekilde sunumuna katkı sağlarken (Schlapp, 2013, s. 21), verilen ‘haber’in eksiksiz olmasını da sağlamaktadır. Walter, yardımıyla yazılan haberlerin içeriklerine bakıldığında da bu sorulara yanıt bulmak mümkündür. Bu durum yapay zekâ haberciliğinde temel tartışma konusunun haber içeriğinde yer alan bilgilerden çok haberin üretim süreci ve şekli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, yapay zekâ kullanarak haber üretimi yapan birçok kuruluşun temel problem olarak objektiflik ve gerçeklik nosyonunu ele almaları tesadüf değildir. Çünkü bu öğelerle ilgili sorunlar, gazetecilik hangi mecrada icra edilirse edilsin gazetecilik mesleğini esasından kopması tehlikesini barındırmaktadır. Dahası haberin ertesi gün yayınlandığı geleneksel gazetecilikte bile haberin doğruluğu ve nesnellüğünün sağlanması zor bir görev iken milyonlarca veri arasından saniyeler içinde haber üretilirken bunu başarabilmek daha da önemli hale gelmektedir. Yapay zekânın verileri ayıklama açısından değeri burada kendini göstermektedir. Fakat bu güvenilirlik için yeterli görünmemektedir.

Bu noktada bir diğer tartışma konusu da haberi kimin üretmesi gerektiğidir. Diğer bir deyişle gazeteci mi yoksa yazılımcı mı haberin üreticisidir. Bu elbette çalışmamızın sınırlılıkları gereği detaylandırılmayacaktır. Ancak Knowhere News’in kurucuları yapay zekânın gazetecilik mesleğinin yok edilmesinden çok ona yardımcı olacak, geleceğe hazırlayacak ve geliştirecek bir teknoloji olarak görmektedirler. Nitekim Barling, "Gazetecilik, baştan aşağı otomatikleştirilebilecek bir meslek değil ve hedefimiz de bu değil" (Brown, 2018) demektedir. Bu yaklaşım da gazetecilikten insan unsurunun yakın gelecekte tümüyle el çekmesinin mümkün olmadığını ifadesidir.

4.5. Örnek 2: The Bipartisan Press

4.5.1. Tarafsız Habercilik Nosyonu ve ‘The Bipartisan Press

2018 yılında kurulan ‘The Bipartisan Press’ adlı haber sitesi iki farklı politik görüşe yönelik haberleri ve makaleleri hangi görüşten olduğunu tespit eden yapay zekâ aracılığıyla okuyucuya iletmektedir. Böylelikle daha objektif bir habercilik anlayışı ortaya koymaya çalıştıklarını iddia etmektedirler. Web sitesinin ana sayfasında “Bipartisan Press, size her iki taraftan da benzersiz görüşler sağlamak için benzersiz yapay zekâ politik eğilim algoritmasını kullanır” (Thebipartisanpress, 2022c) ibaresi yer almaktadır. Bu nedenle sitede yapay zekâ kullanımındaki amaç hem kendi makalelerinin hem de internet ortamında yer alan herhangi bir haber içeriğinin ya da metnin siyasi eğilimini belirlenmesi olarak ifade bulmaktadır. Sitenin kurucusu Winston Wang, Forbes’a verdiği röportajda, sitenin kuruluş amacını, "Site 2018'de, Trump yönetiminin ortasında, büyüyen medya yanlılığı ve siyasi hizipçilik sorununu ele almak için başlatıldı" şeklinde açıklamaktadır. Wang, ilk olarak sitelerinde çeşitli siyasi ideolojilerin belirli bir siyasi meseleye ilişkin bakış açılarına yer verildiği makaleleri yayınladıklarını, ancak kısa bir süre sonra bunun mantık olarak mümkün olmadığını fark ettiklerini dile getirmektedir. Bu nedenle çeşitli görüşleri ve makaleleri ayrı ayrı yayınlamaya karar verdiklerini belirten Wang, 'bipartizan' (çift taraflı) olma ruhu içinde kalmak için, şu an kullanıldığı gibi, tüm makalelerinde derecelendirme sistemini geliştirdiklerini ve okuyucuları siyasi eğilimleri konusunda bilgilendirdiklerini söylemektedir. Bu, nihayetinde şu anda sistemde sahip olunan yapay zekâ siyasi eğilim sistemini geliştirmelerini sağlamıştır (Chandler, 2020).

Wang, medyanın gittikçe nesnellikten uzaklaşan ve belirli bir eğilimle yaptığı haber karşısında, “halka okudukları haberlerin neredeyse hiçbir zaman 'tarafsız' olmadığını fark etmeleri için bir araç sağlamak son derece faydalı olacaktır” (Chandler, 2020) demektedir. Bunun yanında, web sitesinin ‘Hakkımızda’ adlı sekmesinde, okuyucuların kendi görüşlerini manipüle olmadan oluşturabilmelerini sağlamak istediklerinin altı çizilmektedir.

Bu sayede okuyucunun metne karşı farkındalık geliştirmesi sağlanmaktadır. ‘Bipartisan’ın kelime anlamı olarak iki taraf (genellikle taraflar) arasındaki iş birliği anlamına geldiği belirtilerek tek taraflı bir yaklaşımdan uzak durulduğu ifade edilmektedir. Burada belirtilmesi gereken nokta, yayınlanan her makale iki taraflı değildir. Bazı makaleler sol taraflı, bazıları sağ ve bazıları belirli bir kişi lehine veya aleyhine olabilmektedir. Fakat Bipartisan, bunu açıklarken “iki taraflıyız çünkü biz farklı bakış açılarını ve hatta bazen aynı meselelerin iki yüzünü yayınlama politikasına sahibiz” demektedir. Buradaki amaçları, yazıların eğilimlerini okuyucuya gösterip manipülasyon yapmadıklarını ve şeffaf olduklarını göstermektir. Bipartisan Press nesnellliğini şeffaflıkla sağlamaya çalışmaktadır. Diğer yandan, site yöneticileri bir şeffaflık göstergesi olarak, kendi metinlerinin de çoğunlukla siyasi bir eğilimle yazıldığını dile getirmektedirler. Yazdıkları içerikler insanlar tarafından yazılmış öznel görüşler olmasından ötürü bu durumu kaçınılmaz bir sonuç olarak görmektedirler. Bunun yanında, Bipartisan da halkın makale gönderimine açık bir yayın politikası izlemektedir (Thebipartisanpress, 2022a).

Medyada genelde böylesi bir açıklığa pek rastlanmamaktadır. Elbette site en başta siyasi eğilimlerin açıkça gösterilmesi düşüncesi ile kurulduğu için bunun açık bir şekilde ifade edilmesi şartıdır. Bunun yapay zekâ haberciliği esas olarak değerlendirmek belki yanlış olacaktır. Fakat çalışmada ele alınan her iki haber sitesinin de nesnellik ve gerçeklik arayışından yola çıkması da dikkate alınması gereken bir husustur. Bu nedenle yapay zekânın belirli ölçüde insandan arınma ihtimali geleneksel gazeteciliğe göre yanlılık sorununu bir nebze olsun giderme potansiyelini taşımaktadır. Nitekim yine sitenin tanıtıldığı sayfada, medyaya yönelik güvensizlik vurgulanırken aynı zamanda eğilimlerin ifşa edilememesinden ötürü insanların medyada olmayan bir şeyi olmuş gibi görmelerine yol açabildiği, dolayısıyla bunu ‘tarafsızlık’ zannettikleri belirtilmektedir (Thebipartisanpress, 2022a). Bunun yanında, sitede eğilimlerin nasıl tespit edildiğinin yanı sıra, makalelerin eğilimlerini gösteren ifadelerin her birinin matematiksel değeri de detaylı bir şekilde açıklanmaktadır (Thebipartisanpress, 2022d). Bu durum, gerçekleri halktan hiçbir şey saklamadıklarını gösterme çabası olarak değerlendirilebilir. Fakat unutulmaması gereken şeylerden biri, insanın ironiyi açık bir dil ile kendini ifade edebilen bir varlık olduğu ve bir makinenin bu ayırımı yapabilmesinin henüz çok zor görüldüğüdür.

4.5.2. Gazetecilik Meslek İlkeleri Açısından The Bipartisan Press

The Bipartisan Press’in meslek ilkelerine ya da etiğine yönelik belirli bir açıklaması olmasa da şeffaflık iddiası bu açıdan değerlendirilebilir. Özellikle de sitedeki haberlerde yer alan ‘eğilim ölçer’ bu durumun bir yansımasıdır. Nitekim sitede, kendisini ‘Demokrat’ olarak tanımlayan sitenin yönetici editörü Welton⁵ Wang, sitedeki yapay zekâ sisteminin işleyişini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Sitede her yazının başlangıcından önce Wang’ın ‘eğilim ölçer’ olarak ifade ettiği ölçek yer almaktadır. Bu ölçek yapay zekâ tarafından tespit edilen eğilim oranını göstermektedir. Örneğin aşağıda yer alan makale Wang’a aittir. Söz konusu makale ‘Nötr’ çıkmıştır. Wang’ın ifadesiyle, ‘Yapay zekânın saptığına göre, bu makaledeki siyasi eğilim; -3,63 eğilim puanına sahiptir. Bu da yazının tarafsız olduğu anlamına gelmektedir (Wang, 2019).’ Burada da görüldüğü üzere yine temel yaklaşım Knowhere News’tekine benzer şekilde tarafsızlık, gerçeklik açısından medyanın manipülatif etkilerini en aza indirmek şeklindedir. Kendi siyasi eğilimlerini de belirtmeleri de diğer bir habercilik ilkesi ‘dürüstlük’ ile bağdaştırılabilir. Ancak bu yapay zekâdan bağımsız bir söylemdir. Sitenin kurucularının birebir ifadesidir.

Öte yandan, Simon Chandler, mevcut basılı ve dijital medyada karşılaşılan siyasi kutuplaşma kaynaklı sorunları yapay zekânın tek başına çözmesinin mümkün görünmediğini belirtmektedir. Chandler, Bipartisan Press’in kurucularının da yüzde yüz siyasal eğilimi ortaya koyabilecek bir sistem geliştirmelerinin mümkün olmadığını farkında olduğunu belirtmektedir. Chandler, haberleri hatasız bir şekilde kategorize ettiğinizde bile potansiyel olarak sorunlu olacağını çünkü siyasi eğilimleri belirlemenin kendisinin tarafsızlığı barındırdığını söylemektedir. Diğer bir deyişle bir kişi için ‘merkezci’ olan, başkaları için ‘solcu’ veya ‘sağcı’ olabilir ve bu böyle devam edebilir. Chandler, yapay zekânın da politik eğilim açısından kendine özgü sorunları barındırabileceğini ancak bunun ‘manuel’ yazılmış bir haberden daha sorunlu olmayacağını iddia etmektedir. Bunun da ötesinde Chandler, yapay zekâ ile bu sınıflandırma çabası, “bizi giderek sınıflandırmaların nasıl olması gerektiği ve sınıflandırma modelleri hakkında daha fazla bilinçli olmaya zorluyor” (Chandler, 2020) demektedir. Gerçekten de yapay zekâ haberciliğinin böyle bir yönü vardır. En azından gazetecilik mesleğinin doğru icrası adına, kaybedilen bazı temel unsurların yeniden hatırlanmasını ve yeniden üretme adına neler yapılabileceğine yönelik bir gayretin göstergesidir.

⁵ ‘Winston’ adını da kullanıyor.

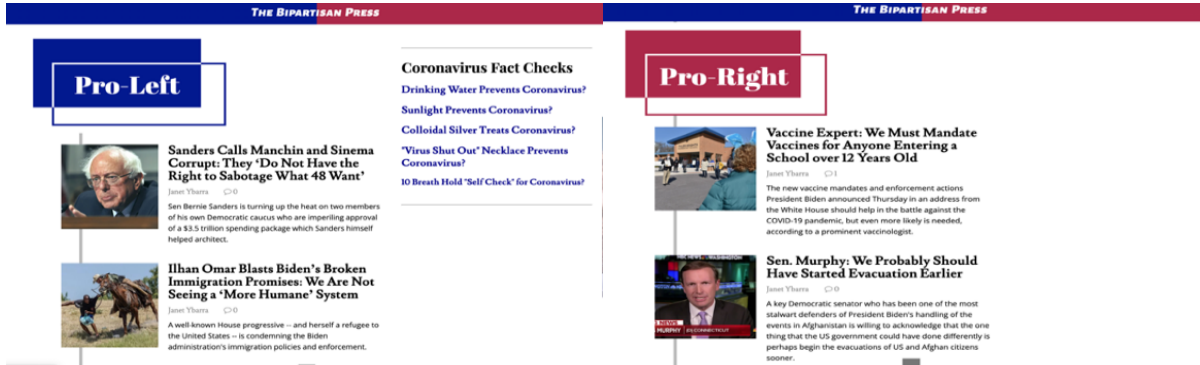
4.5.3. Gazetecilik Pratikleri Açısından Site Kurucularının İhtisas Alanları

Web sitesinde çalışanlar kısmında yalnızca iki kişinin ismi geçmektedir. Bunlardan ilki sitenin aynı zamanda kurucusu olan Welton "Winston" Wang, web tasarımı ve geliştirme alanında ihtisas yapmıştır. Wang, siyasetle hiç de ilgisi olmayan bir işten gelmiş olsa da Trump yönetiminin medya açısından gözlerinin açılmasına neden olduğunu ve medya alanında halkın da farklı bir bakış açısı yakalamasını sağlayacak reformist bir çalışma yapmak istediği için siteyi kurduğundan bahsetmektedir. İkinci isim ise sitenin hem editörü hem yazarı olan Janet Ybarra, gazetecilik alanında eğlence, bilim, teknoloji ve siyasetin çeşitli noktalarını kapsayan 20 yıllık bir gazetecilik geçmişine sahiptir. Ybarra, bu yirmi yılı Beyaz Saray ve federal bakanlıklarda geçirmiştir (Thebipartisanpress, 2022ç). Knowhere News'in kurucularının ihtisas alanlarına benzer şekilde hem gazeteci hem de bilgisayar teknolojilerinden anlayan kişilerin bir araya gelmesi kayda değer bir noktadır. Çünkü yapay zekâ haberciliği denince hem teknolojinin hem de gazetecilik mesleğinin bilinmesi gerekmektedir. Bu yeni nesil habercilik anlayışının ayrılmaz partnerleri olarak düşünülebilir.

4.5.4. The Bipartisan Press'te Haber Oluşturma ve Üretim Süreci

Diğer yapay zekâ teknolojilerini kullanan haber sitelerinde olduğu gibi burada da yapay zekâ teknolojilerinin alt dalı olarak anılan makine öğrenimi kullanılmaktadır. Makine öğrenimi altında anılan doğal dil işleme (NLP) ve metin sınıflandırma yeteneğine sahip bir yapay zekâ geliştirmişlerdir. Her bir makale siyasi eğilime göre önceden kategorize edilmiş veri tabanı üzerinden metinleri görüşlerine göre ("sol" veya "sağ") ve derecelerine ("minimal" ile "aşırı") göre sınıflandırmaktadır.

Şekil 11. Haberlerin Sağ ve Sol Eğilime Göre Sınıflandırılması

Kaynak: (Thebipartisanpress, 2022c).

Wang yapay zekâ sistemleri için başarılı bir makine öğrenimi modeli oluşturmak adına modelin girdilerini ve istenen çıktılarını içeren önceden etiketlenmiş bir veri kümesine ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bu da makine öğrenimi (ML) modelinde beslemek istedikleri metin içeriğini ve onun çıktısı olarak almak istedikleri 'eğilim' değerlerinin belirlenmesi demektir. Bu sayede geliştirilen modelde etiketlenen veriler makine tarafından öğrenilmiş olur (Wang, 2019). Başka bir deyişle, algoritmalar aracılığıyla yapay zekânın besleneceği veri haritası çizilmiş olur ki bu da kullanılacak kaynaklar anlamına gelmektedir.

Bu haritada kümelenen veriler artık eğilimlerin tespit edileceği diğer aşamaya geçişi sağlar. Bu yapılandırmalar, maksimum kelime sayısı, küme boyutu (bir seferde modelin kullanacağı veri parçalarının sayısı) ve daha fazlasını içermektedir. Model ayrıca çeşitli işlevleri yerine getiren çeşitli "katmanlara" sahiptir. NLP ve ML modellerinde bazı katmanlar belirli kelimeleri hatırlar, bazıları kelimelerle ilişkilerine bakar, bazıları metnin nasıl yapılandırıldığını analiz eder. Makine öğrenme modeli bu şekilde belirlenip veri kümeleri bir araya getirildikten sonra, model eğitilmekte ya da gerçek verilerle gösterilip politik eğilimlerinin saptanması sağlanmaktadır. Bu denemeler birden fazla yapılarak elde edilen makine öğrenme modelinin verilerden çıkarabileceği en iyi sonuç alınmaya çalışılmaktadır. Model eğitildikten sonra, modelin ne kadar iyi çalıştığını anlayabilmek için sonucu tahmin edilebilen çıktılar gerçek verilerle karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırma için makinenin eğitimi sırasında diğer verilerden ayrılmış, makinenin görmesi engellenmiş 'doğrulama' adı verilen veri kümesi ile yapılmaktadır (Wang, 2019). Burada kısaca özetlenen sürecin elbette çok daha karmaşık yönleri vardır. Nitekim Wang, bu anlatımın esas sürecin basit bir aktarımı olduğunu söylemektedir⁶.

⁶ Geniş bilgi için bkz. <https://www.thebipartisanpress.com/politics/calculating-political-bias-and-fighting-partisanship-with-ai/>

Bununla birlikte Chandler, The Bipartisan Press'te yayınlanan haberlerin sınıflandırılmasında yapay zekanın isabetli sonuç oranının %96 olduğunu belirtmektedir. Buna göre yayınlanan içeriklerin sadece %7'sinin eğilimi yanlış tespit edilmektedir. (Chandler, 2020). Aşağıdaki sayfada da görüleceği üzere, site kurduğu yapay zekâ sistemine isteyen kişilerin kendi yazılarının da eğilimlerini bulabileceklerini iddia etmektedir. Ancak yapılan yorumlarda işe yaramadığına yönelik eleştiriler yer almaktadır. Wang, (Şekil 14) kendilerine cevaben yapay zekânın eğilimi nasıl tespit ettiğini belirttikleri makalede ortalama hata sapmasının '+/- 0,07' olarak belirttiklerini ifade ederek sistemlerinin mükemmel olmadığını savunmaktadır (Bias Analyzer, 2022). Diğer yandan güncel haliyle, politik eğilimin nasıl tespit edildiğine dair bilgi verilen sayfada bu sapma ortalama +/- 0,18 olarak verilmiştir (Thebipartisanpress, 2022d).

Şekil 12. 'Try It' Sekmesi ve Yorum Görseli

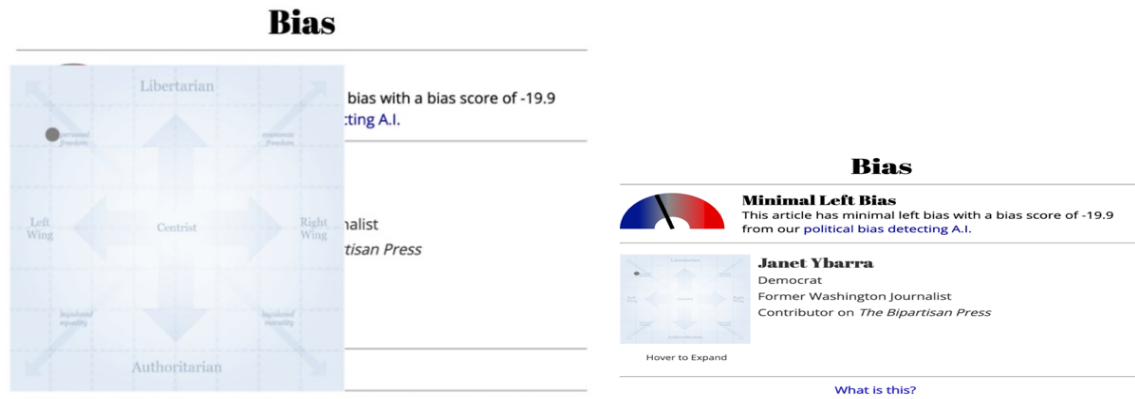
The image shows the 'Bias Analyzer' tool interface on the left and a user comment on the right. The tool interface includes a title 'Bias Analyzer', a description 'Analyze the political bias of some text. Bias is given the following ratings:', and a 'Try It' button. Below the button, there are sections for 'Direction of Bias' (Left, Right), 'Degree of Bias' (Minimal, Moderate, Strong, Extreme), and a text input field. There is also an email subscription form and a changelog section. The user comment is from Winston Wang, dated June 3, 2020, and reads: 'Allow me to clarify. As we documented in our article on building the AI, it has an average error deviation of +/- 0.07. That means there's gonna be some margins of error. It's not perfect, but generally very accurate.' Below the comment is a 'REPLY' button.

Kaynak: (Thebipartisanpress,2022d).

4.5.5. The Bipartisan Press'te Yayınlanan Haber Biçimleri

Daha önce de belirtildiği gibi The Bipartisan Press'te yayınlanan haber içeriklerinin siyasi eğilimleri belirtilmektedir. Okuyucunun haberin eğilimini görebilmesi için aşağıdaki görsellerden üsttekinde görülen grafiğe tıklanabilmektedir. Bu sayede kutucuk görseldeki gibi büyümekte ve eğilim görülmektedir. Altta ki görselde grafik tıklanmadan önceki hali yer almaktadır. 'What is this' yazısı tıklandığında ise sistem 'The BP Rating' sayfasına yönlendirmektedir ve siyasi eğilimleri göstermek için kullandıkları yol haritasını açıklamaktadırlar. Teknik detaylar için ise Wang'ın yukarıda sözü edilen makalesine yönlendirmektedir.

Şekil 13. Yazar Siyasi Eğilim Tespiti Grafik Gösterimi

Kaynak: (Thebipartisanpress, 2022b).

Sitede aktarılan bilgiye göre, bu grafik, bir yazarın kişisel bakış açısını göstermektedir. Ancak bu bakış açısı aynı zamanda makale içeriğinin siyasi eğilimini de gösterdiği anlamına gelmemektedir. Yazarlarına 'ISideWith' adlı

testi yaptıklarını dile getiren site yöneticileri, böylece genellikle hangi siyasi duruştan yana olduklarını doğru bir şekilde ortaya koyabildiklerini belirtmektedirler. Dahası bir yazarın son derece liberal ya da muhafazakâr olabileceği ama makalenin kendisinin öyle olmayabileceğinin altı çizilmektedir (Thebipartisanpress, 2022e). Yukarıdaki görsel bakıldığında Janet Ybarra adlı yazarın liberal ve sol görüş arasında yer alan 'Kişisel özgürlük' alanında konumlandığı görülmektedir. Yazarın makalesi ise düşük sol eğilimli olarak çıkmıştır.

Yapay zekânın haber içeriğini değerlendirme biçimi açısından bakıldığında, The Bipartisan Press haberin yalnızca siyasi eğilimini göstermektedir. Knowhere News'de ise haberin birden fazla yönü belirtilmektedir. Elbette bu The Bipartisan Press'in temel olarak ideolojik ayrımları ortaya koyma çabasından da kaynaklanmaktadır. Dahası, The Bipartisan Press, kuruluş amacı gereği siyasal eğilimleri göstermeyi daha çok önemseydiği için içerik üretirken haber kümelerini buna göre seçmekte ve değerlendirmektedir. Ancak Knowhere News'te de farklı kaynaklardan siteye aktarılan haber içeriklerinin de eğilimlerinin belirlenmesi göz önünde bulundurulacak olursa her iki haber üretim sürecinde çok da büyük farklılıklardan söz edilemez. Yine 5N 1K kuralı açısından da değerlendirildiğinde bu anlamda geleneksel gazetecilikteki gibi kuralın takip edildiği söylenebilir. Ayrıca halihazırda yazılan haberlerin insan eliyle hazırlanmasının da etkisiyle eşik bekçiliğinin de varlığından söz edilebilir. Eğilimin ölçülmesi sadece eğilimi göstermektedir. Habere müdahaleyi engellemektedir. Gazetecilik meslek etiği açısından değerlendirildiğinde ise sitenin varlık amacı siyasi eğilimleri açık bir dille ortaya koymaktır. Bu yaklaşım esasen mesleki etik endişesi barındırmaktadır. Elbette Knowhere News de benzer bir kaygı ile kurulmuştur ancak tüm içeriklerini eğilimlere göre kurgulamamışlardır. Daha çok misyonları gereği, diğer haber kaynaklarından çekilen haberlerin nesnellik ve doğruluk tespiti yapan bir sistem kurmuşlardır. Daha önce de bahsedildiği gibi, kendi yazarları ve halktan isimlerin de haberleri sistemde yer almaktadır ancak eğilimlerine dair bilgi verilmemiştir. Bu açıdan The Bipartisan Press'in daha şeffaf olmaya çalıştığı söylenebilir. Dahası, The Bipartisan Press'e dair verilerin çoğu kendi sitelerindeki açıklamalarından elde edilmiştir. Ancak Knowhere News için daha detaylı bir tarama ile farklı kaynaklardan veri elde edilebilmiştir.

Şekil 14. Örnek Haber Makalesi

THE BIPARTISAN PRESS

VP Harris: 'Unity Is Imperative in America'

Janet Ybarra · September 10, 2023 10:02 pm

VP Harris: After 9/11, Sikh and Muslim Americans Were Tar...

Bias

Neutral Bias
This article has neutral bias with a bias score of -1.77 from our political bias detecting A.I.

Janet Ybarra
Democrat
Former Washington Journalist
Contributor on *The Bipartisan Press*

How to Expand

What is this?

Vice President Kamala Harris beseeched Americans to regain the unity that they found in the wake of the September 11, 2001, terrorist attacks.

Harris — joined by her husband, Second Gentleman Doug Emhoff, and former president George W. Bush and former first lady Laura Bush — visited the Flight 93 National Memorial, in Shanksville Pa, Saturday to observe the 20th anniversary of the worst terrorist attacks on US soil.

The vice president mourned those who died 20 years ago Saturday, which included the the 40 crew and passengers on board United Airlines Flight 93, who became aware of the intent of the hijackers, prompting them to take action and attempt to regain control of the aircraft rather than have it used as a missile against another target in Washington DC. Ultimately, the plane came down in a field in Shanksville and all aboard perished.

Harris lamented that the United States needs more of the unity seen among Americans immediately following the deadly attacks in New York and the Pentagon in addition to Shanksville.

Using AI in Bias Detection
Learn how we incorporate artificial intelligence to determine the bias of our articles.
Learn More

Coronavirus Info
Coronavirus FAQ
Drinking Water Prevents Coronavirus?
Sunlight Prevents Coronavirus?
Colloidal Silver Treats Coronavirus?
"Virus Shut Out" Necklace Prevents Coronavirus?
10 Breath Hold "Self Check" for Coronavirus?
Coronavirus Will Cause Internet Crash?

Receive the Latest Bipartisan News
Email:
Subscribe

Kaynak: (Thebipartisanpress, 2022c).

Yukarıdaki görselde de görüleceği üzere, haberin nötr bir haber içeriği olduğu ve bunun yapay zekâ saptaması olduğu belirtiliyor. Esasen yapay zekâ ile yapılan bu eğilim tespiti niceliksel içerik analizi çalışmaları gibi bir yol izliyor denebilir. Çünkü içerik analizinde de bir haber içeriğinde geçen kelimelerin bir konu hakkında negatif, pozitif ve nötr olmalarına göre haber içeriğinin eğilimi tespit edilmektedir. En yüksek hangi eğilimde haber içeriği/kelime tespit edilirse bir gazetenin ya da haberin içeriğinin eğilimi o yönde kabul edilmektedir.

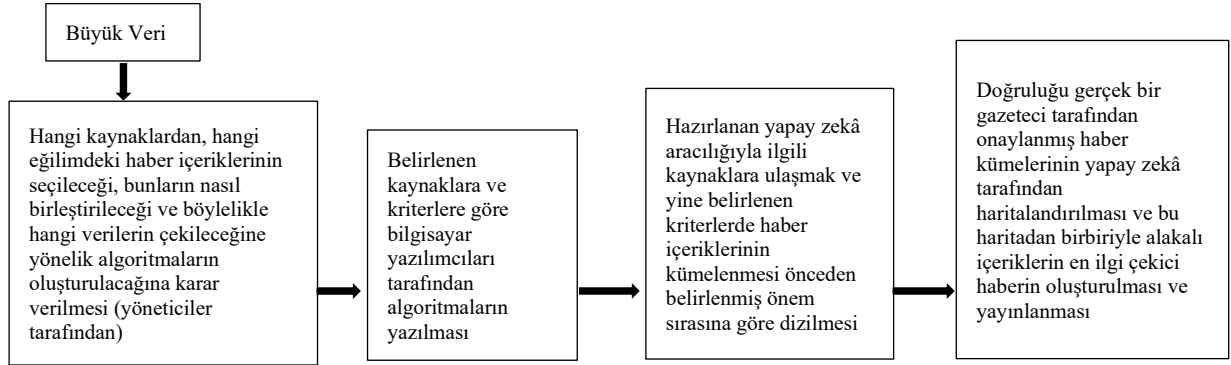
5. BULGULAR

Her iki haber sitesinin kurulma amacı, habere olan güvenin yapay zekâ aracılığıyla artırılması yönündedir. Buna göre, geleneksel gazeteciliğe olan güven büyük ölçüde yitirilmiştir. Yapay zekâ büyük veri aracılığıyla doğru haber üretme olanağını arttırmaktadır. Bu sayede gazetecilik temel ilkeleri içinde yer alan, haberin nesnelligi sağlanabileceği ve kaynağın daha güvenilir olabileceği düşüncesi hakimdir. Ancak ilgili haber sitelerinin okuyucuya sunduğu imkanlarda bunu ispatlayabilecek bir veriye ulaşamamıştır. Bunun yanında yapay zekâ ile haber üretim ve oluşturma sürecinin geleneksel haber oluşturma ve üretim sürecinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Dahası haber üretim ve oluşturma sürecinin içi içe geçtiği tespit edilmiştir. Aşağıdaki başlıkta ve Şekil 17’de bu süreç anlatılmaktadır.

5.1. Yapay Zekâ Haberciliğinde Haber Üretim Süreci Modelinin Oluşturulması

Knowhere News ve The Bipartisan Press’te haber oluşturma süreci (Bkz. Şekil 1) aynı zamanda haber üretim sürecini (Bkz. Şekil 2) de göstermektedir. Bu durumda bu web sitelerinden yola çıkarak yapay zekâ haber üretme/oluşturma süreci için şöyle bir şablon geliştirilebilir:

Şekil 15. Yapay Zekâ Haberciliğinde Haber Üretim Süreci

Yukarıdaki şemada da görüleceği üzere geleneksel haber üretim sürecindeki ‘kaynaklar’ın yerini büyük veri almaktadır. Ancak burada kaynağın sayısız hale gelişi konu seçiminden önce algoritmaların hangi kaynaklardan ne tür veriler toplayacağı belirlenmektedir. Geleneksel gazetecilikte ise bu görevi muhabir üstlenmektedir (bkz. Şekil 2). Muhabirin yazdığı haberin yerine yazılımcı, site yöneticilerince daha önce belirlenen kriterlere göre algoritmalar yazmaktadır. Bununla birlikte, muhabir her bir haber içeriği için ayrı ayrı mesai saati harcaması gerekirken, yazılımcı sadece yazdığı algoritmanın doğru işlemlerinden sorumludur. Sonraki aşamada, muhabir elindeki haberi, haber toplantısında tartışmaya açarken, yapay zekâ haberciliğinde yapay zekâ elde ettiği haber kümelerini ileticek ve sıralayacaktır. Geleneksel gazetecilikte istihbarat şefinin ya da yayın yönetmenin vereceği kararı, yapay zekâ haberciliğinde ‘gazeteci’ vermektedir. Elbette bu karar da yine yönetimin belirlediği çizgide gerçekleşecektir. Ancak burada gazeteci esasen geleneksel gazetecilikteki istihbarat şefinin yaptığı yapımakta nihai kararı vermektedir. Bu nedenle, yapay zekâ gazeteciliğindeki ‘gazeteci’ nin bir anlamda haber hiyerarşisinde muhabir düzeyinde olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, geleneksel gazetecilikte nihai kararı haber müdürü/yazı işleri sorumlusu verirken, yapay zekâ haberciliğinde ise muhabir düzeyinde kalan ‘gazeteci’ vermektedir. Bu da geleneksel gazeteciliğe kıyasla altının çizilmesi gereken husustur. Zira çalışmaya konu olan her iki haber sitesi de benzer üretim yolunu takip etmektedir ve her ikisi de halktan yazar kabul etmektedir. Bu da haber üretimindeki hiyerarşinin belirli düzeyde dönüştüğünün ve silikleştiğinin göstergesidir. Bir anlamda geleneksel gazeteciliğe göre -denetimli de olsa- daha demokratik bir ortam sunmaktadır. Her ikisinde ortak olan unsur ise gündemin belirlenmesi ve hangi haberin yayınlanacağına yine yönetme yetkisine sahip bir ‘insan’ın karar vermesidir.

Tüm bunların yanında, yapay zekâ haberciliğinde haber üretim sürecinin daha kısa sürdüğünün altını çizebiliriz. Çünkü yapay zekâ tarafından kümelenen haberleri gazetecinin doğrulamasının ardından yapay zekâ onaylanan içeriğe uygun en ilgi çekici haberi yazacaktır ve bu insan eliyle onaylandıktan sonra haber sitesinde saniyeler içinde yayınlanacaktır. Geleneksel gazetecilikte ise ister televizyonda olsun ister basılı gazetecilikte olsun, birtakım düzenlemelerden de geçip haber müdürlerinin nihai kararından sonra yayınlanacaktır. Elbette bu süre internet gazeteciliği için daha kısa olacaktır. İnternet haberciliğinde, her haber editörü ajanslardan gelen içerikleri gündeme uygun ve ilgi çekici olanı manuel seçerek habere dönüştürecektir. Bu açıdan internet haberciliğinde haber

üretimi basılı, televizyon ya da radyodaki haber içeriklerine göre çok daha hızlı olmaktadır. Ancak yine de yapay zekâ haberciliğinin hızını geçmesi pek mümkün görünmemektedir. Elbette insan eliyle yazılan haberler olması nedeniyle editoryal süreci de yapay zekâyâ göre daha uzun olacaktır. Tam bu nedenle günümüzde birçok gazetenin ve haber ajansının bazı haberlerin üretiminde yapay zekâdan faydalandıkları bilinmektedir.

6. SONUÇ

Yapay zekâ uzun yıllardır hayatımızda olan çeşitli alanlarda kullanıldığını bildiğimiz bir bilgisayar teknolojisi olarak gazetecilik açısından da önemli bir yere sahiptir. Her alanda olduğu gibi gazetecilik alanı da teknolojiden en yüksek verimi nasıl alabileceğini düşünülerek hareket edilmiştir. Bu da gittikçe gelişen yapay zekâ teknolojilerinden faydalanarak haber üretimine yönelmiştir. Özellikle de internette yayılan haberlerin kaynağını tespit etmenin güçleşmesi yalan haberlerin artmasına ve bunun sonucunda da gazetecilik mesleğine itibarın azalmasına neden olmaktadır. Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda yapay zekâ gazetecilik için her açıdan daha anlamlı hale gelmektedir. Çünkü yazılan algoritmalar sayesinde haberin kaynakları yapay zekâ aracılığıyla taranabilmekte milyonlarca veri arasından haberin doğruluğunun tespiti daha mümkün hale gelebilmektedir. Elbette yapay zekânın bu verileri neye göre ve nasıl ele aldığı ve elediği de tartışmaya açıktır ancak günümüzde birçok haber ajansı ya da televizyon kanalı yapay zekânın veri işleme yeteneğinden faydalanarak haber üretmektedirler. Bu da çalışmamız ana konusu olan ‘yapay zekâ haberciliği’ kavramını nitelendirmektedir. Çalışmada incelenen Knowhere News ve The Bipartisan Press, gazetecilik mesleğinin güvenilirliğini yitirme tehlikesine karşın, yapay zekâ kullanarak ölçülebilir alternatif bir gazetecilik anlayışı oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir. Fakat bu örneklerde de eşik bekciliğinin yine insan tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu da mevcut teknolojilerle, haberin gerçek kişiler olmadan oluşturulamayacağını göstermektedir. Bu nedenle, gazetecilik mesleği hakkında tarafsızlık, doğruluk, mahremiyet gibi diğer bütün sorunların önemli ölçüde yapay zekâ haberciliğinde de devam ettiği söylenebilir.

Diğer yandan, yapay zekâ kullanımı ile haber üretiminde matematiksel bir yaklaşımın olmasının etkisiyle, istatistiksel veriler kullanılarak bilgi aktarımında bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, içinde rakam olmayan, düşünce üretimi, tartışma ya da sosyal içerikli analizlerin olması gereken durumlarda yapay zekânın imdada koşması günümüz teknolojisinde henüz mümkün görünmemektedir. Temel sorun da burada yatmaktadır. Analiz gücü, birden fazla konuyu toplumsal, politik ve ekonomik bağlamlarından kopmadan etik bir şekilde yazabilme kabiliyeti, bu konular hakkında bilgi birikimi olmayan bir insan gazetecinin dahi başarılı olamayacağı bir durumdur. Ayrıca bu ayırımı yapamayan bir aygıtın tek başına tarafsız ve gerçek haber üretebilmesi oldukça zordur. Bu nedenle algoritmaları yazan insan elinin müdahalesi her daim olacaktır. Kaldı ki incelenen haber sitelerinin de insan elinden bağımsız olmadığı görülmektedir. Çalışmada incelenen her iki haber sitesinin de yapay zekâ haber üretim ve oluşturma süreçlerinin benzer olduğu tespit edilmiştir. Her ikisi de makine öğrenmesi ve doğal dil işleme süreci (NLP) aracılığıyla geliştirdikleri yapay zekâyı haberlerin yanlılığını göstermek ve bu yolla haberlerin yansızlığını artırmak amacıyla içerik üretmektedirler. Her iki haber sitesinin kuruluş amacı da yine objektif ve gerçek haber üretme şeklindedir. Haber içerikleri benzer şekilde veri kümeleri haline getirilmekte ve insan onayından sonra yayınlanmaktadır. Bu süreç aynı zamanda yapay zekâ haberciliğinin haber üretim süreci modelini de şekillendirmektedir. Ayrıca yapay zekâ haber oluşturma sürecinde de geleneksel gazetecilikte olduğu gibi, nihai karar vericinin insan olduğu, bir eşik bekcisinin gazetecilik anlayışından farkı olmadığını açık göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapay zekâ haber üretim süreci ile geleneksel haber üretim sürecinden en büyük farkının haber toplama aşamasında ortaya çıktığı söylenebilir. Kaynakların tümüyle farklı olmasının yanı sıra geleneksel gazetecilikte kaynağa giden muhabir iken yapay zekâ haberciliğinde, yapay zekâ belirlenmiş kaynaklara ulaşmaktadır. Elbette muhabir de benzer şekilde belirli kaynaklara ulaşmaya çalışmaktadır. Ancak yapay zekâ, özellikle de muhabirin elde etmesi neredeyse mümkün olmayan çevrimiçi kaynaklara giderken, muhabir de çoğunlukla insan temelli kaynaklara ulaşmaktadır. İnsan etkileşimli kaynaklara yapay zekânın şu anki teknoloji ile gidebilmesi mümkün olmadığı gibi gazetecinin de büyük veriyi yapay zekâ olmaksızın elde etmesi imkansızdır. Dolayısıyla burada yapay zekâ haberciliğinin verisel bir gazeteciliğin ötesine geçemeyeceği sonucu çıkmaktadır. Fakat en az bunun kadar belirgin bir diğer unsur ise gazetecinin de algoritmalar olmadan günümüz dünyasını eksik algılayacağıdır. Bu nedenle yapay zekâ gazetecinin avatarını yaratırken, gerçeklikte gazeteci yapay zekâ için veri haline gelen topluma erişmektedir.

Diğer yandan, yapay zekâ haberciliğindeki temel iddia, algoritmalarından sadece veriyi ayırtmak için yararlanılmaz, haberin kendisini de yapay zekâ üretmesi yönündedir. Bu durum insan faktörünü tamamıyla olmasa da büyük ölçüde ortadan kaldırmak anlamına gelmektedir. Ancak tamamıyla kaldıramaz çünkü yapay zekânın ne yapacağını belirleyen algoritma insan eliyle yazılmaktadır. İnsan dilerse bir yazılımla yalan haber üretimini de sağlayabilir. Dolayısıyla yapay zekâ haberciliği insan faktörünün en aza indirildiği habercilik biçimidir. Elbette gazeteciliğin böyle bir sisteme evrilmesi ileride sektörde daha az insanın çalışabileceği anlamına da gelmektedir. Belki ileride haberleri sunan robotlar ya da anime edilen spikerler de olabilir. Ancak mevcut teknoloji ile yapay zekâ henüz sahaya inme becerisine sahip değildir. Diğer yandan her yerde gözetim kameralarının yer aldığı düşünülünce, belki de ileride sokakta olan biteni de bize yapay zekâ iletecektir. Ancak bunlardan hangisini görmezden gelineceği yine insan eliyle olacaktır. Distopik bilim kurgu filmlerini hatırlatan bu ihtimal aslında o kadar da uzak görünmemektedir. Özellikle de günümüzde metaverse dünyasının oluşturulması bu anlamda düşündüğümüzden daha teknolojik bir dünyayı da yaratabilir. Elbette burada yine meslek ilkelerinin uygulanabilmesi önem arz edecektir. Bu nedenle ister geleneksel habercilikte olsun ister yapay zekâ haberciliğinde olsun mesleki değer olgusunun yitirilmemesi gerekmektedir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Adams, C. (2018, Mayıs 23). *New York Times: Using AI to host better conversations*. <https://blog.google/technology/ai/new-york-times-using-ai-host-better-conversations/> adresinden 12 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Aderson, M. (2020, Aralık 16). *Knowhere News seeks to rebuild local reporting in California using AI*. <https://www.bizjournals.com/sacramento/news/2020/12/16/knowhere-news-ai-local-news.html> adresinden 13 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Allen, N. D., Templon, J. R., McNally, P. S., Birnbaum, L. ve Hammond, K. (2010). StatsMonkey: A data-driven sports narrative writer. *Computational Models of Narrative: Papers from the AAAI Fall Symposium* (s. 1-3). Illinois, Amerika Birleşik Devletleri.
- Anderson, C., Bell, E. ve Shirky, C. (2015). *Post-industrial journalism: Adapting to the present*. *Geopolitics, History, and International Relations*, 7(2), 32-123.
- Bauman, Z. (2011). *Postmodern Etik* (2. Baskı). (A. Türker, Çev.), Ayrıntı Yayınları, (Orijinal eserin basım tarihi 1993).
- Brown, M. (2018, Nisan 4). *Innovation how A.I. projects are fighting fake news in the age of Facebook*. <https://www.inverse.com/article/43250-ai-projects-fighting-fake-news> adresinden 5 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Bunz, M. (2010, Mart 30). *In the US, algorithms are already reporting the news*. <https://www.theguardian.com/media/pda/2010/mar/30/digital-media-algorithms-reporting-journalism> adresinden 30 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Castro, D. ve New, J. (2016, Ekim 10). <https://datainnovation.org/2016/10/the-promise-of-artificial-intelligence/> adresinden 30 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Caswell, D. ve Dörr, K. (2017). Automated journalism 2.0: Event-driven narratives. *Journalism Practice*, 12(4), 477-496. <https://doi.org/10.1080/17512786.2017.1320773>

- Chandler, S. (2020, Mart 17). *This website is using ai to combat political bias*. <https://www.forbes.com/sites/simonchandler/2020/03/17/this-website-is-using-ai-to-combat-political-bias/?sh=4faf50206f4c> adresinden 26 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Clerwall, C. (2014, Şubat 28). *This is the submitted version of a paper published in Journalism Practice*. <http://dx.doi.org/10.1080/17512786.2014.883116> adresinden 27 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Cohen, S., Hamilton, J. T. ve Turner, F. (2011). Computational journalism. *Communications of the ACM*, 54(10), 66-71. <https://doi.org/10.1145/2001269.2001288>
- Copeland, B. J. (2004). Alan Turing 1912–1954 . B. J. Copeland (Ed.), *The essential turing: Seminal writings in computing, logic, philosophy, artificial intelligence, and artificial life: plus the secrets of enigma* içinde (s. 1-4). Oxford University Press.
- Crevier, D. (1993). *At the tumultuous history of the search for artificial intelligence*. Basic Books.
- DeGeurin, M. (2018, Nisan 4). *A startup media site says ai can take bias out of news*. <https://www.vice.com/en/article/zmgza5/knowhere-ai-news-site-profile> adresinden 12 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- de-Lima-Santos, M.-F. ve Ceron, W. (2022). Artificial intelligence in news media: Current perceptions and future outlook. *Journalism and Media*, 3(2), 13-26. <https://doi.org/10.20944/preprints202110.0020.v1>
- Eryılmaz, S. ve Deniz, G. (2019). Türkiye’de programlama eğitimi ile ilgili yapılan çalışmaların incelenmesi: Bir betimsel analiz çalışması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 15(4), 319-338. <https://doi.org/10.17244/eku.645387>
- Girgin, A. (2008). *Gazeteciliğin Temel İlkeleri*. Der Yayınları.
- Graefe, A. (2016). *Guide to automated journalism*. Columbia : Tow Center for Digital Journalism, Columbia Journalism School. <https://doi.org/10.7916/D80G3XDJ>
- Kim, H. (2019). *AI in journalism: Creating an ethical framework*. Syracuse University Honors Program Capstone Projects. 1083.
- Knowherenews. (2022a). *AI-powered news and research tools*. <https://knowherenews.com/> adresinden 5 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Knowherenews. (2022b). *Careers*. <https://knowherenews.notion.site/Careers-4bf38691d41c414594c62207a4b29753> adresinden 26 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Knowherenews. (2022c). *How We're funded*. <https://knowherenews.notion.site/How-We-re-Funded-75ebacdf3daf41edafbb4d2855d20be6> adresinden 26 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Knowherenews. (2022ç). *Mission and values*. <https://knowherenews.notion.site/Mission-Values-85ee4f00f4ce4abaa330c44017cad916> adresinden 14 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Knowherenews. (2022d). *Team*. <https://knowherenews.notion.site/Team-658bc9b223874135afc59f8561f3db71> adresinden 1 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Knowherenews. (2022e). *Who's Walter?*. <https://knowherenews.notion.site/Who-s-Walter-eb07502a27d0451ea04d133a38ea452a> adresinden 26 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

- Lewin, K. (1943, Mart 3). Forces behind food habits and methods of change. N. R. Habits (Ed.), *The Problem of Changing Food Habits: Report of the Committee on Food Habits 1941–1943*. içinde (s. 35-65). National Academies Press.
- LinkedIn. (2022). *Knowhere internet yayıncılığı*. <https://www.linkedin.com/company/cruncher-technologies> adresinden 1 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- McQuail, D. ve Windahl, S. (2005). *İletişim modelleri -kitle iletişim çalışmalarında-* (4. Baskı). (K. Yumlu, Çev.), İmge Kitabevi (Orijinal eserin basım tarihi 1993).
- Moschovakis, Y. N. (2001). What is an algorithm?. B. Engquist ve W. Schmid (Ed.), *Mathematics unlimited — 2001 and beyond* içinde (s. 919-936). Springer.
- Perspectiveapi. (2022). <https://www.perspectiveapi.com/case-studies/> adresinden 14 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Pro.knowhere (2022). *China tries to square an impossible circle with Ukraine statements*. <https://pro.knowhere.ai/national/pro/tip/4119c196-162a-44e6-b0e9-8047abdd5579/china-tries-to-square-an-impossible-circle-with-ukraine-statements> adresinden 26 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Russell, S. ve Norvig, P. (1995). *Artificial intelligence: a modern approach* (3. Baskı). Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Schlapp, H. (2013). *Medya uygulamaları üzerine çalışmalar gazeteciliğe giriş* (2. Baskı). (I. Aygün, Çev.), Vestfalya Eyaletler Yayınevi (Orijinal eserin basım tarihi 1989).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (2022). <https://cbddo.gov.tr/en/news/6133/turkiye-nin-ilk-yapay-zeka-stratejisi-nin-lansmani-gerceklesti> adresinden 16 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Techcrunch. (2011, Eylül 12). *Stat sheet changes name to automated insights, scores \$4 million*. <https://techcrunch.com/2011/09/12/statsheet-changes-name-to-automated-insights-lands-4-million/#:~:text=StatSheet%20Changes%20Name%20To%20Automated%20Insights%2C%20Scores%20%244%20Million,-%2F%20Invalid%20Date%20Time%E2%80%A2&text=Exclusive%20%E2%80%93%20Sta> adresinden 21 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Thebipartisanpress. (2022a). *About us*. <https://www.thebipartisanpress.com/about-us/> adresinden 13 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Thebipartisanpress. (2022b). *Bias analyzer*. <https://www.thebipartisanpress.com/analyze-bias/> adresinden 5 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Thebipartisanpress. (2022c). <https://www.thebipartisanpress.com/> adresinden 12 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Thebipartisanpress. (2022ç). *Our staff*. <https://www.thebipartisanpress.com/our-staff/> adresinden 14 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Thebipartisanpress. (2022d). *Political bias API and integrations*. <https://www.thebipartisanpress.com/political-bias-api-and-integrations/> adresinden 14 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Thebipartisanpress. (2022e). *The BP rating*. <https://www.thebipartisanpress.com/bp-rating/> adresinden 13 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Thurman, N., Lewis, S. C. ve Kunert, J. (2019). Algorithms, automation, and news. *Digital Journalism*, 7(8), 980-992. <https://doi.org/10.1080/21670811.2019.1685395>

- Turing, A. (2004). Intelligent machinery. J. Copeland (Ed.), *The essential turing: Seminal writings in computing, logic, philosophy, artificial intelligence, and artificial life: plus the secrets of enigma* içinde (s. 395-432). Oxford University Press.
- UChicagoVoices. (2018). <https://voices.uchicago.edu/201702busn3910001/2018/05/22/knowhere/> adresinden 1 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Wang, W. (2019, Aralık 20). *Calculating political bias and fighting partisanship with AI*. <https://www.thebipartisanpress.com/politics/calculating-political-bias-and-fighting-partisanship-with-ai/> adresinden 13 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ward, S. J. (2009). Journalism ethics. S. J. Ward (Ed.), *The handbook of journalism studies* içinde (295-309). Springer.
- Whittaker, J. (2019). *Tech giants, artificial intelligence, and the future of journalism*. Routledge.
- Wordsmith. (2022). <https://wordsmith.org/awad/about.html> adresinden 16 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Youtube. (2022). *Inverse*. <https://www.youtube.com/watch?v=ikzMTKRiN00> adresinden 2 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.

TÜRKİYE’DE İKİNCİ EL OTOMOBİL FİYATLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ*

EXAMINING THE FACTORS AFFECTING SECOND-HAND AUTOMOBILE PRICES IN TÜRKİYE

Doç. Dr. Faruk DAYI¹

Tuğba HASANOĞLU²

ÖZ

Otomotiv sektörü dünya ekonomisinde önemli bir paya sahiptir. Son yıllarda ülkemiz döviz piyasasında görülen ani ve sert yükselişler otomobil fiyatlarının da yükselmesine neden olmuştur. İkinci el otomobil fiyatlarının yükselmesinde etkili olan birçok faktör vardır. Çalışmanın amacı ikinci el otomobillerin fiyatlarını etkileyen faktörleri ve asimetric bilginin varlığını incelemektir. Önceki çalışmalarda ikinci el otomobil fiyatlarını etkileyen makroekonomik faktörlerin araştırıldığı görülmektedir. Bu çalışmada farklı olarak otomobil fiyatlarını etkileyen mikro faktörler incelenmektedir. Türkiye’deki 6 bin 262 adet ikinci el otomobil çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Otomobilin markası, vites türü, yakıt türü, mülkiyet durumu, ek donanım bilgisi, hasar bilgisi gibi birçok bağımsız değişkenden oluşan model çoklu regresyon ve lojistik regresyon yöntemleri ile analiz edilmiştir. Otomobil markası ve çekiş türü ikinci el otomobil fiyatlarını etkileyen en önemli faktörler olduğu bulunmuştur. Hasar bilgisi, ek donanım bilgisi ve mülkiyet durumunun ikinci el otomobil fiyatlarını etkilemediği tespit edilmiştir. Türkiye’de ikinci el otomobil piyasasında asimetric bilginin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci El Otomobil Fiyatları, Çoklu Regresyon Analizi, Lojistik Regresyon, Asimetric Bilgi, Türkiye.

JEL Sınıflandırma Kodları: C30, C38, D80.

ABSTRACT

The automotive sector has a large share of the global economy. In recent years, sudden and sharp increases in the exchange rate in Türkiye have also caused automobile prices to soar. Many factors cause the prices of second-hand automobiles to increase. The study aims to investigate the existence of asymmetric information and the factors affecting the prices of second-hand automobiles in Türkiye. There is a large body of research on the macroeconomic factors affecting second-hand automobile prices. However, the study examines the micro factors affecting automobile prices. The sample consists of 6,262 second-hand automobiles in Türkiye. The model consisting of many independent variables (brand, type of transmission, fuel type, ownership status, additional equipment information, damage information, etc.) is analyzed using multiple and logistic regression. The results show that brand and traction type are the two most important factors affecting the prices of second-hand automobiles in Türkiye. However, damage and additional equipment information and ownership status do not affect the prices of second-hand automobiles. Asymmetric information exists in the automobile markets in Turkey.

Keywords: Second-Hand Automobile Prices, Multiple Regression Analysis, Logistic Regression, Asymmetric Information, Türkiye.

JEL Classification Codes: C30, C38, D80.

* Bu çalışma Faruk DAYI danışmanlığında Tuğba HASANOĞLU tarafından hazırlanmakta olan “İkinci El Otomobil Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Bir Uygulama” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

¹ Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, fdayi@kastamonu.edu.tr

² Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, tugbahasanoglu37@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

In many countries, the used car market is larger than the new car market. Used cars are more affordable than new cars. Due to the pandemic, car production has come to a halt, and stocks have run out. In other words, new car production does not meet demand. Consumers have to queue up months in advance to buy new cars from car dealers. The demand for used cars is increasing because it is impossible to find new cars. The increasing demand for used cars is also driving up their prices. Prices vary from dealer to dealer because no authority is in a position of determining used car prices. Used car prices are more volatile and unstable than new car prices. In recent years, Turkey has witnessed sudden and sharp rises in the foreign exchange market, which adversely affected the car sector. Many factors cause the price of new cars to rise. The rise in foreign exchange also affects the prices of used cars. This study investigated the factors affecting used car prices and the existence of asymmetric information in the car market. Unlike other studies, this study focused on micro factors affecting used car prices.

Design/methodology/approach:

This study focused on micro factors affecting used car prices. Unlike other studies, this study compared the prices of used cars with those of new cars (2021 model). This study also investigated whether the used price is higher than the new price. In other words, the study addressed asymmetric information. It is necessary to collect sufficient and qualified data to determine the factors affecting used car prices. The sample consisted of 6 thousand 262 used cars of 2021 models offered for sale on sahibinden.com between October and December 2021. The cars were randomly selected. The sample consisted of cars from almost every car brand for high representativeness. The data of brands with at least 100 or more cars were collected. The study adopted a hedonic model. The dependent variable in the model was the "used car price." The independent variables were "make," "series," "model," "equipment," "fuel type," "transmission type," "mileage," "engine displacement," "traction type," "additional equipment amount," "additional equipment information," "ownership status," and "damage amount." We assume that there is asymmetric information in the used car market in Türkiye. Therefore, this study examined whether the used prices of cars were higher than their new prices. If the used car was more expensive or cheaper than the new car, the dependent variable was categorized as 0 or 1. Logistic regression analysis is used when the dependent variable is a binary categorical variable.

Findings:

The sample included cars from 44 different series of 17 brands. One in four cars was a Renault (25.2%). Used car and new car prices were compared to determine whether the same model vehicles were being sold at a premium. Used Citroen, Nissan, Opel, Peugeot, and Toyota cars were cheaper than new ones. However, used Ford cars were about 34% more expensive than new ones. Used Citroen cars were 19.80% cheaper than new ones. In addition, Ford, Dacia, and Mercedes-Benz were the car brands with the highest premium. Nine in ten cars in the sample ran on gasoline (91%). There were few hybrid cars. Seven in ten cars were transmission vehicles (semi-automatic and fully automatic) (69.9%). Nine in ten cars were front-wheel drives (90.2%). One in four cars was zero-kilometer (25.50%; n = 1.596). Used car dealers are grouped into two categories: dealerships (64%) and for sale by owner (36%). Most cars were undamaged (97.6%). The engine size of a car is very important for taxes. Therefore, almost half the sample consisted of vehicles of 1300cc and below, which have the lowest tax base in terms of special consumption tax and motor vehicles tax. Almost eight in ten cars did not have additional equipment (76%).

Conclusion and Discussion:

The model explained 74% of the dependent variable, which was statistically significant. While brand and series positively affected used car prices, model and equipment negatively affected them. Segments (A, B, and C) affected car prices positively. Fuel type negatively affected car prices. There was a negative relationship between mileage and car prices. There was a positive relationship between traction type and car prices. There was a negative relationship between engine displacement and used car prices. Cars with low engine displacement were cheap, while cars with high engine displacement were generally expensive. The amount of additional equipment positively affected car prices. Additional equipment information had no significant effect on used car prices. The logistic regression analysis results showed that make, model, equipment, mileage, traction type, damage amount, and additional equipment amount were statistically significant with 95% reliability. Fuel type, gear type, ownership status, engine displacement, additional equipment information, and series were insignificant. Brand and equipment levels had a negative impact on car prices.

1. GİRİŞ

Günümüzde otomobil tercihlerini etkileyen birçok faktör vardır. Ulaşım, taşıma, ticaret, yatırım aracı, statü ve prestij gibi faktörler otomobillerin tercih edilmesini etkilemektedir (Akçi, 2016, s. 330). Her geçen gün otomobil sahipliğinin artmasıyla otomobillerden beklenen özelliklerinde arttığı görülmektedir. Otomobil üreticileri teknolojik gelişmeler ve yoğun rekabet neticesinde ürün farklılaşmasına giderek pek çok yenilik yapmaktadır (Reis ve Silva, 2002, s. 2). Otomobiller ilk üretildiğinde sadece ulaşım gibi temel ihtiyaçları karşılarken günümüzde farklı ihtiyaçlar için üretilmeye başlanmıştır. Tüketicilerin otomobil tercihleri ve beklentileri farklılık gösterdiğinden üreticiler yeni özellik ve ek donanımlar ilave ederek otomobilleri yenilemektedir. Nüfus ve kişi başına düşen milli gelirin artması, kentleşme gibi birçok faktör otomobil talebini etkileyebilmektedir. Özellikle Türkiye’de kentleşme ile birlikte otomobil talebinin ve üretiminin arttığı görülmektedir (Özdamar, 2010, s. 184).

Otomotiv sektörü her geçen yıl büyüyerek dünya ekonomisinde önemli bir ticaret hacmine ulaşmıştır. Ülke ekonomisine sağladığı yüksek katma değer ile ekonomide lokomotif bir özelliğe sahiptir. Otomobil üreten ülkeler otomobil ihracatı yaparak ülkeye döviz getirmekte ekonominin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Otomobil birçok sektörden gelen parçaların birleştirilmesiyle üretilmektedir. Ticaret Bakanlığı’nın (TB) Otomotiv Sektör Raporunda belirttiği üzere otomotiv sektörünü besleyen birçok sektör vardır (Ticaret Bakanlığı [TB], 2022). Demir-çelik, elektronik, akaryakıt, pazarlama, altyapı, ulaştırma, savunma sanayi vb. gibi pek çok sektör otomobil sektörüyle yakından ilişkilidir. Bu sebeple otomotiv sektöründe yaşanan her türlü gelişme diğer sektörleri de etkilemektedir. Otomotiv sektörünün büyümesinde ki en büyük faktör ise otomobil üretimidir. Otomotiv sektöründeki taşıtlar içerisinde en büyük payı otomobil üretimi oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nun yayınlamış olduğu verilere göre 2021 yılı için trafiğe kayıtlı olan araçların %54,3’ünü otomobiller oluşturmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2022).

Otomobil teknolojisinin gelişmesiyle birlikte otomobil üretimde köklü değişimler yaşanmıştır (Keskingöz, Dilek ve Matyar, 2021). Örneğin otomotiv endüstrisinde yakıt tasarrufu ve çevre kirliliğini azaltmak amacıyla alternatif enerji ile çalışabilen araç teknolojileri geliştirilmektedir (Prieto ve Caemmerer, 2013, s. 738). Otomobillerin teknik özelliklerinin günümüz teknolojisine entegre edilerek sürücü yerine karar verebilen ve uygulayabilen yapay zeka çalışmaları yapılmaktadır. Her an değişim ve gelişim içinde olan otomotiv sektörünün yeni trendleri yakalayabilmesi sektörün rekabet gücü açısından oldukça önemlidir. Türkiye’nin ilk yerli ve milli elektrikli otomobili olan TOGG çalışmaları devam etmekte olup satışa 2023 yılında çıkması planlanmaktadır. Böylece TOGG’un satışı ile otomobil sektöründe rekabet gücünün artırılması beklenmektedir.

Tüketicilerin ikinci el otomobilleri tercih etmesinin birçok sebebi vardır. Bu tercihi etkileyen en önemli faktör ise en uygun fiyatla en iyi kalitedeki otomobili satın almaktır (Akerlof, 1970, s. 490). Tüketiciler en iyi otomobili satın almak istemekle birlikte yüksek bir tutar ödemekten de kaçınırlar. Çünkü her tüketici otomobilinin değerini farklı belirlemektedir. İyi mallar ile kötü mallar arasındaki fiyat farklılığı ayırımının tüketiciler tarafından yapılamaması fiyatların gerçek düzeyde belirlenmesini engellemektedir (Akalin ve Dilek, 2007, s. 37). Otomobilin yaşı, kilometresi, yakıtı, hasar bilgisi ve donanım düzeyi gibi faktörler otomobil fiyatlarını etkilemektedir.

Dijitalleşme internet kullanımını yaygınlaştırmış otomobil ticaretinin de artmasında da etkili olmuştur. İkinci el otomobil alıcısı ve satıcısının internet ortamında biraraya gelmesi kolaylaşmıştır (Asilkan ve Irmak, 2009, s. 377). İnternet sayfaları ikinci el otomobil sektörünün gelişmesinde önemli bir paya sahiptir. Ancak otomobil fiyatlarında suni yükselişlerde beraberinde getirmektedir. Satıcı aynı özelliklerdeki otomobillerin daha yüksek fiyattan satıldığını gördüğünde kendi otomobilinin fiyatını da yükselterek farkında olmadan fiyatların yükselmesine neden olabilmektedir. Piyasada ikinci el otomobillerin fiyatları satıcıların kendilerine göre değer biçmeleri neticesinde belirlenmektedir. İkinci el otomobil satıcıları bazen sıfır otomobil fiyatından daha yüksek fiyata otomobilini satabilmektedir. Dolayısıyla piyasadaki asimetrik bilgi ikinci el ve sıfır satış fiyatları arasında belirgin bir şekilde görülmektedir. Otomobillerin sıfır ve ikinci el olarak ayırımının yapılmasını sağlayan faktör ise otomobillerin ilk tescil kayıdır. İlk kez tescil olan otomobiller sıfır, yeni veya birinci el olarak adlandırılırken, daha önce satın alınmış ve kanunlara uygun bir şekilde satılarak tekrar tescil kaydı yapılan otomobiller ise ikinci el otomobil olarak adlandırılmaktadır (Asilkan, 2008, s. 96).

İkinci el otomobillerin fiyatları sıfır otomobillerin fiyatlarından düşük olduğu için ikinci el otomobillerin satış hacimleri sıfır otomobillerin satış hacimlerinden daha fazladır. Pandemi dönemiyle birlikte üretimin durması, stokların tükenmesi ve çip krizinin çıkması otomobil üreticilerinin otomobil talebini karşılayamaz duruma gelmelerine neden olmuştur. Böylece tüketiciler sıfır otomobil almak için aylar öncesinden sıraya girmektedirler.

Sıfır otomobil satın almak pek mümkün olmadığından ikinci el otomobillerin talebi artmaktadır. Böylece talebin artmasıyla ikinci el otomobil fiyatları da yükselmektedir. Çünkü ikinci el otomobillerin fiyatlarını belirleyen bir otoritede yoktur. Aynı marka ve model otomobiller farklı satıcılarda farklı fiyatlardan satışa sunulmaktadır (Kaushal, 2014, s. 92).

Otomobil üretim maliyetlerinin artması otomobil fiyatlarının yükselmesinde etkili olmuştur. Ayrıca ülkemizde döviz piyasasında görülen ani ve sert yükselişler otomobil sektörünü de olumsuz yönde etkilemiştir. Döviz kurundaki yükseliş otomobillerin fiyatlarını yükseltmiştir. Sıfır otomobillerin fiyatları maliyetlere bağlıyken, ikinci el otomobillerin fiyatları daha değişken ve istikrarsız bir özelliğe sahip olup birçok faktörden etkilenmektedir. Bu nedenle ikinci el otomobil fiyatlarını etkileyen faktörler ve otomobil piyasasında asimetrik bilginin varlığı araştırılmaktadır. Önceki çalışmalardan farklı olarak mikro faktörler incelenmekte ve literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

2. OTOMOBİL PİYASASININ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DEKİ İKİNCİ EL OTOMOBİL PİYASASI

Otomotiv sektörü teknolojik gelişmelere bağlı olarak sürekli gelişen ve yenilenen bir sektör olmakla birlikte diğer sektörlerle etkileşim içinde olup gelişmelerine katkı sağlamaktadır. Otomotiv sektörünün ekonomiye katkısı oldukça fazla olup dış ticarete önemli bir paya sahiptir. Ülkemizde otomotiv sektörü istihdamı artırdığı gibi ihracatı da artırarak cari açığın azalmasında da önemli bir payı vardır. Otomotiv sektörü ekonomik gelir potansiyeli bakımından yüksek katma değere sahip olduğundan ekonominin gelişmesine olumlu katkılar sağlamaktadır (Esmer ve Dayı, 2019, s. 629). Bu kısımda otomobil piyasasının gelişimi ve ekonomideki rolü tarihsel süreç dikkate alınarak ilk kısımda açıklanmaktadır. İkinci ve son kısımda ise Türkiye'de ki ikinci el otomobil piyasasına kısaca değinilmektedir.

2.1. Otomobil Piyasasının Gelişimi ve Ekonomideki Önemi

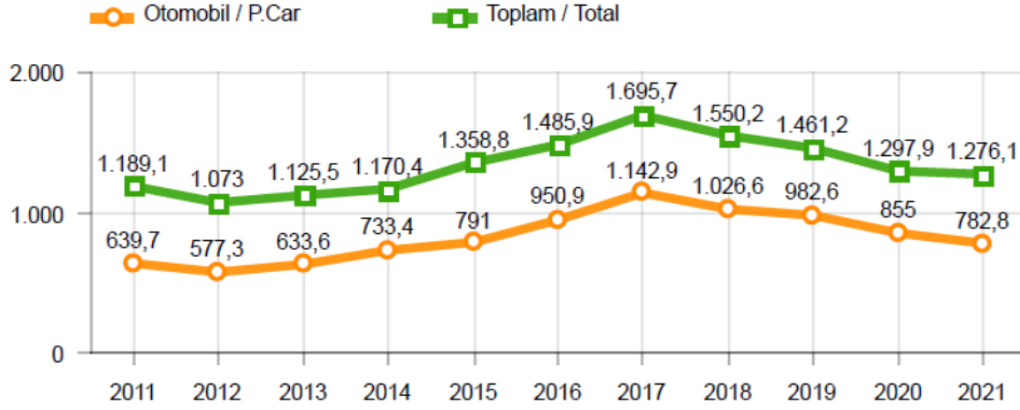
1900'lü yıllarda seri üretime geçilmesi otomotiv endüstrisinin büyümesinde etkili olmuştur. Otomotiv endüstrisinde yaşanan gelişmeler diğer sektörlerin gelişmesini de etkilemiştir. Makinalaşma sanayi çağının temellerini atarken kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Kırsal toplumun yapısı değişmiş yerini kentlerden oluşan bir topluma bırakmıştır. Kentel nüfusun artması ve yaşam koşullarının iyileşmesi orta gelirli sınıfının büyümesini ve gelişmesini sağlamıştır (Özdamar, 2010, s. 114). Kentleşmeyle birlikte bireylerin ulaşım ihtiyacı arttığından otomobile olan talepte artmıştır. Talebin karşılanması için daha fazla otomobil üretilmiştir. Böylece üretilen milyonlarca araç imalat sanayisinde önemli bir katma değer oluşturmuştur. Sıfır otomobil üretimi artıkça ikinci el otomobil piyasası da gelişmektedir.

Otomotiv sektörü birçok endüstriyle etkileşim içinde olup ülke ekonomisinin gelişmesinde ve büyümesinde önemli bir paya sahiptir. Otomotiv sektörü; altyapı olanaklarını güçlendirme, toplumun refah düzeyini artırma, istihdam sağlama, tüketicinin ihtiyaç ve beklentilerini karşılayabilme, teknolojik gelişmeleri yakalayabilme gibi özelliklere sahiptir (Eken ve Çiçek, 2009, s. 62). Ülkemizde otomotiv sektörü birçok yerli ve yabancı yatırımcıların kurdukları işletmeler tarafından yürütülmektedir. Sermayenin yeterli olmaması nedeniyle yabancı ortakları ile faaliyetlerini sürdürmekte olan birden fazla otomotiv şirketi bulunmaktadır.

Türkiye'deki otomotiv şirketleri 2000 yılına kadar iç pazarı hedef alarak üretim yapmıştır. Sonraki yıllarda ise Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği anlaşmaları ile üretimi artırarak iç pazar talebini karşıladıktan sonra ihracat odaklı bir üretim anlayışı sergilemişlerdir. Böylece Türkiye otomotiv sektöründe dünya çapında üretim yapan önemli bir endüstriye dönüşmüştür. Türkiye, ana sanayi dışında yan sanayide de kalite ve üretim miktarı açısından dünya genelinde rekabet edebilecek bir güce sahip olduğu ifade edilmektedir. Emniyet, sürüş güvenliği ve araç konforu açısından otomotiv şirketleri kalite standartlarını yükseltmiştir. Otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin kalite standartları incelendiğinde çoğunun International Organization For Standardization (ISO) kalite belgesine sahip oldukları ve dış pazara yönelik üretimlerini artırdıkları görülmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı [STB], 2020).

2011-2021 yılları arasında Türkiye'de üretilen otomobil ve diğer taşıtların (Otobüs, minibüs, midibüs, kamyonet, kamyon) üretim miktarı Şekil 1'de verilmektedir (Otomotiv Sanayi Derneği [OSD], 2022).

Şekil 1. Otomobil ve Toplam Motorlu Taşıt Üretimi (Bin Adet, 2011-2021)

Kaynak: (OSD, 2022).

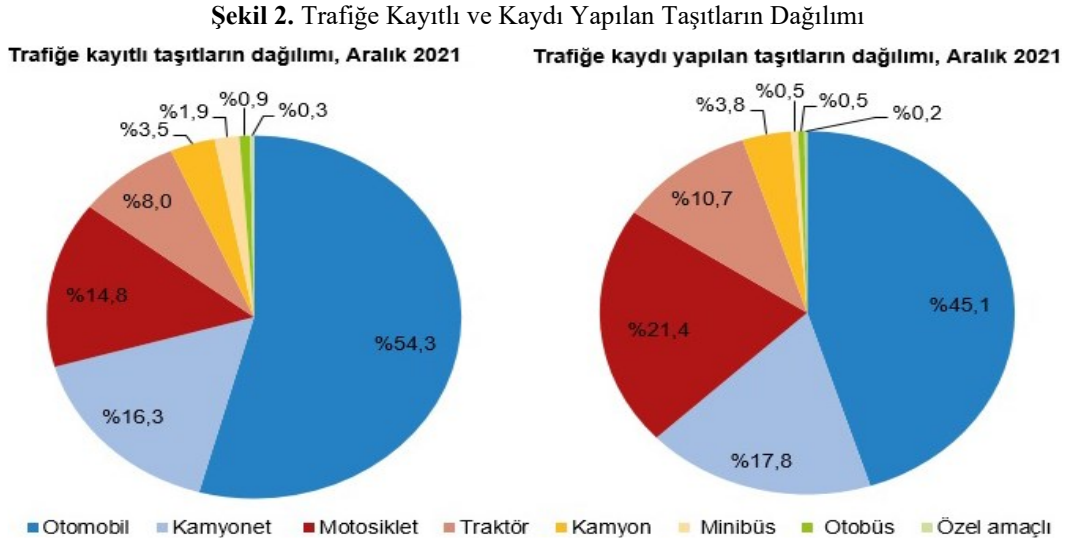
Otomobil üretimi 2011 yılından 2017 yılına kadar yükselerek 2018 yılından itibaren düşüşe geçmiştir. 2011 ve 2021 yıllarında üretilen otomobillerin sayıları karşılaştırıldığında üretimin yaklaşık %22 arttığı tespit edilmiştir. Toplam taşıt üretimi otomobil üretiminde olduğu üzere 2011 yılından itibaren yükselerek 2018 yılında zirve yapmış ve 2018 yılından itibaren düşüşe geçmiştir. 2011 ile 2021 yılı toplam taşıt sayıları karşılaştırıldığında %7 civarında üretimin arttığı tespit edilmiştir.

Otomotiv şirketleri birçok ana ve yan sektörde üretilen hammadde ve malzemeleri bir araya getirerek otomobil üretmektedir. Herhangi bir parçanın olmayışı ve muadilinin bulunmaması otomobil üretimini durdurabilmektedir. Ayrıca parça üretiminde yaşanan krizler otomobil üretimini doğrudan etkilemektedir. Ekonomik kriz, doğal afet, salgın hastalık veya savaş gibi toplumda yaşanan anormal durumlar otomobil üretimini olumsuz yönde etkilemektedir (Karmokolias, 1990, s. 2). Yedek parça tedariki, savaş tehdidi, lojistik sorunu gibi birçok faktör otomobil üretiminde ani düşüş ve yükselişlere neden olabilmektedir. 2020 yıllarının başında yaşanan Covid 19 Pandemisi insan sağlığını olumsuz yönde etkilemiş toplumun sosyal yapısının değişmesine neden olmuştur. Önce sağlık tehdidi ile başlayan Pandemi, sonrasında üretimin durması ile işsizlik artmış, kişi başına gelir düşmüş, stoklar tükenmiş ve resesyon ve enflasyonist bir baskıya neden olarak ekonomileri olumsuz yönde etkilemiştir. Pandemi ile başlayan stoksuz üretim arzın azalmasıyla otomobil fiyatlarını artırmıştır. Ülkemizde döviz kurunun artması ve sıfır araç tedarikinde yaşanan sorunlar neticesinde ikinci el otomobil fiyatlarının arttığı görülmektedir.

2.2. Türkiye’de İkinci El Otomobil Piyasası

Günümüzde otomobil; taşıma, ticaret, seyahat özgürlüğü, statü, tasarruf ve yatırım gibi çeşitli nedenlerle vazgeçilemez bir ihtiyaç haline almıştır. Talebe bağlı olarak hızla büyüyen sektör yoğun rekabet neticesinde ürün farklılaşmasını ve fiyatlarda da çeşitliliği meydana getirmiştir (Ginsburgh ve Vanhamme, 1989, s. 138). Özellikle ikinci el otomobil piyasasında aynı marka ve modellerin çeşitli fiyatlandırılmaları toplumun her kesiminden bireylerin otomobil sahibi olmasına olanak tanımaktadır. Bunun neticesinde ülkemizde her geçen gün otomobil sahipliği ve trafiğe kaydı yapılan araç sayısı artmaktadır.

2021 yılı Aralık ayı itibari ile Türkiye’de trafik tescili olan ve yeni tescil edilen taşıtların dağılımı Şekil 2’ de verilmektedir (TÜİK, 2022).

Türkiye’de 2021 yılı sonu itibariyle 25 milyon 249 bin 119 adet aracın trafik tescili vardır. Trafik tescili olan araçların %54,3’ünü otomobiller oluşturmaktadır. Trafikte dolaşımda olan araçların %16,3’ünü kamyonetler, %3,5’i kamyonlar, %1,9’u minibüsler ve %0,9’unu otobüsler oluşturmaktadır (TÜİK, 2022).

Türkiye’de 2020 ve 2021 yıllarında üretilen otomobil ve diğer taşıtların üretim miktarı, pazar hacmi ve ihracat tutarları karşılaştırılarak Tablo 1’de verilmektedir (OSD, 2022).

Tablo 1. 2020-2021 Yılları Otomobil Piyasasına İlişkin Özet Bilgiler

		Aralık			Ocak-Aralık		
		2020	2021	Değişim (%)	2020	2021	Değişim (%)
Üretim (adet)	Toplam	149.638	131.557	-12,1	1.297.878	1.276.140	-1,7
	Otomobil	92.300	76.570	-17	855.043	782.835	-8,4
Pazar (adet)	Toplam	107.919	66.505	-38,4	796.150	772.722	-2,9
	Otomobil	80.721	43.559	-46	610.109	561.853	-7,9
İhracat (adet)	Toplam	94.629	102.288	8,1	916.538	937.005	2,2
	Otomobil	54.533	57.814	6	596.616	565.361	-5,2
İhracat (\$)	Toplam	2.834.939.867	2.975.363.846	5	25.941.975.091	29.878.587.097	15,2
	Otomobil	1.013.262.095	909.382.659	-10,3	9.312.088.334	9.272.092.055	-0,4
İhracat (€)	Toplam	2.330.759.503	2.631.873.774	12,9	22.602.516.358	25.300.660.467	11,9
	Otomobil	832.756.277	804.371.475	-3,4	8.127.728.722	7.849.822.435	-3,4

Kaynak: (OSD, 2022).

2021 yılı toplam üretim miktarı önceki yıla göre %1,7; otomobil üretimi ise %8,4 oranında azalmıştır. 2021 yılında pazardaki toplam üretim miktarı önceki yıla göre %2,9, otomobil üretimi ise %7,9 oranında azaldığı tespit edilmiştir. 2021 yılında toplam ihracat tutarı bir önceki yıla göre %15,2 artarak 29,87 milyar dolara yükseldiği, otomobil ihracatının ise aynı dönemde %0,4 azalarak 9,27 milyar dolara düştüğü tespit edilmiştir. Pandeminin etkisiyle üretim miktarının azaldığı ve ihracat tutarının düştüğü düşünülmektedir.

Döviz kurundaki artış ile ithal edilen otomobillerin fiyatları yükselmektedir. Tüketicilerin gelirlerindeki artıştan daha yüksek oranda artan otomobil fiyatları satın alma gücünü düşürebilmektedir. Satın alma gücü düşen veya sıfır otomobil satın alacak tasarrufu olmayan tüketiciler ikinci el otomobil piyasasına yönelmektedir. Satın alma gücü olmasına rağmen sıfır otomobil almak istemeyen tüketiciler de ikinci el otomobili tercih edebilmektedir. İkinci el otomobil tercih etmenin bir nedeni ülkemizde sıfır otomobillerde uygulanan Özel Tüketim Vergisinin

yüksek olmasıdır. Diğer bir nedeni ise ülkemizde otomobillerin yaşı arttıkça otomobillerden alınan Motorlu Taşıtlar Vergisi tutarının düşmesidir (Akçi, 2016, s. 334). Tüketiciler daha az vergi vermek için ikinci el otomobil satın aldıkları düşünülmektedir.

Ülkemizde ikinci el otomobil alım satım fiyatlarının belirleyicisi olan bir otorite bulunmadığı için aynı otomobiller farklı satıcılarda farklı fiyatlardan satılmaktadır. Alıcının pazarlık ve satıcının satış yeteneği çerçevesinde otomobil piyasasında fiyatlar şekillenebilmektedir (Asilkan, 2008, s. 105). Ülkemizde ikinci el otomobiller oto galericileri, otomobil pazarları, otomobil bayileri ve internet sayfaları aracılığı ile fiyatları belirlenerek satılmaktadır. İkinci el otomobil sektöründe suistimale açık olan güven unsuru alıcılar için en önemli faktörlerden biridir. Alıcı otomobilin kalitesi ve gözlemlenemeyen bazı özelliklerini bir süre kullandıktan sonra fikir sahibi olabileceği için satıcı otomobil hakkında daha doğru bilgiye sahiptir (Akerlof, 1970, s. 489). Taraflardan birinin diğerinden daha fazla bilgiye sahip olması asimetrik bilginin varlığını ortaya koymaktadır (Hadinejad ve Sahbgard, 2011, s. 123). Bu bilgi kullanılarak otomobilin kusurları bazı satıcılar tarafından söylenmemekte ve araç değerinin üzerinde satılabilmektedir. Satıcılar otomobil satışı sırasında yanıltıcı beyanda bulunabilmektedir. Bu nedenlerden dolayı tüketiciler ikinci el otomobil satın almaya mesafeli durabilmektedir. Her ne kadar çeşitli kısıtlar olsa da ikinci el otomotiv sektörü büyümeye devam etmektedir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Bu kısımda ikinci el otomobil fiyatlarını etkileyen faktörlerin incelendiği çalışmalara yer verilmiştir.

Mola ve Kutlu (2021) ikinci el otomobil fiyatlarına etkileyen faktörleri incelemiştir. Çalışmanın verileri sahibinden.com adlı internet sitesinden elde edilmiştir. 2020 yılı Haziran-Ağustos döneminde Erzurum ilinde satılan C segmenti 487 ikinci el otomobil çalışmanın veri setini oluşturmaktadır. Uygulamada hedonik fiyat modeli kullanılmış olup yarı logaritmik formda en küçük kareler yöntemi uygulanarak analiz gerçekleştirilmiştir. Otomobilin yaşı, kilometresi, beygir gücü ve değişen parçaları otomobillerin fiyatını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Aracın otomatik vites ve dizel olması otomobilin fiyatını olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir. Ayrıca marka faktörünün otomobilin fiyatını önemli düzeyde etkilediği ifade edilmektedir.

Büyükdağ (2021) otomobil fiyatlarının hangi karar verme ölçütlerinden etkilendiğini araştırmıştır. Covid-19 Pandemi dönemindeki ikinci el otomobil fiyatlarını incelenmiştir. Veriler www.arabam.com.tr ve www.kaggle.com internet sitelerinden elde edilmiştir. Araştırmanın örneklemini en fazla satın alınan Renault, Volkswagen, Fiat, Hyundai ve Ford olmak üzere beş otomobil markası oluşturmaktadır. Çalışmanın veri seti 1093 otomobilden oluşmaktadır. Çalışmada karar ağacı yöntemlerinden XGBoost algoritması kullanılmıştır. Araştırmada ki ilk düğüm motor gücü olarak belirlenmiştir. Kullanılan düğüm ifadesi sınıflandırmayı ya da kararı ifade etmektedir. Otomobil yaşı, kilometresi, vites türü, değişen parça sayısı, marka ve diğer değişkenlerin düğümleri oluşturulmuştur. Otomobil fiyatlarını etkileyen en önemli faktörlerin motor gücü ve otomobilin kilometresi olduğu tespit edilmiştir. Boyalı parça sayısı ve aracın sahiplik durumları modelde anlamlı çıkmamıştır. Otomobil alıcılarının karar verme ölçütlerinde ki önceliklerin Covid-19 Pandemi döneminde değiştiği belirtilmiştir.

Kara (2018) otomobil talebini etkileyen makro faktörleri incelemiştir. Araştırmada Otomotiv Distribütörleri Derneği (ODD)'nin 2011-2017 yıllarında gerçekleşmiş aylık satış hacmi verileri kullanılmıştır. Çalışmada beş farklı modele ait B sınıfı hatchback otomobillerin aylık satış miktarları bağımlı değişkeni oluştururken, aylık kişi başına düşen GSYİH, otomobil fiyatı, dizel yakıt fiyatı, taşıt kredisi faiz oranları ve vadeli mevduat faiz oranları bağımsız değişken olarak modelde kullanılmıştır. Elde edilen veriler ile panel regresyon analizi yapılmıştır. Yakıt fiyatı ve vadeli mevduat faiz oranlarının otomobil talebini etkilemediği tespit edilmiştir. Otomobil fiyatı ile talebi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Bulut ve Zaman (2018), "Vosvos" veya "Kaplumbağa" olarak da adlandırılmış olan Beetle otomobillerin fiyatına etki eden faktörleri incelemiştir. Sahibinden.com internet sitesinden alınan 300 otomobil araştırmanın veri setini oluşturmaktadır. Bağımlı değişkeni otomobil fiyatı; bağımsız değişkenleri ise motor hacmi, yakıt, far, kasa tipi, satıcı, yapılan restorasyon, sunroof, ön cam, renk, torpido, döşeme ve otomobilin yaşı oluşturmaktadır. Hedonik fiyat modeli kullanılarak robust regresyon analizi yapılmıştır. Ülkemizde ki otomobiller yaş ve sahip olduğu özellikler bakımından farklılık gösterdiğinden fiyatlarında farklılıklar bulunmaktadır. Otomobilin rengi, kasa tipi, restorasyon yapılma durumu, ön cam özellikleri, farın şekli ve modelinin 1200 olup olmama gibi özelliklerinin fiyat üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu bulunmuştur. Yakıt türü, motor hacmi ve otomobilde sunroof olma durumunun fiyat üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Çiçek ve Kıymık (2016) otomobillerin özelliklerinin fiyatları üzerinde etkisini araştırmıştır. Ülkemizde 2013 ve 2014 yıllarında en çok satılan 10 otomobil markasının 32 modelinden oluşan 105 farklı otomobilin verileri kullanılmıştır. Hedonik fiyat modelinde 22 adet bağımsız değişken kullanılmış olup 11 tanesinin anlamlı olduğu belirtilmiştir. Analiz sonucunda yakıt türü ve tüketimi, ağırlık, silindir hacmi ile denge kontrol sisteminin otomobil fiyatlarına etkilediği bulgulanmıştır.

Daştan (2016) ikinci el otomobil fiyatlarını etkileyen faktörleri incelemiştir. Veriler sahibinden.com ve arabam.com internet sitelerinden elde edilmiştir. Çalışmanın veri seti 1000 adet ikinci el otomobilden oluşmaktadır. Hedonik fiyat modeli kullanılmış olup ikinci el otomobil fiyatları ve kullanılan değişkenler arasındaki ilişki Pearson Ki-Kare testi ile analiz edilmiştir. Uygulamada doğrusal, yarı logaritmik ve logaritmik modeller kullanılarak en küçük kareler yöntemi ile analizler yapılmıştır. Yarı logaritmik modelin en iyi model olduğu belirtilmiştir. Otomobilin markası, modeli, kilometresi, yaşı ve yakıt türünün otomobil fiyatını etkilediği tespit edilmiştir.

Ecer (2013) ikinci el otomobillerin fiyatını etkileyen faktörleri incelemiştir. Örneklem internet sitelerinden 2012 yılına ait farklı marka ve modellerden oluşan 640 ikinci el otomobil verisinden oluşmaktadır. Çalışmada hedonik fiyat modeli ve yapay sinir ağları kullanılarak otomobillerin fiyatlarına etki eden faktörler tahmin edilmiştir. Ayrıca yöntemlerin tahmin etme performansları karşılaştırılmıştır. Yapay sinir ağı modelinin daha başarılı tahmin yaptığı bulgulanmıştır. Marka, model, motor gücü, km, araç yaşı ve yakıt türü faktörlerinin ikinci el otomobil fiyatları üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Prieto ve Caemmerer (2013), ikinci el ve sıfır otomobil tercihinde tüketicilerin kararlarına etkileyen faktörleri araştırmıştır. Tüketicilerin sosyo-demografik özelliklerinin farklı otomobil segmentlerinde ikinci el ve sıfır otomobil satın alma kararlarını nasıl etkilediği de incelenmiştir. 1967 katılımcıdan anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Satın alma türü (sıfır veya ikinci el) bağımlı değişkeni oluşturmaktadır. Bağımsız değişkenler ise bakım maliyetleri, motor performansı ve benzin tüketimi gibi araç niteliklerinin yanı sıra gelir ve aile büyüklüğü gibi tüketici veya hane halkı özelliklerinden oluşmaktadır. Çok terimli logit modeli ile regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan çalışmada, demografik özellikler, ekonomik durum ve bireysel özelliklerin otomobil seçiminde etkili olduğu bulgulanmıştır.

Busse vd. (2013), tüketicilerin gelecekteki yakıt maliyetleri hususunda miyop davranma durumlarını araştırmıştır. Benzin fiyatlarının, arabaların kısa dönem denge fiyatları üzerindeki etkisi tahmin edilmiştir. Miyop, tüketicilerin bir otomobil satın alırken yapmak istedikleri ödeme tutarının, gelecek yıllarda otomobilin yakıt maliyetlerinde gerçekleşecek olası bir değişiklikten çok az etkilenmesi durumu olarak ifade edilmektedir. Örneğin benzin fiyatındaki bir artış, tüketicilerin farklı yakıt kullanan otomobiller için ödeme isteğini çok etkilemezse, tüketicilerin yakıt maliyetlerine karşı miyop oldukları ifade edilmektedir. Çalışmanın örnekleme 1 Ocak 1999 ile 30 Haziran 2008 tarihleri arasında satılan yeni arabaların yüzde 20'sinden oluşmaktadır. Petrol Fiyat Bilgi Servisinden (OPIS) alınan benzin fiyat verileride kullanılmıştır. Doğrusal olasılık modeli ile yapılan analizler neticesinde yakıt fiyatlarındaki artışın ikinci el otomobil fiyatlarını etkilediği tespit edilmiştir.

Matas ve Raymond (2009) otomobil fiyatını etkileyen faktörleri talep tahmin etme yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Vites sayısı, maksimum hız, hava yastığı sayısı ve merkezi kilitleme gibi değişkenler çalışmanın modelini oluşturmaktadır. 1981'den 2005 yılına kadar olan 24 yıllık dönemde İspanya'da yüksek satış rakamlarına sahip 82 modelden oluşan 1970 otomobilin verileri yarı logaritmik hedonik regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda yakıt etkinliğinin otomobil fiyatları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Andersson (2005) otomobil güvenliği ve fiyatı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Otomobil tüketicilerine anket gönderilerek veri toplanmıştır. Anket yöntemiyle farklı marka ve modellerden oluşan 502 adet ikinci el otomobil verisi toplanmıştır. Çalışmada yarı logaritmik hedonik regresyon modeli kullanılmıştır. Bir otomobile sahip olma maliyeti bağımlı değişken; yakıt tüketimi, yakıt türü, bagaj hacmi gibi değişkenlerde bağımsız değişken olarak modelde kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, otomobil fiyatı ve güvenlik faktörü arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Otomobil tüketicilerinin güvenli bir otomobile sahip olmak için yapacakları ödemelerde pek istekli olmadıkları bulgulanmıştır.

Reis ve Silva (2002), Portekiz'de satılan sıfır otomobillerin fiyat endeksindeki değişimi kalite boyutuyla incelemiştir. Satış hacmi verileri Portekiz Otomobil Ticaret Birliği (ACAP) tarafından sağlanmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkenini otomobil fiyatları oluşturmaktadır. Kapı sayısı, yakıt, boya, maksimum hız, yakıt deposu kapasitesi gibi değişkenler bağımsız değişkenleri oluşturmaktadır. Regresyon analizi sonucunda otomobillerin kalitesinde meydana gelen değişikliğin, fiyatlarını yaklaşık %4,8 oranında arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Goldberg ve Verboven (2001) otomobil fiyatlarındaki farklılıkları incelemişlerdir. Veriler 1980-1993 yılları arasında toplanmıştır. Veri seti üç boyuttan oluşmaktadır. 150 model ürün boyutunu oluşturmaktadır. 1980-1993 yıllarını kapsayan dönem zaman boyutunu oluşturmaktadır. Avrupa'nın en büyük pazarlarının yer aldığı Belçika, Fransa, İtalya, Almanya ve Birleşik Krallık ise piyasalar boyutunu oluşturmaktadır. Bağımlı değişken olarak fiyat modelde kullanılmıştır. Ağırlık, genişlik, yükseklik, beygir gücü, lüks segment, spor araç olma durumu ve KDV diğer değişkenler olarak modelde yer almaktadır. Çalışmada hedonik regresyon yöntemi kullanılarak analiz yapılmıştır. İthalat kotası kısıtlamasının İtalya, Fransa ve Birleşik Krallık'taki Japon üreticilerin otomobil fiyatlarını anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir.

McCarthy ve Tay (1996) otomobil talebini etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Sıfır araç alan 1564 tüketiciden anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Yıllık gelir, eğitim, ikametgâh, cinsiyet, hane halkının konumu ve araç markası çalışmanın bağımsız değişkenlerini oluşturmaktadır. Marka sadakati ise bağımlı değişken olarak modelde yer almaktadır. Logistik regresyon modeli kullanılarak analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda otomobilin fiyatı, bagaj hacmi ve otomobilin yaşının marka sadakatini anlamlı yönde etkilediği tespit edilmiştir.

4. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Çalışmada ikinci el otomobil fiyatlarını etkileyen mikro faktörler incelenmektedir. Önceki çalışmalardan farklı olarak ikinci el araçlar ile sıfır araçların fiyatları karşılaştırılarak ikinci el araçların fiyatının sıfır araçların fiyatından yüksek olup olmadığı araştırılmaktadır. Böylece ikinci el otomobil piyasasındaki asimetric bilginin varlığı da incelenmektedir. İkinci el otomobillerin fiyatlarına etki eden faktörlerin tespit edilebilmesi için yeterli ve nitelikli veri toplanması gerekmektedir. Çalışmanın örnekleme 2021 yılı Ekim-Aralık döneminde sahibinden.com internet sitesinde satışa sunulmuş 2021 model 6 bin 262 adet ikinci el otomobilden oluşmaktadır (Sahibinden, 2021). 2021 model otomobil verisi kullanılmasının sebebi piyasada sıfır olarak satılan ikinci el otomobillerin fiyatları ile bayilerin satış fiyatlarını karşılaştırarak fiyat farkını ve asimetric bilgini varlığını incelemektir. Bu nedenle çalışmada sadece 2021 yılında 2021 model otomobillerin verileri toplanmıştır. İnternet sitesinde ilan edilen otomobiller tesadüfi olarak seçilmiştir. Örnekleme temsil etme gücü açısından hemen hemen her otomobil markasından veri alınmaya özen gösterilmiştir. Bazı lüks otomobil markalarının satıştaki otomobillerinin sayısı düşüktür. Otomobil sayısı az olan markaların verilerinin kullanılmasının analiz sonuçlarını olumsuz yönde etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle ilandaki otomobil sayısı en az 100 ve üzeri olan markaların ikinci el otomobil verileri alınmıştır. Çalışmada hedonik model kullanılmıştır. Hedonik model ile ifade edilen bir ürün veya emtianın fiyatının belirlenmesinde etki eden faktörlerin araştırılmasıdır. Çalışmada otomobillerin özelliklerinin fiyatları üzerindeki etkisi incelenmektedir (Ecer, 2013). Mola ve Kutlu (2021) ve Ecer (2013) tarafından hazırlanan benzer çalışmalardan yararlanılarak çalışmanın modeli geliştirilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 2'de verilmektedir:

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken Türü	Değişken	Formül
Bağımlı	İkinci El Fiyatı	Y
Bağımsız	Marka	X_{marka}
Bağımsız	Seri	X_{seri}
Bağımsız	Model	X_{model}
Bağımsız	Donanım	$X_{donanım}$
Bağımsız	Yakıt Türü	$X_{yakıt}$
Bağımsız	Vites Türü	X_{vites}
Bağımsız	Km	X_{km}
Bağımsız	Motor Hacmi	X_{motor}
Bağımsız	Çekiş Türü	$X_{çekiş}$
Bağımsız	Ek Donanım Tutarı	$X_{dtutari}$
Bağımsız	Ek Donanım Bilgisi	$X_{dbilgisi}$
Bağımsız	Mülkiyet Durumu	$X_{mülkiyet}$
Bağımsız	Hasar Tutarı	$X_{htutari}$

Otomobillerin ikinci el satış fiyatları bağımlı değişkeni oluşturmaktadır. Marka, seri, model, donanım, yakıt türü, vites türü, km, motor hacmi, çekiş türü, mülkiyet, hasar tutarı, ek donanım bilgisi ve ek donanım tutarı çalışmanın bağımsız değişkenleridir. Çalışmada hedonik model ile çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Çoklu regresyon analizi bağımlı değişken ile birden çok bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Çalışmanın modeli aşağıda verilmektedir:

$$\text{Log}Y = \beta_0 + \beta_1 X_{\text{marka}} + \beta_2 X_{\text{seri}} + \beta_3 X_{\text{model}} + \beta_4 X_{\text{donanım}} + \beta_5 X_{\text{yakıt}} + \beta_6 X_{\text{vites}} + \beta_7 X_{\text{km}} + \beta_8 X_{\text{motor}} + \beta_9 X_{\text{çekiş}} + \beta_{10} X_{\text{dtutarı}} + \beta_{11} X_{\text{abilgisi}} + \beta_{12} X_{\text{mülkiyet}} + \beta_{13} X_{\text{htutarı}} + \varepsilon \quad (1)$$

İkinci el otomobil fiyatlarının nominal tutar olarak kullanılması modelin anlamlılığını olumsuz yönde etkileyebileceğinden logaritması alınmıştır. Bağımsız değişkenlerin analize dâhil edilebilmesi için sınıflandırılarak kodlanmıştır. Veri setinin zaman boyutu olmadığı için yatay kesit verilerinin çoklu doğrusal bağlantısı olup olmadığı VIF testi ile incelenmektedir. Çoklu doğrusal bağlantının olmaması için VIF değerinin düşük olması gerekmektedir. Çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığından ikinci el otomobillerin fiyatlarına etki eden faktörler çoklu regresyon yöntemi ile analiz edilmektedir.

2021 yılında bazı ikinci el otomobillerin fiyatlarının sıfır otomobil fiyatlarından daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye’de ikinci el otomobil piyasasında asimetrik bilginin olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla otomobillerin ikinci el fiyatlarının sıfır fiyatlarından yüksek olup olmadığı incelenmiştir. Otomobillerin ikinci el fiyatları sıfır fiyatlarından yüksek veya düşük olması durumunda bağımlı değişken 0 veya 1 olmak üzere kategorik değişken olarak sınıflandırılmaktadır. Bağımlı değişkenin ikili kategorik değişken olması durumunda lojistik regresyon analizi kullanılmaktadır (Baş ve Çakmak, 2012, s. 66-67). Lojistik regresyon analizi ile ikinci el araçların fiyatlarının sıfır araç fiyatlarından yüksek olmasında etkili olan faktörler incelenebilmektedir. Lojistik regresyon modelinde bağımlı değişkenin atanmasında kullanılan formülasyon Tablo 3’de verilmektedir.

Tablo 3. Lojistik Regresyon Modelinde Bağımlı Değişken

Gerçek Değer	Atanan Değer
İkinci El Fiyat < Sıfır Fiyat	0
İkinci El Fiyat > Sıfır Fiyat	1

Lojistik regresyon analizinde otomobillerin ikinci el fiyatları ile sıfır fiyatları karşılaştırılarak bağımlı değişken kategorik değişkene dönüştürülmektedir. Otomobillerin sıfır fiyatlarının ikinci el fiyatlarından yüksek olması durumunda bağımlı değişkene “0” değeri atanmaktadır. Otomobillerin ikinci el fiyatlarının sıfır fiyatlarından yüksek olması durumunda ise bağımlı değişkene “1” değeri atanmaktadır. Lojistik regresyon analizi ile otomobillerin sıfır ve ikinci el fiyatları karşılaştırılarak sınıflandırılmakta, otomobil fiyatlarındaki eksik bilginin varlığı da incelenebilmektedir.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde tanımlayıcı istatistiki bulgular, çoklu regresyon analizi bulguları ve lojistik regresyon analizi bulguları verilmektedir.

5.1. Tanımlayıcı İstatistiki Bulgular

Otomobillerin marka ve serilerinin dağılımı, ikinci el ve sıfır otomobillerin ortalama fiyatları, yakıt türü, vites türü, mülkiyet, çekiş türü, hasar sayısı, motor hacmi, ek donanım ve km bilgisinin tanımlayıcı istatistikleri verilmektedir.

İkinci el otomobillerin marka ve serilerinin frekans düzeyleri ve dağılımları Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 4. Otomobillerin Marka ve Serilerinin Dağılımı

Marka ve Seri	f	%	Marka ve Seri	f	%
AUDİ	139	2,20	MERCEDES-BENZ	329	5,30
*A3 Sedan	72	1,10	*B Serisi	4	0,10
*A3 Sportback	45	0,70	*C Serisi	67	1,10
*A4 Sedan	22	0,40	*E Serisi	217	3,50
BMW	329	5,30	*Maybach S	15	0,20
*1 Serisi	16	0,30	*S Serisi	26	0,40
*2 Serisi	49	0,80	NİSSAN	137	2,20
*3 Serisi	99	1,60	*Micra	137	2,20
*4 Serisi	34	0,50	OPEL	133	2,10
*5 Serisi	88	1,40	*Astra	7	0,10
*7 Serisi	3	0,00	*Corsa	117	1,90
*M Serisi	31	0,50	*İnsignia	9	0,10
*Z Serisi	9	0,10	PEUGEOT	436	7,00
CİTROEN	131	2,10	*208	436	7,00
*C3	124	2,00	RENAULT	1.581	25,20
*C-Elysee	7	0,10	*Clio	1.325	21,20
DACİA	112	1,80	*Megane	140	2,20
*Lodgy	7	0,10	*Taliant	116	1,90
*Sandero	105	1,70	SEAT	104	1,70
FİAT	1.199	19,10	*İbiza	74	1,20
*Egea	1.199	19,10	*Leon	30	0,50
FORD	101	1,60	SKODA	147	2,30
*Focus	101	1,60	*Octavia	77	1,20
HONDA	532	8,50	*Superb	70	1,10
*Accord	33	0,50	TOYOTA	130	2,10
*City	118	1,90	*Corolla	130	2,10
*Civic	381	6,10	VOLKSWAGEN	616	9,80
HYUNDAİ	106	1,70	*Golf	100	1,60
*Elantra	41	0,70	*Passat	278	4,40
*İ10	15	0,20	*Polo	238	3,80
*İ20	50	0,80	N	6.262	100

Marka ve serilerin dağılımı incelendiğinde 17 markanın 44 farklı serisine ait otomobillerin olduğu görülmektedir. Örnekleme en çok Renault markasının (1.581 adet) otomobili olup örneklemin %25,2'sini oluşturmaktadır. Renault markasında ise en çok otomobil Clio serisinde olup örneklemin %21,2'sini temsil etmektedir. Ford markası (101 otomobil) %1,6 ile örnekleme en düşük paya sahip markadır. Ford markasındaki tüm otomobiller Focus serisinden oluşmaktadır.

Örnekleme otomobillerin ikinci el fiyatları ile aynı otomobillerin 2021 yılı sıfır fiyatları karşılaştırılarak fiyat değişim oranı Tablo 5'de verilmektedir.

Tablo 5. Otomobillerin Markalara Göre Ortalama Fiyatları ve Fiyat Değişim Oranı

Marka	İkinci El Fiyatların Ortalaması (₺)	Sıfır Fiyatların Ortalaması (₺)	Fiyat Değişim Oranı (%)
AUDİ	645.851	590.923	9,30
BMW	1.376.252	1.241.787	10,80
CİTROEN	242.773	302.851	-19,80
DACİA	298.029	234.637	27,00
FİAT	299.249	254.259	17,70
FORD	437.433	326.544	34,00
HONDA	372.668	343.884	8,40
HYUNDAİ	265.351	238.492	11,30
MERCEDES-BENZ	2.753.576	2.320.678	18,70
NİSSAN	399.013	416.833	-4,30
OPEL	242.498	245.197	-1,10
PEUGEOT	404.996	441.195	-8,20
RENAULT	331.175	319.392	3,70
SEAT	470.055	454.642	3,40
SKODA	663.440	655.815	1,20
TOYOTA	420.938	438.350	-4,00
VOLKSWAGEN	644.451	618.543	4,20

Otomobillerin 2021 model sıfır fiyatları markaların web sayfalarından temin edilmiştir. İkinci el otomobillerin markalara göre ayrı ayrı satış fiyatı ortalamaları alınmıştır. Böylece ikinci el ve sıfır otomobil fiyatları karşılaştırılarak aynı model araçların primli satılıp satılmadıkları incelenmiştir. Citroen, Nissan, Opel, Peugeot ve Toyota markalarının ikinci el satış fiyatlarının sıfır fiyatlarının altında olduğu bulgulanmıştır. Diğer 12 otomobil markasının ikinci el satış fiyatları ise sıfır fiyatlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Otomobillerin ikinci el fiyatlarının sıfır fiyatlarından yüksek olması ikinci el otomotiv sektöründe asimetrik bilginin varlığını ortaya koymaktadır. En yüksek primli otomobil markası olan Ford otomobillerinin ikinci el fiyatları sıfır fiyatlarından %34 daha yüksek fiyata satılmıştır. Ford, Dacia ve Mercedes-Benz'in en yüksek prime sahip otomobil markaları olduğu tespit edilmiştir. İkinci el fiyatı sıfır fiyatına göre en çok düşen Citroen olup ikinci el fiyatları sıfır fiyatlarından %19,8 daha düşük fiyata satıldığı bulgulanmıştır. Citroen, Peugeot ve Nissan markalarının ikinci el otomobil fiyatlarının sıfır fiyatlarından daha düşük olduğu bulgulanmıştır. Üç markanın ikinci el otomobilleri örneklemedeki diğer markalara göre daha az primle satılmaktadır.

İkinci el otomobillerin yakıt türlerine göre frekans düzeyleri ve dağılımları Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6. Otomobillerin Yakıt Türüne Göre Frekans Dağılımları

Yakıt Türü	f	%
Benzin	5.724	91,40
Dizel	527	8,40
Hibrit	11	0,20
Toplam	6.262	100

Otomobillerin benzin, dizel ve hibrit olmak üzere üç farklı yakıt ile çalıştıkları görülmektedir. Benzinli otomobillerde LPG olmadığı tespit edilmiştir. LPG ve benzin fiyatlarının birbirine yakın olması, LPG dönüşümün maliyetli olması, düşük silindir hacimli otomobillerin tercih edilmesi gibi faktörlerin otomobillere LPG takılmamasında etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Otomobillerin büyük bir kısmı (%91) benzin ile çalışmaktadır. Örneklemedeki elektrik ve benzinle çalışan hibrit otomobillerin sayısının ise az olduğu görülmektedir.

İkinci el otomobillerin vites türlerine göre frekans düzeyleri ve dağılımları Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7. Otomobillerin Vites Türüne Göre Frekans Dağılımları

Vites Türü	f	%
Yarı Otomatik	2.225	35,50
Tam Otomatik	2.155	34,40
Manuel	1.882	30,10
Toplam	6.262	100

Otomobillerin vites türüne göre dağılımları incelendiğinde %35'inin yarı otomatik, %34'ünün tam otomatik ve %30,10'unun manuel vitesli oldukları tespit edilmiştir. Otomobillerin 2021 model olduğu göz önünde alındığında örneklemin %69,9'unun (yarı otomatik ve tam otomatik) otomatik vitesli araçlardan oluştuğu görülmektedir. Tüketicilerin sıfır otomobil satın alırken otomatik vitesli araçları daha fazla tercih ettikleri bulgulanmaktadır. Otomatik vitesli araçların sürüş konforu ve kullanım kolaylığı sağlamanın tercih edilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

İkinci el otomobillerin çekiş türlerine göre frekans düzeyleri ve dağılımları Tablo 8'de verilmektedir.

Tablo 8. Otomobillerin Çekiş Türüne Göre Frekans Dağılımları

Çekiş Türü	f	%
Önden	5.651	90,20
Arkadan	467	7,50
4WD	144	2,30
Toplam	6.262	100

Otomobillerin çekiş türüne göre dağılımları incelendiğinde %90,2'sinin önden çekişli, %7,5'inin arkadan çekişli ve %2,3'ünün 4 tekerlekten çekişli olduğu bulgulanmaktadır. Otomobillerin büyük bir kısmının önden çekişli araçlardan olduğu görülmektedir. 4 tekerlekten çekiş (4WD) lüks otomobillerde olduğundan örneklemdaki otomobillerin sadece %2,3'ü bu özelliğe sahiptir.

İkinci el otomobillerin kilometrelerine göre frekans düzeyleri ve dağılımları Tablo 9'da verilmektedir.

Tablo 9. Otomobillerin Kilometrelerine Göre Frekans Dağılımları

KM	f	%
0 km	1.596	25,50
1-100 km	654	10,44
101 ve üzeri km	4.012	64,06
Toplam	6.262	100

Otomobillerin kilometre bilgileri incelendiğinde ilanda sıfır kilometre yazılan 1.596 otomobilin olduğu, örneklemin %25,50'ini oluşturduğu görülmektedir. Kilometre bilgisi 1 ile 100 arasında olan otomobiller örneklemin %10,44'ünü ve kilometre bilgisi 101 ve üzeri olan otomobiller ise örneklemin %64,06'sını oluşturmaktadır. Her dört otomobilden birinin sıfır km olduğu görülmektedir. Kilometresi 100'e kadar olan otomobiller sıfır kilometre kategorisine dâhil edilirse örneklemin %36'sının sıfır otomobillerden oluştuğu bulgulanmaktadır. Dolayısıyla sıfır alınan otomobillerin ikinci el olarak satıldığı görülmektedir.

İkinci el otomobillerin mülkiyet türlerine göre frekans düzeyleri ve dağılımları Tablo 10'da verilmektedir.

Tablo 10. Otomobillerin Mülkiyet Türüne Göre Frekans Dağılımları

Mülkiyet Durumu	f	%
Galeriden	4.028	64,30
Sahibinden	2.234	35,70
Toplam	6.262	100

İkinci el otomobil satıcıları galeriler ve sahibinden olmak üzere iki kategoride toplanmaktadır. Otomobillerin %64'ünü galericilerden ve %36'sı ise sahibinden satılmaktadır. Mülkiyet durumuna göre satıcıların ağırlıklı olarak galericilerden oluştuğu, sıfır otomobilleri bayilerden satın alarak ikinci el olarak sattıkları düşünülmektedir.

İkinci el otomobillerin hasar durumlarına göre frekans düzeyleri ve dağılımları Tablo 11'de verilmektedir.

Tablo 11. Otomobillerin Hasar Durumlarına Göre Frekans Dağılımları

Hasar Durumu	f	%
Hasar Yok	6.110	97,60
1 Hasar	143	2,30
2 Hasar	8	0,10
4 Hasar	1	0,00
Toplam	6.262	100

Otomobillerin hasar durumları incelendiğinde örneklemdaki otomobillerin %97,6'sının hasarı olmadığı tespit edilmiştir. 1 hasarı olan araçlar örneklemin %2,3'ünü oluşturmaktadır. 2 hasarı olan sadece 8 araç vardır. Otomobillerin 2021 model oldukları göz önüne alındığında hasar sayılarının düşük veya hiç olmamasının olağan bir durum olduğu düşünülmektedir.

İkinci el otomobillerin motor hacimlerine göre frekans düzeyleri ve dağılımları Tablo 12'de verilmektedir.

Tablo 12. Otomobillerin Motor Hacimlerine Göre Frekans Dağılımları

Motor Hacmi	f	%
1300 cc ve Altı	2.912	46,50
1301-1600 cc	3.227	51,53
1601-1800 cc	5	0,08
1801-2000 cc	43	0,69
2501-3000 cc	51	0,81
3001-3500 cc	1	0,02
3501-4000 cc	16	0,26
4001 ve üzeri cc	7	0,56
Toplam	6.262	100

Otomobillerin motor hacimleri hem kullanımları hemde ödenecek vergi tutarları açısından önemli bir belirleyicidir. En düşük vergi matrahını oluşturan 1300cc ve altında olan araçların sayısı neredeyse örneklemin yarısını (%46,50) oluşturmaktadır. İkinci en düşük vergi matrahı olan motor hacmi ise 1301-1600cc olup örneklemin %51,53'ünü oluşturmaktadır. Motor hacmi 1601cc ve üzeri olan otomobillerin örneklemdaki payı ise sadece %1,97'dir. 2021 model motor hacmi yüksek olan otomobillerin fiyatlarının da yüksek olacağı dikkate alındığında söz konusu otomobiller lüks kategorisinde değerlendirilmektedir.

İkinci el otomobillerin ek donanım durumlarına göre frekans düzeyleri ve dağılımları Tablo 13'de verilmektedir.

Tablo 13. Otomobillerin Ek Donanım Durumuna Göre Frekans Dağılımları

Ek Donanım	f	%
Yok	4.756	76
Var	1.506	24
Toplam	6.262	100

Otomobillerin ek donanım durumları incelendiğinde %76'sının ek donanımının olmadığı sadece %24'ünün ek donanıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Ek donanım tüketicilerin otomobil satın alırken tercihlerini etkileyebilmektedir. Ek donanımlı otomobillerin ikinci el fiyatları ek donanımlı olmayan otomobillerden daha yüksek olabilmektedir.

5.2. Çoklu Regresyon Analiz Bulguları

İkinci el otomobillerin fiyatları üzerinde etkisi olan faktörleri incelemek için çoklu regresyon modeli ile analiz yapılmıştır. Çoklu regresyon modeli istatistikleri Tablo 14’de verilmektedir.

Tablo 14. Çoklu Regresyon Model İstatistikleri

ANOVA ^a	Kareler Toplamı	S.d.	Ortalama Kareler	F İstatistiği	p.	R ²
Regresyon	297,143	13	22,857	1.371,33	0,000 ^b	0,74
Artıklar	104,124	6.247	0,017			
Toplam	401,266	6.260				

a. Bağımlı Değişken: logfiyat (Fiyat değişkeninin logaritması alınmıştır)

b. Kestiriciler: Sabit, Marka, Model, Seri, Donanım, Km, Çekiş Türü, Vites Türü, Mülkiyet, Yakıt Türü, Motor Hacmi, Ek Donanım Tutarı, Ek Donanım Bilgisi, Hasar Tutarı.

S.d.: Serbestlik derecesi

İstatistiki bulgular incelendiğinde çoklu regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamsız olduğunu iddia eden hipotezin %95 güvenilirlikle reddedildiği görülmektedir (F:1.371,33; p:0,000<0,05). Belirlilik katsayısı (r^2) incelendiğinde modeldeki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklayabilme gücünün %74 olduğu tespit edilmiştir. Belirlilik katsayısının çok yüksek olmaması ve değişkenlerin çoğunun p değerinin anlamlı çıkması regresyon analizinde çoklu doğrusal bağlantının olmadığını göstermektedir (Albayrak, 2005, s.109). Modelin istatistiki açıklama gücünün yüksek olduğu görülmektedir.

Çoklu regresyon modeli analizi tahmin sonucu elde edilen katsayılarla ilişkin veriler Tablo 15’de verilmektedir.

Tablo 15. Çoklu Regresyon Modeli Katsayı Tahmin Sonuçları

Değişkenler	β	t İstatistiği	p.	Tolerans	VIF
Sabit Terim	5,178	281,19	,000*		
Marka	0,366	30,616	<,001*	0,291	3,44
Model	-0,067	-5,619	<,001*	0,293	3,42
Donanım	-0,147	-16,946	<,001*	0,553	1,81
Yakıt Türü	-0,069	-9,512	<,001*	0,789	1,27
Vites Türü	-0,149	-20,11	<,001*	0,758	1,32
Km	-0,040	-6,08	<,001*	0,948	1,06
Çekiş	0,738	100,7	,000*	0,774	1,29
Mülkiyet	0,000	-0,007	0,995	0,911	1,1
Hasar Tutarı	0,008	1,296	0,195	0,995	1,01
Ek Donanım Tutarı	0,040	5,877	<,001*	0,913	1,1
Motor Hacmi	-0,141	-18,197	<,001*	0,695	1,44
Seri	0,099	13,041	<,001*	0,721	1,39
Ek Donanım Bilgisi	0,003	0,365	0,715	0,853	1,17

Çoklu regresyon modelinde bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olup olmadığı Tolerans (Tolerance) ve VIF değerleriyle incelenmektedir. Literatürde VIF değeri 1/tolerans değeri formülüyle hesaplanmaktadır (Boymul ve Özeltürkay, 2017). Çoklu doğrusal bağlantının olmaması için Tolerans değerinin 1’den; VIF değerinin de 10’dan küçük olması gerekmektedir.

Çoklu Regresyon analiz sonucu değişkenlerin katsayılarından oluşan model aşağıda verilmektedir:

$$\text{LogY} = 5,178 + 0,366X_{\text{marka}} + 0,099X_{\text{seri}} - 0,067X_{\text{model}} - 0,147X_{\text{donanım}} - 0,069X_{\text{yakıt}} - 0,149X_{\text{vites}} - 0,040X_{\text{km}} - 0,141X_{\text{motor}} + 0,738X_{\text{çekiş}} + 0,040X_{\text{dtutari}} \quad (2)$$

Modelin istatistiksel olarak açıklama gücünün yüksek olduğu görülmektedir. Katsayılara ilişkin sonuçlar incelendiğinde aracın markasının ($\beta=0,366$), modelinin ($\beta=-0,067$), donanımının ($\beta=-0,147$), yakıt türünün ($\beta=-0,069$), vites türünün ($\beta=-0,149$), kilometresinin ($\beta=-0,040$), çekiş türünün ($\beta=0,738$), ek donanım tutarının ($\beta=0,040$) motor hacminin ($\beta=-0,141$) ve serisinin ($\beta=0,099$) %95 güvenilirlik düzeyinde ikinci el otomobil fiyatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Mülkiyet durumu, hasar tutarı ve ek donanım bilgisinin otomobillerin ikinci el fiyatları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı bulgulanmıştır ($p>0,05$).

Otomobillerin markasının ve serisinin ikinci el fiyatları pozitif yönde; modelinin ve donanımının ise negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Daştan (2016) ve Ecer (2013) marka ve modelin araçların fiyatlarını etkilediğini ifade etmektedir. Otomobillerin markasının ve serisinin fiyatı pozitif yönde etkilediği görülmektedir. A, B ve C gibi otomobil segmentleri fiyatları pozitif yönde etkileyebilmektedir.

Yakıt türü otomobil fiyatlarını negatif yönde etkilemiştir. Daştan (2016), Çiçek ve Kıymık (2016) ve Ecer (2013) yakıt türünün otomobil fiyatını etkilediğini; Bulut ve Zaman (2018) ise yakıt türünün otomobil fiyatı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını belirtmektedir. Örneklemdaki otomobillerin büyük bir kısmı benzin ile çalışmaktadır. Benzinli otomobillerin fiyatları aynı marka ve modeldeki dizel ve hibrit olanlara göre daha düşük olduğu dikkate alındığında yakıt türünün otomobil fiyatlarını negatif yönde etkilemesi beklenmeyen bir sonuçtur.

Otomobillerin vites türünün fiyatlarını negatif yönde etkilediği bulgulanmıştır. Mola ve Kutlu (2021) otomatik vitesin, araçların fiyatlarını olumlu yönde etkilediğini belirtmektedir. Örneklemdaki otomobillerin yaklaşık %70'nin otomatik vitesli araçlardan oluştuğu ve otomatik vitesli otomobillerin fiyatlarının manuellere göre daha yüksek olduğu dikkate alındığında otomobil fiyatları ile vites türü arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olması beklenmektedir. Ancak analiz bulgularına göre vites türü otomobil fiyatını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Otomobillerin kilometreleri ile fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Büyükdag (2021), Daştan (2016) ve Ecer (2013) kilometre bilgisinin otomobillerin fiyatlarını olumlu yönde etkilediğini; Mola ve Kutlu (2021) ise fiyatları olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Otomobil fiyatları kilometre bilgisine göre değişebilmektedir. Kilometresi düşük olan otomobillerin fiyatları, kilometresi yüksek olanlara göre daha yüksek olabilmektedir. Araçların kilometre bilgileri ile fiyatları arasında ters yönlü bir ilişkinin olması beklenen bir sonuçtur.

Çekiş türü ile otomobil fiyatları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulgulanmaktadır. Otomobillerin çekiş türlerinin fiyatlarını pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir. Çekiş türleri otomobil markalarına ve özelliklerine göre değişebilmektedir. Bazı otomobiller önden çekişli araçları tercih ederken, Mercedes gibi bazı markalar da arkadan çekişli otomobiller üretebilmektedir. SUV, Jeep ve pikap olarak ifade edilen yüksek araçlarda 4 çekiş beklenen bir özellikken bir otomobilde 4 çekişin olması ekstra bir özellik olarak düşünülmektedir.

Motor hacmi ile ikinci el otomobil fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Büyükdag (2021) ve Ecer (2013) motor gücünün otomobil fiyatını etkilediğini belirtmiştir. Bulut ve Zaman (2018) motor hacminin fiyat üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını; Çiçek ve Kıymık (2016) ise silindir hacminin fiyat üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Analiz bulgusuna göre negatif bir ilişkinin olması beklenen bir sonuç değildir. 2021 model otomobillerin motor hacmi arttıkça fiyatlarının da artması beklenmektedir.

Ek donanım tutarının fiyatı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Otomobillere ek donanımların monte edilmesinin veya yapılmasının satılırken otomobilin fiyatı üzerine ilave edildiği düşünülmektedir. Satıcılar kendi zevk ve ihtiyaçlarına göre yapacağı ek donanım masraflarını ikinci el araç fiyatına yansıtarak, alıcının herhangi bir masraf yapmadan hazır olarak otomobili kullanacağını düşünerek daha yüksek bir fiyata satmayı düşünmektedir. Ek donanım tutarı otomobillerin ikinci el fiyatları üzerinde pozitif yönde bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

Otomobilin sahiplik durumunun ikinci el fiyatları üzerinde etkisi olmadığı görülmektedir. Büyükdag (2021) sahiplik durumunun fiyat üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını belirtmektedir. Galericilerin otomobilin özelliklerini ve piyasasını göz önüne alarak satış fiyatını daha doğru tespit ettiği düşünülmektedir. İlk sahibinin sattığı otomobillerin fiyatları daha yüksek olabilmektedir. Ancak örneklemdaki otomobillerin 2021 model ve %97'sinin hasarsız oldukları göz önüne alındığında otomobillerin ikinci el fiyatlarının mülkiyet durumundan etkilenmemesinin normal bir durum olduğu düşünülmektedir.

Hasar bilgisinin otomobil fiyatları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Örneklemdaki otomobiller 2021 model olup sıfır kilometre olanları da vardır. Bu nedenle hem yeni hemde otomobillerin neredeyse tamamının

hasarsız olmasından dolayı hasar sayısının otomobil fiyatları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı düşünülmektedir.

Ek donanım bilgisinin ikinci el fiyatları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı bulgulanmaktadır. Otomobillerin sunroof, cam film, kaput filmi, modifiye vb. ek donanımlarının modelde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmektedir. Ek donanım bilgisinin ikinci el fiyatları üzerinde anlamlı bir etkisi yokken ek donanım tutarının ikinci el fiyatları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu bulgulanmıştır.

5.3. Lojistik Regresyon Analiz Bulguları

Otomobillerin 2021 yılı sıfır fiyatları ile ikinci el fiyatları arasındaki asimetrik bilginin varlığı otomobil fiyatını etkileyen faktörlerle açıklanması için lojistik regresyon analizi yapılmaktadır. Lojistik regresyon analizinde modelin anlamlılığı Omnibus testindeki ki kare değeri ile ölçülmektedir (Şahin, 2016). Omnibus testi istatistikleri Tablo 16'da verilmektedir.

Tablo 16. Omnibus Testi Sonucu

		Ki-kare	df	Sig.
Adım 1	Step	1168,619	13	<,001
	Block	1168,619	13	<,001
	Model	1168,619	13	<,001

Oluşturulan ikili lojistik regresyon modelinin %95 güvenlilikle istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (Model: 1168,619; p<0,05). Lojistik regresyon modelinin özeti Tablo 17'de verilmektedir.

Tablo 17. Model Özeti

Adım	-2 Log (OLS)	Cox & Snell (R ²)	Nagelkerke (R ²)
1	6451,079 ^a	,170	,242

a Parametre tahmini 0,001'den az değiştiği için tekrarlama işlemi 5 ile sonlandırılmıştır.

Özet tablosu incelendiğinde modeldeki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendirdeki değişimi açıklama oranının %24,2 (Nagelkerke (r^2) =0,242) olduğu görülmektedir. Modeldeki 13 bağımsız değişkenin otomobil fiyatlarını açıklama oranının yüksek olmaması değişkenler arasında otokorelasyon ve değişen varyans olmadığını göstermektedir. Lojistik regresyonda modelin uyum iyiliği değerleri Hosmer ve Lemeshow Testi ile incelenmektedir (Fagerland ve Hosmer, 2012). Hosmer ve Lemeshow Testi sonuçları Tablo 18'de verilmektedir.

Tablo 18. Hosmer ve Lemeshow Testi Sonuçları

Adım	Ki-kare	df	Sig.
1	98,997	8	<,001

Modelin verilere uygunluğunun incelendiği Hosmer ve Lemeshow testine göre kurulan model ile verilerin %95 güvenlilikle iyi uyum gösterdiği tespit edilmiştir (p<0,05). Bağımlı değişkenin sınıflandırma sonuçları Tablo 19'da verilmektedir.

Tablo 19. Bağımlı Değişkenin Sınıflandırma Tablosu

	Gözlemlenen	Tahmin Edilen		Doğru Sınıflandırma
		Fiyat		
		İkinci el fiyat<Sıfır fiyat	İkinci el fiyat>Sıfır Fiyat	
1 Adım	Fiyat			
	İkinci el fiyat<Sıfır fiyat	645	1216	%34,70
	İkinci el fiyat>Sıfır fiyat	194	4206	%95,60
	Toplam			%77,50

a. Kesilen değer: ,500

Tablo 19 incelendiğinde modelin doğru sınıflandırma oranının %77,5 olduğu tespit edilmiştir. İkinci el otomobil fiyatları sıfır fiyatlarından düşük olduğunda doğru sınıflandırma oranı %34,7; ikinci el otomobil fiyatları sıfır fiyatlarından yüksek olduğunda doğru sınıflandırma oranı %95,6'dır. Modelin toplam sınıflandırmadaki başarısının oldukça iyi olduğu görülmektedir. Lojistik regresyon analiz bulguları Tablo 20'de verilmektedir.

Tablo 20. Lojistik Regresyon Modeli Analiz Bulguları

	B	Standard Hata	Wald	df	Sig.	Beklenen (B)	95% C.I. Beklenen (B)	
							Düşük	Yüksek
Marka	-,375	,017	461,399	1	<,001	,687	,664	,711
Model	,115	,005	558,702	1	<,001	1,122	1,111	1,132
Donanım	-,009	,003	12,251	1	<,001	,991	,986	,996
Yakıt Türü	,045	,067	,450	1	,502	1,046	,917	1,193
Vites Türü	-,066	,043	2,293	1	,130	,936	,860	1,020
Km	,000	,000	92,315	1	<,001	1,000	1,000	1,000
Çekiş Türü	,722	,121	35,890	1	<,001	2,059	1,626	2,608
Mülkiyet Durumu	,059	,067	,781	1	,377	1,061	,930	1,211
Hasar Tutarı	,000	,000	9,247	1	<,002	1,000	1,000	1,000
Ek Donanım Tutarı	,000	,000	11,405	1	<,001	1,000	1,000	1,000
Motor Hacmi	-,001	,004	,103	1	,748	,999	,992	1,006
Ek Donanım Bilgisi	,125	,079	2,528	1	,112	1,134	,971	1,323
Seri	-,001	,003	,044	1	,834	,999	,993	1,006
Sürekli	,605	,384	2,475	1	,116	1,831		

Analiz sonuçları incelendiğinde marka ($\beta=0,687$; $p<0,05$), model ($\beta=1,122$; $p<0,05$), donanım ($\beta=0,991$; $p<0,05$), km ($\beta=1$; $p<0,05$), çekiş türü ($\beta=2,059$; $p<0,05$), hasar tutarı ($\beta=1$; $p<0,05$) ve ek donanım tutarının ($\beta=1$; $p<0,05$) istatistiksel olarak %95 güvenlilikle anlamlı oldukları görülmektedir. Yakıt türü, vites türü, mülkiyet durumu, motor hacmi, ek donanım bilgisi ve seri değişkenlerinin ($p>0,05$) anlamsız oldukları tespit edilmiştir. Otomobillerin marka ve donanım düzeyleri otomobil fiyatlarını negatif yönde etkilemiştir. Otomobilin modeli ve çekiş türünün fiyatlarını pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Otomobillerin kilometresi, hasar tutarı ve ek donanım tutarı ile fiyatları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Marka ve donanım düzeyi ile otomobil fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu bulgulanmıştır. Otomobil markasının bilinirliği otomobil fiyatlarının yüksek olmasında etkili olabileceği düşünülmektedir. Analiz sonucuna göre otomobil markası ve donanım düzeyi ile fiyatları arasında negatif yönlü ilişki olduğu bulgulanmıştır. Otomobillerin marka ve donanım düzeylerinin düşük olmasının fiyatlarını daha fazla arttırdığı, diğer bir ifadeyle düşük fiyatla satış yapan markaların otomobillerinin daha fazla prim yaptığı düşünülmektedir. Otomobilin modelinin fiyatlarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Otomobillerin markalarının değil modellerinin ön plana çıktığı günümüzde modellerin fiyatları olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. Otomobillerin çekiş türünün fiyatını pozitif yönde etkilediği bulgulanmaktadır. Otomobil kullanıcılarının çekiş türüne çok fazla önem verdikleri düşünülmemekle birlikte otomobilin çekiş türünün fiyatlar üzerinde önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Analiz sonuçları birlikte değerlendirildiğinde otomobil piyasasında ikinci el fiyatların belirlenmesinde eksik bilginin olduğu düşünülmektedir.

6. SONUÇ

Pandemi sonrasında ülkemizde otomobil fiyatları hızlıca yükselmiştir. Döviz kurundaki yükseliş ve Covid 19 Pandemi döneminde görülen tedarik problemleri fiyatlardaki artışı tetiklemiştir. Sıfır otomobillerin fiyatlarındaki artış ikinci el otomobil fiyatlarına da yansımaktadır. Türkiye'de pandemi ile başlayan otomobil stokçuluğu otomobil fiyatlarının yükselmesinde etkili olmuştur. Otomobil bayilerinden alınan sıfır otomobiller stoklanarak fiyatlarının artması beklenmiştir. Döviz kurundaki yükseliş ile sıfır otomobiller galeriler veya bireyler tarafından

satın alınarak belirli bir süre bekletilmiş ve piyasa fiyatının üzerinde satışa çıkarılmıştır. Bu nedenlerden dolayı ülkemizde otomobil fiyatlarını etkileyen faktörlerin incelenmesinin literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmada ikinci el otomobil fiyatını etkileyen mikro faktörler araştırılmıştır. İkinci el otomobillerin marka ve serileri incelendiğinde 17 markanın 44 farklı serisinin örnekleme olduğu görülmektedir. Örnekleme %25,2'lik pay ile en çok Renault markalı otomobiller vardır. Ford markalı otomobillerin ikinci el fiyatlarının sıfır fiyatlarından yaklaşık %34 daha yüksek fiyata satıldığı; Citroen markalı otomobillerinin ikinci el fiyatlarının ise sıfır fiyatlarından %19,8 daha düşük fiyata satıldığı tespit edilmiştir. Citroen, Nissan, Opel, Peugeot ve Toyota markalarının ikinci el satış fiyatları sıfır fiyatlarının altında; Ford, Dacia ve Mercedes-Benz markalarının ikinci el satış fiyatlarının sıfır fiyatlarının üstünde olduğu tespit edilmiştir.

Örneklemedeki otomobillerin %91'i benzin ile çalışmaktadır. Elektrik ve benzin ile çalışan hibrit otomobillerin sayısının ise oldukça az olduğu görülmektedir. Otomobillerin %69,9'unun (yarı otomatik ve tam otomatik) otomatik vitesli araçlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Otomobillerin %90,2'sinin önden çekişli olduğu bulgulanmaktadır. Otomobillerin kilometre bilgileri incelendiğinde ilanda sıfır kilometre olarak yazılan 1.596 otomobilin örneklemin %25,50'ini oluşturduğu görülmektedir. Her dört otomobilden birinin sıfır kilometre olduğu tespit edilmiştir. İlandaki otomobillerin %64'ünü galeri, %36'sı ise sahibi tarafından satılmaktadır. Otomobillerin %97,6'sının hasarsız olduğu tespit edilmiştir. ÖTV ve MTV açısından en düşük vergi matrahı olan 1300cc ve altında olan araç sayısı örneklemin %46,5'ini oluşturmaktadır. Örneklemedeki otomobillerin ek donanım durumları incelendiğinde %76'sının ek donanımı olmadığı tespit edilmiştir.

İkinci el otomobil fiyatlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Modelin bağımlı değişkeni açıklayabilme gününün %74 olduğu belirlenmiştir. Otomobilin markasının ve serisinin ikinci el fiyatları pozitif yönde; modelinin ve donanımının ise negatif yönde etkilediği bulgulanmıştır. İkinci el otomobil satın alırken marka tercihinin fiyatlar üzerinde doğrudan etkisi olduğu düşünülmektedir. Yakıt türünün otomobil fiyatlarını negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Otomobillerin kilometreleri ile fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çekiş türü ile otomobil fiyatları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Motor hacmi ile ikinci el otomobil fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Motor hacmi düşük olan otomobillerin fiyatları düşük olurken, motor hacmi yüksek olan otomobillerin fiyatlarının ise yüksek olduğu belirlenmiştir. Ek donanım tutarının fiyatları pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Otomobil satıcısının yani mülkiyet durumunun ikinci el fiyatları etkilemediği bulgulanmıştır. Hasar bilgisinin otomobil fiyatları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Otomobillerin neredeyse tamamının hasarsız olmasından dolayı hasar sayısının otomobil fiyatları üzerinde etkisi olmadığı düşünülmektedir. Ek donanım bilgisinin ikinci el fiyatları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı bulgulanmaktadır.

İkinci el otomobil sektöründe asimetrik bilginin varlığını incelemek için lojistik regresyon analizi yapılmıştır. Lojistik regresyon analiz sonuçları incelendiğinde marka, model, donanım, km, çekiş türü, hasar tutarı ve ek donanım tutarının istatistiksel olarak %95 güvenilirlikle anlamlı oldukları bulgulanmıştır. Yakıt türü, vites türü, mülkiyet durumu, motor hacmi, ek donanım bilgisi ve seri değişkenlerinin anlamsız oldukları tespit edilmiştir. Otomobillerin marka ve donanım düzeylerinin fiyatlarını negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Otomobilin modeli ve çekiş türünün fiyatını pozitif yönde etkilediği bulgulanmıştır. Otomobilin kilometresi, hasar tutarı ve ek donanım tutarı ile fiyatları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Marka ve donanım düzeyi ile otomobil fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Otomobil markasının büyüklüğünün ve bilinirliğinin fiyatlarının yüksek olmasında etkisi olabileceği düşünülmektedir. Otomobillerin markalarından ziyade modellerinin ön plana çıktığı günümüz otomobil piyasasında modellerin fiyatları olumlu yönde etkilemesi beklenen bir durum olarak değerlendirilmektedir. Otomobillerin çekiş türünün fiyatları üzerinde pozitif yönde bir etkisinin olduğu bulgulanmıştır. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde satıcıların belirledikleri fiyatlarda eksik bilginin olduğu düşünülmektedir.

2021 model ikinci el otomobillerin verileri kullanılarak yapılan analizler bu çalışmanın en önemli kısmını oluşturmaktadır. Farklı zamanlarda farklı veriler kullanılarak yapılan çalışmaların analiz sonuçları farklılık gösterebilmektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre ikinci el otomobillerin fiyatlarının sıfırların fiyatından yüksek olması ikinci el otomobil piyasasında asimetrik bilginin olduğunu göstermektedir. Otomobil markalarının pandemi döneminde stoklarının tükenmesi, çip krizi çıkması, fosil yakıtlar dışında yeni nesil otomobillerin üretilmesi gibi birçok faktörün otomobillerin fiyatlarını etkilediği düşünülmektedir. Pandemi döneminde otomobil fiyatlarının yükselmesinde maliyetlerin yükselmesinin etkisinin olduğu düşünülmektedir. Gelecekte sıfır otomobillerin maliyetlerini etkileyen faktörler araştırılabilir. Otomobil fiyatlarının ülkeler bazında

incelenmesinin literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Tüketicilerin otomobil tercihlerini etkileyen faktörlerin otomobil fiyatlarına etkisinin incelenmesi önerilmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akalın, G. ve Dilek, S. (2007). Belirsizlik altında tüketicilerin kararları. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 33-48.
- Akçi, Y. (2016). İkinci el otomobil: Tüketici bakışıyla. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(22), 329-362.
- Akerlof, G. A. (1970). The market for “lemons“: quality uncertainty and the market mechanism. *The Quarterly Journal Of Economics*, 84(3), 488-500.
- Albayrak, A. S. (2005). Çoklu doğrusal bağlantı halinde en küçük kareler tekniğinin alternatifi yanlı tahmin teknikleri ve bir uygulama. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 105-126.
- Andersson, H. (2005). The value of safety as revealed in the swedish car market an application of the hedonic pricing approach. *Journal Of Risk And Uncertainty*, 30(3), 211-239.
- Asilkan, Ö. (2008). *Veri madenciliği kullanılarak ikinci el otomobil pazarında fiyat tahmini* [Doktora Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Asilkan, Ö. ve Irmak, S. (2009). İkinci el otomobillerin gelecekteki fiyatlarının yapay sinir ağları ile tahmin edilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 375-391.
- Baş, M. ve Çakmak, Z. (2012). Gri ilişkisel analiz ve lojistik regresyon analizi ile işletmelerde finansal başarısızlığın belirlenmesi ve bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 63-82.
- Boymul, E. ve Özeltürkay, E. Y. (2017). İş tatmini ve örgütsel bağlılığın tükenmişlik sendromu üzerindeki etkisi: Bir sanayii kuruluşunda uygulama. *Journal of Yasar University*, 12(46), 93-102.
- Bulut, H. ve Zaman, T. (2018). Robust hedonik modellerin karşılaştırılması: Beetle türkiye piyasa fiyatını etkileyen faktörlerin incelenmesi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 24-43.
- Busse, M. R., Knittel, C. R. and Zettelmeyer, F. (2013). Are consumers myopic? Evidence from new and used car purchases. *American Economic Review*, 103(1), 220-256.
- Büyükdağ, N. (2021). Otomobil fiyatlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Covid-19 döneminde bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 1887-1902.
- Çiçek, U. ve Kıymık, H. (2016). Türkiye’de binek otomobil fiyatlarına etki eden faktörlerin hedonik yaklaşım çerçevesinde analizi. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1(2), 76-85.
- Daştan, H. (2016). Türkiye’de ikinci el otomobil fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 303-327.

- Ecer, F. (2013). Türkiye’de 2. el otomobil fiyatlarının tahmini ve fiyat belirleyicilerinin tespiti. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(4), 101-112.
- Eken, H. ve Çiçek, M. (2009). Türkiye’de otomotiv sektöründeki ürünlerin kredilerle finansmanının satışlara etkisi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(84), 61-77.
- Esmer, Y. ve Dayı, F. (2019). Stratejik performans yönetiminde finansal performans değerlemesi: Bist otomotiv sektöründe bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 628-645.
- Fagerland, M. W. and Hosmer, D. W. (2012). A generalized Hosmer–Lemeshow goodness-of-fit test for multinomial logistic regression models. *The Stata Journal*, 12(3), 447-453.
- Ginsburgh, V. and Vanhamme, G. (1989). Price differences in the EC car market some further results . *Annales Deconomie Et De Statistique*, 137-149.
- Goldberg, P. K. and Verboven, F. (2001). The evolution of price dispersion in the European car market. *The Review Of Economic Studies*, 68(4), 811-848.
- Hadinejad, M. and Shabgard, B. (2011). Hedonic price for car in Iran. *Sosyal Bilimler Dergisi*(2), 118-127.
- Kara, N. (2018). *Otomobil talebini etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile belirlenmesi : B sınıf otomobil sektöründe bir uygulama* [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Karmokolias, Y. (1990). *Automotive industry trends and prospects for investment in developing countries*. Washington (No.7). World Bank.
- Kaushal, S. K. (2014). Confirmatory factor analysis: An empirical study of the fourwheeler car buyer’s purchasing behavior. *International Journal On Global Business Management and Research*, 2(2), 90-104.
- Keskingöz, H., Dilek, S. ve Matyar, Y. (2021). Türkiye’de sanayi politikaları ve istihdam. N. Altuntepe (Ed.), *Türkiye’de İktisat Politikaları ve İstihdam* içinde (s. 307-332). Gazi Kitabevi.
- Matas, A. and Raymond, J. L. (2009). Hedonic prices for cars: An application to the Spanish car market, 1981–2005. *Applied Economics*, 41(22), 2887-2904.
- McCarthy, P. S. and Tay, R. S. (1996). *A nested logit model of vehicle fuel efficiency and make-model choice*. Canterbury: Lincoln University Commerce Division.
- Mola, H. ve Kutlu, M. (2021). Kullanılmış otomobil fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile analizi: Erzurum ili örneği. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 37-54.
- OSD. (2022), *Otomotiv Sanayi Derneği özet rapor*. https://www.osd.org.tr/saved-files/PDF/2022/02/02/2021-12_OSD_Ozet_Rapor.pdf, adresinden 10 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Özdamar, G. (2010). *Reel döviz kurları ekseninde ihracatı etkileyen faktörler ve rekabet gücü: Türkiye otomotiv sanayisi üzerine bir inceleme* [Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Prieto, M. and Caemmerer, B. (2013). An exploration of factors influencing car purchasing decisions. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 41(10), 738-764.
- Reis, H. J. and Santos Silva, J. M. (2002). Hedonic prices indexes for new passenger cars in Portugal (1997-2001). *Banco De Portugal Economic Research Department*, 23(6), 1-24.

- Sahibinden.com. (2021). *Sahibinden.com*. https://www.sahibinden.com/otomobil?a5_min=2021&a5_max=2021 adresinden 10 Ocak 2021 tarihinde alınmıştır.
- STB. (2022). *Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı faaliyet raporu*. <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sector-raporlari>, adresinden 13 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Şahin, O. (2016). Lojistik regresyon yöntemi ile ayvalığı turizm amaçlı tercih etmede önemli risk faktörlerinin belirlenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(61), 647-660.
- TB. (2022). *Ticaret Bakanlığı otomotiv sektör raporu*. https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Oto_Ana-Yan_Sanayi.pdf adresinden 10 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- TÜİK. (2022). *Türkiye İstatistik Kurumu haber bülteni*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Motorlu-Kara-Tasitlari-Ocak-2022-45704> adresinden 13 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

HEKİMLERİN TANI KOYMASINI ZORLAŞTIRAN FAKTÖRLERİN AHP İLE TESPİT EDİLMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA*

A RESEARCH ON DETERMINING FACTORS THAT MAKE DIAGNOSIS DIFFICULT FOR PHYSICIANS WITH AHP

Dr. Öğr. Üyesi Betül AKALIN¹

Mehmet Beşir DEMİRBAŞ²

ÖZ

Doğru tanı koymak hem hekimlik mesleği hem de hastanın sağlığı açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda tanı koyma sürecinde hekim hastada rahatsızlığa sebep olan şikayetlerinin sebebini ortaya koyabilmek için hastadan bir dizi tetkik istemektedir. Hastalık öyküsünün tam anlamıyla aktarılabilmesi ve gereksiz tetkik gibi durumlar hem zaman hem de ekonomik kayıp anlamına gelmektedir. Hasta ile hekim arasında yaşanabilecek iletişim sorunları tanı koymada problem yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bu çerçevede çalışmanın amacı hekimlerin, hastaya tanı koyma sürecinde yaşadıkları zorlukların tespit ve önceliklendirilmesinin yapılmasıdır. Bu amaçla çalışmada sistematik derleme yapılarak sekiz ana kriter oluşturulmuş bu kriterler, çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi ile önceliklendirilmiştir. Bu kapsamda AHP anketi oluşturularak, beşi deneme grubu, beşi Gaziantep ve 10'u İstanbul'da görev yapan toplamda 20 hekime uygulanmıştır. Anket bulguları dikkate alındığında Gaziantep ve İstanbul'da görev yapan hekimlerin öncelik sıralaması arasında farklılıklar olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: AHP, Tanı Koyma, Tetkik, Hastalık Öyküsü.

JEL Sınıflandırma Kodları: I12, D82, D91.

ABSTRACT

A correct diagnosis is very important both for the medical profession and for the patient's health. In this regard, during the diagnostic process, the doctor demands a series of examinations from the patient in order to find out the cause of the complaints that the patient has. Situations such as the inability to provide a complete medical history and unnecessary examinations mean both a loss of time and an economic loss. Communication problems between patient and physician can lead to problems in diagnosis. With this in mind, the aim of the study is to identify and prioritize the difficulties physicians face in diagnosing patients. To this end, the study establishes eight main criteria by systematic compilation and prioritized these criteria using the Analytical Hierarchy Process (AHP) method, which is one of the multi-criteria decision-making methods. In this context, the AHP questionnaire is created and applied to a total of 20 physicians, five of whom are part of the experimental group, five of whom worked in Gaziantep and 10 of whom work in Istanbul. The results of the survey show that there are differences in the priority order of physicians working in Gaziantep and Istanbul.

Keywords: AHP, Diagnosis, Examination, Disease History.

JEL Classification Codes: I12, D82, D91.

* Bu çalışma için Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulundan 8760 sayılı ve 12.05.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, betul.akalin@sbu.edu.tr

² Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, mehmet_besir94@hotmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Disease is a phenomenon that is sometimes difficult to understand, that can differ from person to person, and whose solution has been sought since humans have existed. When the patient has a problem, he first wants to consult his doctor and find out what his illness is. In this case, the doctor asks the patient to tell the history of the disease and conducts many examinations to find out and solve the patient's problem. Not every disease can be clearly detected by examinations, so it is important for the patient to tell his disease history to the doctor in an efficient way. Despite all these examinations and medical history, it may be difficult to make a diagnosis due to communication between the patient and the physician or for other reasons. In this context, the aim of the study is to identify the difficulties encountered by physicians in making a diagnosis using the systematic compilation method and to prioritize these difficulties by the physicians themselves using the analytical hierarchy process method.

Design/methodology/approach:

The study consists of three phases. In the first phase, a retrospective systematic review was conducted to determine physicians' difficulties in making a diagnosis. This method identified 8 factors by examining the studies available in the literature on physicians' difficulties in diagnosing patients. In order to rank the factors identified in the second stage, the Analytical Hierarchy Process (AHP) questionnaire, which is one of the multicriteria decision-making methods, was elaborated and applied to a group of five physicians for testing purposes. In order to check the coherence of the answers with the results of the test group, the AHP questionnaire was applied simultaneously to a total of 15 physicians in Gaziantep and Istanbul in the last phase.

Findings:

5 Physicians in the study group evaluated the factors experienced at diagnosis using a pairwise comparison matrix. The results of the survey suggest that the most important difficulty experienced by physicians in making a diagnosis is the F2 code with a weighting value of 0.22: "Some diseases cannot be diagnosed because of the late manifestation of symptoms." The F3 code with a weight value of 0.15, "lack of data due to information gathering by the accompanying person in elderly and pediatric patients," was rated by physicians as the second factor that made diagnosis more difficult. The factor coded F1 with the lowest weight (0.07) was "Not enough time to make a diagnosis, not enough data to obtain based on outpatient care." The factor to which physicians assigned the least importance was F1. The most important factor causing difficulty in diagnosis for physicians working in Gaziantep is the factor coded F8 with a value of 0.16: "The fact that refugees and foreign patients are unable to communicate their medical history and complaints to the physician due to language problems." According to the experimental group, the reason for the occurrence of this factor could be that people of different ethnic backgrounds live in the region and the number of refugees and asylum seekers living in our country is relatively high. The responses of the physicians working in Istanbul and the responses of the experimental group show parallel results. According to the results of the survey, the factor coded F2, which has the highest weighting value (0.33) in prioritization, takes the first place for itself. This is followed by the problem coded F3 (0.18), which has the second highest weighting value.

Conclusion and Discussion:

Examination of the answers to the questionnaires used showed that the answers were consistent. According to the results of the experimental group, the late manifestation of some diseases causes difficulties in diagnosis for physicians, while the information obtained from the companion in advanced age and children is one of the main difficulties in diagnosis. In addition, the inexperience or overconfidence of the physician was also considered an obstacle to diagnosis. In the experimental group, the factor with the lowest importance and magnitude was rated as too little time and insufficient information due to outpatient treatment. It is suggested that the reason for the lowest importance of this factor compared to the other factors is that the doctor makes a diagnosis after outpatient treatment by asking the patient for many tests. After the experimental group, the AHP questionnaire was applied to five physicians working in Gaziantep and then to 10 physicians working in Istanbul. After analyzing the AHP survey, different importance levels were found in Gaziantep and Istanbul. The physicians working in Gaziantep concluded that diagnosis is difficult due to the language problem in refugee and foreign patients because of the lack of communication. On the other hand, the results of the AHP survey of doctors in Istanbul show that there may be different priorities between provinces, as the most difficult factor in diagnosis, parallel to the study group, is the difficulty of diagnosis due to the late manifestation of the diseases.

1. GİRİŞ

Hasta, tedavi olmak amacıyla bir sağlık kuruluşuna gittiğinde hekimin ilk yapacağı işlem tanı koymaktır. Bunun birkaç yolu vardır, özellikle birinci basamak sağlık hizmetinin verildiği bir sağlık kuruluşunda hastanın öyküsünün alınması veya fiziksel muayene yeterlidir. Ancak daha komplike vakalarda hekimin hastayı birçok teste tabi tutması gerekecektir. Kullanılan tanı testleri her zaman tam anlamıyla kesin sonuç vermeyebilir. Muayene edilen kişide herhangi bir hastalık olup olmadığına ilişkin tahminin verildiği testler dışında hekim, hastanın öyküsü ve geçmiş deneyimine dayanarak tanı koyar (Furukawa vd., 2008, s. 421).

Tanı koyma sürecinde hekim, hastayı doğru bilgilendirmekle yükümlüken bazı durumlarda tanının yanlış değerlendirilmesi veya gereksiz tetkiklerin istenmesi, tanı koyma sürecinde yaşanabilecek bazı olumsuzluklardır (Demir, 2014, s. 91). Hastalığın doğru teşhis edilememesine sebep olabilecek birtakım durumlar (sonradan yapılan tetkikler, gecikmiş tetkikler vs.) söz konusu olabilir. Bu durum tanı koymada hataya sebebiyet verirken beraberinde hukuksal birtakım problemler de yaratabilir. Yanlış tanı sonucunda hastaya ait olmayan bir hastalıktan dolayı yapılacak tetkik, girişim ve tedaviler hem zaman hem de ekonomik israfa sebep olacaktır. Ayrıca kaçırılmış veya gecikmiş tanılar hastanın sağlık durumunda zamanında müdahale ihtimalini düşürerek kişiye zarar verme noktasına gidebilir (Tanrıöver vd., 2016, s. 11).

Teşhis hatasını tanımlama “Tanı nedir” sorusuyla başlamaktadır. Tıpta teşhis, belirli bir hastalığın varlığını belirtmek için yapılandırılan etikettir. Hekimler bir hastalığı semptomların örüntüsüne, belirtilerine, test sonuçlarına ve tüm teşhis verilerinin yorumlanmasına dayanarak tanımaktadır. Bununla birlikte, çoğu hastalık zaman içinde gelişir ve evrim süreci hastalıklar arasında farklı olabilir. Birçok hastalık için, hastalığın biyokimyasal veya fizyolojik başlangıcı ile hastanın semptomları fark etmeye başlaması (semptomatik faz) arasında bir zaman farkı vardır. Bu durum tanı koymayı zorlaştıran bir faktör olarak karşımıza çıkabilmektedir (Zwaan ve Singh, 2015, s. 98).

Hekimler, ileri görüntüleme teknikleri de dahil olmak üzere tanı teknolojisindeki önemli gelişmelere rağmen, sıklıkla hastalara yanlış teşhis koyarlar (Graber vd., 2005, s. 1493; Kaveh G. vd, 2003, s. 2850; Shojania vd., 2005, s. 408). Sağlık hizmetlerinde yanlış teşhis ve beraberinde yaşanan yanlış tedavi eski zamanlardan günümüze kadar önemli bir problem olmaya devam etmektedir. Bu durum hasta, hekim ve hasta yakınlarını da kapsayan önemli maddi ve manevi sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (ThinkTech, 2017, s. 5). Yapılan çalışmalar sağlık kuruluşlarına başvuran hastaların %4 ile %18 arasında bir düzeyde engellenebilir tıbbi hatalardan değişik düzeylerde zarar gördüğünü göstermektedir. ABD Ulusal Sağlık Enstitüleri (NIH) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, tıbbi hataların ABD devlet bütçesine yaklaşık 17-29 milyar dolarlık bir maliyeti söz konusudur (NIH 2020).

Araştırmalar, birçok ülkede tıbbi başarısızlıklar nedeniyle yüksek sağlık harcamaları olduğunu göstermiştir. Profesyonel alanda, klinik hataların sıklığı ve etkileri giderek daha fazla fark edilirken, birçok hatanın önlenemez olduğu düşünülmektedir. Teşhis hataları genellikle maliyetlidir, potansiyel olarak önlenemez ve hem doktorlar hem de hastalar için yüksek bir etkiye sahiptir (Mamede vd., 2007, s. 139). Diğer insanlar gibi hekimler de kendi yetenekleri ve bilgileri hakkında aşırı bir algıya sahip olabilirler. Bu aşırı güven, eksik bilgilere veya önsözlerle dayalı hatalı kararlara yol açabilme potansiyeline sahiptir (Hall, 2002, s. 218). Bununla birlikte sosyokültürel önyargıların da klinik karar vermeyi etkilediği görülmektedir. Sosyal sınıf, etnik köken ve cinsiyet gibi hastaların özellikleri ve dış görünüşlerine göre hekimlerin akıl yürüttüğü düşünülmektedir. Ayrıca hekimin eğitimi, deneyimleri, tecrübeleri ve yaşı da tanı koymada kararları etkileyen faktörlerdendir (Kalf ve Metz, 1996, s. 706).

Bu kapsamda yapılan çalışmada, hekimlerin tanı koyma süreçlerinde yaşadıkları zorluklar sistematik derleme metodu ile tespit edilerek çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan “Analytic Hierarchy Process” (AHP) ile önceliklendirilmesi hedeflenmiştir.

2. YÖNTEM

Hekimlerin tanı koymada yaşadıkları zorluklara ilişkin ilk olarak sistematik derleme yapılarak, literatürde en çok bahsi geçen faktörler belirlenmiştir. Belirlenen sekiz faktörün önceliklendirilmesi ilk olarak beş hekim üzerinde geçerliliğin test edilmesi amacıyla uygulanmıştır. Daha sonra Gaziantep ilinde hekimlik görevini sürdüren beş ve İstanbul ilinde hekimlik yapan 10 kişiye AHP görüşme formu uygulanmış ve bulgular değerlendirilmiştir. İki farklı şehir seçilmesinin ana sebebi iller arasında kriterlerin önceliklerinde farklılıkların olup olmadığının belirlenmesi farklılıklar varsa sebebine dair ön görüde bulunulmasıdır. Çalışma kapsamında öncelikle literatürde tanı koymada

yaşanan zorlukların neler olduğunun belirlenebilmesi için sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Daha sonra sistematik derleme yöntemiyle belirlenen sekiz maddeden oluşan AHP görüşme formu kullanılmıştır. Çalışma kapsamında çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP anketi hekimlere uygulanmıştır. Bu kapsamda anketin uygulanabilmesi için Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulundan 12.05.2022-8760 tarih ve sayı itibarı ile gerekli izinler alınmıştır. Çalışma kapsamında öncelikle literatürde tanı koymada yaşanan zorlukların neler olduğunun belirlenebilmesi için sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Literatürde hekimlerin tanı koyarken zorlandıkları noktalara değinen makaleler, raporlar, yüksek lisans ve doktora tezleri araştırmanın ana veri grubunu oluşturulmuştur. Bu kapsamda öncelikle dâhil etme ve dışlama kriterleri oluşturularak veri tabanları taranmıştır (Tablo 1).

2.1. Araştırmaya Dâhil Etme Kriterleri

Çalışmaya dâhil edilecek çalışmalar için dahil etme ve dışlama kriterleri belirlenmiştir. Sistematik derleme kapsamında dahil edilen çalışmaların hekimlerin tanı koyma ve yaşadıkları zorlukları içermesi, 2000 yılı ve sonrasını kapsamaması, Türkçe veya İngilizce dışında başka bir dille yazılmamış olması, Dergipark, Pubmed, Science Direct, Google Akademik, uluslararası üniversitelerin çevrimiçi (online) kütüphaneleri, YÖK Tez Tarama ve Ulakbim veri tabanlarında erişime açık olması araştırmanın dahil etme kriterleri iken tersi durumlar çalışmaların dışlanma kriterleridir.

Tablo 1. Çalışmaların Dâhil Etme ve Dışlama Kriterleri

Dâhil Etme Kriterleri	Dışlama Kriterleri
2000 yılı ve sonrası yayınlanmış olması	2000 yılı öncesini kapsamaması
Hekimlerin tanı koyma ve yaşadıkları zorlukları içermesi	Hekimlerin tanı koyma ve yaşadıkları zorlukları içermemesi
Ulakbim, Science Direkt, Google Akademik, Pubmed, Dergipark ve Elsevier’de erişilebilir olması	Ulakbim, Science Direkt, Google Akademik, Pubmed, Dergipark ve Elsevier’de erişilebilir olmaması
Tanı koyma, teşhis, tanı koyma zorlukları, Difficulties to diagnose, diagnose, anahtar kelimelerinden en az birini içermesi	Tanı koyma, teşhis, tanı koyma zorlukları, Difficulties to diagnose, diagnose, anahtar kelimelerinden en az birini içermemesi
Makaleler, raporlar ve tezler	Protokoller, pilot çalışmalar ve kongre bildirileri
Türkçe ve/veya İngilizce dilinde yazılmış olması	Türkçe ve/veya İngilizce dillerinden farklı bir dilde yazılmış olması

2.2. Literatür Taramasında Kullanılan Anahtar Sözcükler

• Türkçe Literatür Tarama Anahtar Kelimeleri

Sistematik derleme amacıyla anahtar kelimeler oluşturulurken araştırmanın amaçları temel alınmıştır. Bu kapsamda oluşturulan anahtar kelimeler (“Tanı” VEYA “Muayene” VEYA “Teşhis”) VE (“Muayenede tanı VEYA “Tanı koymada yaşanan problemler” VEYA “Teşhis problemleri”) VE (“Teşhis koymada yaşanan güncel sorunlar” VEYA “Muayene teşhis” VEYA “Hekim-hasta ilişkileri kapsamında tanı koyma”) VE (“Tanı hataları” VEYA “Teşhisi zorlaştıran faktörler” VEYA “Tanı değerlendirme”) olarak belirlenmiştir.

• İngilizce Literatür Tarama Anahtar Kelimeleri

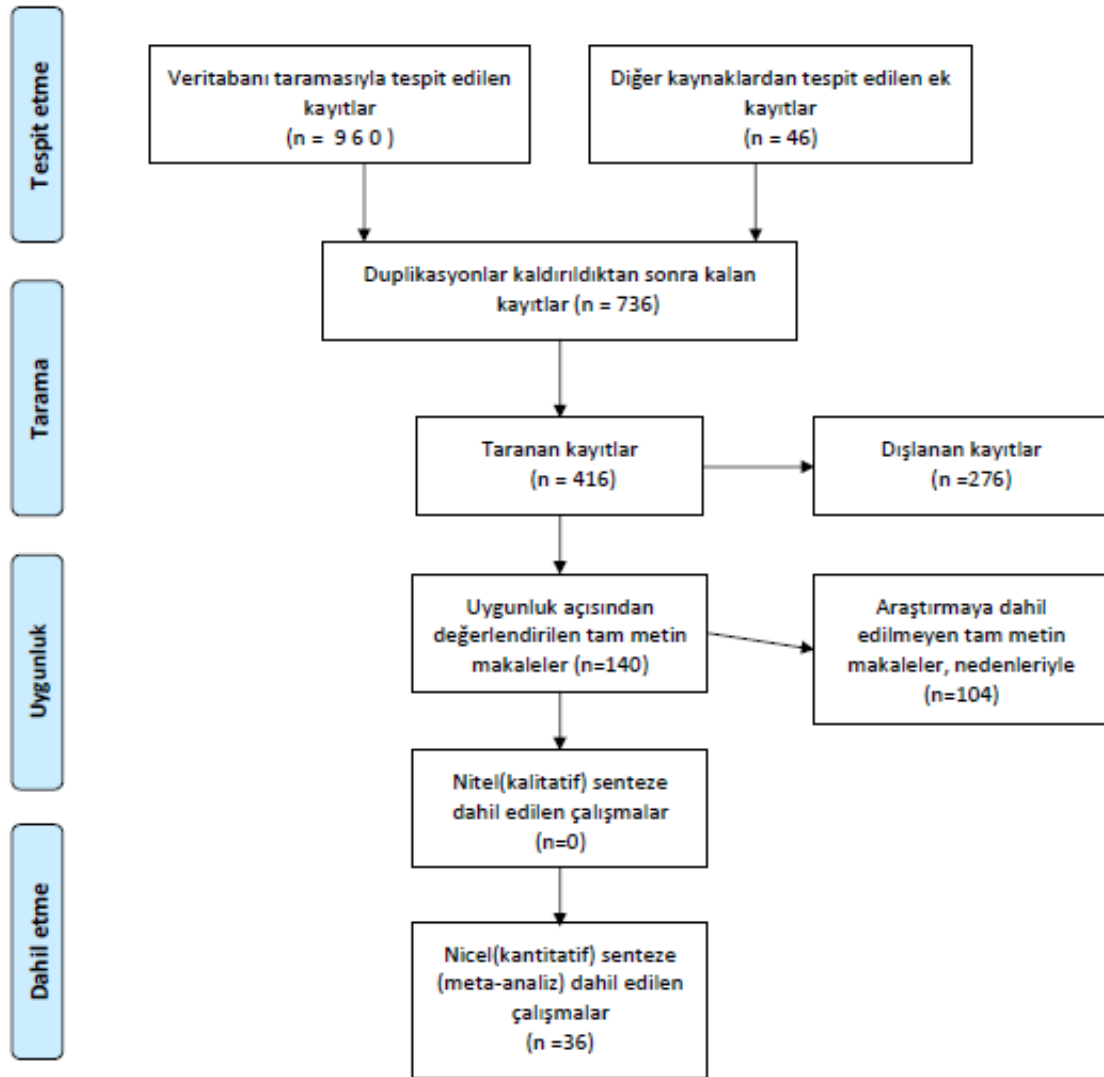
Sistematik derleme amacıyla anahtar kelimeler oluşturulurken araştırmanın amaçları temel alınmıştır. Bu kapsamda oluşturulan anahtar kelimeler (“Diagnosis” OR “Examination” OR “Diagnosis”) AND (“Diagnosis on examination OR “Diagnosis problems” OR “Diagnostic problems”) AND (“Current problems in diagnosis” OR “Examination diagnosis” OR “Physician-patient” relationships”) AND (“Diagnostic errors” OR “Diagnostic complicating factors” OR “Diagnostic evaluation”) olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Taranan Anahtar Kelimeler ve Ulaşılan Çalışma Sayıları

Türkçe Kelimeler	İngilizce Kelimeler	Ulaşılan Çalışma Sayısı
Tanı ve/veya Muayene	Diagnosis and/or Examination	19
Teşhis	Diagnosis	5
Tanı problemleri	Diagnostic problems	3
Tanı hataları	diagnostic errors	5
Teşhisi zorlaştıran faktörler	Factors complicating the diagnosis	4

Araştırma kapsamında literatürden elde edilen veriler ışığında toplamda 36 çalışma, araştırmaya dâhil edilmiştir. Dâhil edilen çalışmaların geçtikleri eleme yolu aşağıdaki PRISMA akış şemasında gösterilmiştir. Şekil 1'e göre ilk taramada erişilen çalışma sayısı 960 ve ek kaynaklar 46 adet olarak bulunmuştur. Daha sonra benzer çalışmalar elenerek bu sayı 736'ya kadar düşürülmüştür. 736 çalışmanın 320 tanesi aranan konu ile alakalı çalışmalar olmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır. Değerlendirmeye alınan 140 çalışma içerikleri incelenerek dâhil etme ve dışlama kriterleri kapsamında elemeye tabi tutulmuştur. Eleme sonucunda 36 çalışmanın istenilen kriterleri karşıladığı görülmüş ve araştırmaya dâhil edilmiştir.

Şekil 1. Çalışmanın PRISMA Akış Diyagramı

2.3. Analytic Hierarchy Process (AHP) Görüşme Formunun Oluşturulması

Sistemik derleme ile ele alınan 36 çalışma analiz edilerek "Analytic Hierarchy Process (AHP)" için sekiz adet faktör (Tablo 3) belirlenmiştir. Oluşturulan bu faktörler karışıklık yaşanmaması adına T1, T2,...T8 şeklinde kodlanarak çalışmaya dahil edilmişlerdir.

Tablo 3. Araştırmaya Dâhil Edilen Çalışmalar ve Belirlenen Faktörler

Kaynak Çalışmalar	Faktörler
Kayhan ve Akgüneş, 2011; Sarkar vd., 2012	T1- Tanı koymak için yeterli zaman olmaması, ayaktan tedavi sebebiyle yeterli verinin alınmaması
Azık vd., 2009; Ihrler vd., 2021	T2- Bazı hastalıkların geç belirti göstermesine bağlı olarak tanı konamaması
Ağar, 2020; Erdoğan, 2017; Jondeau ve Presse, 2004; Kaya vd., 2021; Orhan ve Abalı, 2011; Atlı ve Atmış, 2019; Tümgör vd., 2003; Türk Geriatri Derneği, Ankara Tabip Odası ve Pratisyen Hekimlik Derneği, 2012; Demirbaş vd., 2020	T3- İleri yaş ve çocuk hastalarda refakatçi üzerinden bilgi alınmasından dolayı eksik veriye sahip olunması
Akbolat ve Ünğan, 2019; Norman ve Eva, 2010; Boztaş ve Arısoy, 2010; Möller, 2009; Gual, vd., 2019; Sun ve Pfeifer, 2019	T4- Hastanın hekimden çekinerek sağlıklı bir iletişim kurmaması
Çakmak, 2017; Bürgy, 2017; Mitchell vd., 2011; Möller, 2009; Smith vd., 2005	T5- Öğrenme ve kendini ifade etme güçlüğü çeken hastaların yeterli düzeyde kendini anlatamaması
Aydın, 2013; Rifâ Ros vd., 2019; Yılmaz vd., 2015; Berner ve Graber, 2008; Meyer vd., 2013; Grimm vd., 2014	T6- Hekimin deneyimsiz olması veya kendine fazla güvenmesi
De Haan vd., 2016; Parvovirus vd., 2020; Vandecaveye vd., 2021	T7- Gebe hastalarda, radyasyona sahip cihazların kullanımının sakıncalı olması
Çaman ve Özvarış, 2010; Karakaya vd., 2017; WHO, 2015; Bükecek vd., 2019	T8- Mülteci ve yabancı hastaların dil sorunu yüzünden hastalık geçmişlerini ve şikâyetlerini hekime aktaramamaları

Literatür incelendiğinde AHP yöntemi için belirlenen örneklem büyüklüğünün 15-400 arasında olmasının yeterli olduğu belirlenmiştir (Melillo and Pecchia 2016).

Örneklem büyüklüğünün küçük tutulması, veri analizi ve sonuçların birlikte yorumlanması araştırmayı çeşitli yönlerden olumsuz etkileyebilmektedir. Ancak AHP'nin diğer çok kriterli karar verme yöntemlerine nazaran en önemli avantajı, analizin her zaman istatistiksel olarak anlamlı örneklem büyüklüğü gerektirmemesidir (Dias ve Ioannou, 1996, s. 72; Doloi, 2008, s. 842). Bazı araştırmacılar, AHP'nin belirli bir konuya odaklanan araştırma için öznel bir yöntem olduğunu ve bu nedenle büyük bir örneklem kullanılmasının gerekli olmadığını savunmaktadır (Lam ve Zhao, 1998, s. 390). Bununla birlikte birçok araştırmacı, AHP uzman yargılarına dayandığı için tek bir nitelikli uzmanın yargısının bile anlamlı sonuç verebileceğini iddia etmektedir (Abudayyeh vd., 2007, s. 89; Golden vd., 2021, s. 59; Tavares vd., 2008, s. 2090). Ayrıca, büyük bir örneklem büyüklüğüne sahip bir çalışmada AHP'yi kullanmak vakti sınırlı olan uzmanların keyfi cevaplar vermesi ve bu da yargıların tutarlılığını önemli ölçüde etkileyebileceği için önerilmemektedir (Cheng ve Li, 2002, s. 195).

Bu bilgiler ışığında, sistematik derleme sonucu ortaya çıkan sekiz faktörün önem düzeylerinin belirlenebilmesi amacıyla beşi deneme grubundan oluşan toplamda 20 hekimle görüşülerek tanı koymada zorluk yaratan faktörlerin önceliklendirilmesi sağlanmıştır.

2.4. AHP Görüşme Formu ve Analiz Yöntemi

Araştırmada, Thomas L. Saaty tarafından çok kriterli karar verme problemlerinin çözümü amacıyla geliştirilen AHP yöntemi, sistematik derleme faktörleri ele alınarak kullanılmıştır (Saaty, 1996, 2001, 2008). AHP karmaşık kararların alınmasını sağlamak için anlaşılabilir ve uygulaması kolay olan bir metottur. AHP önceliklendirme veya öngörmenin gerekli olduğu durumlarda seçim yapmak için kullanılmaktadır (Bhushan ve Rai, 2013, s. 15). Bu yöntem sayesinde faktörlerin birbirlerine göre önem düzeyleri sayısal olarak ifade edilebilmektedir. Bu durum AHP yönteminin ikili matris tablosu sayesinde hangi faktörün daha önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Bhushan ve Rai, 2013, s. 16; Görener, 2016, s. 160; Görener ve Taşçı, 2016, s. 20).

Saaty tarafından geliştirilen analitik hiyerarşi yöntemi (AHP), ekonomi, sağlık, politika ve mühendisliğin çeşitli alanlarında çok sayıda uygulamada kullanılan çok kriterli karar verme araçlarından biridir (Leal, 2020, s. 3). Yöntem, bir karar verme problemini, ana hedefin en üste yerleştirildiği, baş aşağı bir ağaç şeklinde bir hiyerarşi olarak yapılandırarak başlar. Ana hedefi karşılayan kısmi hedefler ikinci seviyeye yerleştirilir. İkinci düzeydeki her bir kısmi hedef, üçüncü düzey hedeflere ayrıştırılabilir ve her düzeydeki her bir grup, bağlı oldukları düzeyin hedefini karşılar. Bu kısmi hedefler, bu metinde ölçüt olarak ele alınmaktadır. Daha düşük bir seviyede, alternatifler listelenir ve daha sonra alt seviyeden her bir amaca veya kritere ulaşmaya katkılarına göre ikili olarak

karşılaştırılır. İkili karşılaştırmalar, Tablo 4'de sunulan temel ölçekte Saaty tarafından açıklanan yöntem kullanılarak gerçekleştirilir (Saaty ve Ozdemir, 2003, s. 234; Saaty, 1990, 1996, 2001, 2008).

Tablo 4. Saaty'nin Temel Ölçeği

Önem Yoğunluğu	Tanım
1	Eşit derecede önemli
3	Orta derecede önemli
5	Güçlü öneme sahip
7	Çok güçlü öneme sahip
9	Aşırı önemli

Kaynak: (Saaty ve Ozdemir, 2003; Saaty, 1986; Saaty ve Vargas, 2012; Wind ve Saaty, 1980).

Bir $n \times n$ matrisi oluşturulur, burada n , alternatiflerin sayısıdır. Belirli bir kriter göz önüne alındığında, A matrisi a_{ij} değerleriyle tamamlanır, burada i, j satırına karşılık gelen karşılaştırma için temel bir alternatiftir ve j, i ile karşılaştırılan alternatiftir. I 'nin dikkate alınan kritere katkısı j 'ye göre büyük önem taşıyorsa, a_{ij} , i 'nin j 'ye üstünlüğü olarak kabul edilebilecek 5 değerini alır (Karagiannidis, Papageorgiou, Perkoulidis, Sanida ve Samaras, 2010, s. 252; Oğuzlar, 2007, s. 123; Shen, Chang, Lin ve Yu, 2010, s. 153; Wang, Che ve Wu, 2010, s. 1024).

Tutarlılık indeksi aşağıdaki formülle verilir:

$$CR = (\lambda_{max} - n) / (n - 1) \quad (1)$$

Tutarlılığın kabul edilebilirliğini doğrulamak için, bu değer Saaty tarafından önerilen, n boyutundaki matrislerde Tutarlılık İndeksi (RI) değerleri ve rastgele değerlendirme değerleri olan bir tabloyla karşılaştırılır. Saaty bu değerleri Rassallık İndeksi (RI) değerleri olarak adlandırmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Rassal İndex Tablosu

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
RI	0	0	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,53	1,56	1,57	1,59

Kaynak: (Saaty ve Ozdemir, 2003; Saaty, 1986; Saaty ve Vargas 2012; Wind ve Saaty 1980).

Tutarlılık oranını hesaplayabilmek için, A matrisinin, CI'sına karşılık gelen RI değerine bölerek hesaplanmalıdır (Hafeez vd., 2007, s. 3600). Bu durumda,

$$CR = \frac{CI(\text{Tutarlılık Göstergesi})}{RI(\text{Rassallık Göstergeleri})} \quad (2)$$

Tutarlılık göstergesinin (CI) hesaplanabilmesi için şu formülün kullanılması gerekmektedir (Zhou ve Shi, 2009, s. 237);

$$CI = \frac{\lambda_{max} - n}{n - 1} \quad (3)$$

CI hesaplanırken kullanılan maksimum özdeğer (λ_{max}) ise şu formül yardımı ile bulunabilmektedir (Peng ve Dai, 2009, s. 179);

$$\lambda_{max} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{(AW)_i}{W_i} \quad (4)$$

Elde edilen CR değeri, matris tutarsızlığının kabul edilebilir olarak değerlendirilmesi için 0,1'den küçük olmalıdır. Aksi takdirde karşılaştırma işlemi tekrarlanmalıdır.(Hafeez vd., 2007, s. 3597)

Tüm bu formüllerin kullanılabilir olması ve önceliklendirilmesi hedeflenen faktörleri içeren ikili karşılaştırma matrisi temel 1-9 skalası ise şu şekildedir (Tablo 6);

Tablo 6. İkili AHP Matrisi Temel 1-9 Skalası

Önem Yoğunluğu (Mutlak Değerde)	Tanımı	Açıklaması
1	Eşit Önem Düzeyinde	İki faktör eşit önem düzeyine sahiptir.
3	Orta Öneme Sahip	Faktörlerden biri biraz daha önemlidir.
5	Önemli	Faktörlerden biri diğerine oranla önemlidir.
7	Daha Çok Önemli	Faktörlerden biri diğerine göre çok önemlidir.
9	Çok Çok Önemli	Faktörlerden biri diğerine göre oldukça önemlidir.
2-4-6-8	Arada Kalan Değerler	Önem yoğunluğu açısından arada kalan değerlerdir.
Karşıt Değer	Eğer “i” ile “j” değerleri karşılaştırıldığında verilen bir “n” değeri; j, i ile karşılaştırıldığında ifade (1/n) şeklinde değer alır.	

Kaynak: (Saaty, 1990, s. 15; Satapathy vd., 2010, s. 1941; Wind ve Saaty, 1980, s. 644; Young vd., 2010, s. 53; Saaty ve Ozdemir, 2003; Saaty 1986; Saaty ve Vargans, 2012; Wind ve Saaty, 1980).

3. BULGULAR

Çalışma kapsamında literatür taranarak hekimlere tanı (teşhis) koymada güçlük yaratan durumlar incelenmiştir. Araştırmalarda anahtar kelimeler taranmış, yerli ve yabancı literatür incelenmiştir. İncelemeler sonucunda direkt olarak konuya ilişkin yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum çalışmanın özgün kısmını oluşturmaktadır. Zira literatürde hekimlerin tanı koymada zorlandığı noktalara değinen çalışmalar olsa da bu konuya yönelik araştırmaların yetersiz olduğu düşünülmektedir.

Bu kapsamda öncelikle literatür taranarak hekimlerin tanı koyarken yaşadıkları zorluklar araştırılmıştır. Konuya ilişkin çıkarımların olduğu araştırmalara rastlanılmış bu çalışmalar sistematik derlemeye dâhil edilmiştir. Sistematik derlemeye dâhil edilen bu çalışmaların içerikleri irdelenerek tanı koymada yaşanan zorluklar ile alakalı sekiz ana faktör oluşturulmuştur. Oluşturulan faktörler karışıklık yaşanmaması adına T1, T2, T3.... Şeklinde kodlanarak çalışmaya dâhil edilmişlerdir.

3.1. Deneme Grubu Bulguları

Belirlenen faktörler ilk aşamada 5 kişilik bir hekim grubuna uygulanmıştır. Hekimlerin verdikleri yanıtlar ışığında oluşan tablo aşağıdaki gibidir. AHP görüşme formu analiz edilirken uzmanların değerlendirdiği faktör sayısı sekiz olduğu için Rassal İndex değeri 1,41 olarak alınmıştır.

Tablo 7. Deneme Grubu AHP Analiz Tablosu

Faktörler	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	Toplam	Ağırlık Değeri (w)	CI
T1	0,0749	0,0787	0,0616	0,0718	0,0837	0,0802	0,0685	0,0797	0,5991	0,0749	0,6041
T2	0,2137	0,2244	0,2973	0,2249	0,1986	0,2371	0,1923	0,1829	1,7714	0,2214	1,7948
T3	0,1792	0,1112	0,1473	0,1853	0,1393	0,1776	0,1537	0,1523	1,2458	0,1557	1,2602
T4	0,1162	0,1112	0,0885	0,1114	0,1619	0,0919	0,1234	0,1348	0,9394	0,1174	0,9459
T5	0,0836	0,1056	0,0988	0,0643	0,0935	0,0857	0,1119	0,1064	0,7499	0,0937	0,7551
T6	0,1332	0,1349	0,1182	0,1729	0,1555	0,1426	0,1601	0,1421	1,1594	0,1449	1,1708
T7	0,1096	0,1170	0,0960	0,0905	0,0837	0,0893	0,1002	0,1064	0,7928	0,0991	0,7993
T8	0,0896	0,1170	0,0922	0,0788	0,0837	0,0957	0,0898	0,0953	0,7422	0,0928	0,7483
Toplam	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	8,00	1,00	

CR (Tutarlılık Oranı): 5,56 CR< %10 RI- 1,41

Tablo 7’de ön çalışmaya dâhil olan beş hekim, tanı koymada yaşanan faktörleri ikili karşılaştırma matrisi ile değerlendirmişlerdir. Tabloya göre hekimlerin verdikleri yanıtların tutarlılık oranı %5,56’dır. Bu durum literatürde belirtilen CR<%10 değerinin altında olduğu için yanıtlar tutarlı olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda yanıtlar değerlendirildiğinde hekimlerin tanı koymada yaşadıkları en önemli zorluğun 0,22’lik ağırlık değerine sahip T2 kodlu “Bazı hastalıkların geç belirti göstermesine bağlı olarak tanı konamaması” olduğu sonucuna varılmaktadır.

Daha sonra 0,15 ağırlık değerine sahip T3 koduyla “İleri yaş ve çocuk hastalarda refakatçi üzerinden bilgi alınmasından dolayı eksik veriye sahip olunması” ikinci sırada tanı koymayı zorlaştıran faktör olarak hekimler tarafından değerlendirilmiştir. En düşük ağırlık değerine (0,07) sahip T1 kodlu, “Tanı koymak için yeterli zaman olmaması, ayaktan tedavi sebebiyle yeterli verinin alınmaması” faktörü olurken. Hekimlerin en az önem verdiği faktör de T1 olmuştur. T6 kodlu hekimlerin deneyimsiz olması veya kendine fazla güvenmesi üçüncü önem sırasına sahipken dördüncü sırayı T4 kodlu hastanın hekimden çekinerek sağlıklı bir iletişim kurmaması faktörü almıştır. T7 kodlu gebe hastalarda radyasyona sahip cihazların kullanımının sakıncalı olması, T5 kodlu öğrenme ve kendini ifade etme güçlüğü çeken hastaların yeterli düzeyde kendini anlatamaması ve T8 kodlu mülteci ve yabancı hastaların dil sorunu yüzünden hastalık geçmişlerini ve şikâyetlerini hekime aktaramamaları faktörleri azalan önemlilik düzeyine sahiptir.

3.2. Gaziantep’te Görevli Hekimlerin Görüşme Bulguları

Deneme grubunun ardından Gaziantep’te görevli beş hekime aynı AHP anket formu uygulanmıştır. Hekimlerin verdiği yanıtlarla oluşturulan matrisin bulunduğu tablo aşağıdaki gibidir. Verilen yanıtlar analiz edildiğinde yanıtların tutarlılık oranının %5,70 olduğu bunun da %10 değerinden düşük olması ile yanıtların tutarlı olduğu kabul edilmektedir.

Tablo 8. Gaziantep’te Görevli Hekimlere Ait AHP Analiz Tablosu

Faktörler	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	Toplam	Ağırlık Değeri (w)	CI
T1	0,1068	0,0987	0,0998	0,1450	0,1007	0,0939	0,1120	0,1135	0,8704	0,1088	0,8744
T2	0,1591	0,1470	0,1800	0,1450	0,1415	0,1374	0,1574	0,1287	1,1961	0,1495	1,2026
T3	0,1241	0,0947	0,1160	0,1173	0,1007	0,1353	0,1182	0,1316	0,9380	0,1172	0,9420
T4	0,0760	0,1046	0,1020	0,1032	0,1205	0,1120	0,1017	0,1059	0,8259	0,1032	0,8296
T5	0,1425	0,1397	0,1548	0,1152	0,1345	0,1300	0,1429	0,1236	1,0832	0,1354	1,0890
T6	0,1484	0,1397	0,1119	0,1204	0,1351	0,1306	0,1201	0,1340	1,0402	0,1300	1,0457
T7	0,0844	0,0827	0,0869	0,0898	0,0833	0,0963	0,0886	0,0939	0,7059	0,0882	0,7091
T8	0,1587	0,1928	0,1487	0,1643	0,1836	0,1644	0,1591	0,1687	1,3402	0,1675	1,3470
Toplam	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	8,00	1,00	

CR (Tutarlılık Oranı): 5,70 CR<%10 RI- 1,41

Tablo 8’e göre Gaziantep’te görev yapan hekimler için tanı koymada zorluk yaşatan en önemli faktör 0,16’lik değeri ile T8 kodlu, “Mülteci ve yabancı hastaların dil sorunu yüzünden hastalık geçmişlerini ve şikâyetlerini hekime aktaramamaları” faktörü olmuştur. Deneme grubuna göre bu faktörün ön plana çıkmasının sebebi bölgede yaşayan farklı etnik kökene sahip halk ve ülkemizde yaşayan mülteci, sığınmacı sayısının nispeten bölgede daha fazla sayıda olması olabilir. İkinci en yüksek ağırlık değeri alan faktör ise deneme grubunda da en yüksek değeri alan T2 kodlu “Bazı hastalıkların geç belirti göstermesine bağlı olarak tanı konamaması” faktörü olmuştur. En düşük ağırlık değerine (0,08) ise T7 kodlu “Gebe hastalarda, radyasyona sahip cihazların kullanımının sakıncalı olması” faktörü sahiptir. T5 kodlu öğrenme ve kendini ifade etme güçlüğü çeken hastaların yeterli düzeyde kendini anlatamaması faktörü üçüncü önem düzeyine sahipken T6, T3, T1 ve T4 faktörleri sırayla azalan önem düzeyine sahiptirler.

3.3. İstanbul’da Görevli Hekimlerin Görüşme Bulguları

İstanbul’da görevli 10 hekime AHP yöntemi ile yukarıda belirtilen sekiz faktörün ikili karşılaştırma matrisi uygulanmıştır. Gaziantep ile İstanbul’da ayrı ayrı uygulanan anket sonuçları hekimlerin verdiği yanıtlara göre karşılaştırılacaktır. Bu kapsamda sekiz faktörlü bir anket uygulandığı için Rassal Index değeri 1,41 olarak alınmış, hekimlerin verdiği yanıtların tutarlılık oranı 5,64 olarak sonuçlanmıştır. Bu değer %10’dan düşük olduğu için yanıtların tutarlı olduğu kabul edilmiştir. Hekimlerin verdiği yanıtlara göre önceliklendirme yapıldığında ortaya çıkan sonuçlar Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. İstanbul’da Görevli Hekimlere Ait AHP Analiz Tablosu

Faktörler	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	Toplam	Ağırlık Değeri (w)	CI
T1	0,0477	0,0630	0,0367	0,0364	0,0747	0,0364	0,0414	0,0393	0,3755	0,0469	0,3819
T2	0,2681	0,3539	0,4940	0,2895	0,3023	0,3573	0,3073	0,3163	2,6886	0,3361	2,8062
T3	0,1947	0,1073	0,1498	0,2458	0,2087	0,2403	0,1579	0,1685	1,4730	0,1841	1,5233
T4	0,1083	0,1009	0,0503	0,0826	0,1016	0,0601	0,0860	0,1086	0,6984	0,0873	0,7055
T5	0,0427	0,0784	0,0481	0,0544	0,0670	0,0590	0,0922	0,0882	0,5300	0,0662	0,5378
T6	0,1394	0,1054	0,0663	0,1462	0,1208	0,1064	0,1431	0,1144	0,9421	0,1178	0,9577
T7	0,0992	0,0991	0,0817	0,0826	0,0625	0,0640	0,0860	0,0823	0,6573	0,0822	0,6736
T8	0,0999	0,0921	0,0732	0,0626	0,0625	0,0765	0,0860	0,0823	0,6350	0,0794	0,6499
Toplam	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	8,00	1,00	

CR (Tutarlılık Oranı): 5,66 CR<10 RI- 1,41

Tablo 9’a göre İstanbul’da görev yapan hekimlerin yanıtları ile deneme grubunun yanıtları birbirine paralel sonuçlar ortaya koymaktadır. Anket sonuçlarına göre, önceliklendirmede en yüksek ağırlık değerini (0,33) alarak ilk sırada kendine yer bulan T2 kodlu “Bazı hastalıkların geç belirti göstermesine bağlı olarak tanı konamaması” faktörü olmuştur. Ardından ikinci en yüksek ağırlık değerine sahip olan (0,18) T3 kodlu “İleri yaş ve çocuk hastalarda refakatçi üzerinden bilgi alınmasından dolayı eksik veriye sahip olunması” problemi gelmektedir. En düşük ağırlık değerine (0,04) sahip olarak, 8 faktör arasında en son sırayı alan T1 kodlu “Tanı koymak için yeterli zaman olmaması, ayaktan tedavi sebebiyle yeterli verinin alınamaması” ise hekimlerin tanı koymasında en az problem yaşadıkları durum olarak değerlendirilmiştir. T6 kodlu hekimin deneyimsiz olması veya kendine fazla güvenmesi üçüncü düzeyde tanı koymayı zorlaştıran faktör olarak değerlendirilirken T4, T7, T8 ve T5 faktörleri sırayla düşen önem düzeyine sahiptirler.

4. TARTIŞMA

Mevcut çalışma, hekimlerin tanı koymada yaşadıkları zorlukların neler olduğu ile bu zorlukların hekimler tarafından önem düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

2009 yılında yapılan bir çalışmaya göre sağlık kurumlarına başvuran hastaların %32’sinde yeterli muayene süresine sahip olunmaması sebebiyle tıbbi hatalar yaşanmaktadır. Bu durum gereksiz bulgulara fazla önem verilmesine, acil durumlara önem verilmemesine sebep olurken doğru teşhis oranını da düşürmektedir (Schiff ve diğerleri, 2009, s. 1881). Pek çok tanı hatası, yetersiz bilgi, hatalı veri toplama ve/veya hatalı doğrulamadan kaynaklanan bilişsel hatalardan kaynaklanır. Uzmanlar, tanısız başarıları %75’inin klinisyen tanısız düşünme başarısızlığına bağlanabileceğini tahmin etmektedir (Graber vd., 2005, s. 1494).

Optimal klinik sonuca ulaşmak için klinisyenlerin, doğru tanıya götüren uzman tıbbi kararlar almaları ve en uygun tedaviyi önermeleri beklenir. Deneyim ve tecrübenin yanı sıra, klinisyenlerin önemli miktarda bilimsel veriye ve hızla artan tıbbi bilgiye dayalı kararlar verme konusunda uzmanlığa sahip olmaları beklenmektedir. Bununla birlikte, karar vericilerin rasyonelliği, bilginin mevcudiyeti, bireylerin bilişsel sınırlamaları ve çeşitli zaman kısıtlamaları ile sınırlıdır. Daha deneyimli klinisyenler yalnızca sayısız sendrom hakkında bilgi biriktirmekle kalmaz, aynı zamanda bilgilerini mantıksal sözcükler, görüntüler ve bazen belirli bir hastanın örneğinde organize eder ve depolar (Thammasitboon ve Cutrer, 2013, s. 233).

Berner ve Graber (2008), çeşitli ortamlarda ve uzmanlıklarda çeşitli türlerdeki (örneğin otopsi çalışmaları, standartlaştırılmış hastaları kullanan çalışmalar gibi özel durumlarla ilgili çalışmalar) tanısız hatalara ilişkin çalışmaların kapsamlı bir incelemesini yürütmüştür. Sonuçlar, "algısal" uzmanlıklarda (örneğin radyoloji, patoloji) hata oranlarının oldukça düşük (tipik olarak < %5) olduğu, ancak acil servis gibi diğer ortamlardaki hata oranlarının daha büyük düzeyde (10–%15) olduğunu göstermiştir (Berner ve Graber, 2008, s. 54). Bu oranlar klinik karar verme aşamasında hekimler üzerindeki baskının tanı koyma sürecinde hata olmasına sebep verebileceğini göstermektedir.

Yanlış tanı koyma sürecini etkileyen bir diğer faktör de hekimin aşırı özgüvenli oluşudur. Bu durum hekimlerin genel olarak teşhislerinin yanlış olma olasılığını küçümsediklerini ve bu aşırı güvenme eğiliminin klinik karar verme süreçlerinde hataya sebep olduğu düşünülmektedir (Norman ve Eva, 2010, s. 95).

Yapılan çalışma ile literatürde yer alan faktörler göz önüne alınarak önem düzeyini belirleyebilmek adına Türk hekimlerine AHP görüşme formu uygulanmıştır. Tanı koymada yaşanan zorlukların birçok sebebi olduğu bu sebeplerin tanınması hataya sebebiyet verdiği yaşanan hataların da malpraktis olarak geri döndüğü görülmektedir. Bu çerçevede araştırmada değinilen tanınması zorlukların ortadan kaldırılması veya azaltılmasına yönelik çalışmaların yapılması hekimlere olan güvenin daha da kuvvetlenmesini sağlayacaktır.

5. SONUÇ

İstanbul ve Gaziantep illerinde, beşi deneme grubu olan toplamda 20 hekime sistematik derleme yöntemi ile belirlenen 8 adet tanı koymada yaşanan zorluğun önceliklendirilmesi amacıyla AHP anket formu uygulanmıştır. İlk aşamada verilecek yanıtların tutarlılık düzeylerinin değerlendirilmesi hedefiyle beş kişilik hekim grubuna deneme anketi uygulanmıştır. Uygulanan anketlere verilen yanıtlar incelendiğinde, yanıtların tutarlı oldukları görülmüştür. Deneme grubu sonuçlarına göre bazı hastalıkların geç belirti göstermesi tanı koymada hekimlere zorluk yaşatmaktayken ileri yaşlar ve çocuklarda refakatçiden alınan bilgilerin tanı koymada önde gelen zorluklardandır. Bunun yanında hekimin deneyimsiz oluşu veya kendine fazla güvenmesi de tanı koymanın önünde bir engel olarak değerlendirilmiştir. Deneme grubuna göre ise en az önem ve dereceye sahip olan faktör ise yeterli zaman olmaması ve ayaktan tedavi sebebiyle yeterli bilginin alınmaması olarak değerlendirilmiştir. Bu faktörün diğer faktörlere göre en düşük önem düzeyine sahip olmasının nedeninin, ayaktan tedavi sonrası hekimin hastadan birçok tetkik isteyerek tanı koyması olduğu düşünülmektedir.

Deneme grubunun ardından, ilk olarak Gaziantep'te görevli beş hekime daha sonra İstanbul'da görevli 10 hekime hazırlanan AHP anketi uygulanmıştır. AHP anket analizine göre Gaziantep ve İstanbul'da farklı önem düzeyleri ortaya çıkmıştır. Gaziantep'te görevli hekimlerin değerlendirmelerine göre, mülteci ve yabancı hastalarda yaşanan dil sorunu dolayısıyla yaşanan iletişimsizliğe bağlı olarak tanı koymanın zor olduğu sonucuna varılmıştır. Buna karşın İstanbul'da hekimlere uygulanan AHP anketi sonuçları, deneme grubuna paralel olarak tanı koymada en çok zorluk yaşatan faktörün, hastalıkların geç belirti göstermesine bağlı olarak tanı koymanın zorlaşması olarak ortaya çıkması iller arasında farklı önceliklerin olabileceğini göstermektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Abudayyeh, O., Asce, M., Zidan, S. J., Yehia, S. ve Randolph, D. (2007). Contracting model using AHP. *Journal of Management*, 23(2), 88–96. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)0742-597X\(2007\)23:2\(88\)](https://doi.org/10.1061/(ASCE)0742-597X(2007)23:2(88))

Ağar, A. (2020). Yaşlılarda ortaya çıkan psikolojik değişiklikler. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 3(2), 75–80. <https://doi.org/10.47141/geriatrik.744968>

Akbolat, M. ve Ünğan M. C. (2019). Sağlık iletişimi. M. Akbolat ve M. C. Ünğan (Ed.), *Prof. Dr. Gültekin Yıldız anı kitabı* (s. 1-20), Sakarya Üniversitesi Basımevi.

Atlı T. ve Atmış V., (2019). *Yaşlı hastada anamnez ve fizik muayene*. (3), 43–54.

Aydin, N. (2013). Determination of accuracy of nursing diagnoses used by nursing students in their nursing care plans. *International Journal of Caring Sciences*, 6(2), 252–257.

- Azık, F. M., Gümüş, D., Ergen, S. ve Çayır, A. (2009). Hemofagositik lenfositik lenfositosis tanısında zorluklar: Olgu sunumu. *Dicle Tıp Dergisi*, 36(3), 213–215.
- Berner, E. S. ve Graber, M. L. (2008). Overconfidence as a cause of diagnostic error in medicine. *American Journal of Medicine*, 121(5). <https://doi.org/10.1016/j.amjmed.2008.01.001>
- Bhushan, N. ve Rai, K. (2013). Applying the analytic hierarchy process. *Journal of Chemical Information and Modeling*. R. Roy (Ed.), *Strategic decision making* içinde (s. 3-24). Springer.
- Boztaş, M. H. ve Arısoy, Ö. (2010). Tıbbi hastalıklarda depresyon: tanısal sorunlar. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(3), 318–332.
- Bükeçik, E., Şahin, S., Abay, H., Kaplan, S. ve Düzgün, A. A. (2019). Mülteci kadınlar ve üreme sağlığı: sağlık hizmetlerine ulaşmalarını etkileyen faktörler, engeller ve çözüm önerileri. *SDÜ Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(4), 460–464. <https://doi.org/10.22312/sdusbed.531868>
- Bürgy, M. (2017). Die wahnhafte depression: Diagnostik, phänomenologie und therapie. *Nervenarzt*, 88(5), 529–537. <https://doi.org/10.1007/s00115-016-0149-2>
- Cheng, E. W. L. ve Li, H. (2002). Construction partnering process and associated critical success factors: quantitative investigation. *Journal of Management in Engineering*, 18(4), 194–202. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)0742-597X\(2002\)18:4\(194\)](https://doi.org/10.1061/(ASCE)0742-597X(2002)18:4(194))
- Çakmak, Z. (2017). *Rehberlik ve araştırma merkezi personelinin öğrenme güçlüğü olan bireylerin değerlendirilme süreçlerine ilişkin görüşleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Çaman, Ö. K. ve Özvarış, Ş. B. (2010). Uluslararası göç ve kadın sağlığı. *Sağlık ve Toplum*, 4, 1–12.
- De Haan, J., Vandecaveye, V., Han, S. N., Van De Vijver, K. K. ve Amant, F. (2016). Difficulties with diagnosis of malignancies in pregnancy. *Best Practice and Research: Clinical Obstetrics and Gynaecology*, 33(2016), 19–32. <http://dx.doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2015.10.005>
- Demir, F. (2014). Tanı ve tarama test sonuçlarının klinik karar verme sürecinde kullanılması. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(2), 91–95.
- Demirbaş, F., Ağayev, A. E., Çaltepe, G. ve Kalaycı A. G. (2020). Erken çocukluk çağında Wilson hastalarının tanısal zorlukları. *Güncel Pediatri Dergisi*, 18(1), 41-52. <https://doi.org/10.4274/jcp.2020.0004>
- Dias, A. ve Ioannou, P. G. (1996). Company and project evaluation model for privately promoted infrastructure projects. *Journal of Construction Engineering and Management*, 122(1), 71–82. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)0733-9364\(1996\)122:1\(71\)](https://doi.org/10.1061/(ASCE)0733-9364(1996)122:1(71))
- Doloi, H. (2008). Application of AHP in improving construction productivity from a management perspective. *Construction Management and Economics*, 26(8), 841–854. <https://doi.org/10.1080/01446190802244789>
- Erdoğan, O. (2017). Approach to syncope in the elderly. *Türk Kardiyoloji Derneği Arşivi*, 45(5), 64–65. <https://doi.org/10.5543/tkda.2017.00180>
- Furukawa, T. A., Strauss, S., Bucher, H. C. ve Guyatt, G. (2008). Users' guides to the medical literature: A manual for evidence-based clinical practice (3. Baskı). JAMA.
- Golden, B. L., Wasil, E. ve Harker, P. T. (2021). Nuevos sistemas de comunicación e información. B. L. Golden, E. Wasil ve P. T. Harker (Ed.), *The analytic hierarchy process* içinde (s. 171-191). Springer.

- Görener, A. (2016). Türkiye’de medikal turizm sektörünün değerlendirilmesinde bütünleşik SWOT- AHS yaklaşımı. *Alphanumeric Journal*, 4(2), 159-170. <https://doi.org/10.17093/alphanumeric.277740>
- Görener, A. ve Taşçı, M. E. (2016). Evaluating The strategies of medical tourism sector through AHP and MOORA in a SWOT framework. *Journal of Global Strategic Management*, 2(10), 15-30. <https://doi.org/10.20460/JGSM.20161024353>
- Graber, M. L., Franklin, N. ve Gordon, R. (2005). Diagnostic error in internal medicine. *Archives of Internal Medicine*, 165(13), 1493–1499. <https://doi.org/10.1001/archinte.165.13.1493>
- Grimm, L. J., Kuzmiak, C. M., Ghate, S. V., Yoon, S. C. ve Mazurowski, M. A. (2014). Radiology resident mammography training: interpretation difficulty and error-making patterns. *Academic Radiology*, 21(7), 888–892. <http://dx.doi.org/10.1016/j.acra.2014.01.025>
- Gual, N., García-Salmones, M. ve Pérez, L. M. (2019). Diagnosing delirium in patients with dementia, a great challenge. *Medicina Clinica*, 153(7), 284–289. <https://doi.org/10.1016/j.medcli.2019.05.005>
- Hafeez, K., Malak, N. ve Zhang, Y. B. (2007). Outsourcing non-core assets and competences of a firm using analytic hierarchy process. *Computers and Operations Research*, 34(12), 3592–3608. <https://doi.org/10.1016/j.cor.2006.01.004>
- Ihrler, S., Agaimy, A., Guntinas-Lichius, O., Haas, C. J., Mollenhauer, M., Sandison, A. ve Greber, L. (2021). Why is the histomorphological diagnosis of tumours of minor salivary glands much more difficult? *Histopathology*, 79(5), 779-790. <https://doi.org/10.1111/his.14421>
- Jondeau, G. ve Presse, L. (2004). Les difficultés du diagnostic de l’insuffisance cardiaque du sujet âgé L’insuffisance cardiaque du sujet âgé The difficulty in diagnosing heart failure in the elderly. *Cardiologie Journal*. 33(6), 1083-1085. [https://doi.org/10.1016/S0755-4982\(04\)98852-5](https://doi.org/10.1016/S0755-4982(04)98852-5)
- Karagiannidis, A., Papageorgiou, A., Perkoulidis, G., Sanida, G. ve Samaras, P. (2010). A multi-criteria assessment of scenarios on thermal processing of infectious hospital wastes: a case study for central Macedonia. *Waste Management*, 30(2), 251–262. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2009.08.015>
- Karakaya, E., Coşkun, A. M., Özerdoğan, N. ve Yakıt, E. (2017). Suriyeli mülteci kadınların doğurganlık özellikleri ve etkileyen faktörler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(48), 417–428.
- Kaveh G. Shojania, M., Burton, E. C., McDonald, K. M., Goldman, L. ve Page, P. (2003). Changes in rates of autopsy-detected over time. *Journal of the American Medical Association*, 289(21), 2849–2856. <https://doi.org/10.1001/jama.289.21.2849>
- Kaya, M., Öner, F. H., Lebe, B., Özkal, S., Men, S. ve Saatci, A. O. (2021). Challenges in the diagnosis of intraocular lymphoma. *Turkish Journal of Ophthalmology*, 51(5), 317–325. <https://doi.org/10.4274/tjo.galenos.2021.50607>
- Kayhan, S. ve Akgüneş, A. (2011). Histopathologically diagnosed pulmonary complicated hydatid cyst cases. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 35(4), 189–193. <https://doi.org/10.5152/tpd.2011.49>
- Lam, K. ve Zhao, X. (1998). An application of quality function deployment to improve the quality of teaching. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 15(4), 389–413. <https://doi.org/10.1108/02656719810196351>
- Leal, J. E. (2020). AHP-express: A simplified version of the analytical hierarchy process method. *MethodsX*, 7(2020), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.mex.2019.11.021>

- Melillo, P. ve Pecchia, L. (2016). What is the appropriate sample size to run analytic hierarchy process in a survey-based research. *ISAJP Journal*, 2003, 1-2. <https://doi.org/10.13033/isahp.y2016.130>
- Meyer, A. N. D., Payne, V. L., Meeks, D. W., Rao, R. ve Singh, H. (2013). Physicians' diagnostic accuracy, confidence, and resource requests: A vignette study. *JAMA Internal Medicine*, 173(21), 1952–1961. <https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2013.10081>
- Mitchell, A. J., Rao, S. ve Vaze, A. (2011). Can general practitioners identify people with distress and mild depression? A meta-analysis of clinical accuracy. *Journal of Affective Disorders*, 130(1–2), 26–36. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2010.07.028>
- Möller, H. J. (2009). Development of DSM-V and ICD-11: Tendencies and potential of new classifications in psychiatry at the current state of knowledge. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 63(5), 595–612. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1819.2009.02020.x>
- NIH. (2020). *Cancer Statistics, National Cancer Institute*. <https://www.cancer.gov/about-cancer/understanding/statistics> adresinden 22 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Norman, G. R. ve Eva, K. W. (2010). Diagnostic error and clinical reasoning. *Medical Education*, 44(1), 94–100. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2923.2009.03507.x>
- Oğuzlar, A. (2007). Analitik hiyerarşi süreci ile müşteri şikâyetlerinin analizi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (14), 122–134.
- Orhan, A. ve Abali, O. (2011). Bipolar disorder from childhood to adolescence: A review about diagnostic difficulties and comorbidities. *Journal of Mood Disorders*, 1(3), 126. <https://doi.org/10.5455/jmood.20110906023427>
- Parvovirus, B., Virus, R., Voordouw, B., Rockx, B., Jaenisch, T., Fraaij, P., ... Vossen, A. (2020). Crossm performance of zika assays in the context of toxoplasma. *Clinical Microbiology Reviews*, 33(1), 1–23. <https://doi.org/10.1128/CMR.00130-18>
- Peng, X. ve Dai, F. (2009). Information systems risk evaluation based on the AHP-Fuzzy algorithm. *Proceedings-2009 International Conference on Networking and Digital Society, ICNDS 2009*, 2, 178–180. <https://doi.org/10.1109/ICNDS.2009.124>
- Rifà Ros, R., Rodríguez Monforte, M., Pérez Pérez, I., Lamoglia Puig, M. ve Costa Tutusaus, L. (2019). Relationship between diagnostic accuracy and attitudes towards diagnoses in undergraduate nursing students. *Educacion Medica*, 20, 33–38. <https://doi.org/10.1016/j.edumed.2017.12.007>
- Saaty, T. L. ve Vargas, L. (2012). Driven demand and operations management models. T. L. Saaty ve L. Vargas (Ed.), *Models, methods, concepts & applications of the analytic hierarchy process* (2. Baskı) içinde (s. 1-20). <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3597-6>
- Saaty, T. L. ve Ozdemir, M. S. (2003). Why the magic number seven plus or minus two. *Mathematical and Computer Modelling*, 38(3–4), 233–244. [https://doi.org/10.1016/S0895-7177\(03\)90083-5](https://doi.org/10.1016/S0895-7177(03)90083-5)
- Saaty, T. L. (1986). Axiomatic foundation of the analytic hierarchy process. *Management Science*, 32(7), 841–855.
- Saaty, T. L. (1990). How to make a decision: the analytic hierarchy process. *European Journal of Operational Research*, 48(1), 9–26. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(90\)90057-I](https://doi.org/10.1016/0377-2217(90)90057-I)

- Saaty, T. L. (1996). *Decision making with dependence and feedback: the analytic network process*. <http://www.rwspublications.com/books/anp/decision-making-with-dependence-and-feedback/> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Saaty, T. L. (2001). *Deriving the AHP 1-9 scale from first principles. Sixth International Symposium*. <http://www.isahp.org/2001Proceedings/Papers/125-P.pdf> adresinden 27 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Saaty, T. L. (2008). Decision making with the Analytic Hierarchy Process. *Int. J. Services Sciences*, 1(1), 83–98.
- Sarkar, U., Bonacum, D., Strull, W., Spitzmueller, C., Jin, N., López, A., Singh, H. (2012). Challenges of making a diagnosis in the outpatient setting: A multi-site survey of primary care physicians. *BMJ Quality and Safety*, 21(8), 641–648. <https://doi.org/10.1136/bmjqs-2011-000541>
- Satapathy, B. K., Majumdar, A. ve Tomar, B. S. (2010). Optimal design of flyash filled composite friction materials using combined analytical hierarchy process and technique for order preference by similarity to ideal solutions approach. *Materials and Design*, 31(4), 1937–1944. <http://doi.org/10.1016/j.matdes.2009.10.047>
- Schiff, G. D., Hasan, O., Kim, S., Abrams, R., Cosby, K., Lambert, B. L., McNutt, R. A. (2009). Diagnostic error in medicine: Analysis of 583 physician-reported errors. *Archives of Internal Medicine*, 169(20), 1881–1887. <http://doi.org/10.1001/archinternmed.2009.333>
- Shen, Y. C., Chang, S. H., Lin, G. T. R. ve Yu, H. C. (2010). A hybrid selection model for emerging technology. *Technological Forecasting and Social Change*, 77(1), 151–166.
- Shojania, K. G., Burton, E. C., McDonald, K. M. ve Goldman, L. (2005). Overestimation of clinical diagnostic performance caused by low necropsy rates. *Quality and Safety in Health Care*, 14(6), 408–413. <http://doi.org/10.1136/qshc.2004.011973>
- Smith, D. J., Muir, W. J. ve Blackwood, D. H. R. (2005). Borderline personality disorder characteristics in young adults with recurrent mood disorders: A comparison of bipolar and unipolar depression. *Journal of Affective Disorders*, 87(2), 17–23. <http://doi.org/10.1016/j.jad.2005.02.019>
- Sun, L. ve Pfeifer, J. D. (2019). Pitfalls in molecular diagnostics. *Seminars in Diagnostic Pathology*, 36(5), 342–354. <https://doi.org/10.1053/j.semmp.2019.06.002>
- Tanrıöver, M. D., Serteser, M., Ünsal, İ. ve Akalın, E. (2016). *Tanı hataları güvenli ve yüksek kaliteli bir sağlık sistemi için öncelikli bir iyileştirme alanı* (1. Baskı). Acıbadem Üniversitesi Yayınları.
- Tavares, R. M., Tavares, J. M. L. ve Parry-Jones, S. L. (2008). The use of a mathematical multicriteria decision-making model for selecting the fire origin room. *Building and Environment*, 43(12), 2090–2100. <https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2007.12.010>
- Thammasitboon, S. ve Cutrer, W. B. (2013). Diagnostic decision-making and strategies to improve diagnosis. *Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care*, 43(9), 232–241. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cppeds.2013.07.003>
- ThinkTech. (2017). Sağlık hizmetlerinde yanlış teşhis ve tedavi oranlarının düşürülmesi için klinik karar destek sistemlerinin kullanımı, *Araştırma Raporu Kasım 2017*.
- Tümgör, G., Bayram, I., Tanyeli, A., Ergin, M., Canan, O., Yılmaz, H. L., Kılınc, Y. (2003). Çocukluk çağı miyelodisplastik sendromunda tanı konma zorluğu: bir vaka takdimi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 46(3), 207–211.

- Türk Geriatri Derneği, Ankara Tabip Odası ve Pratisyen Hekimlik Derneği. (2012). *Birinci basamak için temel geriatri* (1. Baskı). Algi Tanıtım.
- Vandecaveye, V., Amant, F., Lecouvet, F., Van Calsteren, K. ve Dresen, R. C. (2021). Imaging modalities in pregnant cancer patients. *International Journal of Gynecological Cancer*, 31(3), 423–431. <https://doi.org/10.1136/ijgc-2020-001779>
- Wang, H. S., Che, Z. H. ve Wu, C. (2010). Using analytic hierarchy process and particle swarm optimization algorithm for evaluating product plans. *Expert Systems with Applications*, 37(2), 1023–1034. <http://dx.doi.org/10.1016/j.eswa.2009.05.073>
- WHO. (2015). *Health Evidence Network Synthesis Report* (Rapor No. 4). Health Evidence Network (HEN). https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0003/394275/9789289053938-eng.pdf
- Wind, Y. ve Saaty, T. L. (1980). Marketing applications of the Analytic Hierarchy Process. *Management Science*, 26(7), 641–658. <https://doi.org/10.1287/mnsc.26.7.641>
- Yılmaz, F. T., Sabancıoğulları, S. ve Aldemir, K. (2015). The opinions of nursing students regarding the nursing process and their levels of proficiency in Turkey. *Journal of Caring Sciences*, 4(4), 265–275. <https://doi.org/10.15171/jcs.2015.027>
- Young, K. D., Younos, T., Dymond, R. L., Kibler, D. F. ve Lee, D. H. (2010). Application of the Analytic Hierarchy Process for selecting and modeling stormwater best management practices. *Journal of Contemporary Water Research & Education*, 146(1), 50–63. <https://doi.org/10.1111/j.1936-704x.2010.00391.x>
- Zhou, Y. D. ve Shi, M. L. (2009). Rail transit project risk evaluation based on AHP model. *2009 2nd International Conference on Information and Computing Science*, 3(1), 236–238. <https://doi.org/10.1109/ICIC.2009.265>

VELAYET DEĞERLENDİRME*

CUSTODY EVALUATION

Dr. Öğr. Üyesi Derya KAYMA¹

ÖZ

Türkiye’de velayet değerlendirmelerinde kullanılan yöntemlerin belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırma betimsel tarama modelinde tasarlanmıştır. Oranlı örnekleme yöntemi ile belirlenen 292 adli destek görevlisi araştırmaya katılım göstermiştir. Veriler anket tekniği ile toplanmış ve bulgular velayet değerlendirmelerinde görev alan adli destek görevlilerinin mesleki donanımı, velayet değerlendirmelerinin özellikleri, velayet değerlendirmesinde kullanılan yöntemler, ihtiyaç duyulan kaynaklar ve raporlama olmak üzere beş başlıkta ele alınmıştır. Araştırma bulgularına göre velayet değerlendirmesinde bulunan adli destek görevlilerinin, eğitim seviyesi yurt dışı uygulamalarında velayet değerlendirmesi yapan ruh sağlığı profesyonellerinden daha düşük bulunmuştur. Ayrıca görevlilerin yarıdan fazlası velayet değerlendirme konusunda eğitim almaya ihtiyaç duymaktadır. Bir velayet değerlendirmesi için harcanan ortalama süre adli destek görevlileri için ihtiyaç duyulan sürenin altında olduğu gibi yurt dışı uygulamaların da gerisindedir. Velayet değerlendirmelerinde çoklu bilgi toplama yöntemi kullanan görevliler yurt dışı uygulamalarında sıklıkla kullanılan psikolojik test uygulamalarını en az sıklıkta kullanmaktadır. Velayete ilişkin kararlara bakıldığında ise görevlilerin en sık velayetin bir ebeveyne verilerek diğer ebeveyn ile kişisel ilişki kurulması kanaatinde buldukları belirlenmiştir. Adli destek görevlilerinin velayet değerlendirme konusunda daha fazla uzmanlaşabilmeleri için eğitimlerin artırılması, eğitim içeriklerinde psikolojik test uygulamalarına yer verilmesi ve adli sistem içerisinde formal bir konsültasyon yapılması önerilmektedir. Adli destek görevlilerinin iş yoğunluklarının azaltılabilmesi için de istihdamın artırılmasına yönelik düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Velayet, Velayet Değerlendirmesi, Adli Destek Görevlisi, Ruh Sağlığı Profesyonelleri.

JEL Sınıflandırma Kodları: K36, K41, I39.

ABSTRACT

This research, which is conducted to determine the methods used in custody evaluations in Turkey, is designed in a descriptive survey model. 292 legal support officers determined by proportional sampling method participate in the research. The data are collected with the questionnaire technique and the findings are discussed under five headings: the professional qualifications of the legal support officers involved in the custody evaluations, the characteristics of the custody evaluations, the methods used in the custody evaluation, the resources needed and the reporting. According to the research findings, the education level of the legal support officers who made the custody evaluation is found to be lower than the mental health professionals who made the custody evaluation in overseas practices. In addition, more than half of officers need training in custody evaluation. The average time spent on a custody evaluation is below the time needed for legal support officers and lags behind overseas practices. Officers who use multiple information collection methods in custody evaluations use psychological test applications, which are frequently used in overseas practices, at least. Considering the decisions regarding custody, it is determined that the officers most frequently think that custody should be given to one parent and a personal relationship should be established with the other parent. It is recommended to increase the trainings, to include psychological test applications in the training content, and to establish a formal consultation within the judicial system so that the legal support officers can specialize more in custody evaluation. In order to reduce the workload of legal support officers, regulations are needed to increase employment.

Keywords: Custody, Custody Evaluation, Legal Support Officer, Mental Health Professionals.

JEL Classification Codes: K36, K41, I39.

* Bu çalışma için Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 02/2022-30 sayılı ve 25.03.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kırkağaç Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, deryakayma@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The main purpose of custody evaluations; It is the determination of the most suitable living environment that can provide the child's healthy development in line with the child's best interests. In Turkey, custody evaluations are made by legal support officers. The aim of this study is to determine the methods used by legal support officers in custody evaluation. Thus, it is aimed to compare the custody evaluation practices in Turkey with the practices abroad.

Design/methodology/approach:

This research was designed in descriptive survey model. The sample of the study consists of 292 legal support officers selected by proportional sampling. Half of the sample group, the majority of which is women (73,3%), is married (50,7%), but more than half (58,2%) do not have children. Participants from seven regions of Turkey and 34 different provinces participated in the study. During the data collection phase, the Questionnaire consisting of 34 open-ended, optional and five-point Likert type questions developed by the researcher was used. Therefore, the low frequency of the averages taken to the Likert-type questions indicates that the frequency is increased, while the high ones indicate that the frequency is decreased. Data were collected online in May-June 2022.

Findings:

Considering the professional equipment of the legal support officers who made the custody evaluation, it was determined that the majority (72,9%) were undergraduate graduates, but 27,1% of those with postgraduate education were determined. One of the important findings identified is that 54,1% of legal support officers still need training on custody evaluation. More than half (68%) of appointments come at the first stage of litigation. A custody evaluation process that ranges from 1 to 99 hours takes an average of 12,71 hours. Legal support officers think that this time should be 18,56 hours on average. In this study, it was determined that legal support officers used multiple information collection methods such as individual and joint interviews, observation, social analysis, and test application as information collection methods. Individual interviews with the child subject to custody and individual interviews with parents, monitoring parent-child communication, home visits are used by all legal support officers. When compared in terms of frequency, individual interviews with children and parents are always a method used in custody evaluation, but monitoring of parent-child communication and home visits are frequently used. Interviewing with third parties, one of the information collection methods, is used by all of the legal support officers (98,63%). The least used method by legal support officers in custody evaluations is psychological testing. Although 43,15% of legal support officers apply psychological tests to children, 26,71% to parents, and 12,33% to third parties, it is rarely used in custody evaluations in terms of frequency. The average time spent by legal support officers who use multiple methods in custody evaluations from the beginning to the end of the assignment is 12,7 hours. 3,9 hours of this period belongs to the reporting phase. After the reporting phase, the maximum time is for parent interviews (M=2,8). According to the research findings, although testing parents and children is the least used method, it is in the fourth place in terms of the time used (M=2,3). Considering the resources needed by legal support officers for applications, 78,8% of them have an interview room suitable for adults. This is lower for the children's meeting room with 52,7%. For social investigation, 76,7% of legal support officers have a means of transportation. Regarding the parents, the topic addressed by all of the legal support officers is the competence of the parents to provide the child's primary care. When we look at the topics related to children, the child's health, emotional and social needs (96,6%), living conditions and social environment (95,9%), the risk of harm or harm to the child (95,2%), the child's capacity to understand (94,5%), the place of residence. Considering which parent is suggested in terms of custody, it was determined that the opinion of establishing a personal relationship with the father by giving custody to the mother (M=1,94) was used more frequently than establishing a personal relationship with the mother by giving custody to the father (M=2,88).

Conclusion and Discussion:

Majority of the legal support officers who make custody evaluations in Turkey are undergraduate graduates. It is understood that after taking office in the judicial system, the majority of them received training on custody, but nearly half of them still need training on custody. It is thought that it would be beneficial to increase the in-service training in order to strengthen the knowledge base of legal support officers regarding custody, which is a specialty subject, and to provide institutional cooperation with the relevant institutes of the universities so that the officers can be directed to postgraduate education. The average time spent on a custody evaluation is below the time needed for legal support officers and lags behind overseas practices. The fact that the legal support officers do not have enough time for a custody evaluation may cause deficiencies in the judicial system, as well as the increase in the workload of the officers, professional burnout, and inadequate examination and evaluation. For this reason, time is an important issue in custody evaluations. Officers who use multiple information collection methods in custody evaluations stated that psychological tests, which are used frequently in their overseas practices, are the least used method. It is thought that the main reasons why scientifically valid and reliable psychological assessment tools, developed to evaluate the individual, family, parents and relationships, are used less than other methods, are the user's low knowledge and competence, the lack of appropriate and sufficient assessment tools, or the problem of accessing existing tools. Therefore, it can be said that it would be beneficial to develop psychological assessment tools, which are both an information collection tool and an assessment tool in custody assessments, and to provide training on the use and evaluation of these tools in in-service training, and to ensure that legal support officers have access to these tools.

1. GİRİŞ

Velayet, çocukların kişiliklerinin ve mallarının korunması ile çocukların temsili konusunda anne ve babaya verilen haklar ve yükümlülükleri ifade etmektedir (Akyüz, 2000). Daha geniş bir ifade ile velayet, anne ve babanın evlilik dahilinde veya evlilik dışında doğan ve korunması gereken çocuk ve kısıtlının tüm ihtiyaçlarının karşılanmasına, çıkarlarının korunarak mallarının yönetilmesine, çocukların temsil edilmesine yönelik hak ve yükümlülüklerine denilmektedir (Serozan, 2005). Tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere velayet sadece bir hak değil, aynı zamanda bir sorumluluktur. Çocuğun hemen hemen her durumda sağlıklı bir birey olarak yetişebilmesi için gerekli tüm ihtiyaçlarının karşılanması, çocuğun kişiliği ve beden bütünlüğünün korunması ile birlikte mallarının korunması, yasal mercilerde temsil edilmesi bu sorumluluklardan sadece birkaçını oluşturmaktadır.

Evlilik dışında doğan çocukların velayet sorumluluğu anneye ait olduğundan, bu hususta herhangi bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulmamaktadır. Ancak evlilik birliğinde doğan çocukların velayet sorumluluğu her iki ebeveynde bulunurken herhangi bir ayrılık veya boşanma durumunda velayetin belirlenmesine yönelik yasal düzenleme yapılması gerekmektedir. Ebeveyn ayrılığı ve boşanmasında çocuğun temsil hakkının kullanılmasına yönelik ruh sağlığı profesyonelleri tarafından yapılan tüm adli müdahaleler velayet değerlendirmesi olarak tanımlanabilmektedir. Aile ve Uzlaştırma Mahkemeleri Birliği (AFCC, 1994, 2006) velayet değerlendirmesini ailenin değerlendirilerek mahkemeye, ebeveynlere ve avukatlara objektif bilgi ve öneri sunmak, Amerikan Psikoloji Birliği (APA, 1994) ise çocuğun yüksek yararını etkileyen bireysel ve ailesel etkenlerin tespit edilmesi olarak tanımlamaktadır. Velayet değerlendirmelerinin temel amacı; çocuğun yüksek yararı doğrultusunda çocuğa sağlıklı gelişimini sağlayabilecek en uygun yaşam ortamının belirlenmesidir.

Artan boşanma istatistiklerine paralel olarak her yıl daha fazla çocuk adli sistem içerisinde velayete ilişkin talepler çerçevesinde yer almaktadır. 2021 yılına ait verilere bakıldığında kaba evlenme hızı 6,68 iken boşanma hızı 2,07'dir (Türkiye İstatistik Kurumu [TUİK], 2021). Bu rakamlar, Türkiye'deki evliliklerin yaklaşık üçte birinin boşanma ile sonuçlandığını göstermektedir. Dolayısıyla 2021 yılında 174.085 çift boşanırken, 165.937 çocuk boşanma sürecinin ve velayet değerlendirme sürecinin bir parçası olmuştur (TUİK, 2021).

2. ULUSAL MEVZUATLARA GÖRE VELAYET VE VELAYET DEĞERLENDİRME

Ulusal mevzuatta velayet ve velayete ilişkin unsurlar en genel anlamıyla 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 335. ile 363. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Buna göre, velayet evlilik devam ettiği sürece anne ve babanıdır ve önemli bir gerekçe olmadıkça anne ve babadan alınmamaktadır (md. 335-336). Bu önemli gerekçe ebeveynlerin ayrılması veya boşanması şeklinde ortaya çıkabilir. Böyle bir durumda yetkili mahkemeler tarafından velayet değerlendirmesi yapılarak ebeveynlerden birine velayet verilebilmekte veya her iki ebeveyne ortak velayet verilebilmektedir. Evlilik söz konusu olmadığında ise çocuğun velayeti doğumla biyolojik anneye ait olmaktadır. Annenin önemli bir yetersizliği (reşit olmama, kısıtlı olma, vefat, velayetin anneden alınmış olması) söz konusu olursa çocuğun yüksek yararı gözetilerek yine mahkeme kararı ile velayet soybağı kurulmuş olan biyolojik babaya da verilebilmektedir (md. 337). Velayet hak ve yükümlülüklerinin ebeveynlerden alınmasının bir diğer gerekçesi de ebeveynlerin çocuğun yüksek yararına aykırı bir şekilde velayet sorumluluğunu yerine getirmemesi olabilmektedir. TMK'nın 348. maddesi uyarınca ebeveynlerin deneyimsiz olması, hasta olması ya da başka bir ikamette bulunması vb. nedenlerle velayet görevini gereğince yerine getirememesi, çocuğa ilgi göstermemesi, çocuğa ilişkin görevlerini ağır şekilde ihmal etmesi durumlarında velayetin kaldırılması söz konusu olabilmektedir. Velayetin her iki ebeveynden de kaldırılması durumunda menfaatlerinin korunabilmesi için küçüğe vasi atanmaktadır (md. 349).

Velayete ilişkin düzenlemelerde yetkili karar mercii 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun ile aile mahkemeleri olarak belirlenmiştir. Aile mahkemelerinin bulunmadığı yerlerde ise yetkilendirilmiş Asliye Hukuk Mahkemeleri velayete ilişkin konularda karar mercii (md. 2) olarak belirlenmiştir. Aile mahkemeleri, davaların ilk sürecinde veya davanın görülmesi sürecinde istenen hususlarda tarafların çatışma nedenlerine dair konularda inceleme ve değerlendirme yapmak, gereksinim duyulması halinde de duruşmalarda hazır bulunarak görüş bildirmek amaçlarıyla psikolog, pedagog ve sosyal hizmet uzmanlarından yararlanmaktadır (md. 5). 2021 tarihinden önce aile mahkemeleri kapsamında görev alan psikolog, pedagog ve sosyal hizmet uzmanları Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği'nin (ADMHY) yürürlüğe girmesiyle adliyelerde kurulan Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüklerinde görev almaktadır. Dolayısıyla daha önce aile mahkemesi uzmanı olarak görev alan psikolog, pedagog ve sosyal hizmet uzmanları ilgili Yönetmeliğin 4/1-c maddesinde "Adli Destek Görevlisi" olarak tanımlanmıştır. Yeni düzenleme ile birlikte velayet

değerlendirmesinin yanı sıra aile hukukundan doğan tüm davalar bakımından, müdürlüğün hukuk bürosunda görevli adli destek görevlileri inceleme ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Türkiye’de velayet değerlendirmede görev alan psikolog, pedagog ve sosyal hizmet uzmanları için uzmanlıklarına ilişkin ilgili bölümlerin en az lisans programlarından mezun olma şartı aranırken lisansüstü eğitim tercihen aranmaktadır (Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun, md. 5). Amerika Birleşik Devletleri’nin Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği velayet değerlendirmesi yapabilecek ruh sağlığı profesyonellerinin en az yüksek lisans derecesine sahip olması gerektiğini belirtmektedir (National Association of Social Workers [NASW], 2005).

3. VELAYET DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Mahkemelerin talebi ile adli destek görevlilerinden velayet konusunda davanın esasına girilmeden önce veya dava sürecinde velayete ilişkin olarak tedbiren velayet, velayetin belirlenmesi, velayetin kaldırılması veya velayetin değiştirilmesi gibi konularda inceleme ve değerlendirme yaparak görüş bildirmeleri beklenmektedir.

Bir velayet değerlendirmesinin beş temel amacı bulunmaktadır. Bunlar;

- Velayete konu çocuğun gelişimsel ihtiyaçlarını belirlemek,
- Ailenin diğer üyelerinin güçlü ve zayıf yönleri ile birlikte ihtiyaçlarını belirlemek,
- Olumlu ve olumsuz aile etkileşimlerini belirlemek,
- Velayete konu çocuğun yüksek yararına uygun olarak ebeveynlerin talepleri de dikkate alınarak bireylerin güçlü yanlarından yararlanarak velayet ve kişisel ilişki konusunda bir plan geliştirmek,
- Yazılı bir raporlama ile mahkemeye, taraflara ve avukatlara tavsiyeleri ve destekleyici önerileri iletmektir (NASW, 2005).

Bu amaçların sağlanabilmesi için velayet değerlendirme sürecinde inceleme, değerlendirme ve raporlama olmak üzere üç aşamalı müdahale yapılmaktadır.

3.1. İnceleme Aşaması

Velayet değerlendirmesinin ilk aşaması olan inceleme aşaması görevlendirme ile başlayan ve velayete ilişkin gerekli bilgi ve gözlemlerin tamamlanarak değerlendirme aşamasına geçilmesine kadar olan tüm süreci kapsamaktadır. Kısaca bilgi toplama aşaması olarak da nitelendirebileceğimiz inceleme aşamasında bilgi toplama yöntemi olarak görüşme, gözlem, evrak inceleme, sosyal inceleme, test uygulama gerçekleştirilmektedir. Gould ve Lehrmann (2002) velayet değerlendirmelerinde bilgi kaynaklarını beş başlıkta belirtmektedir. Bunlar; yarı yapılandırılmış görüşmeler, psikolojik testler, kendini değerlendirme araçları ve ebeveyn-çocuk iletişimini gözleme, resmi kayıtlar ve diğer kişilerle görüşmelerdir.

Velayetin değerlendirilmesi amacıyla yapılan bu görevlendirmelerde uzmanların temel odağı aileyi oluşturan sistemlerin ve bu sistemler arasındaki etkileşimin incelenmesidir. Velayete konu çocuk odağında yapılan bu incelemede ele alınabilecek sistemler ebeveynler ile diğer aile bireyleri (büyükbaba, büyükanne, anne/babanın yeni eşi, yeni eşin çocukları, velayete konu olmayan diğer çocuklar vb. gibi) olmakla birlikte çocuğun etkileşim halinde olduğu akran grubu, öğretmen, doktor, kurum yetkilisi vb. gibi sistemler de velayet değerlendirmelerinde dâhil olabilen hedef sistemlerdir. İnceleme aşamasında hedef olan tüm bu sistemlerle bireysel ve/veya ortak görüşmeler yapılmaktadır. Bernet (2015) velayet değerlendirmelerinde ilk toplantı, ebeveyn görüşmeleri, çocuk görüşmeleri, ev ziyaretleri, üçüncü kişi bilgileri, psikolojik testler ve son toplantı (ebeveynler ve avukatların katılımıyla) görüşmeleri yapıldığını belirtmektedir. Yüz yüze gerçekleştirilen ilk toplantı, tarafları bilgilendirme, temel bilgileri toplama ve tüm değerlendirme sürecini planlama aşamasıdır. Hazırlanan plan doğrultusunda görüşme yapılacak kişiler veya ev, iş, okul ziyaretleri gibi sosyal incelemelere ilişkin yer ve zaman belirlenmektedir. Son toplantı aşamasında ise ebeveynlere ve avukatlara ulaşılan kanaat ile birlikte bu kanaatte etkili olan faktörler açıklanmaktadır. Türkiye’deki adli uygulamalarda ilk toplantı ve son toplantı yapılmamaktadır. Velayet değerlendirme süreci planı daha çok dava dosyası kapsamındaki bilgilerin incelenmesiyle oluşturulmaktadır. Hazırlanan plan kapsamında taraflar ile iletişim kurularak bilgilendirme yapılmakta ayrıca görüşme veya ev ziyareti planları paylaşılmaktadır. Yapılan inceleme ve değerlendirme sonucunda hazırlanan raporun ilgili mahkemeye sunulması ile ebeveynler ve avukatlar velayet değerlendirmesi hakkında bilgilendirilmektedir.

Ebeveynlerle görüşme, inceleme aşamasında mutlaka olması gereken bilgi toplama yöntemlerinden birisidir. Ebeveynlerle görüşmelerde evliliğin ve ayrılık döneminin kısa bir tarihi; ebeveynlerin iş, eğitim, sağlık, suç geçmişlerine ilişkin bilgiler; aynı şekilde çocuklara ilişkin eğitim ve sağlık durumları, ebeveynlerin güçlü ve zayıf yönleri, boşanmaya ilişkin duygu ve düşünceleri; velayet ve şahsi ilişki konusundaki görüşleri; diğer ebeveynlere karşı duygu ve düşüncelerine dair bilgiler alınması gerekmektedir (Bernet, 2015). Kalkavan ve Büken (2017) ise ebeveynlik kapasitesini, ebeveynlerin özelliklerini, ebeveynlik geçmişlerini (ihmal ve istismar durumları) ve çocuğun yetiştirilmesindeki katılımlarını, ebeveynlerin sağlık durumlarını (fiziksel, mental, madde kullanımı vb. gibi), çocuk-ebeveyn ilişkisini, ekonomik durumu, sosyal çevre ve sosyal desteği bir velayet değerlendirmesinde ele alınması gereken konular olarak belirtmektedir.

Çocuk ile yapılan görüşmelerde ise çocuk-ebeveyn ilişkisi, çocuğun ihtiyaçları (psikolojik, fiziksel, mental vb.), bu ihtiyaçlarının karşılanma düzeyi (Kalkavan ve Büken, 2017), ebeveynleri ile kurulan bağ, ebeveyn ayrılığı ve boşanma ile ilgili çocuğun duygu ve düşünceleri, çocuğun yaşam yeri tercihi, bu tercihi etkileyen faktörler ele alınmaktadır (Bernet, 2015),

Sosyal inceleme, velayeti değerlendirmenin inceleme aşamasında kullanılan bir diğer bilgi toplama yöntemidir. Sosyal incelemelerde ev ziyaretlerinin yanı sıra ihtiyaç duyulması halinde okul, iş yeri, sağlık kuruluşu gibi ziyaretler de gerçekleştirilebilmektedir. Ebeveynlerin ve çocuğun yaşam yerinin çocuğun ihtiyaçlarına uygun olup olmadığının incelenmesi, çocuğun ev ortamında gözlemlenmesi, ev ortamında görüşmeler yapılması açısından önem taşıyan ev ziyaretleri velayeti değerlendiren adli destek görevlileri tarafından kullanılmaktadır.

Ebeveyn ve çocuklarla yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bilgiler ışığında ihtiyaç duyulması halinde bilgi kaynağı olarak kullanılacak üçüncü kişiler belirlenmektedir. Ebeveynlerle yaşayan diğer bireyler (ebeveynlerin partnerleri veya eşleri gibi), büyükanne ve dede gibi akrabalar, çocuk bakıcısı, velayete konu olmayan kardeşler, doktor, terapist, öğretmen, komşular, ebeveynlerin arkadaşları, çocuğun arkadaşları, başka kurum yetkilileri gibi çocuk ve ebeveynlerle ilişkili olan tüm bireyler üçüncü kişiler olarak tanımlanabilir. Üçüncü kişilerle telefon aracılığıyla görüşmeler yapılabileceği gibi ziyaret görüşmeleri de gerçekleştirilebilmektedir.

İnceleme aşamasında bilgi edinme yöntemlerinden biri olan psikolojik testler ebeveynlere, çocuklara veya üçüncü kişilere kısacası görüşme yapılan tüm bireylere uygulanabilmektedir. Yetişkinlere ve çocuklara uygulanan psikolojik testler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Yetişkinlere ve Çocuklara Uygulanan Psikolojik Testler

Yetenek Testleri	Wechsler Yetişkin Zeka Ölçeği (Ackerman ve Ackerman, 1997)
Yetişkinlere Uygulanan Testler	Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri (Ackerman ve Ackerman, 1997; Bernet, 2015; Quinnell ve Bow, 2001, Luftman vd., 2005)
	Million Klinik Çok Eksenli Envanteri (Quinnell ve Bow, 2001)
	Kişilik Testleri
	Tematik Kavrama Testi (Ackerman ve Ackerman, 1997; Luftman vd., 2005)
	Rorschach (Ackerman ve Ackerman, 1997; Luftman vd., 2005)
	Beck Depresyon Ölçeği (Ackerman ve Ackerman, 1997)
Yetişkinlere Uygulanan Testler	Ebeveynlik Stres İndeksi
	Ackerman-Schoendorf Velayete Ebeveyn Değerlendirme Testi (Ackerman-Schoendorf Parent Evaluation of Custody Test, Ackerman ve Ackerman, 1997; Bernet, 2015)
	Ebeveynlik Becerileri Değerlendirmesi Testi (The Parenting Skills Assessment Test)
	İlgi, Tutum ve Davranış Testleri
	Ebeveynlik Yeterliliği Testi (Kalkavan ve Büken, 2017)
	Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Envanteri-Parent (Child Relationship Inventory)
	Ackerman-Schoendorf Ebeveynlerin Velayeti Değerlendirme Ölçekleri (Ackerman-Schoendorf Scales for Parent Evaluation of Custody)
	Çocuk İstismarı Potansiyeli Envanteri (Child Abuse Potential, Ackerman ve Ackerman, 1997)

Yetenek Testleri	Wechsler Zeka Testi (Wechsler Intelligence Scale for Children)	
	Stanford-Binet Zeka Testi (Stanford-Binet Intelligence Scale)	
	Kaufman Kısa Zeka Testi (Kaufman Assessment Battery for Children)	
Çocuklara Uygulanan Testler	McCarthy Tarama Testi (McCarthy Screening Test)	
	Başarı Testi (Achievement Test, Ackerman ve Ackerman, 1997)	
	Çocuklar İçin Kişilik Envanteri (Bernet, 2015)	
	Bricklin Algısal Ölçeği (Bricklin Perceptual Scales, Ackerman ve Ackerman, 1997; Bernet, 2015)	
	Çocuk Algı Testi (Children's Apperception Test)	
	Tematik Kavrama Testi (Thematic Apperception Test)	
	Cümle Tamamlama Testi (Sentence Completion)	
	Kişilik Testleri	Minnesota Projektif Çizimler
	Kinetik Aile Çizimleri	
	Millon Ergen Kişilik Envanteri	
Bender-Gestalt		
Roberts Algı Testi		
Çocuk Depresyon Envanteri (Ackerman ve Ackerman, 1997)		
İlgi, Tutum ve Davranış Testleri	Achenbach Çocuk Davranışı Kontrol Listesi (Achenbach Child Behavior Checklist)	
	Ebeveyne Bağlanma Ölçeği	
	Ebeveyn Kabul-Red Ölçeği	
	Ebeveyn Farkındalık Becerileri Anketi (Parent Awareness Skills Survey)	
	İlişkiler Algısı Testi (Perception-of-Relationships Test)	
	Aile İlişkileri Testi (Bernet, 2015)	
İlişkiler Algısı Testi 8Perceptions Of Relationships Test)		
Aile İlişkileri Testi (Ackerman ve Ackerman, 1997)		

Velayet değerlendirilmesinde kullanılan testlerin temel amacı tanılama yapmak değildir. Temel amacın ebeveynlerin ve çocuğun kişilik özelliklerine, ebeveynlik becerilerine, ebeveyn-çocuk etkileşimine yönelik bilgi edinme olması gerekmektedir (Bow ve Quinnell, 2002). Psikolojik testler her yaş grubundaki çocuklara uygulanamamaktadır. Özellikle okul öncesi dönemde bulunan çocuklarla yapılan görüşmelerde oyun temelli değerlendirme teknikleri daha fazla tercih edilmektedir. Oyun terapisi bu yöntemlerden biridir. Oyun terapisi çocuk psikolojisini tanıma, takip etme ve gerektiğinde müdahale etmek için kullanılan bir tekniktir (Halmatov, 2022). Velayet değerlendirmelerinde çocuğu tanımak ve çocuktan bilgi almak amacıyla kullanılabilir.

3.2. Değerlendirme Aşaması

Değerlendirme aşamasının temel amacı, elde edilen tüm bilgi ve gözlemlerin analiz edilerek çocuğun üstün yararı gereğince nasıl bir yaşam planı hazırlanacağını kanıtla dayalı gerekçeleri ile birlikte sunulmasıdır.

Değerlendirme aşamasında ebeveynlere ilişkin olarak; ebeveynlik tutumları ve becerileri, bakım becerileri, ebeveyn yabancılaşma, fiziksel ve akıl sağlığı, ekonomik durum, diğer aile bireylerine ihmal ve istismar durumları, yaşanan diğer bireylerin olumlu ve olumsuz etkileri değerlendirilmektedir. Çocuklara ilişkin olarak ise; ebeveyn bağlanma, yaşam yeri tercihi ele alınan ana konular arasındadır (Bernet, 2015). Ebeveynler arasındaki ilişkinin ve ebeveyn-çocuk ilişkisinin kalitesi, ebeveynlerin ebeveynlik yapma yeteneği, ebeveynlerin ve çocuğun psikolojik sağlığı, aile içi şiddet yaşantıları değerlendirmenin içeriğini oluşturan konulardır (NASW, 2005). Bunların yanı sıra her ebeveynin ayrı ayrı ebeveynlik kapasitesi değerlendirilerek güçlü ve zayıf yönler açısından karşılaştırılmakta, çocuğun doğumundan başlayarak psikososyal sağlığı değerlendirilmekte, çocuğun gelişimsel süreçte tüm ihtiyaçlarının ne düzeyde hangi ebeveyn tarafından karşılandığı analiz edilmekte ayrıca ebeveynler ile çocuk arasındaki etkileşimler odak alınarak çocuğun yaşam düzenine ilişkin istekleri göz önünde bulundurulmaktadır. Gould ve Mardindale (2013) yapılan velayet değerlendirmesi sonucunda ebeveynlerin

özellikleri, çocuğun gelişimsel ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları karşılamada ebeveynlerin yeterlilikleri, hangi ebeveynin daha uygun olduğu kanaatine varılması gibi üç temel bileşen ortaya çıktığını belirtmektedir.

Velayeti değerlendirilmek için görevlendirilen adli destek görevlileri diğer adli destek görevlileri ile vaka tartışmaları ile konsültasyonlar gerçekleştirebilmektedir. Böylece karşılaşılan zorluklar, sınırlılıklar veya etik ikilemlerde bir başka uzman bakışı alınarak daha sağlıklı değerlendirmeler gerçekleştirilebilmektedir. Velayet Değerlendirme Uygulamaları Standartları'nda süpervizyon ve konsültasyonların olması gerektiğini vurgulamaktadır (NASW, 2005). Türkiye'de süpervizyon ve konsültasyona ilişkin formal bir yapılanma olmamakla birlikte bu hususlar adli süreçte informal bir yapılanma şeklinde velayet değerlendirmesi yapan uzmanlarca uygulanmaktadır.

3.3. Raporlama Aşaması

Velayete ilişkin yapılan inceleme ve değerlendirmelerin sonucunda ebeveynlerin, avukatların ve mahkemenin bilgilendirilmesi amacıyla velayete ilişkin yazılı bir rapor hazırlanmaktadır. Bu raporların, mahkemelerin hüküm verme aşamasında önemli bir araç olarak kullanılması nedeniyle bazı temel standartlara uyularak hazırlanması gerekmektedir. Bu temel standartlar;

- Raporlar mahkemece sorulan psikolegal soruları ele almalıdır.
- Güvenilir bir metodoloji kullanılmalıdır.
- Raporda sunulan görüşler sosyal bilimlerde yapılmış olan bilimsel araştırmalar ile tutarlı olmalıdır.
- Rapordaki veriler çoklu bilgi kaynaklarına dayanmalıdır (görüşmeler, gözlemler, psikolojik testler, üçüncü kişiler, kayıtlar gibi).
- Raporda alternatif hipotezler tek tek değerlendirilmelidir.
- Raporda sınırlılıklar belirtilmelidir.
- Özel durumlar (aile içi şiddet, ebeveyn yabancılaşma) raporda mutlaka ele alınmalıdır.
- Uzmanın değerlendirmesi yasalara, mevzuata uygun olmalıdır (Pickar ve Kaufman, 2013).

Simon ve Stahl (2014)'a göre ise velayete ilişkin raporlar içerik olarak; davaya konu olan ebeveynlerin, çocukların ve avukatların kimlik bilgileri; vaka geçmişinin tanımlanması; ele alınacak sorunların tanımlanması; ebeveynlerin her ikisi hakkında toplanan verilerin sunumu; çocuk/çocuklarla ilgili toplanan verilerin sunumu; ebeveyn-çocuk etkileşimi gözlemlerine ilişkin verilerin sunumu; diğer kaynaklardan toplanan verilerin sunumu; özet, sonuç ve öneriler bölümlerinden oluşmaktadır.

Erbay vd. (2020) ise velayet değerlendirme raporlarını sekiz bölümden oluştuğunu belirtmektedir. Bu bölümler;

- Formel Bilgiler: Davaya, çocuğa ve aile bireylerine ilişkin sosyodemografik bilgiler,
- Dosyanın Özeti: Dava konusu, önceki davalar ve sonuçları, evliliğin ve ayrılığın kısa özeti, çocukların bulunduğu yaşam koşulu
- Ebeveynlerin Değerlendirilmesi: Temel bakım, yaşam güvenliği ve sürekliliği, duygusal destek ve ilgi, maddi durum, sağlık durumu, geniş aile desteği, rehberlik yapma ve sınır koyma becerisi
- Aile ve Çevresel Faktörler: Ebeveynlerin iş ve eğitim durumları, ev koşulları, sosyal çevre desteği ve koşulları, aile öyküsü
- Çocuğun Değerlendirilmesi: Çocuğun istek ve duyguları, anlama kapasitesi, sağlığı, sosyal ve duygusal ihtiyaçları, eğitim durumu, yaşam koşulları ve sosyal çevresi, olası bir durum değişikliğinde nasıl etkileneceği ve muhtemel riskler
- Çocuk/çocuklarla ilgili toplanan verilerin sunumu,
- Uzmanın Değerlendirmesi
- Sonuç ve Öneriler: Velayet ve kişisel ilişki konusunda kanaat ve öneriler.

Değerlendirmeler sonucunda her iki ebeveynin de velayet sorumluluğunu almada yeterli olduğu sonucu çıkabileceği gibi bir ebeveynin yeterli birinin yetersiz veya her iki ebeveynin de yetersiz olduğu kanaati de oluşabilmektedir.

Bir ebeveynin daha yeterli bulunması durumunda ise velayet sorumluluğunun yetkin olan bu ebeveyne verilmesi önerilmektedir. Böyle bir durumda diğer ebeveynle ilgili olarak da çocukla kişisel ilişki önerileri sunulmaktadır. Ancak, yapılan değerlendirmelerde diğer ebeveyn ile kişisel ilişki kurulmasına yönelik riskler söz konusu ise

kişisel ilişkinin engellenmesi veya kişisel ilişkinin kontrollü bir şekilde sağlanması da öneriler arasında bulunabilmektedir. Her iki ebeveynin yetersizliği söz konusu olduğunda ise daha yetkin ebeveynin (tedavi, danışmanlık, terapi destekleri gibi) desteklenerek velayetin verilmesi ya da üçüncü bir kişinin vasi atanması ya da çocuğun alternatif bakım hizmetlerine yönlendirilmesi söz konusu olabilmektedir.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Nicel araştırma modellerinden genel tarama modelinde tasarlanan bu araştırma betimsel tarama modeline bir örnektir. Betimsel araştırmalar, geniş gruplar üzerinde yürütülen, gruptaki bireylerin bir olgu ve olayla ilgili görüşlerinin, tutumlarının alındığı, olgu ve olayların betimlenmeye çalışıldığı araştırmalardır (Büyüköztürk vd., 2015).

4.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın evrenini T.C. Adalet Bakanlığı, Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü'nde görevli adli destek görevlileri (psikolog, pedagog ve sosyal hizmet uzmanı) oluşturmaktadır. 2022 Nisan tarihi itibarıyla aktif görevde bulunan 1200 adli destek görevlisinden evreni temsil yeterliliği olacak sayıda oranlı örnekleme yöntemi ile örneklem belirlenmiştir. Örneklem sayısı belirlemede hata payı (d) sosyal bilimler için uygun görülen 0,05 alınarak gerçekleşme olasılığı (p) ve gerçekleşmeme olasılığı (q) 0,5 olarak alınmıştır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004, s. 50)'a göre %95 güven düzeyi için bu ölçütlerde alınması gereken örneklem büyüklüğü evren büyüklüğü 1000 için 278, 2500 için 333'dür. Araştırmaya 292 adli destek görevlisi katılım göstermiştir. Dolayısıyla araştırmanın örneklem büyüklüğü evreni temsil yeterliliğine sahiptir.

Türkiye'nin 34 farklı ilinden araştırmaya katılım gösteren adli destek görevlilerinin sosyodemografik özellikleri Tablo 2'de verilmiştir. Yaşları 23 ile 63 arasında değişen örneklem grubunun yaş ortalaması 34,33'dür (S= 7,99).

Tablo 2. Örneklem İlişkin Sosyodemografik Özellikler

Sosyodemografik Özellikler		N	%
Cinsiyet	Kadın	214	73,3
	Erkek	78	26,7
Meslek	Sosyal Hizmet Uzmanı	122	41,8
	Psikolog	100	34,2
	Pedagog	70	24,0
Medeni Durum	Evli	148	50,7
	Bekâr	116	39,7
	Evli ancak ayrı yaşıyor	24	1,4
Çocuk Sahibi Olma	Çocuk var	122	41,8
	Çocuk yok	170	58,2
Çalışılan Yer	Marmara Bölgesi	72	24,7
	Akdeniz Bölgesi	37	12,7
	Ege Bölgesi	71	24,3
	İç Anadolu Bölgesi	63	21,6
	Karadeniz Bölgesi	27	9,2
	Doğu Anadolu Bölgesi	12	4,1
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	10	3,4
Toplam		292	100,0

Büyük bir çoğunluğunu kadınların (%73,3) oluşturduğu örneklem grubunun yarısı evli (%50,7) olmakla birlikte yarıdan fazlası (%58,2) çocuk sahibi değildir. Türkiye'nin yedi bölgesi ve 34 farklı ilinden araştırmaya katılan katılımcılar sıklık sırasıyla Marmara (%24,7), Ege (%24,3), İç Anadolu (%21,6), Akdeniz (%12,7), Karadeniz (%4,1), Doğu Anadolu (%4,1) ve Güneydoğu Anadolu (%3,4) bölgelerinde çalışmaktadır. Adli sistem içerisinde 8 ay ile 35 yıl arasında çalışma deneyimi ($Ort. = 8,92$, $SS=6,99$) bulunan katılımcıların mesleki dağılımlarına bakıldığında 122 sosyal hizmet uzmanı (%41,8), 100 psikolog (%34,2) ve 70 pedagog (%24) araştırmaya katılım göstermiştir.

4.3. Veri Toplama Aracı

Verilerin toplanması aşamasında araştırmacı tarafından geliştirilen açık uçlu, seçenekli ve beşli likert tipi toplam 34 sorudan oluşan Soru Formu kullanılmıştır. Öncelikle katılımcıların sosyodemografik özelliklerini belirlemeyi amaçlayan sorulardan (8 adet) oluşan formda 26 soru alanyazındaki bilgiler göz önüne alınarak velayet değerlendirme süreçlerine ilişkin faktörleri belirlemeye yöneliktir. Soru formu, oluşturulduktan sonra velayet değerlendirmesi yapan ve alanında 10 yıl deneyimi bulunan beş psikolog, pedagoğ ve sosyal hizmet uzmanına ayrıca iki akademisyene uygulanmıştır. Yapılan pilot uygulama sonucunda geri bildirimler alınarak dil yeterliliğine yönelik düzenlemeler yapılmış ve toplam 34 sorudan oluşan forma son hali verilmiştir. 5'li Likert tipi sorular "Her zaman", "Sıklıkla", "Ara sıra", "Nadiren" ve "Hiçbir zaman" olmak üzere derecelendirilmiş ve puanlaması "1" (Her zaman) ile "5" (Hiçbir zaman) arasında derecelendirilmiştir. Dolayısıyla Likert tipi sorulara alınan ortalamaların sıklığının düşük olması sıklığın arttığını, yüksek olması ise sıklığın azaldığını ifade etmektedir.

4.4. Veri Toplama Süreci ve Analizi

Araştırmanın etik izini Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 25.03.2022 tarih 2022/02 sayılı toplantısında 30 sayılı karar ile alınmıştır. Ayrıca T.C. Adalet Bakanlığı, Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi'nden de 05.05.2022 tarih ve 298079 sayılı yazı ile uygulama izini alınmıştır.

Veriler Mayıs 2022- Haziran 2022 tarihleri arasında online olarak toplanmıştır. Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlükleri aracılığıyla katılım linki ulaştırılan adli destek görevlilerinden 295 kişi araştırmaya katılmıştır. Katılım gösterenlerden üç adli destek görevlisi velayet değerlendirilmesinde görev almaması nedeniyle analizlere dahil edilmemiştir. Verilerin analizinde katılımcılardan toplanan bilgiler SPSS-22 (Sosyal Bilimler için İstatistik Paket Programı-22) kullanılarak bilgisayar ortamına işlenmiştir. Elde edilen veriler betimsel tablolar kullanılarak sıklık, yüzdelik ve ortalama verileri ile sunulmuştur.

5. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde öncelikle velayet değerlendirmesinde bulunan adli destek görevlilerinin mesleki donanımına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Daha sonra velayet değerlendirme görevlendirmelerine ilişkin bulgular, velayet değerlendirmelerinde kullanılan yöntemler, velayet değerlendirmelerinde ihtiyaç duyulan kaynaklar ve velayet değerlendirmelerinde raporlamaya yönelik bulgular ele alınmıştır.

5.1. Adli Destek Görevlilerinin Mesleki Donanımı

Araştırmanın örneklemini oluşturan adli destek görevlileri meslekte ortalama 8,9 ($SS=6,9$) yıl çalışma deneyimine sahip olmakla birlikte ortalama 7,5 ($SS=6,22$) yıldır adli sistem içerisinde velayet değerlendirmelerinde görev almaktadır. Velayet değerlendirmelerinde görev alan adli destek görevlilerinin mesleki donanımlarına ilişkin bulgular Tablo 3'de sunulmuştur.

Table 3. Mesleki Donanım

	Mesleki Donanım	N	%
Eğitim Durumu	Lisans	213	72,9
	Yüksek Lisans	77	26,4
	Doktora	2	0,7
Velayet Değerlendirme Konusunda Eğitim Alma	Lisans/Lisansüstü eğitim	76	26,0
	Seminerler/Sempozyum	28	9,6
	Hizmet içi eğitim	52	17,8
	Sertifikalı eğitim	6	2,1
Velayet değerlendirme konusunda eğitim almaya ihtiyaç durumu	İhtiyaç duyuyorum	158	54,1
	İhtiyaç duymuyorum	134	45,9
Lisans/lisansüstü eğitim kapsamındaki derslerde velayet değerlendirmeye yönelik içeriğin bulunmasına dair düşünceler	Bulunması gerekiyor	270	92,5
	Bulunması gerekmiyor	22	7,5

Adli destek görevlilerinin büyük bir çoğunluğu (%72,9) lisans mezunu olup %27,1'i lisansüstü eğitim almıştır. Velayete ilişkin eğitim alma durumuna bakıldığında %26'sı lisans ve/veya lisansüstü eğitimlerde, %17,8'i adli sistemde çalışmaya başladıktan sonra hizmet içi eğitimlerde; %9,6'sı dernek, vakıf, üniversite vb. gibi kurumların düzenlediği seminer ve/veya sempozyumlarda, %2,1'i de sertifikalı programlarda velayet değerlendirme konusunu içeren eğitimler almıştır. Alınan eğitimlere rağmen adli destek görevlilerinin yarıdan fazlası (%54,1) velayet değerlendirme konulu olarak eğitim almaya ihtiyaç duymakla birlikte büyük bir çoğunluğu (%92,5) lisans ve/veya lisansüstü eğitimler kapsamındaki ders içeriklerinde velayet değerlendirme konusunun bulunması gerektiğini düşünmektedir.

5.2. Velayet Değerlendirme Görevlendirmeleri

Velayet değerlendirme konulu olarak ayda 1 ile 25 arasında görevlendirme alan adli destek görevlilerinin bu konudaki aylık ortalama iş yükleri 8,4'dür ($SS=4,13$). Velayet görevlendirmelerinin %63'ü dava sürecin ilk aşamasında yapılmakla birlikte %33,6'sı dava sürecinin ortalarında yapılmaktadır. Dava sürecinin sonlarında velayet değerlendirme oranı (%3,4) ise oldukça düşüktür. Velayet konulu yapılan görevlendirmelerin konusuna ve süresine ilişkin bulgular Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Velayet Değerlendirme Görevlendirmesi

	Min.	Max.	Ortalama	Std. Sapma	
Aylık velayet görevlendirmesi	1	25	8,4	4,13	
Görevlendirme Konusu	Velayetin değerlendirilmesi (Boşanma davası sürecinde)	3	5	1,57*	0,61
	Velayetin değiştirilmesi	2	5	2,38*	0,87
	Tedbiren Velayet	1	5	2,61*	1,01
	Velayetin kaldırılması	1	5	3,24*	1,08
Velayet değerlendirme süresi (saat)	1	99	12,71	14,37	
Velayet değerlendirmede ideal süresi	2	300	18,56	29,29	

*5'li Likert tipi derecelendirme: Her zaman=1, Sıklıkla=2, Ara sıra=3, Nadiren=4 ve Hiçbir zaman=5

Velayetin türlerine göre yapılan görevlendirmelerde boşanma davası kapsamında velayetin değerlendirilmesi konulu görevlendirmelerin en düşük ortalamaya ($Ort=1,57$, $SS=0,61$) sahip olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise 2,38 ($SS=0,87$) ortalama ile velayetin değiştirilmesi konulu görevlendirmeler bulunmaktadır. Tedbiren velayet görevlendirmelerinin ise ortalaması 2,61'dir ($SS=1,01$). Adli destek görevlileri en az velayetin kaldırılması ($Ort=3,24$, $SS=1,08$) konulu görevlendirilmektedir. Adli destek görevlileri bir velayet değerlendirme için ortalama 12,71 ($SS=14,37$) saat süre harcarken bu sürenin bir görevlendirme için ortalama 18,56 ($SS=29,29$) saat olması gerektiğini düşünmektedir.

5.3. Velayet Değerlendirmede Kullanılan Yöntemler

Velayet değerlendirmesinin inceleme aşamasında adli destek görevlilerinin kullandıkları bilgi toplama yöntemlerine ilişkin bulgular Tablo 5'te verilmiştir. Buna göre adli destek görevlilerinin bilgi toplama yöntemi olarak çoklu bilgi kaynakları kullandıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Bilgi Toplama Yöntemleri

Bilgi Toplama Yöntemi	N	%	Ortalama*	Std. Sapma
Velayete konu çocuk/çocuklar ile ayrı yarı bireysel görüşme/görüşmeler	292	100,00	1,05	0,21
Her iki ebeveynle de ayrı ayrı bireysel görüşmeler	292	100,00	1,09	0,31
Ebeveynlerle çocuk iletişimini gözlemlene	292	100,00	1,56	0,78
Ev ziyaretleri	292	100,00	2,05	0,90
Diğer önemli kişiler varsa (büyükbaba, büyükanne, hala, teyze, dayı, amca vb gibi) onlarla görüşmeler	288	98,63	2,64	0,93
Çocuk okula gidiyorsa okul ziyaretleri	260	89,04	3,37	0,95
Baba-çocuk ortak görüşmesi	226	77,40	3,45	1,17

Bilgi Toplama Yöntemi	N	%	Ortalama*	Std. Sapma
Anne-çocuk ortak görüşmesi	224	76,71	3,43	1,20
Her iki ebeveynle ortak görüşme	212	72,60	3,84	1,04
Birden fazla çocuk varsa çocuklarla ortak görüşme	214	73,29	3,84	0,95
Çocuklara yönelik psikolojik testler	126	43,15	4,39	0,80
İş yeri ziyaretleri	114	39,04	4,51	0,69
Ebeveynlere yönelik psikolojik testler	78	26,71	4,64	0,68
Diğer önemli kişilere (büyükbaba, büyükanne, hala, teyze, dayı, amca vb. gibi) yönelik psikolojik testler	36	12,33	4,79	0,62

*5'li Likert tipi derecelendirme: Her zaman=1, Sıklıkla=2, Ara sıra=3, Nadiren=4 ve Hiçbir zaman=5

Bilgi toplama yöntemi olarak ilk sıralarda görüşme yöntemi kullanılmaktadır. Velayet değerlendirmelerinde, velayete konu çocuk ve her iki ebeveynle bireysel görüşmeler yapmak, ebeveyn-çocuk iletişimini gözlemlemek ve ev ziyaretleri yapmak tüm adli destek görevlileri tarafından kullanılan bilgi toplama yöntemidir. Sıklık açısından bakıldığında ise velayete konu çocukla bireysel görüşme yapmak ($Ort=1,05$, $SS=0,21$) ve ebeveynler ile ayrı ayrı bireysel görüşme yapmak ($Ort=1,09$, $SS=0,31$) velayet değerlendirme görevlendirmelerinde her zaman kullanılan bilgi toplama yöntemidir. Görüşme yöntemlerinden ortak görüşmeler adli destek görevlileri tarafından daha az tercih edilmektedir. Ebeveynlerle çocuk iletişimi gözleme ($Ort=1,56$, $SS=0,78$) ve ev ziyaretleri ($Ort=2,05$, $SS=0,90$) ise velayet değerlendirmelerinde sıklıkla kullanılan yöntemlerdir. Ebeveyn ve çocuklardan sonra üçüncü kişiler ile görüşmeler yapmak adli destek görevlilerinin tamamına yakını (%98,63) tarafından kullanılan diğer bir yöntemdir. Ancak sıklık ($Ort=2,64$, $SS=0,93$) açısından bakıldığında her velayet değerlendirmesinde değil ara sıra kullanılan yöntemlerden biridir. Görüşme yapılan üçüncü kişilere ilişkin bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Görüşme Yapılan Üçüncü Taraf Kişiler

Üçüncü Taraf Kişiler	N	%
Babanın kök ailesi (babaanne, dede, amca, hala vb. gibi)	276	94,5
Annenin kök ailesi (anneanne, dede, teyze, dayı vb. gibi)	274	93,8
Çocuğun öğretmeni	260	89,0
Komşu	124	42,5
Psikolojik destek alınan profesyonel	122	41,8
Diğer akrabalar (ebeveynlerin amcası, teyzesi, halası, yeğenleri vb. gibi)	70	24,0
Çocuk doktoru	36	12,3
Ebeveynlerin arkadaşları	10	3,4
Çocuğun arkadaşları	14	4,8

Üçüncü kişiler genellikle babanın kök ailesi (%94,5) ve annenin kök ailesi (%93,8) oluşturmaktadır. Bunun dışında görüşme yapılan üçüncü kişileri sırasıyla çocuğun öğretmeni, ruh sağlığı profesyoneli, diğer akrabalar, çocuğun doktoru, ebeveynlerin ve çocuğun arkadaşları olmaktadır.

Bilgi toplama yöntemlerinden en az sıklıkta kullanılan yöntemleri üçüncü kişilere psikolojik testler ($Ort=4,79$, $SS=0,62$), ebeveynlere psikolojik testler ($Ort=4,64$, $SS=0,68$), ebeveynlerin iş yerlerini ziyareti ($Ort=4,51$, $SS=0,69$) ve çocuklara psikolojik testler ($Ort=4,39$, $SS=0,80$) oluşturmaktadır. Adli destek görevlilerinin inceleme ve değerlendirme aşamasında kullandıkları psikolojik değerlendirme araçları tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Kullanılan Psikolojik Değerlendirme Araçları

	Psikolojik Değerlendirme Aracı	N	%
Ebeveynlere Uygulanan Testler	Ebeveyn Tutum Ölçeği	39	50,0
	Ebeveyn Davranış Değerlendirme Ölçeği	20	25,6
	BEIER Cümle Tamamlama Testi	7	9,0
	Çok Yönlü Kişilik Envanteri (MMPI)	6	7,7
	Ruhsal Belirti Tarama Testi (SCL90)	6	7,7
	Toplam	78	100,0
Çocuklara Uygulanan Testler	BIER Cümle Tamamlama Testi	76	60,3
	Resim Analizi	18	14,3
	DENVER Gelişim Tarama Envanteri	7	5,6
	Hikaye Analizi	6	4,9
	Ankara Gelişim Envanteri (AGTE)	4	3,2
	Anne-Baba-Ergen İlişki Envanteri	3	2,4
	Tutum ve Davranış Testleri	3	2,4
	Louisa Duss Psikanalitik Hikayeler Testi	3	2,4
	Porteus Labirent Testi	2	1,5
	Çocuklara Tematik Algı Testi (CAT)	2	1,5
	Montreal Bilişsel Değerlendirme Testi (MoCA)	2	1,5
	Toplam	126	100,0

Tablo 7'ye göre velayet değerlendirmelerinde adli destek görevlilerinin %26,71'si çocuklara yönelik psikolojik ölçme araçları kullanırken %43,15'i yetişkinlere psikolojik ölçme araçları uygulamaktadır. Çocuklara yönelik en fazla uygulanan psikolojik ölçme aracı ise Projektif Testlerden biri olan Beier Cümle Tamamlama Testi'dir (%60,3). Ebeveynlere yönelik ise Ebeveyn Tutum Ölçeği (%50) en sık kullanılan ölçme aracıdır.

Velayet değerlendirmelerinde kullanılan yöntemlere ilişkin adli destek görevlilerinin harcadıkları ortalama süre Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Velayet Değerlendirmelerinde Kullanılan Yöntemlere Göre Ortalama Süre

Kullanılan Yöntemler	N	%	Min.	Max.	Ortalama	Std. Sapma
Rapor yazma	292	100,0	1	7	3,9	2,29
Ebeveyn görüşmeleri	292	100,0	1	7	2,8	0,79
Dosya incelemesi	290	99,3	1	7	2,4	0,82
Test uygulama	178	60,9	1	4	2,3	0,68
Çocuk görüşmeleri	292	100,0	2	4	2,2	0,40
Diğer adli destek görevlileri ile konsültasyon	286	97,9	1	7	2,2	0,61
Üçüncü taraf kişi görüşmeleri	288	98,6	1	3	2,0	0,34
Sosyal incelemeler (ev, okul, iş ziyaretleri vb gibi)	292	100,0	1	3	1,4	0,52

Adli destek görevlilerinin bir velayet değerlendirme için harcadıkları ortalama sürenin ($Ort=12,71$, $Bkz. Tablo 4$) 3,9 ($SS=2,29$) saati raporlama aşamasına aittir. Raporlamayı sırasıyla ebeveyn görüşmeleri, dosya incelemesi, test uygulama, çocuk görüşmeleri, diğer görevliler ile konsültasyon, üçüncü kişiler ile görüşme, sosyal incelemeler izlemektedir. Adli destek görevlilerinin tamamı rapor yazma, ebeveyn görüşmeleri, çocuk görüşmeleri ve sosyal inceleme yapmaktadır. Ancak dosya incelemesi, test uygulama, üçüncü kişilerle görüşme ve konsültasyon, tüm adli destek görevlileri tarafından uygulanmamaktadır.

5.4. Velayet Değerlendirmelerinde İhtiyaç Duyulan Kaynaklar

Velayet değerlendirmelerinde önemli hususlardan biri de kaynaklardır. İnceleme, değerlendirme ve raporlama için farklı kaynaklara ihtiyaç duyulabilmektedir. Adli destek görevlilerinin büyük bir çoğunluğunun (%78,8)

yetişkinlerle bireysel ve ortak görüşmeler için düzenlenmiş görüşme odasının bulunduğu belirlenirken bu oran çocuklara uygun olarak düzenlenmiş görüşme odasında (%52,7) daha düşüktür (Bkz. Tablo 9). Ev, iş, okul ziyaretleri gibi adli ortam dışında yapılan sosyal incelemelerde adli destek görevlilerinin kullanabileceği aracın bulunma durumuna bakıldığında ise büyük bir çoğunluğun (%76,7) araç imkânı bulunmaktadır. Uzmanların tamamı raporlama sürecinde kullanılan bilgisayar, yazıcı vb. gibi teknik ekipmana sahiptir.

Tablo 9. İhtiyaç Duyulan Kaynaklar

Kaynaklar	N	%	
Yetişkin görüşme odası	Var	230	78,8
	Yok	62	21,2
Çocuk görüşme odası	Var	154	52,7
	Yok	138	47,3
Ulaşım aracı	Var	224	76,7
	Yok	68	23,3
Teknik ekipman (Bilgisayar, yazıcı vb. gibi)	Var	292	100,0
	Yok	0	0,0

5.5. Velayet Değerlendirmelerinde Raporlama

İnceleme ve değerlendirme süreci sonrasında bulunan raporlama sürecine ilişkin olarak adli destek görevlilerinin raporlarında ele aldıkları konu başlıkları Tablo 10'da sunulmuştur.

Adli destek görevlilerinin tamamı velayet değerlendirme raporlarında ebeveynlerin çocuğun temel bakımını sağlama konusundaki yeterliliklerine yer vermektedir. Görevlilerin tamamına yakını çocukla kurulan duygusal bağın niteliği ve ebeveynlerin çocukla ilgilenme yeterliliklerine (%96,6), ebeveynlerin sahip olduğu sosyal desteğe (%96,6), ebeveynlerin çocuğun yaşam güvenliğini sağlama ve bunu sürdürebilmesine yönelik yeterliliğine (94,5), ebeveynlerin sağlık (%93,8) ve yaşam koşullarına (%92,5), çocuğa rehberlik etme ve sınır koyma becerilerine (%91,1), ebeveynlerin eğitim durumu ile çalışma koşullarına (%91,1) raporlarında yer vermektedir.

Tablo 10. Velayet Değerlendirme Raporlarında Ele Alınan Konu Başlıkları

Konu Başlıkları	N	%	
Temel Bakım Verme Yeterlilikleri	292	100,0	
Çocukla Duygusal Bağ Kurma ve İlgi Gösterme Yeterliliği	282	96,6	
Sahip Olunan Sosyal Destek	282	96,6	
Yaşam Güvenliliğini Sağlama ve Sürdürme Yeterliliği	276	94,5	
Ebeveynlere İlişkin Bilgiler	Sağlık Durumu	274	93,8
	Ev Koşulları	270	92,5
	Rehberlik Yapma ve Sınır Koyma Becerisi	266	91,1
	Eğitim Durumu ve İş Koşulları	266	91,1
	Maddi Durum	254	87,0
	Sosyal Çevre Koşulları	228	81,5
	Aile Öyküsü	200	68,5
	Çocuklara İlişkin Bilgiler	Sağlığı, Duygusal ve Sosyal İhtiyaçları	282
Yaşam Koşulları ve Sosyal Çevresi		280	95,9
Zarar Görme ve Zarar Verme Riski		278	95,2
Anlama Kapasitesi		276	94,5
Değişiklik Durumunda Çocuğun Tepkisi		266	91,1
Eğitim Durumu		262	89,7
İstek ve Duyguları		262	89,7
Diğer Konular		2	0,7

Raporlarda çocuklara ilişkin ele alınan konu başlıklarına bakıldığında ise uzmanların tamamına yakınının çocuğun sağlığı, duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını (%96,6), çocuğun yaşam ve sosyal çevre koşullarını (%95,9), çocuğun zarar görme ve zarar verme riskini (%95,2), çocuğun anlama kapasitesini (%94,5), herhangi bir yaşam yeri değişikliği olması durumunda bu duruma çocuğun vereceği tepkiyi (%91,1) değerlendirerek raporlarında bu hususlara yer verdikleri anlaşılmaktadır. İki adli destek görevlisi çalışmada ele alınan konulara ek olarak çocuğun aidiyet duygusunu ve ebeveynlerin kök aile bireyleri ile kurdukları iletişim ve etkileşimi raporlarında belirttiklerini belirtmiştir.

Velayet değerlendirme sonucunda adli destek görevlilerinin tamamının hazırladıkları raporlarda velayetin bir ebeveyne verilerek diğer ebeveyn ile kişisel ilişki kurulması kanaatini belirttikleri anlaşılmaktadır. Tablo 11'e bakıldığında sıklık açısından kanaat türleri karşılaştırıldığında ise velayet değerlendirme raporlarında adli destek görevlileri velayet sorumluluğunu anneye verilerek baba ile kişisel ilişki kurulması kanaatini ($Ort=1,94$, $SS=0,51$), velayetin babaya verilerek anne ile kişisel ilişki kurulması ($Ort=2,88$, $SS=0,78$) kanaatinden daha sık kullanmaktadır.

Tablo 11. Adli Destek Görevlilerinin Velayete İlişkin Kanaatleri

Adli Destek Görevlisinin Velayete İlişkin Kanaati	N	%	Ortalama*	Std. Sapma
Velayetin anneye verilerek baba ile kişisel ilişki kurulması	292	100,0	1,94	0,51
Velayetin babaya verilerek anne ile kişisel ilişki kurulması	292	100,0	2,88	0,78
Velayetin anneye verilerek baba ile kontrollü kişisel ilişki kurulması	244	83,6	3,71	0,91
Her iki ebeveynin de velayet sorumluluğunu alamayacağı ve çocuk hakkında bakım tedbiri uygulanması	210	71,9	4,25	0,53
Velayetin babaya verilerek anne ile kontrollü kişisel ilişki kurulması	208	71,2	4,15	0,68
Her iki ebeveynin de velayet sorumluluğunu alamayacağı ve vasi atanması	206	70,5	4,25	0,53
Velayetin anneye verilerek baba ile kişisel ilişkinin engellenmesi	204	69,9	4,24	0,60
Velayet değerlendirmesinde herhangi bir kanaate varılamamıştır	182	62,3	4,23	0,69
Velayetin babaya verilerek anne ile kişisel ilişkinin engellenmesi	166	56,8	4,42	0,53
Ortak velayet	118	40,4	4,16	0,81

*5'li Likert tipi derecelendirme: Her zaman=1, Sıklıkla=2, Ara sıra=3, Nadiren=4 ve Hiçbir zaman=5

Sıklık açısından karşılaştırıldığında velayetin anneye verilerek baba ile kontrollü kişisel ilişki kurulması ($Ort=3,71$, $SS=0,91$) kanaatinin üçüncü sıklıkta verilen öneri olduğu görülmekle birlikte raporlarda velayetin babaya verilerek anne ile kontrollü kişisel ilişkinin sağlanması kanaatinden ($Ort=4,15$, $SS=0,68$) ise sıklık açısından daha az kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yapılan velayet değerlendirmelerinde velayet sorumluluğunun hangi ebeveyne verileceği hususunda bir kanaat belirtmeyerek takdiri mahkemeye bırakan adli destek görevlileri (%62,3) de bulunmaktadır. Sıklık açısından bakıldığında ise velayet değerlendirme raporlarında herhangi bir kanaate varılamaması ($Ort=4,23$, $SS=0,69$) altıncı sırada bulunmakla birlikte nadiren bildirilen bir kanaattir. Ebeveynlerin her ikisinin de velayet sorumluluğunu alamayacağı kanaati olarak çocuk hakkında bakım tedbiri uygulanması ($Ort=4,25$, $SS=0,53$) kanaati veya çocuğa vasi atanması ($Ort=4,25$, $SS=0,53$) kanaati adli destek görevlileri tarafından aynı sıklıkta raporlarda öneri olarak belirtilmektedir.

Adli destek görevlilerin %40,4'ü velayet değerlendirmede ortak velayet kanaatini belirttiğini ifade etmiştir. Ortak velayet kanaat sıklığına ($Ort=4,16$, $SS=0,81$) bakıldığında ise velayet değerlendirme görevlendirmelerinde nadiren ortak velayete ilişkin karar verildiği anlaşılmaktadır. Ebeveynlerden birine velayetin verilerek diğer ebeveynle kişisel ilişkinin engellenmesi veya kaldırılması kanaatinin ise adli destek görevlileri tarafından en az sıklıkta kullanılan kanaat olduğu saptanmıştır.

6. TARTIŞMA

Velayet değerlendirmelerinde adli destek görevlilerinin kullandıkları yöntemlerin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada velayet değerlendirme sürecine ilişkin bulgular adli destek görevlilerinin mesleki donanımı, velayet

değerlendirme görevlendirmelerinin özellikleri, velayet değerlendirmesinde kullanılan yöntemler, ihtiyaç duyulan kaynaklar ve velayet değerlendirmelerinde raporlama olmak üzere beş başlık altında incelenmiştir.

ABD, İngiltere, Almanya gibi ülkeler başta olmak üzere birçok ülkede ruh sağlığı profesyonelleri tarafından yapılan velayet değerlendirmelerinde velayet değerlendiricilerinin yeterliliklerine ilişkin temel standartlar geliştirilmiştir. Bu standartlara göre bir velayet değerlendiricisi olan ruh sağlığı profesyonelinin lisansüstü eğitim almış olması ve mesleki deneyime sahip olması beklenmektedir (AFCC, 1994, 2006; APA, 1994). Türkiye’de ise velayet değerlendirmeleri psikolog, pedagoğ ve sosyal hizmet uzmanlarından oluşan adli destek görevlileri tarafından yapılmakta ve bu profesyonellerin lisans eğitimini tamamlamış olmaları yeterli sayılmaktadır. Velayet değerlendirmesinde bulunan adli destek görevlilerinin mesleki donanımlarına bakıldığında çoğunluğunun (%72,9) lisans mezunu olduğu, lisansüstü eğitime sahip olanların %27,1 seviyesinde olduğu belirlenmiştir. Bow ve Quinnell’in (2001) ABD’de velayet değerlendirmesi yapan ruh sağlığı profesyonellerinin katılımı ile gerçekleştirdiği çalışmasında uzmanların %18’inin adli tıp yüksek lisans ve doktorasına sahip olduğu, %39’unun ise diğer klinik alanlarda doktora mezunu olduğu belirtilmiştir. Bow ve Boxer’in (2003) çalışmasında ise bu oranlar %16 yüksek lisans, %68 doktora olarak saptanmıştır. Ackerman ve Ackerman’ın (1997) çalışmasında doktoralı profesyonellerin oranı %19’dur. Alanyazındaki bilgiler ile araştırma bulguları karşılaştırıldığında velayet değerlendirmelerinde bulunan ruh sağlığı profesyonellerinin lisansüstü eğitim durumunun yurt dışındaki oranlardan oldukça düşük olduğu görülmektedir. ABD başta olmak üzere birçok ülkede velayet değerlendirme görevlendirmeleri için lisansüstü eğitimin ön koşul olarak arandığı ancak Türkiye’de psikoloji, sosyal hizmet, psikolojik danışmanlık ve rehberlik lisans şartı ile birlikte lisansüstü eğitimin tercihen arandığı düşünüldüğünde araştırmanın bu bulgusu beklenen bir durumdur.

Velayet değerlendirme birçok sistemin bütüncül bir bakış açısıyla incelenmesi ve değerlendirmesi ile gerçekleşmektedir. Bu nedenle velayet değerlendirmesinde bulunacak olan ruh sağlığı profesyonellerinin ebeveynlik ve çocuk gelişimi gibi konularda bilgi sahibi olmasının yanı sıra ebeveyne yabancılaşma, çocuk ihmal ve istismarı, maddenin kötüye kullanımı, ruh sağlığı, aile içi şiddet, bağlanma, kriminoloji, hukuk vb. gibi birçok farklı konuda da bilgi sahibi olması gerekmektedir. Kısacası bilgi temeli, sağlıklı bir velayet değerlendirmesi yapılabilmesi için ön koşullardan biridir. Adli destek görevlilerinin çoğunluğu lisans ve lisansüstü eğitimlerinde (%76), seminer ve sempozyumlarda (%28) ve sertifikalı eğitimlerde (%6) velayet ve velayet değerlendirmesine ilişkin eğitimler almış, yarısından fazlası adli sistemde göreve başlama sonrası verilen hizmet içi eğitimlerde de (%52) velayet değerlendirme konulu eğitimler almıştır. Ancak belirlenen önemli bulgulardan biri adli destek görevlilerinin %54,1’inin halen velayet değerlendirme konulu eğitim alma ihtiyacı duymasındır. Görevlilerin tamamına yakını (%92,5) lisans ve lisansüstü eğitimlerde velayet değerlendirme konusunun ders içeriklerinde ele alınması gerektiğini düşünmektedir.

Mesleki bilgi kadar mesleki deneyim de velayet değerlendirmesinde önemli bir kıstas olarak karşımıza çıkmaktadır. Bow ve Quinnell’in (2001) çalışmasında velayet değerlendiricilerinin ortalama 22,6 yıl mesleki deneyimlerinin bulunduğu, bu sürenin ortalama 15,62 yılının adli sistemde, 13,57 yılının ise velayet değerlendirmesinde geçtiği belirtilmiştir. Bu durum velayet değerlendirme görevlendirmeleri için ruh sağlığı profesyonellerinin öncelikle mesleklerinde ve adli sistemde mesleki deneyiminin arandığını göstermektedir. Ancak Türkiye’de velayet değerlendirmesi yapan adli destek görevlilerinde mesleki deneyim şartı bulunmamaktadır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında adli destek görevlilerinin meslekte ortalama 8,9 yıl, velayet değerlendirmede ortalama 7,5 yıl deneyiminin bulunması bu durumu desteklemektedir.

Aylık ortalama 8,4 davada velayet değerlendirmesi görevi alan adli destek görevlileri en sık boşanma davası sürecinde velayetin belirlenmesine yönelik velayet değerlendirme yapmaktadır. Bunu sırasıyla velayetin değiştirilmesi, tedbiren velayet ve velayetin kaldırılması izlemektedir. Görevlendirmelerin yarısından fazlası (%68) davanın ilk aşamasında gelmektedir. 1 ile 99 saat arasında değişen bir velayet değerlendirme süreci ortalama 12,71 saattir. Adli destek görevlileri bu sürenin ortalama 18,56 saat olması gerektiğini düşünmektedir. Bow ve Quinnell (2001) bu süreleri 5 ile 90 saat arası için ortalama 24,5 saat (ebeveynler ve bir çocuk görüşmeleri), 6 ile 90 saat arası için ortalama 28,5 saat (ebeveynler ve iki çocuk görüşmeleri) olarak belirtmektedir. Bir velayet değerlendirme sürecinin başından sonuna kadar geçen süre ise ortalama 9,27 hafta olarak tespit edilmiştir. Daha önceden yapılan çalışmalarda ise bu süre 18,8 saat (Keilin ve Bloom, 1986) ve 26,4 (Ackerman ve Ackerman, 1997) saat olarak belirtilmektedir. Yapılan araştırma sonuçlarında tarihsel süreçte velayet değerlendirme için kullanılan ortalama sürenin arttığı görülmektedir. Araştırma bulguları ile alanyazındaki bilgiler karşılaştırıldığında adli destek görevlilerinin bir velayet değerlendirme için harcadıkları sürenin ihtiyaç duydukları süreden yaklaşık

bir iş günü daha düşük olduğu belirlenmekle birlikte yurt dışındaki uygulamalardan da oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye’de adli destek görevlilerinin iş yoğunluğu ile ilişkili olabileceği gibi kullanılan yöntemlerin daha az olmasından kaynaklanabileceği de düşünülmektedir.

Velayet değerlendirmelerinde görüşme, inceleme, test uygulama gibi birçok farklı yöntem kullanılmakla birlikte ebeveynler, çocuklar, üçüncü kişiler gibi birçok farklı sistemle de mesleki uygulamalar yürütülmektedir. Bu çalışmada adli destek görevlilerinin bilgi toplama yöntemi olarak bireysel ve ortak görüşmeler, gözlem, sosyal inceleme, test uygulama gibi çoklu bilgi toplama yöntemlerini kullandıkları belirlenmiştir. Velayete konu olan çocuk ile bireysel görüşme ve ebeveynlerle bireysel görüşme, ebeveyn-çocuk iletişimini gözleme, ev ziyareti adli destek görevlilerinin tamamı tarafından kullanılmaktadır. Sıklık açısından karşılaştırıldığında ise çocuk ve ebeveynlerle bireysel görüşme her zaman velayet değerlendirmede kullanılan bir yöntem olmakla birlikte ebeveyn-çocuk iletişimini gözleme ve ev ziyaretleri sıklıkla kullanılmaktadır. Benzer şekilde yurt dışında da yapılan araştırmalar velayet değerlendirmesi yapan ruh sağlığı profesyonellerinin görüşme, gözlem, inceleme ve test uygulama gibi bilgi toplama yöntemlerini kullandıklarını göstermektedir (Bow ve Quinnell, 2002; Bow ve Boxer, 2003). Bow ve Boxer’ın (2003) çalışmasında bu araştırmanın bulguları ile paralel olarak ebeveyn ve çocuk ile görüşme ruh sağlığı profesyonellerinin tamamı tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Bow ve Quinnell’in (2002) çalışmasında da ebeveynler ile görüşme tüm velayet değerlendiricileri tarafından uygulanmakla birlikte çocukla görüşme %92.3 oranında uygulanmaktadır.

Bilgi toplama yöntemlerinden üçüncü kişilerle görüşme adli destek görevlilerinin tamamına yakını (%98,63) tarafından kullanılmaktadır. Bow ve Quinnell’in (2002) araştırmasında bu oran %75’dir. Bu bulgu adli destek görevlilerinin üçüncü kişileri bilgi kaynağı olarak daha fazla gördüklerini göstermektedir. Bilgi kaynağı olan üçüncü kişiler incelendiğinde adli destek görevlilerinin %94,5’inin babanın kök ailesini, %93,8’inin annenin kök ailesini, %89’unun çocuğun öğretmenini bilgi kaynağı olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Bunları sırasıyla çocuk ve ebeveynlerin etkileşim halinde olduğu komşu, ruh sağlığı profesyoneli, akrabalar, çocuk doktoru, ebeveyn ve çocuğun arkadaşları izlemektedir. Bow ve Quinnell (2002) de velayet değerlendirmelerinde görüşme yapılan üçüncü kişileri sırasıyla ruh sağlığı profesyonelleri (%77,7), arkadaş ve danışman gibi kişiler (%73,1), doktor (%65,5), okul personeli (%62) ve akraba (%51,9) olarak belirtmektedir. Türkiye’nin aile kültürü sebebiyle çocukların bakım sorumluluğunda ebeveynlerin kök aile bireyleri birçok ülkeye göre daha fazla rol ve görev alabilmektedir. Özellikle boşanma söz konusu olduğunda boşanan çiftler çocukların bakım ve gözetiminin sağlanmasında kendi kök ailelerinin desteğine evlilik birlikteliğinin devam ettiği süreçten daha fazla ihtiyaç duyabilmektedir. Dolayısıyla boşanma süreci ve sonrasında çocuğun en çok etkileşim halinde olduğu sistemler ebeveynlerden sonra ebeveynlerin kök aile bireyleridir. Bu nedenle Türkiye’de yapılan velayet değerlendirmelerinde bilgi kaynağı olarak üçüncü kişilerden en çok ebeveynlerin kök ailelerinin tercih edildiği düşünülmektedir.

Yapılan velayet değerlendirmelerinde adli destek görevlilerinin en az kullandıkları yöntem psikolojik test uygulamadır. Adli destek görevlilerinin %43,15’i çocuklara, %26,71’i ebeveynlere, %12,33’ü üçüncü kişilere psikolojik test uygulamakta ancak bunlar sıklık açısından velayet değerlendirmelerinde nadiren kullanılmaktadır. Yurt dışı uygulamalara bakıldığında ruh sağlığı profesyonelleri ebeveynlere %90,4, çocuklara %38,5, diğer kişilere %33,3 ile psikolojik test uygulanmaktadır (Bow ve Quinnell, 2002). Bow ve Boxer (2003) ise çalışmasında ruh sağlığı profesyonellerinin velayet değerlendirmelerinde %75,9 baba ve %75 anne olmak üzere ebeveynlere, %49,1 ile çocuklara psikolojik test uygulandığını saptamıştır. Bir başka araştırma bulgularında ise bu oranlar daha yüksek olmakla birlikte ebeveynlere %91, çocuklara %61, üçüncü kişilere %21 oranında psikolojik test uygulanması söz konusu olmaktadır (Bow ve Quinnell, 2001). Elde edilen bulgular ile yapılmış araştırma sonuçları karşılaştırıldığında psikolojik testlerin Türkiye’de velayet değerlendirmelerinde daha az kullanıldığı görülmektedir. Türkiye’de velayet değerlendirmesinde bulunan adli destek görevlilerinin psikolojik değerlendirme araçları ve kullanımı konusunda yeterli bilgi ve yetkinliğinin bulunmamasının bu durumda etkili olabileceği düşünülmektedir. Bunun dışında velayet değerlendirmelerinde kullanılacak ve Türkiye kültürüne uygun geliştirilmiş veya uyarlanmış psikolojik değerlendirme araçlarının yetersiz olmasından da bu hususta etkili olabileceği söylenebilir.

Ackerman ve Ackerman (1997) velayet değerlendirmesi yapan ruh sağlığı profesyonelleri ile gerçekleştirdiği çalışmada ebeveynler için en çok Ackerman-Schoendorf Ebeveynlerin Velayeti Değerlendirme Ölçeği (Ackerman-Schoendorf Scales for Parent Evaluation of Custody) kullanırken çocuklar için Bricklin Algı Ölçeği (Bricklin Perceptual Scales) kullanılmaktadır. Bow ve Quinnell (2002) ise çalışmasında ebeveynlere yönelik

kişilik testlerinin (Minnesota Kişilik Envanteri, Millon Klinik Çok Eksenli Envanteri vb gibi.) %87,8, ebeveynlik envanterlerinin (Ebeveynlik Stres Endeksi, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Envanteri, Ebeveyn Memnuniyeti Ölçeği, Çocuk Kötüye Kullanım Potansiyeli Envanteri vb. gibi) %44,9, projektif testlerin (Rosha, Cümle Tamamlama, Tematik Algı Testi, İnsan Figürü Çizimi vb.) %40,8, zekâ testlerinin %22,4 oranında kullanıldığını belirtmiştir. Aynı çalışmada velayete konu çocuklar için ise %21,6 ile projektif kişilik testleri (Rosha, Aile Çizimi, Roberts Algı Testi vb.), %21,6 ile ebeveyn-çocuk derecelendirme ölçekleri (Çocuk Davranışı Kontrol Listesi, Conner's Ebeveyn Derecelendirme Ölçeği, Çocuklar İçin Davranış Değerlendirme Sistemi vb. gibi), %19,6 ile kişilik testleri (Millon Adolesan Klinik Envanteri, MMPI-Ergen Versiyonu, Bricklin Algısal Ölçekleri, İlişki Algısı Testi vb. gibi), %11,8 ile zeka testleri kullanılmıştır. Bu çalışmada ise ebeveynlere yönelik olarak kullanılan psikolojik testler sırasıyla Ebeveyn Tutum Ölçeği (%50), Ebeveyn Davranış Değerlendirme Ölçeği (%25,6), BIER cümle tamamlama testi (%9), Çok Yönlü Kişilik Envanteri (%7,7) ve Ruhsal Belirti Tarama Testidir (%7,7). Çocuklar için ise BIER Cümle Tamamlama Testi (%60,3), Resim Analizi (%14,3) en fazla uygulanan psikolojik değerlendirme aracı olarak belirlenmiştir. Türkiye'de velayet değerlendirmelerinde psikolojik testlerin kullanım oranlarının yurt dışı uygulamalarından daha düşük olmasının yanında kullanılan psikolojik test türlerinin de daha az olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum adli destek görevlilerinin velayet değerlendirmesi için uygun ve yeterli testlere erişiminde de yetersizlikler olduğunu düşündürmektedir.

Velayet değerlendirmelerinde çoklu yöntemler kullanan adli destek görevlilerinin görevlendirmenin başından sonuna kadar harcadıkları süre ortalaması 12,7 saattir. Bu sürenin 3,9 saati raporlama aşamasına aittir. Raporlama velayet değerlendirme sürecinde en fazla zaman alan aşamadır. Benzer bir durum yurt dışı uygulamalarında da karşımıza çıkmaktadır. Bow ve Quinnell (2001) ABD'de velayet değerlendiricilerinin rapor yazma için ortalama 7,3 saat harcadığını belirtmektedir. Raporlama aşamasından sonra en fazla süre ebeveyn görüşmeleri (Ort=2,8) için söz konusudur. Yurt dışı uygulamalarına bakıldığında ise ortalama 3,49 saat (Bow ve Boxer, 2003) ve 7 saat (Bow ve Quinnell, 2001) ebeveyn görüşmeleri için süre harcanmaktadır. Dosya incelemesi (Ort=2,4) kullanılan süre açısından üçüncü sırada bulunmaktadır. Dördüncü sırada psikolojik test uygulamaları bulunmaktadır. Araştırma bulgularına göre ebeveyn ve çocuklara test uygulama en az kullanılan yöntem olmasına rağmen kullanılan süre açısından (Ort=2,3) dördüncü sırada bulunmaktadır. ABD'deki uygulamalarda ise anne test için 3,25 saat, baba test için 3,25 saat, çocuk test için 1,95 saattir (Bow ve Boxer, 2003). Adli destek görevlilerinin ebeveyn ve çocuklara test uygulama oranının yurt dışından daha düşük olduğu göz önüne alındığında kullanılan sürenin de daha düşük çıkması beklenen bir durumdur. Velayete konu çocuk ile görüşme için kullanılan süre yurt dışındaki uygulamalardan daha yüksek bulunmuştur. Adli destek görevlileri çocuklarla görüşme için ortalama 2,2 saat kullanırken, yurt dışındaki uygulamalarda bu oran 1,8 saattir (Bow ve Quinnell, 2001).

Diğer profesyonel meslek elamanları ile konsültasyon, Türkiye adalet sisteminde formel bir yapılanma içinde olmamasına rağmen adli destek görevlileri bir velayet değerlendirme sürecinde ortalama 2,2 saat konsültasyon için zaman harcamaktadır. Bu durum velayet değerlendirmelerinde adli destek görevlilerinin vakalar için konsültasyona ihtiyaç duyarak en fazla kullanılan yöntemlerden biri olan görüşmeler için harcadıkları süre kadar konsültasyon için ayırdıklarını göstermektedir. Kullanılan diğer yöntemler olan üçüncü kişiler ile görüşme (Ort=2) ve sosyal incelemeler (Ort=1,4) ise kullanılan süre açısından iki saat ve altındadır.

Velayet değerlendirmelerinde kullanılan yöntemlerin uygulanabilirliği için bazı temel kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kaynaklardan en önemlileri görüşme odaları, sosyal incelemeler için ulaşım aracı, rapor yazımı için teknik ekipmandır. Adli destek görevlilerinin tamamı raporlamada kullanılan teknik ekipmana sahip iken %78,8'inin yetişkin görüşme odası, % 76,7'sinin incelemeler için ulaşım aracı, %52,7'sinin çocuk görüşme odası bulunmaktadır. Bu bulgu çocuk görüşme odasının adli destek görevlilerinin en fazla ihtiyaç duyduğu kaynak olduğunu göstermektedir. Bunu sırasıyla ulaşım aracı ve yetişkin görüşme odası izlemektedir. Bir velayet değerlendirmesinde çoklu bilgi toplama yöntemleri kullanılması gerekmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için de yeterli kaynakların bulunması oldukça önemlidir. Yetişkin ve çocuklara yönelik düzenlenmiş görüşme odalarının bulunmuyor olması görüşme kalitesini düşürebileceği gibi değerlendirme için gerekli bilgiye ulaşımı da kısıtlayabilmektedir. Benzer şekilde sosyal incelemeler için ulaşım aracının bulunmaması da adli destek görevlilerinin sosyal incelemeyi gerçekleştiremeyerek eksik bilgi toplamasına neden olabilir. Dolayısıyla velayet değerlendirme kalitesinin artırılabilmesi için adli destek görevlilerinin ihtiyaç duyulan kaynaklara sahip olması beklenmektedir.

İnceleme ve değerlendirme aşamasından sonra velayet değerlendirmelerinde raporlama aşamasına geçilmektedir. Raporlamada, elde edilen tüm bilgi ve gözlemler kullanılarak elde edilen veriler adli destek görevlisinin

değerlendirme ve kanaatini de içerecek şekilde hazırlanan raporlarda yer verilmektedir. Adli destek görevlileri hazırlamış oldukları velayet değerlendirme raporlarında ebeveynlere ve çocuklara ilişkin bilgileri ayrı bölümlerde değerlendirmektedir. Ebeveynlere ilişkin olarak adli destek görevlilerinin tamamı (%100) tarafından ele alınan konu başlığı ebeveynlerin çocuğun temel bakımını sağlama konusundaki yeterliliğidir. Ebeveyn çocuk ilişkisini içeren çocukla kurulan duygusal bağ ve ebeveynin çocuğa ilgi göstermesi ise adli destek görevlilerinin %96,6'sı tarafından raporlarda ele alınarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde ebeveynlerin sahip olduğu sosyal destek sistemleri de raporlarda aynı oranda yer bulmaktadır. Ebeveynlik becerilerine yönelik çocuğun yaşam güvenliğini sağlama ve bu güvenli ortamı sürdürme yeterliliği (%94,5) ve çocuğa rehberlik yapma ve sınır koyma becerisi (%91,1) adli destek görevlilerinin tamamına yakını tarafından raporlarda ele alınmaktadır. Ebeveynlere ilişkin olarak eğitim ve çalışma koşulları (%91,1), sağlık durumu (%93,8) ile birlikte yaşam koşulları (%92,5) ve sosyal çevre (%81,5) koşulları görevlilerin büyük bir çoğunluğu tarafından raporlarda incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Raporlarda diğer konu başlıklarına göre en az ele alınan konu ise %68,5 ile aile öyküsüdür. Raporlarda ele alınan konu başlıkları alanyazında (Pickar ve Kaufman, 2013; Simon ve Stahl, 2014; Erbay vd., 2020) ele alınan konu başlıkları ile örtüşmekte ve adli destek görevlilerinin çoğunluğu tarafından ele alınmaktadır.

Çocuklara ilişkin raporlarda ele alınan konu başlıklarına bakıldığında ise adli destek görevlilerinin çoğunluğunun çocuğa ilişkin olarak alanyazında (Pickar ve Kaufman, 2013; Simon ve Stahl, 2014; Erbay vd., 2020) belirtilen konuları ele aldıkları belirlenmiştir. Bu konu başlıklarına bakıldığında ise çocuğun sağlığı, duygusal ve sosyal ihtiyaçları (%96,6), yaşam koşulları ve sosyal çevresi (%95,9), çocuğun zarar görme veya zarar verme riski (%95,2), çocuğun anlama kapasitesi (%94,5), yaşam yeri değişikliğinde çocuğun tepkisi (%91,1), eğitim durumu (%89,7) ile çocuğun istek ve duyguları (%89,7) adli destek görevlilerinin çoğunluğu tarafından raporlarda değerlendirilmektedir.

Yapılan değerlendirme sonrasında adli destek görevlilerinin kanaati raporların son bölümünü oluşturmaktadır. Raporlarda çocuğun yaşam yerinin nasıl düzenlenmesi gerektiğini öneren kanaat açık bir şekilde belirtilmektedir. Velayet değerlendirmelerinde adli destek görevlilerinin tamamı velayetin bir ebeveynine verilerek diğer ebeveyn ile kişisel ilişki kurulması kanaatini raporlarında belirtmiştir. Velayet önerisi açısından hangi ebeveynin önerildiğine bakıldığında ise anneye velayet sorumluluğu verilerek baba ile kişisel ilişkinin sağlanması (Ort=1,94) kanaatinin, babaya velayetin verilerek anne ile kişisel ilişki kurulması (Ort=2,88) kanaatinden daha sık kullanıldığı saptanmıştır. Bu durum velayet sorumluluğunun anneye sıklıkla, babaya ise ara sıra verildiğini göstermektedir. Yurt dışı uygulamalara bakıldığında ise; velayetin anneye verilerek baba ile kişisel ilişki kurulması %33 oranında iken babaya velayetin verilerek anneye kişisel ilişki sağlanmasının %21 oranında kanaatlerde belirtilmiştir (Bow ve Quinnell, 2001).

ABD, İngiltere gibi ülkelerde fiziksel velayet, ortak velayet, velayetin tek ebeveynine verilmesi gibi velayete ilişkin farklı düzenlemeler bulunmasına karşılık Türkiye'de daha çok velayetin bir ebeveynine verilmesi söz konusu olmaktadır. TMK'nında (md. 336) boşanma durumunda 'çocuk kendisine bırakılan tarafa aittir' olarak belirtilmektedir. Bu açıklama velayetin boşanma sonrasında bir tarafa verilebileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Dolayısıyla tek ebeveynli velayet uygulaması Türkiye'de daha fazla görülmektedir. Araştırma bulgusu da bu durumu desteklemektedir. Ancak Yargıtay kararlarında ortak velayete ilişkin düzenlemenin Türk toplumunun temel yapısına ve kamu düzenine aykırı olmadığı belirtilmektedir (Apaydın, 2018). Bu durum ortak velayete ilişkin olarak da düzenlemelerin yapılabileceğini göstermektedir. Adli destek görevlilerinin %40,4'ü velayet değerlendirmelerinde ortak velayete ilişkin görüş bildirdiklerini belirtse de kullanılma sıklığı nadirdir (Ort=4,16). Ortak velayet taraflar arasında sağlıklı iletişimin bulunması durumunda çocuğun yararına kullanılabilirliği gibi, sağlıklı ilişki örüntülerinin bulunması durumunda çocuğa zarar vermemektedir. Bu nedenle ortak velayet değerlendirmelerinde ebeveynler arasındaki iletişimin niteliği oldukça önemlidir. Her iki ebeveyn arasında ilişkinin sağlıklı olması kadar ortak velayete ilişkin sorumlulukların her iki ebeveyn tarafında da alınması istenmesi gerekmektedir. Türkiye'de boşanma davalarında her ne kadar anlaşmalı boşanmalar gerçekleşse bile çekişmeli boşanma davaları oldukça fazladır. Bu çekişmeli boşanma davalarında tarafların birçok konuda anlaşmazlık yaşamaları ilişkiler zarar görmektedir. Dolayısıyla da sağlıklı iletişim söz konusu olabilmektedir. Ackerman ve Ackerman (1997) ebeveynlerin iş birliği içinde olması, çocuğun her iki ebeveynine de güvenli bağlanma geliştirmiş olması, her iki ebeveynin de çocuğun yetiştirilmesi ve ebeveynlik becerilerinde yeterli olması, ebeveynlerin her ikisinin de isteği gibi standartların karşılanması durumunda ortak velayetten söz edilebileceğini belirtmektedir. Araştırma kapsamında ortak velayete ilişkin kanaatin adli destek görevlilerinde nadiren oluşmuş olması tarafların bu temel standartları karşılamadığının değerlendirildiğini göstermektedir. Yurt dışı uygulamaları ile karşılaştırıldığında ise ortak velayete ilişkin düzenlemelerin Türkiye'den daha fazla

gerçekleştirildiği görülmektedir Ortak velayete ilişkin uygulamaların arttırılabilmesi için tarafların iletişim örüntülerini güçlendirecek boşanma danışmanlığı, çift danışmanlığı veya terapisi gibi hizmetlerin arttırılması gerekmektedir.

Velayetin bir ebeveyne verilerek diğer ebeveyn ile kontrollü kişisel ilişki sağlanması kanaati velayetin bir ebeveyne verilerek diğer ebeveyn ile kişisel ilişkinin engellenmesi kanaatinden daha sık kullanılmaktadır. Yurt dışındaki uygulamalarda da benzer sonuçlar bulunmaktadır. Bow ve Quinnell'in (2001) çalışmasında bu oranlar kontrollü ilişki sağlanması %4-6 arasında değişirken kişisel ilişkinin engellenmesinde %1 oranındadır. Bu durum velayet değerlendirmesi yapan adli destek görevlilerinin ve ruh sağlığı profesyonellerinin kişisel ilişkinin engellenmesi yerine kontrollü kişisel ilişkinin uygulanmasını daha fazla tercih ettiklerini göstermektedir. Kişisel ilişkinin engellenmesi veya kontrollü kişisel ilişkinin sağlanması çocuk ihmal veya istismarı olgularında daha fazla karşılaşılan bir uygulamalardır. Özellikle velayet konusunda her iki tarafın çekişme içerisinde olduğu vakalarda bir ebeveynin diğer ebeveyne zarar verebilmek için yürütmekte olduğu savaşta çocuğu bir silah olarak kullanması söz konusu olmaktadır. Bu durum ebeveyne yabancılaşıma olarak tanımlanmaktadır. Ebeveyne yabancılaşıma üç düzeyde- hafif, orta ve ağır- görülebilmektedir (Gardner, 2001). Buna göre hafif düzeyde ebeveyne yabancılaşıma söz konusu olduğunda velayet bir ebeveyne verildikten sonra ebeveyne yabancılaştırmaya yönelik davranışlarda sönme söz konusu olmaktadır (Gardner, 2001). Bu durumda yabancılaştırıcı ebeveyne velayet sorumluluğunun verilmesi veya kişisel ilişki düzenlenmesi söz konusu olabilmektedir. Ancak orta ve ağır düzeyde ebeveyne yabancılaşımada, velayetin yabancılaştırıcı ebeveyne verilmemesinin yanı sıra kişisel ilişkinin kontrollü sağlanması veya engellenmesi de söz konusu olabilmektedir. Gardner (2001) bir velayet değerlendirmesinde bu düzeylerde bir vaka söz konusu olduğunda, çocuk ve ebeveynlere profesyonel desteğin mutlaka sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla kişisel ilişkinin engellenmesi veya kontrollü sağlanması kanaatlerinin oluşmasında ebeveyne yabancılaşıma önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Velayet sorumluluğunu alma konusunda her iki ebeveynin yetersiz bulunması durumunda üçüncü kişilerin çocuğun bakım ve gözetim sorumluluğunu alması (vasi tayini) veya çocuk hakkında alternatif bakım hizmetleri sağlanması kanaati bildirilebilmektedir. Çocuklar hakkında vasi atanması kanaati, hazırlanan raporlarda nadiren (Ort=4,25) kullanılmakla birlikte çocuk hakkında bakım tedbiri kanaati (Ort=2,88) ile aynı sıklıkta kullanılmaktadır. Araştırmanın bu bulgusu çocuğun yüksek yararı gereği, öncelikli olarak ebeveynlerin desteklenerek çocuğun aile ortamında bakım ve gözetiminin sağlanması ilkesi ile uyumlu olduğunu göstermektedir.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Velayet değerlendirmesi boşanma sürecinde veya sonrasında müşterek çocukların velayet sorumluluğunun hangi ebeveyn tarafından üstleneceğinin belirlenmesi amacıyla yapılan mesleki uygulama sürecidir. Velayetin belirlenmesi, değiştirilmesi, kaldırılması veya tedbiren velayetin belirlenmesi gibi konuları içeren velayet değerlendirmelerinde değerlendirici olan ruh sağlığı profesyonellerinin bu alana özgü bilgi temelini yeterli olması beklendiği kadar mesleki deneyiminin de olması aranan koşullardan biridir. Bu çalışmada öncelikle incelenen konulardan biri velayet değerlendirmesi yapan adli destek görevlilerinin mesleki donanımıdır. Türkiye'de velayet değerlendirmesinde bulunan adli destek görevlilerinin büyük çoğunluğu lisans mezunudur. Adli sistemde göreve başlama sonrası çoğunluğunun velayete ilişkin eğitimler aldığı ancak yarıya yakınının halen velayet konusunda eğitim almaya ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra velayet değerlendirme görevlendirmeleri öncesinde adli destek görevlilerinin mesleki deneyimleri kısa sürelidir. Yurtdışı uygulamaları ile karşılaştırıldığında adli destek görevlilerinin eğitim durumunun daha düşük olduğu ve mesleki deneyiminin daha az olduğu görülmektedir. Özel bir ihtisas konusu olan velayete ilişkin olarak adli destek görevlilerinin bilgi temelini güçlendirilebilmesi için hizmet içi eğitimlerin arttırılmasının, ayrıca görevlilerin lisansüstü eğitimlere yönlendirilebilmeleri için üniversitelerin ilgili enstitüleri ile kurumsal işbirliği sağlanmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Velayet değerlendirme görevlendirmeleri öncesinde adli sistemde görev alan adli destek görevlilerinin mesleki becerilerinin de artırılması gerekmektedir. Bunun için adli destek görevlilerinin süpervizyon desteği ile birlikte belirli bir süre staja tabi tutulduktan sonra velayet değerlendirmelerinde görev almasının yararlı olabileceği söylenebilir.

Bir velayet değerlendirmesi için harcanan ortalama süre adli destek görevlileri için ihtiyaç duyulan sürenin altında yurt dışı uygulamaların da gerisindedir. Adli destek görevlilerinin bir velayet değerlendirmesi için yeterli süreye sahip olmaması adli sistemde eksikliklere neden olabileceği gibi görevlilerin iş yoğunluklarının artması, mesleki

tükenmişlik, yetersiz inceleme ve değerlendirme gibi sorunların da oluşmasına neden olabilir. Bu nedenle velayet değerlendirmelerinde süre önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Velayet değerlendirmelerinde çoklu bilgi toplama yöntemi kullanan görevliler, yurt dışı uygulamalarında oldukça sık kullanılan psikolojik testleri en az kullanılan yöntem olarak belirtmiştir. Bireyi, aileyi, ebeveynleri ve ilişkileri değerlendirmeye yönelik geliştirilmiş, bilimsel olarak geçerli ve güvenilir psikolojik değerlendirme araçlarının diğer yöntemlerden daha az kullanılmasının temel nedenlerinin kullanıcının bilgi ve yetkinliğinin az olması, uygun ve yeterli değerlendirme araçlarının bulunmaması veya var olan araçlara erişim sorunu olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla velayet değerlendirmelerinde hem bilgi toplama aracı olan hem de bir değerlendirme aracı olan psikolojik değerlendirme araçlarının geliştirilmesinin ve hizmet içi eğitimlerde bu araçların kullanımına ve değerlendirilmesine yönelik eğitimler verilmesinin, adli destek görevlilerinin bu araçlara erişiminin sağlanmasının yararlı olacağı söylenebilir.

Kullanılan yöntemlere göre ortalama sürelerle ilişkin araştırma sonuçlarına bakıldığında rapor yazma ilk sırada yer almakla birlikte ebeveyn görüşmeleri, dosya incelemesi, test uygulama, çocuk görüşmeleri, konsültasyon, üçüncü görüşmeleri gibi kullanılan yöntemlerin her biri yaklaşık olarak iki saatten fazla sürmektedir. En sık kullanılan yöntemler olan görüşmeler kadar en az kullanılan yöntem olan test uygulama yaklaşık olarak aynı süre almaktadır. Benzer şekilde adli destek görevlileri formel bir yapılanma olmasa da konsültasyona en sık kullanılan yöntemlere ayırdıkları süre kadar ayırmaktadır. Bu durum adli destek görevlilerinin velayetin değerlendirilmesinde konsültasyona duydukları ihtiyacı göstermektedir. Dolayısıyla adli sistemde informel olarak uygulanan konsültasyon sürecinin formel yapılandırılmasının sağlanarak adli sistemde uygulanması önerilmektedir. Konsültasyon yapılanmasında deneyimli, lisansüstü eğitimini almış adli destek görevlilerinin bulunması faydalı olabileceği gibi üniversitelerde görev alan ve ihtiyaç duyulan konularda (velayet, ebeveyn yabancılığa, psikolojik test kullanımı, çocuk ihmal ve istismarı vb. gibi) uzmanlaşmış akademisyenlerin de bulunması önemli katkı sağlayabilecektir. Böylece velayet değerlendirme sürecinde adli destek görevlilerinin bilgi ve beceri temellerinin de güçlendirilmesi söz konusu olabilecektir.

İhtiyaç duyulan kaynaklar açısından bakıldığında adli destek görevlilerinin yetişkin görüşme odası, çocuk görüşme odası, ulaşım aracı gibi kaynaklarda eksiklikleri bulunmaktadır. Bir velayet değerlendirmesinde görüşme, gözlem, inceleme en sık kullanılan bilgi toplama yöntemleridir. Dolayısıyla kaynaklardaki yetersizlik bu bilgi toplama yöntemlerinin kullanımını kısıtlayabilmektedir. Sağlıklı ve yeterli bir velayet değerlendirmesi için çocuk ve yetişkinler için düzenlenmiş görüşme odalarının sayısının artırılması, ulaşım için görevlilerin kullanabileceği araç imkânlarının geliştirilmesi gerekmektedir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK). (2001, 8 Aralık).
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>

4787 Sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun. (2003, 18 Ocak).
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4787.pdf>

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği. (2021, 30 Nisan).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210430-1.htm>

Ackerman, M. J. ve Ackerman, M. C. (1997). Custody evaluation practices: A Survey of experienced professionals (Revisited). *Professional Psychology: Research and Practice*, 28(2), 137-145.

- Akyüz, E. (2000). *Ulusal ve uluslararası hukukta çocuğun haklarının ve güvenliğinin korunması* (2. Baskı). Milli Eğitim Basımevi.
- American Psychiatric Association. (APA, 1994). Guidelines for child custody evaluations in divorce proceedings. *American Psychologist*, 49, 677-680.
- Association of Family and Conciliation Courts (AFCC). (1994). Model standards of practice for child custody evaluation. *Family and Conciliation Courts Review*, 32(4), 504-513. <https://doi.org/10.1111/j.174-1617.1994.tb01085.x>
- Association of Family and Conciliation Courts. (AFCC). (2006). *Model standards of practice for child custody evaluation*. <https://www.afccnet.org/Portals/0/ModelStdsChildCustodyEvalSept2006.pdf> adresinden 19 Şubat 2021 tarihinde alınmıştır.
- Bernet, W. (2015). Custody and visitation evaluations. A. Jamieson ve A. Moenssens (Ed.) *Wiley encyclopedia of forensic science* içinde (s. 1-10). John Wiley & Sons, Ltd.
- Bow, J. N. ve Boxer, P. (2003). Assessing allegations of domestic violence in child custody evaluations. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(12), 1394-1410. <https://doi.org/10.1177/0886260503258031>
- Bow, J. N. ve Quinnell, F. A. (2001). Psychologists' current practices and procedures in child custody evaluations: Five years after American Psychological Association Guidelines. *Professional Psychology: Research and Practice*, 32(3), 261-268.
- Bow, J. N. ve Quinnell, F. A. (2002). A critical review of child custody evaluation reports. *Family Court Review*, 40(2), 164-176. <https://doi.org/10.1111/j.174-1617.2002.tb00827.x>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (19. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Erbay, A., Kayma, D. ve Tezcan, E. (2020). *Adli raporlama*. Kriter Yayıncılık.
- Gardner, R. A. (2001). Should courts order PAS children to visit/reside with the alienated parent? A follow-up study. *American Journal of Forensic Psychology*, 19, 61-106.
- Gould, J. W. ve Lerhmann, J. D. H. (2002). Evaluating the probative value of child custody evaluations. *Juvenile and Family Court Journal*. 53(2), 17-27.
- Gould, J. W. ve Martindale D. A. (2013). Child custody evaluations: Current literature and practical applications. R.K. Otto ve I.B. Weiner (Ed.), *Handbook of psychology: forensic psychology* (2. Baskı) içinde (s. 101-138). John Wiley and Sons Inc.
- Halmatov, Sultanberk. (2022). *Oyun terapisinde pratik teknikler: Çocuklar için psikoegzersiz eğitim programları* (8. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kalkavan, İ. ve Büken, E. (2017). Boşanma davalarında çocuğun velayet hakkı için uygun ebeveynin belirlenmesi. *Adli Tıp Bülteni*. 22(1), 54-63.
- Keilin, W. ve Bloom, L. (1986). Child custody evaluation practices: A survey of experienced professionals. *Professional Psychology: Research and Practice*, 17, 338-346.
- Luftman, V. H., Veltkamp, L. J., Clark, J. J., Lannacone, S., ve Snooks, H. (2005) Practice guidelines in child custody evaluations for licensed clinical social workers. *Clinical Social Work Journal*, 33(3), 327-357. <https://doi.org/10.1007/s10615-005-4947-4>

- National Association of Social Workers. (NASW). (2005). *Model standards of practice for child custody evaluation*. <https://naswor.socialworkers.org/Membership/Resources/Child-Custody-Evaluation-Guidelines> adresinden 12 Şubat 2021 tarihinde alınmıştır.
- Pickar, D. B. ve Kaufman, R. L. (2013): The child custody evaluation report: toward an integrated model of practice. *Journal of Child Custody*, 10(1), 17-53.
- Serozan, R. (2005). *Çocuk hukuku* (2. Baskı). Vedat Kitapçılık.
- Simon, R. A. ve Stahl, P. M. (2014). Analysis in child-custody-evaluation reports: A crucial component. *Family Law Quarterly*, 48(1), 35-51.
- Quinnell, F. A. ve Bow, J. N. (2001). Psychological tests used in child custody evaluations. *Behavioral Science and the Law*, 19, 491-501.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (TUİK). (2021). *Evlenme ve boşanma istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2021-45568#:~:text=Bo%C5%9Fanan%20%C3%A7iftlerin%20say%C4%B1s%C4%B1%202021%20y%C4%B1%C4%B1nda,binde%20%2C07%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti> adresinden 12.02.2021 tarihinde alınmıştır.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.

KADINLARIN KARIYER GELİŞİMİNDE CAM TAVAN, MESLEKİ ÖZ YETERLİK, ROL-MODEL VE GÜÇ MESAFESİNİN ROLÜ: ORDU İL SAĞLIK MÜDÜRLÜĞÜ KAMU HASTANELERİ ÖRNEĞİ*

THE ROLE OF GLASS CEILING, OCCUPATIONAL SELF-EFFICACY, ROLE MODEL AND POWER DISTANCE IN WOMEN'S CAREER ADVANCEMENT: EXAMPLE OF PUBLIC HOSPITALS OF ORDU PROVINCIAL DIRECTORATE OF HEALTH

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KARADİREK¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, kadınların kariyer gelişiminde cam tavan, güç mesafesi, mesleki öz yeterlik ve rol-modelin etkisini belirlemektir. Çalışma, nicel araştırma deseninde ve ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Araştırma, Ordu İl Sağlık Müdürlüğü'ne bağlı kamu hastanelerinde görev yapan kadın çalışanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Veri toplama işlemi, uygun örnekleme yöntemiyle 2 Mart 2022-11 Nisan 2022 tarihleri arasında toplanmıştır. Örneklemi, 324 kadın sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Veriler, SPSS 25 ve PROCESS macro yazılımı ile analiz edilmiştir. Değişkenlerin aralarındaki ilişki korelasyon ve regresyon analiziyle belirlenmiştir. Araştırma bulguları, kadın çalışanların kariyer gelişimi ile mesleki öz-yeterlik ve rol-modeli arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Kadın çalışanların kariyer gelişimi ile cam tavan ve güç mesafesi arasında ise negatif bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Ayrıca bulgular, kadın çalışanların cam tavan algısı ile güç mesafesi arasında pozitif, rol-model arasında ise negatif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Öte yandan, kadın çalışanların cam tavan algısı ile mesleki öz yeterliği arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. PROCESS macro ile yapılan aracılık testi sonuçlarına göre kadın çalışanların cam tavan algısı, kariyer gelişimi ile rol-model ve güç mesafesi arasındaki ilişkide aracı etkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Cam Tavan, Kariyer Gelişimi, Rol-Model, Mesleki Öz Yeterlik, Güç Mesafesi.

JEL Sınıflandırma Kodları: M10, M14, M51.

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the effect of glass ceiling, power distance, occupational self-efficacy and role model in the career advancement of women. The study is designed in quantitative research design and relational survey model. The research is carried out on female employees working in public hospitals of Ordu Provincial Directorate of Health. The data collection process is collected between 2 March 2022 and 11 April 2022 through convenient sampling method. The sample consists of 324 female health employees. Data is analyzed using SPSS 25 and PROCESS macro statistics software. The relationship among the variables is identified by using correlation and regression analysis. Correlation and regression analysis are applied to determine the relationship between the variables. The research findings reveal positive relationships between female employees' career advancement, and occupational self-efficacy and role model. The findings also exhibit that there are negative relationships between female employees' career advancement, and glass ceiling and power distance. In addition, the findings show that there is a positive relationship between the glass ceiling perception of female employees and power distance, but a negative relationship with the role model. On the other hand, no significant relationship is found between the glass ceiling perception of female employees and occupational self-efficacy. According to the results of the mediation test conducted through the PROCESS macro, the glass ceiling perception of female employees has a mediating effect in the relationship between career advancement and, role model and power distance.

Keywords: Glass Ceiling, Career Advancement, Role Model, Occupational Self-Efficacy, Power Distance.

JEL Classification Codes: M10, M14, M51.

* Bu çalışma için Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 2022-18/04 sayılı ve 05.02.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Giresun Üniversitesi, Tirebolu Mehmet Bayrak Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, gokhan.karadirek@giresun.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The aim of this study is to determine the role of glass ceiling, power distance, occupational self-efficacy and role model in the career advancement of women. The research was carried out on female employees working in public hospitals of Ordu Provincial Directorate of Health.

Design/methodology/approach:

This study was designed in quantitative research design and relational survey model. The scales, Glass ceiling (Kolade & Kehinde, 2013), career advancement (Kolade & Kehinde, 2013), power distance (Lee et al., 2000), role model (Valero et al., 2019) and occupational self-efficacy (Rigotti et al., 2008), were used as data collection tools. There are 29 five-point Likert-type items in the survey. Scales adapted to Turkish by the researcher Glass Ceiling (8 items), Career Advancement (9 items), Power Distance (3 items), Occupational Self-Efficacy (6 items), Role Model (3 items) were used. Data collection was carried out online and face-to-face individual interviews between 2 March 2022 and 11 April 2022. The sampling group was determined by using the convenient sampling method among the women employees working in public hospitals of Ordu Provincial Directorate of Health. The sample consisted of 324 women working in the health sector. The sample consisted of 324 women working in the health sector. Data have been analyzed using SPSS 25 and PROCESS macro statistics software. Demographic characteristics of the participants were presented by using descriptive statistics such as percentage and frequency. Skewness and kurtosis values used to reveal whether the data was distributed normally or not. In this study, the skewness and kurtosis values for the data range were from -0.8 to +1.7. These results revealed that the distribution of data was normal across the variables (Kline, 2011). The Cronbach Alpha coefficients of the scales were calculated by the researcher. by the researcher as glass ceiling ($\alpha=.720$), career advancement ($\alpha=.875$), power distance ($\alpha=.752$), role model ($\alpha=.927$), occupational self-efficacy ($\alpha=.855$). Correlation and regression analysis were applied to determine the relationship among the variables themselves.

Findings:

Correlation analysis technique was applied to determine the relationship between female health employees' career advancement and, glass ceiling, occupational self-efficacy, power distance and role model. As a result of the correlation analysis, there is a statistically significant and positive relationship ($p<.01$) between career advancement, and occupational self-efficacy and role model. On the other hand, it was found that a negative relationship between female employees' career advancement, and glass ceiling and power distance ($p<.01$). It was concluded that there is a moderate relationship between career advancement and occupational self-efficacy ($r=.310$, $p<.01$), role model ($r=.465$, $p<.01$) and glass ceiling ($r=-.490$, $p<.01$). There is a mild relationship between career advancement and power distance ($r=-.287$, $p<.01$). It has been determined that there is a statistically significant and positive relationship between the glass ceiling and power distance ($r=.222$, $p<.01$). On the contrary, a negative relationship was found between the glass ceiling and the role model ($r=-.166$, $p<.01$). No significant relationship was found between the glass ceiling perception of female health employees and occupational self-efficacy. According to the results of the regression analysis, role model, occupational self-efficacy, glass ceiling and power distance have statistically significant effects on the career advancement of female health employees [$F_{(4,32)}=62.071$; $R^2=.431$; $p<.001$]. According to the multiple linear regression analysis results, role model ($\beta=.327$; $p<.001$) and occupational self-efficacy ($\beta=.185$; $p<.001$) have positive effects on career advancement; but glass ceiling ($\beta=-.392$; $p<.001$) and power distance ($\beta=-.128$; $p<.05$) have negative effects on women's career advancement. According to the results of the mediation test conducted through the PROCESS macro, the glass ceiling perception of female employees has mediation effect in the relationship between power distance, and career advancement ($\beta=-.010$, $BootLLCI=-.1594$, $BootULCI=-.0390$). According to the results of the mediation test conducted through the PROCESS macro, the glass ceiling perception of female employees has mediation effect in the relationship between power distance, and career advancement ($\beta=-.010$, $BootLLCI=-.1594$, $BootULCI=-.0390$). Similarly, the glass ceiling has a mediating effect in the relationship between role-model and career advancement ($\beta=.044$, $BootLLCI=.0140$, $BootULCI=.0775$). The findings also revealed that the glass ceiling does not have a statistically significant effect occupational self-efficacy and, career advancement.

Conclusion and Discussion:

The aim of this study is to determine the effect of glass ceiling, power distance, occupational self-efficacy and role model in the career advancement of women. This study has revealed a moderate level positive relationship between female employees' career advancement, and occupational self-efficacy and role model. The present study also revealed that there is a mild negative relationship between female employees' career advancement, and glass ceiling and power distance. Role model and occupational self-efficacy have positive effect on career advancement; but glass ceiling and power distance have a negative effect on women's career advancement. The relationship between career advancement and, occupational self-efficacy and role model is supported by some studies (Abele & Spurk, 2009; Akdöl, 2009; Bandura, 2009; Bandura et al., 2001; Bombuwela & De Alwis, 2013; Gibson, 2004; Hartman & Barber, 2020; Kendir & Özkoç, 2018; Lockwood, 2006; Nauta & Kokaly, 2001; Valero et al., 2019; Yang, 2019). There are studies in the literature which support the relationship between career advancement and, glass ceiling and power distance (Bombuwela & De Alwis, 2013; Datta & Agarwal, 2017; Ganiyu et al., 2018; Gibbs, 2015; Hoşgör et al., 2016; İmadoğlu et al., 2020; Sever, 2016; Utama, 2019). The findings reveal that role model and occupational self-efficacy facilitate women's career advancement by making a positive contribution to women's career advancement. On the other hand, the glass ceiling and power distance have the effect of hindering or making the career advancement of female employees difficult. The glass ceiling perception of female employees has a mediating effect in the relationship between career advancement and, role model and power distance. The findings of this research are limited to the opinions of 324 female health personnel working in public hospitals affiliated to Ordu Provincial Directorate of Health.

1. GİRİŞ

Kariyer, bir kişinin yaşamı boyunca sahip olduğu rollerin toplamı ve ardışık olarak sıralanmasıdır (Super, 1980). Super'e (1990) göre kariyer gelişimi, yaşam boyu devam eden uzun bir süreçtir. Bu süreç, insanların hayatı boyunca karşılaştığı kariyerleriyle ilgili eylemlerinin toplamıdır ((Eryılmaz ve Mutlu, 2017; Super, 1990).

Son yıllarda kariyer gelişimiyle ilgili teorilerden (kariyer gelişimi, sosyal bilişsel kuramı vb.) yararlanılarak çok sayıda çalışma yapılmıştır. Kariyer gelişimiyle ilgili çalışmaların sayısında artış olsa da kariyer gelişiminin cinsiyet, kültür, ırk ve azınlık grup üyeleri ile ilişkisini daha iyi açıklayacak modellere ihtiyaç duyulmaktadır (Hackett ve Lent, 1992; Lent vd., 1994). Günümüzde cinsiyet, bireyin kariyer gelişimi ve çalışma hayatı için önemli bir faktördür (Yenihan vd., 2018). Yenihan ve arkadaşlarına (2018) göre cinsiyet, bazı iş kollarında kadınların istihdam edilmesini engellemektedir. Kolade ve Kehinde (2013), etkin ve verimli bir şekilde çalışabilecek bilgi, beceri, yetkinlik, eğitim ve deneyime sahip kadınların bazen arzuladığı sektörde (örneğin inşaat sektöründe) çalışma imkanı bulamadığını ifade etmektedir. Bu durum, kadınların meslek seçimini kısıtlamaktadır. Dolaylı olarak kadınların kariyer gelişimi engellenmektedir.

Meslekle ilgili engellerin dışında, kariyer gelişimini olumsuz etkileyen, cinsiyetle ilgili gayri resmi uygulamalar bulunmaktadır. Cam tavan engeli, kariyer gelişimini olumsuz etkileyen gayri resmi uygulamalara iyi bir örnektir (Barreto vd., 2009; Khuong ve Chi, 2017). İşin cinsiyetle ilişkilendirilmesi olarak ifade edilen cam tavan, kadınların meslek ve kariyer planını kısıtlamaktadır (Yenihan vd., 2018). Cam tavan engeli, kadın rol-model eksikliği, üst kademelere yükselmeyi engelleyen dikey ayrımcılık, cinsiyet ayrımcılığı gibi unsurlar kadınların kariyer gelişimini baltalamakta ve şekillendirmektedir (Ayoğul ve Baraz, 2020; Katkat Özçelik, 2017). Cam tavanın oluşmasına neden olan etkenler de kariyer gelişimini baltalamaktadır. Karcıoğlu ve Leblebici'ye (2014) göre, cam tavana neden olan; bireysel (çoklu rol üstlenme, kadınların kişisel tercih ve algıları), örgütsel (örgüt kültürü, örgüt politikaları, mentor eksikliği, enformel iletişim ağlarına (networklara) katılamama) ve toplumsal (mesleki ayırım) faktörler, kadınların kariyer gelişimini olumsuz etkilemektedir. Katkat Özçelik'e (2017) göre, her geçen gün daha fazla sayıda kadın çalışma hayatında yer alsın da cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle kadınların kariyer yapması engellenmektedir.

Kadınların kariyer gelişimini etkileyen başka etkenler de bulunmaktadır. Rol-model ve öz yeterlik eksikliği, ulusların kültürel inanç ve kuralları, örgütlerin özelliği (örgütsel desteklerin yetersizliği, ön yargılı örgütsel uygulamalar ve örgüt kültürü), işletme politikaları kadınların kariyer gelişimini ve ilerlemesini olumsuz etkilemektedir (Akın Acuner, 2019; Datta ve Agarwal, 2017; Ganiyu vd., 2018; Pajares, 2002; Zeldin ve Pajares, 2000; Yang, 2019). İnsanların çevresinde kendisine rol-model alabileceği kişilerin olması ise kariyer gelişimini kolaylaştırmaktadır (Nauta ve Kokaly, 2001). Lockwood'a (2006) göre rol-model kişiler, başarılarıyla insanlar üzerinde hayranlık uyandırmaktadır. Bu kişiler, eylemleriyle takdir edilmektedir. Dolayısıyla rol-model kişiler, insanların kariyer kararlarında belirleyici olmaktadır (Turner ve Lapan, 2002). Bu nedenle rol-modeller, başarılı olmayı arzulayanlar ve insanların ihtiyaç duyduğu eylemler için örnek kişilerdir (Lockwood, 2006). Ayrıca rol-model kişiler, gençlerin kariyer hedeflerine nasıl ulaşacağı konusunda da önemli bilgiler sağlamaktadır (Kabaklı Çimen, 2019; Valero vd., 2019).

İnsanların kariyeri için öz yeterliğin önemli olduğu düşünülmektedir. Bandura (2009) ve Yang (2019), kariyer sürecinde, kariyer seçiminde ve gelişiminde öz yeterliğin önemli bir belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Öz yeterliği düşük insanlar, kariyerinin gelişimiyle ilgili kararlar almaktan imtina etmektedir (Bandura, 2009). Öte yandan, öz yeterliğin yüksek olması ise insanları kariyerleriyle ilgili olumlu düşüncelere ve davranışlara sevk etmektedir. Mesleki anlamda da öz yeterliğe sahip olmak, bireylerin kariyer beklentisini ve arzusunu olumlu etkilemektedir (Hartman ve Barber, 2020). Ayrıca öz yeterliğin çalışanların kariyer uyum yeteneğine katkı sağlamak gibi bir rolü de bulunmaktadır (Gerni ve Denizli, 2021). Ayrıca öz yeterliğin cam tavanı etkileme özelliği bulunmaktadır. Firdausia ve arkadaşlarına (2020) göre, öz yeterlik ile cam tavan arasında ters yönlü bir ilişki vardır. İnsanların öz yeterlik düzeyi arttıkça, cam tavanla ilgili olumsuz düşüncesinin azalacağı öngörülmektedir. Öz yeterlik sayesinde cam tavana karşı koymak çok daha kolaydır (Shields, 2005). Yüksek öz yeterliğe sahip kadınlar, yaptıkları işte daha verimli olmakta ve cam tavan engeliyle kolayca başa çıkabilmektedir (Ottu ve Inwang, 2013; Shields, 2005).

İnsanların kariyer gelişiminde ve kariyer yönetim sürecinde ulusal ve örgütsel kültürün belirleyici olduğu düşünülmektedir (Akın Acuner, 2019). Ulusal kültür boyutlarından güç mesafesinin insanların kariyerine tesir ettiği konusunda açıklamalar bulunmaktadır. İnsanların kariyer sürecinde ve kişisel hedefleri üzerinde güç

mesafesi ve onun derecesinin önemli olduğuna inanılmaktadır (Hofstede, 1994; Sue-Chan ve Ong, 2002). Güç mesafesi indeksinin büyük olması, kadınların karşılaştığı engelleri daha da zorlaştırmaktadır (Gibbs, 2015). Güç mesafesi derecesinin büyük olması, kadınların kariyer gelişiminde yaşadığı olumsuz etkinin ve cam tavan engelinin bir nedenidir (Can vd., 2018; Gibbs, 2015).

Bu çalışmada, kadınların kariyer gelişiminde birtakım bireysel, örgütsel ve sosyokültürel özelliklerin olumlu ve olumsuz etkisi incelenmek istenmektedir. Bu kapsamda, güç mesafesi, mesleki öz yeterlik, rol-model ve cam tavan engelinin kadınların kariyer gelişimiyle ilişkisi araştırılmaktadır. Bu bağlamda güç mesafesi, rol-model, mesleki öz yeterlik, cam tavan ve kariyer gelişimi kavramları açıklanmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Güç Mesafesi

Alanyazında, güç mesafesine ilişkin ilk çalışmanın Hofstede tarafından yapıldığı görülmektedir (Hofstede, 1980). Hofstede, ulusal kültürün ilk boyutunu “Güç Mesafesi” olarak adlandırmaktadır. Hofstede’e (1994) göre güç mesafesi, bir ülkede insanların normal kabul ettiği eşitsizlik derecesidir ki bu görece eşit güç mesafesinden (düşük güç mesafesi) son derece eşitsiz (yüksek güç mesafesi) güç mesafesine kadar bir dağılım gösterir. Başka bir anlatımla güç mesafesinin düşük olması nispeten eşitliği, güç mesafesinin yüksek olması ise aşırı derecede eşitsizliği ifade etmektedir. Bu sebeple düşük güç mesafesi endeksine sahip toplumlardaki insanlar, nispeten daha eşit olmakla, yüksek güç mesafesi endeksine sahip toplumlardakiler ise aşırı eşitsizlikle ilişkilendirilmektedir (Hofstede, 1993-1994).

Güç mesafesinin bireysel hedefleri etkileme özelliği bulunmaktadır. Hofstede (1994) ve Sue-Chan ve Ong’a (2002) göre güç mesafesi, kişisel hedefler üzerinde oldukça fazla etkisi hissedilen ulusal kültürün bir boyutudur. Güç mesafesi boyutunun performans, hedef belirleme ve hedefe bağlılıkla ilişkisi bulunmaktadır (Sue-Chan ve Ong, 2002).

Güç mesafesi, toplumsal kültüre bağlı olarak değişen davranışlar üzerine kurulmuştur. Öyle ki güç mesafesi hem toplum hem de örgütsel davranış üzerinde güçlü bir etkisi olan kültürel bir değerdir (Gibbs, 2015). Güç mesafesi, insanların ast-üst ilişkilerinde kabul edilebilir fikirlerin (Lee vd., 2000) ve toplumlardaki eşitsizliğin düzeyini ifade etmektedir (Jahangirov vd., 2015). Hauff ve Richter’a (2015) göre güç mesafesi, ulusal kültürün merkezi bir yönünü de tanımlamaktadır. Çünkü güç mesafesi, statü ve güçle ilgili iş özelliklerinin kabul edilmesini ve onaylanmasını etkilemektedir. Güç mesafesi, insan kaynakları yönetimi uygulamalarını etkilediğinden kültürün en önemli yüzü olarak kabul edilmektedir (Budhwar, 2000). Ayrıca güç mesafesi, bir topluma ait kurum veya kurumlarındaki bireyler ya da örgüt üyeleri arasındaki gücün eşitsizliğini incelemenin (Karadirek ve Genç, 2020), derecelendirmenin bir yoludur. Bu bağlamda araştırmalar yapılmış ve ülkelerin güç mesafesi derecesi ortaya konulmak istenmiştir. Hofstede, Türkiye’nin güç mesafesi aralığının oldukça yüksek olduğunu vurgulamaktadır (Hofstede, 1984; Hofstede ve Bond, 1988).

Güç mesafesi derecesinin yüksek olması, toplumların cam tavan algı düzeyini etkileyebilmektedir (Can vd., 2018). Jahangirov ve arkadaşlarına (2015) göre, güç mesafesinin yüksek olduğu ülkelerde, güç algısına ve güç kullanımına bağlı olarak, başka engeller ortaya çıkmaktadır. Örneğin yüksek güç mesafesi, kadınların mevcut engelleri aşmasını daha zor hale getirmektedir. Gibbs (2015), güç mesafesi değerlerinin örgütsel özellikleri ve kadınların kariyer ilerlemesini nasıl etkilediğini bir kültür modeliyle açıklamaktadır. Gibbs, güç mesafesinin örgütsel özellikler ve özellikle de kadınların kariyer gelişimi üzerinde etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Sue-Chan ve Ong (2002), işletmelere, performans hedeflerini belirlerken düşük güç mesafesine sahip çalışma ortamı oluşturmalarını önermektedir. İstihdam sürecinde güç mesafesi dikkate alınmalıdır. Çünkü düşük güç mesafeli katılımların motivasyonel faydaları daha fazladır (Sue-Chan ve Ong, 2002).

Akademik personel üzerinde gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda, cam tavan engelleri algısı ile güç mesafesi arasında güçlü ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu bulunmuştur (Can vd., 2018). Jahangirov ve arkadaşları (2015), kadınlarda cam tavan algısının olduğunu ve cam tavan algısı ile kadınların güç mesafesi algıları arasında doğru orantının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle güç mesafesi arttıkça cam tavan algısı artmakta, güç mesafesi azaldıkça cam tavan algısı azalmaktadır. Ayrıca, Jahangirov diğerlerine (2015) göre, erkek personele kıyasla kadın personel güç mesafesini daha yoğun algılamaktadır.

Ulusal ve örgütsel kültür, insanların kariyer gelişimi ve başarı algısıyla ilişkilendirilmektedir. Datta ve Agarwal'a (2017) göre, kadın yöneticilerin kariyer başarısıyla ilgili algılamalarında örgüt kültürünün önemli rolü bulunmaktadır. Örgüt kültürüyle ilgili faktörler, kadınların kariyer seçimlerini ve algılanan kariyer başarısını etkilemektedir.

2.2. Rol-Model

İnsanlar, hayatlarını şekillendirirken çevresindeki bazı insanların beğenilen yönlerini kendi hayatları için arzulamaktadır. Aslında bu durum, insanların özendiği kişilerin davranışlarını ya da eylemlerini örnek almaktır. Örnek alınan kişilerin alanyazındaki karşılığı rol-modeldir (Lockwood, 2006). Rol-model, davranışları başkaları tarafından taklit edilen ve başkalarının kariyer kararı vermesini teşvik eden, kariyer kararına ilham olan bir referanstır (Bosma vd., 2011). Rol-model olarak belirlenen ya da algılanan kişiler, bireylerin kariyer kararlarını etkileyebilmekte ve kariyer gelişimini kolaylaştırmaktadır (Nauta ve Kokaly, 2001). Nauta ve Kokaly'ye (2001) göre, insanların rol-model olarak düşündükleri kişiler, davranışlarıyla takdir toplamakta ve başka insanlar üzerinde hayranlık uyandırmaktadır. Takdir edilmek ve hayranlık duyulmak, rol-model olarak algılanmaya dönüşmektedir. Bu rol-model algısı, insanların akademik ve kariyer kararlarında belirleyici olmaktadır (Nauta ve Kokaly, 2001). Rol-model kişiler, bireylerin elde edebilecekleri başarı türleri için bir örnektir. İnsanların başarıya ulaşabilmesinde ihtiyaç duyduğu davranışlar için bir şablondur (Lockwood, 2006). Rol-model, bireyin bir dereceye kadar kendisine benzer olarak algıladığı kişilerin niteliklerini taklit ederek, algılanan benzerliği artırmak istediği, sosyal rollere sahip kişilerin özelliklerine dayanan bir kurgudur (Gibson, 2004).

Uzun zamandan beri bireylerin kariyer kararları üzerinde rol-model kişilerin büyük bir etkisi olduğu bilinmektedir. Günümüz koşullarında rol-modeller, insanların kariyer seçiminde ve kariyerle ilgili hedeflerine ulaşmasında daha fazla önem arz etmektedir (Bosma vd., 2011). Bosma ve arkadaşlarına (2011) göre rol-model insanlar, girişimciliği destekleyen ve girişimcilik konusunda öğrencileri motive eden örnek bir girişimcidir. Bu nedenle dünya çapında bazı eğitim kurumları eğitim programlarında rol-model kişileri, girişimciliği simgeleyen örnek kişiler olarak göstermektedir. Rol-modeller, insanların kariyer gelişimini desteklemektedir. Aynı zamanda bireylerin ihtiyaç duyduğu kaynaklara ve fırsatlara ulaşabilmesine yardımcı olmaktadır (Akdöl, 2009).

Rol-model seçiminde ve kariyer gelişiminde, insanların cinsiyeti belirleyici faktör olabilmektedir. Lockwood'a (2006) göre, kadınlar ve erkekler kendi cinsiyetlerinden rol-model seçme eğilimindedir. Dolayısıyla bireylerin cinsiyeti hem rol-model seçiminde hem de kariyer planlamasında belirleyici olmaktadır (Lockwood, 2006). Başka bir ifadeyle kadınların kendilerine uygun gördükleri rol-modeller, onların kariyerini şekillendirmektedir. Kadınların başarılı olmalarına yardımcı olan kadın bireyler, rol-model olabilecek başka kadınların da araştırılmasını teşvik etmektedir. Böylece rol-model aracılığıyla kadınların birbirlerine yardım etmesi ve cam tavan engelinin ortadan kalması daha olasıdır (Baumgartner ve Schneider, 2010).

Rol-model ile kariyer gelişimi arasındaki ilişkiyi açıklamak için bazı kuramlar geliştirilmiştir. Özdeşleşme ve sosyal öğrenme kuramları, rol-modellerin kariyer gelişimini neden ve nasıl geliştirdiğini açıklamak amacıyla kullanılan temel teorilerdir (Gibson, 2004). Özdeşleşme kuramlarına göre rol-modelleri, insanların mesleğiyle ilgili elde etmek istediği nitelikleri veya davranışları sergilemektedir. Rol-modellerini çekici yapan onların mesleki nitelikleri ve davranışlarıdır (Kagan, 1958).

Rol-model ile kariyer gelişimi arasındaki ilişkiyi açıklayan bir diğer kuram, kariyer teorisidir. Kariyer teorisi, kişisel gelişime rehberlik etmeye yardımcı olarak rol-modellerin önemini vurgulamaktadır (Gibson, 2004). İnsanlar, kişisel kariyer süreçlerini veya geçişlerini müzakere edebilmek için desteğe ve rol-modele ihtiyaç duymaktadır. Örneğin genç çalışanlar, kıdemli meslektaşları ile ilişkilerinde, yetkinlik, özgüven ve profesyonel bir kimlik kazanabilmek amacıyla kendisine koçluk veya danışmanlık yapabilecek, rol-model olabilecek kişileri seçmektedir (Arthur ve Kram, 1989). Bazı çalışmalarda rol-modellerin kariyer seçimleri için bir ilham kaynağı olduğu vurgulanmakta, rol-model ile iş ve kariyer sonuçlarıyla ilişkilendirilmektedir (Austin ve Nauta, 2016; Valero vd., 2019). Austin ve Nauta'ya (2016) göre, kariyer ile ilgili kararlarda rol-modeller, spesifik bir ilham kaynağıdır. Örneğin girişimcilikle ilgili hedeflerin geliştirilmesinde veya artırılmasında rol-model kişiler ilham kaynağıdır. Valero ve arkadaşlarına (2019) göre rol-modeller, kariyer gelişimini olumlu bir şekilde etkilemekte, kariyer gelişimini kolaylaştırmaktadır. Rol-model eksikliği ise cam tavana neden olan sosyo-psikolojik ve kişisel faktördür (Kılıç ve Çakıcı, 2016).

2.3. Mesleki Öz Yeterlik

Öz yeterlik kavramı, Albert Bandura'nın sosyal bilişsel kuramının merkezinde bulunmaktadır. Bu kuram çerçevesinde öz yeterlik, insanların belirlenmiş performans türlerine ulaşmak için gerekli olan eylemleri organize etme ve yerine getirme yeteneğiyle ilgili düşünceleridir (Bandura, 1986). Öz yeterlik, bireyin belirli görevleri yerine getirme yetenekleri hakkındaki inançlarının bilişsel ifadesidir (Wang vd., 2015). Yang'a (2019) göre öz yeterlik, insanların arzuladığı kariyer hedefine ulaşabilmesiyle ilgili bir kavramdır. Öz yeterlik, kariyer yönetimi faaliyetlerinin sergilemesini kolaylaştırmaktadır.

Sosyal bilişsel kuram, insanların öz yeterlik inançlarıyla kendisini organize ettiğine ve insanların kendi kendisini yönlendirdiğine dikkat çekmektedir. Bu kurama göre bireyler, tepkisel ve dış olaylar tarafından yönlendirilmekten ve organize edilmekten ziyade kendi kendini örgütleyen ve yöneten veya düzenleyen, proaktif kişilerdir (Bandura, 1977-1986). Ayrıca bu kişiler, takip ettikleri hedeflere ulaşabilmek ve buldukları çevre üzerinde kontrol sağlayabilmek için öz yeterlik inançları oluşturmakta ve öz yeterlik inançlarını geliştirmek istemektedir (Pajares, 2002).

Öz yeterlik, kariyer seçiminde ve gelişiminde önemli bir öncül (Yang, 2019), kariyer seçimi ve gelişiminin etkili bir belirleyicisidir (Bandura, 2009). Düşük öz yeterlik, kişinin kariyerini ilerletebilecek girişimlerden ve faaliyetlerden kaçınmasına neden olmaktadır (Bandura, 2009). Kariyerle ilgili kavramların (kariyer bağlılığı ile kariyer tatmini) aralarındaki ilişkisinde, çalışan bireylerin öz yeterlik seviyesinin düzenleyici etkisi bulunmaktadır (Kendir ve Özkoç, 2018). Kendir ve Özkoç'a (2018) göre bireylerin öz yeterlik düzeyi, kariyer tatmini ile kariyer bağlılığı arasındaki olumlu ilişkiyi azaltmaktadır. İnsanların eğitim gereksinimleri ve mesleki rolleri yerine getirme konusunda algıladığı öz yeterliği ne kadar yüksekse, gerçekçi bir şekilde takip etmeyi düşündükleri kariyer seçenekleri o kadar geniştir. İnsanların kariyer seçeneklerine olan ilgileri de o kadar büyüktür (Lent vd., 1994). Zeldin ve Pajares'e (2020) göre öz yeterlik, akademik ve kariyer sürecinde başka faktörler kadar önemlidir.

Öz yeterlik, cam tavan algısını etkileyebilmektedir. Öz yeterliğin, cam tavan üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır (Firdausia vd., 2020). Öz yeterliği yüksek kadınlar, iş yerinde daha iyi performans gösterebilmekte ve cam tavanla çok daha kolay başa çıkabilmektedir (Shields, 2005). Shields'a (2015) göre, kadın memurların cam tavan konusundaki olumsuz algılarını azaltabilmek için kadınlara yönelik öz yeterlik eğitimi vermek gerekir. Otu ve Inwang (2013), öz yeterliğin kadınların endüstriyel cam tavanı kırma konusundaki yeteneklerine katkı sağlayacağını ileri sürmektedir. King (2004), öz yeterlik inancı yüksek bireylerin kendisine daha yüksek kariyer hedefleri belirlediğini ifade etmektedir. Bu bireyler, belirledikleri kariyer hedeflerine ulaşabilmek için geliştirdikleri kariyer stratejileri doğrultusunda daha fazla çaba sarf etmektedir. Ayrıca başkalarını yönlendirmek, grup faaliyetlerini koordine etmek ve grup çabalarına odaklanmak gibi yüksek öz yeterlik, kadınları liderlik özellikleriyle ilişkili görevlere katılmaya teşvik etmektedir (Dickerson ve Taylor, 2000). Diğer taraftan bazı kadınlar, başarılı olma konusunda yeteneklerine güven duymadıklarından belirli görevleri yerine getirmekte isteksizdir (Dickerson ve Taylor, 2000).

Bu çalışmada, öz yeterlik kavramı mesleki çerçevede incelenmek üzere; "mesleki öz yeterlik" şeklinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda mesleki öz yeterlik, bir kişinin mesleki yeterliğiyle ve mesleğini yerine getirebilme yeteneğiyle ilgili inancıdır (Chaudhary vd., 2012). Mesleki öz yeterlik, örgütle ilgili araştırmalarda ve işle ilgili sonuçların tahmin edilmesinde yaygın olarak kullanılan bir değişkendir. Bandura ve arkadaşlarına (2001) göre algılanan öz yeterlik, kariyer seçiminde, mesleki gelişimde ve meslek arayışlarında çok önemlidir. Ayrıca, cinsiyete göre algılanan yeterlik ve mesleki öz yeterlik, kişinin kariyer seçiminde ve çocukların iş hayatı tercihinde temel ve etkili bir belirleyicidir. Algılanan mesleki öz yeterliğin, kariyer takibi ve değerlendirmenin cinsiyete göre büyük farklılıklar gösterebildiği vurgulanmaktadır (Bandura vd., 2001). Kariyerle ilgili faktörler; maaş, statü ve kariyer memnuniyeti, kariyer başarısı, kariyer amaçları üzerinde mesleki öz yeterliğin olumlu etkisi vardır (Abele ve Spurk, 2009). Ayrıca, mesleki öz yeterliğin mesleki davranış ve mesleki beklentiler üzerinde de etkisinin olduğu ifade edilmektedir (Hartman ve Barber, 2020). Hartman ve Barber'e (2020) göre, mesleki öz yeterliğin kadın çalışanların kariyer arzusu ya da ulaşmak istediği kariyer hedefi üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır.

2.4. Cam Tavan

Cam tavan, kadınları örgütlerin en üst seviyelerine ulaşmaktan alıkoyan (Powell ve Butterfield, 1994), kadınların kurumlarda veya şirketlerde belirli bir seviyenin üzerine çıkmasına engel olan "şeffaf" ve belirgin (Morrison vd., 1987), görünmez yapay bariyerlerdir (Khuong ve Chi, 2017). Cam tavan bariyeri, o kadar sert ve kırılmazdır ki kadınların ya da azınlık bir grubun yeteneklerine ve niteliklerine kayıtsız kalmaya neden olmakta, bireylerin

profesyonel kariyer ilerlemesini baltalamaktadır (Sever, 2016). Yönetim hiyerarşisinin en üst kademelerinde kadınların yer almasına engel olmaktadır (Ganiyu vd., 2018).

Kadınların yönetici pozisyonlarda bulunmalarını engelleyen cam tavan, kültürel, örgütsel, toplumsal, bireysel ve psikolojik faktörlerden kaynaklanabilmektedir (Jain ve Mukherji, 2010). Kolade ve Kehinde'ye (2013) göre cam tavan, kadınların kariyer gelişim sürecinde yaşadığı kararsızlığın ifadesidir. Cam tavan, kadınların kariyer imkânlarıyla ilgili bir dezavantajdır. Cam tavan, devlet kurumlarında, kurumsallaşmış örgütlerde ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda üst düzey pozisyonlarda daha yüksek maaş almanın mümkün olduğu kademelerde görev almayı arzulayan ve bunun için çabalayan kadın çalışanların karşı karşıya kaldığı (Ganiyu vd., 2018), onların kariyer gelişiminin önündeki resmi ya da gayriresmi, bağımsız sembolik bir engeldir (Barreto vd., 2009). Cam tavan engelleri, aynı zamanda kariyer sürecindeki cinsiyet eşitsizliğini temsil etmektedir (Cotter vd., 2001). Cinsiyet gözetimsiz herkesin eşit çalışma koşullarına ve kariyer imkânına sahip olması gerekirken, cinsiyet ayrımcılığı olarak da bilinen cam tavan nedeniyle kadınların kariyer gelişimi olumsuz etkilenmektedir. Bu nedendir ki cam tavan, bir ayrımcılık örneğidir (Hoşgör vd., 2016). Utma'ya (2019) göre bu ayrımcılık, yönetsel konularda ciddi problemlerin yaşanmasına imkan sağlamakta ve kadınların yönetici pozisyonlarda bulunmalarını engellemektedir. Dolayısıyla cam tavan kadınların kariyer ilerlemesini negatif yönde etkilemektedir. Sever (2016) çalışmasında, cinsiyete dayalı ayrımcılık olarak üst kademelerde daha sık görülen, özellikle kadınların terfi etmesini ve kadın işgücünü engelleyen cam tavanın iş hayatının her aşamasında hissedildiğini belirtmektedir. Örneğin cinsiyet, yaş, medeni durum, terfi, kamuda veya özel sektörde çalışmak, ek gelir gibi faktörler cam tavanı etkileyebilmektedir (Sever (2016). Yörük Karakılıç'a (2019) göre, üst düzey pozisyonlarda bulunan kadınlara yönelik tutumların farklılaşması ve cinsiyet eşitliği algısı, cam tavan sendromuyla ilgili algıyı etkilemektedir. Jahangirov ve arkadaşlarına (2015) göre, kadın çalışanlar için cam tavan algısı, mevcut ayrımcılığı kabullenmekle ilgili bir durumdur. Erkekler, cam tavanı bir sorun olarak görmemektedir. Bu sebeple kadın çalışanlar, erkeklere oranla cam tavanın etkisini daha fazla hissetmektedir.

Sri Lanka'da cam tavanın kadın çalışanların kariyer gelişimi üzerindeki etkisi araştırılmış ve kadınların kariyer gelişimi üzerinde cam tavan faktörlerinin; bireysel, örgütsel ve kültürel faktörlerin negatif etkisinin olduğu bulunmuştur (Bombuwela ve De Alwis, 2013). İmadoglu ve arkadaşlarına (2020) göre, meslekleri cinsiyete göre paylaşmak ya da konumlandırmak, kadınların arzu ettiği meslekte çalışmasına engel olmaktadır.

Firdausia ve arkadaşları (2020), kadın memurların düşüncelerinden hareketle cam tavan ile öz yeterlik arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Firdausia ve arkadaşlarına (2020) göre, cam tavan ile öz yeterlik arasındaki negatif bir ilişki bulunmaktadır. Kadın memurların cam tavan algısını azaltmak ve cam tavanı öngörebilmek için kadınların öz yeterliğini önemsemek ve öz yeterliği hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

Kılıç ve Çakıcı (2016) çalışmada, Sağlık ve Millî Eğitim Bakanlığı çalışanlarının cam tavan algısını araştırmıştır. Araştırma sonucunda, bu iki kurumda çalışanların orta düzeyde cam tavan algısı olduğu belirlenmiştir. Kılıç ve Çakıcı'ya (2016) göre, cam tavan algısının "örgüt kültürü" ile ilgili boyutu, Sağlık Bakanlığı çalışanlarından daha fazla Millî Eğitim Bakanlığı çalışanını etkilemektedir. Benzer şekilde Soysal ve Baynal (2016), sağlık sektöründeki kadın çalışanların cam tavan algısını araştırmıştır. Araştırma sonucuna göre, kadın rol-model eksiliği ya da kadınların rol-model alma ihtiyacını karşılayacak kadar sayıda kadın yöneticinin olmaması cam tavan engeline neden olmaktadır. Yaratım (2019) çalışmasında, mentorluk edecek kişilerin olmaması, kişisel engeller, örgüt kültürü, kurallar, mesleki ayrımcılık, toplumsal önyargıların cam tavan engeli algısında belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Kılıç (2017), sağlık sektöründeki çalışanların cam tavan ile ilgili düşüncelerinin cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaştığını, kadınların erkeklere göre daha fazla cam tavan algısı yaşadığını ortaya koymaktadır. Serinikli'ye (2021) göre ise cam tavan algısı, cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır.

Rai ve Srivastava (2010), bazı işletmelerin cam tavan ile ilgili düşüncelere katılmadığını ve cam tavanı reddettiğini ileri sürmektedir. Bu işletmelerin cam tavanı reddetmesinin bazı gerekçeleri vardır. Örneğin kadınların işlerini yarıda bırakması, daha az süre çalışmaları ve düşük riskli işlerde bulunmak istemeleridir.

2.5. Kariyer Gelişimi

Kariyer, insanların hayatı boyunca sahip olduğu rollerin toplamıdır (Super, 1980). Kariyer gelişimi ise kültürel, örgütsel ve bireysel özelliklerle ilişkili uzun bir süreçtir (Super, 1990). Kariyer gelişim sürecinde ülkelerin kadınlara yönelik bakış açısı ve toplumların kültürel özellikleri, kadınların kariyeri aşamasında rol sahibi olabilmektedir. Örneğin cinsiyet ve kültür, kariyer başarısının bir belirleyicisidir (Jasielska, 2014).

Kadınlar, kariyerlerinin gelişiminde cam tavan ve güç mesafesiyle ilgili konularda sorunlar yaşayabilmekte ve zorluklarla karşılaşabilmektedir. Cam tavan, kurumlardaki cinsiyet ile ilişkili bir ayrımcılık örneğidir (Hoşgör vd., 2016). Cam tavan ve güç mesafesi, kadınların terfi etmesini engelleyen faktörlerdir (Öztürk ve Şimşek, 2019). Khuong ve Chi (2017) göre cam tavan, kadınların kariyer gelişiminin önündeki engellerdendir. Cam tavanla ilgili üç temel boyut: kariyer gelişimi ve ilerleme, yönetim algısı, çalışma ortamının yüksek düzeyde olması kadınların kariyer gelişimini ve kurumsal bağlılığını olumsuz etkilemektedir (Khuong ve Chi, 2017).

Öz yeterlik eksikliği (Zeldin ve Pajares, 2000), rol-model eksikliği, kültürel inançlar ve kurallar, kurumsal desteğin zayıf olması, ön yargılı işletme politikaları ve uygulamaları kadınların kariyer gelişimindeki veya ilerlemesindeki diğer zorluklardır (Ganiyu vd., 2018). Kadınlar, erkeklerin bulunduğu bir ortamda başarılı olmak istiyorsa geleneksel kariyer başarısı ile ilişkilendirilen niteliklerin yanında öz yeterlik özelliğine de sahip olması gerekmektedir (Baum vd., 2012). Çünkü bireylerin öz yeterlik algıları kariyer gelişimini etkilemektedir (Pajares, 2002). Gerçekçi olmayan düşük öz yeterlik algısı, insanların kariyer hedeflerinden vazgeçmesinin bir sebebidir (Pajares, 2002). Zeldin ve Pajares (2000), öz yeterliğin akademik ve kariyer seçimlerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda, kadınların akademik alanda elde ettiği başarıda öz yeterlik inancının değerli olduğu ve akademik başarının öz yeterlik algısından beslendiği ifade edilmektedir. Zeldin ve Pajares'e (2000) göre öz yeterlik, kariyer seçimini ve kariyer kararını güçlü bir şekilde etkilemektedir. Öz yeterlik inancı, kadınların kariyer seçimlerinde önemli bir faktördür. Öz yeterlik inancının dışında, örgüt içerisindeki ayrımcılık ve ön yargı, örgütsel normlar ve inançlar da kadınların kariyer gelişimini etkilemektedir (Datta ve Agarwal, 2017; Khuong ve Chi, 2017).

Rol-model alınabilecek kişilerin olup olmaması da kariyer gelişimini etkileyebilmektedir. Çünkü rol-model eksikliği, kadınların üst yönetim pozisyonlarında bulunmalarını engelleyen bir faktördür (Akdöl, 2009). Firdausia ve arkadaşlarına (2020) göre, rol-model lider kadınlar, diğer kadın memurların yetkinliğine katkı sağlayarak onların yüksek pozisyonlarda çalışabilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca kadınlarla ilgili kalıplaşmış önyargılara bağlı olarak kadın çalışanların üst kademelerde görev almasına ve başka kadın rol-modellerin ortaya çıkmasına engel olmaktadır (Alga, 2020). Ganiyu vd. (2018), kadınların kariyerlerinin zirvesine çıkmak için verdikleri mücadeleyi erkeklerin komplosuna ve ev içi sorumluluklarına bağlamamaktadır. Kadınların kariyerleri, yetersiz destek ve zayıf savunuculukla ilişkilendirilmelidir (Ganiyu vd., 2018).

Alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde, kariyer gelişimi, cam tavan, mesleki öz yeterlik, güç mesafesi ve rol-model değişkenlerinin kendi aralarındaki ilişkilerin farklılaşabildiği görülmektedir. Genellikle bu farklılıkların ortaya çıkmasında ulusal ve örgütsel kültür, sektör türü ve örgütün yönetim tarzı, kişisel özellikler (cinsiyet vb.), bireyin iş hayatı ve sosyal çevresi gibi faktörlerin belirleyici olduğu ve bunların kariyer gelişimi, cam tavan, mesleki öz yeterlik, güç mesafesi, rol-model değişkenlerinin aralarındaki ilişkiyi etkileyebildiği ileri sürülmektedir (Alga, 2020; Bandura, 2009; Baum vd., 2012; Bombuwela ve De Alwis, 2013; Can vd., 2018; Gibbs, 2015; Hofstede, 1993-94; Jain ve Mukherji, 2010; Jasielska, 2014; Khuong ve Chi, 2017; Kılıç, 2017; Kılıç ve Çakıcı, 2016; Öztürk ve Şimşek, 2019; Powell ve Butterfield, 1994; Soysal ve Baynal, 2016; Zeldin ve Pajares, 2000).

Bu çalışma, sağlık sektöründeki kadın çalışanların görüşleri doğrultusunda kariyer gelişimi, cam tavan, mesleki öz yeterlik, güç mesafesi ve rol-model değişkenlerini birlikte ele alarak bu değişkenlerin aralarındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Bu çalışma, kadın sağlık çalışanlarının kariyer gelişiminde örgütsel, sosyal ve kişisel faktörleri ilgilendiren; güç mesafesi, cam tavan, rol-model, mesleki öz yeterlik değişkenlerinin rolünü araştırması yönüyle diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın kadın çalışanların kariyer gelişimindeki belirleyicileri ortaya koyması ve özellikle cam tavan konusunda farkındalık oluşturması bakımından önemli olduğu düşünülmekte, alanyazına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Bu araştırma, sağlık sektöründeki kadın çalışanların kariyer gelişiminde cam tavan, güç mesafesi, rol-model ve mesleki öz yeterliğin rolünü belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda alanyazındaki çalışmalar dikkate alınarak şu hipotezler geliştirilmiştir:

Hipotez 1: Rol-modelin cam tavan üzerinde negatif, kariyer gelişimi üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 2: Güç mesafesinin cam tavan üzerinde pozitif, kariyer gelişimi üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 3: Mesleki öz yeterliğin cam tavan üzerinde negatif, kariyer gelişimi üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 4: Cam tavan, kariyer gelişimini negatif bir şekilde etkilemektedir.

Hipotez 5: Güç mesafesi ile kariyer gelişimi arasındaki ilişkide cam tavanın aracılık rolü vardır.

Hipotez 6: Rol-model ile kariyer gelişimi arasındaki ilişkide cam tavanın aracılık rolü vardır.

Hipotez 7: Mesleki öz yeterlik ile kariyer gelişimi arasındaki ilişkide cam tavanın aracılık rolü vardır.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, nicel araştırma deseninde, ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Genellikle ilişkisel tarama modeli, iki veya ikiden fazla nicel değişkenin kendi arasındaki ilişkiyi belirlemek, değişkenlerin aralarındaki ilişkileri neden-sonuç yönünden etkileriyle birlikte ortaya koyabilmek amacıyla yapılır (Fraenkel ve Wallen, 2009). Tarama modelleri, bir evren içerisinde seçilen örneklem üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar vasıtasıyla evrendeki eğilimlerin, tutumların veya görüşlerin niceliksel veya sayısal ifade edilmesini sağlar (Creswell, 2014).

Bu çalışma, kadınların kariyer gelişiminde cam tavan, güç mesafesi, mesleki öz yeterlik ve rol-modelin yordayıcı ilişkisini tanımlamayı amaçlamaktadır.

Bu araştırma için Giresun Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 05.01.2022 tarih ve 2022-18/04 sayılı Etik Kurulu onayı alınmıştır. Ayrıca, Ordu Valiliği İl Sağlık Müdürlüğü Araştırma İzni Komisyonundan araştırma izni alınarak (02.03.2022 tarih ve 129 sayı) evrende veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir.

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Ordu İl Sağlık Müdürlüğüne bağlı sağlık kurumlarında görev yapan kadın personel oluşturmaktadır. Örneklem grubunu 324 kadın personel oluşturmaktadır. Örneklem grubu, uygun örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Veriler, yüz yüze ve çevrimiçi anket tekniği kullanılarak 02.03.2022-11.04.2022 tarihleri arasında toplanmıştır. Anket, ulaşılabilen evrende yüz yüze, ulaşılamayan evrende çevrimiçi olarak uygulanmıştır.

Katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesinde tanımlayıcı istatistik yöntemleri kullanılmıştır. Katılımcıların kıdemi, yaşı, eğitim durumu ve medeni durumuna ilişkin demografik bilgiler Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Demografik Bulgular

Kıdem	F	%	Yaş	f	%	Eğitim Durumu	f	%	Medeni Durum	f	%
1-5 yıl	74	22,8	20-25	37	11,4	İlköğretim	3	,9	Evli	190	58,6
6-10 yıl	82	25,3	26-30	57	17,6	Ortaöğretim/Lise	11	3,4	Bekâr	134	41,4
11-15 yıl	78	24,1	31-35	71	21,9	Ön Lisans	44	13,6	Toplam	324	100
16-20 yıl	27	8,3	36-40	69	21,3	Lisans	189	58,3			
21-25 yıl	34	10,5	41-45	52	16	Lisansüstü	77	23,8			
26 ve üzeri	29	9	46 ve üzeri	38	11,7	Toplam	324	100			
Toplam	324	100	Toplam	324	100						

Tablo 1'deki bulgulara göre katılımcıların yaklaşık %50'si 6 ile 15 yıl aralığında bir kıdeme sahiptir. Yaş grupları bakımından incelendiğinde katılımcıların %43'ü 31-40 yaş aralığında görev yapan kadın çalışanlardır. Lisans ve lisansüstü eğitim durumundaki katılımcılar %82'lik bir oranı oluşturmaktadır. Bulgular, örnekleme oluşturanların eğitim düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Çalışmaya katkı sağlayanların çoğunluğu (%58) evlidir.

3.2. Veri Toplama Aracı ve Ölçekler

Veri toplama aracı, 29'u beşli Likert tipinde ölçek maddesi ve dört adet demografik nitelikte olmak üzere toplam 33 sorulu bir formdur. Türkçeye uyarlanarak veri toplama aracında kullanılan ölçekler; cam tavan sekiz madde (Kolade ve Kehinde, 2013), kariyer gelişimi dokuz madde (Kolade ve Kehinde, 2013), güç mesafesi üç madde (Lee vd., 2000), rol-model üç madde (Valero vd., 2019) ve mesleki öz yeterlik (Rigotti vd., 2008) altı maddedir. Yine veri toplama aracı yardımıyla gönüllü katılımcılardan yaş, eğitim durumu, medeni durum ve kıdem/toplam çalışma süresi olmak üzere dört adet demografik soruyu yanıtlamaları istenmiştir.

3.3. Verilerin Analizi

Araştırma verileri, SPSS ve Hayes tarafından geliştirilen SPSS PROCESS macro aracılığıyla analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin belirlenmesinde çarpıklık ve basıklık değerleri dikkate alınmıştır. Tabachnick ve Fidell (2014), verilerin normal dağılım gösterdiğini kabul edebilmek için çarpıklık (skewness index) ve basıklık (kurtosis index) indekslerinin -1,5 ile +1,5 arasında bir değer alması gerektiğini belirtmektedir. Bu araştırmanın için hesaplanan çarpıklık değerleri; -,815 ile 1,320, basıklık değerleri; -,872 ile 1,432 aralığında değişiklik göstermektedir (Tablo 3). Bulgulara göre veriler normal dağılım göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2014; Kline, 2011).

Araştırmada kullanılan ölçeklerin faktöriyel özelliklerini ortaya koyabilmek amacıyla ölçeklere ait veriler üzerinde açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktörleştirme metodu olarak temel bileşenler analizi (Principal Components) kullanılmıştır. Cam tavan, kariyer gelişimi, rol-model, güç mesafesi ve mesleki öz yeterlik ölçeğine ilişkin açımlayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Faktör Analizi Sonuçları

Kariyer Gelişimi Ölçeği		Cam Tavan Ölçeği		Mesleki Öz Yeterlik Ölçeği	
Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri	Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri	Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri
m1	,894	m1	,724	m1	,858
m2	,811	m2	,715	m2	,843
m3	,758	m3	,685	m3	,775
m4	,727	m4	,675	m4	,765
m5	,667	m5	,659	m5	,714
m6	,653	m6	,644	m6	,677
m7	,650	m7	,523		
m8	,606	m8	,507		
m9	,595				
KMO Değeri: ,866		KMO Değeri: ,724		KMO Değeri: ,844	
Bartlett's Küresellik Testi: 1412,87 p= ,000< ,05		Bartlett's Küresellik Testi: 584,843 p= ,000< ,05		Bartlett's Küresellik Testi: 923,476 p= ,000< ,05	
Açıklanan Toplam Varyans: %50,860		Açıklanan Toplam Varyans: %55,040		Açıklanan Toplam Varyans: %60,021	
Rol-Model Ölçeği		Güç Mesafesi Ölçeği			
Ölçek maddeleri	Faktör Yükleri	Ölçek maddeleri	Faktör Yükleri		
m1	,941	m1	,857		
m2	,938	m2	,838		
m3	,924	m3	,776		
KMO Değeri: ,762		KMO Değeri: ,679			
Bartlett's Küresellik Testi: 762,714 p= ,000< ,05		Bartlett's Küresellik Testi: 252,518 p= ,000< ,05			
Açıklanan Toplam Varyans: %87,305		Açıklanan Toplam Varyans: %67,943			

KMO: Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy

Bartlett's Küresellik Testi: Bartlett's Test of Sphericity Approx. Chi-Square

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeklerin önceki çalışmalarda olduğu gibi tek boyut altında toplandığı, yalnızca ölçek maddelerinin sıralamalarındaki yerlerinin değiştiği belirlenmiştir. Ölçek maddelerine ilişkin ifadeler Ek 1’de verilmiştir. Ölçeklerin iç tutarlılığı Cronbach alfa (α) katsayısı dikkate alınarak hesaplanmıştır. Tablo 3’teki bulgular, ölçek maddelerinin iç tutarlılıklarının güvenilir düzeyde (Gürbüz ve Şahin, 2018) olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Normallik Testi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	\bar{x}	Ss	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)	Bu Çalışmada Hesaplanan (α) Katsayıları	Önceki Çalışmalarda Hesaplanan (α) Katsayıları
Cam Tavan	2,373	,7273	,490	,158	,720 (8 madde)	$\alpha=,71$ (Kolade ve Kehinde, 2013)
Kariyer Gelişimi	3,682	,7553	-,815	,411	,875 (9 madde)	$\alpha=,71$ (Kolade ve Kehinde, 2013)
Rol-Model	2,924	1,212	,056	-,872	,927 (3 madde)	$\alpha=,64$ (Valero vd., 2019)
Güç Mesafesi	1,859	,7949	1,320	1,432	,752 (3 madde)	$\alpha=,72$ (Lee vd., 2000)
Mesleki Öz Yeterlik	3,801	,6014	-,006	-,116	,855 (6 madde)	$\alpha=,90$ (Rigotti vd., 2008)

Not: \bar{X} : Ortalama, Ss: Standart sapma, α : Cronbach Alfa katsayısıdır.

4. BULGULAR

Bu bölümde, değişkenlere ilişkin veriler analiz edilerek hipotezler test edilmiştir. İlk dört hipotezin test edilmesinde parametrik testlerden (korelasyon ve regresyon analizi) yararlanılmıştır. Aracılık etkisiyle ilgili hipotezler, Andrew F. Hayes tarafından geliştirilen SPSS PROCESS macro kullanılarak model 4'e göre analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Değişkenlerin aralarındaki ilişki korelasyon analiziyle belirlenmiştir. Korelasyon analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Korelasyon Analizi Sonuçları

	N	\bar{x}	Ss	Cam Tavan	Kariyer Gelişimi	Rol-Model	Güç Mesafesi	Mesleki Öz Yeterlik
Cam Tavan	324	2,373	,727	($\alpha=,720$)				
Kariyer Gelişimi	324	3,765	,755	-,490**	($\alpha=,875$)			
Rol-Model	324	2,933	1,21	-,166**	,465**	($\alpha=,927$)		
Güç Mesafesi	324	1,859	,794	,222**	-,287**	-,192**	($\alpha=,752$)	
Mesleki Öz Yeterlik	324	3,801	,601	-,085	,310**	,261**	-,051	($\alpha=,855$)

Not: **: $p<,01$, \bar{X} : Ortalama, Ss: Standart sapma. Parantez içerisindeki alfa(α) değerleri, ölçeklere ait güvenilirlik katsayılarıdır.

Korelasyon analizi sonucuna göre, kariyer gelişimi ile rol-model ($r=,465^{**}$) ve mesleki öz yeterlik ($r=,310^{**}$) arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Öte yandan, kariyer gelişimi ile cam tavan ($r=-,490^{**}$) ve güç mesafesi arasında ise negatif yönlü ($r=-,287^{**}$) bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Cam tavan ile rol-model arasında anlamlı ve negatif ($r=-,166^{**}$) yönlü bir ilişki söz konusudur. Cam tavan ile güç mesafesi arasında ise anlamlı ve pozitif ($r=,222^{**}$) yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ancak cam tavan ile mesleki öz yeterlik arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p>,05$).

İlk dört hipotezin test edilmesi için uygulanan regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Cam Tavan	B	Standart Hata (SH)	β	t	p	Tolerance	VIF
Sabit	2,262	,152		14,902	,000		
Rol-Model	-,077	,033	-,128	-2,329	,020	,963	1,038
Güç Mesafesi	,180	,050	,197	3,586	,000	,963	1,038
Model Özeti				ANOVA			
$R^2=,065$	Düzeltilmiş $R^2=,059$	Durbin-Watson=1,475		$F_{(2-321)}=11,151$	$p=,000$	$<,001$	

Bağımlı Değişken: Kariyer Gelişimi	B	Standart Hata (SH)	β	t	p	Tolerance	VIF
Sabit	3,479	,250		13,942	,000		
Rol-Model	,204	,028	,327	7,344	,000	,889	1,125
Güç Mesafesi	-,121	,041	-,128	-2,927	,004	,926	1,080
Mesleki Öz Yeterlik	,232	,055	,185	4,242	,000	,930	1,075
Cam Tavan	-,407	,045	-,392	-9,010	,000	,933	1,072

Model Özeti			ANOVA	
$R^2= ,438$	Düzeltilmiş $R^2=,431$	Durbin-Watson=1,605	$F_{(4-319)} = 62,071$	$p=,000 <,001$

Analiz sonuçları, regresyon modellerinin anlamlı olduğunu göstermektedir ($p<,001$). Rol-modelin cam tavan üzerinde negatif ($\beta= -,128$; $p<,05$), kariyer gelişimi üzerinde ise pozitif etkisi ($\beta= ,327$; $p<,001$) bulunmaktadır. Güç mesafesi, cam tavanı pozitif ($\beta= ,197$; $p<,001$), kariyer gelişimini ise negatif yönde etkilemektedir ($\beta= -,128$; $p<,05$). Mesleki öz yeterlik, kariyer gelişimini olumlu yönde anlamlı bir şekilde yordamaktadır ($\beta= ,85$; $p<,001$). Öte yandan, mesleki öz yeterliğin cam tavanı anlamlı bir şekilde yordayamadığı görülmektedir ($p>,05$). Ayrıca cam tavanın kariyer gelişimi üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\beta= -,392$; $p<,001$). Bu bulgular, Hipotez 1, Hipotez 2 ve Hipotez 4'ü doğrulamaktadır. Hipotez 3 ise kısmen doğrulanmıştır.

4.1. PROCESS Macro ile Aracılık Etkisi Analizi

Aracılık etkisiyle ilgili hipotezler (Hipotez 5, Hipotez 6 ve Hipotez 7), PROCESS Macro programı kullanılarak Model 4 aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Process Yöntem ile Aracı Değişken Analizi

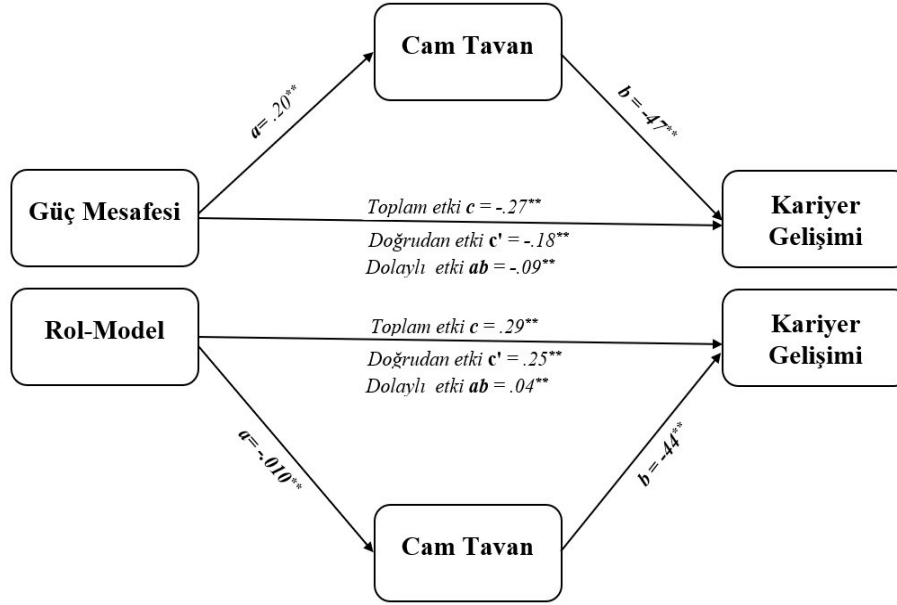
Hipotez 5 ile İlgili Aracılık Modeli Sonuçları	β	SH	t	p
Güç Mesafesinin Kariyer Gelişimine Etkisi	-,272	,0507	-5,369	,000
Güç Mesafesinin Cam Tavana Etkisi	,201	,0497	4,080	,001
Aracı Değişken (Cam Tavan) Modele Dahil Edildiğinde Güç Mesafesinin Kariyer Gelişimine Etkisi	-,178	,0464	-3,834	,001
Cam Tavanın (Güç Mesafesi Denetimi Altında) Kariyer Gelişimine Etkisi	-,466	,0507	-9,188	,000
Dolaylı etki için Bootstrap Sonuçları				
Cam tavan	,094	,0307	-,1594	-,0390

Hipotez 6 ile İlgili Aracılık Modeli Sonuçları	β	SH	t	p
Rol-Modelin Kariyer Gelişimine Etkisi	,289	,0307	9,416	,000
Rol-Modelin Cam Tavana Etkisi	-,010	,0330	-3,018	,002
Aracı Değişken (Cam Tavan) Modele Dahil Edildiğinde Rol-Modelin Kariyer Gelişimine Etkisi	,246	,0275	8,927	,000
Cam Tavanın (Rol-Model Denetimi Altında) Kariyer Gelişimine Etkisi	-,440	,0459	-9,613	,000
Dolaylı etki için Bootstrap Sonuçları				
Cam tavan	,044	,0161	,0140	,0775

Hipotez 7 ile İlgili Aracılık Modeli Sonuçları	β	SH	t	p
Mesleki Öz Yeterliğin Kariyer Gelişimine Etkisi	,390	,0665	5,848	,000
Mesleki Öz Yeterliğin Cam Tavana Etkisi	-,103	,0672	-1,537	,125
Aracı Değişken (Cam Tavan) Modele Dahil Edildiğinde Mesleki Öz Yeterliğin Kariyer Gelişimine Etkisi	,340	,0583	5,812	,000
Cam Tavanın (Mesleki Öz Yeterlik Denetimi Altında) Kariyer Gelişimine Etkisi	-,484	,0482	-10,050	,000
Dolaylı etki için Bootstrap Sonuçları				
Cam tavan	,040	,0256	-,0123	,0888

Tablo 6'daki bulgulara göre, güç mesafesi ile kariyer gelişimi arasındaki ilişkide cam tavanın aracılık etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta = -.010$, BootLLCI= $-.1594$, BootULCI= $-.0390$). Benzer şekilde rol-model ile kariyer gelişimi arasındaki ilişkide cam tavanın aracılık etkisi bulunmaktadır ($\beta = .044$, BootLLCI= $.0140$, BootULCI= $.0775$). Öte yandan, mesleki öz yeterlik ile kariyer gelişimi arasındaki ilişkide cam tavanın anlamlı bir aracılık rolünün olmadığı bulunmuştur (BootLLCI= $-.0123$, BootULCI= $.0888$). Bu bulgular, Hipotez 5 ve Hipotez 6'nın kabul edildiğini, Hipotezi 7'nin ise reddedildiğini ortaya oymaktadır. Cam tavan değişkenine ilişki aracılık modelleri Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Aracılık Modelleri

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, sağlık sektöründe çalışan kadınların kariyer gelişiminde cam tavan, rol-model, güç mesafesi ve mesleki öz yeterliğin etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Kariyer gelişimi, cam tavanla orta düzeyde, güç mesafesiyle düşük düzeyde ve ters yönlü bir ilişkiye sahiptir. Cam tavan ve güç mesafesi, kadınların kariyer gelişimini olumsuz etkilemektedir. Buradan, cam tavan ve güç mesafesinin kadın bireylerin kariyer gelişimini engellediği ya da zorlaştırdığı sonucu çıkarılmaktadır. Bu çalışma, kadın sağlık çalışanlarının kariyer gelişimi ile mesleki öz yeterlik, rol-model arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Rol-model ve mesleki öz yeterlik, sağlık sektöründeki kadın çalışanların kariyer gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Rol-model ve mesleki öz yeterliğin kadınların kariyer gelişimine katkı sağladığı ve onların kariyer gelişimini kolaylaştırdığı sonucuna varılmaktadır. Bu sonuçlar, alanyazındaki çalışmalar tarafından büyük ölçüde desteklenmektedir. İnsanların kariyeri ile öz yeterlik, rol-model arasında olumlu bir ilişkinin olduğu ifade edilmektedir (Gerni ve Denizli, 2021; Hartman ve Barber, 2020; Kendir ve Özkoç, 2018; Pajares, 2002; Yang, 2019). Gerni ve Denizli (2021), öz yeterliğin kariyer uyum yeteneklerine katkı sağladığını belirtmektedir. Hartman ve Barber'e (2020) göre, mesleki öz yeterlik ile bireyin kariyerini geliştirme arzusu arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Mesleki öz yeterlik, kişinin kariyer arzusunu ve hedefleri (Hartman ve Barber (2020), kariyer tatminini ve başarısını olumlu yönde etkilemektedir (Abele ve Spurk, 2009). Kendir ve Özkoç'a (2018) göre, öz yeterlik ile kişinin kariyeri arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Öz yeterlik, kişinin kariyer bağlılığına ve tatminine katkı sağlamaktadır. Benzer şekilde, rol-model kişilerin insanların kariyer kararlarını etkilediği ve kariyer gelişimini desteklediği, kariyer tercih sürecinde diğer insanlar için ilham kaynağı olduğu ve onların mesleki bağlamda kariyer seçimini etkilediği, bireylerin kariyer gelişimini kolaylaştırdığı vurgulanmaktadır (Akdöl, 2009; Austin ve Nauta, 2016; Bandura, 2009; Bosma vd., 2011; Nauta ve Kokaly, 2001; Turner ve Lapan, 2002; Valero vd., 2019; Yang, 2019). Alanyazında, kariyer ile güç mesafesi ve cam tavan arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu ileri süren çalışmalar çoğunluktadır (Bombuwela ve De Alwis, 2013; Khuong ve Chi, 2017; Kolade ve Kehinde, 2013; Öztürk ve Şimşek, 2019; Utma, 2019). Bombuwela ve De Alwis

(2013) ve Utma (2019), cam tavanın kadın çalışanların kariyer gelişimini olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Cam tavan bariyeri, kadınların profesyonel anlamda kariyer ilerlemesini baltalamaktadır (Sever, 2016). Cam tavan ve güç mesafesi, kadınların terfi etmesini engellemektedir (Öztürk ve Şimşek, 2019). Gibbs'e (2015) göre, güç mesafesi indeksinin büyük olması, kadınların kariyer gelişiminin olumsuz etkilemektedir.

Ayrıca bu çalışma, güç mesafesinin cam tavanı olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Aksine rol-modelin ise cam tavanı olumsuz etkilediği bulunmuştur. Literatürde, bu sonuçları destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda, cam tavan engelleri algısı ile güç mesafesi arasında pozitif bir ilişki olduğu vurgulanmaktadır (Can vd., 2018; Jahangirov vd., 2015). Rol-model eksiliği, cam tavan engellerine neden olmaktadır (Kılıç ve Çakıcı, 2016; Soysal ve Baynal, 2016). Buradan, güç mesafesinin cam tavan engellerinin ortaya çıkmasına katkı sağladığı söylenebilir. Rol-modelin ise tam tersi, kadınların cam tavan engellerini azaltıcı yönde bir etkiye sahip olduğu çıkarılabilir. Bu çalışmada, cam tavan ile mesleki öz yeterlik arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde Kılıç (2017) çalışmasında, cam tavan ile öz yeterlik algısı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Öte yandan, Firdausia ve arkadaşları (2020), Ottu ve Inwang (2013), öz yeterliğin cam tavan üzerinde olumsuz etkisinin olduğunu ifade etmektedir.

PROCESS macro kullanılarak, kariyer gelişimi ile güç mesafesi, rol-model ve mesleki öz yeterlik arasındaki ilişkide cam tavanın aracılık etkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda, kariyer gelişimi ile güç mesafesi ve rol-model arasındaki ilişkide cam tavanın aracılık etkisinin olduğu belirlenmiştir. Cam tavan, güç mesafesinin kadın çalışanların kariyer gelişimi üzerindeki olumsuz etkisini orta düzeyde azaltıcı bir etkiye sahiptir. Ayrıca cam tavan, rol modelin kadın çalışanların kariyer gelişimi üzerindeki olumlu etkisini azaltmaktadır. Bununla birlikte kariyer gelişimi ile mesleki öz yeterlik arasındaki ilişkide ise cam tavanın aracılık rolünün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın sonuçlarından hareketle kadın çalışanların kariyer gelişimiyle ilgili bazı önerilerde bulunmaktadır. Kadınların kariyer gelişimini engelleyen cinsiyetle ilgili ayrımcı ve önyargılı düşünceleri ortadan kaldırmak, kadınların kariyer gelişimini desteklemek ve cinsiyet ayrımcılığı konusunda farkındalık oluşturmak amacıyla kurumlar, belirli dönemlerde çalışanlara eğitim vermek için teşvik edilmelidir. Cinsiyet eşitliği gözetilerek kadınların da erkekler gibi üst düzey kademelerde daha fazla görev alabilmeleri sağlanmalıdır. Üst düzey kadrolara eşitlik ve adalet gözetilerek atamalar yapılmalıdır. Özellikle terfi işlemleri sırasında cinsiyet kayırmacılığı yapmadan, işin gerektirdiği niteliklere (eğitim, deneyim ve yetkinlik vb.) sahip kişilerin terfi ettirilmesi gibi objektif yöntemler ve politikalar benimsenmelidir. Kadınlar, böylece daha yüksek pozisyonlarda çalışabilme imkanı bulabilir. Bu sayede kadın çalışanların cam tavan engeli konusundaki olumsuz düşünceleri etkisini yitirebilir.

Yönetici kadrolarında ve kilit pozisyonlarda daha fazla kadına çalışma imkânı tanımak, diğer kadın çalışanları kariyer hedeflerini ve gelişimini gerçekleştirmeye motive edebilir. Kadınların kariyer gelişiminde örnek alabileceği kadın rol-model sayısı artırılabilir. Kadın rol-model sayısının fazla olması, kadınların kariyer seçimini ve planlamasını kolaylaştırabilir. Ayrıca kadınlara kariyer gelişimini kolaylaştıracak, yöneticilik becerilerini geliştirebilecek görevler vermek, kadınların mesleki öz yeterliğini artırabilir. Yüksek mesleki öz yeterliğe sahip kadınlar, mesleğiyle ilgili kariyer hedefine daha kolay ulaşabilir.

Kadın çalışanların cinsiyet konusunda yaşadığı eşitsizliği gidermek, toplumda ve örgüt içerisinde cinsiyetler arasındaki güç mesafesi düzeyinin azalmasına yardımcı olabilir. Böylece güç mesafesinin kadın çalışanların kariyer gelişimi üzerindeki olumsuz etkisi hafifletilebilir.

Bu araştırmanın bulguları, Ordu İl Sağlık Müdürlüğüne bağlı kamu hastanelerinde çalışan 324 kadın sağlık personelinin görüşleri ile sınırlıdır.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abele, A. ve Spurr, D. (2009). The longitudinal impact of self-efficacy and career goals on objective and subjective career success. *Journal of Vocational Behavior*, 73(1), 53-62.
- Akdöl, B. (2009). *Cam tavan ve kurumsal bir strateji pozitif ayrımcılık; ilaç sektöründe bir sınıflandırma* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Akın Acuner, Ş. (2019). Kadın Çalışanların Kariyer Geliştirme Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi-IJEAS*, (23), 35-52.
- Alga, E. (2020). Cam tavan sendromu ve bölgesel boyut: bir kamu bankası örneği. *Türk İdare Dergisi*, 491, 11-39.
- Arthur, M. ve Kram, K. (1989). Reciprocity at work: The separate, yet inseparable possibilities for individual and organizational. M. Arthur, D. Hall ve B. Lawrence (Ed.), *Handbook of career theory* içinde (s. 292-312). Cambridge University Press.
- Austin, M. ve Nauta, M. (2016). Entrepreneurial role-model exposure, self-efficacy, and women's entrepreneurial intentions. *Journal of Career Development*, 43(3), 260-272.
- Ayoğul, H. ve Baraz, A. (2020). Kadın çalışanların kariyer engelleri: Eskişehir'de bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 13-27.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (2009). Cultivate self-efficacy for personal and organizational effectiveness. E. Locke (Ed.) *Handbook of Principles of Organizational Behavior* (2. Baskı.) içinde (s. 179-200). Wiley: Blackwell.
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. ve Pastorelli, C. (2001). Self-efficacy beliefs as shapers of children's aspirations and career trajectories. *Child Development*, 72(1), 187-206.
- Barreto, M., Ryan, M. ve Schmitt, M. (2009). *The glass ceiling in the 21st century: Understanding barriers to gender equality*. American Psychological Association.
- Baum, J., Frese, M. ve Baron, R. (2012). *The psychology of entrepreneurship*. Psychology Press.
- Baumgartner, M. ve Schneider, D. (2010). Perceptions of women in management: A thematic analysis of razing the glass ceiling. *Journal of Career Development*, 37(2), 559-576.
- Bombuwela, P. ve De Alwis, A. (2013). Effects of glass ceiling on women career development in private sector organizations – case of sri lanka. *Journal of Competitiveness*, 5(2), 3-19.
- Bosma, N., Hessels, J., Schutjens, V., Van Praag, M. ve Verheul, I. (2011). Entrepreneurship and role models. *Journal of Economic Psychology*, 33(2), 410-424.
- Budhwar, P. (2000). Indian and British personnel specialists' understanding of the dynamics of their function: An empirical study. *International Business Review*, 9(6), 727-753.
- Can, E., Kaptanoğlu, S. ve Halo, L. (2018). Akademisyenlerde cam tavan sendromunun güç mesafesi ile ilişkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 13(50), 52-64.

- Chaudhary, R., Rangnekar, S. ve Barua, M. (2012). Relationships between occupational self efficacy, human resource development climate, and work engagement. *Team Performance Management*, 18(7/8), 370-383.
- Cotter, D., Hermsen, J., Ovadia, S. ve Vanneman, R. (2001). The glass ceiling effect. *Ocial Forces*, 80(2), 655-682.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma deseni. [Research design]*. (S. B. Demir, Çev. Ed.). Eğiten Kitap.
- Datta, S. ve Agarwal, U. (2017). Factors effecting career advancement of Indian women managers. *South Asian Journal of Business Studies*, 6(3), 314-336.
- Dickerson, A. ve Taylor, M. (2000). Self-limiting behavior in women: self-esteem and self-efficacy as predictors. *Group & Organization Management*, 25(2), 191-210.
- Eryılmaz, A. ve Mutlu, T. (2017). Yaşam boyu gelişim yaklaşımı perspektifinden kariyer gelişimi ve ruh sağlığı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(2), 227-249.
- Firdausia, S., Yusuf, M. ve Anggarani, F. (2020). Gender stereotypes and self-efficacy as determinants of the glass ceiling effect: a study of female civil servants in central java. *Jurnal Psikologi*, 47(1), 56-63.
- Fraenkel, J. ve Wallen, N. (2009). *How to design and evaluate research in education*. New York McGraw-Hill.
- Ganiyu, R., Oluwafemi, A., Ademola, A. ve Olatunji, O. (2018). The glass ceiling conundrum: Illusory belief or barriers that impede women's career advancement in the workplace. *Journal of Evolutionary Studies in Business*, 3(1), 137-166.
- Gerni, G. ve Denizli, A. (2021). Öz yeterliliğin kariyer uyum yeteneklerine etkisinde proaktif kişiliğin aracı rolü. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(1), 1-19.
- Gibbs, P. (2015). The effect of power distance on the career advancement of women. *University of Pretoria, Gordon Institute of Business Science*.
- Gibson, D. (2004). Role models in career development: New directions for theory and research. *Journal of Vocational Behavior*, 65(1), 134-156.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: felsefe-yöntem-analiz* (5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Hackett, G. ve Lent, R. (1992). Theoretical advances and current inquiry in career psychology. S. Brown ve R. Lent (Ed.), *Handbook of counseling psychology* içinde (s. 419-451). Wiley.
- Hayes, A. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. The Guilford Press.
- Hartman, R. ve Barber, E. (2020). Women in the workforce The effect of gender on occupational self-efficacy, work engagement and career aspirations. *Gender in Management*, 35(1), 1-27.
- Hauff, S. ve Richter, N. (2015). Power distance and its moderating role in the relationship between situational job characteristics and job satisfaction: An empirical analysis using different cultural measures. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 22(1), 68-89.
- Hofstede, G. (1980). Motivation, leadership, and organization: do american theories apply abroad? *Organizational Dynamics*, 9(1), 42-63.

- Hofstede, G. (1984). The cultural relativity of the quality of life concept. *Academy of Management Review*, 9(3), 389-398.
- Hofstede, G. (1993). Cultural constraints in management theories. *Academy of Management Executive*, 7(1), 81-94.
- Hofstede, G. (1994). Management scientists are human. *Management Science*, 40(1), 4-13.
- Hofstede, G. ve Bond, M. (1988). The confucius connection: From cultural roots to economic growth. *Organizational Dynamics*, 16(4), 5-21.
- Hoşgör, H., Gündüz Hoşgör, D. ve Memiş, K. (2016). Sosyo-demografik özellikler ile cam tavan sendromu arasındaki ilişki ve farklılıkların incelenmesi: Sağlık çalışanları örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35), 345-362.
- İmadoğlu, T., Kurşuncu, R. ve Çavuş, M. (2020). The effect of glass ceiling syndrome on women's career barriers in management and job motivation. *HOLISTICA: Holistica Journal of Business and Public Administration*, 11(2), 85-99.
- Jahangirov, N., Ari, G., Jahangirov, S. ve Tosunoglu, N. (2015). The relationship between glass ceiling and power distance as a cultural variable by a new method. *International Journal of Organizational Leadership*, 4(4), 465-483.
- Jain, N. ve Mukherji, S. (2010). The perception of 'glass ceiling' in Indian organizations: An exploratory study. *South Asian Journal of Management*, 17(1), 23-42.
- Jasielska, A. (2014). Women's career success in a man's workplace-a cross-national study. *Romanian Journal of Experimental Applied Psychology*, 5(1), 23-32.
- Kabaklı Çimen, L. (2019). Eğitim fakültesi öğrencilerinin rol model tercihleri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 88-110.
- Kagan, J. (1958). The concept of identification. *Psychological Review*, 65(5), 296-305.
- Karcıoğlu, F. ve Leblebici, Y. (2014). Kadın yöneticilerde kariyer engelleri: "Cam Tavan sendromu" üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 1-20.
- Katkat Özçelik, M. (2017). Çalışma hayatında kadının yeri ve kariyer gelişim engelleri. *The Journal of Academic Social Science*, 5(52), 49-70.
- Karadirek, G. ve Genç, K. (2020). *Örgüt kültürü*. Astana Yayınları.
- Kendir, H. ve Özkoç, A. (2018). Otel işletmelerinde çalışanların kariyer tatmini ve kariyer bağlılığı ilişkisinde öz yeterliliğin rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 78-112.
- Khuong, M. N. ve Chi, N. T. (2017). Effects of the corporate glass ceiling factors on female employees organizational commitment: An empirical of Ho Chi Minh City, Vietnam. *Journal of Advanced Management Science*, 5(4), 255-263.
- King, Z. (2004). Career self-management: Its nature, causes and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 65(1), 112-133
- Kılıç, T. (2017). Relationship between glass ceiling syndrome and self-efficacy; in health sector. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 2(3), 84-87.

- Kılıç, T. ve Çakıcı, A. (2016). Sağlık ve eğitim sektöründeki kadın çalışanların cam tavan algısının karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(3), 283-303.
- Kline, R. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York London: (Third Edition) Guilford Press.
- Kolade, O. ve Kehinde, O. (2013). Glass ceiling and women career advancement: evidence from Nigerian construction industry. *Iranian Journal of Management Studies (IJMS)*, 6(1), 77-97.
- Lee, C., Pillutla, M. ve Law, K. (2000). Power-distance, gender and organizational justice. *Journal of Management*, 26(4), 685-704.
- Lent, R., Brown, S. ve Hackett, G. (1994). Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of Vocational Behavior*, 45(1), 79-122.
- Lockwood, P. (2006). "Someone like me can be successful": Do college students need samegender. *Psychology of Women Quarterly*, 30(1), 36-46.
- Morrison, A., White, R. ve Ellen, V. (1987). *Breaking the glass ceiling: Can women reach the top of America's largest corporations?* Addison-Wesley.
- Nauta, M. ve Kokaly, M. (2001). Assessing role model influences on students' academic and vocational decisions. *Journal of Career Assessment*, 9(1), 81-99.
- Ottu, I. ve Inwang, W. (2013). Perceived self-efficacy, domestic violence and women's ability to break industrial glass ceiling. *Advancing Women in Leadership*, 33, 177-187.
- Öztürk, İ. ve Şimşek, A. (2019). Systematic review of glass ceiling effect in academia: The case of Turkey. *OPUS-International Journal of Society Researches*, 9(13), 481-499.
- Pajares, F. (2002). Gender and perceived self-efficacy in self-regulated learning. *Theory Into Practice*, 41(2), 116-125.
- Powell, G. ve Butterfield, D. (1994). Investigating the "glass ceiling" phenomenon: An empirical study of actual promotions to top management. *Academy of Management Journal*, 37(1), 68-86.
- Rai, U. ve Srivastava, M. (2010). Women executives and the glass ceiling: Myths and mysteries From Razia Sultana to Hillary Clinton. *BHU Management Review*, 1(2), 79-83.
- Rigotti, T., Schyns, B. ve Mohr, G. (2008). A short version of the occupational self-efficacy scale: structural and construct validity across five countries. *Journal of Career Assessment*, 16(2), 238-255.
- Serinikli, N. (2021). Üniversite öğrencilerinin cam tavan algıları ile beş faktör kişilik özellikleri ilişkisi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 16-28.
- Sever, H. (2016). The comparison of glass ceiling perception of employees working in public and private enterprises. *American Journal of Industrial and Business Management*, 6(5), 577-588.
- Shields, S. (2005). The politics of emotion in everyday life: "appropriate" emotion and claims on identity. *Review of General Psychology*, 9(1), 3-15.
- Soysal, A. ve Baynal, T. (2016). Sağlık kurumlarında cam tavan sendromu: Kayseri özel sağlık kurumlarında bir araştırma. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 225-264.

- Sue-Chan, C. ve Ong, M. (2002). Goal assignment and performance: Assessing the mediating roles of goal commitment and self-efficacy and the moderating role of power distance. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89(2), 1140-1161.
- Tabachnick, B. ve Fidell, L. (2014). Using multivariate statistics. Pearson.
- Turner, S. ve Lapan, R. (2002). Career self-efficacy and perceptions of parent support in adolescent career development. *The Career Development Quarterly*, 51(1), 44-55.
- Utma, S. (2019). Kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığı ve cam tavan sendromu. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 11(1), 4-58.
- Valero, D., Keller, A. ve Hirschi, A. (2019). The perceived influence of role models and early career development in native and migrant youth. *Journal of Career Development*, 46(3), 265-279.
- Wang, H., Hall, N. ve Rahimi, S. (2015). Self-efficacy and causal attributions in teachers: Effects on burnout, job satisfaction, illness, and quitting intentions. *Teaching and Teacher Education*, 47, 120-130.
- Yang, J.-H. (2019). The effect of role model on entrepreneurial self-efficacy and entrepreneurial intention: Focused on Korean and Chinese university students. *Asia-Pacific Journal of Business Venturing and Entrepreneurship*, 14(2), 211-220.
- Yaratım, I. (2019). Glass ceiling perceptions of public employees [Master's Thesis]. *Çankaya University Graduate School Of Social Sciences*.
- Yenihan, B., Balcı, B. ve Vardar, Ç. (2018). Cinsiyet farklılığının kadın çalışanların kariyer planlarına ve kariyer hedeflerine etkileri: havayolu şirketlerinde çalışan kabin memurları üzerine nitel bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 176-192.
- Yörük Karakılıç, N. (2019). Evaluation of glass ceiling syndrome in terms of gender discrimination perception. *Journal of Management and Economics Research*, 17(2), 214-233.
- Zeldin, A. ve Pajares, F. (2000). Against the odds: self-efficacy beliefs of women in mathematical, scientific, and technological careers. *American Educational Research Association*, 37(1), 215-246.

Ek 1. Ölçek Maddeleri

Kariyer Gelişimi Ölçeği

m1	İş deneyimi, kadınların kariyer gelişimini artırır.
m2	Meslek örgütlerine üyelik, kadınların kariyer gelişimine yardımcı olur.
m3	İleri düzeyde eğitilmiş olma ve uzmanlık eğitimi, kadınların kariyer gelişimini kolaylaştırır.
m4	Mesleğe ilgi ve heves/heyecan eksikliği kadınların kariyer gelişimini etkilemektedir.
m5	Güven eksikliği ve çekingenlik, kadınların kariyer gelişimini engellemektedir.
m6	Eşin destekleyici olmaması, aile sorumluluğu ile işleri dengeleyememe kariyer gelişimini engeller.
m7	Kadın rol-modellerin eksikliği kadınların kariyer gelişimini engellemektedir.
m8	İş yaşamında daha fazla risk almak kariyer gelişimini artırır.
m9	İsabetli informal ilişkiler, kadınların kariyer gelişimini destekler.

Cam Tavan Ölçeği

m1	Cam tavan, kadınlardan ziyade erkekler için kariyer gelişimi imkanlarıdır.
m2	Cam tavan, kadınların erkeklere üstün gelmemesi gerektiği algısıdır.
m3	Cam tavan, aynı mevkideki kadınlar ve erkekler arasında ücret eşitsizliğidir.
m4	Cam tavan, terfi konusunda erkeklerin lehine işleyen örgütsel yapıdır.
m5	Cam tavan, kadınların yeterince rekabetçi ve hırslı olmadığı inancıdır.
m6	Cam tavan, kadınların terfi edebilmek için daha iyi performans sergilemesinin gerekmesidir.
m7	Cam tavan, istihdam edilme açısından kadın erkek eşitliğidir.
m8	Cam tavan, çevresel sorunların varlığıdır (uzun çalışma saatleri, stresli ve ağır iş yükü).

Mesleki Öz Yeterlik Ölçeği

m1	İşimde karşıma her ne zorluk çıkarsa çıksın, genellikle üstesinden gelebilirim.
m2	İşimde bir problemle karşılaştığımda genellikle birkaç çözüm yolu bulabilirim.
m3	İşimde benden beklenenlerin çoğuna kendimi hazır hissedirim.
m4	İşimde zorluklarla karşılaştığımda yeteneklerime güvendiğim için sakin kalabilirim.
m5	İşimle ilgili deneyimlerim, beni mesleki geleceğime çok iyi hazırladı.
m6	İşimde kendim için belirlediğim hedeflere ulaşmaktayım.

Rol-Model Ölçeği

m1	Kariyer yolculuğumda takip etmek istediğim birini tanyorum.
m2	Akademik veya mesleki kariyer arayışında benzemeye çalıştığım biri var.
m3	Akademik veya mesleki kariyer yolculuğumda hayran olduğum biri var.

Güç Mesafesi Ölçeği

m1	Çalışanların yöneticilerini/amirlerini eleştirmelerinde bir sorun yoktur.
m2	Denetleyici tarafından yapılan performans değerlendirmesi, astların beklentilerini karşılamadığında çalışanlar bunu denetleyici ile çekinmeden tartışabilmelidir.
m3	Verimli iş ilişkilerine sahip olmak için genellikle hiyerarşik çizgileri atlamak gerekir.

THE ROLE OF WOMEN'S COOPERATIVES IN LOCAL DEVELOPMENT: SEARCH OF YALVAÇ PİSİDİA ANTIOKHEİA WOMEN ENTREPRENEURS COOPERATIVE*

LOCAL KALKINMADA KADIN KOOPERATİFLERİNİN ROLÜ: YALVAÇ PİSİDİA ANTIOKHEİA KADIN GİRİŞİMCİLER KOOPERATİFİNİN İNCELEMESİ

Asst. Prof. Dr. Mustafa ÖZYÜCEL¹

ABSTRACT

Due to the limited resources in the world and the increasing global competition, countries are trying to use their production factors effectively. An effective resource management creates increases in the growth figures of countries. In Turkey, various supports are given to cooperatives in order to increase production and to eliminate the rural-urban discrimination. Recently, women's cooperatives have come to the fore among cooperative activities. Thanks to women's cooperatives, it is aimed to increase production and increase the place of women in economic life. Yalvaç Psidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative, which was established in 2019, can be given as an example to this situation. In the study, the evaluation of the economic supports provided by the state by the members of Yalvaç Psidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative and the reflections of the cooperatives on the financial status of the members are discussed. The findings obtained as a result of the study show that the incomes of the members in the middle age group increase more than the others, the satisfaction of being a member of the cooperative increases with a high education level, and the ideas of the members in this group about immigration emerge.

Keywords: Development, Local Development, Cooperatives, Women's Cooperatives.

JEL Classification Codes: O10, O18, P13.

ÖZ

Dünyada kaynakların sınırlı olması ve yükselen küresel rekabet nedeniyle ülkeler üretim faktörlerini etkin kullanma yoluna gitmektedirler. Etkin bir kaynak yönetimi ülkelerin büyüme rakamlarında artışlar yaratmaktadır. Türkiye’de hem üretim artışının sağlanması hem de kırsal kent ayrımının giderilmesi amacıyla kooperatiflere çeşitli destekler verilmektedir. Kooperatifçilik faaliyetleri içinde son zamanlarda kadın kooperatifleri ön plan çıkmaktadır. Kadın kooperatifleri sayesinde hem üretim artışı hemde kadınların ekonomik yaşamdaki yerlerini yükseltilmesi hedeflenmektedir. 2019 yılında kurulan Yalvaç Psidia Antiokheia Kadın Girişimciler Kooperatifi bu duruma örnek gösterilebilir. Çalışmada devlet tarafından sağlanan ekonomik desteklerin Yalvaç Psidia Antiokheia Kadın Girişimciler Kooperatifi üyelerince değerlendirilmesi ve kooperatifçiliğin üyelerin mali durumlarında meydana getirdiği yansımalar ele alınmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular; orta yaş aralığında yer alan üyelerin gelirlerinin diğerlerine oranla daha çok yükseldiğini, eğitim seviyesinin yüksek olduğu üyelerde kooperatifleşme memnuniyetinin arttığını ve yine bu grup içinde yer alan üyelerin göç etmek ile ilgili fikirlerinin ortaya çıktığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Yerel Kalkınma, Kooperatifçilik, Kadın Kooperatifçiliği.

JEL Sınıflandırma Kodları: O10, O18, P13.

* For this study the approval of ethical committee no E-96714346-050.99-10167 dated 24.02.2022 was taken from the Ethical Committee, Isparta University of Applied Sciences

¹ Isparta University of Applied Sciences, Büyüköktü Faculty of Applied Sciences, Department of Banking and Insurance, mustafaozyucel@isparta.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Amaç ve Kapsam:

Yerel kalkınma kapsamında yürütülen kooperatifçilik faaliyetleri kırsal kalkınmayı destekleyen bir olgu olmuştur. Kooperatifçilik faaliyetleri ile birlikte bir araya gelen kişiler ekonomik gelişme sağlamak için üretim sürecinde bulunurlar. Üretim faaliyetine katılan kişiler hem Türkiye’de milli gelirin artışına neden olurken hem de istihdama katkı sağlamaktadırlar. Kooperatifçilik faaliyetleri kapsamında kadın kooperatifleri son zamanlarda Türkiye’de ön plana çıkmaktadır. Kadın kooperatifçiliğinin Türkiye’de son zamanlarda ileri seviyede olmasının temel nedenleri arasında Ticaret Bakanlığı’nın kadın kooperatiflerine sağlamış olduğu destekler gösterilmektedir. Türkiye’de kadın kooperatifleri ekonomik faaliyetlerini yürüterek üyelerine çeşitli ekonomik katkılar sağlamaktadırlar. Ele alınan çalışmada Türkiye’deki diğer kadın kooperatifleri gibi Yalvaç Psidia Antiokheia Kadın Kooperatifinin üyelerine sağlamış olduğu ekonomik katkı ele alınmıştır. Sağlanan ekonomik desteğin yeterliliği ile kooperatif farkındalığı incelenmiştir. Ticaret Bakanlığı tarafından sağlanan desteklerin üyelere etkisi çalışmada değerlendirilmiştir.

Yöntem:

Çalışma kapsamında Yalvaç Psidia Antiokheia Kadın Kooperatifine üyelerin üye olduktan sonra ve üye olmadan önceki ekonomik durumları incelenmek istenmiştir. Bu çerçevede Yalvaç Psidia Antiokheia Kadın Kooperatifine üye olan 46 kişiden 20 kişiye kooperatifin kendilerine sağladıkları ekonomik katkı düzeyleri ve kooperatifçilik bilinci ile ilgili çeşitli sorular yöneltilmiştir. Çalışma için Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Etik Kurulundan 24.02.2022 tarihinde E-96714346-050.99-10167 sayılı numaralı izin alınmıştır. Anket çalışmasında kişilere 27 tane soru sorulmuş olup, bu sorular SPSS programında incelenip, yorumlanmıştır. Ankete katılan kişilerin sayıları az olduğundan dolayı Fisher’in ki-kare analiz tekniği kullanılmıştır. Ki-kare analiz tekniğine bağlı olarak hipotez tezleri oluşturulup, bu hipotez tezlerinin anlamlılık durumları ele alınmıştır. Çalışma kapsamında veriler kişilere anket yoluyla ulaştırılmış olup, kişilerin verdiği anket sonuçlarına göre değerlendirmeler yapılmıştır.

Bulgular:

Çalışmada kişilerin kooperatif farkındalığına ilişkin durumlar incelenmiştir. Ankete katılan Yalvaç Psidia Antiokheia Kadın Kooperatifine üyelerinin kooperatife bakış açıları sosyal dayanışmadan daha çok karlılık üzerine olmuştur. Kooperatif üyeleri kooperatifi karlılıklarını arttırmaya yönelik birer faaliyet olarak görmektedirler. Ankete katılan Yalvaç Psidia Antiokheia Kadın Kooperatifi üyeleri arasında eğitim seviyesi daha yüksek olanlarda kooperatif farkındalığı daha yüksek seviyede çıkmıştır. Yapılan çalışmada yaş faktörünün göç ve ticari kazançla ilişkin değerlendirmeleri ele alınmıştır. İlk olarak ankete katılan üyelerin göç ile ilgili düşüncesi ele alınmış olup, orta yaş grubuna dahil olan üyelerin Yalvaç ilçesinden başka bir yere göç etme fikri ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak yaş faktörünün üyelerin ticari kazancına ilişkin durumu ele alınmıştır. Yapılan bu analizde ise 18 ile 56 yaş aralığında bulunan kişiler kooperatifleşme ile birlikte gelirlerinin çok arttığını beyan etmişlerdir. Eğitim düzeyinin göç ile ilişkisi ele alındığında ankete katılan kooperatif üyelerinden lise mezunlarının yaklaşık %67’si ile üniversite mezunlarının %50’si Yalvaç ilçesinden başka bir yere göç etmeyi planlamaktadır. Lisansüstü eğitim seviyesine sahip olan üye ile ilkökul mezunu üyeler ise Yalvaç ilçesinden başka bir yere göç etmeyi planlamamaktadır. Yapılan çalışmada eğitim faktörünün üyelik ve destekler üzerindeki etkileri üzerine analizler yapılmıştır. Eğitim seviyesi yüksek olan Yalvaç Psidia Antiokheia Kadın Kooperatifi üyeleri kooperatifçiliği başka kişilere de önerme yoluna gideceklerini beyan etmişlerdir. Eğitim seviyesi yüksek olan kişiler devlet tarafından kooperatiflere verilen destekleri yeterli bulmaktadır.

Sonuç ve Tartışma:

Yapılan yatırımların ülke geneline yayılması nüfusun ülke içinde normal bir dağılım göstermesini sağlamaktadır. Nüfus hareketlerinin düzenli bir şekilde olması bölgesel dengesizliğin oluşmasına engel olmaktadır. Yatırımların belirli bir yerde toplanması ve nüfus hareketlerinin bu yöne doğru olması birçok sorunu beraberinde getirecektir. Bu sorunlar; işgünün belli bir yerde birikmesine, o bölgenin imar planını aksamasına ve o bölgeye birçok fazladan altyapı ve üst yapı yatırımlarının yapılması gibi olumsuz durumları ortaya çıkarmaktadır. Ülkeler bu sorunun üstesinden gelebilmek adına üretimi tüm ülke içinde adil dağılımını sağlamak için çalışmalar yapmaktadır. Bu durumdan hareketle ülkeler nüfusun kırsal alanlarda kalmasını teşvik etmek amacıyla çeşitli ekonomik tedbirleri ortaya koymaktadır. Türkiye’de kırsal kesimde ekonomik faaliyetleri desteklemek amacıyla birçok destekler verilmektedir. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Türkiye Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu tarafından üreticilere çeşitli destekler verilmektedir. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından verilen tarımsal destekler kişilerin doğrudan üretime katılmalarını sağlamaktadır. Bu sayede kırsal bölgede yaşayıp iş kuracak kadar sermayesi olmayan kişiler doğrudan üretim faaliyetlerine katılabilecek imkânı bulabilmektedirler. Türkiye Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu tarafından verilen Avrupa Birliği fonlarından (proje kapsamına bağlı olarak %60’lara kadar) üreticiler faaliyet alanlarına göre faydalanmaktadır. Türkiye Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu tarafından sağlanan fonlarla elinde sermaye açığı bulunan kişilere fon sağlanıp kişilerin iş sahibi olmaları amaçlanmaktadır. Kurumlar tarafından üreticilere sağlanan destekler ile hem kırsal bölgedeki üretim artışı ve istihdam artışı sağlanırken hem de nüfusun kentlere göç vermesi önlenmektedir. Ticaret Bakanlığı tarafından kadın kooperatiflerine çeşitli destekler verilmektedir. Verilen bu desteklerle üretim artışı ve istihdam artışı hedeflenmektedir. Yapılan çalışma kadın kooperatiflerinin önemine ilişkin birçok noktayı ön plana çıkarmaktadır. Bunlardan ilki verilecek destek miktarlarının artırılması halinde ülke içinde özellikle kırsal bölgelerde üretim artışlarının meydana geleceğini göstermektedir. İkincisi ise eğitim olmuştur. Kooperatife üye olan kişilere kooperatif farkındalığına ilişkin eğitimler verilirse kooperatifleşmeden elde edeceğimiz katma değerler daha çok olacaktır.

1. INTRODUCTION

Local development studies, which are carried out to reduce the development gap within the country, have recently started to gain weight in our country. Along with the continuation of rural development activities, in the national economies the increase in employment and production is observed. Cooperatives have an important place in the execution of rural development activities in our country. Members who come together with cooperatives go to sell the products they produce. In this way, manufacturers eliminate the risk of not selling their products. Recent success stories together with cooperative activities are destroying the negative cooperative perception in the past. With the success stories that have emerged, the number of cooperatives in our country, especially the number of women's cooperative initiatives, are increasing.

After the industrial revolution, women began to take more place in the workforce gradually. The role of women in the labor market continues to be discussed from the perspectives of wage level, education and gender. The more active participation of women in business life gives us information about the development level of those countries. While women's participation in business life is very low in underdeveloped countries, women's participation in business life is high in developed societies.

All over the world, in developed and developing countries, the public sector, private sector and non-governmental organizations work hand in hand to strengthen and improve the place of women in the labor market. The principle of positive discrimination put into practice by social welfare states and developed countries in this sense significantly increases women's active participation in the workforce. Cooperatives as non-governmental organizations are important institutions that pave the way for women entrepreneurs. With the support given to women's cooperatives in our country, there has been an increase in women's workforce participation rates. With the women's cooperatives, women are now able to get rid of traditional housework and find a place for themselves in economic life. In this way, our women in rural areas have had the opportunity to find a place for themselves in economic life. Like other women's cooperatives in our country, Yalvaç Psidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative was founded by women with an entrepreneurial spirit in the district. Most of the members of Yalvaç Psidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative stated that the cooperative they established contributed positively to both their social and economic lives. Within the scope of the study, rural development and the role of women in rural areas were discussed. Based on these issues women's entrepreneurship, women's cooperatives and Yalvaç Psidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative were discussed.

2. THE ROLE OF WOMEN AND WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IN LOCAL DEVELOPMENT

Today women take their place in business life in cities. But in rural areas women are not actively involved in employment compared to urban life. Although there are more job opportunities in the urban areas, the more limited job opportunities in the rural areas affect the employment participation rates of women in urban and rural areas differently.

The increase in the share of women in employment gives us information about the development of that country. In developed countries the share of women in business life is higher than in developing countries. From this perspective, it can be said that the role of women in the labor market is not ignored in developed countries and that women in the developing countries have an idle capacity in the labor market. With the increase in women's employment rates, countries with more workforce increase their growth rates and enter a certain development process. In this context education opportunities should be developed in order to increase the employment rate of women. By ensuring that women receive a good education, it also contributes to the development level of the country (Özdemir et al., 2012).

People living in rural areas generally earn their living from agricultural activities. Agricultural activities in rural areas are generally to meet the daily needs of the people living there. Rural areas are places where infrastructure investments are not so much due to their structure. However, people living in rural areas cannot benefit from various opportunities such as education and health. Considering the high role of women in agricultural production and the difficulty of obtaining qualified workforce in rural areas, it is revealed that women should benefit more from their labor potential in order to use the existing workforce in rural areas more effectively. (Özmete, 2012:119). In addition to these economic activities women living in rural areas also play a key role in transferring cultural accumulations to generations (Alkan & Toksoy, 2009).

Women entrepreneurs play a key role in solving these problems in rural areas. Thanks to women's entrepreneurship activities women's workforce potentials emerge in rural areas. Women entrepreneurs play an important role in the development of their places with their economic initiatives.

Entrepreneurial activities are an important factor of production in the economy. Along with entrepreneurial activities new job opportunities appear. The appearing of job fields have a great impact on employment in the economy. This chain of economic activity has a positive effect on the growth potential of countries. Almost half of the population in Turkey consists of women. For this reason, it is necessary to encourage women to entrepreneurial activities in order to benefit from the workforce potential of women. With the orientation of women to entrepreneurial activities there will be more use of the female workforce which is idle in the economy. With women taking their place in business life the growth figures in the economy will increase even more. With the growth phenomenon, both the poverty in the country will decrease and a certain level of development will be achieved (Keskin, 2014).

Despite all these expected positive developments, some obstacles arise in women's participation in business life or in entrepreneurial activities. Şahin (2009) stated the problems experienced by women in the field of entrepreneurship as follows:

- *Stereotypical female roles*
- *Family reactions*
- *Lack of education*
- *Difficulty in finding finance*
- *Women's over workload*
- *In terms of reliability, women make more effort than men* (Şahin, 2009).

These situations faced by women negatively affect their entrepreneurial activities. Like the states that want women to be active in business life Turkey also wants women to become more active in business life by giving various economic support to women entrepreneurs. In this context, various supports are given to them in Turkey. Economic supports provided to them in Turkey play an effective role in women's entrepreneurial activities. In Turkey, women entrepreneurs are provided support up to 50000 ₺ by KOSGEB (KOSGEB, 2020).

3. WOMEN'S COOPERATIVENESS AND ITS IMPACT ON LOCAL DEVELOPMENT

One of the important institutions supporting women's entrepreneurship in rural development is women's cooperatives. In our country as in other cooperatives, women's cooperatives become members of cooperatives especially due to economic factors. Being a member of cooperatives remains in the background due to cooperative consciousness or awareness. In the study of Everest and Yercan (2016) on this issue, the main purpose of people becoming a member of the cooperative is to benefit from the financial opportunity (especially cheap input) that the cooperatives offer to their members. Within the scope of the study, the consciousness (awareness) of people about being cooperative increases according to their education level. As the education level of cooperative members increases, their awareness of the cooperative increases (Everest & Yercan, 2016). A study similar to this study was conducted by Şahin et al. (2013), and it was seen that the most important factor for individuals to become members of cooperatives is to act together. Within the scope of this study, the lowest factor for people to become members of cooperatives is the cheap supply of consumer goods (Şahin et al., 2013).

Cooperatives are established with at least 7 people according to the Cooperative Law. Establishment procedures begin with the signing of the registry in the relevant chamber of commerce (Mevzuat, 1969). The working areas of the cooperatives are specified in the cooperative agreements. With the implementation of the provisions in the cooperative law, women's cooperatives start to operate. Women's cooperatives play an important role in rural development. Women's cooperatives have many contributions both to individuals and to countries in macro terms. Women working as individuals within the cooperative are on the way to gaining their economic freedom with the income they earn. When these women's movements begin to spread like a drop of water throughout the country, they play an important role in reducing unemployment and eliminating regional imbalances in our country. Various approaches emerge in the use of women's cooperatives as a solution tool in rural development. These

approaches put forward by the Women's Labor and Employment Initiative (2015); It consists of *productivity approach, employment approach and organizational approach*.

- *Productivity Approach*: In this model, what is meant by efficiency is activities aimed at filling the supply gap in the market mechanism through women's cooperatives. Women's co-operatives are taking various steps towards completing the lack of productivity in the market and completing the missing workforce.
- *Employment Approach*: In this approach, the positive situation in the workforce participation of women who have received training in various production approaches is discussed. Women who have various education certificates are included in the workforce thanks to cooperatives.
- *Organizational Approach*: The main purpose of this approach is to help women organize. With the organization of women, their economic development emerges. Economically advanced women cause both an increase in their personal income and a decrease in poverty (KEİG, 2015).

Within the framework of Koop-Des 2021 grant support to cooperatives in Turkey, various supports were provided to women's cooperatives. Within the scope of this support, to women's cooperatives, most of which are women and operating to contribute to both production and employment;

- *Procurement of machinery and/or equipment*
- *Purchases of investment goods in the form of fixtures for elderly and disabled care centers, children's clubs, kindergartens and day care centers to be operated by cooperatives, of which at least 90% of the members are women.*
- *Procurement of services for participation in exhibitions and fairs regarding the promotion and marketing of the products they produce.*
- *Qualified personnel employment related to their projects support is provided.*

Within the scope of the Kop-Des 2021 grant support, "the upper amount of support for the purchase of goods does not exceed 200,000 TL, the support for service procurement does not exceed 30,000 TL, 30,000 TL per year for a single qualified personnel and 60,000 TL per year for two personnel. Among these supports, the amount of support to the priority places in development and to the cooperatives where at least 90% of the members are female members is 75%, while the amount of support in other regions is 50%. (Ticaret Bakanlığı, 2022).

4. THE SAMPLE OF YALVAÇ PISIDIA ANTIOKHEIA WOMEN ENTREPRENEURS COOPERATIVE

Yalvaç district which is 105 km away from Isparta was founded in Antioch by his sons (Seleukos I or Antiochos) after the death of Alexander the Great in the past. The region was named Yalvaç by the Yalvaç people, the first of the Oghuz tribes who settled in the region during the Seljuk period. Yalvaç came under Ottoman rule in 1380 (Isparta Valiliği, 2022). Antiocheia is located approximately 1 km northeast of Yalvaç town of Isparta province. Pisidia Antiocheia City is among the places that St. Paul visited. These places are considered to be the places where Christianity spread. People of the Orthodox sect come to these places and perform their pilgrimage (Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022).

Table 1. Turkey-wide Labor Force Participation Rate

		TR	TR61
Labor Force Participation Rate (%)	(15-64) Male	2018	78.6
		2019	79.2
		2020	79.6
	(15-64) Female	2018	74.6
		2019	38.3
		2020	45.7
		38.7	46.2
		35	43.3

Source: (TÜİK, 2022).

According to Table 1 The workforce participation rate of women aged 15-64 in the Western Mediterranean Region (NUTS 2 TR61) is well above the Turkey average.

Table 2. Number of Employees by Sectors and Gender in Isparta Province in 2020

Sector	Male Employee	Female Employee	Total Employees	Ratio of Female Employees
Production	5836	1995	7831	0,254
Wholesale and Retail Trade	2415	1129	3544	0,318
Mining and Quarrying	2683	329	3012	0,109
Administrative and support service activities	1913	695	2608	0,266
Transport and Storage	1421	270	1691	0,159
Human Health and Social Work Activities	399	712	1111	0,64
Accommodation and Food Service Activities	592	399	991	0,402
Education	418	446	864	0,516
Build	681	71	752	0,094
Water supply; Sewage, Waste Management and Remediation Activities	234	2	236	0,008
Production and Distribution of Electricity, Gas, Steam and Air Conditioning	153	11	164	0,067
Professional, Scientific and Technical Activities	124	33	157	0,21
Information and Communication	81	13	94	0,138
Other service activities	38	14	52	0,269
Real Estate Activities	30	2	32	0,062
Total	17018	6121	23139	0,264

Source: (İŞKUR, 2022).

According to Table 2, female labor force participation rate in Isparta province is at a low level. Based on Table 1, the labor force participation rate of women in the province of Isparta is lower than the average for both the region and Turkey.

Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative was established on 15 November 2019 with 46 partnerships. Production activities related to many product varieties are carried out within the cooperative (Ozyalvaç, 2020).

There are 46 women entrepreneurs who are members of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative. 20 entrepreneurs were asked 27 questions about their social and economic status, the reasons for being a member of the cooperative, the support they received from the cooperative and their awareness level. For this study the approval of ethical committee no E-96714346-050.99-10167 dated 24.02.2022 was taken from the Ethical Committee, Isparta University of Applied Sciences. All of the questions in the questionnaire consist of discontinuous and qualitative variables. In the study, using the SPSS program, the variables were first interpreted by using descriptive statistics, taking into account their frequency and percentage distributions. The existence of significant relationships between discontinuous and qualitative variables is investigated with the chi-square test, which is a nonparametric test method (Baştürk, 2011).

Testing the relationship between two categorized variables (two samples) can be performed using the independence test. In the two-sample independence test, the null hypothesis that the samples are independent of each other, that is, they are not affected, is tested. If there are values less than five in the cross tables (contingency tables) obtained from the observed frequency values of the two samples, Fisher's exact chi-square test, one of the chi-square independence tests, can be applied.

The chi-square test examines whether the difference between the observed frequencies and the expected frequencies is significant. In the chi-square test, calculations cannot be made in the chi-square test if the data are given as percentages or proportions. It is a model based on testing two independent qualitative criteria in the chi-square distribution. In the chi-square model, it states that the two criteria are independent in the H0 hypothesis and that there is a relationship between the two criteria in the Ha hypothesis (Güngör& Bulut, 2008). Fisher's exact

chi-square test was used because a large number of frequency values less than five were obtained due to the number of cooperative members in the samples of entrepreneurs participating in this study (Baştürk, 2011, Kartal, 2006).

f_{11}	f_{12}	R_1
f_{21}	f_{22}	R_2
C_1	C_2	n

(1)

In Table 1, where the values observed in the crosstabs are f_{ij} , i represents rows and j represents columns. R_i represents the sum of the frequencies in the rows, and C_i the sum of the frequencies in the columns. In Table 2, Given the observed marginal totals (R_1 , R_2 , C_1 , and C_2), the probabilities of the observed f_{ij} s occurring by chance are as follows, under the null hypothesis that the effects in the row are independent of the effects in the column (Zar, J. H., 1987):

$$P = \frac{R_1!R_2!C_1!C_2!}{f_{11}!f_{12}!f_{21}!f_{22}!n!} \quad (2)$$

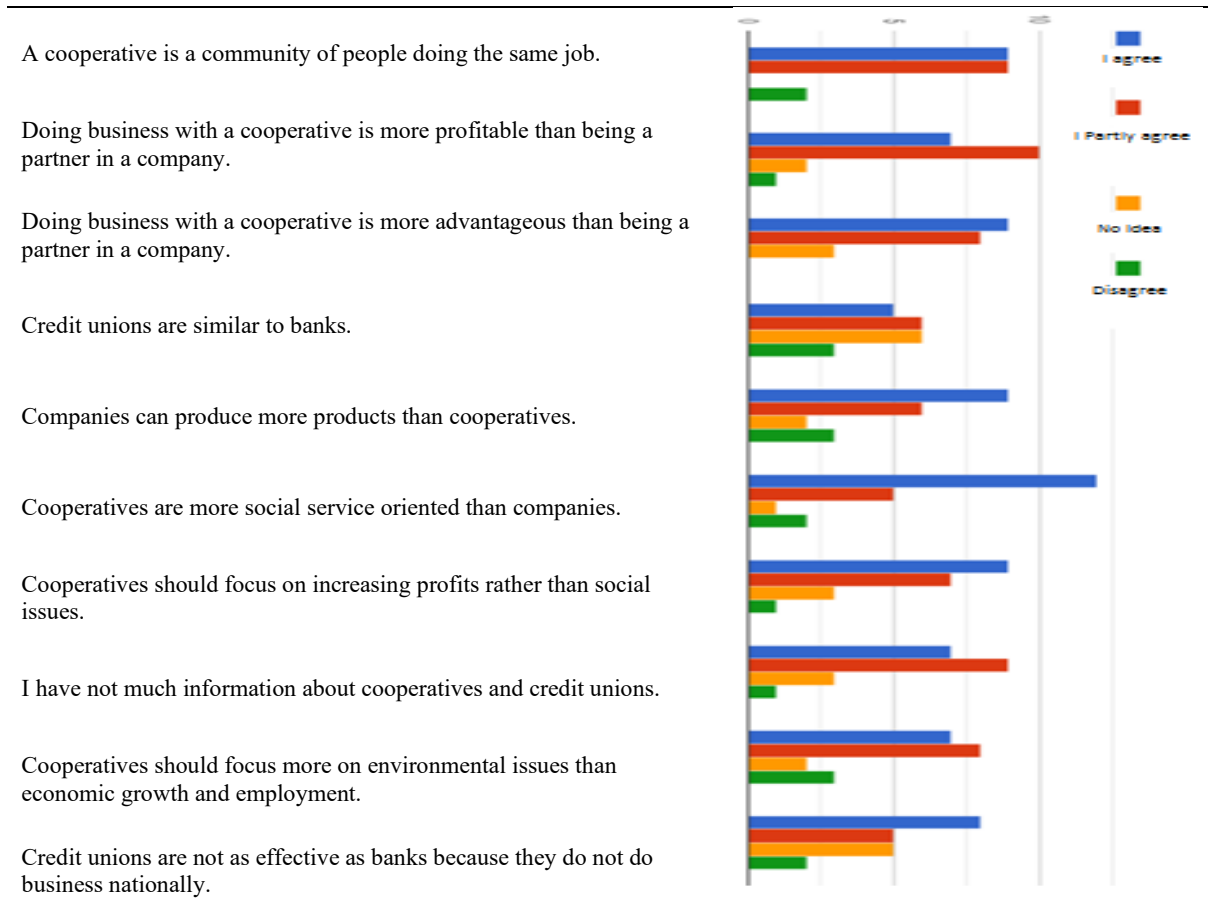
By gradually changing the observed frequencies until the smallest observed frequency becomes zero, the calculated α value is compared with the chi-square value and the null hypothesis is rejected or accepted. The hypotheses created in the study were tested by comparing the chi-square probability (p) values with five percent and 10% margins of error (Kartal, 2006).

According to the results of the survey conducted to the members of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative; half of the 20 cooperative members participating in the survey are in the 44-56 age group. The relative lowest and highest age group received the lowest rate. It can be said that the members of the cooperative mostly show a middle age distribution. While 40% of the cooperative members are university graduates, 30% high school graduates, 25% primary school graduates, five percent have postgraduate education. Although there are cooperative members from every education level, it is noteworthy that most of the members have a high school or higher graduation. 80% of the cooperative members declared that their monthly income was between 1000 and 1500 TL before joining the cooperative. The monthly income of most of the members is below the minimum wage level. 60% of the cooperative members declared that there was an increase in their monthly income after becoming a member of this cooperative. About 91% of the members, who stated that there was an increase in their post-membership income, stated that this increase was below 20%, and nine percent stated that it was between 40 and 59%. Among the reasons for being a member of the cooperative, the idea of doing business stands out with 65%. 35% of the members stated the reason for being a member as an increase in income.

Most of the cooperative members do not have any other cooperative membership other than this cooperative. Only five percent of the members have additional cooperative membership. The 90% yes answer given to the question "I wish I had been a member of cooperatives before?" asked to the members, also shows that this membership is the first cooperative experience of most of the members. 60% of the members do not intend to migrate from Yalvaç district. On the other hand, the main reasons behind this request of the member group considering immigration are not economic reasons, health or education reasons. According to the answers given to the question "Did your mind change after you become a member?" asked to the members, it seems that cooperative membership does not play an active role in their thoughts on migration.

All members recommend cooperative membership to others. All of the members stated that cooperative membership has changed their social life more or less. Again, all of the members say that the cooperative changes the commercial earnings of the members. Members state that the cooperative offers them the most cash support (65%). This is followed by service and personnel support with 15%, and fixtures (investment goods) support with five percent. 65% of the members find this support sufficient. A large part of the 35% member group (70%), who stated that the support provided was insufficient, stated that they wanted to benefit from more cash support. This is followed by personnel support with 20% and service support with 10%. There is no member requesting fixed asset (investment) support.

Table 3. Cooperative Awareness of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative Members

The answers given to the questions asked to determine the awareness levels of the members of the Women Entrepreneurs Cooperative about the cooperatives and cooperative membership in general are given in Table 2. A significant part of the members think that cooperatives are more service-oriented than companies. However, a significant portion of the members also state that cooperatives should focus on increasing profits rather than social issues. Although the members have an idea about the difference between cooperative-company-bank-credit cooperatives, they are of the opinion that a balance should be established between the social and economic aspects of cooperatives. The common prominence of the titles of being service-oriented, increasing profits and focusing on environmental issues can be considered as an indicator of this.

Table 4. Relationship Between Age and Idea of Migration

Age	Yes	No	Total
18-30 age difference	1	1	2
57-69 age difference	0	3	3
70 years and older	0	2	2
TOTAL	8	12	20
	Value	Exact Sig. (2-sided)	
Fisher's Exact Test	7,993	0,033	
N of Valid Cases	20		

Within the scope of the study, the members were asked about their thoughts on migrating from one place to another. While middle-aged members of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative members consider

immigrating from Yalvaç district, people over 70 years old and between 18-30 years old (middle age group) do not think of immigrating from the district.

Ho: Entrepreneurial age and immigration thought are independent of each other, $\chi^2=7,993$; Since $p<0.05$ (0.033), Ho hypothesis is rejected. According to the fisher test, there is a significant correlation between the age of entrepreneurs and the ideas of people to go somewhere else. The middle-aged people participating in the survey have the idea of emigrating.

Table 5. Relationship between Age and Commercial Earnings

Age	Little has changed	Has changed a lot	Has changed	Total
18-30 age difference	1	1	0	2
31-43 age difference	1	1	1	3
44-56 age difference	1	2	7	10
57-69 age difference	3	0	0	3
70 years and older	0	0	2	2
Total	6	4	10	20
	Value	Exact Sig. (2-sided)		
Fisher's Exact Test	11,748	0,047		
N of Valid Cases	20			

Within the scope of the study, the members of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative were asked a question about whether there was a change in their income after becoming a member of the cooperative. Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative members stated that their income changed after they became a member of the cooperative. When analyzed according to age groups, the members between the ages of 18-56 stated that their incomes changed a lot, while the members between the ages of 57-69 stated that it changed little.

Ho: Age of entrepreneur and commercial earnings are independent of each other, $\chi^2=11.748$; Since $p<0.05$ (0.047), the Ho hypothesis is rejected. According to the fisher analysis, the increase in the age of the members participating in the survey also causes an increase in their earnings.

Table 6. Relationship between Education Level and Pre-Accession Income

Education Level	Between 1000 ₺ -1500 ₺	Between 2501 ₺ - 3000 ₺	Between 3001 ₺ - 3500 ₺	3501 ₺ and above	Total
Primary school	5	0	0	0	5
Graduate	0	0	0	1	1
High school	6	0	0	0	6
University	5	2	1	0	8
Total	16	2	1	1	20
	Value	Exact Sig. (2-sided)			
Fisher's Exact Test	13,249	0,072			
N of Valid Cases	20				

Within the scope of the study, questions were asked to the members of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative about their education level and their monthly income before membership to the cooperative. Considering the answers given by the members; Income of cooperative members up to graduate education level varies between 1000₺-1500₺. The income level of cooperative members with graduate education is over 3501₺.

Ho: Entrepreneurial education level and pre-accession income are independent of each other, $\chi^2=13.249$; Since $p<0.1$ (0.072), the Ho hypothesis is rejected. According to the Fisher analysis, there is a significant relationship between the education level of the members participating in the survey and their income before joining the

cooperative. The income level of higher education graduates who are members of the cooperative is higher than other education levels before they become members.

Table 7. Relationship between Education Level and Membership of Other Cooperatives

Education Level	Yes	No	Total
Primary school	0	5	5
Graduate	1	0	1
High school	0	6	6
University	0	8	8
Total	1	19	20
	Value	Exact Sig. (2-sided)	
Fisher's Exact Test	7,134	0,05	
N of Valid Cases	20		

Within the scope of the study, the members of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative were asked about their membership in another cooperative. According to the answers given, it is revealed that as the education level of the cooperative members increases, their status of being a member of another cooperative also increases.

Ho: Entrepreneurial education level and membership in other cooperatives are independent of each other, $\chi^2=7.134$; Since $p \leq 0.05$ (0.05), the Ho hypothesis is rejected. According to the fisher analysis, among the cooperative members participating in the survey, those with graduate education have membership in another cooperative.

Table 8. Relationship between Education Level and Immigration Idea

Education Level	Yes	No	Total
Primary school	0	5	5
Graduate	0	1	1
High school	4	2	6
University	4	4	8
Total	8	12	20
	Value	Exact Sig. (2-sided)	
Fisher's Exact Test	5,857	0,099	
N of Valid Cases	20		

Within the scope of the study, the relationship between the education levels of the members of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative and migration is discussed. According to the analysis, as the level of education increases, the phenomenon of migration to another place increases. Within the scope of the study, high school and university graduates of the members who participated in the survey are planning to migrate to another place. On the other hand, approximately 33% of high school graduates and approximately 50% of university graduates do not intend to migrate.

Ho: Entrepreneurial education level and immigration thought are independent of each other, $\chi^2=5,857$; Since $p < 0.01$ (0.099), the Ho hypothesis is rejected. According to the Fisher analysis, cooperative members participating in the survey are more willing to migrate from one place to another as their education level increases.

Table 9. The Relationship between Education Level and Willingness to Become a Member Before

Education Level	Yes	No	Total
Primary school	5	0	5
Graduate	0	1	1
High school	6	0	6
University	7	1	8
Total	18	2	20
	Value	Exact Sig. (2-sided)	
Fisher's Exact Test	5,56	0.1	
N of Valid Cases	20		

Within the scope of the study, questions were asked to the members of the Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative about their previous wishes to become a member of the cooperative. The answers given to the question posed reveal the desire of most of the members to become a member before. Contrary to other analyzes in this question, cooperative members with undergraduate and graduate education do not want to become members before.

Ho: Entrepreneurial education level and previous desire to be a member are independent of each other, $\chi^2=5.56$; Since $p<0.1(0,1)$, the Ho hypothesis is rejected. According to the fisher analysis, as the education level of the cooperative members participating in the survey increases, their desire to become a member of the cooperative increases.

Table 10. The Relationship between Education Level and Idea of Support Adequacy

Education Level	Yes	No	Total
Primary school	1	4	5
Graduate	1	0	1
High school	4	2	6
University	7	1	8
Total	13	7	20
	Value	Exact Sig. (2-sided)	
Fisher's Exact Test	6,166	0,074	
N of Valid Cases	20		

Within the scope of the study, the members of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative were asked whether they found the support provided by the state sufficient or not. The members of the cooperative, who are high school and university graduates, think that the support provided by the state to the cooperatives is sufficient.

Ho: Entrepreneurial education level and support adequacy are independent of each other, $\chi^2=6,166$; Since $p<0.1(0.074)$, Ho hypothesis is rejected. According to the Fisher analysis, the increases in the education levels of the cooperative members participating in the survey reveal the opinions that the support provided is sufficient.

Table 11. There is a Significant Relationship between Income Level and Membership in Another Cooperative

Old income	Yes	No	Total
Between 1000 ₺ -1500 ₺	0	16	16
Between 2501 ₺ - 3000 ₺	0	2	2
Between 3001 ₺- 3500 ₺	0	1	1
3501 ₺ and above	1	0	1
Total	1	19	20
	Value	Exact Sig. (2-sided)	
Fisher's Exact Test	9,149	0.1	
N of Valid Cases	20		

Within the scope of the study, it was analyzed whether there is a relationship between the income status of the members of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative and being a member of another cooperative. According to the analysis, low-income people do not have membership in any other cooperative. Members with a higher wage group have membership in another cooperative.

Ho: Entrepreneurial income level and membership in another cooperative are independent of each other, $\chi^2=9,149$; Since $p \leq 0.1$ (0.1), the Ho hypothesis is rejected. According to the fisher analysis, the increase in the income levels of the cooperative members participating in the survey positively affects the members to become a member of another cooperative.

5. CONCLUSION

Local development is increasing its importance nowadays. In this context various support opportunities are offered to people living in rural areas in order to ensure rural development in Turkey. With the support provided to producers and those who will establish new businesses, some economic developments are observed in local areas. Within the scope of the support provided, improvements are observed in the employment problem in local areas. With this, local areas begin to reduce the development gap between them and the developed regions in their immediate surroundings with the economic gains they have achieved. The dynamics of that region play an important role as much as the support provided in the success of local development activities. Development activities in local areas are provided through the characteristics that are unique to that region and generally identified with the region.

Since there was a negative point of view regarding cooperatives in Turkey in the past, cooperative activities could not progress at the desired level in Turkey until recently. Despite this situation, local development activities in Turkey have been continuing through cooperatives recently. Undoubtedly, Tire Dairy Cooperative provided the most important contribution to this situation. The acceleration of success achieved by Tire Dairy Cooperative has set a positive example for many cooperatives today. With the cooperative structure, producers find the opportunity to sell their products to consumers without intermediaries. In this way both the producers get the rewards of their labor and the consumers reach the situation of having the product at a cheaper price. Women's cooperatives also have an important place in the cooperative. Thanks to women's cooperatives women find a more comfortable way in economic life and women are more easily integrated into economic life.

Within the scope of the study, the members of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative were discussed. Within the scope of the survey conducted with the members, the members stated that there was an increase in their income after becoming a member of the cooperative. Most of the people who are members of the cooperative recommend the membership of the cooperative to the people who are not members of the cooperative. Members of the cooperative want the support provided by the state to be further increased.

In the cooperative services carried out within the scope of local development activities, the weight of age level and education come to the fore. Among the members of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative who participated in the survey, people with higher education levels benefit more from cooperative activities. Members whose education level is above a certain level have a higher awareness of cooperatives than other members. Young and middle-aged people who are members of the cooperative have benefited relatively more from the economic contributions provided by the cooperative.

As a result according to the study, the spread of cooperative movements in Yalvaç will have a positive effect on the rural development of the district. In addition, providing various trainings to cooperative members in order to increase the awareness of cooperatives will help the people to get more efficiency from cooperatives. In this context, efforts to increase the awareness of cooperatives with the help of various public institutions and organizations in the local area will ensure the formation of cooperative awareness in the district. With the activation of these emerging situations, the number of existing cooperatives in the district will increase and inter-cooperative networks will develop. The qualitative and numerical development of the cooperative system in the district will contribute positively to the economy of the district in the future.

DECLARATION OF THE AUTHOR

Declaration of Contribution Rate: The author contributes the study on his own.

Declaration of Support and Thanksgiving: No support is taken from any institution or organization.

Declaration of Conflict: There is no potential conflict of interest in the study.

REFERENCES

- Alkan, S., & Toksoy, D. (2009). Orman köylerinde kadın ve kırsal kalkınma (Trabzon ili örneği). *II. Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Baştürk, R. (2011). *Bütün yönleriyle spss örnekli nonparametrik istatistiksel yöntemler*. Anı Yayıncılık.
- Everest, B., & Yercan, M. (2016). Kooperatif ortaklarının kooperatifçilik ilkelerini algılamaları üzerine bir araştırma: Tarım kredi kooperatifleri örneği. *Ege Üniversitesi Ziraat Fak. Dergisi*, 53(1), 67-73.
- Güngör, M., & Bulut, Y. (2008). Ki-Kare testi üzerine. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 84-89.
- Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2022). *Pisidia antiokheia antik kenti*. Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism. Retrieved March 1, 2022 from <https://isparta.ktb.gov.tr/TR-165309/pisidia-antiokheia-antik-kenti.html>
- Isparta Valiliği. (2022). *Yalvaç*. Republic of Turkey Ministry of Interior. Retrieved March 1, 2022 from <http://www.isparta.gov.tr/yalvac>
- İŞKUR. (2022). *Number of employees by sectors and gender in Isparta province in 2020*. Republic of Turkey Ministry of Industry and Technology. Retrieved March 2, 2022 from <https://media.iskur.gov.tr/45170/isparta.pdf>
- Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi. (2015). *Türkiye’de kadın kooperatifleşmesi: Eğilimler ve ideal tipler*. 20-21. Retrieved May 2, 2022 from <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/koopwweb-1.pdf>
- Kartal, M. (2006). *Bilimsel araştırmalarda hipotez testleri*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Keskin, S. (2014). Türkiye’de kadın girişimcilerin durumu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1), 71-94.
- KOSGEB. (2020). *Geleneksel girişimci destek programı*. Republic of Turkey Ministry of Industry and Technology. Retrieved 26 February, 2022 from [https://webdosya.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Giri%C5%9Fimcilik/2021/01.01.2021/00-UE-18_\(01\)_Geleneksel_Giri%C5%9Fimci_Destek_Program%C4%B1_Uygulama_Esaslar%C4%B1_29....pdf](https://webdosya.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Giri%C5%9Fimcilik/2021/01.01.2021/00-UE-18_(01)_Geleneksel_Giri%C5%9Fimci_Destek_Program%C4%B1_Uygulama_Esaslar%C4%B1_29....pdf)
- Mevzuat. (1969). *Kooperatifler kanunu*. Retrieved 25 February, 2022 from <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1163.pdf>
- Özdemir, Z., Yalman, İ. N., & Bayrakdar S. (2012). Kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma: geçiş ekonomileri örneği. *International Conference on Eurasian Economie*, 115-122.
- Özmete, E. (2012). *Kırsal kalkınma için kadınların güçlendirilmesi: sosyal hizmet modelleri*. Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(1), 117-128. https://doi.org/10.1501/Asbd_0000000009
- Özyalvaç. (2020). *Yalvaçlı kadınlarımız büyük bir hikaye yazıyor*. Retrieved 15 September, 2020 from <http://www.ozyalvac.com/yalvacli-kadinlarimiz-buyuk-bir-hikaye-yaziyor.html>

- Şahin, E. (2009). Kadın girişimcilik ve Konya ilinde kadın girişimcilik profili üzerine bir uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 286-309.
- Şahin, A., Cankurt, M., Günden C., Miran B., & Meral Y. (2013). Türkiyede kooperatiflere ortak olmada ve kooperatif başarısında etkili faktörlerin analizi. *Akademik Ziraat Dergisi*, 2(1), 23-34. ISSN:2147-6403.
- TÜİK. (2022). *Turkey-wide labor force participation rate*. Ministry of Treasury and Finance Retrieved 1 March, 2022 from <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=102&locale=tr>
- Ticaret Bakanlığı. (2022), *Kooperatiflerin desteklenmesi programı*. Retrieved 25 February, 2022 from <https://ticaret.gov.tr/kooperatificilik/koop-des/koop-des-basvuru- duyurusu>
- Zar, H. J. (1987). *A fast and efficient algorithm for the fisher exact test*. *Behavior research methods, instruments, & computers*, 19(4), 413-414. <https://doi.org/10.3758/BF03202590>

ORTA GELİR GRUBU ÜLKELERDEKİ EKONOMİK GÖSTERGELERİN ENFLASYON ÜZERİNE ETKİSİNİN PANEL VERİ ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF ECONOMIC INDICATORS ON INFLATION IN MIDDLE INCOME COUNTRIES WITH PANEL DATA ANALYSIS

Dr. Kader TÜRKÖĞLU¹

Dr. Cennet GÜRBÜZ²

Prof. Dr. İsmail BEKÇİ³

ÖZ

Çalışma fiyatlar genel seviyesi ile enflasyon düzeyi değişmesini etkileyen temel ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma bu amaçla Dünya Bankası gelir sınıflandırmasına göre orta gelir grubundaki 32 ülkeye ait 2000-2020 dönemine ilişkin verileri incelemektedir. Çalışma kapsamında enflasyon oranı, ekonomik büyüme oranı, faiz oranı, kamu cari açık dengesi, kişi başı gelir, mal ve hizmet ithalatı toplamı, parasal genişleme, sabit sermaye tüketim miktarı, tarım ve sanayi sektörlerinin katma değerleri değişken olarak kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılan ekonomik göstergelerin enflasyon üzerine etkisini ölçmek için panel veri analiz yöntemi kullanılmaktadır. Sonuçlar tarım sektörü katma değeri hariç diğer tüm değişkenlerin enflasyon ile anlamlı ilişkisini göstermektedir. Ekonomik büyüme, faiz oranı ve sanayi sektörü katma değeri değişkenlerinin enflasyon ile negatif yönlü anlamlı ilişkisi tespit edilmektedir. Ayrıca kamu cari açık dengesi, kişi başı gelir, mal ve hizmet ithalatı toplamı, parasal genişleme ve sabit sermaye tüketim miktarı değişkenleriyle enflasyon arasında ise pozitif anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon Oranı, Faiz Oranı, Kamu Cari Açık Dengesi, Sektör Katma Değeri, Ekonomik Büyüme Oranı.

JEL Sınıflandırma Kodları: M41, L25, M10

ABSTRACT

The study aims to examine the relationship between the general level of prices and the basic economic indicators that affect the change in the inflation level. For this purpose, the study examines the data for the period 2000-2020 of 32 countries in the middle income group according to the World Bank income classification. In the study, variables such as inflation rate, economic growth rate, interest rate, public current account deficit balance, per capita income, total imports of goods and services, monetary expansion, fixed capital consumption amount, agricultural sector added value and industrial sector added value are used. Panel data analysis method is used to measure the effect of economic indicators used in the study on inflation. According to the results of the study, all the other variables, except for the agricultural sector added value, are significant. Among the variables, it is determined that the variables of economic growth, interest rate and industrial sector added value are in a significant and negative relationship with inflation. The variables of public current account deficit balance, per capita income, total imports of goods and services, monetary expansion and fixed capital consumption amount are found to have a significant and positive relationship with inflation.

Keywords: Inflation Rate, Interest Rate, Public Current Deficit Balance, Sector Added Value, Economic Growth Rate.

JEL Classification Codes: M41, L25, M10.

¹ Bağımsız Araştırmacı, turkoglukadeer@gmail.com

² T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, cnntgrbz01@gmail.com

³ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ismailbekci@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The study aims to examine the relationship between the general level of prices and the basic economic indicators that affect the change in the inflation level. There are assumptions in the literature that an increase in money supply and interest rates, an increase in economic growth, and an increase in demand can positively affect inflation. It is expected that the increase in foreign exchange rates due to foreign dependency will cause an increase in the costs of imported goods and thus an increase in inflation. The added value of the industry and agriculture sectors is also likely to add value to the country's economy and affect inflation. In addition, studies have shown that factors such as the current account deficit, fixed capital consumption, and gross domestic product affect inflation.

Design/methodology/approach:

For this purpose, the study examines the data for the period 2000–2020 of 32 countries in the middle-income group according to the World Bank income classification. In the study, variables such as the inflation rate, economic growth rate, interest rate, public current account deficit balance, per capita income, total imports of goods and services, monetary expansion, fixed capital consumption amount, and the agricultural and industrial sectors' added values are used. Although it was seen that the variables used in the study were used separately in different studies, no studies were found that examined their effects on inflation together. The panel data analysis method is used to measure the effect of economic indicators used in the study on inflation. In the study model, the Breusch-Pagan LM test, the Pesaran Scaled LM test and the Pesaran CD test were used as cross-section dependency tests. Due to the cross-sectional dependence of the variables, secondary unit root tests that consider the cross-sectional dependence are used. VIF values were calculated to detect the multicollinearity problem. F and Hausman tests were applied to determine the panel data model. F and Hausman tests were performed to determine the panel data model. In the study, the Durbin-Watson test and Baltagi-Wu LBI tests were used to detect the autocorrelation problem, and whether there was a variable variance problem was checked with the Modified Wald test. It has been determined that there are autocorrelation, cross-sectional dependence, and varying variance problems with the model. The Driscoll-Kraay resistive estimator was used to purify the model from the effects of the identified problems. The resistive estimator model was run through the fixed effects approach.

Findings:

It is seen that the percentage of explanation of the model as a whole and the dependent variable of the model of the independent variables is 46%, and it is generally significant at the 1% level. Among the variables, it is seen that the variables of economic growth, interest rate, and industrial sector value added have a disinflationary effect and are inversely related to inflation. According to the results of the study, all other variables except the added value of the agricultural sector were found to be significant. It has been seen that per capita income has the most significant positive effect on inflation. In addition, it has been determined that imports of goods and services are the second variable that affects inflation positively. It is seen that the biggest negative effect on inflation occurs with economic growth.

Conclusion and Discussion:

According to the results of the study, all the other variables, except for the agricultural sector's added value, are significant. The results show that there may be an improvement in inflation, which is one of the main economic indicators, as the economic growth levels of the countries improve. The results support the assumption that interest rates should be increased to combat inflation. The excessive demands created by the increase in per capita incomes can cause a significant increase in inflation. The hypothesis stating that the agricultural sector's value-added influences inflation was rejected, while all other hypotheses were accepted. Among the variables, it is determined that the variables of economic growth, interest rate, and industrial sector-added value are in a significant and negative relationship with inflation. The variables of public current account deficit balance, per capita income, total imports of goods and services, monetary expansion, and fixed capital consumption amount are found to have a significant and positive relationship with inflation.

1. GİRİŞ

Fiyatlar genel seviyesinin sürekli olarak artmasını ifade eden (TCMB, 2004, s. 3) enflasyon, gerçekleştiği ülkelerde bireylerin alım güçlerinin zayıflamasına ve gelirlerinin de giderek düşmesine neden olur. Genel olarak enflasyon problemi yaşayan ekonomilerde ekonomik istikrarsızlık büyümekte ve ekonomik performans azalmaktadır (Doğan, vd., 2016, s. 406). Ayrıca enflasyon, yatırım projelerinin gelecekteki kârlılığı hakkında belirsizliğe de yol açabilmektedir. Ülkelerin ihracatını nispeten daha pahalı hale getiren enflasyon, ödemeler dengesini etkileyebilmekte ve ülkenin uluslararası rekabet gücünü de azaltabilmektedir (Hossin, 2015, s. 426).

Ekonomik büyüme, iktisat teorisinde gayri safi yurt içi hâsıla (GSYİH) artış oranı ile hesaplanmaktadır. GSYİH'nin artması bireylerin daha çok harcama gerçekleştirmesine olanak tanımaktadır. Harcamalar talebin artış göstermesi, firmaların daha çok üretim yapması ve daha çok satış gerçekleştirmesi ile neticelenecektir. Üretim veya mal fiyatlarının artış göstermesi firmaları daha fazla üretmeye teşvik etmektedir. Firmaların daha fazla üretme istekleri, ücret ve istihdamda artışa sebep olacaktır. Bu doğrultuda işsizlikte görülen azalışla beraber oluşacak istihdam artışı tüketim ve enflasyonu tetikleyerek iktisadi büyümeyi zarar vermeyecek şekilde etkileyecektir. Fakat bu fiyat artışı üretimi tetikleyeceği için genel olarak ekonomide olumsuz bir etkisi olmayacaktır (Köse, 2016, s. 55).

Ekonomik büyüme, genellikle etkileri uzun dönemde görülen ve halka gelir dağılımı adaleti ile yansıyan bir ekonomik göstergedir (Şentürk ve Akbaş, 2014, s. 5821). Çoğunlukla ekonominin belirli bir süre boyunca ürettiği mal ve hizmet hacminde meydana gelen artış, ekonomik büyüme içermektedir (Munyeke, 2014, s. 120). Ekonomik büyüme, mal ve hizmet üretim kapasitesinin genişlemesine veya bir toplumun üretim düzeyinde uzun dönemli artışa işaret etmekte ve genel olarak üreticiler tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle özellikle hızlı nüfus artışının olduğu ülkelerde istihdamın artırılması açısından ekonomik büyüme büyük önem arz etmektedir (Köse, 2016, s. 55). Ekonomik büyümenin ılımlı seviyenin üstünde enflasyona sebep olması, ekonomik büyümenin toplam talebin üretken kapasiteden daha çabuk yükselmesinden kaynaklanması durumunda dikkat edilmesi gerekli bir durumdur. Bilhassa ekonomi ülkenin üretim kapasitesinin üstünde büyütülmeye çalışılırsa bireysel harcamalardaki yükselişe bağlı olarak fiyatlar genel düzeyinde yükselişe neden olunabilir (Dinçsoy ve Dinçsoy, 2020, s. 119).

Faiz, sermayenin bir süre için başkasına ödünç şeklinde verilmesi sonucunda ödenen bir fiyat veya sermaye sahibinin üretimden elde ettiği pay biçiminde tanımlanabilir. Faiz para kullanımının bedeli şeklinde kabul edilirse, yıllık yüzde ile belirtilen ve bir ödünç için ödenmesi gereken bir gelirdir. Ülkelerde uygulanan para politikalarının amacı; faiz oranlarındaki değişimden etkilenen makroekonomik dengeleri, bu etkilerin olumsuzluğuna karşı korumak ve faiz oranlarının ekonomik gelişmeye katkı sağlamasını kolaylaştırmaktır. Bu amaçla merkez bankaları ülkenin içinde bulunduğu şartlar doğrultusunda genişletici veya daraltıcı para politikaları kullanarak hem faiz oranlarını hem de ekonomik dengeleri kontrol edebilmektedir (Tunalı ve Erönel, 2016, s. 1416). Faiz oranı, para kullanımı için uygulanan oran olarak tanımlanabilmektedir ve bu çoğunlukla anaparanın yıllık yüzdesi olarak ifade edilmektedir. Faiz oranı, tüketiciler, işletmeler ve devlet tarafından verilen tüketim ve satın alma kararlarını gerçekleştirmeye etkilemektedir. Faiz oranları hem ekonomiyi hem de bireyleri etkilemektedir ve faiz oranlarının etkisi mevcut ekonomik faaliyet düzeyine bağlıdır (Jaradat ve Al-Hhosban, 2014, s. 54). Faiz oranı ile enflasyon ilişkisi Irving Fisher tarafından ilk olarak ele alınmıştır. Bu nedenle enflasyon ve faiz arasındaki ilişkiyi belirten temel teori Fisher teorisi olarak adlandırılmakta ve nominal faiz oranı ve beklenen enflasyon oranına ilişkin etkiyi esas almaktadır. Nominal faiz oranının enflasyonla birlikte yükselip düştüğünü göstermektedir. Fakat bu yükseliş ve düşüş reel faize etki etmemektedir. Fisher bu durumun nedenini uzun dönemde enflasyonu etkileyen unsurların reel faizi etkilememesi ve reel faizin sabit olması şeklinde açıklamıştır (Gedik, 2021, s. 617).

Ülkenin transfer ödemeleri, mal ve hizmet ticareti cari işlemler hesabına kaydedilmektedir. Cari işlemler hesabı üç alt gurubu içermektedir. Toplam mal ithalatı ile toplam mal ihracatının kaydedildiği hesap olan mal ticareti hesabı, ülkenin ticaret dengesine işaret etmekte, net transferler ve hizmetlerin ilave edilmesi ile cari işlemler dengesine ulaşmaktadır. Cari işlemler hesabının negatif vermesi cari dengede açığa neden olurken pozitif durumda ise cari denge fazlası oluşmaktadır. Net transferler ile mal ve hizmet ticaretinden elde edilen gelirlerin cari işlemler hesabındaki ödemeleri karşılayamaması halinde ülkeler cari açık vermektedir (Peker ve Hotunluoğlu, 2009, s. 222). Türkiye ekonomisinde çoğunlukla dış borçlar ile iç borçların karşılanmaya çalışılması artan faiz oranlarına ve iç piyasaya giren sıcak paranın etkisi ile ulusal paranın aşırı bir şekilde değerlenmesi söz konusu olabilmektedir. Ayrıca dış borçlar ile iç borçların karşılanmaya çalışılması neticesinde tüketim ve ithalat artmakta ve ihracat düşmektedir. Böylelikle daha pahalı hale gelen ihracatın azalması ve ithalatın artması da cari açık probleminin devam etmesine neden olmaktadır. Ayrıca, sabit döviz kurunda devalüasyona yönelik beklentilerden

dolayı dövize daha fazla ihtiyaç oluşması ve döviz rezervlerin azalması yüksek enflasyon ve mali krizlere sebep olmaktadır (Nar, 2020, s. 3011).

Ülkenin toplam milli gelirinin o ülkedeki toplam nüfusuna oranı olarak tanımlanan kişi başı milli gelir, ülkenin refah seviyesini işaret etmektedir. Kişi başına milli gelir ve milli gelir rakamları, ülkelerin ekonomik performansını ve refahını belirlemek için kullanılmaktadır (Barışık, vd., 2019, s. 40-41). Talepteki büyümenin (tüketim) arzdaki büyümeden (üretim) fazla olması ile fiyatlar genel düzeyinde görülen artışlar, talep enflasyonu olarak ifade edilmektedir. Kamu bütçe açıklarının büyümesi, kamu harcamalarının artması, faiz oranlarının düşürülmesi ve ülkeye sermaye girişlerinin artması ile para arzında yaşanan bolluk, tüketim davranışlarını yükselterek talep enflasyonuna neden olabilir (Yılmaz ve Arı, 2013, s. 14). Bu doğrultuda artan kişi başı milli gelirin, talebi tetikleyerek enflasyonu yükseltmesi olasıdır.

Hükümetler merkez bankalarını doğrudan ve/veya dolaylı yollardan etkileyerek para arzını artırabilir ve parasal genişlemelere neden olabilir. Politik ve ekonomik istikrarsızlığın egemen olduğu ülkelerde siyasi olguların, para arzının aşırı şekilde genişlemesine neden olduğu görülmektedir (Aktan, 2010, s. 171). Enflasyon ile ilgili monetarist yaklaşım, neoklasik yaklaşım ve klasik yaklaşım, enflasyonu parasal durum olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle enflasyon ve para arzındaki yükseliş arasında pozitif bir ilişkinin varlığından söz edilmektedir (Özcan, 2014, s. 35). Artan faiz oranları, kredilerde ve para arzında genişlemeleri kısıtlayarak cari açık ve enflasyon sorunu için bir çözüm sunabilir (Nar, 2020, s. 3012).

Ülkelerin mal ve hizmet bakımından dışa bağımlılıkları yani mal ve hizmet ithalat düzeyi ülkelerin enflasyonunu etkileyen bir durum olarak ifade edilebilmektedir. Mal ve hizmet fiyatlarının belirlenmesinde döviz kuru oldukça önemli bir unsurdur. Döviz kurundaki artış miktarı, ithal malların maliyetini yükselterek enflasyona neden olabilmektedir. Aksine kurlarda meydana gelecek bir azalma enflasyonun da azalmasına neden olabilmektedir (Sizer, 2020, s. 156). Artan üretim maliyetleri fiyatlarda bir baskı oluşturabilir. Döviz kurlarının, reel ücretlerin veya faiz oranlarının artması, küresel ekonomik konjonktüre bağlı olarak ithal girdi ve enerji maliyetlerinin artması maliyet enflasyonunu tetikleyebilir. Yükselen maliyetler, ürün fiyatlarının artmasına ve dolaylı olarak üretimlerin azaltılmasına neden olarak enflasyonist bir baskı oluşturabilir (Yılmaz ve Arı, 2013, s. 14).

Sabit sermayenin üretim süresinde kullanılan cari değerinde, fiziki yıpranma ile oluşan azalma sabit sermaye tüketimi olarak tanımlanmaktadır. Sabit sermaye tüketiminin ekonomik büyümeyi negatif etkileyeceği teorik olarak varsayılmaktadır. Sabit sermaye oluşumu ve tüketimi için kamu ve özel sektör borçlanması veya banka kredisi kullanılması gerekebilmektedir. Yüksek maliyetlere katlanma zorunda kalmak özellikle banka kredileri açısından kısıtlamaların daha yoğun olduğu dönemlerde daha fazla olumsuz maliyetlerle etkinin derinleşmesine neden olabilmektedir (Kubar, 2016, s. 84-86). Bu nedenle sabit sermaye tüketim miktarı da enflasyonu etkileyen bir durum olarak belirtilebilmektedir. Borçlanmanın enflasyona etkisine yönelik literatürde çeşitli görüşler yer almaktadır. Borçlanma kaynaklarının türü, borçlanma öncesinde ortaya çıkan kamu açıklarının finansman şekli, borçlanmaların vadesinden itfasına kadar farklı noktalardan borçlanmanın fiyatlar genel düzeyine etkileri bulunmaktadır (Sugözü ve Yiyit, 2010, s. 365).

İnsanların zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla doğal kaynakların kullanılması ile tarımın gelişmesi insanlık tarihinin en eski geçmişine kadar dayanmaktadır. Tarım sektörü bu sebeplerle insanlığın gelişiminde ilk sıralarda yer almaktadır. Ülkelerin kalkınmada ilerlemesiyle tarım sektörünün payının azalması ile ekonomik büyümeye katkısının da düşeceği varsayılmaktadır. Ayrıca büyük oranda gizli işsiz barındırma ihtimalinden dolayı tarım sektörünün ekonomik etkisinin negatif olacağı beklenmektedir (Kubar, 2016, s. 82-84). Tarımsal faaliyetler; sanayiye hammadde, sermaye ve gıda sağlamaktadır (Erdoğan ve Aydınbaş, 2021, s. 215). Tarım sektörü katma değeri ülke ekonomisine katma değer kazandırabilmekte ve enflasyonu etkileyebilmektedir.

Teoride, sanayi sektörünün diğer sektörlerle olan ilişkisi, oluşturduğu istihdam ve katma değerden dolayı bu sektörün ekonomik büyümede kilit sektör niteliği taşıdığı düşünülmektedir. Sanayi sektörü katma değerinin, ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyeceği varsayılmaktadır. Ekonomik büyümede sanayi sektörünün temel olduğunu varsayan Kaldor Yasası çerçevesinde yapılan araştırmalar farklı sonuçlar ortaya koymaktadır (Kubar, 2016, s. 94). Ayrıca sanayi sektörü katma değeri de ülke ekonomisine katma değer kazandırabilmekte ve enflasyonu etkileyebilmektedir.

Çalışma enflasyon düzeyi ile enflasyon düzeyini etkileyen temel ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Dünya Bankası gelir sınıflandırmasına göre orta gelir grubundaki 32 ülkeye ait 2000-2020 dönemine ilişkin verileri panel veri analizi ile incelemektedir. Yapılan literatür incelemesinde ekonomik büyüme

oranı, faiz oranı, tarım sektörü katma değeri, kamu cari açık dengesi, kişi başı gelir, mal ve hizmet ithalatı toplamı, parasal genişleme, sanayi sektörü katma değeri, sabit sermaye tüketim miktarı ve enflasyon değişkenleri ile ilgili ayrı ayrı çalışmalar ve ekonomik büyüme, faiz oranı gibi bazı değişkenlerin enflasyona etkisine yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Ancak sanayi sektörü katma değeri, ekonomik büyüme oranı, faiz oranı, kamu cari açık dengesi, kişi başı gelir, tarım sektörü katma değeri, mal ve hizmet ithalatı toplamı, parasal genişleme ve sabit sermaye tüketim miktarı değişkenlerinin birlikte ele alınarak incelendiği çalışmalara rastlanılmamıştır. Çalışma değişkenlerin tek tek enflasyona neden olmalarına yönelik literatür çalışmalarından ziyade değişkenlerin birlikte daha etkin bir şekilde enflasyona etki edeceği varsayımı ile sanayi sektörü katma değeri, ekonomik büyüme oranı, faiz oranı, kamu cari açık dengesi, kişi başı gelir, tarım sektörü katma değeri, mal ve hizmet ithalatı toplamı, parasal genişleme ve sabit sermaye tüketim miktarı değişkenleri beraber inceleyerek literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde giriş ve ikinci bölümünde literatür incelemesi bulunmaktadır. Üçüncü bölümünde amaç ve kapsam, değişkenler, hipotezler, yöntem, model ve model ile ilgili temel varsayım testlerin yer aldığı metodoloji bulunmaktadır. Dördüncü bölümünde bulgular ve beşinci bölümde ise ulaşılan sonuçlar açıklanarak önerilere yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde ekonomik büyüme oranı, faiz oranı, kamu cari açık dengesi, tarım sektörü katma değeri, kişi başı gelir, mal ve hizmet ithalatı toplamı, sanayi sektörü katma değeri, sabit sermaye tüketim miktarı, parasal genişleme ve enflasyon değişkenleri ile ilgili ayrı ayrı çalışmalara rastlanılmaktadır. Ayrıca literatürde ekonomik büyüme, faiz oranı gibi bazı değişkenlerin enflasyona etkisine yönelik çalışmalara da rastlanmıştır. Ancak tarım sektörü katma değeri, faiz oranı, kamu cari açık dengesi, sanayi sektörü katma değeri, kişi başı gelir, mal ve hizmet ithalatı toplamı, parasal genişleme, sabit sermaye tüketim miktarı ve ekonomik büyüme oranı değişkeninin birlikte enflasyona etkisini belirlemeye yönelik çalışmalara rastlanılmamıştır. Ekonomik büyüme oranı, faiz oranı, tarım sektörü katma değeri, kamu cari açık dengesi, mal ve hizmet ithalatı toplamı, parasal genişleme, sabit sermaye tüketim miktarı, sanayi sektörü katma değeri, kişi başı gelir ve enflasyon değişkenleri ile ilgili ayrı ayrı çalışmalara ve ekonomik büyüme, faiz oranı gibi bazı değişkenlerin enflasyona etkisine yönelik çalışmalara aşağıdaki Tablo 1’de sırayla yer verilmektedir.

Tablo 1. Literatür İncelemesi

Yazar ve Çalışma Yılı	Amaç	Kapsam	Sonuç
Peker ve Hotunluoğlu (2009)	Türkiye’de cari işlemler açığının sebeplerini incelemek	Türkiye’de 1992:01-2007:12 dönemi aylık verileri	Türkiye’de cari açığın en önemli belirleyicileri olarak reel faiz oranı ve reel döviz kuru belirlenmiştir.
Ağayev (2012)	Enflasyon oranının belirleyicilerini saptamak	Farklı sosyo-ekonomik niteliklere sahip alt gruplar için 1998-2008 verileri	Parasal genişleme için önemli bir enflasyonist etki belirlenmemiştir. Döviz kuru ve ücret artışlarının enflasyonu etkilediği görülmüştür.
Özcan (2014)	Gelişmekte olan ülkeler için enflasyon kaynaklarını belirlemek	2000-2009 döneminde 44 gelişmekte olan ülke verileri	Aşırı para arzı, enflasyon ataleti, ticari açık miktarı, cari hesap açığı, döviz kuru artışlarının enflasyonu hızlandırdığı ancak ekonomik büyümenin enflasyon oranında azaldığı görülmüştür.
Şentürk ve Akbaş (2014)	Enflasyon ve işsizlik oranı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek	Türkiye’de 2005:01-2012:07 dönemi	İşsizlik oranının hem enflasyon oranı hem de sanayi üretim endeksi ile çift taraflı nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.
Munyeka (2014)	Enflasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ve farklılıkları tespit etmek	Güney Afrika’da 1993-2011 dönemi için üçer aylık veriler	Çalışma enflasyon ve ekonomik büyüme arasında olumsuz bir etkiyi göstermektedir. Ayrıca ekonomik büyümenin, ekonomideki toplam arzı aşan aşırı talep nedeniyle yükselmesi durumunda enflasyona yol açabildiği belirtilmiştir.
Jaradat ve Al-Hhosban (2014)	Enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkiyi incelemek	Ürdün’de 1990-2012 dönemi verileri	Çalışma sonuçlarında enflasyon ve faiz oranı arasında pozitif ilişki olduğu görülmektedir.

Yazar ve Çalışma Yılı	Amaç	Kapsam	Sonuç
Hossin (2015)	Ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmak	Bangladeş'te 1961-2013 dönem verileri	Ekonomik büyüme ve enflasyon arasında uzun vadeli negatif bir etki olduğu ayrıca, ekonomik büyümenin enflasyonu olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.
Köse (2016)	Türkiye'de işsizlik, ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişki ve yönü incelemek	Türkiye'de 2003:03-2014:04 dönemi verileri	Çalışmanın sonuçlarına göre işsizlik ile enflasyon arasında karşılıklı, negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Sonuçlar işsizlik ile GSYİH arasındaki değişim ve enflasyondaki değişimin GSYİH'ya etkisini ortaya koymaktadır.
Kaya ve Öz (2016)	Türkiye'deki parasal büyüme ile bütçe açıkları arasındaki ilişkiyi belirlemek	Türkiye ekonomisi açısından 1980-2014 dönemi için üçer aylık veriler	Sonuçlara göre uzun dönemde para arzı ve enflasyon arasında anlamlı ve pozitif etkinin varlığı görülmektedir. Ayrıca bütçe açığı ve enflasyon arasında da anlamlı bir etki belirlenmektedir.
Küçükaksoy ve Akalın (2017)	Fisher Hipotezi'nin geçerliliğini test etmek	OECD üyesi ülkelerde 1995:Q1-2014:Q4 dönemine ilişkin veriler	Ekonomik yapıların değişik göstermesinden dolayı incelenen ülkelerde, enflasyon ve faiz arasındaki etkilerin değişiklik gösterdiği görülmüştür.
Odabaşoğlu ve Aydın (2020)	Enflasyonun parasal belirleyicilerini incelemek	Avrupa Birliği üyesi Merkezi ve Doğu Avrupa geçiş ekonomilerinde 1995 ve 2012 dönemi verileri	Çalışmanın sonucuna göre, MDA ekonomileri geneli için enflasyon oranında para arzı ile kredi faiz oranı değişkenlerinin belirleyici rol oynadığı tespit edilmiştir.
Torun ve Yılmaztürk (2021)	Para arzı, faiz oranı, döviz kuru ve ekonomik büyüme ile enflasyon hedeflemesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak	Türkiye, İsveç, İsrail, Şili, Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada ülkeleri için 2002-2018 dönemi verileri	Hedeflenen ve gerçekleşen enflasyon farkının faiz değişkeni ile arasında negatif yönlü etkiye ulaşılmıştır. Ayrıca para arzı, döviz kuru ve büyüme değişkenlerinin fark enflasyonunu pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.
Geyik vd., (2022)	Döviz kuru, faiz ile enflasyon arasındaki ilişkiyi değerlendirmek.	BRICS ülkeleri (Brezilya, Çin, Rusya, Hindistan, Güney Afrika) ve Türkiye'de 1996M10-2021M12 dönemi verileri	Sonuçlara göre Rusya yerel parası hariç dolar kuru değişkeninin yerel para birimleri karşısında değer kazandıkça tüketici fiyat düzeyinde de yükselme görülmektedir. Faiz oranlarının tüketici fiyatlarına etkisi ülkelere göre farklılık göstermektedir.

3. METODOLOJİ

Bu bölümünde çalışmanın amaç ve kapsam, değişkenler, hipotezler, model, modelin panel veri analizi için gerekli temel varsayım testleri bulunmaktadır.

3.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı Dünya Bankası'nın gelir sınıflandırmasına göre orta gelir grubunda yer alan ülkelerde enflasyon düzeyini etkileyen temel ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmanın evren ve örnekleme Dünya Bankası gelir sınıflandırılması dikkate alınarak belirlenmiştir. Çalışmanın evrenini Dünya Bankası'nın gelir sınıflandırmasında bulunan orta gelir grubundaki 55 ülke oluştururken örneklem verilerine ulaşılabilen 32 ülke ile oluşturulmaktadır. Çalışma kapsamında enflasyona etki eden faktörlerin etki düzeylerini daha fazla ülke için genelleştirebilmek adına verilerine ulaşılabilen bütün ülkeler analize dâhil edilmiştir. Araştırmanın zaman boyutu 2000-2020 dönemlerini kapsayan yıllık verilerdir. Araştırma kapsamında 672 gözlem değeri mevcuttur.

3.2. Çalışmanın Değişkenleri

Çalışmada bağımlı değişken olarak enflasyon değişkeni kullanılmaktadır. Diğer taraftan enflasyona etki ettiği düşünülen ve araştırma kapsamında bağımsız değişken olarak ele alınan değişkenler ise; tarım sektörü katma değeri, ekonomik büyüme oranı, faiz oranı, kamu cari açık dengesi, sanayi sektörü katma değeri, mal ve hizmet ithalatı toplamı, parasal genişleme, sabit sermaye tüketim miktarı ve kişi başı gelir değişkenleridir. Çalışmada kamu cari açık dengesi, kişi başı gelir, mal ve hizmet ithalatı toplamı, parasal genişleme ve sabit sermaye tüketim miktarı değişkenlerinin enflasyon üzerine etkisinin pozitif olması beklenmektedir. Ayrıca tarım sektörü katma değeri, ekonomik büyüme, faiz oranı ve sanayi sektörü katma değeri değişkenlerinin enflasyon üzerinde etkisinin

ise negatif olması beklenmektedir. Araştırma kapsamında kullanılacak değişkenlere aşağıdaki Tablo 2’de yer verilmektedir.

Tablo 2. Değişkenler ve Sembollerine İlişkin Açıklamalar

Değişkenler	Sembol
Enflasyon Oranı	ENFO
Ekonomik Büyüme Oranı	EBO
Faiz Oranı	FO
Kamu Cari Açık Dengesi	KCAD
Kişi Başı Gelir	KBG
Tarım Sektörü Katma Değeri	TSKD
Mal ve Hizmet İthalatı Toplamı	MHİT
Parasal Genişleme	PG
Sabit Sermaye Tüketim Miktarı	SSTM
Sanayi Sektörü Katma Değeri	SANSKD

3.3. Çalışmanın Hipotezleri

Dünya Bankası’nın gelir sınıflandırmasına göre orta gelir grubunda yer alan ülkelerde enflasyon düzeyi ile enflasyon düzeyini etkileyen temel ekonomik göstergeler arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H₁: Ekonomik büyüme oranının enflasyon üzerine etkisi vardır.

H₂: Faiz oranının enflasyon üzerine etkisi vardır.

H₃: Kamu cari açık dengesinin enflasyon üzerine etkisi vardır.

H₄: Kişi başı gelirin enflasyon üzerine etkisi vardır.

H₅: Mal ve hizmet ithalatı toplamının enflasyon üzerine etkisi vardır.

H₆: Parasal genişlemenin enflasyon üzerine etkisi vardır.

H₇: Sabit sermaye tüketim miktarının enflasyon üzerine etkisi vardır.

H₈: Tarım sektörü katma değerinin enflasyon üzerine etkisi vardır.

H₉: Sanayi sektörü katma değerinin enflasyon üzerine etkisi vardır.

3.4. Çalışmanın Yöntemi

Ekonometrik analizlerde yatay kesit, zaman serisi ve panel veri olmak üzere üç çeşit veri türü kullanılmaktadır. Belli bir zaman noktasında ülke, firma, sektör, hane halkı ve birey gibi farklı ekonomik birimler elde edilen verilere yatay kesit veri denilmektedir. Değişkenlere ait değerler gün, ay, hafta, yıl veya mevsim şeklinde zaman birimlerine göre farklılık göstermekte ise zaman serisi verisi olarak adlandırılırlar. Belirli bir zaman veya döneme ilişkin bireyler, haneler, işletmeler veya ülkeler gibi birimlere ilişkin yatay kesit gözlemlerinin toplanması ise panel verileri oluşturmaktadır. Yatay kesit ve zaman serisi verileri birleştirilerek kurulan panel veri modelleri vasıtasıyla ekonomik etkilerin belirlenmesi panel veri analizi şeklinde tanımlanır (Tatoğlu, 2021, s. 1-4). Bu doğrultuda çalışma kapsamında elde edilen veriler için panel veri analizi yöntemi uygulanarak tahminleme yapılmaktadır.

3.5. Çalışmanın Modeli

Çalışma kapsamında dokuz tane bağımsız ve bir tane bağımlı değişken kullanılmaktadır. Çalışmada sadece enflasyon değişkeni bağımlı değişken olarak kullanıldığı için bir tane ekonometrik model oluşturulmaktadır. Analiz kapsamında daha doğru sonuçlar alabilmek amacıyla rakamsal olarak yüksek olan değişkenlere doğal logaritmik dönüşüm yapılmıştır. Çalışma kapsamında oluşturulması planlanan model aşağıda yer almaktadır.

$$\begin{aligned} \Delta LNENFO_{it} = & c_0 + \sum_{j=1}^{pi} \lambda_{ij} \Delta LNEBO_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{qi} \delta_{ij} \Delta DLNFO_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{qi} \varphi_{ij} \Delta LNKCAD_{i,t-j} + \\ & \sum_{j=0}^{qi} \varphi_{ij} \Delta LNKBG_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{qi} \varphi_{ij} \Delta LNMHİT_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{qi} \varphi_{ij} \Delta LNPG_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{qi} \varphi_{ij} \Delta LNSSTM_{i,t-j} + \\ & \sum_{j=0}^{qi} \varphi_{ij} \Delta LNSANSKD_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{qi} \varphi_{ij} \Delta LNTSKD_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t} \end{aligned} \quad (1)$$

Modelde c sabit bileşeni, i paneldeki birim sayısını, t zaman dönemini, Δ farkı alınmış seriyi, λ zaman etki katsayısını, δ sabit varyansı, φ bağımsız değişken katsayısı, j ise t dönemden sonraki zaman dilimini, p ve q modeldeki birbirlerinden farklı değişkenlerin simgelemesini ve son olarak ε ise panelin diğer değişkenleri baz alınarak hesaplanan hata terimini temsil etmektedir. Enflasyona etkileri olduğu düşünülen değişkenler modele eklenmiştir.

3.6. Çalışmanın Temel Varsayım Testleri

Zaman boyutunun yirmi bir yıl olmasından dolayı model makro panel kapsamında değerlendirilerek ilk olarak değişkenlere özgü yatay kesit bağımlılık durumları incelenmektedir. Yatay kesit bağımlılık durumlarını test etmek için Breusch-Pagan (1980) CD_{LM1} , Pesaran (2004) CD_{LM2} ve Pesaran (2004) CD_{LM} testleri kullanılmış ve değişkenlere dair bulunan yatay kesit bağımlılık test değerleri aşağıdaki Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Değişkenlere Dair Yatay Kesit Bağımlılık Sonuçları

Değişkenler	Breusch-Pagan (1980) CD_{LM1}		Pesaran (2004) CD_{LM2}		Pesaran (2004) CD_{LM}	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ENFO	1.676,16	0,000	37,42	0,000	24,25	0,000
EBO	3.692,94	0,000	101,50	0,000	57,79	0,000
FO	1.082,85	0,000	18,63	0,000	13,94	0,000
KCAD	1.560,79	0,000	33,80	0,000	3,84	0,000
KBG	8.054,37	0,000	239,97	0,000	89,28	0,000
MHİT	2.480,76	0,000	63,01	0,000	14,94	0,000
PG	938,22	0,000	282,29	0,000	96,71	0,000
SSTM	2.839,97	0,000	74,42	0,000	2,30	0,020
SANSKD	2.902,44	0,000	76,40	0,000	22,72	0,000
TSKD	6.824,38	0,000	200,92	0,000	81,40	0,000

Tablo 3'te görüldüğü gibi değişkenlerde gerçekleştirilen test sonuçlarına göre yatay kesit bağımlılığı vardır. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının olmasından dolayı yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran ikincil birim kök testleri kullanılmaktadır. Aşağıdaki Tablo 4'te bulunan CADF panel birim kök testlerine yönelik bulgular görülmektedir.

Tablo 4. Değişkenlere İlişkin CADF Panel Birim Kök Testi

T-bar test, N,T= (21,32) Obs=672							
Augmented by 2 lags (average)							
Modeller	Değişkenler	t-bar	Cv10	Cv5	Cv1	Z(t-bar)	P
Model ENFO	ENFO	-3,256	-2,040	-2,210	-2,230	-4,434	0,000
	EBO	-1,877	2,040	-2,110	-2,230	-0,681	0,248
	FO	-2,567	-2,070	-2,150	-2,300	0,250	0,599
	KCAD	-2,966	-2,070	-2,150	-2,300	1,176	0,880
	KBG	-1,905	-2,040	-2,110	-2,230	-2,971	0,001
	MHİT	-1,805	-2,07	-2,150	-2,300	-4,434	0,000
	PG	-3,105	-2,040	-2,110	-2,230	-1,233	0,109
	SSTM	-3,256	-2,040	-2,110	-2,230	2,158	0,985
	SANSKD	-2,214	-2,040	-2,110	-2,230	-2,650	0,004
	TSKD	-2,622	-2,040	-2,110	-2,230	-5,026	0,000

Değişkenlerin ilk olarak orijinal halleri durağanlık testlerine tabi tutulmuştur. Durağan olmayan serilerde birincil fark alma işlemi yapılmıştır ve seriler durağan olduktan sonra modele dâhil edilmiştir. Tablo 4'te görüldüğü gibi t-bar (CADF) istatistiği, %1 (Cv1), %5 (Cv5) ve %10 (Cv10) güven seviyesinde ENFO, KBG, MHİT, SANSKD ve TSKD değişkenleri verilen kritik değer olan Z(t-bar)'dan mutlak değerce büyük olduğu için serilerin durağan olduğu belirlenmiştir. Değişkenlerin durağanlık durumları belirlendikten sonra oluşturulacak modelin panel veri temel varsayımları araştırılacaktır. Araştırılacak ilk varsayım modelde çoklu doğrusal bağlantı sorununun tespit edilmesidir. Çoklu doğrusal bağlantı sorununun tespiti amacıyla birçok yöntem geliştirilse de çoğunlukla kullanılan yöntem değişkenlere ait varyans artış faktörü (VIF–Variance Inflation Factor) değerlerinin hesap edilmesidir. Bu doğrultuda değişkenlere ait VIF değerleri hesap edilerek aşağıda Tablo 5 ile gösterilmektedir.

Tablo 5. Değişkenlere ait VIF Değerleri

Sembol	R ²	VIF Değeri
EBO	0,13	1,14
FO	0,37	1,58
KCAD	0,43	1,75
KBG	0,38	1,61
MHİT	0,62	2,63
PG	0,46	1,85
SSTM	0,52	2,08
SANSKD	0,41	1,69
TSKD	0,68	3,12

VIF değeri 4 ve 4'ün üzerinde ise çoklu bağlantı sorunu olduğu söylenebilmektedir. Tablo 5'ten görüldüğü gibi araştırma kapsamında kullanılan değişkenlerin VIF değeri 4'ten küçük olmasından dolayı modelde çoklu doğrusal bağlantı sorununa sebep olabilecek bir değişken bulunmamaktadır. Değişkenlerin tümü modele dâhil edilerek analiz sürdürülecektir.

Temel panel veri analiz yaklaşımları; havuzlanmış model yaklaşımı, tesadüfi etkiler yaklaşımı ve sabit etkiler yaklaşımıdır. Üç temel panel veri analiz yaklaşımı içerisinde geliştirilecek modelin hangisine en uygun olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Çalışmada oluşturulmak istenen modelin üç temel yaklaşımdan hangisine uygun olduğunun tespit edilmesi için F ve Hausman testleri uygulanmıştır. Tablo 6'da yapılan F testi ve Hausman testine ilişkin sonuçlar aşağıda verilmektedir.

Tablo 6. Panel Veri Modelini Belirleme Test Sonuçları

Test	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
F Testi	37,46	0,000
Hausman Testi	52,83	0,000

Tablo 6'da görüldüğü gibi öncelikle F testi ile modelde havuzlanmış modelin geçerliliği sınanmış olup sabit etkiler yaklaşımının geçerli olduğu görülmüştür. Daha sonra ise modelde sabit etkiler yaklaşımının mı yoksa tesadüfi etkiler yaklaşımının geçerli olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Söz konusu tespit yapılabilmeye için tesadüfi etkiler yaklaşımının geçerliliğini sınanan Hausman testi kullanılmıştır. Hausman testi sonucunda geliştirilecek enflasyon modeline en uygun olan yaklaşımın sabit etkiler yaklaşımı olduğu belirlenmiştir.

Modelde otokorelasyon durumu modelin hangi yaklaşım ile tahmin edileceğinin tespit edilmesinden sonra kontrol edilmelidir. Geliştirilecek enflasyon modelinde otokorelasyon problemini tespit etmek amacıyla Durbin-Watson testi ile Baltagi-Wu LBI testi kullanılmıştır. Tablo 7'de otokorelasyon test sonuçları verilmektedir.

Tablo 7. Otokorelasyon Test Sonuçları

Test	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Durbin-Watson Testi	0,92	0,000
Baltagi-Wu LBI Testi	1,31	0,000

Baltagi-Wu LBI test istatistiği ile Durbin-Watson test istatistiği değerlerinin olması beklenen 2 değerinden küçük olması modellerde otokorelasyon probleminin varlığına işaret etmektedir. Tablo 7’de görüldüğü gibi geliştirilen modelde otokorelasyon probleminin bulunduğu görülmektedir.

Sınanması gerekli bir başka varsayım değişen varyans durumudur. Modelde değişen varyans problemi olup olmadığı Değiştirilmiş Wald testi ile kontrol edilmiştir. Aşağıdaki Tablo 8’de çalışma modeline ilişkin değişen varyans durumu test sonucu yer almaktadır.

Tablo 8. Değişen Varyans Durum Test Sonucu

Test	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Değiştirilmiş Wald Testi	4.003,48	0,000

Tablo 8’de görüldüğü gibi modelde değişen varyans problemi olduğu tespit edilmiştir. Değişen varyans probleminden sonra modelde yatay kesit bağımlılık problemi kontrol edilmektedir. Çalışma modelinde yatay kesit bağımlılık testi olarak Breusch-Pagan LM testi, Pesaran Scaled LM testi ve Pesaran CD testi kullanılmıştır. Aşağıdaki Tablo 9’da çalışma modeline ilişkin yatay kesit bağımlılık test sonuçları verilmiştir.

Tablo 9. Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

Test	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Pesaran Scaled LM Testi	173,97	0,000
Breusch-Pagan LM Testi	2.719,12	0,000
Pesaran CD Testi	29,71	0.000

Modelde son olarak yatay kesit bağımlılık probleminin olup olmadığı kontrol edilmiştir. Tablo 9’da görülen yatay kesit bağımlılık testleri sonucunda modelde yatay kesit bağımlılık problemi olduğu tespit edilmiştir.

Geliştirilen modelin temel varsayımları karşılayıp karşılamadığı kontrol edilmiştir. Modelde temel varsayımlar içerisinde otokorelasyon, yatay kesit bağımlılık ve değişen varyans problemlerinin olduğu ve söz konusu problemlerin etkilerinden modeli arındırmak için Driscoll-Kraay dirençli tahmincisi kullanılmıştır. Ayrıca rakamsal olarak fazla olan değişkenlere logaritmik dönüşüm uygulanmış ve bu değişken sembollerinin başına LN ifadesi eklenmiştir. Değişkenlerin durağanlıkları incelenmiş olup durağan olmayan değişkenlerin birincil farkları alınarak durağan hale getirilmiş ve modele değişkenlerin durağan halleri dâhil edilmiştir. Farkı alınan değişkenlerin sembollerinin başına D harfi eklenmiştir.

4. BULGULAR

Çalışma modeline ilişkin sabit etkiler yaklaşımına göre elde edilen analiz bulguları Tablo 10’da verilmektedir.

Tablo 10. Enflasyona İlişkin Panel Veri Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Driscoll-Kraay Standart Hata	t-İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
DEBO	-0,0731051	0,0162803	-6,02	0,000*
DLNFO	-0,447149	0,0732399	-6,11	0,000*
DKCAD	0,108464	0,2931619	4,47	0,000*
DLNKBG	0,6155375	0,3815612	10,33	0,000*
DLNMHİT	0,5604512	0,5188852	2,09	0,02**
DLNPG	0,1802038	0,1758324	8,17	0,000*

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Driscoll-Kraay Standart Hata	t-İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
DLNSSTM	0,0536128	0,0325893	3,55	0,001*
LNSANSKD	-3,168849	0,9466657	-3,35	0,003*
DLNTSKD	-0,6487617	0,3863155	-1,68	0,109
C	1,54738	7,325694	5,19	0,000*
R ² : 0,46	F-statistic: 27,19		Prob (F-Statistic): 0,000*	

Not: %1 ve %5 düzeyinde istatistiksel anlamlılık sırasıyla * ve ** işaretleri ile gösterilmektedir.

Tablo 10'da görüldüğü gibi modelin bütünsel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Modelin bağımlı değişkenini bağımsız değişkenlerin açıklama yüzdesinin %46 olduğu görülmektedir. Modelde tarımsal sektörü katma değeri hariç diğer bütün değişkenlerin enflasyon ile ilişkisi anlamlı bulunmuştur. Orta gelir grubunda yer alan ülkelerde tarım sektörü katma değer değişkeninin enflasyon modelinde anlamsız çıkması, söz konusu ülke grubunda tarımsal üretimlerin yeterli olmaması ve üretilen ürünlerin büyük bir kısmının iç piyasada tüketilmesinin önemli bir etkisinin olduğu şeklinde kabul edilebilir. Değişkenler içerisinde ekonomik büyüme, faiz oranı ve sanayi sektörü katma değeri değişkenlerinin enflasyon ile negatif bir ilişki içerisinde olduğu ve enflasyonu azaltıcı bir etkileri olduğu görülmektedir. Kamu cari açık dengesi, kişi başı gelir, mal ve hizmet ithalat toplamı, parasal genişleme ve sabit sermaye tüketim miktarı değişkenleri ise enflasyon ile pozitif ilişki göstermekte olup enflasyonu artırıcı bir etki yaptıkları tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlere ait bulgular incelendiğinde ekonomik büyüme oranında bir birimlik artış durumunda enflasyon oranında 0,0731051 düzeyinde bir azalışın olabileceği öngörülmektedir. Ülkelerin ekonomik büyüme düzeyi geliştikçe temel ekonomik göstergelerden birisi olan enflasyonda iyileşme olabileceği tespit edilmiştir. Diğer taraftan faiz oranında %1 düzeyinde bir artışın gerçekleşmesi durumunda enflasyon oranında 0,447149 düzeyinde önemli azalma olabileceği öngörülmektedir. Dolayısıyla faiz oranının enflasyon üzerine etkisinin önemli olduğu görülmüştür. Gelişmekte olan ülkelerin en büyük ekonomik problemi olan enflasyon ile mücadele için faiz oranlarının artırılması söz konusu bulgu ile desteklenmektedir. Bir ülkedeki sanayi sektörü katma değerinde %1 düzeyinde bir artışın gerçekleşmesi durumunda enflasyon oranında 3,168849 düzeyinde önemli bir azalışın olabileceği öngörülmektedir. Böylece sanayi sektörü katma değerinin enflasyon üzerine önemli bir negatif etkisi görülmüştür. Bir diğer önemli bir ekonomik gösterge olan kamusal cari açık dengesinde bir birimlik artışın gerçekleşmesi durumunda enflasyon oranında 0,108464 düzeyinde bir artışın olabileceği öngörülmektedir. Bir ülkede cari açığın olması ithalat miktarının ihracat miktarından fazla olmasının ve bu durumda enflasyon üzerinde artırıcı bir etki yaptığı tespit edilmiştir. Kişi başı gelirden %1 düzeyinde artışın gerçekleşmesi durumunda enflasyon oranında 0,6155375 düzeyinde bir artışın oluşabileceği öngörülmektedir. Böylece kişi başı gelirin enflasyon üzerine pozitif anlamda en önemli etkiye sahip olduğu görülmüştür. Kişilerin gelirinin artması potansiyel talep miktarlarını artırmaktadır. Talep miktarlarının artması da fiyat düzeylerinin yükselmesine neden olmakla beraber enflasyonu artırıcı bir etki yapmaktadır. Enflasyon üzerinde artırıcı en temel faktörlerden birisi de mal ve hizmet ithalatı toplamıdır. Mal ve hizmet ithalat toplamında %1 düzeyinde bir artışın gerçekleşmesi durumunda enflasyon oranında 0,5604512 düzeyinde bir artışın olabileceği öngörülmektedir. Böylece mal ve hizmet ithalat toplamının enflasyon üzerine pozitif anlamda ikinci derecede önemli etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bir ülkenin üretim gücü düşük olup dışarıya bağımlılık düzeyi arttıkça ülkede gerçekleşen enflasyon düzeyi de yüksek olmaktadır. Bir diğer önemli gösterge, ülkelerin parasal genişleme politikalarının enflasyon üzerindeki yansımalarıdır. Parasal genişlemede %1 düzeyinde bir artışın gerçekleşmesi durumunda enflasyon oranında 0,1802038 düzeyinde bir artışın olabileceği öngörülmektedir. Son olarak sabit sermaye miktarında %1 düzeyinde artışın gerçekleşmesi durumunda enflasyon oranında 0,0536128 düzeyinde bir artışın olabileceği öngörülmektedir. Tablo 10'da görüldüğü gibi enflasyon üzerinde pozitif yönde en fazla etkinin kişi başı gelir değişkeni olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda hipotezlerin kabul ve red durumları aşağıdaki Tablo 11'de verilmektedir.

Tablo 11. Hipotezlerinin Kabul ve Red Durumu

Hipotezler	Kabul/Red
H1: Ekonomik büyüme oranının enflasyon üzerine etkisi vardır.	KABUL
H2: Faiz oranının enflasyon üzerine etkisi vardır.	KABUL
H3: Kamu cari açık dengesinin enflasyon üzerine etkisi vardır.	KABUL
H4: Kişi başı gelirin enflasyon üzerine etkisi vardır.	KABUL
H5: Mal ve hizmet ithalatı toplamının enflasyon üzerine etkisi vardır.	KABUL
H6: Parasal genişlemenin enflasyon üzerine etkisi vardır.	KABUL
H7: Sabit sermaye tüketim miktarının enflasyon üzerine etkisi vardır.	KABUL
H8: Tarım sektörü katma değerinin enflasyon üzerine etkisi vardır.	RED
H9: Sanayi sektörü katma değerinin enflasyon üzerine etkisi vardır.	KABUL

Tablo 11'den görüldüğü gibi H1, H2, H3, H4, H5, H6, H7, H9 hipotezleri kabul edilmiş ancak H8 hipotezi anlamlı bir etki görülmediğinden reddedilmiştir.

5. SONUÇ

Çalışmada Dünya Bankası tarafından yapılan gelir sınıflandırması doğrultusunda belirlenen orta gelir grubunda yer alan ülkelerde enflasyon düzeyi ile enflasyon düzeyini etkileyen temel ekonomik göstergeler arasındaki ilişki incelenmiştir. Dünya Bankası gelir sınıflandırmasına göre orta gelir grubunda bulunan 32 ülkenin 2000-2020 dönemine ilişkin verileri ile oluşturulan örnekleme panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışmada enflasyon değişkeni bağımlı değişken olarak kullanılmaktadır. Bağımsız değişkenler ise sanayi sektörü katma değeri, faiz oranı, kamu cari açık dengesi, kişi başı gelir, tarım sektörü katma değeri, mal ve hizmet ithalatı toplamı, parasal genişleme, ekonomik büyüme oranı ve sabit sermaye tüketim miktarı kullanılarak oluşturulmaktadır.

Enflasyon sadece düşük ve orta gelir grubu ülkelere ait bir problem olmayıp günümüzde özellikle covid-19 pandemisinin etkisi ile gelişmiş ülkelerinde en temel ekonomik problemi olmuştur. Ülkelerin benimsediği politikalar ve ekonomik göstergelerdeki değişimler ülke düzeyinde enflasyon düzeyinde olumlu ya da olumsuz etki yapmaktadır. Çalışmada orta gelir grubunda yer alan ülkelerin enflasyonu üzerinde geliştirilen modelde değişkenler içerisinde tarım sektörü katma değeri hariç diğer tüm değişkenlerle anlamlı ilişki seviyesi belirlenmiştir. Değişkenler içerisinde ekonomik büyüme, faiz oranı ve sanayi sektörü katma değeri değişkenlerinin enflasyon ile ters yönlü bir ilişki içerisinde olduğu ve enflasyonu azaltıcı etkisi olduğu görülmektedir. Kamu cari açık dengesi, kişi başı gelir, mal ve hizmet ithalatı toplamı, parasal genişleme ve sabit sermaye tüketim miktarı değişkenlerinin ise enflasyon ile pozitif ilişkisi olduğu ve enflasyonu artırıcı etkileri tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ters yönlü sonuçlar, Özcan (2014) tarafından yapılan çalışmadaki ekonomik büyümenin enflasyon oranlarında düşmeye yol açtığını gösteren sonuç ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca sonuçlar, Özcan (2014) tarafından yapılan çalışmadaki aşırı para arzındaki artışların enflasyonun hızlanmasına yol açtığına dair sonucu da desteklemektedir. Ayrıca Kaya ve Öz (2016) tarafından yapılan çalışmadaki para arzı ve enflasyon arasında olumlu bir ilişkinin olduğuna dair sonuç ile benzerlik göstermektedir. Çalışma sonuçları, Odabaşoğlu ve Aydın (2020) tarafından ortaya konan para arzı ile enflasyona dair olumsuz yönlü ilişkiden farklı olarak olumlu bir ilişkinin varlığına dair kanıtlar sunmaktadır.

Çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Enflasyonla mücadele için faiz oranları ve sanayi sektörü katma değerinin artırılmasına yönelik uygulamalar desteklenmelidir. İhracatın teşvik edilmesi, mal ve hizmet ithalatını kısıtlayıcı tedbirlerin alınması gibi kamu cari açık dengesinin azaltılmasına yönelik uygulamalar, enflasyonun düşürülmesinde oldukça etkili olabilir. Ayrıca, parasal genişlemelerin önlenmesi özellikle kişi başına milli gelir artışları da enflasyonla mücadele için önem arz etmektedir. Ekonomik büyüme için enflasyonun azaltılmasının şarttır. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmalarda enflasyon göstergesi farklı değişkenler kullanılarak analiz tekrar edilebilir. Ayrıca farklı gelir gruplarında yer alan ülkeler için de modeller geliştirilerek karşılaştırmalar yapılabilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Ağayev, S. (2012). Geçiş ekonomilerinde enflasyon oranı belirleyicileri; panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 59-72.
- Aktan, C. C. (2010). Monetarizm ve rasyonel beklentiler teorisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 168-187.
- Barışık, S., Bursal, M. ve Tekgün B. (2019). Ekonomik refah artışında kişi başına gelir-servet tartışması. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 39-53.
- Dinçsoy, E. E. ve Dinçsoy, M. O. (2020). Ekonomik büyümenin enflasyon üzerine etkisinin Türkiye ekonomisi açısından analizi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(Özel Sayı), 118-124.
- Doğan, B., Eroğlu, Ö. ve Değer, O. (2016). Enflasyon ve faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 405-425.
- Erdinç, Z. ve Aydınbaş, G. (2021). Tarımsal katma değer belirleyicilerinin panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 213-232.
- Gedik, A. (2021). Enflasyon ve faiz oranı ilişkisi: Fisher hipotezinin Türkiye için geçerliliği. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 27, 615-624.
- Geyik, O., Demir, M. ve Erdoğan, H. (2022). BRICS-T ülkelerinde faiz, döviz kuru ile enflasyon ilişkisi: Panel eşbütünlük analizi. *Journal of Life Economics*, 9(3), 109-127.
- Hossin, M. S. (2015). The relationship between inflation and economic growth of Bangladesh: An empirical analysis from 1961 to 2013. *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 3(5), 426-434.
- Jaradat, M. A. ve Al-Hosban, S. A. (2014). Relationship and causality between interest rate and inflation rate case of Jordan. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 6(4), 54-65.
- Kaya, M. G. ve Öz, E. (2016). Enflasyon, bütçe açığı ve para arzı ilişkisinin Türkiye ekonomisi açısından değerlendirilmesi: 1980-2014 dönemi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(3), 639-651.
- Köse, Z. (2016). Türkiye ekonomisinde 2003-2014 döneminde ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon ilişkisi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 54-71.
- Kubar, Y. (2016). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Bir panel veri analizi (1995-2010). *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 65-99.
- Küçükaksoy, İ. ve Akalın, G. (2017). Fisher Hipotezi'nin panel veri analizi ile test edilmesi: OECD ülkeleri uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 19-40.
- Munyeka, W. (2014). The relationship between economic growth and inflation in the South African economy. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(15), 119-129.

- Nar, M. (2020). Bireysel krediler ile enflasyon ve cari işlemler açığı arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Turkish Studies*, 15(7), 3009-3024.
- Odabaşıoğlu, F. G. ve Aydın, C. (2014). Merkezi ve Doğu Avrupa geçiş ekonomilerinde enflasyonun parasal belirleyicileri: dinamik panel veri analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 293-306.
- Özcan, B. (2014). Gelişmekte olan ekonomilerde enflasyonun belirleyenleri: dinamik panel veri analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 33-53.
- Peker, O. ve Hotunluoğlu, H. (2009). Türkiye’de cari açığın nedenlerinin ekonometrik analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 221-237.
- Sizer, L. (2020). Döviz kuru ve dışa açıklığın enflasyon üzerindeki etkisi: Doğrusal olmayan regresyon analizi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19), 146-158.
- Sugözü, İ. H. ve Yiyit, M. (2010). Borçlanmanın enflasyona etkisi üzerine teorik yaklaşımların temel özellikleri. *Maliye Dergisi*, 158, 365-373.
- Şentürk, M. ve Akbaş, Y. E. (2014). İşsizlik-enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişkinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Journal of Yaşar University*, 9(34), 5820-5832.
- Tatoğlu, F. Y. (2021). *Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı*. Beta Yayıncılık.
- Torun, M. ve Yılmaztürk, R. G. (2021). Enflasyon hedeflemesinin temel belirleyicileri: seçilmiş OECD ülkeleri için panel veri analizi. *Bilim-Teknoloji-Yenilik Ekosistemi Dergisi*, 2(1), 1-8.
- Tunalı, H. ve Erönel, Y. Y. (2016). Enflasyon ve faiz oranı ilişkisi: Türkiye’de Fisher etkisinin geçerliliği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1415-1431.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2004). *Enflasyon*. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Kitap%2C+Kitapciklar+ve+Brosur> adresinden 6 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Yılmaz, A. ve Arı, A. (2013). Gevşek parasal göstergeler ve enflasyon hedeflemesi stratejisi altında, enflasyonla mücadele: 2001-2011 Türkiye deneyimi. *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B. Dergisi*, 34(1), 11-31.

CRITIC TABANLI GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ YÖNTEMİYLE OECD ÜLKELERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TAŞIMACILIK PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF SUSTAINABLE TRANSPORTATION PERFORMANCE OF OECD COUNTRIES WITH CRITIC-BASED GRAY RELATIONAL ANALYSIS METHOD

Dr. Nuh KELEŞ¹

ÖZ

Bu çalışmada 2015-2020 yılları arasında 42 ülke için sürdürülebilir taşımacılık; ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda belirlenen 8 kritere göre incelenmiştir. Küresel düzeyde seçilmiş 42 ülkenin taşımacılık açısından buldukları durum analiz edilmekte ve karşılaştırma yapılmaktadır. Alternatifleri, seçilmiş kriterlere göre değerlendirmek için OECD verileri kullanılmıştır. Kriterlerin ağırlıklarının değerlendirilmesinde objektif bir kriter ağırlıklandırma yöntemi olan CRITIC yöntemi kullanılmıştır. Alternatiflerin yapısına bağlı olarak en uygun şekilde değerlendirme yapmak için, bazı yıllara ait alternatiflere ait verilerin bulunmaması ve bazı yıllara ait verilerin eksik olması nedeniyle Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemi kullanılmıştır. Bulgulara göre taşımacılık kaynaklı bir milyon birim başına düşen CO₂ emisyonları kriteri ilk sırada (%17,2) yer almış, son sırada ise diğerlerine göre daha az önemli olarak (%8,7) taşımacılık sektörünün katma değer payı kriteri yer almıştır. Alternatifleri değerlendirmek için kullanılan GİA yöntemi bulgularına göre 42 ülke arasından sürdürülebilir taşımacılık bağlamında sırasıyla; Norveç, İsviçre, Rusya, Romanya ve Litvanya ilk beş sırada yer almış, son sırada ise Karadağ bulunmuştur. Sürdürülebilir taşımacılık açısından önde gelen ülkelerin ortak bir coğrafi bölüme olmamaları bu ülkelerin daha çok ülke bazında kendi çabalarıyla buldukları konumları aldıkları söylenebilir. Türkiye'nin 9. sırada yer alması umut vaat etse de daha kat etmesi gereken yollar olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: OECD, CRITIC, GRA, Sürdürülebilirlik, Taşımacılık.

JEL Sınıflandırma Kodları: C10, R40, Q56.

ABSTRACT

In the study, sustainable transportation for 42 countries in the 2015-2020 is examined according to 8 criteria determined in economic, social and environmental dimensions. The situation of 42 countries selected at the global level in terms of transportation is analyzed and compared. OECD data are used to evaluate alternatives according to selected criteria. The CRITIC method, which is an objective criteria weight method, is used to evaluate the weights of the criteria. So as to make the most appropriate evaluation depending on the structure of the alternatives, the gray relational analysis (GRA) method is used due to the lack of data on the alternatives for some years and the missing data for some years. According to the findings, CO₂ emissions from transport in tones per one million units of current USD GDP criterion takes the first place (17.2%), while the share of value added by the transport sector criterion takes in the last place, less important than the others (8.7%). According to the findings of the GRA method used to evaluate the alternatives, in the context of sustainable transportation among 42 countries, respectively; Norway, Switzerland, Russia, Romania and Lithuania take the first five places, while Montenegro is in the last place. It can be said that the leading countries in terms of sustainable transportation are not in a common geographical area, and these countries have taken their positions with their efforts on a country basis. Although Turkey's 9th place is promising, it is thought that there is still a long way to go.

Keywords: OECD, CRITIC, GRA, Sustainability, Transportation.

JEL Classification Codes: C10, R40, Q56.

¹ Adana Gümrük Müdürlüğü, Ticaret Bakanlığı, nhkls01@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

As world trade grows, the demand for sustainable transportation services is constantly increasing with the effect of globalization and technological developments. So as to leave a better environment for future generations, countries can also become better in social, environmental and economic dimensions with the pressure of society. This study has been carried out with the motivation to reveal the deficiencies of the countries in the future by revealing the deficiencies of sustainability. The aim of this study is to examine the sustainable transportation performances of OECD countries and selected countries according to the specified variables.

Design/methodology/approach:

The extent to which various sustainable policies affect the significant transportation indicators of the countries can be evaluated by systematically examining the economic, social and environmental impacts of these transportation systems. According to OECD data, 8 different variables have been determined to evaluate alternative countries. The data covers between 2015-2020. The number of countries to be evaluated from 55 at the beginning was made for 42 countries considering the existing data due to the fact that some of the published data were not published for some countries. Since the structure of the specified criteria and the relationship between them can be taken into consideration and the criterion values can be reached, the criterion weights were selected by the CRITIC method, which is a method of determining an objective criterion weight. The CRITIC method determines the importance of criteria according to the correlations between the criteria. In 1995, the literature was Diakoulaki et al. the CRITIC method introduced by it can be understood that is used in many different studies by receiving 1566 citations of the study's publication. The CRITIC method determines the criterion weights with the need for an objectively decision-making, to determine the criteria weights. However, the criteria whose weights are determined are used to evaluate alternatives. Gray theory proposed by Deng in 1982, is widely used by decision-makers in real life-world practices. It has been proven to be highly effective in cases where the information is incomplete and uncertain. In terms of the structure of the alternatives (uncertainty, whether the data is given correctly and precisely, deficiencies in some years, etc.), the Gray Relational Analysis (GRA) method was preferred. For comparison, alternatives were evaluated by the PROMETHEE method. The PROMETHEE method offers a solution to the problem by considering the preference values according to the structure of alternatives.

Findings:

It can be said that some findings are noticeably different from the other alternatives, especially Luxembourg and the United States in the C2 criterion, Lithuania and Turkey in the C5 criterion, Russia in the C6 criterion, and Norway and Switzerland in the C8 criterion. C1-17.2% was weighted in the first rank, then C4-15.9% was found in the second, and C8-14.3% in the third rank. In the last position, C5-8.7% weight is less important than others. After the criterion weights had been determined appropriately, the GRA method was used to evaluate the alternatives. According to the GRA method findings, Norway, Switzerland, Russia, Romania and Lithuania were included in the top 5 rankings. Turkey ranked 9th, and then Montenegro was in the last place. According to the findings of the PROMETHEE method, Norway was ranked first, and then followed by Lithuania, Latvia, Switzerland and Romania, respectively. According to GRA and PROMETHEE methods, the sustainable transportation performances of the countries have been obtained closely. The similarities in the ranking findings between the two series were investigated by correlation analysis. It was examined whether the series was distributed normally and it was decided that the Shapiro-Wilk test ($p = 0.107 > 0.05$) was normally distributed. When the correlation between the two series with normal distribution was examined by Pearson correlation analysis, a positive very strong relationship was found $R = 0.842$ and $P = 0.000$.

Conclusion and Discussion:

It can be said that sustainable transportation may mean the balance of existing and future economic, social and environmental qualities. Although Turkey is in 9th place, with hope for the future, suggests that there are more ways to sustain its sustainable transportation. Turkey can attach more importance to the issue and have better positions by reducing the emissions arising from the transportation it is behind, in this regard and increasing employment in the transportation sector. In this study, sustainable transportation indicators were determined according to OECD data, and the study was carried out accordingly. In future studies, analyzes can be performed for more detailed and more countries by diversifying the criteria determined in this study and completing the missing data. When comparing the findings with the studies in the literature, it can be stated that the previous studies and the current study are partially similar.

1. GİRİŞ

Lojistik sektörü son yıllarda hızla gelişmekte ve gün geçtikçe daha önemli hale gelmektedir. Lojistik aktivitelerin bir unsuru olan taşımacılık, üretim ve tüketim noktaları arasında aracılık ederek tedarik zincirine değer katmaktadır. Taşımacılık sektörü ticaretten üretime, kültüre ve savunmaya kadar insan yaşamının, eğitimin, araştırmanın ve eğlencenin tüm yönlerini etkiler. Dünyanın dört bir yanındaki ülkeler, taşımacılığın ekonomik büyümede ve kaynakları kullanmadaki gücünü fark etmektedir (Danish vd., 2018). Taşımacılığın sürdürülebilirlik perspektifinden değerlendirilmesi son yıllarda çeşitli çevre koruma normları, kirliliğin azaltılması, doğanın korunması, gelecek nesillere daha iyi bir gelecek bırakılması açılarından önem kazanmaktadır. Taşımacılık, çeşitli hava kirliliği biçimlerinin ve iklimi etkileyen emisyonların önemli bir kaynağıdır ve çevreyi iyileştirmek ve iklim değişikliğiyle mücadele etmek için büyük bir potansiyel içerir (Mo ve Wang, 2019, s. 1). Uluslararası standartlara göre taşımacılık sektörü karayolu taşımacılığı, demiryolu taşımacılığı, denizyolu taşımacılığı, havayolu taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığına bölünmüştür (Zhu ve Gao, 2019, s. 1).

Küreselleşme, teknolojik ilerleme ve taşımacılığın çevre üzerindeki olumsuz etkisini azaltma ihtiyacının kabul edilmesi sayesinde, son on yılda taşımacılık sadece Avrupa Birliği'nin değil, dünyanın diğer bölümlerinin de odak noktasında yer almıştır (Naletina, 2022, s. 169). Taşıma faaliyetleri, diğerleri arasında, başta nihai enerjinin kullanılması yoluyla, karbondioksit, karbon monoksit, azot oksit, metan ve metan olmayan uçucu organik bileşenler de dahil olmak üzere atmosfere bir dizi gaz salmaktadır ve bunların çevre ve insan sağlığı üzerinde zararlı etkileri vardır (Beltrán-Esteve ve Picazo-Tadeo, 2015, s. 570). Taşımacılık kaynaklı karbondioksit (CO₂) emisyonları toplam sera gazı emisyonlarının %13,1 gibi önemli bir kısmına denk gelmektedir. Sadece karayolu taşımacılığı taşımacılık sektörünün toplam emisyonunun %60'ı olan 1.500 megaton CO₂ eşdeğeri emisyonu ortaya çıkarmaktadır (Gardas vd., 2019, s. 959). Taşımacılık kaynaklı CO₂ emisyonları göz önünde bulundurulduğunda karayolu taşımacılığı 103g/tkm (gram/ton-kilometre), iç su yolları 32g/tkm ve demiryolu sadece 19g/tkm CO₂ emisyonu üretmektedir. Karayolu taşımacılığı, iç su yollarına göre 3,25 kat, demiryoluna göre ise 5,4 kat daha fazla kirliliğe neden olmaktadır (Naletina, 2022, s. 172). Bunlara rağmen en büyük enerji tüketicisi olarak kabul edilen taşımacılıkla ilgili 2050 yılına kadar yakıt kullanımının %80 oranında artması beklenmektedir (Saidi ve Hammami, 2017, s. 416).

Bazı durumlarda, taşımacılık ve ilgili sürdürülebilirlik göstergelerindeki gelişmeleri tahmin etmek için geleceğe yönelik projeksiyonlar da yapılır. Bu tür göstergeleri listelemek için; enerji kullanımı, CO₂ emisyonları, toksik ve zararlı madde emisyonları, doğal alanların bozulması ve parçalanması, atık, trafik güvenliği, işe gidip gelme hızı, gürültü kirliliği, tıkanıklık, çarpışma maliyetleri, mevcut ulaşım sisteminin kalitesi, ulaşım sektörünün ekonomik refaha katkısı ve erişilebilirlik gibi konularda girişimlerde bulunulmuştur (Steg ve Gifford, 2005, s. 60). Gelecek nesillere daha iyi bir çevre bırakmak için toplumun da baskısıyla ülkeler sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlarda daha iyi konumlara gelebilmektedir. Ülkelerin sürdürülebilirlik konusunda eksikliklerini ortaya çıkararak ileride bu konuda daha iyi bir konumda olabilmelerini sağlamak için bugünden almaları gereken önlemleri ortaya çıkarma motivasyonu bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development-İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı) ülkeleri ve seçilmiş ülkelerin belirlenen değişkenlere göre sürdürülebilir taşımacılık performanslarının incelenmesidir. Bu çalışmada taşımacılık sektörü karayolu, havayolu, denizyolu, demiryolu ve boru hattı olarak ayrı ayrı değil bir bütün olarak incelenmiştir.

İnsan ihtiyaçlarını karşılayan, sosyal eşitliği sağlayan ve çevresel sınırlara saygı gösteren sürdürülebilirlik açısından taşımacılığı değerlendirmenin ve buna göre değişkenleri belirlemenin araştırma sorunu bağlamında daha uygun olacağı düşünülmektedir. Birden çok ülke birden çok değişkene göre incelenmek istendiğinde bir karar problemi ortaya çıkar. Karar problemleri en uygun şekilde matematiksel yöntemlerle çözülür. Bu çalışmada da literatürde yer alan çeşitli karar verme yöntemlerinden yararlanılmıştır. CRITIC yöntemi kriter ağırlıklarını nesnel bir bakış açısıyla belirlemek için kullanılmış ve OECD ülke alternatiflerini değerlendirmek için Gri İlişkisel Analiz (GİA/GRA) yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca alternatiflerin bulunan sıralamaları PROMETHEE yöntemiyle elde edilen sıralamalar ile karşılaştırılmıştır. Çalışmanın farkı ülkelerin sürdürülebilir taşımacılık konusunda karşılaştırılabilmesi için değerlendirilmeye alınacak sosyal, ekonomik ve çevresel kriterlerin belirlenmesi ile çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerini kullanarak OECD ülkelerinin buldukları durumlarının araştırılmasıdır. Değerlendirmeye alınan 42 ülke için sürdürülebilir taşımacılığın araştırılması ve bunu gerçekleştirirken ÇKKV yöntemlerinin kullanılmasının literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu çalışma, belirlenen kriterlerin literatürde daha önce bir arada bir bütün olarak kullanıldığı bir çalışmaya rastlanılmaması ve taşımacılığı sürdürülebilirlik bağlamında ele aldığı için literatüre önemli yenilikler katacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın kalanı şu şekilde ifade edilebilir. İkinci bölümde sürdürülebilir taşımacılık açısından literatür araştırması yapılmıştır. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan materyal ve yöntemlerden bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde karar probleminin çözümü ve bulguları açıklanmıştır. Beşinci bölümde mevcut çalışma ile kısmen de olsa literatürdeki benzer çalışmalar karşılaştırılmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışmadan elde edilen bulgulara göre nihai değerlendirmelerde bulunulmuştur.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR TAŞIMACILIK LİTERATÜR TARAMASI

Sürdürülebilirlik kavramı, bir doğal kaynağın yeniden üretim kapasitesinin korunmasıyla tutarlı bir şekilde yönetimini karakterize ettiği bilimsel literatürden türetilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma, sadece ekonomik büyümeden daha geniş refah konularına, eşitlik kaygılarına, hükümetlerin çevreye, doğal kaynaklara ve uyumlu bir sosyal sistemin sürdürülmesine odaklanır. Sürdürülebilirliğin önemi, temel bileşenleri olan ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlara vurgu yapılarak ortaya çıkar. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Brundtland Komisyonu) 1987 yılında, sürdürülebilir kalkınmayı *gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma* olarak tanımlamıştır (Eppel, 1999, s. 42). Sürdürülebilir taşımacılık olasılıklarını ve koşullarını değerlendirirken sürdürülebilir taşımacılık göstergelerine ihtiyaç vardır. Çeşitli sürdürülebilir politikaların önemli sürdürülebilir taşımacılık göstergelerini ne ölçüde etkilediği, bu sistemlerin ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri incelenerek değerlendirilebilir. Ekonomik göstergelerle, makroekonomik değişimler, ekonomik verimlilik, gelir dağılımı ve işsizlik oranları gibi ekonomik refah üzerindeki olası etkiler ölçülebilir. Sosyal göstergeler, sağlık ve güvenlik gibi toplumsal ve bireysel yaşam kalitesi üzerindeki etkileri yansıtır. Çevresel göstergeler, kaynak kullanımı, emisyonlar ve atık gibi çevresel nitelikler ve yaşamı etkileyebilecek toprak, su ve hava kalitesi üzerindeki etkileri ölçer (Steg ve Gifford, 2005, s. 60-61). Taşımacılık sektörü, yolcu ve yük taşımacılığı ile bunları mekânsal olarak birbirine bağlayan mal piyasalarının işleyişini kolaylaştırarak ticareti faaliyetlerde önemli rol oynayan unsurların başında gelmektedir. Taşımacılık faaliyetleri gelişmiş ekonomilerde katma değer ve istihdamın yaklaşık %5'ini oluşturur. Gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerde ise bu pay daha düşük olsa da artan gelirler ve altyapı gelişimi nedeniyle ilerleyen yıllarda daha fazla artması beklenir. Aynı zamanda, ulaştırma endüstrisi, özellikle hava kirleticilerinin emisyonu söz konusu olduğunda, dünyanın en büyük kirleticilerinden biridir. Hava kirliliği, ulaşımdan kaynaklanan tüm çevresel dışsallıkların belki de en yaygın olanıdır, çünkü esas olarak atmosfer, kirleticilerin hızlı ve yaygın bir şekilde yayılmasını kolaylaştırır (Beltrán-Esteve ve Picazo-Tadeo, 2015, s. 570).

Sürdürülebilir taşımacılık konusunda literatürde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Eppel (1999) OECD ülkeleri için sürdürülebilir kalkınma ve çevre ilişkisini araştırmıştır. Steg ve Gifford (2005) sürdürülebilir ulaşım ve yaşam kalitesini incelemiştir. Chang ve Chen (2009) üst düzey yetkililerin sürdürülebilir ulaşım ile ilgili politika inançlarını araştırmıştır. Kim ve Han (2011) OECD ülkelerinde taşıma sürdürülebilirliğinin karşılaştırmalı analizini 2000'den 2007'ye kadar olan verilerle 29 OECD ülkesi için gerçekleştirmiştir. Beltrán-Esteve ve Picazo-Tadeo (2015) taşımacılık endüstrisindeki çevresel performans trendlerini değerlendirmiştir. Arya ve Singh (2016) sürdürülebilir taşımacılık göstergelerini bulanık karar metodolojisi ve AHP yöntemiyle incelemiştir. Saidi ve Hammami (2017) 2000-2014 boyunca 75 ülke için ulaşım, ekonomik büyüme ve çevresel bozulma arasındaki nedensel bağlantıların modellenmesini 10 değişkene göre gerçekleştirmiştir. Danish vd. (2018) Pakistan'da ulaşım enerjisi tüketiminin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini incelemiştir. Wang vd. (2018) taşımacılık karbon emisyonlarının esnekliğini etkileyen faktörleri araştırmıştır. Eva vd. (2019) taşımacılık sektörünün 35 ülke açısından 1995-2015 arası 20 yıllık sürdürülebilirliğini incelemiştir. Mo ve Wang (2019) 2000-2014 dönemi boyunca 25 OECD ülkesinde karayolu taşımacılığının çevresel sürdürülebilirliğini veri zarflama analizi yöntemiyle araştırmıştır. Zhu ve Gao (2019) seçilmiş 57 ülkenin 2005-2015 yılları boyunca ulaştırma sektörünün karbon emisyonunu etkileyen faktörlerini araştırmıştır. Dursun ve Ari (2020) hiyerarşik mesafe tabanlı bulanık ÇKKV yöntemiyle bir boya üreticisi için sürdürülebilir taşıma hizmeti sağlayıcısı değerlendirmesinde bulunmuştur. Sayyad ve Awasthi (2020) sürdürülebilir taşıma politikalarının değerlendirilmesini ANP yöntemiyle gerçekleştirmiştir. Yaacob vd. (2020) ulaşımdan kaynaklanan CO₂ emisyonunun ölçümünü araştırmıştır. Alnoor vd. (2022) sürdürülebilir taşımacılığı uluslararası petrol şirketlerinin değerlendirilmesi bağlamında MULTIMOORA yöntemiyle ele almıştır. Aydın vd. (2022) sürdürülebilir taşımacılık için araç paylaşım noktalarının çok amaçlı optimizasyonunu gerçekleştirmiştir. Santos-Arteaga vd. (2022) şehir içi sürdürülebilir bir ulaşım sisteminin geliştirilmesini TOPSIS yöntemiyle ele almıştır. Wang vd. (2022) 28 OECD ülkesi için entropi-CoCoSo yöntemiyle karayolu taşımacılığının sürdürülebilirliğini değerlendirmiştir. Naletina (2022) AB'de daha sürdürülebilir bir ulaşım ağı geliştirmede çoklu taşımacılığı incelemiştir.

Literatür incelendiğinde belirlenen konuya yakın bazı çalışmalara rastlanmıştır. Çalışmaların çoğunda taşımacılık veya sürdürülebilirlik konuları kavramsal açıdan veya çeşitli matematiksel yöntemlerle incelenmiştir. Ancak yapılan taramada sürdürülebilir taşımacılık konusunda çok az çalışmaya rastlanmıştır. Bu sebeplerle bu çalışmada taşımacılığın sürdürülebilirlik bağlamında ele alınmasının literatüre önemli bir katkı ve yenilik sunacağı düşünülmektedir.

3. MATERYAL VE METOT

Çeşitli sürdürülebilir politikaların ülkelerin önemli taşımacılık göstergelerini ne ölçüde etkilediği, bu ulaşım sistemlerinin ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri sistematik olarak incelenerek değerlendirilebilir. Bunun için OECD sürdürülebilirlik verileri (OECD.Stats, 2022) temel alınabilir. OECD verileri sadece üye olan 37 ülke için değil (MFA, 2020) aynı zamanda paydaş ülkeler için de yayınlanmaktadır. OECD verilerine göre alternatif ülkeleri değerlendirmek için 8 farklı değişken belirlenmiş ve bunlar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Sürdürülebilir Taşımacılık Kriterleri

Kriter No	Sürdürülebilirlik	Kriter	Referans
C1	Çevresel	Mevcut ABD Doları GSYİH’sının bir milyon birimi başına ton olarak taşımacılıktan kaynaklanan CO2 emisyonları	Min
C2	Çevresel	Kişi başına ton olarak taşımacılıktan kaynaklanan CO2 emisyonları	Min
C3	Sosyal	Toplam hanehalkı harcamaları içinde taşımacılık için yapılan hanehalkı harcamalarının payı	Mak
C4	Sosyal	Taşımacılık sektöründe istihdam payı	Mak
C5	Ekonomik	Taşımacılık sektörünün katma değer payı	Mak
C6	Ekonomik	Mevcut ABD Doları GSYİH’sının bin birimi başına ton-km cinsinden toplam iç yük taşımacılığı	Mak
C7	Ekonomik	GSYİH başına toplam iç taşımacılık altyapısı yatırımı	Mak
C8	Ekonomik	Kişi başına sabit USD cinsinden toplam iç taşımacılık altyapısı yatırımı	Mak

Çalışmada sürdürülebilir taşımacılık ölçümü için 8 kriter belirlenmiştir. Belirlenen kriterler sadece karayolu, demiryolu, denizyolu veya boru hattı taşımacılığı olarak değil genel itibariyle taşımacılık verileri olarak kullanılmıştır. Veriler 2000-2020 arası 20 yıllık dönemi kapsamaktadır. OECD tarafından yayınlanan verilere göre başlangıçta 55 olarak belirlenen değerlendirilmeye alınmak istenen ülke sayısı OECD tarafından yayınlanmış verilerin bazılarının bazı ülkeler için yayınlanmamış olması sebebiyle mevcut veriler dikkate alınarak 42 ülke için yapılmıştır. Şöyle ki OECD üyesi olan İsrail için 4 farklı kritere ait, Şili için 3 farklı kritere ait ve Kolombiya için hiçbir verinin yayınlanmamış olması kapsam dışında tutulmalarına sebep olmuştur. Diğer yandan 1 kritere ait verileri eksik olan 4 ülke değerlendirmeye alınmıştır.

Bu bağlamda kriter ağırlıklarının belirlendiği subjektif yöntemler karar vericinin görüşlerini belirlenen ölçekle elde edilen verilere göre probleme dahil etmektedir. Bu durum tutarsızlıklara ve yanlı yargılara yol açmakta, kimi zaman istenmeyen veya farklı sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır. Ancak objektif yöntemler kriterlerin alternatiflere göre aldıkları değerlerden kriter ağırlıklarını türetmektedir. Objektif yöntemlerden en çok kullanılanları ve bilinenleri Entropi, CILOS, CRITIC, MEREC ve standart sapma yöntemleridir. Belirlenen kriterlerin yapısı ve aralarındaki ilişki dikkate alınarak ve kriter değerlerine erişilebildiği için kriter ağırlıkları objektif bir kriter ağırlığı belirleme yöntemi olan CRITIC yöntemiyle elde edilmiştir. CRITIC yöntemi kriterler arasındaki korelasyonlara göre önem ağırlığı belirlemektedir. Literatüre Diakoulaki vd. (1995) tarafından tanıtılan CRITIC yönteminin tanıtıldığı yayının 1566 atfı almasıyla (Google Scholar, 2022) birçok farklı çalışmada kullanıldığı anlaşılabılır. Literatürde Duran (2022) tarafından yeni sanayileşen ülkelerde inovasyon performansını değerlendirmede, Liu vd. (2022) tarafından trafik sıkışıklığını değerlendirmede, Saxena vd. (2022) tarafından yazılım güvenilirliği büyüme modelinin seçiminde kullanılmıştır. CRITIC yönteminin çözüm aşamaları 4 adımda açıklanabilir (Diakoulaki vd., 1995; Duran, 2022, s. 155; Liu vd., 2022, s. 12-13; Saxena vd., 2022, s. 4-6).

Adım 1: Alternatiflere ve kriterlere göre oluşturulan karar matrisi normalize edilir. Fayda ve maliyet kriterleri dikkate alınır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \dots j = 1, 2, \dots, n \text{ eğer } f \in F \text{ (Fayda)} \quad (1)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \dots j = 1, 2, \dots, n \text{ eğer } f \in M \text{ (Maliyet)} \quad (2)$$

Adım 2: Kriterler arasındaki ilişkileri ölçmek için korelasyon katsayısı matrisi oluşturulur.

$$\rho_{jk} = [r_{jk}]_{m \times m} \quad k = 1, 2, \dots, m \quad (3)$$

Adım 3: Her bir kriter tarafından yayılan toplam bilgi miktarı ölçülür.

$$c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

C_j bilgi miktarını belirlemek için standart sapma hesaplanır.

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m-1}} \quad (5)$$

Adım 4: Her bir kritere ait sonuç ağırlıkları elde edilir.

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{k=1}^n c_k} \quad (6)$$

CRITIC yöntemi kriter ağırlıklarını belirlemek için objektif yani karar verici görüşlerine ihtiyaç duymadan kriter ağırlıklarını belirler. Bununla birlikte ağırlıkları belirlenen kriterler, alternatifleri değerlendirmek için kullanılır.

Deng tarafından 1982 yılında önerilen gri teori, gerçek yaşam uygulamalarında karar vericiler tarafından yaygın olarak kullanılır. Bilgilerin eksik ve belirsiz olduğu durumlarda oldukça etkili olduğu kanıtlanmıştır (Singh vd., 2022, s. 6). Alternatiflerin yapısı itibarıyla (belirsizlik, verilerin doğru ve kesin bir şekilde verilip verilmediği, bazı yıllardaki eksiklikler vb.) değerlendirme yapmak için gri ilişkisel analiz (GRA-gray relational analysis) yöntemi tercih edilmiştir. GRA yöntemi literatürde en uygun otomobilin seçiminde (Şişman ve Eleren, 2013), elektrikli otomobil satışlarının ve pazar payının 14 ülke için durumunun araştırılmasında Nguyen vd. (2020), yalın altı sigma projesinin analizinde Singh vd. (2022) tarafından kullanılmıştır. GRA yönteminin çözüm aşamaları 5 adımda açıklanabilir (Hamzaçebi ve Pekkaya, 2011, s. 9189; Nguyen vd., 2020, s. 7; Singh vd., 2022, s. 8).

Adım 1: Problem belirlenir. Alternatif ve kriterlere göre karar matrisi oluşturulur. Minimum veya maksimum değerlere göre referans serileri belirlenir, kriter fayda/maksimizasyon (maliyet/minimizasyon) gerektiriyorsa ilgili kriterin referans seri değeri alternatif serinin maksimum (minimum) değeridir.

Adım 2: Değerleri birimsiz hale getirmek için normalizasyon işlemi yapılır. Normalleştirme süreci üç tipte gerçekleştirilebilir;

$$\chi_i(k) = \frac{\chi_i^0(k) - \min \chi_i^0(k)}{\max \chi_i^0(k) - \min \chi_i^0(k)} \text{ Fayda} \quad (7)$$

$$\chi_i(k) = \frac{\max \chi_i^0(k) - \chi_i^0(k)}{\max \chi_i^0(k) - \min \chi_i^0(k)}, \text{ Maliyet} \quad (8)$$

$$\chi_i(k) = 1 - \frac{|\chi_i^0(k) - \chi^0|}{\max \chi_i^0(k) - \chi^0}, \text{ Referans değerine göre} \quad (9)$$

Adım 3: Mutlak değer tablosu oluşturulur.

$$\Delta_{oi}(k) = |\chi_0^*(k) - \chi_i^*(k)| \quad (10)$$

Adım 4: Referans seriler ile alternatif seriler arasındaki benzerliğin bir göstergesi olarak gri ilişki katsayısı hesaplanır. Yeterli verinin bulunmadığı hallerde 0,5 alınması önerilir. (Şişman ve Eleren, 2013, s. 415; Nguyen vd., 2020, s. 7; Singh vd., 2022, s. 8)

$$\varepsilon(\chi_0(k), \chi_i(k)) = \frac{\Delta_{min} + \xi \Delta_{max}}{\Delta_{oi} + \xi \Delta_{max}} \quad (11)$$

Adım 5: Tüm kriterlere bağlı olarak alternatiflerin genel değerlendirmesi için gri ilişki derecesi (GRG) hesaplanır. Tüm kriterler eşit ağırlığa sahipse (12), kriterler farklı ağırlıklara sahipse (13) ayrı ayrı hesaplanabilir.

$$\gamma(\chi_0, \chi_i) = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n \varepsilon(\chi_0(k), \chi_i(k)) \quad (12)$$

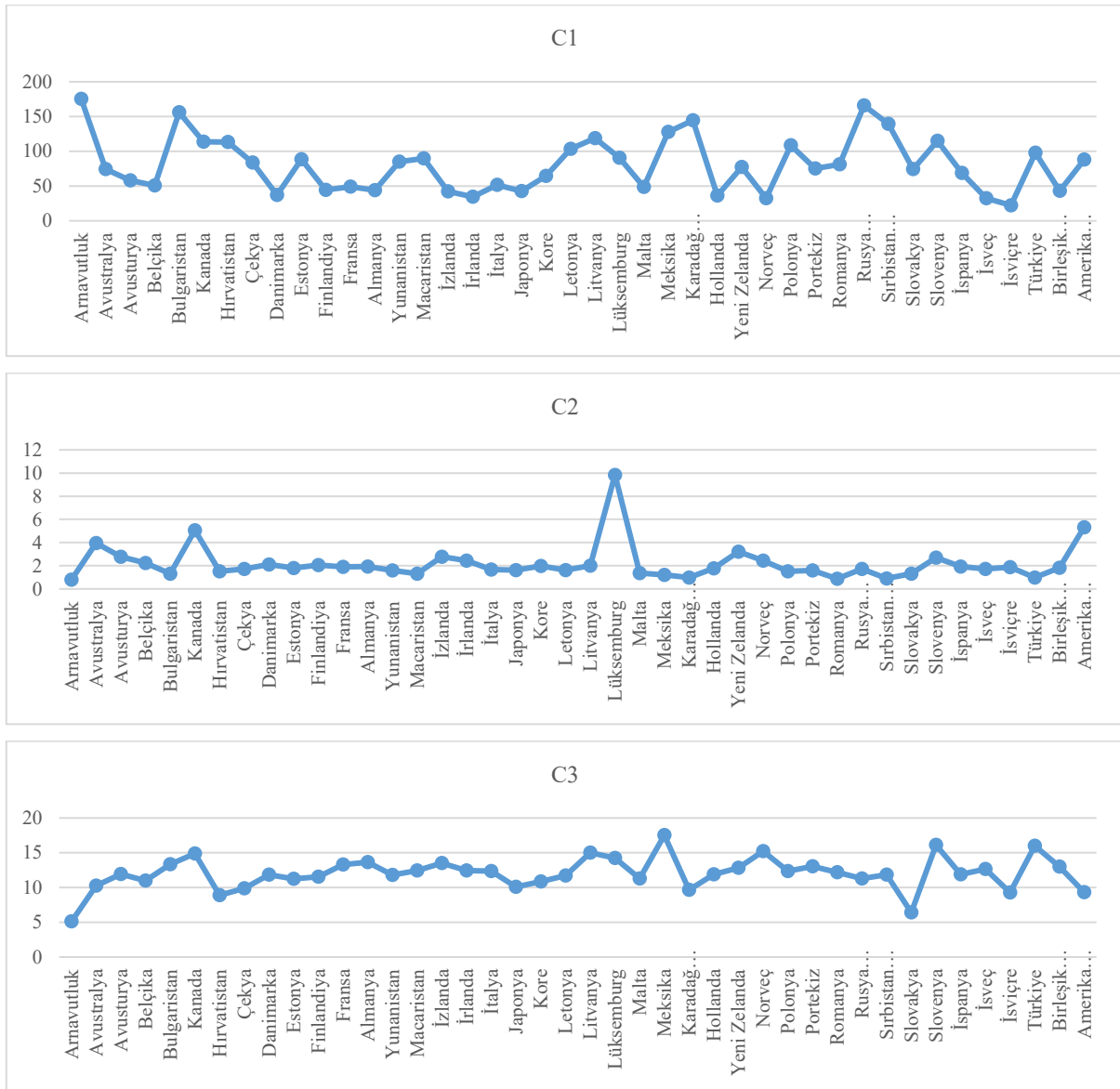
$$\gamma(\chi_0, \chi_i) = \sum_{k=1}^n w_i(k) \cdot \varepsilon(\chi_0(k), \chi_i(k)) \quad (13)$$

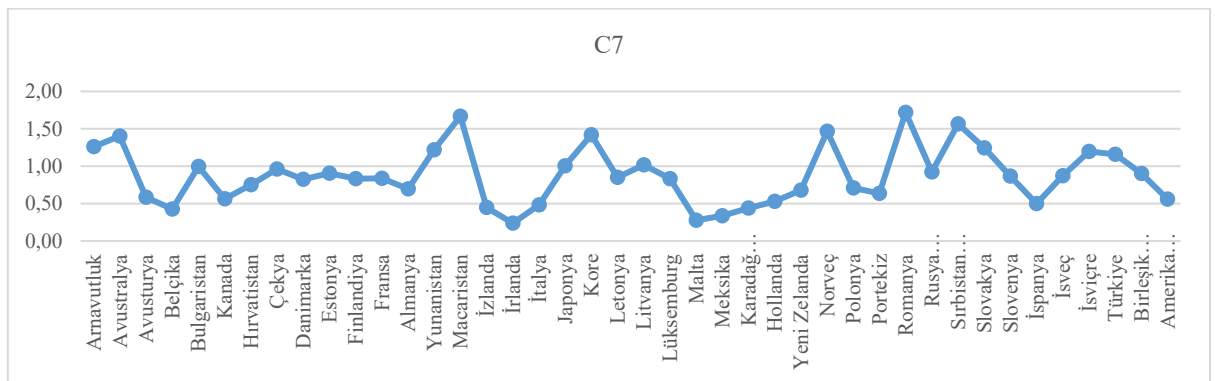
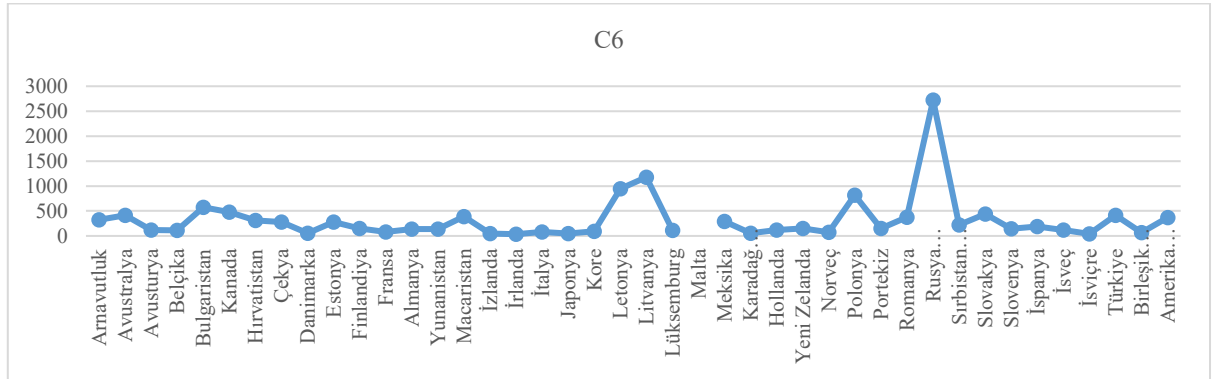
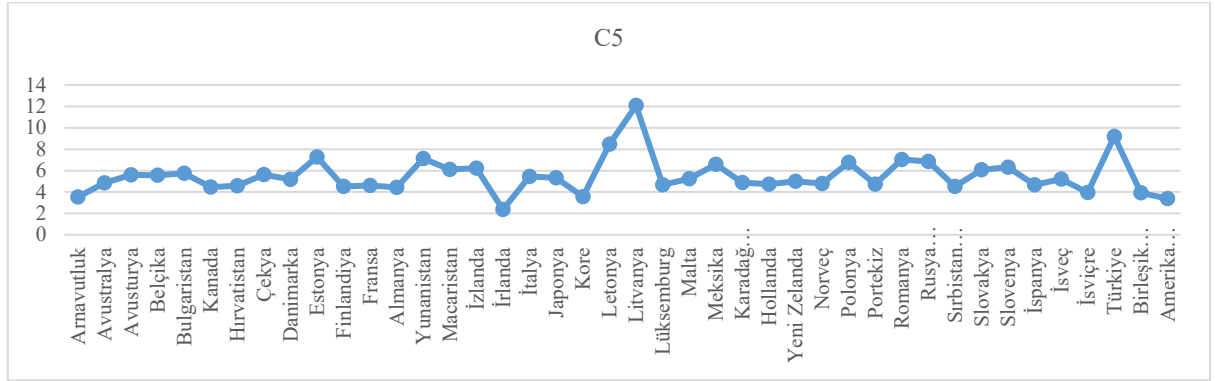
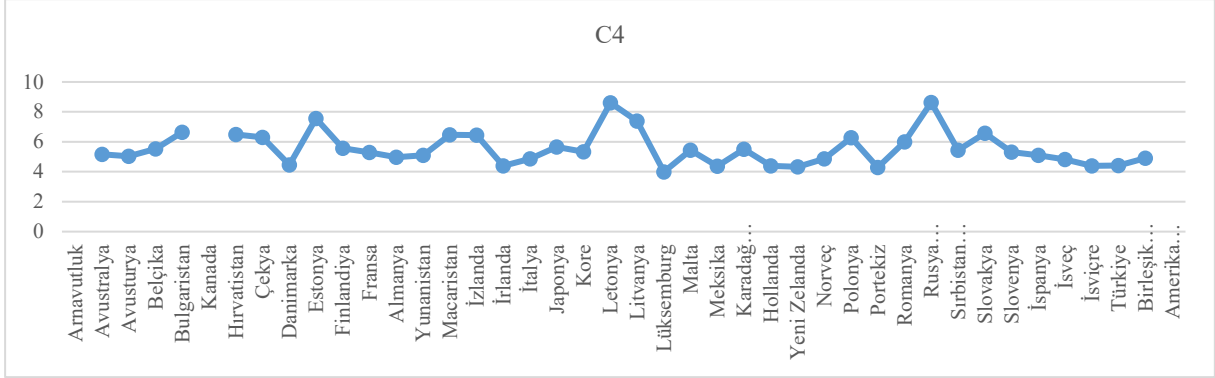
Gri ilişki derecesi değerleri, alternatifleri referans serilere benzerliğine göre sıralamak için kullanılır. Daha yüksek gri ilişki değerleri daha yüksek benzerliği gösterir ve tercih sebebidir.

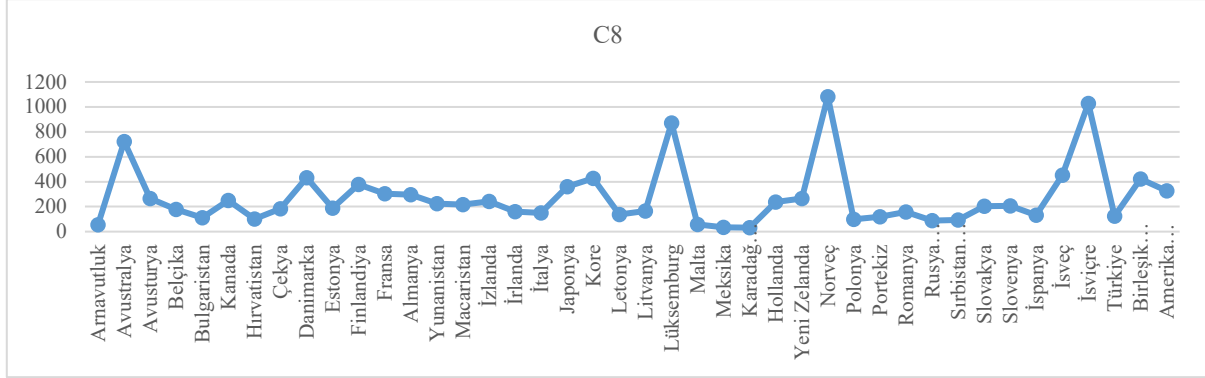
4. BULGULAR

OECD ülkeleri ve seçilen ülkelerin (toplam 42 ülke) OECD verilerine göre sürdürülebilir taşımacılık performanslarını belirlemek için 8 farklı değişken belirlenmiştir (Tablo 1). Belirlenen kriterlerin ülkelere göre aldıkları değerlerin görsel olarak sunulması çalışmayı daha faydalı hale getirecektir. Bunun için kriterlerin ülkelere göre durumları Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Kriterlerin Ülkelere Göre Aldıkları Farklı Değerler

Kriterler değerlendirildiğinde, C2 kriterinde Lüksemburg ve ABD'nin, C5 kriterinde Litvanya'nın ve Türkiye'nin, C6 kriterinde Rusya'nın, C8 kriterinde Norveç ve İsviçre'nin diğerlerinden çok daha farklı değerler aldıkları söylenmelidir. Elde edilen kriter değerlerine göre karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrisinde 2015-2020 yılları arasındaki yayımlanan verilerden son 5 yıldaki mevcut verilere göre ortalamalar alınarak Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Karar Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Arnavutluk	175,12	0,80	5,10		3,54	321,03	1,26	55,38
Avustralya	74,38	3,95	10,27	5,16	4,85	413,95	1,40	721,56
Avusturya	58,13	2,77	11,93	5,03	5,59	117,47	0,58	264,46
Belçika	50,82	2,24	10,99	5,52	5,57	109,26	0,43	178,82
Bulgaristan	156,19	1,30	13,34	6,64	5,76	576,77	1,00	112,22
Kanada	113,48	5,08	14,87		4,47	475,10	0,56	249,39
Hırvatistan	113,18	1,52	8,90	6,50	4,59	309,90	0,75	100,08
Çekya	83,80	1,72	9,89	6,30	5,64	279,56	0,96	184,11
Danimarka	37,06	2,12	11,85	4,46	5,19	53,58	0,82	432,85
Estonya	88,64	1,81	11,22	7,56	7,28	275,39	0,91	187,59
Finlandiya	44,47	2,05	11,52	5,58	4,52	147,76	0,83	378,95
Fransa	49,09	1,90	13,31	5,29	4,60	81,98	0,84	304,56
Almanya	43,83	1,94	13,62	4,97	4,42	135,17	0,70	296,98
Yunanistan	85,02	1,59	11,81	5,11	7,14	137,80	1,22	225,25
Macaristan	89,89	1,32	12,44	6,48	6,10	386,88	1,67	217,87
İzlanda	42,44	2,78	13,49	6,46	6,24	47,38	0,45	242,69
İrlanda	34,66	2,43	12,45	4,40	2,36	33,86	0,24	159,89
İtalya	51,65	1,67	12,34	4,86	5,46	78,95	0,48	150,74
Japonya	42,83	1,63	10,07	5,66	5,33	47,77	1,01	361,00
Kore	64,37	1,99	10,87	5,34	3,56	92,26	1,42	427,74
Letonya	103,45	1,63	11,73	8,61	8,47	943,97	0,85	136,88
Litvanya	118,96	2,01	15,01	7,39	12,08	1176,42	1,02	165,87
Lüksemburg	90,59	9,84	14,23	3,99	4,65	113,14	0,83	870,18
Malta	48,63	1,35	11,30	5,45	5,24		0,28	58,60
Meksika	127,82	1,21	17,52	4,36	6,59	293,05	0,34	33,10
Karadağ	144,39	0,98	9,66	5,50	4,87	51,38	0,44	31,67
Hollanda	36,34	1,78	11,90	4,39	4,73	119,08	0,53	238,17
Yeni Zelanda	77,16	3,20	12,80	4,34	5,00	148,47	0,68	265,70
Norveç	32,36	2,44	15,23	4,87	4,77	75,58	1,47	1082,82
Polonya	108,58	1,52	12,35	6,28	6,77	816,60	0,71	99,66
Portekiz	74,99	1,61	13,02	4,29	4,74	151,46	0,64	118,68

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Romanya	81,28	0,88	12,16	6,00	7,04	375,84	1,72	158,79
Rusya	165,77	1,72	11,27	8,63	6,86	2721,02	0,92	89,47
Sırbistan	139,47	0,90	11,84	5,44	4,51	219,34	1,57	94,35
Slovakya	74,38	1,33	6,39	6,57	6,07	440,35	1,25	205,06
Slovenya	115,10	2,70	16,10	5,31	6,32	141,52	0,87	205,85
İspanya	68,87	1,93	11,90	5,10	4,66	190,72	0,50	131,58
İsveç	32,59	1,72	12,63	4,83	5,22	121,02	0,87	452,27
İsviçre	22,31	1,89	9,29	4,40	3,94	41,16	1,20	1028,50
Türkiye	97,72	0,99	15,99	4,42	9,18	415,34	1,16	124,60
Birleşik Krallık	43,11	1,82	12,99	4,90	3,92	69,33	0,90	421,45
Amerika Birleşik Devletleri	88,04	5,33	9,33		3,37	368,27	0,56	327,91

Seçilmiş 42 ülke için kriterlerin değerlendirilmesi istendiğinde literatürde subjektif ve objektif çeşitli kriter ağırlığı belirleme yöntemleri kullanılabilir. Bu çalışmada alternatiflere ilişkin verilerin çoğunluğu mevcut olduğundan belirlenen 8 kriterin ağırlıkları objektif bir kriter ağırlık belirleme yöntemi olan CRITIC yöntemi aşamalarına göre gerçekleştirilmiştir. CRITIC yöntemi kriterler arasındaki ilişkiyi ve kriterlerin aldıkları değerlerin standart sapmasını ön plana çıkarmaktadır. Bunun için çalışmada kullanılan verilere uygun bir şekilde kriter ağırlıklarını belirleyen CRITIC yönteminin hesaplama aşamaları gerçekleştirilmiş, Tablo 2’de sunulan karar matrisine göre normalizasyon yapılmış ve normalize matris Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Normalize Matris

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Arnavutluk	0.000	1.000	0.000	0.862	0.121	0.107	0.690	0.023
Avustralya	0.659	0.651	0.416	0.252	0.256	0.141	0.786	0.656
Avusturya	0.766	0.782	0.550	0.224	0.332	0.031	0.234	0.221
Belçika	0.813	0.841	0.474	0.329	0.331	0.028	0.128	0.140
Bulgaristan	0.124	0.944	0.663	0.570	0.350	0.202	0.512	0.077
Kanada	0.403	0.527	0.787	0.862	0.218	0.164	0.220	0.207
Hırvatistan	0.405	0.920	0.306	0.540	0.230	0.103	0.348	0.065
Çekya	0.598	0.898	0.386	0.497	0.338	0.091	0.488	0.145
Danimarka	0.903	0.854	0.543	0.100	0.291	0.007	0.395	0.382
Estonya	0.566	0.888	0.493	0.770	0.507	0.090	0.450	0.148
Finlandiya	0.855	0.861	0.517	0.342	0.222	0.042	0.402	0.330
Fransa	0.825	0.878	0.661	0.280	0.230	0.018	0.406	0.260
Almanya	0.859	0.874	0.686	0.211	0.213	0.038	0.310	0.252
Yunanistan	0.590	0.913	0.540	0.241	0.492	0.039	0.664	0.184
Macaristan	0.558	0.943	0.591	0.536	0.385	0.131	0.967	0.177
İzlanda	0.868	0.781	0.676	0.531	0.399	0.005	0.142	0.201
İrlanda	0.919	0.819	0.592	0.088	0.000	0.000	0.000	0.122
İtalya	0.808	0.904	0.583	0.186	0.319	0.017	0.166	0.113
Japonya	0.866	0.908	0.400	0.360	0.306	0.005	0.519	0.313
Kore	0.725	0.868	0.464	0.290	0.124	0.022	0.797	0.377
Letonya	0.469	0.908	0.534	0.995	0.629	0.339	0.413	0.100
Litvanya	0.367	0.866	0.798	0.732	1.000	0.425	0.527	0.128
Lüksemburg	0.553	0.000	0.735	0.000	0.236	0.030	0.402	0.798
Malta	0.828	0.939	0.499	0.313	0.296	0.013	0.026	0.026
Meksika	0.310	0.955	1.000	0.080	0.435	0.096	0.069	0.001
Karadağ	0.201	0.980	0.367	0.324	0.258	0.007	0.137	0.000
Hollanda	0.908	0.892	0.548	0.086	0.245	0.032	0.198	0.196

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Yeni Zelanda	0.641	0.734	0.620	0.074	0.272	0.043	0.297	0.223
Norveç	0.934	0.819	0.816	0.188	0.249	0.016	0.830	1.000
Polonya	0.435	0.920	0.583	0.494	0.453	0.291	0.318	0.065
Portekiz	0.655	0.911	0.638	0.065	0.245	0.044	0.269	0.083
Romanya	0.614	0.991	0.569	0.432	0.481	0.127	1.000	0.121
Rusya	0.061	0.898	0.497	1.000	0.463	1.000	0.463	0.055
Sırbistan	0.233	0.989	0.543	0.311	0.221	0.069	0.897	0.060
Slovakya	0.659	0.942	0.104	0.557	0.382	0.151	0.680	0.165
Slovenya	0.393	0.790	0.886	0.283	0.407	0.040	0.424	0.166
İspanya	0.695	0.875	0.548	0.239	0.237	0.058	0.176	0.095
İsveç	0.933	0.899	0.607	0.180	0.294	0.032	0.427	0.400
İsviçre	1.000	0.880	0.338	0.087	0.163	0.003	0.648	0.948
Türkiye	0.506	0.979	0.877	0.092	0.702	0.142	0.623	0.088
Birleşik Krallık	0.864	0.887	0.635	0.196	0.161	0.013	0.449	0.371
Amerika Birleşik Devletleri	0.570	0.499	0.340	0.862	0.105	0.124	0.219	0.282

Normalize matrisle elde edilen değerler 0-1 arasında farklı değerler almaktadır. Daha sonra yöntemin hesaplama aşamalarına göre kriterler arasındaki ilişkileri yansıtan korelasyonlar Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Kriterler Arasındaki Korelasyonlar

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
C1	1	-0.088	0.062	-0.55	-0.297	-0.558	-0.157	0.501
C2	-0.088	1	-0.184	0.072	0.220	0.077	0.171	-0.491
C3	0.062	-0.184	1	-0.33	0.346	-0.001	-0.169	0.059
C4	-0.552	0.072	-0.33	1	0.299	0.63	0.124	-0.352
C5	-0.297	0.220	0.346	0.299	1	0.474	0.165	-0.287
C6	-0.558	0.077	-0.001	0.63	0.474	1	0.125	-0.253
C7	-0.157	0.171	-0.169	0.124	0.165	0.125	1	0.32
C8	0.501	-0.49	0.059	-0.35	-0.287	-0.253	0.32	1

Tablo 4’de kriterler arasındaki ilişkiler hesaplanmıştır. Hesaplama yapılırken daha kolay ve hızlı hesaplama yapılacağı düşünülerek SPSS26 programı (Pearson korelasyon analizi) kullanılmıştır. Elde edilen kriter ilişkilerinden sonra standart sapma da hesaplamalara dahil edilince bilgi miktarları ve ardından kriter ağırlıkları elde edilebilir. Buna göre hesaplanan standart sapmalar, belirlenen bilgi miktarları, kriterlerin ağırlıkları ve sıralamaları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Kriterlerin Standart Sapmaları, Bilgi Miktarları ve Ağırlıkları

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
std	0.259	0.171	0.192	0.273	0.174	0.169	0.256	0.233
cj	2.093	1.235	1.383	1.939	1.060	1.102	1.643	1.745
wj	0.172	0.101	0.113	0.159	0.087	0.090	0.135	0.143
sıra	1	6	5	2	8	7	4	3

İlk sırada en önemli kriter olarak C1-ton olarak ulaşımdan kaynaklanan CO2 emisyonları kriteri %17,2 ağırlıkta, ikinci sırada C4-taşımacılık sektöründe istihdam payı %15,9 ağırlıkta, üçüncü sırada C8-kişi başına taşımacılık altyapısı yatırımı kriteri %14,3 ağırlıkta bulunmuştur. Son sırada ise diğerlerine göre daha az önemli olarak C5-taşımacılık sektörünün katma değer payı %8,7 ağırlıkta yer almıştır. Kriter ağırlıkları uygun bir şekilde belirlendikten sonra alternatiflerin değerlendirilmesi için GRA yöntemi kullanılmıştır. CRITIC yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıklarıyla hesaplanan GRA mutlak değerleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Kriterlere Ait Mutlak Değer Tablosu

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Arnavutluk	1.000	0.000	1.000	0.138	0.879	0.893	0.310	0.977
Avustralya	0.341	0.349	0.584	0.748	0.744	0.859	0.214	0.344
Avusturya	0.234	0.218	0.450	0.776	0.668	0.969	0.766	0.779
Belçika	0.187	0.159	0.526	0.671	0.669	0.972	0.872	0.860
Bulgaristan	0.876	0.056	0.337	0.430	0.650	0.798	0.488	0.923
Kanada	0.597	0.473	0.213	0.138	0.782	0.836	0.780	0.793
Hırvatistan	0.595	0.080	0.694	0.460	0.770	0.897	0.652	0.935
Çekya	0.402	0.102	0.614	0.503	0.662	0.909	0.512	0.855
Danimarka	0.097	0.146	0.457	0.900	0.709	0.993	0.605	0.618
Estonya	0.434	0.112	0.507	0.230	0.493	0.910	0.550	0.852
Finlandiya	0.145	0.139	0.483	0.658	0.778	0.958	0.598	0.670
Fransa	0.175	0.122	0.339	0.720	0.770	0.982	0.594	0.740
Almanya	0.141	0.126	0.314	0.789	0.787	0.962	0.690	0.748
Yunanistan	0.410	0.087	0.460	0.759	0.508	0.961	0.336	0.816
Macaristan	0.442	0.057	0.409	0.464	0.615	0.869	0.033	0.823
İzlanda	0.132	0.219	0.324	0.469	0.601	0.995	0.858	0.799
İrlanda	0.081	0.181	0.408	0.912	1.000	1.000	1.000	0.878
İtalya	0.192	0.096	0.417	0.814	0.681	0.983	0.834	0.887
Japonya	0.134	0.092	0.600	0.640	0.694	0.995	0.481	0.687
Kore	0.275	0.132	0.536	0.710	0.876	0.978	0.203	0.623
Letonya	0.531	0.092	0.466	0.005	0.371	0.661	0.587	0.900
Litvanya	0.633	0.134	0.202	0.268	0.000	0.575	0.473	0.872
Lüksemburg	0.447	1.000	0.265	1.000	0.764	0.970	0.598	0.202
Malta	0.172	0.061	0.501	0.687	0.704	0.987	0.974	0.974
Meksika	0.690	0.045	0.000	0.920	0.565	0.904	0.931	0.999
Karadağ	0.799	0.020	0.633	0.676	0.742	0.993	0.863	1.000
Hollanda	0.092	0.108	0.452	0.914	0.755	0.968	0.802	0.804
Yeni Zelanda	0.359	0.266	0.380	0.926	0.728	0.957	0.703	0.777
Norveç	0.066	0.181	0.184	0.812	0.751	0.984	0.170	0.000
Polonya	0.565	0.080	0.417	0.506	0.547	0.709	0.682	0.935
Portekiz	0.345	0.089	0.362	0.935	0.755	0.956	0.731	0.917
Romanya	0.386	0.009	0.431	0.568	0.519	0.873	0.000	0.879
Rusya	0.939	0.102	0.503	0.000	0.537	0.000	0.537	0.945
Sırbistan	0.767	0.011	0.457	0.689	0.779	0.931	0.103	0.940
Slovakya	0.341	0.058	0.896	0.443	0.618	0.849	0.320	0.835
Slovenya	0.607	0.210	0.114	0.717	0.593	0.960	0.576	0.834
İspanya	0.305	0.125	0.452	0.761	0.763	0.942	0.824	0.905
İsveç	0.067	0.101	0.393	0.820	0.706	0.968	0.573	0.600
İsviçre	0.000	0.120	0.662	0.913	0.837	0.997	0.352	0.052
Türkiye	0.494	0.021	0.123	0.908	0.298	0.858	0.377	0.912
Birleşik Krallık	0.136	0.113	0.365	0.804	0.839	0.987	0.551	0.629
Amerika Birleşik Devletleri	0.430	0.501	0.660	0.138	0.895	0.876	0.781	0.718

Sonraki aşamada seçilmiş ülkelerin değerlendirilmesi için mutlak değer tablosundan elde edilen değerler kullanılarak ve GRA yönteminin aşamalarına göre gri ilişki katsayıları hesaplanarak Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Gri İlişki Katsayıları

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Arnavutluk	0.333	1.000	0.333	0.783	0.363	0.359	0.617	0.338
Avustralya	0.595	0.589	0.461	0.401	0.402	0.368	0.701	0.593
Avusturya	0.681	0.697	0.526	0.392	0.428	0.340	0.395	0.391
Belçika	0.728	0.758	0.487	0.427	0.428	0.340	0.364	0.368
Bulgaristan	0.363	0.900	0.598	0.538	0.435	0.385	0.506	0.351
Kanada	0.456	0.514	0.701	0.783	0.390	0.374	0.391	0.387
Hırvatistan	0.457	0.862	0.419	0.521	0.394	0.358	0.434	0.348
Çekya	0.554	0.830	0.449	0.499	0.430	0.355	0.494	0.369
Danimarka	0.838	0.773	0.523	0.357	0.414	0.335	0.453	0.447
Estonya	0.535	0.817	0.497	0.685	0.503	0.355	0.476	0.370
Finlandiya	0.775	0.783	0.509	0.432	0.391	0.343	0.455	0.427
Fransa	0.740	0.804	0.596	0.410	0.394	0.337	0.457	0.403
Almanya	0.780	0.798	0.614	0.388	0.388	0.342	0.420	0.401
Yunanistan	0.549	0.851	0.521	0.397	0.496	0.342	0.598	0.380
Macaristan	0.531	0.897	0.550	0.519	0.449	0.365	0.938	0.378
İzlanda	0.791	0.696	0.606	0.516	0.454	0.334	0.368	0.385
İrlanda	0.861	0.734	0.550	0.354	0.333	0.333	0.333	0.363
İtalya	0.723	0.839	0.545	0.381	0.423	0.337	0.375	0.361
Japonya	0.788	0.845	0.455	0.439	0.419	0.334	0.510	0.421
Kore	0.645	0.792	0.483	0.413	0.363	0.338	0.711	0.445
Letonya	0.485	0.845	0.518	0.990	0.574	0.431	0.460	0.357
Litvanya	0.441	0.789	0.712	0.651	1.000	0.465	0.514	0.364
Lüksemburg	0.528	0.333	0.654	0.333	0.396	0.340	0.455	0.712
Malta	0.744	0.891	0.500	0.421	0.415	0.336	0.339	0.339
Meksika	0.420	0.917	1.000	0.352	0.469	0.356	0.349	0.334
Karadağ	0.385	0.961	0.441	0.425	0.403	0.335	0.367	0.333
Hollanda	0.845	0.822	0.525	0.354	0.398	0.341	0.384	0.384
Yeni Zelanda	0.582	0.653	0.568	0.351	0.407	0.343	0.416	0.391
Norveç	0.884	0.734	0.731	0.381	0.400	0.337	0.746	1.000
Polonya	0.470	0.862	0.545	0.497	0.478	0.414	0.423	0.348
Portekiz	0.592	0.848	0.580	0.348	0.398	0.343	0.406	0.353
Romanya	0.564	0.982	0.537	0.468	0.491	0.364	1.000	0.363
Rusya	0.348	0.831	0.498	1.000	0.482	1.000	0.482	0.346
Sırbistan	0.395	0.979	0.522	0.421	0.391	0.349	0.829	0.347
Slovakya	0.595	0.896	0.358	0.530	0.447	0.371	0.610	0.375
Slovenya	0.452	0.704	0.814	0.411	0.458	0.342	0.465	0.375
İspanya	0.621	0.800	0.525	0.397	0.396	0.347	0.378	0.356
İsveç	0.881	0.831	0.560	0.379	0.415	0.341	0.466	0.455
İsviçre	1.000	0.806	0.430	0.354	0.374	0.334	0.587	0.906
Türkiye	0.503	0.959	0.803	0.355	0.627	0.368	0.570	0.354
Birleşik Krallık	0.786	0.815	0.578	0.383	0.373	0.336	0.476	0.443
Amerika Birleşik Devletleri	0.538	0.500	0.431	0.783	0.358	0.363	0.390	0.410

Hesaplanan gri ilişki katsayıları kullanılarak bir sonraki aşamada gri ilişki dereceleri bulunmaktadır. Elde edilen gri ilişki dereceleri Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Gri İlişki Dereceleri

wk*Çk	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Arnavutluk	0.057	0.103	0.038	0.123	0.031	0.034	0.083	0.048
Avustralya	0.101	0.060	0.053	0.063	0.035	0.035	0.094	0.084
Avusturya	0.116	0.072	0.060	0.061	0.037	0.032	0.053	0.056
Belçika	0.124	0.078	0.056	0.067	0.037	0.032	0.049	0.052
Bulgaristan	0.062	0.092	0.068	0.084	0.037	0.036	0.068	0.050
Kanada	0.078	0.053	0.080	0.123	0.034	0.035	0.052	0.055
Hırvatistan	0.078	0.088	0.048	0.082	0.034	0.034	0.058	0.050
Çekya	0.094	0.085	0.051	0.078	0.037	0.033	0.066	0.053
Danimarka	0.143	0.079	0.060	0.056	0.036	0.031	0.061	0.064
Estonya	0.091	0.084	0.057	0.107	0.043	0.033	0.064	0.053
Finlandiya	0.132	0.080	0.058	0.068	0.034	0.032	0.061	0.061
Fransa	0.126	0.082	0.068	0.064	0.034	0.032	0.061	0.057
Almanya	0.133	0.082	0.070	0.061	0.033	0.032	0.056	0.057
Yunanistan	0.094	0.087	0.059	0.062	0.043	0.032	0.080	0.054
Macaristan	0.090	0.092	0.063	0.081	0.039	0.034	0.125	0.054
İzlanda	0.135	0.071	0.069	0.081	0.039	0.031	0.049	0.055
İrlanda	0.147	0.075	0.063	0.055	0.029	0.031	0.045	0.052
İtalya	0.123	0.086	0.062	0.060	0.036	0.032	0.050	0.051
Japonya	0.134	0.087	0.052	0.069	0.036	0.031	0.068	0.060
Kore	0.110	0.081	0.055	0.065	0.031	0.032	0.095	0.063
Letonya	0.083	0.087	0.059	0.155	0.049	0.040	0.062	0.051
Litvanya	0.075	0.081	0.081	0.102	0.086	0.044	0.069	0.052
Lüksemburg	0.090	0.034	0.074	0.052	0.034	0.032	0.061	0.101
Malta	0.127	0.091	0.057	0.066	0.036	0.032	0.045	0.048
Meksika	0.072	0.094	0.114	0.055	0.040	0.033	0.047	0.048
Karadağ	0.066	0.099	0.050	0.067	0.035	0.031	0.049	0.047
Hollanda	0.144	0.084	0.060	0.055	0.034	0.032	0.051	0.055
Yeni Zelanda	0.099	0.067	0.065	0.055	0.035	0.032	0.056	0.056
Norveç	0.151	0.075	0.083	0.060	0.034	0.032	0.100	0.142
Polonya	0.080	0.088	0.062	0.078	0.041	0.039	0.057	0.050
Portekiz	0.101	0.087	0.066	0.055	0.034	0.032	0.054	0.050
Romanya	0.096	0.101	0.061	0.073	0.042	0.034	0.134	0.052
Rusya	0.059	0.085	0.057	0.157	0.041	0.094	0.064	0.049
Sırbistan	0.067	0.100	0.060	0.066	0.034	0.033	0.111	0.049
Slovakya	0.101	0.092	0.041	0.083	0.038	0.035	0.082	0.053
Slovenya	0.077	0.072	0.093	0.064	0.039	0.032	0.062	0.053
İspanya	0.106	0.082	0.060	0.062	0.034	0.033	0.051	0.051
İsveç	0.150	0.085	0.064	0.059	0.036	0.032	0.062	0.065
İsviçre	0.171	0.083	0.049	0.055	0.032	0.031	0.079	0.129
Türkiye	0.086	0.098	0.091	0.056	0.054	0.035	0.076	0.050
Birleşik Krallık	0.134	0.084	0.066	0.060	0.032	0.032	0.064	0.063
Amerika Birleşik Devletleri	0.092	0.051	0.049	0.123	0.031	0.034	0.052	0.058

Gri ilişki dereceleri kullanılarak hesaplanan seçilmiş 42 ülkenin GRA yöntemine göre sürdürülebilir taşımacılık performansları Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Seçilmiş Ülkelerin Sürdürülebilir Taşımacılık Performansları

Ülke	GRG	Sıra	Ülke	GRG	Sıra
Norveç	0.677	1	Hollanda	0.516	22
İsviçre	0.629	2	Arnavutluk	0.516	23
Rusya	0.607	3	Yunanistan	0.511	24
Romanya	0.593	4	Kanada	0.509	25
Litvanya	0.590	5	Meksika	0.503	26
Letonya	0.586	6	Malta	0.502	27
Macaristan	0.579	7	İtalya	0.501	28
İsveç	0.553	8	Bulgaristan	0.498	29
Türkiye	0.547	9	Çekya	0.498	30
Japonya	0.537	10	İrlanda	0.497	31
Birleşik Krallık	0.534	11	Polonya	0.495	32
Kore	0.533	12	Belçika	0.494	33
Estonya	0.532	13	Slovenya	0.494	34
İzlanda	0.531	14	Amerika Birleşik Devletleri	0.490	35
Danimarka	0.529	15	Avusturya	0.486	36
Finlandiya	0.526	16	Portekiz	0.480	37
Slovakya	0.525	17	Lüksemburg	0.479	38
Fransa	0.525	18	İspanya	0.478	39
Almanya	0.525	19	Hırvatistan	0.471	40
Avustralya	0.525	20	Yeni Zelanda	0.465	41
Sırbistan	0.520	21	Karadağ	0.444	42

Bulgulara göre Norveç, İsviçre, Rusya, Romanya ve Litvanya ilk 5 sıralamada yer almıştır. Türkiye 9. sırada yer almış, son sırada ise Karadağ bulunmuştur. GRA yöntemi ile yapılan sıralamalar ile karşılaştırmak üzere karar problemi PROMETHEE yöntemiyle tekrar analiz edilmiştir. Verilerin özelliklerine göre sıralama yapan ve güçlü bir sıralama yöntemi olarak bilinen PROMETHEE yöntemi alternatiflerin yapısına göre tercih değerlerini göz önünde bulundurarak probleme çözüm sunmaktadır. Aynı zamanda eksik veriler olduğunda karar vericiye uygun sonuçlar sunabilmektedir. Bu problemde karşılaştırma verileri olarak kriterler için 5. tip doğrusal tercih fonksiyonu, Tablo 2'de yer alan karar matrisi ve Tablo 5'de elde edilen kriter ağırlıkları kullanılmıştır. PROMETHEE yöntemine göre elde edilen sıralamalar Tablo 10'de gösterilmiştir.

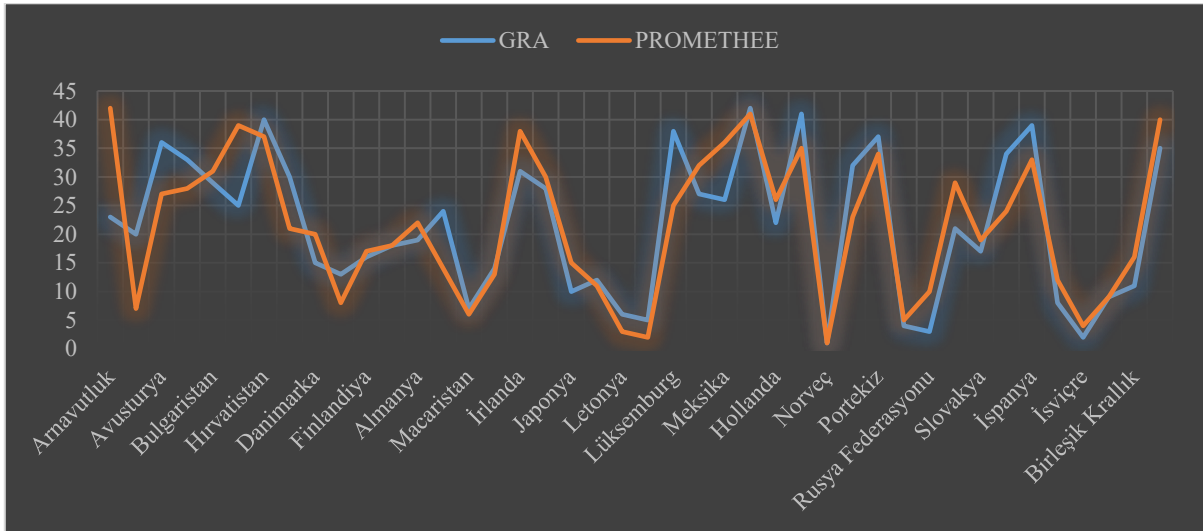
Tablo 10. PROMETHEE Yöntemiyle Sürdürülebilir Taşımacılık Performansları

Ülke	Phi+	Phi-	Phi	Sıra	Ülke	Phi+	Phi-	Phi	Sıra
Norveç	0,3448	0,0464	0,2984	1	Almanya	0,0850	0,0884	-0,0034	22
Litvanya	0,3380	0,0968	0,2412	2	Polonya	0,1053	0,1183	-0,0130	23
Letonya	0,2749	0,0925	0,1824	3	Slovenya	0,1029	0,1221	-0,0193	24
İsviçre	0,2731	0,1148	0,1583	4	Lüksemburg	0,1826	0,2220	-0,0394	25
Romanya	0,1919	0,0522	0,1397	5	Hollanda	0,0808	0,1246	-0,0438	26
Macaristan	0,1922	0,0591	0,1331	6	Avusturya	0,0530	0,0975	-0,0445	27
Avustralya	0,2174	0,1028	0,1146	7	Belçika	0,0642	0,1108	-0,0466	28
Estonya	0,1781	0,0715	0,1066	8	Sırbistan	0,1163	0,1636	-0,0473	29
Türkiye	0,2037	0,1011	0,1026	9	İtalya	0,0641	0,1125	-0,0484	30
Rusya	0,2710	0,1873	0,0837	10	Bulgaristan	0,1106	0,1699	-0,0593	31
Kore	0,1389	0,0797	0,0592	11	Malta	0,0661	0,1321	-0,0661	32
İsveç	0,1256	0,0761	0,0495	12	İspanya	0,0444	0,1134	-0,0691	33
İzlanda	0,1319	0,0877	0,0443	13	Portekiz	0,0484	0,1220	-0,0735	34
Yunanistan	0,1084	0,0750	0,0334	14	Yeni Zelanda	0,0413	0,1198	-0,0784	35
Japonya	0,1050	0,0768	0,0282	15	Meksika	0,1220	0,2257	-0,1037	36

Ülke	Phi+	Phi-	Phi	Sıra	Ülke	Phi+	Phi-	Phi	Sıra
Birleşik Krallık	0,1045	0,0850	0,0194	16	Hırvatistan	0,0673	0,1773	-0,1100	37
Finlandiya	0,0868	0,0761	0,0108	17	İrlanda	0,0836	0,2052	-0,1216	38
Fransa	0,0815	0,0722	0,0093	18	Kanada	0,0516	0,2122	-0,1606	39
Slovakya	0,1436	0,1344	0,0093	19	Amerika Birleşik Devletleri	0,0234	0,2324	-0,2089	40
Danimarka	0,1046	0,0956	0,0090	20	Karadağ	0,0194	0,2501	-0,2307	41
Çekya	0,0867	0,0895	-0,0029	21	Arnavutluk	0,0655	0,3080	-0,2424	42

PROMETHEE yöntemi bulgularına göre ilk sırada Norveç bulunmuş, devamında Litvanya, Letonya, İsviçre, Romanya ülkeleri sıralanmıştır. Son sıralarda ise Karadağ ve Arnavutluk bulunmuştur. GRA ve PROMETHEE sıralamalarının görsel bir şekilde daha iyi analiz edilebileceği düşünülerek sıralama sonuçları Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. Yöntemlere Göre Sıralamalar

GRA ve PROMETHEE yöntemlerine göre ülkelerin sürdürülebilir taşımacılık performanslarında birbirine yakın sıralama bulguları elde edilmiştir. İki seri arasındaki sıralama bulgularının birbirine benzerlikleri korelasyon analiziyle araştırılmıştır. Serilerin normal dağılıp dağılmadıkları incelenmiş, Shapiro-Wilk testiyle ($p=0,107>0,05$) normal dağıldığına karar verilmiştir. Normal dağılım gösteren iki serinin arasındaki korelasyon ilişkisi Pearson korelasyon analiziyle incelendiğinde pozitif çok kuvvetli bir ilişki $r=0,842$, $p=0,000$ bulunmuştur. Ancak serilerin sadece normal dağılım gösterdiğinden ziyade verilerin sıralı olarak karşılaştırıldığı düşünülürse Spearman korelasyon analizinde de istatistiksel olarak 0,01 anlamlılıkta aynı bulgular ($r=0,842$, $p=0,000$) elde edilmiştir.

5. TARTIŞMA

Bilimsel araştırmalar yenilikçi olmalarının yanında tekrarlanabilir de olmalıdır. Tekrarlanan araştırmalar daha önce yapılan doğru veya yanlışlarıyla gözden geçirilerek ve güncellenerek literatüre önemli katkılar sağlarlar. Daha önce yapılan çalışmaların araştırılması ve yapılan bir çalışmayla karşılaştırılması mevcut çalışmanın literatürdeki yerini de ortaya koyar. Literatür karşılaştırması yapılarak yeni çalışmanın hangi yönde sürdürüleceğine ışık tutulması, bilime katkı sağlaması, yapılan yanlışların tekrarlanmaması, yeniliklerin çalışmanın önemli bulguları olarak sunulması, hem yazara/yazarlara hem de okuyuculara katkı sağlaması beklenir.

Çalışma bulguları literatürle karşılaştırılmak istendiğinde birçok çalışmada sürdürülebilirlik ve taşımacılık konularının kavramsal ve farklı şekillerde ele alındığı görülmüştür. Literatürde bulunan çalışmalardan kısmen benzer değişkenlerin kullanıldığı Eva vd. (2019)'nin çalışmasında taşımacılık sektörünün sürdürülebilirliği 1995-2015 arası 35 ülkeye göre incelemiştir. Bahsedilen çalışmada taşımacılık sürdürülebilirlik endeksi oluşturulmuş ve ülkeler belirlenen 6 değişkene göre incelenmiş, İsviçre ilk sırada yer almış, ardından Danimarka, Birleşik Krallık ve İsveç sıralanırken son sırada ABD bulunmuştur. Karar verme yöntemlerine dayanmadan farklı bir

metodolojik yaklaşım kullanılarak gerçekleştirilen çalışma bulgularıyla mevcut çalışma bulguları (mevcut çalışmada İsviçre 2. sırada bulunmasına rağmen) benzer bulunmamıştır. Kısmen benzer amaç ve kapsamın ele alındığı Kim ve Han (2011)'in çalışmasında 2000-2007 arası 29 OECD ülkesinin taşımacılık sürdürülebilirliği karşılaştırılmıştır. Belirtilen çalışmada 7 değişkenin verileri ülkelerin aldıkları değerlere göre Z Skor yöntemiyle standartlaştırılmış ve ülkeler 4 gruba ayrılarak 1-5 arası (1 en iyi) derecelendirilmiştir. Çalışmada Norveç, İsveç ve Türkiye'nin 1. derecede sürdürülebilir taşımacılık konusunda en iyi ülkeler olduğu, Türkiye'nin ekonomik ölçeğinin oldukça düşük (5. derece-en son) bulunmasına rağmen sürdürülebilir taşımacılıkta 1. derece ülkelerin arasında yer alması dikkate değer bulunmuştur. Belirtilen çalışmanın (mevcut çalışmada İsveç'in 8. sırada ve Türkiye'nin 9. sırada bulunmasına rağmen) 2000-2007 yıllarını kapsamı ancak mevcut çalışmanın 2000-2020 yılları arasını kapsamına rağmen sıralamalar itibarıyla kısmen benzer bulgular elde edildiği söylenebilir. Wang vd. (2022) karayolu taşımacılığının sürdürülebilirliğini OECD ülkeleri için entropy-CoCoSo modeliyle ele almıştır. 12 kriter kullanılmış ve 28 ülke değerlendirilmiştir. İlk 5 sırada Japonya, Almanya, Fransa, Birleşik Krallık ve Kanada'nın, son sıralarda ise ABD ve İzlanda'nın bulunmasının sebebi tamamen farklı kriterlerin kullanılmış olmasına bağlanabilir.

Genel olarak yapılan değerlendirmede literatürde sınırlı sayıda çalışmanın bulunduğu, birçok değişkenin ve alternatifin bulunduğu karar probleminde mevcut çalışmaların karar verme yöntemlerine odaklanmadan matematiksel ifadelerle sorunu ifade etmeye çalıştığı gözlenmiştir. Bu sebeplerle bulguların karşılaştırılmasında daha önceki çalışmalarla mevcut çalışmanın kısmen de olsa benzer bulunduğu belirtilebilir. Mevcut çalışmanın kapsamı ve kullanılan kriterlerin özellikleri dolayısıyla orijinal bir çalışma olduğu ve literatüre önemli bir katkı sunduğu söylenebilir.

6. SONUÇ

Sürdürülebilir taşımacılıkla ve göstergeleriyle ilgili genel olarak kabul edilen bir tanıma literatürde rastlanılmamıştır. Ancak sürdürülebilir taşımacılığın mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel niteliklerin dengelenmesi bağlamında kullanılabilmesi söylenebilir. Sürdürülebilir taşımacılık temel olarak mevcut ulaşım sistemlerinin sürdürülebilirliği incelenerek araştırılabilir. Sürdürülebilir taşımacılık için gelecek projeksiyonları üretebilen enerji kullanımının, trafik güvenliği, karmaşıklığı ve gürültüsünün, istihdama ve işsizliğe etkisinin, yatırım maliyetlerinin, kaza sayıları ve maliyetlerinin, kişi başına düşen mali katkıların ve emisyonların araştırılması düşünülebilir. Hatta sürdürülebilirlik göstergeleri yelpazesi daha da genişletilebilir. Ancak bu çalışmada sürdürülebilir taşımacılık hedefleri olarak açıklanabilecek dikkate alınan değişkenler OECD tarafından yayınlanan verilere göre belirlenmiştir. Uluslararası bir ekonomik iş birliği kuruluşu olan OECD verilerine göre 8 farklı değişken sürdürülebilir taşımacılık göstergesi olarak kullanılmıştır.

Belirlenen kriterler değerlendirildiğinde, Lüksemburg ve ABD'nin C2-kişi başına ton olarak ulaşımdan kaynaklanan CO2 emisyonları kriterinde, Litvanya'nın ve Türkiye'nin C5-taşımacılık sektörünün katma değer payı kriterinde, Rusya'nın C6-mevcut GSYİH' sının bin birimi başına ton-km cinsinden toplam iç yük taşımacılığı kriterinde, Norveç ve İsviçre'nin C8-kişi başına sabit USD cinsinden toplam iç ulaşım altyapısı yatırımı kriterinde diğerlerinden çok daha farklı değerler aldıkları söylenmelidir.

Kriterlerin CRITIC yöntemine göre ağırlıkları bulunmuş, ilk üç sırada en önemli kriterler olarak C1 (%17,2), daha sonra C4 (%15,9) ve C8 (%14,3) elde edilmiştir. Alternatiflerin değerlendirildiği GRA yöntemine göre Norveç, İsviçre, Rusya, Romanya ve Litvanya ilk 5 sıralamada yer almıştır. Türkiye 9. sırada yer almış, son sırada ise Karadağ bulunmuştur. Karşılaştırma için PROMETHEE yöntemiyle alternatifler değerlendirilmiş, ilk sırada Norveç bulunmuş, devamında Litvanya, Letonya, İsviçre, Romanya sıralaması elde edilmiştir. İki yöntemin arasındaki ilişki istatistiksel olarak analiz edildiğinde benzer bulguların elde edildiği belirlenmiştir. Türkiye'nin 9. sırada yer alması gelecek için umut vadetse de sürdürülebilir taşımacılık konusunda daha çok kat etmesi gereken yollar olduğunu düşündürmektedir. Türkiye bu konuda diğer ülkelere göre geride olduğu ulaşımdan kaynaklanan emisyonları azaltarak ve taşımacılık sektöründe istihdamı artırarak konuya daha çok önem verebilir ve daha iyi konumlarda olabilir. Sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları birlikte değerlendirildiğinde taşımacılık sektörünün sürdürülebilirliğe doğru ilerlediği söylenebilir.

Çalışmada kapsamının geniş tutulmak istenerek 42 ülkeden 1 kritere (4 ülke) ait verileri eksik olan ülkelerin kapsam dahiline alınması önemli bir kısıt olarak kabul edilebilir. Bu çalışmada OECD verilerine göre sürdürülebilir taşımacılık göstergeleri belirlenmiş ve buna göre çalışma yürütülmüştür. İleride yapılacak çalışmalarda bu çalışmada belirlenen kriterler çeşitlendirilerek ve eksik olan veriler tamamlanarak daha detaylı ve

daha fazla ülke için analizler gerçekleştirilebilir. Ayrıca, taşımacılık belirlenen ülkeler bazında karayolu, havayolu, demiryolu ve denizyolu taşımacılığı başlıkları altında ayrı ayrı incelenebilir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Alnoor, A., Zaidan, A. A., Qahtan, S., Alsattar, H. A., Mohammed, R. T., Alazab, M., ... ve Albahri, A. S. (2022). Toward a sustainable transportation industry: Oil company benchmarking based on the extension of linear diophantine fuzzy rough sets and multicriteria decision-making methods. *IEEE Transactions on Fuzzy Systems*.
- Arya, N. V. ve Singh, P. (2016). Sustainable transportation planning: A multi-criteria decision making approach. *International Journal of Advances in Science, Engineering and Technology (IJASEAT)*, 4(2), 10-14.
- Aydin, N., Şeker, Ş. ve Deveci, M. (2022). Multi-Objective optimization of car sharing points under uncertainty for sustainable transportation. *IEEE Transactions on Engineering Management*.
- Beltrán-Esteve, M. ve Picazo-Tadeo, A. J. (2015). Assessing environmental performance trends in the transport industry: eco-innovation or catching-up?. *Energy Economics*, 51, 570-580.
- Chang, H. L. ve Chen, P. C. (2009). Exploring senior officials' policy beliefs regarding sustainable transportation. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 14(4), 249-254.
- Danish, K., Baloch, M. A. ve Suad, S. (2018). Modeling the impact of transport energy consumption on CO2 emission in Pakistan: Evidence from ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(10), 9461-9473.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G. ve Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Duran, Z. (2020) Yeni sanayileşen ülkelerde inovasyon performansının CRITIC tabanlı GİA yöntemiyle değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(1), 150-162.
- Dursun, M. ve Ari, E. (2020). Sustainable transportation service provider evaluation utilizing fuzzy MCDM procedure. *International Conference on Intelligent and Fuzzy Systems: Smart and Innovative Solutions* (s. 642-648). Springer, Cham.
- Eppel, J. (1999). Sustainable development and environment: A renewed effort in the OECD. *Environment, Development and Sustainability*, 1(1), 41-53.
- Eva, M., Mihai, F. C. ve Munteanu, A. V. (2019). Sustainability of the transport sector during the last 20 years: Evidences from a panel of 35 countries. *International Multidisciplinary Scientific GeoConference on Ecology, Economics, Education and Legislation-SGEM 2019* (s. 687-694). MISC.
- Gardas, B. B., Raut, R. D. ve Narkhede, B. E. (2019). Analysing the 3PL service provider's evaluation criteria through a sustainable approach. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 68(5), 958-980.

- Hamzaçebi, C. ve Pekkaya, M. (2011). Determining of stock investments with grey relational analysis. *Expert Systems with Applications*, 38(8), 9186-9195.
- Kim, G. ve Han, S. (2011). Comparative analysis of transportation sustainability in OECD countries. *Journal of the Eastern Asia Society for Transportation Studies*, 9, 82-97.
- Liu, L., Lian, M., Lu, C., Zhang, S., Liu, R. ve Xiong, N. N. (2022). TCSA: A traffic congestion situation assessment scheme based on multi-index fuzzy comprehensive evaluation in 5G-IoV. *Electronics*, 11(7), 1032.
- MFA. (2020). https://www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_ve-gelisme-teskilati-oecd_tr.mfa adresinden 01 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Mo, F. ve Wang, D. (2019). Environmental sustainability of road transport in OECD countries. *Energies*, 12(18), 3525.
- Naletina, D. (2022). Importance of multimodal transport in developing a more sustainable transportation network in the european union. *Economic and Social Development (Book of Proceedings), 84th International Scientific Conference on Economic and Social* (s. 169-177).
- Nguyen, T. K. L., Le, H. N., Ngo, V. H. ve Hoang, B. A. (2020). CRITIC method and grey system theory in the study of global electric cars. *World Electric Vehicle Journal*, 11(4), 79.
- Saidi, S. ve Hammami, S. (2017). Modeling the causal linkages between transport, economic growth and environmental degradation for 75 countries. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 53, 415-427.
- Santos-Arteaga, F. J., Di Caprio, D., Tavana, M. ve Tena, E. C. (2022). A credibility and strategic behavior approach in hesitant multiple criteria decision-making with application to sustainable transportation. *IEEE Transactions on Fuzzy Systems*.
- Saxena, P., Kumar, V. ve Ram, M. (2022). A novel CRITIC-TOPSIS approach for optimal selection of software reliability growth model (SRGM). *Quality and Reliability Engineering International*.
- Sayyadi, R. ve Awasthi, A. (2020). An integrated approach based on system dynamics and ANP for evaluating sustainable transportation policies. *International Journal of Systems Science: Operations & Logistics*, 7(2), 182-191.
- Google Scholar. (2022). https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=CRITIC+method&btnG= adresinden 20 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Singh, M., Rathi, R., Antony, J. ve Garza-Reyes, J. A. (2022). A toolset for complex decision-making in analyze phase of Lean Six Sigma project: a case validation. *International Journal of Lean Six Sigma*, (ahead-of-print).
- OECD.Stats. (2022). <https://stats.oecd.org/> adresinden 03 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Steg, L. ve Gifford, R. (2005). Sustainable transportation and quality of life. *Journal of transport geography*, 13(1), 59-69.
- Şişman, B. ve Eleren, A. (2013). En uygun otomobilin Gri ilişkisel analiz ve ELECTRE yöntemleri ile seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 411-429.

- Wang, Y., Zhou, Y., Zhu, L., Zhang, F. ve Zhang, Y. (2018). Influencing factors and decoupling elasticity of China's transportation carbon emissions. *Energies*, 11(5), 1157.
- Wang, C. N., Le, T. Q., Chang, K. H. ve Dang, T. T. (2022). Measuring road transport sustainability using MCDM-based entropy objective weighting method. *Symmetry*, 14(5), 1033.
- Yaacob, N. F. F., Mat Yazid, M. R., Abdul Maulud, K. N. ve Ahmad Basri, N. E. (2020). A review of the measurement method, analysis and implementation policy of carbon dioxide emission from transportation. *Sustainability*, 12(14), 5873.
- Zhu, C. ve Gao, D. (2019). A research on the factors influencing Carbon emission of transportation industry in "the Belt and Road Initiative" countries based on panel data. *Energies*, 12(12), 2405.

TÜRKİYE'DE FİŞER HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİNE İLİŞKİN AMPİRİK BİR ANALİZ

AN EMPIRICAL ANALYSIS OF THE VALIDITY OF THE FISHER HYPOTHESIS IN TURKEY

Arş. Gör. Şevket PAZARCI¹

Arş. Gör. Asım KAR²

Doç. Dr. Mehmet ALTUNTAŞ³

ÖZ

Faiz oranı ile enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan Fisher hipotezinin uzun yıllar boyunca ampirik literatürde incelendiği görülmektedir. Bu çalışma Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerliliğini zaman serisi analiz yöntemlerini kullanarak incelemektedir. Literatürden farklı olarak ortalama fonlama maliyeti (AOFM), kredi ve mevduat faiz oranları aynı anda kullanılarak geniş perspektif ile konunun incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, Türkiye için 2011:01-2021:08 dönemi arasındaki verilere Engle ve Granger eşbütünlük analizi yapılmıştır. Seriler arasında eşbütünlük ilişkisi bulunmasının ardından FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) eşbütünlük tahmincisi kullanılarak hipotezin geçerliliği incelenmiştir. FMOLS analizi tahmin bulgularına göre, enflasyon oranının faiz oranı üzerinde istatistiksel anlamlı etkiler yarattığı ve bu etkinin kredi ve mevduat faizlerinde farklılaştığı, kredi faizlerinde daha yüksek olduğu görülmektedir. Genel olarak ise en yüksek etkinin AOFM'de olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Toda ve Yamamoto nedensellik analizi de yapılarak seriler arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Toda ve Yamamoto nedensellik analiz sonuçlarına göre enflasyon oranından çeşitli faiz oranlarına nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir. Bu ilişkinin ihtiyaç kredisi ve AOFM'de çift yönlü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Özetle, ampirik bulgular, Türkiye'de Fisher hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon Oranı, Faiz Oranı, Fisher Hipotezi, Eşbütünlük Analizi.

JEL Sınıflandırma Kodları: C22, E31, E43.

ABSTRACT

It is seen that the Fisher hypothesis, which tries to explain the relationship between the interest rate and the inflation rate, is examined in the empirical literature for many years. The study examines the validity of the Fisher hypothesis in Turkey using time series analysis methods. Unlike the literature, it is aimed to examine the subject with a broad perspective by using the average cost of funding (AOFM), loan and deposit interest rates at the same time. For this purpose, Engle and Granger cointegration analysis is performed on the data between 2011.01-2021.08 for Turkey. After finding a cointegrating relationship between the series, the validity of the hypothesis is examined by using Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) cointegration estimator. According to the FMOLS analysis estimation findings, it is seen that the inflation rate has a statistically significant effect on the interest rate, and this effect differs in loan and deposit rates, and is higher in loan rates. In general, it is concluded that the highest effect is in AOFM. In addition, Toda and Yamamoto causality analysis is also performed and the causality relations between the series are examined. According to the results of Toda and Yamamoto causality analysis, causality relationship is determined from inflation rate to various interest rates. It is found that this relationship is bidirectional in consumer loans and AOFM. In summary, empirical findings show that the Fisher hypothesis is supported in Turkey.

Keywords: Inflation Rate, Interest Rate, Fisher Hypothesis, Cointegration Analysis.

JEL Classification Codes: C22, E31, E43.

¹ Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, sevket.pazarci@nisantasi.edu.tr

² Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü, asimk@pau.edu.tr

³ Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Lojistik Bölümü, mehmet.altuntas@nisantasi.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

This article tests the Fisher hypothesis in Turkey. We can say that the difference of the study from other studies in the literature is the period in which the hypothesis was examined, and the variables used in the analysis. By examining the relationship between inflation and interest rate in the post-global financial crisis period with a long-term approach, it has been investigated whether the hypothesis has worked in the recent past. In the post-crisis period, CBRT changed its monetary policy and made it more flexible. Therefore, in our study, we use the weighted average cost of funding to represent CBRT's policy stance.

Evaluation of savings in banks is important for the economy. Accounts opened in banks with various maturities offer savings under different interest rates. For this purpose, we examine how a change in the inflation rate affects the saving households and firms, and the extent of this effect. Finally, by including loan interest rates in the model, we aim to look at the effects of the change in the inflation rate on loan rates.

Design/methodology/approach:

In this article, monthly data were used (2011:01-2021:08), starting from the period after the 2008 Crisis, one of the turning points in the understanding of monetary policy, and considering the availability of data (the date when the weighted average funding cost reflecting the CBRT's policy stance started). The reason for the end of the review period in August 2021 can be expressed as the change in the monetary policy followed. Because there has been a transformation in the policy understanding implemented after this date, and it has been stated by the CBRT President himself that a policy stance that prioritizes the current account deficit has been adopted. While establishing the model, the raw data was used in the analysis and no transformation was performed. Analyses were made using the Eviews-12 package program. In the study, whether the Fisher hypothesis is valid or not will be analyzed by cointegration method. To detect the applicability of the cointegration analysis, the unit root properties of the series should be tested. Therefore, the series were tested with ADF and PP unit root tests. Then, using the Engle-Granger cointegration test, the long-term relationship between the inflation rate and the interest rate was examined. Finally, the FMOLS cointegration estimator was used and thus inferences were made about the relationship between the variables examined and the size and direction of this relationship

Findings:

Whether the series has a unit root process or not has been tested with the traditional unit root test methods ADF and PP. When the results of unit root analyzes are examined, it is seen that the variables have an I(1) process. In line with the unit root test results, it was decided to use the Engle and Granger (1987) cointegration test, which allows the series to have an I(1) process. When the results are examined in general, it is possible to say that the variables have a unit root process in at least one of the fixed and/or fixed & trend models. Thus, it will be possible to examine whether these variables, which have an I(1) process, have a cointegration relationship with the Engle-Granger method. According to the results of the Engle-Granger cointegration test, in which the existence of the cointegration relationship between inflation and interest is examined for each interest rate, empirical findings have been reached regarding the existence of a cointegration relationship between the inflation rate and other interest rates, excluding commercial loans. According to the FMOLS estimator result, because of a 1% increase in inflation, all variables are positively affected, in other words, increases in the inflation rate increase interest rates. Another conclusion concerns the magnitude of these effects. Coefficient sizes differ according to deposit and loan interest rates. While deposit rates do not increase one-to-one in the face of the increase in inflation, loan interests move beyond one-to-one increases. In other words, the increase in inflation rates has a more increasing effect on loan rates. According to Toda Yamamoto results, a Granger causality relationship was found from inflation rate to interest rates (excluding commercial loan interest). On the other hand, a Granger causality relationship was found from consumer loans, commercial loans and AOFM to the inflation rate. In summary, while there is a one-way Granger causality relationship from inflation rate to various deposit rates, housing, and vehicle loans; There is a bidirectional Granger causality relationship with need and AOFM. It has been determined that there is a one-way Granger causality relationship from commercial credit to inflation rate.

Conclusion and Discussion:

The validity of the Fisher hypothesis for Turkey in our study in the period 2011:01-2021:08. For this, cointegration analysis was used. First, it was examined whether the variables showed unit root properties and it was determined that the series were stationary at the first difference. Then, it was investigated whether the variables tend to act together in the long run. According to our findings, there was a cointegrated relationship between the series. Then, FMOLS estimator is used to determine the long-run coefficient estimation for the cointegrated series. According to the estimator result, it was concluded that the coefficient sign and significance levels were the same between the inflation rate and different interest rate variables, but the coefficients took different values for each variable. In summary, it was concluded that the inflation rate in the examined period affected the interest rate positively and significantly in line with the theory. In other words, it can be said that the Fisher hypothesis is valid in Turkey in the examined period.

1. GİRİŞ

Enflasyon ve faiz oranları (nominal) etkileşimini inceleyen Fisher hipotezi, uzun yıllardır araştırmacılar tarafından tartışılan konulardan biri olmuştur. Türkiye'de de son yıllarda enflasyon ve faiz sarmalından daha fazla bahsedilmeye başlanmıştır. Bu iki makroekonomik değişken arasındaki ilişki ilk Irving Fisher (1930) sistematik olarak incelemiş ve böylece literatürde “Fisher Hipotezi” haline gelmiştir (Carneiro vd., 2002; Akıncı ve Yılmaz, 2016; Altunöz, 2018). Hipotez, faiz oranı ve beklenen enflasyon ilişkisinin pozitif olduğunu ileri sürmektedir (Berument ve Jelassi, 2002, s. 1645). Fisher, bu pozitif ilişkiyi uzun vadeli bir fenomen olarak görmektedir (Mishkin, 1992, s. 196).

Fisher hipotezi, nominal faiz oranının beklenen enflasyon ve reel faiz oranlarının toplamı şeklinde olduğunu varsaymaktadır. Fisher, reel faizin beklenen enflasyonla ilişkisiz olduğu iddia etmektedir. Bu, Fisher hipotezinin önemli bir öngörüsü olmakta çünkü, reel faizin enflasyon bekleyişleri ile ilişkili olması durumunda, reel oranda meydana gelen değişiklikler, enflasyon bekleyişlerine yanıt olarak nominal oranlarda tam ayarlamaya yol açmayacaktır (Cooray, 2003, s. 135).

Enflasyonun artması durumunda, bireyler satın alma güçlerinde azalma olacağı düşüncesiyle mal ve hizmetlere olan taleplerini artırmakta, artan talep sonucunda faiz oranları yükselmektedir (Gül ve Açıkalm, 2008). Fisher hipotezi geçerliyse, kısa vadeli faiz oranları enflasyon oranının bir tahmincisi olacaktır (Kiran, 2013). Yani, enflasyon oranında yaşanan bir değişim faiz oranının değişimi için bir tahmin yapılmasına neden olacaktır. Fisher hipotezi, denklem 1'de gösterildiği gibi nominal faizin, reel faizin ve beklenen enflasyonun toplamına eşit olduğunu belirtir:

$$i_t = r_t + \beta\pi_t^e \quad (1)$$

Burada i nominal faiz oranını, r reel faiz oranını, π^e beklenen enflasyon oranını, β Fisher katsayısını temsil etmektedir. Ampirik modelde rasyonel beklentiler varsayımı altında $\pi_t^e = \pi_t + \varepsilon_t$, $E(\varepsilon_t)=0$ ve r_t sabittir. Denklem (1)'i yeniden yazdığımızda:

$$i_t = \alpha + \beta\pi_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Eğer i_t ve π_t arasında eşbütünlük ilişkisi varsa ve $\beta = 1$ ise Fisher hipotezi geçerli olmakta, aksi takdirde geçersiz olmaktadır (Nazlıoğlu vd., 2021, s. 2).

Türkiye ekonomisi 1980'li yıllardan itibaren dönüşüm yaşamış ve bu dönüşümle birlikte finansal piyasalarda da değişim ve dönüşüm gerçekleşmiştir. İlk olarak ülke ekonomisi dışa açılarak ticari liberalizasyon gerçekleşmiştir. İzleyen yıllarda dönüşüm finansal piyasalarda hız kazanmış olup, 1989 yılının ağustos ayında Türkiye ekonomisi açısından önemli bir yapısal dönüşüm yaşanmıştır. Bu tarihte Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 32 sayılı karar imzalanarak Türkiye, uluslararası finans piyasalarına açılmıştır. Daha sonra yapısal anlamda bir diğer önemli değişim 2001 krizinde yaşanmıştır. 2001 krizinden sonra Türkiye ekonomisi dalgalı kur rejimine geçmiş ve yapısal reformlarla Güçlü Ekonomiye Geçiş adlı yeni bir programı uygulamaya başlamıştır. Yeni program enflasyonla mücadeleyi öncelikli hedef haline getirmiş ve bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na araç bağımsızlığı tanınmıştır. Ayrıca, 2002-2006 yılları arasında enflasyon hedeflemesi rejimi çerçevesi benimsenmiş ve örtülü enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanmıştır. Enflasyon hedeflemesine geçilmesi ile beraber para politikasında şeffaflık ve öngörülebilirlik oluşmasına ve böylelikle de enflasyon bekleyişlerinin çapa altına alınması hedeflenmiştir. Örtülü enflasyon hedeflemesi rejimi sırasında enflasyon oranı çift hanelerden (2001 yılı sonunda %68) tek haneye gerilemiştir (2005 sonunda %7,7). Örtülü enflasyon hedeflemesi döneminde, güçlü ekonomik toparlanma ile birlikte açık enflasyon hedeflemesi rejimi için gerekli koşullar oluşturulmuş ve 2006 yılı itibarıyla bu rejim tam olarak uygulamaya geçmiştir. Açık enflasyon hedeflemesi 2006 yılından itibaren uygulanmaktadır (Köse vd., 2012, s. 478). 2008 Küresel Finans Krizi sonrası ise TCMB yeni para politikası çerçevesini izleyerek fonlamanın maliyetini anlık değiştirilebildiği sistemi devreye alarak para politikası anlayışında değişiklikler yapmıştır. Ağırlıklı ortalama fonlama maliyetini (AOFM) zaman zaman aktif bir şekilde kullanarak politika tasarımlarında bulunulmuştur. Dolayısıyla AOFM'yi izleyerek para politikası duruşu hakkında çıkarsama yapmak mümkün hale gelmiştir. Küresel kriz sonrası dönemde bu yeni para politikası anlayışında fonlamanın maliyeti ve miktarı günlük olarak değiştirilerek politika tasarımı daha esnek bir hal altına alınmıştır. Bir haftalık repo ihale faiz oranı, yani politika faizi değiştirilmeden de parasal sıkılaştırma veya gevşeme yapmak mümkün hale gelmiştir.

Bu makale Türkiye için Fisher hipotezini eşbütünlük metodolojisini kullanarak test etmektedir. Bunun için uzun dönemli denge ilişkisi göz önünde bulundurularak enflasyon oranında meydana gelen bir şokun Fisher

katsayısında meydana gelen etkinin işareti ve boyutunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. FMOLS tahmincisi kullanılarak Sıradan En Küçük Kareler (EKK) yönteminin çözemediği içsellik sorunu göz önüne alınmıştır. Dolayısıyla enflasyon oranı ve faiz oranı gibi iki içsel değişken arasındaki ilişkinin incelenmesinde daha doğru bir çıkarsama yapılması sağlanacaktır. Türkiye ekonomisi için Fisher hipotezini test eden bu çalışma hem incelenen dönem açısından hem de kullanılan değişkenler açısından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. İncelenen dönem olarak Türkiye'nin yeni para politikası çerçevesini izlemeye başladığı ve aynı zamanda AOFM verisinin yayımlanmaya başladığı tarih analiz döneminin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Kullanılan değişkenler açısından ise hem kredi hem de mevduat faiz oranları en geniş çerçevede ele alınarak enflasyon oranındaki değişimin hangi faiz oranı türüne daha çok etki ettiği yani hangi faiz oranının enflasyon oranına daha duyarlı olduğu belirlenmek amaçlanmıştır. Özetle, Türkiye'nin 2008 Küresel Finansal Kriz sonrası uygulamaya başladığı yeni para politikası anlayışından günümüze enflasyon ve çeşitli faiz oranları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu hipotez test edilerek, belirli bir dönemde Türkiye'de para politikalarının etkinliğini araştırmak için iyi bir gösterge sağlamak amaçlanmaktadır.

Çalışmanın kalan kısmı şu şekildedir. İkinci bölümde ulusal ve uluslararası literatüre değinilmiş olup üçüncü bölümde kullanılan veri seti ve yöntem hakkında bilgi verilmiştir. Ampirik bulgular dördüncü bölümde paylaşılmış olup beşinci bölümde de sonuç kısmına yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde Fisher hipotezi hakkında birçok ampirik çalışma bulunmaktadır. Genelde enflasyon ve faiz ilişkisinin eşbütünlüşme yaklaşımı kullanılarak incelendiği görülmektedir. Payne ve Ewing (1997), az gelişmiş 9 ülkeden oluşan bir örneklemede Fisher hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Çalıştığı dokuz ülkeden sadece üçünde (Malezya, Pakistan ve Sri Lanka), Fisher etkisini destekleyen kanıtlar sunmaktadır. Avustralya'nın vergi öncesi ve sonrası kısa ve uzun vadeli faiz oranlarını test eden Hawtrey (1997), Johansen eşbütünlüşme test metodolojisini kullanmıştır. Fisher etkisinin 1980'lerdeki mali kuralıslaştırmadan önce başarısız olmasına rağmen, ilişkinin daha sonra yeniden kurulduğuna dair kanıtlar olduğunu söylemektedir. Fisher hipotezini 26 ülke için test eden Berument ve Jelassi (2002) inceledikleri ülkelerin 16'sında geçerli olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere göre daha geçerli sonuçlar verdiğini vurgulamışlardır. Carneiro vd. (2002), 1980-1997 dönemi için Arjantin, Brezilya ve Meksika'da Fisher hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Ampirik bulgulara göre, Meksika hariç diğer iki ülke için faiz ve enflasyon arasında istikrarlı bir ilişki bulmuşlardır.

Granville ve Mallick (2004) Johansen eşbütünlüşme yaklaşımını kullandıkları çalışmalarında Fisher hipotezinin İngiltere için geçerli olduğu sonucuna varmışlardır. 33 ülkenin verilerini kullanarak hipotezinin geçerliliğini araştıran Kasman vd. (2006), geleneksel eşbütünlüşme testi kullanıldığında örneklemedeki ülkelerin nominal faiz oranları ile enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını göstermektedirler. Yamak ve Abdioğlu (2007) çalışmalarında 1990 birinci çeyrek ve 2006 dördüncü çeyrek dönemi arasında Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Faiz oranı değişkeni olarak çalışmalarında üç aylık vadeli mevduat faiz oranını kullanmışlardır. Johansen eşbütünlüşme testi kullandıkları çalışmada elde ettikleri ampirik bulgulara göre Türkiye'de Fisher hipotezi geçerlidir. Türkiye için Fisher hipotezini inceleyen Gül ve Açıkalin (2008), Johansen eşbütünlüşme yönteminden yararlandıkları çalışmalarında Fisher hipotezine ilişkin tutarlı sonuçlar elde etmişlerdir. Yılcı (2009), 1989-2008 dönemi için çeyreklik verileri kullanarak Fisher hipotezinin Türkiye'de geçerliliğini test ettiği çalışmasında hipotezin geçerli olmadığı bulgusuna ulaşmıştır.

Türkiye'de vadeli mevduat faizi ile enflasyon arasındaki ilişkiyi 2002-2011 dönemi için inceleyen Bayat (2011) Doğrusal olmayan eşbütünlüşme yaklaşımını kullandığı çalışmada Fisher etkisinin geçerli olmadığı belirtilmektedir. İncekara vd. (2012) Fisher etkisinin 1989-2011 döneminde geçerli olduğu sonucuna varmışlardır. Köse vd. (2012) 2002-2009 dönemi için trend kırılma eşbütünlüşme testi kullanarak yaptıkları çalışmada Fisher hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. 1990-2010 yılları arasındaki aylık verileri kullanarak Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerliliğini inceleyen Kiran (2013) eşbütünlüşme ve kesirli eşbütünlüşme yaklaşımlarından yararlanmıştır. Ampirik bulgulara göre Fisher'in hipotezi her iki yaklaşımda da geçerlidir. Mercan (2013) 1992-2013 dönemini ARDL sınır testi yaklaşımıyla analiz etmiştir. Ampirik bulgulara göre Fisher hipotezi geçerli bulunmuştur. Türkiye için 1987-2010 dönemini inceleyen Arısoy (2013), zamanla değişen parametreler yaklaşımından yararlanmıştır. Ampirik bulgulara göre Fisher, hipotezin geçerli olduğu sonucuna varmıştır.

Kanca vd., (2015) çalışmalarında Türkiye için 1980-2013 dönemi boyunca yıllık verileri kullanarak Fisher hipotezinin geçerliliğini sınımlamışlardır. Ampirik analizde faiz oranı olarak yıllık mevduat faiz oranını kullanmışlardır.

Johansen eşbütünleşme yöntemi kullandıkları çalışmalarındaki ampirik bulgulara göre hipotez geçerli bulunmaktadır. Ayrıca nedensellik ilişkisinin de incelendiği çalışmada enflasyon oranından faiz oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. 1980-2012 dönemini inceleyen Akıncı ve Yılmaz (2016), enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi DOLS yöntemini kullanarak doğrudan ve çeşitli kontrol değişkenleri aracılığıyla incelemişlerdir. Ampirik bulgulara göre, kontrol değişkenlerinin faiz oranı üzerinde farklı etkileri olduğu sonucuna varmışlardır. Tunalı ve Erönel (2016) ise yaptıkları çalışmada Türkiye'de Fisher etkisinin uzun vadede geçerli olduğu ancak kısa vadede geçerli olmadığı sonucuna varmışlardır. Çinko (2017), Fisher etkisinin Türkiye'de 2003-2017 yılları arasında geçerli olduğu sonucuna varmıştır. 1996-2015 dönemi için Çin için hipotezi inceleyen Altunöz (2018), ARDL sınır testi yöntemini kullanarak elde ettiği bulgu Fisher etkisinin geçerli olduğudur.

Fourier yaklaşımıyla 1988-2019 döneminde Fisher hipotezinin geçerliliğini inceleyen Özer (2019), Türkiye ekonomisinde Fisher hipotezinin geçerli olduğunu söylemektedir. Songur (2019), Türkiye için mevduat faiz oranları ile üretici ve tüketici fiyat endekslerini kullandığı çalışmasında Fisher hipotezinin geçerliliğini destekleyecek herhangi bir kanıt bulamamıştır. Doğan vd. (2020), doğrusal olmayan Granger nedensellik analizini kullanarak Türkiye için yaptıkları çalışmada Fisher hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca enflasyondan faize doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Fourier eşbütünleşme testi kullanarak Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerliliğini 1985-2017 dönemi için inceleyen Koç (2020), Fisher hipotezinin Türkiye'de geçerli olduğunu, ancak faiz oranlarındaki artışın Fisher hipotezinin öngördüğünden daha az olduğunu söylemektedir.

3. VERİ VE YÖNTEM

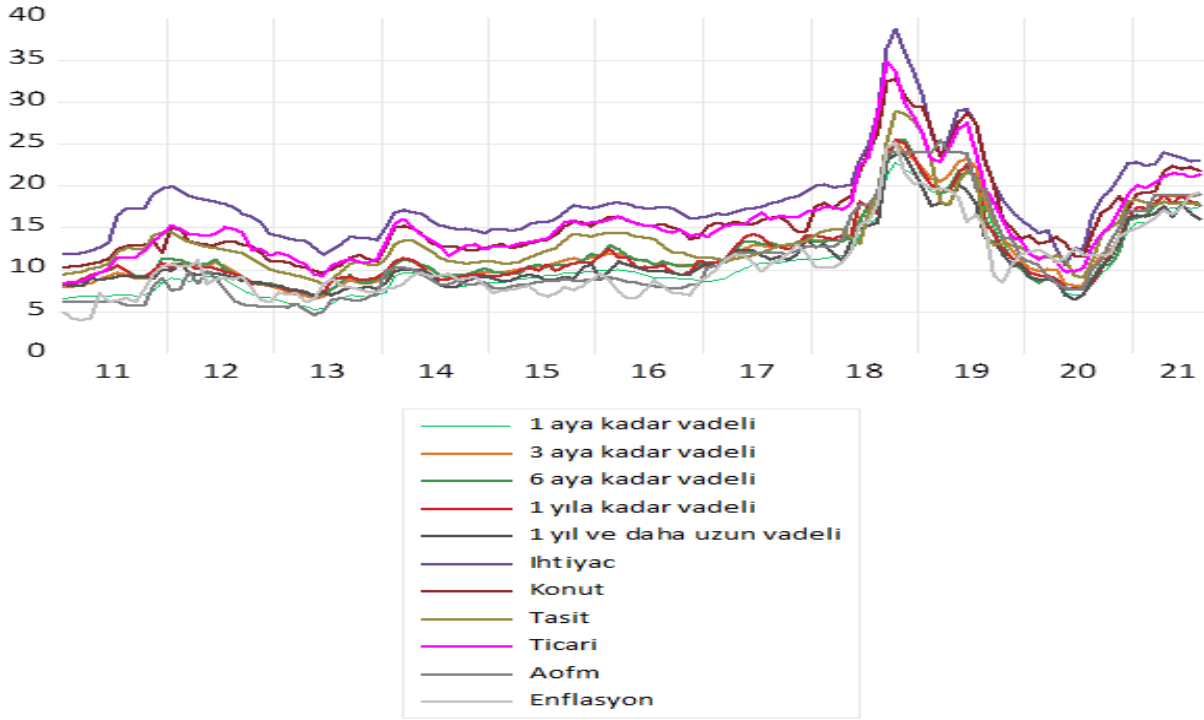
3.1. Veri Seti ve Model

Analizde para politikası anlayışında dönüm noktalarından biri olan Küresel Finans Krizi sonrasındaki dönemden itibaren ve veri bulunabilirliği göz önüne alındığında (TCMB'nin politika duruşunu yansıtan ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinin başladığı tarih göz önüne alınmıştır) 2011:01-2021:08 dönemi için aylık veriler kullanılmıştır. İnceleme dönemin 2021 yılı ağustos ayında bitirilmesinin nedeni olarak izlenen para politikasındaki değişim olarak ifade edebiliriz. Çünkü bu tarihten sonra uygulanan politika anlayışında dönüşüm yaşanmış olup, bizzat TCMB başkanı tarafından cari açığı önceleyen politika duruşuna geçildiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla analiz dönemi bitiş tarihi olarak izlenen para politikası anlayışındaki dönüşüm dikkate alınmıştır. Zira bu tarihten sonraki enflasyon ve faiz oranı değişkenlerini modele dahil etmek sonuçların doğruluğunu etkileyebileceği düşünülmektedir. Model kurulurken verilerin ham hali analizde kullanılmış ve herhangi bir dönüşüm gerçekleştirilmemiştir. Yani, enflasyon ve faiz oranı verileri yüzde şeklinde indirilmiş olup, katsayı yorumu yapılırken enflasyonda yaşanan yüzde birlik artış faiz oranını yüzde x kadar artırıyor şeklinde bir yorumlamada bulunulabilecektir. Analizler Eviews-12 paket programı aracılığı ile yapılmış olup analizde kullanılan veriler ve elde edilen kaynaklar Tablo 1'de, verilere ait görsellerde Şekil 1'de listelenmiştir. Analizde beş çeşit mevduat faiz oranı, 4 çeşit kredi faiz oranı ve TCMB para politikası duruşunu yansıtan AOFM faiz oranına yer verilmiştir. Tüm veriler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) alınmıştır.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Veriler

Değişkenler	Kaynak
Vadeli mevduat (1 aya kadar)	EVDS
Vadeli mevduat (3 aya kadar)	EVDS
Vadeli mevduat (6 aya kadar)	EVDS
Vadeli mevduat (1 yıla kadar)	EVDS
Vadeli mevduat (1 yıl ve daha uzun)	EVDS
İhtiyaç kredisi	EVDS
Konut kredisi	EVDS
Taşıt kredisi	EVDS
Ticari Krediler	EVDS
AOFM	EVDS
Enflasyon Oranı	EVDS

Şekil 1. Analizde Kullanılan Verilere İlişkin Görseller

Şekil 1 incelendiğinde 2018 yılına kadar serilerin belli bir bant aralığında hareket ettiği görülmektedir. 2018 yılından itibaren ise serilerde bir yükseliş trendi yaşanmıştır. Burada faiz ve enflasyon oranlarında uzun yıllardır görmediği seviyeler görülmüştür. 2018 yılı Türkiye için yapısal dönüşümlerin olduğu, bir diz ekonomik ve politik olayların yaşandığı bir yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. 2018 yılı ağustos ayında bir kur şoku yaşanmıştır. ABD ile yaşanan gerginlik sonucunda döviz kurlarında yaşanan dalgalanmaların boyutu artmıştır. Döviz kuru artışları sonucunda ithal mal fiyatlarında artış meydana gelmiştir. Döviz kuru geçişkenliği sonucunda yurtiçi mal ve hizmetlerin fiyatlarında yaşanan artışlar enflasyon oranını artırmıştır. Merkez bankası böyle bir kur ve enflasyon şoku karşısında faiz oranlarında artışa gitmiştir. Böyle bir konjunktürde enflasyon, faiz ve döviz kuru seviyelerinde artış yaşanmış ve yeni denge daha yüksek kur, daha yüksek enflasyon ve daha yüksek faiz şeklinde oluşmuştur.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ort.	Maks.	Min.	SS	JB	Olasılık
Vadeli mevduat (1 aya kadar)	10,600	22.852	5.264	4.279	44.788	0.000
Vadeli mevduat (3 aya kadar)	12,204	25.315	6.518	4.318	44.711	0.000
Vadeli mevduat (6 aya kadar)	12,036	25.554	6.758	4.049	56.307	0.000
Vadeli mevduat (1 yıla kadar)	12,059	25.495	6.852	4.185	50.577	0.000
Vadeli mevduat (1 yıl ve daha uzun)	11,168	23.697	6.495	3.788	63.534	0.000
İhtiyaç kredisi	18,244	38.720	10.608	5.119	122.611	0.000
Konut kredisi	15,882	32.782	9.607	5.075	69.488	0.000
Taşıt kredisi	13,585	28.947	8.297	3.964	167.297	0.000
Ticari Krediler	15,599	34.877	8.415	5.038	80.307	0.000
AOFM	11,143	25.500	4.520	5.368	31.834	0.000
Enflasyon Oranı	10,651	25.240	3.986	4.275	40.181	0.000

Not: Tabloda yer alan istatistikler nominal verilerle elde edilmiştir. Standart sapmayı SS, çarpıklığı S, basıklığı K, Jarque ve Bera (1987) normal dağılım istatistiğini ise JB temsil etmektedir.

Çalışmada yer alan serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de verilmektedir. Ortalaması en yüksek değişken ihtiyaç kredisi olurken (%18,244), en düşük değişken ise 1 aya kadar vadeli mevduat (%10,600) değişkenidir. Standart sapması en yüksek değişken de ihtiyaç kredisi (%5,119) olurken, en düşük değişken ise 1 yıl ve daha uzun vadeli mevduat (%3,788) değişkenidir. Dolayısıyla serilerde en fazla değişkenlik gösteren değişkenin ihtiyaç kredisi olduğu görülmektedir. Seride en az değişkenlik gösteren değişken ise bir yıl ve daha uzun vadeli mevduat değişkenidir. Özetle, ortalamasından en fazla sapan değişken ihtiyaç kredisidir. JB istatistiğine göre ise tüm değişkenler için verilerin normal dağıldığı şeklinde kurulan boş hipotez kabul edilmemektedir. Yani, tüm değişkenler için seriler normal dağılmamaktadır.

Fisher hipotezini incelemek için kullanılan analizler Eşitlik 3’teki matematiksel modele dayanmaktadır.

$$Faiz Oran_t = f(Enflasyon Oran_t) \quad (3)$$

Veriler oran cinsinden indirilmiş olup herhangi bir dönüştürme işlemine tabi tutulmamıştır. Eşitlik 1’deki fonksiyonel ilişkinin ekonometrik model şeklinde gösterimi Eşitlik 4’te verilmektedir.

$$Faiz Oran_t = \beta_0 + \beta_1 Enflasyon Oran_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

Eşitlik 4’te yer alan β_1 parametresini şu şekilde yorumlamak mümkündür: Enflasyon oranındaki yüzde birlik bir artış, faiz oranını yüzde β_1 kadar artırmaktadır.

3.2. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada, Fisher hipotezinin geçerli olup olmadığı eşbütünlük yöntemiyle analiz edilecektir. Eşbütünlük analizin uygulanabilirliğinin belirlenebilmesi için serilerin birim kök özelliklerinin test edilmesi gerekmektedir. İlk olarak değişkenlere Geniletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (PP) birim kök testleri yapılmıştır. Ardından uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Engle-Granger (EG) eşbütünlük testi yapılmıştır. Daha sonra eşbütünlük serilerin katsayılarını belirlemek için Full Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) eşbütünlük tahmincisi kullanılmıştır. Böylelikle uzun dönemli ilişki hakkında katsayı işareti ve katsayının büyüklüğü belirlenmiştir. Son olarak seriler arasındaki nedensellik ilişkisine bakılmıştır.

3.2.1. ADF (1981) ve PP (1988) Birim Kök Testleri

ADF birim kök testine ilişkin model Eşitlik 5’te gösterilmektedir:

$$\Delta Y_t = a + \delta t + \alpha Y_{t-1} + \sum_{j=1}^q \gamma_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (5)$$

burada a sabit terimi, t trendi, δ trend katsayısını Y_t bağımlı değişkeni, Y_{t-1} , bağımlı değişkenin bir dönem önceki gecikmelerini ve ε_t hata terimini temsil etmektedir. ADF testinde boş hipotez birim kökün vardır şeklinde olurken, alternatif hipotez ise birim kökün olmadığı şeklindedir. Test istatistiği $\hat{t} = \frac{\hat{\alpha}}{sh(\hat{\alpha})}$ şeklinde hesaplanmakta ve elde edilen hesap değeri kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Kritik değer tablo değerinden büyük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilmekte yani serilerin durağan bir yapıya olduğu sonucuna varılmaktadır.

PP (1988) birim kök testi, ADF (1981) birim kök testinden farklı olarak hata terimiyle ilgili varsayımları genişletmesi şeklinde olmuştur. PP (1988) hata terimindeki otokorelasyon sorununu gidermede kullandığı yöntemi farklılaştırmıştır. ADF testi hata terimindeki otokorelasyon sorununu parametrik bir yaklaşımla çözerken, PP testi parametrik olmayan bir yaklaşımla gidermektedir. Eşitlik 6 ve Eşitlik 7’de PP testine ilişkin test istatistikleri gösterilmektedir:

$$Z_{\hat{\alpha}} = T\hat{\alpha} - (\hat{\omega}^2 - \hat{\sigma}_\varepsilon^2)(2T^{-2} \sum_{t=1}^T \hat{\varepsilon}_t^2)^{-1} \quad (6)$$

$$Z_{\hat{t}} = t_{\hat{\alpha}} \left(\frac{\hat{\sigma}_\varepsilon^2}{\hat{\omega}^2} \right)^{1/2} - \frac{1}{2} (\hat{\omega}^2 - \hat{\sigma}_\varepsilon^2) (\hat{\omega}^2 T^{-2} \sum_{t=1}^T \hat{\sigma}_\varepsilon^2)^{-1/2} \quad (7)$$

burada T gözlem sayısını, $\hat{\sigma}_\varepsilon^2$, kalıntılarının varyansını ifade etmektedir. Kalıntılarının varyansını $\hat{\sigma}_\varepsilon^2 = \frac{\sum_{t=1}^T \hat{\varepsilon}_t^2}{T-k}$ şeklindedir. $\hat{\omega}^2$ ise tutarlı uzun dönem varyans tahmincisidir. Otokoregresif spectral yoğunluk tahmincisi ve kernall (çekirdek) tahmincileri bunlardan ikisidir. PP testine ilişkin hipotezler ADF testi ile aynı olup boş hipotez birim kök vardır şeklindedir. Karar aşaması, test istatistiğinin tıpkı ADF birim kök testindeki gibi kritik değerler ile karşılaştırılarak verilmektedir.

3.2.2. Engle-Granger (1987) Eşbütünlük Testi

Engle ve Granger (1987) testi birim kök süreç içeren seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yapısını inceleyen tek denklemlilik bir eşbütünlük testidir. Bu modele ilişkin eşitlik 8’de gösterilmektedir:

$$Y_t = a + \delta t + \gamma_1 X_t + \varepsilon_t \quad (8)$$

burada bağımsız değişken X_t ile ifade edilmektedir. Analiz yapılırken serilerin seviyelerinde birim kök içermeleri gerekmektedir. Ayrıca değişkenlerin I(1) yani birinci farkları alındığında durağan olmaları gerekmektedir. Tahmin edilen denklemde hata terimi ADF birim kök test ile sınanmaktadır. Hata teriminin (ε_t), I(0) yani düzeyde durağan olması durumunda X_t ve Y_t serilerin eşbütünlük olduğu söylemek mümkündür. Analize konu değişkenlerin Engle Granger testinde kullanılması için seviyelerinde birim kök bir sürece sahip olması gerekmektedir.

3.2.3. FMOLS Eşbütünlük Tahmincisi

Eşbütünlük testinin yapılmasının ardından seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönü hakkında bilgi sahibi olabilmek için eşbütünlük tahmincilerine geçmek mümkün olabilmektedir. İktisadi değişkenler arasında içsellik problemiyle karşılaşmakta ve dolayısıyla bu sorunu dikkate almayan tahmincilerin sonuçlarının yorumlanması yanlış çıkarımlara yol açabilmektedir. Eşbütünlük serilerde içsellik sorunu Phillips ve Hansen (1990)’in geliştirdiği FMOLS eşbütünlük tahmincisiyle aşılabilir. Böylelikle uzun dönem katsayılarını yorumlamak mümkün hale gelmektedir. FMOLS tahmincisi Eşitlik 9’da gösterildiği gibidir (Phillips ve Hansen, 1990):

$$\theta_{FMOLS} = \begin{bmatrix} \alpha \\ \beta \end{bmatrix} = (\sum_{t=1}^T z_t z_t')^{-1} (\sum_{t=1}^T z_t P_t^* - T \begin{bmatrix} \delta_{12} \\ 0 \end{bmatrix}) = (\sum_{t=1}^T a_t' b_t')' (\sum_{t=1}^T a_t' b_t')^{-1} P_t^* - T \begin{bmatrix} \delta_{12} \\ 0 \end{bmatrix} \quad (9)$$

burada $z_t = (a_t' b_t')$ ifadesini, P_t^* klasik EKK (OLS) tahmincisini ve δ_{12} uzun dönem kovaryans katsayılarını kullanarak elde edilen sapmalı korelasyon tahminini göstermektedir. Buradan hareketle FMOLS eşbütünlük tahmincisi Eşitlik 10’de verilmektedir:

$$\hat{\theta}_{FMOLS} = \frac{\hat{\theta}_{FMOLS}}{(\hat{\Omega}_{11} \sum_{t=1}^T x_t^2)} \quad (10)$$

burada $\hat{\Omega}_{11}$ uzun dönem kovaryans katsayısını ifade etmektedir. FMOLS tahmincisi serilerin durağan olmama varsayımına dayanmasından dolayı durağan serilerle bu tahmini gerçekleştirmek hatalı sonuçlar vermesine yol açabilecektir.

3.2.4. Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Analizi

Toda Yamamoto nedensellik analizi VAR modeli tahmini üzerine kurulan bir yaklaşımdır. Bir VAR modeli kurularak, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri hakkında çıkarımlara yapmak mümkün olmaktadır. Bu yöntemde VAR modeli kurulurken, durağan olmayan serileri durağanlaştırmaya gerek kalmamakta dolayısıyla esnek bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki denklem 11 ve denklem 12’deki VAR modeli yardımıyla nedensellik ilişkisi test edilebilmektedir:

$$y_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^k \gamma_{1t} y_{t-1} + \sum_{i=k+1}^{dmax} \gamma_{2t} y_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{1t} x_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{dmax} \delta_{2t} x_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (11)$$

$$x_t = \rho_0 + \sum_{i=1}^k \rho_{1t} x_{t-1} + \sum_{i=k+1}^{dmax} \rho_{2t} x_{t-i} + \sum_{i=1}^k \varphi_{1t} y_{t-1} + \sum_{i=k+1}^{dmax} \varphi_{2t} y_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (12)$$

Denklemlerde k maksimum gecikme uzunluğunu, dmax ise maksimum entegrasyon derecesini temsil etmektedir. Denklem 11’de x değişkeninden y değişkenine nedensellik ilişkisi olup olmadığı $\delta_{1t} = 0$ boş hipotezi Wald testi ile incelenmektedir. Denklem 12’de de y değişkeninden x değişkenine nedensellik ilişkisi olup olmadığı $\varphi_{1t} = 0$ boş hipotezi Wald testi ile incelenmektedir (Toda ve Yamamoto, 1995).

Bu çalışmada Toda Yamamoto nedensellik analizinde boş hipotez enflasyon oranı değişkeni faiz oranı değişkeninin Granger nedeni değildir şeklinde kurulurken, alternatif hipotez enflasyon oranı değişkeni faiz oranı değişkeninin Granger nedeni değildir şeklindedir. Ampirik analizde olasılık değerinin 0.5’ten küçük olması durumunda boş hipotez reddedilmekte yani enflasyon oranı faiz oranının Granger nedeni değildir sonucu elde edilmektedir. Aksi durumda, yani boş hipotezin reddedilememesi durumunda enflasyon oranı faiz oranının Granger nedeni değildir sonucuna ulaşılmaktadır.

4. AMPİRİK ANALİZ

Ampirik analizde eşbütünlük ilişkisinin varlığı incelenmeden önce serilerin birim kök özellik gösterip göstermediğinin incelenmesi gerekmektedir. Bunun için ilk olarak birim kök analizi yapılmış olup, Tablo 3' listelenmiştir.

Tablo 3. Birim Kök Analiz Sonuçları

Değişkenler	Sabitli Model			
	ADF seviye	ADF birinci fark	PP seviye	PP birinci fark
Vadeli mevduat (1 aya kadar)	-2,362(0,154)	-5,180***(0,000)	-1,708(0,424)	-5,081***(0,000)
Vadeli mevduat (3 aya kadar)	-2,196(0,208)	-6,066***(0,000)	-1,740(0,408)	-6,092***(0,000)
Vadeli mevduat (6 aya kadar)	-2,225(0,198)	-7,455***(0,000)	-1,956(0,305)	-7,456***(0,000)
Vadeli mevduat (1 yıla kadar)	-2,073(0,255)	-8,233***(0,000)	-1,889(0,336)	-8,250***(0,000)
Vadeli mevduat (1 yıl ve daha uzun)	-2,098(0,245)	-8,852***(0,000)	-1,999(0,286)	-8,840***(0,000)
İhtiyaç kredisi	-3,214**(0,021)	-6,387***(0,000)	-2,271(0,182)	-5,469***(0,000)
Konut kredisi	-2,291(0,176)	-7,250***(0,000)	-1,904(0,329)	-7,114***(0,000)
Taşıt kredisi	-3,290**(0,017)	-7,100***(0,000)	-2,269(0,183)	-5,795***(0,000)
Ticari Krediler	-2,820*(0,058)	-6,344***(0,000)	-2,217(0,201)	-6,138***(0,000)
AOFM	-2,337(0,162)	-3,747***(0,004)	-1,625(0,466)	-9,192***(0,000)
Enflasyon Oranı	-1,995(0,288)	-5,629***(0,000)	-1,616(0,471)	-8,476***(0,000)
	Sabitli ve Trendli Model			
	ADF seviye	ADF birinci fark	PP seviye	PP birinci fark
Vadeli mevduat (1 aya kadar)	-3,417*(0,053)	-5,167***(0,000)	-2,524(0,316)	-5,066***(0,003)
Vadeli mevduat (3 aya kadar)	-3,075(0,116)	-6,046***(0,000)	-2,487(0,333)	-6,072***(0,000)
Vadeli mevduat (6 aya kadar)	-2,826(0,190)	-7,427***(0,000)	-2,513(0,321)	-7,428***(0,000)
Vadeli mevduat (1 yıla kadar)	-2,727(0,227)	-8,202***(0,000)	-2,520(0,317)	-8,219***(0,000)
Vadeli mevduat (1 yıl ve daha uzun)	-2,753(0,217)	-8,818***(0,000)	-2,665(0,252)	-8,805***(0,000)
İhtiyaç kredisi	-3,646**(0,029)	-6,362***(0,000)	-2,634(0,265)	-5,444***(0,000)
Konut kredisi	-2,941(0,153)	-7,220***(0,000)	-2,492(0,331)	-7,083***(0,000)
Taşıt kredisi	-3,842**(0,017)	-7,071***(0,000)	-2,623(0,270)	-5,756***(0,000)
Ticari Krediler	-3,358*(0,061)	-6,319***(0,000)	-2,632(0,267)	-6,111***(0,000)
AOFM	-3,556**(0,037)	-3,734**(0,023)	-2,555(0,301)	-9,171***(0,000)
Enflasyon Oranı	-3,044(0,124)	-5,609***(0,000)	-2,627(0,269)	-8,441***(0,000)

Not: Maksimum gecikme uzunluğu aylık veri seti kullanılması nedeniyle 12 olarak belirlenmiştir. Uygun gecikme sayısı için ise Schwarz bilgi kriterinden yararlanılmıştır. PP testinde Newey West yöntemlerine göre, Bartlett Kernel tahmincisi kullanılmıştır. *** (%1), **(%5), * (%10) anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Serilerin birim kök sürece sahip olup olmadıkları ADF ve PP birim kök testleri ile sınanmış olup sonuçlar Tablo 3'te verilmektedir. Birim kök analizlerine ilişkin sonuçlar incelendiğinde değişkenlerin I(1) sürece sahip olduğu görülmektedir. Birim kök test sonuçları doğrultusunda, serilerin I(1) sürece sahip olmasına izin veren Engle % Granger (1987) eşbütünlük testinin kullanılmasına karar verilmiştir. Sonuçlar genel olarak incelendiğinde, değişkenlerin sabitli ve/veya sabitli ve trendli modellerin birinde birim kök sürece sahip olduğunu söylemek mümkündür. Böylelikle I(1) sürece sahip olan bu değişkenlerin, Engle-Granger yöntemi ile eşbütünlük ilişkisinin var olup olmadığı incelenebilecektir.

Her bir faiz oranı için enflasyon ve faiz arasındaki uzun dönemli ilişkisinin incelendiği Engle-Granger eşbütünlük analizi sonuçları Tablo 4'te verilmektedir. Ampirik analizde eşbütünlük yoktur boş hipotezi eşbütünlük vardır alternatif hipotezine karşı sınanmaktadır. Olasılık değerlerinin yüzde birden küçük olması durumunda boş hipotez kabul edilememekte yani seriler arasında eşbütünlük ilişkisi bulunmaktadır. Aksi takdirde eşbütünlük yoktur

boş hipotezi kabul edilmekte ve seriler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. Analiz sonuçları incelendiğinde, ticari krediler hariç diğer faiz oranları ile enflasyon oranı arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına dair ampirik bulgulara ulaşılmıştır. Yani, bu seriler uzun dönemde birlikte hareket etme eğiliminde olmaktadır.

Tablo 4. Engle-Granger Eşbütünleşme Test Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Sabitli		Sabit ve Trendli	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Vadeli mevduat (1 aya kadar)	-3,392**	0,049	-3,366	0,146
Vadeli mevduat (3 aya kadar)	-3,346*	0,054	-3,328	0,157
Vadeli mevduat (6 aya kadar)	-4,058***	0,008	-4,213**	0,019
Vadeli mevduat (1 yıla kadar)	-4,324***	0,003	-4,409**	0,011
Vadeli mevduat (1 yıl ve daha uzun)	-4,166***	0,005	-4,251**	0,017
İhtiyaç kredisi	-3,342*	0,055	-3,755*	0,063
Konut kredisi	-3,295*	0,061	-3,295	0,167
Taşıtlı kredisi	-3,811**	0,016	-4,035**	0,031
Ticari Krediler	-2,887	0,146	-2,989	0,282
AOFM	-4,077***	0,007	-3,903*	0,044

Not: ***(%1), **(%5) ve *(%10) anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Çalışmada, eşbütünleşme ilişkisinin varlığı gösterildikten sonra katsayı tahminine geçilmiştir. Enflasyondaki değişimin faiz oranlarını nasıl etkilediği yani aralarındaki uzun dönemli ilişkinin yönü hakkında bilgi sahibi olmak için FMOLS tahmincisi yolu ile katsayılar tahmin edilmiştir. Her bir faiz oranı için katsayı tahmin sonuçları Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5. FMOLS Eşbütünleşme Tahmincisi Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Sabitli Model Katsayı Sonuçları	Sabit & Trendli Model Katsayı Sonuçları
Vadeli mevduat (1 aya kadar)	0,962*** (0,000)	0,943*** (0,000)
Vadeli mevduat (3 aya kadar)	0,964*** (0,000)	0,973*** (0,000)
Vadeli mevduat (6 aya kadar)	0,868*** (0,000)	0,959*** (0,000)
Vadeli mevduat (1 yıla kadar)	0,909*** (0,000)	0,975*** (0,000)
Vadeli mevduat (1 yıl ve daha uzun)	0,825*** (0,000)	0,886*** (0,000)
İhtiyaç kredisi	1,052*** (0,000)	1,307*** (0,000)
Konut kredisi	1,108*** (0,000)	1,151*** (0,000)
Taşıtlı kredisi	0,802*** (0,000)	0,958*** (0,000)
Ticari Krediler	1,049*** (0,000)	1,177*** (0,000)
AOFM	1,249*** (0,000)	1,179*** (0,000)

Not: ***(%1), **(%5) ve *(%10) anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir.

FMOLS tahminci sonucuna göre enflasyondaki %1'lik artış sonucunda tüm değişkenler pozitif etkilenmekte, bir diğer değişle enflasyon oranında yaşanan artışlar faiz oranlarını artırmaktadır. Bir başka sonuç ise bu etkilerin büyüklüğü hakkındadır. Katsayı büyüklükleri mevduat ve kredi faizlerine göre farklılaşmaktadır. Mevduat faizleri enflasyondaki artış karşısında bire bir artış yaşamamakta iken, kredi faizleri bire bir artışında ötesinde hareket göstermektedir. Yani, enflasyon oranlarındaki artış kredi faizlerini daha fazla artırıcı etkide bulunmaktadır. Sabitli modelde enflasyonda yaşanan yüzde birlik bir artış karşısında en fazla etkilenen değişkenin AOFM olduğu görülmektedir. Enflasyon oranında yaşanan yüzde birlik bir artış AOFM'yi yüzde 1,249 artırmaktadır. Mevduat faizlerinde ise en çok etkilenen değişken üç aya kadar olan vadeli mevduat faiz oranıdır. Enflasyon oranında yaşanan yüzde birlik bir artış karşısında üç aya kadar olan vadeli mevduat faiz oranı yüzde 0.964 artmaktadır.

Genel olarak bakıldığında, vadeli mevduat oranlarının enflasyondaki artış kadar artmadığı dolayısı ile enflasyona karşı koruma sağlayamadığını söylemek mümkündür. Kredi faizlerinde ise enflasyonda yaşanan değişimi en fazla tepki veren ise konut kredisi faizidir. Enflasyonda yaşanan yüzde birlik bir artış konut kredi faizini yüzde 1.108 artırmaktadır. Sabitli ve trendli modelde de enflasyonda yaşanan artışa en büyük tepkiyi AOFM vermektedir. Mevduat faizinde ise bir yıla kadar olan vadeli mevduattır. Enflasyondaki yüzde birlik bir artış karşısında bir yıla kadar olan vadeli mevduat artışı yüzde 0,975'tir. Kredi faizlerinde ise en yüksek tepkiyi ticari kredi faizi vermektedir. Enflasyon oranında yaşanan yüzde birlik bir değişim karşısında ticari kredi faizleri yüzde 1,177 artmaktadır. Ampirik bulgular iktisat teorisini destekler niteliktedir. Fisher hipotezinin ifade ettiği gibi, enflasyon oranında yaşanan artışlar faiz oranlarını pozitif bir şekilde etkilemekte ve bu etkinin büyüklüğü bire yakın veya birden büyük olmaktadır. Fisher hipotezinin geçerliliği bulgusuna göre, Türkiye'de incelenen dönemde faiz oranlarının enflasyon oranının bir tahmincisi olduğunu söylemek mümkündür. Yani, enflasyon oranında yaşanan bir değişim, faiz oranlarının tahmin yapılabilmesi imkânı sağlamaktadır.

Çalışmanın şimdiye kadarki kısmında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı araştırılmış olup eşbütünleşme ilişkisi bulunan seriler FMOLS tahmincisi yolu ile katsayı tahmininde bulunulmuştur. Çalışmanın bu kısmında ise seriler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

Tablo 6. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları

Değişkenler	Optimal Gecikme Uzunluğu	Faiz oranları → Enflasyon	Enflasyon → Faiz oranları
1 aya kadar vadeli mevduat.	4	2,280	9,764**
3 aya kadar vadeli mevduat	4	1,884	9,726**
6 aya kadar vadeli mevduat	4	0,518	27,304***
1 yıla kadar vadeli mevduat	5	0,724	19,041***
1 yıl ve daha uzun vadeli mev.	4	2,129	20,160***
İhtiyaç kredisi	10	20,456**	23,351***
Konut kredisi	4	4,548	14,128***
Taşıt kredisi	5	7,711	26,698***
Ticari Krediler	4	11,096**	5,053
AOFM	6	19,660***	22,673***

Not: ***(%1), **(%5) ve *(%10) anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 6'da yer alan Toda Yamamoto sonuçlarına göre enflasyon oranından faiz oranlarına (ticari kredi faizi hariç) Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Diğer taraftan ihtiyaç kredisi, ticari kredi ve AOFM'den enflasyon oranına Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Özetle, enflasyon oranından çeşitli mevduat faizlerine, konut ve taşıt kredilerine tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulunurken; ihtiyaç ve AOFM ile çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ticari krediden enflasyon oranına ise Granger nedensellik ilişkisinin tek yönlü olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik analizi bulguları da teoriyi destekler niteliktedir. Ampirik bulgulara göre Türkiye'de incelenen dönemde enflasyon oranında yaşanan değişimler faiz oranlarının tahmin edilmesinde önemli bir belirleyicisi olduğu görülmektedir. Özetle, enflasyon oranında yaşanan gelişmelerin faiz oranlarını etkilemesi beklenmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'de 2011:01-2021:08 döneminde enflasyon oranı ve faiz oranı arasındaki ilişkiyi inceleyen Fisher hipotezini araştırmaktadır. Bunun için eşbütünleşme analizinden yararlanılmıştır. Zaman serisi analizinde ilk olarak değişkenlerin durağanlık bilgileri araştırılarak birinci farklarında durağan oldukları gösterilmiştir. Uzun dönemli ilişkinin varlığı ise Engle ve Granger eşbütünleşme testi ile sınanarak serilerin eşbütünleşik olduğu, yani uzun dönemli bir ilişkinin geçerli olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca eşbütünleşik serilere uzun dönemli katsayı tahmininin belirlemek için FMOLS tahmincisi kullanılmıştır. Ayrıca değişkenlere Toda ve Yamamoto nedensellik analizi yapılarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri belirlenmiştir.

FMOLS tahminci bulgularına göre, enflasyon oranı ve farklı faiz oranı (kredi, mevduat ve AOFM)) değişkenleri arasında katsayı işareti ve anlamlılık düzeyleri bakımından aynı olduğu ancak katsayıların her bir değişken için farklı değer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Enflasyon oranındaki yüzde birlik bir artış yaşanması durumunda en fazla artan değişken sabitli modelde AOFM, sabitli ve trendli modelde ise ihtiyaç kredisi değişkenleri olmuştur. Enflasyon oranındaki yüzde birlik bir artıştan en az etkilenen değişken ise sabitli modelde taşıt kredisi, sabitli ve trendli modelde bir yıl ve daha uzun vadeli mevduat değişkenleri olmuştur. Genel bir ifadeyle, incelenen dönemde enflasyon oranı faiz oranını teori ile uyumlu bir şekilde pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna varılmaktadır. Yani, enflasyon oranında yaşanan artışlar, analiz edilen tüm faiz oranlarını pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemiştir. Genel olarak ifade edildiğinde, incelenen dönemde Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerli olduğu söylenebilmektedir. Fisher hipotezinin geçerli olması sonucunda, para politikasının uzun dönemde reel faiz oranı düzeyinde etkili olmadığını söylemek mümkündür. Türkiye’de enflasyon oranında yaşanan artışlar nominal faiz oranlarında da bir artışa yol açmakta, dolayısıyla politika yapıcılarının da düşük faiz ortamı için enflasyon oranını dikkate almaları gerekmektedir. Politika yapıcılarının, fiyat istikrarını sağlayacak politikalar tasarlayarak düşük enflasyon ve dolayısıyla düşük faiz ortamı sağlayarak uzun dönemde sürdürülebilir büyüme oranına katkı yapmayı amaçlamalıdır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, M. ve Yılmaz, Ö. (2016). Enflasyon-faiz oranı takası: Fisher hipotezi bağlamında Türkiye ekonomisi için dinamik en küçük kareler yöntemi. *Sosyoekonomi*, 24(27), 33-56.
- Altunöz, U. (2018). Investigating the presence of Fisher effect for the China economy. *Sosyoekonomi*, 26(35), 27-40.
- Arisoy, I. (2013). Testing for the fisher hypothesis under regime shifts in turkey: new evidence from time varying parameters. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(2), 496-502.
- Bayat, T. (2011). Türkiye’de Fisher etkisinin geçerliliği: doğrusal olmayan eşbütünleşme yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (38), 47-60.
- Berument, H., ve Jelassi, M. M. (2002). The Fisher hypothesis: a multi-country analysis. *Applied Economics*, 34(13), 1645-1655.
- Carneiro, F. G., Ângelo, J., Divino IV, C. A. ve Rocha, C. H. (2002). Revisiting the Fisher hypothesis for the cases of Argentina, Brazil and Mexico. *Applied Economics Letters*, 9(2), 95-98.
- Cooray, A. (2003). The Fisher effect: A survey. *The Singapore Economic Review*, 48(02), 135-150.
- Çinko, L. (2017). Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerliliğinin sınanması. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(1), 53-64.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.

- Doğan, I., Orun, E., Aydın, B. ve Afsal, M. S. (2020). Non-parametric analysis of the relationship between inflation and interest rate in the context of Fisher effect for Turkish economy. *International Review of Applied Economics*, 34(6), 758-768.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Fisher, I. (1930). Theory of interest: as determined by impatience to spend income and opportunity to invest it. *Augustus Kelly Publishers*, Clifton.
- Granville, B. ve Mallick, S. (2004). Fisher hypothesis: UK evidence over a century. *Applied Economics Letters*, 11(2), 87-90.
- Gül, E. ve Açıklan, S. (2008). An examination of the Fisher hypothesis: The case of Turkey. *Applied Economics*, 40(24), 3227-3231.
- Hawtrey, K. M. (1997). The Fisher effect and Australian interest rates. *Applied Financial Economics*, 7(4), 337-346.
- İncekara, A., Demez, S. ve Ustaoglu, M. (2012). Validity of Fisher effect for Turkish economy: Cointegration analysis. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 396-405.
- Kanca, O., Üzümcü, A. ve Deniz, A. (2015). Fisher etkisi Türkiye ekonomisi için geçerli mi? Bir zaman serisi analizi: 1980-2013. *Verimlilik Dergisi*, (3), 45-66.
- Kasman, S., Kasman, A. ve Turgutlu, E. (2006). Fisher hypothesis revisited: A fractional cointegration analysis. *Emerging Markets Finance and Trade*, 42(6), 59-76.
- Kıran, B. (2013). A fractional cointegration analysis of Fisher hypothesis: evidence from Turkey. *Quality & Quantity*, 47(2), 1077-1084.
- Koç, P. (2020). Türkiye’de Fisher hipotezinin Fourier fonksiyonlarla analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1425-1434.
- Köse, N., Emirmahmutoğlu, F. ve Aksoy, S. (2012). The interest rate–inflation relationship under an inflation targeting regime: The case of Turkey. *Journal of Asian Economics*, 23(4), 476-485.
- Mercan, M. (2013). Enflasyon ve nominal faiz oranları arasındaki uzun dönem ilişkinin Fisher hipotezi çerçevesinde test edilmesi: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 368-384.
- Mishkin, F. S. (1992). Is the Fisher effect for real?: A reexamination of the relationship between inflation and interest rates. *Journal of Monetary economics*, 30(2), 195-215.
- Nazlıoğlu, S., Gurel, S., Güneş, S. ve Kılıç, E. (2021). Asymmetric Fisher effect in inflation targeting emerging markets: evidence from quantile co-integration. *Applied Economics Letters*, 1-8.
- Özer, M. O. (2019). Türkiye’de Fisher hipotezinin Fourier yaklaşımı ile incelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 856-878.
- Payne, J. E. ve Ewing, B. T. (1997). Evidence from lesser developed countries on the Fisher hypothesis: A cointegration analysis. *Applied Economics Letters*, 4(11), 683-687.

- Phillips, P. C. ve Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Phillips, P. C. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2),335-346.
- Songur, M. (2019). Fourier yaklaşımı ile Fisher hipotezini yeniden gözden geçirmek: Türkiye örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 186-200.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Tunalı, H. ve Erönel, Y. Y. (2016). Enflasyon ve faiz oranı ilişkisi:Türkiye’de Fisher etkisinin geçerliliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1415-1431.
- Yamak, R. ve Abdioğlu, Z. (2007). Fisher Hipotezinin Testi: Güçlü ve Zayıf Form. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2).
- Yılancı, V. (2009). Fisher hipotezinin Türkiye için sınanması: doğrusal olmayan eşbütünleşme analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 205 213.

SAĞLIK HİZMETLERİ FİNANSMANINDA KULLANICI KATKILARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA*

A RESEARCH ON USER CONTRIBUTIONS IN HEALTHCARE FINANCING

Esra TOPÇUOĞLU¹

Doç. Dr. Fatih ŞANTAŞ²

ÖZ

Bu çalışma, araştırmanın yürütüldüğü tarih itibarıyla son bir yıl içerisinde sağlık kurumlarından sağlık hizmeti almış kişilerin kullanıcı katkılarına ilişkin bilgi düzeyleri ve görüşlerinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Çalışmada amaçlı örnekleme yöntemi yoluyla toplam 670 kişiye ulaşılmıştır. Çalışmada analiz yöntemi olarak tanımlayıcı istatistik yöntemleri ve Ki-kare analizi kullanılmıştır. Araştırmada katılımcıların %15,4'ü uygulanmakta olan kullanıcı katkı miktarları hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade ederken, %84,6'sı kullanıcı katkıları hakkında herhangi bir bilgilerinin olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcıların %70,1'i eczaneye ödemiş oldukları kullanıcı katkısının belirli bir bölümünün sağlık kurumlarından almış oldukları hizmetin bedeli olduğunu bilmektedir. Katılımcıların %15,2'si kullanıcı katkısı alınmayacak haller, sağlık hizmetleri ve kişiler hakkında bilgilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Bu bulgular sonucunda kullanıcı katkılarının daha etkili ve verimli uygulanabilmesi için kullanıcı katkılarına yönelik kişilerin bilgi düzeyini artırıcı çalışmalar yapılması gerektiği söylenebilir. Bu kapsamda sağlık hizmeti kullanıcılarında bilinç düzeyinin artması için ilgili kurumlar tarafından konuyu açık bir şekilde anlatan broşürler dağıtılabilir ve özellikle kullanıcı katkılarını anlatan kamu spotları yayımlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hizmetleri Finansmanı, Cepten Harcamalar, Kullanıcı Katkısı, Sağlık Hizmeti Kullanıcıları.

JEL Sınıflandırma Kodları: I12, I13, I15, I18.

ABSTRACT

The study is carried out in order to determine the knowledge levels and opinions of people who receive health services from health institutions in the last year as of the date of the research. Questionnaire is used as data collection method. In the study, a total of 670 people is reached through the goal-directed sampling method. As analysis methods, descriptive statistical methods and Chi-Square test are used in the study. As a result of the quantitative research, 15.4% of the participants state that they have information about the amount of user contribution being applied; 84.6% of them state that they don't have any information about user contribution fees. 70.1% of the participants know that a certain part of the user contribution they pay to the pharmacy is the price of the service they receive from health institutions. 15.2% of the participants state that they have information about the situations, health services and people where user contribution would not be accepted. It can be said that studies should be carried out to increase the knowledge level of people regarding user contributions in order to implement user contributions more effectively and efficiently as a result of these findings. Brochures explaining the issue can be distributed by the relevant institutions in order to increase the level of awareness among health care users and public service announcements can be published, especially describing user contributions.

Keywords: Health Services Financing, Out-of-Pocket Expenses, User Contributions, Health Services Users.

JEL Classification Codes: I12, I13, I15, I18.

* Bu çalışma Fatih ŞANTAŞ danışmanlığında Esra TOPÇUOĞLU tarafından hazırlanan ve 09.05.2022 tarihinde savunulan "Sağlık Hizmetleri Finansmanında Kullanıcı Katkılarına Yönelik Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır. Çalışma için Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Kurulundan 16119052-/199-E.29886 sayılı ve 24.11.2020 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Yozgat Bozok Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Bilim Uzmanı, esra.topcuoglu@gmail.com

² Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, fatih.santas@bozok.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

In this study, it is aimed to determine the knowledge levels and opinions of health care consumers about user contributions. In addition, in this study, it is among the objectives to determine the opinions of the stakeholders, who have an impact on the decision-making and policy development process in the Turkish health system, on the application of user contribution, to make evaluations in line with these opinions and to make suggestions regarding Turkey's policies in this direction.

Design/methodology/approach:

SPSS v.25 program was used to evaluate the data in the study. The demographic characteristics of the people within the scope of the study were presented with descriptive statistical methods such as frequency and percentage distributions. Chi-square test was used to test the relationship/differences between the groups. The p value at the 0.05 significance level was used to determine the differences between the groups.

Findings:

According to the results of the chi-square analysis of health service users' evaluations of user contributions, a statistically significant difference was found in the income level and insurance variables of the participants. The state of knowing the user contribution amounts is 16.1% for the participants with health insurance, while this rate is 6.2% for the participants without health insurance. According to this, knowing the amount of user contributions is statistically significantly higher among the insured. Not being able to take medication due to user contributions; It is higher in those aged 30 and under, singles, high school education level, retirees, those whose income is below the minimum wage and those who do not have insurance. According to the personal and demographic characteristics of the participants, "Will the user contributions be effective in choosing the health institution?" It was found that the answers given to the question were statistically significant for the variables of gender, occupation, chronic illness and going to a health institution. According to the analysis results; It has been determined that user contributions are significantly more effective in choosing a health institution in women, those aged 40 and over, married, those with high school and below education level, housewives/unemployed, those with chronic diseases and those who go to the health institution 5 times or more. "Do you think user contributions prevent unnecessary use of health services?" For the answers given to the question, statistical significance was found in the variables of educational status and income level. As the education level of the participants increases, it is seen that there is an increase in the opinion that user contributions prevent unnecessary use of health services. 50.8% of those with an income level of 4001 TL and above stated that they think that user contributions prevent unnecessary use of health services. Do you think that receiving user contribution positively affects the quality of health services?" In the answer given to the question, a significant difference was found between the gender variable of the participants. ($\chi^2=9.258$; $p=0.002$). While 26.2% of female participants stated that receiving user contribution positively affects the quality of health services, 37.2% of male participants stated that receiving user contribution positively affects the quality of health services.

Conclusion and Discussion:

There is a relationship between knowing the amount of user contributions and the income level of the participants. As the income level of the participants increases, the rate of knowing the amount of user contribution also increases. While 9.2% of the participants with the lowest level of knowledge and income less than the minimum wage know the amount of user contributions, this rate is 20.6% for the participants with a monthly income of 4001 TL or more. Factors such as the low level of education and therefore the low level of welfare of people with low income, the lack of sufficient information about health care financing, and the lack of researchers and interrogators may cause the amount of user contributions, which is one of the health services financing methods, to be unknown. There is a relationship between the state of knowing that a certain part of the user contribution paid to the pharmacy is in return for the service received from health institutions and the income level of the participants. As the income level of the participants increases, the situation of knowing that a certain part of the user contribution paid to the pharmacy is in return for the service received from the health institutions also increases. It can be said that the high level of knowledge of people with a high income level is due to the fact that these people use health services more and have a higher potential to meet the costs required by health services. Situations where user contribution will not be accepted, health services and the level of knowledge about individuals are affected by the health insurance status of the participants. Participants with health insurance are higher than those who do not have insurance. It can be said that people with health insurance have more knowledge about the subject because they use health services more than people who do not have health insurance. In addition, it can be said that the fact that health insurance is a facilitating factor in the use of health services may be a reason for the high level of knowledge of those who have insurance. There is a relationship between the effect of user contributions on the selection of health institutions and the gender of the participants. The situation that the user contribution has an effect on the health institution choices of female participants is higher than that of male participants. It can be said that women have more information about their preferences in health institutions due to their prenatal, birth and postpartum processes, and women are also more knowledgeable because they apply to health institutions more because of their children.

1. GİRİŞ

Ülke sağlık sistemi yöneticileri tarafından yüksek maliyetli olan sağlık hizmetinin nasıl finanse edileceği ya da en uygun yöntemin hangisi olduğuna yönelik arayışlar devam etmektedir. Her ülke kendi sosyo-kültürel yapısı ve benimsediği ekonomik anlayış doğrultusunda finansman yapısını oluşturmaktadır. Sağlık hizmetleri finansman uygulamaları; ülkelerin ödeme yöntemleri, sağlık politikaları ve sağlık sistemlerindeki örgütlenmelere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Dünyadaki uygulamalara bakıldığında ülkelerin çoğunda aynı anda birden fazla yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Cepten ödemeler risk paylaşımı gerektirmeyen, kişilerin sağlık hizmeti kullanımını doğrultusunda doğrudan cepten yapmış oldukları sağlık harcamalarıdır. Cepten ödemeler; doğrudan ödemeler, informal ödemeler ve kullanıcı katkılarından oluşmaktadır. Doğrudan ödemeler, sağlık güvencesi kapsamı dışında olan tüm sağlık hizmeti ödemeleridir. Informal ödemeler sosyal güvence kapsamı içerisinde yer alan hizmetler için yapılan yasa dışı ödemelerdir. Kullanıcı katkıları ise sağlık güvencesi kapsamında olan ve sağlık hizmeti kullanımı sırasında yapılan ödemelerdir (Mossialos ve Dixon, 2002, s. 22). Kullanıcı katkıları, herhangi bir sağlık güvencesi kapsamında yer alan kişilerin almış oldukları muayene, ilaçlar ve diğer sağlık hizmetlerinin oluşturduğu sağlık harcamalarının sonucunda oluşan parasal bedeller için belirli miktarda yapmış oldukları ödemelerdir (Yıldırım, vd., 2011, s. 74). Kullanıcı katkıları çeşitli gerekçelerle sağlık hizmeti finansmanında kendisine yer bulan uygulama olmaya başlamıştır. Ancak kullanıcı katkılarının oranının ne olması gerektiği, tüm ülke vatandaşlarından aynı miktarda alınmasının eşitliği sağlarken hakkaniyete aykırılık taşıdığı gibi konularda tartışmalar olmaktadır. Bu çalışmanın çıkış noktası bu tartışmalara cevap aramak şeklinde olmuş ve böylece ilgili alanyazına katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

2. KULLANICI KATKILARI KAVRAMI

Sağlık hizmetlerinde maliyet kontrolü, katılım payı, maliyet sınırlama, arka kapıdan özelleştirme, birlikte ödeme, koyun postuna bürünmüş kurt, hastalık vergisi, eksik sigortalılık, çifte primlendirme ve kapsam derinliğini azaltan mekanizma olarak da adlandırılan kullanıcı katkıları; sağlık hizmetlerine yönelik olan harcamaların belirli bir bölümünün sağlık hizmeti kullanıcıları tarafından ödenmesi olarak tanımlanabilir. Doğrudan cepten ödemeler kapsamında yer alan kullanıcı katkıları yönteminde kişiler, sağlık hizmetlerine ihtiyaç duydukları durumda ortaya çıkan maddi bedelin belirli bir miktarını doğrudan kendi ceplerinden karşılamaktadır (Yıldırım vd., 2011, s. 74). Kullanıcı katkıları, kişilerin sağlık hizmetlerinden faydalanabilmesi için genel sağlık sigortalısı ya da bakımından sorumlu olduğu bireyler tarafından alınan sağlık hizmetleri karşılığında ödenecek olan katkı şeklinde tanımlanmaktadır (SSGSSK, 2006, madde 67). Başka bir tanıma göre kullanıcı katkıları ilaç, konsültasyon ve diğer sağlık hizmetlerini alabilmek için sağlık hizmeti kullanıcılarından zorunlu olarak alınan bedeldir (Thomason, 1994, s. 1105). Kullanıcı katkıları, sağlık hizmetleri finansmanı için gerekli kaynakların kıt olduğu ya da yeterli düzeyde finansman düzenlemeleri bulunmayan ülkelerde sağlık hizmetleri sunumunu etkili, verimli ve hakkaniyetli bir şekilde yönetmek, kamu sağlık hizmetlerinde oluşan finansal yükü özel sektöre kaydırmak, farklı gelir dağılımına sahip toplumlarda dezavantajlı olan grupların sağlık hizmetlerine erişimini sağlamak, bireylere koruyucu sağlık hizmetleri sunmak, finansman ve denetim fonksiyonlarını üstlenebilmek ve sürdürülebilir bir sağlık hizmeti finansmanı oluşturabilmek amacıyla ülkeler tarafından uygulanmaya başlanmıştır (John, 2013, s. 196; Yıldırım vd., 2011, s. 72; Lagarde ve Palmer, 2008, s. 839; Gümüş vd., 2014, s. 180). Kullanıcı katkılarının uygulanmasının nedenlerinden biri de yöntemin sağlık hizmetlerine ek fon sağlamasıdır. Ek kaynak sağlama durumu daha çok kamu kaynaklarının sağlık hizmetleri finansmanı için yetersiz kaldığı ya da artan vergiler veya katkılar sonucunda bireylerin sağlık hizmetleri finansmanına yönelik hazırlığı olmadığı koşullarda sağlık hizmetlerini finanse etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca kullanıcı katkıları; hizmet kullanımını rasyonelleştirmenin, geliri artırmanın, hizmetlerin kapsamını ve kalitesini iyileştirmenin bir yolu olarak da kullanılmaktadır (Sepehri ve Chernomas, 2001, s. 183; Mossialos ve Dixon, 2002, s. 23).

3. TÜRKİYE SAĞLIK HİZMETLERİNDE KULLANICI KATKILARI

Türkiye’de sağlık hizmetleri kullanımındaki gereksiz kullanımları sınırlandırmak, sağlık hizmetlerine ek kaynak sağlamak ve gereksiz sağlık harcamalarını engellemek amacıyla çeşitli tedbirler alınmaktadır. İlaç fiyatlarının düşürülmesi, global bütçeleme, referans fiyatlama, jenerik ilaç kullanımı, reçetelerin sınırlandırılması, SGK tarafından hekimlerin reçete yazım davranışlarının incelenmesi, teminat paketlerinin daraltılması gibi sağlık hizmetleri arzına yönelik tedbirlerin yanı sıra kullanıcı katkıları uygulaması yönteminin kullanılması ile birlikte talep yönlü önlemler de alınmıştır. Türkiye’de GSS’nin uygulanmaya koyulması ile birlikte sağlık sisteminde kullanıcı katkıları yoğun bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Yıldırım, vd., 2011, s. 85). Türkiye sağlık hizmetlerinde kullanıcı katkıları ilk

olarak 224 sayılı “Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi” isimli Kanun ile gündeme gelmiştir. Bu kanun kapsamında sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği, sevk zincirine uyulduğu müddetçe muayene, tedavi ve ilaç bedellerinin ücretsiz bir şekilde karşılanacağı vurgulanmaktadır (224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, 1961, madde 14). Mevcut uygulamada sağlık hizmetlerinden yararlanabilmek amacıyla genel sağlık sigortalısı ya da bakmakla sorumlu olduğu bireyler tarafından ödenecek olan miktarı ifade eden kullanıcı katkısı, Türkiye sağlık sisteminde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Türkiye’de kullanıcı katkıları miktarının belirlenmesinden SGK sorumludur. Kullanıcı katkı miktarları; ayakta veya yatarak, ilaç kullanımı, tıbbi malzeme kullanımı ve yardımcı üreme yöntemlerinin kullanımında farklıdır. Bu bedel ayakta tedavi sunan sağlık hizmeti sunucusunun kamu ya da özel sektör olması durumuna göre değişik oranlarda alınmaktadır. Sağlık Uygulama Tebliği (SUT)’ne göre kullanıcı katkısı uygulanacak olan sağlık hizmetleri şunlardır (SGK, 2013): Sağlık Bakanlığı tarafından sözleşme imzalanmış, görevlendirilmiş veya yetkilendirilmiş aile hekimleri hariç olmak üzere ayakta tedavide hekim ve dış hekim muayenesi kullanıcı katkıları, ayakta tedavide sağlanan ilaçlar, vücut dışı ortez ve protezler, yardımcı üreme yöntemi tedavileri şeklindedir. Ayaktan tedavi, hekim ve dış hekim muayeneleri gibi sağlık hizmetlerinden alınan kullanıcı katkı miktarları sabit değildir. Bu tutarlar her yıl belirlenmekte olan 213 sayılı Vergi Usul Kanunu gereğince yeniden değerlendirme oranı kadar arttırılmaktadır. Kullanıcı katkı miktarlarının hesaplanmasında kanun gereği tespit edilen ve onaylanan sağlık hizmeti tutarları esas alınmaktadır. Güncel durumda hastanelerde muayene için 6-15 TL arasında değişen katkı payı alınmaktadır. Ayrıca ilaç ve iyileştirme araçları için katılım payı olarak çalışanlardan %20 emeklilerden ise %10 oranında sigortalı payı alınmaktadır. Türkiye’de kullanıcı katkısı; SGK’dan maaş alan kişilerin aylıklarından, çalışanlardan ise eczaneler yardımıyla kişilerin kendisinden tahsil etmektedir (Orhaner, 2006, s. 8).

4. ARAŞTIRMANIN GEREÇ VE YÖNTEMİ

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada sağlık hizmeti tüketicilerinin kullanıcı katkılarına ilişkin bilgi düzeyleri ve görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu çalışmada bu görüşler doğrultusunda değerlendirmeler yapmak ve Türkiye’nin bu yöndeki politikalarına ilişkin önerilerde bulunmak amaçlar arasındadır. Bu çalışmanın ilgili alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Ordu ilinde yaşayan ve araştırmanın yürütüldüğü tarih itibariyle son bir yıl içerisinde sağlık hizmetinden faydalanmış olan 18 yaş üzeri kişiler oluşturmaktadır. Çalışmada kullanıcı katkılarının sağlık kurumu tercihinde etkisinin belirlenmesi de hedeflendiğinden çalışma bir sağlık kurumundan ziyade toplumun genelinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın evreni Ordu ili olup, Ordu ili nüfusu 780.000 civarındadır. Evren büyüklüğünden %99 güven düzeyinde araştırmanın örneklemi 663 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada örneklem seçilecek kişiler, amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Çalışmada 670 kişiye ulaşılmış olup, istatistiki olarak belirlenen örneklem sayısına ulaşılmıştır.

4.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket formu araştırmacı tarafından literatürden faydalanarak ve uzman görüşü alınarak oluşturulmuştur. Anketin geliştirilmesinde literatürde yer alan (Sönel, 2016; Ceylan, 2017; Sezer Korucu, 2017) çalışmalardan faydalanılmıştır. Oluşturulan anket formu “sağlık yönetimi” alanından üç akademisyene gönderilerek değerlendirmeleri istenmiştir. Uzmanlardan gelen öneriler doğrultusunda ankete son hali verilmiştir. Anket sorularının anlaşılabilirliği ve görselliğinin belirlenmesi amacıyla evrende yer alıp, örneklem grubunda yer almayan 20 kişilik bir grup üzerinde pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamada, soruların görselliği ve anlaşılabilirliği üzerinde durulmuştur. Pilot uygulamanın ardından anket formuna son hali verilmiştir. Çalışmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kişisel ve demografik sorular (9 soru) yer almaktadır. İkinci bölüm ise kullanıcı katkılarına ilişkin sorulardan (17 soru) oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan anket, araştırmacı tarafından yüz yüze olarak Ocak 2021-Nisan 2021 tarihleri arasında uygulanmıştır.

4.4. Analiz Yöntemi

Çalışmada verileri değerlendirmek için SPSS v.25 programı kullanılmıştır. Çalışma kapsamındaki kişilerin demografik özellikleri frekans ve yüzde dağılımları gibi tanımlayıcı istatistiksel yöntemlerle sunulmuştur. Gruplar arasındaki ilişki/farklılıkları test etmek amacıyla Ki-Kare testi kullanılmıştır. Analizlerde, 0,05 anlamlılık düzeyinde p değeri esas alınmıştır.

4.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Sağlık hizmeti kullanıcılarının kullanıcı katkılarına yönelik bilgi düzeyleri, beklentileri, kullanıcı katkılarının gerekliliği, kullanıcı katkılarına yönelik görüşleri ve bu ödemelere olan tutumlarını belirlemeye yönelik olarak yapılan bu çalışmanın evrenini, Ordu ili ile sınırlı tutulmuştur. Bu nedenle araştırma sonuçlarının tüm ülkeye genellenmesi söz konusu değildir.

4.6. Araştırmanın Etik Durumu

Araştırmanın yapılabilmesi için Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 16119052-199-E.29886 sayılı ve 24.11.2020 tarihli Etik Komisyonu onayı alınmıştır.

5. BULGULAR

5.1. Çalışmaya Katılan Kişilerin Tanımlayıcı Özellikleri

Çalışmanın katılımcılarına ilişkin temel özellikler Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Çalışmaya Katılanların Kişisel ve Demografik Özellikleri

	Değişkenler	Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	347	51,8
	Erkek	323	48,2
Yaş	30 yaş ve altı	240	35,8
	31-39	213	31,8
	40 yaş ve üzeri	217	32,4
Medeni Durum	Evli	425	63,4
	Bekâr	245	36,6
Eğitim Düzeyi	İlköğretim ve altı	77	11,5
	Lise	177	26,4
	Ön Lisans	88	13,1
	Lisans ve üstü	328	49,0
Uğraşılan İş	Kamu Sektörü Ücretli	243	36,3
	Özel Sektör Ücretli	176	26,3
	Kendi İş	88	13,1
	Emekli	20	3,0
	Öğrenci	47	7,0
	Ev Hanımı/İşsiz	96	14,3
Gelir Düzeyi	Asgari Ücretten Az	163	24,3
	Asgari Ücret (2020 yılı)	95	14,2
	2600-4000 TL	150	22,4
	4001 TL ve Üzeri	262	39,1
Kronik Rahatsızlık	Var	96	14,3
	Yok	574	85,7
Sağlık Güvencesi	Var	622	92,8
	Yok	48	7,2
Sağlık Kurumuna Gitme (Son bir yıl içerisinde)	1 Kez	195	29,1
	2-4 Kez	271	40,4
	5 ve Üzeri	204	30,4
Toplam		670	100,0

Katılımcıların %35,8'nin 30 yaş ve altı yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %51,8'i kadın, büyük bir çoğunluğu evlidir (%63,4). Katılımcılar eğitim durumlarına göre incelendiğinde lisans ve üstü mezunların oranının %49,0 olduğu görülmektedir. Katılımcılar yapılan iş açısından incelendiğinde çoğunluğunu %36,3 ile kamu sektörü ücretli grup oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan kişilerin gelir düzeyi saptanırken 01.01.2020-31.12.2020 tarihleri arasında geçerli olan asgari ücret tutarı baz alınmıştır. Gelir düzeyi değişkeni açısından incelendiğinde 4001 TL ve üzeri gelir düzeyine sahip katılımcıların çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir (%39,1). Katılımcıların yüksek bir çoğunluğunun kronik rahatsızlığı olmadığı saptanmıştır (%85,7). Çalışmaya katılan kişilerin %92,8'inin sağlık güvencesi kapsamında yer aldığı tespit edilmiştir. Son bir yıl içerisinde sağlık kurumuna gitme durumları incelendiğinde katılımcıların; %40,4'ü 2-4 kez, %30,4'ü 5 ve üzeri kez, %29,1'i ise yılda 1 kez sağlık kurumlarına başvurdukları tespit edilmiştir (bkz. Tablo 1).

5.2. Çalışmaya Katılan Kişilerin Kullanıcı Katkılarına İlişkin Görüşleri, Beklentileri ve Bilgi Düzeyleri

Tablo 2'de katılımcıların Türkiye sağlık sisteminde kullanıcı katkı payları ile ilgili olarak sorulara verdikleri cevapların dağılımı verilmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Kullanıcı Katkısı ile İlgili Sorulara Yönelik Düşüncelerine İlişkin Bulgular

Görüşler	Sayı	Yüzde
Kullanıcı Katkı Miktarını Bilme	Evet	103 15,4
	Hayır	567 84,6
Eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından almış olduğunuz hizmet karşılığında olduğunu biliyor musunuz?	Evet	470 70,1
	Hayır	200 29,9
Kullanıcı katkısı alınmayacak haller, sağlık hizmetleri ve kişiler hakkında bilginiz var mıdır?	Evet	102 15,2
	Hayır	568 84,8
Kullanıcı katkılarından dolayı hastaneye gidemediğiniz oldu mu?	Evet	68 10,1
	Hayır	602 89,9
Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamadığınız oldu mu?	Evet	92 13,7
	Hayır	578 86,3
Sağlık kurumunu seçmenizde kullanıcı katkıları etkili olur mu?	Evet	254 37,9
	Hayır	416 62,1
Kullanıcı katkısı alınmasının sağlık hizmetleri kalitesini olumlu yönde etkilediğini düşünüyor musunuz?	Evet	211 31,5
	Hayır	459 68,5
Herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınması doğru bir uygulama mıdır?	Evet	229 34,2
	Hayır	441 65,8
Kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediğini düşünüyor musunuz?	Evet	280 41,8
	Hayır	390 58,2
Kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediğini düşünüyor musunuz?	Evet	257 38,4
	Hayır	413 61,6
Kullanıcı katkılarının sevk sisteminin uygulanmasını sağladığını düşünüyor musunuz?	Evet	190 28,4
	Hayır	480 71,6
Türkiye'de kullanıcı katkıları olmalı mıdır?	Evet	299 44,6
	Hayır	371 55,4
Kullanıcı katkılarının, daha kaliteli bir hizmet için daha yüksek tutarda olması gerektiğini düşünüyor musunuz?	Evet	79 11,8
	Hayır	591 88,2
	Toplam	670 100,0

Buna göre katılımcıların %15,4'ü uygulanmakta olan kullanıcı katkı miktarları hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade etmektedir. Eczaneye ödedikleri kullanıcı katkısının hastaneden aldıkları hizmet karşılığında olduğunu

bilenler %70,1 iken; bu konu hakkında bilgisi olmayanlar %29,9'dur. Katılımcıların %15,2'si kullanıcı katkısı alınmayacak haller, sağlık hizmetleri ve kişiler hakkında bilgisi olduğunu söylerken %84,8'i ise bu konuda bilgisi olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların %10,1'i kullanıcı katkılarından dolayı hastaneye gidemediklerini ifade etmiştir. İlaç alamadığını belirten katılımcılar toplam katılımcıların %13,7'sini oluşturmaktadır. Katılımcıların %37,9'u sağlık kurumunu seçerken kullanıcı katkılarına dikkate aldıklarını, %62,1'i sağlık kurumunu seçmelerinde kullanıcı katkılarının etkili olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların %31,5'i kullanıcı katkılarının sağlık hizmetleri kalitesini olumlu yönde etkilediğini ve %34,2'si doğru bir uygulama olduğunu belirtmiştir. Araştırmaya katılanların %41,8'i kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediğini belirtmişlerdir. Katılımcıların %38,4'ü kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediğini ve %28,4'ü kullanıcı katkılarının sevk sisteminin uygulanmasını sağladığını düşünmektedir. Kişilerin %44,6'sı kullanıcı katkısının olması gerektiğini ifade etmektedir. Katılımcıların %11,8'i kullanıcı katkılarının daha kaliteli bir hizmet için daha yüksek tutarda olması gerektiğini düşünürken yüksek oranda katılımcı (%88,2) ise bu düşüncüyü benimsemediğini beyan etmiştir (bkz. Tablo 2).

Tablo 3'te katılımcılara Türkiye'de uygulanmakta olan mevcut kullanıcı katkı miktarlarına ilişkin ne düşündükleri sorulmuştur. Buna göre katılımcıların %47,8'i ikinci basamak resmi sağlık hizmeti sunan kuruluşlardan alınan miktarı uygun bulmakta, %31,5'i fazla bulmakta; %13,9'u bilgim yok; %6,9'u ise az bulunduğunu ifade etmiştir. Üniversiteler ile ortak kullanılan Sağlık Bakanlığı eğitim ve araştırma hastanelerinden alınan kullanıcı katkı miktarlarına ilişkin katılımcıların görüşleri incelendiğinde çoğunluğu oluşturmakta olan %48,5 oranında katılımcı uygulanmakta olan miktarları uygun bulduklarını ifade ederken %32,5'i oluşturan katılımcı bu miktarları fazla bulduklarını ifade etmiştir. Katılımcıların %44,0'ı üniversite hastanelerine bağlı üçüncü basamak sağlık hizmeti sunan kuruluşlara ödenen miktarı uygun bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %54,9'u özel sağlık hizmeti sunan kuruluşlarda; %54,0'ı ilaç ve tıbbi malzemelerde; %41,9'u ilaç reçetelerinde; %53,9'u üreme yöntemi tedavilerinde uygulanan kullanıcı katkı miktarlarını fazla bulduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 3. Katılımcıların Kullanıcı Katkı Miktarları Hakkındaki Düşüncelerine İlişkin Bulgular

	Kullanıcı Katkı Miktarları	Sayı	Yüzde
İkinci basamak resmi sağlık hizmeti sunan kuruluşlar 6 TL	Az	46	6,9
	Uygun	320	47,8
	Fazla	211	31,5
	Bilgim Yok	93	13,9
Üniversiteler ile ortak kullanılan sağlık bakanlığı eğitim ve araştırma hastaneleri 7 TL	Az	47	7,0
	Uygun	325	48,5
	Fazla	218	32,5
Üniversite hastanelerine bağlı üçüncü basamak sağlık hizmeti sunucularından alınan miktar 8 TL	Bilgim Yok	80	11,9
	Az	50	7,5
	Uygun	295	44,0
Özel sağlık hizmeti sunan kuruluşlar 15 TL	Fazla	237	35,4
	Bilgim Yok	88	13,1
	Az	41	6,1
İlaç ve tıbbi malzemeler %10- %20	Uygun	175	26,1
	Fazla	368	54,9
	Bilgim Yok	86	12,9
	Az	29	4,3
	Uygun	182	27,2
	Fazla	362	54,0
	Bilgim Yok	97	14,5

	Kullanıcı Katkı Miktarları	Sayı	Yüzde
İlaç reçetelerinde her bir reçete için 3 kutuya kadar (3 kutu dâhil) / 3 kutuya ilave edilen her bir kutu için 3 TL / 1 TL	Az	32	4,8
	Uygun	273	40,7
	Fazla	281	41,9
	Bilgim Yok	84	12,5
Üreme yöntemi tedavilerinde (Tüp bebek) ilk denemesinde/ ikinci denemesinde/üçüncü denemesinde %30/ %25/ %20	Az	30	4,5
	Uygun	155	23,1
	Fazla	361	53,9
	Bilgim Yok	124	18,5

5.3. Sağlık Hizmeti Kullanıcılarının Kullanıcı Katkılarına İlişkin Değerlendirmelerine Yönelik Ki-Kare Analizi Sonuçları

Tablo 4'te görüldüğü katılımcıların gelir düzeyi ve sigorta değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0,05$). Görüldüğü gibi kişilerin aylık geliri arttıkça kullanıcı katkısı miktarını bilme durumları da artmaktadır. Kullanıcı katkısı miktarlarını bilme durumu, sağlık sigortası olan katılımcılarda %16,1 iken sağlık sigortası olmayan katılımcılarda ise bu oran %6,2'dir. Buna göre kullanıcı katkılarının miktarını bilme sigortalı olanlarda istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksektir.

Tablo 4. Kullanıcı Katkılarının Miktarını Biliyor Musunuz? Sorusuna Verilen Cevapların Katılımcıların Kişisel ve Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler	Kullanıcı Katkılarının Miktarını Biliyor Musunuz?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		103	15,4	567	84,6	670	100,0		
Cinsiyet	Kadın	46	13,3	301	86,7	347	51,8	2,479	0,115
	Erkek	57	17,6	266	82,4	323	48,2		
Yaş	30 yaş ve Altı	34	14,2	206	85,8	240	35,8	1,667	0,434
	31-39 yaş	30	14,1	183	85,9	213	31,8		
	40 yaş ve üzeri	39	18,0	178	82,0	217	32,4		
Medeni Durum	Evli	69	69	356	83,8	425	63,4	0,664	0,415
	Bekâr	34	13,9	211	86,1	245	36,6		
Eğitim Durumu	İlköğretim ve Altı	6	7,8	71	92,2	77	11,5	4,539	0,209
	Lise	28	15,8	149	84,2	177	26,4		
	Ön Lisans	17	19,3	71	80,7	88	13,1		
	Lisans ve üstü	52	15,9	276	84,1	328	49,0		
Meslek	Kamu sektörü ücretli	43	17,7	200	82,3	243	36,3	6,966	0,223
	Özel sektör ücretli	23	13,1	153	86,9	176	26,3		
	Kendi işi	19	21,6	69	78,4	88	13,1		
	Emekli	3	15,0	17	85,0	20	3,0		
	Öğrenci	5	10,6	42	89,4	47	7,0		
	Ev hanımı/işsiz	10	10,4	86	89,6	96	14,3		
Gelir Düzeyi	Asgari ücretten az	15	9,2	148	90,8	163	24,3	12,056	0,007
	Asgari ücret	10	10,5	85	89,5	95	14,2		
	2600-4000 TL	24	16,0	126	84,0	150	22,4		
	4001 TL ve üzeri	54	20,6	208	79,4	262	39,1		

Değişkenler	Kullanıcı Katkılarının Miktarını Biliyor Musunuz?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		103	15,4	567	84,6	670	100,0		
Kronik Rahatsızlık	Evet	18	18,8	78	81,2	96	14,3	0,982	0,322
	Hayır	85	14,8	489	85,2	574	85,7		
Sigorta	Yok	3	6,2	45	93,8	48	7,2	3,308	0,039
	Var	100	16,1	522	83,9	622	92,8		
Sağlık Kurumuna Gitme	1 Kez	33	16,9	62	3,1	195	29,1	0,756	0,685
	2-4 Kez	38	14,0	233	86,0	271	40,4		
	5 ve üzeri	32	15,7	172	84,3	204	30,4		

Tablo 5'te görüldüğü gibi medeni durum, eğitim durumu, meslek, gelir düzeyi ve sigorta değişkenleri arasında anlamlı bir fark saptanırken; cinsiyet, yaş, kronik rahatsızlık ve sağlık kurumuna gitme değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Medeni durumu evli olan katılımcıların %72,5'i, bekâr olan katılımcıların ise %66,1'i eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından almış olduğu hizmet karşılığında olduğunu bildiklerini ifade etmiştir. Eğitim düzeyi arttıkça bilgi düzeyinin de arttığı görülmektedir. Meslek değişkenine göre bu soruyu bilme öğrencilerde ve emeklilerde en azdır. Gelir düzeyi değişkenine göre yöneltilen soruyu bilme, en alt gelir grubunda en az ve en üst gelir grubunda en fazladır. Ayrıca sigortalı olanlarda ödenen katkı payının bir kısmının alınan hizmet karşılığını bilme daha fazladır.

Tablo 5. Eczaneye Ödenen Kullanıcı Katkı Miktarının Belli Bir Kısmının Sağlık Kurumlarından Almış Olduğunuz Hizmet Karşılığında Olduğunu Biliyor Musunuz? Sorusuna Verilen Cevapların Katılımcıların Kişisel ve Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler	Eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından almış olduğunuz hizmet karşılığında olduğunu biliyor musunuz?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		470	70,1	200	29,9	670	100,0		
Cinsiyet	Kadın	246	70,9	101	29,1	347	51,8	0,190	0,663
	Erkek	224	69,3	99	30,7	323	48,2		
Yaş	30 yaş ve Altı	165	68,8	75	31,2	240	35,8	0,402	0,818
	31-39 yaş	150	70,4	63	29,6	213	31,8		
	40 yaş ve üzeri	155	71,4	62	28,6	217	32,4		
Medeni Durum	Evli	308	72,5	117	27,5	425	63,4	2,986	0,045
	Bekâr	162	66,1	83	33,9	245	36,6		
Eğitim Durumu	İlköğretim ve Altı	48	62,3	29	37,7	77	11,5	11,185	0,011
	Lise	111	62,7	66	37,3	177	26,4		
	Ön Lisans	65	73,9	23	26,1	88	13,1		
	Lisans ve üstü	246	75,0	82	25,0	328	49,0		
Meslek	Kamu sektörü ücretli	182	74,9	61	25,1	243	36,3	13,679	0,018
	Özel sektör ücretli	124	70,5	52	29,5	176	26,3		
	Kendi işi	66	75,0	22	25,0	88	13,1		
	Emekli	11	55,0	9	45,0	20	3,0		
	Öğrenci	25	53,2	22	46,8	47	7,0		
	Ev hanımı/işsiz	62	64,6	34	35,4	96	14,3		

Değişkenler	Eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından almış olduğunuz hizmet karşılığında olduğunu biliyor musunuz?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		470	70,1	200	29,9	670	100,0		
Gelir Düzeyi	Asgari ücretten az	99	60,7	64	39,3	163	24,3	13,119	0,004
	Asgari ücret	66	69,5	29	30,5	95	14,2		
	2600-4000 TL	103	68,7	47	31,3	150	22,4		
	4001 TL ve üzeri	202	77,1	60	22,9	262	39,1		
Kronik Rahatsızlık	Evet	69	71,9	27	28,1	96	14,3	0,159	0,690
	Hayır	401	69,9	173	30,1	574	85,7		
Sigorta	Yok	23	47,9	25	52,1	48	7,2	12,205	0,000
	Var	447	71,9	175	28,1	622	92,8		
Sağlık Kurumuna Gitme	1 Kez	137	70,3	58	29,7	195	29,1	0,168	0,919
	2-4 Kez	192	70,8	79	29,2	271	40,4		
	5 ve üzeri	141	69,1	63	30,9	204	30,4		

Tablo 6’da katılımcıların “Kullanıcı katkısı alınmayacak haller, sağlık hizmetleri ve kişiler hakkında bilginiz var mıdır?” sorusuna verilen cevapların katılımcıların kişisel ve demografik özelliklerine göre yapılan analiz sonuçları verilmektedir. Eğitim durumu ilköğretim ve altı olan katılımcıların %7,8 ile en azdır. Meslek değişkenine göre ev hanımı/işsiz olan katılımcıların ise %8,3’ü kullanıcı katkısı alınmayacak haller, sağlık hizmetleri ve kişiler hakkında bilgisi olduğunu ifade ederken; sigortası olan katılımcıların %16,1’i katkısı alınmayacak haller, sağlık hizmetleri ve kişiler hakkında bilgi sahibi olduklarını ifade etmiştir.

Tablo 6. Kullanıcı Katkısı Alınmayacak Haller, Sağlık Hizmetleri ve Kişiler Hakkında Bilginiz Var Mıdır? Sorusuna Verilen Cevapların Katılımcıların Kişisel ve Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler	Kullanıcı katkısı alınmayacak haller, sağlık hizmetleri ve kişiler hakkında bilginiz var mıdır?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		102	15,2	568	84,8	670	100,0		
Cinsiyet	Kadın	50	14,4	297	85,6	347	51,8	0,370	0,543
	Erkek	52	16,1	271	83,9	323	48,2		
Yaş	30 yaş ve Altı	41	17,1	199	82,9	240	35,8	2,963	0,227
	31-39 yaş	25	11,7	188	88,3	213	31,8		
	40 yaş ve üzeri	36	16,6	181	83,4	217	32,4		
Medeni Durum	Evli	58	13,6	367	86,4	425	63,4	2,239	0,135
	Bekâr	44	18,0	201	82,0	245	36,6		
Eğitim Durumu	İlköğretim ve Altı	6	7,8	71	92,2	77	11,5	7,306	0,039
	Lise	35	19,8	142	80,2	177	26,4		
	Ön Lisans	16	18,2	72	81,8	88	13,1		
	Lisans ve üstü	45	13,7	283	86,3	328	49,0		

Değişkenler		Kullanıcı katkısı alınmayacak haller, sağlık hizmetleri ve kişiler hakkında bilginiz var mıdır?						X ²	p
		Evet		Hayır		Toplam			
		n	%	n	%	n	%		
		102	15,2	568	84,8	670	100,0		
Meslek	Kamu sektörü ücretli	29	11,9	214	88,1	243	36,3	12,352	0,030
	Özel sektör ücretli	31	17,6	145	82,4	176	26,3		
	Kendi işi	21	23,9	67	76,1	88	13,1		
	Emekli	4	20,0	16	80,0	20	3,0		
	Öğrenci	9	19,1	38	80,9	47	7,0		
	Ev hanımı/işsiz	8	8,3	88	91,7	96	14,3		
Gelir Düzeyi	Asgari ücretten az	21	12,9	142	87,1	163	24,3	1,641	0,650
	Asgari ücret	13	13,7	82	86,3	95	14,2		
	2600-4000 TL	23	15,3	127	84,7	150	22,4		
	4001 TL ve üzeri	45	17,2	217	82,8	262	39,1		
Kronik Rahatsızlık	Evet	12	12,5	84	87,5	96	14,3	0,644	0,422
	Hayır	90	15,7	484	84,3	574	85,7		
Sigorta	Yok	2	4,2	46	95,8	48	7,2	4,898	0,027
	Var	100	16,1	522	83,9	622	92,8		
Sağlık Kurumuna Gitme	1 Kez	32	16,4	163	83,6	195	29,1	0,874	0,646
	2-4 Kez	37	13,7	234	86,3	271	40,4		
	5 ve üzeri	33	16,2	171	83,8	204	30,4		

Tablo 7’de “Kullanıcı katkılarında dolayı hastaneye gidemediğiniz oldu mu?” sorusuna verilen cevaplar değerlendirilmiş yaş ve gelir düzeyi değişkenleri için anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre kullanıcı katkılarında dolayı hastaneye gidememe 30 yaş ve altı olanlarda gelir grubu açısından ise asgari ücretin altında geliri olanlarda istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksektir.

Tablo 7. Kullanıcı Katkılarından Dolayı Hastaneye Gidemediğiniz Oldu Mu? Sorusuna Verilen Cevapların Katılımcıların Kişisel ve Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler		Kullanıcı katkılarından dolayı hastaneye gidemediğiniz oldu mu?						X ²	p
		Evet		Hayır		Toplam			
		n	%	n	%	n	%		
		68	10,1	602	89,9	670	100,0		
Cinsiyet	Kadın	38	11,0	309	89,0	347	51,8	0,507	0,476
	Erkek	30	9,3	293	90,7	323	48,2		
Yaş	30 yaş ve Altı	32	13,3	208	86,7	240	35,8	5,656	0,039
	31-39 yaş	14	6,6	199	93,4	213	31,8		
	40 yaş ve üzeri	22	10,1	195	89,9	217	32,4		
Medeni Durum	Evli	36	8,5	389	91,5	425	63,4	3,591	0,058
	Bekâr	32	13,1	213	86,9	245	36,6		
Eğitim Durumu	İlköğretim ve Altı	10	13,0	67	87,0	77	11,5	1,577	0,665
	Lise	20	11,3	157	88,7	177	26,4		
	Ön Lisans	7	8,0	81	92,0	88	13,1		
	Lisans ve üstü	31	9,5	297	90,5	328	49,0		

Değişkenler	Kullanıcı katkılarından dolayı hastaneye gidemediğiniz oldu mu?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		68	10,1	602	89,9	670	100,0		
Meslek	Kamu sektörü ücretli	16	6,6	227	93,4	243	36,3	6,819	0,234
	Özel sektör ücretli	22	12,5	154	87,5	176	26,3		
	Kendi işi	8	9,1	80	90,9	88	13,1		
	Emekli	3	15,0	17	85,0	20	3,0		
	Öğrenci	7	14,9	40	85,1	47	7,0		
	Ev hanımı/işsiz	12	12,5	84	87,5	96	14,3		
Gelir Düzeyi	Asgari ücretten az	24	14,7	139	85,3	163	24,3	12,863	0,005
	Asgari ücret	9	9,5	86	90,5	95	14,2		
	2600-4000 TL	21	14,0	129	86,0	150	22,4		
	4001 TL ve üzeri	14	5,3	248	94,7	262	39,1		
Kronik Rahatsızlık	Evet	12	12,5	84	87,5	96	14,3	0,679	0,410
	Hayır	56	9,8	518	90,2	574	85,7		
Sigorta	Yok	7	14,6	41	85,4	48	7,2	1,115	0,291
	Var	61	9,8	561	90,2	622	92,8		
Sağlık Kurumuna Gıtme	1 Kez	23	11,8	172	88,2	195	29,1	1,327	0,515
	2-4 Kez	28	10,3	243	89,7	271	40,4		
	5 ve üzeri	17	8,3	187	91,7	204	30,4		

Tablo 8’de *Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamadığınız oldu mu?*” sorusuna verilen cevaplar için katılımcıların yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek, gelir düzeyi ve sigorta değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlılık bulunmuştur ($p<0,05$). Kullanıcı katkılarında dolayı ilaç alamama; 30 yaş ve altındakilerde, bekârlarda, lise eğitim düzeyinde, emeklilerde, geliri asgari ücretin altında olanlarda ve sigortası olmayanlarda daha yüksektir.

Tablo 8. Kullanıcı Katkılarında Dolayı İlaç Alamadığınız Oldu Mu? Sorusuna Verilen Cevapların Katılımcıların Kişisel ve Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler	Kullanıcı katkılarında dolayı ilaç alamadığınız oldu mu?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		92	13,7	578	86,3	670	100,0		
Cinsiyet	Kadın	54	15,6	293	84,4	347	51,8	2,036	0,154
	Erkek	38	11,8	285	88,2	323	48,2		
Yaş	30 yaş ve Altı	49	20,4	191	79,6	240	35,8	14,964	0,001
	31-39 yaş	18	8,5	195	91,5	213	31,8		
	40 yaş ve üzeri	25	11,5	192	88,5	217	32,4		
Medeni Durum	Evlı	44	10,4	381	89,6	425	63,4	11,198	0,002
	Bekâr	48	19,6	197	80,4	245	36,6		
Eğitim Durumu	İlköğretim ve Altı	13	16,9	64	83,1	77	11,5	6,958	0,043
	Lise	33	18,6	144	81,4	177	26,4		
	Ön Lisans	11	12,5	77	87,5	88	13,1		
	Lisans ve üstü	35	10,7	293	89,3	328	49,0		

Değişkenler	Kullanıcı katkılarında dolayı ilaç alamadığınız oldu mu?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		92	13,7	578	86,3	670	100,0		
Meslek	Kamu sektörü ücretli	25	10,3	218	89,7	243	36,3	9,292	0,015
	Özel sektör ücretli	22	12,5	154	87,5	176	26,3		
	Kendi işi	13	14,8	75	85,2	88	13,1		
	Emekli	5	25,0	15	75,0	20	3,0		
	Öğrenci	11	23,4	36	76,6	47	7,0		
	Ev hanımı/işsiz	16	16,7	80	83,3	96	14,3		
Gelir Düzeyi	Asgari ücretten az	36	22,1	127	77,9	163	24,3	22,022	0,001
	Asgari ücret	10	10,5	85	89,5	95	14,2		
	2600-4000 TL	27	18,0	123	82,0	150	22,4		
	4001 TL ve üzeri	19	7,3	243	92,7	262	39,1		
Kronik Rahatsızlık	Evet	19	19,8	77	80,2	96	14,3	3,474	0,062
	Hayır	73	12,7	501	87,3	574	85,7		
Sigorta	Yok	12	25,0	36	75,0	48	7,2	5,542	0,019
	Var	80	12,9	542	87,1	622	92,8		
Sağlık Kurumuna Gitme	1 Kez	28	14,4	167	85,6	195	29,1	2,296	0,317
	2-4 Kez	31	11,4	240	88,6	271	40,4		
	5 ve üzeri	33	16,2	171	83,8	204	30,4		

Tablo 9’da katılımcıların kişisel ve demografik özelliklerine göre “Sağlık kurumunu seçmenizde kullanıcı katkıları etkili olur mu?” sorusuna verilen cevapların katılımcıların cinsiyet, meslek, kronik rahatsızlık ve sağlık kurumuna gitme değişkenleri için istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Analiz sonuçlarına göre; kadınlarda, 40 yaş ve üzerinde olanlarda, evlilerde, lise ve altı eğitim düzeyinde olanlarda, ev hanımı/işsizlerde, kronik hastalığı olanlarda ve sağlık kurumuna 5 kez ve daha fazla gidenlerde sağlık kurumu seçiminde kullanıcı katkılarının anlamlı şekilde daha fazla etkili olduğu belirlenmiştir.

Tablo 9. Sağlık Kurumunu Seçmenizde Kullanıcı Katkıları Etkili Olur Mu? Sorusuna Verilen Cevapların Katılımcıların Kişisel ve Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler	Sağlık kurumunu seçmenizde kullanıcı katkıları etkili olur mu?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		211	31,5	459	68,5	670	100,0		
Cinsiyet	Kadın	148	42,7	199	57,3	347	51,8	6,873	0,009
	Erkek	106	32,8	217	67,2	323	48,2		
Yaş	30 yaş ve Altı	89	37,1	151	62,9	240	35,8	0,994	0,608
	31-39 yaş	77	36,2	136	63,8	213	31,8		
	40 yaş ve üzeri	88	40,6	129	59,4	217	32,4		
Medeni Durum	Evli	173	40,7	252	59,3	425	63,4	3,859	0,057
	Bekâr	81	33,1	164	66,9	245	36,6		
Eğitim Durumu	İlköğretim ve Altı	30	39,0	47	61,0	77	11,5	4,078	0,253
	Lise	72	40,7	105	59,3	177	26,4		
	Ön Lisans	25	28,4	63	71,6	88	13,1		
	Lisans ve üstü	127	38,7	201	61,3	328	49,0		

Değişkenler		Sağlık kurumunu seçmenizde kullanıcı katkıları etkili olur mu?						X ²	p
		Evet		Hayır		Toplam			
		n	%	n	%	n	%		
		211	31,5	459	68,5	670	100,0		
Meslek	Kamu sektörü ücretli	84	34,6	159	65,4	243	36,3	10,778	0,021
	Özel sektör ücretli	65	36,9	111	63,1	176	26,3		
	Kendi işi	33	37,5	55	62,5	88	13,1		
	Emekli	8	40,0	12	60,0	20	3,0		
	Öğrenci	14	29,8	33	70,2	47	7,0		
	Ev hanımı/işsiz	50	52,1	46	47,9	96	14,3		
Gelir Düzeyi	Asgari ücretten az	74	45,4	89	54,6	163	24,3	6,140	0,105
	Asgari ücret	38	40,0	57	60,0	95	14,2		
	2600-4000 TL	52	34,7	98	65,3	150	22,4		
	4001 TL ve üzeri	90	34,4	172	65,6	262	39,1		
Kronik Rahatsızlık	Evet	46	47,9	50	52,1	96	14,3	4,766	0,029
	Hayır	208	36,2	366	63,8	574	85,7		
Sigorta	Yok	20	41,7	28	58,3	48	7,2	0,310	0,578
	Var	234	37,6	388	62,4	622	92,8		
Sağlık Kurumuna Gitme	1 Kez	70	35,9	125	64,1	195	29,1	7,872	0,038
	2-4 Kez	94	34,7	177	65,3	271	40,4		
	5 ve üzeri	90	44,1	114	55,9	204	30,4		

Tablo 10’da katılımcıların kişisel ve demografik özelliklerine göre “Kullanıcı katkısı alınmasının sağlık hizmetleri kalitesini olumlu yönde etkilediğini düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar gösterilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevap için cinsiyet değişkeni arasında anlamlılık bulunmuştur ($X^2=9,258$; $p=0,002$). Kadın katılımcıların %26,2’si kullanıcı katkısı alınmasının sağlık hizmetleri kalitesini olumlu yönde etkilediğini belirtirken erkek katılımcıların ise %37,2’si kullanıcı katkısı alınmasının sağlık hizmetleri kalitesini olumlu yönde etkilediğini ifade etmiştir.

Tablo 10. Kullanıcı Katkısı Alınmasının Sağlık Hizmetleri Kalitesini Olumlu Yönde Etkilediğini Düşünüyor Musunuz? Sorusuna Verilen Cevapların Katılımcıların Kişisel ve Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler		Kullanıcı katkısı alınmasının sağlık hizmetleri kalitesini olumlu yönde etkilediğini düşünüyor musunuz?						X ²	p
		Evet		Hayır		Toplam			
		n	%	n	%	n	%		
		211	31,5	459	68,5	670	100,0		
Cinsiyet	Kadın	91	26,2	256	73,8	347	51,8	9,258	0,002
	Erkek	120	37,2	203	62,8	323	48,2		
Yaş	30 yaş ve Altı	70	29,2	170	70,8	240	35,8	3,591	0,166
	31-39 yaş	62	29,1	151	70,9	213	31,8		
	40 yaş ve üzeri	79	36,4	138	63,6	217	32,4		
Medeni Durum	Evli	134	31,5	291	68,5	425	63,4	0,001	0,978
	Bekâr	77	31,4	168	68,6	245	36,6		
Eğitim Durumu	İlköğretim ve Altı	20	26,0	57	74,0	77	11,5	3,064	0,382
	Lise	50	28,2	127	71,8	177	26,4		
	Ön Lisans	30	34,1	58	65,9	88	13,1		
	Lisans ve üstü	111	33,8	217	66,2	328	49,0		

Değişkenler	Kullanıcı katkısı alınmasının sağlık hizmetleri kalitesini olumlu yönde etkilediğini düşünüyor musunuz?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		211	31,5	459	68,5	670	100,0		
Meslek	Kamu sektörü ücretli	82	33,7	161	66,3	243	36,3	3,691	0,595
	Özel sektör ücretli	51	29,0	125	71,0	176	26,3		
	Kendi işi	29	33,0	59	67,0	88	13,1		
	Emekli	9	45,0	11	55,0	20	3,0		
	Öğrenci	13	27,7	34	72,3	47	7,0		
	Ev hanımı/işsiz	27	28,1	69	71,9	96	14,3		
Gelir Düzeyi	Asgari ücretten az	48	29,4	115	70,6	163	24,3	6,182	0,103
	Asgari ücret	22	23,2	73	76,8	95	14,2		
	2600-4000 TL	46	30,7	104	69,3	150	22,4		
	4001 TL ve üzeri	95	36,3	167	63,7	262	39,1		
Kronik Rahatsızlık	Evet	33	34,4	63	65,6	96	14,3	0,432	0,511
	Hayır	178	31,0	396	69,0	574	85,7		
Sigorta	Yok	15	31,2	33	68,8	48	7,2	0,001	0,970
	Var	196	31,5	426	68,5	622	92,8		
Sağlık Kurumuna Gitme	1 Kez	64	32,8	131	67,2	195	29,1	0,406	0,816
	2-4 Kez	86	31,7	185	68,3	271	40,4		
	5 ve üzeri	61	29,9	143	70,1	204	30,4		

Tablo 11’de “Herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınması doğru bir uygulama mıdır?” sorusuna verilen cevapların katılımcıların eğitim durumu, meslek ve gelir düzeyi değişkenlerinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre soruya en az katılım; lisans ve üstü eğitim düzeyinde olanlarda, emeklilerde ve asgari ücretten daha az geliri olanlarda en düşük orandadır.

Tablo 11. Herkesten Aynı Miktarda Kullanıcı Katkısı Alınması Doğru Bir Uygulama Mıdır? Sorusuna Verilen Cevapların Katılımcıların Kişisel ve Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler	Herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınması doğru bir uygulama mıdır?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		229	34,2	441	65,8	670	100,0		
Cinsiyet	Kadın	109	31,4	238	68,6	347	51,8	2,450	0,118
	Erkek	120	37,2	203	62,8	323	48,2		
Yaş	30 yaş ve Altı	89	37,1	151	62,9	240	35,8	1,630	0,443
	31-39 yaş	67	31,5	146	68,5	213	31,8		
	40 yaş ve üzeri	73	33,6	144	66,4	217	32,4		
Medeni Durum	Evli	143	33,6	282	66,4	425	63,4	0,146	0,702
	Bekâr	86	35,1	159	64,9	245	36,6		
Eğitim Durumu	İlköğretim ve Altı	30	39,0	47	61,0	77	11,5	15,713	0,001
	Lise	75	42,4	102	57,6	177	26,4		
	Ön Lisans	36	40,9	52	59,1	88	13,1		
	Lisans ve üstü	88	26,8	240	73,2	328	49,0		

Değişkenler		Herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınması doğru bir uygulama mıdır?						X ²	p
		Evet		Hayır		Toplam			
		n	%	n	%	n	%		
		229	34,2	441	65,8	670	100,0		
Meslek	Kamu sektörü ücretli	71	29,2	172	70,8	243	36,3	17,121	0,004
	Özel sektör ücretli	70	39,8	106	60,2	176	26,3		
	Kendi işi	42	47,7	46	52,3	88	13,1		
	Emekli	3	15,0	17	85,0	20	3,0		
	Öğrenci	16	34,0	31	66,0	47	7,0		
	Ev hanımı/işsiz	27	28,1	69	71,9	96	14,3		
Gelir Düzeyi	Asgari ücretten az	49	30,1	114	69,9	163	24,3	9,101	0,028
	Asgari ücret	44	46,3	51	53,7	95	14,2		
	2600-4000 TL	55	36,7	95	63,3	150	22,4		
	4001 TL ve üzeri	81	30,9	181	69,1	262	39,1		
Kronik Rahatsızlık	Evet	36	37,5	60	62,5	96	14,3	0,549	0,459
	Hayır	193	33,6	381	66,4	574	85,7		
Sigorta	Yok	15	31,2	33	68,8	48	7,2	0,197	0,657
	Var	214	34,4	408	65,6	622	92,8		
Sağlık Kurumuna Gıtme	1 Kez	77	39,5	118	60,5	195	29,1	3,643	0,162
	2-4 Kez	89	32,8	182	67,2	271	40,4		
	5 ve üzeri	63	30,9	141	69,1	204	30,4		

Tablo 12’de “Kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediğini düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar için eğitim durumu ve gelir düzeyi değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlılık bulunmuştur. Katılımcıların eğitim durumu arttıkça kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediği düşüncesinde de artış olduğu görülmektedir. Gelir düzeyi 4001 TL ve üzerinde geliri olanların %50,8’i kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediğini düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 12. Kullanıcı Katkılarının Sağlık Hizmetlerinin Gereksiz Kullanımını Engellediğini Düşünüyor Musunuz? Sorusuna Verilen Cevapların Katılımcıların Kişisel ve Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler		Kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediğini düşünüyor musunuz?						X ²	p
		Evet		Hayır		Toplam			
		n	%	n	%	n	%		
		280	41,8	390	58,2	670	100,0		
Cinsiyet	Kadın	142	40,9	205	59,1	347	51,8	0,223	0,636
	Erkek	138	42,7	185	57,3	323	48,2		
Yaş	30 yaş ve Altı	101	42,1	139	57,9	240	35,8	0,119	0,942
	31-39 yaş	87	40,8	126	59,2	213	31,8		
	40 yaş ve üzeri	92	42,4	125	57,6	217	32,4		
Medeni Durum	Evlı	175	41,2	250	58,8	425	63,4	0,180	0,671
	Bekâr	105	42,9	140	57,1	245	36,6		
Eğitim Durumu	İlköğretim ve Altı	20	26,0	57	74,0	77	11,5	12,156	0,007
	Lise	68	38,4	109	61,6	177	26,4		
	Ön Lisans	39	44,3	49	55,7	88	13,1		
	Lisans ve üstü	153	46,6	175	53,4	328	49,0		

Değişkenler	Kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediğini düşünüyor musunuz?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		280	41,8	390	58,2	670	100,0		
Meslek	Kamu sektörü ücretli	111	45,7	132	54,3	243	36,3	7,691	0,174
	Özel sektör ücretli	63	35,8	113	64,2	176	26,3		
	Kendi işi	39	44,3	49	55,7	88	13,1		
	Emekli	9	45,0	11	55,0	20	3,0		
	Öğrenci	24	51,1	23	48,9	47	7,0		
	Ev hanımı/işsiz	34	35,4	62	64,6	96	14,3		
Gelir Düzeyi	Asgari ücretten az	63	38,7	100	61,3	163	24,3	16,482	0,001
	Asgari ücret	28	29,5	67	70,5	95	14,2		
	2600-4000 TL	56	37,3	94	62,7	150	22,4		
	4001 TL ve üzeri	133	50,8	129	49,2	262	39,1		
Kronik Rahatsızlık	Evet	41	42,7	55	57,3	96	14,3	0,039	0,844
	Hayır	239	41,6	335	58,4	574	85,7		
Sigorta	Yok	22	45,8	26	54,2	48	7,2	0,347	0,556
	Var	258	41,5	364	58,5	622	92,8		
Sağlık Kurumuna Gitme	1 Kez	77	39,5	118	60,5	195	29,1	0,650	0,723
	2-4 Kez	117	43,2	154	56,8	271	40,4		
	5 ve üzeri	86	42,2	118	57,8	204	30,4		

Tablo 13'te "Kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediğini düşünüyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların bir önceki soruya verilen cevaplarla örtüştüğü görülmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça, soruya katılım artmaktadır. Gelir düzeyi açısından ise en yüksek katılım yine 4001 TL ve üzerinde geliri olanlardadır.

Katılımcıların kişisel ve demografik özelliklerine göre "Kullanıcı katkılarının sevk sisteminin uygulanmasını sağladığını düşünüyor musunuz?" sorusuna verilen cevaplar gösterilmiştir. Bu soru için değişkenlerde istatistiksel olarak anlamlılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Bu nedenle analiz sonuçlarına ilişkin tabloya yer verilmemiştir.

Tablo 13. Kullanıcı katkılarının Gereksiz Sağlık Harcamalarını Önlediğini Düşünüyor Musunuz? Sorusuna Verilen Cevapların Katılımcıların Kişisel ve Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler	Kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediğini düşünüyor musunuz?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		257	38,4	413	61,6	670	100,0		
Cinsiyet	Kadın	127	36,6	220	63,4	347	51,8	0,942	0,332
	Erkek	130	40,2	193	59,8	323	48,2		
Yaş	30 yaş ve Altı	93	38,8	147	61,2	240	35,8	0,731	0,694
	31-39 yaş	77	36,2	136	63,8	213	31,8		
	40 yaş ve üzeri	87	40,1	130	59,9	217	32,4		
Medeni Durum	Evli	167	39,3	258	60,7	425	63,4	0,431	0,512
	Bekâr	90	36,7	155	63,3	245	36,6		
Eğitim Durumu	İlköğretim ve Altı	21	27,3	56	72,7	77	11,5	7,560	0,006
	Lise	61	34,5	116	65,5	177	26,4		
	Ön Lisans	35	39,8	53	60,2	88	13,1		
	Lisans ve üstü	140	42,7	188	57,3	328	49,0		

Değişkenler	Kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediğini düşünüyor musunuz?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		257	38,4	413	61,6	670	100,0		
Meslek	Kamu sektörü ücretli	105	43,2	138	56,8	243	36,3	4,517	0,478
	Özel sektör ücretli	60	34,1	116	65,9	176	26,3		
	Kendi işi	34	38,6	54	61,4	88	13,1		
	Emekli	7	35,0	13	65,0	20	3,0		
	Öğrenci	18	38,3	29	61,7	47	7,0		
	Ev hanımı/işsiz	33	34,4	63	65,6	96	14,3		
Gelir Düzeyi	Asgari ücretten az	57	35,0	106	65,0	163	24,3	12,408	0,007
	Asgari ücret	27	28,4	68	71,6	95	14,2		
	2600-4000 TL	52	34,7	98	65,3	150	22,4		
	4001 TL ve üzeri	121	46,2	141	53,8	262	39,1		
Kronik Rahatsızlık	Evet	37	38,5	59	61,5	96	14,3	0,002	0,968
	Hayır	220	38,3	354	61,7	574	85,7		
Sigorta	Yok	19	39,6	29	60,4	48	7,2	0,033	0,856
	Var	238	38,3	384	61,7	622	92,8		
Sağlık Kurumuna Gitme	1 Kez	70	35,9	125	64,1	195	29,1	0,767	0,681
	2-4 Kez	108	39,9	163	60,1	271	40,4		
	5 ve üzeri	79	38,7	125	61,3	204	30,4		

Tablo 14'te yapılan Ki-Kare testi sonucuna sadece meslek değişkeninde istatistiksel olarak anlamlılık olduğu görülmektedir. Analiz sonucuna göre Türkiye kullanıcı katkısının olması düşüncesine katılım en fazla öğrencilerde, en az ise işsiz/ev hanımı grubundadır.

Tablo 14. Türkiye'de Kullanıcı Katkıları Olmalı Mıdır? Sorusuna Verilen Cevapların Katılımcıların Kişisel ve Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler	Türkiye'de kullanıcı katkıları olmalı mıdır?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		299	44,6	371	55,4	670	100,0		
Cinsiyet	Kadın	146	42,1	201	57,9	347	51,8	1,897	0,168
	Erkek	153	47,4	170	52,6	323	48,2		
Yaş	30 yaş ve Altı	111	46,2	129	53,8	240	35,8	0,427	0,808
	31-39 yaş	94	44,1	119	55,9	213	31,8		
	40 yaş ve üzeri	94	43,9	123	56,7	217	32,4		
Medeni Durum	Evli	181	42,6	244	57,4	425	63,4	1,955	0,162
	Bekâr	118	48,2	127	51,8	245	36,6		
Eğitim Durumu	İlköğretim ve Altı	34	44,2	43	55,8	77	11,5	3,772	0,287
	Lise	73	41,2	104	58,8	177	26,4		
	Ön Lisans	34	38,6	54	61,4	88	13,1		
	Lisans ve üstü	158	48,2	170	51,8	328	49,0		

Değişkenler	Türkiye’de kullanıcı katkıları olmalı mıdır?						X ²	p	
	Evet		Hayır		Toplam				
	n	%	n	%	n	%			
		299	44,6	371	55,4	670	100,0		
Meslek	Kamu sektörü ücretli	114	46,9	129	53,1	243	36,3	9,674	0,034
	Özel sektör ücretli	70	39,8	106	60,2	176	26,3		
	Kendi işi	43	48,9	45	51,1	88	13,1		
	Emekli	9	45,0	11	55,0	20	3,0		
	Öğrenci	28	59,6	19	40,4	47	7,0		
	Ev hanımı/işsiz	35	36,5	61	63,5	96	14,3		
Gelir Düzeyi	Asgari ücretten az	74	45,4	89	54,6	163	24,3	6,124	0,106
	Asgari ücret	36	37,9	59	62,1	95	14,2		
	2600-4000 TL	59	39,3	91	60,7	150	22,4		
	4001 TL ve üzeri	130	49,6	132	50,4	262	39,1		
Kronik Rahatsızlık	Evet	39	40,6	57	59,4	96	14,3	0,726	0,394
	Hayır	260	45,3	314	54,7	574	85,7		
Sigorta	Yok	18	37,5	30	62,5	48	7,2	1,063	0,303
	Var	281	45,2	341	54,8	622	92,8		
Sağlık Kurumuna Gitme	1 Kez	88	45,1	107	54,9	195	29,1	0,094	0,954
	2-4 Kez	119	43,9	152	56,1	271	40,4		
	5 ve üzeri	92	45,1	112	54,9	204	30,4		

Katılımcıların kişisel ve demografik özelliklerine göre “Kullanıcı katkılarının, daha kaliteli bir hizmet için daha yüksek tutarda olması gerektiğini düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar gösterilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar için istatistiksel olarak anlamlılık bulunamamıştır (p>0,05). Bu nedenle analiz sonuçlarına ilişkin tabloya yer verilmemiştir.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmanın bulguları ve bulgulara yönelik tartışmalar şu şekildedir:

Bulgu 1: Katılımcıların büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarının miktarını bilmemektedir. Kullanıcı katkılarının miktarını bilme durumu katılımcıların gelir düzeyi ve sağlık sigortasından etkilenmektedir.

Çalışmaya katılanların büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarının miktarını bilmemektedir. Çalışmaya katılan kişilerin büyük çoğunluğu (%84,6) kullanıcı katkılarının miktarını bilmemektedir. Yapılan çeşitli çalışmalar araştırmanın bu bulgusunu desteklemektedir. Sarı (2021) tarafından yapılan çalışmada kullanıcı katkılarının miktarı muayene, ilaç ve tıbbi malzeme kullanıcı katkısı miktarı şeklinde ifade edilmiştir. Katılımcıların %65,8’i muayene kullanıcı katkısı miktarını, %79,2’si ilaç katkı payını, %90,4’ü ise tıbbi malzeme kullanıcı katkısının miktarını bilmediğini belirtmiştir. Sezer Korucu ve Oksay (2019) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların %66,8’i devlet hastanesi kullanıcı katkısı miktarını, %78,4’ü üniversite hastanesi kullanıcı katkısı miktarını, %68,8’i özel hastane kullanıcı katkısı miktarını, %74,1’i ise ilaç kullanıcı katkısı payını bilmedikleri sonucuna ulaşmıştır. Sezer Korucu (2017) tarafından yapılan “Sağlık Hizmetlerinde Maliyet Paylaşımı Konusunda Bireylerin Bilinç Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmada ise katılımcıların çoğunun kullanıcı katkısı hakkında bilgisi olmadığı ve katılımcıların ödeme yaptıklarını ancak ne kadar ödeme yaptıklarını bilmedikleri tespit edilmiştir. Kullanıcı katkısının miktarının bilinmemesi sağlık hizmeti kullanıcılarının bu konuda yeterli düzeyde bilgi sahibi ve bilinçli sağlık tüketicileri olmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Kullanıcı katkılarının miktarını bilme ile katılımcıların gelir düzeyi arasında ilişki bulunmaktadır. Katılımcıların gelir düzeyi arttıkça kullanıcı katkısının miktarını bilme oranları da artmaktadır. En az bilgi düzeyine sahip olan asgari ücretten az geliri olan katılımcıların %9,2’si kullanıcı katkılarının miktarını bilirken aylık 4001 TL ve üzerinde gelire sahip

olan katılımcılarda ise bu oran %20,6'dır. Düşük gelir düzeyine sahip olan kişilerin aynı zamanda eğitim düzeylerinin ve dolayısıyla refah seviyelerinin de düşük olması, sağlık hizmetleri finansmanı konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması, yeterince araştırmacı ve sorgulayıcı olmaması gibi faktörler, sağlık hizmetleri finansman yöntemlerinden olan kullanıcı katkılarının miktarının bilinmemesine sebep olabilir. Ayrıca düşük gelir düzeyine sahip kişilerin maddi olanaksızlardan dolayı sağlık hizmetlerine erişimde sıkıntılar yaşaması ve dolayısıyla sağlık hizmeti kullanımları yüksek gelirli kişilere göre daha az olduğu için kullanıcı katkı miktarlarını bilmedikleri söylenebilir. Kullanıcı katkılarının miktarını bilme sağlık sigortalı olma durumundan etkilenmektedir. Sağlık sigortası olan katılımcıların kullanıcı katkısı miktarını bilme oranları, sigortası bulunmayan katılımcılara göre daha yüksektir. Kullanıcı katkısı miktarlarını bilme durumu, sağlık sigortası olan katılımcılarda %16,1 iken sağlık sigortası olmayan katılımcılarda %6,2'dir. Sağlık sigortası olmayan kişiler genellikle herhangi bir işte çalışmayan, gelir düzeyi düşük ve sağlık sigortası primlerini ödeyecek güce sahip olmayan kişilerden oluşmaktadır. Sağlık sigortası olmayan kişiler sağlık hizmeti kullanımlarında çok fazla ödeme yapacakları düşüncesi ile sağlık hizmetlerini fazla kullanmamaları kullanıcı katkı miktarlarını bilmemelerinde bir sebep olduğu söylenebilir.

Bulgu 2: Katılımcıların büyük çoğunluğu eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilmektedir. Eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilme durumu katılımcıların medeni durum, eğitim durumu, meslek, gelir düzeyi ve sağlık sigortasından etkilenmektedir.

Çalışmaya katılanların büyük çoğunluğu eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilmektedir. Çalışmaya katılanların büyük çoğunluğu (%70,1) eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilmektedir. Sezer Korucu ve Oksay (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilenlerin oranı %77,2'dir. Kişilere ilaç alım sırasında ödenecek bedelin açıklamasının yapılıyor olması kişilerin bu hususta bilgi sahibi olmalarında bir etken olabileceği söylenebilir. Eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilme durumu ile katılımcıların medeni durumu arasında bir ilişki bulunmaktadır. Evli olan katılımcıların (%72,5), bekâr olan katılımcılara (%66,1) göre eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilme oranı daha yüksektir. Evli olan kişilerin bu durumu bilme oranlarının daha fazla olması bu kişilerin aynı zamanda çocuk sahibi de olabileceği için daha fazla sağlık hizmetlerine başvurdukları ve daha fazla ilaç kullandıklarından kaynaklandığı söylenebilir. Eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilme durumu ile katılımcıların eğitim durumu arasında bir ilişki bulunmaktadır. Katılımcıların eğitim durumu arttıkça eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilme oranları da artmaktadır. Bu durum eğitim düzeyi yüksek olan kişilerin aynı zamanda daha bilinçli ve sağlık okuryazarlığının daha yüksek olmasından, Ülkenin sağlık sistemi hakkında daha fazla bilgiye sahip olmasından ve sağlık harcamalarını bilinçli bir şekilde kontrol etmelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilme durumu ile katılımcıların meslekleri arasında bir ilişki bulunmaktadır. Eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belirli bir bölümünün sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilme oranı en yüksek meslek grubu kendi işini yapanlar (%74,9) iken en az bilgi düzeyine sahip meslek grubu ise öğrencilerdir (%53,2). Öğrencilerin en az bilgi düzeyine sahip olmasından bu meslek grubundaki kişilerin sağlık harcamalarının çoğunlukla aileleri tarafından karşılanıyor olmasından kaynaklı olabileceği söylenebilir. Kendi işini yapan kişilerin eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belirli bir bölümünün sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilmelerinde bu kişilerin finansal açıdan diğer meslek gruplarına göre daha disiplinli ve düzenli olmaları, ödemelerini daha düzenli ve planlı yapıyor olmaları ve gelir ve giderlerini kontrol ediyor olmalarından kaynaklı olabileceği söylenebilir. Eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilme durumu ile katılımcıların gelir düzeyi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Katılımcıların gelir düzeyi arttıkça eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilme durumları da artmaktadır. Gelir düzeyi yüksek olan kişilerin bilgi düzeylerinin de yüksek olması bu kişilerin sağlık hizmetlerini daha fazla kullandıklarından ve sağlık hizmetlerinin gerektirdiği maliyetleri karşılama potansiyellerinin daha yüksek olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Eczaneye ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilme durumu ile katılımcıların sağlık sigortalısı olma arasında bir ilişki bulunmaktadır. Sağlık sigortası olan katılımcıların eczaneye

ödenen kullanıcı katkı miktarının belli bir kısmının sağlık kurumlarından alınan hizmet karşılığında olduğunu bilme oranları sigortası olmayan katılımcılara göre daha yüksektir. Bu durumun sağlık sigortası kapsamında olmaması nedeniyle bu kişilerin katkı payı yerine hizmetin/ilacın fiyatının tamamını ödemesi ve böylece bu kişilerin katkı payı ile karşılaşmamlarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bulgu 3: Katılımcıların büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarından dolayı hastaneye gitmekte sıkıntı yaşamamaktadır. Kullanıcı katkılarından dolayı hastaneye gidememe durumu katılımcıların yaş ve gelir düzeyinden etkilenmektedir.

Çalışmaya katılan kişilerin büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarından dolayı hastaneye erişimde sıkıntı yaşamamaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%89,9) kullanıcı katkılarından dolayı hastaneye gitmekte sorun yaşamadıklarını belirtmiştir. Araştırmanın bu bulgusu Ceylan (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışma ile farklılık göstermektedir. Ceylan (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ücret alındığından dolayı hastaneye gitmemeyi tercih ettiğiniz durumlar oluyor mu sorusuna katılımcıların %51,2 evet cevabı ile ücret alındığından dolayı hastaneye gitmedikleri gözlenirken, %48,8'inin ise hayır cevabı ile ücret alınmıyından dolayı hastaneye gitmeme durumlarının olmadığı anlaşılmıştır. Araştırma bulgularının farklılık göstermesi araştırmaya katılan katılımcıların gelir düzeylerinin farklı olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu çalışmada yer alan katılımcıların gelir düzeyinin büyük çoğunluğu %39,1 ile 4001 TL ve üzerinde kişilerden oluşurken, Ceylan (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya katılan kişilerin gelir düzeyinin büyük çoğunluğu ise %28,2 ile 1501-2500 arasında gelir düzeyine sahip olan kişilerden oluşmaktadır. Kullanıcı katkılarından dolayı hastaneye gidememe durumu ile katılımcıların yaşı arasında bir bağlantı bulunmaktadır. 30 yaş ve altında yer alan katılımcıların, 31-39 yaş ve 40 yaş ve üzerindeki katılımcılara göre kullanıcı katkılarından dolayı hastaneye gidememe oranları daha yüksektir. 30 yaş ve altında yer alan kişilerin kullanıcı katkılarından dolayı daha az hastaneye gitmelerinde bu kişilerin öğrenci olması, mezun olup henüz bir meslek sahibi olmaması gibi ekonomik yetersizliklerin sebep olduğu söylenebilir. Kullanıcı katkılarından dolayı hastaneye gidememe durumu ile katılımcıların gelir düzeyi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Gelir düzeyi asgari ücretten az olan katılımcıların kullanıcı katkılarından dolayı hastaneye gidememe oranları daha yüksektir. 4001 TL ve üzeri aylık gelir ile en yüksek gelir düzeyinde yer alan katılımcılar kullanıcı katkılarından en az etkilenen ve hastaneye gidememe durumları en düşük oranı oluşturmaktadır. Asgari ücretten az gelir düzeyine sahip olan kişilerin ekonomik sıkıntılardan dolayı kullanıcı katkılarını ödemekte güçlük çektikleri ve bu sebepten hastaneye gidemedikleri söylenebilir. Tam tersi durum olan yüksek gelirli kişilerin ise refah seviyelerinin yüksek olması ve ekonomik sorunlar yaşamadıklarından dolayı kullanıcı katkılarından etkilenmeden hastaneye gidebildikleri söylenebilir.

Bulgu 4: Katılımcıların büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alımlarında sıkıntı yaşamamaktadır. Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama durumu katılımcıların yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek, gelir düzeyi ve sağlık sigortasından etkilenmektedir.

Çalışmaya katılan kişilerin büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alımlarında sıkıntı yaşamamaktadır. Katılımcıların %86,3'ü kullanıcı katkılarından etkilenmeden ilaç alabildiklerini ifade etmiştir. Sarı (2021) ve Ceylan (2017) tarafından yapılan çalışmalar araştırmanın bulgusunu desteklemekte ve kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alımlarında sorun yaşanmadığını göstermektedir. Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç erişimlerinde bir sıkıntı yaşanmaması kişilerin bu ödemeleri yapacak ekonomik düzeye sahip olduğu ve ayrıca sağlık hizmeti alan kişilerin hastalık veya sakatlık gibi sağlık sorunlarından bir an önce kurtulabilmek amacıyla bu ücretlere katlanabildikleri söylenebilir. Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama durumu ile katılımcıların yaşı arasında ilişki bulunmaktadır. 30 yaş ve altında yer alan katılımcılar diğer yaş aralığındaki katılımcılara göre kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama oranı daha yüksektir. 30 yaş ve altında yer alan kişilerin kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamamalarına bu kişilerin iş hayatına henüz başlamama ya da iş hayatının başında olma gibi nedenlerle daha fazla ekonomik yetersizlikler içerisinde olmalarının sebep olabileceği düşünülmektedir. Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama durumu ile katılımcıların medeni durumu arasında ilişki bulunmaktadır. Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama durumu evli katılımcılara oranla bekâr katılımcılarda daha yüksektir. Bekâr kişilerin kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamamasında ekonomik açıdan yeterli düzeye erişemediği, sağlık harcamaları yeteri kadar bütçe ayıramadığı ya da harcamalarını sağlık dışından farklı sektörlere yaptığı söylenebilir. Ayrıca bekâr olan kişilerin ilaç almadan da idare edebileceği ancak evli olan kişilerin aynı zamanda çocuk sahibi olması ilaç alımlarını zorunlu kılacağından dolayı kullanıcı katkılarından etkilenmedikleri söylenebilir. Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama durumu ile katılımcıların eğitim durumu arasında ilişki bulunmaktadır. Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamadıklarını ifade eden katılımcıların büyük

çoğunluğunu lise mezunu olan kişiler (18,6) oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alımlarında en fazla sıkıntı yaşayan katılımcı grubu lise mezunlarıdır. Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alımlarından en az etkilenen grup ise lisans ve üstü (10,7) katılımcılardır. Lisans ve üstü katılımcıların kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alımlarından en az etkilenmesinde, bu grupta yer alan kişilerin aynı zamanda iyi bir meslek sahibi olduğu ve dolayısıyla gelir düzeylerinin de yüksek olduğundan kaynaklı olduğu söylenebilir. Ayrıca eğitim düzeyi yüksek olan kişilerin sağlık harcamaları konusunda daha bilinçli olduğundan ve sağlık sigortası kapsamında yer almasından dolayı da en az etkilenebilecek grup olabileceği söylenebilir.

Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama durumu ile katılımcıların mesleği arasında ilişki bulunmaktadır. Katılımcılarda kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama durumu en düşük olan katılımcı grubu kamu sektörü ücretliler iken, kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama durumu en yüksek olan grup emeklilerdir. Emekli olan kişilerin kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamamasında bu kişilerin sağlık harcamalarının yaş itibarı ile artıp emekli olduktan sonra aylık gelirinin azalmasından kaynaklı olabileceği söylenebilir. Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama durumu ile katılımcıların gelir düzeyi arasında ilişki bulunmaktadır. Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama durumu en yüksek olan katılımcı grubu asgari ücret ve altında gelire sahip olan katılımcılar iken kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama durumu en düşük olan katılımcı grubu 4001 TL ve üzerinde gelire sahip olanlardır. Asgari ücret ve altında gelire sahip olan kişiler ekonomik olarak yeterli düzeyde olmadıkları için sağlık harcamalarına yeterli finansman ayıramadıkları söylenebilir. Ayrıca asgari ücret ve altında yer alan kişilerin kullanıcı katkısından daha fazla etkilenip ilaç alımlarında daha fazla sıkıntı yaşamasında diğer gelir düzeyinde yer alan gruplara oranda daha az sağlık sigortalısı olduklarından ve dolayısıyla ilaç bedellerinin daha yüksek miktarda olmasından kaynaklı olabileceği söylenebilir. Kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama durumu ile katılımcıların sağlık sigortalısı olmaları arasında ilişki bulunmaktadır. Sigortası olmayan katılımcıların sigortası olanlara göre kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama oranları daha yüksektir. Başka bir ifade ile sağlık sigortası olmayan katılımcılar kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alımlarında sigortası olan katılımcılara göre daha olumsuz şekilde etkilenmektedir. Sağlık sigortasının ilaç alımlarında cepten ödemeyi gerektirmemesi ya da ilaç için ödenecek olan miktarı azaltması nedeniyle sigortası olan kişilerde kullanıcı katkılarından dolayı ilaç alamama oranının daha düşük olduğu söylenebilir.

Bulgu 5: Çalışmaya katılanların büyük çoğunluğu sağlık kurumları seçimlerinde kullanıcı katkısından etkilenmemektedir. Sağlık kurumlarının seçilmesinde kullanıcı katkılarının etkisi katılımcıların cinsiyet, meslek, kronik rahatsızlık ve sağlık kurumuna gitmesi faktörlerinden etkilenmektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu sağlık kurumu seçimlerini kullanıcı katkısından etkilenmeden yapmaktadır. Çalışmaya katılanların %37,9'u sağlık kurumları seçiminde kullanıcı katkısından etkilenmekte, katılımcıların %62,1'i ise sağlık kurumu seçimlerinde kullanıcı katkısından etkilenmemektedir. Çalışmaya katılan kişilerin kullanıcı katkıları konusunda yeterli düzeyde bilgi sahibi olmaması, sağlık hizmeti sunucularının da kişileri bu yönde bilgilendirmemesi ve dolayısıyla kullanıcı katkılarının amacına uygun kullanılmaması sebebiyle sağlık hizmeti kullanıcılarının sağlık kurumu seçimlerini kullanıcı katkısından etkilenmeden yaptığı söylenebilir. Sağlık kurumlarının seçilmesinde kullanıcı katkılarının etkisi ile katılımcıların cinsiyeti arasında ilişki bulunmaktadır. Kadın katılımcıların sağlık kurumu seçimlerinde kullanıcı katkısının etkisi olduğu durumu erkek katılımcılara oranla daha yüksektir. Kadınların doğum öncesi, doğum anı ve doğum sonrası süreçlerinden dolayı sağlık kurumları tercihlerinde daha fazla bilgiye sahip oldukları ve kadınların çocuklarından dolayı daha fazla sağlık kurumlarına başvurduklarından dolayı da ayrıca bilgili oldukları söylenebilir. Sağlık kurumlarının seçilmesinde kullanıcı katkılarının etkisi ile katılımcıların meslekleri arasında ilişki bulunmaktadır. Ev hanımı/işsiz olan katılımcıların sağlık kurumlarının seçilmesinde kullanıcı katkılarının etkisinin olduğunu kabul etme durumu öğrenci olan katılımcılara oranla daha yüksektir. Ev hanımı/işsiz olan kişilerin sağlık kurumlarının seçilmesinde kullanıcı katkılarının etkisi olduğunu ifade etmelerinde bu grupta yer alan kişilerin genellikle kadınlardan oluşması ve kadınların doğum, hastalık gibi durumlarda daha özenli, dikkatli ve bilgili olmalarının etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca ev hanımı/işsiz kişilerin gelir düzeylerinin düşük olması sebebiyle sağlık harcamalarında daha dikkatli olduğu ve dolayısıyla sağlık kurumları seçimlerini kullanıcı katkısının etkisi ile yaptığı söylenebilir. Sağlık kurumlarının seçilmesinde kullanıcı katkılarının etkisi ile katılımcıların kronik rahatsızlıkları arasında ilişki bulunmaktadır. Kronik rahatsızlığı olan katılımcıların sağlık kurumlarının seçilmesinde kullanıcı katkılarının etkisi olduğunu belirtme oranları kronik rahatsızlığı olmayan katılımcılara göre daha yüksektir. Kronik rahatsızlığı olan katılımcıların sağlık kurumlarının seçilmesinde kullanıcı katkılarının etkisi olduğunu belirtmelerinde bu kişilerin daha yoğun sağlık hizmeti kullanmaları dolayısıyla sağlık kurumları seçimlerinde daha deneyimli ve bilgili olduklarından ve ayrıca daha fazla sağlık kurumuna gitmeleri sebebiyle ekonomik olarak daha temkinli

olmalarından kaynaklı olabileceği söylenebilir. Sağlık kurumlarının seçilmesinde kullanıcı katkılarının etkisi ile katılımcıların sağlık kurumuna gitme sayıları arasında ilişki bulunmaktadır. Yılda ortalama beş ve üzerinde sağlık kurumuna giden katılımcılarda sağlık kurumlarının seçilmesinde kullanıcı katkılarının etkisi olduğunu belirtme oranları daha yüksektir. Sağlık kurumuna gitme sayısı beş ve üzerinde olan katılımcıların sağlık kurumları seçiminde kullanıcı katkılarının etkili olduğunu belirtmelerinde, sağlık kurumlarını daha sık kullanmaları ve kullanıcı katkıları hakkında daha fazla bilgiye sahip olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca sağlık hizmetlerini çok sık kullandıkları için ekonomik açıdan daha dikkatli ve özenli davranarak sağlık kurumu seçimi yaptıkları söylenebilir.

Bulgu 6: Çalışmaya katılanların çoğu kullanıcı katkısı alınmasının sağlık hizmetleri kalitesini olumlu yönde etkilemediğini düşünmektedir. Kullanıcı katkısı alınmasının sağlık hizmetleri kalitesine olumlu yönde etkisi olma durumu katılımcıların cinsiyetinden etkilenmektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu kullanıcı katkısı alınmasının sağlık hizmetleri kalitesini olumlu yönde etkilemediğini düşünmektedir. Katılımcıların %68,5'i kullanıcı katkılarının sağlık hizmetleri kalitesine olumlu yönde etki yaratmadığını %31,5 oranında katılımcı ise olumlu yönde etki yarattığını düşünmektedir. Kişilerin kullanıcı katkılarının sağlık hizmetleri kalitesine olumlu yönde etkisinin olmadığını düşünmelerinde; kullanıcı katkısı yönteminin sağlık sistemi içerisinde amacına uygun olarak kullanılmaması, kullanıcı katkısı ücretlerinin sağlık hizmetleri kalitesini artıracak nitelikte olmaması ve toplanan kullanıcı katkısı miktarlarının sağlık hizmetleri sunumuna yönelik aktarılmadığı gibi sebeplerden kaynaklı olabileceği söylenebilir. Kullanıcı katkısı alınmasının sağlık hizmetleri kalitesine olumlu yönde etkisi olma durumu ile katılımcıların cinsiyeti arasında ilişki bulunmaktadır. Erkek katılımcıların kullanıcı katkısı alınmasının sağlık hizmetleri kalitesini artırdığı düşüncesi kadın katılımcılara oranla daha yüksektir. Erkek katılımcıların kullanıcı katkısı alınmasının sağlık hizmetleri kalitesini artırdığını düşünmelerinde, sağlık hizmetleri kullanıcılarının kadın da olsa erkekte olsa genellikle sağlık harcamalarından doğan finansal ödemeleri erkeklerin yapıyor olmasından, ayrıntılı şekilde değerlendirme yapmalarından ve memnuniyet düzeylerinin kadınlara oranla daha düşük olmasından kaynaklı olabileceği söylenebilir.

Bulgu 7: Katılımcıların çoğu herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasını doğru bulmamaktadır. Herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasının doğru bir uygulama olup olmadığı durumu katılımcıların meslek, eğitim ve gelir düzeyinden etkilenmektedir.

Çalışmaya katılanların büyük çoğunluğu herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasını doğru bulmamaktadır. Katılımcıların %65,8'i kullanıcı katkılarının herkesten aynı miktarda alınmaması gerektiğini ifade ederken %34,2 oranında katılımcı ise herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınması gerektiğini ifade etmiştir. Çalışmaya katılan kişilerin herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasını doğru bulmamalarında gelir düzeylerinin farklılık göstermesi, ödenen kullanıcı katkısı ücretlerinin herkes için aynı olmasına karşın ödeme gücünün kişileri farklı şekillerde etkiliyor olması ve kişilerin sağlık hizmetlerinde eşitlikten çok adil olmasını gerektiğini savunuyor olmalarından kaynaklı olabileceği söylenebilir. Herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasının doğru bir uygulama olup olmadığı durumu katılımcıların eğitim durumundan etkilenmektedir. Eğitim durumu lise olan katılımcıların herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasının doğru bir uygulama olduğunu belirtme oranları lisans ve üstü katılımcılara oranla daha yüksektir. Lise mezunu olan katılımcılar diğer eğitim düzeyinde yer alan gruplara oranla herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasının doğru bir uygulama olduğunu düşünmektedir. Lisans ve üstü eğitim düzeyinde yer alan katılımcılar ise herkesten aynı oranda kullanıcı katkısı alınmasının doğru bir uygulama olduğunu en az düşünen gruptur. Lise mezunu kişilerin herkesten aynı oranda kullanıcı katkısı alınmasını doğru bulmasında uygulamanın eşitlikçi bir yapıda olması, sağlık hizmetlerini daha genel bir bakış açısıyla değerlendirmeleri ve alınan sağlık hizmetleri aynı olduğu için ödenmesi gereken kullanıcı katkısı miktarının da herkes için aynı olması gerektiğini düşündüklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Lisans ve üstü mezun olan kişiler sağlık hizmetlerinde uygulanan kullanıcı katkılarının eşitlikten çok adaletli olmasını ve kişilerin gelir düzeyine oranla kullanıcı katkısı miktarı oluşturulması gerektiğini savunduklarından dolayı herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasını daha az doğru buldukları söylenebilir. Herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasının doğru bir uygulama olup olmadığı durumu katılımcıların mesleğinden etkilenmektedir. Mesleği kendi işi olan katılımcıların herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasının doğru bir uygulama olduğunu belirtme oranları emekli olan katılımcılara oranla daha yüksektir. Kendi işini yapan katılımcılar diğer meslek gruplarına oranla herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasının doğru bir uygulama olduğunu düşünmektedir. Emekli olan katılımcılar ise herkesten aynı oranda kullanıcı katkısı

alınmasının doğru bir uygulama olduğunu en az düşünen gruptur. Emekli olan kişilerin herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasını diğer mesleklere oranla daha az doğru bulmasında, bu kişilerin emekli olmakla birlikte gelir düzeylerinin düşmesi ve dolayısıyla kullanıcı katkılarının kişilerin aylık gelirleri üzerinden alınmasının daha doğru bir uygulama olacağı düşüncesinde olduklarından kaynaklı olabileceği söylenebilir. Ayrıca emekli olan kişilerin belirli bir yaşın üzerinde olması sebebiyle daha fazla hastalık riski taşımaları ve sağlık hizmetlerini daha yoğun kullanıyor olmaları da herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmamasını gerektiğini savunmalarında bir sebep olabileceği söylenebilir. Herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasının doğru bir uygulama olup olmadığı durumu katılımcıların gelir düzeyinden etkilenmektedir. Gelir düzeyi asgari ücret olan katılımcılar diğer gelir düzeyinde yer alan gruplara oranla herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasının doğru bir uygulama olduğunu düşünmektedir. Gelir düzeyi asgari ücretten az olan katılımcılar ise herkesten aynı oranda kullanıcı katkısı alınmasının doğru bir uygulama olduğunu en az düşünen gruptur. Asgari ücretten az geliri olan kişilerin herkesten aynı miktarda kullanıcı katkısı alınmasını doğru bulmamaları, herkesin aynı gelire sahip olmadığı için ödenecek kullanıcı katkısının kişileri farklı şekillerde etkileyeceğinden kaynaklı olduğu söylenebilir.

Bulgu 8: Katılımcıların çoğu kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediğini düşünmemektedir. Kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediği düşüncesi katılımcıların eğitim durumu ve gelir düzeyinden etkilenmektedir.

Çalışmaya katılanların çoğu kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediğini düşünmemektedir. Katılımcıların %58,2'si kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellemediği düşüncesini ifade etmiştir. %41,8 oranında katılımcı ise kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediğini ifade etmiştir. Kullanıcı katkılarının ne olduğunun bilinmiyor olması, kullanıcı katkıları miktarlarının caydırıcı tutarda olmaması ve kişilerin kullanıcı katkılarının bir finansman yöntemi olduğu konusunda bilgilendirilmemesi gibi etkenlerin çalışmaya katılan kişilerin kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellemediğini düşünmelerine neden olabileceği söylenebilir. Kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediği düşüncesi, katılımcıların eğitim durumu ile birlikte artmaktadır. Katılımcıların eğitim durumu arttıkça kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediği düşüncelerine katılma oranları da artmaktadır. Lisans ve üstü eğitim düzeyine sahip olan kişilerin kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını azalttığını düşünmelerinde kullanıcı katkıları ile ilgili daha fazla bilgi sahibi olmalarının, bilinçli sağlık hizmeti tüketicisi olmalarının ayrıca kullanıcı katkılarına amacına uygun kullanmalarının etkisi olabileceği söylenebilir. Kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediği düşüncesi katılımcıların gelir düzeyinden etkilenmektedir. Kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellediğini düşünen en yüksek orana sahip gelir düzeyi 4001 TL ve üzerinde olan katılımcılar iken en düşük orana sahip olan katılımcı grubu asgari ücretli olanlardır. Asgari ücretli katılımcılar diğer gelir düzeyinde yer alan katılımcılara oranla kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımının engellenmesinde daha az etkisi olduğunu belirtmektedir. Asgari ücretli olan kişilerin genel olarak eğitim düzeylerinin de düşük olabileceği düşünülürse, kullanıcı katkıları konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları ve dolayısıyla kullanıcı katkılarını amacına uygun kullanmamaları kullanıcı katkılarının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellemediğini düşünmelerine sebep olabileceği söylenebilir.

Bulgu 9: Katılımcıların çoğu kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediğini düşünmemektedir. Kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediği düşüncesi katılımcıların eğitim durumu ve gelir düzeyinden etkilenmektedir.

Çalışmaya katılanların çoğu kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediğini düşünmemektedir. Katılımcıların %61,6'sı kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlemediği düşüncesini ifade ederken %38,4 oranında katılımcı kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediğini ifade etmiştir. Çalışmanın bulgusu Gündüz (2015) tarafından gerçekleştirilen araştırma bulgusu ile farklılık göstermektedir. Gündüz (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada kullanıcı katkısı uygulamasının sağlık harcamalarını azaltıcı veya artırıcı yönde etkisinin olup olmadığı sorulmuş ve katılımcıların büyük çoğunluğu etkisi olduğunu belirtmiş ve kullanıcı katkılarının özellikle sağlık harcamalarını azaltıcı etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Çalışma bulgularının farklılık göstermesinde Gündüz (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya katılan kişilerin Sosyal Güvenlik Kurumunda kullanıcı katkıları uygulaması konusunda çalışan deneyimli kişiler olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca kullanıcı katkılarının tam olarak ne olduğunun bilinmiyor olması, kullanıcı katkıları miktarlarının sağlık harcamalarını azaltıcı tutarda olmaması ve kişilerin kullanıcı katkılarının bir finansman yöntemi olduğu konusunda bilgilendirilmemesi gibi etkenlerin çalışmaya katılan kişilerin kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını

önlemediğini düşüncelerine neden olabileceği söylenebilir. Kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediği düşüncesi, katılımcıların eğitim durumu ile birlikte artmaktadır. Katılımcıların eğitim durumu arttıkça kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediği düşüncelerine katılma oranları da artmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek olan kişilerin sağlık hizmetleri konusunda da yüksek bilgiye sahip olmaları, kullanıcı katkılarının asıl amacını daha iyi bilmeleri ve sağlık harcamalarını kontrollü bir şekilde yapmaları bu kişilerin kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediğini düşüncelerinde etkisi olduğu söylenebilir. Kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediği düşüncesi katılımcıların gelir düzeyinden etkilenmektedir. Kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediğini düşünen en yüksek orana sahip gelir düzeyi 4001 TL ve üzerinde olan katılımcılar iken en düşük orana sahip olan katılımcı grubu asgari ücretli olanlardır. 4001 TL ve üzerinde gelire sahip olan katılımcılar diğer gelir düzeyinde yer alan katılımcılara oranla daha fazla kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediğini ifade etmektedir. Kullanıcı katkılarının gereksiz sağlık harcamalarını önlediği ifadesine katılımın 4001 TL ve üzerinde gelire sahip olan kişilerde daha yüksek olması, gelir düzeyi yüksek kişilerin aynı zamanda eğitilmiş olacağı ve bu sebepten kullanıcı katkılarını hakkında daha bilgili olacağı için sağlık harcamalarını kontrollü bir şekilde yapmasından kaynaklı olduğu söylenebilir.

Bulgu 10: Katılımcıların büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarının sevk sisteminin uygulanmasını sağladığını düşünmemektedir.

Çalışmaya katılanların çoğu kullanıcı katkılarının sevk sisteminin uygulanmasını sağlamadığını ifade etmiştir. Katılımcıların %71,6'sı kullanıcı katkılarının sevk sisteminin uygulanmasını sağlamadığını söylemiştir. Başka bir ifade ile katılımcıların büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarının sevk sisteminin uygulanmasını sağlayacak ve sevk sisteminin yerine kullanılacak bir yöntem olmadığını belirtmiştir. Dünya Bankası (1987) kullanıcı katkılarının kullanımı ile ilgili olarak öne sürdüğü faktörlerden biri kullanıcı katkılarının sevk sisteminin daha uygun kullanılmasında etkili olduğudur. Çalışmaya katılan kişilerin kullanıcı katkılarının sevk sisteminin uygulanmasını sağlamadığını düşüncelerinde; sevk sisteminin ve kullanıcı katkılarının ne olduğunun bilinmemesi ayrıca kullanıcı katkısı miktarlarının farklı hizmet basamakları için farklı miktarla olduğunun da tam olarak bilinmemesinin etkisi olabileceği söylenebilir.

Bulgu 11: Katılımcıların çoğu Türkiye'de kullanıcı katkısının olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye'de kullanıcı katkılarının olup olmaması durumu katılımcıların mesleğinden etkilenmektedir.

Çalışmaya katılanların çoğu Türkiye'de kullanıcı katkılarının olmaması gerektiğini söylemiştir. Katılımcıların %55,4'ü Türkiye'de kullanıcı katkılarının olmaması gerektiğini belirtirken %44,6 oranında katılımcı Türkiye'de kullanıcı katkılarının olması gerektiğini belirtmiştir. Araştırmanın bulgusu Sönel (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonucu ile farklılık göstermektedir. Sönel (2016) yapmış olduğu çalışmada katılımcıların %74,4'ü Türkiye'de kullanıcı katkılarının olması gerektiğini ifade etmiştir. Çalışma bulgularının farklılık göstermesinde Sönel (2016)'nın çalışmasını oluşturan katılımcı grubunun büyük çoğunluğunun sağlık hizmetlerinde yer alan paydaşlardan oluşuyor olması sebep gösterilebilir. Sağlık hizmetlerinde yer alan paydaşların konu hakkında daha bilgili olmaları, kullanıcı katkılarını finansal sürdürülebilirlik için gerekli görmeleri, kullanıcı katkısını önemli bir finansman yöntemi olarak değerlendirmeleri, kaliteli ve daha iyi sağlık hizmeti sunumu, sağlık hizmetlerinin gelişimine katkı sağlama gibi kullanıcı katkılarının daha çok yararlı yönlerini savunduklarından dolayı Türkiye'de kullanıcı katkısının olması yönünde düşüncelerini ifade ettikleri söylenebilir. Türkiye'de kullanıcı katkılarının olup olmaması durumu ile katılımcıların mesleği arasında ilişki bulunmaktadır. Kullanıcı katkısının olması gerektiğini en fazla düşünen meslek grubu öğrencilerdir. Öğrencilerin Türkiye'de kullanıcı katkısı olmasını savunmalarında sağlık hizmetlerinin tamamen ücretsiz olmasının sağlık hizmetleri kalitesini ve değerini düşüreceğinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Türkiye'de kullanıcı katkısının olması gerektiğini en az düşünen meslek grubu ise ev hanımı/işsiz olan katılımcılardır. Ev hanımı/işsiz olan kişilerin Türkiye'de kullanıcı katkısı olmasını daha az oranda savunmalarında ekonomik açıdan yeterli düzeyde olmadıkları için kullanıcı katkısı ödemekte sıkıntı yaşıyor olmalarından kaynaklı olabileceği söylenebilir.

Bulgu 12: Katılımcıların büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarının, daha kaliteli bir hizmet için daha yüksek tutarda olması gerektiğini düşünmemektedir.

Çalışmaya katılanların büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarının, daha kaliteli bir hizmet için daha yüksek tutarda olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Çalışmaya katılanların %88,2'si kullanıcı katkılarının, daha kaliteli bir sağlık hizmeti için daha yüksek tutarda olması gerektiğini düşünmemektedir. Başka bir ifade ile katılımcıların büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarının tutarlarındaki artışı sağlık hizmetleri kalitesini artırıcı bir etken olarak

görmemektedir. Sönal (2016) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da kullanıcı katkılarının daha kaliteli bir sağlık hizmeti için daha yüksek tutarda olmaması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Kullanıcı katkılarının sağlık hizmeti kalitesine etki edecek nitelikte görülmemesi, sunulmakta olan sağlık hizmetleri kalitesinden ve ödenen kullanıcı katkısı miktarlarından memnun olunması, sağlık hizmetleri için fazla ödeme yapılmak istenmemesi gibi etkenler kullanıcı katkılarının daha kaliteli bir hizmet için daha yüksek tutarda olması gerektiğinin düşünülmemesine sebep olabileceği söylenebilir.

Bulgu 13: Katılımcılar; ikinci basamak resmi sağlık hizmeti sunan kuruluşlar, üniversiteler ile ortak kullanılan sağlık bakanlığı eğitim ve araştırma hastaneleri ve üniversite hastanelerine bağlı üçüncü basamak sağlık hizmeti sunan kuruluşlara ödenen kullanıcı katkı miktarlarının uygun, özel sağlık hizmeti sunan kuruluşlar, ilaç ve tıbbi malzemeler, ilaç reçeteleri ve üreme yöntemi tedavilerinde kullanılan kullanıcı katkı miktarlarının ise fazla olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılar; ikinci basamak resmi sağlık hizmeti sunan kuruluşlar, üniversiteler ile ortak kullanılan sağlık bakanlığı eğitim ve araştırma hastaneleri ve üniversite hastanelerine bağlı üçüncü basamak sağlık hizmeti sunan kuruluşlara ödenen kullanıcı katkı miktarlarının uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların çoğu ikinci basamak resmi sağlık hizmeti sunan kuruluşlar, üniversiteler ile ortak kullanılan sağlık bakanlığı eğitim ve araştırma hastaneleri ve üniversite hastanelerine bağlı üçüncü basamak sağlık hizmeti sunan kuruluşlara ödenen kullanıcı katkı miktarlarının uygun olduğunu belirtmiştir. Sönal (2016) tarafından yapılan bir araştırma çalışmanın bulgusu ile paralellik göstermektedir. Sönal (2016) tarafından yapılan araştırmaya göre katılımcıların %55,6'sı birinci basamak sağlık kuruluşlarında (aile hekimliği); %40,0'ı ikinci ve üçüncü basamak resmi sağlık kurumlarında (devlet ve üniversite hastaneleri) uygulanan kullanıcı katkısı ücretlerini yeterli/uygun bulduklarını belirtmişlerdir. Birinci, ikinci ve üçüncü basamak resmi sağlık hizmeti sunan kuruluşlara ödenen kullanıcı katkısı miktarlarının uygun bulunmasında; sağlık hizmetlerinin çok pahalı hizmetler olduğunun bilincinde olunması ve dolayısıyla az miktar ödeyerek sağlık hizmetlerine kolay erişebildiklerini düşünmeleri ve kişilerin gelir düzeylerine oranla kullanıcı katkılarının ödenebilir tutarda olması gibi düşüncelerin etkili olabileceği söylenebilir. Katılımcılar; özel sağlık hizmeti sunan kuruluşlar, ilaç ve tıbbi malzemeler, ilaç reçeteleri ve üreme yöntemi tedavilerinde kullanılan kullanıcı katkı miktarlarının fazla olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların çoğu; özel sağlık hizmeti sunan kuruluşlar, ilaç ve tıbbi malzemeler, ilaç reçeteleri ve üreme yöntemi tedavilerinde kullanılan kullanıcı katkı miktarlarının fazla olduğunu düşünmektedir. Çalışmaya katılan kişilerin ilaç ve tıbbi malzemelere ödenen kullanıcı katkı miktarlarını fazla bulmaları Sönal (2016) tarafından yapılan araştırma ile farklılık gösterirken özel sağlık hizmeti sunan kuruluşlar ve üreme yöntemi tedavilerinde kullanılan kullanıcı katkı miktarlarının fazla olduğunu düşünmeleri Sönal (2016) tarafından yapılan araştırma ile paralellik göstermektedir. Özel sağlık hizmeti sunan kuruluşlara ödenen kullanıcı katkısı miktarının fazla bulunmasında kişilerin özel sağlık hizmeti almı sırasında tahlil, röntgen ve diğer tetkikler için ayrıca ödeme yapmalarından, özel sağlık kuruluşlarına muayene ücreti ödemeleri ve genel anlamda özel sağlık hizmetlerini pahalı bulmalarının da bu görüşlerinde etkili olabileceği söylenebilir. Tüp bebek tedavilerinin birinci, ikinci ve üçüncü denemelerinde ödenen kullanıcı katkısı miktarlarının fazla bulunmasında ise tüp bebek tedavisinin çok pahalı bir hizmet olmasından ve ödenmesi gereken kullanıcı katkısı miktarının kişilerin gelir düzeylerine göre tedavi ücretlerini karşılama oranlarının düşük olmasından kaynaklı olabileceği söylenebilir.

Bulgu 14: Katılımcıların büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarından en çok muaf tutulması gereken grubun engelliler olması gerektiğini düşünmektedir.

Çalışmaya katılanların büyük çoğunluğu, engellilerin kullanıcı katkılarından en çok muaf tutulması gereken grup olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların istediği kadar grubu seçme hakkı bulunmaktadır. Buna göre %78,5 oranında katılımcı en çok muaf tutulması gereken grubun engelliler olması gerektiğini ifade ederken %77,6 oranında katılımcı ise en çok muaf tutulması gereken grubun belirli bir gelir seviyesinin altında olanlar olması gerektiğini belirtmiştir. Sönal (2016) tarafından gerçekleştirilen araştırma çalışmanın bulgusu ile farklılık göstermektedir. Sönal (2016) araştırmasında katılımcıların çoğunluğu (%20,72), kullanıcı katkılarından en çok muaf tutulması gereken grubun belirli bir gelir seviyesinin altındakiler olması gerektiğini ifade ederken %20,10 oranında katılımcı ise engellilerin muaf tutulması gerektiğini ifade etmiştir. En çok muaf tutulması gereken grubun engelliler olmasında toplumda dezavantajlı kişiler olarak görülmeleri, zorlu yaşam koşullarının en alt seviyeye indirilmek istenmesi, engellerinden dolayı herhangi bir işte çalışmamları ve engellerinden dolayı sağlık hizmetlerine daha fazla ihtiyaç duyuyor olmalarından kaynaklı olabileceği söylenebilir. Sönal (2016) tarafından yapılan araştırmada en çok muaf tutulması gereken grupların sıralamasının farklılık göstermesi engelli kişilerin belirli bir gelir

seviyesinde yer alan kişilere oranla daha fazla maddi yardım yapıyor olması ve engelli kişilerin engelli maaşı alıyor olmasından kaynaklı olabileceği söylenebilir.

Bulgu 15: Katılımcılara göre kullanıcı katkılarının amacı gereksiz sağlık hizmeti kullanımını engellemektir.

Çalışmaya katılanların büyük çoğunluğu kullanıcı katkılarının amacının gereksiz sağlık hizmeti kullanımını engellemek olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%37,8) kullanıcı katkılarının amacının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellemek olduğunu ifade ederken; %24,6 oranında katılımcı ise kullanıcı katkılarının amacının sağlık hizmetleri finansmanı için ek kaynak oluşturmak olduğunu belirtmiştir. Yapılan çeşitli çalışmalar araştırmanın bu bulgusunun desteklemektedir. Baji ve diğerleri (2011) tarafından Macaristan’da paydaş görüşü alınarak kullanıcı katkılarının değerlendirildiği çalışmada; tüketiciler açısından kullanıcı katkılarının amacının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını engellemek için kullanıldığı saptanırken hizmet sunucular açısından asıl amacın sağlık hizmetleri finansmanı için ek kaynak oluşturmak olduğu belirtilmiştir. Gündüz (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada kullanıcı katkılarının artan sağlık harcamalarını kontrol etmek, ek gelir sağlamak ve gereksiz sağlık hizmeti kullanımını önlemek amacıyla uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Sönal (2016) çalışmasında kullanıcı katkılarının asıl amacının sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımını azaltmak olduğu saptanırken kullanıcı katkılarının ikincil amacının sağlık sistemi için ek kaynak oluşturmak olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bulgu 16: Katılımcıların çoğu kullanıcı katkısı uygulanması gereken sağlık hizmetlerinin ilaç ve tıbbi cihaz hizmetleri olması gerektiğini ifade etmiştir.

Çalışmaya katılanların çoğuna göre kullanıcı katkısı uygulanması gereken sağlık hizmetlerinin başında ilaç ve tıbbi cihaz hizmetleri gelmektedir. Katılımcılar en fazla oranla (%40,3) ilaç ve tıbbi cihaz hizmetlerine kullanıcı katkısı uygulanması gerektiğini ifade ederken en az oranı %18,4 ile acil servis hizmetleri oluşturmaktadır. Sönal (2016) tarafından gerçekleştirilen araştırma çalışmanın bulgusunu desteklenmektedir. Sönal (2016) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların çoğu (%65,6), kullanıcı katkısı uygulanması gereken sağlık hizmetinin ilaç ve tıbbi cihaz hizmetleri olması gerektiğini belirtirken en az oranı (%11,1) ise acil servis hizmetleri oluşturmaktadır. İlaç üretimlerinin zor ve zaman alıyor olması, ilaç üretimlerinin ve tıbbi cihazların ileri teknoloji gerektirmesi sebebiyle pahalı hizmet olması ve diğer sağlık hizmetlerinin bedellerinin sağlık hizmeti sunan kişilere ödeniyor olması gibi etkenlerin katılımcıların kullanıcı katkısı uygulanması gereken sağlık hizmetlerini ilaç ve tıbbi cihaz hizmetleri olarak ifade etmelerine sebep olabileceği söylenebilir. Kullanıcı katkılarına yönelik araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, kullanıcı katkılarının sağlık hizmetleri finansmanında etkin bir kullanımı olduğu, özellikle gereksiz sağlık harcamalarının önüne geçmek amacıyla kullanıldığı, sisteme ek bir kaynak yarattığı, miktarının büyük çoğunluk tarafından bilinmediği, sistem içerisinde avantaj ve dezavantajlı durumlar yarattığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bu çalışma sonucunda uygulama ve alanyazına yönelik şu öneriler sunulmaktadır:

Kullanıcı katkılarının kişilere daha fazla duyurulması kullanıcılar ve sağlık hizmeti sunucuları açısından sağlıklı ve kabul edilebilir bir şekilde uygulanmasına fayda sağlayacaktır. Kullanıcı katkılarının kişilerin gelir düzeyi dikkate alınmaksın herkesten eşit olarak alınması sağlık hizmetlerine erişimde sorun teşkil edebilir. Merkezi Hekim Randevu Sistemi üzerinden randevu alımı sırasında kişilere hangi basamak sağlık hizmetini kullandıkları ve bunun için ödemeleri gereken kullanıcı katkı miktarının ne kadar olduğu hakkında bilgi verilebilir.

Kullanıcı katkılarının miktarını bilme durumu ile katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinden, gelir düzeyi ve sağlık sigortalı olma değişkenliklerinde farklılıklar göstermektedir. Gelir düzeyi 4001 TL ve üzerinde olan ve sağlık sigortası bulunan katılımcıların kullanıcı katkılarının miktarını bilme durumunun yüksek olduğu anlaşılmıştır. Buradan yola çıkarak kullanıcı katkıları ile ilgili bilgi verilirken gelir düzeyi 4001 TL ve altında olan ve sağlık sigortası olmayan kesim dikkate alınarak çalışmalar yapılması daha iyi fayda sağlayabilir. Sağlık Bakanlığı ve SGK tarafından kullanıcı katkıları konusunda kişilerin bilgi düzeyini artırıcı çalışmalar yapılabilir. Özellikle Sağlık Bakanlığı tarafından kişiler sağlık hizmeti aldıktan sonra mesaj yolu ile almış oldukları hizmete yönelik olan muayene ve ilaç kullanıcı katkısı miktarı açıklanabilir.

Araştırma sonucunda ulaşılan bulgular sadece Ordu il merkezinde araştırmaya katılan kişilerin görüşlerini yansıtmaktadır. Bu sebepten bazı genellemelerin yapılabilmesi için benzer çalışmaların farklı illerde de yapılması gerekmektedir. Türkiye’de kullanıcı katkılarına yönelik yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Kullanıcı katkılarının daha etkin ve verimli uygulanabilmesi için kullanıcı katkılarına yönelik daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- 224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun. (1961). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.224.pdf>.
- Baji, P., Pavlova, M., Gulacsi, L. ve Groot, W. (2011). User fees for public health care services in Hungary: Expectations, experience, and acceptability from the perspectives of different stakeholders. *Health Policy*, 102(2-3), 255-262.
- Ceylan, B. (2017). *Sağlık hizmetlerinde kullanıcı katkılarının ilaç tüketimine etkisi: Hastalar ve eczaneler üzerinden bir değerlendirme* [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Gümüş, F., Çelikay, F. ve Gümüş, E. (2014). Türkiye’de sağlık hizmetleri ve finansmanı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 177-216.
- Gündüz, M. Ş. (2015). *Bazı Avrupa Birliği üye ülkelerinde sağlık sistemlerinde katkı payları ve Türkiye* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- John, E. U. (2013), The impacts of user fees on health services in Sub-Saharan African countries: A critical analysis of the evidence. *American Journal of Public Health Research*, 1(18), 196- 202.
- Lagarde, M. ve Palmer, N. (2008). The impact of user fees on health service utilization in low and middle income countries: How strong is the evidence?. *Bulletin of World Health Organization*, 86(11), 839-848.
- Mossialos, E. ve Dixon, A. (2002). Funding health care: An introduction. E. Mossialos vd. (Ed.), *Funding health care: Options for Europe* içinde (1-30). Open University Press.
- Orhaner, E. (2006). Türkiye’de sağlık hizmetleri finansmanı ve genel sağlık sigortası. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-22.
- Sarı, M. (2021). *Sağlık hizmeti kullanıcılarının katılım payı hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Sepelri, A. ve Chernomas, R. (2001). Are user charges efficiency and equity enhancing?. *Journal of International Development*, 13(2), 183-209.
- Sezer Korucu, K. (2017). *Sağlık hizmetlerinde maliyet paylaşımı konusunda bireylerin bilinç düzeyleri üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Sezer Korucu, K. ve Oksay, A. (2019). Sağlık hizmetlerinde kullanıcı katkısına yönelik bir araştırma: Isparta ili örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(40), 246-366.
- SGK. (2013). *2013 yılı sosyal güvenlik kurumu sağlık uygulama tebliği*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130324-3.pdf>
- Sönel, T. (2016). *Türkiye sağlık sisteminde kullanıcı katkıları: Paydaşlar açısından beklentiler, deneyimler ve kabul edilebilirlik* [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

- Thomason, J., Mulou, N. ve Bass, C. (1994). User charges for rural health services in Papua New Guinea. *Social Science and Medicine*, 39(8), 1105-1115.
- Yıldırım, H. H., Yıldırım, T. ve Erdem, R. (2011). Sağlık hizmetleri finansmanında kullanıcı katkıları: Genel bir bakış ve Türkiye için bir durum değerlendirmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(2), 71-98.

OYUN TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN ÇATIŞMA YÖNETİM STRATEJİLERİNİN KARŞILIKLI ETKİLEŞİMİ VE DENETÇİLERE YÖNELİK BİR UYGULAMA*

MUTUAL INTERACTION OF CONFLICT MANAGEMENT STRATEGIES FROM A GAME THEORY PERSPECTIVE AND AN EMPIRICAL EVIDENCE FROM AUDITORS

Gürbüz AYDIN¹

Doç. Dr. Hakan KARABACAK²

ÖZ

Bu çalışmada çatışma sürecinin etkileşimli doğası dikkate alarak karar alıcı tarafların çatışma yönetim stratejilerinin birlikte analiz edilmesi ve en uygun stratejilerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Analiz ve modelleme aracı olarak oyun teorisi yaklaşımı kullanılmıştır. Analiz sürecinde öncelikle tarafların çatışma yönetim stratejileri eşleştirilmiş ve Karşılıklı İkili İlgi Modeli adı verilen yeni bir model ortaya konmuştur. Model kapsamında çatışma yönetim stratejileri, ilgili literatür dikkate alınarak rekabetçi veya işbirlikçi niteliklerine göre sınıflandırılmıştır. Taraflar arasındaki etkileşimler bağlamında, çatışma yönetim stratejileri oyun teorisinin temel oyun formlarıyla incelenmiş ve denge analizleri yapılarak kuramsal sonuçlara ulaşılmıştır. Bu kuramsal sonuçlar denetçilere yönelik ampirik bir araştırmayla ölçülmüştür. Modelin Mahkûmlar İkilemi oyunu kapsamında analizi tarafların rekabet ve işbirliği stratejilerini birlikte benimsedikleri Nash dengesinin varlığına ve işbirliği dengesinin sürdürülebilirliğine yönelik kuramsal sonuçları desteklemektedir. Modelin Tavuk oyunu kapsamında analizi, en az bir tarafın rekabetçi tutum benimsemediği dengenin varlığına ve rekabetin sürdürülebilir olmadığına yönelik kuramsal sonuçları desteklemektedir. Modelin Geyik Avı oyunu kapsamında analizi ise her iki tarafın işbirliği stratejini seçtikleri dengenin varlığına ve işbirliği tutumunun sürdürülebilir olduğuna yönelik kuramsal sonuçları desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çatışma Yönetim Stratejileri, İkili İlgi Modeli, Oyun Teorisi.

JEL Sınıflandırma Kodları: D74, C78, C70.

ABSTRACT

In the study, it is aimed to evaluate the conflict management strategies of the decision makers and to determine the optimal strategies, by taking the interactive nature of the conflict process into account. Game theory is adopted as an analysis and modeling tool. In the analysis process, firstly, the conflict management strategies of the parties are matched and a new model, namely Mutual Dual Concern Model, is introduced. The conflict management strategies are classified according to their competitive or cooperative characteristics considering the relevant literature. In the context of interactions between the parties, conflict management strategies are examined with the basic game forms of game theory and theoretical results are reached by equilibrium analyzes. These theoretical results are measured by an empirical study. The analysis in the context of the Prisoners' Dilemma game supports the theoretical conclusions regarding the existence of the Nash equilibrium in which the parties adopt the competition and cooperation strategies together and the sustainability of the cooperation equilibrium. The analysis in the scope of the game of Chicken supports the theoretical conclusions that there is an equilibrium in which at least one player does not adopt a competitive attitude and that the competition is not sustainable. The analysis in the scope of the Stag hunt game supports the theoretical results that the equilibrium in which both parties choose the cooperation strategies and that the cooperative attitude is sustainable.

Keywords: Conflict Management Strategies, Dual Concern Model, Game Theory.

JEL Classification Codes: D74, C78, C70.

* Bu çalışma Hakan KARABACAK danışmanlığında Gürbüz AYDIN tarafından hazırlanan ve 21.01.2022 tarihinde savunulan "Oyun Teorisi Perspektifinden Çatışma Yönetimi Stratejilerinin Karşılıklı Etkileşimi ve Denetçilere Yönelik bir Uygulama" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır. Çalışmada, 04-06.05.2021 tarihinde Uluslararası Multidisipliner Sosyal Bilimler Kongresi'nde (ICMUSS 2021) sunulan ve tam metni bildiriler kitabında yayınlanmayan "Mutual Interaction of Conflict Management Styles from a Game Theory Perspective: An Empirical Evidence from Auditors in Turkey" başlıklı bildiriden yararlanılmıştır. Çalışma için Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları ve Bilimsel Yayın Etik Kurulu'ndan 21.05.2021 tarih ve 2021-9363 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denetim ve Risk Yönetimi Anabilim Dalı, Bilim Uzmanı, gurbuz.aydin2@student.asbu.edu.tr

² Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denetim ve Risk Yönetimi Anabilim Dalı, hakan.karabacak@asbu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Conflict is one of the most common types of interaction in organizations. Parties involved in the conflict process adopt various conflict management styles. On the other hand, the outcome of a conflict does not depend only on the style adopted by one side. Conflict is an interactive process between the parties, and therefore the outputs of the parties involved in the conflict and the outcome of the conflict depend on the interaction of the styles adopted by the parties. The idea that the outcome in the conflict process is the result of the styles adopted by the interacting parties constitutes the main idea that conflict management styles can be analyzed with game theory. In the study, it is aimed to analyze the conflict management styles of the parties involved in the conflict together and to reveal the most appropriate strategy combinations. For this purpose, the conflict management strategies of the parties are matched with each other, by taking the interaction fact in the conflict process into account, and a new model, namely Mutual Dual Concern Model, is introduced. The model is based on the Dual Concern Model which is generally accepted in the literature and introduced by Rahim and Bonoma (1979). The study mutually matches the conflict management strategies of two parties experiencing conflict, rather than a one-sided perspective on conflict management strategies in the Dual Concern Model. Thus, a new model based on reciprocity is introduced regarding conflict management strategies. Conflict management strategies within the scope of the model are analyzed with the basic game forms of game theory. Considering the Nash equilibrium and Pareto effective equilibria, the mutual compatibility of conflict management strategies is determined theoretically. The theoretical findings of the research are measured by empirical research on auditors. With this research, it is aimed to determine the most appropriate strategy matchings in order to keep the negative results of the conflicts at a minimum level for the auditors and to increase the beneficial results.

Design/methodology/approach:

In the study, the survey method is used to reveal the conflict management strategies adopted by the internal auditors. In the survey, there are 9 questions in a 5-point Likert structure to determine the attitudes of the participants in the conflict process. The survey was sent to the participants via the "Google Form" through the internet, considering the current Covid-19 epidemic management conditions. The data collection process of the research continued between 06 June 2021 - 21 June 2021. Within the scope of the research, the relevant professional organizations were contacted during the delivery of the survey to the relevant persons. A total of 79 auditors participated in the study. The answers are statistically analyzed using the IBM SPSS 25.0 for Windows program.

Findings:

The analysis in the context of the Prisoners' Dilemma game supports the theoretical conclusions regarding the existence of the Nash equilibrium. The analysis in the scope of the Game of Chicken supports the theoretical conclusions that there is an equilibrium in which at least one player does not adopt a competitive attitude and that the competition is not sustainable. The analysis in the scope of the Stag Hunt game supports the theoretical results that the equilibrium in which both players choose the cooperation strategies and that the cooperative attitude is sustainable. The findings indicate that competitive attitude leads to a competitive attitude, while cooperative attitude leads to a cooperative attitude. In ongoing interactions, the long-term gains of cooperation are preferred and competition is avoided. Auditors' perspectives on the maturity of the relationship between the parties is a determining factor in their attitudes towards the audited units.

Conclusion and Discussion:

The cooperation environment established between the auditors and the employees of the audited units would enable the generate suggestions regarding the issues of the organization such as increasing the income, reducing the expenditures, improving the processes, increasing the corporate performance and carrying out the operations effectively and efficiently. The auditors' cooperative attitude that encourages their counterparts to cooperate and support them adopt a win-win approach will contribute to the auditors' performance and organizational performance. On the other hand, adopting a competitive attitude by the auditors may cause problems in obtaining correct and complete information and ensuring data flow. Therefore, considering the long-term benefits, adopting a cooperative strategy rather than a competitive one may produce functional results. The theoretical implications developed within the scope of the model and the empirical findings point out the importance of adopting a cooperative strategy in the interactions with the employees of the audited units.

1. GİRİŞ

Çatışma alanı, işletme, sosyoloji, psikoloji, uluslararası ilişkiler gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarında çok sayıda kuramsal veya uygulamalı çalışmalara konu olmuştur. İnsanların farklı ilgi alanları, hedefleri, bakış açıları, değerleri ve ihtiyaçlarından dolayı çatışma kaçınılmaz ve doğal bir etkileşimdir (De Janasz vd., 2002, s. 245). Çatışma kavramı, bireyler, gruplar veya örgütler gibi sosyal varlıklar içinde veya bunlar arasında uyumsuzluk veya anlaşmazlık şeklinde tezahür eden etkileşimli bir süreç olarak tanımlanabilmektedir (Rahim, 2002, s. 207).

Çatışmaya dâhil olan taraflar farklı çatışma yönetim tarzları benimsemektedirler (Thomas, 1976; Rahim ve Bonoma, 1979; Rahim, 1983). Çatışan tarafların muhataplarına yönelik tutumlarını ifade eden “tarzları”, bu tarafların içinde buldukları karar verme ortamındaki stratejilerine karşılık gelmektedir. Literatürde, çatışma yönetim tarzları ile çatışma yönetim stratejilerinin aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir (Rahim, 2001).

Bu çalışma çatışma yönetim stratejilerinin incelenmesinde çatışmanın etkileşimli doğasının dikkate alınması gerektiği savunmaktadır. Çalışmanın kuramsal mantığı, Ferrin vd.’nin (2007) “kendisi ve diğeri” yaklaşımına dayanmaktadır. Ferrin vd. (2007), “kendisinin ve diğeri güveni”, “kendisinin ve diğeri izlenmesi” veya “kendisinin ve diğeri işbirliği” gibi iki taraflı bakış açıları sayesinde sosyal ilişkilerde daha gerçekçi kavrayışlara ulaşılabileceğini savunmaktadır. Ferrin vd. (2007), sezgisel olarak açık görünse de bu ayrımın kuramsal veya ampirik araştırmalarda yeterince farkına varılmadığını belirtmektedir. Ferrin vd. (2007)’nin bu tespitlerinin, çatışma yönetim stratejilerine ilişkin literatür için de geçerli olduğu görülmektedir. Literatürde ortaya konan çatışma yönetim stratejileri, karar alıcı tarafların bireysel bakış açılarını ortaya koymakta ve bu alandaki modeller, tarafların etkileşimli doğasını yeterince dikkate almamaktadır (Follett, 1940; Blake ve Mouton, 1964; Lawrence ve Lorsch, 1967; Thomas, 1976; Rahim ve Bonoma, 1979; Putnam ve Wilson, 1982; Pruitt, 1983; Rahim, 1983; Deutsch, 1990).

Bu çalışmada benimsenen, çatışmalara yönelik etkileşimli bakış açısı “kendisi ve diğeri” yaklaşımını yansıtmaktadır. Çatışmalarda etkileşim süreci ve çatışmanın sonucu, sadece bir tarafın çatışma yönetim stratejisine bağlı olmayacaktır. Sürecin doğası ve çatışmaya dâhil olan karar alıcı tarafların elde ettiği çıktılar, tarafların benimsedikleri stratejilerin karşılıklı etkileşimine bağlıdır. Bu durumda, çatışma sürecinde fayda elde etmek isteyen veya faydalarını artırmak isteyen taraflar stratejik davranmalı ve kendi stratejilerinin muhatapları üzerindeki etkilerini tahmin etmeye çalışmalıdır. Bu süreçte en uygun stratejilerin bulunması, karar alıcı taraflar arasındaki etkileşimlerin mercek altına alınmasını ve bu stratejilerin birlikte analiz edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu amaçla, karar alıcı taraflar arasındaki etkileşimin analizi ve modellenmesi için oyun teorisi seçilmiştir.

Oyun teorisi, rasyonel karar alıcılar arasındaki çatışma ve işbirliği etkileşimlerini analiz eden matematiksel bir modelleme aracı olarak tanımlanmaktadır (Myerson, 1991, s. 1). Oyun teorisinde, herhangi bir oyuncunun stratejisi, diğer oyuncuyu doğrudan etkilemekte ve bu durum etkileşim olarak adlandırılmaktadır (Dutta, 1999, s. 5). Oyun teorisinin temelinde çok taraflı karar verme bulunmaktadır (Shubik, 1983, s. 7). Birden fazla rasyonel karar alıcı etkileşim içerisinde olduklarında, bu kişilerin kararları birlikte analiz edilmelidir (Myerson, 1991, s. 4). Bu bakımdan oyun teorisi kısaca etkileşimli kararlar teorisi olarak tanımlanabilmektedir (McCain, 2009).

Rasyonellik ve karşılıklı bağımlılık oyun teorisinin iki önemli varsayımdır. Bir oyunda, oyuncunun kendi çıkarını gözeterek davranması veya ne yapacağına karar verirken kendi için en iyi olan tercihi seçmesi rasyonellik olarak ifade edilmektedir (Dutta, 1999, s. 5-6). Rasyonel her bir oyuncunun amacı kendi kazancının beklenen değerini maksimize etmektir (Myerson, 1991, s. 2). Karşılıklı bağımlılık ise grubun tamamının, grupta yer alan bir oyuncu tarafından verilen kararlardan etkilenme durumudur (Brandenburger ve Nalebuff, 1995, s. 57-58). Karşılıklı bağımlılık altında, herhangi bir oyuncunun refahı oyundaki diğer oyuncuların eylemleri tarafından belirlenmektedir. Karşılıklı bağımlılık, oyuncularda stratejik olarak davranma isteği doğurur. Bu stratejik karar verme sürecinde oyuncular, davranışlarının diğer oyuncular üzerinde bırakacağı etkileri tahmin etmek isterler. Bu beklenti ile her bir oyuncu en iyi sonucu almak üzere en uygun stratejisini seçer (Romp, 1997, s. 3-4).

Oyun teorisi analizinin temellerini oluşturan karar alıcı taraflar (veya oyuncular) arasındaki karşılıklı bağımlılık ve bunun beraberinde getirdiği stratejik karar alma durumu çatışma etkileşiminde de mevcuttur. Çatışma sürecinde de stratejik bir şekilde hareket eden taraflar arasında çatışma ve işbirliği etkileşimleri yaşanmaktadır.

Çatışma sürecinin rekabetçi doğası, çatışma etkileşiminin rekabetçi oyunlar çerçevesinde incelenbilmesine imkân vermektedir. Bu çalışma, çatışma sürecine dahil olan tarafların benimsedikleri çatışma yönetim stratejilerinin birlikte analiz edilmesi gerektiği düşüncesine dayanmakta ve karar alıcı taraflar için en uygun çatışma yönetim stratejilerinin belirlenebilmesini amaçlamaktadır.

Bir etkileşimin oyun teorisi modelleri ile analiz edilebilmesi için oyuncuların, bu oyuncularının stratejilerinin ve strateji seçimleri sonucunda elde edilebilecek kazançların belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada ele alınan çatışma yönetim stratejileri, Rahim ve Bonoma (1979)'un İkili İlgili Modelinde kavramsal olarak ortaya konulmuştur. Ancak bu Model çatışma sürecine dahil olan sadece tek bir tarafın bakış açısını veya değerlendirmesini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, çatışmanın etkileşimli bir süreç olması nedeniyle, İkili İlgili Modelinde yer alan çatışma yönetim stratejileri karar alıcı taraflar açısından eşleştirilmiş ve Karşılıklı İkili İlgili Modeli (Tablo 1) geliştirilmiştir. Model, çatışma yönetim stratejilerine yönelik olarak getirdiği iki taraflı bakış açısıyla, tarafların çatışma yönetim stratejilerinin oyun teorisi ile analiz edilebilmesinin ve en uygun strateji bileşimlerinin belirlenebilmesinin altyapısını oluşturmuştur. Karşılıklı İkili İlgili Modelinin oluşturulmasının ardından çatışma yönetim stratejileri oyun teorisinin temel oyun formları çerçevesinde analiz edilmiştir. Oyun teorisinde oyun formlarını ortaya çıkaran temel unsur, oyunun kazanç yapısıdır. Bu çerçevede, Tablo 1'de gösterilen Karşılıklı İkili İlgili Modelinden, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4 türetilmiştir. Bu tablolar, farklı strateji bileşimleri sonucunda elde edilecek kazançlar dikkate alındığında sırasıyla Mahkûmlar İkilemi oyunu, Tavuk Oyunu ve Geyik Avı oyununu yansıtmaktadır. Bu temel oyun formlarının denge analizleri yapılarak çatışma yönetimi stratejilerinin karşılıklı optimalliği incelenmiş ve en uygun çatışma yönetim stratejileri tespit edilmiştir.

Çalışmanın kuramsal çıkarımları anket yöntemi ile ölçülmüştür. Karar alıcı taraflar arasındaki etkileşim sürecinin dönemsel olarak tekrarlanan bir nitelikte olmasından dolayı anket yönteminde hedef kitle olarak denetçiler seçilmiştir. Bu çalışma, denetçilerin benimsedikleri çatışma yönetim stratejilerini rekabet ve işbirliği perspektiflerinden ele almıştır. Çalışmanın kuramsal çıkarımları ve ampirik araştırma sonuçları, denetçilerin, denetlenen birim çalışanlarıyla devam eden etkileşimlerinde rekabetçi bir tutum yerine işbirliğine yönelik bir tutum benimsemelerinin önemine işaret etmektedir. Denetçiler ile denetlenen birim çalışanları arasındaki kurulan işbirliği ortamı, kurumsal performansın artırılabilmesine ve operasyonların etkin ve verimli olarak yerine getirilmesine imkân verebilecektir.

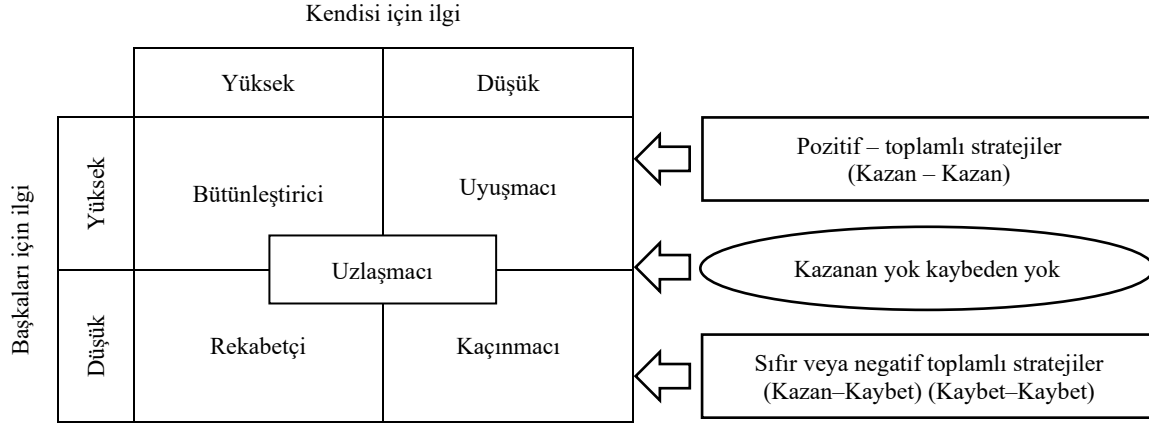
İkinci Bölümde ilgili literatür bağlamında çatışma yönetim stratejilerine ilişkin bilgilere yer verilecektir. Üçüncü Bölümde çatışma yönetimi stratejilerinin oyun teorisi açısından analiz edilebilmesi için geliştirilen Karşılıklı İkili İlgili Modeli sunulacaktır. Dördüncü Bölümde, Model kapsamında Mahkûmlar İkilemi, Tavuk Oyunu ve Geyik Avı Oyunu kapsamında analizler gerçekleştirilecek ve denge sonuçlarına ilişkin kuramsal çıkarımlara yer verilecektir. Beşinci Bölümde bu bulguları ölçmek üzere denetçilere yönelik araştırma bulgularına yer verilecektir. Sonuçlar Altıncı Bölümde değerlendirilecektir.

2. ÇATIŞMA YÖNETİM STRATEJİLERİ VE İKİLİ İLĞİ MODELİ

Literatürde çatışma yönetim stratejilerinin sayısına ilişkin olarak çeşitli kuramsal yaklaşımlar ortaya konmuştur. Bu çerçevede, çatışma yönetimine ilişkin olarak iki strateji (Deutsch, 1990), üç strateji (Lawrence ve Lorsch, 1967; Putnam ve Wilson, 1982), dört strateji (Pruitt, 1983) ve beş strateji (Follett, 1940; Blake ve Mouton, 1964; Thomas, 1976; Rahim ve Bonoma, 1979; Rahim, 1983) içeren kavramsal modeller geliştirilmiştir.

Bu çalışmada kurulan Karşılıklı İkili İlgili Modeli, Rahim ve Bonoma (1979) tarafından geliştirilen ve literatürde genel kabul gören İkili İlgili Modeli'ne (Dual Concern Model) dayanmaktadır. Şekil 1'de gösterilen İkili İlgili Modeli bütünleştirici, rekabetçi, uyuşmacı, uzlaşmacı ve kaçınmacı olarak ifade edilen beş adet çatışma yönetim stratejisini iki eksen içerisine konumlandırmaktadır. İkili İlgili Modelinde, "kendisi için ilgi" (concern for self) eksenini, bir kişinin kendi endişelerini, "başkaları için ilgi" (concern for others) eksenini ise başkalarının endişelerini tatmin etmek isteme derecesini göstermektedir (Rahim ve Bonoma, 1979).

Şekil 1. İkili İlgili Modeli

Kaynak: (Rahim ve Bonoma, 1979, s. 1327).

Çatışma yönetim stratejileri “başkaları için ilgi” veya “kendisi için ilgi” eksenlerinin farklı seviyelerinin (yüksek veya düşük) bileşimlerinde ortaya çıkmaktadır. Bütünleştirici strateji, her iki tarafça kabul edilebilir bir çözüme ulaşmak için bilgi alışverişini ve yenilikçi çözümlere ulaştırabilecek bir problem çözüm sürecini içermektedir. Bu strateji, karmaşık sorunlar karşısında tarafları tatmin edecek çözümler geliştirilebilmek üzere tarafların sahip oldukları farklı bilgi ve becerilerin bir araya getirilmesi sürecinde fayda sağlamaktadır. Uyuşmacı stratejiyi benimseyen taraf, muhatabın endişelerini gidermeye, farklılıkları önemsemeye ve ortak noktaları vurgulamaya odaklanmaktadır. Bu strateji, bir taraf kendisinin hatalı olabileceğine inandığında, konunun diğer taraf için çok daha önemli olduğunu düşündüğünde veya gelecekte diğer taraftan bir şey almak karşılığında şimdi bir şeyden vazgeçmeye istekli olduğunda yarar sağlamaktadır. Rekabetçi stratejide bir taraf kazanmak amacıyla diğer tarafın ihtiyaç ve beklentilerini görmezden gelmektedir. Çatışmaya dâhil olan konular önemsiz olduğunda veya hızlı karar verilmesi gerektiğinde bu stratejinin kullanımı uygun olabilmektedir (Rahim, 2001, s. 29-30). Kaçınmacı strateji konu önemsiz olduğunda veya diğer tarafla yüzleşmenin olası olumsuz etkisinin, çatışmanın çözümünün yararlarından daha ağır bastığı durumlarda kullanışlı olabilmektedir. Uzlaşmacı strateji ise, her iki tarafın da karşılıklı olarak kabul edilebilir bir anlaşmaya varmak için taviz verdiği bir paylaşımı içermektedir. Çatışan her iki tarafın güçleri denk ve amaçları birbirine zıt olduğunda bu stratejinin kullanımı faydalı olabilmektedir (Rahim ve Bonoma, 1979, s. 1327). Çatışma yönetim stratejilerinden her biri farklı çatışma durumlarında en iyi seçenek olabilmektedir (Rahim, 2002, s. 218).

Rahim, (2001, s. 30) çatışma yönetim stratejilerini, oyun teorisi terminolojisine göre nitelendirilmenin yeni anlayışlar kazandırabileceğini belirtmektedir. Buna göre, bütünleştirici strateji “kazan – kazan”, uzlaşmacı strateji “karma” (kazanç ve kayıp yok), uyuşmacı strateji “kaybet – kazan”, rekabetçi strateji “kazan – kaybet” ve kaçınmacı strateji “kaybet – kaybet” olarak nitelendirilebilecektir.

3. KARŞILIKLI İKİLİ İLGİ MODELİ

Bu çalışmada, karar alıcı tarafların (veya oyuncuların) etkileşim içerisinde hareket ettikleri çatışma sürecinin oyun teorisi ile analiz edilebilmesi için Karşılıklı İkili İlgili Modeli oluşturulmuştur. Tablo 1’de gösterilen bu Modelde oyuncuların çatışma yönetim stratejileri eşleştirilmiştir.

Tablo 1. Karşılıklı İkili İlgi Modeli

		2. Oyuncu					
		Kİ.D.		Kİ.O.	Kİ.Y.		
		Bİ.D.	Bİ.Y.	Bİ.O.	Bİ.D.	Bİ.Y.	
1.Oyuncu	Kİ.D.	Bİ.D.	K , K	K , U	K , Z	K , R	K , B
		Bİ Y.	U , K	U , U	U , Z	U , R	U , B
	Kİ.O.	Bİ O.	Z , K	Z , U	Z , Z	Z , R	Z , B
	Kİ.Y	Bİ D.	R , K	R , U	R , Z	R , R	R , B
	Bİ Y.	B , K	B , U	B , Z	B , R	B , B	

Kİ.D.: Kendisi için İlgi – Düşük

Bİ.D.: Başkaları için İlgi – Düşük

Kİ.Y.: Kendisi için İlgi – Yüksek

Bİ.Y.: Başkaları için İlgi – Yüksek

Kİ.O: Kendisi için İlgi – Orta

Bİ.O: Başkaları için İlgi – Orta

B: Bütünleştirici; U: Uyuşmacı; Z: Uzlaşmacı; R: Rekabetçi; K: Kaçınmacı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'in her bir hücrelerinde yer alan harf çiftleri sırasıyla 1. ve 2. oyuncunun stratejilerini temsil etmektedir. Çatışma sürecindeki strateji bileşimleri (S1, S2) olarak tanımlanmaktadır. Strateji bileşimleri, beş adet stratejinin tüm eşleşme ihtimallerini göstermektedir.

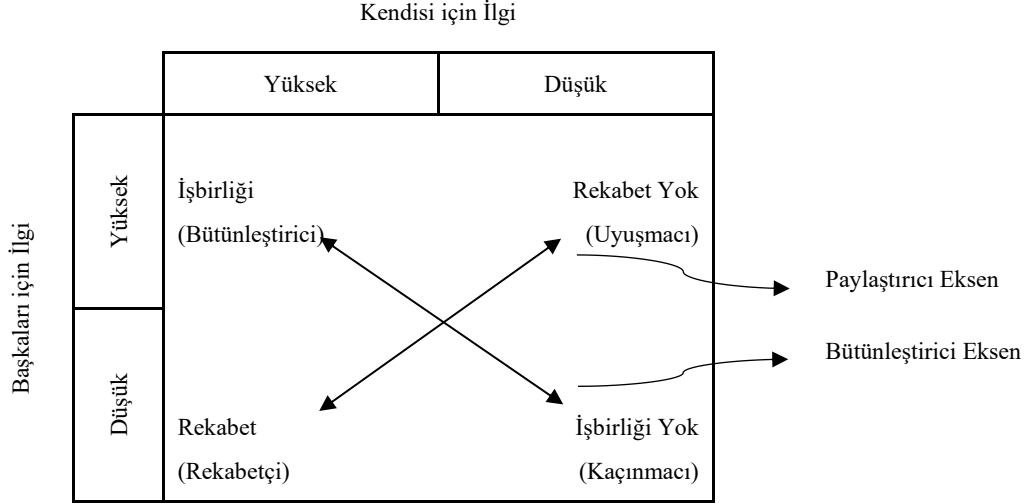
Çatışma yönetim stratejilerinin oyun teorisi perspektifinden analiz edilebilmesi bakımından, öncelikle bu stratejilerin rekabetçi veya işbirlikçi içerikleri bakımından tanımlanması gerekmektedir. Oyun teorisinde karar alıcıların rekabetçi ve işbirlikçi tutumları, herhangi bir oyunun temel boyutları olarak nitelendirilebilmektedir (Myerson, 1991). Çatışma yönetim stratejileri, bir ölçüde rekabet veya işbirliği tutumlarını doğasında barındırmakta, çatışma yönetim süreci ise rekabet ve işbirliğinin bir karmasını ortaya çıkarmaktadır. Oyun teorisi ile analiz edilebilmesi için çatışma yönetim stratejileri, rekabetçi veya işbirlikçi doğalarına göre sınıflandırılmalıdır. Buna göre, çatışma yönetim stratejilerinin (uzlaşmacı strateji hariç), işbirliği veya rekabet içeriklerinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Çatışma yönetim stratejilerinin rekabet veya işbirliği içeriklerini ortaya çıkarmak üzere Thomas (1976) çalışmasında ortaya konan iki eksenli bakış açısından yararlanılabilir. Thomas (1976) çatışma yönetim stratejilerini, bütünleştirici (integrative) ve paylaşımcı (distributive) eksenler etrafında düzenlemektedir. Bütünleştirici ekseninde bütünleştirici ve kaçınmacı stratejiler yer almaktadır. Bütünleştirici stratejiyi benimseyen taraf, ortak çıktılarını (kendisinin ve diğerinin) artırmayı amaçlarken, kaçınmacı stratejiyi benimseyen taraf ise etkileşimi azaltmaktadır. Bütünleştirici ekseninde yer alan çatışma yönetim stratejileri rekabetçi bir tutum içermemektedirler. Eksenin bir ucunda işbirliğinin en yüksek seviyesini temsil eden bütünleştirici strateji bulunmaktadır. Bu durumda, aynı eksenin diğer ucunda yer alan kaçınmacı strateji ise işbirlikçi olmayan bir tutumla nitelendirilmelidir. Bütünleştirici stratejiyi tanımlayan temel nitelik taraflar arasında işbirliğinin bulunması, kaçınmacı stratejiyi tanımlayan temel nitelik ise taraflar arasında işbirliğinin bulunmamasıdır.

Thomas (1976) çalışmasında ortaya konulan paylaşımcı ekseninde ise rekabetçi ve uyuşmacı stratejiler yer almaktadır. Paylaşımcı eksenin bir ucunda yer alan rekabetçi stratejiyi benimseyen taraf, muhatabının kaybetmesi karşılığında kazanmak için çalışırken, eksenin diğer ucunda yer alan uyuşmacı stratejiyi benimseyen taraf ise, muhatabının kazanç sağlaması için kaybetmeyi göze almaktadır. Paylaşımcı ekseninde yer alan çatışma yönetim stratejileri işbirliğine yönelik bir tutum içermemektedirler. Eksenin bir ucunda rekabetin en yüksek seviyesini temsil eden rekabetçi strateji bulunmaktadır. Dolayısıyla aynı eksenin diğer ucunda yer alan uyuşmacı strateji ise rekabetçi olmayan bir tutumla nitelendirilmelidir. Rekabetçi stratejiyi tanımlayan temel nitelik taraflar arasında rekabetin bulunması, uyuşmacı stratejiyi tanımlayan temel nitelik ise taraflar arasında rekabetin bulunmamasıdır.

Bu açıklamalar çerçevesinde, Şekil 2'de görüldüğü üzere, çatışma yönetim stratejileri, çatışma veya işbirliği tutumları dikkate alınarak paylaşımcı ve bütünleştirici eksenler üzerine yerleştirilmektedir.

Şekil 2. İkili İlgi Modelinde Çatışma ve İşbirliği Eksenleri

Kaynak: (Thomas, 1976; Prein, 1976).

Bütünleştirici eksenin bir ucunda yer alan bütünleştirici strateji kazan – kazan durumunu, diğer ucunda yer alan kaçınmacı yaklaşım ise kaybet – kaybet durumunu ortaya çıkarmaktadır. Diğer yandan, paylaşıcı eksenin bir ucunda yer alan rekabetçi strateji kazan – kaybet durumunu, diğer ucunda yer alan uyummacı strateji ise kaybet – kazan durumunu ortaya çıkarmaktadır. Çatışma yönetim stratejileri arasındaki etkileşimler, Tablo 1’de sunulan Karşılıklı İkili İlgi Modelindeki strateji bileşimleri ve Şekil 2’de sunulan stratejilerin çatışma ve işbirliği içerikleri dikkate alınarak, oyun teorisinin başlıca oyun formları ile izleyen bölümde analiz edilmektedir.

4. OYUN TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRME

Oyun teorisi rasyonel oyuncular arasındaki etkileşimleri analiz etmektedir. Bir oyunda oyuncular kendi çıkarlarına göre davrandıkları sürece, diğer oyuncuların çıkarları doğrultusunda da hareket edebilmektedirler. Dolayısıyla karar alıcı tarafların kendi çıkarlarını gözetmesi birbirlerine zarar vermek istedikleri anlamına gelmemekte ve etkileşim sürecinde rekabet ve işbirliği tutumları iç içe geçmektedir. Oyuncuların kendi faydasını azami düzeye çıkarmak üzere benimsediği stratejiler, diğer oyuncuların fayda görebileceği durumları da içerebilmektedir (Leyton-Brown ve Shoham, 2008). Karşılıklı İkili İlgi Modelinde tarafların kendileri için en uygun olduğunu düşündükleri stratejiyi seçtikleri varsayılmakta ve böylece rasyonellik varsayımı Modele dâhil edilmektedir. Rahim’de (2002, s. 18) belirtildiği üzere çatışma yönetim stratejilerinin seçim sürecinde tek bir en uygun strateji bulunmamakta ve belirli bir çatışma durumunda taraflar arasındaki sorunların çözümüne en fazla katkı sağlayabilecek stratejinin, söz konusu çatışma durumuna en uygun strateji olduğu değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada, Nash dengesi ve Pareto etkin dengeleri dikkate alınarak çatışma yönetimi stratejilerinin karşılıklı optimallliği tespit edilecektir. Nash dengesi kavramı ilk defa geçtiğimiz yüzyılın ortasında geliştirilmiştir. Nash (1950a, 1951)’in denge kavramı oyuncuların en uygun stratejilerinin bulunabilmesine imkân sağlayan temel çözüm yöntemidir (Myerson, 1991, s. 105). Nash dengesi her bir oyuncunun stratejisinin, diğer oyuncuların stratejilerine karşı optimal tepki olduğu stratejiler bileşimi olarak tanımlanmaktadır (Fudenberg ve Tirole, 1991, s. 11). Nash dengesi, oyuncuların hiçbirinin tek taraflı olarak sapma isteğine sahip olmayacağı bir strateji bileşimini ifade etmektedir (Carmichael, 2005, s. 36). Nash dengesinin iki niteliği bulunmaktadır. İlk olarak, denge durumunda her bir oyuncu, diğer oyuncunun seçeceği strateji beklentilerine dayalı olarak en iyi stratejisini seçmektedir. İkinci olarak, alternatif bir strateji oynamak oyuncunun kazancını azaltacağından denge durumunda hiçbir oyuncu stratejisini değiştirme isteği taşımamaktadır (Dutta, 1999, s. 64-65).

Birden fazla Nash dengesinin olduğu rekabetçi oyunlarda, oyunculara daha fazla kazanç sağlayan strateji bileşimlerinin varlığı, Pareto etkinliği kavramını ortaya çıkarmaktadır. İktisatçı Vilfredo Pareto’nun adıyla anılan Pareto etkinliği kavramı, bir oyuncunun faydasını azaltmadan diğer oyuncunun faydasını artırmanın mümkün olmadığı bir kaynak tahsisi durumunu ifade etmektedir (Webb, 2007, s. 62). Bu kavram, oyuncuların kazançları açısından strateji bileşimleri arasında karşılaştırma yapılmasına imkân sağlamaktadır. Örneğin, eğer bir strateji

bileşimi Pareto etkin (veya Pareto baskın) ise, bu strateji bileşimi Pareto etkin olmayan strateji bileşimine göre oyuncuların en az birinin faydasının arttığı ve hiçbirinin faydasının azalmadığı bir durumu ifade etmektedir (Kelly, 2003, s. 77; Carmichael, 2005, s. 44).

Karşılıklı İkili İlgi Modelinde yer alan belirli strateji bileşimleri, aşağıdaki alt başlıklarda Mahkûmlar İkilemi, Tavuk Oyunu ve Geyik Avı oyunu çerçevesinde sırasıyla analiz edilecektir. Bu oyun formlarının tamamı rekabet ve işbirliği tutumları çerçevesinde taraflar arasındaki stratejik etkileşimleri konu almaktadır.

4.1. Mahkûmlar İkilemi Oyunu Kapsamında Analiz

Mahkûmlar oyunu ilk defa 1950 yılında, Merrill Flood ve Melvin Dresher tarafından Rand kuruluşu altında bir deney olarak kurgulanmıştır. Bu oyun, tüm oyuncuların kendileri için en fazla kazanç sağlayan stratejiyi seçmeleri halinde, oyunun daha düşük bir kazanç düzeyinde dengeye oturmasını öngörür. Oyunda, oyunculara daha yüksek kazançlar sağlayan bir strateji bileşimi mevcutken, düşük kazançlar sağlayan Nash dengesi oynanmaktadır. Mahkûmlar İkilemi oyununda ortaya çıkan Nash dengesi Pareto etkin olmadığı gibi Pareto etkin denge de Nash dengesi değildir (Flood, 1958, s. 11-15; Heap ve Varoufakis, 1995, s. 146-147). Bu oyunun sayısız akademik yayında analiz edilmiş olması, Mahkûmlar İkilemi olarak nitelendirilebilecek stratejik durumların yaygınlığından kaynaklanmaktadır (Carmichael, 2005, s. 58).

Çatışma yönetim stratejilerinin Mahkûmlar İkilemi oyunu ile analizi için Karşılıklı İkili İlgi Modeli'nde yer alan bütünleştirici (B) ve rekabetçi (R) stratejilerin yer aldığı strateji kümesi seçilmiştir: $(S1, S2) = \{(B, R), (R, B), (R, R), (B, B)\}$.

Literatür bulguları, çatışma yönetiminde benimsenecek işbirliği tutumunun, tüm taraflar için işlevsel sonuçlar ortaya çıkarma potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Blake ve Mouton, 1964; Blake ve Mouton, 1984; Lawrence ve Lorsch, 1967; Likert ve Likert, 1976; Pruitt ve Carnevale, 1993). Dolayısıyla, karşılıklı olarak işbirliği yaklaşımını gösteren $(S1, S2) = (B, B)$ strateji bileşiminin, taraflar bakımından en iyi sonuçları ortaya çıkaracağı varsayılmaktadır. Strateji kümesinde yer alan strateji bileşimlerinin ortaya çıkaracağı nispi kazanç düzeylerini belirlemek üzere Lax ve Sebenius'da (1986) yer verilen Müzakerecinin İkilemi kavramından yararlanılabilecektir. Lax ve Sebenius'a (1986) göre, her iki taraf da işbirliği etkileşiminde bulunurlarsa iyi düzeyde, aksine her ikisi de rekabet ederse orta düzeyde sonuç elde ederler. Ancak taraflardan biri rekabet ederken diğeri işbirliği tutumu sergilerse, rekabet eden taraf çok iyi düzeyde bir sonuç elde ederken, işbirliği tutumu sergileyen taraf kötü düzeyde bir sonuç elde eder.

Karşılıklı İkili İlgi Modeli kapsamında incelenen strateji kümesinin Lax ve Sebenius'un (1986) belirttiği kazanç yapısı çerçevesinde ortaya çıkardığı oyun Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Mahkûmlar İkilemi Oyunu

		2. Oyuncu	
		<i>Rekabet</i> Kİ.Y. – Bİ. D. (Rekabetçi - R)	<i>İşbirliği</i> Kİ.Y. – Bİ. Y. (Bütünleştirici - B)
1. Oyuncu	<i>Rekabet</i> Kİ.Y. – Bİ. D. (Rekabetçi - R)	Her iki oyuncu orta düzeyde sonuç elde eder. (M, M)	1.oyuncu çok iyi düzeyde, 2. oyuncu kötü düzeyde sonuç elde eder. (Y, X)
	<i>İşbirliği</i> Kİ.Y. – Bİ. Y. (Bütünleştirici - B)	1.oyuncu kötü düzeyde, 2. oyuncu çok iyi düzeyde sonuç elde eder. (X, Y)	Her iki oyuncu iyi düzeyde sonuç elde eder. (N, N)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Oyundaki kazanç düzeyleri arasında $Y > N > M > X$ koşulunun sağlanması, oyunun Mahkûmlar İkilemi oyunu olduğunu göstermektedir. Bu oyunda, karar alıcı taraflar arasında bütünleştirici ve rekabetçi stratejiler arasında yapılacak tercihler, değer yaratma ile değer talep etme istekleri arasında bir ikilem ortaya çıkarmaktadır (Lax ve Sebenius, 1986). Müzakerecinin İkilemi kavramındaki "ikilem" kelimesi, Mahkûmlar İkilemi oyunundaki gerilimi yansıtmaktadır. Bu oyunda, çatışan iki taraf da işbirliği yaparsa daha iyi sonuç edebileceklerdir. Ancak, oyunun kazanç yapısı nedeniyle, her iki tarafın da rekabet etme güdüsü bulunmaktadır. Tek dönemli oyunda iki tarafın da kendileri için en iyi sonuçları elde etmeye çalışmaları ve rekabet tutumu sergilemeleri durumunda, oyuncular ortalama düzeyde kazançlarla yetinmek durumunda kalmaktadırlar. Oyunun tek dönemli olarak oynanması durumunda, (R,

R) strateji bileşimi, Nash dengesi olarak bulunmaktadır. Ancak bu rekabetçi denge oyuncular için ortalama bir kazanç sağlamaktadır ve Pareto etkin değildir.

Diğer yandan örgütsel bağlamda çatışan taraflar arasındaki etkileşimler genellikle devam etmektedir. Dolayısıyla, taraflar veya karar vericiler arasında devam eden etkileşimlerin modellenmesi ve uygun denge sonuçlarının bulunması, tekrarlanan oyunların incelenmesi ile mümkün olmaktadır. Luce ve Raiffa (1957) tekrarlanan Mahkûmlar İkilemi Oyunu ve işbirlikçi tutumlar üzerine ilk kavramsal açıklamalara, Rapoport ve Chammah (1966) ise tekrarlanan Mahkûmlar İkilemi ile ilgili deneysel çalışmalara yer vermiştir. Axelrod (1984), tekrarlanan Mahkûmlar İkilemi oyununda işbirliğine dayalı stratejilere ilişkin önemli yaklaşımlar ortaya koymuş ve bu tür oyunlarda işbirliği dengesinin ortaya çıkmasını sağlayan başlıca strateji olan “kısasa kısas stratejisine” değinmiştir. Kısasa kısas stratejisini benimseyen taraf, öncelikle işbirliği yaparak oyuna başlamakta ve bundan sonraki adımlarında diğer tarafın önceki aşamada seçtiği stratejileri tekrarlamaktadır. Tekrarlanan etkileşimlerde, kısasa kısas stratejisi Pareto etkin dengenin Nash dengesi olarak seçilmesini sağlamak ve taraflar açısından işlevsel sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

Tek dönemli oyunda Nash denge analizi, her iki tarafın da rekabetçi strateji tercihlerinde bulunmalarının çatışmaların artmasına neden olduğunu ve bunun da taraflara daha az kazanç sağladığını göstermektedir. Diğer yandan, karar alıcı taraflar arasındaki etkileşimlerin genellikle tekrarlanan oyunlarda olduğu gibi devam ettiği örgütsel bir bağlamda, tarafların strateji tercihleri muhataplarının tercihlerinden etkilenmektedir. Tekrarlanan etkileşimlerde, rekabetçi stratejinin faydaları bütünleştirici stratejinin faydalarından daha ağır basıyorsa, oyuncuların tek taraflı olarak işbirliğinden cayması mümkün olabilmektedir. Bu nedenle, tekrarlanan bir oyunda işbirliğine devam edip etmeme kararı, gelecekteki kazanç veya kayıplara ilişkin tahminler yapılarak alınacak bir karar olarak ortaya çıkmaktadır (Carmichael, 2005; Webb, 2007).

Tekrarlanan etkileşimler için, bütünleştirici stratejilerin karşılıklı olarak benimsenmesi durumunda Pareto etkin (N , N) dengesinin sağlayacağı daha fazla getiri, bu dengenin sürdürülebilmesi için tarafları teşvik etmektedir. Bununla birlikte, gerçek dünyanın bireysel, yönetsel, örgütsel, kültürel, kurumsal ve diğer birçok faktörü içeren karmaşık etkileşimleri dikkate alındığında veya güç ve statü farklılıklarından dolayı tekrarlanan oyunların öngörülmesi gerçekleşmeyebilmektedir (Bijlsma-Frankema ve Costa, 2005; Ferrin vd., 2007). Taraflar etkileşimlerinde geleceğe yönelik değil geçmişe yönelik bir bakış açısına sahip olabilmektedirler. Bu bakış açısı etkileşimlerde rekabetçiliği öne çıkarmakta ve işbirliği potansiyelini sınırlandırabilmektedir (Murnighan, 2015, s. 361).

4.2. Tavuk Oyunu Kapsamında Analiz

Tavuk oyununun (chicken game) tarihsel kökleri, 1957’de Bertrand Russell’in silahlanma yarışının bir metaforu olarak gençler arasındaki meydan okumayı örnek göstermesine dek uzanmaktadır (O’Neill, 1994, s. 1011). Bu oyunun uluslararası ilişkiler ve sosyal psikoloji alanlarındaki stratejik ilişkilerin incelenmesinde kullanıldığı görülmektedir. Tavuk oyunu, Bertrand Russell, Thomas Schelling, Herman Kahn gibi bilim insanları, nükleer stratejiler, uluslararası krizler, caydırıcı güvenlik stratejileri gibi durumların incelenmesine yönelik bir modelleme aracı olarak kullanılmıştır (Russell, 1959; Schelling, 1960; Kahn, 1965). 1960’ların ortasında Tavuk oyunu günümüzde bilinen matris formu ile tanımlanmıştır (Rapoport, 1965; Rapoport ve Chammah, 1966). Bu oyun, tek şeritli bir yolun zıt uçlarından birbirlerine doğru araçlarını süren gençlerin cesaret oyununu konu almaktadır. Şeridinde kalmaya ısrar eden sürücü oyunu kazanmakta, son anda şeridinden çekilen sürücü “korkak tavuk” olarak adlandırılmakta ve itibar kaybına uğramaktadır. İki sürücünün de şeridini koruması halinde, taraflar açısından en büyük kaybın gerçekleştiği çarpışma gerçekleşmektedir. Bu oyunda, şeridinde kalarak ısrarcı bir tutum benimsemek “sert” stratejiyi, şeritten çekilerek geri adım atmak ise “yumuşak” stratejiyi temsil etmektedir (Dixit vd., 2015).

Karşılıklı İkili İlgi Modelinin tek dönemli ve tekrarlanan Tavuk oyunu ile analizi için Karşılıklı İkili İlgi Modelinde uyuşmacı (U) ve rekabetçi (R) stratejilerin yer aldığı strateji bileşimlerini içeren strateji kümesi seçilmiştir: (S1, S2) = {(U , U), (U , R), (R , U), (R , R)}. İncelenen strateji kümesinin ortaya çıkardığı oyun Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Tavuk Oyunu

		2. Oyuncu	
		<i>Rekabet yok</i> <i>Kİ. D. – Bİ. Y.</i> <i>(Uyuşmacı - U)</i>	<i>Rekabet</i> <i>Kİ.Y.– Bİ. D.</i> <i>(Rekabetçi - R)</i>
1. Oyuncu	<i>Rekabet yok</i> <i>Kİ. D. – Bİ. Y.</i> <i>(Uyuşmacı - U)</i>	Her iki oyuncu orta düzeyde sonuç elde eder. (M , M)	1.oyuncu kötü düzeyde, 2. oyuncu çok iyi düzeyde sonuç elde eder. (Y , X)
	<i>Rekabet</i> <i>Kİ.Y.– Bİ. D.</i> <i>(Rekabetçi - R)</i>	1.oyuncu çok iyi düzeyde, 2. oyuncu kötü düzeyde sonuç elde eder. (Y , X)	Her iki oyuncu kötü düzeyde sonuç elde eder. (N , N)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Oyundaki kazanç düzeyleri arasında $X > M > Y > N$ koşulunun sağlanması, oyunun Tavuk oyunu olduğunu göstermektedir. Tavuk oyunu sert ve yumuşak strateji seçimleri arasındaki etkileşimleri modellemektedir. Çatışma sürecinde karar alıcı tarafların benimseyecekleri rekabetçi ve uyuşmacı stratejiler Tavuk oyununda sırasıyla sert ve yumuşak stratejilere karşılık gelmektedir. Bunun nedeni, rekabetçi stratejiyi benimseyen tarafın muhatabına karşı zafer elde etmeye çalışması ve bunun için mücadeleci bir tutum sergilemesi, uyuşmacı stratejiyi seçen tarafın ise geri adım atarak rekabet etmemesi ve yumuşak bir tutum sergilemesidir. Tablo 3’de gösterildiği üzere rekabetçi strateji “rekabetçi” bir nitelikte, uyuşmacı strateji ise “rekabetçi olmayan” bir nitelikte etiketlenmiştir. Tarafların rekabetçi strateji seçimlerini ifade eden (R , R) strateji bileşimi, Bertrand’ın örneğinde olduğu gibi, araçların çarpışmasına benzer şekilde iki tarafın karşılıklı meydan okumasını ifade etmektedir.

Tek önemli bu oyunda (U , R) ve (R , U) olmak üzere iki adet Nash dengesi bulunmaktadır. Oyun teorisinin denge analizi, etkileşim içerisindeki tarafların karşılıklı olarak en uygun stratejilerini göstermektedir. Nash dengesi tanımı gereğince karar alıcı taraflar bu strateji bileşimlerinden tek taraflı sapma güdüsü taşımamaktadırlar. Oyun teorisi bakış açısından analiz edildiğinde, iki tarafın da rekabetçi stratejileri benimsemelerinin taraflar arasındaki çatışmaları şiddetlendireceği ve işlevsel olmayan sonuçlara neden olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, denge analizi rekabetçi ve uyuşmacı (rekabetçi olmayan) stratejilerin, karşılıklı en uygun stratejiler olduğunu ortaya koymaktadır. Rekabetçi ve uyuşmacı strateji bileşimleri (Y , X) ve (X , Y), kuramsal olarak, hiçbir tarafın dengeden sapmak için tek taraflı bir güdüye sahip olmadığı durumları göstermektedir. Bununla birlikte, taraflar arasında devam eden etkileşimler için bu kuramsal çıkarımın doğruluğunu sınamak üzere tekrarlanan oyunlar açısından da analiz yapmak gerekmektedir.

Mahkûmlar İkileminde olduğu gibi, Tavuk oyununda da tekrarlanan oyunların analizinde kısasa kısas stratejisi değerlendirilmelidir. Tekrarlanan oyunda her bir oyuncunun, her turda “yumuşak” ve “sert” olmak üzere iki stratejisi bulunmaktadır. Bu oyunda her iki oyuncunun “yumuşak” strateji seçiminde en iyi düzeyde sonuç, her iki oyuncunun “sert” strateji seçiminde ise en kötü düzeyde sonuç ortaya çıkmaktadır (Myerson, 1991). Oyun analizi, tekrarlanan etkileşimlerde rekabetçi stratejinin ısrarla benimsenmesinin karar alıcı taraflar açısından optimal bir strateji olmadığını göstermektedir. Etkileşimler belirsiz bir süre boyunca devam ettiği sürece, bir tarafın rekabetçi stratejisini ısrarla sürdürmesi, diğer tarafın da oyunun bir aşamasında rekabetçi strateji ile karşılık vermesi ihtimalini beraberinde getirmektedir. Tekrarlanan oyunda kısasa kısas stratejisi, her iki tarafın da “yumuşak” strateji benimseyerek orta düzeyde bir sonuç elde etmelerini sağlayacaktır. Diğer yandan kısasa kısas stratejisi, tarafların daima “yumuşak” strateji seçimini de garantilemeyecektir. Myerson’a (1991, s. 325) göre, sert strateji seçerek rakibin davranışını (sert strateji seçimini) cezalandırma ihtimali, rekabetçi stratejinin ısrarla sürdürülmesine engel olmaktadır. Myerson (1991)’in bulguları taraflar arasında tekrarlanan etkileşimlerde rekabetçi ve uyuşmacı stratejilerin dengeli kullanımının önemine işaret etmektedir.

4.3. Geyik Avı Oyunu Kapsamında Analiz

Geyik avı oyunu (stag hunt game), oyuncuların aynı stratejileri seçmeleri durumunda daha yüksek kazançlar elde edilebileceklerini modelleyen koordinasyon oyunlarının başlıca formlarından biridir. Bu oyunun tarihsel kökleri, yazar ve filozof Jean-Jacques Rousseau’nun 1754 tarihinde kurguladığı geyik avı öyküsüne dek uzanmaktadır. Öykü birbirlerinin hangi stratejileri seçeceğini bilmeyen iki avcının hikâyesini konu almaktadır. Oyunda daha fazla kazanç sağlayan geyiği avlamak, ancak iki avcının birlikte bu stratejiyi seçmeleri ile mümkün olabilmektedir. Tek başına hareket etmeyi seçen avcının daha düşük kazanç sağlayan tavşanı avlayabilmesi ise kesindir (McCain,

2009). Her iki oyuncunun da geyik avlamayı seçtikleri strateji bileşimi, oyuncuların tavşan avlamayı seçtikleri strateji bileşimine göre, oyunculara daha yüksek kazançlar sağlamaktadır (veya Pareto etkindir) (Osborne, 2000).

Bu oyun, tarafların birbirlerine güvenip daha yüksek bir kazanç sağlayabilmeleri ile kendilerini güvence altına alıp düşük bir kazançla razı olmaları arasındaki stratejik ilişkiyi modellemektedir. Geyik avı oyununda işbirliğinin devamı, karşılıklı güvene bağlıdır. Oyuncuların birbirlerine güvenmeleri ve stratejilerini uyumlaştırmaları halinde daha yüksek kazanç sağlamaları mümkün olabilmektedir. Tekrarlanan oyunda oyuncular işbirliğinden sapmadığı sürece daha yüksek kazançlar elde edebildiklerinden dolayı bu oyun aynı zamanda “güven oyunu” veya “güven ikilemi” olarak da adlandırılmaktadır (Fang vd., 2002; Skyrms, 2003). Geyik avı oyunu, araştırmacıların ilgisini çekmiş ve patent hukuku (Ghosh, 2005), su anlaşmazlıkları (Madani, 2010), sinir ağları (Yoshida vd., 2010), dil gelişimi (Clark vd., 2011), tıbbi kararlar (Saposnik ve Johnston, 2016), takviyeli öğrenme (Lahkar, 2017), işletmelerin stratejik ortaklıkları (Chou vd., 2017) gibi geniş bir yelpazede birçok alana uygulanmıştır.

Çatışma yönetimi stratejilerinin tek dönemli ve tekrarlanan geyik avı oyunu ile analizi için Karşılıklı İkili İlgi Modelinde kaçınmacı (K) ve bütünleştirici (B) stratejilerin yer aldığı strateji bileşimlerini içeren strateji kümesi seçilmiştir: (S1, S2) = {(K, K), (K, B), (B, K), (B, B)}. İncelenen strateji kümesinin ortaya çıkardığı oyun Tablo 4’te gösterilmektedir.

Tablo 4. Geyik Avı Oyunu

		2. Oyuncu	
		<i>İşbirliği yok</i> <i>Kİ. D. – Dİ. D.</i> <i>(Kaçınmacı - K)</i>	<i>İşbirliği</i> <i>Kİ. Y. – Dİ. Y.</i> <i>(Bütünleştirici - B)</i>
1. Oyuncu	<i>İşbirliği yok</i> <i>Kİ. D. – Dİ. D.</i> <i>(Kaçınmacı - K)</i>	Her iki oyuncu orta düzeyde sonuç elde eder. (M, M)	1.oyuncu orta düzeyde, 2. oyuncu kötü düzeyde sonuç elde eder. (Y, X)
	<i>İşbirliği</i> <i>Kİ. Y. – Dİ. Y.</i> <i>(Bütünleştirici - B)</i>	1.oyuncu kötü düzeyde, 2. oyuncu orta düzeyde sonuç elde eder. (X, Y)	Her iki oyuncu en iyi düzeyde sonuç elde eder. (N, N)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Kazanç düzeyleri arasında $N > Y \geq M > X$ koşulunun sağlanması, oyunun geyik avı oyunu olduğunu göstermektedir. Bu oyunda, bütünleştirici ve kaçınmacı stratejiler sırasıyla geyik avı ve tavşan avı stratejilerine karşılık gelmektedir. Diğer tarafın bütünleştirici strateji seçimi karşısında bütünleştirici strateji en iyi strateji olurken, aksine diğer tarafın kaçınmacı strateji seçimi karşısında en iyi strateji kaçınmacı strateji olmaktadır. Bu oyunda Nash dengeleri (B, B) ve (K, K) strateji bileşimleridir. Bütünleştirici strateji bileşiminin beraberinde getireceği daha yüksek kazançlar ancak tarafların işbirliği ve ortak çabaları ile mümkün olmaktadır.

Geyik avı oyununda tarafların işbirliğinden tek taraflı sapma dürtüsü bulunmamaktadır. Bu oyunda karar alıcı taraflardan biri için en rasyonel seçim, diğer tarafın hangi stratejiyi seçeceğine ilişkin düşüncesine veya tahminine bağlıdır. Taraflar, bir işbirliği işareti görmeleri ve birbirlerine güvenmeleri halinde işbirliği yapmaktadır. Bu nedenle, geyik avı oyununda taraflar arasında nasıl güven oluşacağı sorusunun yanıtlanması gerekmektedir.

İlk olarak, Mahkûmlar İkilemine benzer biçimde, geyik avı oyununda da oyunun tekrarlanması, çatışan taraflar arasındaki güveni artırmak için bir araç olabilmektedir. Örgütsel bir bağlamda etkileşimler devam ederken, çatışan tarafların kararları geçmiş etkileşimlerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Dolayısıyla, oyuncuların kararları birbirleriyle olan geçmiş ilişkilerine bağımlı hale gelmekte ve bir oyuncunun stratejileri, kendisinin ve diğer oyuncuların geçmiş stratejilerinden önemli ölçüde etkilenmektedir (Watson, 2008). Bütünleştirici strateji seçimi, güveni artırarak taraflara bir işbirliği işareti iletebilmekte ve Pareto etkin sonucu elde etmek ve sürdürmek için bir koordinasyon mekanizması olarak hizmet edebilmektedir. Stratejilerin koordine edilmesi için oyun oynanmadan önce oyuncunun, seçmeyi planladığı strateji hakkında net bir mesaj (veya sinyal) göndermesi gerekmektedir (Crawford, 2016). Crawford ve Sobel (1982) ve Farrell (1993) oyuncular arasındaki çatışma ve ortak çıkar derecesini göz önünde bulundurarak oyuncular arasında iletilen mesajlara olan güvenin (mesajın kredibilitésinin) nasıl artırılacağını incelemişlerdir. Bu çerçevede, karar alıcı taraflar arasında düşük düzeyde bir çıkar çatışmasının var olması bile, işbirliği dengesinin kurulmasını engelleyici bir faktör olmaktadır. Oyuncuların çıkarlarının uyumlaştırılması, strateji tercihlerini de uyumlaştırmakta ve bu durum oyuncular arasında iletilen mesajların güvenilirliği artmaktadır. Oyunda strateji tercihlerinin uyumlaştırılması, işbirliğinin kurulmasına yönelik olarak mesajların aracı (veya koordine edici) rolünü ortaya çıkarmaktadır.

Geyik avı oyununda, karar alıcı tarafların çıkarları ve strateji tercihleri birbiriyle tam olarak uyum içerisindedir. Bu durumda iletilen mesajların güvenilirliği, taraflar arasında işbirliğini sağlama yönünde koordine edici bir işleve sahiptir. Bu kapsamda, çatışma etkileşiminde bulunan tarafların bütünleştirici strateji seçimine ilişkin mesajları, taraflara daha yüksek kazanç sağlayan Nash dengesine ulaşabilmede aracı bir role sahip olacaktır. Taraflar arasında açık iletişim kurulması başarılı koordinasyonu kolaylaştıracaktır (Blume ve Ortmann 2007; Cooper vd., 1992). Bu kuramsal çıkarım, oyunda bütünleştirici stratejileri benimsemek ve sürdürmek için tarafların müzakere ve iletişim yetkinliğinin önemine işaret etmektedir. Taraflar arasındaki açık iletişim ve müzakereler karşılıklı olarak beklentilerin anlaşılabilmesine ve taraflar arasındaki uyuşmazlıkların giderilmesine yardımcı olabilecektir.

5. ARAŞTIRMA

Karşılıklı İkili İlgili Modelinin kuramsal çıkarımlarını ölçmek üzere kamu veya özel sektörde çalışan denetçilere yönelik ampirik bir araştırma yürütülmüştür. Bu araştırma için, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları ve Bilimsel Yayın Etik Kurulu'ndan 21.05.2021 tarih ve 2021-9363 sayılı Etik Onay Belgesi alınmıştır. Araştırmanın veri toplama yöntemi ve elde edilen bulgular aşağıdaki başlıklarda ele alınmaktadır.

5.1. Veri Toplama Yöntemi

Anket formu, Covid-19 salgın koşulları gözetilerek, internet üzerinden "Google Form" aracılığıyla katılımcılara sunulmuştur. Anket Türkiye genelinde denetçilerin e-posta adreslerine gönderilmiştir. Araştırmanın veri toplama süreci 06 Haziran 2021 - 21 Haziran 2021 tarihleri arasında devam etmiştir. Araştırma kapsamında anketin ilgili kişilere ulaştırılması aşamasında ilgili meslek kuruluşlarıyla irtibata geçilmiştir. Çalışmaya, anketi geçerli olan toplam 79 denetçi katılmıştır. Ankette her soru için tek cevap istenmiştir. Alınan cevaplar kodlanarak bilgisayar ortamına geçirildikten sonra IBM SPSS 25.0 for Windows programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veri kalite bakımından kontrol edilmiş ve istatistikî açıdan analiz edilmiştir.

Araştırma nicel bir araştırma olup uygulanan ankette, katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik soruların dışında, katılımcıların çatışma sürecindeki tutumlarını belirlemeye yönelik 5'li likert yapıda 9 soru bulunmaktadır.

5.2. Demografik Bulgular

Demografik bulgular kapsamında ankete katılım sağlayan denetçilerin cinsiyeti, yaşı, öğrenim durumu, meslekteki kıdem süresi, çalıştığı sektör ve halen görev yaptığı kurumdaki hizmet süresine ilişkin bilgiler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Demografik Göstergeler*

Cinsiyet	Oran (%)	Kıdem Süresi	Oran (%)
Erkek	74,7	1 yıldan az	6,3
Kadın	25,3	1-5 yıl	11,4
<i>Toplam</i>	<i>100</i>	6-10 yıl	25,3
Yaş Aralığı		11-15 yıl	30,4
25-30	20,3	15 yıldan fazla	26,6
31-35	17,7	<i>Toplam</i>	<i>100,0</i>
36-40	16,5	Sektör	
41-45	24,1	Kamu Sektörü	44,3
46-50	11,4	Özel Sektör	55,7
51-55	5,1	<i>Toplam</i>	<i>100,0</i>
56-60	3,8	Kurumundaki Hizmet Süresi	
61-65	1,3	1 yıldan az	8,9
<i>Toplam</i>	<i>100</i>	1-5 yıl	32,9
Öğrenim Durumu		6-10 yıl	31,6
Doktora	6,3	11-15 yıl	15,2
Lisans	44,3	15 yıldan fazla	11,4
Yüksek Lisans	49,4	<i>Toplam</i>	<i>100,0</i>
<i>Toplam</i>	<i>100,0</i>		

* Geçersiz anket bulunmamaktadır. Tabloda yer alan oranlar katılımcıların tamamından alınan yanıtları yansıtmaktadır.

Tablo 5'te yer verildiği üzere, ankete katılım gösteren denetçilerin %25,3'ü kadın %74,7'si erkektir. Türkiye'de kamu idarelerinde görev yapan denetçilerin %16'sı kadın, %84'ü erkek denetçilerden oluşmaktadır (İç Denetim Koordinasyon Kurulu, 2020). Örnekleme oluşturan denetçilerin cinsiyet dağılımı bakımından araştırma evrenini temsil ettiği değerlendirilmektedir. Ankete katılan denetçilerin yaklaşık %78'i, 45 yaş veya altındadır. Ankete katılan denetçilerin yaklaşık %44,3'ü lisans, %49,4'ü yüksek lisans ve %6,3'ü doktora seviyesinde öğrenim görmüştür. Ankete katılan denetçilerin %73,4'ü 15 yıl veya daha kısa süredir meslek kademine sahiptir. 15 yıldan daha uzun süre kıdeme sahip katılımcı oranı ise %26,6'dır. Ankete katılan denetçilerin %44,3'ü kamu sektöründe, %55,7'si özel sektörde çalışmaktadır. Ankete katılan denetçilerin %73,4'ü 10 yıl veya daha az süredir çalıştığı kurumda hizmet vermektedir.

5.3. Çatışma Yönetim Stratejilerine İlişkin Bulgular

Anket soruları, bu soruların dengelere ilişkin kuramsal çıkarımları ve alınan yanıtlara ilişkin oranlar Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Anket Soruları, Dengelere İlişkin Çıkarımlar ve Yanıtlar

Anket Sorusu	Dengelere İlişkin Çıkarımlar	1.Kesinlikle katılmıyorum, 2.Katılmıyorum, 3.Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4.Katılıyorum, 5.Kesinlikle katılıyorum				
		1	2	3	4	5
1 Bir çatışma sürecinde muhababımın rekabetçi tutum sergilemesi, beni de rekabetçi tutum sergilemeye teşvik eder.	Mahkûmlar İkilemi oyununda (R, R) Nash dengesi olarak ortaya çıkmaktadır.	3,8	19,0	11,4	54,4	11,4
2 Bir çatışma sürecinde muhababımın işbirliğine yönelik bir tutum sergilemesi, beni de işbirliği tutumu sergilemeye teşvik eder.	Mahkûmlar İkilemi oyununda (B, B) Pareto etkin denge olarak ortaya çıkmaktadır.	2,5	6,3	0,0	57,0	34,2
3 Muhababımın işbirliğine yönelik tutum sergilediği bir çatışma sürecinde, işbirliği tutumunun uzun vadeli kazançlarını, rekabetçi tutumun kısa vadeli daha yüksek kazançlarına tercih ederim.	Mahkûmlar İkilemi oyununda işbirliği dengesi sürdürülebilirdir.	0,0	7,6	12,7	54,4	25,3
4 Muhababımın rekabetçi tutum sergileyerek benim için kayba neden olduğu bir çatışma sürecinde, rekabetçi tutumum her ikimiz için de daha fazla kayba yol açacaksa rekabetten kaçırım.	Tavuk oyununda (U, R) Nash dengesi olarak ortaya çıkmaktadır.	1,3	17,7	17,7	57,7	7,6
5 Muhababımın rekabetten kaçındığı bir çatışma sürecinde, rekabetçi tutum sergilemem muhababımı zarara uğratarak sadece bana fayda sağlayacaksa rekabet ederim.	Tek dönemli Tavuk oyununda (R, U) Nash dengesi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, tekrarlayan etkileşimlerde (U, U) dengesi ortaya çıkmaktadır.	15,2	41,8	21,5	20,3	1,3
6 Rekabetçi tutum sergileyerek fayda sağladığım bir çatışma sürecinde, muhababımın da rekabetçi tutum sergilemesi, her ikimiz için de kayba yol açacaksa rekabetten kaçırım.	Tavuk oyununda rekabetçilik dengesi sürdürülebilir değildir.	2,5	11,4	19,0	55,7	11,4
7 Muhababımın işbirliğine yönelik tutum sergilediği bir çatışma sürecinde, her ikimize de daha fazla fayda sağlayacaksa işbirliği tutumu sergilerim.	Geyik avı oyununda (B, B) dengesi Nash dengesi olarak ortaya çıkmaktadır ve işbirliği tutumunun koordine edici rolü bulunmaktadır.	0,0	3,8	6,3	45,6	44,3
8 Muhababımın işbirliğinden kaçındığı bir çatışma sürecinde, her ikimiz için de daha düşük kazançlara neden olsa da, ben de işbirliği tutumu sergilemekten kaçırım.	Geyik avı oyununda (K, K) Nash dengesi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak devam eden etkileşimlerde Pareto etkin Nash dengesinin sağlanmasında işbirliğinin koordine edici rolü bulunmaktadır.	2,5	46,8	21,5	26,6	2,5
9 Muhababımın işbirliğinden kaçındığı bir çatışma sürecinde, her ikimize de daha fazla fayda sağlayacaksa muhababımı işbirliği tutumu sergilemeye teşvik ederim.	Geyik avı oyununda işbirliği tutumuna ilişkin mesajın koordine edici rolü bulunmaktadır ve işbirliği dengesi sürdürülebilirdir.	2,5	5,1	7,6	53,2	31,6

İlk anket sorusuna verilen yanıtlara göre, katılımcıların yaklaşık %65,8'i rekabetçi tutumu sürdürürken, %22,8'i muhataplarının strateji seçimi karşısında rekabetçi tutumu seçmediklerini belirtmektedirler. Karşılıklı İkili İlgi Modeli kapsamında bir tarafın rekabetçiliği seçmesi diğer tarafı da rekabetçi tutum seçmeye yöneltmektedir. Bu durum rekabetçi stratejileri benimseyen taraflar arası etkileşimlerde Mahkûmlar İkilemindeki (S1 , S2) = (R , R) Nash dengesinin ortaya çıktığını göstermektedir. Bu sonuç, tarafların birinin rekabetinin diğerinde de rekabetçi bir tutuma neden olduğuna ve bunun da taraflar arası etkileşimi rekabet dengesine getirdiğine yönelik kuramsal çıkarımı desteklemektedir.

2. anket sorusuna verilen yanıtlara göre, katılımcıların yaklaşık %91,2'si, muhatabının işbirliği stratejisi karşısında işbirliğine yönelik bir tutum benimsediğini, %8,8'i ise işbirliğine yönelik bir tutum benimsemediğini ifade etmiştir. Bu durum Mahkûmlar İkilemi oyunundaki (S1 , S2) = (B , B) strateji bileşimi ile gösterilen Pareto etkin dengenin ortaya çıkacağına işaret etmektedir. Bir tarafın rekabetçi tutumu, %68,8 oranında rekabetçi bir tutumla karşılık bulurken, bir tarafın işbirlikçi tutumu diğer tarafta daha yüksek oranda (%91,2) bir işbirlikçi tutumla karşılık bulmaktadır. Bu sonuç Mahkûmlar İkilemi oyunundaki Pareto etkin dengenin Nash dengesine göre tercih edilebileceğine yönelik teorik bulguyu desteklemektedir. Diğer bir ifadeyle, taraflardan birinin işbirliğine yönelik tutumunun, diğer tarafta da benzer bir işbirliği tutumu ortaya çıkarması, taraflara daha fazla kazanç sağlayan bir denge durumunun ortaya çıkabileceğine yönelik kuramsal çıkarımı desteklemektedir.

3. anket sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların %79,7'si işbirlikçi tutumunu sürdürürken, %7,6'sı işbirlikçi tutumunu sürdürmediğini ifade etmiştir. Bu sonuç, tekrarlanan bir etkileşim sürecinde Mahkûmlar İkilemi oyunundaki (S1 , S2) = (B , B) strateji bileşiminin sürdürülebilirliğine yönelik kuramsal çıkarımın desteklendiğini göstermektedir. Çatışma sürecinde taraflar, işbirliği tutumunun uzun vadeli yararlarını, rekabetçi tutumun kısa vadeli daha yüksek kazançlarına tercih etmektedirler. Modelde Pareto etkin denge, devam eden çatışma etkileşimde uzun vadeli bir Nash dengesi olarak ortaya çıkmaktadır.

4. anket sorusuna verilen yanıtlara göre, muhatabının rekabetçi tutum sergileyerek kayba neden olduğu bir çatışma sürecinde rekabetçi tutumun kayıpları artıracak olması halinde tarafların %63,3'ü rekabetçi tutumdan kaçınmakta, %19'u rekabetçi tutumunu sürdürmeyi tercih etmektedir. Tavuk oyununda her iki tarafın da rekabetçi tutum sergilemesi, oyunda en düşük kazanç yapısını ortaya çıkarmakta ve bir tarafın ısrarla rekabetçi bir tutum benimsemesi diğer tarafı rekabet stratejisini benimsemekten caydırmaya neden olabilmektedir. Rekabete rekabetle karşılık vermemek, (S1 , S2) = (U , R) strateji bileşimi ile gösterilen Nash dengesinin ortaya çıkacağına ilişkin kuramsal çıkarımı desteklemektedir.

5. anket sorusuna verilen yanıtlara göre, muhatabının rekabet etmediği bir çatışma sürecinde, rekabetçi tutumun sadece kendisine yarar sağlayacağını öngörmesi halinde katılımcıların yaklaşık %21,6'sı rekabetçi tutumu sürdürürken, %57'si rekabetçi tutumu sürdürmediğini ifade etmiştir. Bu soruda, denetçilerin %21,5'i "ne katılıyorum ne katılmıyorum" yanıtını vermiştir. Dolayısıyla, diğer anket sorularına verilen yanıtlara kıyasla bu anket sorusunda, denetçilerin nispeten yüksek bir oranda kararsız kaldıkları görülmektedir. Denetçilerin bu soruya verdikleri yanıtlarda, denetlenen bölümlerin çalışanlarıyla etkileşimlerinin süreklilik arz etmesini ve gelecek denetim çalışmalarında tekrar etkileşimde bulunacaklarını dikkate aldıkları değerlendirilmektedir. Bu bağlamda verilen yanıtların, tekrarlanan oyundaki denge bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu soruya verilen yanıtlar, tekrarlanan Tavuk oyununda ortaya çıkan denge sonucunu desteklemektedir. Myerson'da (1991, s. 325) belirtildiği üzere, tekrarlanan oyunlarda, kısasa kısas stratejisinin benimsenmesi neticesinde oyunun dengesi, her turda en iyi simetrik sonuç olacaktır. Bu durum, orijinal Tavuk oyunu formunda (çekil, çekil) strateji bileşimini, Karşılıklı İkili İlgi Modelinde ise (U, U) strateji bileşimini ifade etmektedir. Ankete katılan denetçiler, muhataplarıyla devam eden etkileşimler bağlamında, genellikle muhataplarını zarara uğratma pahasına fayda sağlama yönünde bir seçim yapmayı tercih etmemektedirler. Buna göre, denetçilerin %57'sinin rekabetçi tutum benimsemeyi tercih etmesi, tek dönemlik oyundaki (R, U) dengesi yerine, devam eden etkileşimlerdeki (U, U) dengesinin ortaya çıkabileceği öngörüsünü desteklemektedir.

6. anket sorusuna verilen yanıtlara göre, taraflardan birinin rekabetçi tutum sergileyerek fayda sağladığı bir çatışma sürecinde, muhatabın rekabetçi tutum sergilemesinin her iki taraf için de kayba yol açması halinde katılımcıların %13,9'u rekabetçi tutumu sürdürürken, %67,1'i rekabetçi tutumu sürdürmemektedir. Bu sonuç, tekrarlanan etkileşimlerde rekabetçi strateji bileşimlerinin sürdürülebilir olmadığına ilişkin olarak Myerson'un (1991) kuramsal çıkarımı ile uyumludur. Diğer bir ifadeyle, (S1 , S2) = (R , R) dengesinin sürdürülebilir olmadığına ve

Nash dengeleri olan $(S1, S2) = (R, U)$ ve $(S1, S2) = (U, R)$ strateji bileşimlerinin ortaya çıkacağına yönelik kuramsal çıkarım desteklenmiştir.

7. anket sorusuna verilen yanıtlara göre, muhatabının işbirliğine yönelik tutum sergilediği bir çatışma sürecinde, tüm taraflara yararı olacaksa, katılımcıların %89,9'u işbirliği tutumunu sürdürdüğünü, %3,8'i ise bu yönde bir tutum benimsemediğini ifade etmiştir. Geyik avı oyununda, stratejilerin koordine edilmesi sonucunda oyuncuların daha yüksek kazançlar elde ettikleri Nash dengeleri ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç Nash dengesi olan $(S1, S2) = (B, B)$ strateji bileşiminin ortaya çıkacağına yönelik kuramsal çıkarımı desteklemektedir. Bu çerçevede, işbirliği tutumunun yüksek bir oranda ortaya çıkması, bir tarafça sergilenen işbirliği tutumunun diğer tarafça güvenilir bir işbirliği sinyali olarak algılandığını ve bu sinyalin işbirliği dengesinin ortaya çıkmasına yönelik koordine edici bir etkisi olduğunu göstermektedir.

8. anket sorusuna verilen yanıtlara göre, muhatabın işbirliğinden kaçındığı bir çatışma sürecinde, her iki taraf için de daha düşük kazançlara neden olsa da, katılımcıların yaklaşık %29,1'i işbirliğinden kaçınma tutumunu sergilerken, %49,3'ü işbirlikçi tutumunu benimsemektedir. Bu anket sorusuna verilen yanıtlar, işbirliği tutumunu sergileyip sergilememe konusunda kararsız kalan katılımcıların oranının nispeten yüksek çıktığını göstermektedir. Model kapsamında, muhataplarının kaçınmacı bir tutum sergilemesi halinde denetçilerin yaklaşık yarısı daha düşük kazançlara neden olsa da işbirliği tutumlarını sürdürdüklerini belirtmişlerdir. Denetçilerin denetlenen bölümlerle etkileşimlerinin devam etmesini ve gelecek denetim çalışmalarında muhataplarıyla tekrar etkileşimde bulunacaklarını göz önünde bulundurarak bu soruyu yanıtladıkları değerlendirilmektedir. Bu çerçevede bu soruya yanıtların, tekrarlanan oyundaki denge bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Denetçiler, işbirliğinin uzun vadedeki yüksek kazançlarını tek seferlik etkileşimlerdeki daha düşük kazançlara tercih etme yönünde bir tutum sergilemektedirler. Bu soruya verilen yanıtlar, tekrarlanan Geyik avı oyununda ortaya çıkan Pareto etkin denge sonucunu desteklemektedir. Blume ve Ortmann'da (2007, s. 279) belirtildiği üzere tarafların işbirliğine yönelik sinyalleri, Pareto etkin dengeye ulaşılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, tarafların çıkarları örtüştüğü sürece, taraflar arasındaki açık iletişim, başarılı koordinasyonu kolaylaştırmaktadır (Crawford, 2016; Crawford ve Sobel, 1982). Kuramsal bulgular, çatışma yaşayan taraflara daha yüksek getiri sağlayacağından dolayı işbirliği mesajının, Pareto etkin Nash dengesinin ortaya çıkmasında koordine edici bir rolü olduğuna işaret etmektedir. Katılımcıların %49,3'ünün işbirliği tutumunu göstermesi, bu tutumun denetçilerce muhataplarını işbirliğine yönelten bir sinyal olarak değerlendirildiğine işaret etmektedir.

Son anket sorusuna verilen yanıtlara göre, muhatabın işbirliğinden kaçındığı bir çatışma sürecinde, her iki tarafa daha fazla fayda sağlayacaksa katılımcıların yaklaşık %84,8'i işbirliği tutumunu sürdürürken, sadece %7,6'sı bu yönde bir tutum benimsemediğini belirtmiştir. 7. soruya verilen yanıtlarda olduğu gibi bu sonuç da, taraflardan birinin işbirliği tutumunun, etkileşimde işbirliği dengesinin sağlanmasına yönelik aracı rolüne işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle bu sonuç, bir tarafça sergilenen işbirliği tutumunun, etkileşimi işbirliği dengesine kavuşturmak üzere bir sinyal olarak kullanılma durumunu ortaya koymaktadır.

6. SONUÇ

Bu çalışma, çatışma sürecinin etkileşimli niteliği dikkate alarak tarafların çatışma yönetim stratejilerinin birlikte değerlendirilmesi fikrine dayanmaktadır. Çalışmada analiz ve modelleme aracı olarak oyun teorisi kullanılmıştır. Bu kapsamda, karar alıcı tarafların çatışma yönetim stratejileri oyun teorisi ile analiz edilmiş ve en uygun strateji bileşimleri belirlenmiştir. Analiz sürecinde öncelikle tarafların çatışma yönetim stratejilerinin eşleştirilmesi sonucunda Karşılıklı İkili İlgili Modeli adı verilen yeni bir model ortaya konmuştur.

Oyun teorisinde, her oyun çatışma veya işbirliği tutumları barındırmaktadır. Bu çalışmada, analiz yürütmek üzere Modelde yer alan çatışma yönetim stratejileri, rekabetçi veya işbirlikçi doğalarına göre sınıflandırılmıştır. Bu çerçevede, rekabet tutumunu rekabetçi strateji en yüksek ölçüde, uyuşmacı strateji en düşük ölçüde içermektedir. Diğer yandan işbirlikçi tutumu, bütünleştirici strateji en yüksek ölçüde, kaçınmacı strateji ise en düşük ölçüde içermektedir. Karşılıklı İkili İlgili Modeli temelinde yapılan analiz, tarafların tercih ettikleri rekabet veya işbirliği tutumlarının çatışma etkileşimi üzerindeki etkilerini modellemektedir. Modelde yer alan çatışma yönetim stratejileri, oyun teorisinin başlıca oyun formları ile incelenmiş, denge kavramı çerçevesinde değerlendirilmiş ve rekabet ve işbirliği temelinde tarafların tutumlarına ilişkin kuramsal çıkarımlara ulaşılmıştır. Elde edilen kuramsal çıkarımlar, denetçilere yönelik ampirik bir araştırma ile ölçülmüştür.

Karşılıklı İkili İlgi Modelinin Mahkûmlar İkilemi oyunu kapsamında analiz edilmesiyle her iki tarafın rekabet stratejisini tercih ettiği Nash dengesinin varlığı, her iki tarafın işbirliği stratejisini benimsediği Nash dengesinin varlığı ve tarafların işbirliği tutumunun sürdürülebilirliği ölçülmüş ve her üç durumda da ampirik bulguların kuramsal çıkarımları desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Karar alıcı taraflar arasındaki çatışma etkileşiminin devam ettiği durumlarda tarafların strateji tercihleri, muhataplarının tercihlerinden etkilenmektedir. Tekrarlanan etkileşimler için, bütünleştirici stratejilerin karşılıklı olarak benimsenmesi durumunda Pareto etkin dengenin sağlayacağı daha fazla getiri, bu işbirliği dengesinin sürdürülebilmesi için tarafları teşvik etmektedir.

Karşılıklı İkili İlgi Modelinin Tavuk oyunu kapsamında analiz edilmesi, rekabetçi ve rekabetçi olmayan strateji bileşimlerini Nash dengeleri olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada, bir tarafın rekabetçi veya uyuşmacı stratejiyi tercih ettiği Nash dengelerinin varlığı ve rekabetçi dengenin sürdürülebilirliği ölçülmüştür. Bu bağlamda yanıtlar, tekrarlanan oyundaki denge bağlamında incelenmiş ve yanıtların tekrarlanan Tavuk oyununda ortaya çıkan denge sonucunu desteklediği sonucuna varılmıştır. Ankete katılan denetçiler, devam eden etkileşimler bağlamında, genellikle muhataplarını zarara uğratma pahasına fayda sağlama yönünde bir seçim yapmamayı tercih etmekte ve uyuşmacı strateji benimsemeye yönelik bir tutum sergilemektedirler. Karşılıklı İkili İlgi Modelinde bir tarafın rekabetçi tutum benimsemediği dengenin varlığına ve rekabetin sürdürülebilir olmadığına yönelik kuramsal çıkarımlar desteklenmiştir.

Tavuk oyununda tekrarlanan oyunun analizi, tekrarlanan etkileşimlerde rekabetçi stratejinin ısrarla benimsenmesinin taraflar açısından en iyi strateji olmadığını göstermektedir. Etkileşimler devam ettiği sürece bir tarafça rekabetçi stratejinin ısrarla sürdürülmesi, diğer tarafın da rekabetçi strateji ile karşılık vermesini beraberinde getirmektedir. Kısasa kısas stratejisini kullanıma ihtimali, rekabetçi stratejinin ısrarla sürdürülmesini engellemektedir.

Karşılıklı İkili İlgi Modelinde tarafların işbirliği yaptıkları veya işbirliği yapmadıkları strateji bileşimleri Nash dengeleri olarak ortaya çıkmaktadır. Karar alıcı tarafların çıkarları ve strateji tercihleri birbiriyle tam olarak uyum içerisinde olduğu sürece taraflar koordinasyon içerisinde hareket edebileceklerdir. Bu durum taraflar arasında iletilen mesajların güvenilirliğine ve bütünleştirici mesajın işbirliğini tesis etme yönündeki rolüne katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada tarafların işbirliği stratejisini benimsedikleri veya benimsemedikleri Nash dengelerinin varlığı ve işbirliği dengesinin sürdürülebilirliği ölçülmüştür. Tavuk oyununda olduğu gibi Geyik avı oyununda da yanıtlar, tekrarlanan oyundaki denge bağlamında değerlendirilmiştir. Geyik avı oyununun analizi, bütünleştirici strateji seçiminin bir işbirliği sinyali rolüne sahip olduğunu ve bu stratejinin Pareto etkin sonucu sürdürmek üzere bir koordinasyon mekanizması işlevi görebildiğini ortaya koymaktadır. Denetçiler, işbirliğinin uzun vadedeki yüksek kazançlarını tek seferlik etkileşimlerdeki daha düşük kazançlara tercih etme yönünde bir tutum sergilemektedirler. Sonuçlar dikkate alındığında, her iki tarafın işbirliği stratejisini seçtikleri dengenin varlığına ve işbirliği dengesinin sürdürülebilirliğine yönelik kuramsal çıkarımlar desteklenmiştir. Uzun vadeli kurumsal faydalar dikkate alındığında, denetçiler tarafından rekabetçi bir tutum yerine işbirliğine yönelik bir tutum benimsenmesi işlevsel sonuçlar ortaya çıkarabilecektir.

Bu çalışmanın bulguları, tarafların tercih ettikleri çatışma yönetim stratejilerinin, çatışmalara olan etkileri hakkında daha fazla öngörüle bulunmaya yardımcı olabilecektir. Böylece, çatışmaların etkileşimli doğası dikkate alınarak çatışmaların işlevsel sonuçlarını geliştirmek, işlevsel olmayan sonuçlarını azaltmak veya ortadan kaldırmak üzere yeni bir bakış açısı sağlanmaktadır. Ayrıca bu çalışma, karar alıcı tarafların çatışma yönetim stratejilerinin oyun teorisi ile analizine yönelik kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Bu analiz çerçevesi, farklı sektörlere, mesleklere, organizasyon türlerine veya çeşitli yönetim kademelerine uygulanabilecektir. Böylece, çalışma ortamındaki farklılıkların çatışma ve işbirliği etkileşimlerini nasıl etkilediğine ilişkin karşılaştırmalar yapma ve oyun teorisi perspektifinden çatışmaların nasıl yönetilebileceğine ilişkin öngörülerde bulunma imkânı doğacaktır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazar yöntemin belirlenmesi, analiz ve sonuçların raporlanması aşamalarından, ikinci yazar makalenin kuramsal model ve çıkarımların oluşturulmasından sorumludur. Çalışmaya birinci yazar %50 oranında, ikinci yazar %50 oranında katkı sağlamıştır

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Axelrod, R. (1984). *The evaluation of cooperation*, Basic Books.
- Bijlsma-Frankema, K. M. ve Costa, A. C. (2005). Understanding the trust-control nexus. *International Sociology*, 20, 259-282. <https://doi.org/10.1177/0268580905055477>
- Blake, R. R. ve Mouton, J.S. (1964). *The managerial grid*. TX Gulf Publishing Company.
- Blake, R. R. ve Mouton, J.S. (1984). *Solving costly organizational conflicts*. Jossey-Bass.
- Blume, A. ve Ortmann A. (2007). The effects of costless pre-play communication: experimental evidence from games with Pareto-ranked equilibria. *Journal of Economic Theory*, 132(1), 274-290. <https://doi.org/10.1016/j.jet.2005.03.001>
- Brandenburger A. ve Nalebuff B.J. (1995) The right game: use game theory to shape strategy. *Harvard Business Review*, 57-71
- Carmichael, F. (2005). *A guide to game theory*. Pearson Education Limited.
- Chou, P.B., Bandera, C. ve Thomas, E.F. (2017). A behavioural game theory perspective on the collaboration between innovative and entrepreneurial firms. *Journal of Work Innovation*, 2(1), 6-31. <https://doi.org/10.1504/IJWI.2017.080729>
- Clark, K.S., Kay, S. ve Sefton M. (2001). When are Nash equilibria self-enforcing? an experimental analysis. *International Journal of Game Theory*, 29, 495-515. <https://doi.org/10.1007/s001820000054>
- Cooper, R., D. DeJong, R. Forsythe ve Ross, T. (1992). Communication in Coordination Games. *Quarterly Journal of Economics*, 107, 739-771.
- Crawford W.P. ve Sobel, J. (1982). Strategic information transmission. *Econometrica*, 50(6), 1431-1451. [https://doi.org/0012-9682\(198211\)50:6<1431:SIT>2.0.CO;2-J](https://doi.org/0012-9682(198211)50:6<1431:SIT>2.0.CO;2-J)
- Crawford, V. (2016). New directions for modelling strategic behavior: game-theoretic models of communication, coordination, and cooperation in economic relationships. *Journal of Economic Perspectives*, 30(4), 1-21. <https://doi.org/10.1257/jep.30.4.131>
- De Janasz, C., Dowd K.O. ve Schneider B. Z. (2002). *Interpersonal skills in organizations*. McGraw-Hill.
- Deutsch, M. (1990). Sixty years of conflict. *International Journal of Conflict Management*, 1, 237-263.
- Dixit, A.K., Skeath, S. ve Reiley, D. (2015). *Games of strategy*. W.W. Norton & Company.
- Dutta P. K. (1999). *Strategies and games: theory and practice*. MIT Press.
- Fang, C., Kimbrough, S. O., Pace, S., Valluri, A. ve Zheng, Z. (2002). On adaptive emergence of trust behavior in the game of stag hunt. *Group Decision and Negotiation*, 11(6), 449-467. <https://doi.org/10.1023/A:1020639132471>
- Farrell, J. (1993). Meaning and credibility in cheap-talk game. *Games and Economic Behavior*, 5(4), 514-531. <https://doi.org/10.1006/game.1993.1029>
- Ferrin, D. L., Bligh, M. C. ve Kohles, J. C. (2007). Can I trust you to trust me? A theory of trust, monitoring, and cooperation in interpersonal and intergroup relationships. *Group & Organization Management*, 32(4), 465-499. <https://doi.org/10.1177/1059601106293960>

- Flood, M. (1958). Some experimental games. *Management Science* 5, 5–26
- Follett, M. P. (1940). Constructive conflict. In H. C. Metcalf & L. Urwick (Eds.), *Dynamic administration: The collected papers of Mary Parker Follett*. Harper & Row, 30– 49.
- Fudenberg, D. ve Tirole J. (1991). Perfect bayesian equilibrium and sequential equilibrium. *Journal of Economic Theory*, 53, 236-260.
- Ghosh, S. (2005). Patent law and the assurance game: refitting intellectual property in the box of regulation. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 18(2), 307-332.
<https://doi.org/10.1017/S0841820900004021>
- Heap, S. P. ve Varoufakis Y., (1995). *Game theory: A critical introduction*. Routledge.
- İç Denetim Koordinasyon Kurulu. (2019). *2019 yılı kamu iç denetim genel raporu*.
<https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/01/2019KamuicDenetimGenelRaporu.pdf> adresinden 2 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Kahn, H. (1965). *On Escalation: Metaphors and Scenarios*. Frederick A. Praeger, Publishers.
- Kelly, A. (2003). *Decision making using game theory: an introduction for managers*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lahkar, R. (2017). Equilibrium selection in the stag hunt game under generalized reinforcement learning. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 138, 63-68. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2017.04.012>
- Lawrence, P. R. ve Lorsch, J. W. (1967). Differentiation and integration in complex organizations. *Administrative Science Quarterly*, 12, 1–47. <http://dx.doi.org/10.2307/2391211>
- Lax, D. A. ve Sebenius, J. K. (1986). Interests: the measure of negotiation. *Negotiation Journal*, 2, 73–92.
<https://doi.org/10.1007/BF00998936>
- Leyton-Brown, K. ve Shoham, Y. (2008). Essentials of game theory: A concise multidisciplinary introduction. *Synthesis lectures on artificial intelligence and machine learning*, 2(1), 1-88.
- Likert, R. ve Likert, J. G. (1976). *New ways of managing conflict*. McGraw-Hill.
- Luce R. D. ve Raiffa, H. (1957). *Games and decisions: Introduction and critical survey*. Wiley.
- Madani, K. (2010). Game theory and water resources. *Journal of Hydrology*, 381, 225-238.
<https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2009.11.045>.
- McCain, R. A. (2009). *Game theory and public policy*. Edward Elgar Publishing Ltd.
- Murnighan, J. K. (2015). Attitudinal structuring and game theory. *Negotiation Journal*, 31(4), 361-362.
<https://doi.org/10.1111/nejo.12108>
- Myerson, R.B. (1991). *Game theory: analysis of conflict*. Harvard University Press.
- Nash, J. F. (1950). Equilibrium points in n-person games. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 36, 48-49.
- Nash, J. F. (1951). Non-cooperative games. *Annals of Mathematics*, 54, 286-295.

- O'Neill, B. (1994), Game Theory Models on Peace and War. In: *Handbook of Game Theory*, Vol. 2, Robert J. Aumann and Sergiu Hart (Eds), North-Holland Publishers, Amsterdam, 995-1053.
- Osborne M. J. (2000). *Introduction to game theory*. Oxford University Press.
- Pruitt, D. G. (1983). Strategic choice in negotiation. *American Behavioral Scientist*, 27, 167–194.
- Pruitt, D. G. ve Carnevale, P. J. (1993). *Negotiation and social conflict*. Open University Press.
- Putnam, L. L. ve Wilson, C. E. (1982). Communicative strategies in organizational conflicts: Reliability and validity of a measurement scale. M. Burgoon (Ed.), *Communication yearbook 6*. Beverly Hills, Sage, 629–652.
- Rahim, M. A. (1983). A measure of styles of handling interpersonal conflict. *Academy of Management Journal*, 26(2), 368–376. <https://doi.org/10.2307/255985>
- Rahim, M. A. (2001). *Managing conflict in organizations*. Quorum Books.
- Rahim, M. A. (2002). Toward a theory of managing organizational conflict. *International Journal of Conflict Management*, 13, 206-235. <https://doi.org/10.1108/eb022874>
- Rahim, M. A. ve Bonoma, T. V. (1979). Managing organizational conflict: A model for diagnosis and intervention. *Psychological Reports*, 44, 1323–1344. <https://doi.org/10.2466/pr0.1979.44.3c.1323>
- Rapoport, A. (1965). Chicken a la kahn. *Virginia Quarterly Review*, 41, 370-389.
- Rapoport, A. ve Chammah, A. M. (1966). The game of chicken. *American Behavioral Scientist*, 10(3), 10–14. <https://doi.org/10.1177/000276426601000303>
- Romp, G. (1997). *Game Theory, Introduction and Applications*. Oxford University Press.
- Russell, B. (1959). *Common Sense and Nuclear Warfare*. Routledge Classics, New York,
- Saposnik, G. ve Johnston, S. C. (2016). Applying principles from the game theory to acute stroke care: Learning from the prisoner's dilemma, stag-hunt, and other strategies. *International Journal of Stroke*, 11(3), 274-286. <https://doi.org/10.1177/1747493016631725>
- Schelling, T. C. (1960). *The Strategy of Conflict*. Harvard University Press, Cambridge, MA. 1966. Arms and Influence. Yale University Press, New Haven CT.
- Shubik, M. (1983). *Game Theory in the Social Sciences, Concepts and Solutions*. the MIT Press.
- Skyrms, B. (2003). *The stag hunt and the evolution of social structure*. Cambridge University Press.
- Thomas, K. W. (1976). *Conflict and conflict management*, M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* içinde (s. 889–935). Rand-McNally.
- Watson J. (2008). *Strategy: An introduction to game theory*. W.W. Norton.
- Webb, J. N. (2007). *Game Theory: decisions, interaction and evolution*. Springer-Verlag.
- Yoshida, W., Seymour, B., Friston, K. J. ve Dolan, R. F. (2010). Neural mechanisms of belief inference during cooperative games. *Journal of Neuroscience*, 30(32), 10744-10751. <https://doi.org/10.1523/jneurosci.5895-09.2010>

TÜRKİYE’NİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE SERÜVENİ: AKADEMİK YAZIN ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

TURKEY'S JOURNEY TO COMBAT CLIMATE CHANGE: A RESEARCH ON THE ACADEMIC LITERATURE

İpek Didem GÖÇÖĞLU¹

Prof. Dr. Nilüfer NEGİZ²

Doç. Dr. Volkan GÖÇÖĞLU³

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de akademik yazında iklim değişikliğinin öne çıkan alt konularını ve akademik yazını oluşturan bu kaynakları, kaynaklardan türeyen ürünleri ve bu ürünlerin içeriklerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada, öncelikle, uluslararası çalışmalarda iklim değişikliğinin öne çıkan konuları ele alınmakta, daha sonra ise konunun Türkiye’deki arka planı sunulmaktadır. Araştırma kısmında ise; Türkiye’de iklim değişikliği konusunda yazılan doktora tezleri üzerine odaklanılarak bir içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın öne çıkan sonuçlarına göre, gelecekte Türkiye’de üretilecek iklim değişikliği odaklı doktora tezlerinin özellikle sosyal bilimler alanında Kamu Yönetimi, Ekonomi, Uluslararası İlişkiler, Şehircilik ve Bölge Planlama odağında ve fen bilimleri alanında ise Meteoroloji, Ormanlık ve Orman Mühendisliği ve dahi Çevre Mühendisliği disiplinleri temelinde yönlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle sosyal bilimciler tarafından üretilmesi ve karar vericilere katkı vermesi beklenen iklim değişikliğine ilişkin uygulama, strateji ve politika odaklı çalışmaların nicelik olarak azlığı dikkat çekicidir. Bu konuda söz konusu alanlarda doktora öğrencilerine danışmanlık yapan akademisyenlerin çabasına özellikle ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Alt Konular, Akademik Yazın, Türkiye.

JEL Sınıflandırma Kodları: Q53, Q54, Q56.

ABSTRACT

The study aims to determine the prominent sub-topics of climate change in the academic literature in Turkey, the sources that make up this literature, the products derived from these sources, and the contents of these products. In this context, the prominent issues of climate change in international studies are discussed in the study, and then the background of the subject in Turkey is presented. Followingly in the research part, the content analysis focuses on the doctoral theses on climate change in Turkey. According to the superior results of the study, the doctoral theses focused on climate change to be produced in Turkey in the future should be directed based on Public Administration, Economics, International Relations, Urbanism, and Regional Planning in the field of social sciences and Meteorology, Forestry and Forest Engineering and even Environmental Engineering in the field of natural sciences. In particular, the lack of practice, strategy, and policy-oriented studies on climate change, which are expected to be produced by social scientists and contribute to decision-makers, is remarkable. In this regard, it is thought that there is a particular need for the efforts of academicians who advise doctoral students in these fields.

Keywords: Climate Change, Sub-Topics, Literature, Turkey.

JEL Classification Codes: Q53, Q54, Q56.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, gocoglupek@gmail.com

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nilufernegiz@sdu.edu.tr

³ Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, volkangocoglu@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Today, it is accepted by almost all climate scientists that there is a disruption in the world climate system. It is emphasized that if people continue their activities without taking the necessary precautions, the deterioration in the climate will increase, and climate anomalies will be experienced, which are very frightening for nature and humans. These emphases go beyond discourses and are made concrete by scripting them as a result of various scientific studies and are brought to the agenda in international meetings. After scientific studies on climate change have taken such a formal and international place in the country's agendas, not only climate scientists but academics from other disciplines have also become interested. As a result of this interest, many different dimensions of the climate change issue, primarily social, population and dimensions, have started to be analyzed by researchers in the international literature. At this point, it is observed in the academic literature that there is a great need for studies that deal with the adventure of climate change studies up to this period, investigating the disciplinary origin of the studies, the years they were published, and especially the topics they focus on. This study, which samples doctoral theses written on climate change in Turkey and focuses on the subject with the research question "What is the status of climate change in the academic literature in Turkey based on disciplinary origins and focused topics?" aims to contribute to the academic literature, particularly in Turkey. In the study, firstly, the treatment of climate change as a global problem and the subject of climate change in the national and international academic literature are presented to the reader in theoretical form. Then, the content analysis on the doctoral theses on climate change written in Turkey and the findings of this analysis were included.

Design/methodology/approach:

The qualitative research method was adopted in the study, and content analysis was used as a data collection technique. The data sources subjected to content analysis were determined as Turkey-originated doctoral theses on climate change. During the search in the YÖK Database, the "Detailed Scan" function was used, and the "Thesis Name" section of this function was scanned by typing the root word "climate change" to reach all theses on climate change. As a result of the scan, a total of 51 theses were reached. The content analysis of the theses, which were downloaded in full-text files, was carried out in Nvivo 12, a qualitative data analysis software. To determine the perspective of these theses on climate change in Turkey, the contents of the abstract, introduction, discussion, conclusion, and especially the recommendations sections were read and evaluated by the researcher. During the readings, thematic codes were created in the Nvivo. Thematic codes were determined with the interpretation of the topics focused on by the researchers in the readings.

Findings:

According to the content analysis findings carried out in Nvivo12 qualitative data analysis software, the number of theses that address the issue of urbanization around climate change was relatively small. The fact that the essential activities fueling climate change occur in the city makes the studies on this subject at least as necessary as those in agriculture, forestry, and water. Therefore, studies on urban space and climate change are expected to increase in the coming years. According to the findings, the situation was similar in theses on sustainable development. Although it has been more than 30 years since the concept of sustainable development entered the literature, and this concept has found a relatively important place in the titles and contents of international studies, it is noteworthy that it is included as the immediate context in very few of the studies carried out in the field of climate change in Turkey. Studies that address climate change with a focus on the economy, governance, and technology were also quantitatively weak. In particular, it can indicate that the tendency to deal with essential but newer and more specific concepts such as technology and governance compared to other codes within the climate change framework has only just begun in the relevant literature in Turkey. On the other hand, it was determined that the number of studies that addressed an important and general issue, such as the economy as a subject of climate change effects, was low compared to the studies under other codes.

Conclusion and Discussion:

Although a small number of theses have been published before, it is understood that the issue of climate change in Turkey has been intensively focused on at the doctoral level only since 2016. In the international literature review, it was found that the publications on climate change intensified in the period between 2000-2010. Therefore, it can be concluded that the academic accumulation of climate change is first formed in the international arena and then reflected in the national field. Determining the trend in the sub-topics in the theses is vital in contributing to the decision-makers in the climate change policies to be produced in the relevant sub-areas. In this context, in the light of the findings obtained and the discussions in the relevant sections, it is concluded that the studies on multiple dimensions of climate change impacts should be increased, and it should be clearly emphasized that there is a need for practice, strategy and policy-oriented studies on climate change, which are expected to be produced by social scientists. According to the superior results of the study, the doctoral theses focused on climate change to be produced in Turkey in the future should be directed based on Public Administration, Economics, International Relations, Urbanism, and Regional Planning in the field of social sciences and Meteorology, Forestry and Forest Engineering and even Environmental Engineering in the field of natural sciences. In particular, the lack of practice, strategy, and policy-oriented studies on climate change, which are expected to be produced by social scientists and contribute to decision-makers, is remarkable. In this regard, it is thought that there is a particular need for the efforts of academicians who advise doctoral students in these fields.

1. GİRİŞ

Çevre sorunlarının uluslararası boyut kazanmasıyla birlikte bu alanda yerelden küresel doğru çeşitli adımların atılması, ülkeler arasında çeşitli düzeylerde ve çok yönlü iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi 1970’li yıllardan bu yana hızla sürmektedir. Özellikle ozon tabakasının incelmeye, sera etkisi, çölleşme, denizlerin ve okyanusların kirlenmesi, ormanların yok olması gibi çevre sorunlarının çoğunun uluslararası nitelik taşıması, dünya ülkelerini kürenin geleceği konusunda yeni ve sürdürülebilir politikalar üretmeye, önlemler almaya ve stratejiler belirlemeye yöneltmiştir. 2022 yılında, dünya ve insanlık, sayılan küresel nitelikli çevre sorunlarının en önemlisi olarak kabul edebileceğimiz “küresel ısınma” ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunun etkileri tüm dünyada ekonomik, sosyal ve doğal kaynaklar kapsamında pek çok sonuçla (ki her biri tek başına ayrı bir sorun alanıdır) hissedilmektedir. Sonuçta kürenin ısınmasının beraberinde pek çok sorun alanı açtığından, insanlığın ve kürenin geleceği bir açmazda doğru ilerlemektedir.

Bugün hemen bütün iklim bilimciler tarafından dünya iklim sisteminde bir bozulmanın olduğu kabul edilmektedir. Doğal dengenin bozulmasına neden olan insanların, gerekli önlemler alınmadan çeşitli etkinliklerini sürdürmesi halinde iklimdeki bu bozulmaların artarak, sonucu canlılar için çok ürkütücü olan iklim anomalilerine doğru ilerleyeceği vurgulanmaktadır. Bu vurgular, söylemlerin ötesine geçerek çeşitli bilimsel çalışmalar sonucunda da senaryolaştırılarak somut hale getirilmekte ve uluslararası toplantılarda gündeme taşınmaktadır. Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), söz konusu senaryolar, ekonomik gelişimin boyutları, dünya ve ülkelerdeki nüfus artışı projeksiyonları, zararlı gaz salınımları, doğal kaynakların azalması ve artan bölgesel eşitsizlikler gibi konuların ele alındığı uluslararası toplantılardan biridir (Giddens, 2009: 21). İklim değişikliği konulu bilimsel çalışmaların ülke gündemlerinde bu denli resmi ve uluslararası bir şekilde yer edinmesinin ardından konu ile sadece iklim bilimciler değil; diğer disiplinlerden akademisyenler de ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilgi sonucunda uluslararası literatürde iklim değişikliği meselesinin sosyal (Mearns ve Norton, 2009; Khan vd., 2010; Minj, 2013; Munang vd., 2014), ekonomik (Pintassilgo vd., 2016; Azuz-Adeath ve Yanez-Arancibia, 2019), çevresel (Wilby, 2007; Cassar ve Pender, 2003), nüfusa dayalı (McLaughlin vd., 2002; Molyneux vd., 2012) ve politik (Bernauer, 2013; Giddens, 2009) boyutları başta olmak üzere birçok farklı boyutu araştırmacılar tarafından analiz edilmeye başlamıştır.

İklim değişikliği konusunun ve iklim değişikliği etkilerinin çok sayıda farklı boyutları üzerine yapılan çalışmaların yaygınlaşması ile birlikte geniş bir literatür oluştuğu söylenebilecektir. Yine de bu alanın akademik birikim açısından bir doyuma ulaştığını söylemek için henüz çok erkendir. Zira her ne kadar meseleye farklı boyutlar odağından ve farklı disiplinler kökenli araştırmacılarla yaklaşıldığı izlense de özellikle literatür genelini analiz eden çalışmalar konusunda alanda büyük bir boşluk olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, sistematik bir literatür taraması gerçekleştiren ve alanda konu ile ilgili yayımlanan çalışmalar üzerine kapsamlı bir içerik analizi sunan çalışmaların nicelik bakımından görece zayıf oldukları kolaylıkla söylenebilir. İklim değişikliği konusunda sistematik literatür taraması yöntemi ile gerçekleştirilen çeşitli çalışmalar incelendiğinde ise genelde bunların, çalışmalarda iklim değişikliğinin hangi boyutlarını ele aldıkları ve hangi sorun üzerine odaklandıkları görülmektedir (Dhaher ve Gumus, 2022; Charlson vd., 2021; Johns-Putra, 2016; Ryley vd., 2020; Kauffman ve Hill, 2021; Bassett ve Fogelman, 2013; Lorenz vd., 2014).

Türkiye menşeli çalışmalarda da durum benzerdir ve bu bağlamda ulaşılan tek çalışma (Polat vd., 2019) iklim değişikliğinin turizme etkilerini incelemektedir. Görüldüğü üzere gerek ulusal gerekse uluslararası akademik yazında iklim değişikliği çalışmalarının içinde bulunduğu döneme kadar geçirdiği serüveni, yapılan çalışmaların disiplinler anlamında kökeni, yayımlandığı yıllar ve özellikle de odak aldığı konular kapsamında ele alan çalışmalara büyük ihtiyaç vardır. Bu tür analizler, iklim değişikliği ve etkileri üzerine yapılan akademik çalışmaların yönelim durumunu ortaya koymakta faydalı olacağı kadar, akademik yazında zayıf kalan ve üzerine odaklanması gereken alt konuları belirlemek açısından da büyük öneme sahiptir. Türkiye’de iklim değişikliği konusunda yazılmış doktora tezlerini örneklem alan ve “Türkiye’de akademik yazında iklim değişikliğinin disiplinler kökenleri ve odaklanılan konular temelinde durumu nedir?” araştırma sorusu ile konuya odaklanan bu çalışma, Türkiye özelindeki akademik yazına katkı vermeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ilk olarak, iklim değişikliğinin küresel bir sorun olarak ele alınışı ile ulusal ve uluslararası akademik yazında iklim değişikliği konusunun teorik çerçevesi okuyucuya sunulmuştur. Ardından, Türkiye’de yazılan iklim değişikliği konulu doktora tezleri üzerine yapılan içerik analizi ve bulgularına yer verilmiştir.

2. KÜRESEL BİR SORUN OLARAK İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

1700'lü yıllardan itibaren yaşanan sanayileşme ve şehirleşme, doğal kaynaklara olan talepte hızlı bir artışa sebep olmuş, artan talebin karşılanması için doğal kaynakların tahrip edilmesi, kirlilik, çölleşme ve biyolojik çeşitliliğin azalması gibi bir dizi sorunla insanlık yüz yüze kalmıştır. Hepsi önemli olmasına karşın içlerinde belki de hayati sayabileceğimiz sorun olan “iklim değişikliği” de yine bu sürecin en önemli çıktısı olarak karşımızdadır. Kentsel yerleşim alanlarında ve sanayi üretiminde kullanılan enerji sistemlerinde çoğunlukla fosil yakıtların kullanımı, atmosfere önemli miktarda sera gazı salınımına neden olmuş ve olmaktadır. Bu gazlar (karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), azotoksit (N₂O), ozon (O₃) ve florlu gazlar) atmosfere yayıldığında, birçoğu binlerce yıla kadar uzun zaman dilimlerinde atmosferde kalmakta ve gazların daha fazlası atmosfere eklendikçe, daha fazla ısı tutulmaktadır. Bu ekstra ısı, dünya yüzeyinin yakınında daha yüksek hava sıcaklıklarına neden olurken, hava düzenini değiştirmekte ve okyanusların sıcaklığını yükseltmektedir (Kahraman ve Şenol, 2018, s. 355).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi iklim değişikliğini, “karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan değişiklikler” olarak tanımlamaktadır. İklim değişikliğinin nedenlerini doğal ve yapay nedenler olmak üzere iki grupta sunulmaktadır. Doğal etmenler (enlem, atmosferin genel dolaşımı, okyanusların genel dolaşımı, yer şekilleri ve yükselti, fırtınalar, devinme) ve insan kaynaklı etmenler (sanayi, enerji ve ulaşım sektöründen kaynaklanan sera gazları, tarımsal üretimden kaynaklanan, ormansızlaşma, atıklar) olarak ele alınmaktadır. (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017, s. 18-27). 1900'lerden içinde bulunduğumuz 2020'li yıllara kadar uzanan seyirde, kürenin ısınma ve iklim anomalileri görüldüğüne ve kürenin yaşının ise 4.6 milyar yıl olarak tahmin edildiği bilgisi ile (Ocakoğlu, 2014) şu sonuca ulaşabiliriz: insan iklimi etkilemiş bunun sonucunda da iklimden etkilendiği bir dönemece girmiştir.

İklim değişikliğinin uluslararası bir mesele olduğunun dünya ülkeleri tarafından kabul edilerek bu doğrultuda çeşitli çabalara başlanması 20. yüzyılın sonlarına doğru olsa da kavrama ilişkin bilimsel ilginin başlangıcını 19. yüzyıla kadar geriye götürmek mümkündür. Ağralan ve Sadioğlu'nun (2021, s. 630) belirttiği üzere Joseph Fourier, 1827 yılında dünya atmosferinin ortalama sıcaklıkları etkilemedeki kritik rolünü vurgulamıştır. Ona göre atmosfer dünya üzerinde oluşturduğu tabaka ile bir sera etkisi meydana getirmektedir. Bu görüş bilim dünyasında iklim değişikliğine ilişkin tartışma ve araştırmaları beraberinde getirmiştir. Aksay vd. (2005, s. 30-34) ise iklim değişikliğinin doğal nedenlerini ve süreci hızlandıran gazlarını çalışmalarında sıralamışlardır. Yazarlara göre iklim değişikliğinin doğal nedenleri, yerkürenin güneş etrafındaki yörüngesinin 95.000 yılda bir basıklaşması, 4000 yılda bir olan dünya eksenindeki kayma, kıta kaymaları ve volkanik patlamalarla birlikte yukarıya çıkan toz bulutlarının güneş ışınlarını engellemesidir. Bu gibi durumlar ortalama sıcaklığı artırıcı ve azaltıcı etkiye sahiptirler. Diğer yandan çalışmada, odun parçalayıcı termitlerin ana kaynağı olduğu metan gazı, püskürtücü sprey kutularında kullanılan CFC, tarımsal faaliyetler ve fosil yakıt kaynaklı azot oksit, troposferdeki ozon ve bilinen CO₂ salınımı sera etkisi yapan gazlar olarak belirtilmiştir. İklim değişikliğinin ele alınan bu kaynakları düşünüldüğünde, bu tehlikeli sürece dünyanın herhangi bir noktasından dahi katkı vermenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Böylesine çok katmanlı bir sürece ilişkin önlemlerin alınması da yerelden başlayarak küresel doğru genişleyen çaba ve politikaları gerekli kılmaktadır. Bu politikaları dünya geneline yayabilmek için ise ülkeler arasında kapsayıcı iş birliği yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

İklim değişikliği üzerine küresel iş birliği çabalarının eylem ve düşünce temelinde özellikle 1970'li yıllarda yoğunlaştığı söylenebilir. Greenpeace'in kurulması, çeşitli ülkelerde çevreci partilerin ortaya çıkması, Birleşmiş Milletler Çevre Programının bu yıllarda ortaya çıktığı görülmektedir (Kaya, 2020, s. 168). Birleşmiş Milletler Çevre Programı, 1972 yılında Stockholm'de gerçekleşen Çevre Konferansı akabinde, yine Birleşmiş Milletler bünyesinde, çevre konusunda faaliyetlerde bulunmak üzere kurulmuştur. Programın ilk somut çıktıları, ozon tabakasını koruma amacını güden ve 1987 yılında imzalanan Viyana Sözleşmesi ve Montreal Protokolüdür (Doğan ve Tüzer, 2011, s. 163). İlerleyen yıllarda, 1979'da Dünya Meteoroloji Örgütü tarafından gerçekleştirilen Birinci Dünya İklim Konferansı iklim değişikliğine karşı uluslararası bir başka çaba olarak ele alınabilir. Bu konferansın ikincisi 1990 yılında düzenlenmiştir (Altunok ve Altunok, 2013, s. 46). 1988 yılına gelindiğinde ise BM ve Dünya Meteoroloji Örgütü birliği ile kurulan Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), uluslararası boyutta iklim değişikliği konusunda belki de en büyük organizasyonlardan biri sayılabilecektir. Panelde bilim adamları, hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve diğer uluslararası kuruluşların temsilcileri bir araya gelerek iklim değişikliğinin çevresel, ekonomik, sosyal yönleri ve etkileri üzerine tartışarak, gelecek senaryoları oluşturan çeşitli raporlar hazırlamışlardır (Göçoğlu ve Aydın, 2018, s. 211; Yıldırım, 2007, s. 22). 1992 yılında gerçekleşen Rio

Zirvesi, 1992 yılında kabul edilerek 21 Mart 1994'te yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) ile bu çabaların kurumsal temellerini belirginleştirmiştir. Sözleşme, iklim değişikliğine karşı mücadele etmek üzere genel hedefler ve kurallar koyan uluslararası bir anlaşmadır. Kyoto'da, 1997 yılında gerçekleştirilen BMİDÇS üçüncü taraflar konferansı ile kabul edilen Kyoto Protokolü ise sözleşmeyi somut hale getiren en önemli adımlardan birisi olarak 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Arıkan, 2006, s. 5). IPCC'nin 1990 yılında hazırlanmış olduğu raporun BMİDÇS'nin kabul edilmesine, 1995 yılında hazırlanmış olduğu raporun ise Kyoto Protokolünün imzalanmasında önemli katkıde bulunduğu altını çizmek gerekir. Böylece, IPCC'nin iklim değişikliği konusunda dünyadaki en önemli otorite haline geldiğini söylemek mümkündür (Doğan ve Tüzer, 2011, s. 164). Türkiye, sözleşmeye 24 Mayıs 2004 tarihinde 189. ülke olarak katılırken, Kyoto Protokolüne ise 26 Ağustos 2009 tarihinde taraf olmuştur (ÇŞİDB, 2022a). Dolayısıyla Türkiye'de artık iklim değişikliği ile ulusal mücadeledeki aktörlerden birisi haline gelmiştir.

Dünya genelinde iklim krizine zemin hazırlayan en büyük problemlerin başında gelen sera gazlarının artışı, ülkeleri küresel ölçekte yeni, kapsamlı ve etkili bir anlaşma yapmaya itmiştir. Bu zamana kadar sera gazı salınımı konusunda bir engel ile karşılaşmayarak sanayileşmesini tamamlamış ve gelişmiş ülkeler ile bu sürece hala dâhil olan ve sanayileşmesini ilerletebilmek adına hâlihazırda sera gazı salınımını arttıran gelişmekte olan ülkelerin, 2015 senesinde imzalanan Paris Anlaşmasının esas tarafları olduğu söylenebilecektir. Karakaya (2016, s. 1) ise Paris İklim Zirvesi'nin sonucunda 195 ülkenin kabul ettiği Paris Anlaşması'nın ortaya çıkmasında, özellikle ana kirlenici ülkelerden olan Amerika ve Çin'in yapıcı rol üstlenmelerinin etkili olduğunu belirtmiştir.

Anlaşmanın 195 ülke tarafından kabul edildiği bilinmektedir. Paris Anlaşması genel hatları ile aşağıdaki maddeleri öngörmektedir. Bunlardan başlıcaları aşağıdaki gibidir (DB, 2022):

- İklim değişikliğinden fazlaca etkilenecek olan gelişmemiş ülkelerin diğer ülkeler tarafından desteklenmesi,
- Sanayi devriminden sonra zamanla küresel ısınmanın 1° dereceye ulaşması sonucu, hedef olarak küresel ısınmanın 2 derecenin altında tutulması,
- Gelişmiş ülkelerin kesin olarak emisyon azaltımı yapması beklenirken, gelişmekte olan ülkelerin kendi kapasitelerine uygun şekilde azaltım yapması,
- Gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere kalkınma süreçlerinde iklime duyarlı hareket edebilmeleri için teknoloji, finansman vb. desteklerde bulunması,
- Ülkelerin her beş yılda bir önceki döneme göre daha fazla emisyon azaltımı yapması hedeflenmektedir.

Anlaşmaya göre her ülkenin ortak fakat farklılaştırılmış sorumlulukları ve göreceli kabiliyetleri bulunmaktadır. Anlaşmayı imzalayan ülkeler 5'er yılda bir Ulusal Katkı Beyanlarını sunmakta ve böylece durum değerlendirmesi yapılabilmektedir. 22 Nisan 2016'da anlaşmayı imzalayan Türkiye ise sunduğu planda sera gazı emisyonlarını 2030 yılında öngörülen sayıdan %21 daha az tutmayı hedeflemiştir (ÇŞİDB, 2022b). Paris Anlaşması'na önemli bir misyon yükleyen gelişmelerden biri şüphesiz ki Kyoto Protokolü'nde sera gazı azaltımı için protokol imzalamayan Amerika'nın ve yine sera gazı azaltım şartı bulunmayan Çin'in, bu anlaşma sayesinde sera gazı emisyonlarını azaltma yoluna gitmeleri olmuştur (Karakaya, 2016, s. 3-4).

Türkiye, İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2023 raporunda, "Uluslararası İklim Değişikliği Müzakereleri Kapsamında Ulusal Tutumumuz" başlığı ile, ülkemizin "orta gelirli gelişmekte olan ülkeler" kategorisinde olduğunu ve Türkiye'nin, Sözleşme'nin temel ilkesi olan, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk paylaşım ilkesi ve olanakları ölçüsünde küresel iklim değişikliği ile mücadelede üzerine düşen görevleri aşağıda belirtilen hususlar temelinde yerine getirmeyi öngördüğü belirtilmektedir (Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi, 2010):

- Türkiye emisyon sınırlamasını, sürdürülebilir kalkınmasını ve yoksullukla mücadele çabalarını olumsuz yönde etkilemeyecek şekilde alacağı önlemler yoluyla gerçekleştirmeyi planlamaktadır. Ayrıca, Türkiye, ulusal programlarına ve stratejilerine uygun azaltım faaliyetlerini ölçülebilir, raporlanabilir ve doğrulanabilir şekilde yapacağını beyan etmektedir.
- Başta kalkınma planları olmak üzere pek çok ulusal plan, program ve strateji belgesi yoluyla iklim değişikliği ile mücadele doğrultusunda özellikle enerji, tarım, ormancılık, ulaştırma, sanayi ve atık sektörlerinde birçok politika ve önlemi uygulamaya koymuştur. Bu konudaki uluslararası çabalara, olanakları ve potansiyeli çerçevesinde daha fazla katkıda bulunmayı da arzu etmektedir.

- Türkiye benzer ekonomik gelişmişlik düzeyindeki ülkelere sağlanan finansman ve teknoloji transferi imkanlarından da yararlanmak suretiyle emisyon azaltım eylemlerini ve iklim değişikliğine uyum sağlama çabalarını sürdürmeyi hedeflemektedir.

Türkiye'nin 2019-2023 yıllarını kapsayan Kalkınma Planında (Kalkınma Planı, 2019) "çevre" başlığı altında iklim değişikliği mücadelemize ilişkin adımlar yer verilmiştir. Bu adımlar arasında öne çıkan konular iklim değişikliği konusunda uluslararası müzakerelerin sürdürülmesi, ulusal koşulların el verdiği ölçüde zararlı gaz salımına neden olan sektörlerde iklim değişikliği ile mücadele edilmesi, kapasite artırımı ile birlikte ekonomi ve toplumun iklim değişikliği risklerine daha dayanıklı hale getirilmesi, çeşitli sektörlerde emisyon kontrolünün geliştirilmesi, konuya ilişkin kapasite artırımına ilişkin ulusal ve bölgesel uyum stratejilerine yönelik planlama uygulama ve geliştirme çalışmalarının yürütülmesi, iklim değişikliğine uyum sağlama ve ihtiyaç duyulan tedbirlerin alınmasına yönelik bölge ve şehir boyutunda ihtiyaçların tespit edilmesi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve yedi bölgede İklim Değişikliği Eylem Planlarının hazırlanması konularıdır. Diğer yandan, ülkemizde iklim değişikliği ile mücadele konusunda adımlarımız bağlamında ülkenin yukarıda sıralanan önceliklerine ek olarak kurumsal bir değişime gidilmesi önemli bir gelişmedir. 29 Ekim 2021 tarihli ve 31643 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığının ismi, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

3. ULUSLARARASI VE ULUSAL AKADEMİK ÇALIŞMALARDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İklim değişikliği meselesinin temel aldığı sorunlar, kapsamı itibarı ile yerel, bölgesel ya da ulusal sorunlardan ziyade küresel ölçekli sorunlardır. Bu sorunlar, yeryüzünde yaşayan canlıları ve dahi henüz hayatta olmayan gelecek nesilleri ilgilendirmektedir. Tanımlanmış biçimleri itibarı ile çoğunlukla sayısal verileri temel alan iklim değişikliği konuları, zararlı gaz salınım oranları, yıllara göre ortalama sıcaklık değişimleri ve ekosistemdeki çeşitli alanlarda meydana gelen ölçülebilir bozulmalar (buzulların erime miktarları, hayvan nesillerinin toplam ya da kalan sayıları vb.) gibi problemlerin altını çizmektedir (Shogren ve Toman, 2000). Diğer yandan söz konusu problemler, nüfus artışı, sanayinin giderek gelişmesi, zararlı gaz salınımını artıran faktörlerin fazlalaşması neticesinde ülkelerin ve bireylerin karbon ayak izlerinin artmasıyla birlikte giderek büyüyen problemlerdir. Bu bağlamda, iklim değişikliği meselesinin diğer kamusal meselelerden en büyük farkı, ortaya çıkardığı negatif etkilerin telafisi mümkün olmayan sonuçlar ortaya çıkarabilecek olması (Giddens, 2009, s. 91) ve bu yönüyle de meselelerin insanlığın ortak kaygısını içermesidir.

Uluslararası ve ulusal alan yazınında iklim değişikliği ile ilgili çalışmaların genel bir değerlendirmesini yapmak, konunun öne çıkan alt konularını saptamak açısından faydalı olacaktır. Bu bağlamda, ilk olarak uluslararası alan yazına ardından da ulusal yazına yönelik bir değerlendirme yapılacaktır. Uluslararası alan yazın için söz konusu değerlendirmeyi akademide genel bir kalite kabulü olan Web of Science indeksinde yayımlanmış ve en çok atıf almış çalışmalar üzerinden yapmak daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. İndekste yer alan, en çok atıf sayısına sahip ve başlığında "iklim değişikliği" ifadesini içeren çalışmalara bakıldığında önce çıkan ilk çalışma Climate Change 2007- The Physical Science Basis (İklim Değişikliği 2007 – Fiziki Bilim Temelinde) başlıklı ve kendi içerisinde iklim değişikliği hakkında geçmişin, günümüzün ve geleceğin en kapsamlı bilimsel değerlendirmesi olarak tanımlanan çalışmadır (IPCC, 2007). Çalışma, Uluslararası platformda iklim değişikliği alanındaki en geniş organizasyonlardan biri olan ve 1988'de kurulan Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) tarafından hazırlanan bir rapordur. Söz konusu rapor 1988 yılından bu yana hazırlanan dördüncü rapordur. Bu rapordan sonra 2013 ve 2021 yıllarında beşinci ve altıncı rapor yayımlanmıştır (IPCC, 2013; IPCC, 2021). Raporların genelinde ele alınan konulara bakıldığında, nicel ağırlık bir değerlendirme temelinde insanların atmosfer ışınlamalarının dengesinin nasıl değiştirdiğine dair araştırmalar; kıtalar, okyanuslar ve buzulların geçmiş rapor dönemindeki son ölçümleri ile kıyaslamaya dayanan değişim gözlemleri; ortaya çıkan iklim değişikliklerinin nedenlerinin değerlendirilmesi; dünya çapındaki modelleme merkezlerinden elde edilen bilgiler temelinde geleceğe dair iklim değişikliği etkileri senaryolarının kıtalara göre ayrı ayrı tasarlanması gibi kapsamlı konulardır. Raporlar, aynı zamanda iklim değişikliği ile ilgili en kapsamlı uluslararası bir örgütün ürünü olarak iklim değişikliğinin genel etkilerini çok büyük oranda sayısal ölçümlerle ortaya koyan çalışmalardır.

Konuyla ilgili akademisyenlerce yapılan çalışmalara bakıldığında ise en fazla atıf yapılan çalışmaların genel olarak 2000-2010 yılları arasında ağırlıklı olarak yayımlandığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda önce çıkan spesifik konulara bakıldığında ise öne çıkan çalışmalardan birisi olan Parmesan ve Yohe'nin (2003) çalışmalarında iklim değişikliğinin canlı türleri ve ekosistem üzerindeki etkilerini odak almışlardır. Çalışma sonucunda, bu etkilerin

279 tür üzerinde baskın olarak ortaya çıktığını görmüşler ve iklim değişikliğinin yaşayan sistemleri etkilediğini ortaya koymuşlardır. Yine önde gelen çalışmaların bir kısmı daha genel olarak iklim değişikliğinin ekoloji üzerindeki etkilerini karada ve suda yaşayan canlı türleri üzerindeki etkisini incelemiştir (Walther vd., 2002; Parmesan, 2006; Thomas vd., 2004; Pearson ve Dawson, 2003). Bu tür çalışmalar, iklim değişikliğine bağlı olarak türlerin yaşam alanlarının değişimi, yok olma tehlikelerinin artması gibi konuları ön plana çıkarmışlardır. Öne çıkan diğer iki çalışma ise (Allen vd., 2010; Bonan, 2008), iklim değişikliğinin ağaçlar ve ormanlar üzerindeki etkilerine spesifik olarak odaklanmışlardır. Çalışmalarda fizyolojik stres ve böcek salgınları ve orman yangını gibi diğer iklim aracılı süreçlerle etkileşimler ile bağlantılı ağaç ölümlerindeki potansiyel artışlara, doğrusal olmayan orman-atmosfer etkileşimlerine ve nihayetinde de doğru bir ağaçlandırma ile iklim değişikliğinin etkilerinin nasıl azaltılabileceğine dair önemli bulgular yer almıştır. Ele alınan diğer çalışmalarda ise iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı etkileri öngörebilmek ve daha iyi müdahale için gelecek senaryolarının oluşturulması (Moss vd., 2010), etkilerin topraktaki karbon depolanması ve ayrışması üzerinde ortaya çıkarttığı duruma bağlı değişimler (Davidson ve Janssens, 2006) ve günlük sıcaklık ve yağış değişimleri (Alexander vd., 2006) konu edilmiştir.

Uluslararası çalışmalar özellikle kamu yönetimi ve politikası çerçevesinden ele alındığında, iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılmasında özellikle “yönetişim” kavramı üzerine odaklanıldığı görülmektedir. Zira bu kapsamda en çok atıf alan ilk yirmi çalışmaya bakıldığında bunlardan yedi adedinin iklim değişikliği politikalarında yönetim kavramını konu aldığı tespit edilmiştir. Few vd. (2007), iklim değişikliği probleminin çok boyutlu, çok aktörlü, uzun vadeli ve görece belirsiz doğasına karşın katılımcı bir politika üretimi ve çok aktörlü bir yönetim için zor bir örnek olduğunun altını çizmişlerdir. Amundsen vd. (2010) Norveç’teki belediyeler örneğinde, şiddetli ve iklim değişikliği temelli doğa olaylarını önlemek üzere proaktif çok kademeli bir yönetimin önemini ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Rabe (2007), uluslararası bir yönetimden daha önce ulusal ve yerel düzeyde yapılacak birçok kademeli yönetim ile ulusal ve yerel yöneticilerin ön plana çıktığı politikaların iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak üzere daha somut politikalar ortaya koyabileceğini vurgulamıştır. Farklı bir görüş olarak ise Pidgeon (2012) yönetimin bazen de taraflarca sorumluluğu birbirleri üzerine atma mekanizması olarak kullanılma potansiyelinin altı çizmiştir. Abbott (2012) ise iklim değişikliği konusundaki mevcut yönetim modellerinin karmaşık, parçalı, merkezi ve koordineli olmayan yapısına dikkat çekerek hiyerarşik olmayan uluslar ötesi planlamalarla daha iyi bir model ortaya koymaya çalışmıştır. Diğer iki çalışma ise (Bulkeley, 2000; Gustavsson vd., 2009) iklim değişikliğine yönelik kamu politikası üretim süreçlerinde savunma koalisyonu, politika ağı ve çok kademeli yönetim ağı gibi uygulamaların potansiyel katkılarını irdelemişlerdir. Diğer çalışmalar ise enerji, su yönetimi gibi spesifik politika alanlarına yönelmiş ve genel olarak daha iyi bir politikanın nasıl yapılabileceği sorusunun cevabını aramışlardır.

İklim değişikliği alanında uluslararası güncel yayınlara benzer yöntemle göz atıldığında, genel konuların daha önce ele alınan, en çok atıf alan ve çoğunluğu 2000-2010 yılları arasında yayımlanan çalışmalardan çok büyük farklılıklara sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, benzer konulardaki çalışmalara değinmektense konu bakımından farklılaşan çalışmalara değinmek daha faydalı olacaktır. Zira alanda yapılan çalışmaların fazlalığı nedeniyle bunların tümüne atıfta bulunmak imkânsızdır. Önceki çalışmalarda, bitki örtüsü ve ormanlar konusu ön plana çıkarken, güncel çalışmalarda bitkilerin tıbbi ve aromatik bitkiler, orman yangınları gibi (Tomou vd., 2022; Miranda vd., 2022) daha spesifik konulara yer verildiği görülmüştür. Bekleneceği gibi son yılların küresel gündemi olan pandemi ve epidemik kavramları çalışmalarda (Pei vd., 2022) yer bulmuştur. Diğer yandan iklim değişikliğine uyumda teknoloji konusu da (Deenapanray ve Trærup, 2021) bu çalışmalar arasında yer alan güncel konulardan birisidir. Çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, iklim değişikliğinin birincil olarak doğayı etkilemesi sonucunda gerek 2000’lerin başında gerekse son dönemde yapılan çalışmaların geneli doğa, iklimler, doğal kaynaklar ve bunların spesifik alt konuları üzerindedir. Yukarıda ele alınan münferit örnekler çerçevesinde teknoloji gibi güncel gelişmeler ve pandemi gibi güncel sorunların çalışmalarda yer bulduğu ancak konu bağlamının genel seyrini değiştirmedeğini çıkarsamak yanlış olmayacaktır.

Ulusal alan yazın için değerlendirme yapabilmek için ise Türkiye’deki en uygun platform, ülke orijinli dergilerin çok büyük bir kısmını kapsamına alan ulusal bir portal olan Dergipark’tır. Bu bağlamda, söz konusu çalışmalara ulaşmak 2022 yılı mayıs ayı içerisinde üzere söz konusu platform üzerinde bir tarama gerçekleştirilmiştir. Taramada, araştırma kısmında da aynı şekilde uygulanacak olan “iklim değişikliği” anahtar kelimesi ana filtre olarak belirlenmiştir. Arama sonucunda ulaşılan tüm kaynaklara bu başlık altında yer verilmesi imkânsız olduğundan, yazar tarafından ülkedeki iklim değişikliği meselesi odağında yapılan çalışmalardan, bu meselenin farklı boyutlarına odaklanan çalışmalardan bir jenerik sunulması amaçlanmıştır.

Ele alınan çalışmalarda öncelikli olarak göze çarpan grup iklim değişikliği meselesini Türkiye boyutunda ele alan çalışmalar olmuştur. Söz konusu çalışmalarda iklim değişikliğinin ülkedeki çeşitli sektörler, ekonomiye ve doğal kaynaklara (Şen, 2022), küresel ısınmaya, dolayısıyla tarımsal üretim ve kuraklığa (Bilgin Yıldırım, 2007; Öztürk 2002) etkilerini sorgulamaktadır. Küresel ısınmaya spesifik olarak odaklanan ve konuyu denizlere ve deniz canlılarına (Sağlam vd., 2008), su ürünlerine (Atar ve Ataman, 2016), süs bitkileri yetiştiriciliğine (Uzunoğlu vd., 2015) ve Zooplankton üzerine (Bulut, 2020) etkilerini ele alan çalışmalar da bu grup içerisinde değerlendirilebilecektir. Bu çalışmaların 2000'li yılların başında olduğu gibi aynı zamanda güncel çalışmaları da içermesi dikkat çekicidir. Diğer yandan erken dönem çalışmalarda olası etkiler üzerinde daha çok durulurken, güncel çalışmada ise gelinen noktadaki mevcut durum analizi gerçekleştirilmiştir. Birtakım çalışmalar ise iklim değişikliği meselesinin politik yönüne odaklanmıştır (Kaya, 2020; Özel ve Kılıç, 2006). Bu çalışmalar, iklim değişikliği politikalarını ulusaldan ziyade küresel boyutta ele almaktadır. Her ne kadar farklı dönemlerde yayımlanmış olsa da çalışmaların içeriklerinin birbirlerine benzer olduğu söylenebilecektir. İçeriklerinde öncelikle iklim değişikliği, küresel ısınma ve bunların artan tehlikelerine yer verilmiş ve küresel iklim değişikliği politikalarına yön veren anlaşmalar odak alınmıştır. Bu bağlamda, Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması öne çıkan dönüm noktalarıdır. Bu noktada öne çıkan alt konulardan biri de Demirci'nin (2013) çalışmasında odaklandığı küresel iklim değişikliği politikalarında iklim değişikliği etkileri ve yükümlülükleri bakımından aralarında dağıtım yapılanlar, dağıtılanlar ve dağıtım süreci üzere üç boyutlu olarak incelenen Dağıtıcı Adalet konusudur. Çalışmanın sonucunda göre Kyoto sonrası ülkeler arası iklim müzakerelerinde dağıtıcı bir adalet anlayışına ulaşmak zorlaşmıştır. İklim değişikliğinin önemli dışsallıklarından ve küresel politika sorun alanlarından birisi olarak ortaya çıkan İklim Göçmenleri konusu ise bir olgu olarak Özerdem ve Barlas'ın (2021) çalışmalarında ele alınmıştır.

Yapılan tarama sonrası ele alınan çalışmalardan Özdemir vd. (2020) çalışması iklim değişikliği senaryolarına ekolojik düşünce çerçevesinden yaklaşmaktadır. Çalışmada, iklim değişikliği ile ilgili Ortak Sosyo-Ekonomik Rotalar (SSP) senaryo gruplarına ilişkin genel bilgiler sunulduktan sonra bu senaryolardaki veriler ekolojik bir bakış açısı ile değerlendirilmektedir. Çalışma sonucunda endemik ve nadir tür çeşitliliğinin fazla olduğu Türkiye için sürdürülebilir ve ekoloji tabanlı planlama için ekolojik modelleme sürecinin önemi vurgulanmıştır. Ağıralan ve Sadioğlu (2021) ile Ay ve Yalçın Erik'in (2020) çalışmaları ise iklim değişikliği ve küresel ısınma ile ilgili farkındalık ve bilinç oluşturma konusuna farklı örneklemelerde odaklanılmışlardır.

İklim değişikliğinin daha genel boyutlarını ele alan bu çalışmaların ötesinde, iklim değişikliği alt konularının kamu yönetimi disiplini içerisine dahil edilebilecek olanları üzerine odaklanan çalışmalar da ilgi çekici boyuttadır. Bu bağlamda Tuğaç (2022), iklim değişikliği ve şehirler arasındaki ilişkiyi çift yönlü olarak ele alırken, şehirlerdeki faaliyetlerin iklim değişikliğini artırırken, zararlı gazları azaltıcı faaliyetlerin aynı zamanda şehirlerin iklim değişikliğine karşı dirençli hale gelmesine de katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır. Bu çift yönlü ilişkide, şehirler iklim değişikliğini körükleyen kaynaklar olarak görülürken aynı zamanda bunların iklim değişikliğinden etkilenen mekanlar olduğu unutulmamalıdır. Yine aynı boyutta fakat daha spesifik bir konuda, kıyı başkentleri üzerine yaptığı çalışmasında Çakır Sümer (2021), dünyada birçok ülkenin ve başkentlerinin okyanus kıyısında olduğunu ve bunların iklim değişikliğinden daha fazla etkilenme potansiyeline sahip olduğunu vurgulamaktadır. Çalışmada iklim değişikliğinin artan etkileri sonucunda bu kentlerde yer değişikliğine gidilmesi ihtiyacının artacağını altı çizilmektedir. Bu gruba dahil edilebilecek başka bir çalışmada ise Uysal Oğuz (2010), iklim değişikliği ile mücadelede yerel yönetimlerin rolünü Seattle örneği üzerinden ele almıştır. Seattle İklim Eylem Planı ve ilgili diğer girişimlerin incelendiği makalede, iklim değişikliği ile mücadelede merkezi yönetimlerin ulusal politikalarının yanında yerel yönetimler ve yerel politikaların güçlü bir alternatif oluşturabileceği konusu tartışılmaktadır. Bu çabalarda ise yerel yönetimlerde uygulanacak yönetim (Demirci, 2015) ve gençlerin katılımının sağlanması (Konak, 2011) gibi önemli konulara odaklanan çalışmalara da rastlanmıştır.

Yapılan tarama temelinde ele alınan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, iklim değişikliği konusunun farklı disiplinler kapsamına giren pek çok alt konunun olduğu görülmektedir. Ulusal boyutta da geniş bir literatüre sahip olan konunun okuyucuya sunulan kısmında, iklim değişikliğinin sosyal, ekonomik, politik ve ekolojik boyutlarının alt konularına odaklanan çalışmaların yayımlanma bakımından da geniş bir zaman skalasına sahip olduğu söylenebilecektir. İklim değişikliği meselesinin Türkiye'de öne çıkan alt konularını yayımlanan makaleler temelinde genel olarak değerlendirdikten sonra meselenin lisansüstü eğitimin en önemli çıktıları olan doktora tezlerinde hangi boyutlarına odaklanıldığını incelemek, Türkiye menşeli alan yazınına bütüncül olarak kavramak açısından faydalı olacaktır.

4. TÜRKİYE’DE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ KONUSUNUN DOKTORA TEZLERİ ÖZELİNDE ANALİZİ

4.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

İklim değişikliği etkilerinin tarım, ekonomi, kent yönetimi gibi çeşitli alanlardaki etkilerinin devletler ve karar vericiler tarafından artık görmezden gelinemeyecek boyutlara ulaşması ve konunun özellikle 19. yüzyıldan itibaren ilgili disiplinlerdeki araştırmacıların önemli bir odağı haline gelmesi, konu ile ilgili yapılan politik ve akademik çalışmaların sayısını artırmıştır. Bu durumun bir yansıması olarak akademik literatürde iklim değişikliği ile mücadele konusunda da önemli bir uluslararası literatür oluşmaya başlamıştır. Konuyla ilgili yapılan akademik çalışmaların iklim değişikliği ile mücadelenin önemli bir aracı olduğunun kabulünde, Türkiye’de bu alanda elde edilen akademik birikim ülkenin iklim değişikliği ile mücadelesinde önemli bir araştırma alanı olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda mevcut çalışma, Türkiye’nin iklim değişikliği ile mücadelesinin akademik boyutunu irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu temel amaç doğrultusunda araştırma, konunun önemli alt örneklemelerinden birisi olan Türkiye’de konu ile ilgili yazılan doktora tezlerini derinlemesine incelemeyi ve bu alandaki mevcut durumu araştırarak bir mevcut durum analizi ortaya koymayı alt amaç edinmiştir.

Araştırmada, nitel araştırma yöntemi ve bu yöntemin veri toplama tekniklerinden birisi olan içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizine tabii tutulan veri kaynakları Türkiye’de iklim değişikliği konusu üzerine yazılmış doktor tezleri olarak belirlenmiştir. Bu odak, aynı zamanda araştırmanın örneklemini de oluşturmaktadır. Veri tabanında arama yapılırken “Detaylı Tarama” fonksiyonu kullanılmış, bu fonksiyondaki “Tez Adı” bölümüne iklim değişikliği konusundaki tüm tezlere ulaşabilmek amacıyla “iklim değişikliği” kök sözcüğü yazılarak tarama gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda toplamda 51 adet teze ulaşılmıştır. Ulaşılan ve tam metin dosyaları indirilen tezlerin içerik analizleri nitel veri analizi programlarından birisi olan Nvivo 12’de gerçekleştirilmiştir. Program üzerinde bu tezlerin Türkiye’deki iklim değişikliğine bakış açısını belirlemek üzere içerikleri özet, giriş, tartışma, sonuç ve özellikle öneriler kısımları araştırmacı tarafından okunarak değerlendirilmiştir. Yapılan okumalar sırasında programda tematik kodlar oluşturulmuştur. Tematik kodlar, yapılan okumalarda tezlerin odak aldıkları konuların araştırmacı tarafından yorumlanması ile birlikte belirlenmiştir. Benzer konuları odak alan çalışmalar aynı tematik kod kategorileri içerisinde kodlanmıştır.

4.2. İçerik Analizi İçin Oluşturulan Kodlar

Tezlerin odak aldıkları konular çerçevesinde oluşturulan kodlar ve bu kodların kapsamlarına ilişkin daha detaylı açıklamalarda bulunmak faydalı olacaktır. Araştırma kapsamında Nvivo 12 programı içerisinde oluşturulan kodlar ve kapsamları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

Kod-1-İklim Değişikliği Etkileri-Genel: Bu kod kapsamına giren tezlerde iklim değişikliğinin spesifik olmaktan uzak, çoklu ya da genel etkileri konu edilmiştir. Çoklu etkiler ise fiziki ve sosyal etkiler ya da su, toprak ve ormanlık alanların geneline, yağış ve sıcaklığa etkileri ile belirli bir bölgedeki genel etkileri gibi daha geniş kapsamdaki etkilerdir. Bu sayılan konuların yalnızca bir boyutuna spesifik olarak odaklanan çalışmalar ise aşağıda yer verilecek diğer detaylı kodlar kapsamına alınmıştır.

Kod 2-İklim Değişikliği Etkileri-Tarım, Orman ve Su: Bu kod kapsamına giren tezler genel olarak iklim değişikliğinin çeşitli tarımsal alanlara, tarımsal ürünlerinin üretilme süreçlerine, akarsu, havza ve sulama gibi su kaynaklarına, yönetimlerine, ekosistemlerine, orman ve bitki örtüsüne, bunlara ilişkin politikalara, kuraklığa ve toprağa etkilerini konu edinmektedir.

Kod 3-İklim Değişikliği-Uluslararası Süreç: Bu koda dahil edilen tezlerde iklim değişikliğinin Avrupa Birliği gibi küresel süreçlerdeki etkileri, bu süreçlerde sivil toplum kuruluşlarının rolü gibi konular işlenmektedir.

Kod 4-İklim Değişikliği ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bu kod kapsamına giren tezlerde sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği ana temasının yanında, sürdürülebilir enerji politikaları, eğitim, kalkınmaya yönelik göstergeler gibi konulara odaklanılmıştır.

Kod-5-İklim Değişikliği Etkileri-Ekonomi: Bu koda dahil edilen tezlerde iklim değişikliğinin ekonomik etkileri konu edinmiştir.

Kod-6-İklim Değişikliği ve Teknoloji: Bu kod kapsamına giren tezlerde iklim değişikliği konusunun teknoloji ile ilişkisi konu edinmiştir.

Kod-7-İklim Değişikliği ve Yönetişim: Bu koda dahil edilen tezlerde iklim değişikliği ile yönetim konusu odak alınmıştır.

Kod-8-İklim Değişikliği Etkileri-Kentleşme-Mekân: Bu kod kapsamına giren tezlerde kentleşme sürecinin iklim değişikliğinden etkilenmesi ve iklim değişikliği ile mekân ilişkisi konularına odaklanılmıştır.

Yukarıda sıralanan kodlar kapsamına alınan tez sayıları ve bunların içerikleri, araştırmanın ilerleyen kısımlarında daha detaylı olarak sunulmaktadır.

4.3. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada belirlenen kodlar kapsamında içerik analizlerinden ortaya çıkan bulgulardan önce, tezlerin çeşitli özelliklerine dair bilgilerin sunulmasında fayda vardır. Bu bulgular, Türkiye’de iklim değişikliği konusunda yapılan çalışmaların hangi anabilim dallarında ve hangi yıllarda yazıldığını göstermektedir. Dolayısıyla anabilim dalları, yazılan tez sayıları ve yılları gibi kriterlerin çapraz tablolarla incelenmesi, konunun Türkiye açısından farklı boyutlarda değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır.

Tablo 1. Yıllara Göre Tezlerin Yazıldıkları Anabilim Dalları ve Tez Sayıları

Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı	Tezlerin Yazıldığı Anabilim Dalları	Toplam Tez Sayısı
2007	Uluslararası İlişkiler	1
2009	Ziraat Ziraat	2
2010	Ekonomi Ziraat	2
2011	Coğrafya Ekonometri	2
2012	Coğrafya İnşaat Mühendisliği	2
2013	Çevre Mühendisliği	1
2014	Çevre Mühendisliği Şehircilik ve Bölge Planlama Ekonomi	3
2015	Uluslararası İlişkiler Ziraat	2
2016	Sosyoloji Biyoloji Uluslararası İlişkiler Coğrafya	4
2017	İnşaat Mühendisliği Kamu Yönetimi Peyzaj Mimarlığı Ziraat Coğrafya Bilim ve Teknoloji Ziraat Enerji İnşaat Mühendisliği	9

Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı	Tezlerin Yazıldığı Anabilim Dalları	Toplam Tez Sayısı
2018	Coğrafya	5
	Coğrafya	
	Ziraat	
	Meteoroloji	
	Eğitim ve Öğretim	
2019	İnşaat Mühendisliği	5
	Sosyoloji	
	Ziraat	
	Ormancılık ve Orman Mühendisliği	
	Çevre Mühendisliği	
2020	Ziraat	6
	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	
	Coğrafya	
	İnşaat Mühendisliği	
	İnşaat Mühendisliği	
2021	Ziraat	7
	Ekonometri	
	İngiliz Dili ve Edebiyatı	
	Meteoroloji	
	Jeoloji Mühendisliği	
	Peyzaj Mimarlığı	
Ziraat		
	Tıbbi Ekoloji ve Klimatoloji	

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo'1 incelendiğinde öncelikle göze çarpan nokta en fazla sayıda tezin 2017 yılında tamamlanmış olmasıdır. Bu yıl içerisinde tamamlanan tezlerin gerçekleştirildiği anabilim dalları ise çok çeşitlilik göstermiştir. Kamu yönetimi anabilim dalında tamamlanan tek tez de bu yıla aittir. Dikkat çekici diğer bir nokta ise Ziraat Anabilim Dalının tabloda tekrarlı olarak yer almasıdır. 2011, 2012, 2013, 2014 ve 2016 yılları dışında söz konusu anabilim dalında en az bir tez tamamlanmıştır. Genel olarak 2015 yılından itibaren iklim değişikliği konusunda yazılan tezlerin sayısının artmış olması da dikkate değer bir diğer bulgudur. Anabilim dalları temelinde yazılan tez sayılarının dağılımı ise aşağıda, Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Anabilim Dalları Kapsamında Yazılan Tez Sayıları

Anabilim Dalı	Tez Sayısı
Ziraat	11
Ekonomi	2
Uluslararası İlişkiler	3
Çevre Mühendisliği	3
Coğrafya	7
İnşaat Mühendisliği	6
Ekonometri	2
Sosyoloji	2
Enerji	1

Anabilim Dalı	Tez Sayısı
Meteoroloji	2
Şehircilik ve Bölge Planlama	1
Jeoloji Mühendisliği	1
Kamu Yönetimi	1
Peyzaj Mimarlığı	2
Biyoloji	1
Ormancılık ve Orman Mühendisliği	1
Eğitim ve Öğretim	1
Bilim ve Teknoloji	1
İngiliz Dili ve Edebiyatı	1
Tıbbi Ekoloji ve Klimatoloji	1
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	1

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de gözlemlenen bulgular daha anlamlı olarak nitelendirilebilecektir. Bulgulara göre Ziraat, Coğrafya ve İnşaat Mühendisliği Anabilim Dallarında tamamlanan tezler sayıca açık ara fazladır. Diğer anabilim dallarında tamamlanan tezlerin sayıları 1-3 arasında değişmektedir. Bu farklılaşmanın, tamamlanan tezlerin odak aldıkları konuların da farklılaşmasında birincil etkili olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan ziraat ve coğrafya alanlarının birbirleriyle ilişkili olduğu düşünüldüğünde, kapsam itibarı ile Türkiye’de iklim değişikliği konusunun özellikle tarım, bitki örtüsü ve doğal kaynaklar çerçevesinde daha çok çalışıldığı ön düşüncesi gelişmektedir.

Tablo 3. Tezlerin Belirlenen Kodlar Temelinde Dağılımı

İlgili Konu (Tematik Kod)	Kodlanma Sayısı (N)
İklim Değişikliği Etkileri-Tarım, Orman ve Su	27
İklim Değişikliği Etkileri-Genel	8
İklim Değişikliği Etkileri- Kentleşme ve Mekân	5
İklim Değişikliği ve Sürdürülebilir Kalkınma	4
İklim Değişikliği ve Uluslararası Süreç	3
İklim Değişikliği Etkileri-Ekonomi	2
İklim Değişikliği ve Yönetişim	1
İklim Değişikliği ve Teknoloji	1

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda sunulan Tablo 3’de tezlerin Nvivo nitel veri analizi programında oluşturulan tematik kodlar temelinde dağılımları gösterilmektedir. Tablo 3 incelendiğinde, ortaya çıkan ilk bulgu iklim değişikliği etkilerini tarım, orman ve su konuları çerçevesinde ele alan tezlerin oranının çok yüksek olduğudur. Bu bulgunun Tablo 2’de ortaya çıkan özellikle Ziraat ve Coğrafya Anabilim Dallarında tamamlanan tezlerin sayıca fazlalığının bir yansıması olduğu düşünülebilir. İklim değişikliğinin genel etkileri, kentleşme ve mekâna etkisi gibi konularda yazılan tezler ise diğer en yüksek oranlı kodlar olmuştur. Bunun yanında, teknoloji ve yönetişim gibi konularda ise sadece birer adet tez yazılmıştır. Oluşturulan kodlar kapsamında yer alan tezlerin daha detaylı incelenmesi, Türkiye’de akademik yazında iklim değişikliğine daha çok hangi konular çerçevesinden yaklaşıldığını belirlemek adına faydalı olacaktır.

4.4. Tartışma

Nitel veri analizi sırasında yapılan okumalar temelinde elde edilen detaylı bulgular üzerine, oluşturulan kodlar kapsamında, çalışmaların özüne inerek aşağıda sunulduğu üzere bir tartışma ve değerlendirme yapmak mümkündür.

İklim Değişikliği Etkileri-Genel teması kapsamında kodlanan çalışmalar, iklim değişikli etkilerini genel boyutta, birden fazla değişken kapsamında ya da diğer kodlarda gruplamanın uygun olmayacağı kanaatine varılan çalışmalardır. Bu bağlamda ve Türkiye örneğinde gerçekleştirilen ulusal ölçekli çalışmalarda küresel iklim değişikliğinin mahiyeti ve sebep olduğu etkilerin belirlenmesi (Batan, 2014), iklim değişikliğinin bir sosyal politika ve sosyal bir inceleme öznesi olarak ele alınması (Karakuş Kaçmaz, 2020) ülkedeki iklim değişikliği etkilerinin özellikle mineral tozları üzerinden irdelenmesi (Oğuz, 2018), iklim değişikliği etkilerinin azaltılmasında kömür, rüzgâr ve güneş enerjilerinin rollerinin araştırılması (Gül, 2021) amaçlanmıştır. Yerel boyutta gerçekleştirilen çalışmalarda ise iklim değişikliğinin yağış-sıcaklığa ve kuraklığa etkisi Akarçay örneğinde (Dabanlı, 2017), yüzey su kaynakları, toprak nemi ve bitki verimine etkisi Trakya Bölgesi örneğinde (Deveci, 2015) ve iklim değişikliğinin genel etkileri Akdeniz Havzası örneğinde (Kaya Dünder, 2018) incelenmiştir. Yapılan bir diğer çalışma (Islam, 2016) ise Bangladeş'teki Charipara ve Naowapara köylerini örneklem almakta ve iklim değişikliği etkilerini fosil yakıt kullanımı ve sürdürülemez toprak kullanımı değişkenleri üzerinden incelemektedir. Kod kapsamına dahil edilen çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'deki iklim değişikliği etkilerinin genel ve çeşitli spesifik ancak çoklu boyutlarının gerek ulusal gerekse yerel boyutta irdelenmesi, Türkiye için yapılacak durum değerlendirmeleri ve akabinde üretilecek politikalar açısından önemlidir. Diğer yandan bu çalışmalardan birinde iklim değişikliği etkilerinin sosyal bir sorun olarak ele alınması konuya farklı açılardan yaklaşma konusunda katkı vericidir.

İklim Değişikliği Etkileri-Tarım, Orman ve Su teması kapsamında kodlanan çalışmalardan özellikle su konusunu odak alan çalışmalara öncelikli olarak değinmekte fayda vardır zira kod kapsamında yer verilen 27 çalışmadan 10'u (%37) su konusuna yöneliktir. Su konusunda yapılan çalışmalarda, su yönetimi konusunda, iklim değişikliğinin su kaynaklarının yönetimine etkisini Ankara örneğinde inceleyen (Köle, 2012) ve bu etkiye duyarlı su yönetiminde Coğrafi Bilgi Sisteminin kullanılmasını Küçük Menderes Havzası örneğinde inceleyen (Judy, 2018) yerel boyuttaki çalışmalar göze çarpmaktadır. Diğer öne çıkan çalışmalar ise çeşitli su alt alanlarındaki iklim değişikliği etkilerini senaryolara dayalı olarak inceleyen çalışmalardır. Gediz Havzasındaki sulama suyu ihtiyacının tahminlenmesi (Serbeş, 2017), Bartın Çayı Havzasını uzaktan algılama ve yine Coğrafi Bilgi Sistemleri temelinde inceleyen çalışma (Kadak, 2021) ve Güney Egedeki Kıyı çizgisi değişim senaryosunu sunan çalışma (Seyfioğlu, 2020) bunlara örnek gösterilebilecektir. Bu kod kapsamına alınan diğer çalışmalar ise iklim değişikliği ile onun bir yansıması olan kuraklığın su ekolojisine spesifik etkileri (Erdoğan, 2016; Gönen, 2020; Aslan Sungur, 2013), kuraklığın Eğirdir Gölü Havzası üzerinden analizi (Şener, 2021) ve yine kuraklığın su yapılarının hidrolojik tasarımı üzerine etkilerine (Başkaya Aytakin, 2012) odaklanmaktadır.

Aynı kod kapsamında tarım ve orman alanları üzerine odaklanan çalışmaların önemli bir kısmının (6 adet) iklim değişikliğinin spesifik tarım ürünlerinin üretimini ve verimini konu aldığı göze çarpmaktadır. Söz konusu çalışmalar iklim değişikliğinin Kazakistan (Bolatova, 2021) ve Çukurova yöresindeki (Şen, 2009) mısır üretimine, Yine Çukurova yöresi (Kapur, 2010) ve Porsuk Çayı Havzasındaki (Alkan, 2021) buğday verimine, Konya Havzasındaki ayçiçeği verimine (Gürkan, 2019) ve Türkiye'deki fındık üretimine (Ustaoglu, 2009) etkilerini araştırmaktadır. Kod kapsamına alınan çalışmalardan 6'sı ise iklim değişikliğinin etkilerini Doğu Akdeniz'deki ekosistem hizmetleri (Ersoy Mirici, 2017), Selendi Çayı Havzasındaki erozyon duyarlılığına (Güney, 2017), Kaz Dağı çevresindeki ağaç formasyonu dağılışına (Hepbilgin, 2018), Sultan Sazlığındaki arazi kullanımı/örtüsüne (Jouma, 2019), Bolkar Dağlarının bitki örtüsüne (Evrin Koç, 2016) ve Batı Karadeniz ile Dicle-Fırat havzalarına genel (Nuri Balov, 2019) etkilerini çoğunlukla "modelleme" yöntemi kullanılarak incelemektedir. Kod kapsamında kalan diğer çalışmalar ise dikkat çekici bir şekilde iklim değişikliği etkileri altında tarımsal politika, uygulama ve strateji konularına odaklanmaktadır. Bu bağlamda yazılmış iklim değişikliği ile mücadelede iyi uygulamaların rolü (Polat, 2017), çiftçilerin iklimsel streslere uyum stratejileri (Kuş, 2019), iklim değişikliği ile ilgili uluslararası girişimler ve Türkiye'nin ormancılık politikası (Tekingündüz, 2019), Türkiye'de tarım alanında karar verme süreçleri (An, 2020), iklim değişikliği ve enerji ormancılığı alanlarının belirlenmesi (Kandemir, 2020) konularındaki çalışmalar, güncel çalışmalar olarak göze çarpmaktadır.

İklim Değişikliği Etkileri-Tarım, Orman ve Su kodu kapsamında analiz edilen çalışmaların geneli değerlendirildiğinde, su konusunun bu alanda baskın şekilde öne çıkması dikkat çekicidir. Su kaynaklarını hızla tükenmesi ve temiz su arzının dünya açısından geleceğin ortak bir problemi haline gelmesi, su konusunu iklim değişikliği çalışmalarının en önemli konularından biri haline getirmektedir. Dolayısıyla, iklim değişikliğinin etkilerinin en fazla hissedildiği alanlardan biri olan su kaynakları konusuna akademik yazında önemli derece odaklanılması Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadelesinin birincil alanlara yöneldiği yorumu temelinde değerli bulunmuştur. İklim değişikliği etkilerinin öncül şekilde yaşandığı bir diğer alan ise tarımdır. Analiz edilen

çalışmaların önemli bir kısmı da tarımsal verimlilik üzerine odaklanmıştır. Bu çalışmaların örneklemelerinin belirli yerel ve aynı zaman Türkiye tarımı açısından önemli bölgeler üzerine ve spesifik tarım ürünlerine odaklanmaları, yapılacak bilimsel çıkarsama ve katkıların da daha odak ve somut olmaları ve Türkiye'deki karar vericilere ilgili alanlarda veri sağlaması açısından değerlidir. Tarımsal alanlardaki ekosistem üzerine yapılan çalışmalarda yoğunluklu olarak modelleme yönteminin kullanılması ve orman ve tarım alanlarında en iyi uygulamalar, stratejiler ve politikalar üzerine yapılan çalışmaların daha çok güncel statüde olmaları, Türkiye'nin iklim değişikliği ile tarım, orman ve su alanlarında mücadelesinde somut politikalar oluşturulmasına potansiyel katkıları açısından son derece önemlidir. Diğer yandan uygulama, strateji ve politikalara yönelik çalışmaların kod kapsamındaki çalışmaların toplamına oranının görece düşük olması (%18,5) eleştirel bir konudur. Türkiye'de mevcut durumu çeşitli yöntemlerle analiz eden çalışmaların yanında, karar vericilere yol gösterici olabilecek olan benzer çalışmaların sayılarının artması önerilmektedir. Bu noktada, Tablo 2'de ortaya çıkan bir bulgu olarak, sosyal bilimlerin alanlarının iklim değişikliği konusunda az sayıda tez yazması konusu da tekrar akla gelmektedir. Artması önerilen uygulama, strateji ve politikalara yönelik çalışmaların bu alanlarda üretilmesi beklenmektedir. Böylece ilgili bilim alanlarının Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadele serüveninde daha aktif rol alması sağlanmalıdır.

İklim Değişikliği Etkileri-Kentleşme-Mekân temasında kodlanan çalışmalara bakıldığında, Onur'un (2014) çalışması iklim değişikliği etkilerini İstanbul örneğinde fakat hızlı kentleşme, hukuki düzenlemelerin arazi kullanıma etkisi, mekânsal planlama gibi kentsel dinamikler bağlamında incelemektedir. Benzer şekilde İstanbul'u örneklem olarak belirleyen Nigussie (2017) hızlı kentleşme ile birlikte büyüyen bir sorun olan sel taşkınlarını incelerken kentin gelişimindeki değişimler SLEUTH (Slope, Landuse, Excluded area, Urban extent, Transportation network and Hillshade) modeli ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu çalışma kapsamlarına benzer, fakat Diyarbakır örneğinde bir çalışma ise Kınık (2020) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Kod kapsamındaki diğer çalışmalarda Tuğaç (2017), iklim değişikliğinin en önemli nedenlerinin kentlerdeki faaliyetler olduğunu altını çizerek bu faaliyetlerin etkilerinin azaltulmasının ancak dayanıklı, enerji etkin, sürdürülebilir planlama ve tasarım ilkeleri ile başarılacağını bir model ile ileri sürmüştür. İklim değişikliğinin sadece çevresel bir sorun ve kaygı değil aynı zamanda kültürel, tarihi, toplumsal ve cinsiyete dayalı olduğunun altını çizen X, Çağdaş İngiliz kadın yazarlarının eserleri örneğinde, iklim değişikliği meselesini ele almıştır (Şencan, 2021). Kent ve mekân iklim değişikliği meselesinin önemli öznelereinden biri olarak araştırma odaklarına alan bu çalışmaların, kent dinamiklerinden, topluma, kültüre, tarihe ve nihayet kadına kadar farklı boyutlara odaklanması bu çalışmalar için ayrı bir kod oluşturmayı gerekli kılmıştır. Yine de çalışmaların özellikle tarım, orman ve su konusu üzerine yapılmış çalışmalardan sayıca bir hayli az olması (27'ye 5) dikkat çekicidir. İklim değişikliğini körükleyen en önemli faaliyetlerin kentte oluşması, bu konuda yapılan çalışmaları en az bu etkilerden etkilenen birincil alanlar olan tarım, orman ve su alanlarında yapılan çalışmalar kadar önemli kılmaktadır. Dolayısıyla kent-mekân ve iklim değişikliği konulu çalışmaların ilerleyen yıllarda artması beklenmektedir.

İklim değişikliği etkileri söz konusu olduğunda akla gelen önemli konulardan birisi de sürdürülebilir kalkınmadır. 1987 yılında Brundtland Raporu'nda ilk kez tanımlanmasının ardından, ilerleyen yıllarda iklim değişikliği ile mücadele konusunda sıkça bahsedilmeye başlamıştır. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma konusunu odak alan çalışmalar, araştırma için İklim Değişikliği ve Sürdürülebilir Kalkınma başlığı ile ayrı bir kod kapsamı olarak belirlenmeye değer görülmüştür. Bu kod kapsamına alınan 4 adet çalışmadan ikisi her ne kadar sürdürülebilir kalkınma kavramını çalışma başlıklarında doğrudan içermese de iklim değişikliği ile mücadele politikalarının (Yapıcı, 2021) ve iklim değişikliği eğitiminin (Barak, 2018) önemli bir konusu olarak konuya önemli bir ölçüde yer vermişlerdir. Kod kapsamına alınan diğer iki çalışmadan birinde Ayhan (2010) küresel iklim değişikliği meselesini ve Kyoto Protokolünü Türkiye örneğinde ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında ele alırken, diğer çalışmada Satır (2011), "kalkınmanın sürdürülebilirliği" kavramını çevre politikalarının bir unsuru olarak içermiştir. Sürdürülebilir kalkınma kavramının literatüre girmesinin üzerinden 30 yılı geçmesine ve bu kavramın özellikle uluslararası çalışmaların başlık ve içeriklerinde görece önemli ölçüde yer bulmasına karşın Türkiye'de iklim değişikliği alanında yapılan çalışmaların çok azında ana bağlam olarak yer alması dikkat çekicidir.

Analiz kapsamında belirlenen diğer kodlar kapsamında yer alan çalışmaların sayısı bir hayli azdır ancak çalışmaların odak aldıkları konuların önemi nedeniyle bu konular için münferit kodlar oluşturulması uygun görülmüştür. Bu kodlardan İklim Değişikliği Etkiler-Ekonomi kodu kapsamında iki çalışma yer almıştır. Bunlardan Özçağ'ın (2011) Türkiye örneğindeki çalışmasında insan kaynaklı iklim değişikliğinin ekonomik büyümeye etkisi araştırılırken, Başoğlu'nun (2014) çalışmasında iklim değişikliğinin çok sayıda ülke ekonomisi

üzerindeki etkileri panel veri analizi ile araştırılarak bir model denemesi ortaya konmuştur. Analize dahil edilen son iki çalışmadan Dinçbaş'ın (2017) Türkiye'deki metalik olmayan mineral ürünler sektörü örnekleminde ve iklim değişikliğini temiz teknoloji bağlamında inceleyen çalışması İklim Değişikliği ve Teknoloji, Yıldırım'ın (2017) Türkiye'deki büyükşehir belediyelerini iklim değişikliği yönetişimi bağlamında irdeleyen çalışması ise İklim Değişikliği ve Yönetişim kodu kapsamına alınmıştır. Söz konusu kodlar kapsamına alınan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, nicelik konusundaki zayıflık göze çarpmaktadır. Çalışmaların sayıca az olması, özellikle teknoloji ve yönetim gibi önemli fakat diğer kodlara göre daha yeni ve spesifik kavramların iklim değişikliği çerçevesinde ele alınma eğiliminin Türkiye'deki ilgili literatürde henüz yeni başladığının bir göstergesi olabilecektir. Diğer yandan ekonomi gibi önemli ve genel bir konuyu iklim değişikliği etkilerinin bir öznesi olarak ele alan çalışmaların sayısının az olması ise özellikle Türkiye'de ekonomi ile ilgili disiplinlerin iklim değişikliği konusuna gerekli önemi vermediğini düşündürmektedir.

5. SONUÇ

Türkiye'de iklim değişikliği akademik birikimi, henüz 2000'li yılların başından itibaren yayımlanan çalışmalarla gelişmeye başlamıştır. Ulusal kapsamda yayımlanan makaleleri kapsayan literatür taramasında, yayınların sosyal, ekonomik, politik ve ekolojik alanlarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Yayınların konularına göre belirli yıllarda yoğunlaştığına dair bir çıkarsama yapmak güçtür zira farklı yıllarda iklim değişikliğinin farklı alt konularına odaklanan makalelere rastlanmıştır. Çalışmanın araştırma kısmında odak alınan Türkiye'de iklim değişikliği alanında yazılmış doktora tezlerine bakıldığında ise konu üzerine yıllar bazında daha net tespitler yapılabilmektedir. Her ne kadar daha öncesinde az sayıda tez yayımlanmış olsa da Türkiye'de iklim değişikliği meselesine doktora düzeyinde ancak 2016 yılından itibaren yoğun bir şekilde odaklanıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan uluslararası literatür taramasında ise iklim değişikliği ile ilgili yayınların 2000-2010 arası dönemde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla iklim değişikliği akademik birikiminin öncelikle uluslararası alanda oluştuğu ve daha sonra ulusal alana yansıdığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Diğer yandan, konu üzerine yazılan doktora tezlerinin büyük bir bölümünün Ziraat, Coğrafya ve İnşaat Mühendisliği disiplinleri kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Kamu Yönetimi, Ekonomi, Uluslararası İlişkiler, Şehircilik ve Bölge Planlama gibi sosyal bilimler temelli disiplinlerin konuya ilgisi oldukça zayıf kalmıştır. Fen bilimlerinde ise iklim değişikliği konusuna birincil derecede odaklanacağı düşünülen Meteoroloji, Ormanlık ve Orman Mühendisliği ve dahi Çevre Mühendisliği gibi disiplinlerin de konu ile ilgili yayımlanan doktora tezleri sayısının son derece zayıf olduğu tespit edilmiştir. Uluslararası literatür taramasında ise en fazla atıf yapılan çalışmaların iklim değişikliğinin ekolojik boyutu üzerine odaklandığı görülmüştür. Her ne kadar örnekleme alınan doktora tezlerinin disiplin kökeni durumu yansıtmasa da araştırmanın analiz kısmında özellikle su ekolojisi üzerine yapılan çalışmalar göze çarpmıştır. Bu yönüyle uluslararası eğilim ile Türkiye'deki doktora tezi birikimi arasında –konu bağlamında- bir uyuma olduğu söylenebilir.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen araştırmanın ortaya koyduğu diğer tespitler ise iklim değişikliği konusunda üretilen doktora tezlerinin yöneldiği alt alanlara ilişkindir. Bu yöndeki eğilimin belirlenmesi, ilgili alt alanlarda üretilecek iklim değişikliği politikalarında karar vericilere katkı sağlaması açısından önemlidir. Bu bağlamda, elde edilen bulgular ve ilgili bölümlerde yer verilen tartışmalar ışığında, iklim değişikliği etkilerinin çoklu boyutları üzerine yapılan çalışmaların artırılması gerektiği sonucuna ulaşılrken, özellikle sosyal bilimciler tarafından üretilmesi beklenen iklim değişikliğine ilişkin uygulama, strateji ve politika odaklı çalışmalara da ihtiyaç olduğu açık bir şekilde vurgulanması gereken bir sonuçtur. Zira iklim değişikliği ile mücadele politikalarında karar vericilere katkı sağlaması en muhtemel çalışma türlerinin bunlar olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan bu sonuç, daha önce altı çizilen sosyal bilimler alanlarından iklim değişikliği odaklı üretilen doktora tezlerinin sayıca az olması sonucu ile de örtüşmektedir. Sosyal bilimler alanında üretilecek iklim değişikliği konulu doktora tezlerinin artmasıyla birlikte araştırmada yine nicelik bakımından zayıf olarak belirlenen ve daha çok Kamu Yönetimi disiplini kapsamında düşünülebilecek ve iklim değişikliği ve etkilerini kent, mekân, sürdürülebilir kalkınma ve yönetim penceresinden ele alan çalışmaların da artacağı düşünülmektedir.

Uluslararası çalışmalar üzerine yapılan taramada, en fazla atıf alan çalışmalarının önemli bir kısmının yönetim kavramı üzerine odaklandığı izlenmiştir. Bu çalışmalarda iklim değişikliği etkilerinin azaltılmasına yönelik anahtar kavramlardan biri olarak öne çıkan yönetim odaklılığın Türkiye'deki doktora tezlerinde kendine yeterince yer bulamadığı açıktır. Benzer şekilde, akademik birikimin artması ve gelişmesi gereken alanlardan birisi de ekonomidir. Ekonomi gibi kritik bir konuyu iklim değişikliği etkilerinin bir odağı olarak ele alan çalışmalarının sayısı oldukça azdır. Dolayısıyla mevcut çalışmada gerçekleştirilen Türkiye durum analizinin en önemli ve altı çizilmesi gereken sonucunun, “gelecekte Türkiye'de üretilecek iklim değişikliği odaklı doktora tezlerinin özellikle

sosyal bilimler alanında eksikliği belirtilen konular odağında ve fen bilimleri alanında zayıf olarak tespit edilen disiplinler temelinde yönlendirilmesi gerektiği” olduğu söylenebilir. Bu noktada, söz konusu alanlarda çalışan doktora öğrencilerine danışmanlık yapan akademisyenlerin çabasına özellikle ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abbott, K. W. (2012). The transnational regime complex for climate change. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 30, 571-590.
- Ağırılan, E. ve Sadioğlu, U. (2021). İklim değişikliği farkındalığı ve toplum bilinci: İstanbul örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 627-654.
- Ağırılan, E. ve Sadioğlu, U. (2021). İklim değişikliği farkındalığı ve toplum bilinci: İstanbul örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 627-654.
- Aksay, C. S., Ketenoğlu, O. ve Kurt, L. (2005). Küresel ısınma ve iklim değişikliği. *Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Dergisi*, 1(25), 29-42.
- Alexander, L. V., Zhang, X., Peterson, T. C. vd. (2006). Global observed changes in daily climate extremes of temperature and precipitation, *J. Geophys. Res.*, 111, D05109.
- Alkan, Ç. (2021). *Porsuk Çayı havzasında iklim değişikliğinin kuraklığa ve buğday verimine etkisinin belirlenmesi* [Doktora Tezi]. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi.
- Allen, C. D., Macalady, A. K., Chenchouni, H., Bachelet, D., McDowell, N. vd. (2010). A global overview of droughtandheat-induced tree mortality reveals emerging climate change risks for forests. *Forest Ecology and Management*, 259(4), 660-684.
- Altunok E. ve Altunok A. E. (2013). AB iklim değişikliği politikaları. *Denetim*, 12, 45-55.
- Amundsen, H., Berglund, F. ve Westskog, H. (2010). Overcoming barriers to climate change adaptationöa question of multilevel governance? *Environment and Planning C: Government and Policy*, 28, 276-289.
- An, N. (2020). *Agricultural decision-making in Turkey from climate change perspective: A new road map for the period of 2021-2050* [Doktora Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Arıkan, Y. (2005). *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü: Metinler ve temel bilgiler*. Bölgesel Çevre Merkezi, REC Türkiye.
- Atar, H. H. ve Ataman, T. G. (2016). İklim değişikliğinin su ürünleri yetiştiriciliği üzerindeki etkileri. *Ziraat Mühendisliği*, 363, 17-22.
- Ay, F. ve Yalçın Erik, N. (2020). Üniversite öğrencilerinin küresel ısınma ve iklim değişikliğine yönelik bilgi ve algı düzeyleri. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 1-18.
- Ayhan, D. (2010). *Enerji, çevre ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında küresel iklim değişikliği sorunsalı ve Kyoto protokolü: Türkiye analizi* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

- Azuz-Adeath, I. ve Yañez-Arancibia, A. (2019). Climate change: Ecological and socio economic dimensions in the coastal zone. *Ecological Engineering*, 130, 228-232.
- Barak, B. (2018). *Dünyada ve Türkiye’de iklim değişikliği eğitiminin incelenmesi ve bir eğitim modeli önerisi* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Bassett, T. J. ve Fogelman, C. (2013). Déjà vu or something new? The adaptation concept in the climate change literature. *Geoforum*, 48, 42-53.
- Başkaya Aytekin, A. (2012). *İklim değişikliğinde düşük akımların istatistik analizi* [Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Başoğlu, A. (2014). *Küresel iklim değişikliğinin ekonomik etkileri üzerine model denemesi ve ekonometrik bir analiz* [Doktora Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Batan, M. (2014). *Küresel iklim değişikliği ve beklenen sonuçları* [Doktora Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Bernauer, T. (2013). Climate change politics. *Annual Review of Political Science*, 16(1), 421-448.
- Bilgin Yıldırım, H. (2007). Küresel ısınma, iklim değişikliği ve Türkiye. *Ziraat Mühendisliği*, 349, 22-29.
- Bolat, K. (2017). *Ramsar alanlarda iklim değişikliği ile mücadele ve uyum açısından iyi tarım uygulamalarının rolü: Göksu Deltası örneği* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Bolatova, Z. (2021). *Kazakistan’daki mısır üreticilerinin girdi kullanım düzeylerinin ve iklim değişikliği stratejilerinin saptanması üzerine bir araştırma* [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Bonan, G. B. (2008). Forests and climate change: Forcings, feedbacks, and the climate benefits of forests. *Science*, 320, 1444-1449.
- Bulkeley, H. (2000). Discourse coalitions and the Australian climate change policy network. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 18, 727-748.
- Bulut, H. (2020). İklim değişikliği ve biyojeokimyasal etmenlerin zooplankton üzerine etkisi. *Ecological Life Sciences*, 15(2), 72-84.
- Cassar, M. ve Pender, R. (2003). *Climate change and the historic environment*. UCL Centre For Sustainable Heritage.
- Charlson, F., Ali, S., Benmarhnia, T., Pearl, M., Massazza, A., Augustinavicius, J. ve Scott, J. G. (2021). Climate change and mental health: A scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(9), 4486.
- Çakır Sümer, G. (2021). İklim değişikliği bağlamında kıyı başkentlerinin durumu ve yer değişikliklerine yönelik etkileri üzerine bir inceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 243-266.
- ÇŞİDB. (2022a). *BMİDÇS ve Türkiye*. <https://iklim.csb.gov.tr/bmidcs-ve-turkiye-i-4376> adresinden 20 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- ÇŞİDB. (2022b). *Paris Anlaşması*. <https://iklim.csb.gov.tr/paris-anlasmasi-i-98587> adresinden 20 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Dabanlı, İ. (2017). *Türkiye’de iklim değişikliğinin yağış-sıcaklığa etkisi ve kuraklık analizi: Akarçay örneği* [Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.

- Davidson, E. ve Janssens, I. (2006). Temperature sensitivity of soil carbon decomposition and feedbacks to climate change. *Nature*, 440, 165–173.
- DB. (2022). *Paris Anlaşması*. <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> adresinden 20 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Demirci, M. (2013). İklim değişikliği ve dağıtıcı adalet. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 183-203.
- Demirci, M. (2015). Kentsel iklim değişikliği yönetimi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46, 75-100.
- Deveci, H. (2015). *Trakya bölgesi'nde iklim değişikliğinin yüzey su kaynakları, toprak nemi ve bitki verimine etkisinin modellenmesi* [Doktora Tezi]. Namık Kemal Üniversitesi.
- Dhaher C. N. D. ve Gümüş A. (2022). Lessons from Media-Centered Climate Change Literature. *Sustainability*, 14(3), 1404.
- Dinçbaş, T. (2017). *Türkiye'de iklim değişikliği bağlamında temiz teknoloji edinimi: metalik olmayan mineral ürünler sektöründe bir uygulama* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Doğan, S. ve Tüzer, M. (2011). Küresel iklim değişikliği ile mücadele: Genel yaklaşımlar ve uluslararası çabalar. *Sosyoloji Konferansları*, 44, 157-194.
- Erdoğan Sağlam, N., Düzgüneş, E. ve Balık, İ. (2008). Küresel ısınma ve iklim değişikliği. *E.Ü. Su Ürünleri Dergisi*, 25(1), 89-94.
- Erdoğan, Ş. (2016). *Impacts of eutrophication and climate change on phytoplankton community structure, size diversity, and phytoplankton based ecological status* [Doktora Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Ersoy Mirici, M. (2017). *Küresel iklim değişikliği çerçevesinde doğu Akdeniz bölgesi ekosistem hizmetlerinin karbon temelli modellenmesi* [Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Few, R., Brown, K. ve Tompkins, E. L. (2007). Public participation and climate change adaptation: avoiding the illusion of inclusion. *Climate Policy*, 7(1), 46-59.
- Giddens, A. (2009). *The politics of climate change*. Cambridge, Polity Press.
- Göçoğlu, V. ve Aydın, M. D. (2018). Rasyonel kamu politikası analizi perspektifinden Türkiye'deki iklim değişikliği politikaları. *Alternatif Politika*, 10(2), 210-230.
- Gönen, E. (2020). *Kuraklık ve küresel iklim değişikliğine adaptasyonda yeni yaklaşımlar: yüzey ve yüzeyaltı damla sulama yöntemleriyle uygulanan farklı kısıntılı sulama stratejilerinin amarant (amaranthus cruentus) bitkisinin verim, verim bileşenleri ve su kullanım randımanları üzerine etkileri* [Doktora Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Gustavsson, E., Elander, I. ve Lundmark, M. (2009). Multilevel governance, networking cities, and the geography of climate-change mitigation: two Swedish examples. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 27, 59-74.
- Gül, H. H. M. (2021). *Emission reduction vs exploitation of domestic fossil sources: is climate change mitigation compatible with using domestic coal* [Doktora Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

- Güney, Y. (2017). *Selendi Çayı Havzası (Manisa) erozyon duyarlılık analizi ve iklim değişikliğinin erozyon duyarlılığına etkilerinin modellenmesi* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Gürkan, H. (2019). *Konya havzasında iklim değişikliğinin ayçiçeği (helianthus annuus l.) verimine olası etkilerinin tahmin edilmesi* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Hepbilgin, B. (2018). *Kazdağı ve yakın çevresinde ağaç formasyonunun dağılışına iklim değişikliğinin olası etkilerinin modellenmesi* [Doktora Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- IPCC. (2007). *Climate change 2007: The physical science basis. contribution of working group 1 to the fourth assessment report of the intergovernmental panel on climate change*. S. Solomon, D. Qin, M. Manning, Z. Chen, M. Marquis, K. B. Averyt, M. Tignor ve H. L. Miller (Ed.), Cambridge University Press.
- IPCC. (2013). *Climate change 2013: The physical science basis. contribution of working group 1 to the fifth assessment report of the intergovernmental panel on climate change*. T. F. Stocker, D. Qin, G.-K. Plattner, M. Tignor, S. K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex ve P. M. Midgley (Ed.), Cambridge University Press.
- IPCC. (2021). *Climate change 2021: The physical science basis. contribution of working group 1 to the sixth assessment report of the intergovernmental panel on climate change*. V. Masson Delmotte, P. Zhai, A. Pirani, S. L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M. I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J. B. R. Matthews, T. K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu, ve B. Zhou (Ed.), Cambridge University Press.
- Islam, M. (2016). *Impacts of climate variability on physical and social environment: Study on adaptation process in Bangladesh coastal region* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Johns-Putra, A. (2016). Climate change in literature and literary studies: From cli-fi, climate change theater and ecopoetry to ecocriticism and climate change criticism. *WIREs Climate Change*, 7, 266-282.
- Jouma, N. (2019). *Sultan Sazlığı'nda iklim değişikliği ve arazi kullanımı/örtüsü değişimlerinin etkilerinin SWAT ile modellenmesi* [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Judy, F. (2018). *Küresel iklim değişikliğine duyarlı su yönetiminin coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak modellenmesi: Küçük Menderes Havzası örneği* [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Kahraman, S. ve Şenol, P. (2018). İklim değişikliği: Küresel, bölgesel ve kentsel etkileri. *Academia Journal of Social Sciences*, 1, 353-370.
- Kalaycı Dadak, M. (2021). *Bartın Çayı Havzası'nda uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleri ile iklim değişikliği senaryolarına uygun bir model önerisi* [Doktora Tezi]. Kastamonu Üniversitesi.
- Kalkınma Planı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf> adresinden 15 Nisan 2022'de alınmıştır.
- Kandemir, F. (2020). *CBS ve UZ-EL desteği ile co2 emisyonunun azaltılması için enerji ormancılığı alanlarının belirlenmesi ve iklim değişikliğinin enerji ormancılığına etkisinin incelenmesi* [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Kapur, B. (2010). *Artan co2 ve küresel iklim değişikliğinin Çukurova bölgesinde buğday verimliliği üzerine etkileri* [Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Karakaya, E. (2016). Paris İklim Anlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-12.

- Karakuş Kaçmaz, F. (2020). *Bir sosyal politika sorunu olarak küresel iklim değişikliği: Türkiye Akdeniz ikliminde bir alan araştırması* [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Kauffman, N. ve Kristina H. (2021). Climate change, adaptation planning and institutional integration: A literature review and framework. *Sustainability*, 13(19), 10708.
- Kaya Dündar, A. (2018). *Akdeniz havzasında iklim değişikliğinin Türkiye açısından değerlendirilmesi* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kaya, H. E. (2020). Kyoto'dan Paris'e küresel iklim politikaları. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 165-191.
- Khan, I. A., Ali, Z., Asaduzzaman, M. ve Bhuyan, H. R. (2010). *The social dimensions of adaptation to climate change in Bangladesh. Development and Climate Change Discussion Paper No. 12*. World Bank, Washington DC.
- Kınık, Z. (2020). *Küresel iklim değişikliğinin Diyarbakır kent merkezi üzerinde etkilerinin araştırılması* [Doktora Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Koç, D. E. (2016). *Bolkar Dağları'nın bitki örtüsü ve iklim değişikliği* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Konak, N. (2011). Küresel iklim değişikliği ve gençlerin katılımı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 77-86.
- Köle, M. M. (2012). *Ankara örneklemini üzerinde iklim değişikliğinin su kaynakları yönetimine etkisi* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kuş, M. (2019). *Climate change vulnerability in agriculture and adaptation strategies of farmers to climatic stresses in Konya, Turkey* [Doktora Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Lorenz, S., Berman, R., Dixon, J. ve Lebel, S. (2014). Time for a systematic review: A response to Bassett and Fogelman's "Déjà vu or something new? The adaptation concept in the climate change literature. *Geoforum*, 51, 252-255.
- McLaughlin, J. F., Hellmann, J. J., Boggs, C. L. ve Ehrlich, P. R. (2002). Climate change hastens population extinctions. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 99(9), 6070-6074.
- Mearns, R. ve Norton, A. (2009). *Social dimensions of climate change: Equity and vulnerability in a warming world*. World Bank Publications.
- Minj, H. P. (2013). Social dimension of climate change on tribal societies of Jharkhand. *International Journal of Social Science and Interdisciplinary Research*, 2(3), 34-41.
- Miranda, J. R., Da Silva, R. G. ve Juvanhof, R. S. (2022). Forest fire action on vegetation from the perspective of trend analysis in future climate change scenarios for a Brazilian savanna region. *Ecological Engineering*, 175, 106488.
- Molyneux, N., Da Cruz, G. R., Williams, R. L., Andersen, R. ve Turner, N. C. (2012). Climate change and population growth in Timor Leste: Implications for food security. *Ambio*, 41(8), 823-840.
- Moss, R., Edmonds, J., Hibbard, K. vd. (2010). The next generation of scenarios for climate change research and assessment. *Nature*, 463, 747-756.

- Munang, R., Andrews, J., Alverson, K. ve Mebratu, D. (2014). Harnessing ecosystem-based adaptation to address the social dimensions of climate change. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 56(1), 18-24.
- Nigussie, T. A. (2017). *Modelling flooding risk under urbanization and climate change in İstanbul, Turkey* [Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Nuri Balov, M. (2019). *A comprehensive assessment on various impacts of climate change in Western Black Sea and Euphrates-Tigris Basins, Turkey* [Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Ocakoğlu, F. (2014). *Jeoloji Ders Notları*. <https://jeoloji.ogu.edu.tr/Storage/Jeoloji/Uploads/genel-jeoloji-1notlar-2014.pdf> adresinden 23 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Oğuz, K. (2018). *Türkiye’de iklim değişikliği projeksiyonları ve mineral tozların etkileri* [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Onur, A. C. (2014). *İstanbul’da kentleşmenin iklim değişikliğine uyum çerçevesinde değerlendirilmesi* [Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Özçağ, M. (2011). *İnsan kaynaklı iklim değişikliği ve ekonomik büyüme* [Doktora Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Özdemir, S., Özkani K. ve Mert, A. (2020). Ekolojik bakış açısı ile iklim değişimi senaryoları. *Biological Diversity and Conservation*, 13(3), 361-371.
- Özel, M. ve Kılıç S. (2006). Küresel bir sorun olarak iklim değişikliği ve iklim politikaları. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 34, 137-169.
- Özerdem F. ve Barlas, B. (2021). Kopenhag okulu çerçevesinde 2020 ve sonrası dünya politikasının yeni sorunu: iklim değişikliği ve iklim göçmenleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(41), 273-302.
- Öztürk, K. (2002). Küresel iklim değişikliği ve Türkiye’ye olası etkileri. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 47-65.
- Pal, B. (2007). *Turkey’s position within the global climate change regime in the context of its accession to the European Union* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Parmesan, C. (2006). Ecological and evolutionary responses to recent climate change. *Annu. Rev. Ecol. Evol. Syst.*, 37, 637–69.
- Parmesan, C. ve Yohe, G. (2003). A globally coherent fingerprint of climate change impacts across natural systems. *Nature*, 421, 37-42.
- Pearson, R. G. ve Dawson, T. P. (2003). Predicting the impacts of climate change on the distribution of species: are bioclimate envelope models useful? *Global Ecology & Biogeography*, 12, 361–371.
- Pei, Y., Pei, Q., Lee, H. F. vd. (2022). Epidemics in pre-industrial Europe: Impacts of climate change, economic well-being, and population. *Anthropocene*, 37, 100317.
- Pidgeon, N. (2012). Public understanding of, and attitudes to, climate change: UK and international perspectives and policy. *Climate Policy*, 12:sup01, S85-S106.

- Pintassilgo, P., Rossello, J., Santana-Gallego, M., ve Valle, E. (2016). The economic dimension of climate change impacts on tourism: The case of Portugal. *Tourism Economics*, 22(4), 685-698.
- Polat, E., Düzgün, E. ve Yeşiltaş, M. (2019). İklim değişikliğinin turizme etkisini belirlemeye yönelik hazırlanan lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 240-249.
- Rabe, B. G. (2007). Beyond Kyoto: Climate change policy in multilevel governance systems. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 20(3), 423-444.
- Ryley, T., Baumeister, S. ve Coulter, L. (2020). Climate change influences on aviation: A literature review. *Transport Policy*, 92, 55-64.
- Sağsen, İ. (2015). *The European Union as a distinctive actor in global climate change policy* [Doktora Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Satır, A. (2011). *Ülkemizde ve dünya 'da yaşamadaki kalkınmanın sürdürülebilirliği çerçevesinde iklim değişikliği göstergeleri ve etkileri* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Serbeş, Z. A. (2017). *Olası iklim değişikliği senaryoları altında Gediz havzası sulama suyu ihtiyacının tahminlenmesi* [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Seyfioğlu, E. (2020). *Olası iklim değişikliği senaryoları ile kıyı çizgisi değişiminin incelenmesi* [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Shogren, J. ve Michael T. (2000). *Climate change policy discussion paper*. NY: Resources for the Future.
- Sungur, G. A. (2013). *Long-term monitoring of CO₂, H₂O and energy fluxes in peatlands of Lake Yenicağa (Bolu) in the context of global climate change* [Doktora Tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Şekercioğlu, S. (2016). *Avrupa Birliği iklim değişikliği politikasının oluşumu ve sivil toplum örgütleri* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Şen, B. (2009). *Bölgesel iklim modelleri kullanılarak Çukurova Yöresi 'nde iklim değişikliğinin 1. ve 2. ürün mısır verimine olası etkilerinin belirlenmesi* [Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Şen, Z. (2022). İklim değişikliği ve Türkiye. *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*, 1(1), 1-19.
- Şencan, S. (2021). *Climate change in contemporary British women's anthropocene fiction: a geophilosophical perspective* [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Şener, E. (2021). *Küresel iklim değişikliğinin Eğirdir Gölü havzasına etkileri ve kuraklık analizi* [Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Tekingündüz, G. (2019). *Küresel iklim değişikliği ile ilgili uluslararası girişimler ve türkiye ormancılık politikası açısından çözümler* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Thomas, C. D., Cameron, A., Green, R. E., Bakkenes, B. vd. (2004). Extinction risk from climate change. *Nature*, 427(6970), 145-148.
- Tomou, E., Skaltsa, H., Economou, G. ve Trichopoulou, A. (2022). Sustainable diets & medicinal aromatic plants in Greece: Perspectives towards climate change. *Food Chemistry*, 374, 131767.
- Tuğaç, Ç. (2017). *Türkiye için iklim değişikliğine dayanıklı kentsel planlama modeli önerisi: eko-kompakt kentler* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

- Tuğaç, Ç. (2022). İklim değişikliği krizi ve şehirler. *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*, 1(1), 38-60.
- Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi. (2010). *Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2023*. <https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/Turkiye-Iklim-Degisikligi-Stratejisi.pdf> adresinden 15 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ustaoğlu, B. (2009). *Türkiye’de iklim değişikliğinin fındık tarımına olası etkileri* [Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Uysal Oğuz, C. (2010). İklim değişikliği ile mücadelede yerel yönetimlerin rolü: Seattle örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 17(2), 25-41.
- Uzunoğlu, F., Bayazit, S. ve Mavi K. (2015). Küresel iklim değişikliğinin süs bitkileri yetiştiriciliğine etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 66-75.
- Walther, G. R., Post, E., Convey, P. vd. (2002). Ecological responses to recent climate change. *Nature*, 416, 389–395.
- Wilby, R. L. (2007). A review of climate change impacts on the built environment. *Built Environment*, 33(1), 31-45.
- Yapıcı, F. (2021). *Küresel iklim değişikliğiyle mücadelede sübvansiyon politikaları: Türkiye enerji sektörü üzerine bir inceleme* [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yıldırım, H. B. (2007). Küresel ısınma, iklim değişikliği ve Türkiye. *Ziraat Mühendisliği*, 349, 22-29.
- Yıldırım, K. (2017). *Local climate change governance: the case of Turkish metropolitan municipalities* [Doktora Tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

SAĞLIK OKURYAZARLIĞININ SAĞLIK İLETİŞİMİ SORUNLARINA ETKİSİ: MANİSA İLİ İÇİN DEĞERLENDİRME*

THE EFFECT OF HEALTH LITERACY ON HEALTH COMMUNICATION PROBLEMS: AN EVALUATION FOR MANİSA PROVINCE

Nazlı GÜL¹

Dr. Öğr. Üyesi Hilal AKMAN DÖMBEKÇİ²

ÖZ

Sağlık okuryazarlığı kavramı; bireyin sağlık enformasyonlarını okuma, anlama ve bunları sağlığını geliştirme yönünde kullanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu okuryazarlığı yüksek düzeyde edinen bireyler sağlık iletişimine yönelik sorunların üstesinden gelebilmektedir. Bu çalışmada Manisa’da ikamet eden kişilerin sağlık okuryazarlık düzeylerini belirlemeyi ve sağlık okuryazarlığın sağlık iletişimi sorunlarına etkisini ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırmanın örneklem hacmi 384 bireyden oluştuğu tespit edilmiş olup araştırmaya toplamda 586 birey dahil edilmiştir. Araştırmada sağlık okuryazarlığı ve alt boyutlarıyla demografik değişkenler arasında farklılığın olup olmadığı, sağlık iletişimi sorunları ve alt boyutlarıyla demografik değişkenler arasında farklılığın olup olmadığı ve sağlık okuryazarlığının sağlık iletişimi sorunlarına etkisinin olup olmadığı tespit edilmek istenmiştir. Veriler anket tekniği kullanılarak toplanmış olup SPSS 25 paket programından yararlanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizi için tanımlayıcı istatistiklerden, t testinden, ANOVA testinden ve regresyon analizinden faydalanılmıştır. Araştırma sonucunda Sağlık okuryazarlığı ölçeği ile sağlık iletişimi sorunları ölçeği arasında yapılan regresyon analizinde istatistik açıdan anlamlılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Yapılan analize göre Sağlık İletişimi Sorunlarında meydana gelen değişimin %0,8’i Sağlık Okuryazarlığı ölçeği tarafından açıklanmaktadır ($R^2=0,008$). Sağlık Okuryazarlığı ölçeğinde meydana gelen artış Sağlık İletişimi Sorunlarına yansımaktadır ($B=0,11$).

Anahtar Kelimeler: Sağlık Okuryazarlığı, Sağlık İletişimi, Sağlık İletişimi Sorunları.

JEL Sınıflandırma Kodları: I10, I18, P36.

ABSTRACT

The concept of health literacy is seen as reading, understanding and using the health information of the individual to improve his/her health. Individuals who acquire this literacy at a high level can overcome the problems related to health communication. The study aims to determine the health literacy levels of individuals residing in Manisa and to reveal the effect of health literacy on health communication problems. The sample size is calculated to be 384, and a total of 586 individuals are included in the study. In the study, it is aimed to determine whether there is a difference between health literacy and its sub-dimensions and demographic characteristics, whether there is a difference between health communication problems and sub-dimensions and demographic characteristics, and whether there is an effect of health literacy on health communication problems. The data are collected using the questionnaire technique and analyzed using the SPSS 25 package program. Descriptive statistics, t-test analysis, ANOVA test analysis and regression analysis are used in the analysis of the data. As a result of the research, statistical significance is determined according to the regression analysis between the health literacy scale and the health communication problems scale ($p<0.05$). According to the analysis, 0.8% of the change in Health Communication Problems is explained by the Health Literacy scale ($R^2=0.008$). The increase in Health Literacy scale is reflected in Health Communication Problems ($B=0.11$).

Keywords: Health Literacy, Health Communication, Health Communication Problems.

JEL Classification Codes: I10, I18, P36.

* Bu çalışma Hilal AKMAN DÖMBEKÇİ danışmanlığında Nazlı GÜL tarafından hazırlanmakta olan “Sağlık Okuryazarlığının Sağlık İletişimi Sorunlarına Etkisi: Manisa İli İçin Değerlendirme” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır. Çalışma için Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan 2022-1095 sayılı ve 03.11.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, ngul03555@gmail.com

² Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, akmnhl@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Health communication can be expressed as the application of communication concepts and theories to health-related interactions and processes between individuals for the purpose of improving health. The World Health Organization defines health literacy as an individual's ability to access, understand and use health information for the protection and maintenance of health. With the effective provision of health communication, an environment of trust is created in the health institution and health professionals, a healthy individual profile is formed, and there is a situation of mutual understanding. In addition, the information obtained in communication with a high level of health literacy is understood, responsibility is assumed in the way of being healthy, and it affects the absence of problems in health communication. In this context, the aim of the study is to reveal the effect of health literacy on health communication problems. In addition, the study reveals whether there is a difference between health literacy and its sub-dimensions and demographic characteristics, whether there is a difference between health communication problems and sub-dimensions and demographic characteristics.

Design/methodology/approach:

The population of the research consists of 1.456.626 adult individuals living in Manisa. Convenience sampling method was used in the research. It has been determined that 384 adults living in Manisa constitute the sample size of the research with the formula used in cases where the number of population is known. A total of 106 people were not included in the research since 99 people from outside of Manisa and seven people under the age of 18 participated in the research. As a result, a sufficient sample size was reached by including 586 people in the scope of the research. The data were collected online on a voluntary basis by the researcher between 01.06.2022 and 30.06.2022. Filling out the questionnaire takes 5-8 minutes. The collected data were transferred to the computer environment and analyzes were made with the SPSS 25.0 (Statistical Program for Social Sciences) program. Analysis of variance, t-test for independent groups, Pearson correlation analysis and regression analysis were performed in the study. In addition, LSD, Bonferroni and Tamhane's T2 tests from Post Hoc Tests were used to determine which groups caused the difference in the results that were found to be significant in the one-way analysis of variance.

Findings:

As a result of the research, statistical significance was determined according to the regression analysis between the health literacy scale and the health communication problems scale ($p < 0.05$). According to the analysis, 0.8% of the change in Health Communication Problems is explained by the Health Literacy scale ($R^2 = 0.008$). The increase in Health Literacy scale is reflected in Health Communication Problems ($B = 0.11$). In addition, a significant difference was found between health literacy and gender, marital status, age, education level, health status and occupation. A significant difference was found between health communication problems and gender, educational status and health status.

Conclusion and Discussion:

As a result of the analysis, a significant difference was found between health literacy and gender. It was concluded that men's health literacy levels are higher than women's. In addition, it was concluded that the health literacy levels of single individuals were higher than those of married individuals. In the study, it was determined that the level of health literacy increased in advancing ages. It has been determined that individuals working in the private sector have a higher level of health literacy than other occupations. In the study, it was determined that as the level of education increased, the level of health literacy decreased. According to the literature, it was concluded that the level of education does not directly affect the level of health literacy. In the study, the average score for the expression 'Health professionals (physicians, nurses, dentists and others) use a harsh language when talking about my disease' $\bar{x} = 2.71$, the average score for the expression 'I usually get nervous when I need an examination' $\bar{x} = 3.02$, 'The mean score for the expression 'I hesitate to express myself during the examination' was determined as $\bar{x} = 2.56$, and the mean score for the expression 'Doctors act hastily during the examination' was determined as $\bar{x} = 3.33$. In addition, 0.8% of the change in health communication problems is explained by health literacy. It has been determined that the increase in health literacy is reflected in health communication problems.

1. GİRİŞ

Toplumun kendi sağlığına ilişkin yükümlü olması, tedavi sürecine aktif bir şekilde katılması, sağlığını geliştirmek için uygun davranışlar sergilemesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda sağlık konusunda bilgiler edinmek, bu bilgileri anlayıp uygulamak ve sağlık sorunlarına yönelik farkındalığa sahip olmak gerekmektedir. Bu gereklilik ise sağlık okuryazarlığı ile kazanılmaktadır.

Sağlık okuryazarlığı kavramı geçmişte insanların sağlıkla ilgili enformasyonları okuma, yazma ve elde edilen bilgileri uygulama becerileri olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde yapılan tanıma göre ise sağlık okuryazarlığı, sosyal yetenekleri ve iletişim becerilerini kapsayan, karar verme sürecini kolay hale getiren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca sağlık okuryazarlığı, bireylerin tıbbi eğitim broşürlerini ve ilaç reçetelerini okuma, randevuları ile ilgili bilgileri ve sağlık profesyonellerinin açıklamalarını anlama, anladıklarını da karar verme sürecinde kullanma becerisini kapsamaktadır. Bu beceriye sahip olunduğunda sağlık okuryazarlığı düzeyi yükselmektedir. Sağlık okuryazarlığı düzeyi yüksek olduğunda hasta ile sağlık profesyonelleri arasındaki iletişim anlaşılır bir hal almakta, tedaviye uyum kolaylaşmakta, faydalı sağlık çıktılarının meydana gelmesi söz konusu olmaktadır (Ölmez ve Barkan, 2015; Akbolat vd. 2016). Sağlık okuryazarlığı ile hastaların sağlık hizmeti alırken iletişim konusunda sorun yaşamamaları tedavi sürecini olumlu etkilemektedir. Bu çalışmada, sağlık iletişimi için göz ardı edilemeyecek öneme sahip olan sağlık okuryazarlığının sağlık iletişimi sorunlarına olan etkisi açıklanmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sağlık Okuryazarlığı

Temel okuryazarlık düzeyinin ve bilişsel gelişiminin yüksek olması sağlık okuryazarlığını olumlu yönde etkilemektedir. Okuma ve yazma yeteneğine sahip olmayan bireyler, sağlık bilgilerine daha az oranda ulaşmakta, ulaşılan bilgileri de uygun sağlık kararları vermede kullanamamaktadır. Bu doğrultuda bireylerin okuryazarlık durumunu geliştirmeye çalışması aynı zamanda sağlık okuryazarlığının geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır (Nutbeam, 2000).

1974 yılında Simonds tarafından ele alınan “Health Education as Social Policy” isimli kitapta sağlık okuryazarlığı kavramı ilk defa kullanılmıştır (Simonds, 1974; Sezgin, 2013). Bunun yanında Dünya Sağlık Örgütü tarafından sağlık okuryazarlığı, ‘sağlıklı durumu devam ettirme ve bu duruma fayda sağlayan yollarla; kişilerin bilgiye erişimi, bilgiyi anlayabilme ve kullanma becerisi ile güdüsünü belirleyen sosyal ve bilişsel yetenekler’ şeklinde tanımlanarak genel kapsamı ortaya konulmuştur (Sezgin, 2013).

Bir toplumda sağlık okuryazarlığı düzeyinin yüksek seviyede olması önem arz etmektedir. Artan sağlık okuryazarlığı düzeyi ile bireyler sağlık olanaklarına erişebilmekte, bunları verimli bir biçimde kullanabilmektedir. Sağlık kurumunu seçme konusunda sağlık okuryazarlığı düzeyinin yüksek olması doğru karar vermeyi sağlamaktadır. Artan sağlık okuryazarlığı ile bireyler birinci basamak sağlık kuruluşlarında çözülecek bir sağlık sorunu için üçüncü basamak bir sağlık kuruluşunu tercih etmeyecektir. Bu çerçevede de üçüncü basamak sağlık hizmeti veren kuruluşlarda gereksiz kalabalıklar meydana gelmeyecektir. Ayrıca sağlık profesyonellerini tanıma, onların açıklamalarını anlama, onları sağlık sorunları çerçevesinde tam bilgilendirebilme, teşhis ve tedavi sürecine katılma yeteneği hastaların yüksek sağlık okuryazarlığı düzeylerine bağlı olmaktadır. Sağlık okuryazarlık düzeyi yüksek olan bireyler, sağlık hizmetlerinden etkin bir biçimde faydalanmakta, yeterli sağlık bilgisini edinmektedir. Bu bireyler sayesinde sağlık hizmetlerinin maliyetleri azalmakta, yaşam kalitesi ile sağlık hizmetleri kalitesi yükselmektedir (Altun 2021). Sağlık okuryazarlığı seviyesi düşük olan kişiler yeteri kadar sağlık bilgisine sahip olmadıklarından dolayı sağlık sorunu yaşama riskleri ve hastaneye yatma süreleri artmakta, sağlık profesyonellerini anlamakta güçlük çekmekte, sağlık hizmetleri maliyetlerinin artmasına sebep olmaktadır (Çatı vd. 2018). Sağlık okuryazarlığı düzeyinin düşük olması sağlık profesyonelleri ve hastalar arasında iletişim sorununun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca düşük sağlık okuryazarlığı düzeyi hastaların medikal kelime ve kavramlara yabancı olması ile yerinde soru sormaların önüne geçmektedir. Bunun yanında hastaların sağlık profesyonellerini anlamayıp soru sormaya utanma, mahcup olma vb. davranışlar gösterme eğilimi ortaya çıkmaktadır. Sağlık profesyonelleri hastaların sağlık okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğunu düşünerek tıbbi bilgileri ve talimatları anlayıp anlamadıklarıyla ilgilenmemektedir (Kripalani ve Waiss, 2006; Sezgin, 2013).

Sağlık okuryazarlığı düzeyi düşük olan kişilerin sağlık okuryazarlığı düzeyi yüksek olan kişilere göre, sağlık bilgilerini doğru anlamama durumu yüksek olmakta, tıbbi sorumluluklarını yerine getirememekte, sağlık

hizmetlerini sık sık ya da çok az kullanmakta, daha fazla sağlık sorunu yaşamaktadır. Sağlık okuryazarlığı düzeyinin artırılması hususunda yalnızca bireyin değil, sağlık hizmeti sağlayıcılarında gayret göstermeleri gerekmektedir. Sağlık hizmeti sağlayıcılarının hasta ile iletişimde anlaşılır bir dil kullanmak, hasta merkezli eğitim gereçleri kullanmak, sağlık çalışanlarını sağlık okuryazarlığı alanında eğitmek, hasta formlarını daha açık bir şekilde düzenlemek, hasta ile iletişimde öğretmeyi amaçlamak, sağlık bilgisinin doğru anlaşılıp anlaşılmadığını değerlendirmek vb. faaliyetlerde bulunmaları düşük sağlık okuryazarlığı sorununu çözmektedir (Wynia ve Osborn, 2010; Sezgin, 2013).

2.2. Sağlık İletişimi Sorunları

İnsanların sosyal ilişkilerde bulunmak için kendilerini ifade etmeleri ve başkalarını anlamaları gerekmektedir. Bunların olması içinde iletişimin kurulması şart olmaktadır. Yaşamın göz ardı edilmeyen bir parçası olan iletişim kavramı sağlık konusunda da önem arz etmektedir. Sağlık hizmeti ortamlarında hastalar ve sağlık profesyonellerinin bilgi alışverişi aracı olan iletişim önemli bir role sahip olmaktadır. Hastalar ve sağlık profesyonelleri arasındaki iletişim anlayışlı, açık, zamanında, yanlış olmayan ve çift taraflı olduğunda ortaya etkili iletişim çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu etkili iletişim ile başarılı tedavi sonuçları, kaliteli hizmet, karşılıklı güven ilişkisi elde edilmektedir. Ayrıca hastalara müşteri gözüyle bakan sağlık kuruluşları, sağlık hizmetini kaliteli bir şekilde sunup pazarlayarak hastaların sağlık kuruluşunu seçmelerini sağlamaktadır. Bunda hastalarla etkili iletişim kurmanın payı büyük olmaktadır (Parlayan ve Dökme, 2016; Zhao, 2021).

Sağlık iletişiminin birtakım türleri, yöntemleri ve modelleri bulunmaktadır. Kişisel, kişilerarası, örgütsel ve toplumsal iletişim kavramları sağlık iletişiminin türleri iken halkla ilişkiler, sosyal pazarlama ve medya savunuculuğu sağlık iletişiminin yöntemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında sağlık iletişiminin semiyotik, retorik, fenomenolojik, sibernetik, sosyo-kültürel, sosyo-psikolojik gibi modelleri bulunmaktadır.

Sağlık alanında etkili ve doğru olmayan iletişimin kurulması olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Kötü iletişim sağlık profesyonellerinden dolayı ortaya çıktığında, sağlık profesyonellerine ve sağlık kuruluşuna güvensizliği meydana getirirken; hastalardan dolayı ortaya çıktığında, sağlık profesyonelleri ile çatışma ortamı ve güç hasta profili oluşmaktadır. Sağlık profesyonelleri ile hasta iletişimine gereken önemin verilmemesi, sağlık profesyonellerinin gereken neyse onun yapılacağı konusunda hastaların kendilerine güvenmelerini ummaları, sağlık sorunu yaşayan hastanın ve hasta yakınının stres ve gerginlik yaşamaları, sağlık profesyonellerinin hastaları bilgilendirme konusunun zaman israfı olacağını düşünerek bilgilendirmeyi göz ardı etmeleri sağlık iletişimi sorunlarına neden olmaktadır. Ayrıca sağlık profesyonellerinin bilgi ve otoritelerinden dolayı hastalarla olan iletişimlerinde asimetrik iletişim ortamı kurulmaktadır. Bilgiye sahip taraf yönlendirici, üstün konumda bulunmaktadır. Kurulan iletişimde her iki tarafta söylenenleri anladığında ve denge kurulduğunda çift taraflı bilgi alışverişi söz konusu olmaktadır (Başol, 2018).

Sağlık iletişimi konusuna bakıldığında, geçmiş ve yeni dönem anlayış farklılıkları olduğunu görmekteyiz. Hastalığın merkeze alındığı, sağlık profesyonellerinin üstün olduğu, üretimin lider olduğu, biyomedikal anlayışın hâkim olduğu dönemde etkili sağlık iletişiminin kurulması güç olmaktadır. Ancak hastanın merkezde ve üstün olduğu, isteğin lider olduğu, biyopsikososyal anlayışta etkili ve başarılı iletişimin kurulması söz konusu olmaktadır (Başol, 2018).

Yaşanan sağlık iletişimi sorunlarına yönelik sağlık profesyonelleri hastalara kapsamlı bilgi vermeden önce hastaların hastalık hakkında temel anlayışını değerlendirmesi, sade bir dil kullanarak her şeyi net bir biçimde açıklaması, tıbbi terimlerden ve belirsiz kelimelerden kaçınması, hastaları soru sormaya teşvik etmesi, hastanın söylenenleri anladığını doğrulaması, önemli talimatları yazması, yararlı eğitim materyalleri sağlaması gerekmektedir (Kripalani ve Weiss 2006).

Zamanla gelişen teknoloji ve artan internet kullanımı ile etkili sağlık iletişimi ortamının kurulması yönünde değişimler yaşanmaktadır. Bu çerçevede sağlık problemleri hakkında iletişimde bulunmak için toplum, hastalar ve sağlık profesyonelleri ortaya çıkan yeni medya mecralarını kullanmaktadır (Moorhead vd. 2013).

Bu araştırma sağlık okuryazarlığı düzeyinin sağlık iletişimi sorunlarını nasıl etkilediğini saptama nedeniyle yapılmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu makaleye konu olan çalışmanın amacı yetişkinlerin sağlık okuryazarlığı düzeylerinin sağlık iletişimi sorunlarına etkisinin incelenmesidir. Tıp alanındaki gelişmeler ile birçok hastalığın tedavisi bulunmuştur. Yapılan tedavilerle hastaların sağlık durumlarındaki iyileştirmeleri sürdürmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda sağlık konusunda bilgiye sahip olup bunu sağlığın geliştirilmesi için kullanmak önem arz etmektedir. Bu nedenle sağlık okuryazarlığı seviyesinin yüksekliği ile sağlık bilgisi edinme, bilgiyi anlama ve sağlık probleminin çözümü çerçevesinde kullanma söz konusu olmaktadır. Ayrıca yüksek sağlık okuryazarlığı seviyesi ile hasta ve sağlık profesyonelleri arasında etkili bir iletişim kurularak, sağlık kuruluşuna ve profesyonellerine güvenen, başarılı tedavi sonuçları elde eden hasta profili ortaya çıkmaktadır. Sonuçta da hem hasta hem de sağlık profesyonelleri memnun olmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde sağlık okuryazarlığının sağlık iletişimi sorunlarına etkisinin araştırıldığı bu çalışma yerel literatüre kazandırılıp katkıda bulunarak bu konuda yapılan çalışmalara öncülük etmesi çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

3.2. Araştırmanın Tipi

Bu araştırma yetişkinler üzerinde gerçekleştirilen kesitsel bir araştırmadır.

3.3. Araştırma Etiği

Bu araştırma için Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan 2022 yılı, 10 no'lu toplantı ve 1095 proje numarası ile etik kurul onayı alınmıştır.

3.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu çalışma Manisa ilinde yaşayan 18 yaş ve üstü bireyler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma evreni Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin 2021 yılı verilerine göre Manisa ilinde yaşayan 18 yaş ve üstü 1.105.698 bireyden oluşmaktadır. Araştırma Manisa ilini ve burada yaşayan yetişkin bireyleri ele aldığından Manisa ili dışından katılan ve bu ilde yaşayan 18 yaşın altında olup araştırmaya katılan bireyler araştırma kapsamına dahil edilmemiştir.

$$n_0 = [(t \times s) / d]^2, \quad (1)$$

$$n = [n_0 / (1 + (n_0 / N))] \quad (2)$$

Evreni bilinen örneklem hesaplama formülünden yola çıkılarak yeterli örneklem sayısı elde edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2018).

Gerekli değerler formülde yerine yerleştirildiğinde;

$$n_0 = [(1,96 \times 0,5) / 0,05]^2 = 384,16 \quad (3)$$

$$n = [384,16 / (1 + (384,16 / 1.105.698))] = 384,02 \quad (4)$$

örneklem sayısı bulunmuştur. Evrenin bilindiği durumlarda yararlanılan formülle Manisa'da yaşayan 384 yetişkinin araştırmanın örneklem hacmini oluşturduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya Manisa ili dışından 99 kişi ve 18 yaşından küçük yedi kişi katıldığından toplamda 106 kişi araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Bunun sonucunda toplamda 586 kişi araştırma kapsamına dahil edilerek yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşılmıştır. Örneklem belirlemede kolayda örnekleme metodundan yararlanılmıştır. Neuman'ın (2010) belirttiği çeşitli evrenler için örneklem tablosuna göre 400 kişilik bir örneklemin 1.000.000 kişilik bir evreni %95 güven düzeyi ile temsil ettiği bilinmektedir. Bu çalışmaya da 586 kişi dahil edilmiştir.

Araştırma kapsamına dahil edilen katılımcılara ait tanımlayıcı özelliklere ait bulgulara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Tanımlayıcı Özelliklerine Ait Bulgular

Özellikler (n=586)		Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	374	63,8
	Erkek	212	36,2
Yaş	18-25	298	50,9
	26-33	109	18,6
	34 ve üzeri	179	30,5
Medeni durum	Evli	350	59,7
	Bekar	236	40,3
Gelir durumu	0-2500₺	188	32,1
	2501-5000₺	218	37,2
	5001 ₺ ve üzeri	180	30,7
Eğitim düzeyi	İlköğretim	110	18,8
	Lise	174	29,7
	Üniversite ve üzeri	302	51,5
Sağlık durumu	Çok iyi	142	24,2
	İyi	339	57,8
	Orta ve düşük	105	17,9
Meslek	Kamu çalışanı	66	11,3
	Özel sektör	213	36,3
	Ev hanımı ve işsiz	131	22,4
	Öğrenci	176	30,0
Son bir yılda sağlık kuruluşuna başvuru sayısı	1-3 defa	359	61,3
	4 defa ve üzeri	227	38,7
En son başvuru hastane	Manisa Şehir Hastanesi	256	43,7
	Merkez Efendi Devlet Hastanesi	156	26,6
	Özel Grandmedical ve Sekiz Eylül Hastanesi, ADSM	103	17,6
	CBÜ Tıp Fakültesi Hastanesi	71	12,1
Bu hastaneye başvuru sebebi	Evime yakın olması	202	34,5
	Hastanenin hizmet kalitesinin iyi olması	106	18,1
	Eş-dost tavsiyesi ve hastaneye duyduğum güven	75	12,8
	Hastane personelinin nezaketi ve hastanede çalışan doktorların daha bilgili olması	57	9,7
	Ulaşımının kolay olması	63	10,8
	Diğer	83	14,2
Bu hastane çalışanlarıyla iletişim sorunu yaşadınız mı?	Evet	88	15,0
	Hayır	498	85,0

Tablo 1’de görüldüğü üzere çalışmaya katılanların %63,8’i kadın, %50,9’u 18-25 yaş aralığında bulunmakta ve %59,7’si evlidir. Katılımcıların %37,2’si 2501-5000 ₺ gelire sahiptir. Araştırma verilerinin toplandığı dönemde asgari ücret 4250 tl’dir. Katılımcıların %51,5’inin eğitim düzeyi üniversite ve üzerinde, %57,8’inin sağlık durumu iyi, %36,3’ü özel sektör çalışanı, %61,3’ü son bir yılda sağlık kuruluşuna 1-3 defa gitmiştir. Katılımcıların en son başvurdukları hastane %43,7 oranı ile Manisa Şehir Hastanesi olmaktadır. Ayrıca katılımcıların hastaneyi tercih sebebi ise %34,5 oranıyla evlerine yakın olmasından kaynaklanmaktadır. Katılımcıların %85’i başvurdukları hastane çalışanlarıyla iletişim sorunu yaşamamışlardır.

3.5. Veri Toplama Araçları

Veri toplama amacıyla yararlanılan anket formu toplamda üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda araştırmacı tarafından katılımcıların demografik bilgilerine ulaşmak üzere hazırlanan yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir durumu, sağlık durumu, bir yılda hastaneye başvuru sayısı, en son başvurulmuş hastane, bu hastanenin tercih edilmesi nedenleri, bu hastaneden sağlık çalışanları ile iletişim sorunlarının yaşanıp yaşanmadığına dair sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise Türkoğlu ve Kılıç (2021) tarafından Türkçeye uyarlanan 14 maddelik ve “fonksiyonel sağlık okuryazarlığı”, “interaktif sağlık okuryazarlığı” ve “eleştirel sağlık okuryazarlığı” olarak üç alt boyutlu Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği (SOYÖ) kullanılmıştır. Türkçeye uyarlanan ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,85 olarak hesaplanmıştır. Anketin üçüncü bölümünde ise Yeşildal ve diğerleri (2021) tarafından geliştirilen 13 maddelik Sağlık İletişimi Sorunları Ölçeği’nden yararlanılmıştır. Söz konusu ölçek Etkili İletişim, Sosyal İletişim ve İletişim Engelleri olmak üzere toplamda üç alt boyuttan oluşmaktadır. Geliştirilen ölçeğe ilişkin Cronbach Alpha katsayısı 0,88 olarak hesaplanmıştır.

3.6. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler araştırmacı tarafından 01.06.2022-30.06.2022 tarihleri arasında gönüllülük esasında çevrimiçi olarak kolayda örnekleme yöntemiyle toplanmıştır. Anketin doldurma işlemi 5-8 dakika sürmektedir. Toplanan veriler bilgisayara aktararak SPSS 25,0 (Statistical Programme for Social Sciences) programı ile analizler yapılmıştır. Veriler üzerinde analizler yapılmadan önce normal dağılıma uyup uymadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda ölçek puanlarının normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek üzere yapılan istatistiksel analiz ile çarpıklık ve basıklık değerlerine ulaşılmaktadır. Sosyal bilimlerde bu değerlerin +1,5 ve -1,96 aralığında bulunması normal dağılımı sağlamaktadır.

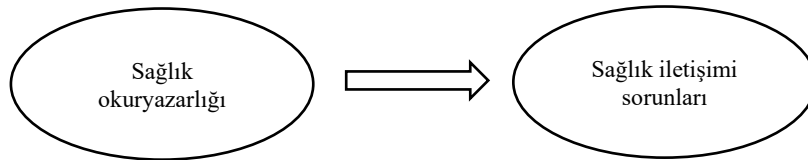
Tablo 2. Sağlık Okuryazarlığı ve Sağlık İletişimi Sorunları Ölçeğinin Normallik Dağılımları

Ölçekler	Skewness	Kurtosis
Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği	0,225	1,131
Sağlık İletişimi Sorunları Ölçeği	0,171	0,033

Araştırmada kullanılan ölçek puanlarının Tablo 2’de görülen değerler arasında olması ile normal dağılımın sağlandığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede tanımlayıcı istatistikler yanında normal dağılım sağlandığından parametrik analiz yöntemlerinden varyans analizi, pearson korelasyon testi, bağımsız gruplarda t testi ve basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Ayrıca tek yönlü varyans analizinde anlamlı bulunan sonuçlarda farkın hangi grup veya gruplardan kaynaklı olduğunun belirlenmesi için ise Post Hoc Testlerinden LSD, Bonferroni ve Tamhane’s T2 testleri kullanılmıştır.

3.7. Araştırmanın Modeli

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.8. Araştırma Soruları

- Sağlık Okuryazarlığı ile cinsiyet, yaş, medeni hal ve öğrenim düzeyi gibi demografik değişkenler arasında istatistiki olarak bir farklılık var mıdır?
- Sağlık İletişimi Sorunları ile yaş, cinsiyet, medeni hal ve öğrenim düzeyi gibi demografik özellikler arasında istatistiki olarak bir farklılık var mıdır?
- Sağlık Okuryazarlığının Sağlık İletişimi Sorunlarına bir etkisi var mıdır?
- Sağlık Okuryazarlığının Sağlık İletişimi Sorunlarına nasıl bir etkisi bulunmaktadır?

4. BULGULAR

Araştırma sorularına göre veriler üzerinde yapılan analiz sonuçları tablo şeklinde bu bölümde yer almaktadır.

Tablo 3. Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin t Testi Analizi

		SOY ölçeği	Alt Boyutlar		
			Fonksiyonel SOY	İnteraktif SOY	Eleştirel SOY
Cinsiyet	Kadın	3,51±0,44	2,52±0,87	4,00±0,56	4,14±0,64
	Erkek	3,64±0,52	2,71±0,98	4,11±0,68	4,20±0,73
<i>t</i>		t=-2,89	t=-2,36	t=-1,89	t=-1,01
<i>p</i>		p=0,00	p=0,01	p=0,05	p=0,31
Medeni durum	Evli	3,51±0,45	2,44±0,86	4,04±0,59	4,17±0,68
	Bekar	3,63±0,49	2,81±0,96	4,04±0,64	4,15±0,67
<i>t</i>		t=-3,09	t=-4,68	t=0,04	t=0,38
<i>p</i>		p=0,002	p=0,000	p=0,966	p=0,703
Son bir yılda sağlık kuruluşuna başvuru sayısı	1-3 defa	3,55±0,48	2,56±0,90	4,04±0,63	4,17±0,68
	4 defa ve üzeri	3,57±0,46	2,64±0,94	4,04±0,57	4,16±0,67
<i>t</i>		t=-0,66	t=-1,00	t=-0,06	t=0,13
<i>p</i>		p=0,504	p=0,316	p=0,947	p=0,896
Hastane çalışanlarıyla iletişim sorunu yaşama	Evet	3,61±0,43	2,78±0,91	4,00±0,54	4,17±0,62
	Hayır	3,55±0,48	2,56±0,92	4,05±0,62	4,16±0,68
<i>t</i>		t=1,15	t=2,10	t=-0,68	t=0,05
<i>p</i>		p=0,250	p=0,036	p=0,491	p=0,958

Tablo 3'te araştırmaya katılanların sağlık okuryazarlığı ölçeğinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlar ile demografik özelliklerinin karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Sağlık okuryazarlığı ile cinsiyet ve medeni durum arasında istatistiksel açıdan anlamlılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Alt boyutlardan biri olan fonksiyonel sağlık okuryazarlığı ve interaktif sağlık okuryazarlığı ile cinsiyet arasında istatistiksel yönden anlamlılık tespit edilirken ($p<0,05$); eleştirel sağlık okuryazarlığı ile cinsiyet arasında istatistiki açıdan anlamlılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Fonksiyonel sağlık okuryazarlığı ile medeni hal arasında istatistiki açıdan anlamlılık tespit edilirken ($p<0,05$); interaktif sağlık okuryazarlığı ve eleştirel sağlık okuryazarlığı ile medeni hal arasında istatistiki yönden anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Sağlık okuryazarlığı ile son bir yılda sağlık kuruluşuna başvuru sayısı ve hastane çalışanlarıyla iletişim sorunu yaşama durumu arasında istatistiki açıdan anlamlılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Fonksiyonel sağlık okuryazarlığı alt boyutu ile son bir yılda sağlık kuruluşuna başvuru sayısı arasında istatistiki açıdan anlamlılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Fonksiyonel sağlık okuryazarlığı alt boyutu ile hastane çalışanlarıyla iletişim sorunu yaşama durumu arasında istatistiki yönden anlamlılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). İnteraktif sağlık okuryazarlığı ve eleştirel sağlık okuryazarlığı ile son bir yılda sağlık kuruluşuna başvuru sayısı, hastane çalışanlarıyla iletişim sorunu yaşama durumu arasında istatistiki yönden anlamlılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 4. Sağlık İletişimi Sorunları Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin t Testi Analizi

		Sağlık iletişimi sorunları ölçeği	Alt Boyutlar		
			Etkili iletişim	Sosyal iletişim	İletişim engelleri
Cinsiyet	Kadın	2,83±0,61	3,08±0,48	3,11±0,62	3,14±0,82
	Erkek	2,71±0,63	3,25±0,57	3,04±0,67	3,14±0,90
<i>t</i>		t=2,16	t=-3,72	t=1,21	t=-0,03
<i>p</i>		p=0,031	p=0,000	p=0,223	p=0,975

		Sağlık iletişimi sorunları ölçeği	Alt Boyutlar		
			Etkili iletişim	Sosyal iletişim	İletişim engelleri
Medeni durum	Evli	2,77±0,63	3,13±0,51	3,09±0,63	3,09±0,84
	Bekar	2,82±0,60	3,16±0,55	3,08±0,65	3,21±0,85
<i>t</i>		t=-0,97	t=-0,76	t=0,21	t=-1,67
<i>p</i>		p=0,330	p=0,443	p=0,832	p=0,095
Son bir yılda sağlık kuruluşuna başvuru sayısı	1-3 defa	2,77±0,61	3,18±0,55	3,11±0,65	3,12±0,84
	4 defa ve üzeri	2,81±0,64	3,09±0,49	3,05±0,61	3,17±0,86
<i>t</i>		t=-0,72	t=2,03	t=0,98	t=-0,69
<i>p</i>		p=0,468	p=0,042	p=0,324	p=0,491
Hastane çalışanlarıyla iletişim sorunu yaşama	Evet	3,16±0,62	3,02±0,64	3,06±0,69	3,55±0,85
	Hayır	2,72±0,60	3,16±0,50	3,09±0,63	3,06±0,83
<i>t</i>		t=6,30	t=-1,94	t=-0,37	t=5,02
<i>p</i>		p=0,000	p=0,054	p=0,711	p=0,000

Tablo 4'te katılımcıların sağlık iletişimi sorunları ölçeğinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlar ile demografik özelliklerinin karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Sağlık iletişimi sorunları ile cinsiyet, hastane çalışanlarıyla sorun yaşama durumu arasında istatistiki açıdan anlamlılık bulunmamıştır ($p < 0,05$). Sağlık iletişimi sorunları ile medeni durum ve son bir yılda hastaneye başvuru sayısı arasında istatistiksel yönden anlamlılık bulunmamıştır ($p > 0,05$). Etkili iletişim alt boyutu ile cinsiyet ve son bir yılda hastaneye başvuru sayısı arasında istatistiki yönden anlamlılık bulunmamıştır ($p < 0,05$). Etkili iletişim alt boyutu ile medeni durum ve hastane çalışanlarıyla iletişim sorunu yaşama durumu arasında istatistiki yönden anlamlılık tespit edilmemiştir ($p > 0,05$). Sosyal iletişim alt boyutu ile cinsiyet, medeni durum, son bir yılda sağlık kuruluşuna başvuru sayısı ve hastane çalışanlarıyla iletişim sorunu yaşama durumu arasında istatistiksel olarak anlamlılık tespit edilmemiştir ($p > 0,05$). İletişim engelleri alt boyutu ile cinsiyet, medeni durum, son bir yılda sağlık kuruluşuna başvuru sayısı arasında istatistiki açıdan anlamlılık bulunmamıştır ($p > 0,05$). İletişim engelleri ile ve hastane çalışanlarıyla iletişim sorunu yaşama durumu arasında istatistiki yönden anlamlılık elde edilmiştir ($p < 0,05$).

Tablo 5. Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin ANOVA testi

		SOY ölçeği	Alt Boyutlar		
			Fonksiyonel SOY	İnteraktif SOY	Eleştirel SOY
Yaş	18-25 ¹	3,46±0,41	2,36±0,79	4,02±0,57	4,12±0,67
	26-33 ²	3,54±0,49	2,54±0,84	4,00±0,68	4,19±0,69
	34 ve üzeri ³	3,73±0,51	2,99±1,03	4,08±0,62	4,23±0,67
<i>Test ve p değeri</i>		F=18,32 p=0,000	F=24,34 p=0,000	F=0,76 p=0,467	F=1,46 p=0,231
<i>Post-Hoc</i>		3 ¹ >1,2	3 ¹ >1,2	-	-
Gelir durumu	0-2500 ¹	3,51±0,44	2,52±0,92	3,99±0,58	4,15±0,64
	2501-5000 ²	3,60±0,52	2,72±0,96	4,04±0,64	4,14±0,72
	5001 ve üzeri ³	3,56±0,44	2,51±0,85	4,09±0,59	4,20±0,64
<i>Test ve p değeri</i>		F=1,60 p=0,202	F=3,51 p=0,031	F=1,09 p=0,335	F=0,37 p=0,689
<i>Post-Hoc</i>		-	2 ¹ >1,3	-	-
Eğitim düzeyi	İlköğretim ¹	3,63±0,60	3,03±1,01	3,89±0,75	4,07±0,78
	Lise ²	3,60±0,47	2,55±0,92	4,14±0,58	4,24±0,67
	Üniversite ve üzeri ³	3,50±0,42	2,45±0,83	4,03±0,55	4,15±0,63

		SOY ölçeği	Alt Boyutlar		
			Fonksiyonel SOY	İnteraktif SOY	Eleştirel SOY
<i>Test ve p değeri</i>		F=4,02 p=0,019	F=14,45 p=0,000	F=4,88 p=0,000	F=1,80 p=0,166
<i>Post-Hoc</i>		1 ^a ,2 ^a >3	1 ^a >2,3	2 ^a >1	-
Sağlık durumu	Çok iyi ¹	3,58±0,53	2,44±0,97	4,19±0,70	4,26±0,72
	İyi ²	3,51±0,44	2,54±0,86	3,99±0,56	4,13±0,65
	Orta ve düşük ³	3,67±0,47	2,96±0,94	3,99±0,60	4,16±0,66
<i>Test ve p değeri</i>		F=4,76 p=0,009	F=11,28 p=0,000	F=4,59 p=0,011	F=1,90 p=0,149
<i>Post-Hoc</i>		3 ^b >2	3 ^b >1,2	1 ^a >2,3	-
Meslek	Kamu çalışanı ¹	3,44±0,46	2,45±0,84	3,98±0,54	4,00±0,74
	Özel sektör ²	3,70±0,51	2,72±0,99	4,20±0,62	4,29±0,69
	Ev hanımı ve İşsiz ³	3,53±0,46	2,71±0,97	3,89±0,59	4,10±0,61
	Öğrenci ⁴	3,45±0,39	2,40±0,77	3,97±0,58	4,12±0,65
<i>Test ve p değeri</i>		F=10,32 p=0,000	F=5,66 p=0,001	F=8,36 p=0,000	F=4,36 p=0,000
<i>Post-Hoc</i>		2 ^a >1,3,4	4 ^a <2,3	2 ^a >1,3,4	2 ^b >1
En son başvuru hastane	Manisa Şehir Hastanesi ¹	3,52±0,49	2,65±0,97	3,98±0,61	4,05±0,71
	Merkez Efendi Devlet Hastanesi ²	3,58±0,43	2,53±0,87	4,08±0,55	4,26±0,60
	Özel Grandmedical ve Sekiz Eylül Hastanesi, Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi ³	3,59±0,51	2,63±0,91	4,04±0,70	4,24±0,65
	CBÜ Tıp Fakültesi Hastanesi ⁴	3,57±0,43	2,45±0,83	4,13±0,55	4,26±0,68
<i>Test ve p değeri</i>		F=0,74 p=0,523	F=1,14 p=0,331	F=1,52 p=0,207	F=4,70 p=0,000
<i>Post-Hoc</i>		-	-	-	2 ^b >1
Bu hastaneye başvuru sebepleri	Evime yakın olması ¹	3,59±0,50	2,70±0,93	4,03±0,63	4,15±0,68
	Hastanenin hizmet kalitesinin iyi olması ²	3,55±0,48	2,53±0,93	4,06±0,56	4,20±0,76
	Eş-dost tavsiyesi ve hastaneye duyduğum güven ³	3,53±0,48	2,50±0,91	4,04±0,61	4,18±0,68
	Hastane personelinin nezaketi ve hastanede çalışan doktorların daha bilgili olması ⁴	3,57±0,53	2,48±0,99	4,15±0,80	4,21±0,72
	Ulaşımının kolay olması ⁵	3,61±0,42	2,68±0,89	4,05±0,48	4,22±0,53
	Diğer ⁶	3,46±0,37	2,48±0,82	3,95±0,52	4,07±0,60
<i>Test ve p değeri</i>		F=1,06 p=0,380	F=1,33 p=0,247	F=0,67 p=0,646	F=0,47 p=0,793
<i>Post-Hoc</i>		-	-	-	-
<i>Post-Hoc Testleri b=Bonferroni, t=Tamhane's T2, L=LSD</i>					

Tablo 5’te katılımcıların sağlık okuryazarlığı ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarının karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Sağlık okuryazarlığı ölçeği puan ortalaması ile gelir durumu, en son başvuru hastane ve bu hastaneye başvuru sebepleri arasında istatistiksel olarak anlamlılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Sağlık okuryazarlığı ölçeğinin puan ortalaması ile yaş, eğitim düzeyi, sağlık durumu ve meslek arasında istatistiksel açıdan anlamlılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu durumda 34 yaş ve üzerindeki sağlık okuryazarlığı düzeylerinin 18-25 ile 26-33 yaş aralığında olanlara göre daha yüksek olduğu, eğitim düzeyi ilköğretim ve lise olanların sağlık okuryazarlığı düzeylerinin üniversite ve üzerindeki göre daha yüksek olduğu, sağlık durumu orta ve düşük olanların sağlık okuryazarlığı düzeylerinin sağlık durumu iyi olanlara göre daha yüksek olduğu, özel sektör çalışanlarının sağlık okuryazarlığı düzeylerinin kamu çalışanlarına, ev hanımları ve işsizlere, öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Alt boyutlardan fonksiyonel sağlık okuryazarlığı puan ortalaması ile en son başvuru hastane ve bu hastaneye başvuru sebepleri arasında istatistiksel yönden anlamlılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Fonksiyonel sağlık okuryazarlığı ile yaş, gelir durumu, eğitim düzeyi, sağlık durumu ve meslek arasında istatistiksel açıdan anlamlılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre 34 yaş ve üzerindeki ortalamasının 18-25 ve 26-33 yaş aralığında olanlara göre daha yüksek olduğu, gelir durumu 2501-5000 ₺ arasında olanların ortalamasının gelir durumu 0-2500 ₺ ile 5001 ₺ ve üzerindeki göre daha yüksek olduğu, eğitim düzeyi ilköğretim olanların ortalamasının lise ile üniversite ve üzerindeki göre daha yüksek olduğu, sağlık durumu orta ve düşük olanların ortalamasının sağlık durumu çok iyi ve iyi olanlara göre daha yüksek olduğu, öğrencilerin ortalamasının özel sektör çalışanlarına, ev hanımları ve işsizlere, göre daha düşük olduğu saptanmıştır. İnteraktif sağlık okuryazarlığı alt boyutu ile yaş, gelir durumu, en son başvuru hastane ve bu hastaneye başvuru sebepleri arasında istatistiksel yönden anlamlılık bulunmamıştır ($p>0,05$). İnteraktif sağlık okuryazarlığı ile eğitim düzeyi, sağlık durumu ve meslek arasında istatistiksel açıdan anlamlılık elde edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre eğitim düzeyi lise olanların ortalamasının eğitim düzeyi ilköğretim olanlardan daha yüksek olduğu, sağlık durumu çok iyi olanların ortalamasının sağlık durumu iyi ile orta ve düşük olanlardan daha yüksek olduğu, özel sektör çalışanlarının ortalamasının kamu çalışanlarına, ev hanımları ve işsizlere, öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Eleştirel sağlık okuryazarlığı alt boyutu ile yaş, gelir durumu, eğitim düzeyi, sağlık durumu ve hastaneye başvuru sebepleri arasında istatistiksel yönden anlamlılık elde edilmemiştir ($p>0,05$). Eleştirel sağlık okuryazarlığı ile meslek ve en son başvuru hastane arasında istatistiksel açıdan anlamlılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu durumda özel sektör çalışanlarının ortalamasının kamu çalışanlarına göre daha yüksek olduğu, Merkez Efendi Devlet Hastanesi’ne başvuranların ortalamasının Manisa Şehir Hastanesi’ne göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 6. Sağlık İletişimi Sorunları Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin ANOVA Testi

		Sağlık iletişimi sorunları ölçeği		Alt Boyutlar	
			Etkili iletişim	Sosyal iletişim	İletişim engelleri
Yaş	18-25 ¹	2,75±0,60	3,13±0,50	3,09±0,61	3,08±0,80
	26-33 ²	2,80±0,74	3,15±0,57	3,08±0,68	3,15±0,98
	34 ve üzeri ³	2,83±0,58	3,16±0,54	3,09±0,66	3,21±0,84
<i>Test ve p değeri</i>		F=0,87 p=0,419	F=0,24 p=0,783	F=0,01 p=0,985	F=1,42 p=0,244
<i>Post-Hoc</i>		-	-	-	-
Gelir durumu	0-2500 ¹	2,82±0,62	3,08±0,47	3,12±0,62	3,13±0,82
	2501-5000 ²	2,81±0,60	3,18±0,57	3,16±0,64	3,16±0,84
	5001 ve üzeri ³	2,72±0,65	3,16±0,52	2,96±0,63	3,11±0,89
<i>Test ve p değeri</i>		F=1,47 p=0,230	F=1,88 p=0,152	F=5,47 p=0,004	F=0,16 p=0,851
<i>Post-Hoc</i>		-	-	3 ^b <1,2	-
Eğitim düzeyi	İlköğretim ¹	2,93±0,62	3,23±0,56	3,30±0,73	3,34±0,88
	Lise ²	2,68±0,64	3,19±0,56	3,04±0,65	3,04±0,92
	Üniversite ve üzeri ³	2,80±0,60	3,08±0,48	3,03±0,57	3,12±0,78

		Sağlık iletişimi sorunları ölçeği	Alt Boyutlar		
			Etkili iletişim	Sosyal iletişim	İletişim engelleri
<i>Test ve p değeri</i>		F=5,56 p=0,004	F=4,43 p=0,011	F=6,40 p=0,002	F=4,44 p=0,012
<i>Post-Hoc</i>		1 ^{b>2}	1 ^{t>3}	1 ^{t>2,3}	1 ^{t>2}
Sağlık durumu	Çok iyi ¹	2,62±0,62	3,27±0,58	3,08±0,72	2,99±0,87
	İyi ²	2,80±0,60	3,12±0,50	3,07±0,59	3,14±0,82
	Orta ve düşük ³	2,97±0,64	3,03±0,50	3,15±0,66	3,33±0,88
<i>Test ve p değeri</i>		F=9,69 p=0,000	F=6,58 p=0,001	F=0,56 p=0,567	F=4,91 p=0,000
<i>Post-Hoc</i>		1 ^b , 2 ^b , 3 ^b	1 ^{b>2,3}	-	3 ^{b>1}
Meslek	Kamu çalışanı ¹	2,75±0,52	3,06±0,51	2,95±0,64	3,10±0,84
	Özel sektör ²	2,75±0,66	3,24±0,55	3,06±0,67	3,17±0,89
	Ev hanımı ve işsiz ³	2,87±0,67	3,07±0,55	3,15±0,64	3,20±0,88
	Öğrenci ⁴	2,78±0,57	3,10±0,47	3,12±0,59	3,06±0,77
<i>Test ve p değeri</i>		F=1,05 p=0,370	F=4,31 p=0,005	F=1,58 p=0,192	F=0,83 p=0,478
<i>Post-Hoc</i>		-	2 ^{b>3}	-	-
En son başvuru hastane	Manisa Şehir Hastanesi ¹	2,85±0,65	3,15±0,59	3,12±0,67	3,20±0,89
	Merkez Efendi Devlet Hastanesi ²	2,75±0,56	3,17±0,52	3,10±0,60	3,12±0,83
	Özel Grandmedical ve Sekiz Eylül Hastanesi, Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi ³	2,76±0,60	3,03±0,40	2,96±0,60	3,10±0,80
	CBÜ Tıp Fakültesi Hastanesi ⁴	2,71±0,65	3,22±0,45	3,11±0,65	2,99±0,80
<i>Test ve p değeri</i>		F=1,16 p=0,322	F=3,21 p=0,024	F=1,75 p=0,155	F=1,34 p=0,259
<i>Post-Hoc</i>		-	4 ^{t>3}	-	-
Bu hastaneye başvuru sebepleri	Evime yakın olması ¹	2,90±0,62	3,17±0,60	3,18±0,65	3,28±0,84
	Hastanenin hizmet kalitesinin iyi olması ²	2,66±0,62	3,23±0,56	3,12±0,75	2,98±0,94
	Eş-dost tavsiyesi ve hastaneye duyduğum güven ³	2,62±0,63	3,14±0,46	3,03±0,54	2,93±0,81
	Hastane personelinin nezaketi ve hastanede çalışan doktorların daha bilgili olması ⁴	2,65±0,56	3,14±0,39	3,05±0,70	3,01±0,80
	Ulaşımının kolay olması ⁵	2,91±0,65	3,05±0,43	3,04±0,55	3,29±0,86
	Diğer ⁶	2,81±0,56	3,02±0,46	2,94±0,53	3,14±0,74
<i>Test ve p değeri</i>		F=4,48 p=0,00	F=2,30 p=0,062	F=2,25 p=0,051	F=3,56 p=0,003
<i>Post-Hoc</i>		1 ^{b>2,3}	-	-	1 ^{b>2,3}

Tablo 6’da katılımcıların Sağlık İletişimi Sorunları ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarının karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Sağlık iletişimi sorunları ile yaş, gelir durumu, meslek ve en son başvuru hastane arasında

istatistiki açıdan anlamlılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Sağlık iletişimi sorunları ile sağlık durumu arasında istatistiki açıdan anlamlılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu anlamlılık sağlık durumu çok iyi, iyi, orta ve düşük düzeylerinden kaynaklanmaktadır. Sağlık iletişimi sorunları ile eğitim düzeyi ve hastaneye başvuru sebepleri arasında istatistiki açıdan anlamlılık elde edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre eğitim düzeyi ilköğretim olanların ortalamasının eğitim düzeyi lise olanlardan daha büyük olduğu, hastaneye başvuru sebeplerinde eve yakın olması durumunun ortalamasının hastane kalitesinin iyi olması, eş-dost tavsiyesi ve hastaneye duyulan güven nedenlerinden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Alt boyutlardan etkili iletişim ile yaş, gelir durumu ve hastaneye başvuru sebepleri arasında istatistiki açıdan anlamlılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Etkili iletişim ile eğitim düzeyi, sağlık durumu, meslek ve en son başvuru hastane arasında istatistiki açıdan anlamlılık bulunmuştur ($p<0,05$). Buna göre eğitim düzeyi ilköğretim olanların ortalaması eğitim düzeyi üniversite ve üzeri olanlardan daha yüksek olduğu, sağlık durumu çok iyi olanların ortalamasının sağlık durumu iyi ile orta ve düşük olanlardan daha yüksek olduğu, özel sektör çalışanlarının ortalamasının ev hanımı ve işsiz olanlardan daha yüksek olduğu, CBÜ Tıp Fakültesi Hastanesi ortalamasının Özel Grandmedical, Özel Sekiz Eylül ve Ağız ve Diş Sağlığı hastanelerinden yüksek olduğu saptanmıştır. Sosyal İletişim alt boyutu ile yaş, sağlık durumu, meslek, en son başvuru hastane ve bu hastaneye başvuru sebepleri arasında istatistiki yönden anlamlılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Sosyal iletişim ile gelir durumu ve eğitim düzeyi arasında istatistiki olarak anlamlılık elde edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre gelir durumu 5001 ₺ ve üzerinde olanların ortalamasının gelir durumu 0-2500 ₺ ve 2501-5000 ₺ arasında olanlardan daha yüksek olduğu, eğitim düzeyi ilköğretim olanların ortalamasının eğitim düzeyi lise ile üniversite ve üzeri olanlardan daha yüksek olduğu saptanmıştır. İletişim Engelleri alt boyutu ile yaş, gelir, meslek ve en son başvuru hastane arasında istatistiki yönden anlamlılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). İletişim engelleri ile eğitim düzeyi, sağlık durumu ve hastaneye başvuru sebepleri arasında istatistiki yönden anlamlılık elde edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre eğitim seviyesi ilk öğretim olanların ortalamasının eğitim düzeyi lise olanlardan daha yüksek olduğu, sağlık durumu orta ve düşük olanların ortalamasının sağlık durumu çok iyi olanlardan daha yüksek olduğu, hastaneye başvuru sebeplerinde eve yakın olması durumunun ortalamasının hastane kalitesinin iyi olması, eş-dost tavsiyesi ve hastaneye duyulan güven nedenlerinden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 7. Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği ve Sağlık İletişimi Sorunları Ölçeği Arasında Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız değişken	B	sh	t	F	p	R2
Sağlık İletişimi Sorunları Ölçeği	Sabit	2,37	0,19	12,22	4,73	0,030	0,008
	Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği	0,11	0,05	2,17			
	Sabit	2,22	0,07	30,39	66,56	0,000	,102
	FSOY	0,21	0,02	8,15			
	Sabit	3,31	0,16	20,70	10,89	0,001	0,018
	ESoy	-0,12	0,03	-3,30			
Sabit	3,48	0,17	20,35	16,59	0,000	0,028	
İSOY	-0,17	0,04	-4,07				

Tablo 7’ de sağlık okuryazarlığı ölçeği ile sağlık iletişimi sorunları ölçeği arasında yapılan basit doğrusal regresyon analizi bulguları yer almaktadır. Sağlık okuryazarlığı ölçeği ile sağlık iletişimi sorunları ölçeği arasında yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucu istatistiki açıdan anlamlılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Yapılan analize göre sağlık iletişimi sorunlarında meydana gelen değişimin %0,8’i sağlık okuryazarlığı ölçeği tarafından açıklanmaktadır ($R^2=0,008$). Sağlık okuryazarlığının sağlık iletişimi sorunlarına etkisi pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir. Sağlık okuryazarlığı ölçeğinde meydana gelen artış sağlık iletişimi sorunlarına yansımaktadır ($b=0,11$). Fonksiyonel sağlık okuryazarlığı, eleştirel sağlık okuryazarlığı ve İnteraktif sağlık okuryazarlığı ile sağlık iletişimi sorunları arasında istatistiki açıdan anlamlılık elde edilmiştir ($p<0,05$). Yapılan analize göre Sağlık İletişimi Sorunlarında meydana gelen değişimin %10,2’si fonksiyonel sağlık okuryazarlığı tarafından ($R^2=0,102$), %1,8’i eleştirel sağlık okuryazarlığı tarafından ($R^2=0,018$) ve %2,8’i interaktif sağlık okuryazarlığı tarafından ($R^2=0,028$) açıklanmaktadır.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Gelişen teknoloji ve tıp sonucunda insanların sağlık hizmetlerinden yararlanma oranı artış göstermiştir. Bu durumun sonucunda sağlık iletişimi faktörü önem kazanmıştır. Başarılı, etkin kurulan sağlık iletişimi ile hem hasta ve hasta yakınları hem de sağlık profesyonelleri memnun olmaktadır. Bununla birlikte sağlık okuryazarlık düzeyinin yüksek olması sağlık iletişiminin başarısına katkıda bulunmaktadır. Artan sağlık okuryazarlık düzeyi ile hasta ve hasta yakınları, sağlık profesyonellerinin geri bildirimlerini anlamakta, akıllarındaki soruları sormaktan çekinmemekte, teşhis ve tedavi süreci aktif olarak katılmaktadır. Bunun sonucunda da sorunlu bir sağlık iletişimi ortaya çıkmamaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı bireylerin sağlık okuryazarlık düzeyleri sağlık iletişimi sorunları açısından önem arz etmektedir. Bu araştırma da sağlık okuryazarlığının sağlık iletişimi sorunlarına etkisinin değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu araştırmanın özgünlüğü ve sağlık iletişimi sorunları ölçeğinin literatüre yeni eklenmiş olması sebebiyle tartışmaya konu olabilecek çalışmalar sınırlıdır. Bu sebeple tartışma kısmında araştırma konularına yakın bulunan çalışmaların sonuçlarına ilişkin tartışmaya yer verilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen katılımcıların cinsiyetleri ile sağlık okuryazarlığı arasında anlamlı bir fark elde edilmiştir. Bu durumda kadınların sağlık okuryazarlık düzeyleri erkeklere göre daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Literatüre göre erkeklerin eğitim seviyesinin kadınlara göre daha yüksek olması ve eğitim seviyesinin sağlık okuryazarlığını olumlu yönde etkilemesi erkeklerin sağlık okuryazarlık düzeylerinin yüksek bulunmasının sebebi olabilmektedir. Ayrıca kadınların yazılı materyalleri daha az okuma, kullanma ve anlama, sağlık bilgisine daha az erişebilme nedenleri de kadınların sağlık okuryazarlık düzeylerini düşürmektedir. Yapılan araştırmalara göre kadınların sağlık okuryazarlığı düzeyleri erkeklerden daha düşük çıkmıştır (Yakar vd. 2019; Ilgaz 2021). Malatyalı ve Biçer (2018) tarafından yapılan araştırmaya göre ve Akyol Güner, Kuzu ve Bayraktaroğlu (2020) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ise kadınların genel sağlık okuryazarlık düzeyleri erkeklere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen katılımcıların medeni halleri ile sağlık okuryazarlığı arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Buna göre evli olanların sağlık okuryazarlık düzeyleri bekar olan katılımcılara göre daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Kaya (2018) tarafından yapılan bir araştırmaya göre de sağlık okuryazarlığı ile medeni durum değişkeni arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiş olup, evlilerin sağlık okuryazarlık düzeyi bekarlara göre daha düşük bulunmuştur.

Katılımcıların son bir yılda sağlık kuruluşuna başvuru sayısı ile sağlık okuryazarlığı arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Yine Kaya (2018) tarafından gerçekleştirilen bir araştırma sonucuna göre de sağlık okuryazarlığı ile son bir yılda sağlık kuruluşuna başvuru sayısı arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir.

Katılımcıların sağlık okuryazarlığı düzeyleri ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Yaşın ilerlemesi ile sağlık okuryazarlık düzeyinde artış tespit edilmiştir. Yeşildal ve Kaya (2021) tarafından yapılan bir araştırmaya göre de yaş ilerledikçe sağlık okuryazarlık düzeyinin yükseldiği tespit edilmiştir.

Katılımcıların sağlık okuryazarlığı ile gelir durumu arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Yapılan araştırmalara göre de sağlık okuryazarlığı ile gelir durumu arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Bakan ve Yıldız 2019; Ilgaz 2021).

Araştırmada, katılımcıların sağlık okuryazarlığı ile eğitim seviyeleri arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Bireylerin eğitim düzeyleri arttıkça sağlık okuryazarlık düzeyinde düşüş görülmüştür. Literatür incelendiğinde tam tersi bir durum olduğu tespit edilmiş, buna göre eğitim düzeyi arttıkça sağlık okuryazarlık düzeyinde de artış meydana gelmiştir. Ancak Sezgin (2013) tarafından yapılan bir araştırmaya göre eğitim düzeyinin yükselmesi ile sağlık okuryazarlık düzeyinin de yükseldiğini düşünmenin doğru olmadığını belirtmiştir. Ayrıca sağlık okuryazarlık düzeyinin eğitim düzeyi ile doğrudan bir ilgisinin olmadığını üzerinde durmuştur (Akbolat vd. 2016).

Katılımcıların sağlık okuryazarlığı ile meslek arasında anlamlı bir farklılık elde edilmiştir. Buna göre özel sektör çalışanlarının sağlık okuryazarlık düzeyleri, kamu çalışanı, öğrenci, ev hanımı ve işsiz olanlara göre daha yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Çimen ve Bayık Temel (2017) tarafından yürütülen bir çalışmada meslek ile sağlık okuryazarlığı arasında anlamlı bir farklılık bulunmuş ve bu farkında çiftçilerden ve diğer (bakkal, emlakçı, taksici vb.) mesleklerde çalışanlardan kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

Katılımcıların sağlık okuryazarlığı ile en son başvurdukları hastaneler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Güven (2016) tarafından gerçekleştirilen tez çalışmasına göre de sağlık okuryazarlığı düzeyi ile en son başvurdukları hastaneler arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir.

Araştırmada sağlık iletişimi sorunları ölçeğine ilişkin ortalama puan $\bar{x}=2,79$ olarak tespit edilmiştir. Sağlık iletişimi sorunları ölçeğinin alt boyutlarından etkili iletişim alt boyutunun ortalama puanı $\bar{x}=3,14$, Sosyal İletişim alt boyutu ortalama puanı $\bar{x}=3,09$ ve iletişim engelleri alt boyutunun ortalama puanı $\bar{x}=3,14$ olarak tespit edilmiş olup genel ortalamadan daha yüksek puan alınmıştır. Araştırmada katılımcılar etkili iletişim alt boyutunda bulunan ‘Sağlık profesyonelleri (diş hekimi, hemşire, doktor ve diğerleri) hastalığım hakkında konuşurken sert üslup kullanır’ ifadesinden alınan ortalama puan $\bar{x}=2,71$, sosyal iletişim alt boyutunda bulunan ‘Muayene olmam gerektiğinde genellikle gergin olurum’ ifadesinden alınan ortalama puan $\bar{x}=3,02$ ve ‘Muayene esnasında kendimi ifade etmekten çekinirim’ ifadesinden alınan ortalama puan $\bar{x}=2,56$, iletişim engelleri alt boyutunda bulunan ‘Doktorlar muayene sırasında aceleci davranır’ ifadesinden alınan ortalama puan $\bar{x}=3,33$ olarak tespit edilmiştir. Işık (2021) tarafından yapılan bir araştırmaya göre hekimin hastayı dikkatle dinlemesi, yüzeysel tavırlar sergilememesi, samimi ve güler yüzlü davranması önem arz etmektedir. Ayrıca hekimin soğuk ve mesafeli davranması hastalarda gerginliğe ve çekimsizliğe neden olmaktadır (Işık, 2021).

Araştırmada sağlık iletişimi sorunları ölçeği ile sağlık okuryazarlığı ölçeğinin toplam puanı ve alt boyutları arasında gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre sağlık iletişimi sorunları ile sağlık okuryazarlığı ve alt boyutları arasında istatistiksel açıdan anlamlılık elde edilmiştir ($p<0,05$). Yapılan analiz sonucunda etkinin pozitif yönde ve yalnızca %0,8 olduğu tespit edilmiştir. Sağlık okuryazarlık düzeyinin sağlık iletişimi sorunlarını azda olsa etkilediği görülmüştür. Akbolat ve diğerleri (2016) tarafından yapılan bir araştırmaya göre fonksiyonel okuryazarlık ve eleştirel okuryazarlık ile hasta-hekim ilişkisi arasında istatistiksel olarak anlamlılık tespit edilmiştir. Ancak interaktif okuryazarlık ile hasta-hekim ilişkisi arasında istatistiksel olarak anlamlılık tespit edilmemiştir.

Yapılan araştırma yalnızca Manisa ilini kapsadığından ülkemizin genel sağlık okuryazarlığını belirlemeye ve sağlık iletişimi sorunlarına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Düşük sağlık okuryazarlık seviyesine sahip olan bölgelerde sağlık hizmetlerinin maliyetlerini ortaya koyan çalışmaların yapılması önerilmektedir. Bireylerde sağlık okuryazarlığı farkındalığı oluşması yönünde faaliyetlerin yapılması önerilmektedir. Etkili sağlık iletişimi kurmaya yönelik derslerin müfredatta yer alması önerilmektedir. Ayrıca sağlık iletişimi sorunları konusuna yönelik hem kamu hem de özel sağlık kuruluşunun karşılaştırılması önerilmektedir. Sağlık profesyonellerinin hasta ve hasta yakınları ile olan iletişimlerini denetlenmelidir.

Yazında yapılan araştırmalar sonucunda sağlık okuryazarlığı ve sağlık iletişimi sorunları ile ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Ancak hem sağlık okuryazarlığının hem de sağlık iletişimi sorunlarının bir arada kullanıldığı az çalışmaya rastlanmaktadır. Bu çerçevede sağlık okuryazarlığı ile sağlık iletişimi sorunlarının bir arada kullanıldığı bu araştırmanın katkısı önem arz etmektedir. Yerli literatüre ve benzer araştırmalara öncülük etmesi bu araştırmanın katkılarındandır.

Araştırmanın yalnızca Manisa ilini kapsamı kısıtlı oluşturmaktadır. Bu araştırma sonucunda sağlık okuryazarlığının sağlık iletişimi sorunlarını az oranda etkilediği tespit edilmiştir. Ancak farklı illerde yapılacak olan çalışmalarda farklı sonuçlar görülebilir. Bu nedenle araştırma sonuçları yetişkinler ile ilgili genelleme yapılabilmesini sağlar nitelikte değildir. Bu genellemenin yapılabilmesi adına Türkiye’de yetişkin bireylerin sağlık okuryazarlık düzeyleri ve sağlık iletişimi sorunlarına yönelik benzer araştırmaların yaygınlaşması gerekmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akbolat, M., Kahraman, G., Erigüç, G. ve Sağlam, H. (2016). Sağlık okuryazarlığı hasta-hekim ilişkisini etkiler mi? Sakarya ilinde bir araştırma. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(4), 354-362.
- Akyol Güner, T., Kuzu, A. ve Bayraktaroğlu, T. (2020). Diyabetli bireylerde sağlık okuryazarlığı ve akılcı ilaç kullanım arasındaki ilişki. *Türkiye Diyabet ve Obezite Dergisi*, 4, 214-223.
- Altun, R. (2021). Aile sağlığı merkezlerinde sağlık okuryazarlığı ve hasta memnuniyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi: Amasya örneği [Doktora Tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Bakan, A. B. ve Yıldız, M. (2019). 21-64 yaş grubundaki bireylerin sağlık okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesine ilişkin bir çalışma. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 29(3), 33-40.
- Başol, E. (2018). Hasta ile sağlık çalışanları (doktor ve hemşire) arasındaki iletişim sorunları ve çözüm önerileri. *International Anatolia Academic Online Journal*, 4(1), 76-93.
- Bayık Temel, A. ve Çimen, Z. (2017). Kronik hastalığı olan yaşlı bireylerde sağlık okuryazarlığı, sağlık algısı ve ilişkili faktörler. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 33(3), 105-125.
- Bıçer, E. B. ve Malatyalı, İ. (2018). Sağlık okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi: Sivas cumhuriyet üniversitesi örneği. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 17(2), 1-15.
- Çatı, K., Karagöz, Y., Yalman, F. ve Öcel, Y. (2018). Sağlık okuryazarlığının hasta memnuniyeti üzerine etkisi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14, 67-88.
- Çopurlar, C. K. ve Kartal, M. (2016). Sağlık okuryazarlığı nedir? Nasıl değerlendirilir? Neden önemli?. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10(1), 42-47.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Güven, A. (2016). *Sağlık okuryazarlığını etkileyen faktörler ve sağlık okuryazarlığı ile hasta güvenliği ilişkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- İlgaz, A. (2021). Bir aile sağlığı merkezi'ne kayıtlı bireylerde sağlık okuryazarlığı seviyesi ve ilişkili faktörler. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 8(2), 151-159.
- Işık, T. (2021). Sağlık iletişimi bağlamında hekim-hasta, hasta-hekim iletişimi inceleme çalışması: Özel bir hastane analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 720-753.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler* (30. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, M. (2018). *Kişilerin sağlık okuryazarlıkları ve sağlık hizmeti kullanımlarının değerlendirilmesi; Kırıkkale örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Kripalani, S. ve Weiss, B. D. (2006). Teaching about health literacy and clear communication. *Journal of general internal medicine*, 21(8), 888-890.
- Moorhead, S., Hazlett, D., Harrison, L., Carroll, J., Irwin, A. ve Hoving, C. (2013). A new dimension of health care: systematic review of the uses, benefits, and limitations of social media for health communication. *Journal of Medical Internet Research*, 15(4), 85.
- Neuman, L. W. (2010). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Alpha Books.

- Nutbeam, D. (2000). Health literacy as a public health goal: A challenge for contemporary health education and communication strategies into the 21st century. *Health Promotion International*, 15(3), 259–267.
- Ölmez, E. H. ve Barkan, O. B. (2015). Sağlık okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ve hasta hekim ilişkisinin değerlendirilmesi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 121-127.
- Parlayan, M. A. ve Dökme, S. (2016). Özel hastanelerdeki hemşire ve hastaların iletişim seviyelerinin değerlendirilmesi: Bir hastane örneği. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 265-284.
- Sezgin, D. (2013). Sağlık okuryazarlığını anlamak. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (Sağlık İletişimi Özel Sayısı), 53-72.
- Simonds, S. K. (1974). Health education as social policy. *Health Education Monograph*. 2(1), 1-25.
- Türkoğlu, N. ve Kılıç, D. (2021). Sağlık okuryazarlığı ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 24(1), 25-33.
- Wynia, M. K. ve Osborn, C. Y. (2010). Health literacy and communication quality in health care organizations. *Journal of Health Communication*, 15(2), 102–115.
- Yakar, B., Gömleksiz, M. ve Pirinççi, E. (2019). Bir üniversite hastanesi polikliniğine başvuran hastaların sağlık okuryazarlığı düzeyleri ve etkileyen faktörler. *Eurasian Journal Family Medicine*, 8(1), 27-35.
- Yeşildal, M. ve Kaya, Ş. D. (2021). Yetişkin bireylerde dijital okuryazarlık ve sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişki: Konya örneği. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 30(2), 174-181.
- Yeşildal, M., Akman Dömbekci, H. ve Öztürk, Y. E. (2021). Sağlık iletişimi sorunları: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 108-119.
- Yılmazel, G. ve Çetinkaya, F. (2016). Sağlık okuryazarlığının toplum sağlığı açısından önemi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(1), 69-74.
- Zhao, X. (2021). Challenges and barriers in intercultural communication between patients with immigration backgrounds and health professionals: A systematic literature review. *Health communication*, 37(13), 1–10.

TÜRKİYE'DEKİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN MOBİL TEKNOLOJİ KULLANIMLARININ ANALİZİ

THE ANALYSIS OF MOBILE TECHNOLOGY USES OF METROPOLITAN MUNICIPALITIES IN TÜRKİYE

Oğuzhan GÜRSOY¹

ÖZ

Bilgi ve iletişim teknolojileri alanında yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm dalgası mobil teknolojileri hiç olmadığı kadar ön plana çıkarmıştır. Diğer teknolojik cihazlara kıyasla daha yüksek sahiplik oranı olan mobil cihazlar; vatandaşlar ve yerel yönetimler arasında, özellikle milenyum sonrasındaki dönemde, çağrı merkezleri, anlık mesajlaşma uygulamaları ve mobil uygulamalar gibi yeni iletişim kanalları açmıştır. Küresel ölçekteki erişim ve kullanım oranları göz önünde bulundurulduğunda mobil teknolojiler, çok sayıda vatandaşa/müşteriye erişme konusunda ciddi bir fırsat sunmaktadır. Kamu sektöründe daha düşük maliyetlerle daha iyi hizmet sunumu, verimlilik, hesap verebilirlik, şeffaflık, duyarlılık, yanıt verebilirlik ve geri bildirim ilkeleri çerçevesinde kurumsal kapasite sağlanması gibi avantajları olan M-Devlet ve M-Belediye çalışmaları günümüzde yeni bir demokratikleşme dalgasına neden olmaktadır. Bu çalışma ile kurumsal ve finansal açıdan görece güçlü olduğu düşünülen büyükşehir belediyelerinin mobil teknolojileri kullanım tarz ve düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin bir M-Devlet ya da M-Belediyecilik aracı olarak kullandıkları anlık mesajlaşma uygulamaları, çağrı merkezleri üzerinden sundukları mobil hizmetler ve çok çeşitli başlıklarda geliştirdikleri mobil uygulamalar web hasadı yöntemi ile incelenmiştir. Sonuç olarak, mobil uygulama ve çağrı merkezi hizmetlerinin büyükşehir belediyelerince aktif olarak kullanıldığı ancak genel olarak anlık mesajlaşma programlarının (WhatsApp ve Telegram) çok aktif ve verimli olarak kullanılmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler, Belediye, Mobil Teknoloji, M-Devlet, M-Belediye.

JEL Sınıflandırma Kodları: H79, O14, O3, M15.

ABSTRACT

The wave of rapid change and transformation in the field of information and communication technologies has brought mobile technologies to the fore as never before. Mobile devices with a higher ownership rate compared to other technological devices; has opened new communication channels such as call centers, instant messaging applications and mobile applications between citizens and local governments, especially in the post-millennium era. Considering the access and usage rates on a global scale, mobile technologies offer a serious opportunity to reach a large number of citizens/customers. M-State and M-Municipality works, which have some advantages such as better service delivery at lower costs in the public sector, providing institutional capacity within the framework of efficiency, accountability, transparency, sensitivity, responsiveness and feedback principles, are causing a new wave of democratization today. With the study, it is aimed to determine the usage style and level of mobile technologies of metropolitan municipalities, which are considered to be relatively strong in institutional and financial terms. In this context, instant messaging applications, mobile services offered through call centers and mobile applications developed in a wide variety of topics that have been conducted by Metropolitan municipalities in Türkiye as an M-state or M-municipality tool are examined by web harvesting method. As a result, it is determined that mobile applications and call center services are actively used by these metropolitan municipalities, but instant messaging programs (WhatsApp and Telegram) are not used very actively and efficiently in general.

Keywords: Local Governments, Municipality, Mobile Technology, M-State, M-Municipality.

JEL Classification Codes: H79, O14, O3, M15.

¹ Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, oguzhan_grsy@hotmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The rapid change and development in information and communication technologies deeply affect the way of doing business and providing service of local governments, which are the closest service unit to the public. Just like commerce, production and shopping; local services are also digitizing and becoming “mobile” day by day. Nowadays, mobile devices, which are very common in terms of both access and inclusiveness, simplify the job of not only service providers but also service recipients. In this study, mobile devices, which are becoming more and more widespread and alternative to wired devices, are not considered as a threat to the E-Government approach, but as a supporting phenomenon. Mobile technologies, which have potential benefits such as reporting requests and complaints more easily and quickly, as well as accessing news and announcements from anywhere, offer citizens more access to local services. Due to all these potential benefits and examples of good practices emerging on a global scale, metropolitan municipalities in Türkiye benefit from mobile technologies under three headings: Instant messaging applications, call centers and mobile applications. Social media platforms, which are a kind of mobile application, were not examined within the scope of this study due to the scale problem. One of the starting points of this study is to determine the level of use of mobile technologies by metropolitan municipalities, which are considered to be relatively strong in institutional and financial terms. In this context, call center services, instant messaging services offered through WhatsApp and Telegram platforms and mobile applications offered to the residents and visitors of the city in different categories offered by 30 metropolitan municipalities in Türkiye were examined.

Design/methodology/approach:

Within the scope of this study, how mobile devices, whose usage and prevalence rates are increasing rapidly around the world, are instrumentalized in the provision of services by metropolitan municipalities in Türkiye are evaluated. For this evaluation, the document analysis method, which is one of the qualitative research techniques, was used. Call center and instant messaging services and mobile applications of all metropolitan municipalities in Türkiye were compared in the light of data obtained by manual web harvesting and mobile harvesting (mobile applications were reviewed one by one on Google Play and App Store. In addition, Telegram groups of municipalities were searched manually one by one). After the web harvesting, the current status of mobile service understandings of all metropolitan municipalities in Türkiye has been determined. This study makes an important contribution to the literature, as it enables periodic, administrative and political comparisons to be made in the future.

Findings:

Within the scope of this study, instant messaging applications, call centers and mobile applications developed under various titles by metropolitan municipalities in Türkiye as an M-state or M-municipality tool were examined. As a result, it has been determined that they actively use mobile applications and call center services, but they do not use instant messaging programs (WhatsApp and Telegram) very actively and efficiently.

Conclusion and Discussion:

Parallel to the developments in many countries of the world, Türkiye could not remain indifferent to the rapid change and transformation in the fields of information and communication technologies. E-Government and M-Government initiatives have brought innovations both in the way of providing services and in the way public institutions do business. The integration of mobile technologies (call services, instant messaging applications and mobile applications) into the processes of providing services and doing business in areas that are not yet digitized or in the process of digitalization is a current method to serve larger audiences more easily. With the increase in the number of people accessing the internet via mobile devices, the choice of mobile technology has a serious potential to reach a large number of potential citizens/customers. In this study, mobile devices, which are becoming more and more widespread and alternative to wired devices, are not considered as a threat to the E-Government approach, but as a supporting phenomenon. Metropolitan municipalities, which are the closest service units to the public, focus on M-State or M-Municipality activities in order to provide services, diversify the services offered, facilitate and expand access, and increase the effectiveness and efficiency of the services offered. It has been observed that mobile applications in many different fields such as transportation, institutionalism, governance, water and sewerage, tourism, sports, art and culture, education, local development and health are offered to citizens and stakeholders by metropolitan municipalities in Türkiye. Apart from mobile applications, call center and instant messaging (WhatsApp and Telegram) services in the field of public relations were also examined have not yet reached their full potential. Within the scope of the study, it was determined that WhatsApp and Telegram applications were not preferred by many municipalities. In addition, it has been observed that those who prefer these applications do not use these applications very actively and efficiently. Mobile services are predicted to increase further in the future due to challenges such as the pandemic as well as digitalization. It is thought that mobile technologies will make it easier for metropolitan municipalities, which are assumed to be the most developed municipalities in terms of institutional and budget, to reach and serve the masses of the people. In this context, it is thought that expanding instant messaging applications will provide administrative advantages, especially in times of crisis. Metropolitan municipalities need to be ready for the paradigm change in mobile services and mobile applications, and focus on reaching the masses with low budgets, just like in call center services.

1. GİRİŞ

Latince “mōbilis” kelimesinden türetilen “mobil” sözcüğü, hareketli ve taşınabilir şeyleri ifade eden bir ön addır. Alexander Graham Bell tarafından 1876 yılında telefonun icadı ve Martin Cooper tarafından 1973 yılında cep telefonunun icadı sonrasındaki dönemde bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) alanında yaşanan hızlı değişim ve gelişim, hem yazılım hem de donanım boyutuyla mobil cihazları günlük yaşamlarımızın vazgeçilmezi hâline getirmiştir. Bir cebe girebilecek kadar kolay taşınabilmesi nedeniyle cep telefonu ve tablet gibi kolay taşınabilen cihazları ve bu cihazlara ilişkin yazılım ve donanımları tanımlamak amacıyla “mobil” kavramı kullanılmaktadır (Kayabaş, 2018, s. 101). İçerisinde bulunduğumuz bilgi ve iletişim çağına yön veren kavramlardan birisi olan bu kavram insanların alışkanlıklarında köklü değişimlere neden olmaktadır. Sosyal ilişkilerden eğitime; sağlıktan kamu hizmetlerine kadar farklı alanlarda kendisine uygulama alanı bulmaktadır.

Mobil teknoloji önceleri yalnızca sesli telefon görüşmesi ve sonrasında sesli görüşmenin yanı sıra mesajlaşma için kullanılan basit bir cihazken; özellikle milenyum sonrasındaki dönemde internette gezinme, oyun oynama, Küresel Konumlama Sistemi (GPS), görüntülü görüşme, dosya aktarımı ve anlık mesajlaşma vb. fonksiyonlara sahip çok işlevli bir cihaza dönüşmüştür. Bu sebeple denilebilir ki, mobil teknoloji artık yalnızca iki yönlü bir ağ teknolojisinden ibaret değildir.

Kullanıcının bulunduğu her yerde var olabilme potansiyeline sahip olan mobil teknoloji akıllı telefonlar, tabletler ve saatler gibi internet özellikli donanımların tamamını kapsamaktadır. Hücresel ağlar², kısa mesaj hizmeti (SMS), çoklu ortam mesajlaşma hizmeti (MMS), GPS ve gerek kablolu gerekse de kablosuz bağlantılar gibi mobil teknolojilerde yaşanan gelişmeler neticesinde bitmek bilmeyen bir evrim sürecine sahip olan mobil cihazlar günlük yaşamın temel gereksinimlerinden birisidir. Bir medya ve iletişim teorisyeni olan Marshall McLuhan tarafından 1964 yılında “kültürün anlık paylaşımına izin veren yaygın teknolojik ilerlemeler nedeniyle dünya kültürünün aynı anda küçülüp genişlediği olgusunu tanımlamak” için ifade edilen “küresel köy” kavramının en temel parçalarından birisi olan mobil cihazlar ve mobil teknolojiler; bireyleri, grupları, kitleleri ve sektörleri derinden etkilemekte ve şekillendirmektedir (Dixon, 2009, s. 1).

Mobil teknolojilerin günlük yaşamda daha fazla alana sahip olması ve günlük faaliyetlerimizi etkilemeye devam etmesi beklenmektedir. Küresel Mobil Haberleşme Sistemi (GSM) sektörünün standardize edilmesini ve geliştirilmesini amaçlayan GSM Derneği (GSM Association-GSMA) isimli küresel organizasyonun yıllık olarak yayınladığı rapora göre mobil teknoloji sektörüne ilişkin 2025 projeksiyonu şu şekildedir:

Tablo 1. Karşılaştırmalı Mobil Ekonomi Verileri (2021-2025)

Veri Başlığı	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	2021	2021	2025	2025
Benzersiz mobil abone	5,3 milyar	%67	5,7 milyar	%70
Mobil internet aboneleri	4,2 milyar	%53	5 milyar	%60
SIM bağlantısı	8,3 milyar	%58	8,8 milyar	%55 ³
Nüfusun Abone Kimlik Modülü (SIM) kartına erişim oranı	-	%104	-	%107
5G bağlantısına sahiplik oranı	-	%8	-	%25
Akıllı telefon sahiplik oranı	-	%75	-	%84
Nesnelerin interneti (IoT) bağlantı sayısı	15,1 milyar	-	23,3 milyar	-
Operatörlerin gelirleri	1,08 trilyon \$	-	1,16 trilyon \$	-
Mobil endüstrinin Gayri safi yurt içi hasılaya (GSYİH) katkısı	4,5 trilyon \$	-	4,9 trilyon \$	-

Kaynak: (GSMA, 2022).

Pandeminin de etkisiyle giderek yaygınlaşan ve büyüyen mobil teknoloji piyasasının market büyüklüğü 2017 yılında 3,6 trilyon \$, 2018 yılında 3,9 trilyon \$, 2019 yılında 4,1 trilyon \$, 2020 yılında 4,1 trilyon \$, 2021 yılında 4,5 trilyon \$ olarak tespit edilmiştir. Bu market büyüklüğünün 2025 yılında 4,9 trilyon \$'a ulaşması

² GSM (1G, 2G, 3G, 4G, 5G) ve Wi-Fi

³ 2025 yılındaki tahmini nüfus sayısı göz önünde bulundurulduğunda bu oranda düşüş beklenmektedir.

beklenmektedir (GSMA, 2018, s. 4; GSMA, 2022, s. 4-7). Tablo 1’den görülmektedir ki ilgili veri başlıklarındaki sayıların ve oranların (SIM bağlantısı hariç) 2025 yılına kadar artması beklenmektedir. Bu veriler mobil teknolojilerin ne kadar yaygın ve mobil teknoloji pazarının ne kadar büyük olduğuna delil niteliğindedir.

2. MOBİL TEKNOLOJİLERİN KAMU YÖNETİMİNDEKİ YERİ

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kamu yönetiminde hâkim paradigma olan Geleneksel Kamu Yönetimi’nin (GKY) eleştirisi üzerine neo-liberal düşüncenin etkisiyle 20. yüzyılın son çeyreğinde Yeni Kamu Yönetimi⁴ (YKY) yaklaşımı geliştirilmiştir. Bu yaklaşım müşteri, teknik verimlilik, ölçülebilirlik ve nesnellik gibi hususlarda çok ciddi reform dalgalarına sebep olmuştur. Max Weber’in kavramsallaştırdığı bürokrasi modeline göre örgütlenen; kamusal mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımında devletin kendi bürokrasisi vasıtasıyla doğrudan görev alması gerektiği düşüncesine dayanan; siyaset ve yönetimin birbirinden ayrı olduğu bakış açısına göre şekillenen; kamu yönetiminin özel sektör yönetiminden farklı olduğu savı üzerine inşa edilen geleneksel anlayış 1980’li yıllar ile birlikte çok ciddi şekilde eleştirilmeye başlanmıştır (Eryılmaz, 2013, s. 43-53). Sobacı ve Köseoğlu’nun (2015, s. 234) ifadesiyle uluslararası finans örgütlerinin de teşvikiyle küresel ölçekte hızla yayılan YKY/YKİ yaklaşımı, “devletin küçültülmesi, küçülen devletin daha etkin ve verimli çalışması, piyasa mekanizması ve araçlarının benimsenmesi, kamu harcamalarının düşürülmesi, özelleştirmeler ile tekellerin rekabete açılması, yerel yönetimlerin ve diğer aktörlerin dikkate alınması, devletin katalizör bir rol oynaması, özerk ve bağımsız birtakım kurumların idari teşkilatta yer alması, kamu hizmetlerinin sunumuna ilişkin yöntem ve tekniklerin değiştirilmesi, ağır işleyen bürokrasinin değiştirilmesi, performans yönetimi ve değerlendirilmesi yapılması” gibi ilkeler aracılığıyla GKY’ye meydan okumuştur. Ancak YKY açısından teoride tahayyül edilenlerin pratikte vuku bulmaması sonucu kamu kurumları daha kırılğan hâle gelmiştir.

YKY, en temelde toplum merkezli anlayışın güç kaybetmesinin sonucu olarak refah devletinin yıpranması ve demokrasi, eşitlik, katılım ve adalet gibi önemli değerler bağlamında eleştirilmektedir. Bunlara ek olarak öğütlediği adem-i merkeziyetçilik ve yetki devri sebebiyle uygulamada ortaya çıkan kurumsal karmaşa, özelleştirme ve hizmet alımı ile karşılaşılan problemler ve müşteri odaklı bakış açısının sebep olduğu meşruiyet sorunu başlıklarında da eleştirilmektedir. YKY’nin vurgu noktası olan etkinlik, etkililik ve verimlilik temelli anlayış ve yaklaşımın ilkeleri, zamanla uygulamada karşılaşılan problemler sebebiyle eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştiriler Göçoğlu ve Gündüz (2020, s. 4-5) tarafından sırasıyla “kaderci eleştiriler”, “hiyerarşi eleştirileri”, “bireyci eleştiriler” ve “eşitlikçi eleştiriler” olarak 4 başlıkta toparlanmıştır. Bu şekilde kavramsallaştırılan eleştiriler kapsamında kamu yönetimine etki eden yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Köseoğlu ve Sobacı’nın “Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları” başlıklı editoryal kitaplarını üzerine kurguladıkları bu eleştirilere ve yeni yaklaşımlara şunlar örnek olarak verilebilir: Feminist Yaklaşımlar, Bütünleşik Kamu Yönetimi, Ağ Yönetişimi, Neo-Weberyan Devlet, Yeni Kamu Yönetişimi, Kamu Değeri Yönetimi, Yeni Kamu Hizmeti ve Dijital Çağ Yönetişimi.

Literatürde YKY ile benzeşen (girişimci, yenilikçi, sonuç ve müşteri odaklı bir devlet anlayışı, etkinlik ve verimliliği artırmak, bürokrasi ve kırtasiyeciliği azaltmak vb.) ve ayrışan (parçalanma ve yeniden bütünleşme) yönleri fazlaca işlenen Dijital Çağ Yönetişimi (DÇY) paradigması kimi zaman YKY’nin amaçlarının gerçekleştirilmesi için kullanılan bir araç konumunda görülürken kimi zaman ondan ayrı ve yeni bir paradigma olarak görülmüştür. Ancak genel bir ifade olarak denilebilir ki, Dunleavy, Margetts, Bastow ve Tinkler tarafından 2005 yılında kaleme alınan Yeni Kamu İşletmeciliği Öldü: Yaşasın Dijital Çağ Yönetişimi (*New Public Management is Dead: Long Live Digital Era Governance*) başlıklı eserde ilk kez dile getirilen DÇY kavramı, YKİ yaklaşımının uygulamadaki başarısızlığı ve eleştirileri kapsamında ona alternatif bir paradigma olarak sunulmuştur. Devlet merkezli bir yönetim anlayışı yerine toplum merkezli bir yönetim anlayışının geliştirilmesi stratejisini temsil eden bu etkileşimli yönetim modeli E-Devlet ve internet teknolojilerini ön plana çıkarmaktadır. Post-YKİ savlardan birisi olan DÇY kavramı “mevcut bürokratik uyarlamaların desteklenmesinde ve bütünleştirilmesinde, yönetim sistemlerinde ve sivil toplumdaki vatandaşlar ve diğer hizmet kullanıcıları ile etkileşim yöntemlerinde bilgi teknolojisi (BT) tabanlı değişikliklerin önemini vurgulamaktadır”. Teknoloji odaklı bu etkinin aynı zamanda bilişsel, davranışsal, örgütsel, politik ve kültürel değişiklikleri tetiklediğini de söylemek

⁴ Eryılmaz (2013, s. 48) tarafından Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ) yalnızca kamu iktisadi teşebbüslerinin yönetimini çağrıştırabilir çekincesi ile daha kapsamlı olması açısından “Yeni Kamu Yönetimi” olarak ifade edilmiştir. Söz konusu kavram YKİ kavramına denk olarak kullanılmıştır.

mümkündür. DÇY olarak adlandırılan bu kavram, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişikliklerin, kamu hizmetlerinin görülmesi ve vatandaşlara/müşterilere sunulması sürecindeki değişikliklerde oynadığı merkezi rolü vurgulamaktadır (Dunleavy vd., 2005, s. 468).

2005 yılı itibarıyla yeniden bütünleşme (reintegration), ihtiyaç temelli bütünsellik (needs-based holism) ve dijitalleşme (digitalization) olmak üzere üç temel dayanak üzerine inşa edilen DÇY; 2010 yılı sonrasında bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yeniliklerle daha da değişmiş ve gelişmiştir. 2010 yılı sonrasındaki ikinci dalgada özellikle sosyal medya, bulut bilişim, büyük veri ve yapay zekâ gibi yeni teknolojik uygulamalar da işin içine girmiştir (Yavuz, 2015, s. 275-279).

Belçika Kalkınma Ajansı Enabel'in kurumsal tanımlamasına göre vatandaşlar ve işletmeler için daha fazla şeffaflık ve kolaylık sağlamak amacıyla devletin çevrim içi olarak bilgi paylaşması ve hizmetler sunmasına karşılık gelen E-Devlet çalışmaları, temel olarak, hükümetin verimliliğini, etkinliğini, şeffaflığını ve hesap verebilirliğini geliştirmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasını ifade etmektedir. Yani E-Devlet (dolayısıyla onun bir alt kümesi olan Mobil-Devlet) çalışmalarının amacı vatandaşlara yönelik hizmetlerin sunumunu iyileştirmek ve bunu yaparken de hükümetin faaliyetlerinin verimliliğini artırmaktır. E-Yönetişim ise genellikle E-Devletten daha geniş bir kavram olarak kabul edilmektedir. Çünkü vatandaşların hükümetlerle ve birbirleriyle olan ilişki ve iletişim biçimlerinde farklılık meydana getirmektedir (Enabel, 2017, s. 1).

Erişilebilirlik, şeffaflık, değerlendirme ve hesap verebilirlik gibi kavramlar üzerine inşa edilen E-Yönetişim süreçleri katılımçılık, demokrasi, bilgilendirme ve yerelleşme gibi amaçlara hizmet etmektedir. Böyle bir anlayışta her zaman ve her yerde erişilebilir olmak kamu kurumları ve özellikle halka en yakın hizmet birimleri olan belediyeler için oldukça kıymetlidir (Khoziom, 2007, s. 10). Dolayısıyla belediyelerin de içerisinde bulunduğu kamu kurumlarının yalnızca (kablolu) bilgisayarlar ve araçlar için değil aynı zamanda tüm kablosuz cihazlar için tamamlayıcı bir strateji benimsemeleri kamu hizmetlerine alternatif bir erişim (ve günümüzde belki de en pratik) sağlamaları açısından önem arz etmektedir. Öyle ki Tablo 2'den görülebileceği üzere günümüzde 15,96 milyar adet mobil cihaz (cep telefonu, tablet vb.) bulunduğu tahmin edilmektedir ve 2025 yılında bu sayının 18,22 milyara ulaşması beklenmektedir.

Tablo 2. Küresel Ölçekteki Tahmini Mobil Cihaz Sayısı (2020-2025)

Yıl	Cihaz Sayısı
2020	14,02 milyar
2021	14,91 milyar
2022	15,96 milyar
2023	16,80 milyar
2024	17,72 milyar
2025	18,22 milyar

Kaynak: (Statista, 2021).

Yine Tablo 3'te mobil uygulamalara ilişkin bir istatistik incelenecek olursa; küresel ölçekte indirilen mobil uygulama sayısı 2016 yılından (140,68 milyar) itibaren sürekli artmaktadır ve 2021 yılında tüm mağazalardan yaklaşık 230 milyar mobil uygulama indirilmesi gerçekleşmiştir. 2016 yılından 2021 yılına kadar indirilen mobil uygulamaların sayısında %60'dan daha fazla bir artış yaşanmıştır.

Tablo 3. Küresel Ölçekte Mobil Uygulama İndirme Sayısı (2016-2021)

Yıl	İndirme Sayısı
2016	140,68 milyar
2018	192,45 milyar
2019	204 milyar
2020	218 milyar
2021	230 milyar

Kaynak: (Statista, 2022a).

Kullanımı gün geçtikçe yaygınlaşan ve kablolu cihazların alternatifi olan mobil cihazlar, E-Devlet yaklaşımı açısından bir tehdit unsuru değildir (Khoziun, 2007, s. 2). Yani E-Devlet ile M-Devlet (Mobil Devlet) arasında bir çatışmadan söz etmek mümkün değildir. M-Devlet, E-Devlet yaklaşımının muadili değil onun bir alt bileşenidir. Web tabanlı olarak geliştirilen ve hali hazırdaki hizmetler için yeni bir erişim kapısı olan ya da kamuya ilişkin yeni hizmetlerin doğrudan üzerine kurgulandığı araç olan mobil uygulamalar daha büyük kitlelere daha kolay hizmet vermek için güncel ve aktif bir yöntemidir.

3. MOBİL DEVLET VE MOBİL BELEDİYECİLİK ÇALIŞMALARI

İnternet teknolojileri ve elektronik hizmetler alanında yaşanan değişiklikler, E-Devlet girişimlerinin ilgililere hizmet sağlama ve kamu kurumlarının iş yapma biçimlerinde yeni gelişmelere yol açmaktadır. Bu alanda yaşanan önemli değişikliklerden birisi de hizmet sunma ve iş yapma biçimlerinde mobil teknolojilerin benimsenmesinden kaynaklanmaktadır.

Sesli ve yazılı iletişimin yanı sıra veri trafiği akışını sağlayan taşınabilir cihazlara genel olarak “mobil cihaz” denilir. Yalnızca akıllı telefonlar ve tabletler değil aynı zamanda e-okuyucular, cep bilgisayarları ve taşınabilir müzik çalarlar da mobil cihazlara birer örnek olarak verilebilir. Kullanımı her geçen gün yaygınlaşan ve deyim yerindeyse günlük yaşamın bir demirbaşı hâline gelen mobil cihazlar çağrı, mesajlaşma, konum takibi, dosya aktarımı, uzaktan erişim, mobil ödeme ve sosyal medya kullanımı gibi hizmetlere olanak sağlamaktadır. (Gürsoy, 2019, s. 63-64).

Kentsel alanlarda karşılaşılan problemleri çözmek ve kentlerdeki yaşam kalitesini artırmak amacıyla merkezî yönetimler, yerel yönetimler ve girişimciler tarafından geliştirilen mobil uygulamalar akıllı kent ve E-Devlet çalışmalarının önemli bir parçasıdır. M-Devlet sayesinde yönetim kademesi ve vatandaş arasındaki bağın ve etkileşimin artması beklenmektedir. Çünkü mobil uygulamalar kamusal hizmetlere esneklik kazandırmaktadır ve mobil cihaz kullanımı gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır (Üste ve Güzel, 2012, s. 47). Öyle ki 2021 yılındaki benzersiz mobil internet kullanıcılarının sayısı 4,32 milyardır ve bu sayı küresel internet nüfusunun %90’ından fazlasını çevrim içi olmak için bir mobil cihaz kullandığını göstermektedir. Günümüzde mobil internet trafiği, toplam web trafiğinin yaklaşık %55’ni oluştururken, Asya ve Afrika gibi mobil öncelikli pazarlarda, mobil internet trafiği daha da büyük bir paya sahiptir (Statista, 2022b). Örneğin, Sakarya Büyükşehir Belediyesinin 2020 yılı faaliyet raporunda belirtildiği üzere belediyenin resmî web sayfası 2020 yılı içerisinde 1.150.000’i benzersiz kullanıcı olmak üzere toplamda 3.530.000’den fazla ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretlerin %12’si masaüstü bilgisayarlar aracılığıyla gerçekleşirken, %88’si mobil cihazlar (telefon ve tablet) aracılığıyla gerçekleşmiştir (Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2021, s. 79).

Türkiye özelinde ise Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu’nun (BTK) 2022 yılının ikinci çeyreği için hazırladığı elektronik haberleşme sektörü pazar verileri raporuna göre Türkiye’de toplam 88.539.253 mobil abone bulunmaktadır. Buna göre 0-9 yaş nüfus hariç olmak üzere mobil yaygınlık oranı %111,9 olarak saptanmıştır. 2022 yılının ikinci çeyreğinde toplam mobil trafik hacmi 80,1 milyar dakika olarak gerçekleşmiştir. Bu veri ilk çeyrek dönemle kıyaslandığında toplam mobil trafik oranında %5,4’lük bir artış yaşanmıştır. Türkiye bu dönem içerisinde 560 dakikalık ortalama aylık mobil kullanım süresi ile Avrupa ülkeleri arasında mobil cihazlarla en fazla görüşme yapan ülke olmuştur (BTK, 2022, s. 15-16). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması’nın sonuçlarına göre ise bireylerin 2022 yılı içerisinde en fazla kullandıkları sosyal medya ve mesajlaşma uygulamaları sırasıyla WhatsApp (%82), YouTube (%67,2) ve Instagram (%57,6) olmuştur (TÜİK, 2022). Tüm bu veriler mobil teknolojilerin bireyler ve kurumlar açısından önemini ortaya koymaktadır. Mobil teknolojiler, fiyat ve kullanma kolaylığı açısından görece daha erişilebilir hâle geldiği için, mobil teknolojilerin gelecekte daha da yaygınlaşacağı tahmin edilmektedir. Mobil teknolojilerin benimsenmesindeki bu artış eğilimi, özellikle gelişen dijital pazarlarda gözlemlenmektedir. Bu pazarlarda mobil ağlar, internet erişiminin birincil yoludur. Bu sebeple M-Devlet’in gelişmekte olan ülkelerde E-Devlet girişimlerini kısıtlayıcı faktörlerden olan sayısal uçurum sorunu karşısında fırsatlar sunduğu değerlendirilmektedir (Mukonza, 2013, s. 374).

Yönetişim süreçlerinde erişim, uyum, etkileşim, maliyetler ve verimlilik sebebiyle yeni aracının mobil teknolojiler olduğu iddiası literatürde sıklıkla işlenmektedir (Hellström, 2011, s. 161; Hellström, 2008, s. 2; Kushchu ve Kuscu, 2004, s. 2-4). Dünyanın çeşitli coğrafyalarında farklı ekonomik gerçekliklere sahip olan ve kurumsal kapasiteleri birbirinden oldukça ayrılan pek çok yerel yönetim M-Devlet ve M-Belediyeçilik çalışmaları yürütmektedir. Bu çalışma kapsamında Türkiye’deki büyükşehir belediyelerinin bir M-Devlet ya da M-Belediyeçilik aracı olarak yürütmüş oldukları anlık mesajlaşma uygulamaları, çağrı merkezleri üzerinden sundukları mobil hizmetler ve çok

çeşitli başlıklarda geliştirdikleri mobil uygulamalar ele alınacaktır. Yapılacak bu inceleme ile hangi belediyelerin M-Devlet ya da M-Belediyecilik çalışmalarına ağırlık verdiği ve bu hizmetleri hangi alanlara yönelik uyguladıkları ortaya çıkarılacaktır.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

4.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Kısıtları

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim ve gelişim genel olarak kamu sektörünün, özel olarak ise hizmette halka en yakın hizmet birimi olan yerel yönetimlerin iş yapma ve hizmet sunma biçimlerini derinden etkilemektedir. Tıpkı ticaret, üretim ve alışveriş gibi yerel hizmetler de dijitalleşmekte ve “mobil” hale gelmektedir. Günümüzde hem erişim hem de kapsayıcılık açılarından oldukça yaygın olan mobil cihazlar yalnızca hizmet sunanların değil aynı zamanda hizmet alanların da işini kolaylaştırmaktadır. Bu çalışma kapsamında kullanımı gün geçtikçe yaygınlaşan ve kablolu cihazların alternatifini olan mobil cihazlar, E-Devlet yaklaşımına tehdit değil onu destekleyen bir fenomen olarak ele alınmıştır. İstek, talep ve şikâyetleri daha kolay ve hızlı bildirmek, haberlere ve duyurulara her yerden erişmek ve yerel hizmetlerden mobil cihazlar üzerinden faydalanmak gibi potansiyel faydaları olan mobil teknolojiler, vatandaşlara söz konusu hizmetlere daha fazla erişim imkânı sunmaktadır. Tüm bu potansiyel faydaları ve küresel ölçekte ortaya çıkan iyi uygulama örnekleri sebebiyle Türkiye’deki büyükşehir belediyeleri şu üç başlıkta mobil teknolojilerden faydalanmaktadır: Anlık mesajlaşma uygulamaları, çağrı merkezi ve mobil uygulamalar. Bir tür mobil uygulama olan sosyal medya platformları ise geniş kapsamı nedeni ile bu çalışma kapsamında incelenmemiştir. Bu durum çalışmanın kısıtlılığı olarak değerlendirilmiştir. Kurumsal ve mali açıdan görece güçlü olduğu düşünülen büyükşehir belediyelerinin mobil teknolojileri kullanma seviyelerinin saptanması bu çalışmanın çıkış noktalarından birisidir. Bu kapsamda Türkiye’deki 30 büyükşehir belediyesinin çağrı merkezi hizmetleri; WhatsApp ve Telegram platformları üzerinden sundukları anlık mesajlaşma hizmetleri; farklı kategorilerde kent sakinlerinin ve ziyaretçilerinin hizmetine sunulan mobil uygulamaları incelenmiştir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma kapsamında dünya genelinde kullanım ve yaygınlık oranları hızla artan mobil cihazların Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin hizmet sunumunda nasıl araçsallaştırıldığı değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme için nitel araştırma tekniklerinden biri olan doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Türkiye’deki tüm büyükşehir belediyelerinin çağrı merkezi hizmetleri, anlık mesajlaşma servisleri ve mobil uygulamaları, manuel web hasadı ve mobil hasadı ile elde edilen veriler ışığında karşılaştırıldı (mobil uygulamalar Google Play ve App Store üzerinden her belediye için tek tek araştırılmıştır. Ayrıca Telegram üzerinden belediyelerin mesajlaşma grupları tek tek manuel olarak aranmıştır). Web hasadı sonrası Türkiye’deki tüm büyükşehir belediyelerinin mobil hizmet anlayışlarının mevcut durumu ortaya çıkarılmıştır.

4.3. Araştırmanın Evreni

Türkiye’deki toplam 1.391 belediyeden kurumsal ve mali açıdan görece güçlü olduğu kabul edilen 30 büyükşehir belediyesinin tamamı araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

4.4. Araştırmanın Bulguları

Bu çalışma kapsamında, Türkiye’deki büyükşehir belediyelerinin bir M-Devlet ya da M-Belediyecilik aracı olarak kullandıkları anlık mesajlaşma uygulamaları, çağrı merkezleri üzerinden sundukları mobil hizmetler ve çok çeşitli başlıklarda geliştirdikleri mobil uygulamalar incelenmiştir. Sonuç olarak, mobil uygulama ve çağrı merkezi hizmetlerini aktif olarak kullandıkları ancak anlık mesajlaşma programlarını (WhatsApp ve Telegram) çok aktif ve verimli olarak kullanmadıkları saptanmıştır.

4.4.1. Çağrı Merkezleri

Vatandaşlar tarafından kentsel hizmetlere ilişkin talep, öneri ve şikâyetlerin telefon araması yoluyla ilgisine iletilmesine yönelik bir hizmet sunumu ve hizmet geliştirme girişimi olan çağrı merkezleri bir E-Yönetişim aracı olarak son yıllarda ön plana çıkmıştır. Basit ve hatırlaması kolay bir telefon numarası aracılığıyla vatandaşlar, işletmeler ve ziyaretçilerden gelen soru ve taleplere yönelik olarak 7 gün 24 saat esasıyla çalışan ve her şehirde farklı isimlendirilen bu çağrı merkezleri özel sektördeki müşteri deneyimini kamu yönetimine taşımak amacıyla belediyelerin örgüt yapısına dâhil edilmiştir. Büyükşehir belediyelerinin örgüt şemasında genellikle halkla ilişkiler

ile ilgili olan daire başkanlıklarına ya da şube müdürlüklerine bağlı olarak hizmet veren çağrı merkezleri, kent sakinlerinin mahallelerinde karşılaştıkları yol ve çöp sorunu gibi şikâyetlerini; sosyal yardımlara başvuru gibi taleplerini ya da vergi ve turistik rotalara ilişkin bilgi isteklerini iletebildikleri bir hizmet kapısıdır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan değişim ve gelişimlerin neticesinde ve özellikle pandemi gibi krizlerin sonucunda çağrı merkezleri doğrudan yerel halkla muhatap olan belediyeler için bir tercih değil zorunluluk hâline gelmiştir. Tablo 4'ten de açıkça görülebileceği üzere Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin tümünün bir çağrı merkezinin olması bunun kanıtı niteliğindedir.

Mobil teknolojilerin ve çağrı hizmetlerinin iş yapma süreçlerine dâhil edilmesiyle etkinlik ve verimliliğin yanı sıra hesap verebilirliğin ve vatandaş memnuniyetinin artırılması amaçlanmıştır. Literatürde özel sektör dinamiklerine göre şekillendirilen çağrı merkezlerinin kamu sektöründe daha düşük maliyetlerle daha iyi hizmet sunumu sağlaması, verimliliği artırması, hesap verebilirlik, şeffaflık, duyarlılık, yanıt verebilirlik ve geri bildirim ilkeleri çerçevesinde kurumsal gelişim sağlaması gibi ön kabuller bulunmaktadır. Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu tür girişimler, altyapı eksikliği, sayısal uçurum, siyasi taahhüt ve vizyon eksikliği, bürokratik verimsizlik ve idari yolsuzluk gibi zorluklara sahiptir (As-Saber ve Hossain, 2008, s. 2).

“Belediye idarelerinin demokratik vasıflarını geliştirmek, bununla birlikte halkın belediye yönetimine iştirakini sağlamak ve iştirakin etkinliğini, uygulanabilirliğinin hayata geçirilebilmesi bakımından halkla ilişkiler konusu önem arz etmektedir. Halkın gereksinimlerini karşılama vazifesini üstlenen belediyelerin bu görevleri işler bir şekilde hayata geçirebilmesi için halkın ihtiyaç ve taleplerini sağlıklı olarak tespit edebilmesine yönelik zaruriyet ön plana çıkmaktadır. Buradan yola çıkarak belediye idareleri ile teşkilatlanmış ve bireysel kişiler arasında karşılıklı iletişim ve etkileşimin oluşması gerekir.” (Gürün ve Karaçorlu, 2020, s. 226).

Etkili bir E-Yönetişim aracı olarak geniş çapta kabul gören çağrı merkezlerinin önemi esnek doğası ve potansiyel faydaları göz önüne alındığında, özellikle mobil cihazların yaygınlaşması ve pandemi gibi etkenler sebebiyle, giderek artmaktadır. Türkiye'deki büyükşehir belediyeleri de bu gelişmelere kayıtsız kalmamış ve çağrı merkezleri oluşturmuşlardır. Belediyelerde çağrı merkezi kurulmasının ilk örneği İstanbul Büyükşehir Belediyesidir (İBB) (Gürün ve Karaçorlu, 2020, s. 225). 1994 yılında “Alo 153 Beyaz Masa” ismi ile kurumsallaştırılan bu çağrı merkezi hizmeti milenyum sonrasındaki dönemde (Ankara Büyükşehir Belediyesi: 2003, İzmir Büyükşehir Belediyesi: 2006) diğer belediyelerde yaygınlaşmıştır. Günümüzdeki belediye çağrı merkezleri gelen bildirimleri kayıt altına alan, ilgili birimlere ve kurumlara yönlendiren, bildirim sonucuna ilişkin olarak vatandaşlara geri bildirim veren ve vatandaşların memnuniyet düzeyini ölçen bir çalışma sistemine sahiptir. Örneğin, Samsun Büyükşehir Belediyesi yapılan bildirimlerin ardından sonuçlandırılan dosyaların %20'lik kısmı için yine telefon yoluyla memnuniyet anketi düzenlemektedir. Adana Büyükşehir Belediyesi ise gelen çağrıların yaklaşık %10'unu sonradan dinleyerek operatörlere gerekli geri bildirimler vermekte ve eksikliklere yönelik eğitimler düzenlemektedir.

Büyükşehir belediyelerinin faaliyet raporları incelendiğinde çağrı merkezlerinde çalışan kişi sayısı ve tercih edilen iletişim araçlarının belediyeden belediyeye farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu hizmetin dizaynı ve tercih yoğunluğu her yerelin gerçeklerine göre farklılık göstermektedir. Örneğin, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Çözüm Çağrı Merkezi 10 kişi ile hizmet vermekteyken; Adana Büyükşehir Belediyesi 153 Çağrı Merkezi 58 operatör ve İBB Alo 153 Çözüm Merkezi 700 temsilci ile hizmet vermektedir. Yine kimi belediyeler tek dilde hizmet sunarken; kimileri çok dilli olarak hizmet vermektedir. İBB Alo 153 Çözüm Merkezi, Türkçe, İngilizce ve Arapça yoğunluklu olmak üzere günlük 35 bin, aylık 1 milyonu aşkın ve yıllık yaklaşık 13 milyon görüşme ile başı çekmektedir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Alo 153 Çözüm Merkezi 2021 yılında toplam 991.514 çağrı alırken; Kocaeli Büyükşehir Belediyesi 153 Çağrı Merkezi aynı yıl içerisinde 1.100.000 çağrı almıştır.

Antalya Büyükşehir Belediyesi İletişim Merkezi'ne 2018 yılında 7.631, 2019 yılında 13.756, 2020 yılında 11.245 ve 2021 yılında 10.151 bildirim telefon araması yoluyla iletilmiştir. 2021 yılında gelen toplam bildirim sayısının 39.153 olduğu düşünülürse telefon aramasını tercih edenlerin oranı %25,92'ye tekabül etmektedir. Samsun Büyükşehir Belediyesi Çözüm Merkezine 2021 yılında gelen 223.350 bildirim 200.549'u (%89,79) telefon araması yoluyla gelmiştir. Kayseri Büyükşehir Belediyesinin Alo 153 İletişim Merkezine 2021 yılında gelen 45.767 bildirim 30.398'i (%66,41) telefon araması yoluyla gelmiştir. Tüm bu örnekler çağrı merkezlerine yapılan bildirimlerde telefon aramalarının ağırlığını ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Türkiye’deki Büyükşehir Belediyelerinin Çağrı Merkezi Hizmetleri

No	Belediye Adı	Çağrı Merkezi Numarası	Merkezin Adı
1	Adana Büyükşehir Belediyesi	153	Alo 153 Çağrı Merkezi
2	Ankara Büyükşehir Belediyesi	153	Mavi Masa
3	Antalya Büyükşehir Belediyesi	444 94 20	İletişim Merkezi
4	Aydın Büyükşehir Belediyesi	444 40 09	Hızlı Çözüm Merkezi
5	Balıkesir Büyükşehir Belediyesi	444 40 10	İletişim Merkezi
6	Bursa Büyükşehir Belediyesi	153	Beyaz Masa
7	Denizli Büyükşehir Belediyesi	153	Çağrı Merkezi
8	Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi	153	Çağrı Merkezi
9	Erzurum Büyükşehir Belediyesi	444 16 25	Beyaz Masa
10	Eskişehir Büyükşehir Belediyesi	153	Kriz Masası
11	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	153	İstek/Şikâyet Masası
12	Hatay Büyükşehir Belediyesi	153	Alo Beyaz Masa
13	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	153	Çözüm Merkezi
14	İzmir Büyükşehir Belediyesi	444 40 35	Hemşehri İletişim Merkezi
15	Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi	153	Çözüm Masası
16	Kayseri Büyükşehir Belediyesi	153	İletişim Merkezi
17	Kocaeli Büyükşehir Belediyesi	153	Çağrı Merkezi
18	Konya Büyükşehir Belediyesi	153	Açık Kapı
19	Malatya Büyükşehir Belediyesi	444 51 44	Çağrı Merkezi
20	Manisa Büyükşehir Belediyesi	444 99 45	Çözüm Merkezi
21	Mardin Büyükşehir Belediyesi	153	İstek-Şikâyet Hattı
22	Mersin Büyükşehir Belediyesi	185	TEKSİN Mersin Çağrı Merkezi
23	Muğla Büyükşehir Belediyesi	444 48 01	Çağrı Merkezi
24	Ordu Büyükşehir Belediyesi	444 10 52	Çağrı Merkezi
25	Sakarya Büyükşehir Belediyesi	153	Çözüm Masası
26	Samsun Büyükşehir Belediyesi	03624311012	Çözüm Çağrı Merkezi
27	Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi	153	İletişim Merkezi
28	Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi	153	Tekirdağ İletişim Merkezi
29	Trabzon Büyükşehir Belediyesi	153	Trabzon İletişim Koordinasyon Merkezi
30	Van Büyükşehir Belediyesi	444 44 65	Beyaz Masa

Tablo 4’ten görüldüğü üzere Türkiye’deki tüm büyükşehir belediyelerinin 18’i 153 numarası ile çağrı merkezi hizmetlerini yürütmektedir. Mersin Büyükşehir Belediyesi 185 numarası ve Samsun Büyükşehir Belediyesi 0362 numaralı sabit hat üzerinden hizmet yürütürken, geriye kalan büyükşehir belediyeleri ise şehirlerinin plaka numaraları ile ilişkilendirilen 444’lü hatlar üzerinden hizmet vermektedir. Söz konusu çağrı merkezleri telefon araması, faks, e-mail, gezici ekip, doğrudan başvuru, sosyal medya ve WhatsApp gibi anlık mesajlaşma programları vasıtasıyla hizmet vermektedir. Ancak bu bölümde yalnızca mobil cihazların yerel hizmetlere entegrasyonunu ortaya koymak amacıyla yalnızca telefon araması başlığına odaklanılmıştır.

4.4.2. Anlık Mesajlaşma Uygulamaları

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim ve dönüşüm, internet kullanıcılarının iletişim modellerini değiştirmiştir. Günümüzde anlık mesajlaşma uygulamalarının popülaritesi mobil cihazların sayısı, mobil teknolojilerin gelişim seviyesi ve internet erişimi ile paralel olarak giderek artmaktadır. Anlık mesajlaşma uygulamaları, internet erişimi olan bireyler ve kurumlar arasında etkili ve verimli bir iletişim imkânı sunmaktadır. Bu nedenle denilebilir ki anlık mesajlaşma uygulamaları yalnızca bireyler arasındaki sosyal iletişimi değil aynı

zamanda kurum ve kuruluşların dâhili ve harici iletişim kurma şeklini de önemli ölçüde değiştirmiştir (Ip ve Ho, 2015, s. 96).

Gerçek zamanlı olmasının yanı sıra metin ve görsel tabanlı olması sebebiyle büyük kitleler tarafından tercih edilen bu uygulamalar kamu kurumları ve özellikle hizmet noktasında halka en yakın hizmet birimleri olan yerel yönetimler tarafından da yeni bir iletişim modu olarak kullanılmaya başlanmıştır. SMS'ten farklı olarak grup sohbeti, ses, görsel, video ve dosya transferine izin veren bu uygulamalara ilişkin hesapların sayısı 2019 yılında toplam 7 milyarı aşmıştır. Bu rakamın her yıl ortalama %6 oranında büyümesi ve 2023'ün sonunda 8,9 milyarı üzerine çıkması beklenmektedir (Radicati, 2019, s. 2).

WhatsApp, BiP, Telegram, Signal, WeChat, Kakao Talk ve Line gibi anlık mesajlaşma uygulamalarının tercih edilme yoğunluğu bölgelere ve döneme göre farklılık göstermektedir. Örneğin, WhatsApp'ın 2021 yılının başlarında kullanıcı gizlilik sözleşmesinde yaptığı değişiklikler ile başlayan tartışmalar neticesinde Android uygulama mağazası Play Store'daki en popüler mesajlaşma uygulamaları sırasıyla Telegram, Signal, WhatsApp, BiP ve Messenger olmuştur (Webtekno, 2021). 2022 yılı Mayıs ayı itibariyle Play Store'daki en popüler mesajlaşma uygulamalarının sıralaması ise şu şekildedir: WhatsApp, Telegram, Messenger, BiP, Signal.

WhatsApp'ın birincil iletişim metodu (Asya hariç) hâline gelmesiyle birlikte dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'deki belediyeler de iletişim ve erişim kapasitelerini artırmak amacıyla bir yerel hizmet olarak WhatsApp hattı kurmaya başlamışlardır. 2021 yılında pek çok habere konu olduğu şekliyle "İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Türkiye'de ilk defa resmî Whatsapp hattı açan belediye" olmuştur (İBB, 2021; Cumhuriyet, 2021). Ancak basit bir Google araması yapıldığında Türkiye'de pek çok belediyenin 20 Ağustos 2021 tarihinden önce WhatsApp hattını hizmete aldığı görülmektedir. Örneğin, Konya Büyükşehir, Alanya, Silivri ve Gürsu Belediyeleri WhatsApp İletişim Hatlarını 2016 yılında, Bozüyük Belediyesi WhatsApp Destek Hattını 2016 yılında, Avcılar Belediyesi WhatsApp İhbar Hattı'nı 2017 yılında, Kilis ve Bodrum Belediyeleri WhatsApp İhbar Hatlarını 2019 yılında, Güzelbahçe Belediyesi "Can Dost WhatsApp Hattı"nı 2020 yılında hizmete açmıştır. Ancak İBB, çoklu kullanıcı desteği, otomatik yanıt, müşterileri sınıflandırma, özelleştirilebilir profil ve istatistik imkânı sunan "WhatsApp Business" uygulaması ile bunu kurumsal çatı altında uygulayan ilk belediye olmuştur.

2021 yılının başındaki tartışmalar ile yeni bir döneme giren anlık mesajlaşma uygulamaları yerel yönetimler arasında yaygınlaşmış ve yerel yönetimler tarafından kullanılan uygulamalar çeşitlenmiştir. Özel sektördeki müşteri deneyimini örnek alan yaklaşımlar neticesinde yerel yönetimler vatandaşların doğrudan kendileri ile iletişime geçebilmesine yönelik uygulamalar geliştirmektedir. Mail ya da diğer yazışma araçlarından farklı olarak mobil cihazların yaygın kullanımı sebebiyle daha çok tercih edilen bu anlık mesajlaşma programları belediyeler açısından yalnızca kendilerine şehirdeki yol ya da çöp sorunlarının bildirilmesine değil aynı zamanda belediyenin yürüttüğü çalışmaların ya da kente ilişkin uyarıların vatandaşlara duyurulmasına da aracılık etmektedir.

Büyükşehir belediyelerinin faaliyet raporları incelendiğinde WhatsApp hizmetlerine yönelik kapsamlı bilgiler bulunmamaktadır. Görece yeni ve düşük kapsamlı olan bu hizmetin görünürlüğü ve vatandaşlar tarafından kullanım sıklığı da görece düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Örneğin, Antalya Büyükşehir Belediyesi İletişim Merkezi (ABİM)'e WhatsApp ile yapılan bildirimler 2018 yılında 2.895, 2019 yılında 7.640, 2020 yılında 4.937 ve 2021 yılında 5.712 olarak gerçekleşmiştir. ABİM'e 2021 yılında gelen toplam bildirim sayısının 39.153 olduğu düşünülürse WhatsApp'ı tercih edenlerin (5.712) oranı %14,58'e tekabül etmektedir. Konya Büyükşehir Belediyesi'nin Açık Kapı isimli uygulamasına 2020 yılı içerisinde gelen 16.288 bildirim 1.282'si (%7,87) WhatsApp yoluyla gelmiştir. Samsun Büyükşehir Belediyesi Çözüm Merkezine 2021 yılında gelen 223.350 bildirim 5.525'i (%2,47) WhatsApp yoluyla gelmiştir. Kayseri Büyükşehir Belediyesinin Alo 153 İletişim Merkezine 2021 yılında gelen 45.767 bildirim 576'sı (%1,25) WhatsApp yoluyla gelmiştir.

Tablo 5. Türkiye’deki Büyükşehir Belediyelerinin WhatsApp Hizmetleri

No	Belediye Adı	WhatsApp Hizmeti	WhatsApp Numarası
1	Adana Büyükşehir Belediyesi	+	0535 454 01 01
2	Ankara Büyükşehir Belediyesi	+	0312 153 00 00
3	Antalya Büyükşehir Belediyesi	+	0530 678 07 07
4	Aydın Büyükşehir Belediyesi	-	-
5	Balıkesir Büyükşehir Belediyesi	+	0552 266 10 10
6	Bursa Büyükşehir Belediyesi	+	0542 423 16 16
7	Denizli Büyükşehir Belediyesi	-	-
8	Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi	+	0412 153 00 00
9	Erzurum Büyükşehir Belediyesi	+	0535 019 49 09
10	Eskişehir Büyükşehir Belediyesi	-	-
11	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	+	0538 320 27 27
12	Hatay Büyükşehir Belediyesi	+	0535 108 35 10
13	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	+	0552 153 00 34
14	İzmir Büyükşehir Belediyesi	-	-
15	Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi	+	0531 082 00 22
16	Kayseri Büyükşehir Belediyesi	-	-
17	Kocaeli Büyükşehir Belediyesi	-	-
18	Konya Büyükşehir Belediyesi	-	-
19	Malatya Büyükşehir Belediyesi	+	0530 465 44 44
20	Manisa Büyükşehir Belediyesi	-	-
21	Mardin Büyükşehir Belediyesi	-	-
22	Mersin Büyükşehir Belediyesi	+	0324 185 00 00
23	Muğla Büyükşehir Belediyesi	-	-
24	Ordu Büyükşehir Belediyesi	+	0532 365 02 52
25	Sakarya Büyükşehir Belediyesi	-	-
26	Samsun Büyükşehir Belediyesi	+	0505 195 50 00
27	Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi	+	0414 153 00 00
28	Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi	+	0543 870 59 59
29	Trabzon Büyükşehir Belediyesi	+	0561 616 11 00
30	Van Büyükşehir Belediyesi	+	0530 297 53 53

Tablo 5’ten görülmektedir ki Türkiye’deki 30 büyükşehir belediyesinden 11’i çözüm, iletişim ya da çağrı merkezi hizmetleri kapsamında WhatsApp uygulamasından yararlanmamaktadır. Geriye kalan 19 büyükşehir belediyesi ise WhatsApp uygulamasından yararlanmaktadır.

Çoklu platform desteği sunan, anlık mesajlaşma hizmetlerinden bir diğeri olan Telegram, 2021 yılının başlarında kullanıcı gizlilik sözleşmesi tartışmaları döneminde ön plana çıkan uygulamalardan birisi olmuştur. Diğer anlık mesajlaşma uygulamalarından farklı olarak 200.000 kişiye kadar grup veya sınırsız sayıdaki izleyiciye yayın yapmak için kanallar oluşturulabilen Telegram, günümüzde belediye başkanları ve belediyeler tarafından vatandaşlara yönelik tek taraflı bilgilendirme yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Büyükşehir belediyelerinin Telegram grupları incelendiğinde fotoğraf, görsel, video ve linkler aracılığıyla hizmetleri ve haberleri duyurmak amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Gruplar üzerinden belediye ile iletişime geçmek mümkün değildir.

Tablo 6. Türkiye’deki Büyükşehir Belediyelerinin Telegram Hizmetleri

No	Belediye Adı	Açılış Tarihi	Üye Sayısı	Aktiflik Durumu
1	Adana Büyükşehir Belediyesi	10/01/2021	338	Aktif
2	Ankara Büyükşehir Belediyesi	10/01/2021	17.360	Aktif
3	Antalya Büyükşehir Belediyesi	16/06/2021	479	Aktif
4	Aydın Büyükşehir Belediyesi	-	-	-
5	Balıkesir Büyükşehir Belediyesi	-	-	-
6	Bursa Büyükşehir Belediyesi	10/01/2021	91	Aktif değil
7	Denizli Büyükşehir Belediyesi	17/01/2021	296	Aktif değil
8	Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi	14/01/2021	1.721	Aktif
9	Erzurum Büyükşehir Belediyesi	-	-	-
10	Eskişehir Büyükşehir Belediyesi	04/12/2020	2.221	Aktif
11	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	05/07/2020	638	Aktif
12	Hatay Büyükşehir Belediyesi	10/01/2021	17	Aktif değil
13	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	06/04/2019	2.232	Aktif
14	İzmir Büyükşehir Belediyesi	-	-	-
15	Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi	-	-	-
16	Kayseri Büyükşehir Belediyesi	-	-	-
17	Kocaeli Büyükşehir Belediyesi	-	-	-
18	Konya Büyükşehir Belediyesi	10/01/2021	91	Aktif değil
19	Malatya Büyükşehir Belediyesi	13/01/2021	448	Aktif değil
20	Manisa Büyükşehir Belediyesi	-	-	-
21	Mardin Büyükşehir Belediyesi	-	-	-
22	Mersin Büyükşehir Belediyesi	19/04/2021	21	Aktif değil
23	Muğla Büyükşehir Belediyesi	12/01/2021	123	Aktif değil
24	Ordu Büyükşehir Belediyesi	10/01/2021	63	Aktif değil
25	Sakarya Büyükşehir Belediyesi	-	-	-
26	Samsun Büyükşehir Belediyesi	26/10/2021	19	Aktif değil
27	Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi	02/10/2020	24	Aktif değil
28	Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi	12/01/2021	353	Aktif değil
29	Trabzon Büyükşehir Belediyesi	-	-	-
30	Van Büyükşehir Belediyesi	27/05/2021	205	Aktif

Tablo 6’den görüleceği üzere en eski Telegram kullanıcısı belediye 2019 yılında Telegram grubunu oluşturan İBB’dir. Çoğu belediye ise 2021 yılının başındaki kullanıcı gizlilik sözleşmesi tartışmaları döneminde Telegram uygulamasından faydalanmaya başlamıştır. 30 büyükşehir belediyesinden 19’u Telegram grubuna sahip olsa da yalnızca 8’i aktif olarak kullanmaya devam etmektedir. Ankara Büyükşehir Belediyesi 17.360 üye ile en çok üyeli Telegram grubuna sahiptir.

4.4.3. Mobil Uygulamalar

Kamusal hizmetlerin elektronik sunumunu ifade eden E-Devlet yaklaşımının bir alt kümesi olan mobil uygulamalar kamu sektörü açısından yeni fırsatlar sunmaktadır. Kamusal bilgi ve hizmetlere erişim açısından taşınabilir mobil araçlar üzerinden kullanıldığı için mobil uygulamalar geleneksel bilgisayar tabanlı hizmetlere göre daha avantajlıdır. Konum tabanlı hizmetler, hızlı yanıt (QR) kodu okuma, nesnelerin interneti vb. teknolojilerin yerel hizmetlere entegrasyonu neticesinde kentsel hizmetler açısından tercih sebebi olan mobil uygulamalar, akıllı şehir ekosisteminin önemli bir parçasıdır (Ganapati, 2015, s. 14).

Mobil uygulamalar mevcut düzende hemen hemen tüm kamusal iş ve işlemlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Mobil cihazlar taşınabilir olduğundan ve hizmetlere erişimi kolaylaştırdığından ötürü merkezî ve yerel yönetimler

vatandaşlarına temel hizmetleri sunmak için mobil uygulamalar geliştirmeye çalışmaktadır. Günümüzdeki gelişmiş yazılım ve donanım olanakları, belediyeleri mobil kullanıcılarına yani vatandaşlarına yönelik hizmetler üretmeye ya da var olan kentsel hizmetlerini mobil ortama taşımaya için teşvik etmektedir.

Türkiye’deki büyükşehir belediyeleri de (Aydın Büyükşehir Belediyesi hariç) ulaşım, su ve kanalizasyon, mali hizmetler, eğitim, kariyer, sağlık, spor, kültür ve sanat etkinlikleri, turizm, afet, kurumsal hizmetler, insan kaynakları, demokrasi, halkla ilişkiler, haber ve yerel kalkınma gibi çok farklı başlıklarda mobil uygulamalar geliştirmektedir. Türkiye’deki büyükşehir belediyelerinin geliştirdikleri mobil uygulamalar aracılığıyla otobüs ve durak sorgulama, mezarlık bilgi sisteminde mezar yeri sorgulama, nöbetçi eczaneleri öğrenme, su ve kanalizasyon işlerine ilişkin ihbarda bulunma, fatura ve vergi ödeme, bisiklet kiralama, duyuruları ve haberleri takip etme, turistik yerleri öğrenme, kültür ve sanat etkinliklerini takip etme, kütüphane hizmetlerine erişim, trafik yoğunluğunu öğrenme, radyo ve oyun gibi eğlence araçlarına erişim ve hatta pandemi dönemi sonrası yeni normalde kuaför ve berberlerden randevu almaya ya da yerel esnaftan alışveriş yapmaya kadar çok farklı işlemlerde bulunmak mümkündür. Bu uygulamalardan kimisi genele hitap ederken; kimisi yalnızca gençler, kadınlar, çocuklar, turistler ve engelliler gibi gruplara yöneliktir. Mobil uygulamalar dinamik bir sürece sahiptir.

Tablo 7 ve Tablo 8’den görüleceği üzere 2019 yılları ve 2022 yılları arasında (2019 yılındaki yerel seçimlerin öncesi ve sonrasındaki dönem) hem sayı hem içerik açısından belediyelerin mobil uygulamalarında farklılıklar söz konusudur. Mobil uygulamaların görsellerinin yanı sıra (logo, renk, isim vb.) içerikleri de değişime uğramıştır. Kimi uygulamalar, uygulama mağazalarından kaldırılırken; kimi uygulamalar birleştirilmiştir. Aradan geçen sürede tamamen yeni uygulamalar da geliştirilmiştir. Seçim öncesi ve sonrasındaki farklılıkları ortaya koymak adına 31 Mart 2019 tarihindeki yerel seçimlerin öncesindeki dönem (Tablo 7) ve sonrasındaki dönem (Tablo 8) Google Play ve App Store üzerinden web hasadı yöntemi ile toplanan veriler ışığında karşılaştırılmıştır.

Tablo 7. Büyükşehir Belediyeleri Tarafından Kullanılan Mobil Uygulamalar (Ocak 2019)

No	Büyükşehir Belediyesi	Mobil Uygulama Sayısı	Mobil Uygulamaların Başlıkları
1	Adana Büyükşehir Belediyesi	1	“Adana Büyükşehir Belediyesi”
2	Ankara Büyükşehir Belediyesi	11	“ABB Mobil”, “EGO Cepte”, “ABB Trafik”, “Kurban”, “ABB Mezarlık Bilgi Sistemi”, “ABB Hafriyat”, “Ankara Kent Rehberi”, “Ankara Asist”, “Ankara AR”, Mavi Masa”, “ASKİ”
3	Antalya Büyükşehir Belediyesi	2	“Antalyakart Mobil”, “ASAT Mobil”
4	Aydın Büyükşehir Belediyesi	0	-
5	Balıkesir Büyükşehir Belediyesi	4	“BASKİ Genel Müdürlüğü”, “Btt Mobil Ulaşım”, “Balıkesir’i Keşfet”, “Başkan Sizinle”
6	Bursa Büyükşehir Belediyesi	7	“Bursa Cepte”, “Bursa BB 3D Kent Rehberi”, “Bursa 3D Mobil Turizm Atlası”, “Enjoy Bursa”, “Burulaş Trafik”, “Burulaş”, “Burulaş Tur”
7	Denizli Büyükşehir Belediyesi	3	“Denizli Büyükşehir Belediyesi”, “Denizli B. Şehir Bld. Okul Yolu”, “Denizli Mobil Takip”
8	Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi	0	-
9	Erzurum Büyükşehir Belediyesi	1	“Erzurum Büyükşehir Belediyesi”
10	Eskişehir Büyükşehir Belediyesi	1	“Eskişehir Büyükşehir Belediyesi”
11	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	4	“Gaziantep BB”, “Gaziantep Kart”, “Gaziantep Kent Rehberi”, “Toprak ve Su”
12	Hatay Büyükşehir Belediyesi	2	“Hatay İletişim Merkezi”, “HBB Mobil Vatandaş”
13	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	26	“İBB Cep Trafik”, “İBB Yol Gösteren”, “Beyaz Masa”, “İBB Kurban”, “İBB Simultane”, “iTaksi”, “İBB Radyo”, “İstanbul’u Seyret”, “İstanbul Eczanesi”, “İstanbul Şehir Haritası”, “Miniatürk”, “İstanbul Bülteni”, “İstanbul’un Metro’su”, “Mobil İSKİ”, “İSEM”, “İBB İmar Sor”, “İBB Şehir Tiyatroları”, “İBB Karekod”, “MobiETT”, “Şehir Hatları”, “İstanbulkart”, “Sesli Kütüphane”, “İBB Kültür”, “Yür & Keşfet”, “Tech İstanbul”, “Ramazan İstanbul”

No	Büyükşehir Belediyesi	Mobil Uygulama Sayısı	Mobil Uygulamaların Başlıkları
14	İzmir Büyükşehir Belediyesi	5	“İzmir Büyükşehir Belediyesi”, “ESHOT Mobil”, “İZUM”, “İzmir Doğal Yaşam Parkı”, “Eşrefpaşa Hastanesi”
15	Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi	6	“Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi”, “Kahraman Kart”, “KMBB Kurban”, “Yedikuyular Kayak Merkezi”, “Araç Talep Uygulaması”, “KMBB Muhtar Talep”
16	Kayseri Büyükşehir Belediyesi	4	“Akıllı Şehir Kayseri”, “Kayseri Mobil Ulaşım”, “KBB Araç Takip”, “Spor A.Ş. Kayseri”
17	Kocaeli Büyükşehir Belediyesi	11	“e-Kocaeli”, “e-komobil”, “Kocaeli Hafriyat Yönetim Bilgi Sistemi”, “Kocaeli Mezarlık Bilgilendirme/Yönlendirme Sistemi”, “Kocaeli Kitap Fuarı”, “Kocaeli Bilişim Fuarı”, “Kbb Mesaj”, “UlaşımPark”, “Mobil Denetim”, “Kocaeli Yürüyüş Parkurları”, “İSU Mobil”
18	Konya Büyükşehir Belediyesi	2	“Konya”, “Mevlana & Mesnevi”
19	Malatya Büyükşehir Belediyesi	2	“Malatya Belediyesi”, “MASKİ”
20	Manisa Büyükşehir Belediyesi	1	“Manisa Kart”
21	Mardin Büyükşehir Belediyesi	1	“e-Mardin”
22	Mersin Büyükşehir Belediyesi	1	“Mersin Ulaşım”
23	Muğla Büyükşehir Belediyesi	2	“Muğla Kentkart”, “MUSKİ Genel Müdürlüğü”
24	Ordu Büyükşehir Belediyesi	2	“Ordu Büyükşehir Belediyesi”, “Çocuk Ordusu”
25	Sakarya Büyükşehir Belediyesi	4	“SBB Mobil”, “SASKİ Genel Müdürlüğü”, “SASKİ Mobil İnsan Kaynakları Yönetimi”, “SAKUS Mobil”
26	Samsun Büyükşehir Belediyesi	1	“Samsun Büyükşehir Belediyesi”
27	Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi	2	“Şanlıurfa Belediye”, “Urfa Ulaşım”
28	Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi	1	“TESKİ”
29	Trabzon Büyükşehir Belediyesi	2	“Mobil Trabzon”, “Trabzon Ulaşım”
30	Van Büyükşehir Belediyesi	3	“Van BB Kent Bilgi Sistemi”, “Belvan Kart”, “VASKİ”

Kaynak: (Gürsoy, 2019, s. 160-163).

2019 yılı Ocak ayı itibariyle Türkiye’deki büyükşehir belediyeleri tarafından vatandaşlara, özel sektöre ya da belediye çalışanlarına yönelik olarak geliştirilen mobil uygulama sayısı 112’dir. Bu mobil uygulamaların 29’u ulaşım, 28’i genel ve diğer, 15’i kurumsal ve yönetim, 15’i turizm, 10’u su ve kanalizasyon, 8’i spor, sanat ve kültür, 4’ü eğitim, 2’si sağlık ve 1’i yerel kalkınma alanlarına yöneliktir. 2019 yılı için ulaşım, turizm ile kurumsal ve yönetim başlıklarının ön plana çıktığı görülmektedir. Ayrıca Adana, Erzurum, Eskişehir, Malatya, Mardin ve Samsun illerinde tek bir mobil uygulama üzerinden yukarıda sıralanan pek çok alandaki hizmetlere yönelik tek bir kapı oluşturmak gibi bir anlayış mevcuttur. Aydın ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyelerinin ise 2019 yılı Ocak dönemi için hiçbir mobil uygulaması bulunmamaktadır.

Belediye başkanlarının ve partilerinin değişmesine yol açan yerel seçimlerin yanı sıra pandemi, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve yerel kalkınma gibi küresel gündemler neticesinde 2022 yılının Mayıs döneminde daha farklı bir tablo ortaya çıkmıştır. Türkiye’deki büyükşehir belediyeleri tarafından vatandaşlara, özel sektöre ya da belediye çalışanlarına yönelik olarak geliştirilen mobil uygulama sayısı 2019 yılında 112 iken; 2022 yılında bu sayı %91,07 artarak 214’e yükselmiştir.

Tablo 8. Büyükşehir Belediyeleri Tarafından Kullanılan Mobil Uygulamalar (Mayıs 2022)

No	Büyükşehir Belediyesi	Mobil Uygulama Sayısı	Mobil Uygulamaların Başlıkları
1	Adana Büyükşehir Belediyesi	3	“Adana Büyükşehir Belediyesi”, “Rota Adana”, “ABB İK ÖZLÜK”
2	Ankara Büyükşehir Belediyesi	11	“Başkent Mobil”, “EGO Cep’te”, “ABB Mezarlıklar Bilgi Sistemi”, “Muhtar Ankara”, “Ankara Kurban”, “ABB Hafriyat”, “ABB Kent Rehberi”, “Lezzet Ankara”, “Rota Başkent”, “ASKİ Ankara”, “Vatandaş Mobil İhbar”
3	Antalya Büyükşehir Belediyesi	3	“Antalya Mobil”, “Antalyakart Mobil”, “ASAT Mobil”
4	Aydın Büyükşehir Belediyesi	0	-
5	Balıkesir Büyükşehir Belediyesi	6	“Balıkesir Mobil”, “BACEM”, “Etkinlik Balıkesir”, “Balıkesir Ulaşım”, “Balıkesir Trafik Durumu”, “BASKİ Genel Müdürlüğü”
6	Bursa Büyükşehir Belediyesi	8	“Bursa Cepte”, “Bursa BB 3D Kent Rehberi”, “Bursa 3D Mobil Turizm Atlası”, “Bursa Büyükşehir Gençlik Kulübü”, “GoBursa”, “BUDO BBBUS Bilet”, “Bursa Kültür A.Ş.”, “Buski”
7	Denizli Büyükşehir Belediyesi	4	“Denizli Büyükşehir Belediyesi”, “Denizli Mobil Takip”, “Denizli Havaulaşım”, “Denizli Dijital Kütüphane”
8	Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi	3	“Diyarbakır Ulaşım”, “DBB Mezarlık Bilgi Sistemi”, “Rota Diyarbakır”
9	Erzurum Büyükşehir Belediyesi	5	“Erzurum Büyükşehir Belediyesi”, “Ejder3200”, “Rota Erzurum”, “MCM-Mobil Şehir Yönetimi”, “Erzurum Ulaşım”
10	Eskişehir Büyükşehir Belediyesi	3	“Eskişehir B. Belediyesi”, “Eskişehir Ulaşım”, “Acil Eskişehir”
11	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	13	“Gaziantep BB”, “Gaziantep Kart”, “Gailem”, “Gaziantep Okuyor”, “e-iklim oyunu”, “Benim Şehrim”, “Toprak ve Su”, “Evim Dünyalara Bedel”, “Bi’Bilet”, “Genç Gaziantep”, “ALO 153 GBB”, “E-Bisiklet”, “Gaziantep Kuaför & Berber Randevu”
12	Hatay Büyükşehir Belediyesi	5	“Hatay BB Mobil Vatandaş”, “Expo 2021”, “Hatay Kart”, “Hatay Kütüphane”, “Hatsu”
13	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	36	“İBB Semtpati”, “Yürü Be İstanbul”, “ABİST”, “Depreme Yenilme”, “isbike”, “İBB Simultane”, “İBB CepTrafik”, “İstanbul Senin”, “iTaksi”, “Sosyal Tesisler”, “İBB Şehir Tiyatroları”, “İBB Çözüm Merkezi”, “İstanbul Şehir Haritası”, “TUDES”, “Miniatürk”, “İBB Karekod”, “İBB İmarSor”, “İBB Kurban”, “İstanbul Eczaneleri”, “İBB İmarSorTablet”, “İBS Mobil”, “Ulaşım Asistanı”, “İBB Smartus”, “İSEM İBB Engelliler”, “İBB AR”, “İBB Koronavirüs”, “İBB Mobil Uygulama Yöneticisi”, “Panorama1453”, “iTaksi Asistan”, “Sesli Kütüphane”, “İBB Belge Doğrulama”, “Metro İstanbul”, “Mobiitt”, “İGDAŞ”, “İSKİ”, “İBB Deniz Taksi”
14	İzmir Büyükşehir Belediyesi	16	“İzmir Büyükşehir Belediyesi”, “ESHOT Mobil”, “İZUM”, “İzmir Doğal Yaşam Parkı”, “Eşrefpaşa Hastanesi”, “İzBB Akademi v2”, “Bizİzmir”, “İzmir.Art”, “Acil İzmir”, “Yarımada İzmir”, “İzmir Tarımı”, “İBB-Intranet”, “İzmir BB Araç Takip”, “Gediz Deltası”, “İzmir Biyoatlas”, “İzsu Genel Müdürlüğü”

No	Büyükşehir Belediyesi	Mobil Uygulama Sayısı	Mobil Uygulamaların Başlıkları
15	Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi	11	“Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi”, “Kahraman Kart”, “Kahramanmaraş KASKİ”, “KMBB Kurban”, “Yedikuyular Kayak Merkezi”, “Araç Talep Uygulaması”, “KMBB Muhtar Talep”, “İş Takip”, “KMBB Belge Sorgulama”, “İş Planı”, “KMBB İş Zekâsı”
16	Kayseri Büyükşehir Belediyesi	8	“Akıllı Şehir Kayseri”, “KBB Trafik”, “Kayseri Kariyer”, “Kayseri Akıllı Ödeme”, “2Biss”, “Kayseri Ulaşım”, “Spor A.Ş. Kayseri”, “Kur'an-ı Kerim (Kayseri BB)”
17	Kocaeli Büyükşehir Belediyesi	27	“e-Kocaeli”, “e-komobil”, “Kobis Akıllı Bisiklet”, “Kocaeli Yürüyüş Parkurları”, “Kocaeli Mezarlık Bilgi Sistemi”, “Sivil Dünya Kocaeli”, “FHY”, “Çek-İlet Kocaeli”, “KO-MEK Sepeti”, “Engelsiz Ulaşım”, “Kocaeli Otopark”, “Kocaeli Platformu”, “Kocaeli Hafriyat Yönetim Bilgi Sistemi”, “Muhtar Aktif”, “Kocaeli Gönüllüsü”, “Trafiko”, “Mobil Denetim”, “Akademi Üniversite”, “Özel Kalem”, “Yapıs”, “Kocaeli Sosyal Doku”, “Yatırım İzleme”, “Talep ve Arıza Takip”, “İSU Mobil”, “Kaptan Köşkü”, “Kocaeli Bilim Merkezi”, “Çocuk Festivali”
18	Konya Büyükşehir Belediyesi	8	“Konya”, “Mevlana & Mesnevi”, “Kültür Sanat Konya”, “Bir Bilenle”, “Konya Akıllı Ulaşım Asistanı”, “Komek Bilgi Yarışması”, “KBB İmza”, “KOSKİ”
19	Malatya Büyükşehir Belediyesi	3	“Malatya Mobil”, “MASKİ”, “Malatya Kart Ulaşım”
20	Manisa Büyükşehir Belediyesi	2	“Manisa Kart”, “Manisa Su”
21	Mardin Büyükşehir Belediyesi	1	“Mardin Kart”
22	Mersin Büyükşehir Belediyesi	6	“Teksin Mersin”, “E-Muhtarım”, “MERSİN33 KART”, “Mahalle Bizim”, “Kaptan Köşkü Mersin”, “Tesellüm”
23	Muğla Büyükşehir Belediyesi	5	“Muğla Kart”, “Muski”, “Muğla Kent”, “Muğla Büyükşehir Belediyesi”, “Muğla Mobil Kurum”
24	Ordu Büyükşehir Belediyesi	7	“Ordu Büyükşehir Belediyesi”, “Ordum Kart.”, “OBB Devriye Takip”, “Ordu Turizm Rehberi”, “Orbim”, “Suver2020”, “orbike”
25	Sakarya Büyükşehir Belediyesi	7	“SBB Mobil”, “Sakarya SASKİ Mobil İK”, “Sakarya Ulaşım-Sakus”, “Sakarya Büyükşehir Belpaş”, “SBB Çözüm Masası”, “SBB Kurumsal”, “RitiMobil Sakarya”
26	Samsun Büyükşehir Belediyesi	3	“Samsun Ulaşım”, “Samsun Şehir Gazetesi”. “Çek Gönder - Samsun Büyükşehir Belediyesi”
27	Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi	2	“Şanlıurfa Büyükşehir Uygulama”, “Urfa Ulaşım”
28	Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi	2	“TESKİ”, “TBB Araç Takip”
29	Trabzon Büyükşehir Belediyesi	3	“TBB Kurumsal”, “Trabzon Ulaşım”, “TİSKİ”
30	Van Büyükşehir Belediyesi	3	“Van BB Kent Bilgi Sistemi”, “Belvan Kart”, “VASKİ”

2022 Mayıs ayı itibarıyla Türkiye’deki büyükşehir belediyeleri tarafından vatandaşlara, özel sektöre ya da belediye çalışanlarına yönelik olarak geliştirilen mobil uygulama sayısı 214’tür. Bu mobil uygulamaların 49’u ulaşım, 49’u kurumsal ve yönetim, 46’sı genel ve diğer, 20’si turizm, 17’si su ve kanalizasyon, 11’i spor, sanat ve kültür, 10’u eğitim, 6’sı yerel kalkınma, 4’ü sağlık ve 2’si Mali Hizmetler alanlarına yöneliktir. 2022 yılı için ulaşım, kurumsal ve yönetim ile turizm başlıklarının ön plana çıktığı görülmektedir. Ayrıca tek bir mobil uygulama üzerinden yukarıda sıralanan pek çok alandaki hizmetlere yönelik tek bir kapı oluşturmak gibi bir anlayış hâlâ mevcuttur. Aydın Büyükşehir Belediyesinin 2022 yılı Mayıs dönemi için hiçbir mobil uygulaması bulunmamaktadır. 2019

yılı Ocak dönemi için hiçbir mobil uygulaması bulunmayan Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ise aradan geçen dönemde 3 yeni mobil uygulamayı hizmete sunmuştur.

2019 yılı Ocak döneminde İBB, 26 mobil uygulama ile en çok mobil uygulamaya sahip olan belediye olmuştur. İBB'yi sırasıyla Ankara Büyükşehir Belediyesi (11) ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi (11), Bursa Büyükşehir Belediyesi (7), Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi (6) ve İzmir Büyükşehir Belediyesi (5) takip etmiştir. 2022 yılı Mayıs döneminde ise yine İBB, 36 mobil uygulama ile en çok mobil uygulamaya sahip belediye unvanını korumuştur. İBB'yi sırasıyla Kocaeli Büyükşehir Belediyesi (27), İzmir Büyükşehir Belediyesi (16), Gaziantep Büyükşehir Belediyesi (13) ve Ankara Büyükşehir Belediyesi (11) ve Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi (11) takip etmektedir.

Büyükşehir belediyeleri tarafından hizmete sunulan mobil uygulamaların detayları incelendiğinde ulaşım, su ve kanalizasyon, kurumsal ve yönetim alanlarındaki genel uygulamaların yanı sıra her kent özelinde özgün uygulamaların da ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin, Erzurum Büyükşehir Belediyesi tarafından Palandöken Dağı'nın yeni marka kimliği olan Ejder (3200 rakımlı zirve) ifadesini içeren bir mobil uygulama geliştirilmiştir. Bu mobil uygulama ile Palandöken kayak merkezine yönelik hava durumu, pist ve lift bilgisi, harita, canlı yayın kameraları ve konaklama bilgileri gibi hizmetlere erişim sağlanmaktadır. Yine Mevlana şehri olarak bilinen Konya'da "Mevlana & Mesnevi" isimli mobil uygulama vasıtasıyla Mesnevi 21 dilde ilgililerin hizmetine sunulmuştur. Sakin kent ve sürdürülebilir yerel kalkınma çalışmalarına ağırlık veren İzmir Büyükşehir Belediyesi ise "İzmir Tarımı", "Gediz Deltası" ve "İzmir Biyoatlas" gibi mobil hizmetleri vatandaşların hizmetine sunmuştur. Afet ve özellikle deprem konusunun gündemde olduğu İstanbul için İBB tarafından "ABİST" ve "Depreme Yenilme" uygulamaları hizmete alınmıştır. Pandeminin etkisiyle Gaziantep Büyükşehir Belediyesi "Gaziantep Kuaför & Berber Randevü" isimli uygulamayı devreye alırken; iş yönetim süreçlerine hiçbir belediyede olmadığı kadar ağırlık veren Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi ise "İş Takip", "KMBB Belge Sorgulama", "İş Planı" ve "KMBB İş Zekâsı" gibi uygulamaları geliştirmiştir.

31 Haziran 2019 tarihindeki yerel seçimlerin öncesindeki dönemde Türkiye'deki büyükşehir belediyeleri tarafından kullanıma sunulan mobil uygulama sayısı (112), 2022 yılı Mayıs ayı itibarıyla %91,07'lik bir artışla 214'e yükselmiştir. Yaşanan bu nicel artışın yanı sıra içerik ve nitelik açısından da farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılaşma düzeyi seçimler neticesinde belediye başkanlarının değişmesinin yanı sıra pandemi ve teknolojik gelişmeler gibi zorlayıcı iki faktör altında şekillenmiştir. Örneğin, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi tarafından pandemi döneminde hizmete alınan ve il genelindeki kuaförlere ve berberlere randevu alınarak gidilebilmesini sağlayan "Gaziantep Kuaför & Berber Randevü" uygulaması önceki döneme göre farklılaşan hizmet anlayışına bir örnektir. Yine Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından geliştirilen ve işletme sahiplerine katkı amacıyla komisyonuz şekilde çevrim içi yemek siparişi verilmesine aracılık eden "Lezzet Ankara" isimli uygulama pandemi sebebiyle farklılaşan hizmet anlayışına örnek olarak verilebilir. Bu zorlayıcı etkenlerin yanı sıra yerel seçimler sonrasında yaşanan belediye başkanı değişiklikleri ile ortaya çıkan yaklaşım farkı, mobil uygulamaların çeşitlenmesine sebep olmuştur. İBB tarafından sokak hayvanlarına yönelik olarak geliştirilen "İBB Sempatı"; spor ve sağlık temalı "Yürü Be İstanbul"; afet odaklı "ABİST" ve "Depreme Yenilme" uygulamaları belediye başkanı değişikliği sonrasında yaklaşım farkı ve vaatler çerçevesinde çeşitli konu başlıklarında geliştirilen uygulamalara örnektir. Tüm bu farklılıklara rağmen 2019 ve 2022 yılları için sınıflandırma yapıldığında her iki yılda da (sıralamaları değişmekle birlikte) "ulaşım", "turizm" ve "kurumsal ve yönetim" başlıklarının ön plana çıkması dikkat çekicidir. Bu veriler ışığında farklı konu başlıklarında mobil uygulamalar geliştirilse bile belediyelerin görev, yetki ve sorumlulukları çerçevesinde bazı konu başlıklarında yoğunlaşma olduğu değerlendirilmektedir.

5. SONUÇ

Bilgi ve iletişim teknolojileri alanlarındaki hızlı değişim ve dönüşüm E-Devlet girişimlerinin ilgililere hizmet sağlama ve kamu kurumlarının iş yapma biçimlerinde yenilikleri beraberinde getirmektedir. Henüz dijitalleşmemiş ya da hâlihazırda dijitalleşen ama mobilleşmemiş alanlarda hizmet sunma ve iş yapma süreçlerine mobil teknolojilerin (çağrı, anlık mesajlaşma uygulamaları ve mobil uygulamalar) entegrasyonu daha büyük kitlelere daha kolay hizmet vermek için güncel ve aktif bir yöntemdir. Mobil cihazlar aracılığıyla internete erişen kişi sayısının artmasıyla birlikte, mobil teknolojileri kullanmak çok sayıda potansiyel vatandaşa/müşteriye erişme konusunda ciddi bir avantaja sahiptir. Bu çalışma kapsamında kullanımı gün geçtikçe yaygınlaşan ve kablolu cihazların alternatifi olan mobil cihazlar, E-Devlet yaklaşımına tehdit değil onu destekleyen bir fenomen olarak ele alınmıştır.

Halka en yakın hizmet birimlerinden olan büyükşehir belediyeleri günümüzde hizmet sunmak, sunulan hizmetleri çeşitlendirmek, erişimi kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmak ve sunulan hizmetlerin etkinliğini ve verimliliğini artırmak amacıyla M-Devlet ya da M-Belediyeçilik çalışmalarına ağırlık vermektedir. Çalışma kapsamında Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin bir M-Devlet ya da M-Belediyeçilik aracı olarak yürütmüş oldukları anlık mesajlaşma uygulamaları, çağrı merkezleri üzerinden sundukları mobil hizmetler ve çok çeşitli başlıklarda geliştirdikleri mobil uygulamalar ele alınmıştır. Türkiye'deki büyükşehir belediyeleri tarafından ulaşım, kurumsal ve yönetim, su ve kanalizasyon, turizm, spor, sanat ve kültür, eğitim, yerel kalkınma ve sağlık gibi alanlarda mobil uygulamaların vatandaşların ve paydaşların hizmetine sunulduğu görülmüştür. Yine halkla ilişkiler alanında yürütülen çağrı merkezi ve anlık mesajlaşma (WhatsApp ve Telegram) hattı hizmetleri incelenmiştir. Günümüzde özel sektör açısından satış öncesi ve sonrasında iyi bir müşteri deneyimi için olmazsa olmaz olan çağrı merkezi birimlerinin büyükşehir belediyelerinin tamamı açısından örgüt şemasında doğal bir konumunun olduğu saptanmıştır. Anlık mesajlaşma uygulamaları olan WhatsApp ve Telegram hattı hizmetleri ise gelişime en açık olan mobil hizmetlerdir. Çalışma kapsamında WhatsApp ve Telegram uygulamalarının birçok belediye tarafından tercih edilmediği; tercih edenlerin ise bu uygulamaları çok aktif ve verimli olarak kullanmadıkları saptanmıştır.

Küresel ölçekte yaşanan dijitalleşmenin yanı sıra Covid-19 pandemisi gibi zorluklar nedeniyle mobil hizmetlerin gelecekte daha da genişleyeceği tahmin edilmektedir. Mobil teknolojilerin, büyük nüfuslara ev sahipliği yapan ve il mülki sınırlarında hizmet yürütmek zorunda büyükşehir belediyelerinin hem vatandaşlara/müşterilere ulaşma hem de onlara hizmet etme açısından kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Avrupa ölçeğinde genç nüfusu ile ön plana çıkan ve mobil yaygınlık oranı %111,9 olan Türkiye'de belediyelerin (bilhassa büyükşehir belediyelerinin) hizmet sunumlarını dijital ve mobile taşımamasının bu belediyelerin halkla ilişkiler çalışmalarında beklenen potansiyele ulaşamamasına; akıllı kent ve siyasal reklam açısından bir rekabet unsuru olan teknolojinin yerel hizmetlere entegrasyonunda eksiklik yaşanmasının uluslararası ve ulusal ölçekteki rekabetten geride kalınmasına; Avrupa ülkeleri arasında mobil cihazlarla en fazla görüşme yapan ve mobil kullanıcıların %82'sinin WhatsApp kullandığı bir toplum yapısında belediyelerin bu alana yeterli özeni göstermemesinin halktan kopukluğa ve hizmet sunumunda verimsizliğe yol açacağı düşünülmektedir. Ancak mobil teknolojilerin, yerel hizmetlerin sunumuna entegrasyonu sürecinde demografik ya da ekonomik açıdan dezavantajlı grupların göz ardı edilmemesi (dijital uçurum) ve kişisel verilerin korunması ile birlikte hizmetlerin aksamaması için siber güvenliğin sağlanması hususları en önemli zorluk alanlarıdır. Ciddi bir bütçe gücüne sahip olan ve teknolojik donanım ve yazılımların hem tüketicisi hem de belediye şirketleri vasıtasıyla üreticisi konumunda olan belediyelerin, mobil teknolojileri kapsayan hizmet sunumlarının bu alandaki Ar-Ge faaliyetlerine, yerli girişimlere ve uluslararası teknoloji şirketlerinin yatırımlarına olumlu yansıtacağı düşünülmektedir.

Daha önce belirtildiği üzere anlık mesajlaşma uygulamaları olan WhatsApp ve Telegram hattı hizmetleri gelişime en açık olan mobil hizmetlerdir. Bu kapsamda Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin anlık mesajlaşma uygulamalarını daha da genişletmeleri ve karşılama mesajı, otomatik mesaj gönderme, hızlı yanıt gibi özelliklerden faydalanmaları durumunda özellikle kriz zamanlarında yönetsel açıdan avantajlar sağlayacağı düşünülmektedir. Büyükşehir belediyelerinin başarı ile yürütmekte oldukları çağrı merkezi hizmetlerinde olduğu gibi mobil hizmetler ve mobil uygulamalar alanlarında da yaşanan paradigma değişikliğine hazır olmaları ve düşük bütçeler ile geniş kitlelere ulaşma çalışmalarına ağırlık vermeleri gerekmektedir. Yakın gelecekte 5G'ye geçilmesi ile birlikte Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin mobil teknolojilere daha fazla ağırlık vereceği tahmin edilmektedir. Açık kaynak kodlu yazılımların kalitesindeki ve sayısındaki artış nedeniyle hâlihazırda çok çeşitli başlıklarda kendi mobil uygulamalarını geliştiren belediyelerin, hizmet yelpazelerini dünyadaki gelişmelere paralel olarak daha da genişletecekleri ve kardeş şehir gibi yerel diplomasi faaliyetleri aracılığıyla bu alandaki bilgi birikimini ulusal ya da uluslararası ölçekte diğer belediyelere maddi açıdan karşılıklı ya da karşılıksız olarak aktaracağı tahmin edilmektedir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi bünyesindeki KAY 769 kodlu "Bilgi ve İletişim Teknolojileri Politikaları" dersi kapsamında hazırlanmıştır. Desteği ve yönlendiriciliği sebebiyle Prof. Dr. Mete YILDIZ'a teşekkür ederim.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Antalya Büyükşehir Belediyesi. (2022). *2021 faaliyet raporu*. <https://www.antalya.bel.tr/Content/UserFiles/Files/2021-YILI-FAALİYET-RAPORU-WEB.pdf> adresinden 5 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- As-Saber, S. ve Hossain, K. (2008). Call centres and their role in e-governance: A developing country perspective. *The Journal of Community Informatics*, 4(3), 1-14.
- BTK. (2022). *Türkiye elektronik haberleşme sektörü üç aylık pazar verileri raporu*. <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/pazar-verileri/2022-2-kurumdisi.pdf> adresinden 13 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Cumhuriyet. (2021). *Türkiye'de bir ilk! İBB, whatsapp hattı açtı*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiyede-bir-ilk-ibb-whatsapp-hatti-acti-1862128> adresinden 7 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Dixon, V. K. (2009). Understanding the implications of a global village. *Inquiries Journal/Student Pulse*, 1(11), 1.
- Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S. ve Tinkler, J. (2005). New Public Management is dead—long live digital-era governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16(3), 467–494.
- Enabel. (2017). *E-governance*. https://www.enabel.be/sites/default/files/d4d_info_sheet_e-governance_version_2.0.pdf adresinden 2 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Eryılmaz, B. (2013). *Kamu yönetimi: Düşünceler-yapılar-fonksiyonlar-politikalar* (6. Baskı). Umuttepe Yayınları.
- Ganapati, S. (2015). *Using mobile apps in government*. IBM Center for the Business of Government. <https://www.businessofgovernment.org/sites/default/files/Using%20Mobile%20Apps%20in%20Government.pdf> adresinden 2 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. (2022). *2021 faaliyet raporu*. <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2022/04/2021-faaliyet-kitabi-baski-hali.pdf> adresinden 5 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Göçoğlu, V. ve Gündüz, O. (2020). Kamu yönetimi reformlarını yeni kamu işletmeciliği bağlamında okumak. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 6(1), 1-16.
- GSMA. (2018). *The mobile economy 2018*. <https://data.gsmainelligence.com/api-web/v2/research-file-download?id=28999769&file=The%20Mobile%20Economy%202018.pdf> adresinden 2 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- GSMA. (2022). *The mobile economy 2022*. <https://www.gsma.com/mobileeconomy/wp-content/uploads/2022/02/280222-The-Mobile-Economy-2022.pdf> adresinden 2 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Gürsoy, O. (2019). *Akıllı kent yaklaşımı ve Türkiye'deki büyükşehirler için uygulama imkânları* [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Gürün, F. ve Karaçorlu, A. (2020). Bilgi toplumu ekseninde büyükşehir belediye çağrı merkezleri üzerine bir analiz. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 4(3), 216-228.
- Hellström, J. (2008). *Mobile phones for good governance – challenges and way forward*. https://www.w3.org/2008/10/MW4D_WS/papers/hellstrom_gov.pdf adresinden 3 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

- Hellström, J. (2011). Mobile governance: applications, challenges and scaling-up. M. Poblet (Ed.), *Mobile technologies for conflict management: Online dispute resolution, governance, participation* içinde (s. 159-179). Springer.
- Ip, R.K.F. ve Ho, A.K.W. (2015). A study of the uses of instant messaging in the government offices. Fui-Hoon Nah, F. ve Tan, C.H. (Ed.), *HCI in business* içinde (s. 96-105). Springer.
- İBB. (2021). *İBB'nin Whatsapp hattı hizmette*. <https://ibb.istanbul/arsiv/38103/ibbnin-whatsapp-hatti-hizmette> adresinden 6 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Kayabaş, İ. (2018). Mobil teknolojiler. T.V. Yüzer ve M.E. Mutlu (Ed.), *Yeni iletişim teknolojileri* içinde (s. 100-133). Anadolu Üniversitesi.
- Kayseri Büyükşehir Belediyesi. (2022). *2021 faaliyet raporu*. https://www.kayseri.bel.tr/uploads/pdf/faaliyet_raporu_2021.pdf adresinden 5 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Khoziun, M. O. (2007). E-government: an arena of mobile applications. *Egyptian Computer Science (ECS) Journal*, 30(1), 1-10.
- Konya Büyükşehir Belediyesi. (2021). *2020 faaliyet raporu*. http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/xewm8+Konya_Buyuksehir_Bel_20_FR.pdf adresinden 5 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Kushchu, I. ve Kuscü, M. H. (2004). *From e-government to m-government: facing the inevitable*. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.113.2448&rep=rep1&type=pdf> adresinden 4 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Mukonza, R. M. (2013). M-government in South Africa's local government. *7th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance - ICEGOV '13* (s. 374-375). Seoul, Republic of Korea.
- Radicati. (2019). *Instant messaging statistics report, 2019-2023*. https://www.radicati.com/wp/wp-content/uploads/2019/01/Instant_Messaging_Statistics_Report_2019-2023_Executive_Summary.pdf adresinden 4 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi. (2021). *2020 faaliyet raporu*. <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/w3GK0eNlCt.pdf> adresinden 6 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Samsun Büyükşehir Belediyesi. (2022). *2021 Faaliyet raporu*. <https://samsun.bel.tr/uploads/dokumanlar/7eee8369de111571fc244642534d827b626.pdf> adresinden 6 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Sobacı, M. Z. ve Köseoğlu, Ö. (2015). Yeni kamu yönetişimi: birlikte üretmenin ve işbirliğinin teorik çerçevesi. Sobacı, M. Z. ve Köseoğlu, Ö. (Ed.), *Kamu yönetiminde paradigma arayışları: yeni kamu işletmeciliği ve ötesi* içinde (s. 231-248). Dora.
- Statista. (2021). *Forecast number of mobile devices worldwide from 2020 to 2025 (in billions)*. <https://www.statista.com/statistics/245501/multiple-mobile-device-ownership-worldwide/> adresinden 1 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Statista. (2022a). *Number of mobile app downloads worldwide from 2016 to 2021*. <https://www.statista.com/statistics/271644/worldwide-free-and-paid-mobile-app-store-downloads/> adresinden 1 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

- Statista. (2022b). *Mobile internet usage worldwide - statistics & facts*. https://www.statista.com/topics/779/mobile-internet/#topicHeader__wrapper adresinden 1 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- TÜİK. (2022). *Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması, 2022*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587) adresinden 13 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Üste, R. B. ve Güzel, B. (2012). From E-governance through m-governance: Turkey applications. *International Journal of eBusiness and eGovernment Studies*, 4(2), 47-58.
- Webtekno. (2021). *Telegram ve Signal, Türkiye'de en çok indirilen uygulamalar arasına girdi*. <https://www.webtekno.com/telegram-ve-signal-turkiye-de-en-cok-indirilen-uygulamalar-arasina-girdi-h104652.html#> adresinden 3 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Yavuz, N. (2015). Dijital çağ yönetişimi: Kamu yönetiminde ihtiyaç temelli bütünleşme çabası. M.Z. Sobacı ve Ö. Köseoğlu (Ed.), *Kamu yönetiminde paradigma arayışları: yeni kamu işletmeciliği ve ötesi içinde* (s. 273-293). Dora.

SOSYAL BASKINLIK YÖNELİMİ, TEHDİT ALGISI, GRUPLARARASI TEMAS VE ZENOFOBİK TUTUMLARIN SİYASAL EĞİLİM, ETNİK VE DİNİ KİMLİKLER İLE İLİŞKİSİ*

THE RELATIONSHIP OF SOCIAL DOMINANCE ORIENTATION, THREAT PERCEPTION, INTERGROUP CONTACT AND XENOPHOBIC ATTITUDES AND POLITICAL TENDENCIES, ETHIC AND RELIGIOUS IDENTITIES

Sumeyra SARIDAĞ¹

Prof. Dr. Hamza Bahadır ESER²

ÖZ

Çalışmada, İzmir Konak ilçesinde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, geçici koruma statüsündeki Suriyelilere yönelik tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, katılımcıların politik eğilimleri, dini ve etnik kimlikleri açısından Suriyelilere yönelik xenofobik tutumları, tehdit algıları, dış grupla kurmuş oldukları temas ve sosyal baskınlık yönelimleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı çalışmada irdelenmiştir. Çalışmada Türkçe geçerlik-güvenilirlik ön çalışmaları yapılmış olan xenofobi ölçeği, sosyal baskınlık yönelimi ölçeği, bütünlük tehdit ölçeği ve sosyal temas ölçeği kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ve devamında yapılan t testi neticesinde, katılımcılardan Millet İttifakına oy verenlerin xenofobik tutumlarının, sosyal baskınlık-baskınlık yönelimleri ve kültürel tehdit algılarının Cumhuriyet İttifakına oy veren gruba nazaran daha güçlü olduğu görülmüştür. Katılımcılardan Millet İttifakına oy veren grubun temas sıklıklarının ise, Cumhuriyet İttifakına oy veren gruba nazaran daha düşük olduğu görülmüştür. Katılımcılardan etnik kimliğini Türk olarak ifade eden grubun xenofobik tutumları, sosyal baskınlık-baskınlık yönelimleri ile kültürel tehdit algılarının etnik kimliğini Kürt olarak ifade eden gruba nazaran daha güçlü olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcılardan etnik kimliğini Türk olarak ifade eden grubun temas sıklıklarının, etnik kimliğini Kürt olarak ifade eden gruba nazaran daha düşük olduğu görülmüştür. Katılımcıların dini kimlik tercihleri bağlamında xenofobik tutumları, tehdit algıları, dış grupla kurmuş oldukları sosyal temas ve sosyal baskınlık yönelimleri arasında ise anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Xenofobi, Sosyal Baskınlık Yönelimi, Bütünlük Tehdit Teorisi, Sosyal Temas.

JEL Sınıflandırma Kodları: F22, R23, D72, J15, O15.

ABSTRACT

In the study, it is aimed to examine the attitudes of the citizens of the Republic of Turkey living in Izmir Konak district towards Syrians under temporary protection status. In this direction, it is examined whether there is a significant difference between the participants' xenophobic attitudes towards the Syrians, threat perceptions, contact with the Syrians and social dominance orientations in the context of their political tendencies, religious and ethnic identities. In the study, scales made for Turkish validity-reliability pre-studies, are used. As a result of confirmatory factor analysis and subsequent t-test, it is founded that the xenophobic attitudes, social dominance-dominance orientation and cultural threat perceptions of the group voting for the Nation Alliance are stronger than the group voting for the People's Alliance. It is founded that the xenophobic attitudes, social dominance-dominance orientation and cultural threat perceptions of the group expressing their ethnic identity as Turkish among the participants are stronger than the group expressing their ethnic identity as Kurdish. No significant difference is found between the participants' xenophobic attitudes, threat perceptions, social contact with the outgroup and social dominance orientations in the context of their religious identity preferences.

Keywords: Syria, Xenophobia, Social Dominance Orientation, Integrated Threat Theory, Social Contact.

JEL Classification Codes: F22, R23, D72, J15, O15.

* Bu çalışma Hamza Bahadır ESER danışmanlığında Sumeyra SARIDAĞ tarafından hazırlanan ve 11.01.2022 tarihinde savunulan "Gruplararası Temas, Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Xenofobi Arasındaki İlişkide Algılanan Tehdidin Rolü: İzmir-Konak Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır. Çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 116/22 sayılı ve 18.01.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bilim Uzmanı, sumeyragunay9@gmail.com

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, bahadireser@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The aim of the study is to examine the relations between the political tendencies, religious and ethnic identities and social dominance orientation, perceived threat, social contact and xenophobic attitudes of the citizens of the Republic of Turkey towards the Syrians under temporary protection in Turkey, in the Konak district of Izmir. For this purpose, first of all, xenophobia, integrated threat theory, social contact and social dominance orientation theories are briefly discussed. Afterwards, the data obtained from the field research of the study were analyzed and the research results were discussed by comparing them with the relevant literature. In the study, whether there is a significant difference between the attitudes of individuals towards immigrants according to their political tendencies, whether there is a significant difference between the attitudes towards immigrants from a neighboring country with similar religious preferences according to the religious identities of the members of the host society, and finally, according to the ethnic identities of the individuals. It is aimed to examine whether there is a significant difference between the attitudes listed above.

Design/methodology/approach:

The sample of the study consists of 367 people living in Izmir Konak. In addition to the demographic information form, xenophobia, social dominance orientation, perceived threat and social contact scales, which were adapted into Turkish, were used as data collection tools in the study. The fear based xenophobia scale developed by Veer et al. (2011) was used to measure xenophobic attitudes. Turkish validation study of the scale was developed by Özmete et al. (2018). Social dominance orientation scale, Pratto et al. (1994) was used in the study. Turkish validation of the scale was made by Akbaş (2010). After that study Karaoğlu (2015) revised Akbaş's (2010) adaptation scale and used it in her study. The version adapted by Karaoğlu (2015) was used in the current study. Perceived threat scale, Stephan et al. (1999) to measure perceived realistic and symbolic threats towards the Syrians was used in the study. Karaoğlu (2015) use the scale from Balaban's (2013) study, which she adapted into Turkish in order to measure perceived threats to the outgroup. The adapted version of Karaoğlu (2015) was used in the current study. The social contact scale was developed by Islam and Hewstone (1993) to measure the frequency and quality of contact between different groups. The scale was adapted to Turkish by Akbaş (2010). Face to face survey was conducted in Izmir, Konak.

Findings:

In the study, it was asked which alliance (Millet Alliance-Cumhur Alliance) they voted for in the last local elections (March 31, 2019) (See Table 3). A t test was used to see if there was a significant difference between the groups. Statistically in all variables between groups (for xenophobia, $p=.000 < 0.05$, for social dominance-orientation $p=.003 < 0.05$, for perception of cultural threat, $p=.000 < 0.05$, frequency of contact for, $p=.000 < 0.05$) significant differences were found. It was observed that the cultural threat perceptions of the group that voted for the Nation Alliance were stronger than the group that voted for the People's Alliance, and the contact frequency of the group that voted for the Nation Alliance was lower than the group that voted for the People's Alliance. In the study, the participants were asked about their ethnic identity (See Table 1). 70.7% of the participants expressed themselves as Turkish and 23.9% as Kurdish. These two groups constitute 94.6% of the participants. Other groups were not included in the analysis because their frequencies were low (Arab:1, Armenian:1, Laz:5, Circassian:7, Greek:5). By using the t test, it was examined whether there was a significant difference between the two groups; The xenophobic attitudes, social dominance orientation and threat perceptions of the group expressing their ethnic identity as Turkish were higher than those of the group expressing their ethnic identity as Kurds. The group expressing their ethnic identity as Kurds had much contact with the Syrians than Turkish participants. Finally, in the study, the participants were asked how they defined their religious identity (See Table 1). 90.9% of the participants expressed their religious identity as Sunni (318 people), 6.3% as Alevi (22 people). Other groups were not included in the analysis because their frequency frequency (Jew: 8, Christian: 1, Atheist: 1) was low. By using the t test, it was examined whether there was a significant difference between the two most preferred groups, and it was observed that there was no statistically significant difference between the averages of the attitudes that were the subject of the research.

Conclusion and Discussion:

Turkey is the country that hosts the highest number of Syrians (forced to immigrate from their country). Since 2011, citizens of the Republic of Turkey interact with approximately 3.8 million Syrians under temporary protection. The socio-economic situation in Turkey determines the perceptions and attitudes towards Syrians. When the current Turkish literature is examined in detail; It is possible to state that it is necessary to conduct more researches that deal with xenophobic attitudes towards Syrians under temporary protection, threat perceptions, social dominance orientation of the host society and contact with Syrians, with an interdisciplinary approach and a multi-level approach. It should be emphasized that; xenophobic attitudes constitute one of the highest threat reserves against immigrants. Xenophobia is a universal phenomenon that feeds on negative prejudices. Xenophobia is the antipathy towards the "other". Contact is vital to increase intergroup sympathy. If not prevented, xenophobia has the potential to cause conflict between groups. This situation involves serious risks in terms of maintaining social peace. In the study, it was observed that there were significant differences between social dominance orientation, perceived threat, social contact and xenophobic attitudes according to the political tendencies and ethnic identities of the participants. No significant difference was found between the participants' xenophobic attitudes, threat perceptions, contact with the outgroup and social dominance orientations in the context of their religious identity preferences.

1. GİRİŞ

Suriye’de, 15 Mart 2011 yılında başlayan rejim karşıtı gösteriler kısa zamanda çok ciddi boyutta çatışmalara ve sonrasında ülkede bir iç savaşa dönüşmesiyle beraber, Suriye’ye sınırı olan ülkelere doğru dramatik bir insan hareketliliği gerçekleşmiştir. Türkiye jeopolitik konumundan dolayı dünyada en çok Suriyeli barındıran ülke durumundadır. Ülkemize göç eden ve kayıt altına alınmış geçici koruma altındaki toplam Suriyeli sayısı, Mayıs 2023 tarihli verileri ile göre 3.388.698 kişidir (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Bu göçmenlerin ciddi bir kısmı Suriye sınırındaki şehirlerde (Hatay, Gaziantep ve Urfa) ve İstanbul, İzmir, Ankara ve Bursa gibi büyükşehirlerde yaşamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Cenevre Sözleşmesi’ni kısmen onaylaması nedeniyle, yerinden edilmiş Suriyelilere resmi mülteci statüsü vermemekte, bunun yerine onları “geçici koruma statüsü” altına alarak Suriyelilerin göç süreçlerini yönetmektedir. Bu statü sayesinde, Suriyelilere sağlık, eğitim gibi birtakım hizmetlere erişim imkânı sağlanmıştır.

Kişinin kendisini bir parçası olarak gördüğü grup onun iç grubu, bu grubun üyesi olarak görmedikleri grup ise dış grup olarak nitelenebilir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017, s. 264). Yukarıda da ifade edildiği üzere geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin büyük bölümü Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile birlikte yaşamaktadırlar. Bu durum iki farklı grubun bir arada yaşaması olarak da nitelenebilir. Bu noktadan hareketle söz konusu gruplararası ilişkinin niteliği bu birliktelik üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, ev sahibi toplum (iç grup) ve göçmenlerin (dış grup) karşılıklı tutumları, gruplararası ilişkileri doğrudan etkilemektedir. Çalışmada İzmir Konak özelinde ev sahibi toplum üyelerinin, geçici koruma statüsündeki Suriyelilere yönelik olumsuz önyargıları üzerinde etkili olan tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada, katılımcıların dış gruba yönelik xenofobik tutumları, tehdit algıları, dış grupla kurmuş oldukları temasın niteliği ve niceliği ve sosyal baskınlık yönelimlerinde, politik eğilimleri, dini kimlikleri, etnik kimlikleri açısından bir fark olup olmadığı ele alınacaktır. Aşağıda öncelikle teorik bir çerçeve çizilecek sonrasında çalışma bulguları paylaşılarak sonuç kısmında tartışılacaktır.

2. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Bu başlık altında çalışmanın fark analizlerinde kullanılan değişkenler teorik olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle, bireyin gruplararası hiyerarşiyi merkeze alarak kendi iç grubunu diğer gruplardan üstün görmesi olarak özetlenebilecek sosyal baskınlık yöneliminden kısaca değinilecek, devamında gruplararası rekabet neticesinde bireyin dış grup ya da grupları tehdit olarak algılaması durumunu irdeleyen bütünleşik tehdit teorisi ele alınacaktır. Sonrasında gruplararası temas ve xenofobi açıklanarak çalışmanın uygulama kısmına geçilecektir.

Pratto (1999, s. 216), sosyal baskınlık teorisinin sembolik ve kültürel çerçevesinin, belirli bir bağlamda eşitsizliği veya eşitliği haklı çıkaran herhangi bir inanca verilen desteğin, sosyal baskınlık yönelimi ile ilişkili olması gerektiğini vurgular. Başka bir deyişle, önemli olan ideolojilerin belirli bağlamları olduğu değil, güç ve gruplararası ilişkiler açısından anlamları olduğunu belirtir. Sosyal baskınlık teorisi grup temelli hiyerarşilerin hem bireysel hem de yapısal faktörlerine odaklanır. Sidanius vd. (2004, s. 846), sosyal baskınlık teorisi aracılığıyla, toplumların neden gruplar arasında hiyerarşiler inşa ederek örgütlendikleri sorusu ile ilgilenmiştir. Toplumlar; yönetim biçimine, dini yapılarına, sosyo-ekonomik yapılarına bakılmaksızın, en az bir grubun daha güçlü bir sosyal konuma sahip olduğu, diğerlerinin aşağıda olduğu bir yapı sergilerler (Pratto vd., 2006, s. 272). Ayrıca yüksek düzeyde sosyal baskınlık yönelimine sahip insanların dış gruba karşı daha ayrımcı oldukları görülmektedir (Pratto vd., 1994, s. 757).

Bütünleşik tehdit teorisine öncülük eden çalışmalar incelendiğinde, dış gruba yönelik önyargıların üzerine konumlandırıldığı tehdit algıları gerçekçi ve sembolik tehditler, dış gruba yönelik kaygılar ile olumsuz kalıp yargılar olarak sayılabilir (Stephan vd., 1999, s. 2222; Stephan vd., 2000a, s. 25). Gruplararası tehdit algılarının şekillenmesinde ise daha çok gerçekçi ve sembolik tehditlerin öne çıktığı görülmektedir. Gerçekçi tehditler, iç grubun siyasal pozisyonuna, ekonomik kazanımlarına veya refah seviyesine yönelik (daha çok somut) tehdit algılarından oluşurken; iç grubun değer yargıları, kültürel değerleri, dini felsefi vb. inançlarına yönelik (daha çok soyut) tehdit algıları ise sembolik tehditleri oluşturur (Rios vd., 2018, s. 213; Stephan vd., 1999, s. 2222). Göç alan toplumlar için gerçekçi tehditler, istihdam olanakları için rekabet, suç oranlarındaki artış ve toplum içinde uyuşturucu vb. kullanımı ile ilgili endişeler, yoksulların bakımı ve diğer hizmetlerin sağlanması, okulların eğitim kalitesinin düşürülmesi gibi hususlara ilişkin kaygılardan oluşurken, göçmenler için ise ayrımcılığa uğrama, emek sömürüsü, eksik ücretlendirilme, yoksulluk, sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan aksaklıklar, göç idareleri/bürokrasisi ile yaşanan sorunlar ve bölge sakinleri tarafından sergilenmesi muhtemel şiddet ve kötü

muamele şeklinde sayılabilir (Stephan, 2012, s. 34). Özellikle ev sahibi toplum üyeleri, politik-ekonomik güçlerini dış grup yüzünden kaybedebileceklerine, hali hazırdaki refah seviyesine ilişkin birtakım kazanımlarını yitirebileceklerine ilişkin endişeler taşıyor olabilirler (Stephan vd., 2000a, s. 25). Sembolik tehditler ise öncelikle ahlak, değer yargıları, kültürel standartlar, inanç ve tutumlarda algılanan grup farklılıklarını içerir. Sembolik tehditler, iç grubun dünyayı okuma, anlamlandırma şekline yönelik algıladıkları tehditlerdir. Bu tehdit algıları, kısmen, iç grubun kendi değerler sisteminin ahlaki açıdan sorgulanamaz diğer bir ifade ile mutlak doğru olduğuna inanmasından beslenir (Stephan vd., 2000a, s. 25).

Pettigrew (1998)'in gruplararası temas kuramı Allport'un (1954) geliştirmiş olduğu sosyal temas kuramının devamı niteliğindedir. Gruplararası temasın nitelik ve niceliğinin düşük olması karşılıklı önyargılar geliştirilmesi riskini ortaya çıkarır. Önyargı, sıradan bir yanılığdan farklı olarak, yeni bilgi/kanıtlar edinilmesi ile sahibinin onu yeniden değerlendirmesine (değiştirmesi/terk etmesi) karşı dirençli tutumlardır. Bireyler önyargıya meyillidir. Bu eğilim bireyin doğal bir refleks haline getirdiği, genellemeler ve kategoriler oluşturma yolu ile dünyayı basitleştirme arayışından beslenir. (Allport, 1954, s. 27). Allport önyargıların ortadan kaldırılmasına yönelik olarak grupların ortak hedefleri olması, çıkar tanımlarının birbirine yakın olması, ortak insani değerlerde birleşmesi, gruplararası statü farklılıklarının en aza indirilmesi, ortadan kaldırılması ve bu sayılanların üzerinde anlaşmış kanun, gelenek gibi düzenlemeler ile kurumsallaşması şeklinde dört koşul öngörür (Allport, 1954, s. 281). Bu dört koşulun ortaya konma yoğunluğu temas niteliği, gruplar arasındaki (farklı formlarda sergilenen) etkileşimin sıklığı ise temas sıklığı olarak ifade edilebilir (Islam ve Hewstone, 1993, s. 700).

Hjerm (1998, s. 335), zenofobiye maruz kalan bireylerin veya grupların aşağılanması tüm dünyadaki günlük yaşamın bir parçası olduğunu, zenofobik tutumlarının yeni olmadığını, ırkçı eylemler ve zenofobik davranışlar arasında bir benzeşme olmamasına rağmen, zenofobinin sorunlu bir duygu hali olduğunu belirtmiştir. Ayrıca hem açık ırkçı eylemlerin hem de toplumun söyleminde gizlenmiş dışlama biçimlerinin temelinde zenofobinin yattığını vurgular (Hjerm, 1998, s. 335). Yakushko (2009, s. 43) zenofobiyi, göçmenlere ve yabancı olarak algılananlara karşı duygusal, düşünsel ve davranışsal bir ön yargısal tutum biçimi olarak tanımlamıştır. Zenofobi, ırkçılık, milliyetçilik ve etnosentrizm gibi diğer kavramlarla karıştırılsa da özünde, "yabancılardan derin bir şekilde hoşnutsuzluk" duyma anlamına gelmektedir (McDonald ve Jacobs, 2005, s. 295). Master ve Le Roy (2000, s. 425-426), zenofobiyi "ulus-devlet" üzerinden tanımlamaya çalışmışlardır. Yazarlar, zenofobik bireyler için ulus devletin inşasının, kendi kültürlerini, onları çevreleyen kültürlerden ayırarak diğer kültürlerin yozlaştırıcı etkilerinden koruduğuna inandıklarını vurguladıktan sonra; zenofobik bireylerin ulusun ve kültürün bir siyasi kurum tarafından korunacağını hissederlerse, zenofobik tutumların azalacağını, ulus devletin egemenliği tehdit edilirse, ulus ve kültür için algılanan tehlikeye tepki olarak zenofobinin artabileceğini ifade etmişlerdir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Araştırma Örneklemi

Türkiye'nin en kalabalık üçüncü metropolü olan İzmir'de, 7 Nisan 2022 itibarıyla kayıtlı 149.804 Suriyeli ikamet etmektedir. İzmir'in Konak ilçesi istihdam olanakları, ev kiralalarının (görece) uygun olması, şehir merkezine, kamu ve özel hizmetlere ulaşım açısından merkezi bir konumda olması gibi nedenlerden ötürü yoğun bir Suriyeli nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Bu sebeplerden ötürü, Konak ilçesi araştırma uzayı olarak seçilmiştir. Çalışmanın örneklemi 367 kişiden oluşmaktadır (Bryman ve Cramer, 2001; Büyüköztürk vd., 2013). Çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (Tarih: 18.01.2022 ve Sayı: 116/22). Anketler Konak ilçe merkezinde basit tesadüfi yöntemle seçilmiş, gönüllü katılımcılar ile yüz yüze yapılmıştır. Ölçeklerden elde edilen veriler sayısal hale getirilerek, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) ve LISREL (linear structural relations) programları aracılığıyla incelenmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Zenofobik tutumları ölçmek için çalışmada Veer vd. (2011) tarafından geliştirilen korku temelli yabancı düşmanlığı ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe geçerliliği Özmeye vd. (2018) tarafından yapılmış olup çalışmada bu çalışma kullanılmıştır. Sosyal baskınlık yönelim ölçeği, Pratto vd. (1994) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe geçerliliği Akbaş (2010) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmanın ardından Karaoğlu (2015), Akbaş'ın (2010) uyarılma ölçeğini revize ederek kendi çalışmasında kullanmıştır. Araştırmada, Karaoğlu (2015) tarafından uyarılan versiyon kullanılmıştır. Algılanan tehdit ölçeği, Stephan ve ark. (1999) tarafından geliştirilmiştir. Çalışmasında Suriyelilere yönelik algılanan gerçekçi ve sembolik tehditleri ölçmek için kullanılan ölçek daha önce

Balaban (2013) tarafından Türkçeye uyarlanmış ve sonrasında Karaoğlu (2015) tarafından kullanılmıştır. Ölçek araştırmada, Karaoğlu'nun (2015) çalışmasındaki şekliyle kullanılmıştır. Sosyal temas ölçeği, farklı gruplar arasındaki temasın sıklığını ve kalitesini ölçmek için Islam ve Hewstone (1993) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek Türkçe'ye Akbaş (2010) tarafından uyarlanmıştır. Araştırmada Akbaş'ın uyarlama çalışmasından faydalanılmıştır. Araştırma İzmir Konak'ta yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

3.3. Verilerin Analizi

Çalışmada, öncelikle tanımlayıcı istatistikler belirtilmiş ardından normallik testi ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Araştırma değişkenlerinin çarpıklık ve basıklık değerleri ± 2 arasında olduğu için verilerin normal dağılım gösterdiği bulunmuştur (George ve Mallery, 2010). Bu doğrultuda (iki) grupların karşılaştırılmasında, doğrusal hipotez testlerinden t testi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Katılımcı Bilgileri

Katılımcılarının (152 kişi) %41,6'sı kadın, (214 kişi) %58,5 erkektir. 1 katılımcı cinsiyetini belirtmemiştir. Katılımcıların %6,9'u (25 kişi) okuryazar, %7,7'si (28 kişi) ilkökul mezunu, %18,8'i (68 kişi) ortaokul mezunu, %32'si (116 kişi) lise, %26,8'i (97 kişi) lisans mezunu olup, %5'i (18 kişi) yüksek lisans ve son olarak %2,8'i (10 kişi) doktora derecesine sahiptir. Katılımcıların %1,4'ü (5 kişi) 0-750 Türk Lirası arası, %2,3'ü (8 kişi) 751-1500 Türk Lirası arası, %7,9'u (28 kişi) 1501-2500 Türk Lirası arası, %22,4'ü (79 kişi) 2501-3500 Türk Lirası arası, %29,7'si (105 kişi) 3501-5000 Türk Lirası, %15,9'u (56 kişi) 5001-6500 Türk Lirası, %11,3'ü (40 kişi) 6501-8000 Türk Lirası ve %9,1'i (32 kişi) 8001 Türk Lirası ve üstü gelir elde ettiklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların "Suriyeli eşiniz, dostunuz veya akrabanız var mı?" sorusuna katılımcıların %11,3'ü (41 kişi) evet, %88,7'si (323 kişi) hayır cevabını vermiştir. "Siz ve tanıdıklarınız arasında Suriye'deki çatışmalardan doğrudan etkilenenler var mı?" sorusuna katılımcıların %15,3'ü (56 kişi) evet, %84,7'si (309 kişi) hayır cevabını vermiştir. Katılımcıların %70,7'si kendisini Türk, %23,9'u Kürt etnik kimliği ile ifade etmiştir. Katılımcıların %94,6'sını bu iki grup oluşturmaktadır (İki grup arasındaki fark analizlerine aşağıda bulgular kısmında ayrıca değinilecektir). Katılımcıların %90,9'u dini kimliğini Sünni, %6,3'ü Alevi olarak ifade etmiştir. Katılımcılardan 8 kişi Musevi, 1 kişi Hristiyan ve 1 kişi de ateist olduğunu ifade etmiştir (En çok tercih edilen iki dini kimlik olan, Sünni ve Alevi grup arasındaki fark analizlerine aşağıda bulgular kısmında ayrıca değinilecektir). Katılımcıların %67,3'ü (210 kişi) yerel seçimlerde Millet İttifakına, %32,7'si (102 kişi) Cumhuriyet İttifakı'na oy verdiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 1. Demografik Değişkenler

Demografik değişkenler	N	Yüzde (%)	
Cinsiyet	Erkek	214	58,5
	Kadın	152	41,6
	Toplam	366	100,0
Eğitim Durumu	Okur-yazar	25	6,9
	İlkokul	28	7,7
	Ortaokul	68	18,8
	Lise	116	32,0
	Lisans	97	26,8
	Yüksek Lisans	18	5,0
	Doktora	10	2,8
	Toplam	362	100,0
	Suriyeli Eşiniz, Dostunuz veya Akrabanız Var Mı?	Evet	41
Hayır		323	88,7
Toplam		364	100,0

Demografik değişkenler		N	Yüzde (%)
Siz ve Tanıdıklarınız Arasında Suriye'deki Çatışmalardan Doğrudan Etkilenenler Var Mı?	Evet	56	15,3
	Hayır	309	84,7
	Toplam	365	100,0
Etnik Kimliğinizi Nasıl Tanımlarsınız?	Türk	251	70,7
	Kürt	85	23,9
	Arap	1	,3
	Ermeni	1	,3
	Laz	5	1,4
	Çerkez	7	2,0
	Rum	5	1,4
	Toplam	355	100,0
Dini Kimliğinizi Nasıl Tanımlarsınız?	Sünni	318	90,9
	Alevi	22	6,3
	Ateist	1	,3
	Hristiyan	1	,3
	Musevi	8	2,3
	Toplam	350	100,0
Geçtiğimiz Yerel Seçimde Hangi İttifaka Oy Verdiniz?	Millet İttifakı	210	67,3
	Cumhur İttifakı	102	32,7
	Toplam	312	100,0
Evinize Giren Ortalama Aylık Gelir Miktarını Belirtiniz? Yaklaşık Olarak: (TL)	0-750	5	1,4
	751-1500	8	2,3
	1501-2500	28	7,9
	2501-3500	79	22,4
	3501-5000	105	29,7
	5001-6500	56	15,9
	6501-8000	40	11,3
	8001 ve üzeri	32	9,1
	Toplam	353	100,0
Yaşınız	18-25	91	24,9
	26-35	95	26,0
	36-45	74	20,2
	46-55	52	14,2
	55+	54	14,8
	Toplam	366	100,0

4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Çalışmada fark analizlerinde kullanılan değişkenlerine yönelik doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda elde edilen uyum değerleri aşağıdadır:

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

Değişkenler	χ^2/df	GFI	CFI	p	RMSEA
1.Zenofobi	3.67	.93	.97	.001	.07
2.K. Tehdit Algısı	4.16	.90	.94	.001	.08
3.Temas Sıklığı	2.41	.93	.98	.001	.06
4. Sosyal Bask.-Bask.	3.36	.90	.97	.001	.08
Kabul edilebilir uyum*	≤ 5	>0.85	>0.90	.001	<0.08
İyi uyum *	≤ 3	>0.90	>0.97	.001	<0.05

Kaynak: (Jöreskog ve Söbom, 1993; Kline, 1998).

Değişkenlerin RMSEA değerlerinin 0,8'den küçük olduğunda iyi bir uyumun olduğunu, GFI değerinin 0,90'dan büyük olması kabul edilebilir bir uyumun olduğunu, CFI değerinin 0,90'dan büyük olması iyi bir uyumun olduğunu ve χ^2/df değerlerinin kabul edilebilir değerin (0,5) altında olduğu için yine kabul edilebilir bir uyum olduğunu göstermektedir (Jöreskog ve Söbom, 1993; Kline, 1998).

4.3. Gruplararası Fark Analizleri

Gruplar arasında çalışma değişkenlerine göre anlamlı fark olup olmadığına ilişkin test sonuçları aşağıda verilmiştir.

Çalışmada son yerel seçimlerde (31 Mart 2019) hangi (Millet İttifakı-Cumhur İttifakı) ittifaka oy verdikleri sorulmuştur (Bkz. Tablo 3). Gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığına t testi yapılmak suretiyle bakılmıştır. Gruplar arasında tüm değişkenlerde istatistiksel olarak (zenofobi için, $p=,000 < 0,05$, sosyal baskınlık-baskınlık yönelimi için $p=,003 < 0,05$, kültürel tehdit algısı için, $p=,000 < 0,05$, temas sıklığı için, $p=,000 < 0,05$) anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Tablo 3. Geçtiğimiz Yerel Seçimde Hangi İttifaka Oy Verdiniz?

Ölçekler		N	Ort.	Standart Sap.	F	t	p
Zenofobi	Millet İttifakı	210	5,0231	1,09737	74,684	9,294	,000
	Cumhur İttifakı	102	3,5298	1,71684			
Sosyal Baskınlık-Baskınlık Yönelimi	Millet İttifakı	210	2,5553	1,71599	29,313	2,998	,003
	Cumhur İttifakı	102	1,9732	1,36146			
Kültürel Tehdit Algısı	Millet İttifakı	210	4,0369	1,26286	6,755	4,145	,000
	Cumhur İttifakı	102	3,3806	1,40865			
Temas Sıklığı	Millet İttifakı	210	1,6867	1,32712	59,350	-6,475	,000
	Cumhur İttifakı	102	2,9809	2,18488			

Katılımcılardan Millet İttifakına oy veren grubun (ortalama: 5,0231) zenofobik tutumlarının Cumhur İttifakına oy veren gruba (ortalama: 3,5298) nazaran daha güçlü olduğu görülmüştür. Katılımcılardan Millet İttifakına oy veren grubun (ortalama: 2,5553) sosyal baskınlık-baskınlık yönelimlerinin, Cumhur İttifakına oy veren gruba (ortalama: 1,9732) nazaran daha güçlü olduğu görülmüştür. Katılımcılardan Millet İttifakına oy veren grubun (ortalama: 4,0369) kültürel tehdit algılarının, Cumhur İttifakına oy veren gruba (ortalama: 3,3806) nazaran daha güçlü olduğu görülmüştür. Son olarak, katılımcılardan Millet İttifakına oy veren grubun (ortalama: 1,6867) temas sıklıklarının ise, Cumhur İttifakına oy veren gruba (ortalama: 2,9809) nazaran daha düşük olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo 3).

Çalışmada katılımcılara etnik kimlikleri sorulmuştur (Bkz. Tablo 4). Katılımcıların %70,7'si kendisini Türk, %23,9'u Kürt etnik kimliği ile ifade etmiştir. Katılımcıların %94,6'sını bu iki grup oluşturmaktadır. Diğer grupların frekans sıklıkları düşük olduğu (Arap:1, Ermeni:1, Laz:5, Çerkez:7, Rum:5) için analize dâhil edilmemişlerdir. T testi yapılmak suretiyle, en çok tercih edilen iki grup arasında anlamlı bir fark olup olmadığı aşağıda incelenmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Etnik Kimliklerine Göre Tutumları Arasındaki Farklar

Ölçekler	Etnik kimlik	N	Ort.	Standart Sap.	F	t	p
Zenofobi	Türk	251	4,8198	1,28161	34,649	6,680	,000
	Kürt	85	3,6354	1,74591			
Sos. Bask.-Baskınlık Yönelimi	Türk	251	2,5532	1,67336	9,215	2,395	,017
	Kürt	85	2,0637	1,48653			
Kültürel Tehdit Algısı	Türk	250	3,9823	1,25448	14,693	4,298	,000
	Kürt	84	3,2685	1,48879			
Temas Sıklığı	Türk	250	1,6973	1,35572	82,690	-8,179	,000
	Kürt	85	3,4135	2,37183			

Gruplar arasında tüm değişkenlerde (zenofobi için, $p=,000 < 0,05$, sosyal baskınlık-baskınlık yönelimi için $p=,017 < 0,05$, kültürel tehdit algısı için, $p=,000 < 0,05$, temas sıklığı için, $p=,000 < 0,05$) istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Katılımcılardan etnik kimliğini Türk olarak ifade eden grubun (ortalama: 4,8198) zenofobik tutumlarının etnik kimliğini Kürt olarak ifade eden gruba (ortalama: 3,6354) nazaran daha güçlü olduğu görülmüştür. Katılımcılardan etnik kimliğini Türk olarak ifade eden grubun (ortalama: 2,5532) sosyal baskınlık-baskınlık yönelimlerinin, etnik kimliğini Kürt olarak ifade eden gruba (ortalama: 2,0637) nazaran daha güçlü olduğu görülmüştür. Katılımcılardan etnik kimliğini Türk olarak ifade eden grubun (ortalama: 3,9823) kültürel tehdit algılarının, etnik kimliğini Kürt olarak ifade eden gruba (ortalama: 3,2685) nazaran daha güçlü olduğu görülmüştür. Son olarak, katılımcılardan etnik kimliğini Türk olarak ifade eden grubun (ortalama: 1,6973) temas sıklıklarının, etnik kimliğini Kürt olarak ifade eden gruba (ortalama: 3,4135) nazaran daha düşük olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo 4).

Çalışmada katılımcılara dini kimliklerini nasıl tanımladıkları sorulmuştur (Bkz. Tablo 5). Katılımcıların %90,9'u dini kimliğini Sünni (318 kişi), %6,3'ü Alevi (22 kişi) olarak ifade etmiştir. Diğer gruplar frekans sıklıkları (Musevi:8, Hristiyan:1, Ateist:1) düşük olduğu için analize dâhil edilmemiştir. T testi yapılmak suretiyle, en çok tercih edilen iki grup arasında anlamlı bir fark olup olmadığı aşağıda incelenmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Dini Kimliklerine Göre Tutumları Arasındaki Farklar

Ölçekler	Dini Kimlik	N	Ort.	Standart Sap.	F	t	p
Zenofobi	Sünni	318	4,4952	1,51171	12,482	-1,931	,054
	Alevi	22	5,1281	1,04547			
Sosyal Bask.-Bask. Yönelimi	Sünni	318	2,4001	1,63705	,166	-,908	,364
	Alevi	22	2,7289	1,70820			
Kültürel Tehdit Algısı	Sünni	317	3,8262	1,31660	1,881	-1,543	,124
	Alevi	22	4,2727	1,24602			
Temas Sıklığı	Sünni	318	2,0755	1,75612	,405	-,024	,981
	Alevi	22	2,0848	1,59711			

Katılımcıların dini kimlik tercihlerine göre, araştırma konusu olan tutumlarının ortalamaları arasında, istatistiksel olarak anlamlı (zenofobi için, $p=,054 > 0,05$, sosyal baskınlık-baskınlık yönelimi için $p=,364 > 0,05$, kültürel tehdit algısı için, $p=,124 > 0,05$, temas sıklığı için, $p=,981 > 0,05$) bir farklılık olmadığı görülmüştür.

5. SONUÇ

Türkiye (ülkesinden göç etmiş/göçe zorlanmış) sayıca en fazla Suriyeliyi barındıran ülke konumundadır. 2011 yılından bu yana Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, yaklaşık 3,4 milyon geçici koruma kapsamındaki Suriyeli ile etkileşim halindedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum Suriyelilere yönelik algı ve tutumları belirlemektedir. Hâlihazırdaki Türkçe alanyazın detaylı bir şekilde incelendiğinde; gruplararası hiyerarşiyi meşrulaştıran sosyal baskınlık yönelimine ilişkin tutumları, Suriyelilere yönelik zenofobik tutumları, Suriyeliler

ile kurulan ya da kurulmayan temasın nitelik ve niceliğini ve Suriyelilere yönelik tehdit algılarını, disiplinler arası bir yönelim ve çok katmanlı bir yaklaşımla ele alan araştırmaların sayısının artmasının bir gereklilik olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bakış açısıyla, çalışmanın temel amacı Türkiye'deki geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere tutumların oluşumunda belirleyici olduğu düşünülen faktörlerden bazılarını inceleyerek sosyoloji, psikoloji ve kamu yönetimi gibi doğrudan toplumu konu olan farklı disiplinler için veri üretmektir.

Çalışmada son yerel seçimlerde katılımcılara (31 Mart 2019) hangi (Millet İttifakı-Cumhur İttifakı) ittifaka oy verdikleri sorulmuştur. Katılımcılardan Millet İttifakına oy veren grubun xenofobik tutumlarının, sosyal baskınlık yönelimlerinin ve kültürel tehdit algılarının Cumhur İttifakına oy veren gruba nazaran daha güçlü olduğu; katılımcılardan Millet İttifakına oy veren grubun temas sıklıklarının ise, Cumhur İttifakına oy veren gruba nazaran daha düşük olduğu görülmüştür. Alanda bu bulguyu anlamlı kılan siyasal bileşenleri irdeleyen birçok çalışma yapılmıştır. Örneğin, Erdoğan (2018, s. 81), Suriyeliler üzerine yaptığı araştırmada “Suriyelilerin Siyasal Hakları İle İlgili Nasıl Bir Düzenleme Yapılmalıdır?” sorusuna Adalet ve Kalkınma Partisi’ni desteklediğini ifade eden katılımcıların %77,2’si, Cumhuriyet Halk Partisi’ni desteklediğini ifade eden katılımcıların %96,4’ü, Milliyetçi Hareket Partisi’ni desteklediğini ifade eden katılımcıların %95,9’u ve Halkların Demokratik Partisi’ni desteklediklerini ifade eden katılımcıların ise %92,2’si “Hiçbir siyasal hak verilmemelidir” şeklinde ifade etmiştir. Aynı araştırmada Adalet ve Kalkınma Partisi’ni desteklediğini ifade eden katılımcıların %69’u, Cumhuriyet Halk Partisi’ni desteklediğini ifade eden katılımcıların %85,8’i, Milliyetçi Hareket Partisi’ni desteklediğini ifade eden katılımcıların %88,6’sı ve Halkların Demokratik Partisi’ni desteklediklerini ifade eden katılımcıların ise %73,3’ü Suriyeli sığınmacılarla ilişkili olan “Hiçbiri Vatandaşlığa alınmamalı” cümlesini onaylamıştır (Erdoğan, 2018, s. 83).

Benzer şekilde Getmansky vd. (2018, s. 492), yerel halkın geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere çok fazla karşı karşıya geldiğini, yerel halkın partizan kimliğinin Suriyelilere karşı tutumunu şekillendirebileceğini, özellikle Ak Parti destekçilerinin göçmenleri bir tehdit olarak görme olasılığının daha düşük olduğunu ortaya koymuşlardır. Bandır (2020, s. 67), Türk halkının Türkiye’de ikamet eden Suriyelilere yönelik algısını ölçtüğü çalışmasında Millet İttifakı seçmenlerinin, Cumhur İttifakının seçmenlerinden daha olumsuz tutum ve önyargı geliştirdiğini ve ayrımcı görüşlere daha çok yöneldiğini ortaya koymuştur. Çalışmada, Cumhur İttifakı seçmenlerinin, mültecilerin varlığı ya da kabulü konusunda çok daha olumlu bir tavır sergiledikleri, çok küçük bir kısmının Türkiye’nin güvenlik durumu konusunda kaygı duydukları, Millet İttifakı seçmenlerinin Türkiye’nin laik karakterine karşı olası bir tehdit olarak Suriyelilerin varlığı konusunda daha güçlü güvenlik endişelerini dile getirdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Oytun ve Gündoğar (2015), Suriye’den Türkiye’ye göç sürecinin başından itibaren Suriyelilerin Türkiye’deki politik gündeme etki ettiğini, ev sahibi toplum ile yaşanan gerilimin, güvenlik kaygısı ve siyasi kutuplaşma yarattığını, Türkiye’deki siyasi ortamın Suriyelilere karşı bakış açısını etkileyen faktörlerden biri olduğunu belirtmiştir. Oytun ve Gündoğar’a göre (2015, s. 19), siyasi tercihler bazı durumlarda Suriyelilere yönelik daha ılımlı yaklaşmayı desteklerken, bazı durumlarda ise (Suriyelilerle doğrudan temas etmeseler dahi) politik bir tepki ortaya çıkarabilmektedir. Bu açıdan Suriyeliler meselesinin siyasi kutuplaşmayı besleyen bir unsur olduğunu ifade etmek mümkündür. İktidar geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin durumunu ve uyumlarını ele alan çalışmalar yapmakla beraber uygun şartların meydana gelmesi durumunda Suriyelilerin kendi ülkelerine geri dönmelerini savunmaktadır. Muhalefet ise Suriyeliler konusunu, özellikle seçim zamanlarında bir problem ve çıkmaz olarak gündeme getirmektedir (Kaya ve Çolakoğlu, 2020, s. 605). Benzer şekilde, Arslan vd. (2021, s. 119-120) çalışmalarında, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin siyasi söylemlerinde geçici koruma kapsamındaki Suriyeli göçmenler konusunu insani açıdan değerlendirdiğini ve göçmenlerin önemli bir bölümünün geçici koruma süreçlerinin sonunda sağ salim olarak ülkelerine gönderilmesini vurguladığını, Cumhuriyet Halk Partisi’nin ise Suriyeli göçmenler sorununu, dış politika açısından değerlendirip, ülkemize ciddi bir ekonomik maliyet yüklediğini belirterek, Suriyeli göçmenlerin ülkelerine gönderilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Özetle ifade etmek gerekirse, Adalet ve Kalkınma Partisi meselenin daha çok insani boyutuna değinirken, Cumhuriyet Halk Partisi meseleyi ekonomik maliyet yönünden ele almaktadır. Yine siyasi partilerin geçici koruma altındaki Suriyeliler sorununu ele alış biçimleri ve bu sorunun çözümüne yönelik çözüm önerilerinin, yerel halkın Suriyelilere yönelik tutumlarını etkilediğini ifade etmek mümkündür. Siyasi parti seçmenleri Suriyeliler konusunda farklı tutumlara sahiptir. Bu doğrultuda partilerin konuya ilişkin siyasalarının bu tutumların şekillenmesinde belirleyici olduğu söylenebilir.

Çalışmada katılımcıların etnik kimliklerine göre geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı irdelenmiş; etnik kimliğini Türk olarak ifade eden grubun zenofobik tutumları, sosyal baskınlık yönelimleri ve tehdit algıları etnik kimliğini Kürt olarak ifade eden gruba göre daha yüksek çıkmıştır. Bununla birlikte etnik kimliğini Kürt olarak ifade eden grubun etnik kimliğini Türk olarak ifade eden gruba göre Suriyeliler ile daha sık temasa girdiği çalışmada elde edilen diğer bir bulgudur. Göregenli (2012, s. 22), dış gruba önyargıyla yaklaşılmasından dolayı iç grup ve dış grup ilişkisinin zorlaştığını bunun sonucunda dış grubun sosyal ya da fiziksel olarak uzakta tutulacağını ve bu durumun kalıcı bir şekilde devam edeceğini dile getirmiştir. Benzer şekilde, Suriyelilere yönelik sosyo-psikolojik tutumları inceleyen Eser ve Uygur (2018, s. 153), katılımcılar içerisinde en yüksek genel tehdit algısına sahip grubun Türkler olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Getmansky vd. (2018, s. 491), Suriyelilerin Türk toplumundaki varlığının yerel halk tarafından algısını inceleyen çalışmasında, Suriyelilerin farklı etnik ve dini kökenlerinin, Türk toplumunun Suriyelilere yönelik olumsuz görüş edinmesine neden olduğunu, örneğin Türk katılımcıların Suriyeliler hakkında olumsuz görüşler ifade ettiğini, Kürtlerin ise Suriyelilere karşı daha olumlu görüşler dile getirdiğini çalışmalarında ortaya koymuşlardır. Araştırmada paragraf başında da ifade edildiği üzere, Suriyelilere yönelik tehdit algısı ile zenofobik tutumların, Türkler arasında Kürtlere nazaran daha güçlü ifade edildiği, benzer şekilde sosyal baskınlık yönelimlerinin Türkler arasında daha güçlü olduğu görülmüştür. Kürtlerin Suriyeliler ile daha sık temas kurduğu çalışmada elde edilen diğer önemli bir bulgudur. Temas sıklığının artmasının zenofobik tutumları zayıflattığı ifade edilebilir. Yine çalışmada Suriyelilerin kültürel tehdit olarak algılandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu algının İzmir Kent merkezi özelinde düşünüldüğünde, Kürtlerin Suriyelileri kültürel olarak kendilerine Türklere nazaran görece daha az uzak gördükleri ifade edilebilir. Yine toplumunun genel çoğunluğunu oluşturan Türkler arasında (araştırma örnekleminin %70,7'si etnik kimliğini Türk olarak tanımlamıştır) gruplar arasındaki hiyerarşik farklılığı meşru gören sosyal baskınlık yönelimine yönelik tutumların daha güçlü olması Türklerin kendilerini toplumun demografik manada ana unsuru olarak görmelerinden kaynaklanıyor olabilir. Yine sosyal baskınlık yönelimi güçlü bireyler, kendi gruplarına ait imkânların azınlık gruplar tarafından paylaşılmasına rıza göstermezler. Bu noktadan hareketle Türklerin yabancı olarak niteledikleri Suriyelilere karşı korku (zenofobi) geliştirmeye daha yatkın oldukları ifade edilebilir. Son olarak Suriyeliler ile Türklerin daha az temas kurmasının (temas sıklığının az olması) dış grupları olarak niteledikleri Suriyelileri daha az tanıma, bilme ve anlama ile neticelendiği, bu durumun da zenofobik tutumlarının oluşmasını kolaylaştırdığı ifade edilebilir.

Katılımcıların dini kimlik tercihlerine göre, araştırma konusu olan tutumlarının ortalamaları arasında, istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı görülmüştür. Mevcut çalışmanın bulgularına benzer şekilde, Getmansky (2018), katılımcılara dini kimliklerini nasıl tanımladıkları sormuştur. Çalışmada katılımcıların dini kimlik tercihlerine göre, araştırma konusu olan tutumlarının ortalamaları arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Getmansky vd., 2018, s. 491).

Çalışma örneklemini günlük yaşamında geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler ile karşılaşma ihtimali olan İzmir'in Konak ilçesinde yaşayan Türkiye Cumhuriyet vatandaşları oluşturmaktadır. Suriyelilerin ev sahibi toplum üyeleri tarafından algılanış şekli, bu guruba yönelik geliştirilen tutumların niteliği, yönü ve aralarındaki ilişki hâlihazırda güncel bir konu olup, alana ilişkin verilerin gruplararası ilişkileri anlamayı kolaylaştırıcı bir rol üstleneceklerini ifade etmek mümkündür. Çalışma bu yönü ile karar alıcılara katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Çalışma, coğrafi olarak sınırlı bir alanda (İzmir/Konak) ve belirli bir zaman aralığında yapılmış olup, ele alınan zenofobi, tehdit algısı gibi tutumlar, özellikle siyasal, sosyal ve ekonomik konjonktürle doğrudan ilişkilidir. Bu ilişkisellik nedeniyle elde edilen veriler, müteakip çalışmalar ile desteklenmeli ve çalışmada irdelenen tutumların nasıl bir eğilim eğrisi takip ettiği ortaya konmalıdır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, G. (2010). *Social identity and intergroup relations: The case of alevi and sunni in Amasya* [Master's Degree]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Perseus Books.
- Arslan, E., Çiçek, A., ve Baykal, Ö. (2021). Türkiye'deki siyasal partilerin geçici koruma altındaki Suriyeliler sorununa bakışı üzerine bir inceleme. F. T. Emin, ve E. Arslan (Ed.), *İktisadi ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar* içinde (s. 93-123). Eğitim Yayınevi.
- Balaban, Ç. D. (2013). *The roles of intergroup threat, social dominance orientation and right-wing authoritarianism in predicting Turks' prejudice towards Kurds* [Master's Degree]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Bandır, P. (2020). Perceptions on Syrian Refugees in Turkey, short analysis of a survey identifying differences and similarities between two groups of Turkish voters. *Antakiyat*, 3(1), 67-91.
- Bryman, A. ve Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for windows: A guide for social scientists*. Routledge.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (14. Baskı). Pegem Akademi.
- Erdoğan, M. M. (2018). *Suriyeliler barometresi: Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi: SB 2017*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eser H. B. ve Uygur, M. R. (2019). Suriyeli göçmenlere yönelik tutumların bütünlük tehdit ve sosyal mesafe kuramları doğrultusunda incelenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi örneği, *Liberal Düşünce Dergisi*, 95(Yaz), 131-162.
- George, D. ve Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A simple guide and reference, 17.0 update (10a ed.)*. Pearson.
- Getmansky, A., Sınmazdemir, T. ve Zeitzoff, T. (2018). Refugees, xenophobia, and domestic conflict: Evidence from a survey experiment in Turkey. *Journal of Peace Research*, 55(4), 491-507.
- Göregenli, M. (2012). Önyargıyı ve ayrımcılığı azaltmak. K. Çayır, ve M. A. Ceyhan (Ed.), *Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 247-255). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hjerm, M. (1998). National identities, national pride and xenophobia: A comparison of four Western countries. *Acta Sociologica*, 41(4), 335-347.
- Islam, M. R. ve Hewstone, M. (1993). Dimensions of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived out-group variability, and out-group attitude: An integrative model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19(6), 700-710.
- Jöreskog, K. G. ve Sörbom, D. (1993). LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language. *Scientific Software International*.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2017). *Dünden bugüne insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş*. Evrim Yayınevi.
- Karaoğlu, E. (2015). *The role of social dominance orientation, empathy and perceived threat in predicting prejudice of Turkish citizens toward Syrian immigrants* [Master's Degree]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

- Kaya, G. ve Çolakoğlu, K. (2020). Geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sığınmacıların Türkiye'deki onuncu yılına ilişkin sosyolojik bir analiz. *Journal of International Social Research*, 13(73), 594-609.
- Kline, R. B. (1998). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Press.
- Master, S. D. ve Le Roy, M. (2000). Xenophobia and the European Union. *Comparative Politics*, 419-436.
- McDonald, D. A. ve Jacobs, S. (2005). (Re) writing xenophobia: Understanding press coverage of cross-border migration in Southern Africa. *Journal of Contemporary African Studies*, 23(3), 296-325.
- Oytun, O. ve Gündoğar, S. S. (2015). *Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye etkileri*. Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Özmete, E., Yıldırım, H. ve Duru, S. (2018). Yabancı düşmanlığı (Zenofobi) ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2(40), 191-209.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49(1), 65-85.
- Pratto, F. (1999). The puzzle of continuing group inequality: Piecing together psychological, social, and cultural forces in social dominance theory. *In Advances in Experimental Social Psychology*, 31, 191-263.
- Pratto, F., Sidanius, J. ve Levin, S. (2006). Social dominance theory and the dynamics of intergroup relations: Taking stock and looking forward. *European Review of Social Psychology*, 17, 271-320.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M. ve Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741-763.
- Rios, K., Sosa, N. ve Osborn, H. (2018). An experimental approach to intergroup threat theory: Manipulations, moderators, and consequences of realistic vs. symbolic threat. *European Review of Social Psychology*, 29(1), 212-255.
- Sidanius, J., Pratto, F., Van Laar, C. ve Levin, S. (2004). Social dominance theory: Its agenda and method. *Political Psychology*, 25(6), 845-880.
- Stephan, W. G. (2012). Improving relations between residents and immigrants. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 12(1), 33-48.
- Stephan, W. G. ve Stephan, C. W. (2000a). An integrated threat theory of prejudice. S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination* içinde (s. 23-45). Lawrence Erlbaum Associates.
- Stephan, W. G., Ybarra, O. ve Bachman, G. (1999). Prejudice toward immigrants 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(11), 2221-2237.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). *Geçici koruma*. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> sdresinden 15 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Van Der Veer, K., Yakushko, O., Ommundsen, R. ve Higler, L. (2011). Cross-national measure of fear-based xenophobia: Development of a cumulative scale. *Psychological Reports*, 109(1), 27-42.
- Yakushko, O. (2009). Xenophobia: Understanding the roots and consequences of negative attitudes toward immigrants. *The Counseling Psychologist*, 37(1), 36-66.
- Yıldız, A. ve Uzgören, E. (2016). Limits to temporary protection: Non-camp Syrian refugees in İzmir, Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(2), 195-211.

Ek 1. Demografik Bilgi Formu

Yaşınız?

18-25 26-35 36-45 46-55 55+

Cinsiyetiniz?

Erkek Kadın Diğer.....

Eğitim Durumunuz?

Okur-yazar İlkokul Ortaokul Lise Lisans Yüksek Lisans Doktora

Evinize giren ortalama aylık gelir miktarını belirtiniz? Yaklaşık olarak: (TL)

0-750 751-1500 1501-2500 2501-3500 3501-5000 5001-6500 6501-8000 8001 ve üzeri

Suriyeli eşiniz, dostunuz veya akrabanız var mı?

Evet Hayır

Siz ve tanıdıklarınız arasında Suriye'deki çatışmalardan doğrudan etkilenenler var mı?

Evet Hayır

Etnik kimliğinizi nasıl tanımlarsınız?

Türk Kürt Arap Ermeni Laz Çerkez Rum Diğer.....

Dini kimliğinizi nasıl tanımlarsınız?

Sünni Alevi Ateist Hristiyan Musevi Diğer.....

Geçtiğimiz Yerel Seçimde hangi ittifaka oy verdiniz?

Millet İttifakı Cumhuriyet İttifakı

Ek 2. Zenofobi Ölçeği

(Lütfen Suriyelileri ve Kendi Grubunuzu Düşünerek Cevaplayın)

Kesinlikle Katılmıyorum: 1.....2.....3.....4.....5.....6: Kesinlikle Katılıyorum

1-Bu ülkedeki göç/göçmenlik kontrolden çıkmaktadır.	1	2	3	4	5	6
2-Sınırlar, göçmenlerin bu ülkeye girmesini önlemek için daha güvenli hâle getirilmelidir.	1	2	3	4	5	6
3-Göçmenler suçlarda artışa neden olmaktadır.	1	2	3	4	5	6
4-Göçmenler burada yaşayan insanların işlerini almaktadırlar.	1	2	3	4	5	6
5-Göçmenlerle etkileşim kurmak beni tedirgin eder.	1	2	3	4	5	6
6-Göçmenlerin olağandışı hastalıklar yayabileceğinden endişe ederim.	1	2	3	4	5	6
7-Savaş ya da siyasi gerginlik durumunda göçmenlerin kök ülkelerine sadık kalacaklarından korkarım.	1	2	3	4	5	6
8- Göçmenlerin kriz zamanlarında ülkemi destekleyeceğine inanırım.	1	2	3	4	5	6
9- Gittikçe artan göçlerle, hayatımın kötüleşeceğinden korkarım.	1	2	3	4	5	6
10- Göçmenlerin bu ülkeye öncelikle ilgi göstereceklerinden şüphe ederim.	1	2	3	4	5	6
11- Göç arttıkça kendi kültürümüzün kaybolacağından korkarım.	1	2	3	4	5	6

Not: Md. 8 Ters kodlu maddedir.

Kaynak: (Kees Van Der Veer vd., 2011; Özmete vd., 2018)

Ek 3. Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği

(Lütfen Suriyelileri ve Kendi Grubunuzu Düşünerek Cevaplayın)

Kesinlikle Katılmıyorum: 1.....2.....3.....4.....5: Kesinlikle Katılıyorum

1-Bazı gruplar diğerlerinden daha üstündür.	1	2	3	4	5
2-İstediginizi elde etmek için bazen diğer gruplara karşı güç kullanmak gerekir.	1	2	3	4	5
3- Bazı grupların hayatta diğerlerinden daha fazla şansa sahip olması kabul edilebilir bir şeydir.	1	2	3	4	5
4- Hayatta öne geçmek için, bazen diğer grupların üstüne basmak gereklidir.	1	2	3	4	5
5- Eğer belirli gruplar yerlerini bilselerdi, daha az sorunumuz olurdu.	1	2	3	4	5
6- Belirli grupların üstte, diğer grupların ise altta olması muhtemelen iyi bir şeydir.	1	2	3	4	5
7- Daha alttaki gruplar yerlerini bilmelidir.	1	2	3	4	5
8- Bazen diğer gruplara hadleri bildirilmelidir.	1	2	3	4	5
9- Tüm gruplar eşit olabilseydi, iyi olurdu.	1	2	3	4	5
10- Grupların eşitliği idealimiz olmalıdır.	1	2	3	4	5
11- Tüm gruplara hayatta eşit şans verilmelidir.	1	2	3	4	5
12- Farklı grupların koşullarını eşitlemek için elimizden geleni yapmalıyız.	1	2	3	4	5
13- Toplumda gruplar arası eşitliği arttırmalıyız.	1	2	3	4	5
14- Eğer farklı gruplara daha eşit davransaydık daha az sorunumuz olurdu.	1	2	3	4	5
15- Gelirleri olabildiğince eşit hale getirmek için çabalamalıyız.	1	2	3	4	5
16- Toplumda hiçbir grup baskın olmamalıdır.	1	2	3	4	5

Not: Md. 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15 ve 16 ters kodlu maddedir.

Kaynak: (Pratto vd., 1994; Akbaş, 2010; Karaoğlu, 2015).

Ek 4. Algılanan Tehdit Ölçeği

(Lütfen Suriyelileri ve Kendi Grubunuzu Düşünerek Cevaplayın)

Kesinlikle Katılmıyorum: 1.....2.....3.....4.....5: Kesinlikle Katılıyorum

1-Suriyeliler, iş olanaklarını Türkiyelilerin elinden alıyorlar.	1	2	3	4	5
2-Suriyelilerin bulunduğu ortamlarda suç oranları artar.	1	2	3	4	5
3-Suriyeliler, Türkiye'nin sosyal refah seviyesinin azalmasına neden oluyorlar.	1	2	3	4	5
4-Suriyeliler, Türkiye'nin daha da güçlenmesini engellemektedir.	1	2	3	4	5
5-Suriyelilere birçok hak sağlanması, diğer grupların da (Afganlar, Iraklılar, Somalililer gibi) bu hakları talep etmesine ve dolayısıyla ülkede bölünmelere yol açabilir.	1	2	3	4	5
6-Suriyelilerin ülkemizdeki sayılarının hızla artması Türkiye'nin düzenini tehdit etmektedir.	1	2	3	4	5
7-Suriyeliler, ekonomik olarak Türkiye'ye yarar sağlamaktan çok zarar veriyorlar.	1	2	3	4	5
8-Suriyeliler, ülke bütünlüğüne zarar vermeye çalışmaktadırlar.	1	2	3	4	5
9-Suriyeliler, Türkiye'nin kurulu düzenini tehdit etmektedirler.	1	2	3	4	5
10-Suriyelilerin kimliklerine sahip çıkmaları, Türkiye'nin birlik ve beraberliğini tehdit etmektedir.	1	2	3	4	5
11-Suriyeliler, iş yapıları açısından Türkiyeliler kadar ahlaklı değildir.	1	2	3	4	5
12-Suriyelilerin örf ve adetleri Türkiyelilerden farklıdır.	1	2	3	4	5
13-Suriyeliler, yaşam tarzı açısından Türkiyelilere benzemezler.	1	2	3	4	5
14-Suriyeliler, Türkiyelilerin yoğun olduğu bölgelere göç ettiklerinde o bölgeyi kötü etkilemektedirler.	1	2	3	4	5
15-Suriyeliler, kültürlerine ve dillerine gereğinden fazla sahip çıkıyorlar.	1	2	3	4	5
16-Dini inanışları açısından Suriyeliler ve Türkiyeliler birbirlerine benzemezler.	1	2	3	4	5
17-Suriyelilerin kendi kültürlerini yaşatmaya çalışması Türkiye'yi olumsuz etkiler.	1	2	3	4	5
18-Aile ilişkileri ve çocuk yetiştirme tarzları açısından Suriyeliler, Türkiyelilerden farklıdır.	1	2	3	4	5

Not: Md. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14 ve 17 genel tehdit ve Md. 12, 13, 15, 16 ve 18 kültürel tehdit maddeleridir.

Kaynak: (Stephan vd., 1999; Balaban, 2013; Karaoğlu, 2015).

Ek 5. Temas Sıklığı Ölçeği

Hiçbir zaman: 1.....2.....3.....4.....5.....6.....7:Oldukça sık							
1- Ne sıklıkta Suriyelilerle okul/iş gibi resmi yerlerde iletişim halindesiniz	1	2	3	4	5	6	7
2- Ne sıklıkta Suriyelilerle komşu olarak iletişim halindesiniz?	1	2	3	4	5	6	7
3- Ne sıklıkta Suriyelilerle yakın arkadaş-dost olarak iletişim halindesiniz?	1	2	3	4	5	6	7
4- Ne sıklıkta Suriyeli tanıdıklarınıza ev ziyaretine gitmektesiniz?	1	2	3	4	5	6	7

Kaynak: (Islam ve Hewstone, 1993; Akbaş, 2010).

EV SAHİBİ VE KÖKEN ÜLKEDE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK UYGULAMALARI BİRBİRİNDEN FARKLI MI? FORD OTOMOTİV ÖRNEĞİ*

ARE ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY PRACTICES DIFFERENT IN HOST COUNTRY AND COUNTRY OF ORIGIN? THE CASE OF FORD AUTOMOTIVE

Zeynep TALAŞ¹

Doç. Dr. Esra DİL²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Ford Otomotiv örneği üzerinden küresel işletmelerin köken ve ev sahibi ülkedeki çevresel sürdürülebilirlik yaklaşımlarındaki farklılığı irdelemektir. Bu doğrultuda çevresel sürdürülebilirlik raporlaması köken ülke ve ev sahibi ülkede farklılaşıyor mu? Şayet bir fark tespit ediliyorsa bunun kaynağı nedir? Çevresel sürdürülebilirlik teorilerinden bu durumu açıklayan bir teorik yaklaşım var mıdır? soruları çalışmanın odaklanacağı noktalardır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenerek, Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı, ABD kökenli Ford Otomotiv işletmesinin iki ülkedeki çevresel sürdürülebilirlik raporları içerik analizine tabi tutulmuştur. GRI indeksi çevre kategorileri ve Koşu Bandı Üretim Teorisi çevre kategorileri analizin iki aşamasını oluşturmuştur. Bulgular, ev sahibi ülkenin çevresel uyum kategorisinde daha baskın, köken ülkede ise zayıf olduğunu göstermektedir. Ancak köken ülkede tedarikçi çevresel değerlendirme kategorisinin detaylı şekilde yapılandırıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ev Sahibi Ülke, Köken Ülke, Çevresel Sürdürülebilirlik, Koşu Bandı Üretim Teorisi, Ford Otomotiv.

JEL Sınıflandırma Kodları: F02, F23, M14, Q59.

ABSTRACT

The study aims to examine the differences in the environmental sustainability approaches of global businesses in the country of origin and host country through the example of Ford Automotive. In this direction, “does environmental sustainability reporting differ in the country of origin and host country? If a difference is detected, what is the source of this difference? Is there a theoretical approach that explains this situation from environmental sustainability theories?” are the focus points of the study. The qualitative research method is adopted in the study, and the environmental sustainability reports of the US-based Ford Automotive company in two countries, hosted by Turkey, are subjected to content analysis. GRI index environmental categories and Treadmill Production Theory environmental categories constitute the two stages of the analysis. The findings show that the host country is more dominant in the environmental compliance category and weaker in the country of origin. However, it is found that the supplier environmental assessment category is structured in detail in the country of origin.

Keywords: Host Country, Country of Origin, Environmental Sustainability, Treadmill Production Theory, Ford Automotive.

JEL Classification Codes: F02, F23, M14, Q59.

* Bu çalışma Esra DİL danışmanlığında Zeynep TALAŞ tarafından hazırlanan ve 23.12.2021 tarihinde savunulan “Ev Sahibi ve Köken Ülkede Çevresel Sürdürülebilirlik: Ford Otomotiv Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma 25-28.06.2022 tarihinde 30.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi’nde sunulan ve tam metni bildiriler kitabında yayınlanmayan “Çevresel Sürdürülebilirlik Konusuna Eleştirel Bir Bakış: Ev Sahibi ve Köken Ülkede Uygulama Farkları” başlıklı bildirden hazırlanmıştır.

¹ Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Ana Bilim Dalı, Bilim Uzmanı, zeynep.talas1@ogr.sakarya.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, esradil@sakarya.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

This study examines the sustainability practices of Ford Automotive, an example of a global business, in the country of origin and host country within the framework of official sustainability reports. Enterprises have now accepted that the environment has been polluted due to their practices, and resources have reached the point of depletion. Their reports reveal what kind of practices they have done to eliminate this negative situation and what kind of responsibility they take. Our study focuses on the characteristics of environmental sustainability practices in two different contexts (country of origin and host country) through the case of a global business, thus examining whether the practices of the same firm are context-dependent.

Design/methodology/approach:

We adopt a qualitative research method in this study, which addresses whether there is a difference between countries in the environmental sustainability practices of the enterprise. The questions guiding the research can be listed as follows: i-does environmental sustainability reporting differ in the country of origin and host country? ii-if there is a difference in reporting based on dimensions, what is the source? iii-is there a theoretical approach from environmental sustainability theories that will help us understand this example? Environmental pollution and environmental degradation worldwide and in Turkey, in particular, are progressing in direct proportion to the pace of industrialization (Çınar et al., 2012; Deniz, 2011; Kubaş, 2017; Sinn, 2016). When the presence of the automotive industry in a country is assumed to be an indicator of industrialization, selecting this industry for the Turkish context was considered necessary in understanding the phenomenon under investigation. The automotive industry is one of the most established industries in Turkey and one of the most crucial cluster regions in the world. The presence of CDP scores in the environmental scorecards of essential companies in the automotive industry was also influential in selecting this industry as a sample. Ford Automotive was based on the fact that it is one of the most established foreign investments and has sustainability reports and environmental scorecards. In other words, the sample selection was made by a deliberate sampling technique (Patton, 2014). The study's data set consists of the sustainability reports prepared by the sample company for the country of origin and the host country. In this context, we obtain the content through the official websites of the business that are open to access in both countries. To address the evolution of the business's practices over time, the company's oldest and most recent data, both globally and contextually, were accessed. In this context, we found the oldest data from 2011 and the most recent data from 2020. In order to classify the data and organize the contents around meaningful categories, the researchers used the eight dimensions of the globally accepted GRI standardization and the Treadmill Production Theory after examining the theories. The researcher selected the six inferred dimensions and created a list of categories and codes.

Findings:

Considering the period between 2011 and 2020, we can note that the host country has shown fewer sharing tendencies over time. The category with the highest data frequency is "waste", and the weakest is "supplier environmental assessment". On the other hand, the waste category reflects noticeably less data than it did almost a decade ago. The category with the highest data frequency in the country of origin is "waste", and the weakest category is "environmental compliance". On the other hand, it is observed that the frequency of waste category data in the country of origin has increased over ten years. The host country shares more data in the environmental compliance category. On the other hand, the host country is more active in the subcodes of the category. This brings the host country's approach to environmental policies to the agenda.

Conclusion and Discussion:

When we analyzed the environmental sustainability reports in both countries, we found differences in attitudes. It can be said that the environmental categories covered in detail in the host country are not mentioned at all, or a more implicit approach is adopted in the country of origin. Likewise, the environmental approaches of suppliers, which were discussed separately in the country of origin, were not found in a similar form in the host country. This situation shows that environmental sustainability reports published regularly are not handled similarly in different investment regions of global enterprises. Accordingly, it is concluded that global enterprises consider the environmental policies of countries and general firm trends in their environmental sustainability activities.

1. GİRİŞ

Çevresel performans, sosyal sorumluluk ve ekonomik katkı boyutları olan (Krajnc ve Glavic, 2004, s. 551) “sürdürülebilirlik” olgusu yakın dönemin öncelikli konuları arasındadır. Çevresel sürdürülebilirlik ise, ancak bu üç bileşenin entegrasyonu ile mümkün olabilmektedir (Spindler, 2013, s. 11; Kuhlman ve Farrington, 2010). Kaynakların hızla tükenmesi ve küresel iklim felaketi nedeniyle, başta işletmeler olmak üzere farklı pek çok kurum çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarına yönelmektedir. Mimari, kültür, turizm, lojistik, eğitim (Beyhan ve Ünügür, 2005; Çevik ve Gülcan, 2011; Kayıhan ve Tönük, 2011; Yapıcı, 2003) gibi alanlarında sürdürülebilirlik çalışmalarına rastlanmaktadır. Spesifik olarak işletmelerin uygulamaları incelendiğinde ise, hammaddenin sürdürülebilirliği (Bontempi, 2017; Ortego vd., 2018), teknolojinin yeşil inovasyonu (Kassar ve Singh, 2019), çevresel sürdürülebilirlikte paydaş ilişkileri (Leppelt vd., 2013; Adesanya vd., 2020), biyoçeşitlilik projeleri ve sosyal sorumluluk (Boiral vd., 2019; Feger ve Mermet, 2020), atık ve su yönetimi uygulamaları, cezalar (Rad ve Lewis, 2014) enerji ve emisyon (Paiano vd., 2020) gibi konulara ilişkin hem raporlara hem de bilimsel çalışmalara rastlanmaktadır.

İşletmeler, uygulamalarının sonucunda çevrenin kirlendiğini ve kaynakların tükenme noktasına geldiğini artık kabullenip, raporlarında bu olumsuz durumu ortadan kaldırmaya yönelik ne tür uygulamalar yaptıklarını ve sorumluluk aldıklarını ortaya koymaktadır³. Öte yandan akademik araştırmalar ise, işletmelerin bu uygulamalarını daha eleştirel bir çerçevede ele alıp, yolun başında olduğunu belirterek, yapılması gerekenleri ve önerileri sıralamaktadır (Long vd., 2012; Lewis, 2018). Ancak bu çalışmalar, çevresel sürdürülebilirlik konusunda sorumluluğu daha fazla olan küresel işletmelerin uygulamalarını karşılaştırmalı olarak incelememektedir. Alan yazındaki bu boşluk nedeniyle çalışmamız, küresel bir işletme örneği üzerinden çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarının niteliklerine iki farklı bağlamı (köken ülke ve ev sahibi ülke) esas alarak odaklanmakta, böylece aynı firmaya ait uygulamaların bağlam bağımlı olup olmadığını incelemektedir.

Böylesi bir kıyaslama ile, çevre anlaşmaları çerçevesinde aynı çevresel standardizasyon ilkeleri tüm dünyada geçerli olmasına rağmen, küresel çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarının kendi içinde tutarlı olup olmadığı ve işletmelerin eylemleri ve söylemleri arasında bir açıklık bulunup bulunmadığı ortaya konarak, literatüre katkı sunmak amaçlanmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Artan çevresel tahribatlar ve çevre kaygıları bağlamında ortaya çıkan çevre anlaşmalarının küresel işletmelerin faaliyetleri üzerinde doğrudan veya dolaylı etkileri olmaktadır. Nitekim sürdürülebilirlik raporlarıyla çevresel etkinliklerinin şeffaflaştırılması üzerine atılan adımlar; çevre anlaşmalarının küresel işletmelerin çevresel yaklaşımları üzerindeki etkilerindedir. Bu çalışmada küresel işletmelerin iktisadi faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkisi, doğduğu ülke ve yatırım ülkesindeki uygulamaları çerçevesinde incelenmektedir. Ancak bu inceleme merkez ülkedeki bir yönetim uygulamasının çevre ülkeye yayılımına dair literatürde (bkz. Öner ve Önder, 2021; Özen, 2017; Reinecke ve Spaan, 2014) olduğu gibi gelişmişlik farkına dayalı ekonomik bir kıyaslamaya değil, uluslararası genel standartların varlığına rağmen farklı uygulamaların olup olmadığına odaklanmaktadır. Bir kıyaslamamın yapılabilmesi için bu kısımda öncelikle çerçeveleyici etkisi olan çevresel anlaşmalara değinilmiştir. Köken ülke ABD’nin ve ev sahibi ülke Türkiye’nin çevresel yaklaşım çabalarına kısaca yer verilmiştir. Ardından küresel işletmenin çevresel yaklaşımlarını değerlendirmek için rehberlik edebilecek dört yaygın kabul görmüş çevre teorisi tanıtılmıştır.

2.1. Çevresel Duyarlılık ve Çevre Anlaşmaları

Çevreye karşı duyarlılık girişimlerinin bilimsel anlamda tarihinin 1955’e kadar uzandığı söylenebilir (Crosby, 1995, s. 1186). Çevresel felaketler azımsanmayacak düzeye geldiğinde çevreye ilişkin duyarlılıklarının artması yaygın bir yaklaşımdır. Nitekim tarih boyunca ekonomik kaygılar, çevrenin kaynaklarının telafisi mümkün olmayacak şekilde kullanılmasına sebep olmuştur. Tüm bu çevresel krizlere karşın gerekli tedbirlerin zararlar da payı büyük olanların gündeminde ciddiyetle ele alınmaması da eleştirilmesi gereken bir konu olmuştur. Öte yandan, çevrenin sürdürülebilirliğine ilişkin yürütülen girişimlerin de verilen zararlar doğrultusunda

³ “Çevresel etkimizi yarıya indirmek” Unilever Sürdürülebilir Yaşam Planı 10. Yıl 2019 Raporu; “Raporlama döneminde çevre mevzuatına uyumsuzluktan dolayı önemli* bir ceza alınmamıştır. *10.000 ABD Doları ve üstü cezalar önemli olarak nitelenmektedir.” (Arçelik 2019 Sürdürülebilirlik Raporu).

gerçekleştirildiği görülür. Bir başka ifadeyle artan çevre kirliliğine karşın alınan tedbirler; atık paniğini azaltacak yasa ve anlaşmalar çerçevesinde meydana gelir.

Kahn (2007), çevre tahribatlarına ilişkin atılan adımlara Cuyahoga Nehri'nde ortaya çıkan 1969 yangınına örnek göstermiştir. Bu afet sonrasında kimyasal madde yığınının yüzdüğü sahalar için 1972'de Temiz Su Yasası onaylanmıştır (Kahn, 2007, s. 17). Küresel işletmelerin çevresel duyarlılıklarıysa gönüllü çevre anlaşmalarına katılımlarıyla gözlemlenebilir.

Karamanos (2010, s. 71), 1960'lı yılları küresel işletmelerin çevresel anlaşmalara gönüllü olarak katılmaya başladıkları ilk yıllar olarak ifade etmektedir. Nitekim gelişmiş ülkelerde bazı küresel işletmelerin çevresel tutumlarına ilişkin hükümetlerle anlaşmaya vardıkları görülür. Japonya'da bir elektrik şirketiyle emisyon tüketimi, Kanada'da maden şirketleriyle enerji tasarrufu, Fransa'da çevre kirliliğinde payı büyük olan şirketlerle su kirliliği kısıtlaması üzerine yapılan çevresel anlaşmalar bulunmaktadır.

Yerel ve global çapta çevrenin kaynaklarının korunması ve sürdürülebilirliği noktasında yürütülen pek çok çevresel anlaşmanın tarihi 1970'li yıllara uzanmaktadır. Dışişleri Bakanlığı (2021) verilerine göre küresel anlamda bilinen en yaygın çevre anlaşmaları; 1971-2021 tarih aralığında onaylanmış, anlaşmalar; sulak alanların ve yaban hayatın korunması, iklim değişikliği, kimyasal atıkların önlenmesi benzeri çevre temalarından oluşmaktadır. Türkiye'nin çevre anlaşmaları ise 1983-2021 tarih aralığında yaygın olarak Karadeniz ve Akdeniz sularının korunması, biyoçeşitlilik, tehlikeli atıkların azaltılması çevre temalarında imzalanmıştır. ABD çevre anlaşmalarının tarihi ise, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), üyelik süreciyle paralellik gösterir. İlk UNEP çalışması ise, 1972 yılında oluşturulan "Çevre Fonu"dur.

Çevresel anlaşmaların odaklandığı temalara bakıldığında çevresel tahribatın birden fazla çevre kaynağı üzerinde gerçekleştiği ortadadır. Dolayısıyla çevreye verilen zararın diğer tabii kaynaklar üzerindeki etkisi de göz önünde bulundurulduğunda mevcut çevre krizlerinin muhtemel sonuçları öngörülemez hale gelmiştir. Bugün insanlığın gündemi, ortaya çıkan çevre krizlerini aşabilecek sürdürülebilir politikalar geliştirmektir. Birbirinden ayrı düşünülemeyecek noktaya gelen sürdürülebilirlik ve kalkınma kavramları pek çok paydaşın farklı çevre kategorilerinde çalışma konusu olmuştur (Basiago 1998; Moldan vd., 2012).

2.2. ABD'de ve Türkiye Çevresel Yaklaşımlar

Çalışmaya konu edilen küresel işletmenin köken ülkesi ABD ve yatırım yaptığı ev sahibi ülkesi Türkiye olması sebebiyle bu iki ülkedeki çevresel yaklaşımları değerlendirmek yerinde olacaktır.

ABD'de çevresel krizlerin patlak vermeye başladığı yıllarda çevre kaynaklarının korunması ve kirliliğin azaltılması çerçevesinde gerçekleştirilmiş Magee ve Ford'un çalışması oldukça değerlidir. Çalışmada Magee ve Ford (1972), ABD'nin hızla büyüyen ekonomisi karşısında artan çevresel tahribatlara ilişkin birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Buna göre ABD'nin çevresel koşullarının iyileştirilmesine yönelik olarak artmaya devam eden kirlilik yükü ancak daha az gelişmiş ülkelere kaydırıldığında (Magee ve Ford, 1972, s. 118) aşılabilecektir. Aradan geçen yıllara rağmen durumda önemli bir değişikliğin olmadığını bir kanıtı, Küresel Kalkınma Merkezi'nin (CGD) 2021 küresel raporudur. Rapora göre 1959–2018 döneminde kümülatif küresel emisyonların yüzde 41'ini oluşturan Amerika Birleşik Devletleri dünyada en büyük emisyon yayıcıdır (CGD, 2021, s. 3). Bununla birlikte BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi içinde yer alan 1997 yılında imzalanan Kyoto Protokolü'nde ABD'nin imzası bulunmakla birlikte ve ABD Senatosu imzalanan bu protokolü onaylamamıştır (Sinn, 2016, s. 53). Diğer bir ifade ile sera gazı salınımı tavan sınırları konusunda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeyi reddetmiştir. Özetle, ABD çevresel yaklaşımlarında koruyucu ve önleyici tavur geliştirmekten uzak görünmektedir.

Türkiye'deki çevresel yaklaşımlara resmi kurumların çevre yönetimi bağlamında bakıldığında; 1960'lı yıllar Türkiye'nin çevre kaynaklarının korunması, atıkların azaltılması benzeri çevreye karşı duyarlılıklarının resmi mecralarda çalışmaya başladığı dönemin başlangıcıdır (Sümer, 2009, s. 239). 1956 yılında kabul edilmiş, 6831 sayılı Orman Kanunu'na ilişkin hükümlerde Ziraat Vekaleti diğer adıyla Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı; 1960'ta onaylanmış 167 sayılı Yeraltı Suları Hakkında Kanunu'na ilişkin hükümlerde Bayındırlık Bakanlığı yetkilidir. Bayram vd. 'ne (2011, s. 36) göre 1991'de Çevre Bakanlığı'nın kurulmasıyla yetki ve sorumluluğun bir araya getirilmiş olmasına karşın diğer kurumların sorumlulukları ve yetkileri konusunda belirgin olmayan sınırlar çatışma oluşturmaktadır. Türkiye'de çevre yönetimi, bakanlıklar arası iş birliği ve denetim teftiş kurulu çerçevesinde yapılmalıdır. Öte yandan halen Türkiye'de çevresel yaklaşımların kamusal mecralarda bütünsel

çerçevede yönetildiği söylenemez (Şengün, 2015, s. 111). Daha önce de değinildiği üzere pek çok çevresel başlık adı altında çevresel anlaşma bulunmaktadır. Ancak her bir çevresel anlaşma farklı kurumların gereksinimi ve yönetimi çerçevesinde oluşturulmuştur.

Köken ve ev sahibi ülke ABD ve Türkiye'nin çevresel yaklaşımlarındaki ortak nokta, çevresel tahribatlardaki rollerinin global çapta azımsanmayacak düzeyde olmasıdır. Bu iki ülkenin ayrıştığı husus, ABD'nin bunu bir tercih olarak değerlendirme lüksüne sahip olması (Urpelainen ve Graaf, 2017; Shahbaz vd., 2020) iken Türkiye'nin ekonomik gelişim ve çevresel sürdürülebilirlik amaçlarının (Kyoto Protokolü, Ek-B Listesi; Adaman ve Arsel, 2008) çatışmasıdır. Diğer bir ifade ile ABD Kyoto Protokolü'nün gereklerini yerine getirmeme konusunda Türkiye'ye kıyasla daha başına buyruk davranmaktadır. Türkiye ise gelişmekte olan ülke statüsünde olmasına rağmen yaptırımlar bakımından sorumluluğu ağır ülkelerden biridir.

Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (UN Global Compact) dünyanın en büyük kurumsal sürdürülebilirlik inisiyatifi olarak değerlendirilmektedir. 2000 yılında hayat bulan girişimin öncelikli amacı, sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşabilmek amacıyla, dünya çapındaki şirketlerin belirlenen on ilkeye uyumlu hale getirilmesidir (UN Global Compact, 2023a). 7., 8. ve 9. İlkeler çevre ile ilgili olup küresel anlamda bir çerçeve etkisi oluşturmaktadır. Zira çevre sorunlarını önleyici ve koruyucu yaklaşımların benimsenmesi, çevre sorumluluğunun artırılması ve çevreci teknolojilerin geliştirilmesi bu ilkeler aracılığı ile iş dünyasının gündemine oturmuştur. ABD ve Türkiye bu bağlamda taraf olan ülkelerdir ve üye işletmeler mevcuttur. Bu çalışmada incelemeye konu edilen Ford Otomotiv İşletmesi bu girişime, 2008 yılında köken ülkede, 2021 yılında ise ev sahibi ülkede üye olmuştur (UN Global Compact, 2023b).

2.3. Çevresel Yaklaşımlara Teorik Bakış

Bu çalışmada alan yazın ele alınırken; kâr amacıyla kurulan iş sahalarının çevre üzerindeki etkisini inceleyen çevre yaklaşımlarına odaklanılmıştır. Bu doğrultuda 2 teori 2 hipotez olmak üzere en yaygın 4 çevre yaklaşımıyla karşılaşılmıştır. Bunlar: Koşu Bandı Üretim Teorisi, Ekolojik Modernleşme Teorisi, Kirlilik Sığınağı Hipotezi, Çevresel Kuznets Eğrisi'dir.

Koşu Bandı Üretim Teorisi, ilk kez 1958'de yoğun rekabet ortamını değerlendirmek amacıyla Cochrane tarafından ortaya atılmış bir teoridir. Teori ilk olarak gelişen teknolojik koşullar karşısında çiftçilerin buna karşı sürdürdükleri entegrasyon çalışmaları ve karlılık durumları çerçevesinde yorumlanmıştır (Levins ve Cochrane, 1996, s. 550; Gould vd., 2004, s. 296-297). İleri teknolojiyi benimseyen çiftçilerin gelirleri yükselirken; yatırım talepleriyle birlikte doğal kaynaklara olan bağılıkları da artmıştır (Levins ve Cochrane, 1996, s. 550). 1980'li yıllara gelindiğinde teori bu kez Schnaiberg tarafından işletmelerin rekabet hırsları karşısında artan çevresel tahribatı tetikleyen koşullar çerçevesinde incelenmeye başlamıştır (Levins ve Cochrane, 1996, s. 550; Gould vd., 2004, s. 296-297). Nitekim emek yoğun süreçlerin yerini, yüksek enerji kaynakları ve artan kimyasal maddelerden beslenen ileri teknolojiler doldurmaktadır (Gould vd., 2004, s. 296-297). Böylece işletmeler modern fabrikalarında yüksek verimliliği çok daha fazla kimyasal madde ve enerji kaynaklar koşuluyla sağlayabilmektedir (Schnaiberg vd., 2002, s. 2). Koşu Bandı Üretim Teorisi, küresel işletmelerin çevresel yaklaşımlarını eleştirel bakış açısından değerlendirebilecek potansiyelindedir. Schnaiberg (2002) ve Gould (2004) belirttiği üzere, kazançlarını arttırmak isteyen işletmeler, doğal kaynakları tüketirken çevreyi kirletmektedirler. Koşu Bandı Üretim Teorisi'nin yaygın olarak atık, iklim değişikliği, doğal kaynak tüketimi ve biyoçeşitlilik (Konak, 2009, s. 460) çevre kavramlarına odaklanmaktadır.

Koşu Bandı literatüründe karşılan çalışmalarda teorinin; çevresel yaptırımların ülke ve işletmelerin çevre yaklaşımları üzerindeki rolü (Stretesky vd., 2013; Long vd., 2012); gerekli bilimsel takdiri görmeme sebepleri (Buttel, 2004); çevresel yaklaşımların legalleşmesi üzerindeki etkisi (Lewis, 2018; Lynch vd., 2018a); işletmelerin ekonomik büyüme, kirlilik, yeşil teknolojinin üretilme hızıyla çevresel sürdürülebilirliği sağlamadaki başarısı (Long, vd., 2018); insanların yerleşim ve tüketim alışkanlıklarıyla çevre kaynaklarının tüketimi ve kirlenmesi (Lynch, vd., 2018b) benzeri sahalarda ele alındığı görülmektedir. Çalışmada ele alınan bir diğer çevresel yaklaşım Ekolojik Modernleşme Teorisi'dir.1980'li yıllarda Martin Jänicke ve Joseph Huber, dönemin popüler konusu çevresel sorunlarla sanayileşmiş toplumların etkileşimini Ekolojik Modernleşme Teorisi çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Teoriye göre modern sanayileşmiş toplumların çevresel felaketleri aşabilmesi mümkündür (Mol vd., 2014, s. 3; Mol ve Sonnenfeld, 2000, s. 5). Hatta Ekolojik Modernleşme Teorisi'ne göre sanayi temelli toplumlar gelişme gösterirken çevrelerini de koruyabilirler. Mol ve Spaargaren (2005) ise, Ekolojik Modernleşme

Teorisi kapsamında sıklıkla dile getirilen çevresel kategorileri; “yüzey suyu kirliliği, katı atık, yerel ve bölgesel hava ve gürültü kirliliği” (Mol ve Spaargaren, 2005, s. 93) olarak sıralamışlardır.

Literatürde ekolojik modernleşme teorisine ilişkin yürütülmüş çalışmaların; teorisinin gelişmiş ülkeler ve çevresel yenilikler üzerindeki etkisini (Huber, 2008); sürdürülebilir kalkınma ve ekolojik modernleşme teorisinin karşılık bulduğu alanları (Baker, 2007); ekolojik modernleşme ve sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda Çin medyasında yer verilen çevre uygulamalarını (Zhang vd., 2007); İsveç’in sürdürülebilir kalkınma uygulamalarını (Fudge ve Rowe, 2001) incelediği görülmüştür. Öte yandan, ekolojik modernleşmeyi meydana getiren çevre uygulamalarının yönetimi ve teori paydaşlarının çeşitliliği (Jänicke, 2008); teorisinin ekolojik kriz ve kalkınmadaki rolü (Gibbs, 2000); endüstrinin ekolojik uygulamalarla entegrasyonunda ekolojik modernleşmenin bakış açısı (Jackson ve Dixon, 2007) ekolojik modernleşme çalışmalarında karşılaşılan konulardır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle çevresel sorunlarını nicel çerçevede analiz eden Kirlilik Sığınağı Hipotezi, çalışmada incelenen çevresel yaklaşımlardan biridir.

Kirlilik Sığınağı Hipotezi (KSH), Pethig’in 1976 yılında tanıttığı bir yaklaşımdır (Yurtkuran, 2020, s. 223). KSH’ye göre gelişmiş ülkelerin imalat sektörü, çevresel kaygılar dolayısıyla gelişmekte olan ülkelere kayar. Böylece gelişmekte olan ülkeler imalat sektöründe uzmanlaşırken aynı zamanda çevresel tahribatlarını da artıracaklardır (Cole, 2004, s. 73).

Kirlilik Sığınağı Hipotezi alan yazınında; gelişmişlik düzeyleri düşük, orta ve yüksek olarak ayrıştırılan 99 ülkenin ekonomik büyüme düzeyleri ve enerji tüketim verileri incelenerek çevresel tahribatlardaki rolü (Shahbaz vd., 2015); 29 Çin kentinin karbon emisyon verileri ve doğrudan yabancı yatırım ilişkisi (Liu vd., 2019); Türkiye’de 1970-2016 yılları aralığında çevre kalitesi ve yenilenebilir enerji kaynakları doğrultusunda KSH geçerliliği (Bulut vd., 2021); Çin’de nükleer enerji yatırımları ve doğrudan yabancı yatırım ilişkisi çerçevesinde KSH geçerliliği (Danish vd., 2021); Türkiye, İtalya ve Yunanistan’ın ulusal ve uluslararası firmalarının enerji yoğunlukları ve tüketim verileri doğrultusunda KSH geçerliliği (Jensen, 2021); Sahra Altı Afrika ülkeleri (Gyamfi, 2021), BRICS ve MINT ülkeleri (Shao vd., 2019) Pakistan (Nadeem vd., 2020) ve ASEAN-5 ülkelerinde (Güzel ve Okumuş, 2020) KSH geçerliliği; ülkeye göre düşük, orta ve yüksek düzeyde geçerlilik gösteren KSH’nin Kore’deki durumu (Buluş ve Koç, 2021) benzeri çeşitli ülkelerin karbon salınım ve doğrudan yabancı yatırım değerlerini analiz eden çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Yaygın olarak KSH ile birlikte yürütülen Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi ise çalışma kapsamında ele alınan çevresel yaklaşımların sonucusudur.

Çevresel Kuznets Eğrisi, ilk kez ekonomik kalkınma çalışmaları çerçevesinde 1955’te Simon Kuznets tarafından ortaya çıkarılmış bir hipotezdir (Hu vd., 2004, s. 1259). Hipotezin çevre çalışmalarının odağına yerleşmesi ise Grossman ve Krueger’in 1991’deki çalışmaları dolayısıyla gerçekleşmiştir. Kuznets Eğrisi, emisyon ve çevre kirlilik verilerini modellemede sıklıkla tercih edilen bir yaklaşım haline gelmiştir (Stern 2015, s. 2). Çevresel Kuznets Eğrisi, ülkelerin başlangıçta büyürken çevresel tahribatı arttırdıklarını ancak belirli bir ekonomik doygunluk seviyesine geldiklerinde çevresel hasarlarını azalttıklarını savunur (Stern vd., 1996, s.1151). Hipoteze göre ülkeler yüksek gelir seviyelerine eriştiklerinde ekonomik kalkınmaları artık çevresel tahribata değil çevresel iyileşmeye yol açmaktadır (Stern 2015, s. 2). Bu durumun sebebi ise belirli bir refah seviyesine erişmiş, endüstrileşmiş ülkelerin koşullarının da çevresel iyileşmeye zemin hazırlayacak şekilde gelişmesiyle açıklanır (Mitic vd., 2019, s. 112).

Çevresel Kuznets Eğrisi literatüründe N11 ülkelerinin karbon emisyon ve enerji türleriyle (Sinha vd., 2017); 111 Çin kentinde gürültü kirliliği (Xu vd., 2020); Türkiye’nin 35 yıllık karbon emisyon verileriyle (Genç vd., 2021); Türkiye’nin yaklaşık 50 yıllık iktisadi büyüme ve çevre verileri (Tirgil vd., 2021); SAARC ülkelerinin 36 yıllık emisyon ve enerji tüketim verileriyle (Afridi vd., 2019); ABD’nin en fazla hava kirleten 10 eyaletinin iktisadi ve çevre verileri (Işık vd., 2019); Pakistan’ın tarım sektöründe 40 yıllık büyüme ve enerji verileriyle (Gökmenoğlu ve Taşpınar, 2018); gelişmekte olan ekonomilerin 25 yıllık büyüme ve çevre verileri (Zafar vd., 2019); Fransa ve Almanya’nın 1995-2015 yılları aralığındaki turizm sektörü ve çevre verileriyle (Xuejiao vd., 2021); 111 ülkenin 1992-2015 yılları orman verileri (Rodríguez vd., 2021); 174 ülkenin elektronik atıkları, sanayileşme ve büyüme verileri (Boubellouta ve Brandt, 2021) üzerinden hipotezin geçerliliğini ele alan çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Çevresel Kuznets Eğrisini ele alan araştırmaların sıklıkla emisyon, enerji kaynakları, biyoçeşitlilik, kirlilik çevre kategorileri üzerinde çalıştığı görülmüştür.

Yatırım ülkelerindeki çevresel kirliliğe dikkat çekmeyi amaçlayan bu çalışmanın teorik zemini, küresel işletmelerin köken ülkelerindeki çevresel tutumlarını da analiz edebilme imkanı veren nitel ve nicel çevresel yaklaşımlar üzerine kurulmuştur.

3. METODOLOJİ

Bu çalışma, bir küresel işletme örneği olan Ford Otomotiv A.Ş.'nin, köken ülkesindeki ve ev sahibi ülkedeki çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarını resmi sürdürülebilirlik raporları çerçevesinde ele almaktadır. İşletmeye ait çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarında ülkeler arası fark olup olmadığını ele alan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırmaya yön veren soruları şöyle sıralamak mümkündür: i-çevresel sürdürülebilirlik raporlaması köken ülke ve ev sahibi ülkede farklılaşıyor mu? ii-şayet raporlamada boyutlar bazında bir fark tespit ediliyorsa bunun kaynağı nedir? iii-çevresel sürdürülebilirlik teorilerinden bu örneği anlamamızı sağlayacak bir teorik yaklaşım var mıdır?

Dünya genelinde ve Türkiye özelinde çevrenin kirlenmesi ve çevresel bozulma sanayileşmenin hızı ile doğru orantılı şekilde ilerlemektedir (Çınar vd., 2012; Deniz, 2011; Kubaş, 2017; Sinn, 2016). Otomotiv endüstrisinin bir ülkedeki varlığı sanayileşmenin bir göstergesi olarak varsayıldığında, Türkiye bağlamı için bu endüstrinin seçilmesi araştırılan olgunun anlaşılmasında önemli görülmüştür. Otomotiv endüstrisi Türkiye'nin en köklü endüstrilerinden olup, dünya için önemli kümelenme bölgelerinden biridir. Otomotiv endüstrisindeki önemli şirketlerin çevre karnelerindeki CDP skorlarının varlığı da örneklem olarak bu endüstrinin seçilmesinde etkili olmuştur. Ford Otomotiv işletmesinin seçilmesinde hem işletmenin en köklü yabancı yatırımlardan biri olması hem de sürdürülebilirlik raporlarının ve çevre karnelerinin bulunması dikkate alınmıştır. Bir başka ifade ile örneklem seçimi kasti örnekleme tekniği ile yapılmıştır (Patton, 2014).

Çalışmanın veri setini örnek işletmenin köken ülke ve ev sahibi ülke için hazırladığı sürdürülebilirlik raporları oluşturmaktadır. Bu bağlamda işletmenin her iki ülkede erişime açık resmî web siteleri üzerinden içerikler elde edilmiştir. İşletmenin uygulamalarının zaman içindeki evrimini de ele alabilmek adına hem küresel hem de bağlamsal olarak işletmenin erişilebilir olan en eski ve en güncel verilerine ulaşılmıştır. Bu bağlamda en eski veriler 2011, en yeni veriler ise 2020 yılında ortak şekilde bulunabilmiştir. Verilerin tasnif edilmesi ve içeriklerin anlamlı kategoriler etrafında örgütlenebilmesi için, araştırmacılar dünya genelinde kabul görmüş GRI standardizasyonunun sekiz boyutunu ve teorilerin incelenmesinin ardından Koşu Bandı Üretim Teorisinden çıkarsama yapılan altı boyutu seçerek bir kategori ve kod listesi oluşturmuştur. Koşu Bandı Üretim teorisi yukarıda bahsedilen diğer teorilere kıyasla GRI standardizasyonu kavramlarına yakınsayan bir kavram seti önerdiği için analizin ikinci kısmında bu teorinin seçilmesi uygun görülmüştür. Başka bir deyişle, mevcut alan yazındaki kavram setinden yararlanarak, tüm dengelsel bir mantık çerçevesinde (Hsieh ve Shannon, 2005) kategori ve kod listesi oluşturulmuştur. Aşağıdaki görsel araştırmanın kategori listesini sunmaktadır:

Şekil 1. Kategori Listesi

Patton (1987, s.7), veri çözümle tekniği olarak içerik analizinin belge, yazışmalar, kayıtlar, resmi raporlar gibi dokümanlardan yapılabilir bir türü olduğuna dikkat çekmiştir. Bu çalışmada işletmenin resmi raporları içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz iki aşamalı olarak tasarlanmıştır. Bu tasarımın kurgulanmasında çalışmaya yön veren alt araştırma soruları etkili olmuştur. Öncelikle işletmenin çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarında fark olup olmadığının anlaşılması adına bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda işletmenin çevresel sürdürülebilirlik raporları GRI çevre kategorilerine göre çözümlenmiştir. Çözümleme çerçevesini oluşturan kategorilerin kapsamı aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 1. GRI Çevre Kategorileri

Kategori	Kapsamı	Raporlarda Ele Alınan İçerikler
Malzemeler	Ağırlık veya hacim olarak kullanılan malzemeler Kullanılan geri dönüştürülmüş girdi malzemeleri Geri kazanılmış ürünler ve ambalaj malzemeleri	GRI indeksi malzemeler kategorisi
Enerji	Kurum içinde tüketilen enerji Kurum dışındaki enerji tüketimi Enerji yoğunluğu Enerji tüketiminin azaltılması Ürün ve hizmetlerin enerji gereksinimlerindeki azalmalar	GRI indeksi enerji kategorisi
Su	Kaynağa göre su çekimi Su çekiminden belirgin ölçüde etkilenen kaynaklar Geri dönüştürülen ve tekrar kullanılan su Deşarj edilen suyun kullanılması Su deposundan kullanılan su miktarı	GRI indeksi su kategorisi
Biyçeşitlilik	Fidan dikimi Çevre projeleri	Biyçeşitlilik bölümü
Emisyon	Doğrudan (Scope 1) sera gazı emisyonları Dolaylı Enerji (Scope 2) sera gazı emisyonları Diğer Dolaylı sera gazı emisyonları Sera gazı emisyonları yoğunluğu Sera gazı emisyonları azaltılması Ozon tabakasını incelten maddelerin (ODS) emisyonları Azot oksitler (NOx), sülfür oksitler (SOx) ve diğer önemli hava emisyonları.	GRI indeksi atık kategorisi
Atık	Kalite ve hedef bazında atık su deşarjı Türüne ve bertaraf yöntemine göre atık Atık yoğunluğu Büyük atıkların nakliyesi Su deşarjlarından ve / veya su akışından etkilenen su kütleleri	GRI indeksi atık kategorisi
Çevresel Uyum	Çevresel yatırım ve harcamalar Çevre eğitimleri Çevre cezaları	GRI indeksi çevresel uyum kategorisi
Tedarikçi Çevresel Değerlendirme	Tedarikçilerin çevre verileri	Tedarikçiler bölümü

Kaynak: (Dil ve Talaş, 2021, s. 215).

Analizin ikinci aşamasında şayet raporlamada boyutlar bazında bir fark tespit ediliyorsa bunun kaynağının ne olabileceği ve çevresel sürdürülebilirlik teorilerinden bu örneği anlamamızı sağlayacak bir teorik yaklaşım olup olmadığı ele alınmak üzere bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda aynı veri içeriği bu defa Koşu Bandı Üretim Teorisi çerçevesinde değerlendirilerek, işletmenin üretimi artırırken ekosistemi bozan etkinlikleri (Konak, 2009, s. 472) de gözler önüne serilmiştir. Aşağıdaki tablo kategorilerin içeriklerini Koşu Bandı Üretim Teorisi özelinde özetlemektedir:

Tablo 2. Koşu Bandı Çevre Kategorileri

Kategori	Kapsamı	Raporlarda İncelenen İçerikler
Katı atık	Üreticisi tarafından atılmak istenen ve toplumun huzuru ile özellikle çevrenin korunması bakımından, düzenli bir şekilde bertaraf edilmesi gereken katı maddeler ve arıtma çamurudur	GRI indeksi atık kategorisi
Sıvı atık	Yapıları gereği akışkanlık özelliği gösteren, kendi içerisinde yine zararsız ve zararlı olarak çeşitleri bulunan, genellikle de sanayi işletmelerinin prosesleri sonucu ortaya çıkan atıklardır.	GRI indeksi su ve atık kategorisi
Biyçeşitlilik	Deniz ve kara sularındaki ekolojik ortamda yer alan canlılarda gözlenen değişkenlik	Fidan dikimi çalışmaları Çevre projeleri
İklim değişimi	Fosil yakıtların yakılması, arazi kullanımı değişiklikleri, ormansızlaştırma ve sanayi süreçleri gibi insan etkinlikleriyle atmosfere salınan sera gazı birikimindeki hızlı artışın doğal sera etkisini kuvvetlendirmesi sonucunda Yerkürenin ortalama yüzey sıcaklıklarındaki artışı ve iklimde oluşan değişiklikleri ifade etmektedir.	Seragazi salınım verileri Sıcaklık verileri
Enerji	Enerji tüketimi	GRI indeksi enerji kategorisi
İşlenmemiş hammadde	Kullanılan malzemeler, girdi malzemeleri	GRI indeksi malzemeler ve su kategorileri

4. ANALİZ VE BULGULAR

Bu çalışmada Ford Otomotiv işletmesinin köken ve ev sahibi ülkesindeki çevresel raporları, ilk kesiştikleri tarih (2011) ve çalışmanın yürütüldüğü dönemdeki son yayımlanma tarihi (2020) nezdinde içerik analiziyle incelenmiştir. Çevresel sürdürülebilirlik raporları Maxqda 2020 programı kullanılarak raporlardaki çevre verilerinin niceliksel veya sıklık olarak yer alan içerikleriyle kodlanmıştır. Bir başka ifadeyle çalışmada kodlama önceliği, kavramların sıklıkla bahsedilme eğilimine değil, çevre kategorisine ilişkin yansıtılmış olan veriler ve niceliksel ifadelere verilmiştir.

Çalışmada işletmenin çevre raporlarındaki verileri, GRI indeksindeki çevre kategorilerine göre yerleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, GRI indeksi ve Koşu Bandı Üretim Teorisinin benzeşen ve farklılaşan bakış açılarından yorumlamaya tabi tutulmuştur.

İşletmenin ev sahibi ülkedeki çevresel sürdürülebilirlik raporlarının GRI kategorilerine yer verme düzeyi ve çevre performans verilerinin GRI kategorilerini karşılama sıklığının tespit edilmesi amacıyla çevre verileri, kategori içerikleri bağlamında kodlanmış, Şekil 2 ortaya çıkmıştır.

Şekil 2. Ev Sahibi Ülke 2011-2020 GRI İndeks Kategorileri

Kod Sistemi	tr 2011	tr 2020	TOPLAM
malzemeler			2
enerji			18
su			12
biyoçeşitlilik			12
emisyon			17
atık			21
çevresel uyum			15
tedarikçi çevresel değerlendirme			0
TOPLAM	52	45	97

Şekil 2'ye göre ev sahibi ülkenin 2011 ve 2020 dönemi göz önüne alındığında zamana bağlı olarak daha az paylaşımcı eğilim gösterdiği söylenebilir. En fazla veri sıklığına sahip kategori "atık", en zayıf olduğu kategori ise "tedarikçi çevresel değerlendirme". Öte yandan atık kategorisinin yaklaşık on yıl öncesine kıyasla gözle görülür şekilde daha az veriyi yansıttığı görülmektedir. Bu durumdan atıkların azaldığı veya raporlama türünde değişiklik olduğu çıkarımında bulunabilir. Ancak Köksal ve Çetin (2021, s. 263), Türkiye'de 2008 yılı sonrası kirlilik yaratan sektörlerde ihracat eğilimlerinin ivmeyle arttığını hatta 2019 yılında zirve yaptığını bildirmişlerdir. Aynı şekilde

küresel kriz yılları olarak tanınan 2001, 2008 ve 2018 yıllarında azalan Türkiye kirlilik verilerinin sonrasında hızla artmaya devam ettiğini bildirmişlerdir.

İşletmenin köken ülkesindeki çevresel sürdürülebilirlik raporlarının GRI kategorilerine yer verme düzeyi ve çevre performans verilerinin GRI kategorilerini karşılama sıklığının tespit edilmesi amacıyla çevre verileri, kategori içerikleri bağlamında kodlanmış, Şekil 3 ortaya çıkmıştır.

Şekil 3. Köken Ülke 2011-2020 GRI İndeks Kategorileri

Kod Sistemi	abd 2011	abd 2020	TOPLAM
malzemeler			19
enerji			19
su			10
biyoçeşitlilik			5
emisyon			27
atık			36
çevresel uyum			5
tedarikçi çevresel değerlendirme			21
TOPLAM	59	83	142

Şekil 3'e göre köken ülkenin en fazla veri sıklığına sahip olduğu kategori "atık" en zayıf kategori ise "çevresel uyumdur." Öte yandan köken ülkede atık kategorisi veri sıklığının yaklaşık on yıllık bir süreçte artış gösterdiği görülmektedir. Bu durumda kirli ve temiz endüstrileşme faaliyetleri de mevzu bahis olabilmektedir. Atıcı ve Kurt (2007, s. 6-7), işletmelerin üretim süreçlerinde farklı adımlarında kirli üretim teknikleri kullanmaları sebebiyle kirli endüstri olarak anıldıklarını ifade eder. Bir başka deyişle üretim süreçlerinde daha temiz üretim tekniklerinin kullanılması endüstri kirliliğini azaltacaktır. Köken ülke sürdürülebilirlik raporlarında ise atık verilerine daha sık rastlanmıştır. Dolayısıyla, işletmenin köken ülkesinde daha kirli olabileceği ya da raporlama verilerini yansıtmada farklı tutumu olasılık dahilindedir. Nitekim çevresel sürdürülebilirlik raporlarında işletmenin, atık kategorisini köken ülkede üç ayrı sekme altında dokuz çeşit içerikte sınıflandırırken ev sahibi ülkede tek sekmede altı çeşit içerikte gruplandırıldığı görülmüştür.

Çevresel uyum kategorisi ise, en az sıklık değerine sahip 2. kategoridir. Çevresel uyum kategorisinin en yüksek sıklık değerine ise ev sahibi ülkede rastlanmıştır. Ev sahibi ülkede tedarikçilere ilişkin çevresel performans verilerine dahi ulaşamazken; köken ülkede tedarikçilerin çevre kategori bağlamında ayrı olarak gruplandırıldığı görülmüştür. Bu durumun ev sahibi ve köken ülkenin çevre politikalarıyla ve işletme eğilimleriyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim Türkiye'nin Adaman ve Arsel'in (2008) de belirttiği üzere çevre politikalarında yaygın olan yaklaşımı kirleten öder ilkesidir.

Çevresel sürdürülebilirlik raporlarına teori çerçevesinde de yorum getirilebilmesi için işletme raporları, Koşu Bandı Üretim Teorisinin kategorileriyle tekrar kodlanmıştır

Şekil 4. Ev Sahibi Ülke Teori Kategorileri

Kod Sistemi	tr 2011	tr 2020	TOPLAM
K.B. sıvı atık			4
K.B. katı atık			5
K.B. biyoçeşitlilik			5
K.B. iklim değişimi			20
K.B. enerji			14
K.B. işlenmemiş hammadde			7
TOPLAM	27	28	55

Şekil 5. Köken Ülke Teori Kategorileri

Kod Sistemi	abd 2011	abd 2020	TOPLAM
K.B. sıvı atık			3
K.B. katı atık			10
K.B. biyoçeşitlilik			5
K.B. iklim değişimi			30
K.B. enerji			11
K.B. işlenmemiş hammadde			13
Σ TOPLAM	33	39	72

Kodlama sıklığı ve kategoriler arası kod dağılımı incelendiğinde GRI indeksi bulgularının Koşu Bandı kategorilerinden daha yüksek sıklık değerine sahip olduğu görülür. Bu durum, Koşu Bandı Teorisi'nin tasarruf, geri dönüştürme ve tüketimi azaltma politikaları gibi çalışmalarından ziyade atık ve tüketim faaliyetlerine odaklanmasından kaynaklanır.

Küresel işletmenin ev sahibi ülkede güçlü ve zayıf olduğu kategorileri, söz konusu ülkenin çevresel yaklaşımlarıyla ilişkisi açısından değerlendirildiğinde “çevresel uyum” kategorisinin, bu duruma en yakın verileri bir araya getirdiği görülmektedir.

Şekil 6. Ford Otomotiv Çevresel Uyum

Kod Sistemi	köken ülke	ev sahibi ülke	global	TOPLAM
çevresel uyum				14
çevre cezaları				3
çevre yatırım ve harcamaları				4
çevre eğitimleri				8
Σ TOPLAM	5	15	9	29

Şekil 6, Ford Otomotiv'in çevresel uyum kategorisi verilerini sunmaktadır. Buna göre, ev sahibi ülke, çevresel uyum kategorisinde daha çok veri paylaşmaktadır. Öte yandan kategorinin alt kodları bakımından da ev sahibi ülke daha etkindir. Bu durum, ev sahibi ülkenin çevre politikalarına yaklaşımını gündeme getirmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın hedefi, Ford Otomotiv örneği üzerinden küresel işletmelerin köken ve ev sahibi ülkedeki çevresel sürdürülebilirlik yaklaşımlarındaki farklılığı irdelemektir. Çalışma kapsamında işletmenin çevresel sürdürülebilirlik raporlaması köken ülke ve ev sahibi ülkede farklılaşıyor mu? Şayet bir fark tespit ediliyorsa bunun kaynağı nedir? Çevresel sürdürülebilirlik teorilerinden bu durumu açıklayan bir teorik yaklaşım var mıdır? Sorularına yanıt aranmıştır. Bu doğrultuda işletmenin her iki ülkedeki çevresel sürdürülebilirlik raporları incelendiğinde ülkeler arasındaki tutumlarında farklılıklar saptanmıştır. Bu farkın ülkeler açısından çevresel performans; işletmeler açısından ise kurumsal imaj baskısından kaynaklandığı kanısına varılmıştır. Öte yandan küresel işletmelerin rekabet üstünlüğü mücadelesinde tabii kaynakları kullanmalarıyla ortaya çıkan tahribatı, Koşu Bandı Üretim Teorisi eleştirel çerçevede değerlendirebilecek nitelikte bulunmuştur.

Ford Otomotiv işletmesinin çevresel standartlar içerisinde bulunan her kategoriye ve bu kategorilerin içeriğine ev sahibi ve köken ülkede benzer şekilde yer vermediği görülmüştür. Ev sahibi ülkede detaylıca yer verilen çevresel kategorilere, köken ülkede hiç değinilmemiş ya da daha üstü kapalı bir yaklaşım benimsenmiştir Aksi durum köken ülke için de geçerlidir. Bu durum düzenli periyotlarla yayımlanan çevresel sürdürülebilirlik raporlarının küresel işletmelerin farklı yatırım bölgelerinde aynı şekilde ele alınmadığını göstermektedir. Bu kanı, GRI standardizasyonun ülkelerde geçerliliğini araştıran Alvarez vd., (2018, s.65-66) bulgularıyla örtüşmektedir. Zira, dünyanın en büyük doğal gaz tedarikçilerinden biri olan Rusya'da işletmeler, emisyon salınım değerlerini

raporlama eğilimi gösterirler. Alternatif enerji kaynaklarıyla tanınan Avustralya'daysa işletmeler, sık sık enerji dönüşüm santrallerine ilişkin faaliyetlerini yansıtır. Bu çalışmanın sonuçları da Alvarez vd. destekler şekilde, ABD bağlamında tedarikçi çevresel değerlendirme kategorisini, Türkiye'de ise çevresel uyum kategorisini öne çıkarmıştır. Diğer bir deyişle, ülkeler başarısız oldukları çevresel temalar hakkında daha fazla söylem üretmektedir.

Tüm bunlar nezdinde küresel işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik faaliyetlerinde yatırım ülkelerinin çevresel politikaları ve genel firma eğilimlerini dikkate aldıkları söylenebilir. Nitekim Kanberoğlu ve Mollavelioğlu'nun (2013, s. 294-300) da belirttiği gibi küresel işletmeler, maliyet avantajı sağlama gayesinde gelişmekte olan ülkelerin düşük fiyatlı doğal kaynaklarından faydalanırlar. Türkiye bu bağlamda yatırım yapılabilecek avantajlı bir ülkedir. Zira otomotiv endüstrisinde çevresel vergiler düşük, yaptırımlar ise esnektir. Bu bağlamda Ford Otomotiv İşletmesi'nin Birleşmiş Milletler Küresel Ülkeler Sözleşmesi'ne ABD'de 2008 yılında Türkiye'de ise 2021 yılında üye olması tesadüf değildir.

Türkiye'nin otomotiv sektörü özelinde ticari ve hukuki düzenlemelerine çevresel sürdürülebilirlik açısından bakıldığında, karbon salınım hedeflerinin olmaması, vergilendirmede emisyonların dahil edilmemesi (ICCT, 2019, s.2) gibi uygulamalar, ülkede çevresel mevzuatların yaptırımının yüksek olmadığını gösterir. Bu alanda yatırım almazsa Türkiye ekşi büyüme oranları gerçeğiyle karşı karşıya gelecektir (WWF, 2015). Öte yandan, işletmelerin sektör bazında raporlama eğilimlerinde farklı çevresel kategorilere yöneldikleri de söylenebilir. Örneğin Alvarez vd., (2018, s. 65) kimya, petrol, maden gibi çevre üzerinde tehlike arz eden sektörlerin sık sık faaliyetlerini raporlayarak güven oluşturmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Benzer şekilde Deegan ve Rankin (1997, s. 580) de raporlamanın meşrulaştırıcı etkisi üzerinde durmuştur. Sumiani vd., (2007, s.895) özellikle gelişmekte olan ülkelerde işletmelerin çevresel performanslarını iyileştirme baskısıyla karşı karşıya olduklarını ifade etmişlerdir. Nitekim Türk otomotiv sektörünün raporlarında sıklıkla, emisyon, atık ve enerji çevre kategorileri gündeme gelmektedir (Katip vd., 2014; Korkmaz, 2019). Bu çalışmanın sonucu da literatürdeki bu bulguları destekler şekilde bağlamın sektörel anlamda önemini ortaya koymaktadır.

İlerleyen çalışmalarda sürdürülebilirlik uygulamaları ve söylemleri arasındaki farklar başka sektörler ve ülkeler için yeniden ele alınabilir. Ayrıca bir köken ülkeyi ve birden fazla ev sahibi ülkeyi, merkez-çevre uygulamalarındaki farklar ve yönetim pratiklerinin yayılımı konusunda da ele almak mümkündür.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Adaman, F. ve Arsel, M. (2008). The European Union and Turkey: who defines environmental progress? *International Journal of Middle East Studies*, 40(4), 541-543. <https://doi.org/10.1017/S0020743808081427>
- Adesanya, A. Yang, B. Iqdara, B. Wanes, F. ve Yang, Y. (2020). Improving sustainability performance through supplier relationship management in the tobacco industry. *Supply Chain Management: An International Journal*, 25(4), 413-426. <https://doi.org/10.1108/scm-01-2018-0034>
- Afridi, M. A., Kehel, W.S. Naseem ve I. Tahir, M. (2019). Per capita income, trade openness, urbanization, energy consumption, and CO2 emissions: an empirical study on the SAARC region. *Environmental Science and Pollution Research*. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-06154-2>
- Álvarez, A. I., Lozano, M. B. ve Rodríguez-Rosa, M. (2018). An analysis of the environmental information in international companies according to the new GRI standards. *Journal of Cleaner Production*, 182, 57-66. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.01.240>

- Atıcı, C. ve Kurt, F. (2007). Türkiye'nin dış ticareti ve çevre kirliliği: Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 13(1 ve 2), 61-69.
- Atık Yönetimi. (2019). *İstanbul Üniversitesi ders notları*. [https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=atik-yonetimi-ders-notlari-\(vize\).pdf](https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=atik-yonetimi-ders-notlari-(vize).pdf) adresinden 10 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Baker, S. (2007). Sustainable development as symbolic commitment: Declaratory politics and the seductive appeal of Ecological Modernisation in the European Union. *Environmental Politics*, 16(2), 297–317. <https://doi.org/10.1080/09644010701211874>
- Basiago, A. D. (1198). Economic, social, and environmental sustainability in development theory and urban planning practice. *The Environmentalist* 19, 145–161. <https://doi.org/10.1023/A:1006697118620>
- Bayram, T. Altıkat, A. ve Torun F. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye’de çevre politikaları. *Iğdır Univ. J. Inst. Sci. & Tech*, 1(1), 33-38.
- Beyhan, G. ve Ünügör, M. (2005). Çağdaş gereksinmeler bağlamında sürdürülebilir turizm ve kimlik modeli. *İTÜ Dergisi*, 4(2).
- Boiral, O., Heras-Saizarbitoria, I. ve Brotherton, M. (2019). Improving corporate biodiversity management through employee involvement. *Business Strategy and the Environment*. <https://doi.org/10.1002/bse.2273>
- Bontempi, E. (2017). A new approach for evaluating the sustainability of raw materials substitution based on embodied energy and the CO₂ footprint. *Journal of Cleaner Production*. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.06.028>
- Boubellouta B. ve Brandt S.K., (2021). Cross-country evidence on Environmental Kuznets Curve in waste electrical and electronic equipment for 174 countries. *Sustainable Production and Consumption*, 25,136-151. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2020.08.006>
- Bulus, G. C. ve Koc, S., (2021). The Effects of FDI and government expenditures on environmental pollution in Korea: The pollution haven hypothesis revisited. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(28), 38238–38253. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-13462-z>
- Bulut, U., Ucler, G. ve İnglesü-Lotz, R. (2021). Does the pollution haven hypothesis prevail in Turkey? Empirical evidence from nonlinear smooth transition models. *Environ Sci Pollut Res* 28, 38563–38572. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-13476-7>
- Buttel, F. H. (2004). The Treadmill of Production: An Appreciation, Assessment, and Agenda for Research. *Organization & Environment*, 17(3), 323–336. <https://doi.org/10.1177/1086026604267938>
- Cole M. A., (2004). Trade, the pollution haven hypothesis and the environmental Kuznets curve: Examining the linkages. *Ecological Economics*, 48(1), 71–81. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2003.09.007>
- Crosby, A. W. (1995). The past and present of environmental history. *The American Historical Review*, 100(4), 1177–1189. <https://doi.org/10.2307/2168206>
- Çevik, O. ve Gülcan, B. (2011). Lojistik faaliyetlerin çevresel sürdürülebilirliği ve Marco Polo programı. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(1), 35-44.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2021). *Katı atık*. <https://csb.gov.tr/sss/kati-atik> adresinden 10 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.

- Çınar, S. Yılmaz, M. ve Fazlılar, T. (2012). Kirlilik yaratan sektörlerin ticareti ve çevre: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler karşılaştırması. *Doğu Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 212- 226.
- Danish, U. K. ve Ahmad, A. (2021). Testing the pollution haven hypothesis on the pathway of sustainable development: accounting the role of nuclear energy consumption. *Nuclear Engineering and Technology*, 53(8), 2746–2752. <https://doi.org/10.1016/j.net.2021.02.008>
- Deegan, C. ve Rankin, M. (1997). The materiality of environmental information to users of annual reports. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 10(4), 562–583. <https://doi.org/10.1108/09513579710367485>
- Deniz, M. (2011). Sanayileşme perspektifinde kentleşme ve çevre ilişkisi. *Coğrafya Dergisi*, 0(19), 95-105.
- Dışişleri Bakanlığı. (2021). Türkiye'nin üye olduğu çevre anlaşmaları. <https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Anlasmalar.pdf> adresinden 5 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.
- Dil, E. ve Talaş, Z. (2021). Türkiye'de faaliyet gösteren başarılı şirketlerin çevresel sürdürülebilirlik yaklaşımlarına dair bir araştırma. *İş Ahlakı Dergisi*, 14(2), 201- 241. <https://doi.org/10.12711/tjbe.2021.14.2.2714>
- El-Kassar, A. ve Singh, S. K. (2018). Green innovation and organizational performance: the influence of big data and the moderating role of management commitment and HR practices. *Technological Forecasting and Social Change*. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.12.016>
- Feger, C. ve Mermet, L. (2020). New business models for biodiversity and ecosystem management services: An action research with a large environmental sector company. *Organization & Environment*. <https://doi.org/10.1177/1086026620947145>
- Fudge, C. ve Rowe, J. (2001). Ecological Modernisation as a framework for sustainable development: A case study in Sweden. *Environment and Planning A*, 33(9), 1527–1546. <https://doi.org/10.1068/a33153>
- Genç, M., Ekimci, A. ve Sakarya, B. (2021). The impact of output volatility on CO2 emissions in Turkey: Testing EKC hypothesis with Fourier stationarity test. *Environmental Science and Pollution Research*. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-15448-3>
- Gibbs, D. (2000). Ecological modernisation, regional economic development and regional development agencies. *Geoforum*, 31(1), 9-19. [https://doi.org/10.1016/s0016-7185\(99\)00040-8](https://doi.org/10.1016/s0016-7185(99)00040-8)
- Gould K., Pellow, D. ve Schanberg, A. (2004). Interrogating the treadmill of production. *Organization & Environment*, 17(3), 296-316. <https://doi.org/10.1177/1086026604268747>
- Gökmenoğlu, K. K. ve Taşpınar, N. (2018). Testing the agriculture-induced EKC Hypothesis: The case of Pakistan. *Environmental Science and Pollution Research*. <https://doi.org/10.1007/s11356-018-2330-6>
- Guzel, A. E. ve Okumus, İ. (2020). Revisiting the Pollution Haven Hypothesis in ASEAN-5 Countries: New insights from panel data analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(15),18157 <https://doi.org/10.1007/s11356-020-08317-y>
- Gyamfi, B. A., Bein, M. A., Udemba, E. N. ve Bekun, F. V. (2021). Investigating the pollution haven hypothesis in oil and non-oil Sub-Saharan Africa Countries: Evidence from quantile regression technique. *Resources Policy*, 73. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102119>
- Hsieh, H. ve Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.

- Hu, D., Xu, K., Yang, J. ve Liu, T. (2004). Economic development and environmental quality: Progress on the environmental Kuznets curve. *Acta Ecologica Sinica*, 24(6), 1259-1266.
- Huber, J. (2008). pioneer countries and the global diffusion of environmental innovations: Theses from the viewpoint of Ecological Modernisation Theory. *Global Environmental Change*, 18(3), 0-367. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2008.03.004>
- ICCT. (2019). *Türkiye’de CO₂ emisyonlarının ve yakıt tüketiminin azaltılmasına yardımcı bir politika aracı olarak özel tüketim vergisi.* Bilgi Notu. https://theicct.org/sites/default/files/publications/Registration_Tax_Turkey_TK_20190429.pdf adresinden 5 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.
- Işık, C., Ongan, S. ve Özdemir, D. (2019). Testing the EKC Hypothesis for Ten US States: An application of heterogeneous panel estimation method. *Environmental Science and Pollution Research*. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-04514-6>
- Jackson, T. ve Dixon, J. (2007). The New Zealand resource management act: An exercise in delivering sustainable development through an Ecological Modernisation agenda. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 34(1), 107-120. <https://doi.org/10.1068/b32089>
- Jänicke, M. (2008). Ecological modernisation: New perspectives. *Journal of Cleaner Production*, 16(5), 557–565. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2007.02.011>
- Jensen, C. (2021). Soft and hard aspects of green behaviour: A firm-level study of the pollution haven hypothesis in the Mediterranean Basin. *Heliyon*, 7(4). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06578>.
- Kahn, M. E. (2007). Environmental disasters as risk regulation catalysts? The role of Bhopal, Chernobyl, Exxon Valdez, Love Canal, and Three Mile Island in shaping. *U.S. Environmental Law*, 35(1), 17–43. <https://doi.org/10.1007/s11166-007-9016-7>
- Kanberoğlu, Z. ve Mollavelioğlu, M. (2013). Sürdürülebilir kalkınmada doğrudan yabancı yatırımların rolünün teorik analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 285-304.
- Karamanos, P. (2001) Voluntary environmental agreements: Evolution and definition of a new environmental policy approach, *Journal of Environmental Planning and Management*, 44(1), 67-84, <https://doi.org/10.1080/09640560124364>
- Katip, A., Karaer, F. ve Özengin, N. (2014). Otomotiv sektörünün çevresel açıdan değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 19(2), 51-65.
- Kayhan, K. S. ve Tönük, S. (2011). Sürdürülebilirlik bilincinin inşa edileceği binalar olma yönü ile temel eğitim okulları. *Politeknik Dergisi*, 14(2), 163-170.
- Konak, N. (2009). Koşu bandı üretim teorisi ve ekolojik modernleşme teorisi arasındaki temel tartışmalar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 12(1-2), 469-488.
- Korkmaz, M. (2019). *The importance of hydrogen economics in the automotive sector: Turkey Example.* [Master Thesis], Marmara University.
- Köksal, C. ve Çetin, G. (2021). Türkiye’de kirlilik yaratan sektörlerin dış ticaretinin analizi. *Journal of Economic Policy Researches*, 8(2), 257-275.
- Kubaş, A. (2017). Tekirdağ ilinde sanayileşme ve çevre yönetimi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(4), 116-121.

- Kuhlman T. ve Farrington J. (2010). What is sustainability?. *Sustainability*, 2(11), 3436–3448. <https://doi.org/10.3390/su2113436>
- Leppelt, T., Foerstl, K., Reuter, C. ve Hartmann, E. (2013). Sustainability management beyond organizational boundaries—sustainable supplier relationship management in the chemical industry. *Journal of Cleaner Production*, 56, 94-102. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.10.011>
- Levins R. ve Cochrane W. (1996). The treadmill revisited. *Land Economics*, 72(4), 550-553. <https://doi.org/10.2307/3146915>
- Lewis, T. L. (2018). Globalizing the Treadmill of Production: A solutions-oriented application to Ecuador. *Environmental Sociology*, 1–13. <https://doi.org/10.1080/23251042.2018.1514942>
- Liu, J., Qu, J. ve Zhao, K., (2019). Is China's development conforms to the environmental Kuznets curve hypothesis and the pollution haven hypothesis?. *Journal of Cleaner Production*, 234, 787–796. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.06.234>
- Long, M. A. Lynch, M. J. ve Stretesky, P. B. (2018). The great recession, the treadmill of production and ecological disorganization: Did the recession decrease toxic releases across US States, 2005–2014?. *Ecological Economics*, 146, 184-192. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.10.022>
- Long, M. A., Stretesky, P. B., Lynch, M. J. ve Fenwick, E. (2012). Crime in the coal industry: Implications for Green criminology and Treadmill of Production. *Organization & Environment*, 25(3), 328–346. <https://doi.org/10.1177/1086026612452266>
- Lynch, M. J. Stretesky, P. B. ve Long, M. A. (2018a). The treadmill of production and the treadmill of law: Propositions for analyzing law, ecological disorganization and crime. *Capitalism Nature Socialism*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/10455752.2018.1545241>
- Lynch, M. J., Stretesky P. B. ve Long M. A. (2018b). Green criminology and native peoples: The treadmill of production and the killing of indigenous environmental activists. *Theoretical Criminology*, 22(3), 318–341. <https://doi.org/10.1177/1362480618790982>
- Magee, S. P. ve Ford, W. F. (1972). Environmental pollution, the terms of trade and balance of payments of the United States. *Kyklos*, Wiley Blackwell, 25(1), 101-118. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1972.tb02573.x>
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2015). *Yeni senaryolar ile Türkiye iklim projeksiyonları ve iklim değişikliği*. <https://mgm.gov.tr/FILES/iklim/iklim-degisikligi-projeksiyon2015.pdf> adresinden 5 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
- Mitic, P., Kresoja, M. ve Minovic, J. (2019). A Literature survey of the environmental Kuznets curve. *Economic Analysis*, 52(1), 109-127.
- Mol, A. P. J. ve Sonnenfeld, D. A., (2000). Ecological modernisation around the world: An introduction, *Environmental Politics*, 9(1), 1-14, <https://doi.org/10.1080/09644010008414510>
- Mol, A. P. J. ve Spaargaren G. (2005). From additions and withdrawals to environmental flows: Reframing debates in the environmental social sciences. *Organization & Environment*, 18(1), 91-107. <https://doi.org/10.1177/1086026604270459>
- Mol, A. P. J., Spaargaren, G. ve Sonnenfeld, D. A. (2014). Ecological modernisation theory: Where do we stand?. M. Bemann, B. Metzger ve R. von Detten (Ed.). *Ökologische modernisierung - zur geschichte und gegenwart eines konzepts in umweltpolitik und sozialwissenschaften* içinde (s. 35-66). Campus Verlag.

- Moldan, B., Janoušková, S. ve Hák, T. (2012). How to understand and measure environmental sustainability: Indicators and targets, *Ecological Indicators* 17, 4-13.
- Nadeem, A. M., Ali, T. Khan, M. T. I. ve Guo, Z. (2020). Relationship between inward FDI and environmental degradation for Pakistan: An exploration of Pollution Haven Hypothesis through ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(13), 15407. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-08083-x>
- Ortego, A., Valero, A. Valero, A. ve Restrepo, E. (2018). Vehicles and critical raw materials: A sustainability assessment using thermodynamic rarity. *Journal of Industrial Ecology*. <https://doi.org/10.1111/jiec.12737>
- Paiano, A., Crovella, T. ve Lagioia, G. (2020). Managing sustainable practices in cruise tourism: The assessment of carbon footprint and waste of water and beverage packaging. *Tourism Management*, 77. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104016>
- Patton, M. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. SAGE Publicatio
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. M. Bütün, S. B. Demir, (Çev.), Pegem Akademi.
- Rad, S. J. ve Lewis, M. J. (2014). Water utilisation, energy utilisation and waste water management in the dairy industry: A review. *International Journal of Dairy Technology*, 67(1), 1-20. <https://doi.org/10.1111/1471-0307.12096>
- Rodríguez, G. V., Caravaggio, N., Gaspard, F. ve Meyfroidt, P. (2021). Long- and short-run forest dynamics: An empirical assessment of forest transition, environmental Kuznets curve and ecologically unequal exchange theories. *Forests*, 12, 431. <https://doi.org/10.3390/f12040431>
- Schnaiberg A., Pellow D. ve Weinberg A., (2002). The treadmill of production and the environmental state. *Treadmill & Environmental State*, 10, 15–32. [https://doi.org/10.1016/S0196-1152\(02\)80004-7](https://doi.org/10.1016/S0196-1152(02)80004-7)
- Shahbaz, M., Kablan, S., Hammoudeh, S., Nasır, M. A. ve Kontoleon, A. (2020). Environmental implications of increased US oil production and liberal growth agenda in post -Paris Agreement Era. *Journal of Environmental Management*, 271. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2020.110785>
- Shahbaz, M., Nasreen, S., Abbas, F. ve Anis, O. (2015). Does foreign direct investment impede environmental quality in high, middle and low-income countries?. *Energy Economics*. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2015.06.014>
- Shao, Q., Wang, X., Zhou, Q. ve Balogh, L. (2019). Pollution Haven Hypothesis revisited: A comparison of the BRICS and MINT countries based on VECM approach. *Journal of Cleaner Production*, 227, 724–738. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.04.206>
- Sinha A., Shahbaz M. ve Balsalobre D. (2017). Exploring the relationship between energy usage segregation and environmental degradation in N-11 countries. *Journal of Cleaner Production*, 168, 1217-1229. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.09.071>
- Sinn, H. W. (2016). *Yeşil paradoks-küresel ısınmaya arz yanlısı yaklaşım*. (1.Baskı). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Spindler, E. A. (2013). The history of sustainability the origins and effects of a popular concept. *Sustainability in Tourism*, 9-31. https://doi.org/10.1007/978-3-8349-7043-5_1
- Stern, D. I. (2015). Reference module in earth systems and the environmental Kuznets curve. *Environmental Sciences*. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-409548-9.09278-2>

- Stern, D. I., Common, M. S. ve Barbier, E. B. (1996). Economic growth and environmental degradation: The environmental Kuznets curve and sustainable development. *World Development*, 24, 1151–1160.
- Stretesky, P. B., Long, M. A. ve Lynch, M. J. (2013). Does environmental enforcement slow The treadmill of production? The relationship between large monetary penalties, ecological disorganization and toxic releases within offending corporations. *Journal of Crime and Justice*, 36(2), 233–247. <https://doi.org/10.1080/0735648X.2012.752254>
- Sumiani, Y., Haslinda, Y. ve Lehman, G. (2007). Environmental reporting in a developing country: a case study on status and implementation in Malaysia. *Journal of Cleaner Production*, 15(10), 895–901. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2006.01.012>
- Sümer, G. (2009). Türkiye’de bilimsel etkinlikler üzerinden "çevre"nin tarihsel yolculuğu: 1960 – 2008 dönemi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2).
- Şengün, H. (2015). Türkiye’de çevre yönetimi ve çevre ve Şehircilik Bakanlığının uygulamaları. *Strategic Public Management Journal (SPMJ)*, (1), 109-130.
- Tirgil, A., Acar, Y. ve Ozgur, O. (2021). Revisiting the environmental Kuznets curve: Evidence from Turkey. *Environ Dev Sustain*, 23, 14585–14604. <https://doi.org/10.1007/s10668-021-01259-6>
- UN Global Compact. (2023a). *UN Global Compact’in çalışma alanları*. <https://www.globalcompactturkiye.org/un-global-compact/> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Global Compact. (2023b). Ford Motor Company-Our participants. <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/participants/> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- Urpelainen, J. ve Graaf, T. (2017). United States non-cooperation and the Paris Agreement. *Climate Policy*, 1–13. <https://doi.org/10.1080/14693062.2017.1406843>
- WWF. (2015). Türkiye sera gazı emisyonlarını azaltarak da büyümeye devam edebilir. <https://www.wwf.org.tr/?4620/Turkiye-sera-gazi-emisyonlarini-azaltarak-da-buyumeye-devam-edebilir> adresinden 10 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Xu, C., Yiwen, Z., Cheng, B., Li, L. ve Zhang M., (2020). Study on Environmental Kuznets Curve for noise pollution: A Case of 111 Chinese cities. *Sustainable Cities and Society*, 63. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102493>
- Xuejiao, M., Najid, A. ve Pao-Yu, O. (2021). Environmental Kuznets curve in France and Germany: Role of renewable and nonrenewable energy. *Renewable Energy*, 172, 88-99. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.03.014>
- Yapıcı, M. (2003). Sürdürülebilir kalkınma ve eğitim. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Yurtkuran, S. (2020). Türkiye’de Kirlilik Sığınağı Hipotezi’nin geçerliliği: Bootstrap ARDL yaklaşımı. *İktisadi ve İdari Bilimlerde Güncel Araştırmalar* (1. Baskı) Ivpe Cetinje, 220-240.
- Zafar, M., Mirza, F. M., Zaidi, S. A. H. ve Hou, F. (2019). The nexus of renewable and nonrenewable energy consumption, trade openness, and CO₂ emissions in the framework of EKC: Evidence from emerging Economies. *Environmental Science and Pollution Research*. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-04912-w>
- Zhang, L., Mol, A. P. J. ve Sonnenfeld, D. A. (2007). The interpretation of Ecological Modernisation in China. *Environmental Politics*, 16(4), 659–668. <https://doi.org/10.1080/09644010701419170>

ANA AKIM İKTİSADİ DÜŞÜNCE DEN DAVRANIŞSAL YAKLAŞIMA İNSAN*

HUMAN FROM MAINSTREAM ECONOMIC THOUGHT TO BEHAVIORAL APPROACH

Dr. Öğr. Üyesi İlknur Ülkü ARMAĞAN¹

ÖZ

İktisadın temel konusu olan insan ana akım iktisat teorilerinde homo-economicus olarak tanımlanmakta ve ekonomik insanın varsayımlar altında her zaman rasyonel davrandığı, kararları ile ilgili tam bilgiye sahip olduğu, faydasını maksimize edecek kararlar verdiği kabul edilmektedir. Böylece insanların iktisadi hayatta sınırsız istekleriyle kıt kaynakların olduğu bir dünyada, tercihler arasında hep aynı kararı vermesi beklenmektedir. Fakat hayatının her aşamasında tercihleri arasında bir karar problemi ile karşı karşıya kalan insan, ana akımın varsaydığı gibi her zaman beklenen kararlar vermeyebilmektedir. İnsan psikolojik bir canlı olarak tercihleriyle ilgili elde edebildiği bilgilerle sezgileri, duygusal ve bilişsel önyargıları, sosyal çevresi, kültürü gibi daha birçok faktörün etkisi altında beklenenden farklı kararlar verebilmektedir. Böylece davranışsal yaklaşımla, ana akımın rasyonalite ve fayda kavramlarının yerini psikolojik, duygusal, sezgisel, sosyal, kültürel faktörler almakta, insan psikolojisi ön plana çıkmaktadır. İnsanların pek çok faktörden etkilenebildiği göz önüne alınarak sınırlı rasyonel davranabildiği, kararlarında her zaman faydasını maksimize edecek objektif kararlar vermesi beklenirken farklı önceliklerle, anlık hazzını ön plana çıkaran subjektif kararlar verebildiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla davranışsal yaklaşım, farklı bir bakış açısı getirerek, ana akımın iktisadi hayattaki insanı açıklama gücünü artırmaktadır. Çalışmanın amacı da insan davranışının ana akım iktisattan davranışsal iktisada olan süreçteki önemli noktalarını literatür taraması ile bir araya getirerek davranışsal yaklaşımın bakış açısıyla iktisadi hayattaki insanı açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal İktisat, Ana Akım İktisat, Sınırlı Rasyonalite, Beklenti Teorisi, Duygusal ve Bilişsel Önyargılar.

JEL Sınıflandırma Kodları: B3, B12, D90, D91.

ABSTRACT

Human is defined as homo-economicus in mainstream theories. It is accepted that economic person always behaves rationally under the assumptions that he has full information about his decisions, and makes decisions that will maximize his utility. Thus, in a world where there are limited resources with unlimited desires, people are expected to make the same decision between preferences. However, a person who is faced with a decision problem between his preferences at every stage of his life may not always make the expected decisions as the theories assume. As a psychological being, human can make different decisions than expected under the influence of many factors. Thus, with the behavioral approach, psychological, emotional, intuitive, social and cultural factors replace the mainstream concepts of rationality and utility, and human psychology comes to the forefront. It is accepted that people can be bounded rational, and while they are expected to make objective decisions that will always maximize their utility, they can make subjective decisions that emphasize instant pleasure with different priorities. Behavioral approach increases the power of the mainstream to explain people by bringing a different perspective. The aim of the study is to bring together the important points of human behavior in the process from mainstream economics to behavioral economics with a literature review and to explain the human in economic life from the perspective of behavioral approach.

Keywords: Behavioral Economics, Mainstream Economics, Bounded Rationality, Prospect Theory, Emotional and Cognitive Biases.

JEL Classification Codes: B3, B12, D90, D91.

* Bu çalışma Murat Ali DULUPÇU danışmanlığında İlknur Ülkü ARMAĞAN tarafından hazırlanan ve 07.06.2022 tarihinde savunulan "Davranışsal İktisat Perspektifinden Yatırımcıların Finansal Yatırım Kararlarının Olay Analizi Yöntemi ile İncelenmesi" başlıklı doktora tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

¹ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Keçiörlü Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ulkuarmagan@isparta.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The aim of the study is to reveal the point of view of the mechanical human being, which is standardized by the assumption of rationality by the mainstream theories in economics, and to explain the views of the behavioral approach, which is a psychological entity in real life, which is discussed because the mainstream theories do not fully reflect the current definition of human. The behavioral approach also examines the factors that are effective in the decision process, taking into account human psychology. Thus, the approach provides a different perspective on economics, and human behavior can be analyzed better by increasing the explanatory power of mainstream theories. To this end, the study primarily examines human behavior in mainstream theories and alternative theories. Of the mainstream views that cause controversy, the rationality assumption and the Expected Utility Theory are explained by comparison with the bounded rationality assumption and Prospect Theory, which are the basis of the behavioral approach. With the approach, human behavior is examined by accepting that people may not always act rationally as expected in their decisions between choices, taking into account many other factors such as psychological, emotional and cognitive biases, social environment and culture that affect their decisions.

Design/methodology/approach:

In the research, first of all, the basic views of the mechanical man and the human behavior of the period, which are accepted in the mainstream economic thought, are explained. Views on psychological human behavior in mainstream theories are highlighted. Thus, by drawing attention to psychological human behavior, alternative views that accept human as a heterogeneous agent and based on human psychology are mentioned. The person identified by alternative views is briefly examined. Afterwards, the main subject of the study, which is one of the alternative views, is explained with pioneering studies, starting from the development of the behavioral approach. In the behavioral approach, heuristics that affect human behavior, emotional and cognitive biases are mentioned, and important parts are explained with examples in order to be more understandable. Thus, behavioral models that increase the analytical power of mainstream theories are created by better explaining human behavior in economic life.

Findings:

The results of the research show that the behavioral approach, which takes into account the factors affecting human behavior, increases the explanatory power of the mainstream theories and makes more realistic models in economic life. Because in real life, a person who can make instant and subjective decisions under some conditions may not maximize his utility by always acting rationally as expected and by considering the possibilities and returns of the choices objectively. Most of the time, for many reasons under the influence of his preferences, he can make subjective decisions that are different from what is expected, by acting bounded rationally. Many other factors such as psychology, emotional and cognitive biases, personal characteristics, social environment and culture can affect people's decisions between choices. For this reason, determining and examining the factors that cause people to not behave rationally all the time gains importance for the correct analysis of human behavior.

Conclusion and Discussion:

The study shows that the behavioral approach, the person who is accepted as homo-economicus in mainstream theories, does not always act rationally as assumed, that a person who is a psychological creature in real life can act bounded rationally for many reasons, and his decisions between preferences may be much different than expected. Thus, by being standardized, it is accepted that a person who is accepted as a mechanic can make much different objective decisions than expected by acting bounded rationally under the influence of many factors. Therefore, the behavioral approach increases the explanation power of the mainstream theories and adds a new perspective to the theory. However, behavioral economics, which takes into account human psychology, also brings some debates. Based on the factors affecting human behavior, controlled laboratory, field and online experiments, surveys, electromagnetic techniques, face coding, eye tracking, skin response measurement, psychophysiological data acquisition systems used by the approach that analyzes these factors and their effects cause different criticisms. The main point of the criticism is that there are many interrelated variables in economics and it is not easy to determine the effects by separating the variables from each other with these methods. In addition, since the experiments are carried out in a controlled laboratory environment in the approach, knowing that the participants are in an experimental environment may cause them to display controlled behaviors that are different from the behavior they would show under normal conditions. The location of the laboratories and the choice of the participants in the experiment may also change the results of the experiment. The samples selected for the experiment may not be representative of the whole population in some cases, so it may be wrong to generalize. Therefore, there are many criticisms regarding the application of the method and the data collection process in the approach. Despite all the criticisms made to the behavioral approach, the developments in economics continue in parallel with the developments in all other disciplines that examine human behavior, especially psychology. With the support of other sciences, behavioral economics models that best explain human behavior in economic life are tried to be established. Thus, the decision-making process of people in real life is analyzed in more detail by taking into account many factors that can affect their behavior. The data obtained from the models can be used by decision makers with different methods, for various policies, strategies, directions and nudges in many areas. The positive results obtained from the implemented policies also increase the importance of the behavioral economics approach, which increases the explanatory power of the mainstream theories based on human behavior.

1. GİRİŞ

Çalışma, ana akım iktisat teorilerinin rasyonalite varsayımıyla tek tipleştirdiği mekanik insana bakış açısını ortaya koyarak, gerçek hayatta psikolojik bir varlık olan insanın ana akım teorilerin mevcut insan tanımını tam olarak yansıtmaması sebebiyle tartışılmasına neden olan ve ön plana çıkan davranışsal iktisadın görüşlerini açıklamaktır. Çünkü davranışsal yaklaşım insan psikolojisini de dikkate alarak karar sürecinde etkili olan faktörleri incelemektedir. Böylece yaklaşım iktisada farklı bir bakış açısı sağlamakta, ana akım teorilerin açıklama gücü artırılarak insan davranışı daha iyi analiz edilebilmektedir. Bu amaçla çalışmada öncelikle ana akım teorilerdeki ve alternatif akımlardaki insan davranışı incelenmektedir. Tartışmalara neden olan ana akım görüşlerden rasyonalite varsayımı ve Beklenen Fayda Teorisi, davranışsal yaklaşımın temeli olan sınırlı rasyonalite varsayımı ve Beklenti Teorisi ile karşılaştırılarak açıklanmaktadır. Yaklaşımın insanın tercihler arasındaki kararlarında her zaman beklendiği gibi rasyonel davranmayabildiği kabul edilerek, kararlarını etkileyen psikolojik, duygusal ve bilişsel önyargılar, sosyal çevre, kültür gibi daha birçok faktör de dikkate alınarak insan davranışı incelenmektedir. Araştırmada öncelikle ana akım iktisadi düşüncede kabul edilen mekanik insan ve dönemin insan davranışı ile ilgili temel görüşleri açıklanmaktadır. Özellikle ana akım teorilerdeki psikolojik insan davranışına değinen görüşler ön plana çıkarılmaktadır. Böylece psikolojik insan davranışına dikkat çekilerek insanı heterojen bir ajan olarak kabul eden ve insan psikolojisini temel alan alternatif akımlardaki görüşlere geçiş yapılmaktadır. Alternatif iktisadi akımların tanımladığı insan kısaca incelenmektedir. Daha sonra ise alternatif akımlardan biri olan, çalışmanın ana konusu davranışsal yaklaşımın gelişiminden başlanarak öncü çalışmalar derlenmektedir. Yaklaşımın insan davranışını etkileyen hevristikler, duygusal ve bilişsel önyargılara değinilerek, daha anlaşılır olması açısından önemli kısımlar örneklerle açıklanmaktadır.

2. ANA AKIM İKTİSADİ DÜŞÜNCEDE İNSAN

İktisadi hayatta insan her dönemin ana konusu olmakta ve farklı görüşler ile tanımlanmaktadır. Görüşlerin tümü yaşanan dönem şartlarına göre insanı ve toplumu daha iyi açıklamaya, bu doğrultuda farklı teoriler oluşturmaya çalışmaktadır. Çünkü iktisat bir bilim olarak kıt kaynakların insanların sınırsız ihtiyaçları arasındaki optimum dağılımını araştırmaktadır.

İktisadi görüşlerin temelini de ana akım iktisadi düşünce oluşturmaktadır. Ana akım fizikte yaşanan gelişmeleri takip ederek görüşlerini şekillendirmektedir. İnsanın ve aklın temel alındığı görüşte birey, özgürlük, fayda ve rasyonalite ilkeleri benimsenmektedir. Görüş homo-economicus kabul ettiği homojen temsili insanın, her zaman rasyonel davrandığını ve faydasını maksimize etme amacında olduğunu, birbirinden ve çevresinden etkilenmediğini sadece kendi bilgi ve kararlarına göre tercih yaptığını varsaymaktadır (Ercan, 2021, s. 32). Böylece her zaman çıkarlarını ön planda bulduran ve bu çıkarlara göre hareket eden ekonomik adam kendi çıkarlarını gerçekleştirirken uzun vadede ise parçası olduğu toplumun refahını da artırmaktadır (Küçükkalay, 2019, s. 26). Görüş insanı tamamen mekanik olarak tanımlayarak, her zaman beklenen şekilde, rasyonel davranacağını kabul etmektedir. Fakat ana akım iktisadi düşüncede de insan ve psikolojine değinen farklı görüşler bulunmaktadır.

David Hume görüşlerinde insan davranışının akıl ile değil, insanın duyguları ile de ölçülmesi gerektiğini savunmakta, erdemli ya da erdemsiz olmayı psikolojik olgulara bağlamaktadır (Cevizci, 2009, s. 1037-1038, 1058). Etik anlayışını insanın tutkuları ile açıklamakta, tutkuların temelini daha önce yaşanan haz ve acıya dayandırmaktadır. Bu tutkulara ise gurur ve tevazu duyguları bulunmaktadır. Çünkü toplumun parçası olan insan gurur ve tevazu duyguları ile her zaman onaylanmak, kabul edilmek ve başkalarının hayranlığını kazanmak istemektedir. Böylece insanların birbirlerine duydukları yakınlık ve oluşan duygudaşlık ile toplumsal düzen sağlanmaktadır (Cevizci, 2009, s. 1060-1061).

Adam Smith ise duygudaşlık görüşünü sempati ile özdeşleştirmektedir. 1759'daki çalışması, Ahlaki Duygular Kuramında insanın moral dünyasındaki duygu ve davranışları sempati ilkesi ile açıklanmaktadır (Cevizci, 2009, s. 1061,1069). Sempati, başkasının sevinç ve acılarını anlamaya çalışarak onunla benzer duyguları paylaşması, onu da kendininkilere ortak etmesidir (Smith, [1759] 2005, s. 4-8). Sosyal bir varlık olan insan diğer insanlar ile kendini karşılaştırmakta, onlar tarafından onaylanmak istemektedir. Bu davranış genellendiğinde ise toplumsal düzen oluşmaktadır.

Smith'in, 1776'daki Ulusların Zenginliğinin Niteliği ve Nedenleri Hakkında Bir Araştırma çalışması ise kendi çıkarını koruma güdüsünün insana motivasyon sağlayan unsur olduğunu vurgulamaktadır. Bu görüşünü insanın her gereksinimini kendisinin üretemeyeceği mutlaka diğer insanların ürettiklerine de ihtiyaç duyacağına

dayandırmaktadır. Çünkü insanlar kendi çıkarının peşinden koşarken toplum çıkarları ve zamanla ticarete iş bölümü de sağlanmaktadır (Cevizci, 2009, s. 1069). Smith'e göre toplumun hazzı ve iyiliği ancak bireysel çıkar maksimizasyonu ile gerçekleşmektedir. Böylece insanların kendi bencillikleriyle toplumun çıkarlarına yönelik işleyen bir sistem; görünmez bir el bulunmaktadır (Smith, [1776] 2007, s. 15-17).

Mandeville'in 1714'teki *The Fable of Bees* çalışmasında da bireysel bencillikler sayesinde toplum faydasının sağlandığı fikri savunulmaktadır. Toplumdaki düzen bireylerin ahlaklı davranışlarıyla değil kendi çıkarları için yaptıkları ahlaksız davranışlarıyla sağlanmaktadır (Buğra, 2018, s. 96-97).

Jeremy Bentham ise insanlar için tüketime dayalı, bireysel mutluluğun ve hazzın ön planda olduğu bir görüşü savunmaktadır. Görüşe göre insan davranışı haz ve acı ile açıklanmakta, insanın kendi çıkarını sağlayan haz rasyonel davranış ile gerçekleşmektedir. Bentham'ın *Ahlak ve Yasama İlkeleri* çalışması da insan davranışlarının temeli olan haz ve acıdan kaçınma isteğini anlatmaktadır. İnsan hayatta haz için yaşamakta, zevk peşinde koşmakta ve acıdan kaçınmaktadır (Cevizci, 2009, s. 1481-1486).

Bentham, insanların maksimum çıkarı, mutluluğu sağlayacak şekilde davranması olarak tanımlanan fayda ilkesini, insana göre farklılaşan psikolojik bir olgu olarak kabul etmektedir. Fayda subjektif bir değer olması nedeniyle karşılaştırma yapılamamaktadır. (Bentham, 2008, s. 381-387; Bentham, 2011, s. 2-3,39).

John Stuart Mill, insanın en temel amacının mutluluk olduğunu kabul etmekte ve mutluluğun da insanın arzularına bağlı olduğunu söylemektedir. İnsanın fayda ve mutluluğu ile toplumun fayda ve mutluluğu sağlanmaktadır (Cevizci, 2009, s. 1495-1508). Utilitarianism çalışmasında ise mutluluğu hazla, mutsuzluğu ise acıyla açıklamaktadır (Mill, 2017, s. 7).

Alfred Marshall ise İktisadın İlkeleri çalışmasında iktisadın konusu olan insanın değişken bir canlı olduğunu ve davranışlarının standartlaştırılmayacak kadar karmaşık olduğunu söylemektedir. İnsan ve davranışlarını dikkate alarak insanı sezgileri ve güdülleri ile tanımlamaktadır ([1890] 1920, s. 14; Skousen, 2005, s. 198). Marshall insan davranışını bencil olarak değil insanı başkalarının iyiliği uğruna çalışan ve kendinden çok başkalarını düşünen, altruistik olarak açıklamaktadır (Marshall, [1949] 1988, s. 5-6).

Irving Fisher da insan faktörünün ön planda olduğu Zamanlararası Tüketim Tercih Teorisi ve para yanılıgı görüşleri ile iktisatta psikolojik insan davranışının önemini vurgulamaktadır (Thaler, 1997, s. 437-440).

Frank Knight, ana akım görüşlerin iktisadi insan tanımını eleştirerek, bu tanımlamanın çok kısıtlı olduğunu ve gerçek dünyadaki insanı yansıtmadığını savunmaktadır. Çünkü insan her zaman tercihlerinde bir makina gibi sadece maksimizasyon ve minimizasyon hesabı yapmamaktadır (Breit ve Hockman, 1968, s. 4).

John M. Keynes, İstihdamın, Paranın ve Faizin Genel Teorisi çalışmasında piyasa ekonomisinin istikrarı için talep faktörünü dikkate alarak tüketimin ön planda olması gerektiğini belirtmekte, tüketimin de insan davranışına bağlı olduğunu savunmaktadır. Çünkü Keynes'e göre bir canlı olarak kabul ettiği gelir düzeyi değişen bireyin tüketim eğilimi de değişmekte fakat bu değişim kişisel birçok faktöre bağlı olarak farklılık göstermektedir. Görüş iktisadi olayların bireylerin canlı, hayvani içgüdüleriyle gerçekleştiğini savunmaktadır.

Dolayısıyla insan ve insan davranışına değinen bazı görüşler olsa da genel olarak ana akım bireyin varsayımlar altında rasyonel davrandığını kabul etmekte ve her zaman tam bilgiye sahip, beklenen şekilde karar veren ve her zaman kendi çıkarını düşünerek, faydasını maksimize eden, çevresinden ve diğer faktörlerden etkilenmeyen, standart ve homojen bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Fakat gerçek hayattaki normal birey, canlı varsayımlar altındaki bu tanımlamalara uymamaktadır. Bu nedenle ana akımın tanımladığı insan sorgulanmaya ve gerçek hayattaki insanı yansıtan yeni görüşler oluşmaya başlamaktadır (Küçükcalay, 2019, s. 22-23; Savaş, 2007, s. 12-14).

3. ALTERNATİF İKTİSADİ AKIMLARDA İNSAN

Ana akım görüşlerin yaşanan krizlerle sorgulanmaya başlaması ve gerçek hayattaki insanı açıklama güçlüğü, insanı ve iktisadi olayları daha iyi açıklayan görüşlerin daha hızlı oluşmasına zemin hazırlamıştır. Böylece ana akım iktisada, ortodoks görüşlere alternatif olarak insan ve davranışını temel alan, diğer bilimlerle de etkileşerek, iktisadi hayatı en iyi modellemeye çalışan davranışsal yaklaşımlar, heteredoks görüşler gelişmektedir.

Heterodoks yaklaşım insanı bir ajan olarak tanımlayarak, bu ajanın heterojen olduğunu ve sınırlı rasyonel davrandığını kabul etmektedir. Yaklaşımına göre ajanlar birbirinden farklıdır ve birbirini temsil etmemektedir fakat ajanlar birbirlerinden ve çevrelerinin görüşlerinden olumlu ya da olumsuz olarak etkilenmektedir (Küçükkalay, 2019, s. 22-23; Savaş, 2007, s. 12-14). Ayrıca yaklaşımda ana akım görüşlerin denge yaklaşımının yerini çoklu denge üzerine kurulan Nash Dengesi ve Oyun Teorisi almaktadır (Davis, 2011, s. 56-67).

Yaklaşım geleneksel ve yeni olarak ikiye ayrılmaktadır. Geleneksel kısım çoğulcu görüşleri benimseyerek, birbirinden etkinen ve aralarında geçişkenlikler de bulunan farklı birçok görüşten oluşmaktadır. Bu görüşlerden bazıları Kurumsal İktisat, Post-Keynesyen İktisat, Marxist Okul, Avusturya Okulu, Feminist İktisat'tır (Dow, 2011, s. 9). Yeni kısımdan bazıları ise Davranışsal İktisat, Deneysel İktisat, Nöroiktisat, Evrimsel İktisat ve Kompleksite İktisatı'dır. Dolayısıyla Heterodoks görüş tamamen sınırlı rasyonel kabul edilen heterodoks ajan ve onun davranış şekli üzerine kurulmaktadır.

Evrimsel İktisat, hangi canlının hayatta kalacağı ve çoğalacağı görüşüne dayanan Charles Darwin'in dinamik bir süreç olan Doğal Seçim mekanizmasını temel almaktadır. Doğal Seçim çevre koşullarına göre en hızlı uyum sağlayan canlının hayatta kalacağını ve soyunu devam ettireceğini söylemektedir (Dosi ve Nelson, 1994, s. 156, 157). Evrimsel İktisat Doğal Seçim mekanizmasında olduğu gibi heterodoks ajanların sürekli değişen iktisadi hayatta belirsizlik altında rekabet içinde olduğunu savunmaktadır. Böylece evrim süreci, iktisadi hayata uyarlanmaktadır (Potts, 2003, s. 1-2).

Evrimsel iktisat görüşünün savunucularından Veblen, heterodoks ajanın düşünce ve davranışlarının doğal ve içgüdüsel olduğunu; davranışların toplum tarafından seçilerek zamanla benimsendiğini söylemektedir. Schumpeter ise iktisattaki evrimsel sürecini, değişimin esasını teknoloji ve yenilik kaynaklı açıklamaktadır. Marx evrim sürecini komünizm ile bağdaştırarak, toplumun ilkel durumdan mükemmel kabul ettiği komünist topluma geçişiyle açıklamaktadır. Marshall da evrimdeki sürekli değişim ve gelişimi iktisadi hayattaki dinamik süreçle benzetmektedir (Hodgson, 1996; 1994).

Kompleksite İktisadı, normalde önemsenmeyen, en farklı, kompleks kabul edilen heterojen ajanı dikkate almakta, böylece gerçek birey ve iktisadi hayat daha iyi açıklanabilmektedir. Kurulan kompleks modeller çoğunlukla çoklu denge bulunan Nash Dengesine dayanmaktadır (Ercan, 2011).

Deneysel iktisat ise kontrollü laboratuvar, saha, deney, anket ile veri toplayıp psikoloji alanını da kullanarak iktisadi hayattaki insanı incelemektedir. Chamberlin de 1948'deki çalışmasında, laboratuvar ortamında yapay bir piyasa oluşturarak deneklerin finansal yatırım kararlarındaki alım ve satım davranışlarını inceleyerek piyasadaki fiyat oluşumunu araştırmıştır (1948, s. 95-97).

Nöroiktisat da sinir bilimiyle birlikte elektromanyetik teknikler, yüz kodlama, göz izleme, deri tepkisi ölçümü, psikofizyolojik veri kazanım yöntemlerini kullanarak beynin fizyolojik sistemini analiz etmekte ve insan davranışını açıklamaya çalışılmaktadır. Böylece duygu ve düşünceler kontrollü olarak çeşitli yöntemler analiz edilerek insan davranışı daha iyi açıklanmaktadır (Camerar vd., 2005, s. 9-10).

4. DAVRANIŞSAL YAKLAŞIM VE İNSAN

Ana akım teorilerin yaşanılan dönem koşullarında rasyonel davrandığını kabul ederek varsayımlar altında açıklamaya çalıştığı insanın, değişen ve gelişen günümüz bilgi çağında teknolojik imkanlar, sınırsız ürün ve hizmet yelpazesıyla zaman kısıtı altında ulaşabildiği bilgi belirsizlikleri artırarak tercihler arasında karar vermesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle insan beklendiği gibi rasyonel şekilde davranarak her zaman faydasını maksimize etmeyebilmekte, riskten kaçınmamakta, tercihleriyle ilgili tam ve maliyetsiz bilgiye ulaşamamaktadır. Dolayısıyla belirsizlikler altında karar veren insan birçok faktörün etkisi ile beklenenden farklı kararlar verebilmektedir. Çünkü kısıtlı zamanda, ulaşabildiği sınırlı bilgiyle kendi için doğru görüneni temel alarak, çoğu zaman çevresinden de etkilenmekte ve birçok faktör altında kararlarını vermektedir. Böylece mekanik kabul edilen insanın aslında çok karmaşık bir canlı olduğu, özellikle belirsizlik altında psikolojik, duygusal, bilişsel ve farklı birçok faktör sebebiyle beklenen şekilde her zaman rasyonel davranmayabileceği tartışılmaya başlanmaktadır. Bu nedenle de günümüz şartlarında insanı açıklamakta güçlük çeken ana akım iktisadi teoriler sorgulanmakta ve modellerine psikolojik insan faktörünü de ekleyerek bu teorilerin açıklama gücünü artıran davranışsal yaklaşım ön plana çıkmaktadır.

Ana akımdaki mekanik insandan farklı olarak, davranışsal yaklaşımdaki gerçek insan ise duygusal, hata yapabilen hatta hatalarını tekrarlayabilen, çoğu zaman sahip olduğu bilgiyi analiz etmek yerine ilk aklına gelene karar

verebilen, çevresinden etkilenen, sabırsız, sezgileriyle hareket eden, karmaşık ve davranışları belirsiz bir canlı olarak kabul edilmektedir. Çünkü kendisine tercihler sunulan insan mevcut bilgisiyle bulunduğu durumda istekleri ve etkisi altında kaldığı diğer faktörlerle karar vermektedir. Aslında insan rasyonel davranmayı ya da davranmamayı da düşünerek bilinçli şekilde seçmemektedir.

Kahneman Hızlı ve Yavaş Düşünce çalışmasında bu durumu beynin işletim sistemini tanımladığı birinci sistem ve ikinci sistem ile açıklamaktadır. Birinci sistem kendiliğinden devreye giren, enerji ve dikkat gerektirmeyen, üzerinde düşünmediğimiz, çoğu zaman deneyimlere dayanan, spontane gelişen ilkel sezgisel algımız olarak tanımlanırken, ikinci sistem kurallara bağlı, kontrollü, mantıklı, daha uzun düşünmeye ve detaylı analize dayanan analitik düşünce olarak tanımlanmaktadır. Belirsizlik altında verilen kararlarda da çoğu zaman daha çok sezgisel birinci sistem devreye girmektedir. Çünkü rasyonel davranan, analitik düşünce ile karar veren ikinci sistemin devreye girmesi için beynin kararlarla ilgili tekrar uyarılması, karar hakkında detaylı soru sorulması ve karar verenin farkında olması gerekmektedir (Nofsinger, 2014, s. 55). Bu nedenle birey, daha çok birinci sistem ile karar vermekte ve genellikle sistematik hatalar yapabilmekte ve bu hataları tekrarlayabilmektedir (Kahneman, 2011, s. 26-37). Peterson da gündelik hayatımızdaki kararlarımızın %90'ının birinci sistem ile fazla düşünmeden, bilinçsizce verildiğini belirtmektedir. Bilgi yeterince analiz edilmemekte, sezgilerimiz de hatalı kararlar vermeye neden olabilmektedir (2020, s. 112). Dolayısıyla davranışsal yaklaşım belirsizlik ve daha birçok faktörün etkisi altında karar veren insan ve davranışlarını analiz ederek iktisadi hayatta daha açıklayıcı modeller oluşturmaya çalışmaktadır.

4.1. Davranışsal Yaklaşımın Gelişimi

Davranışsal yaklaşımın temeli olan insan ve psikolojisine ana akım görüşte birçok iktisatçı tarafından değinilmiş olsa da 1881 yılında Gabriel Tarde tarafından psikoloji ve ekonomi kavramları Ekonomik Psikoloji çalışmasında ilk defa bir araya getirilmektedir. Sosyal Taklit Teorisini de geliştiren Tarde, iktisadi hayattaki sosyal taklidi tüketim davranışı ile açıklamaktadır (2006[1902], s. 164-166).

John Watson'ın, Davranışçının Gözüyle Ruhbilim çalışmasında insan psikolojisinde içsel eğilimlere dikkat çekerek, insan davranışlarını asıl belirleyenin dışsal faktörler olduğunu savunmaktadır (1913, s. 176-177).

Clark, Ekonomi ve Modern Psikoloji kitabında iktisadın insan psikolojisini göz ardı ettiğini fakat bunun insanın doğası gereği mümkün olmadığını söylemektedir (1918, s. 4).

Ekonomik Davranışın Psikolojik Analizi çalışmasında George Katona ise iktisadın temel konusu insan olduğundan daha iyi modeller oluşturabilmek için insan davranışını etkileyen tüm faktörlerin incelenmesi gerektiğini savunmaktadır (1951, s. 9-10).

Yönetmel Davranış çalışmasında daha mikro temelli analiz yaparak işletme davranışını inceleyen Herbert A. Simon da işletmenin ilk amacının kar maksimizasyonu ve maliyet minimizasyonu olmadığını, sorun ve risklerini en aza indirmek olduğunu savunmaktadır. Bunun için de sorun ve riske neden olan işletme çalışanının, yani insanın psikolojisine değinmektedir. Çünkü işletmenin başarısı insan için psikolojik bir unsur olan doyum noktasına dayanmaktadır. İşletmede optimizasyon sağlanmasının maliyeti, hesaplamadaki karmaşıklığı da dikkate alarak karar sürecinde insan kapasitesini zorlayan analizler yerine daha kolay olan ve daha fazla haz sağlayanlar tercih edilmektedir. Simon bu davranış sınırlı rasyonalite ile açıklamaktadır (Simon, 1997 [1947]).

Harvey Leibenstein'nin (1966) yine işletmeler üzerine olan X Etkinsizliği Teorisi de işletmelerdeki hedeflenen kar ile gerçekleşen kar ve hedeflenen maliyet ile gerçekleşen maliyet arasındaki farkı insan psikolojisiyle açıklamaktadır. Çünkü hedeflerin sağlanması işletmede çalışan insan faktörüne bağlıdır ve insanın psikolojik olarak ihtiyacı olan motivasyon da işletme tarafından sağlanmalıdır. Sağlanmadığında ise hedefler gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla işletme için çalışanının psikolojisi işletmenin başarısı için önem kazanmaktadır.

George Arthur Akerlof'un (1970), Limon Piyasası makalesi ise piyasada tam bilgiye ulaşmanın her zaman kolay ve maliyetsiz olmadığına değinerek asimetrik bilgi kavramını ve bunun neden olduğu ters seçim, ahlaki tehlike ve temsilcilik sorunlarını açıklamaktadır.

Tibor Scitovsky'nin (1997 [1976]) psikolojik insan faktörünün iktisadi analizlere eklenmesi gerektiğini savunan Memnuniyetsizlik Ekonomisi çalışması, deneysel yöntemlerin iktisatta da kullanılması gerektiğini söylemektedir.

Daniel Kahneman ve Amos Tversky'nin (1974) belirsizlik altında karar alma sürecini analiz eden çalışması insanın duygusal ve bilişsel önyargılarının karar sürecindeki etkilerini incelemektedir. Daha sonraki çalışmalarından biri ise davranışsal yaklaşımın temellerinden Beklenti Teorisi üzerinedir (Kahneman ve Tversky, 1974; Kahneman ve Tversky, 1979, s. 263-264; Kahneman, 2019).

Richard H. Thaler'ın finansal piyasalardaki anomaliler ile ilgili çalışması da finansal yatırımcıların yatırım kararlarının belirlenmesine yönelik teorileri açıklamaktadır. Finansal yatırım kararlarını bilişsel kısıtlamalar, otokontrol sorunları ve sosyal tercihler belirlemektedir (1985, s. 25).

Akerlof ve Kranton'ın Kimlik İktisadı çalışması, iktisadi hayatta benzer koşullar altındaki bireylerin beklenenden farklı tercihler yapmasını bireyin kimliği, kişiliği ile açıklanmaktadır (Akerlof ve Kranton, 2000).

Thaler ve Sunstein'in Dürtme çalışması ise Ekon olarak tanımladığı rasyonel insan davranışlarını dürtü kavramıyla açıklamakta ve gerçek hayattaki insanın homosapiens olduğunu söylemektedir (2018, s. 18).

İncelenen tüm çalışmalar, ana akım görüşlerin bazı kısıtlamalar altında rasyonel davrandığını varsayarak mekanikleştirdiği insanın, bir canlı olarak duyguları olan gerçek hayattaki insanı tam olarak açıklayamadığını vurgulamaktadır. Bu nedenle insan davranışını etkileyebilecek psikolojik ve diğer faktörleri de dikkate alan ve böylece insan davranışlarını daha iyi açıklayan davranışsal iktisat yaklaşımı sınırlı rasyonalite ve Beklenti Teorisi kavramları ile ön plana çıkmaktadır.

4.2. Sınırlı Rasyonalite

Ana akım görüşün rasyonel insan varsayımı homo-economicus, tüm bireyleri genelleştirilerek, kısıtlamalar altında bireylerin her zaman kendi çıkarına göre akılcı hareket ettiğini ve amacının çıkarını maksimize etmek olduğunu, her zaman tam ve maliyetsiz bilgiye ulaşabildiğini kabul etmektedir. Fakat gerçek hayattaki birey karar probleminde her zaman tam, doğru ve maliyetsiz bilgiye hem de eş zamanlı olarak sahip değildir. Birey tam bilgiye sahip olsa bile bireylerin sahip oldukları bilgiyi algılama ve işlemesi birçok faktörün etkisi altında farklılık gösterebilmektedir. Aynı bilgi her birey için farklı anlama gelebilmektedir. Belirsizlik altında karar veren gerçek hayattaki insan çoğu zaman eksik bilgi ile karar vermekte ve her zaman faydasını maksimize edememektedir. Dolayısıyla birey her zaman beklendiği gibi rasyonel davranmamaktadır. Böylece ana akım görüşün rasyonalite varsayımı sorgulanmaya başlamakta insan ve davranışlarını daha iyi açıklayan farklı görüşler ortaya çıkmaktadır.

Herbert Simon'un (1955, s. 112-113) Rasyonel Seçimlerin Davranışsal Modeli çalışması da ana akımın rasyonalite yaklaşımı yerine birey için sınırlı rasyonalite kavramını tanımlamaktadır. Çünkü bireyler sahip oldukları kendilerine özgü bilgi ve sınırlı değerlendirme yetenekleriyle tercihler arasında kararlarını vermektedir. Bu nedenle de karmaşık analizler yapmak yerine daha kolay karar verebilmek için kararlarında bazı psikolojik, duygusal ve bilişsel kısa yollar oluşturmaktadır. Dolayısıyla birey kararlarında beklendiği gibi her zaman rasyonel davranmamakta çoğu zaman sınırlı rasyonel olmaktadır. Simon, birbirinden farklı bilgi, yetenek, psikoloji, duygu, önyargı ve deneyimleri bulunan insanları ve davranışlarını açıklamak için gerçek insana daha uygun olan sınırlı rasyonalite kavramını savunmaktadır. Böylece yaklaşımda tanımlanan sınırlı rasyonalite ile insan davranışları daha kolay açıklanabilmekte ve modellenabilmektedir.

Simon Sınırlı Rasyonalite Teorileri çalışmasında ise bireyin verdiği kararları satranç oyununu ile açıklamaktadır. Satranç oyununda olduğu gibi oyuncunun stratejisinin oyundaki tüm olasılıkları düşünerek hamle yapmak olduğunu fakat oyunda en çok kazandıran hamleyi tahmin etmenin çok fazla ihtimal olduğu ve karşısındaki oyuncunun stratejisine göre de değiştiği için her zaman mümkün olmadığını savunmaktadır. Bunu insan davranışına benzeterek insanın da her zaman rasyonel davranmasını beklemenin etkisi altında kaldığı birçok faktör, içinde bulunduğu koşul ve kısıtlarla zor olduğunu söylemektedir. Bu nedenle insan da satrançta olduğu gibi oyunu kazanmak için kendine göre gösterilmesi gereken en uygun davranış biçimini, stratejiyi uygulamakta ve ancak sınırlı rasyonel kararlar vermekte ve davranmaktadır. Her zaman beklendiği gibi kararlarında faydasını maksimize edememektedir (Simon, 1972, s. 162-164). Sınırlı rasyonel davranarak sunulan tercihler arasında her zaman en iyi kabul edileni değil, kendini tatmin eden, ona göre yeterince iyi olana karar vermektedir. Dolayısıyla rasyonalite varsayımındaki gibi insanın her zaman nasıl davranması gerektiği değil, sınırlı rasyonalite ile içinde bulunduğu koşullarda ve mevcut kısıtlar altında nasıl davrandığı önem kazanmaktadır (Dumludağ vd., 2015, s. 131-133). Davranışsal yaklaşımın diğer kavramı da Beklenen Fayda Teorisi'ne farklı bir bakış açısı kazandıran Beklenti Teorisidir.

4.3. Beklenti Teorisi

Ana akım görüşün Beklenen Fayda Teorisi, rasyonel kabul ettiği bireyin belirsizlik altında karar verirken, tercihlerin olasılıkları ve getirileriyle beklenen fayda değerlerini hesaplayıp, değerleri karşılaştırarak, her zaman kendisine maksimum faydayı sağlayacak kararı verdiğini varsaymaktadır. Teori, belirsizlik altında verilen kararları ölçülebilir bir fayda fonksiyonu ile açıklamaktadır (Bernoulli, 1954). Fakat teoriye yönelik eleştiriler, Beklenen Fayda Teorisinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Çünkü yapılan çalışmalar, gerçek hayatta birçok faktörün etkisi altında kalan bireylerin belirsizlik altında karar verirken teorisinin kabul ettiği gibi her zaman objektif olarak tercihlerin beklenen değerlerine göre kendilerine en yüksek faydayı sağlayacak kararı vermeyebildiğini göstermektedir.

Davranışsal yaklaşımın savunucularından Kahneman ve Tversky'nin Beklenti Teorisi: Risk Altında Bir Karar Analizi (1979) ise Beklenen Fayda Teorisine farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Teori belirsizlik altında tercihler arasında karar veren bireyin psikolojik, duygusal ve bilişsel önyargılarını ve etkisi altında kalabileceği daha birçok faktörü de dikkate alarak karar problemini açıklamaktadır.

Beklenti Teorisi bireylerin amacının tercihler arasında karar verirken faydalarını maksimize etmek olduğunu fakat bu kararı her zaman beklenen şekilde objektif olarak değil içinde buldukları koşullarda çoğu zaman subjektif olarak, kendi önceliklerine ve isteklerine göre verdiklerini savunmaktadır. Bu nedenle verilen kararlar bireyden bireye farklılık göstermekte, her birey için tercihlerin ifade ettiği fayda değişebilmektedir. Teori, bireyin davranışlarını üç temel bilişsel özellik ile açıklamaktadır. Bunlar referans noktası, azalan duyarlılık ilkesi ve kayıptan kaçınmadır.

4.3.1. Referans Noktası

Beklenti Teorisinin açıkladığı bilişsel özelliklerden ilki referans noktasıdır. Referans noktası bir değerlendirme yaparken başlangıç olarak kabul edilen değeri ifade etmektedir. Teori, bireylerin kararlarında kabul ettikleri referans noktasını baz alarak tercihler arasında değerlendirme yaptığını ve kararın durumunda yaratacağı değişimi dikkate aldığını savunmaktadır. Beklenen Fayda Teorisi ise bireyin son durumunu göz önüne alarak değerlendirme yapmakta, bireyin başlangıç durumunu önemsememekte, iki durum arasında kıyaslama yapmamaktadır.

Kahneman, yapılan tercihlerde referans noktasının önemini bir örnekle açıklamaktadır. Başlangıçta X kişinin 1 milyon\$, Y kişinin ise 9 milyon\$ varlığa sahip olduğu varsayılmakta, daha sonra ikisine de 5 milyon\$ daha verilmektedir. Böylece X'in toplam varlığı 6 milyon \$'a ulaşırken, Y'nin ise 14 milyon\$ olmaktadır. Bu durumda Y ve X aynı tutarı aldıkları için elde ettikleri fayda aynı mıdır ve eşit şekilde mi mutlulardır? Ya da Y'nin varlığı X'ten fazla olduğu için Y daha mı çok fayda sağlamaktadır? Teori, X ve Y için başlangıç kabul edilen referans noktasının önemli olduğunu, ikisinin ilave 5 milyon \$'dan elde ettikleri faydanın eşit olmadığını ve X'in Y'den daha mutlu olacağını söylemektedir. Çünkü X'in referans noktası 1 milyon\$ olan varlığı 6 milyon\$ çıkarken, Y'nin referans noktası 9 milyon\$ olan varlığı 14 milyon \$'a yükselmektedir. Bu nedenle referans noktası daha az olan X aldığı ilave 5 milyon \$'dan daha fazla fayda sağlamakta, kendini daha mutlu hissetmektedir (Kahneman, 2019, s. 325).

Beklenti Teorisinde referans kabul edilen başlangıç değeri önem kazanmakta, bu noktaya göre artış ya da azalışlar değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bireyin tercihler arasında karar verdiği değer sadece kendi elde ettiği faydaya değil kararında referans olarak kabul ettiği, kıyasladığı diğer unsurlara da bağlıdır. Birey referans noktası olarak birçok unsuru alabilmektedir. Biraz önceki X ve Y kişileri örneğinde referans noktasını X ve Y'nin sosyal çevrelerinde bulunanların ortalama varlık değeri olan 10 milyon\$ olarak kabul ettiğimizde, daha önceki durumdan daha fazla fayda sağlayan ve mutlu olan X'in, yeni referans noktasına göre varlık değeri düşük kalmakta, bu durumda varlık değeri ortalamanın üstünde olan Y daha fazla mutlu olmaktadır. Bu nedenle bireylerin kararlarında referans kabul ettikleri başlangıç noktası önem kazanmaktadır.

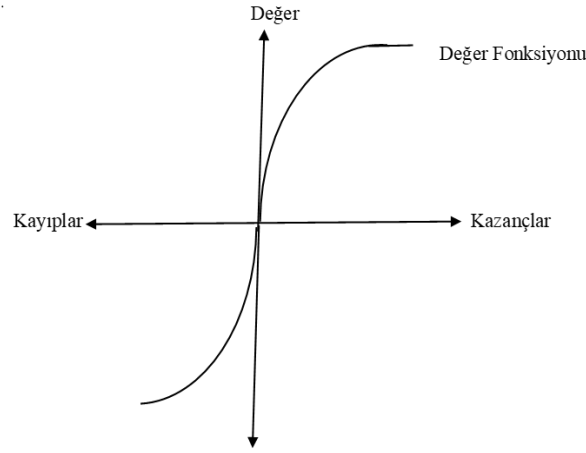
4.3.2. Azalan Duyarlılık İlkesi ve Kayıptan Kaçınma

Azalan Duyarlılık ilkesi Beklenti Teorisinin bilişsel özelliklerinden biridir. İlkeye göre kayıp ve kazançlar birey için referans kabul edilen başlangıç noktasına göre değerlendirilmekte ve değer fonksiyonunun eğimi ile tanımlanmaktadır. Değişimin bireye olan marjinal etkisi referans noktasından uzaklaştıkça azalmaktadır.

Bu nedenle de Kahneman 900\$ ile 1000\$ arasındaki fark ve 100\$ ile 200\$ arasındaki farkın 100\$, aynı olmasına rağmen, birey için azalan duyarlılık ilkesi nedeniyle 900\$ ile 1000\$ arasındaki farkın daha az algılanması ile örneklendirmektedir (2011, s. 326).

Beklenti Teorisine göre tanımlanan değer fonksiyonu S şekline benzemekte ve varlık durumu için kabul edilen referans noktasının üst kısmında içbükey, alt kısmında ise dışbükey şekilde oluşmaktadır. Kabul edilen referans noktasına göre kazanç veya kayıptan uzaklaşıldıkça bireyin varlık düzeyine olan duyarlılığı azalmaktadır. Ayrıca birey kaybetmeye kazanmaktan daha duyarlı olduğu için değer fonksiyonu kayıplar için kazançlara göre daha dik şekilde oluşmaktadır. Bu durum teoride kayıptan kaçınma ile tanımlanmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1979, s. 278-280).

Şekil 1. S Şeklindeki Değer Fonksiyonu

Kaynak: (Tversky ve Kahneman, 1986, s. 259).

S şeklindeki değer fonksiyonun kayıplar için kazançlara göre daha dik olmasına örnek olarak Novemsky ve Kahneman, deneklerin 1,000\$ kazanç elde ettiğinde kendini iyi hissettiğini, 2,000\$ kazanç elde ettiğinde ise daha fazla olduğu için kendini daha iyi hissettiğini ama bu kazancın 1,000\$ kazanç elde ettiği durumdakinin iki katı olmadığı ile açıklamaktadır. Fakat kayıp söz konusu olduğunda ise denekler 2,000\$ kaybettiğinde, 1,000\$ kaybettiğinde hissettiğinin iki katı acı hissetmektedir. Benzer çalışmalar da kayıpların verdiği acının kazançların verdiği hazdan yaklaşık olarak 1,5 ile 2,5 kat fazla olduğunu göstermektedir (2005, s. 124).

Kahneman ve Tversky ise kayıptan kaçınma ve risk alma eğilimlerini bir örnekle açıklamaktadır. Deneklere kazanmayı ve kaybetmeyi referans noktası kabul eden iki durum ve iki tercih sunulmaktadır. Deneklere sunulan bu durumlar;

1. Durum A: Kesin 3000\$ kazanma, B: %80 ihtimalle 4,000\$ kazanma
2. Durum C: Kesin 3000\$ kaybetme, D: %80 ihtimalle 4,000\$ kaybetme

Birinci ve ikinci durumların değer fonksiyonları tercihler için hesaplandığında,

$$A \text{ için } 3000\$ \times \%100 = 3000\$, B \text{ için } 4,000\$ \times \%80 = 3200\$$$

$$C \text{ için } -3000\$ \times \%100 = -3000\$, D \text{ için } -4,000\$ \times \%80 = -3200\$$$

Birinci durumda deneklerin %80'i, ihtimal içeren B tercihinin değeri kesin olan A'dan daha fazla olmasına rağmen, riskten kaçınarak kazanma ihtimali kesin olan A tercihindeki 3000\$'i tercih etmektedir. Denekler risk alarak daha fazla kazanabilme ihtimali yerine kesin olanı tercih etmekte ve kayıptan kaçınmaktadır.

İkinci durumda ise ilk durumun tersi şekilde deneklerin %92'si, kesin daha az kayıp olan 3000\$'i tercih etmek yerine %80 ihtimalle 200\$ daha fazla kaybetme riski olan D'yi tercih etmektedir. Denekler kaybetme ihtimali söz konusu olduğunda risk almayı tercih etmektedir (1979, s. 268).

Bireyler belirsizlik altında karar verirken kazanç ve kayıp ihtimali tercihlerde farklı davranış göstermektedir. Kazanma ihtimalinde kesin bir kazanç ve daha düşük olasılıklı daha yüksek tutarlı bir kazanç sunulduğunda, bireyler kayıptan kaçınarak kesin olan kazancı tercih ederken, kaybetme ihtimalinde kesin kayıp yerine daha düşük olasılıklı daha yüksek tutarlı bir kaybı tercih etmektedir. Beklenti Teorisinin azalan duyarlılık ilkesi gereği bireyler kazanç söz konusu olduğunda kayıptan kaçınırken, kayıp söz konusu olduğunda ise risk alma eğilimi göstermektedir. Böylece ana akım teorilerin varsayımlar altındaki bireyi, davranışsal yaklaşımın bireyin psikolojisini de dikkate alan sınırlı rasyonalite ve Beklenti Teorisi ile daha iyi açıklanmakta, gerçek hayattaki birey davranışını daha iyi yansıtmaktadır.

4.4. Çerçeveleme Etkisi

Bireylerin kararları etkileyen faktörlerden biri de çerçeveleme etkisidir. Çünkü tercihlerin bireylere sunulduğu şekli ve ifade edilme biçimi farklılık gösterebilmekte, birey de kendisine sunulan tercihler aynı olsa bile sunum şekli, çerçevesi değiştirildiğinde tercihleri farklı algılayarak, farklı kararlar verebilmektedir. Böylece birey için psikolojik olarak bir algı değişikliği oluşmaktadır. Bu nedenle tercihlerin ön plana çıkarılan yönlerinin, olumlu veya olumsuz olarak tasarlanması da bireylerin tercihleri farklı algılamasına ve farklı kararlar verebilmesine neden olmaktadır.

Kahneman'ın Asya hastalığı deneyi çerçeveleme etkisini en iyi açıklayan örneklerden biridir. Deneyde, Amerika'da 600 kişinin ölümüne neden olması beklenen, salgın Asya hastalığı ile mücadele için iki hazırlık programı olumlu ve olumsuz çerçevelemeyle deneklere sunulmaktadır. Birinci hazırlık programının varsayılan A ve B sonuçları,

A kabul edilirse, 200 kişi kurtulacak,

B kabul edilirse, 1/3 ihtimalle 600 kişi kurtulacak ve 2/3 ihtimalle hiç kimse kurtulamayacaktır.

İkinci hazırlık programının varsayılan C ve D sonuçları ise,

C kabul edilirse 400 kişi ölecek,

D kabul edilirse 1/3 ihtimalle hiç kimse ölmeyecek, 2/3 ihtimalle 600 kişi ölecektir.

Kurtulacak algısı ön plana çıkarılarak olumlu çerçeveleme yapılan birinci programda, A ve B için hesaplanan beklenen faydalar 200 kişi ve eşittir. Fakat deneklerin %72'si A'ya, %28'i ise B'ye karar vermektedir. Çünkü verilen kararlar çoğunlukla kesin 200 kişi kurtulacak algısı doğuran A tercihinde yoğunlaşmaktadır. Denekler kesin olanı, ihtimal içeren riskli olana tercih etmekte ve risk almaktan kaçınmaktadır.

Ölüm algısıyla olumsuz çerçeveleme ile sunulan ikinci programda ise, deneklerin %78'i D'ye, %22'si C'ye karar vermektedir. Yine beklenen faydalar hesaplandığında iki tercihin de beklenen faydaları eşit ve 400 kişidir. Olumsuz algı ile sunulan programda denekler kesin olarak 400 kişinin ölmesi yerine, kurtulma ihtimalinin olduğu D tercihinin karar vererek risk almaktadır.

Asya hastalığı deneyi, bireylere sunulan tercihler eşit beklenen değere sahip olsa da olumlu ve olumsuz çerçeveleme yapıldığında, bireylerin algılarının değişmesine neden olarak kararlarının değiştiğini göstermektedir. Tercih olumlu bir çerçeveleme ile sunulduğunda bireyler risk almak istemeyip kayıptan kaçınma eğilimi gösterirken, olumsuz bir çerçeveleme yapıldığında ise ihtimalleri değerlendirerek risk alma eğilimi göstermektedir (Tversky ve Kahneman, 1981, s. 453-458; Tversky ve Kahneman, 1986, s. 260; Tversky ve Kahneman, 1984, s. 343). Dolayısıyla tercihlerin sunum şekli, çerçevesi bireylerin algılarını değiştirerek kararları üzerinde etkili olmakta, kararlarının farklılaşmasına neden olmaktadır.

4.5. Kararları Etkileyen Psikolojik Faktörler

Bireyin davranışı birçok faktöre bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Bunlardan biri de bireyin içinde bulunduğu psikolojik faktörlerdir. Psikolojik faktörler bireyin doğrudan gözlemlenemeyen bilişsel ve duygusal önyargılarından kaynaklanmaktadır. Çünkü bilginin toplanması, düzenlenmesi ve işlenmesi bireyden bireye değişmektedir. Biliş bireyin bilgiyi işleme sürecini tanımlamakta, duygusal durum ise değişken insan yapısı gereği sürekli farklılaşan bir süreci ifade etmektedir. Bu nedenle bireyi etkileyen psikolojik faktörlerin analiz edilmesi çok karmaşık ve bireye özgü olmaktadır. Önyargılar ise bireyin karar sürecinde bilgiyi işlerken yaptığı sistematik hatalardan kaynaklanmaktadır.

Psikolojik faktörler hevristikler, bilişsel önyargılar ve duygusal önyargılar olarak üçe ayrılmaktadır. Hevristik bireyin tercihler arasında hızlı karar vermesi gerektiğinde kolayca başvurduğu kısa yollara, eğilimlere denilmektedir. Hevristikler tercihlerle ilgili analizleri içermemekte böylece daha uzun ve karışık olan karar süreci kısaltılmakta ve hızlandırılmaktadır. Fakat bu süreç bireyin tercihler arasında hatalı kararlar verebilmesine de neden olabilmektedir. Bilişsel önyargılar ise bireyin kararlarında beyninin işleyiş şekliyle ilgili oluşmakta ve bireyin algısını değiştirmektedir. Bireylerin kararlarını etkileyen birçok önyargı bulunmaktadır.

4.5.1. Hevristikler

Hevristik, bilgiyi analiz etme sürecindeki bireyin sezgileri ve zihinsel kısayollardır. Böylece hesaplanması zor ve vakit alan analizler yerine daha basit şekilde zihinsel kısayollarla bilginin sadeleştirilmesi ve hızla karar verilmesi sağlanmaktadır. Fakat bu karar süreci belirsizlik altındaki bireyin sistematik hata yapmasına neden olabilmektedir.

Kahneman (2011) Hızlı ve Yavaş Düşünce çalışmasında, bireylerin belirsizlik altında karar verme süreçlerini daha önce değinilen beyindeki iki farklı sistem olan birinci sistem ve ikinci sistem ile tanımlamaktadır. Birinci sistem, bireyin farkında olmadığı, enerji ve dikkat gerektirmeyen, kendiliğinden hızla devreye giren, sezgisel algı iken, ikinci sistem daha yavaş, kontrollü, mantıklı, analize dayanan, analitik düşüncedir. Hevristikler ise birinci sistemle açıklanmaktadır. Çünkü hevristikler de fazla düşünmeden yaptığımız, analiz edilmeyen, kısayolları kullandığımız düşünce şeklimizdir. Birey tercihler arasındaki karar probleminde dikkatli düşünmediğinde daha çok sezgisel çalışan birinci sistem kullanılmaktadır. Analitik düşünen ikinci sistemin kullanılması için bireyin beyni tekrar uyarılması, tercihlerle ilgili detaylı sorgulamalar yapması gerekmektedir (Nofsinger, 2014, s. 55, Kahneman, 2011, s. 26-37).

Yapılan çalışma kararlarımızın %90'ını birinci sistemi kullanarak sezgisel olarak, fazla düşünmeden verdiğimiz, bilgiyi yeterince analiz etmediğimizi ve sezgilerimizin yanılmamıza neden olabildiğini göstermektedir (Peterson 2020, s. 112). Hevristikler temsiliyet, mevcudiyet, ayarlama ve çıpalama önyargısı olarak ayrılmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1974).

4.5.1.1. Temsiliyet Önyargısı

Temsiliyet önyargısı, karar sürecinde bireyin beyninin benzer özellikte olan, en fazla dikkat çeken, en son hatırlanan, en çok yaşanan, bireye yakın gelen bilgilere daha fazla önem vermesi ve bu bilgileri kendine referans almasıdır. Bu nedenle bireyler, daha kolay ve hızlı olan kısayolları kullanma ve analiz edilmesi gereken temel oranları gözardı etme eğilimindedir. Temsiliyet önyargısı, bireylerin sistematik hata yapmasına neden olabilmektedir.

Temsiliyet önyargısına örnek olarak Kahneman vd. (1982) deneklere, bir kadının kişiliği hakkında bilgiler vermekte ve kadının tanımlanan iki tercihten hangisine daha uygun olduğu sorulmaktadır. Tanımlanan kadın bekar, 31 yaşında, açık sözlü, zeki, felsefe mezunu, sosyal adalet ve ayrımcılık konularına karşı ilgili, ayrıca nükleer karşıtı gösterilere de katılmaktadır. Kadın için verilen ilk tercih, kadının banka memuru olduğu, ikinci tercih ise kadının banka memuru ve aktif bir feminist olduğudur. Tercihler arasında deneklerin %13'ü tanımlanan kadının banka memuru olduğuna, %87'si ise banka memuru ve aktif bir feminist olduğuna karar vermektedir. Dolayısıyla bireyler temsiliyet önyargısı göstererek, tanımlanan kadın için verileri analiz etmek yerine referans aldıkları bilgiyle kendilerine yakın gelen tercihe karar vermektedir.

4.5.1.2. Mevcudiyet Önyargısı

Bireyler için bazı bilgilerin daha sık tekrarlanması, daha çabuk hatırlanmasına ve daha yaygın olduğunun düşünülmesine neden olmaktadır. Bu nedenle bireyler bazı bilgilere daha çok önem verme eğilimdeyken, diğer bilgileri ise daha az dikkate alabilmektedir. Eğilim mevcudiyet önyargısı ile açıklanmaktadır. Mevcudiyet önyargısı bireyin olayın gerçekleşme olasılığından çok, kendi bilgilerine güvenerek kısa yollar oluşturup sistematik hata yapmasına neden olabilmektedir (Tversky ve Kahneman, 1974, s.207-209, Kahneman ve Tversky, 1972, s. 451-452).

Yaşanan deprem sonrasında, bireylerin en çok ve acı olarak hatırladığı son olay deprem deneyimi olduğu için birden artan deprem sigortası sayıları mevcudiyet önyargısına örnek olarak gösterilmektedir. Bu deneyimle birey normal koşullarda konutu için yaptırmayı düşünmeyeceği deprem sigortasını mevcudiyet önyargısıyla yaptırmaya karar verebilmektedir (Slovic vd., 1980, s. 467; Kahneman, 2019, s. 160-163).

4.5.1.3. Düzeltme ve Çıpalama Önyargısı

Belirsizlik altında tercihler arasında karar veren bireylerin, tercihlerle ilgili tahmin yaparken kendilerine göre başlangıç aldıkları değerlerden ve önceki benzer durumlardan etkilenmesine çıpalama önyargısı denmektedir. Tüm tahminlerde başlangıç alınan değere göre düzeltme yapılarak tahminler iyileştirilmektedir. Dolayısıyla tahminler için ilk çıpalama yapılan değer önemli olmakta, değer gerçek değerden çok farklı ise daha sonra düzeltme yapılmasına rağmen gerçek değere yaklaşamamaktadır. Bu nedenle çıpalama yapılan başlangıç değerleri bireylerin sistematik hata yapmasına neden olabilmektedir.

Kahneman ve Tversky'nin yaptıkları çalışmada denekler iki gruba ayrılarak, iki farklı çarpma işlemi verilmekte ve işlemin sonucunu tahmin etmeleri istenmektedir. İlk denek grubuna küçükten büyüğe doğru sıralanan $1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 \times 8$ işleminin, ikincisine ise büyükten küçüğe doğru olan $8 \times 7 \times 6 \times 5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1$ işleminin sonucunu tahmin etmeleri istenmektedir. Küçük sayılardan başlayan çarpma işleminin sonucunu tahmin etmesi istenen birinci grubunun ortalaması 512, büyük sayılardan başlayan işlemin sonucunu tahmin eden ikinci grubun ortalaması ise 2,250 olmaktadır. Elde edilen işlem sonuçları ilk grubun küçük rakamları çıpa alarak daha düşük bir işlem sonucu tahmin ederken, ikinci grubun ise büyük rakamları çıpa aldığı için daha yüksek bir çarpma işlemi sonucu tahmin ettiğini göstermektedir. Deneyin sonraki aşamasında ilk gruptaki deneklere tahminlerinde düzeltme yapmaları söylendiğinde ise yapılan ikinci tahminler yine doğru cevaptan çok uzak kalmaktadır. Çünkü birinci grubun başlangıçta çıpalama yaptıkları değerler doğru sonuçtan çok düşük olmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1974, s. 1128). Bu nedenle bireyler tercihler arasında karar verirken çıpalama yapılan nokta önem kazanmaktadır.

4.5.2. Bilişsel Önyargılar

Beyin aldığı bilgileri işlemekte fakat bu süreçte birçok faktörün etkisi altında kalmaktadır. Bireyler bilgiyi kendi algılarına göre düzenlemekte ve kullanmaktadır. Bu durumda da bilişsel önyargılar oluşmaktadır (Kahneman vd., 1982). Bilişsel önyargılar, rasyonel kabul edilmeyen, akıl dışı karar verme eğilimi olarak da değerlendirilmektedir.

Bilişsel önyargılardan en çok rastlananlar, aşırı güven önyargısı, aşırı iyimserlik önyargısı, inançta ısrarcılık ve doğrulayıcı önyargısı, otokontrol ve karar verme önyargısı, aşına olma önyargısı ve muhafazakarlık önyargısıdır.

4.5.2.1. Aşırı Güven Önyargısı

Aşırı güven önyargısı bireylerin kendi bilgilerini ve yeteneklerini olduğundan daha fazla abartmalarına denmektedir. Önyargı bireylerin kendi bilgilerine fazla değer vererek mevcut bilgileri ve riskleri dikkate almamasına neden olabilmektedir. Aşırı güven önyargısı bireylerin olayları kontrol edebileceklerine, sonucu tahmin edebileceklerini düşünmesine de neden olmaktadır (Peterson, 2020, s.160-163). Ayrıca bu önyargıyla bireyler yaşanan olumlu deneyimleri daha fazla hatırlama eğilimindedir.

Çalışmada, katılımcıların bir kısmına kendi seçtikleri, kalanlara da rastgele seçilen piyango biletleri verilmektedir. Daha sonra ise katılımcılardan biletleri belirledikleri bir ücret karşılığı satmaları istenmektedir. Deneyde biletini kendi seçenlerin, rastgele verilenlere göre biletlerini elde tutma isteğinin daha fazla olduğu görülmekte ve biletlerini kendi seçen katılımcılar biletlere 9\$ talep ederken, rastgele verilenler 2\$ talep etmektedir (Langer, 1975, s. 316-317).

4.5.2.2. Aşırı İyimserlik Önyargısı

Aşırı iyimserlik önyargısı, bireylerin yeteneklerine ve bilgilerine olduğundan fazla değer vermesiyle olayları kontrol edebileceklerine inanmasıdır. Bireyler önyargıyla kendilerini aşırı derecede iyi değerlendirme, fazla olumlu olma ve kendine atfetme eğilimindedir. Bireyler kendilerini olduğundan çok daha iyi ve ortalama bireylerin üzerinde kabul etmektedir (Taylor ve Brown, 1988, s.194-195).

Aşırı iyimserlik önyargısı ile bireyler daha az araştırma yapmakta, olumsuz bilgileri yeterince dikkate almamaktadır. Bu nedenle önyargıyla bireylerin sistematik hatalar yapmasına neden olabilmektedir.

4.5.2.3. İnançta İsrarcılık ve Doğrulama Önyargısı

Bireyler, kendi düşünceleri ve inançlarını destekleyen, benzer fikirlere karşı daha olumlu davranmakta ve bu fikirlere eğilimli olmaktadır. İnançlarında ısrarlı davranmaktadır. Çünkü doğrulayıcı önyargıları nedeniyle kendi görüşlerine benzer görüşleri arayarak, kendilerini doğrulamaya ve haklı çıkarmaya çalışmaktadır. Bireyin kendi

görüşlerini desteklemeyen, farklı görüşler ise birey için önemli olmamaktadır. Doğrulayıcı önyargıları nedeniyle bireyler kendi görüşleri hatalı olsa bile fikirlerinde ısrar etmekte, elde ettikleri yeni bilgilerle mevcut fikirlerini kolayca değiştirmek istememektedir (Aronson, 2004, s. 147). İnançta ısrarcılık ve doğrulayıcı önyargı bireylerin yanılmasına sebep olabilmektedir.

4.5.2.4. Otokontrol Önyargısı

Bireylerin yapmak istedikleri ile yapmak zorunda oldukları bazen farklılık göstermekte, iki durum arasındaki uyumsuzluk otokontrol önyargısına neden olabilmektedir. Bireylerin yapmak zorunda oldukları uzun vadeli, akla dayalı rasyonel davranış iradelerini gerektirmekte, istekleri ise duygulara dayanan kısa vadeli haz sağlayan durumu temsil etmektedir. Fakat bireyler genellikle duygusal davrandıkları ve uzun detaylı analizler yerine anlık karar verme eğiliminde oldukları için çoğu zaman istekleri daha ön plana çıkmakta, bu nedenle de otokontrol önyargısı yaşamaktadır.

Bireyler yapmak istemedikleri, istekli olmadıkları kararları erteleme eğilimi gösterirken, alacakları bir ödülü ise hemen alma eğilimindedir. Bu nedenle otokontrol önyargısıyla davranmamak için isteklerini baskılamakta ve iradelerini artırmaya çalışmaktadır.

4.5.2.5. Aşına Olma Önyargısı

Bireyler bazı bilgilere kendini daha yakın hissetmekte, tercihleri hakkında az da olsa bilgi sahibi oldukları seçeneği, herhangi bir bilgiye sahip olmadıkları seçeneğe tercih etmektedir. Buna aşına olma önyargısı denmektedir. Fakat önyargı belirsizlik ve risk altında karar veren bireylerin yeterli analizleri yapmadan bilişsel önyargılarla karar verdiği için hata yapmasına sebep olabilmektedir.

4.5.2.6. Muhafazakarlık Önyargısı

Muhafazakarlık, bireylerin değişim sürecine gösterdikleri isteksizlik nedeniyle bilgi işleme sürecindeki davranışları ve mevcut durumlarını koruma isteği olarak tanımlanmaktadır (Edwards, 1968, s.17-52). Muhafazakarlık önyargısı ise bireylerin mevcut durumdaki bilgilerine aşırı güven duyarak daha fazla değer vermesi ve yeni aldıkları bilgilerle görüşlerini çok yavaş değiştirmesi ya da değiştirmek istememesi eğilimidir. Çünkü önyargı nedeniyle bireyler kendi görüş ve inançlarında katı bir tutum göstermekte, kolayca yenisiyle değiştirmek istememektedir (Barberis ve Thaler, 2002, s. 14).

4.5.3 Duygusal Faktörler

Bireyler, duygusal canlılardır ve duyguları yaşanan olaylara göre sürekli değişiklik göstermektedir. Duygular ise bireyde fiziksel ve psikolojik değişimlere neden olan ruh halidir. Bireyin duyguları düşünce, davranış ve algılarını etkilemekte, bilgiyi işleme ve karar sürecini değiştirmektedir. Bireyin duygusal durumu kısa ya da uzun süreli olarak değişim gösterebilmektedir. Duygusal durumdaki uzun süreli değişim bireyin ruh halini oluşturmaktadır. Bireyler anlık olarak ya da içinde buldukları ruh haliyle tercihler arasında farklı kararlar verebilmekte, beklendiği gibi fayda ve maliyet analizi yapmak yerine kısa yollar oluşturabilmektedir. Duygularla verilen rasyonel kabul edilmeyen tercihler incelendiğinde, kararlardaki en önemli faktörlerden birinin bireyin ruh hali olduğunu göstermektedir (Loewenstein vd., 2001, s. 267, 280, Loewenstein, 2000, s. 426,431). Bu nedenle duyguları etkileyen faktörler bireyin duygusal durumunun dolayısıyla da birey davranışının açıklanabilmesi için önem kazanmaktadır. Duygusal faktörler de kendi içinde yakınlık etkisi, bilişsel çelişki, hedonik düzeltme ve sahiplik etkisi olarak üçe ayrılmaktadır.

4.5.3.1. Bilişsel Çelişki Etkisi

Bilişsel çelişki, bireyin kendi düşünce, inanç ve deneyimleriyle sahip olduğu bilginin, yeni aldığı bilgiden farklı olması durumunda beynin iki farklı bilgi ile karşı karşıya kalmasıdır. Bu durumda bireyler kendi bilgilerinden önyargıları nedeniyle vazgeçmemekte yeni bilgiyi kabul etmek istememektedir. Birey için yeni bilgi yeterince önemli olmamakta, kendi bilgilerinin doğrulama eğiliminde olmaktadır (Festinger, 1957).

Bilişsel çelişki etkisiyle kendi içinde oluşan psikolojik baskıdan, çelişkiden kurtulmak için birey, kendi bilgisinden farklı olan bilginin işleme şeklini değiştirerek, bu bilgiyi filtrelemektedir. Böylece yeni bilgi ile ilgili kendince bir savunma mekanizması oluşturmakta, bu bilgiyi yeterince dikkate almamaktadır. Bireyler bilişsel çelişki etkisi nedeniyle hafızalarında yaşanan gerçek durum yerine, yaşanan iyi durumları hatırlama eğiliminde olmaktadır (Baker ve Nofsinger, 2002, s.101). Fakat bu durum bireylerin, hatalı kararlar vermelerine neden olabilmektedir.

4.5.3.2. Hedonik Düzeltme Etkisi

Bireylerin elde ettikleri bilgileri daha önceki bilgilerle birleştirerek değerlendirmesine hedonik düzeltme etkisi denmektedir. Birden fazla aşamalı seçimin söz konusu olduğu tercihlerde hedonik düzeltme etkisiyle sonuçlar ayrı ayrı değil, bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Bireyin kararlarını ve kararlarının sonuçlarını kendini tatmin edecek şekilde tekrar düzenleme isteğidir. Böylece birey fayda maksimizasyonu sağlamaktadır.

Hedonik düzeltme etkisiyle ilgili iki deney yapılmaktadır. Birinci deneyin ilk aşamasında deneklerin bazılarında para verilmekte, bazılarında ise para alınmakta, ikinci aşamada ise ilk aşamada 15\$ verilen deneklere, ikinci aşamada 4,5\$ kazanmak için yazı tura oyunu oynamaları teklif edilmektedir. Para verilen deneklerin %77'si teklifi kabul etmektedir. İlk aşamada para verilmeyen deneklerin ise sadece %41'i ikinci aşamada oyun oynama teklifini kabul etmektedir. Dolayısıyla ilk aşamada beklemedikleri bir para kazanan denekler hedonik düzeltme etkisiyle daha çok risk almaya istekli olmakta, ilk aşamada para verilmeyen ve ikinci aşamada da para kaybetme ihtimali olan denekler ise riskten kaçınma eğilimi göstermektedir. Çünkü denekler iki durum arasında hedonik düzeltme yaparak kendi paralarını kaybetmekten korkmakta ve kayıptan kaçınmaktadır.

İkinci deneyde ise, ilk aşamada 7,5\$ alınan deneklere, ikinci aşamada 2,5\$ kazanmak için yazı tura oyunu oynamaları teklif edildiğinde ise deneklerin %60'ı riskten kaçınarak teklifi kabul etmemektedir. Denekler, ilk aşamadaki para kaybından sonra hedonik düzeltme yaparak tekrar risk alıp bir kez daha kaybetmek istememektedir (Thaler ve Johnson, 1990, s. 653-654).

Yapılan çalışmalar, tek aşamalı karar problemlerinde, Beklenti Teorisi doğrultusunda deneklerin kazançlarda kayıptan kaçınan, kayıplarda risk almaya istekli davrandığını fakat iki aşamalı durumlarda ise ikinci aşamada, hedonik düzeltme etkisiyle ilk aşamadaki sonuca göre kazançlarda risk aldığını, kayıplarda riskten kaçındığını göstermektedir (Barak, 2008, s. 119).

4.5.3.3. Sahiplik Etkisi ve Statüko Eğilimi

Bireyler sahip oldukları varlıklara, gerçekteki ederinden daha fazla değer vermekte, varlıklarını satarken gerçek fiyatından daha fazlasını talep etmektedir. Buna sahiplik etkisi denmektedir. Ayrıca birey sahip olduğu varlığı, mevcut durumunu ve kolayca sahip olduklarını satmak ya da değiştirmek istememektedir. Bu duruma da statüko eğilimi denmektedir. Bireyler her zaman sahip olduklarını koruma eğilimi göstermektedir.

Üniversite öğrencileri ile yapılan deneyde, öğrencilerin yarısına üzerinde okulun amblemi bulunan kupa verilmekte ve kupa verilmeyen diğer öğrencilere kupalarını satabilecekleri söylenmektedir. Kupa verilen öğrenciler kupalarını satış fiyatının iki katına satmak istemekte ve kupaların çok az miktarı satılmaktadır. Deney kupa verilen öğrencilerin kupalara daha fazla değer vererek, sahip olduğu kupalardan vazgeçmek istemediğini, sahiplik etkisiyle mevcut varlıklarını korumak istediklerini göstermektedir (Kahneman vd., 1990, s. 1341-1342).

Bireylerin sahiplik ve statüko etkisiyle sahip oldukları varlıklarını elden çıkarmak istememesi ve mevcut durumlarını koruma isteği de tercihlerini etkileyerek hatalı kararlar verebilmelerine neden olabilmektedir.

4.6. Kararları Etkileyen Diğer Faktörler

Bireylerin, yaşı, cinsiyeti, zekası, eğitim seviyesi, mesleği, medeni durumu, gelir düzeyi, kişilik özellikleri, nörolojik durumu, yetişme tarzı, yaşam koşulları, doğuştan gelen yaratılışı, inançları, beklentileri, heyecan düzeyi, risk algısı, yaşadığı coğrafya, sosyal çevresi, kültürü gibi daha birçok faktör tercihler arasındaki kararlarını farklılaştırmaktadır.

Bireylerin, kişisel özellikleri olayları yorumlama şeklini, olaylara olan tepkisini değiştirmektedir. Ayrıca bireylerin depresyon, anksiyete, obsesyon, mani gibi nörolojik sorunları, kleptomani, kumarbazlık gibi kontrol bozuklukları da kararlarını etkilemektedir.

İnsan sosyal bir canlı olarak çevresi ile ilişki içindedir. Çünkü hayatta kalabilmek, gereksinimlerini karşılamak, iletişim kurmak, soyunu devam ettirmek için sosyal çevresine ihtiyaç duymaktadır. (Harari, 2015, s. 38). Günümüzde akıllı telefonlar ve sosyal medya da sosyal çevrenin hızla genişlemesini sağlamaktadır. Böylece bilgi daha geniş kitleler tarafından oluşturulmakta ve çok daha geniş kitlelere hızla yayılmaktadır. Birey çevresinde bulunanlardan da etkilenmekte, benzer yaşam tarzına ulaşmaya çalışmakta ve çevresi tarafından kabul edilmek istemektedir. Bu neden bireyler kendilerini diğerleriyle karşılaştırma ve onları taklit etme eğilimindedir. Sosyal çevresi bireyin kararlarını üzerinde etkili olabilmektedir.

Bireyin hafızası da tercihleri arasındaki kararlarında etkili olmaktadır. Çünkü hafıza yaşanan olayların birey için önemine göre hatırlanmak istenen ya da istenmeyen bir durum olduğunun kaydını tutmaktadır. Hafıza bireyin verdiği kararlarda etkili olmaktadır.

Bireylerin kararları yapılan reklamlarla ve tanıtımlarla da yönlendirilebilmektedir. Reklamlar aracılığı ile bireylere çarpıcı kelimeler ve bir dil kullanılarak çeşitli mesajlar verilebilmekte, çeşitli görseller kullanılabilir. Böylece bireyin bunlardan etkilenmesi sağlanarak farklı kararlar alması sağlanabilmektedir.

Daha birçok faktör bireylerin kararlarını etkileyebilmekte, bireyler sezgileri, çeşitli önyargılar, kısıtlı bilgi işleme kapasiteleri ve zaman kısıtı altında kararlarını vermektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmalar davranışsal iktisat yaklaşımının, ana akım teorilerde homoeconomicus kabul edilen ekonomik insanın varsayıldığı gibi her zaman rasyonel davranmadığını, psikolojik bir canlı olan gerçek hayattaki insanın birçok nedenle sınırlı rasyonel davranabildiğini göstermektedir. Yaklaşım ana akım teorilere yeni bir bakış açısı eklemektedir. Böylece tek tipleştirilerek, mekanik kabul edilen insanın birçok faktörün etkisi altında beklenenden çok daha farklı kararlar verebildiği kabul edilmektedir. Davranışsal yaklaşım ana akım teorilerin insanı açıklama gücünü artırmaktadır. Fakat yaklaşım özellikle kullandığı yöntemlerle ilgili bazı tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Çünkü insan davranışlarını etkileyen faktörleri temel alarak, bu faktörlerin etkilerini analiz eden davranışsal yaklaşımın kullandığı yöntemlerden kontrollü laboratuvar deneyleri, saha çalışmaları, çevrimiçi deneyler, anketler, elektromanyetik teknikler, yüz kodlama, göz izleme, deri tepkisi ölçümü, psikofizyolojik veri kazanım sistem uygulamaları da farklı sebeplerle eleştirilere neden olmaktadır. Bu konuda Wold ve Jureen (1953, s. 9), iktisatta çok sayıda birbiriyle ilişkili değişken olduğu için bu yöntemlerle değişkenleri ayırmanın kolay olmayacağını, Samuelson ve Nordhaus (1985, s. 8) ise deneylerde analiz edilen değişkenler dışındaki faktörlerin kontrol altında tutulamayacağını savunmaktadır. Ayrıca deneyler kontrollü laboratuvar ortamında gerçekleştiği için deneklerin bir deney ortamında olduğunu bilmesi normal koşullarda göstereceği davranıştan daha farklı, kontrollü davranışlar gösterebileceği, deney laboratuvarlarının genellikle üniversite bünyesinde olması nedeniyle deneylerde örneklem olarak genç ve tecrübesi az olan öğrencilerin kullanılmasının da tüm popülasyonu temsil etmeyeceği şeklinde eleştiriler de bulunmaktadır (Wallis ve Friedman, 1942; Smith, 1982). Bu nedenle ana akım teorilerin insan davranışının analizlerinde tümdengelimci bir yöntem izlediği, veri toplanarak analiz sonuçlarına dayanan tümevarımcı bir yöntemin uygun olmadığı savunulmaktadır (Santos, 2010, s. 81). Spiegler (2008, s. 515) de deney esnasında çeşitli yöntemlerle elde edilen verilerin nörolojik olarak beynin çalışma şekli düşünüldüğünde sadece deney sonuçlarını yansıtmayacağını, verilerden diğer faktörlerin etkilerinin ayrıştırılamayacağını söylemektedir.

Davranışsal yaklaşıma yapılan tüm eleştirilere rağmen iktisattaki gelişmeler insan davranışını inceleyen dirsek temasında olduğu diğer tüm disiplinlerdeki gelişmelere paralel olarak devam etmektedir. Böylece diğer bilimlerin de desteğiyle iktisadi hayatta insan ve davranışını en iyi açıklayan davranışsal iktisat modelleri kurulmaya çalışılmaktadır. Modeller politika yapıcılar tarafından ve birçok farklı alanda insan davranışının daha iyi anlaşılmasını sağlayarak, seçimler arasında yapılacak tercihlerde daha etkin yöntemler uygulanması yönünde kullanılmaktadır. 2017 Nobel Ekonomi ödüllü Thaler ve Sustain'in Dürtme (Nudge) çalışması da seçim mimarı olarak tanımladığı politika yapıcıların vergi uyumunun artırılması, fosil ormanlarının korunması, seçmenlerin oy verme oranlarının artırılması, alkolden uzak durulması, enerji tasarrufu sağlanması gibi birçok konuda uyguladığı sosyal dürtme örneklerini içermektedir (Thaler ve Sustain, 2018, s. 89-93).

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akerlof, G. A. (1970). The market for "lemons": Quality uncertainty and the market mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3), 488-500.
- Akerlof, G. A. ve Kranton R. E. (2000). Economics and identity. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(3), 717-749.
- Aronson, J. (2004). The threat of stereotype. *Educational Leadership*, 62(3), 14-19.
- Baker, H. K. ve Nofsinger, J. R. (2002). Psychological biases of investors. *Financial Services Review*, 11(2), 97-116.
- Barak, O. (2008). *Davranışsal finans. Teori ve uygulama*. Gazi Kitabevi
- Barberis, N. ve Thaler, R. (2002). A survey of behavioral finance. *Handbook of the Economics of Finance*, I(Part 2), 1053-112.
- Bentham, J. (2008). Ahlak ve yaşama ilkelerine giriş. (A. Doğan, Çev.), *AÜHFD*, 57(4),
- Bentham, J. (2011). *Traites de legislation civile et penale* (1. Baskı). (B. Asal, Çev.), On İki Levha Yayınları.
- Bernoulli, D. (1954). Exposition of a new theory on the measurement of risk. *Econometrica*, 22(1), 23-36. (Specimen theoriae novae de mensura sortis, 1738, *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae*, Tomus V, 175-192.
- Breit, W. ve Hockman, H. M. (1968). *Readings in microeconomics (1st Paperback Edition)*. Holt, Rinehart and Winston.
- Buğra, A. (2018). *İktisatçılar ve insanlar* (11. Baskı). İletişim Yayıncılık.
- Camerar, C. F., Loewenstein, G. ve Prelec, D. (2005). Neuroeconomics: How neuroscience can inform economics, *Journal of Economic Literature*, 42, 9-64.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe tarihi*. Say Yayınları.
- Chamberlin, E. H. (1948). An experimental imperfect market. *Journal of Political Economy*, 56(2), 95-108.
- Clark, J. M. (1918). Economics and modern psychology: I. *Journal of Political Economy*, 26(1), 1-30.
- Davis, J. B. (2011). *Individuals and identity in economics*, Cambridge University Press
- Dosi, G. ve Nelson, R. R. (1994). An introduction to evolutionary theories in economics, *Journal of Economics*, 4(3), 153-172.
- Dow, S. (2008). A future for schools of thought and pluralism in heterodox economics. J. Harvey ve J. R. Garnett (Ed.), *Future directions for heterodox economics* içinde (s. 9-26). Advances in Heterodox Economics, University of Michigan Press.
- Dumludağ, D., Gökdemir, Ö., Neyse, L. ve Ruben, E. (2015). *İktisatta davranışsal yaklaşımlar*, İmge Kitabevi.
- Edwards, W. (1968). Conservatism in human information processing. B. Kleinmütz (Ed.), *Formalrepresentation of human judgement*, Wiley and Sons

- Ercan, E. (2011). "Yeni" iktisatta ortak noktalar. E. Ercan ve M. Sarfati (Ed.), *İktisatta yeni yaklaşımlar*. İletişim Yayınları.
- Ercan, E. (2021). *İktisadi düşünce tarihi ve iktisatta yöntem*. Efil Yayınevi.
- Festinger, L. (1957). *A Theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.
- Harari, Y. N. (2015). *Sapiens: Hayvanlardan tanrılara insan türünün kısa bir tarihi*. (E. Genç, Çev.) Kolektif Kitap.
- Hodgson, G. M. (1996). The challenge of evolutionary economics, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 152(4), 697-706.
- Kahneman, D. (2019). *Thinking, fast and slow (Hızlı ve yavaş düşünme)*. Varlık Yayınları
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1972). Subjective probability: A judgement of representativeness, *Cognitive Psychology*, 3(3), 430-454.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect theory: an analysis of decision under risk. *Econometrica: Journal of Econometric Society*, 47(2), 263-292.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(4481), 453-458.
- Kahneman, D., Knetsch, J. L. ve Thaler, R. H. (1990). Experimental tests of the endowment effect and the coase theorem, *The Journal of Political Economy*, 98(6), 1325-1348.
- Kahneman, D., Slovic, P. ve Tversky, A. (1982). *Judgment under uncertainty*, Cambridge University Press.
- Katona, G. (1951). *Psychological analysis of economic behavior*. McGraw Hill.
- Küçükkalay, A. M. (2019). *İktisadi düşünce tarihi*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Langer, E. (1975). The illusion of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(2), 311-328.
- Leibenstein, H. (1996). Allocative efficiency vs. "X-efficiency". *The American Economic Review*, 56(3), 39.
- Loewenstein, G. (2000). Emotions in economic theory and economic behavior. *American Economic Review*, 90(2), 426-432.
- Loewenstein, G., Weber, E. U., Hsee, C. K. ve Welch, N. (2001). Risk as feelings, *Psychological Bulletin*, 127(2), 267-286
- Marshall, A. (1920). *Principles of economics* (8. Baskı). Macmillan and Company (Orijinal eserin basım tarihi 1890).
- Marshall, A. (1988). *Principles of economics an introductory volume* (8. Baskı). Macmillan Press (Orijinal eserin basım tarihi 1949).
- Mill, J. S. (2017). *Utilitarianism (faydacılık)*. (S. Aktuyun, Çev.), Alfa Yayıncılık.
- Nofsinger, J. R. (2014). *The psychology of investing (Yatırım psikolojisi)*. Nobel Yayınları.

- Novemsky, N. ve Kahneman, D. (2005). The boundaries of loss aversion. *Journal of Marketing Research*, 42, 119-128.
- Peterson, R. L. (2020). *Inside the investor's brain (Karar anı: Aklın para üzerindeki gücü)*. Scala Yayıncılık.
- Potts, J. (2003). *Evolutionary economics in introduction to the foundation of liberal economic philosophy*. Discussion Paper Series 324, Scholl of Economics, University of Queensland
- Samuelson, P. A. ve Nordhaus, W. D. (1985). *Economics* (12. Baskı). McGraw Hill Company.
- Santos, A. C. (2010). *The social epistemology of experimental economics*. Routledge.
- Savaş, V. F. (1994). *Politik iktisat* (2. Baskı). Beta Yayınevi.
- Savaş, V. F. (2007). *İktisatın tarihi*. Siyasal Kitabevi
- Scitovsky, T. (1997). *The joyless economy: The psychology of humansatisfaction* (Revised Edition). Oxford University Press (Orijinal eserin basım tarihi 1976).
- Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *The Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 99-118.
- Simon, H. A. (1972). Theories of bounded rationality. C. B. McGuire ve R. Radner (Ed.), *Decision and organization* içinde (s. 161-176). Elsevier.
- Simon, H. A. (1997). *Administrative behavior: A study of decision making processes in administrative organizations* (4. Baskı), Free Press (Orijinal eserin basım tarihi 1947).
- Skousen, M. (2005). *The making of modern economics-lives and ideas of the great thinkers (İktisadi düşünce tarihi-modern iktisadın inşası)*. (M. Acar, E. Erdem, M. Toprak, Çev.) Adres Yayınları.
- Slovic, P., Fischhoff, B. ve Lichtenstein, S. (1982). *Facts versus fears: Understanding perceived risk*. D. Kahneman, P. Slovic ve A. Tversky (Ed.), *Judgment under uncertainty: heuristics and biases* içinde (s. 463-490). Cambridge University Press.
- Smith, A. (2005). *The theory of moral sentiments* (6. Baskı). S. M. Soares (Ed.), Metalibri Digital Library (Orijinal eserin basım tarihi 1759).
- Smith, A. (2007). *An inquiry into the nature ands causes of the wealth of nations* (4. Baskı). S. M. Soares, (Ed.), Metalibri Digital Library (Orijinal eserin basım tarihi 1776).
- Spiegler, R. (2008). Comments on the potential significance of neuroeconomics for economic theory. *Economics and Philosophy*, 24(3), 515-521.
- Tarde, G. (2006). *Ekonomik psikoloji*. (Ö. Doğan, Çev.), Öteki Yayınevi (Orijinal eserin basım tarihi 1902).
- Taylor, S. ve Brown., J. D. (1988). Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin*, 103(2), 193-210.
- Thaler, R. H. (1985). Mental accounting and consumer choice. *Marketing Science*, 27(1), 15-25.
- Thaler, R. H. (2019). *Misbehaving: The making of behavioral economics (Akıllı insanların mantuksız kararları)*. (Z. Akın, Çev), Pegasus Yayınları.

- Thaler, R. H. ve Johnson, E. J. (1990). Gambling with the house money and trying to break even: The effects of prior outcomes on risky choice. *Management Science*, 36(6), 643-660.
- Thaler, R. H. ve Sunstein, C. R. (2018). *Nudge (Dürtme)*. Pegasus Yayınları.
- Thaler, R. H., Tversky, A., Kahneman, D. ve Schwartz, A. (1997). The effect of myopia and loss aversion on risk taking: An experimental test. *Quarterly Journal of Economics*, 112(2), 647-661.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1974). Availability: A heuristic for judging frequency and probability, *Cognitive Psychology*, 5(2), 207-232.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science New Series*, 185(4157), 1124-1131.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1984). Choices, values and frames, *American Psychologist*, 39(4), 341-350.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1986). Rational choice and the framing of decisions. *The Journal of Business*, 59(4), 251-278.
- Wallis, W. A. ve Friedman, M. (1942). The empirical derivation of indifference functions. O. Lange, F. McIntyre ve T. O. Yntema (Ed.), *Studies in mathematical economics and econometrics in memory of Henry Schultz* içinde (s. 175-189). University of Chicago Press.
- Watson, J. B. (1913). Psychology as the behaviorist views it. *Psychological Review*, 20, 158-177.
- Wold, H. ve Jureen, L. (1953). *Demand analysis*. John Wiley and Sons.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELEDE ÖNEMLİ BİR KATALİZÖR: SAĞLIK FAKTÖRÜ

A SIGNIFICANT CATALYST IN COMBATING CLIMATE CHANGE: THE HEALTH FACTOR

Yusuf IRMAK¹

Dr. Gül MERSİNLİOĞLU SERİN²

ÖZ

İnsanlık için bir “kırmızı kod” olarak nitelendirilen iklim değişikliği birçok tehlikeli sağlık sorunlarına da neden olmaktadır. Özellikle son yıllarda dünya, büyük bir değişime uğramakta ve aşırı hava olayları artık yeni normal olarak görülmektedir. İklim değişikliği halk sağlığı için giderek artan zorluklar yaratmaktadır. Bu nedenle, önemli ve öncelikli bir konu olarak uluslararası gündemde yer almaktadır. İklim değişikliği, doğal ve insan kaynaklı nedenler ile birlikte insan sağlığını ve hastalıkları çeşitli şekillerde etkilemektedir. Mevcut bazı sağlık tehditlerinin yoğunlaşacağı ve yeni sağlık tehditlerinin ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Yaş, ekonomik kaynaklar ve konum gibi değişkenler risk derecesini belirlemektedir. Küresel iklim değişikliği, göç ve sağlık acil durumları gibi uluslararası sağlık güvenliğini tehdit etme potansiyeli taşıyan çok faktörlü, oldukça karmaşık, doğrudan ve dolaylı etkiler matrisine sahiptir. İklim değişikliği; çevre kirliliği, istilacı türlerin ve yeni patojenlerin ortaya çıkışı, gıda güvenliği, orman yangınları ve çok çeşitli yıkıcı hava olayları gibi insan sağlığını sinerjik olarak etkileyebilen birçok alanı içermektedir. Sağlık ve iklim değişikliği arasındaki ilişkinin farkındalığının artırılması iklim değişikliği ile mücadele sürecine katalizör etki oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada, iklim değişikliğinin sağlık üzerindeki etkileri, sağlık acil durumları, göç, sağlık güvenliği ve sağlık sistemleri ile ilişkisine odaklanılmış ve derinleşmekte olan iklim krizinin sağlık etkileri alanındaki literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Sağlık, İklim Değişikliği ile Mücadele, Sağlık Acil Durumları.

JEL Sınıflandırma Kodları: I10, I18, I19, Q54, Q58.

ABSTRACT

Climate change, which is described as a “code red” for humanity, also causes many dangerous health problems. Especially in recent years, the world has undergone a great change and extreme weather events are now seen as the new normal. Climate change poses increasing challenges for public health. It is therefore on the international agenda as an important and priority issue. Climate change affects human health and diseases in various ways, along with natural and man-made causes. Some existing health threats are predicted to intensify, and new health threats will emerge. Variables such as age, economic resources and location determine the degree of risk. Climate change has a multifactorial, highly complex matrix of direct and indirect effects that have the potential to threaten international health security, such as global climate change, migration and health emergencies. It encompasses such various patterns that can affect human health synergistically like environmental pollution, the emergence of invasive species and new pathogens, food security, forest fires and a wide variety of devastating weather events. Increasing awareness on the relationship between health and climate change has the potential to have a catalytic effect on the process of combating climate change. In the paper, the effects of climate change on health, health emergencies, migration, health security and its relationship with health systems are focused with the aim of contributing to the literature in the field of deepening climate crisis and its health outcomes.

Keywords: Climate Change, Health, Combating Climate Change, Health Emergencies.

JEL Classification Codes: I10, I18, I19, Q54, Q58.

¹ T. C. Sağlık Bakanlığı, AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uluslararası Kuruluşlarla İlişkiler Daire Başkanlığı, yusuf.irmak@saglik.gov.tr

² T. C. Sağlık Bakanlığı, AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uluslararası Kuruluşlarla İlişkiler Daire Başkanlığı, gul.mersinlioglu@saglik.gov.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Global climate change presents the gravest threat to life and health on Earth for all of living things. Climate change maintains its position as a humanitarian emergency on the international agenda. The "health factor" as an important catalyst in global climate change draws the general framework of this study. In this article, the effects of climate change on health, health emergencies, migration, health security and its relationship with health systems are focused with the aim of contributing to the literature in the field of deepening climate crisis and its health-related outcomes. Climate change encompasses many cross-border issues that nations cannot tackle alone and that require global cooperation. In particular, the issue of "health" is one of the priority intersection points of countries. From this point of view, in this article, the effects of climate change on health, health emergencies, migration, health security and its relationship with health systems and other related issues are discussed. In addition, some recommendations have been made to reduce the effects of climate change on health.

Design/methodology/approach:

This article is a review study and the current literature on climate change and its effects on human health have been examined. Researchers have examined the publications of international organizations on climate change and its effects on health. The information obtained on the effects of climate change on human health and health emergencies is presented by grouping.

Findings:

Climate change, increased temperatures, extreme weather events and droughts increase the duration and prevalence of diseases and the potential for the emergence of new diseases and adversely affect the performance of health systems and the sustainability of development goals. Climate change also causes human and animal migrations, an increase in the number and frequency of extreme weather events, the emergence and spread of vector and waterborne infectious diseases, and an increase in allergens, air, water and food pollution. Climate change causes cardiovascular diseases, respiratory system diseases, gastrointestinal diseases, infectious diseases and mental disorders or increases the severity of existing chronic diseases. It also has impacts on human health; geography, age and gender, initial health status, socio-economic status and quality of health services. It is expected that mental health diseases due to climate change will increase, especially in vulnerable groups at higher risk. Although climate change, which has both local and regional effects on societies, is a global process, thus adaptation and mitigation efforts for climate change require multi-sectoral and international struggle. The increase in demand for global humanitarian aid due to the extreme temperature increase will increase the importance of the issue.

Conclusion and Discussion:

Although climate change is an ongoing climatic process, the devastating effects of anthropogenic climate change on human health will intensify with the increase in global warming in the coming years. It has become vital to include nations, international mechanisms, the private sector, academia, non-governmental organizations and all relevant parties in climate policymaking processes against the effects of climate change on human health. Governments' efforts to handle the issues related to the many direct and indirect effects of climate change, planning and prioritizing actions by focusing on current and future climate risk mitigation strategies more effectively and systematically will help minimize the impacts of climate change on health. By adopting a planetary health approach, we can prevent the worst effects of climate change and secure a healthy and sustainable future. On the other hand, improving only one aspect of health issues related to climate change may deepen another aspect of the issues. Government policies play a key role in this process, and solving the questions requires policy implementation that must be carefully balanced. Accordingly, in order to achieve successful achievements on a challenging route, multi-sectoral and multi-disciplinary coordination mechanisms of all relevant parties at the national and global level can be seen current vital priorities. The focus on the best adaptation strategies, and including enhancing climate change preparedness and response capacity as well as developing early warning systems should be kept in track to get long-term big-picture view from now on. By adopting a planetary health approach, the worst effects of climate change must can be averted and a healthy and sustainable future secured. "The health factor" considered as a chief driving force to cope with the effects of climate change has the potential to bring countries together in order to accelerate effective policy action. In addition, it is recommended to increase multi-sectoral and multi-disciplinary studies on this subject.

1. GİRİŞ

21. yüzyılın en büyük küresel sağlık tehdidi olarak görülen iklim değişikliği (Costello vd., 2009), insanların yaşamları ve sağlıkları üzerinde ciddi bir hasara neden olmakla birlikte ilerleyen yıllarda milyonlarca insanın ölümüne yol açacağı vurgulanmaktadır. Bu nedenle sağlık, iklim değişikliğine karşı hem savunmasız hem de yüksek öncelikli bir alandır (World Health Organization [WHO], 2021).

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), küresel iklim değişikliğinin yıkıcı sağlık etkilerini önlemek için dünyanın sıcaklık artışının 1,5°C ile sınırlandırılması gerektiğini önemle vurgulamaktadır. İklim krizi, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (Hedef:1,2,3,6,11,13) ile kaydedilen ilerlemeyi ve toplumlar arasındaki mevcut sağlık eşitsizliklerini derinleştirmektedir (WHO, 2019). İklim değişikliğine bağlı olarak artan sıcaklık, aşırı hava olayları ve kuraklıklar hastalıkların süresinde ve yaygınlığında değişimler meydana getirmekte ve yeni hastalıkların ortaya çıkma potansiyelini artırmaktadır. Bu nedenle, sağlık sistemlerinin performansını ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini olumsuz etkilemektedir.

İklim değişikliği insan ve hayvan göçlerine, aşırı hava olaylarının sayısı ve sıklığında artışa, vektör ve su kaynaklı bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına ve yayılmasına, alerjenlerin, hava, su ve gıda kirliliğinin artmasına da neden olmaktadır. İklim değişikliği; kardiyovasküler hastalıklara, solunum sistemi hastalıklarına, gastrointestinal hastalıklara, enfeksiyon hastalıklarına ve ruhsal bozukluklara neden olabilmekte veya mevcut kronik hastalıkların şiddetini artırabilmektedir (Climate and Health Program [CDC], 2020). İklim değişikliği ayrıca, bazı bölgelerde yeni sağlık problemlerine de sebep olabilmektedir.

İklim değişikliğinin insan sağlığı üzerindeki etkisini; coğrafya, yaş ve cinsiyet, başlangıçtaki sağlık durumu, sosyo-ekonomik statü ve sağlık hizmetlerinin kalitesi gibi faktörler belirlemektedir.

Toplumlar üzerinde hem yerel hem de bölgesel etkilere sahip olan iklim değişikliği küresel bir süreç olup iklim değişikliğine yönelik uyum ve azaltım çalışmaları çok sektörlü ve uluslararası mücadeleyi gerekli kılmaktadır (Louis ve Phalkey, 2016, s. 429). Ayrıca, aşırı sıcaklık artışına bağlı olarak küresel insani yardımlara yönelik talep artışları konunun önemini artıracaktır (Schwerdtle, 2018).

İklim değişikliği ulusların tek başlarına mücadele edemeyecekleri ve küresel iş birliği gerektiren birçok sınır ötesi konuyu içinde barındırmaktadır. Özellikle “sağlık” konusu ülkelerin öncelikli kesişim noktalarından biridir. Bu bakış açısıyla, bu çalışmada iklim değişikliğinin sağlık üzerindeki etkileri, sağlık acil durumları, göç, sağlık güvenliği ve sağlık sistemleri ile ilişkisi ve diğer ilişkili konular üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Ayrıca, iklim değişikliğinin sağlık üzerindeki etkilerinin azaltılmasına yönelik birtakım öneriler sunulmuştur.

2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN İNSAN SAĞLIĞI ÜZERİNE ETKİSİ

İklim değişikliği, karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan değişim olarak tanımlanmaktadır (United Nations Framework Convention on Climate Change [UNFCCC], 1992). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) tanımına göre ise iklim değişikliği; iklim özelliklerinin ortalamasındaki ve/veya değişkenliğindeki değişikliklerle tanımlanabilen (örneğin istatistiksel testler kullanılarak) ve genellikle on yıllar veya daha uzun bir süre devam eden iklim durumundaki bir değişiktir (UNFCCC, 2011).

İklim değişikliği; sıcaklık artışı, sıcak hava dalgaları, kuraklık, yağış şeklindeki değişiklikler, aşırı hava olayları, deniz seviyesindeki artış ve şiddetli fırtına olaylarına neden olmaktadır. İklimde meydana gelen bu değişiklikler insan sağlığı üzerinde; (1) doğrudan (ısı dalgaları, soğuk dalgalar, kasırgalar, seller ve yangınlar), (2) dolaylı etkiler (vektör ve zoonotik hastalıklar, enfeksiyon ve salgın hastalıklar, su ve gıda kaynaklı hastalıklar, ultraviyole radyasyonu, ruhsal hastalıklar vd.) ve (3) sosyal ve ekonomik bozulma (ruhsal hastalıklar) yoluyla etki oluşturmaktadır. Bu etkiler şu şekilde özetlenmiştir (WHO, 2003, s. 14-25; Rocque vd., 2021, s. 6-9).

- Şiddetli yağışlar; hava kirliliği ve vektör ekoloji değişimine sebebiyet vererek prematüre ölümler, astım, kardiyovasküler hastalıklar ve intestinal hastalıklara neden olmakta ve sıtma gibi vektörel hastalıkları artırmaktadır.
- Deniz seviyesinde artışlar; su kalitesini etkileyerek solunum yolu alerjileri ile kolera gibi viral hastalıklara, boğulmalara, yaralanmalara, ruh sağlığı sorunlarına, gastrointestinal ve diğer hastalıklara yol açmaktadır.

- Havadaki CO₂ artışı; çevresel, su ve gıda kaynaklarında bozulmalara sebep olarak malnütrisyon, ishali hastalıklar ve ruh sağlığı sorunlarına yol açmaktadır.
- Sıcaklık artışı; yaralanma ve felaketleri artırmakta, deri hastalıkları ve kardiyovasküler hastalıklar ile sıcaklığa bağlı ölümleri artırmaktadır.
- Sosyal ve ekonomik bozulma; artan stres, depresyon, keder, intihar, posttravmatik stres bozukluğu ve diğer ruhsal hastalıklara neden olmaktadır.

İklim değişikliğinin etkilerine karşı tüm canlılar savunmasız olabilmektedir. Ancak, bazı popülasyonlar belirli fiziksel, çevresel ve sosyodemografik faktörlerin yanı sıra yaş ve yaşam evresinin bir sonucu olarak iklimle ilgili sağlık tehditlerine karşı daha fazla risk altındadır. Bu gruplardan bazıları şu şekilde sıralanabilir (National Institutes of Health U.S. Department of Health and Human Services, 2021, s. 1);

- Düşük gelir grupları,
- Göçmenler
- Yaşlılar,
- Yerliler,
- Azınlıklar,
- Engelli veya kronik tıbbi durumu olanlar,
- Bebekler, çocuklar ve hamile kadınlar
- Meslek Grupları (sağlık çalışanları, çiftçiler, balıkçılar, inşaat işçileri, sanayi işçileri, askeri personel)

Birleşmiş Milletler tarafından 2020 yılında yayımlanan İnsani Gelişme Raporu'nda (United Nations Development Programme [UNDP], 2020); kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler, göçmenler ve azınlıklar iklim değişikliğinin etkilerine karşı daha dezavantajlı, en hassas ve kırılgan gruplar olarak ifade edilmektedir. Ayrıca, yoksullar, dar gelirliler, düzenli işi olmayan bireyler ve düzensiz konut bölgelerinde yaşayanların iklim değişikliğinin etkilerine karşı kırılganlığı en yüksek olan gruplar olarak belirtilmektedir. Bununla birlikte, bu grupların kırılganlık dereceleri; coğrafya, demografik nitelikler, cinsiyet, etnik ve kültürel köken, sağlık ve engel durumu, sınıfsal konum ve sosyoekonomik koşullar gibi faktörlere bağlı olarak şiddetlenebilmektedir.

3. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE YÖNELİK UYUM VE AZALTIM ÇALIŞMALARI

İklim değişikliği politikaları genel olarak azaltım ve uyum olmak üzere iki temel faaliyete odaklanmaktadır. Azaltım faaliyetleri, atmosferdeki sera gazlarının seviyesini azaltmaya yönelik faaliyetler iken, uyum politikaları, değişen koşullara nasıl yanıt verileceğine ve iklim değişikliğinden etkilenmesi beklenen çeşitli ekolojik ve insani sistemlerin nasıl sürdürüleceğini içeren faaliyetleri kapsamaktadır (Schneider vd., 2009). Sağlık hizmetlerine yönelik bu çalışmalar, iklim krizine karşı insan sağlığını, güvenliğini ve refahını korumak ve sağlık sistemlerini güçlendirmek amacıyla iklim değişikliğine uyum ve azaltım çalışmaları olarak planlanmaktadır.

IPCC raporuna göre azaltım; iklim sisteminin insan kaynaklı zorlamasını azaltmak için insan kaynaklı bir müdahale olarak tanımlanmış olup sera gazı kaynaklarını ve emisyonlarını azaltmak ve sera gazı yutaklarını artırmak için stratejiler içermektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011, s. 8-9). Azaltım, fosil yakıt kullanımı, endüstri operasyonları, kentsel gelişim ve arazi kullanımının sebep olduğu iklim değişikliği etkilerinin yol açtığı zararı azaltmak veya hafifletmek için yapılan çalışmalar ve uygulanan stratejilerdir. Yenilenebilir enerjilerin payının artırılması, daha temiz bir ulaşım sistemlerinin kurulması (CO₂ salınımı az), orman alanlarının artırılması bu stratejilere örnek verilebilir. Hastanelerdeki sıfır atık uygulaması, düşük karbonlu tek kullanımlık (disposable) ürünlerin kullanımı gibi faaliyetleri içeren düşük karbonlu sürdürülebilir sağlık sistemleri ve yeşil hastaneler sağlık alanındaki azaltım çalışmalarına örnek gösterilebilir.

Özetle azaltım, sera gazı emisyonlarının kaynaklarını azaltan veya yutak alanları geliştiren insan müdahalesi faaliyetlerini kapsamaktadır. Ülkelerin sera gazı emisyonlarını azaltma konusunda yapacakları çalışmaları Ulusal Programlara Uygun Azaltım Eylemi (Nationally Appropriate Mitigation Action, NAMA) olarak adlandırılmaktadır.

Uyum çalışması, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin neden olabileceği zararı önlemek veya en aza indirmek için uygun önlemleri almak, hazırlık ve yanıt planları oluşturmak ve ortaya çıkabilecek fırsatlardan yararlanmak anlamına gelmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011, s. 9-17). Uyum, iklim değişikliğinin mevcut ve gelecekteki etkileriyle oluşan yeni durumlara kontrollü bir şekilde uyum sağlama faaliyetlerini kapsamaktadır. Uyum çalışmalarında sağlık, kırılganlık ve uyum değerlendirmeleri (V&As) ve ulusal uyum planlarındaki sağlık bölümü (H-NAP) olarak adlandırılmaktadır.

4. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE SAĞLIK SİSTEMLERİ

İklim değişikliği sağlık sistemleri üzerinde halihazırda büyük bir tehdit oluşturmaktadır. İklim değişikliği ile meydana gelen doğal felaketler ve aşırı hava olaylarının sebep olduğu kriz durumlarında artan talepler, sağlık hizmetleri üzerinde ekstra baskı oluşturmaktadır (WHO, 2009, s.1-2). İklim değişikliğine bağlı aşırı hava olayları genellikle gelir ve üretkenlik kaybına, insanların yer değiştirmesine, aileler için artan strese ve sağlık ve sosyal hizmetler için daha yüksek maliyetlere neden olmaktadır. Ayrıca, sağlık hizmetlerinin aksaması veya kesilmesi, sağlık sistemi üzerinde artan stres, sağlık hizmetlerinin maliyetinin artması gibi olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Bu durumda özellikle sağlık altyapısı zayıf olan ülkelerin sağlık sistemlerinin derinden ve olumsuz şekilde etkilenmesi kaçınılmazdır. Sıcaklığın artmasına bağlı olarak sağlık sistemleri üzerindeki baskının daha da artması beklenmektedir (WHO, 2021a, s. 1-3; WHO, 2021b, s. 1-4).

Sağlık sistemleri, iklim değişikliğinin “sağlık” yanıtında ön safta yer almaktadır. Bu nedenle, sağlık sistemleri iklim değişikliğinin etkileri ile mücadelede öncelikli alanlardan biridir. UNFCCC iklim değişikliğine dayanıklı sağlık sistemlerinin amaçlarını şu şekilde belirtmektedir (UNFCCC, 2020, s. 5);

1. Uyum sağlama kapasitesi ve dayanıklılık oluşturarak iklim değişikliğinin etkilerine karşı kırılganlığı azaltmak,
2. İklim değişikliğine uyumun tutarlı bir şekilde, ilgili yeni ve mevcut politikalara, programlara ve faaliyetlere, özellikle de planlama süreçlerinin ve stratejilerinin geliştirilmesine, ilgili tüm sektörlerde ve farklı düzeylerde uygun şekilde entegrasyonunu kolaylaştırmak.

İklim değişikliğinin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileriyle mücadele edebilmek için iklime dayanıklı sağlık sistemlerinin strateji geliştirme süreci ve uygulama stratejileri şu şekilde sıralanabilir (Pan American Health Organization [PAHO], 2021, s. 6-8):

- Yönetim ve kurumsal yapı
- Planlama
- Sağlık hizmetleri ve altyapısı
- Sağlık sürveyans sistemi
- Sağlık ortak fayda
- Kapasite geliştirme
- İklim ve sağlık finans

Sağlık hizmetlerini karbondan arındırma çalışmalarına yönelik 2021 yılında küresel bir yol haritası yayımlanmıştır. Bu yol haritası sağlık hizmetlerinde dünya çapındaki emisyonları azaltma çabalarını ilerletmeye yönelik çeşitli yollar göstermektedir (Global Road Map for Health Care Decarbonization, 2021). Yol haritasına göre, sağlık sistemleri, temiz enerji kullanımını teşvik etmenin, tedarik zincirlerinde karbon azaltımının ve sürdürülebilirliğin yollarının bulunması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca raporda, sağlık sektörünün ötesinde politika süreçleriyle çok sektörlü ilişki kurmak için daha fazlasının yapılması çok önemli bir ihtiyaç olarak belirtilmektedir.

İklim değişikliğinin sağlık sistemleri üzerinde oluşturduğu olumsuz etkilerine rağmen, bu etkilerin nasıl azaltılacağı, nasıl hafifletileceği veya nasıl yanıt verileceği halihazırda sağlık politika yapımcıları ve araştırmacıları tarafından esaslı olarak ele alınmadığı görülmektedir (Rouf ve Wainwright, 2020).

4.1. İklim Dayanıklı Sağlık Sistemi Oluşturma Süreci

İklim dayanıklı sağlık sistemi oluşturma süreci iklim değişikliğinin sağlık üzerindeki etkileri ve azaltma eylemlerinin sağlıktaki ortak faydası ve sağlık müdahalelerinin uygulanması ve ilerlemenin izlenmesi de dahil olmak

üzere, iklime dayanıklı sağlığın oluşturulmasıyla ilgili tüm faaliyetleri içermektedir. Bu faaliyetler, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında Sözleşme tarafı ülkelerce oluşturulan Ulusal Katkı Beyanı (NDC) çerçevesinde şekillenmektedir. İklimle dayanıklı sağlık sistemleri oluşturmak için operasyonel adımlar ve çerçeveler aşağıda sıralanmıştır (PAHO, 2021, s. 6-19).

- Yönetim ve kurumsal yapı; politik yapıları ve teknik kapasiteleri güçlendirmek, iklim ve sağlık komiteleri oluşturmak, bakanlıklar arası iklim değişikliği komiteleri oluşturmak, yasal düzenlemeler yapmak,
- Planlama; ulusal düzeyde sağlık kırılganlığı ve uyum değerlendirmeleri ve sağlık bölümleri hazırlamak, sağlık taahhütlerini içeren NDC oluşturmak, sağlık kırılganlığı ve adaptasyon değerlendirmeleri yapmak, ulusal sağlık uyum planları oluşturmak, ulusal ve bölgesel sağlık stratejileri ve planları oluşturmak,
- Sağlık hizmetleri ve altyapısı; sağlık sektörünün altyapısını ve hizmetlerinin iklime dayanıklı ve çevreye duyarlı olmasını sağlamak, karbon emisyonlarını değerlendirmek ve azaltmak, çevre dostu uygulamalar yapmak, sürdürülebilir satın alma oluşturmak, iklime dayanıklı adaptasyon önlemleri almak,
- Sağlık surveyans sistemi; erken uyarı sistemleri ile hazırlık, müdahale ve iyileştirme planları geliştirmek, iklime duyarlı hastalık araştırmaları ve surveyans yapmak, entegre veritabanı oluşturmak, iklim ve sağlık izlemi, erken uyarı sistemi, iklim ve sosyoekonomik verilerin surveyansını ve entegre analizini oluşturmak,
- Sağlık ortak fayda; azaltım ve uyum politikaları ve eylemlerinden sağlığa ortak faydaları ölçmek, sağlığa ortak fayda sağlayan önlemler için araçlar oluşturmak, sağlığa fayda sağlayan iklim politikalarına ve eylemlerine öncelik vermek (ör. şehirlerde yürümeyi/bisikleti teşvik eden kardiyovasküler sağlığı iyileştirirken hava kalitesini iyileştirebilir),
- Kapasite geliştirme; rehberler ve eğitim materyalleri oluşturmak, sağlık profesyonellerine eğitim vermek, sektörler arası iş birliği oluşturmak,
- İklim ve sağlık finansı; proje hazırlamak ve uygulamak için finansal araçlar sağlamak, sağlık ve iklim değişikliği için bir dizi öncelikli proje oluşturmak, proje uygulamak,

DSÖ, küresel iklim değişikliğinin artan etkilerine karşı iklime dayanıklı ve adaptasyon kapasitesi yüksek sağlık sistemlerinin oluşturulması için Üye Devletlere teknik destek sağlamak için çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar, sağlığın eksen kesen bir alan olmasından dolayı; uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde doğrudan ve dolaylı ilgili tüm tarafları (ör. politika yapıcılar, yönetim, sivil toplum, akademi ve araştırma) ortak fayda sağlamak üzere bir araya getirmektedir. DSÖ tarafından hazırlanan “Ulusal Adaptasyon Planı (NAP)” ve DSÖ “Sağlık Ulusal Adaptasyon Planları İçin Kalite Kriterleri (HNP’ler)” sağlık sistemlerinin güçlendirilmesine ve iklime dayanıklılığın artırılmasına destek olmaktadır (WHO, 2021a, s. 13; WHO, 2021b, s. 2).

5. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ, GÖÇ VE SAĞLIK

İklimde meydana gelen değişiklikler ile göçün sosyal, politik, ekonomik, çevresel ve demografik gibi diğer hareketliliğin itici güçlerinin kesişmesi insan göçünü şekillendirmektedir. IPCC, göçün çevresel bozulma ve iklim değişikliğinden etkilendiğini ve giderek daha fazla etkileneceğini bu nedenle, odaklanması ve koordineli bir şekilde ele alınması gerektiğini belirtmektedir (IPCC, 2014, s. 51-73).

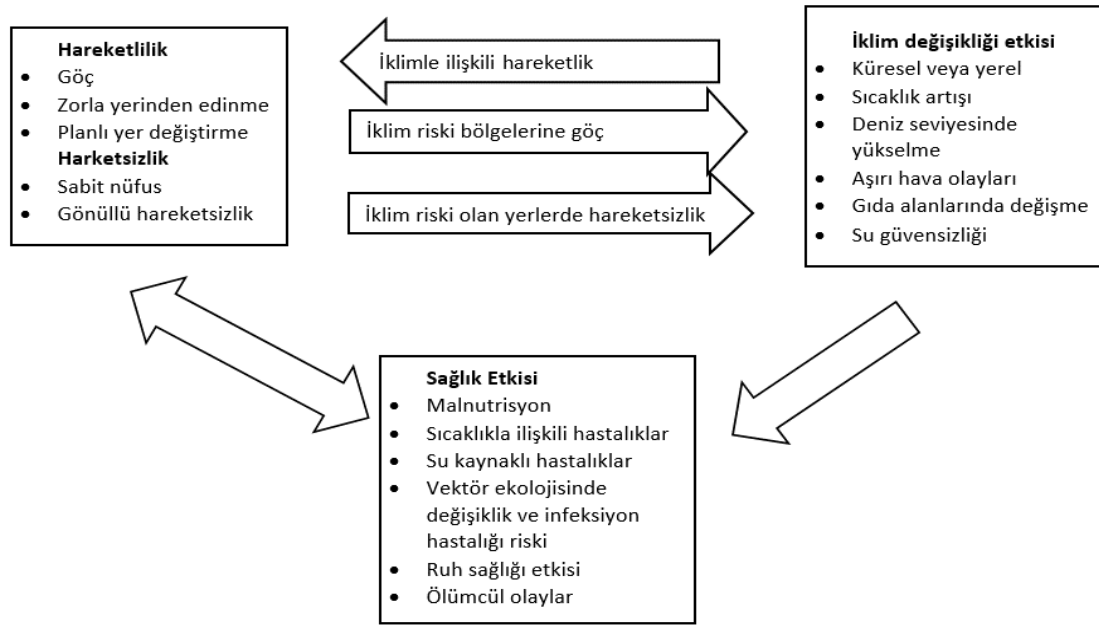
Antropojenik iklim değişikliğinin insan göçü üzerinde uyguladığı baskı giderek yoğunlaşmaktadır. İklim değişikliği; mevcut sosyopolitik ve ekonomik kırılganlıkları artırarak, geçim kaynaklarını baltalayarak, çatışma riskini artırarak ve insanların yerinde kalmasını zorlaştırarak bir tehdit çarpanı görevi görmektedir (Schwerdtle, 2018). İklim değişikliğinin uluslararası kitleler için yer değiştirmeye yol açacağı ve jeopolitik güvenliği tehdit edeceği varsayımlarının ötesinde; insan göçünün aslında, iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlayan bir yanıtı temsil ettiğine dair bir anlayış gözlenmektedir (Schwerdtle vd., 2018, s. 1).

İklim değişikliği, sağlık ve insan hareketliliği yakından ilişkili üç kavram olmakla birlikte iklim değişikliği insan hareketliliğini şekillendirmektedir (McMichael, 2020, s. e2017). Buna göre; iklim değişikliğinin etkileri sebebiyle insan hareketliliği, göç, planlı yer değiştirme ve zorla yerinden edilme olmak üzere üç kategori ile tanımlanmaktadır. İklim değişikliği ile bağlantılı sağlık tehditleri nedeniyle, birçok topluluk bir uyum stratejisi olarak ya da zorunluluktan dolayı daha iyi yaşam koşulları için başka yerlere göçmektedir (IPCC, 2014, s. 51). Hareket halindeki insanlar için sağlık sonuçları; hareketliliğin çıkış, transit ve varış bölgelerindeki sağlık belirleyicilerine bağlı olarak çeşitli olmaktadır. Özellikle, iklimle ilgili hareketliliğin çoğunun, düşük gelirli ülkelerde ve mevcut halk sağlığı sorunlarının bulunduğu bölgelerde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. İklim

değişikliğine bağlı olaylar ciddi bir halk sağlığı tehditleri oluşturarak kitlesel göçler ve yer değiştirmelerle sonuçlanan “iklim mültecileri” olarak adlandırılan grupları oluşturmaktadır (European Parliament, 2021, s. 1). Şekil 1’de iklim değişikliği göç ve sağlık ilişkisi gösterilmiştir.

Hareketsiz popülasyonlar ise iklim değişikliği riski olan bölgelerde yaşamakta olup yer bağlılığı, sosyokültürel devamlılık ve değerler nedeniyle gönüllü olarak kendi bölgelerinde kalmayı tercih etmektedir. İklimde duyarlı bölgelerde yaşayan hareketsiz popülasyonlar su ve gıda güvenliğindeki değişikliklerden, hastalık ekolojisinden, sel baskınlarından ve tuzlu su müdahalesinden ve bozulan geçim kaynaklarının psikososyal etkilerinden kaynaklanan birtakım olumsuz sağlık etkileri yaşayabilmektedir (Hauer vd., 2020, s. 28).

Şekil 1. Sosyal Ekonomik, Politik ve Çevresel Bağlam

Kaynak: (McMichael, 2020, s. e2018).

Göçmenler, iklimsel ve çevresel koşullara maruz kalmalarıyla bağlantılı olarak seyahatleri öncesinde, sırasında ve sonrasında belirli fiziksel ve ruhsal sağlık risklerine karşı savunmasızdır (Cornacchione, 2021). Birinci basamak sağlık hizmetlerine erişim engelleri, sağlık hizmetlerindeki aksaklıklar ve engeller (cinsiyet, kültürel, finansal, sosyal ve dilsel vb.), sağlık sisteminin kapasitesi ve altyapısındaki (malzeme ve işgücü, finansman) yetersizlikler ve çeşitli stres faktörleri (ekonomik güvensizlik, istismar, sömürü, destek eksikliği, yabancı düşmanlığı) göçmenlerin karşılaştığı sağlık tehditlerine örnek verilebilir. Ayrıca, ev sahibi ülkede göçle birlikte kronik hastalıkların artması veya şiddetlenmesi ve eradike edilen bulaşıcı hastalıkların yeniden görülmesi beklenmektedir.

Önümüzdeki yıllarda iklim değişikliğine bağlı aşırı sıcaklık (özellikle Afrika bölgesinde), deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklık ve diğer etkilerle birlikte insani hareketliliğin artacağı ve buna bağlı olarak hem ev sahibi hem de göçmen toplumların çeşitli sağlık tehlikeleriyle karşılaşma oranının artacağı beklenmektedir (Mazhin vd., 2020, s. 9-10). Dolayısıyla, iklim değişikliğinin göç ve sağlık üzerindeki etkilerinin ele alınması kritik hale gelmiştir. Bu bakımdan, iklim değişikliğine bağlı göçler ve bu göçlerin neden olduğu sağlık riskleri uluslararası gündemde öncelikli bir mesele olarak iyi yönetilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

6. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ, SAĞLIK ACİL DURUMLARI VE AFETLER

Antropojenik iklim değişikliği, doğada tehlikeli ve yaygın bozulmalara neden olmakta ve ülkelerin riskleri azaltma çabalarına rağmen dünya çapında milyarlarca insanın hayatını etkilemektedir. IPCC'nin son yayımlanan raporunda (2022); iklim değişikliğinin etkileriyle hem en az başa çıkabilenlerin insanlar ve ekosistemler olduğu hem de en çok etkilenenlerin yine insanlar ve ekosistemler olduğunu vurgulamaktadır (IPCC, 2022, s. 7-9). Yine

rapora göre, dünyanın önümüzdeki yirmi yılda 1,5°C (2,7°F) küresel ısınmayla birlikte kaçınılmaz çoklu iklim tehlikeleriyle karşı karşıya kalacağı, bu ısınma seviyesinin geçici olarak aşılmasının bile bazı geri döndürülemez ciddi etkilere neden olacağı ve bu nedenle toplum sağlığı risklerinin artacağı kaydedilmektedir.

Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) tarafından 2021 yılında yayımlanan basın açıklamasında; küresel düzeyde deniz seviyesindeki yükselişin 2013 yılından bu yana hızlandığına, 2021 yılında yeni bir zirveye ulaştığına, buzulların erimekte olduğuna, 2021 yılının en yüksek sıcaklığın yaşandığı yıl olduğuna ve aşırı hava olayları ve aşırı yağışlar nedeniyle sellerin arttığına dikkat çekilmektedir (World Meteorological Organization [WMO], 2021).

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres, IPCC raporunu insanlık için bir “kırmızı kod” olarak nitelendirdiği konuşmasında “iklim değişikliği bir sağlık acil durumudur” ifadesini kullanmıştır. DSÖ Genel Direktörü Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus ise iklim değişikliğini aşırı olmayan bir sağlık krizi olarak tanımlamaktadır (Open Access Government, 2021). İklim değişikliği, bir dizi tıp fakültesi ve kuruluş tarafından “sağlık acil durumu” olarak ilan edilmiştir (Pendrey vd., 2020, s. 520).

DSÖ tarafından 2030 ile 2050 yılları arasında her yıl ilave 250.000 ölümün beklendiği ve bu ölümlerin çoğunun gelişmekte olan ülkelerdeki çocuklarda; ısı stresi, yetersiz beslenme, sıtma, bağırsak ve solunum yolu enfeksiyonlarından kaynaklanacağı belirtilmektedir (WHO, 2021c).

İklim değişikliği halk sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olan afetlere neden olmaktadır. Tehlikeli bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkışını veya bulaşmasını hızlandırmakta, insanların yaralanmasına veya hastalanmasına yol açmakta ve sağlık hizmetlerine erişimde aksaklıklara neden olmaktadır (Johns Hopkins Center for Health Security, 2022, s. 1-2). Ayrıca, iklim değişikliğinin insan sağlığına yönelik mevcut tehditleri savunmasız nüfuslar için daha ciddi sonuçlara yol açan eşitsizlikleri şiddetlendiren bir tehdit katalizörü olarak da görülmektedir.

İklim değişikliğine bağlı sağlık acil durumlarından bazıları şu şekilde sıralanabilir:

Sıcak hava dalgaları ve aşırı sıcaklık; sıcak çarpmasına, sıcak stresine ve akut böbrek hasarına neden olmakta ve kardiyovasküler hastalığı şiddetlendirmektedir. Ayrıca, yüksek sıcaklıklar, astım, dermatit ve alerjik riniti tetikleyebilen havadaki alerjen artışı ile ilişkilendirilmektedir (Beggs, 2010, s. 3016). Aşırı sıcaklık, ölüm oranlarında önemli artışlar ve sağlık altyapısı üzerindeki stres ile ilişkilendirilmiştir. Yapılan çalışmalar sıcak hava dalgasına bağlı ölümlerde ve acil vakalarda ciddi artışlar yaşandığını göstermektedir (Son vd., 2019, s. 1-2; Beggs vd., 2019, s. 490-491).

Orman yangınları; iklim değişikliği orman yangını tehlikesinin artmasına neden olmakla birlikte yaralanmalara, ev kayıplarına ve ölümlere neden olmaktadır (Yu vd., 2020, s. e7). Orman yangını dumanından kaynaklanan artan partikül madde konsantrasyonuna (PM2.5 ve PM10) maruz kalma erken ölümlerin yanı sıra, özellikle solunum sistemi hastalıkları ile ilişkilendirilmiştir (Liu vd., 2019, s. 705).

İklim değişikliği nedeniyle yükselen deniz seviyeleri ve seller sadece evleri yok etmekle kalmaz aynı zamanda, tıbbi tesislere ve diğer sağlık ve sosyal hizmetlere de zarar verebilmektedir (Taylor, 2021, s. 1-2). Buna bağlı sel, tatlı su kaynaklarını kirleterek su kaynaklı hastalık riskini artırmaktadır.

İklim değişikliği, su ve gıda güvenliğini tehdit ederek ishal hastalığının insidansını ve vektör kaynaklı hastalıkların yayılmasını artırarak halk sağlığını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, giderek kötüleşen kuraklık koşulları gıda üretimini ve bazı kırsal toplulukların yaşam alanını tehdit etmektedir. Değişen iklim ve aşırı hava olayları ruh sağlığını önemli ölçüde etkilemektedir (Watts vd., 2019, s. 1836).

Küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine neden olan fosil yakıt emisyonları da doğrudan sağlığa zarar vermektedir. Dış mekân hava kirliliğinin her yıl dünya genelinde 4,2 milyon ölüme neden olduğu tahmin edilmektedir. Hava kirliliği, iskemik kalp hastalığı, felç ölümü, kronik obstrüktif akciğer hastalığı, solunum yolu enfeksiyonları, akciğer kanseri ve daha düşük oranlarda artış sağlayarak erken morbidite ve mortaliteye neden olmaktadır. Hava kirliliği, düşük doğum ağırlığı ve ölü doğum gibi olumsuz gebelik sonuçlarıyla; aşırı yüksek sıcaklıklar ise ayrıca erken doğum, düşük doğum ağırlığı ve ölü doğum ile ilişkilendirilmektedir (IPCC, 2022, s. 181).

Ruh sağlığı acilleri, anksiyete, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, saldırganlık ve şiddet davranışı, intihar, solastalji, fobiler, yas ve yaşla ilgili bozukluklar, madde kullanım bozuklukları ve iklim değişikliğinin neden olduğu fiziksel hastalıkların zihinsel sağlık yükü gibi bazı psikolojik problemlerin hava koşullarındaki değişkenlikle ilişkili olduğu bulgulanmıştır (Chukwuorji vd., 2015). İklim değişikliğinin etkilerinin artmasıyla

belirtilen bu yıkıcı ruhsal etkilerin artacağı beklenmekle birlikte özellikle savunmasız grupların daha fazla risk altında olduğunun altı çizilmektedir (Hwong vd., 2022, s. e281).

Bununla birlikte, çeşitli hastalıklara neden olan iklim olayları uluslararası halk sağlığı acil durumunu tetikleyebilir (Harmer vd., 2020, s. 2). Be nedenle, iklim değişikliğine bağlı sağlık acil durumlarına yönelik afete hazırlık ve müdahalede konusunda sağlık sistemlerinin öncelikleri, stratejileri ve çözümleri tüm paydaşlarla birlikte şekillendirilmeli, güçlendirmeli ve etkinleştirilmelidir (Castleden vd., 2020, s. 842-843). Dolayısıyla, sağlık acil durumlarına hazırlık ve yanıt konusunda özellikle ilgili tüm tarafların katılımıyla bilgiyi birlikte üretmek en önemli gereksinim olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, Ebola krizi ve COVID-19 pandemisi, toplumun halk sağlığı acil durumlarına yönelik kanıt dayalı çok paydaşlı hızlı bir yanıtın ne ölçüde önemli olduğunun altını çizmiştir.

7. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE SAĞLIK GÜVENLİĞİ

İklim değişikliğinin sağlık güvenliği üzerindeki etkileri geniş ve kapsamlıdır. İklim, su miktarını ve kalitesini sağlayan hidrolojik sistemlerden, hayvan türlerinin ve bunlarla ilişkili patojenlerin mekânsal dağılımlarına, aşırı hava olaylarının zamanlamasının ve ciddiyetinin tahmin edilebilirliğine kadar pek çok ekolojik sistemde kritik bir role sahiptir. İklim değişikliğine bağlı halk sağlığı acil durumlarının sıklığı, süresi ve yoğunluğunun artması sağlık güvenliğini de tehdit etmektedir (Johns Hopkins Center for Health Security, 2022).

Küresel iklim değişikliği, uluslararası sağlık güvenliğini tehdit etme potansiyeli taşıyan çok faktörlü, oldukça karmaşık, doğrudan ve dolaylı etkiler matrisine sahiptir. İklim değişikliği; çevre kirliliği, istilacı türlerin ve yeni patojenlerin ortaya çıkışı, gıda güvenliği, orman yangınları ve çok çeşitli yıkıcı hava olayları gibi insan sağlığını sinerjik olarak etkileyen birçok alanı içermektedir (Yellapu vd.,2021, s. 11). Yetersiz beslenme veya sağlık hizmetlerine sınırlı erişim gibi mevcut sağlık güvenliği riskleri; kuraklık, sel ve sıcak hava dalgaları gibi aşırı hava olaylarının etkisiyle artması beklenmektedir. Ayrıca, habitatlar ve türler yeni iklim koşullarına uyum sağladıkça yeni zoonotik hastalıkların artması beklenmektedir (Patz vd., 2005). İklimle ilgili olaylardan kaynaklanan bu tehditler ve sonuçlar ulus ötesi niteliktedir ve bu nedenle küresel bir sağlık güvenliği kaygısı oluşturmaktadır (Bell ve Masys, 2020).

Ülkelerin iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine yönelik sağlık güvenliği yanıtı kapasitesi, iklim değişikliğine uyum politikası ile yakından ilişkilidir (Ostergard ve Kauneckis, 2014). Sağlık güvenliği politikaları, iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle birleşen mevcut sağlık güvenliği risklerinin yanı sıra ortaya çıkabilecek yeni sağlık risklerinin yönetilmesini içermektedir. Ancak, bu yeni risk kaynaklarının çoğu mevcut sağlık politikaları kapsamında yönetilmektedir. İklim değişikliğinin sağlık güvenliği etkisi sağlık risklerinin iyi yönetilemediği bölgelerde özellikle savunmasız ve kırılgan gruplar üzerinde daha fazla olması tahmin edilmektedir. Sağlık güvenliğinin sağlanması için erken uyarı sistemlerinin kurulması iklim risklerinin yönetiminde önemli bir aşamadır. Bu bağlamda, erken uyarı sistemin iklim değişikliğine bağlı yeni durumlar ile günün koşullarına göre güncellenmesi iklim kaynaklı sağlık risklerinin haritalandırılması ve yönetilmesinde önemli bir ihtiyaçtır. İklim değişikliğinin sağlık güvenliği etkisi riske maruz kalan doğal sistemlerin ötesinde sosyal ve politik sistemlerin iklimle ilgili mevcut sağlık etkilerini en aza indirmeye ve yeni risklere yanıt verme yeteneği tarafından belirlenecektir (Yellapu vd., 2021).

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel iklim değişikliği halihazırda devam etmekte olan iklimsel bir süreçtir. İlerleyen yıllarda antropojenik iklim değişikliğinin insan sağlığı üzerindeki yıkıcı etkilerinin şiddetlenmesi öngörülmektedir. İklim değişikliğinin insan sağlığına etkilerine karşı ulusların, uluslararası mekanizmaların, özel sektörün, akademinin ve sivil toplum kuruluşlarının ve ilgili tüm tarafların iklim değişikliği politikaları oluşturma süreçlerine dahil edilmesi hayati (vital) hale gelmiş durumdadır.

Bu çalışmada, iklim değişikliğinin insan sağlığı, sağlık acil durumları, göç, sağlık güvenliği ve sağlık sistemleri üzerinde olumsuz etkilere neden olduğu, sağlıkla ilgili mevcut sorunları derinleştirdiği ve yeni sorunlara yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ulusların iklim değişikliğinin doğrudan ve dolaylı birçok etkisi ile ilgili sorunları daha etkili ve daha sistematik bir şekilde ele almak için mevcut ve gelecek iklim risklerini azaltıcı stratejilere odaklanması gerekmektedir. Devlet

ve devlet dışı kuruluşların bir araya gelerek eylemleri planlaması, önceliklendirmesi ve uygulaması iklim değişikliğinin insan sağlığı üzerindeki etkilerini en aza indirmeye yardımcı olacaktır.

Öte yandan, iklim değişikliğinin neden olduğu sağlık sorunları bütüncül olarak ele alınması gerekmektedir. Çünkü, dikkate alınması gereken birçok değişken olduğundan sorunun sadece bir yönünü iyileştirmek sorunların farklı bir yönünü derinleştirebilir. Bu nedenle, sorunların çözümü dikkatle dengelenmesi gereken politika uygulamalarını gerekli kılmaktadır. Buna göre, zorlu bir rotada başarılı kazanımlar elde etmek için ulusal ve küresel düzeyde ilgili tüm tarafların çok sektörlü ve çok disiplinli koordinasyon mekanizmaları kurulmalıdır. Ayrıca, erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi de dahil olmak üzere, sağlık sistemlerinin iklim değişikliğine hazırlık ve yanıt kapasitesinin artırılması ve en iyi uyum stratejilerine odaklanması uzun vadeli büyük kazanımlar sunacaktır.

Gezegensel bir sağlık yaklaşımı benimsenerek, iklim değişikliğinin en kötü etkileri önlenmeli ve sağlıklı ve sürdürülebilir bir gelecek güvence altına alınmalıdır. Ayrıca, iklim değişikliği ve sağlık konusunda çok sektörlü ve çok disiplinli çalışmaların artırılması önerilmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Beggs, P. J. (2010). Adaptation to impacts of climate change on aeroallergens and allergic respiratory diseases. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 7(8), 3006-3021. <https://doi.org/10.3390/ijerph7083006>.
- Beggs, P. J., Zhang, Y., Bambrick, H., Berry, H. L., Linnenluecke, M. K., Trueck, S., Bi, P., Boylan, S. M., Green, D., Guo, Y. ... Watts, N. (2022). The 2019 report of the MJA–lancet countdown on health and climate change: A turbulent year with mixed progress. *Medical Journal of Australia*, 211(11), 490–491.e21. <https://doi.org/10.5694/mja2.50405>.
- Bell, C. ve Masys, A. J. (2020). Climate change, extreme weather events and global health security a lens into vulnerabilities. A.Masys, R. Izurieta ve M. Reina Ortiz (Ed.), *Global health security. advanced sciences and technologies for security applications*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-23491-1_4
- Castleden, H., Lin, J. ve Darrach, M. (2020). The public health emergency of climate change: how/are Canadian post-secondary public health sciences programs responding?. *Canadian Journal of Public Health*, 111, 836–844.
- CDC. (2020). *Preparing for the regional health impacts of climate change in the united states.centers for disease control and prevention, Climate and Health Program*, 1-36. https://www.cdc.gov/climateandhealth/docs/Health_Impacts_Climate_Change-508_final.pdf adresinden 9 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Chukwuorji, J. C., Ifeagwazi, C. M., ve Iorfa, S. K. (2015). Mental health emergency of climate change: Consequences and vulnerabilitie. Mental health emergency of climate change: Consequences and vulnerabilities. *International Journal of Communication*, 16, 110-131.
- Cornacchione, V. (2021). COP26 - Direct linkages between climate change, health and migration must be tackled urgently – IOM, WHO, *Lancet Migration*. <https://www.who.int/news/item/09-11-2021-cop26---direct-linkages-between-climate-change-health-and-migration-must-be-tackled-urgently-iom-who-lancet-migration> adresinden 10 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.

- Costello, A., Abbas, M., Allen, A., Ball, S., Bell, S., Bellamy, R., Friel, S., Groce, N., Johnson, A., Kett, M., Lee, M., Levy, C., Maslin, M., Mccoy, D., McGuire, B., Montgomery, H., Napier, D., Pagel, C., Patel, C., ... Patterson, C. (2009). Managing the health effects of climate change: Lancet and University College London Institute for Global Health Commission. *The Lancet*, 373, 1693–1733.
- European Parliament. (2021). *The concept of 'climate refugee' Towards a possible definition*. European Parliamentary Research Service, 1-12. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698753/EPRS_BRI\(2021\)698753_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698753/EPRS_BRI(2021)698753_EN.pdf) adresinden 18 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Global Road Map for Health Care Decarbonization. (2021). *Health care without harm, a navigational tool for achieving zero emissions with climate resilience and health equity*, <https://healthcareclimateaction.org/sites/default/files/2021-06/Health%20Care%20Decarbonization%20Road%20Map%20-%20Annex%20A%20Technical%20report.pdf> adresinden 18 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Harmer, A., Eder, B., Gepp, S., Leetz, A. ve Van de Pas, R. (2020). WHO should declare climate change a public health emergency. *British Medical Journal*, 368, m797. <https://doi.org/10.1136/bmj.m797>
- Hauer, M. E., Fussell, E. ve Mueller, V. (2020). Sea-level rise and human migration. *Nature Reviews Earth & Environment*, 1, 28-39.
- Hwong, A. R., Wang, M., Khan, H., Chagwedera, D.N., Grzenda, A., Doty, B., Benton, T., Alpert, J., Clarke, D., Comptom, W. M. (2022). Climate change and mental health research methods, gaps, and priorities: A scoping review. *The Lancet Planet Health*, 6, e281–289.
- IPCC. (2014). *Climate change 2014: Synthesis report. contribution of working groups i, ii and iii to the fifth assessment report of the intergovernmental panel on climate change*. Geneva, Switzerland, 151.
- IPCC. (2022). *IPCC sixth assessment report impacts, adaptation and vulnerability*. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/> adresinden 1 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Johns Hopkins Center for Health Security. (2022). Climate change and health security: a special feature in health security. *Health Security*, 20(1), 1-2.
- Liu, C., Chen, R., Sera, F., Vicedo-Cabrera, A. M., Guo, Y., Tong, S., Coelho, M., Saldiva, P. H. N., Lavigne, E., Matus, P. ... Kan. H. (2019). Ambient particulate air pollution and daily mortality in 652 cities. *The New England Journal of Medicine*, 381, 705–15. <https://www.nejm.org/doi/pdf/10.1056/NEJMoa1817364>
- Louis, V. ve Phalkey, R. (2016). Health impacts in a changing climate – an overview. *The European Physical Journal Special Topics*, 225, 429–441. <https://doi.org/10.1140/epjst/e2016-60073-9>
- Mazhin, S. A., Khankeh, H., Farrokhi, M., Aminizadeh, M. ve Poursadeqiyan, M. (2020). Migration health crisis associated with climate change: A systematic review. *Journal of Education and Health Promotion*, 9, 1-11.
- McMichael, C. (2020). Human mobility, climate change, and health: Unpacking the connections. *The Lancet*, 4, e217-e218.
- National Institutes of Health U.S. Department of Health and Human Services. (2021). *Climate change and human health*, 1-4. https://www.niehs.nih.gov/health/materials/climate_and_human_health_508.pdf adresinden 15 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

- Open Access Government. (2021). *WHO leader says "there is no vaccine for the climate crisis"*. <https://www.openaccessgovernment.org/vaccine-climate-crisis/119113/> adresinden 16 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ostergard, R. ve Kauneckis, D. (2014). Health security and environmental change. S. Rushton ve J. Youde (Ed.), *The routledge handbook of health security* içinde (s. 151-162).
- Pan American Health Organization (PAHO). (2021). *Enhancing Health and Climate Change Commitments in updated nationally determined contributions.* 1-20. https://iris.paho.org/bitstream/handle/10665.2/53884/PAHOCDECE210001_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden 15 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Patz, J. A., Campbell-Lendrum, D., Holloway, T. ve Foley, J. A. (2005). Impact of regional climate change on human health, *Nature*, 438, 310–317.
- Pendrey, C. G. A., Beaton, L., Kneebone, J.A. (2020). General practice in the era of planetary health: Responding to the climate health emergency. *The Royal Australian College of General Practitioners*, 49(8), 520-523. <https://doi.org/10.31128/AJGP-01-20-5207>.
- Rocque, R. J., Beaudoin, C., Ndjaboue, R., Cameron, I. L., Bergeron, L.P., Rheault, R, A, P., Cameron, L., Bergeron, L. P., Rheault, R.A., Fallon, C. ... Witteman, H. (2021). Health effects of climate change: An overview of systematic reviews. *BMJ Open*, 11, e046333. <https://doi:10.1136/bmjopen-2020-046333>.
- Rouf, K. ve Wainwright, T. (2020). Linking health justice, social justice, and climate justice. *Lancet Planet Health*, 4(4), e131-e132. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(20\)30083-8](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(20)30083-8). PMID: 32353288.
- Schneider, S. H., Rosecranz, A., Mastrandrea, M. ve Kuntz-Duriseti, K. (2009). *Climate change science and policy*, Island Press. https://stephenschneider.stanford.edu/Books/CCSAP/CCSAP_book.html#topofpage adresinden 16 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Schwerdtle, P. (2018). *Climate change, migration and health. Monash Üniversitesi ve MSF Avustralya.* <https://centreforhumanitarianleadership.org/the-centre/news/climate-change-migration-and-health/> adresinden 16 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Schwerdtle, P., Bowen, K. ve McMichael, C. (2018). The health impacts of climate-related migration. *BMC Med*, 16, 1. <https://doi.org/10.1186/s12916-017-0981-7>.
- Son, J., Liu, J. C. ve Bell, M. L. (2019). Temperature-related mortality: A systematic review and investigation of effect modifiers. *Environmental Research Letters*, 14(7), 1-12. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ab1cdb>.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti iklim değişikliği eylem planı 2011 – 2023.* 1-141. https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/eduardosya/file/eylem%20planlari/Iklim%20Degisikligi%20Eylem%20Plani_TR.pdf adresinden 10 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Taylor, S. (2021). The vulnerability of health infrastructure to the impacts of climate change and sea level rise in small island countries in the south pacific, *Health Services Insights*, 14, 1–7. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8186115/pdf/10.1177_11786329211020857.pdf adresinden 17 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- UNDP. (2020). *Human development report 2020*, 1-396. <https://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf> adresinden 17 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

- UNFCCC. (1992). *United nations framework convention on climate change*. https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf adresinden 17 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- UNFCCC. (2011). *Fact sheet: climate change science - the status of climate change science today* https://unfccc.int/files/press/backgrounders/application/pdf/press_factsh_science.pdf adresinden 17 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- UNFCCC. (2021). *Progress in the Process To Formulate And Implement National Adaptation Plans. Subsidiary Body for Implementation Fifty-second to fifty-fifth session Glasgow, 31 October to 6 November 2021, Item 12 of the provisional agenda National adaptation plans (FCCC/SBI/2021/INF.7)*. https://unfccc.int/sites/default/files/resource/sbi2021_inf07.pdf adresinden 17 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Watts, N., Amann, M., Arnell, N., Ayeb-Karlsson, S., Belesova, K., Boykoff, M., Byass, P, Cai, W., Campbell L., D., Capstick, S., ... Hugh, M. (2019). *The 2019 report of the lancet countdown on health and climate change: Ensuring that the health of a child born today is not defined by a changing climate. The Lancet*, 394(10211), 1836–78. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(19\)32596-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)32596-6).
- WHO. (2019). *Health and climate action policy brief*. https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0009/397791/SDG-13-policy-brief.pdf 1 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- WHO. (2003). *Climate change and human health risks and responses*. 1-306. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/42749> adresinden 1 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- WHO. (2021a). *Review health in national adaptation plans*. 1-16. <https://www.who.int/publications/i/item/review-of-health-in-national-adaptation-plans> adresinden 1 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- WHO. (2021b). *Quality criteria for health national adaptation plans*. 1-30. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240018983> adresinden 1 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- WHO. (2021c). *Climate change and health*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health> adresinden 5 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- WMO. (2021). *State of climate in 2021: Extreme events and major impact*. Press Release Number: 31102021. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/State%20of%20Climate%20in%202021_%20Extreme%20events%20and%20major%20impacts%20%20World%20and%20Meteorological%20Organization.pdf adresinden 1 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Yellapu, V., Malan, S., Merkert, S., Kharecha, H., Alam, A. ve Stawicki, P. S. (2021). *Impact of climate change on international health security: An intersection of complexity, interdependence, and urgency. Intechopen*. <https://doi.org/10.5772/intechopen.96713>
- Yu, P., Xu, R., Abramson, M.J., Li, S. ve Guo, Y. (2020) *Bushfires in Australia: A serious health emergency under climate change. Lancet Planet Health*, 4(1), e7–e8. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(19\)30267-0](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(19)30267-0).